HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1954

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1954

ÚJ FOLYAM BUDAPEST I. ÉVFOLYAM

A HONVÉDELMI MINISZTÉRIUM
HADTÖRTÉNELMI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő: A Hadtörténelmi Intézet parancsnoka.
Szerkeszti: A szerkesztőbizottság. Budapest, I., Kapisztrán-tér 2. Tel.: 160—220.
Megjelenik negyedévenként.
Kiadó: Honvéd Kiadó Intézet. Budapest, VI., Sztálin-út 2. Telefon: 112—064.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára félévre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámla szám: 177—003. Letéti szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hirlap Iroda. Budapest, V., József Nádor-tér 1.
Telefon: 180—850 és a kiadónál.

172 3/1 — Vörös Csillag Nyomda, Budapest. — Felelős: Poroszka L.

A RÁKÓCZI ÉVFORDULÓRA*

Nógrádi Sándor altábornagy

Most 250 éve annak, hogy II. Rákóczi Ferenc hazatért lengyelországi száműzetéséből és a szabadságharc élére állt.

Kezdetét vette a 8 évig tartó felszabadító háború a gyűlölt Habsburg uralkodóház ellen, amely a török leigázók Magyarországból való kiűzését hazánk megszállására és gyarmati kizsákmányolására használta fel. Kezdetét vette az akkori idők szabadságharcainak legdicsőbb szakasza, melyre a magyar nép két és félévszázad óta jogos büszkeséggel tekint vissza.

II. Rákóczi Ferenc, mint politikus, államférfi és hadvezér egyik legkimagaslóbb alakja a magyar történelemnek. A nép az ő nevét Kossuth neve mellé állítja. A reakciós korszakok minden arra irányuló igyekezete ellenére, hogy elfeledtessék a kuruc szabadságharc emlékét, a magyar nép Rákóczit hősi vezéreként, szabadságszeretete szimbólumaként zárta szívébe.

Rákóczi csaknem másfél évszázaddal előzte meg Kossuthot, a magyar polgári forradalom nagy vezérét, de az ő fegyveres harca, nemzeti és szociális célkitűzései nem csupán hagyományként szálltak Kossuthra, hanem sok tekintetben útmutatásként is. A Rákóczi vezette szabadságharc nemzeti és szociális tartalmában előfutárja, ragyogó példaképe a 48-as szabadságharcnak.

Nem volt Kossuthnál hűbb követője Rákóczinak. Tudta milyen nagy erő a kuruc név varázsa a magyar nép lelkében, felhívásaiban gyakran Rákóczi hős kurucaira hivatkozott, akik emlékének felidézése még nagyobb erőfeszítésekre serkentette az idegen elnyomók ellen hadrakelt magyar népet.

S most, midőn hazánk a Szovjetunió, a nagy Sztálin segítségével visszanyerte szabadságát, a kuruc hagyományok elevenebben élnek népünkben, mint valaha. Teljes szívből ünnepeljük ezt a nagy évfordulót, mert érezzük, hogy Rákóczi szabadságharca a többi haladó nemzeti hagyományunkkal együtt szilárd fundamentumként, kiapadhatatlan erőforrásként jelentkezik mai harcunkban a szocializmus győzelméért. De

* A Rákóczi szabadságharc megindulásának 250. évfordulóján, 1953 június 13-án, a Néphadsereg Színházában rendezett díszünnepségen mondott beszéd.

érezzük azt is, ahhoz, hogy ezt az erőforrást teljes mértékben jövőnk szolgálatába tudjuk állítani, tudatában kell lennünk a magyar nemzeti mult nagyságának, s ebből fakadóan annak, hogy egy nép, melynek Hunyadija, Rákóczija, Kossuthja, Petőfije és 1919-e volt, a szocializmus építésének korszakában is jól meg kell, hogy állja a helyét a haladó nemzetek sorában. Eddigi eredményeink alapján elmondhatjuk, hogy ez a tudat elevenen él a magyar nép minden rétegében — a munkásosztályban, a dolgozó parasztságban, a tudomány és művészet dolgozóiban — nap mint nap megnyilatkozik népünk hatalmas lendületű munkájában, magasfokú öntudatában, haladó szellemében, hazafias nemzeti helytállásában.

A magyar népi demokrácia eredményeiben érezzük az igazát annak, hogy a haladó nemzeti hagyomány éltető és erőt adó számunkra.

Rákóczi történelmi alakja azért oly nagy, mert tettei korát sok tekintetben megelőzték s a jövőbe mutattak. Rákóczit nem dinasztikus érdek vezérelte Habsburg-ellenes harcában. Nem a fejedelemségért harcolt, hanem az önálló magyar államért, annak szabadságáért, függetlenségéért. Rákóczi első volt a magyar szabadságharc főnemesi vezetői között abban, hogy felismerte a széles alapokra fektetett nemzeti összefogás szükségességét a Habsburgok elleni harchoz, és ugyanakkor látta, hogy a nemzeti felszabadító háborúban most már nem a kiváltságos nemesség, melynek az osztrák császári önkényuralomból eredő sérelmei nagyok voltak, hanem a jobbágyok hatalmas tömege játsza a döntő szerepet; hogy ennek a felszabadító háborúnak az öntudatra ébredő jobbágyság a hajtóereje.

Az 1703 május 6-án kelt brezáni kiáltvány, melyben Rákóczi először fújja meg a felszabadító háború harsonáját, történelmünkben az első magyar platform az ilyen nemzeti egység megteremtésére. Egyaránt szól „egyházi és világi, nemes és nem nemes igaz magyaroknak." Fogjanak fegyvert — mondja — „édes hazánkért, nemzetünkért, régi szabadságunkért, a szegénység teljes nyomorúságának megváltásáért." Rákóczi ezzel felvette a nemzet sorába a jobbágyságot is és a jobbágyok sorsának megjavításáért szállt síkra.

Rákóczi a hozzá érkezett jobbágyküldöttségektől tudta meg, hogy az egész parasztság belé helyezte bizalmát, s hogy a sanyargatások elől az erdőkbe és hegyekbe menekült jobbágyok, Thököly bujdosó kurucai, a szegény legények csapatai várják harci parancsát.

A Rákóczi-szabadságharc kitörése előtt rengeteg gyúanyag halmozódott fel az országban, a tivornyázó császári seregek eltartásának elviselhetetlen terhei, förtelmes garázdálkodásai és a bécsi udvar által kivetett súlyos adóterhek következtében. A császári tisztviselők, tábornokok és tisztek mindent elraboltak, ami a kezük ügyébe került; ebben még a török megszállókat is felülmulták.

A császári csapatok eltartásával járó zaklatások főleg a jobbágyokat érintették; ezzel párosult a földesuraknak járó szolgáltatások könyör-

telen behajtása. A századforduló éveiben emiatt országszerte egyik parasztfelkelés a másikat érte. A felkelők nemcsak a császár zsoldosait pusztították, hanem a földesurak kastélyait is felégették. A jobbágyok sok helyen megtagadták a robotot, a dézsmát, a kilencedet és a többi úrbéri szolgáltatást.

A kettős kizsákmányolás elleni jobbágyfelkelés, a jobbágyok egyidejű nemzeti és antifeudális harcának fékezhetetlen ereje teremtette meg a legfontosabb belső előfeltételét a felszabadító háborúnak.

Rákóczi szabadságharcának megindulásában döntő külpolitikai tényezőként szerepelt az Ausztria és Franciaország között kitört spanyol örökösödési háború, mely egész Európát lángbaborította. Ez a háború lényegében azért folyt, hogy mely hatalom szava legyen a legerősebb Európában és mely hatalmak birtokolják a tengerentúli gyarmatokat. Ez a külpolitikai összefüggés európai jelentőséget kölcsönzött Rákóczi felszabadító háborújának. Olyan kihatással volt a spanyol trónért folytatott háborúra, hogy nem egyszer súlyos katonai helyzetbe hozta a Habsburg-birodalmat. Ausztria szövetségeseinek, elsősorban Angliának kellett vállalnia, hogy nagy haderők bevetésével megakadályozza a két fronton harcoló császár végleges vereségét.

A Rákóczi nevéhez fűződő szabadságharc fellángolásáig Magyarországról az volt a véleménye a tőlünk nyugatra eső hatalmaknak, hogy a több mint másfélévszázados török elnyomatás, majd az azt követő Habsburg megszállás alatt kifosztott, legyengült ország sorsa nem lehet más, mint hogy kényre-kedvre kiszolgáltatott gyarmata maradjon Ausztriának. De Rákóczi alatt a császár számára félelmetes erővel ugrott talpra Magyarország. Ennek következtében a Magyarországról addig alkotott vélemény csakhamar megváltozott. Nem véletlen, hogy Angliának a magyar szabadságharc első győzelmei után egyik legnagyobb gondja az volt, hogyan lehetne rábírni Rákóczit a békekötésre Ausztriával. Rákóczi szabadságharca, melynek folyamán a kuruc seregek jónéhányszor Bécs kapuját döngették, helyreállította Európában Magyarország elveszett tekintélyét, amit utóljára a Hunyadiak korában élvezett.

A jobbágyfelkelések legerősebb fészke a Tisza felső folyásától északra eső vidék volt. Vezetői között voltak: Thököly hadnagya — Tokaji Ferenc, Szalontai György végardói jobbágy, Kabai Márton református pap. Legkimagaslóbb és legnépszerűbb vezetője a felkelőknek Esze Tamás volt. Esze Tamás vezette a küldöttséget Rákóczihoz, amely behívta őt az országba. Ő bontotta ki 1703 tavaszán Rákóczi „Pro libertate", „A szabadságért" feliratú zászlaját a felkelő jobbágyok előtt Beregszászon. Ő a kezdeményezője a Rákóczi vezette szabadságharcnak. Esze Tamás igazi megtestesítője volt az akkori idők népi forradalmárának. Tehetséges, bátor, hajlíthatatlan erényű pórvezér, aki, mint ezredparancsnok, majd mint brigadéros sok dicső csatában verte meg a császári seregeket. A nép megénekelte vitézségét, halhatatlan érdemeit. Rákóczi e leghűségesebb alvezére a legkeményebb csaták idején sem

hagyta félbe a harcot a belső ellenség, egyes főúri katonai vezetők önkénye, jobbágyellenes, a nemzet ügyét veszélyeztető politikája ellen.

Rákóczi hazajövetelének hírét a nép örömujjongással fogadta. Csatlakoztak hozzá a jobbágyok, a bujdosók, az elszegényedett, földnélküli kisnemesek, őt támogatta a városi polgárság zöme, mely az ország felszabadításától remélte az ipar és kereskedelem fellendülését. Pest magyar polgársága is Rákóczi oldalára állt.

A birtokos nemesség túlnyomó többsége ingadozott, vagy Rákóczi ellen fordult. A későbbiek során sok középnemes akkor állt Rákóczi mellé, amikor valamely kuruc sereg már birtoka közelébe ért. A Rákóczihoz csatlakozott főurak, egyes kivételektől eltekintve, a valóságban császárpártiak, labanc érzelműek voltak. Élesen Rákóczi ellen fordult a katolikus egyház. A pápa kiközösítéssel fenyegette azokat a papokat, akik nem a császárt szolgálják és aknamunkára, kémkedésre, vallási ellentétek szítására kötelezte a katolikus papokat és főpapokat. Ellenséges munkájuk megtorlására Rákóczi törvényeket léptetett életbe a jezsuita rend ellen.

A bécsi udvar, a magyar főurak és a klérus összefogása; a jobbágyok és nemesek között fennálló osztályellentét; a vallási gyűlölet felszítása a katolikus egyház által, ami a reakció számítása szerint szembe kellett, hogy állítsa egymással a kuruc hadsereg katolikus vezetőit és protestáns tömegeit, — annak ellenére, hogy a harc nemzeti felszabadító jellege egész sor vallási és társadalmi ellentétet képes áthidalni, — oly nagy és nehéz feladatok elé állította a szabadságharc vezetőjét, hogy azok megoldására csak olyan zseniális államférfi, katona és szervező vállalkozhatott, mint amilyen II. Rákóczi Ferenc volt.

Bármennyire jelentős volt is a rendi országgyűlés Rákóczi alatt, mint formai, jogi kifejezője a nemzeti ellenállásnak, nem képezhette a nemzeti összefogás alapját, mert kirekesztették belőle a jobbágyok képviselőit. A nemzeti összefogás alapját a jobbágyokból és nemesekből álló felszabadító hadsereg és a vele kooperáló ipar és kereskedelem képezte.

Már az első harcokban, mint viharok idején a folyam, úgy dagadt az árja Rákóczi szabadságharcos seregeinek. Akinek puskája nem volt, kaszával, kapával állt zászlaja alá. A kuruc hadsereg csakhamar elérte a 70 ezres létszámot; később a létszám 100 ezren felülire emelkedett. Az akkori időkben, hiányos fegyverzete ellenére, ez a sereg hatalmas erőt képviselt. S ami a legfontosabb: ez nem volt zsoldos sereg, sem nemesi kaszthaderő, hanem a felkelő jobbágycsapatokból kinőtt, népi jellegű, önálló nemzeti hadsereg volt, melyet méltán nevezhetünk a 48-as magyar honvédség és néphadseregünk elődjének. A birtokos nemesek mint tisztek vagy főtisztek szolgáltak Rákóczi hadseregében, de a tisztek többsége a nép fiai — a jobbágyok és kisnemesek — közül került ki. Rákóczi erről így ír: „A táborba sereglett nép maga választotta vezéreit, kanászok, gulyások, borbélyok, szabók parancsnoksága alá álltak, asze-

rint, hogy kinek a bátorságát tartották a legtöbbre... veszélyes, sőt lehetetlen lett volna felváltani ezeket a tiszteket és nem is lehetett jobbakat találni helyükre." Más volt a helyzet a tábornoki karban, mely főurakból állt. Közülük egyedül Vak Bottyán származott elszegényedett nemesi családból, a nemesi családból származó Béri Balogh Ádám, vagy a jobbágy Esze Tamás csak brigadérosig vihették.

Rákóczi a türelmességet hirdette és valósította meg a vallás kérdésében. Ennek köszönhető, hogy nem volt nagyobb sikere a Habsburgok és a katolikus egyház arra irányuló provokációinak, hogy szakadékot támasszon a magyar, kárpátaljai ukrán, szlovák és román parasztok között; csupán a délszlávokat tudták felbujtani a magyarok ellen. Ez egyben azt is jelentette, hogy a magyar történelemben először harcoltak a különböző nemzetiségű néptömegek Magyarországon a megkülönböztetés hályoga nélkül a szemükön a közös ellenség ellen. A nemzetiségek így létrejött egységének nagy történelmi jelentőségét nem is lehet eléggé méltányolni.

Rákóczi a szabadságharc érdekeit szolgáló haladó külpolitikát folytatott. Kereste a szövetséget mindazokkal a hatalmakkal, amelyektől segítséget remélhetett a császári hatalom ellen. XIV. Lajos francia király több ízben igért neki katonai segítséget, de ígéretét soha nem váltotta be. A francia király valójában megvetette a „rebellis" magyarokat. Szabadságharcuk csak annyiban érdekelte őt, amennyiben kihasználhatta azt osztrák ellenségei gyengítésére.

Rákóczi felismerte, hogy az osztrák elnyomó ellen neki a kelet-európai népekkel, mindenekelőtt Oroszországgal kell szövetkeznie. Azt mondta: „Moszkva segítségére kell szemünket vetnünk, melyet csalhatatlannak tarthatunk." I. Péter cár minden fenntartás nélkül elismerte a „rebellis" magyarokat és Rákóczival a teljes egyenrangúság elve alapján, 1707-ben Varsóban szövetséget kötött. A szövetségi szerződés magábafoglalta Rákóczi támogatását hadianyaggal és pénzzel. A Péter cárral kötött szövetség hatalmas külpolitikai sikert jelentett Rákóczi számára.

A hadviselés terén ragyogóan vívott csaták, nagyszerűen végrehajtott hadműveletek és hadjáratok, merész hadászati elgondolások, melyek magukban foglalták a francia hadsereggel való együttműködést is, jellemzi Rákóczi szabadságharcát. Az általános hadászati terv a császári csapatoknak az országból való kiűzésére, a Bécs által darabokra szaggatott ország teljes felszabadítására és egyesítésére irányult. Rákóczi forradalmasított a hadseregszervezés és a harcászat terén.

A gyalogsági lőfegyver jelentős tökéletesedése és a puskára erősített szurony feltalálása a XVII. század végén lehetővé tette a gyalogságnak az eddiginél sokkal eredményesebb felhasználását. Rákóczi és Vak Bottyán ezt teljes mértékben felismerték és alkalmazták.

Rákóczi biztosította a hadsereg szervezett élelmezését, fegyverrel és ruházattal való ellátását. E célra mozgósította a fegyvergyártó-, textil-,

bőr-, fa- és egyéb kézművesipart. Munkács, Miskolc, Kassa, Eger, Érsekújvár, Debrecen, Cegléd, Kőrös és más városok iparosai szállították a szükséges felszerelést és ruházatot. Fellendült az ipar és kereskedelem, Rákóczi megszervezte a közlekedést, a postahálózatot, új pénzt teremtett. A hadiipart sok városban Rákóczi maga hozta létre.

Rákóczi 1705-ben kiadta a kuruc hadsereg mintaszerűen megfogalmazott „általános hadiszabályzat"-át, melyet a Habsburgokat detronizáló ónodi országgyűlés 1707-ben törvényerőre emelt. A szabályzat felölelte a hadsereg életének legfontosabb kérdéseit, így például a katonai fegyelmet, a parancsok feltétlen teljesítését, a hűséget a hazához és a zászlóhoz, a gondoskodást az alárendeltekről, az alárendeltek nevelését, a fegyverek jó karbantartását és azt, hogy a kémeket és árulókat halálbüntetéssel kell sujtani. Rákóczi tisztképző iskola felállítását is tervezte. Rákóczi a folytonos csatározások közepette hatalmas munkát fejtett ki az államépítés és a kulturális élet fellendítése terén.

Mindez azt bizonyítja, hogy Rákóczi a magyar történelem egyik legkimagaslóbb szervezője.

A harcok a Tiszántúl felszabadításával vették kezdetüket. Ezt a hadműveletet Rákóczi személyesen vezette. A császári seregek ellen folytatott harcok közben a kuruc seregeknek állandóan hadakozniok kellett az északkeleti vármegyék ellenséges nemessége által vezérelt csapatok hátbatámadásai ellen. A tiszántúli hadművelet mégis teljes eredménnyel járt. Rákóczi két hét leforgása alatt Nagyváradig jutott előre.

Már ekkor kitünt, hogy Rákóczi egészen kivételes hadvezéri képességekkel rendelkezik. Hadvezetését az jellemezte, hogy soha nem tette kockára a nagy cél sikerét a pillanatnyi harcászati sikerért, mint az a táborában lévő általában tehetségtelen arisztokrata katonai vezetőknél rendszerint megtörtént. Rákóczi minden lépését az általános hadászati tervnek rendelte alá. Ez biztosította számára az erők szükséges összpontosítását a döntő helyeken, azok mozgékonyságát, a különböző fegyvernemek legjobb felhasználásának és együttműködésének a lehetőségét, és végülis a sikert. Már a tiszántúli harcokban kezdtek kibontakozni a fegyelmezett, szervezett, csapatokban működő magyar harcos nagyszerű katonai erényei: a hűség, a bátorság, a leleményesség, a megingathatatlan szilárdság a védelemben, a fergeteges gyorsaság a támadásban. A jobbágyság soraiból már a tiszántúli harcokban százával és ezrével emelkedtek ki névtelen hősök.

Ez a győzelem lehetővé tette a Duna—Tisza-közének, valamint a Felvidék déli részének a felszabadítását még az 1703-as évben. A megfutamodott császári seregek szabaddá tették az utat Bécsig. De Bercsényi sem tudott hadászati méretben gondolkozni. Rákóczi sürgetése ellenére sem nyomult Bécs ellen, hanem apró csatározásokra szorítkozott hazai területen. A felvidéki harcokban haláltmegvető bátorságról tettek tanuságot a Rákóczi zászlaja alá állt szlovák jobbágyok.

A kuruc sereg győzelmei hozzájárultak a franciák győzelméhez az osztrákok felett. A franciák elfoglalták Felső-Ausztria egy részét és Bécset fenyegették. A császár ekkor elveszettnek hitte a franciák elleni háborút. Annál fontosabb volt neki Magyarország, mint gyarmat és felsőausztriai veresége ellenére újabb csapatokat küldött Magyarországra, a császár táborában álló labanc főurak csapatainak megerősítésére.

A Felvidék felszabadításával egyidejűleg felszabadult a Habsburg-járom alól Erdély is. Az itt hatalmaskodó császári tábornokot, Rabutint, a magyar főurak támogatták, de ellene fordultak a seregeibe kényszerített székely és román parasztok, akik átálltak a szabadságharc oldalára és felesküdtek Rákóczi zászlajára. Ez eldöntötte Erdély sorsát.

Forrongott a Dunántúl is. A jobbágyok fellázadtak, a kuruc seregeket várták. Ez a helyzet kényszerítette a birtokos nemesség nagyrészét arra, hogy Rákóczihoz csatlakozzon. A dunántúli főurak a császáriakhoz csatlakoztak, vagy Ausztriába szöktek. A fegyvert ragadó nép támogatásával a bevonuló kuruc csapatoknak sikerült megvetni a lábukat a Dunántúlon. Még arra is volt erejük, hogy be-betörjenek osztrák területre. De ekkor még nem volt dunántúli hadműveleti elgondolás, sem alkalmas vezetés. Károlyi Sándor, akire Rákóczi az ötezer főből álló Dunántúlra vonuló csapat parancsnokságát bízta, az ellenség kezére játszott. Önkényeskedésével, dorbézolásával szétzüllesztette csapatait, őrségeket nem állított. Ilyen körülmények között lepte meg és verte szét erőit Heister császári tábornagy, aki az udvartól az általános támadás megindítására és a Dunántúl visszaszerzésére szóló parancsot kapott. Rákóczi így írta le a Dunántúl akkori helyzetét: „A császáriak tűzzel-vassal pusztították a kis városokat és falvakat. Heister azt hitte, hogyha lemészárolja a gyermekeket és szabadjára engedi a katonákat, rémületet kelthet a nép lelkében és visszatarthatja a fegyverfogástól."

Az osztrák csapatok a Dunántúl megszállását követően Komáromnál átkeltek a Dunán, hogy együttműködve Ritschán császári tábornok seregével, megsemmisítő csapást mérjenek Bercsényire és visszafoglalják a Felvidéket. A császáriaknak ez a terve kudarcot vallott. A kurucok a szlovák felkelők támogatásával Szomolánynál bekerítették és teljesen megsemmisítették Ritschán haderejét, magát a császári tábornokot is foglyul ejtették. Ebben a harcban hatalmas zsákmány, benne többezer lőfegyver került a kurucok kezére.

Az 1704 őszén Nagyszombatnál elszenvedett vereségből Rákóczi azt a tanulságot vonta le, hogy át kell szerveznie a hadsereget: az eddigi ú. n. mezei csapatok mellett, részben azokból, részben újonnan toborzott erőkből, jobban kiképzett, jobban felfegyverzett „reguláris" csapatokat kell alakítania. Rákóczi ezt a tervét végrehajtotta; hadserege megerősödött, ütőképesebb lett.

A helyzet megszilárdítása szempontjából nagyjelentőségű volt az a hadjárat, amelyet 1705-ben a Dunántúl újbóli felszabadításáért Rákóczi legtehetségesebb hadvezére, Vak Bottyán vezetett. Bottyán korábban a

császári sereg ezredese volt. A harcok alatt állt át Rákóczi oldalára, tábornok lett belőle. A nép rajongott érte, mert nagy törökverő hírében állott. Szigorú fegyelmet tartott csapataiban és soha nem engedte meg az önkényeskedést a néppel szemben. Bottyán a kuruc hadseregben vált nagy szervezővé, a haladó katonai elvek bátor megvalósítójává, legendáshírű hadvezérré.

Rákóczi Vak Bottyánnal együtt dolgozta ki a Dunántúl felszabadításának haditervét. Bottyán serege nyolcezer főből állt. Vele szemben álltak Heister és Pálffy császári tábornokok, mintegy 12—14 ezer fővel és a császáriak által megerősített várakkal. Bottyán Kecskemétről elindulva, műszaki csapatai által készített átkelő eszközökön, egy novemberi hajnalon átkelt a Dunán és meglepetésszerű rohammal elfoglalta Dunaföldvárt, mely fontos hídfő és közlekedési góc volt. A magyar harcászat számára teljesen újszerűen, a főerők előnyomulásának oldalbiztosítására Bottyán egy északi és egy déli oszlopot különített ki. A főerők élén Bottyán elfoglalta Simontornyát, Tatát, Pápát. Az északi oszlop Buda és Komárom felől biztosított. A déli kikülönített oszlop a híres kuruc brigadéros, Béri Balogh Ádám vezetése alatt elfoglalta Pécset, majd Kőszeg alá vonult. Bottyán ebben a hadjáratban a várak megrohamozásánál nagy szerepet juttatott a gyalogságnak és a műszaki csapatoknak. Okos hadicsellel, azt színlelve, hogy Szombathely felszabadítására készül, Szentgotthárdnál meglepte és szétzúzta Heister seregeit. Heister vereségének hírére Pálffy is kivonult az országból. Hat hét alatt szabad volt a Dunántúl. A kurucok messze a határon túl is üldözőbe vették a megvert császári csapatokat.

Az ezt követő időkben az angol katonai segítség olyan kedvező fordulatot teremtett az osztrákok számára, hogy a császár 1707 januárjában harmincezer főből álló sereget tudott felvonultatni a magyar szabadságságharc ellen. A császáriak négy irányból törtek rá a Dunántúlra. Az osztrákok mindenáron el akarták foglalni a Dunántúlt. Céljuk az volt, hogy a Dunántúlra támaszkodva folytatják támadásukat és az egész országot újból igájuk alá hajtják. A Rákóczi táborában álló főnemesi tábornokok megijedtek az ellenséges túlerőtől és a Dunántúl kiürítését javasolták. Rákóczi azzal válaszolt, hogy teljhatalmú megbizottként Vak Bottyánt jelölte ki a Dunántúl megvédésére. Bottyánnak ez alkalommal is mindössze nyolcezer katonája volt. Ezzel a sereggel hajtotta végre a magyar hadtörténelem egyik legszebb védelmi hadműveletét. Ugy döntött, hogy nem száll nyílt harcba a császári seregekkel, hanem a felkelő jobbágyokkal együttműködve, meglepő oldalazó támadásokkal, állandó nyugtalanítással fogja felőrölni az ellenséges erőket. Felszólította a népet, rejtsék el az élelmet, az emberek pedig vonuljanak a hegyekbe és hajtsák oda állatállományukat. A nép követte Bottyán felhívását, a labanc seregek mindenütt kiürített falvakat találtak.

Bottyán ebben a védelmi hadműveletben részeiben verte szét a császári seregeket: előbb Rabutint, utána Stahremberg, majd Pálffy tábor-

nokot. A császáriak veresége megsemmisítő volt. Csupán halottakban hétezer embert vesztettek. A Dunántúl ezúttal is a kurucok kezén maradt.

Azonban nemsokára érezhetővé vált a belső ellentétek bomlasztó hatása. A kuruc győzelmek hatása alatt ugyanis a földbirtokos nemesség tömegesen állt Rákóczi zászlaja alá. Ezzel nagyobb súlyt kapott a tisztikarban. A Rákóczihoz feltétlenül hű kisnemesi, polgári és jobbágy származású tisztek szerepe a hadseregben visszaszorult. Ugyanakkor a nemesség egyre nagyobb mértékben foglalta el a felszabadított országrészek közigazgatási állásait is, amit arra használt fel, hogy aláássa Rákóczinak a jobbágyság támogatására épülő nemzeti politikáját. A birtokos nemesség képviselői a hadseregben és a hadseregen kívül előbb csendben szabotálták a harcot a császáriak ellen, majd nyíltabban szembefordultak Rákóczival és keresték a császárral való megegyezés lehetőségét. Rákóczi azt írja emlékirataiban az 1707-es állapotokról: „A nemesség napról-napra jobban visszanyerte hatalmát jobbágyai felett és elvette kedvüket a háborútól, hogy saját hasznára dolgoztasson velük." Majd elmondja, hogy semmiképpen nem tudta megakadályozni azt a törvényt, amellyel az urak visszarendelhették jobbágyaikat a háborúból és ezzel tönkretették minden erdélyi csapatát.

Rákóczi megkísérelte a jobbágyok súlyát újból megerősíteni a hadseregben. Az 1703-ban kiadott edictummal szemben, amely még csak enyhített a katonai szolgálatot teljesítő jobbágy helyzetén, az 1708-as sárospataki országgyűlés rendkívül jelentős lépést tett előre. Kimondta azoknak a jobbágyoknak teljes felszabadítását, akik a háború végéig hűen szolgálnak a hadseregben, valamint az elesett, vagy elhúnyt katonák családjainak minden jobbágyteher alóli mentesítést. Rákóczi ezzel remélte elérni, hogy a földesurak által visszarendelt, vagy a hadsereget önszántukból elhagyó jobbágyok hagyják el a földesurak birtokait és szabadítsák fel magukat azáltal, hogy a kuruc hadseregbe visszatérnek. De 1708-ban ez a döntés már elkésett ahhoz, hogy új erőt kölcsönözzön a szabadságharcnak.

Az arisztokrata katonai vezetők egymásután megszegték Rákóczi parancsait, aminek az lett a következménye, hogy egyik nagyjelentőségű csatát a másik után vesztették el. Hatalmas területek mentek újra veszendőbe. A nagybirtokos főurak szabotálása és árulása aláásta azoknak a gyönyörű győzelmeknek az eredményeit, amelyeket a kuruc hadsereg sok hősi küzdelemben, sok véráldozat árán Rákóczi, Vak Bottyán, Esze Tamás, Balogh Ádám vezetése alatt a szabadságharc első éveiben elért.

Rákóczi hibája nem az volt, hogy főuraknak vezető szerepet juttatott a hadvezetésben, mert Bercsényihez hasonlóan voltak a Habsburg-ellenes felszabadító harc ügyéhez hű nagybirtokos főurak is, hanem azt kell neki hibául felróni, hogy túlságosan engedékeny volt ezzel a társadalmi réteggel szemben, amely nagy többségében kezdettől fogva ellen-

séges magatartást tanusított a felszabadító háborúval szemben. A nagybirtokos főurak, ha érdekük úgy kívánta, könnyen tettek hűségfogadalmat Rákóczinak, de még könnyebben szegték meg azt, ha elérkezettnek látták az időt arra, hogy nyíltan szembeszálljanak a szabadságharccal, s az árulók csak egy töredéke vette el méltó büntetését.

A szabadságharc bukását azonban — ahogy azt Rákosi elvtárs meghatározta — „nem elsősorban a saját belső gyengeségei, hanem a nemzetközi helyzet alakulása" idézte elő.

Az angol-holland-osztrák koalíció legyőzte Franciaországot, ami hatalmas túlerőt biztosított az osztrák császárság számára a kuruc hadsereg ellen. I. Péter cár Oroszország nehéz külpolitikai helyzete következtében nem tudott katonai segítséget nyujtani Rákóczinak. És még akkor is, amikor 1709 nyarán Poltavánál sikerült Péternek megsemmisíteni a híres svéd hadsereget, továbbra is teljes harckészültségben kellett maradnia a török szultánnal szemben, akit az angol diplomácia szüntelenül támadásra bujtogatott Oroszország ellen.

A majtényi fegyverletételre és a szatmári béke megkötésére, amely teljesen kiszolgáltatta Magyarországot az osztrák gyarmatosításnak, a főúri parancsnokok 1711 tavaszán álnokul azt az alkalmat használták ki, amikor Rákóczi Péter cárhoz utazott, hogy segítségét kérve, tovább folytathassa a felszabadító háborút.

A szabadságharc bukását aljas megtorlások: kivégzések, birtokrablások követték. Elkobozták a kuruc vezetők, elsősorban Rákóczi birtokait és felosztották azokat az áruló labanc főurak között. Júdás jutalomképpen így tettek szert hatalmas birtokaikra a Károlyiak, az Esterházyak, a Festetichek, a Zichyk, a Pálffyak és sokan mások a magyar főurak közül.

Rákóczi felismerte, hogy a nemzet felszabadító harcának sikere szorosan összefügg a jobbágyok társadalmi helyzetének megváltoztatásával. A belpolitikának ebben a főkérdésében Rákóczi túlment az addig ismert reformokon, de az adott lehetőségek határain innen maradt. Ennek oka főleg: a saját osztályhelyzetében gyökerező korlátok, a polgárság kis száma és az a szerep, amelyet a Rákóczi vezette szabadságharcban a birtokos nemesség még biztosítani tudott magának.

Rákóczi szabadságharca végleg felfedte, hogy a nagybirtokos nemesség semmiféle nemzetfenntartó szerep betöltésére nem volt többé képes. Bebizonyosodott, hogy ez a társadalmi réteg teljes egészében az osztrák császári hatalom támaszává vált. Bécs is meggyőződött róla, hogy bizton számíthat a magyar nagybirtokos nemesség támogatására, mely tőle reméli, hogy könyörtelenül le fog törni minden, a feudális főurak kiváltságai ellen irányuló jobbágymegmozdulást.

A kuruc szabadságharc felszínre hozta azt is, hogy a feudalizmus felszámolására hivatott, a polgári forradalom irányába hajtó új társadalmi erők vannak kifejlődőben és lépnek a történelem porondjára.

A kuruc szabadságharc bukását hosszú évtizedeken át megsiratta a nép. De sem a hősies harc, sem a rengeteg könny és bánat, amit a bukás okozott a népnek, nem volt hiábavaló.

A magyar szabadságharcok tanulságait nem egy ízben kifejtette Rákosi elvtárs. Ezek a tanulságok felbecsülhetetlen értéket jelentenek a mai generációnak, mely a szocializmus építésének történelmi feladatát hajtja végre. Az egyik tanulság az, hogy ápolni kell a szabadságharcos hagyományokat, gyümölcsöztetni kell azokat ifjúságunk áldozatkész, forró hazaszeretettől fűtött munkalendületének fokozására, néphadseregünk harcosainak és tisztjeinek hazafias nevelésére, a kuruc harcosok, a 48-as honvédek, a 19-es vörös katonák hősiességéhez méltó honvédelmi készségre, egész dolgozó népünk fokozott harcára a szocialista Magyarország felépítéséért. Nem véletlen, hogy a kuruc korból maradt ránk a legszebb szabadságharcos népköltészet, s hogy Rákóczi dicső kora napjainkig ihletője a magyar irodalomnak, költészetnek, zeneköltészetnek.

Rákóczi szabadságharca tanulságul hagyta ránk, hogy őrködjünk éberen nemzeti függetlenségünk és szabadságunk felett. Az áruló labanc főurak leszármazottainak: a volt ezerholdasoknak, nagytőkés szövetségeseiknek és segédcsapataiknak — a klerikális reakciónak, a kulákság védelmezőinek, a nacionalistáknak és jobboldali szociáldemokratáknak vannak még maradványai. Ezek a maradványok megvannak itthon és megvannak a nyugati kapitalista államokban, ahová kisodorta őket rabszolgatartó rendszerük bukása. Ezeknek a gyökerüket vesztett népellenségeknek az az egyedüli reményük, hogy elveszett privilégiumaikért cserébe mégegyszer eladhassák hazánk függetlenségét. Történelmünk tanulsága figyelmeztet bennünket, legyünk mindig készen arra, hogy elszántan szembe tudjunk szállni minden külső és belső ellenséggel, melynek szándéka visszavetni Magyarországot a szolgaságba.

Tanulság számunkra Rákóczi haladó, mindenben a nemzet ügyét szolgáló külpolitikája is. Rákóczi a legnagyobb bizalommal fordult Kelet felé, mert meggyőződött róla, hogy csak a svédek hódító háborúja ellen igazságos háborút folytató Oroszországgal kötött szövetség „csalhatatlan" a magyar szabadságharc, a magyar haladás számára. De azóta is, kivéve az 1848/49-es időket, csak a magyar kommunisták 1919-ben, és a magyar népi demokrácia most jár a haladás útján a külpolitikában. A reakciós magyar uralkodó rendszerek a legnemzetietlenebb külpolitikát folytatták, aminek a következménye az volt, hogy egyik becstelen, nemzetvesztő háborúból a másikba sodorták az országot az idegen elnyomók oldalán. Rákóczi külpolitikája is példaadó tehát számukra. A különbség a két történelmi helyzet között természetesen óriási. A magyar nép ma felmérhetetlenül szerencsésebb helyzetben van, mint Rákóczi népe volt. Mi nem egy szorongatott, szövetségesek nélkül álló cári Oroszországgal, hanem a nagy Lenin és Sztálin alkotta hatalmas szocialista állammal kötöttünk szoros barátságot és szövetséget,mely szüntelenül segít bennünket, s melynek barátai a mi barátaink is. Mi Rákóczi és a hős kuru-

cok álmát váltjuk valóra, amikor nemzeti függetlenségünket a legerősebb külpolitikai alapokra fektetjük: a felszabadító Szovjetunióhoz fűződő barátságunk és szövetségi viszonyunk további megszilárdítására, a baráti népi demokratikus államokkal egyre bensőségesebbé váló együttműködésre. Ez a legfőbb garancia arra, hogy soha többé be ne következhessen a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása számunkra.

Az az erőtől duzzadó nemzeti egység, amely a legutóbbi országgyűlési választások eredményében kifejezésre jutott, a hős magyar munkásosztály vezetése alatt álló magyar nép valamennyi rétegének érdekközösségén alapszik és éppen ezért olyan szilárd, mint még soha eddig nem volt. Mi e tekintetben is szerencsésebbek vagyunk kuruc elődeinknél. Mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy a magyar nép nemzeti egysége, ami egyik legszilárdabb biztosítéka függetlenségünknek, tovább erősödjön. Hazánk függetlensége megőrzésének ügyét mi szorosan összekapcsoljuk a béke megőrzéséért vívott harc ügyével, mert tudatában vagyunk annak, hogy biztonságunk és békés fejlődésünk alapja az a pozitív, tevékeny szerep, amelyet hazánk a felszabadító Szovjetunió vezette béketáborban a többi népi demokráciákkal és a kapitalista államok békeszerető néptömegeivel együtt betölt.

Katonai téren azt a tanulságot nyujtja számunkra a kuruc szabadságharc, hogy tudatosan ápolnunk kell azokat a nagyszerű magyar katonai erényeket, amelyek a kuruc harcosokban születtek újjá és tovább erősödtek 1848/49 és 1919 szabadságharcaiban, s amelyek híressé tették a magyar katonát európaszerte. És ápolnunk kell Rákóczi katonai hagyományait, aminek lényege az, hogy a hadviselés tudományában a leghaladóbb elveknek adjunk teret. Ez egyértelmű azzal, hogy néphadseregünk jól sajátítsa el a világ leghaladottabb haditudományát, a sztálini haditudományt.

Megvan minden biztosíték arra, hogy sikerrel folytassuk és tovább fejlesszük szabadságharcos elődeink művét, hogy hozzájuk méltóan megálljuk a helyünket a haladó népek nagy családjában. A nemzetközi erőviszonyok olyan kedvezőek, mint még soha nem voltak a magyar nép számára. Élvezzük felszabadítónk, a hatalmas Szovjetunió és valamennyi szabadságszerető nép barátságát és támogatását; a leghatalmasabb belső erőforrás: népünk egysége, a magyar munkásosztály vezetése alatt, megbonthatatlanná kovácsolódott össze. További garanciája annak, hogy a magyar nép a jövőben is erős bástyája lesz a haladásnak — a mi marxista-leninista forradalmi elmélettel felvértezett és hatalmas harci tapasztalattal rendelkező pártunk, a Magyar Dolgozók Pártja és az a határtalan bizalom és szeretet, mellyel a magyar nép pártunkat követi

A SZOVJET HADSEREG HADMŰVELETEI MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁÉRT

Zentai Gyula alezredes

A német fasizmus hatalomrajutása után, Horthy, Gömbös és a többi fasiszta politikus, Magyarországot szorosan odakötötte Hitler fasiszta Németországához. Az ország gazdasági életét egyre jobban alárendelték a „harmadik birodalom" gazdasági és katonai érdekeinek. A vasuti szerelvények százai szállították a magyar élelmiszert a fasiszta Németországba. Amikor aztán Hitler áruló módon megtámadta a Szovjetuniót, katonailag is bevonta ebbe a harcba Magyarországot. Így vált az ország, a nép érdekei ellenére, a hitleri kalandorpolitika részesévé. Ez az aljas szövetség Hitlerrel, csatlakozás az úgynevezett „tengelyhez" és „antikommunista paktum"-hoz, nemcsak azt jelentette hazánk számára, hogy résztvett a fasiszta blokkban, hanem azt is, hogy ezzel elveszti függetlenségét. Így is lett.

Horthy ellenvetés nélkül teljesítette Berlin parancsait és gyakorlatilag Magyarországot nem az úgynevezett „kormányzó", hanem a német követ irányította.

Magyarország 1941 júniusában a hitleri Németországgal együtt indult harcba a Szovjetunió ellen. Ez a bűnös együttműködés a fasiszta hódítókkal, legyszégyenteljesebb lapja a magyar történelemnek.

A voronyezsi és doni harcokban Horthy legjobb hadosztályai semmisültek meg. Az ország áruló vezetői azonban még ezekután sem ébredtek tudatára bűneik súlyának. Hitler követelésére Horthy újabb hadosztályokat küldött a frontra. Horthy Magyarországa a dolgozó nép érdekei ellenére továbbra is résztvett a szennyes háborúban.

A szovjet csapatok szívós védelmi harcokban felmorzsolták a válogatott német hadosztályokat, ellentámadásba mentek át és lendületesen közeledtek az ország határához. Páni félelem fogta el ország áruló vezetőit, ennek ellenére mégis tovább folytatták a háborút a fasiszta Németország oldalán. Horthy nem akart szakítani Hitlerrel, sőt minden ellenkezés nélkül belement, hogy a németek teljesen megszállják az országot, ami 1944 március 19-én meg is történt.

Az ország megszállásával a még meglévő látszatfüggetlenség is elveszett. Minden legális pártot — a fasiszta párt kivételével — betiltottak, az országban egyre fokozódott a véres terror.

A fronton ezalatt gyökeres változások történtek.

1944 októberében a szovjet csapatok, teljesítve Sztálin parancsát, továbbfejlesztették támadó hadműveleteiket, áttörték a német és magyar csapatok megerősített állásait a Kárpátokban, megkezdték hazánk felszabadítását.

Katona-politikai helyzet 1944 őszén.

A hazánk felszabadítása érdekében folytatott hadműveletek szerves részét képezik azoknak a hatalmas csapásoknak, melyeket a Szovjet Hadsereg 1944 folyamán hajtott végre.

A Sztálingrádnál bekövetkezett világtörténelmi jelentőségű fordulat után a német hadvezetés az egész arcvonalon védelemre kényszerült és a stratégiai kezdeményezést végleg a szovjet hadvezetés vette át. Az 1943-as év nagy csatáiban a Szovjet Hadsereg Orel, Belgorod, Harkov és Szmolenszk körzetében további súlyos veszteségeket mért a fasisztákra és az arcvonal középső részén 500, déli részén pedig 1500 km-re vetette őket vissza. E hadműveletek eredményeképpen 1943 végén, a szovjet csapatok már Finnország határán, Leningrád, Nevel, Zsitomir, Zaporozsje vonalában, majd délen a Dnyepr mentén állottak.

Az 1944. évi támadó hadműveletek célját a Főparancsnokság a Szovjet Hadsereg számára abban jelölte meg, hogy folytatnia kell a fasiszta Németország főerőinek szétzúzását, végleg meg kell tisztítani a Szovjetunió egész területét a fasiszta bitorlóktól, a szövetségesekkel együttműködve katonailag teljesen össze kell törni a német hadigépezetet és az elnyomott európai népeket fel kell szabadítani a fasizmus igája alól.

E történelmi feladatok megvalósítására a Szovjet Hadsereg 1944-ben tíz hatalmas, megsemmisítő csapást mért az ellenségre. E csapások mindegyike annak a nagyszabású hadászati tervnek alkotórésze, melyet maga Sztálin dolgozott ki, s melyet az ő irányításával hajtottak végre a Szovjet Hadsereg csapatai.

A Szovjet Hadseregnek 1944 első napjaiban megindított támadása áttörte a németek védelmét Leningrádnál és megteremtette a Balti Szovjet Köztársaságok felszabadításának feltételeit. A február-márciusi hadműveletek következtében felszabadult egész Ukrajna és a szovjet arcvonal déli szárnya Kolomeánál elérte a Kárpátokat, s ezzel a németek arcvonalának déli szárnyán hatalmas beszögelés keletkezett. Április, május folyamán a szovjet csapatok megtisztították Krimet, majd június végén Fehér-Oroszországban, júliusban pedig Lvov irányába indítottak hatalmas támadást. Augusztus elejére felszabadult egész Fehér-Oroszország, továbbá Lengyelország és Litvánia egy része és az arcvonal közepe és északi szárnya kiegyenesedett. A Szovjet Hadsereg nyári támadásai a németeket arra kényszerítették, hogy tartalékaik nagy részét a déli frontról az északira helyezzék át és Kelet-Poroszország határait védelmezzék.

1944 augusztus elején a szovjet csapatok arcvonala a rigai öböltől egyenesen délre a duklai hágóig, majd innen Kolomeán és Jassyn át Odessza irányába húzódott (1. sz. vázlat).

A 2. és 3. Ukrán Front csapatai 1944 augusztusában a Jassy—Kisinyev-i csatában megsemmisítő vereséget mértek a német és román csapatokra. A vereség hatása alatt Románia augusztus 23-án kilépett a háborúból és 2 nappal később hadat üzent Németországnak. A Romániát át déli irányba törő 3. Ukrán Front sikeres hadműveleteinek eredményeképpen szeptember 8-án Bulgária is kapitulált és szeptember 11-én szintén hadat üzent Hitlernek.

A 2. Ukrán Front csapatai Románia megtisztítása után szeptember második felében áthaladtak a Déli Kárpátok szorosain és 1944 szeptember 25-én elérték Torda, Arad, Temesvár területét. A 3. Ukrán Front csapatai ezen idő alatt befejezték Bulgária teljes felszabadítását és Belgrád irányába törtek előre. A 4. Ukrán Front csapatai szeptember végén átkeltek a Kárpátok előhegyein és elérték Csehszlovákia északi és keleti határait (2. sz. vázlat).

A német hadvezetés, látva a fenyegető helyzetet — mindenképpen biztosítani akarta az arcvonal déli szárnyát és mindent elkövetett, hogy utolsó csatlósát megtarthassa. A Szovjet Hadsereg magyarországi előretörése a német hadvezetést az utolsó csatlós elvesztésén kívül a magyarországi, ausztriai, csehszlovákiai és sziléziai nyersanyagforrások, továbbá embertartalékok elvesztésével is komolyan fenyegette, ezenkívül veszélyeztette a németek összeköttetését az Észak Olaszországban, Jugoszláviában és Görögországban működő fasiszta csapatokkal.

A 2. és 4. ukrán frontok erőivel szemben a német „Déli hadseregcsoport" harcolt, melynek kötelékébe a 6. és 7. német, valamint az 1. és 2., majd később felállított 3. magyar hadsereg tartoztak.

A 4. Ukrán Front jobbszárnyával szemben az Északi hadseregcsoporthoz tartozó 1. német páncélos hadsereg védekezett. A 3. Ukrán Fronttal szemben az „F. hadseregcsoport" működött.

A hitlerista vezérkar a déli hadseregcsoportot részben a hátországból, részben más arcvonalakról 14 hadosztállyal, az „F. hadseregcsoportot" pedig kb. 5 hadosztállyal erősítette meg. Végeredményben a hitlerista csapatok ereje Magyarországon és Jugoszláviában kb. 70 hadosztályt tett ki.

Az 1944 szeptember végén kialakult helyzet (2. sz. vázlat) jellegzetessége az a nagy kiszögelés, melyet a szovjet csapatok Torda, Arad, Turnu-Severin területén birtokbavettek. Ez a hídfőállás kitünő lehetőséget nyujtott a szovjet hadvezetés számára a Budapest, és a Tiszántúl irányba való előretörésre, továbbá a Jugoszlávia felszabadításáért folyó harcban, különösen a Belgrád irányába, majd a Száva völgyében indítandó hadműveletekhez.

AZ ARCVONAL HELYZETE 1944. AUG. 7-ÉN
ÉS A SZOVJET HADSEREG HADMŰVELETEI
ROMÁNIA ÉS BULGÁRIA FELSZABADÍTÁSÁRA
Leningrád
BÁLTI TENGER
SZOVJETUNIÓ
Riga
MOSZKVA
Szmolenszk
Kalinyingrád
Gdansk
Minszk
Brianszk
Bydgoscz
Visztula
Gomelj
Kurszk
VARSÓ
Brest
KIEV
Zsitomir
Dnyeper
Tarnopol
Bug
Dnyeszter
Duna
Debrecen
Jassi
BUDAPEST
Tisza
Dráva
BUKAREST
Szeva
2. ukrán front
BELGRÁD
3. ukrán front
SZÓFIA
Jelmagyarázat
Az arcvonal helyzete 1944 augusztus 7-én.
Az arcvonal helyzete 1944 szeptember 25-én.

1. sz. vázlat

A DÉLI ARCVONAL HELYZETE 1944 SZEPTEMBER VÉGÉN

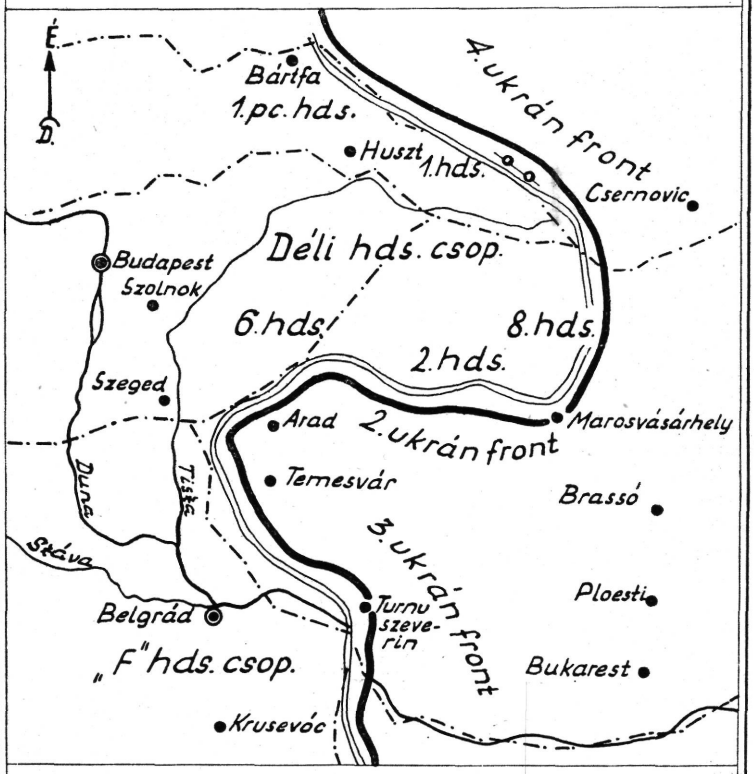

2. sz. vázlat

A Szovjet Főparancsnokság terve és a hadműveletek előkészítése.

A szovjet hadvezetés a Magyarország elleni támadás főcsapásának irányául az Arad—budapesti irányt választotta. A főcsapás ezen iránya nemcsak a legkedvezőbb, a terep szempontjából a legalkalmasabb, a legkevesebb véráldozattal járó utat jelölte meg a szovjet csapatok számára, hanem egyúttal a fasiszták legérzékenyebb pontja, az ország fővárosa ellen irányult. Budapestnek a magyarországi hadműveletek szempontjából döntő politikai és hadászati jelntősége volt. Politikai jelentőségét az adta meg, hogy a másfélmillió lakosú fővárosnak, az ország legnagyobb ipari és közigazgatási központjának, a munkásmozgalom magyarországi fellegvárának felszabadítása döntően befolyásolta Magyarország további szerepét a háborúban. Budapest felszabadítása volt az előfeltétele annak, hogy Magyarországot is le lehessen választani a hitleri Németország oldaláról és be lehessen vonni a fasizmus elleni csatasorba.

Budapest hadászati jelentősége abban állott, hogy sajátos földrajzi helyzeténél fogva, továbbá a fővárosban összefutó út- és vasúthálózat miatt, kulcspontját képezte az Ausztria irányába való további előnyomulásnak. Hadászati fontosságát növelte az a tény, hogy Magyarország iparának jelentős része Budapesten összpontosult, melynek elvesztése a háború anyagi alapjainak döntő csökkentését eredményezte a németek számára.

Az Arad—Budapest irányú főcsapás ezenkívül a Keleti Kárpátokban harcoló fasiszta csapatokat is a teljes bekerítés veszélyének tette ki és megnyitotta a Kárpátok átjáróit a 4. Ukrán Front csapatai számára.

A Szovjet Főparancsnokság általános terve alapján a főcsapást Budapest irányába a 2. Ukrán Front balszárnyának kellett mérnie. A főcsapással egyidejűleg a front középső szakaszán elhelyezett csapatoknak Debrecen irányában kellett csapást mérniök a Tiszától keletre működő fasiszta erőkkel, azzal a feladattal, hogy felszabadítsák Észak-Erdélyt.

A 3. Ukrán Front feladatát a Főparancsnokság abban határozta meg, hogy szabadítsa fel Jugoszláviát, majd nyugati irányból biztosítsa a Duna—Tisza-közén Budapest irányában előretörő 2. Ukrán Front balszárnyát. A 4. Ukrán Front csapatainak — a 2. Ukrán Front támadásának érvényesülése után — a Kárpátokon keresztül kellett támadnia Csehszlovákia felszabadítására.

A szovjet hadvezetés ragyogóan oldotta meg a korszerű stratégia egyik legnehezebb problémáját, a hadászati meglepést. A Szovjet Hadsereg 1944. évi összes támadó hadműveletei — köztük a Magyarország felszabadítása érdekében folytatott hadműveletek is, mind a főcsapás irányát, mind a támadás időpontját illetően, teljesen váratlanul érték az ellenséget. Annak következtében, hogy a német vezérkar teljes bizonytalanságban volt a szovjet csapatok következő csapásának helyét és idejét illetően, a német tartalékok az arcvonal mentén ide-oda utazgattak és csaknem minden esetben elkésve érkeztek rendeltetési helyükre. Ezzel szemben a szovjet Főparancsnokság tartalékait mesterien

használta fel, ami biztosította a csapás hatalmas mélységét és a támadás állandó lendületét.

A szovjet hadvezetés a meglepést azzal biztosította, hogy a támadást széles arcvonalon, egyszerre indította meg, az átcsoportosításokat teljesen rejtve hajtotta végre és hogy a csapatok és törzsek igen nagy figyelmet fordítottak az álcázás szabályainak tökéletes betartására.

Külön ki kell emelnünk a törzsek szerepét és jelentőségét, a hadműveletekben. A törzsek tervszerű, előrelátó és jól megszervezett munkája döntő mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjet Hadsereg csapatai az eléjük tűzött feladatokat maradéktalanul végre tudták hajtani.

A hadműveletek lefolyása.

Előretörés a Tiszáig
(3. sz. vázlat)

A németek Magyarország-i védelmüket erősen kiépítették. Hatalmas és mélyen tagozott védelmi övet létesítettek. A természetes akadályokat műszakilag megerősítették. A csapatok mozgására alkalmas utakat földerődökkel, támpontokkal és egyéb tábori erődítésekkel lezárták. Jól megszervezett tűzrendszerük lehetővé tette, hogy állásaik minden megközelítési útvonalát hatásos tűz alatt tartsák. A német-magyar csapatok szívósan védekeztek és igyekeztek megakadályozni a Szovjet Hadsereg kijutását az Alföldre.

A németek mindenáron meg akarták állítani a szovjet előretörést, ezért a kevésbbé veszélyeztetett területről elvont erőkkel erősítették védelmüket.

A támadás, melynek előkészületei igen jól rejtve és álcázva történtek, teljesen váratlanul érte a német és magyar katonai vezetést.

A támadás középen a főirányban hatalmas, összpontosított tüzérségi és légitámadással kezdődött. A gyalogság a gyalogsági nehéz fegyverek és kísérő harckocsik támogatásával, a tüzérségi tűz oltalma alatt kis csoportokban hatolt be az ellenséges fészkek oldalába és hátába.

Tüzérségből, rohamtüzérségből és műszakiakból összeállított páncélelhárító tüzér tartalékok és mozgó műszaki zártelepítő osztagok jó szolgálatot tettek az ellenséges harckocsi egységekkel végrehajtott ellenlökések elhárításában.

A 2. Ukrán Front támadása azzal fenyegette a hitlerista erőket, hogy a szovjet csapatok a védelmet áttörik és kijutnak az Alföldre. Ennek megakadályozására a fasiszták hadműveleti tartalékaikat, közöttük páncélos erőik nagyrészét is bevetették.

A 2. Ukrán Front jobbszárnyával Kolozsvár felé támadott, ezzel lekötötte az ellenség tartalékait, ugyanakkor közepével Arad területén hatalmas csapást mért a hitlerista csapatokra.

Az erdős, hegyes, erősen tagolt terep ellenére a szovjet csapatok már a támadás első napján (október 6.) áttörték az ellenség erős és

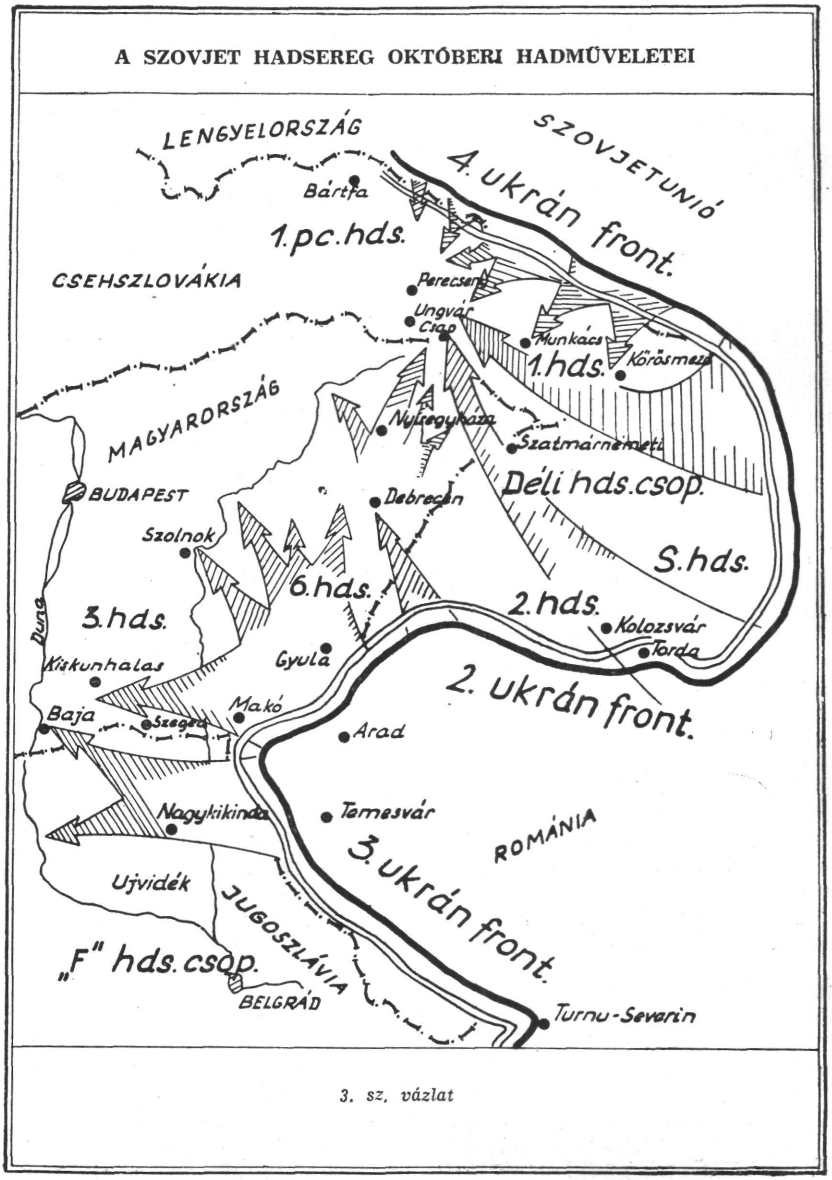
A SZOVJET HADSEREG OKTÓBERI HADMŰVELETEI
LENGYELORSZÁG
SZOVJETUNIÓ
4. ukrán front.
Bártfa
1. pc. hds.
CSEHSZLOVÁKIA
Perecsen
Ungvár
Csap
Munkács
1. hds.
Körösmező
MAGYARORSZÁG
Nyíregyháza
Szatmárnémeti
Déli hds. csop.
BUDAPEST
Debrecen
Szolnok
S. hds.
6. hds.
2. hds.
Kolozsvár
Torda
3. hds.
Duna
Kiskunhalas
Gyula
2. ukrán front.
Baja
Szeged
Makó
Arad
Nagykikinda
Temesvár
ROMÁNIA
3. ukrán front.
Ujvidék
JUGOSZLÁVIA
„F" hds. csop.
BELGRÁD
Turnu-Severin

3. sz. vázlat

mélyen tagozott védelmét, kiértek az Alföldre és elfoglalták Gyula és Makó városokat.

A keletkezett résbe a szovjet vezetés azonnal nagy lovas, páncélos és gépesített kötelékeket vetett be, melyek továbbfejlesztették a támadást Debrecen irányába.

A németek minden kísérlete, hogy ellenlökéseikkel megakadályozzák a szovjet csapatok előretörését, sikertelen maradt.

Október 9-én a szovjet gyorscsapatok már Debrecen és Nagyvárad előterében voltak.

A németek három páncélos hadosztályból és erős gyalogsági egységekből álló csoportja megkísérelte, hogy Nagyváradot kézben tartsa, de a szovjet csapatok koncentrikus támadása megtörte ennek a csoportnak az ellenállását, így a város 12-én végleg felszabadult.

A német-magyar csapatok a Tiszánál igyekeztek megállítani a szovjet támadást és erős folyóvédelmet építettek ki.

A szovjet páncélos ékek Aradtól nyugatra már október 8-án elérték a Tiszát, ugyanaznap Govorunenko tbk. páncélosai elfoglalták Szentest és háromnapos harc után nemcsak az ellenség tiszai hadfőjét számolták fel, hanem a folyón átkelve, annak jobbpartján több hídfőt létesítettek.

A német és magyar csapatok a Tiszánál hevesen ellenálltak, tíz ellenlökést kíséreltek meg; de mindegyik sikertelen maradt.

A támadás balszárnyán a 2. Ukrán Front balszárnya együttműködve a 3. Ukrán Front csapataival, átkelt a Tiszán és október 11-én elfoglalták Szegedet, majd a hídfőt észak felé kibővítve, s visszaverve egy erős német ellenlökést, október 24-én felszabadították Kiskunhalast.

A 3. Ukrán Front csapatai még október 9-én átkeltek a Tiszán, 12-én elfoglalták Szabadkát, azután 21-én már elérték Bajánál a Dunát.

A német parancsnokság a további előretörés megakadályozására Debrecen, Szolnok, Kecskemét területén sietve új erőket vont össze. Október első felében 11 új hadosztály érkezett ebbe a térségbe.

Az ellenség nagyváradi csoportjának megsemmisítése után a 2. Ukrán Front csapatai Debrecen irányába törtek előre.

Október 13-a és 18-a között a harcok már a város határában folytak. Október 19-én a szovjet csapatoknak lendületes támadással sikerült Debrecentől keletre 17 km-re a Szatmárnémeti, Nagykároly felé vezető vasútvonalakat elvágni és ezzel elszakítani a debreceni erőcsoportot az Erdélyben harcoló német egységektől.

A szovjet csapatok elfoglalták a várost, kemény harcokban megsemmisítették a helyőrséget.

Az itt vívott harcokban teljesen megsemmisült a 23. német pc-os, a 45. német gy. hadosztály, valamint a magyar 19. könnyű és 4. tart. hadosztályok.

A szovjet csapatok Nyiregyháza felé folytatták támadásukat. A várost a német-magyar csapatok mindenáron meg akarták tartani, ezért Hajduhadház területéről ellenlökést terveztek a mélyen előretört szovjet

ék ellen. Az ellenlökést a szovjet csapatok visszavetették, majd október 22-én elfoglalták Nyiregyházát, azután a következő napon Nyiregyházától É-ra elérték a Tiszát.

A szélső jobbszárnyon, a 2. Ukrán Front jobbszárnyának csapatai Kolozsvár irányában támadtak, lekötötték az ellenség tartalékait és ezáltal elősegítették a közép- és balszárny hadműveleteit. Október 11-én elfoglalták Kolozsvárt, melyet erős német páncélos kötelékek védtek, majd folytatva az előnyomulást, október 25-én befejezték Erdély felszabadítását és a következő napokban elérték Csapot.

A helyzet Kárpátalján és az Északi Kárpátokban. A 2. Ukrán Front sikeres támadása lehetővé tette, hogy a 4. Ukrán Front támadása az Északi Kárpátok területén kibontakozzék és Csehszlovákiának segítséget nyujtson. Október 18-án a Szovjet Hadsereg egységei már átkeltek a Kárpátok gerincén, elfoglalták Körösmezőt és elérték a Tisza felső folyását. Még ugyanezen a napon birtokbavették Máramarosszigetet, mely mint erősen védett és berendezett támpont igen akadályozta a szovjet csapatok előnyomulását.

Október 24-én lendületes éjjeli támadással a 4. Ukrán Front egységei elfoglalták Husztot, amely délről és keletről fedezte Munkácsot. Munkácsot a fasiszta német csapatok nagymértékben megerősítették és itt heves ellenállást fejtettek ki. A szovjet csapatok több irányból támadva, behatoltak a városba és szívós utcai harcokban megsemmisítették az ott védekező német csapatokat.

Ungvárt északról a perecsenyi erődítmények védték. A szovjet csapatok október 27-én a védelmet áttörve, elvágták az ellenség visszavonulási útját és több irányból előretörve október 27-én estig elkeseredett utcai harcok után felszabadították Ungvárt.

Október 29-én elfoglalták Csapot és ezzel Kárpát-Ukrajnát végleg megtisztították a fasiszta csapatoktól.

Ugyanez idő alatt a szélső balszárnyon a 3. Ukrán Front csapatai a hősiesen harcoló jugoszláv partizánokkal együtt október 20-án 4 napos heves harc után felszabadították Belgrádot. Ezután együttműködve a bolgár csapatokkal, továbbfolytatták Jugoszlávia felszabadítását. Ezzel a 3. Ukrán Front igen erősen veszélyeztette a Görögországban lévő német csapatok hátát és biztosította dél felől a Magyarországon harcoló 2. Ukrán Front balszárnyát. Az erős szovjet nyomásra a Balkánon működő német csapatoknak ki kellett üríteni Jugoszláviát és vissza kellett vonulniok Horvátország és Magyarország területére.

Hadműveletek a Duna-Tisza közén.

A 2. és 3. Ukrán Front csapatainak sikeres októberi hadműveletei a szovjet hadvezetés számára megteremtették a Budapest elleni támadás közvetlen lehetőségét. (4. sz. vázlat.)

A Főparancsnokság terve alapján a Budapest elleni főcsapást a 2. Ukrán Front Duna-Tisza közén működő erőinek kellett mérni. Ezzel

A 2. ÉS 3. UKRÁN FRONT HADMŰVELETEI BUDAPEST FELSZABADÍTÁSÁÉRT.

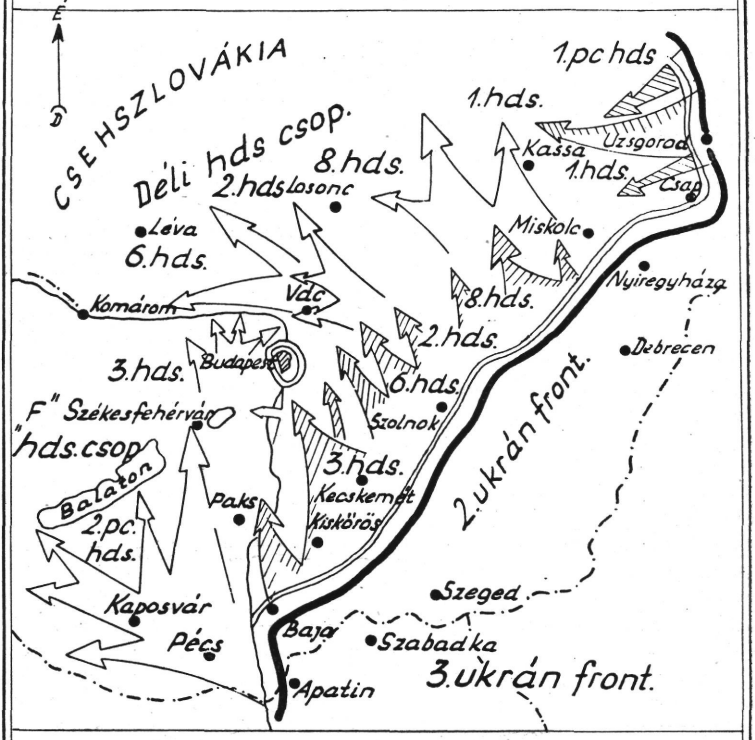

4. sz. vázlat:

Jelmagyarázat

Helyzet 1944 október végén.

Hadműveletek 1944 november végén.

Hadműveletek 1944 dec. és 1945 jan.-ban.

egyidejűleg a front jobbszárnyán működő csapatoknak Szolnok körzetéből északi és nyugati irányba, Magyarország északi iparvidéke ellen kellett támadniok és biztosítaniok kellett a front főerőinek jobbszárnyát. A 3. Ukrán Front feladata volt, hogy a Dráva torkolattól északra foglaljon hídfőt a Duna jobb partján, a Dunántúl felszabadítását célzó további hadműveletekhez.

A hitlerista és nyilas csapatok Budapest védelmére erős, mélyen lépcsőzött védelmet szerveztek.

A 2. Ukrán Front csapatai október 28-án a Duna-Tisza közén áttörték a makacsul védekező fasiszták állásait és november 1-én felszabadították Kiskőrös és Kecskemét, 3-án pedig elérték a Budapesttől 21 km-re lévő Alsó-Némedit.

A német hadvezetés — a szovjet csapatok gyors és váratlan előretörése következtében, mely már Budapestet közvetlenül veszélyeztette — arra kényszerült, hogy a Budapest alá irányított tartalékait részenként, menetből vesse be, ami természetesen gyors megsemmisülésüket eredményezte.

A 2. Ukrán Front csapatainak a Duna-Tisza közén végrehajtott gyors előretörése egyik ragyogó példája azoknak a nagyszerű teljesítményeknek, amelyeket a Szovjet Hadsereg a magyarországi hadműveletekben is felmutatott. Az őszi esőzések, a rossz utak, az ellenség makacs ellenállása és a mélyen tagolt védelmi rendszer ellenére a szovjet csapatok öt nap alatt több mint 60 km-t tettek meg harcolva és helyenként napi 20 km-t nyomultak előre.

November 3-tól kezdve a fasiszták ellenállása Budapest irányába észrevehetően megerősödött. November 5-én öt páncélos hadosztállyal Kecskeméttől északnyugatra ellencsapást kíséreltek meg.

A nagy sietve megindított ellencsapás azonban a szovjet csapatok szívós ellenállásán felmorzsolódott és a 2. Ukrán Front Duna-Tisza közén támadó csapatai, leküzdve az ellenség minden erőlködését, november végére elérték Budapest külső védelmi övezetét.

A front jobbszárnyán támadó csapatok november 9-én Szolnok és Polgár között átkeltek a Tiszán, az átkelést követő második napon átvágták a budapest—miskolci vasútvonalat és november végéig felszabadították Gyöngyös, Hatvan, Eger városokat.

Miközben a 2. Ukrán Front magára vonta az ellenség főerőit, a 3. Ukrán Front csapatai november 29-én Mohácsnál meglepetésszerűen átkeltek a Dunán és hatalmas hídfőt létesítettek a Dunántúl elleni támadáshoz.

A Budapest bekerítésére indított hadművelet a nagy kiterjedésben harcoló több front hadműveleti együttműködésének ragyogó példája. A 2. Ukrán Front csapatainak Budapest déli szegélyéig történt előretörése megteremtette a lehetőséget arra, hogy a 3. Ukrán Front a Duna-Tisza közén felzárkózzék és a mohácsi Duna-átkelésre előkészülhessen. Miközben a 2. Ukrán Front csapatai magukra vonták és felőrölték az

ellenség főerőit, a 3. Ukrán Front a dunai átkelést viszonylag gyengébb erőkkel szemben hajtotta végre.

A 4. Ukrán Front ez alatt az idő alatt igen nehéz feltételek mellett, hegyes, erdős terepen, szakadatlan esőben és feneketlen sárban tört előre Csehszlovákia felszabadítására. A földrajzi tényezők és az időjárási viszonyok miatt előnyomulásának üteme természetszerűen jóval lassúbb volt, mint a tőle balra támadó 2. Ukrán Front csapataié.

A Budapesten körülzárt fasiszta erők megsemmisítése.

Magyarországnak a Németország oldalán vívott háborúból való kiugrasztásáért folytatott harc jelentős mértékben arra irányult, hogy Budapestet felszabadítsák és a város közvetlen térségében elhelyezkedő nagy ellenséges csoportosítást szétverjék.

A Szovjet Hadsereg ellenállhatatlan erővel támadt, szétverte az útjába került fasiszta csapatokat és szorosan felzárkózott Budapest külső védelmi gyűrűjéhez.

A Szovjet Hadsereg sikerei teljesen demoralizálták az ellenség táborát. Szálasi fasiszta bandájából alakult kormány december 9-én elmenekült Budapestről. A felszabadított területeken a demokratikus erők a kommunisták vezetésével, fokozott erővel folytatták munkájukat és a Magyar Nemzetgyűlés összehívására vonatkozó előkészületeiket.

Budapest felszabadításáért vívott harcba tevékenyen kapcsolódtak be a magyar partizánok is. A magyar partizánparancsnokság október 16-a után azt az utasítást adta az országban működő partizán osztagoknak, hogy jöjjenek ki az erdőkből és hegyekből, lépjenek fel támadón, vonuljanak az ország belsejébe, Budapest felé.

A magyar partizánok kivették részüket Budapest felszabadításából. A fasiszta hadvezetés legsebezhetőbb pontja ebben az időben Budapest volt. Mindez nagy és fontos feladat elé állította a partizánokat és a magyar hazafiakat. Ennek felismerésében a magyar partizánparancsnokság elrendelte, hogy azok a partizánosztagok, amelyek még nincsenek útban Budapest felé, azonnal induljanak és fokozzák minden erővel harcukat. A partizánok összeköttetésbe léptek a visszavonuló honvéd egységekkel, igyekeztek felvilágosítani azokat arról, hogy Ausztriába viszik őket. Fokozták a fasiszta hazaárulók irtását.

A szovjet hadvezetés a 2. és 3. Ukrán Front csapatainak novemberi hadműveleteivel megteremtette a budapesti fasiszta erők bekerítéséhez a feltételeket.

A 2. Ukrán Front csapatai délen Budapest előterében, keleten pedig a Cserhát és Mátra átjárói előtt állottak. A 3. Ukrán Front Pécs körzetében hatalmas hídfővel rendelkezett a Dunántúl felszabadítása érdekében folytatandó hadműveletekhez. Az így kialakult helyzetben a szovjet főparancsnokság terve az volt, hogy a 2. Ukrán Front jobbszárnyával

Gyöngyös és Hatvan térségéből, a 3. Ukrán Front jobbszárnyával pedig a pécs—szekszárdi hídfőből kiindulva, gyors előretöréssel bekeríti és megsemmisíti a Budapest körzetében összevont nagy fasisztą erőket.

A fasiszták, miután felismerték helyzetük kritikus voltát, erőik zömét Budapest bekerítésének és arcvonaluk szétdarabolásának megakadályozása érdekében Székesfehérvár és Balaton körzetében, illetve, hogy megakadályozzák a szovjet előnyomulást a csehszlovákiai iparvidékre, Miskolc körzetében összpontosították.

A Budapest bekerítésére irányuló hadműveletek december első napjaiban indultak meg. A főparancsnokság azt a feladatot állította a 2. Ukrán Front parancsnoka — Malinovszkij marsall — elé, hogy Tahi irányából támadjon Neszmély általános irányban, biztosítsa magát északnyugat felől, érje el a Dunát Neszmély—Esztergom szakaszon és a 3. Ukrán Front csapataival együttműködésben kerítse be az ellenség budapesti csoportosítását. A 3. Ukrán Front parancsnoka — Tolbuchin marsall — azt a feladatot kapta, hogy a Velencei-tó körzetében törje át az ellenség védelmét, támadjon Esztergom általános irányba. érje el a Duna déli partját, vágja el az ellenség nyugat felé irányuló összeköttetését és a 2. Ukrán Fronttal együttműködésben zárja körül az ellenség budapesti csoportosítását.

Ezek szerint a Főparancsnokság elgondolása mindkét front egyidejű koncentrikus csapásában állott Esztergom—Neszmély általános irányban és mindkét front belső szárnyainak együttes találkozó csapásaival Budapest elfoglalása.

A Főparancsnokság elgondolása értelmében a frontparancsnokok meghatározták az összfegyvernemi hadseregek és a gyorsan mozgó magasabb egységek feladatait. Az előkészületek december 19-ig folytak, december 20-án pedig megkezdődött a támadás.

A 2. Ukrán Front páncélos magasabb egységei a támadás első napján elérték Lévát és a Garamot, a balszárnyon elfoglalták Nagybörzsöny útcsomópontot. Az ellenség többszöri ellenlökését elhárítva, december 26-án Esztergom térségében elérték a Duna északi partját.

December 20-án reggel hatalmas tüzérségi és légi előkészítés után a 3. Ukrán Front csapatai szintén támadásba lendültek a Velencei-tótól keletre és nyugatra.

December 23-án — a hadművelet 4. napján — a jobbszárnyon működő szovjet páncélos magasabb egységek előretörtek Herceghalom vasútállomásig, elvágták a Budapestről nyugatra vezető vasutat, így a budapesti ellenséges csapatok rendkívül válságos helyzetbe kerültek. Ugyanezen a napon a front csapatai 100 km-ig szélesítették ki az áttörést, melynek mélysége elérte a 27 km-t. Estére elérték Székesfehérvár északnyugati szélét.

Továbbiakban az események sokkal élénkebb ütemben zajlottak. A front jobbszárnyán működő páncélos magasabb egységek kelet felé fordulva, előretörtek Budapest nyugati széléhez és megkezdték a város

elleni harcot. Slemin tábornok csapatai, amelyek északkeleti irányban támadtak, december 26-án a balszárnyon támadó magasabb egységekkel Budakalász térségébe értek, ahol felvették az összeköttetést a Duna balpartján lévő szovjet csapatokkal. Igy megalakult a bekerítés belső arcvonala.

Ugyanazon a napon — december 26-án — a front csapást mérő csoportjainak páncélosai elérték a Dunát, elfoglalták Esztergomot és felvették az összeköttetést a 2. Ukrán Front csapataival. Zaharov tábornok balszárnyon támadó csapatai a front gépesített és lovas magasabb egységeivel összeköttetésben Nyergesujfalu, Bánhida, Zámoly, Polgárdi vonalát érték el és ezzel megalkották a bekerítés külső arcvonalát. Az elkövetkező 3—4 nap alatt a külső arcvonal helyenként még 10—15 km-re tolódott nyugati irányban.

Az ellenség a legkeményebb ellenálást a balszárnyon, Székesfehérvártól északnyugatra tanusította. Itt több ellenlökést hajtott végre, naponta 100—150 harckocsit és rohamlöveget alkalmazva. Az ellenség a jelek szerint ellentámadáshoz készülődött, miért is a Főparancsnokság parancsa értelmében a szovjet csapatok a bekerítés külső arcvonalán december 31-én védelembe mentek át.

Miután a budapesti erők teljes körülzárása befejeződött, az itt bekerített ellenséges erők elszigetelődtek.

A felesleges vérontás és áldozatok elkerülése végett, valamint azért, hogy a város polgári lakosságát megkíméljék, a szovjet parancsnokság ultimátumot küldött a bekerített csapatoknak, hogy kedvező feltételek mellett tegyék le a fegyvert. A válasz a parlamenterek galád meggyilkolása volt, amely ténnyel az egész fasiszta vezetés magára vállalta a magyar főváros elpusztításáért és sok békés polgári lakos életének kioltásáért a felelősséget. A szovjet parlamenterek megölése nemzetközileg jogellenes, barbár, a katonai erkölcsöt és az emberiességet megcsúfoló, bestiális cselekedet volt, mely élénken rávilágított az egész fasiszta rendszer vezetésének céljaira és módjaira.

Megindult a harc a magyar főváros felszabadításáért.

A fasiszta vezetőség mindent megtett, hogy Budapestet megtartsa. A város területét hatalmas erőddé változtatták át. Az összes sarokházakat oldalozó erőddé rendezték be. Az utcákon és tereken árkokat ástak, sok akadályt és műszaki zárat építettek, aknamezőket, harckocsi elleni árkokat, drótakadályokat, torlaszokat és barrikádokat létesítettek. Azokat a fontos épületeket, amelyeket nem lehetett védelemre berendezni, felrobbantották. Ahol visszavonulásra kényszerültek, ott a lehetőség szerint mindent aláaknáztak, elpusztítottak (hídjaink).

A pincékből, ablakokból, golyószóró és géppuska fészkeket létesítettek, innen tartották tűz alatt az utcákat. Gyakori ellenlökésekkel igyekeztek meggátolni a fontosabb támpontok elfoglalását, vagy visszaszerezni a már elfoglalt állásokat.

Ellenlökéseiket páncélos és rohamtüzér egységek támogatták.

A német fasiszta csapatok aljas módszerekhez folyamodtak. Ellenlökéseiknél a helyi lakosságot — nőket és gyermekeket sem kímélve — hajtották maguk előtt.

A harcok elsősorban a sarokházak birtokbavételéért folytak, amelyekre a hitleristák a város védelmét alapozták. Ilyen kiépített támpontok megtámadásánál a szovjet rohamcsapatok tüzérségi támogatás mellett (melyet legtöbbször közvetlen irányzással lőtt a szovjet tüzérség) kézigránátokat dobtak a pincékbe és az ablakokba, betörtek a földszintre, azután fokozatosan megtisztították az egész háztömböt. Ha nem sikerült az ellenséget arcban megközelíteni, akkor a rohamcsoportok hátulról vagy oldalról aláaknázták a ház falait, és az így támadt résen keresztül hatoltak be a házba.

Az utcai harcok jellegzetessége az összes fegyvernemek szoros és hathatós együttműködése volt. Különösen nagy segítséget nyujtott a légierő, amely nemcsak éjjel-nappal támadta az ellenséges állásokat, hanem megakadályozta, hogy a fasiszták légiereje utánpótlást szállítson a bekerített csapatoknak.

Január 9-ig a szovjet csapatok már az összes peremvárosokat elfoglalták és birtokba vették a lóversenyteret, amely leszállóhelyül szolgált az utánpótlást szállító repülőgépeknek. Németek ezután már csak ejtőernyővel tudtak utánpótlást ledobni.

Az ellenség január első felétől nagy üzemanyaghiányban szenvedett, ezért harckocsijainak zömét álló tűzfészekként alkalmazta. Az üzemanyag hiánya korlátozta a még dolgozó üzemek teljesítőképességét is. Amikor a szovjet csapatok január 9-én a Hoffher—Schrantz gépgyárat elfoglalták, melyet a németek harckocsijavításra rendeztek be, az ellenség nem tudta többé harckocsijait kijavítani és pótolni.

Január 15-én a szovjet csapatok a Nagykörút vonalát, január 18-án pedig Pestet szabadították fel.

A fasiszták most a város nyugati részén, Budán igyekeztek megvetni a lábukat. Felrobbantották az összes dunai hidakat és felhasználva a Citadellát és a budai vár épületeit, melyek a pesti részt uralják, tűz alatt tartották az összes megközelítési útvonalakat.

A fasiszták itt sem tarthatták sokáig magukat. A szovjet csapatok merész rajtaütéssel február 7-én elfoglalták a Sashegyet, amely a németek által megszállt városrész fölött uralkodott. Február 10-én és 11-én szívós harcokban megtörték az ellenség védelmét a budai körúton, elfoglalták a Vérmezőt, a németek utolsó tábori repülőterét.

A körülzárt fasiszta csapatok 11-én megkísérelték a kitörést a Moszkva-tér—Malinovszki-fasor irányában.

Február 12-én a 2. és 3. Ukrán Front csapatai rohammal elfoglalták a várat és a Citadellát, 13-án véglegesen befejezték Buda megtisztítását.

A győzelem után Sztálin napiparancsban a következőket parancsolta meg:

„A 2. Ukrán Front csapatai a 3. Ukrán Front közreműködésével másfél hónapos ostrom és a nagy városban vívott szívós harcok után február 13-án befejezték a Budapesten körülzárt ellenséges erőcsoport megsemmisítését és ezzel teljesen birtokba vették Magyarország fővárosát, Budapestet, a németek fontos stratégiai támpontját és megnyitották az utat Bécs felé. A Budapestért vívott harcok folyamán a 2. Ukrán Front csapatai több mint 110.000 ellenséges katonát és tisztet ejtettek foglyul a budapesti erőcsoport német parancsnokával, Pfeffer-Wildenbruch vezérezredes és törzsével együtt, továbbá nagymennyiségű fegyvert és különféle hadianyagot zsákmányoltak...“

Ezzel a győzelmükkel a 2. és 3. Ukrán Front csapatai megnyitották az utat Bécs—Pozsony, valamint Ausztria és Csehszlovákia iparvidékei felé. Ezzel befejeződött a szovjet hadsereg győzelmes 9. csapása.

Magyarország teljes felszabadítása.

A fasiszta főparancsnokság tekintet nélkül a budapesti erőcsoportjának felszámolására, új ellencsapást szervezett Komáromtól keletre eső területről. Erős gyalogsági és harckocsi kötelékek február 17-én kezdték meg ellencsapásukat és keletre igyekeztek visszavetni a szovjet csapatokat. Február 19-ig sikerült is némi helyi sikert elérni, egyes helyeken benyomták az arcvonalat, de a védelmet sehol sem tudták áttörni. A 2. Ukrán Front mindinkább fokozódó ellenállása az ellencsapást megállította. A következő napokban a fasiszták újabb tartalékokat vetettek be és tovább erőltették a támadást. Ezzel akarták biztosítani ugyanis a bratislavai irányt. Nyolcnapos védelmi csatában a 2. Ukrán Front felőrölte a német erőket, úgyhogy azok kénytelenek voltak a további áttörési kísérletekről lemondani.

A német parancsnokság még egy hatalmas ellentámadást tervezett magyarországi állásainak megtartására, megjavítására. A magyarországi arcvonal ugyanis fedezte a Németországba délről vezető utakat és Magyarország elvesztése a déli német hadiipari bázis kiesését is jelentette. Ezenkívül a német főparancsnokság úgy vélte, hogy egy Magyarországon elért jelentősebb siker megmentheti a hitleri Németország erősen megtépázott katonai tekintélyét és megerősítheti az Oderához visszavert fasiszta hadsereg harci szellemét, sőt megállíthatja a szovjet hadsereg Berlin elleni támadását is.

Ezekből az elképzelésekből kiindulva szervezte meg a német fővezérség ellentámadását azzal a céllal, hogy a Balatontól északkeletre és délre fekvő területről, valamint a Dráva déli partjáról előretörve szétveri a Duna jobbpartján működő szovjet erőket, azután a Dunán Budapest és a Dráva közt eltérve, a Duna balpartján hídfőket foglaljon, melyek a további támadáshoz kiinduló alapot szolgáltatnak.

A kalandor terv megvalósítására a fasiszták nagy gyalogsági és páncélos erőket összpontosítottak. 11 páncélos hadosztályt vontak ösz-

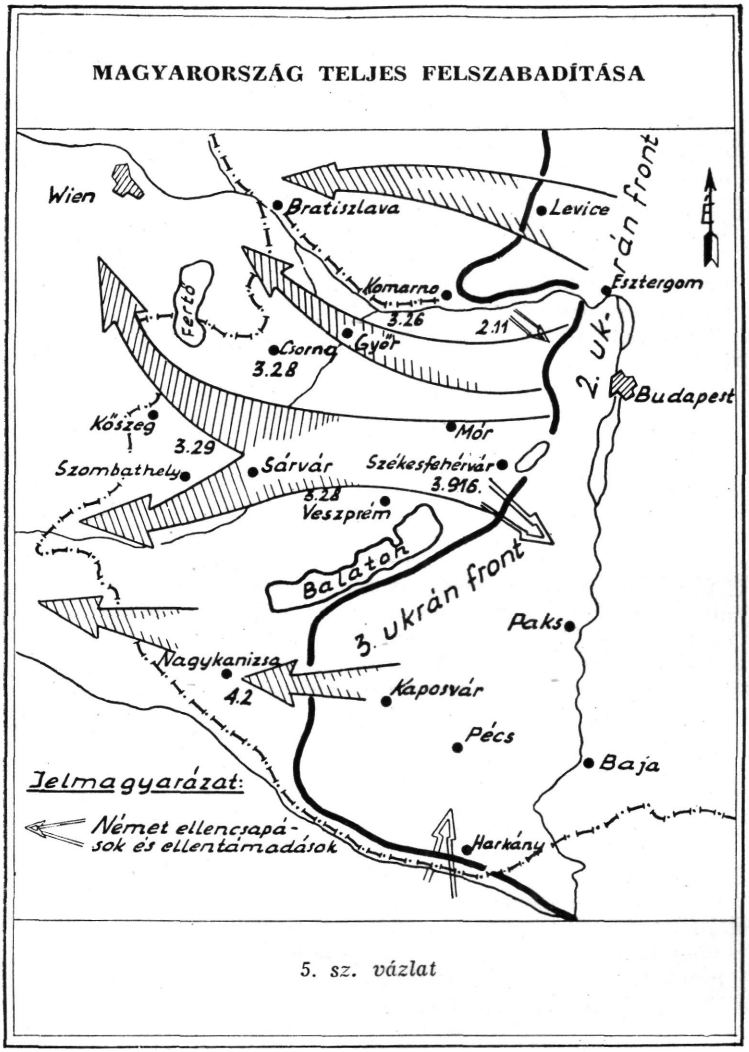

5. sz. vázlat

sze, ezek közül 4 páncélos hadosztályt a 66. SS páncélos hadtestből a Rajna-vidékről, a nyugati arcvonalról hoztak át. A támadó csoportot hatalmas tüzérségi és légierőkkel erősítették meg, melyet a fasiszta hadvezetés ugyancsak a Nyugati Front tartalékából vont el.

Március 6-án indult meg a német ellentámadás, melynek súlya a Balatontól északkeletre egész keskeny sávon bontakozott ki. A szovjet csapatok szívós védelemmel őrölték fel a németek támadó erejét úgy, hogy csak újabb páncélos tartalékok bevetésével sikerült a németeknek némileg hátrább szorítani a 3. Ukrán Front egységeit. A védelmi csata március 16-ig tartott, amikor a német támadás gyengülni kezdett.

A német főparancsnokság a Balaton körzetében végrehajtott ellentámadással egyidőben a Szovjet Hadsereg oldala és háta ellen egy csapást kísérelt meg a Dráva mentén. Sikerült is a bolgár csapatok védelmébe betörni és a Dráva balpartján egy hídfőt létesíteni. Ennek kimélyítését a 3. Ukrán Front parancsnoksága megakadályozta azzal, hogy az 1. Bolgár Hadsereg segítségére két hadosztályt vetett be, melyek együttműködve a bolgár csapatokkal, tizenkét napos harc után felszámolták a balparti hitlerista erőket.

A német támadások még tartottak, amikor a 3. Ukrán Front csapatai a tartalékok beérkezése után támadásba mentek át.

Áttörték a fasiszta csapatok fővédelmi övét, behatoltak a német védelem mélységébe és az így keletkezett résbe gyorscsoportokat vetettek be, melyek Székesfehérvárt megkerülték, egy részük a város irányában támadt, másik részük pedig a Balaton felé vette az irányt. Mialatt az ellenséges páncélos csoportokat széjjelverték a támadó szovjet erők, több mint 100 km-es arcvonalon 70 km-t törtek előre és elfoglalták Székesfehérvárt, Mórt, Zircet és Veszprémet.

A fasiszták új csapatokat vetettek be az áttörés területére és kihasználva a természetes akadályokat, próbálták védelmüket megszilárdítani. A szovjet csapatok megkerülték az ellenség főerőit és biztosító csapatait, átkeltek az útjukba eső természetes akadályokon, az ellenség oldalába és hátába törtek.

Március 26-án Pápát és Devecsert, március 28-án pedig átkelve a Rába folyón, Csornát és Sárvárt foglalták el. Március 29-én a 3. Ukrán Front csapatai lendületes csapással Szombathelyt, Kapuvárt és Kőszeget foglalták el, majd átkelve az osztrák határon, megkezdték előrenyomulásukat Bécs felé.

A 3. Ukrán Front a Balatontól délre is támadásba ment át és áttörve a fasiszták védelmét, megtisztították a Balaton és a Dráva közti területeket, április 2-án elfoglalták a lispei olajvidéket, április 4-ére pedig felszabadították az utolsó magyar községeket is.

Ezzel egyidejűleg a Duna déli partján előnyomuló 2. Ukrán Front balszárnya március 28-án elfoglalta Győrt és április 2-án pedig átlépte az osztrák határt.

Ezzel befejeződött a fasiszta Németország utolsó szövetségesének — Magyarországnak — a teljes megtisztítása az ellenségtől. Balaton környékén a fasiszták ellentámadásának visszaverése, valamint Magyarország teljes felszabadítása átmenet volt a bécsi hadműveletek megkezdéséhez.

A Szovjet Hadsereg hazánk teljes felszabadítása érdekében folytatott befejező hadműveleteit a támadás rendkívül gyors üteme jellemezte. A hadműveletek az 1945. kora tavaszi hónapjaiban igen rossz időjárási viszonyok közepette zajlottak le. Az esős időjárás az egyébként is rendkívüli módon igénybevett utakat a járhatatlanságig feláztatta. A terepen való közlekedés szinte lehetetlen volt. Hatalmas, az esőzésektől megáradt víziakadályok állottak az előnyomuló szovjet csapatok útjában. A vasútvonalakat és műtárgyakat a visszavonuló fasiszták felrobbantották és tönkretették. Mindehhez járult az ellenség elkeseredett ellenállása, mely az időjárás és a terepadta minden lehetőséget felhasznált a védelem megerősítése érdekében. A Szovjet Hadsereg hadműveletei azonban ennek ellenére bámulatos gyorsasággal folytak le.

A szovjet hadvezetés az arcvonal több szakaszán merész súlyképzéssel mély rést vágott az ellenség védelmében és az így keletkezett résbe bevetett gyorscsapatokkal kimélyítette a sikert a hadműveleti mélységben. A gyorscsapatok nem bocsátkoztak hosszadalmas harcokba az ellenálló támpontokkal, hanem azokat megkerülve, folytatták előretörésüket. A visszamaradt ellenálló támpontokat a gyorscsapatokat követő lövészek számolták fel.

A támadás rendkívül gyors ütemében igen nagy szerepe volt a hadtápnak, mely a harc minden helyzetében biztosítani tudta a csapatok lőszerrel, élelemmel, üzemanyaggal és egyéb anyagokkal való ellátását, kifogástalanul megszervezte és végrehajtotta a kiürítést és utánszállítást.

Magyarország teljes felszabadítása — a II. világháború további kimenetelét illetően — azt jelentette, hogy kiesett a náci hadigépezetből az utolsó csatlós is, a németek stratégiai védelmének egész déli szárnya megingott és nyitva állt az út a szovjet csapatok számára Németországnak délről való megtámadásához, közvetlen veszély fenyegette az ausztriai és sziléziai német hadiipari bázisokat.

A 9. csapás, hazánk felszabadítása, a Nagy Honvédő Háború egyik legnagyobb hadművelete. Ez a hadművelet ismét egyik nagyszerű bizonyítéka a szovjet stratégia és taktika utólérhetetlenségének és a dicső Szovjet Hadsereg legyőzhetetlen erejének.

A Szovjet Hadsereg nagy felszabadító hőstettét és Sztálin generalisszimusz nagylelkűségét a baráti és ma már szövetségessé vált magyar nép szentül őrzi emlékezetében.

A MAGYAR VÖRÖS HADSEREG FELVIDÉKI HADMŰVELETEINEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Kornis Pál alezredes

1919 Magyar Vörös Hadseregének dicső harcai közül a felvidéki hadműveletek érdemlik a legalaposabb tanulmányozást. Egyrészt azért, mert ez volt a Tanácsköztársaság hadseregének legdicsőbb fegyverténye, másrészt azonban azért is, mert rendkívül hasznos szempontokat nyujthat számunkra a magyar hadművészet tanulmányozásához. A felvidéki hadműveletek olyan kérdéseket vetnek fel, mint a forradalmi hadsereg megszervezése és vezetése, a főcsapás területének és irányának, a mellékcsapások irányának megválasztása, a fegyvernemek együttműködésének problémája, az aktív védelem kérdése, az ellencsapás és az ellencsapásnak ellentámadássá való továbbfejlesztése, a páncélvonatok, repülők és a Dunaőrség felhasználása, a felderítés és a biztosítás kérdése stb.

Egy sor olyan katonai probléma, amelyeknek tanulmányozása nemcsak 1919 hőseit hozza közelebb hozzánk, de a magyar hadművészet színvonalának emelését is jelentős mértékben elősegíti. A felvidéki hadműveletek igazságos ügyért harcoló proletár-hadsereget állítanak elénk, forradalmár parancsnokokat; élesen mutatják azt a különbséget, amely a forradalmi hadsereg és az előtte néhány héttel még fennállt burzsoá hadsereg között van.

A felvidéki hadműveletek tanulmányozásához, azok helytálló értékeléséhez és az eseményeket behatóan tárgyaló hadtörténelmi tanulmány elkészítéséhez kétségkívül sok alapos munka, a részletek alapos tisztázása és azoknak az egészbe való szerves beleillesztése szükséges. A felvidéki hadműveletek köréből eddig megjelent némely tanulmánynak azonban nagy hiányossága volt, hogy nem illeszkedett bele a tényleges események keretébe s így légüres térben mozogva, megnehezítette a tanulságok levonását. Ezért jelen tanulmány célja az, hogy néhány tisztázandó probléma felvetésén túlmenően, általános vázlatát adja a magyar Vörös Hadsereg dicsőséges felvidéki hadműveleteinek. A munkában lévő összefoglaló művek megjelentetése még időt vesz igénybe. Addig is szükséges azonban felhívni a figyelmet e hadműveletek kiemelkedő és ma is tanulságos eseményeire, melyek érdekes részlettanulmányokra nyujtanak alkalmat.

A felvidéki hadműveletek periodizációja

A felvidéki hadműveletek megindulása.

A Vörös Hadsereg felvidéki hadműveleteit általában május 2-tól, Miskolc elvesztésétől, a Tiszának a román intervenciós csapatok által való elérésétől, Salgótarján közvetlen fenyegetésétől számítjuk. Attól a naptól, amikor a Tanácskormány a kommunisták javaslatára és a tömegek támogatásával a háború továbbfolytatása, az ország megvédelmezése mellett döntött.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a felvidéki hadműveletek lényegében már néhány nappal előbb megkezdődtek. A cseh burzsoá csapatok már április 28-a előtt is különböző helyi jelentőségű támadásokat indítottak az Ipoly mentén, Feled, Rimaszécs, Szendrő környékén és a Laborctól délre. Már ebben az időszakban folytatott a 3. hadosztály elhárító harcokat az Ipoly mentén, az 5. hadosztály pedig az Ung szakaszán. Az 5. hadosztály ezeknek a harcoknak következtében volt kénytelen visszavonni csapatait a Latorca mögé.

A csehszlovák csapatok általános támadása azonban az antant utasítására is csak április 29-én és 30-án indult meg, mikor a román intervenciós csapatok már a Tiszánál álltak.

Az általános támadás folytán következtek be a 3. hadosztály harcai az Ipoly mentén, a 80. dandár ellenállása Feledtől **északra és a 60. dandár** harcai Bánrévénél.

A csehszlovák csapatok erőteljes előnyomulása folytán Sátoraljaújhely, Garadna, Edelény, Feled irányába, az 5. hadosztály balszárnyát a Hernád és a Sajó mögé, jobbszárnyát pedig Olaszliszka és Szerencs irányába volt kénytelen visszavonni. Az összpontosított csehszlovák támadás Miskolc irányába végül is május 2-án Miskolc elfoglalásával végződött. Ezek az események már feltétlenül részét képezik a felvidéki hadműveleteknek.

Salgótarján első felmentése.

A felvidéki hadműveletek május 2-án öltöttek általános jelleget. Ekkor bontakozott ki az ellenséges csapatok széles támadása. A csehszlovák csapatok május 2-án Bánréve felől elfoglalták Ózdot és kevés remény volt arra, hogy Eger irányába történő előnyomulásukat a 60. dandár fel tudja tartóztatni. Salgótarjánnál is kritikussá vált a helyzet, amit különösen növelt az a körülmény, hogy a szociáldemokraták áruló magatartása következtében a városban komoly zűrzavar keletkezett. Május 2-án kezdődött meg Salgótarján dicsőséges védelme; ezen a napon érkezett Salgótarjánba Rákosi elvtárs, a Forradalmi Kormányzótanács megbízásából a rendkívül kritikus helyzet megmentésére. Megalakítja — a 80. dandár parancsnokát félreállítva, aki a várost feladni készül — az első munkásszázadokat és kezébe veszi a védelem megszervezését. A csehszlovák csapatok támadása azonban folytatódott. Május 4-én

Bocsárlapujtő, Karancsberény és Fülek irányából nagy túlerővel újabb támadást intéztek a fővédelmi állás ellen, Ajnácskő—Almágy területén pedig, a védőkörlet jobbszárnyával szemben nagyobb erőket gyülekeztettek. A csehszlovák csapatok visszavetették az első vonalban harcoló vörös csapatokat.

Ennek az időszaknak kimagasló eseménye a salgótarjáni munkáscsapatok és a 80. dandár nehéz védekezése és időnyerő harca.

A hadseregfőparancsnokság Salgótarján felmentésére a 6. hadosztályt vonultatta fel a salgótarjáni hadműveletekhez. A 6. hadosztály kritikus körülmények között vette át május 7-én a parancsnoklást az egész védelmi körlet felett, mikor már összeomlás fenyegette a 80. dandár védelmét. A 80. dandár ezután, mint a 6. hadosztály csoportja, a munkáscsapatokkal együtt, elővéd viszonylatban folytatta május 7—10-e között Salgótarján védelmét, miközben az intervenciós csapatok Salgótarján teljes körülzárására törekedtek, a 6. hadosztály pedig felkészült a bevetésre. Közben a 6. hadosztály jobbszárnyán az 5. hadosztály ugyancsak heves harcokat folytatott. A harcoknak ez a szakasza a Karancs magaslat elfoglalásával, a 6. hadosztály üldözésének megindulásával és Salgótarján első felszabadításával május 12-én ért véget.

A csehszlovák burzsoá csapatok a 6. hadosztály üldözése következtében Losonc, Fülek és Ajnácskő irányában kénytelenek voltak visszavonulni. A 6. hadosztály csapatai, részleteiben kidolgozott hadműveleti terv szerint május 13-án Füleket, 14-én pedig Feledet érték el. A sikeres ellencsapás megállította a csehszlovák csapatoknak Eger irányába történő előnyomulását is, amely az 5. hadosztály fokozatos visszavonulása következtében már Eger közvetlen környékét érte el.

A kecskeméti felvonulás.

Közben azonban hírek érkeztek arról, hogy az antant délről támadást szándékozik indítani a Magyar Tanácsköztársaság ellen. Erre a hírre a hadseregparancsnokság beszüntette az ellenség üldözését Salgótarjánnál és a 6. hadosztályt — a 4. hadosztállyal együtt — Kecskemét körletébe irányította, hogy támadólag szálljon szembe az ellenséggel

Salgótarján második felmentése.

Az üldözés megszakítása után rövidesen megindult a csehszlovák intervenciós csapatok második támadása Salgótarján ellen. Már megelőzőleg, május 15-én a csehszlovák csapatok Rapp, Fülek, Balogfalva irányába indítottak támadást és a 80. dandár nehéz elhárító harcokat vívott. A 6. hadosztály kivonása után az Ipoly torkolat és Ajnácskő közötti arcvonalszakaszt a 3. hadosztályparancsnokság vette át és ezen belül Salgótarján védelme ismét a 80. dandárra hárult. Május 16—17-én a csehszlovák csapatok támadása az arcvonal középső szakaszán és nyugati szárnyán indult meg.

A csehszlovák csapatok május 18-án azonban váratlanul erős támadást indítottak az északi arcvonal egri szakaszán is Eger, Bátor és Pétervására irányában és csapataik megszállták Pétervására és Terpest. A három oszlopban megindított támadás igen nagy veszélyt jelentett Salgótarjánra nézve, különösen az a csoport, amely Pétervására elfoglalása után Recskig tört előre, és innen nyugati irányba fordulva, Salgótarjántól délkeletre áttörte az északi arcvonalat, Nádújfaluig nyomult és május 19-én betört Kisterenyére. Az ellenség támadása Salgótarján ellen, a déli irányból történő támadással egyidőben, az Ajnácskő, Péterfalva, Zabár vonalon is kibontakozott és nyilvánvalóvá vált, hogy ez alkalommal megkerülő támadással igyekeznek Salgótarjánt birtokba venni.

A hadseregfőparancsnokság utasítására, az ekkor megalakult III. hadtest alárendeltségébe tartozó 5. hadosztály, a 3. hadosztállyal egyetemben ellencsapást hajtott végre s ez sikerrel is járt. Az ellenség kisterenyei csoportját északi, déli és keleti irányból megtámadva, az ellenséget visszavonulásra kényszerítették, az Eger térségéből támadó csapatok pedig, Pétervására visszafoglalása után, a Kisterenyéről menekülő csehszlovák csapatokat bekerítették és fogságba ejtették. Ezzel zárul le a felvidéki védelmi hadműveletek egyik szakasza, melynek célja az ország még birtokban lévő egyetlen bányavidékének biztosítása volt.

A miskolci csata.

Salgótarján körülzárásával és második felmentésével egyidejűleg folyt le az az ellencsapás, amely Miskolc felszabadításához vezetett és ami Salgótarjánt május 21-ére véglegesen felszabadította az ellenség nyomása alól. Egyúttal kedvező helyzetet teremtett a Magyar Tanácsköztársaság hadserege számára, a felvidéki támadó hadművelet megindításához.

A hadseregparancsnokság ugyanis, miután a 6. és 4. hadosztály elszállítása után, az 1. hadosztállyal szabadon rendelkezhetett, a kiharcolt eredmények kimélyítése és megszilárdítása érdekében, az északi arcvonal megerősítésére már május 15-én Miskolc visszafoglalására dolgozott ki haditervet.

A főparancsnokság rugalmasságát mutatja, hogy amilyen merészen és határozottan intézkedett a 6. hadosztály kivonására (kecskeméti felvonulás) és bízta rá a 80. dandárra a több hadosztály szélességű védővonal tartását, ugyanolyan határozottan intézkedett a csapatok mozgatására a helyzet megváltozása idején és rendelte az 1. hadosztályt Miskolc elfoglalására.

A hadseregparancsnokság — hogy az antant akcióját lehetőleg megelőzze — egy Miskolcon át végrehajtandó támadásra határozta el magát. Errenézve május 15-én este 10 órakor intézkedett a következő kivonatos tartalommal:

Szándék Miskolc környékének visszafoglalása: végrehajtja a III. hadtest az 1. és 5. hadosztállyal, mialatt az I. hadtest a Tisza mentén átkelési szándékot demonstrál.[1] Hogy a támadás gyorsan és meglepőleg történhessék, az 1. hadosztályt vasúton mielőbb Emőd—Harsány—Vatta környékére szállíttatta, hogy a támadás 17-én reggel megindulhasson. Egyelőre elérendő vonal: Sajó—Hernád—Szikszó—Sajószentpéter—Apátfalva.[2]

A 4. és az arcvonalból kivont 6. hadosztályt a főparancsnokság 18-án Kecskemétre az I. hadtesthez szállíttatta el, a már fentebb említett Félegyháza—Szeged irányában való támadólagos előnyomulás végett.[3]

A felvidéki védelmi hadművelet második szakasza a május 20-án Miskolc visszafoglalására megindított ellencsapás volt. Ez a hadművelet magában foglalja az első hadosztály támadását Miskolc irányában. A 7. ezred támadott Mályi ellen, aminek következtében, az átkarolás veszélye elől az ellenség Görömböly irányába vonult vissza. A 7. ezred Görömböly és Kis-Tokaj irányában folytatta támadását. Az 1. hadosztály főereje támadását a Miskolctól délre fekvő magaslatokon át vezette, ezzel szemben a csehszlovák csapatok a Szirma—Görömböly vonalon kíséreltek meg heves ellenállást. Ide vetették előre tartalékaikat és Görömböly térségében súlyos harcok zajlottak le. Az 1. hadosztály csapatai ezután erőteljes támadást indítottak a Magoshegy, a Benedek és Csaba magaslatok ellen. Az ellenséget visszavonulásra késztették és az Avas-hegy irányába üldözték. A támadás eredményeképpen Miskolcot visszafoglalták.

Ennek a periódusnak eseményeihez tartozik az 1. hadosztály csapatainak átcsoportosítása, a várható egyesült cseh-román támadás visszautasítására. Ez az ellentámadás május 23-án bekövetkezett. A csehszlovák csapatok ellentámadása északi, északkeleti és keleti irányból indult meg Miskolc visszafoglalására. A Sajó völgyében lefolyt hullámzó harcok következtében az ellenség a 9. ezredet Miskolc szegélyéig szorította vissza. A 7. ezred szívós harcokat vívott a csehszlovák és román csapatokkal Sajóládnál, a 10. dandár ellencsapást hajtott végre a Sajón át, az ellenség pedig északról Bodva és Sajószentpéter között indított erélyes támadást Miskolc ellen, mely a 32. ezredet Miskolc határáig vetette vissza. Az 1. hadosztályparancsnokság sikeres intézkedései következtében a 10. dandár és a 7. ezred a Sajó mentén, a 31. dandár pedig Miskolcnál törte meg az ellenséges csapatok ellenállását. Ide tartoznak a 7., 8., 9. munkásezredek hősi harcai Miskolc védelmében, amelyek elősegítették a védelem sikerét és azzal végződtek, hogy az ellenség a Sajó—Hernád vonalat kiürítette és Sajóhídvégig visszavonulni kény-

1 Hadtörténelmi Intézet. — Vörös Hadsereg Parancsnokság. 517/15. hdm. 48/54.
2 H. I. — V. H. P. 515/17. hdm. 47/309.
3 H. I. — V. H. P. 517/28. hdm. 48/70.

szerült. Ilyen módon a miskolci helyzet véglegesen megszilárdult. Ezzel fejeződik be a felvidéki védelmi hadműveletek második szakasza: a Miskolc visszafoglalására indított ellencsapás. Igy alakult ki egy olyan hadműveletileg kedvező helyzet, amely lehetségessé tette a Felvidék felszabadítását célzó támadó hadművelet megindítását.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a miskolci hadművelet ellencsapás jellegű s mint ilyen feltétlenül a védelmi hadműveletekhez tartozik. Célja csupán az ellenséges támadás előtti arcvonal visszaállítása s kedvező helyzet elérése egy esetleges későbbi támadó hadművelet számára. Éppen ezért nem tartozik a felvidéki nagy támadó hadműveletekhez, hiszen csakis Miskolc visszafoglalása adta meg a lehetőséget ennek megindításához.

Megemlítésre méltó, hogy az itt leírt események folytán május 20-án Miskolc—Eger—Salgótarján vonalában, 100 km szélességben, eléggé összefüggő harcvonal alakult ki, melyben a két fél az ellenkező szárnyakon harcolt a döntésért.

A felvidéki támadó hadművelet.

A hadseregparancsnokság május 27-én adta ki a támadásra vonatkozó 527/22. hdm. számú intézkedését, mely mind a hadművelet célját, mind megvalósításának eszközeit rögzíti.

„A hadsereg parancsnokság szándéka a cseh-román haderők belső szárnyát áttörve, a cseheket megverni és azután a Tiszán átkelve a román haderő ellen fordulni.

Végrehajtására a következő csoportok alakíttatnak:

1. III. hadtest. Ennek alárendelve az 1., 4., 6. és az 5. hadosztályból a 10. dandár parsága, a Bessenyő, Sajószentpéter, Sajókazincz környékén lévő erőkkel.

2. Az 5. ho. többi részei (május 29-én del. 12 h-tól).

3. A 3. ho.

4. Az 1. ddr.

Feladata.

ad 1. A Tisza és a Bodva völgy között erős déli szárnnyal Sátoraljaújhely, Kassa és Torna, mint főirányokkal, előnyomulva lehetőleg gyorsan Sátoraljaújhely, Kassa, Szepsi vonalát elérni.

A hadsereg parancsnokság óhaja, hogy a május 29-iki támadást az azonnali előnyomulás és erélyes üldözés kövesse.

Már az előnyomulás megkezdésekor igyekezni kell a május 29-iki támadást végrehajtó 1. hadosztályt hadtest tartalék gyanánt visszatartani.

ad 2. Az 5. ho. május 29-én Rimaszombatot megszállja és igyekezzék a támadás után közvetlenül kis különítményeket Rozsnyó és

Tiszolcz felé kiküldeni. Főerejét két részben, még pedig nagyobb erőket Putnok—Bánréve környékén, a Rimaszombat megszállására kirendelt erőket Rimaszombat környékén gyülekeztetni.

A hadsereg parancsnokság az 5. ho-t hadseregtartaléknak tekinti, amelyet a viszonyoknak megfelelően fog vagy vasúton, vagy gyalog menetben további alkalmazási helyére eltolni.

ad 3. 3. ho. feladata 29-én Losonczot megszállani és a bevétele után azonnal kiválogatott csapatokból összeállított erős különítményt Zólyomra előretolni. A hadosztály zöme ugyanúgy, mint az 5. hadosztályé, szintén mint hadseregtartalék számít és Losoncz környékén helyezendő el. A ho. zömének feladata egyelőre az Ipoly északi partján álló cseh erőket végleg visszavetni és lehetőleg megsemmisíteni.

ad 4. Az 1. dandár május 29-én nem hírszerző különítményeket küldjön ki, hanem egy erős különítményt Lévára toljon előre. Mihelyt ezen különítmény hatását érezteti, a Duna hajórajjal összeműködve az Ipolyság—Szob között álló erőket a Garamig tolja előre. Nagyobb csoportok Kisoroszka és Párkányra irányítandók.

A hadseregparancsnokság megjegyzi, hogy ezzel az intézkedéssel az összes tartalékait egy határozott célra bevetette, így ezen hadműveletek sikerétől nagyon sok függ. Elvárja tehát a hadseregparancsnokság, hogy úgy a parancsnokságok, mint a csapatok a legnagyobb eréllyel, körültekintéssel és sablonoktól ment merészséggel hajtják végre fenti irányelveket. Ez utóbbi parancs valamennyi parancsnokságnál és csapatoknál, úgy parancsnokok, mint politikai megbízottaknak behatóan megmagyarázandó."[4]

A felvidéki támadó hadműveletek május 30-án a III. hadtest bevezető harcaival indultak meg. Az 1. hadosztály zöme a Hernádon át a román hídfő ellen indított támadást. A 10. dandár Edelény irányába, a 6. hadosztály főcsoportja pedig Szikszó irányába támadott.

A támadás az első naptól kezdve jelentős sikereket eredményezett. Az 1. dandár a Garamig tört előre, a 3. hadosztály egy sor magaslatot foglalt el Balassagyarmattól északra és bevonult Ipolyságra, a 46. és 60. dandár Fülek és Rap irányából nyomult előre és 30-án Losoncot elfoglalta, mely fegyvertény a hadjáratok egyik, szintén kiemelkedő eseménye volt.

A 10. dandár a Bodva völgyében nyomult előre, az 5. hadosztály Bánrévét, Putnokot és a 39. dandárral Rimaszombatot foglalta el.

Az 1. hadosztály támadása a Hernád mentén megakadt. Erre a hadseregparancsnokság, a közben beérkezett 4. hadosztályt a Sajó déli szakaszán át északi irányban vetette be. A 4. hadosztály csapatai június 1-én elfoglalták Tiszalucot, a román csapatokat Tiszadob irányába való menekülésre késztették és kettészakították a Hernád mentén a csehszlovák és román csapatok közötti összeköttetést.

[4] H. I. — V. H. P. 527/22. hdm. 50/80.

A 6. hadosztály jelentős eredményeket ért el a III. hadtest előrenyomulásának középső szakaszán, a Hernád völgyében és merészen tört előre.

A 6. hadosztály támogatására küldött segítség a 3. dandártól sikeresen avatkozott be a hadosztály jobbszárnyán kialakult nehéz helyzetbe és Göncruszkát elfoglalta. A csehszlovák csapatok ezen az arcvonalszakaszon Hernádszurdokig vonultak vissza. Ugyanakkor erőteljes ellenlökéseket indítottak Garadna és a 6. hadosztály balszárnyán, a Magas-hegy ellen. A Szendrőnél indított támadásuk következtében a 10. dandár előnyomulása Szendrőnél megakadt.

A Tisza-átkelés terve.

Eközben a 4. hadosztály sikeresen folytatta előnyomulását Tokaj—Szerencs irányában és erős harcok után Mádig nyomult előre. A románokkal szemben elért sikerek kiaknázása érdekében a hadseregfőparancsnokság intézkedésére a 4. hadosztály ekkor Sátoraljaújhely irányába beszüntette előnyomulását és intézkedéseket tett a tiszai átkelésre. Sátoraljaújhely irányába csak a 3. dandár folytatta az előnyomulást. Eközben a 6. hadosztály csapatai a csehszlovák csapatok szívós védekezését megtörve, elfoglalták Göncöt, Abaújvárra való visszavonulásra késztették az ellenséget s június 3-án gyors előretöréssel elérték a Gönc—Hernádvecse—Szemere—Krasznokvajda vonalat. Egyidejűleg a 10. dandár csapatai előretörtek a Bodva völgyében, elfoglalták Rudabányát, és visszaverve az ellenség ellencsapását, a csehszlovák csapatokat Szendrő kiürítésére kényszerítették. A 3. dandár Sárospatak irányában nyomulva előre, június 5-én elfoglalta Sátoraljaújhelyt.

Kassa elfoglalása. A nagyidai áttörés.

Ezzel, jóllehet a 4. hadosztály meglepetésszerű tiszai átkelési kísérlete nem sikerült, megnyílt a lehetőség Kassa elfoglalására, melynek rövid története: a 101. és 46. dandár[5] erőteljes támadással elfoglalta a Kassa-i völgy előtti magaslatokat, visszavonulásra késztette az ellenséget és a 101. dandár a Hernád jobbpartján Enyicke irányába, a 46. dandár Komarócz irányába tört előre. A nagyidai áttörés és Nagyida elfoglalása megnyitotta az utat Kassa felé, bár az ellenséges csapatok az áttörő csoport (46. ddr.) jobb- és baloldalán, szívós ellenállást fejtettek ki. Ezeken a helyeken a saját csapatok előnyomulása fenn is akadt és csak másnap követhették az áttörő csoportot.

A megerősített 6. hadosztály június 6-án általános támadást indít Kassa irányába. Az ellenség a nagyidai áttörés következtében képtelen komolyabb ellenállást kifejteni, kiüríti Kassát, ahova a 46. dandár

[5] A 46. dd. V. 30-án még Losonc elfoglalásánál működött közre és csak VI. 2-től kezdve lett a kassai támadáshoz átszállítva.

bevonul és biztosító osztagokat tol előre Kassától északra és Nagyidától nyugatra.

Az 1. hadosztály[6] Kassától délkeletre a Hernád völgyében biztosítja a 6. hadosztály jobbszárnyát. A 10. dandárnak az lett volna a feladata, hogy Mecenzéf, Torna és Rozsnyó irányába törjön előre, hogy megakadályozza az ellenség kassai csoportjának visszavonulását, de egyelőre még a Bódva-völgy északi kijáratánál harcolt. A 6. hadosztály biztosító osztagai Abosig és Kassabéláig nyomulnak előre. Ezzel zárul le a felvidéki támadó hadművelet első szakasza, mely néhány nap alatt ragyogó eredményeket hozott és megteremtette a további sikerek előfeltételeit.

A csehszlovák csapatok üldözése közben az 1. hadosztály június 9-én elfoglalja Eperjest, 10-én Bártfát. A 6. hadosztály balszárnya Aranyida, Kojsó és Margitfalva irányába támad és 20-án elfoglalja Margitfalvát, többi csapatai június 21-én elérik Gölnicbányát és Korompát, 23-án Szepesremetét és Szomolnokot. Itt érte az ellenségeskedés beszüntetése.

A 3. hadosztály és 1. dandár működése a kassai előnyomulás alatt.

A kassai támadással egyidejűleg a Vörös Hadsereg északnyugati irányban is előretört. Az ellenség szívós ellenállását megtörve, a 80. dandár (3. ho.) Losonc elfoglalása után tovább nyomul előre Zólyom irányába és június 1-én elfoglalja Gácsot.

Az 1. dandár, a dunai hajóraj támogatásával Léva és Érsekújvár irányában indított előnyomulása, az ellenség ellenállása dacára is sikeres: június 3-án elfoglalja Lévát; a dandár börzsönyi és szobi csoportja pedig Szob és Vámosmikola között átkel az Ipolyon, előnyomul a Garam irányába s június 1-ére Szobtól Vezekényig mindenütt eléri a Duna—Garam vonalát. Balszárnyán a 26. ezred 2. nemzetközi zászlóalja és a 16. határvadászszászlóalj a dunai hajóraj támogatásával elfoglalja az egész Duna—Garam sarkot és tovább üldözi az ellenséget. Az 1. dandár balszárnya június 3-án Érsekújvárt is beveszi. A 16. ezred Lévától Garamberzence és Szántóról Zólyom irányába tör előre és az ellenség szívós ellenállását megtörve, június 5-én Korponát, 6-án Selmec- és Bélabányát, 7-én Zólyomot foglalja el.

Az 5. hadosztály működése az arcvonal közepén.

Az 5. hadosztály a csehszlovák csapatok ellen az északi arcvonal középső szakaszán támadott. Június 1-ig elfoglalja Sajókaza, Putnok, Bánréve, Rimaszécs és Feled helységeket, majd erős harcok után átlépi a Sajót és megkezdi az előnyomulást Rudabánya és Zádorfalu irányában.

Június 1—7-ig vívott szívós harcok után az ellenséget visszavonulásra kényszerítik és Pelsőcz elfoglalása után a 65. dandár eléri a Rozsnyó—Csetnek—Jólsva—Murányalja vonalat. Eközben a 39. dandár

6 Az 1. ho. VI. 5-től kezdve előrevonulásban volt Kassa felé, hogy Kassa elfoglalása után felváltsa a 6. ho-t.

Felednél és Rimaszécsnél átlépi a Rimát és megtörve a csehszlovák csapatok szívós ellenállását, május 31-én elfoglalja Rimaszombatot, majd az ellenség erőteljes ellencsapását visszavetve, a Rima völgyében tovább nyomul előre, elfoglalja Rahót és június 9-én Tiszolczot. Június 15—16-án kezdődik meg ezen a szakaszon a csehszlovák csapatok újabb támadása, mely Rozsnyó és Tiszolcz elvesztésére vezetett. A főparancsnokság új erők bevetésével helyreállította a helyzetet és az 5. hadosztály a Sajó és a Rima völgyében újra megkezdte az előnyomulást, melynek Szilice, Pelsőcz, Deres, Gesztes, Rahó vonalában a június 24-i, a harcok beszüntetésére vonatkozó parancs vetett véget.

•

Kassa elfoglalása után, VI. 12-én a hadseregfőparancsnokság új elhatározásra jutott: a hadsereg nyugati szárnyán Nyitra—Érsekújvár irányában indított támadással méri a végső csapást a csehszlovák intervenciósokra.

Ennek megvalósítására megalakítja az V. hadtestet. Egyidejüleg megindul a csehszlovák csapatok ellentámadása Zólyom, Garamberzence, Léva és Érsekújvár irányában, melyek azonban a 3. és 4. hadosztály szívós harcain megtörtek.

Mint az események e nagyon is általános felvázolásából is látható, a felvidéki hadműveletek rendkívül szétágazó, sokoldalú képet mutatnak. Igen nehéz a hadműveletek óriási dinamikus fejlődését és kibontakozását, a csehszlovák csapatok április végén megindított első támadásától kezdve Salgótarján első felmentéséig, a miskolci csatán, az egész északi arcvonal előretörésén és Kassa elfoglalásán keresztül szerves egészbe foglalni. A látszat az, mintha az egyes csapatok és magasabb egységek különálló harcokat vívtak volna, hiszen valóban minden egyes hadműveleti rész önmagában is egységes egész, a hadtörténelmi feldolgozás számára is tanulságos képet nyujtó hadművelet. Jóllehet az események időben párhuzamosan folytak le, keresztezték egymást, egymásba fonódtak, a harcok természetesen szorosan összefüggtek egymással, mint ahogyan az ellenség is június közepétől kezdve már az egész arcvonalon egységesen fejtette ki tevékenységét. Míg azonban június 12-ig a hadműveletek könnyen illeszthetők szerves egészbe, június 12-e után lényegében két különálló részre oszthatók: a III. hadtest Kassa—Eperjesi és az V. hadtestnek a Kis-Magyar Alföldön vívott harcaira.

Természetesen a hadtestek harcai további, rendkívül fontos részlethadműveleteket tartalmaznak, mint pl. a III. hadtest harcai: az 1. hadosztály eperjesi harcai, a 6. hadosztály támadása, az 5. hadosztály, valamint a 17. és 10. dandár rozsnyói és tornai, a 3. dandár sátoraljaújhelyi hadműveletei. Az V. hadtest hadműveletei pedig a 3. hadosztály lévai harcait, a 4. hadosztály bátor előrenyomulását és a 80. dandár zólyomi működését ölelik fel.

Bár újra hangsúlyozni kell, hogy ezek a harcok lényegében szerves egészet alkotnak, mégis minthogy a III. és V. hadtest harcai az arcvonal két szélső szárnyán egymástól meglehetősen távol eső hadszíntéren folytak le, az események feldolgozása a III. és V. hadtest harcainak különkülön való alapos tanulmányozását és feldolgozását követeli .

Más kérdés, hogy az V. hadtest harcai mennyire illettek bele a Vörös Hadsereg stratégiai tervébe, hogy ezek a dicsőséges harcok a hadászati vezetés szempontjából mennyire voltak eleve elhibázva, hogy nem szolgálták a háború megnyerését s így csupán harcászati, illetve hadműveleti sikereknek tekinthetők, de olyan sikereknek, amelyek az erők szétforgácsolását eredményezték és stratégiailag károsaknak minősíthetők.

*

A felvidéki hadművelet helye a Vörös Hadsereg stratégiai tervében.

Fel kell vetni és tisztázni kell azt a problémát, hogy milyen helyet foglal el a felvidéki hadművelet a Magyar Vörös Hadsereg stratégiai tervében. Rákosi elvtárs még 1935-ben megállapította, hogy a Magyar Vörös Hadsereg célja a csehektől és románoktól megszállt területek visszafoglalása volt és kimutatta, hogy akkoriban ennek megvolt mind a politikai, mind a katonai lehetősége. A Magyar Tanácsköztársaságra kezdettől fogva a román intervenció jelentette a nagyobb veszélyt, mert egyrészt a legnagyobb katonai erőt képviselte, mert a legnagyobb és túlnyomóan magyarlakta területeket foglalta el és mert az Alföld megszállásával az országot legjelentősebb gabonatermő területeitől fosztotta meg, súlyosan veszélyeztetve ezzel az egész ország ellátását.

Ennek megfelelően a Vörös Hadsereg elsősorban a román betolakodók kiűzésére, intervenciós csapataik megsemmisítésére vette az irányt.

A súlypont áthelyezése az északi arcvonalra.

Nem nehéz azonban bebizonyítani, hogy május elején, mikor a csehszlovák csapatok erőteljes támadással léptek fel, helyesen járt el a Magyar Tanácsköztársaság, mikor erőinek túlnyomó részét a felvidéki védelmi hadműveletekre összpontosította. Az egymást nyomon követő tervek mutatják, hogy a hadműveletek súlypontja ebben az időszakban a felvidékre helyeződött át. Erre a szükség kényszerítette a Magyar Tanácsköztársaságot. Ebben az időszakban azonban még csak a védekezésről, illetve a védelem részét képező ellencsapás megindításáról van szó. Bizonyítják ezt az egymást követő tervek:

május 4.: Salgótarján biztosítása,

május 11.: védekezés Dél felé (a kecskeméti felvonulás),

május 15.: készenlét Dél felé és Miskolc elfoglalása,

május 22.: a régi fegyverszüneti vonal visszafoglalása Miskolc és Nagyszécsény között.

A hadműveleti támadási szándéknak az első nyoma csak a miskolci vállalkozás után jelentkezik; ekkor ugyanis a hadseregfőparancsnokság a Kecskemétnél felvonuló erőket már nem dél felé támadó csoportnak, hanem hadseregtartaléknak nevezi. A csehszlovák intervenciós csapatok ellen elhatározott támadás egyáltalán nem bizonyít a mellett, hogy a Tanácsköztársaság eltért volna eredeti irányvonalától, a románok kiűzésétől, hiszen a kassai támadással is az volt a cél, hogy annak sikere esetén a Felső-Tiszán átkelve a román hadseregre mérjenek megsemmisítő csapást. Valóban, miután május 23-án a Tanácskormány a háború továbbfolytatása mellett döntött, a leghelyesebb megoldás a hadműveleteknek a csehszlovák intervenciósok elleni megindítása volt. Tehát a főcsapás területének az északi frontra való áthelyezése és irányának Kassa—Sátoraljaújhely irányába való kitűzése.

Nyilvánvaló, hogy a Tanácsköztársaság csak olyan célokat tűzhetett maga elé, amelyeknek megvalósítása minden szempontból igazságosnak volt mondható. Ez a jogcím elsősorban Romániával és Csehszlovákiával szemben állott fenn, mert ezek foglalták el a legnagyobb magyarlakta területeket. A Jugoszlávia által megszállott országrész felszabadítására azért sem lett volna észszerű hadműveletet irányítani, mert az kétségkívül azonnal maga után vonta volna a készenlétben álló francia intervenciós csapatok beavatkozását.

Románia ellen a támadás a Tiszán keresztül sokkal kockázatosabb és nehezebb lett volna és ebben az esetben a csehek könnyen folytathatták volna előnyomulásukat, lényegében két arcvonalon kellett volna harcolni. Sokkal kevésbbé látszott valószínűnek, hogy a felvidéki támadás esetén a románok szánták volna rá magukat a beavatkozásra.

A Tisza természetes védővonalnak kínálkozott, amelyen a román csapatok részére rendkívül nehéz és igen kockázatos lett volna az átkelés megkísérlése. A román csapatok nagyrésze a fiatal Szovjetország elleni intervencióval is le volt kötve, a Tiszánál gyengébb minőségű csapataik állottak. Az is kérdéses volt, hogy milyen szemmel nézné az antant a románok előnyomulását a Tiszán keresztül, hisz az imperialista nagyhatalmaknak elsőrendű érdekük volt, hogy a románok lehető legnagyobb erőikkel a szovjet-ellenes intervencióból vegyék ki részüket.

Végül a felvidéki hadműveletek megindulásához kevesebb átcsoportosításra volt szükség és arra is alkalom kínálkozott, hogy a Tanácsköztársaság felhasználja a csehszlovák csapatok jórészt megrendült állapotát, mely a védelmi hadműveletek sikere következtében állott elő. A főcsapás irányának megválasztását ugyancsak teljes mértékben helyesnek mondhatjuk. Az egyenesen északi irányban való előretörés, a nehéz hegyi harcok, az alig megalakult csapatokkal, rendkívül kockázatosnak bizonyulhattak volna. A hegyi harcok különlegesen kiképzett csapatokat, különleges felszerelést és különleges fegyverzetet is igényelnek, ilyennel pedig a Vörös Hadsereg nem rendelkezett. A Kis Magyar Alföld és a Csallóköz visszaszerzésére irányított támadás pedig rendkívül szét-

húzta volna az arcvonalat és bár a cseh arcvonal itt látszott a leggyengébbnek, nehéz lett volna az összeköttetés biztosítása a hátországgal és szétforgácsolta volna az erőket. A későbbiek folyamán az északnyugati irányú támadás valóban igazolta is az ilyen elgondolások helytelenségét. Ugyanakkor egy sor tényező szólt a mellett, hogy a főcsapás irányát a Vörös Hadsereg Kassa—Sátoraljaújhely irányába tűzze ki.

A kassai támadási irány előnyei.

1. A főveszélyt pillanatnyilag a cseh intervenciósok jelentették, hisz támadásuk továbbfejlesztése megfosztotta volna a Tanácsköztársaságot legértékesebb és úgyszólván egyetlen bánya- és iparvidékétől, továbbá a középső szakaszon történő előnyomulásuk közvetlen veszélyt jelentett volna az ország központjára, Budapestre nézve is.

2. A főcsapás olyan területen folyt le, melynek lakossága jelentős részben ipari munkásokból és bányászokból állt, — ez volt Magyarország legjelentősebb bánya- és iparvidéke —, akik nemcsak rokonszenveztek a proletárdiktatúrával, de minthogy közben a csehszlovákiai intervenciós burzsoá csapatok uralmát is megízlelték, fokozott mértékben voltak hajlandók a proletárdiktatúra támogatására. A néhány napos csehszlovák uralom szemléltetően bizonyította, hogy mit jelent a burzsoázia uralma a proletariátus hatalmával szemben és fokozta e vidék lakosságának elszántságát a proletárdiktatúra megvédésére. A diósgyőri munkások már május 17-én egy ezredet állítottak fel, hogy harcokban védjék a Magyar Tanácsköztársaságot, egy cseh sajtójelentés pedig ebből az időből arról számol be, hogy „Kassától délre bolsevista lázadás volt", ami mutatja a lakosság hangulatát.

3. A vasúti hálózat, valamint a terep jellege ugyancsak kedvezőnek látszott nagyobbarányú támadó hadművelet lefolytatására. A Miskolc—Kassa—Sátoraljaújhely terület sűrű és jó állapotú vasúti és közúti hálózattal rendelkezett, ami rendkívül fontos a csapatok átcsoportosítása, a tartalékok felhasználása, az utánpótlás biztosítása, a hadtáp-munka szempontjából. A terepviszonyok széleskörű manőverezésre alkalmasak, az északi-déli irányú hegyvonulatok és völgyek, egyrészt a völgyekben való könnyű előnyomulást segíthették elő, az északi-déli irányú hegyvonulatok pedig az uralgó magaslatok birtokbavételével széles területek biztosítását tették lehetővé.

4. A Vörös Hadsereg támadása elsősorban olyan területek ellen irányult, amelyek lakossága túlnyomóan magyar volt, így számíthattak a széles tömegek rokonszenvére és támogatására, s ennek helyességét az események bizonyították is, másrészt kétségbevonhatatlanná tették a hadjárat igazságosságát, mely elsősorban a megszállt magyarlakta területek visszaszerzésére irányult.

5. A támadás továbbfejlesztése során a csapatok egyrészt olyan szlovák területekre juthattak, amelyeknek lakossága rokonszenvezett a proletárdiktatúrával, mint ahogy azt utólag a Szlovák Tanácsköztársa-

ság kikiáltása és a szlovák proletariátus harcai is bebizonyították, másrészt a Felvidék legforradalmibb érzelmű területe, a Szovjetországgal és a Magyar Tanácsköztársasággal egyaránt rokonszenvező és a kettő között igen alkalmas összekötő kapocsnak kínálkozó Kárpát—Ukrajna területéhez vezetett.

6. A támadás a cseh és román arcvonal érintkezési pontján át vezetett s így annak sikere kettévágta volna, mint ahogy ketté is vágta a cseh és román intervenciós csapatok arcvonalát. Ez a támadási irány egyúttal parancsolólag is előírta, a tervezett hadműveletek sikere érdekében azoknak a román csapatoknak, melyek Tiszaluc—Szerencsnél a Tisza nyugati partján állottak, a Tisza keleti partjára való visszaszorítását. Az előnyomulás ilyen iránya tehát nem csupán a cseh és román csapatok közötti fizikai összeköttetés megszakítását célozta, hanem azt is, hogy a román csapatok egy igen fontos harcászati előnyét megszüntesse. A Tisza nyugati partján álló előretolt román dandár ugyanis olyan támadó hídfőt képezett, amelyen keresztül az előnyomuló hadsereg oldalába jelentékeny erők támadhattak volna.

7. A támadás sikeres továbbfejlesztése lehetővé tette volna a hadsereg oldalának, illetve hátának biztosítása mellett a Tiszán való átkelést és a Tiszántúl túlnyomóan magyarlakta területeinek felszabadítását. Ez ebben az időszakban, aratás idején, a rendkívül nehéz élelmezési helyzetben lévő Magyar Tanácsköztársaság számára élet-halál kérdése volt.

8. A támadás főirányának továbbfejlesztése alkalmas kiindulóterület lehetett volna a későbbiek folyamán a Magyar Tanácsköztársaság fennmaradása és a szovjetorosz Vörös Hadsereg előnyomulása esetén, a közvetlen érintkezés felvételére, ami beláthatatlan távlatokat nyithatott volna a Magyar Tanácsköztársaság és ezen túlmenően a fellendülőben lévő forradalmi mozgalmak számára.

A Kis-magyar-alföldi támadási irány mérlegelése.

Mindezek a tények mutatják, hogy a felvidéki támadó hadművelet terve teljes mértékben helyes volt és sikere előmozdította volna a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborújának sikerét. Mélységesen hibás viszont a hadászat egészéből kiragadva az egyébként igen szép harcászati eredményeket felmutató északnyugati irányú támadást pozitívként értékelni és nem látni meg annak a stratégia szempontjából teljesen elhibázott voltát. Ha a nyugati szárnybiztosító egységek a Garam vonalát elérve, ott szilárd védelemre rendezkedtek volna be, és nem nyujtották volna meg, pillanatnyi sikerek kedvéért, az északnyugati arcvonalat, a Garam-vonal szilárd kiindulási alap lehetett volna későbbi új hadműveletek számára. Miután a csehek nyugati irányból kísérelték meg a Vörös Hadsereg arcvonalának áttörését, hogy ezáltal Kassától nyugatra harcoló egységeiket megsegítsék és miután Haller és Petljura támadása miatt a Szovjetorosz Vörös Hadsereggel való kapcsolat bevárható

időn belül való felvételének még a reménye is eloszlott, a hadseregfőparancsnokság a hadműveleteket éppen az északnyugati frontra helyezte át, azzal a szándékkal, hogy először hosszabb időre leszámol a csehekkel, megsemmisítő csapást mér intervenciós csapataikra, majd kislétszámú területbiztosító egységek hátrahagyásával az egész Vörös Hadsereget a románok elleni támadásra használja fel.

Ez a terv azonban kellően nem volt megalapozva, s bár a csapatok ragyogó fegyvertényekkel írták be neveiket a Vörös Hadsereg harcainak történetébe, a hadműveleteknek a Clemenceau jegyzék után történt beszüntetése az V. hadtest csapatait, éppen a kellően meg nem alapozott támadás miatt, részben már visszavonulóban érte.

A Szovjet Vörös Hadsereggel való kapcsolat megteremtésének kérdése.

Általánosan elterjedt az a vélemény, mely a Vörös Hadsereg felvidéki támadó hadműveletének vizsgálatánál, mint egyedüli szempontot a Szovjetorosz hadsereggel való kapcsolat megteremtésének kérdését tartja szem előtt. Kétségtelen, hogy a Vörös Hadsereg tervei között szerepelt a Szovjetorosz Vörös Hadsereggel való egyesülés gondolata; erre vall, hogy a hadseregfőparancsnokság május 11-én a külügyi népbiztoson keresztül az orosz Tanácsköztársaság katonai segítségét kérte, hogy az mihamarabb kezdje meg előnyomulását Sztrijen át Csap felé.

Jelen voltak állítása szerint a felvidéki támadási terv kidolgozásánál Stromfeld is tett volna olyan kijelentést, hogy a támadás fő irányának kitűzésében a szovjet Vörös Hadsereggel való kapcsolat megteremtésének óhaja is közrejátszott. Ily módon a szovjet Vörös Hadsereggel való kapcsolat felvétele, döntő segítségnyujtásra képes katonai szövetséges keresése, kétségkívül a Vörös Hadsereg előtt lebegett. Pillanatig sem kétséges, hogy a Szovjet Vörös Hadsereg fennállása és harcai döntő módon segítették a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúját. A Magyar Tanácsköztársaság, mely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom gyermekeként jött létre, felismerte a Szovjet Vörös Hadsereg történelmi jelentőségét és szerepét. Tisztában volt azzal, hogy a Magyar Tanácsköztársaság fennállását a Szovjet Vörös Hadsereg harcai biztosíthatják legjobban, tudta, hogy az a tekintély, mellyel a magyar forradalmi hadsereg pl. a francia intervenciós csapatok előtt rendelkezett, a Szovjet Vörös Hadseregnek volt köszönhető. Igy azután érthető, hogy a Szovjet Vörös Hadsereggel való kapcsolat felvétele a legszélesebb tömegekben is hatalmas népszerűségnek örvendett, s a forradalmi katonai vezetés is tisztában volt a kapcsolat megteremtésének jelentőségével és kihatásaival. Más kérdés, hogy a Vörös Hadsereg főparancsnoksága is tudta, hogy ez a célkitűzés ebben az időszakban nem volt megvalósítható, mert a szovjet csapatok helyzete ekkor a minden irányból előrenyomuló ellenséggel szemben rendkívül súlyos volt.

A hadseregparancsnokság május 26-án rögzítette is, hogy „belátható időn belül nem számíthatunk a minden oldalról szorongatott orosz csapatok közvetlen és hathatós támogatására."[7]

Ez a jelentés négy nappal a támadás megindulása előtt kelt és nem lehet vitás, hogy amennyiben a támadás célja csupán, vagy főként a Szovjet-Vörös Hadsereggel való egyesülés lett volna, úgy ez a hadműveleti terv megváltoztatásához kellett volna vezessen.

Mindez azt bizonyítja, hogy a Vörös Hadsereg hadműveleti tervét nem a Szovjetorosz Vörös Hadsereggel való kapcsolat felvétele határozta meg. Vizsgáljuk meg röviden, milyen lehetőségei lettek volna egy ilyen elgondolás valóraváltásának.

A Szovjetoroszországgal való kapcsolat megteremtése először március 21-én merült fel, mikor a Vörös Ujság arról írt, hogy a szovjet csapatok Tarnopolban és Lembergben vannak és hogy az egyesülés rövid időn belül megvalósítható. Tarnopol elérése, illetőleg az útközben való találkozás ekkor valóban nem lett volna ábránd, ha a Magyar Tanácsköztársaságnak ebben az időben komoly hadserege lett volna, és a szovjet csapatok folytatni tudják az előrenyomulást. Munkácstól, vagy Huszttól ugyanis Lemberg, illetve Tarnopol légvonalban 230—240, úton 260—280 kilométernél nem több.

Ámde ebben az időben — szemben a nyilván helytelen információkon alapuló újsághírekkel — a Szovjet Vörös Hadsereg csapatai a Koroszten—Nikolajev vonalon állottak (Zsitomirtól keletre), melynek legközelebbi pontja is 440—450 kilométer Huszttól, ha pedig a legnyugatabbra elért Vinnicát számítjuk, az is 420 kilométer. Figyelembevéve, hogy a Magyar Tanácsköztársaság és a szovjet csapatok közti utat Petljura csapatai elzárták, ebben az időben ez a terv nem válhatott valóra.

Május elején, mikor a Magyar Tanácsköztársaság a legszorongatottabb helyzetben volt, egy jelentős kísérlet történt a megsegítésre. Minthogy az ukrán szovjet csapatok ebben az időben a Dnyeszter vonaláig törtek előre, az ukrajnai szovjet május 1-i harkovi ülésén úgy döntöttek, hogy a morális segítségen túlmenően katonailag is támogatni fogják a Magyar Tanácsköztársaságot. Az volt a terv, hogy Kirlibaba és Dorna-Vatra irányában áttörik a frontot és Románián keresztül sietnek a magyar Vörös Hadsereg segítségére. Ennek megfelelően Kisinev irányában átlépték a Dnyesztert, de május 9-én Grigorjev atamán lázadása miatt a frontot hirtelen vissza kellett vonniok, s szándékukat kénytelenek voltak a Kolcsak elleni támadás miatt végleg feladni. A két hadsereg között a legkisebb távolság ebben az időben 680—700 kilométer volt.

A Szovjet Vörös Hadsereg legnagyobb és a Tanácsköztársaság fennállása alatt utolsó nyugati előretörése a Rovno—Dubno—Zbrucs—

[7] H. I. — V. H. P. — 526/11. hdm. — 50/23.

Dnyeszter vonal elérése volt, május 25—26-án, de néhány napon belül Haller és Petljura támadása miatt innen is vissza kellett vonulniok. Ebben az időben a két hadsereget több mint 400 kilométer távolság választotta el. Ez a helyzet, amelyre oly sokszor utalnak, mint az összeköttetés megteremtésének lehetőségére. Láthatjuk, hogy ez a lehetőség nem volt reális. Nem tételezhető fel Stromfeldről, hogy olyan terv megvalósítását tűzte volna céljául, mely nemcsak hogy sikerrel nem kecsegtetett, de az egész Vörös Hadsereg létét tette volna kockára, mert a csapatok zömét egy a románok és csehek által veszélyeztetett hosszú zsákba manőverezte volna bele.

Arra egyébként még a legcsekélyebb utalás sincs, hogy a magyar Vörös Hadsereg át szándékozta volna lépni a régi országhatárt, már pedig e nélkül a terv semmiképp sem lett volna megvalósítható. A szovjet hatalom ebben az időszakban elsősorban Kolcsakkal, majd Gyenikinnel volt elfoglalva, nem volt képes és nem is szándékozott nyugati irányban előretörni. Ily módon azt a feltevést, hogy a Vörös Hadsereg Kassa—Sátoraljaújhely támadási irányát a Szovjet Hadsereggel való kapcsolat felvétele határozta volna meg, meg nem alapozottnak kell tekintenünk.

*

A Vörös Hadsereg szervezésének kérdése.

A dicső felvidéki hadműveletek felvetik a Vörös Hadsereg szervezésének problémáit is. Nem lehet a hadműveletek terveit s végrehajtásukat a hadsereg szervezetétől, a rendelkezésre álló erők elosztásától, a csapatok harcértékétől függetleníteni. Csak ezek ismeretében alkothatunk képet arról a hatalmas munkáról, melyet a Tanácsköztársaság a hadsereg megteremtése és megerősítése terén végzett, csak így hatolhatunk be a hadműveletek lényegébe, érthetjük meg azok nagyszerűségét.

A Vörös Hadsereg szervezése terén — a kezdeti lépésektől eltekintve — május 6-ra, a hadseregparancsnokság felállításával és Stromfeld Aurélnak az egységes hadseregparancsnokság vezérkari főnökévé való kinevezésével változott meg a helyzet. Stromfeld világosan látta, hogy a Tanácsköztársaság helyzetének legégetőbb kérdése Salgótarján megvédésének a problémája lett. A védelmet azonban nagyvonalúan és támadólagosan akarta megoldani és az összes rendelkezésére álló erőket egyidejűleg már a további hadműveletekre szándékozott csoportosítani. Az átcsoportosítás alatt tervezte megoldani a hadsereg teljes átszervezésének első lépéseit. A szervezés biztosítására úgy intézkedett, hogy a románok ellen és a többi ellenséges arcvonalon csak gyenge biztosító osztagokat hagyott vissza, Hatvan területén pedig *központi hadműveleti tartalékot* igyekezett képezni. A 6. hadosztályt, a hadsereg legütőképesebb egységét jelölte ki a hadseregtartalék fő erejéül.

A terv nagyszerű példa a döntő láncszem kiragadására, a feladatoknak fontosságuk szerint való megkülönböztetésére, a kevésbbé fontos problémák radikális elhanyagolására és a döntő kérdésekre való összpontosításra.

A jugoszláv arcvonalat, a Dunántúlt és a Duna-Tisza közét a terv csaknem teljesen elhanyagolta. A román arcvonalat, a Tisza mentét ugyancsak kevésbbé fontosnak minősítve háttérbe szorította és csak a legszükségesebb óvóintézkedésekre szorítkozott. A Tisza-szakasz védelmét és megfigyelését Szolnok körül, a legkézenfekvőbb módon a budapesti csoportra (későbbi 7. hadosztály) bízta, míg a többi szakasz biztosítása a 2. hadosztály feladata maradt.

A hadseregparancsnokság előrelátására és óvatosságára mutat, hogy az addig rendelkezésére bocsátott 6 vörösőr zászlóaljat a Tisza-arcvonal mögött Monoron gyülekeztette, és ezáltal minden eshetőségre számítva, a Tisza mögött egy aránylag erős tartalékot képezett.

A terv merészségére mutat, hogy az 5. hadosztály miskolci jobbszárny-szakaszát csaknem teljesen magára hagyta, azokra a jelentésekre alapozva, hogy az ellenség ezen a szakaszon nem fogja előnyomulását folytatni. A Tiszától a Salgótarjánig terjedő több mint 100 kilométer széles veszélyeztetett terület védelmét az akkori körülmények között kizárólag együtt tartott erőkkel, támadólagosan lehetett megoldani. A mérlegelések alapján a támadó erőnek Salgótarján körzetében kellett tevékenységét kifejtenie. Ezért a döntő erőket a Salgótarján elleni támadásra összpontosították. Erre a támadásra egyedül a 6. hadosztály jöhetett tekintetbe, amelynek felhasználását úgy tervezték, ha még időben beérkezik, a Salgótarján ellen felvonult ellenséget támadja meg s veti vissza, ha pedig az ellenség időközben Salgótarjánt elfoglalta volna, ellencsapással szabadítja fel a bányavidéket.

A Vörös Hadsereg májusi újjászervezése.

Az új csoportosítás felvételével egyidejűleg a szervezés kérdését is összekapcsolták. Ez volt a kezdete az egész hadsereg nagy átszervezésének, amely hatalmas lendülettel indult meg.

A hatalmas szervezőmunka eredménye, hogy május 7-re, 8-ra, az összes rendelkezésre álló csapatok és zászlóaljak számbavételével, már áttekinthetővé vált a hadsereg állapota. Az új főparancsnokság május 7-én a következő egységekkel számolt:

a) Az eddigi hadsereg kötelékeiből 17 ezredbe szervezett 55 zászlóalj és 1 önálló zászlóalj.

b) A munkáscsapatokból 5 ezredbe (2., 6., 7., 13. és 22. ezred) szervezett 16 zászlóalj.

c) A vörösőrség első és második ezrede, az 51. és 52. zászlóalj, öt nemzetközi zászlóalj és négy tengerész zászlóalj. Összesen 5 ezredbe szervezett 15 zászlóalj és 2 önálló zászlóalj.

Összesen tehát 89 zászlóaljnyi erő állott a főparancsnokság rendelkezésére, továbbá további 9 munkászászlóalj, amelyek összevonására későbbi intézkedést helyezett kilátásba.

A munkászászlóaljak itt említett adatai azonban nem mutatják a munkásság valóságos részvételét. Ezenkívül 14 gyári ezred állott 20.000 fős létszámmal a budapesti karhatalmi főparancsnokság rendelkezésére, 12 munkásezred (36 zászlóalj) kb. 22.000 fő létszámmal az erődítési vezetőség részére, 12 munkászászlóalj kb. 6.000 fő a vörösőrség megerősítésére, valamint a vörös vasas-hadosztály, amely 6 zászlóaljból állt, kb. 3500 főnyi állománnyal.

Mindezek a kötelékek azonban inkább csak laza kereteknek voltak tekinthetők. Szervezésük el volt maradva és a V. 1-i események is megtették bomlasztó hatásukat.

A hadseregparancsnok május 8-án adta ki az első szervezési rendeletét, amely leszögezi, „az utóbbi hetek eseményeinek természetes folyománya volt, hogy az ország területén a legkülönfélébb alakulások szerveztettek meg. Hadműveleteket csak akkor lehet vezetni, ha rend és rendszer uralkodik. Minden felesleges törzset és alakulást be kell szüntetni, mert csak így lehet a rendelkezésre álló erőt és anyagot gazdaságosan kihasználni."[8]

A rendelet intézkedik a magasabb parancsnokságok felállítására és a hedsereg szervezésére. Ennek a rendeletnek értelmében folyt le a következő napokban a hadsereg megszervezése és ennek következtében ért el a hadsereg május 15-re magasfokú szervezettséget.

Hadrend V. 15-én. Ahhoz, hogy a felvidéki hadműveletet megérthessük és azt a hatalmas szervező munkát, amelyet az új hadseregparancsnokság néhány nap alatt végzett, értékelhessük, nem érdektelen a Vörös Hadsereg május 15-én elért szervezését és tényleges erejét ismertetni. Ezek figyelembevétele elengedhetetlen a hadműveletek megértéséhez és helyes megítéléséhez.

I. HADTEST:

2. hadosztály.

30. gyalogezred (6 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 8 géppuskával).
38. gyalogezred (6 lövészszázad, 2 géppuskásszázad, 14 géppuskával).
15. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával).
51. és 52. Vörösőr zászlóalj 4 géppuskával,
1 ágyús üteg 4 löveggel.

7. hadosztály:

1. gyalogezred: (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 26 géppuskával).
4. gyalogezred: (6 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 12 géppuskával).

[8] H. I. — V. H. P. — 509/17. hdm. — 46/187.

Tengerészezred (9 lövészszázad, műszaki félszázad, 3 géppuskásszázad 22 géppuskával).
Nemzetközi ezred (12 lövészszázad, 4 géppuskásszázad, 19 géppuskával), valamint
2 ágyúsüteg 8 löveggel, 2 tarackos üteg 8 löveggel.

II. HADTEST:

8. hadosztály:

(Az összes hadtestparancsnokságnak alárendelt dunántúli alakulások hadrendje, melyből a 8. hadosztály hadrendjét később állapítják meg).
17. gyalogezred (9 lövészszázad, 1 géppuskásszázad, 6 géppuskával),
II. Vörösőr zászlóalj 12 géppuskával,
18. gyalogezred (5 lövészszázaddal),
20. gyalogezred (9 lövészszázaddal, 3 géppuskásszázad, 21 géppuskával),
49. gyalogezred (9 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 8 géppuskával),
44. gyalogezred (9 lövészszázad, 2 géppuskásszázad, 16 géppuskával),
13. gyalogezred (6 lövészszázad, 1 géppuskásszázad, 6 géppuskával),

III. HADTEST:

1. hadosztály:

8. munkásezred (12 lövészszázad, 2 géppuskásszázad, 14 géppuskával, műszaki század),
9. munkásezred (10 lövészszázaddal),
32. gyalogezred (10 lövészszázad, 3 géppuskásszázad, 24 géppuskával, műszaki század, gyalogágyús szakasz 2 löveggel),
7. munkásezred (12 lövészszázad, 3 géppuskászázad 24 géppuskával, műszaki félszázad), valamint
1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, 2 ágyúsüteg 8 löveggel, 3 tarackos üteg 12 löveggel, 1 nehéz tarackos üteg 2 löveggel.

4. hadosztály:

2. munkásezred (12 lövészszázad, 1 géppuskásszázad, 10 géppuskával),
6. munkásezred (12 lövészszázad, 1 géppuskásszázad, 8 géppuskával),
14. munkásezred (12 lövészszázad, 2 géppuskásszázad, 15 géppuskával),
22. munkásezred (12 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 8 géppuskával, műszaki félszázad), valamint
1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, 5 tarackos üteg 20 löveggel.

HADSEREGKÖZVETLENEK:

3. hadosztály:

5. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 11 géppuskával, műszaki félszázad),
16. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 14 géppuskával),

53. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 25 géppuskával),
1. munkászászlóalj 4 lövészszázaddal, 2 vadászzászlóalj 7 lövészszázaddal és géppuskásszázad 18 géppuskával, valamint
2 ágyús üteg 8 löveggel, 5 tarackos üteg 16 löveggel, 1 repülőszázad 6 géppel.

5. hadosztály:

10. gyalogezred (12 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 66 (?) géppuskával),
19. gyalogezred (7 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 31 géppuskával),
39. gyalogezred (10 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 27 géppuskával),
2 lövészzászlóalj 6 lövészszázaddal,
2 géppuskásszázad 11 géppuskával, valamint
2 tarackos üteg 8 löveggel és 1 árkászszázad.

6. hadosztály:

46. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával),
31. gyalogezred (6 lövészszázad, 3 vadászszázad, 3 géppuskásszázad 19 géppuskával),
101. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 13 géppuskával),
33. gyalogezred (9 lövészszázad, 1 rohamszázad, 3 géppuskásszázad 15 géppuskával), valamint
3 ágyús üteg 12 löveggel, 3 tarackos üteg 12 löveggel, 1 árkászszázad.

A hadsereg hadrendjében összesen 113 zászlóalj, 84 géppuskásszázad, 8 lovasszázad, 14 ágyúsüteg, 2 hegyi ágyúsüteg, 20 tarackos üteg, 3 nehéz tarackos üteg, 16 műszaki század és 8 repülőszázad volt, 51.586 puskával, 682 géppuskával, 870 lóval, 63 ágyúval, 5 hegyi ágyúval, 81 tarackkal, 6 nehézlöveggel és 37 repülőgéppel. Ehhez kell még számítani a „Duna Őrséget" 3 monitorral, 2 ágyúnaszáddal, 4 őrnaszáddal és 2 segéd monitorral, továbbá 11 páncélvonatot, amelyek közül ebben az időben 3 javítás alatt állott, 3 a harmadik hadtesthez, 2 a második hadosztályhoz, 1 a harmadik hadosztályhoz és 2 a 6. hadosztályhoz volt beosztva. A hadsereg hadrendje tehát ebben az időszakban, május 15-én, a következő volt:

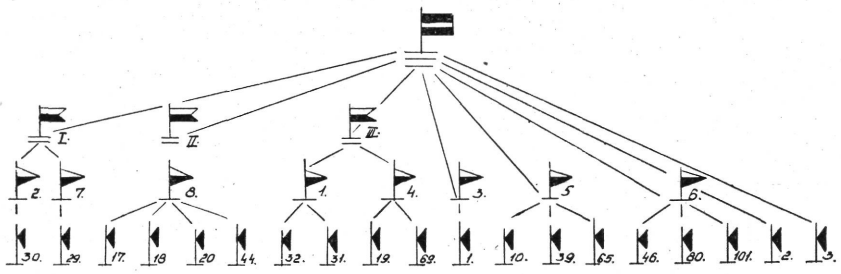

Hadrend VI. 15-én. Érdemes az összehasonlítás kedvéért felvetni, hogy a Vörös Hadsereg hadrendje és állománya a következő hónap dicsőségteli harcai alatt hogyan alakult. 1919 június 15-én a Vörös Hadsereg hadrendje már az alábbi volt:

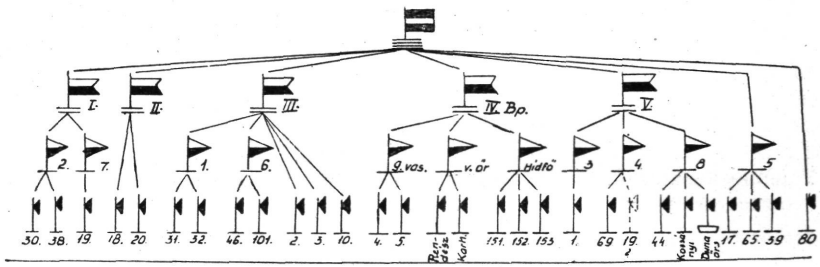

2. hadosztály:

30. gyalogezred (6 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 16 géppuskával, ütközet létszám: 738),

68. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 20 géppuskával, műszaki század 122 fővel, ütközet létszám: 1569),

15. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával, műszaki század 68 fővel, ütközet létszám: 1400 fő),

38. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával, ütközet létszám: 1192 fő), valamint

1 lovasszázad 100 fővel, 2 ágyús üteg 8 löveggel, 2 tarackos üteg 8 löveggel, 1 árkászszázad 170 fővel, 30. műszaki munkásszázad 183 fővel, 1 repülőszázad 1 géppel és még 1 géppuskásszázad 6 géppuskával.

7. hadosztály:

1. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 28 géppuskával, műszaki század 75 fővel, gyalogágyús szakasz 1 löveggel, ütközet létszám: 1820 fő),

4. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 17 géppuskával, műszaki század 39 fővel, ütközet létszám: 1838 fő).

tengerészezred (9 lövészszázad, 1 rohamszázad, 3 géppuskásszázad 20 géppuskával, műszaki század 52 fővel, ütközet létszám: 1894 fő), valamint

1 lovasszázad 78 fővel, 1 ágyús üteg 4 löveggel, 2 tarackosüteg 8 löveggel, 1 nehéz tarackos üteg 2 löveggel,1 árkászszázad 57 fővel, 1 műszaki munkásszázad 132 fővel és még egy géppuskás század 6 géppuskával.

18. és 20. dandár: 6 lövészszázad 12 géppuskával, 1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, 2 ágyús üteg 8 löveggel, 2 tarackos üteg 8 löveggel, 2 nehéz tarackos üteg 4 löveggel.

1. hadosztály:

8. munkásezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával, műszaki század 74 fővel, ütközet létszám: 1555 fő),
9. munkásezred (5 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 8 géppuskával, ütközet létszám: 445 fő),
32. gyalogezred (12 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 14 géppuskával, műszaki század 90 fővel, 1 gyalogágyús üteg 2 löveggel, ütközet létszám: 1217 fő),
7. munkásezred (13 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 23 géppuskával, 1 műszaki félszázad 50 fővel, ütközet létszám: 950 fő), valamint
2. ágyús üteg 8 löveggel, 1 tarackos üteg 4 löveggel, 1 nehéz tarackos üteg 2 löveggel, 1 árkászszázad 130 fővel.

6. hadosztály:

46. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 22 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1132 fő),
31. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1143 fő),
33. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 22 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1422 fő),
101. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 24 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1204 fő),
VI. rohamzászlóalj (3 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 9 géppuskával, 1 hegyiágyús üteg 2 löveggel, 1 ágyús üteg 4 löveggel, ütközet létszám: 317 fő), valamint

1 lovasszakasz 17 fővel, 4 ágyús üteg 14 löveggel, 4 tarackos üteg 16 löveggel, 2 nehéz tarackos üteg 4 löveggel, műszaki munkásszázad 113 fővel.

2. dandár:

21. gyalogezred (9 lövészszázad, 1 rohamszázad 4 géppuskával, ütközet létszám: 1074 fő),

2 ágyús üteg 8 löveggel, 3 tarackos üteg 12 löveggel,

III/39. zászlóalj (3 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 8 géppuskával, ütközet létszám: 405 fő).

3. dandár:

23. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 22 géppuskával, műszaki század, ütközet létszám: 936 fő),
24. gyalogezred (11 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 10 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1250 fő), valamint

4 tarackos üteg 16 löveggel.

10. dandár:

10. gyalogezred (10 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 15 géppuskával, ütközet létszám: 900 fő), valamint
1 ágyús üteg 4 löveggel, 1 tarackos üteg 4 löveggel.

9. vasashadosztály:

1. vasasezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 36 géppuskával, 1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, ütközet létszám: 1400 fő),
2. vasasezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 36 géppuskával, 1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, ütközet létszám: 1500 fő),
3. vasasezred (3 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 12 géppuskával, 1 hegyiágyús üteg 2 löveggel, ütközet létszám: 300 fő), valamint
1 tarackos üteg 4 löveggel, 2 aknavető üteg 16 aknavetővel.

Vörösőr hadosztály:

21 zászlóalj, 2 lovasszázad, 1 motorcsónakosztag.

Hídfő hadosztály:

10 lövészszázad és 5 géppuskásszázad (ütközet létszám: 820 fő), valamint 3 légvédelmi ágyús üteg 10 löveggel, 22 erődítési század, 23 fényszóró.

3. hadosztály:

3. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 19 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1134 fő),
16. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 20 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1872 fő), valamint

2 lovasszakasz 40 fővel, 1 ágyús üteg 4 löveggel, 2 tarackos üteg 8 löveggel, 2 nehéz tarackos üteg 4 löveggel, $1^1/_2$ árkászszázad, 1 repülőszázad 1 géppel.

4. hadosztály:

2. munkásezred (12 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 10 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 926 fő),
22. munkásezred (12 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 16 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1900 fő),
14. munkásezred (12 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 11 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1111 fő),
6. munkásezred (12 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 9 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1507 fő), valamint

1 lovasszázad, 1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, 3 ágyús üteg 12 löveggel, 3 tarackos üteg 12 löveggel, 2 nehéz tarackos üteg 4 löveggel, 1 árkászszázad.

8. hadosztály:

17. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 16 géppuskával, ütközet létszám: 1000 fő),
18. gyalogezred (6 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 16 géppuskával, ütközet létszám: 1000 fő),

Kossányi-dandár (11 lövészszázad, ütközet létszám: 1100 fő),

Dunaőrség,

valamint 1 hegyiágyús üteg 4 löveggel, 3 tarackos üteg 20 löveggel, 3 ágyús üteg 12 löveggel.

5. hadosztály:

13. gyalogezred (16 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 42 géppuskával, ütközet létszám: 1651 fő),
19. gyalogezred (5 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 8 géppuskával, ütközet létszám: 195 fő),
5. gyalogezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 12 géppuskával, ütközet létszám: 1281 fő),

1 lovasszázad 97 fővel, 3 tarackos üteg 12 löveggel, 1 árkászszázad 137 fővel.

80. dandár:

53. gyalogezred (6 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 20 géppuskával, 1 műszaki század, ütközet létszám: 1172 fő),
11. munkásezred (9 lövészszázad, 1 géppuskásszázad 6 géppuskával, ütközet létszám: 1440 fő),
26. nemzetközi ezred (9 lövészszázad, 3 géppuskásszázad 13 géppuskával, ütközet létszám: 669 fő),
27. nemzetközi ezred (6 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 7 géppuskával, ütközet létszám: 320 fő),
2 vadászzászlóalj (6 lövészszázad, 2 géppuskásszázad 13 géppuskával, ütközet létszám: 730 fő),

1 lovasszakasz 25 fővel, 2 ágyús üteg 8 löveggel, 1 tarackos üteg 4 löveggel, 10 páncélvonat, 1 repülőszázad 1 géppel.

A hadsereg hadrendjében ekkor már 168 zászlóalj, 127 géppuskásszázad, 9 lovasszázad, 25 ágyúsüteg, 7 hegyiágyúsüteg, 37 tarackos üteg, 15 nehéz üteg, 13 árkászszázad és 9 repülőszázad volt, 66.218 puskával, 964 géppuskával, 1343 lovassal, 97 ágyúval, 29 hegyi ágyúval, 148 tarackkal, 34 nehéz löveggel, 1433 árkásszal és 22 repülőgéppel. A páncélvonatok száma eggyel, 12-re emelkedett, a Dunaőrség hajóállománya nem változott.

A hadsereg egyeséges vezetése, a hadműveletek nagyobbméretűvé válása, a csapatok harctevékenységének egybehangolása megkövetelte a hadosztály-szervezést, amely a harcok folyamán helyesnek is bizonyult a régebbi dandárcsoport szervezéssel szemben. Más kérdés, hogy a had-

osztályokat nem lehet az itt megadott teljes létszámúaknak tekinteni, miután azok állománya a szakadatlan harcok folytán állandó hullámzásban volt.

Láthatjuk, hogyan erősödött a Vörös Hadsereg, milyen rendszeres és szakadatlan fejlődésen ment keresztül a munkásalakulatok beállításától kezdve. V. 3-án a hadseregparancsnokságnak mindössze egy, a 6. hadosztály állt rendelkezésére; két hét mulva, V. 15-én öt hadosztállyal rendelkezett, a felvidéki támadó hadműveletekben pedig a hadosztályok száma hatra szaporodott és a hadműveletekben az újonnan felállított 2. és 3. dandár is résztvett. Ez azonban az egész hadseregnek csak a hadműveleti részét képezte, míg azokon az arcvonalakon, ahol nem folytak hadműveletek, az ottani, a határt védő csapatok szervezése is teljes befejezést nyert.

A Vörös Hadsereg a szervezés terén is fényesen kiállta a tűzpróbát.

*

A kecskeméti felvonulás kérdése

Mint ismeretes, a Vörös Hadsereg felvidéki hadműveleteit május 11-én megszakította a kecskeméti felvonulás, mikor a hadseregfőparancsnokság, értesülései alapján, arra a döntésre jutott, hogy a dél felől fenyegető támadás elhárítására a csapatok jelentős részét elvonja az északi arcvonalról és déli irányba szállítja el. Ez a tény kétségkívül károsan befolyásolta a felvidéki hadműveleteket, hisz lehetővé tette a csehek újabb előretörtését, nem kis területveszteséghez, majd az ideiglenesen megszállott területek visszafoglalásakor felesleges áldozatokhoz vezetett.

Felmerül az a kérdés, hogy a csapatok összevonása nem az ellenség szándékos cselekedete volt-e és amennyiben igen, a hírszerző osztály áruló tevékenysége idézte-e elő, vagy pedig a hírszerző osztály jelentéseit a hadseregfőparancsnokságon lévő árulók rendelték-e meg. Ennek a kérdésnek eldöntése mindeddig nem tisztázódott, lényegében azonban nem is az a fontos, hogy a hírszerző osztály, amelynek akkori vezetője Stojakovics, az 1945-ben háborús bűnösként kivégzett Sztójai Döme volt, vagy a hadseregfőparancsnokságon lévő többi áruló, esetleg magának a főparancsnoknak, Böhm Vilmosnak a műve volt-e. A lényeg az, és ezt tényként leszögezhetjük, hogy az egész déli támadás híre nem felelt meg a valóságnak és ezen hírek terjesztése, illetve közvetítése kétségkívül az ellenség tudatos cselekedete volt.

A hadseregfőparancsnokság meglehetősen nagy és nem kevés költséget igénylő hírszerző szervezettel rendelkezett, amely állandóan bőséges anyagot hordott össze. Elvitathatatlan, hogy az ellenséges csapatok szervezésére, csoportosítására vonatkozó anyag meglehetősen bőséges, nagyjában és egészében jól használható és eléggé kimerítő. Ebben azon-

ban elsősorban a csapatfelderítésnek van érdeme, hisz a hírszerző osztály az ellenséggel közvetlen érintkezésben álló csapatok adatait dolgozta fel. A Vörös Hadsereg stratégiai hírszerzése, az ellenség hátsó területéről, távolabbi terveiről, céljairól, az arcvonal mögötti eseményekről és nem utolsósorban a nem kisszámú diplomáciai találkozókról szóló felderítése azonban teljes egészében értéktelennek és hasznavehetetlennek bizonyult. A hírszerző jelentések jelentékeny része különböző bizalmi egyének megbízhatatlan adatszolgáltatása, feltehetőleg minden alapot nélkülöző, pénzért nyujtott, kitalált adatok halmaza. Ezek meghamisították a való eseményeket és nem nyujtottak támpontot a főparancsnokságnak további tervei kidolgozására. Ha nincs is rá ebből az időszakból konkrét bizonyíték, teljes bizonyossággal feltehető, hogy a hírszerző osztály tudatosan tájékoztatta helytelenül a főparancsnokságát és igyekezett annak ténykedését helytelen irányba terelni. Más kérdés, hogy a főparancsnokság, illetve az ott ülő árulók kezdettől fogva tisztában voltak-e ezzel és minden esetben tudták-e hogy a jelentések legalább is kétesek; ily módon tudatosan játszottak-e össze a hírszerző osztállyal hamis hírek gyártásában, illetve a főparancsnokság terveinek hamis jelentések alapján való elkészítésében. Ily módon azt a kérdést nem lehet megnyugtatólag tisztázni, hogy a délvidéki támadási előkészületek híre és az erre foganatosított intézkedések általában a főparancsnokság, vagy főképpen a hírszerző osztálynak a bűnéül róhatók-e fel. A hírszerző jelentések áttekintése mindenesetre azt mutatja, hogy a jelentések nem voltak megalapozottak, nem feleltek meg a valóságnak. Az első hír május 9-én arról számolt be, hogy a szerb csapatokat a Dráva és a Mura mentén francia csapatokkal váltják fel. Meg kell jegyezni, hogy az ellenséggel közvetlenül érintkezésben álló csapatok összes jelentései ebből az időszakból arra utalnak, hogy az ellenség támadó készülődésének ezen a szakaszon semmi nyomát nem észlelték, a szembenálló ellenséges csapatok összetételében változást nem fedeztek fel.

Ezzel szemben a hírszerző osztály egy sor hamis, vagy legalábbis kétes jelentés alapján a legkülönbözőbb, a csapatok által észleltekkel gyökeresen szembenálló jelentést készít. Pl. azt jelenti, hogy 2000 színes, gyarmati katonát Ujvidéken át vasúton Szeged felé szállítanak, ugyanakkor Szeged felől egy francia ezred, mely fehérekből áll, Szabadkára érkezett. Ha a híreket bemérték, ellenőrizték és összeegyeztették volna, rövid idő alatt magyarázatát találhatták volna a vasúti szállításoknak és hajókirakodásoknak, mert csupán arról volt szó, hogy az európai francia csapatokat gyarmati katonaság váltotta fel. Igy azután nem csodálhatók az olyan jelentések, melyek Zágráb környékén 120.000 főnyi katonaság összpontosításáról számolnak be, vagy az a hír, mely szerint május 5-én és 6-án Triesztben 40.000 főnyi katonaság rakodott ki, és ez a szám a jelentésekben rövid időn belül 90.000-re nőtt. Egy bizalmi ember nemcsak arról jelent, hogy egy francia hadosztály Nisből elindult, de azt

is tudja, hogy ezt a hadosztályt Szolnoknál fogják harcbavetni és ennek a hadosztálynak beérkezése után indul meg az összes intervenciósok általános támadása.

A hírszerző osztály ilyen jelentésekkel vitte bele a főparancsnokságot, — akarva-akaratlanul — saját hamis elképzeléseibe. Az óriási csapatszállítások kétes adatainak rögzítése oda vezet, hogy már azt is kiszámítják, hogy az összes antant csapatok felvonulása május 12-ére fejeződik be. Ebből következik a jóslás: május 12—15 között megindul az antant nagy támadása. A hírszerző osztály egy sor, még csak kétesnek sem nevezhető, hanem tudatosan hamis adattal támasztja alá megalapozatlan elképzeléseit. Egy sor távirat, melyeknek megfejtése is hiányos, mintha csak arra készült volna az ellenség táborában, hogy elfogva és megfejtve alátámassza azt, amit a főparancsnokság feltevés helyett, mint tényt fogad el: az ellenség nagy csapatszállításait és széles arányú támadó hadműveletek megkezdését. Nincs kizárva, hogy az ilyen táviratok egy részét az ellenséges kémelhárító-osztályok szándékosan juttatták el a hadseregparancsnokság hírszerző osztályára.

Más kérdés, hogy a főparancsnokság minden ellenőrzés nélkül elfogadta ezeket az adatokat és jelentéseket és ez szabta meg további tevékenységét. Ennek alapján javasolja a főparancsnokság a kormányzótanácsnak, válságosnak ítélve a helyzetet, hogy kérje Szovjet-Oroszország támogatását és dönt úgy, hogy minden szabad erejével Kecskemétre vonul fel a dél felől várt ellenséges támadással szemben.

Miután május 15-én, a bejósolt végső határidővel sem történt az ellenséges oldalon semmi támadó tevékenység, Szegednél még mindig csak a három francia hadosztály állott, a Szolnokra elindított francia hadosztály nem érkezett be, a déli arcvonalon semmi újabb hír nincs az óriási csapatszállításoknak a vonalba való beérkezéséről, jóllehet százezres tömegeket nem könnyű elrejteni, sőt a Tiszánál állott első vonalbeli román hadosztályokat is a szovjet frontra vitték és sokkal gyengébb erdélyi csapatokkal váltották fel, a főparancsnokság teljes tanácstalanságban van. A csapatfelderítés semmi újat és lényegest nem jelent, a hírszerző osztály azonban makacsul kitart eredeti álláspontja mellett és legfeljebb időbelileg enged eltolódást május 20-ig.

Május 15-e után a hadseregfőparancsnokság intézkedései visszatükrözik a kezdődő kétkedést, határozott intézkedést azonban még nem találunk. A kecskeméti felvonulást végrehajtatják, de az 1. hadosztályt már nem ide vonultatják fel, hanem Miskolc visszafoglalására rendelik. A hírszerző szervek még a továbbiakban sem ismerik be tévedésüket, újabb és újabb indokokkal magyarázzák a támadás elhalasztását, nem tudnak konkrét adatokat hozni az általuk jelentett nagyszámú beérkezett hadosztály helyzetéről, de nem adják fel eredeti állásfoglalásukat. A főparancsnokság lassan felismeri a hírszerző szolgálat megbízhatatlanságát és május 22-étől ismét előtérbe helyezi az északi hadszíntér hadműveletet. A május 25-i hadseregintézkedés a Kecskemétnél felvonult

erőket már nem dél felé támadó csoportnak, hanem hadseregtartaléknak nevezi.

Kétségtelen, hogy a kecskeméti felvonulás károsan befolyásolta a felvidéki hadműveletek menetét, késleltette azok sikeres kibontakozását, felesleges veszteségekhez és csapateltolásokhoz vezetett. Jóllehet a hadseregfőparancsnokság, ha késve, de mégis leszámolt a helytelen hírekből származó pánikhangulattal és helyes irányba terelte a hadműveleteket, nem számolt le, sőt fel sem vetette a hírszerzés teljes megbízhatatlanságának kérdését. Könnyen feltételezhető, hogy ez a hadseregfőparancsnokságon működő árulók tevékenységének eredménye volt. A Vörös Hadsereg kecskeméti felvonulását a Vörös Hadsereg főparancsnokságán működő ellenséges erők aknatevékenységének kell minősíteni.

*

Az itt felvetett néhány probléma csak kiragadott töredéke annak a kérdés-komplexumnak, mellyel a Vörös Hadsereg dicső hadműveleteit tanulmányozó történész találkozik. Feladatunk, hogy a felmerülő kérdéseket mihamarabb megoldjuk. Nem szabad sajnálnunk erőnket, hogy mielőbb feldolgozzuk a Magyar Tanácsköztársaság dicső harcait, s olyan könyvet adjunk dolgozó népünk, néphadseregünk kezébe, mely méltó emléket állít 1919 fényes harcainak.

A MAGYAR HADTÖRTÉNETÍRÁS HELYZETE ÉS FELADATAI

Borus József főhadnagy

A hazánkban végbement politikai fordulatot, mely a hatalmat a munkásosztály kezébe adta, fordulat követte nyomon a tudományokban, így a történettudományban is. E fordulat jelentőségével, hatásával és a belőle fakadó feladatokkal 1951 végén a Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlése foglalkozott.[1] 1953 júniusában pedig a Magyar Történész Kongresszus többezer látogató és hat baráti ország történészeinek jelenlétében mutatta meg fiatal marxista történetírásunk eredményeit. A Kongresszus legnagyobb jelentősége abban állott, hogy meghatározta történészeink soronlévő feladatait. A szovjet és a népi demokratikus történészekkel közösen kidolgozott programmban, mind a közeljövőben megjelenő, mind a későbbi kiadványokat tekintve, gazdagon szerepelnek olyan munkák, melyek függetlenségi, honvédő harcaink történetét hivatottak feltárni. A különféle agresszorok ellen vívott harcok feldolgozásának szükségességére — mint ismeretes — már pártunk II. kongresszusa is rámutatott. A feladat nagyszerű; népünk, ifjúságunk és nem utolsó sorban hadseregünk egyre fokozottabban érdeklődik hadtörténelmi kérdések iránt. Népi demokráciánk új szakaszában a hazafias nevelésnek még nagyobb a jelentősége, mint eddig. Az 1953-ban és ez évben megjelent nagyjelentőségű dokumentumok, — így pártunk határozatai, kormányunk programmja, az SZKP 50. évfordulója alkalmából kiadott tézisek, az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió minisztertanácsának határozatai a tudomány számára is új feladatokat jelölnek meg. Mindez nagyszerű távlatokat mutat, s egyben megköveteli, hogy a hadtörténetírást ne az eddigi tervszerűtlen módon, ne szinte kizárólag feldolgozásokra támaszkodva, hanem a történetírás szerves részeként, új anyag feltárásával komoly tudományos színvonalon műveljük.

Hadtörténelmi vonatkozású írások már többszáz évvel ezelőtt is napvilágot láttak Magyarországon. A mult század elején már feldolgozások

1 A Magyar Tudományos Akadémia 1951 évi nagygyűlésének anyagából. *Fogarasi Béla:* A társadalmi-történeti tudományok helyzete és feladatai Sztálin elvtárs új munkáinak megvilágításában. Társadalmi Szemle 1951. január és *Molnár Erik:* A magyar történetírás a felszabadulás óta; eredményei, hiányosságai és legsürgősebb feladatai. U. o.

is készültek.[2] A reformkorban a tudományok és az irodalom fejlődése ezen a téren is ösztönzőleg hatott, s 1836 végén már egy hadtudományi folyóirat terve is felmerült. Virág József, a 48. ezred strázsamestere ekkor bocsátott ki előfizetési felhívást a „Tudományos Hadász" c. folyóiratra, hogy az országban már évszázadok óta nem művelt hadtudomány fejlődését segítse vele. A folyóiratra több megye tisztikara legott előfizetett, de a lap, amely nemcsak katonai, hanem nyelvművelési szempontból is jelentős lett volna, mégsem indulhatott meg, mert a helytartótanács megtiltotta annak kiadását, a katonai hatóság pedig Virágot lefokoztatta közlegénnyé.[3] A Habsburg reakció azonban csak ideiglenesen vethetett gátat a magyar katonai irodalom fejlődésének, mert 1842-ben a fiatal Horváth Mihály akadémiai székfoglalóját „A magyar honvédelem történeti vázolata" címen tartotta meg, mégpedig, mint a munkából kivilláglik, meghatározott céllal. A megyei gyűlések ebben az időben az adózás ügyével foglalkoztak és ennek során felmerült az egész hadrendszer átalakításának szüksége.[4] Horváth Mihály nagyjelentőségű székfoglalójában végig az önálló hadsereg jelentőségét hangoztatta, majd előadását így fejezte be: „... csak a polgári védhad-rendszer lehet egyedül biztos horgony, melynek hatalmas ereje a nemzet sajkáját az élet és szabadság öblében fentarthatja."[5]

Horváth Mihály kezdeményezése a szabadságharc veresége következtében hosszú ideig folytatás nélkül maradt. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata, az 1867-től kezdődően megjelent „Századok" között azután számos hadtörténelmi vonatkozású tanulmányt, történészek tollából.[6] 1873-ban megindult a „Ludovika Akadémia Közlönye", melybe főleg katonák írtak néha egészen primitív, jórészt fordításokon alapuló cikkeket. 1887-ben megjelent a „Magyar Katonai Évkönyv" azzal a céllal, hogy a saját és idegen hadseregek, nemkülönben a hadtudomány és a hadművészet fejlődését feldolgozza és arról a „közönséget" és a hadsereg tisztjeit tájékoztassa.[7]

2 *Szekér Aloysius*: A marengói tsata és azt megelőző környülállások. Pestenn, 1807. és ugyanő: Hadi tudomány. Pesten, 1807.

3 *Váli Béla*: A „Tudományos Hadász" története. Hadtörténelmi Közlemények. (A továbbiakban HK). 1890. 419—421. o.

4 Az önálló nemzeti hadsereg Fejér megye közgyűlésének anyagában 1842 októberében szerepel. l. Pesti Hirlap 1842. október 27.

5 *Horváth Mihály:* Kisebb történelmi munkái. Pest, 1867. I. k. 245. o.

6 A folyóirat szerkesztője, Thaly Kálmán a Századok (a továbbiakban Sz) 1872. évi júliusi füzetének végén, a „Vegyes közlések"-ben felhívja a történészek figyelmét a „hadtan"-nal való foglalkozásra. 498. o. A folyóiratban megjelent tanulmányoknak már jóval kevesebb aktuális jelentősége van, ezért kiemelkedik közülük *Ipolyi Arnold*: A magyar hadtörténelem tanulmánya. A munka meglehetősen naiv szemléletű és elmarad Horváth Mihály csaknem 40 évvel korábbi akadémiai székfoglalója mögött, de lényeges az a megállapítása, melyet Ipolyi saját korához érkezve tesz. „Nálunk legnagyobb ezredeinket is idegen nemzetiségű tisztek vezérlik, és ... nem csak német és cseh, de még az ... olasz elem is nagyobb százalékkal van képviselve hadseregünk tisztségeiben és vezényletében, mint az elenyésző csekély számban lévő magyar." A Magyar Történelmi Társulat 1879. évi vidéki kirándulása. Sz 1879. melléklet 73. o.

7 Magyar Katonai Évkönyv 1886-ra V—VI. o.

Ezek a kezdeményezések — kivéve a Századok egyre nagyobb anyagot feltáró cikkeit — mindaddig vérszegények maradtak, amíg a magyar hadtörténetírás nem rendelkezett önálló folyóirattal. Ilyen folyóirat 1888-ban indult meg, „Hadtörténelmi Közlemények" címmel; a Magyar Tudományos Akadémia és a honvédelmi miniszter támogatásával. Az első szám bevezető cikkét: „Átalánosságok a hadtörténelemről" Salamon Ferenc, a kor ismert történésze írta[8]. Cikke elején Salamon megállapítja: „a történetíró el nem kerülheti, hogy gyakran ne szóljon hadieseményekről és hadügyről", majd megbírálja a 19. század hadtörténetírását. Megállapítja, hogy a katonai írók lenézik a középkort; hadjáratokkal és csatákkal nem azért foglalkoznak, hogy hadtudományi megállapításokat tegyenek, hanem „hogy a katona maga tanuljon annyi politikai történetet, amennyit körülbelül a jelenkor intelligensebb osztálya szokott betanulni a közönséges történelmi könyvekből..."; a mult küzdelmeit teljesen a mai elvek alapján vizsgálják, „de nem tudják megmondani, mi volt a fő oka a győzelemnek egyik, s a vereségnek a másik részen..."; egyes írók hibája „a nemzeti kérkedés"; végül a hadtörténészek jórésze nem alkalmaz kellő kritikát, mert nem a források alapján, hanem kézikönyvekből dolgozik. A cikk azzal fejeződik be, hogy a folyóiratnak nagyobb munkák — Magyarország Története és nyilván a magyar hadtörténelem összefüggő feldolgozása — úttörőjének kell lennie.

A cikk számos helyes, köztük több ma is megszívlelendő megállapítást tartalmaz, egészében véve pozitívista szellemű és — bár a folyóirat megszakításssal ugyan, de 1943-ig jelent meg— mindvégig egyetlen a maga nemében. A Hadtörténelmi Közleményekben elméleti kérdéseket, vagy éppen bírálatot tartalmazó cikk — kivéve a könyvismertetéseket és egy-két tanulmány történeti irodalommal foglalkozó részét — soha többé nem jelent meg. Mindössze annyi történt, hogy 1897-ben, az első tíz évfolyam név- és tárgymutatója elé írt előszavában a szerkesztő, Rónai Horváth Jenő utólag meghatározta a folyóirat célját, mely e szerint „az volt, hogy a különösen is szegény magyar katonai irodalom leginkább mellőzött ágát, a magyar hadtörténelmi irodalmat, mely nemzetünk dicső multjának történetét van hivatva megörökíteni, egy oly szakfolyóirattal ajándékozza meg, mely a magyar hadieseményeket szakszerű feldolgozásban adván, a magyar tisztnek, a magyar katonának kedves olvasmányát képezze, a magyar történetíróknak munkálataiknál jól értékesíthető adatokat nyujtson, végre pedig, hogy a magyar hadi dicsőség emlékeit felújítván, a hazafias szellemet terjessze, s a magyar nemzet fiainak legszebb erényét, a hazaszeretetet ápolja, fejlessze."[9]

Rónai Horváth Jenő megfogalmazása jóval óvatosabb, mint Salamon Ferencé. Itt már nincs szó bírálatról, nem szerepelnek távolabbi célok,

[8] *Salamon Ferenc:* Átalánosságok a hadtörténelemről. HK. 1888.
[9] A Hadtörténelmi Közlemények első tíz évfolyamának név- és tárgymutatója. 3. o. HK 1897.

csupán az adatszolgáltatás és a hazaszeretet ápolása a folyóirat feladata. A következő évtől, 1898-tól azután ez is abbamarad, mert a folyóirat megszűnik, bevallottan megfelelő szerkesztő hiányában, valójában azonban anyagi nehézségek következtében. Hosszú évek telnek el, míg végre 1908-ban az országgyűlésen az ellenzék éppen a hazafias nevelés szükségleteiből kiindulva vonja kérdőre a Hadtörténelmi Közlemények ügyében a honvédelmi minisztert. A felszólaló ellenzéki képviselő kifogásolja, hogy a magyar katona nem lelkesülhet saját elődei példáján, hanem legfeljebb a Habsburgok idegen hadvezéreinek tettein. E helyzeten elsősorban a Hadtörténelmi Közlemények újbóli sürgős megindításával kell segíteni, mely így végsősorban a létrehozandó *önálló* magyar nemzeti hadsereg ügyét fogja szolgálni. E haladó követelés teljesítése elől sem a miniszter, sem a Magyar Tudományos Akadémia, ahol különben Thaly Kálmán, a kuruckor nagy történetírója pártfogolja az ügyet, nem tud elzárkózni. 1910-ben azután ismét megindult a folyóirat, de célja most már szinte kizárólag adatközlésre korlátozódik. A hazaszeretet ápolása háttérbe szorul, helyét a feudális nagyurak várai történetének feldolgozása és ismertetése foglalja el.[10]

A Hadtörténelmi Közlemények ettől kezdve nyíltan az uralkodó osztály dicsőségét hirdeti. A szomszéd népekkel a külső hódító ellen közösen vívott küzdelmekről említés sem történik, de annál több cikk jelent meg a 18. és 19. századi, a Habsburg elnyomók szolgálatában lezajlott harcokról. A függetlenségi küzdelmek helyett a Habsburgok, azaz a nyugati hatás dicsőítése áll a folyóirat munkájának középpontjában.[11] Az utolsó, a legnagyobb nemzeti szabadságharcról, 1848—49-ről csak elvétve esik szó. Hasonló elbánásban részesül az 1703—1711. évi kuruc szabadságharc és különösen az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes harcainak története is. A Hadtörténelmi Közlemények, mint vezető folyóirat, híven tükrözi az egész magyar hadtörténetírás szellemét, színvonalának egyre növekvő csökkenését.[12]

10 L. minderre: A Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottsága. HK 1910. A várak történelmével a bizottság azért kíván foglalkozni, „hogy az azok falai alatt egy ezredéven át lefolyt hősi küzdelmek emlékezetét örök időkre beírja a nemzet köztudatába." U. o. 13. o.

11 Az 1921-ben megindult Hadtörténelem című folyóirat első száma elé írt bevezetőjében az akkori honvédelmi miniszter, Belitska Sándor ezt így fogalmazta meg: „Nincs a világon az a nemzet, melynek olyan dicső háborús multja volna, mint a magyarnak. Egy évezreden át volt hivatása, hogy a kelet hullámait fegyverrel kivédje, pajzsa legyen a kereszténységnek és a nyugat kultúrájának."

12 A felszabadulás előtt utóljára összefoglaló igényű hadtörténeti áttekintés a Magyar Művelődéstörténetben (a továbbiakban MMT) jelent meg. Ennek 1526-ig terjedő részét Tóth Zoltán írta. A MMT I. kötetében „A hadakozó nép" címmel megjelent részt Tóth Zoltán így vezeti be: „Kelet és Nyugat sok évszázados fegyveres küzdelme csak a legújabb korban nyert véglegesnek nevezhető elintézést a Nyugat katonai szervezete javára." Néhány bekezdéssel alább pedig „Hogyan és miért történt, hogy a honfoglalás után egy évszázad-

A kép 1920-tól kezdve annyiban változik, hogy a Habsburg monarchia nagyszerűségének hangoztatása és a magyarság nyugat védőbástyájaként való feltüntetése mellett az egész hadtörténeti irodalomban előtérbe nyomul az első világháború, benne József főherceg „fenséges" haditetteinek dicsőítése. A magyarság korábbi vezetőszerepének hirdetése pedig vad szovjetellenes és soviniszta uszítással egészül ki. A Horthy reakció uralomra kerülése a hadtörténetírásban tehát azt jelenti, hogy növekszik a korábban is nagyméretű tudományos elmaradás, és jelentősen csökken a színvonal.

Ha a magyar történetre áll az a megállapítás, hogy azt „lényegében a feudalizmus, imperializmus és a nacionalizmus szellemében és a tények meghamisítása alapján írták meg",[13] akkor a magyar hadtörténetre elmondhatjuk, hogy írói eltúlozták a feudális uralkodóosztály katonai szerepét, teljesen tagadták a nép történelemformáló erejét, s a volt monarchia dicsőítése során a szlávok és románok katonai alacsonyabbrendűségét hangoztatták. Az első világháborút magasztaló, „A magyarság fegyverben" c. mű írója, miután kijelenti, hogy *„... a magyar a világ legjobb katonaanyaga ..."*, akiben él a vitézi lélek, a bátorság és az előljárói iránti ragaszkodás, e tulajdonságokhoz még hozzáteszi „... haza- és fajszeretete, mindenekelőtt istenfélelmen alapuló és valláserkölcsi elveken nyugvó beletörődése sorsába, melynél fogva igényeit is le tudja csökkenteni ..."[14] A nép szerepének e fasiszta meghamisítása önkénytelenül is Ady Mesebeli Jánosának megrázó sorsát juttatja eszünkbe.[15] Egy másik író megállapítja, hogy 1914-ben „az osztrák-magyar haderő ... némely részeinek erkölcsi értéke ... a kellő színvonal alatt maradt",[16] mert „sok ezred századaiban két vagy több nemzetiség keverődött össze. Ezek némelyike a harci erény alacsony fokán állt ..."[17]

Ebben a korban már gyakrabban esik szó a függetlenségi harcokról is, de főleg azokról, amelyek Erdély, a Felvidék, vagy egyéb Trianon után

dal maga is a Nyugathoz csatlakozott: olyan kérdés, melyre nem lehet egyetlen okra támaszkodó választ adni. De a felelet lényeges, talán oroszlánrésze kétségkívül a magyar haditörténetre vár." MMT I. 249. o. — Ez a szemlélet nemcsak a Magyar Művelődéstörténetbe írt tanulmányokon, hanem Tóth Zoltán egész munkásságán végigvonul. — A Nyugathoz való tartozás, a magyar népet ért nyugati hatás döntő, egész fejlődésünket meghatározó jelentőségét ma az imperialisták és bérenceik hangoztatják, hogy a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal szembefordítsanak bennünket.

13 *Molnár Erik* i. m. 54. o.

14 *vitéz nagy-megyeri Nagy [Raics] Károly:* A magyarság fegyverben. Jellemtanulmány a nemzetnevelés szolgálatában. Bp. 1939. 2. kiad. 7. o.

15 „Bajban van a messze város,
Gyürkőzni kell a Halállal:
Gyürkőzz, János, s rohanj, János ...
Kellesz a nagy arénára
Akkor is, ha életednek
Életed lesz majd az ára."
(*Ady:* A mesebeli János.)

16 *Julier Ferenc:* A hadvezetés művészete. Kincsestár, 1931. 36. o.

17 *Julier* i. m. 40. o.

más állam kötelékébe tartozó területen zajlottak le.[18] A revizionizmus gondolatát szolgálják a különböző várak történetei is, melyek írói nyíltan fel is sóhajtanak „az ősi falak sorsa" miatt.

Az elméleti kérdésektől való tartózkodás továbbra is jellemző. Az egész 1920 utáni, mindjobban fasizálódó magyar hadtörténeti irodalomban jóformán egyetlen olyan, említésre érdemes cikket találunk, mely elméleti kérdésekkel foglalkozik.[19] A „Magyar Katonai Közlöny" 1930-as évfolyamában jelent meg Berkó István: „Hadtörténelmi ismereteink" c. cikke. A szerző, szemben más korábbi megállapításokkal, elismeri a hadászati és harcászati elvek változását, azt, hogy a harcászat fejlődése a fegyverek változásának függvénye, és — szinte egyedülállóan a magyar feudális és burzsoá hadtörténelmi irodalomban — beszél a hadviselés tényezőiről. Ezeket azonban nem határozza meg pontosan, csak annyit mond, hogy „a hadvezetésen, a terepen, a közlekedési viszonyokon, a fegyvertechnika fejlettségén és a harcmódon kívül még sok egyéb tényezőnek is fontos szerepe van a hadviselésben. A legfontosabb tényező maga az ember."[20] A szerző azután az emberrel kapcsolatban, foglalkozik az erkölcsi tényezővel, a kiképzéssel és a fegyelemmel,[21] majd hozzáteszi: „Azután meg az is nagy különbség, hogy általános védkötelezettség útján előteremtett hadsereg vívja-e a háborút, vagy pedig kényszerrel katonának állított, esetleg zsoldért és zsákmányért katonáskodó harcosokból áll a had. Valamint az is nagy különbség, hogy a háború célja népszerű-e, esetleg szabadságharcféle, vagy pedig valamely leigázott nép fiait használják fel megint másik nép hasonló leigázására."[22] A szerző szerint a hadtörténelemmel való foglalkozásnak konkrét gyakorlati jelentősége is van, mert a háborúban adódhat alkalom valamely ismert harcászati példa alkalmazására, vagy a nagy elődök mutatta helytállásra. A hadtörténeti irodalomban megjelent elméleti jellegű munkák sorában Berkó cikke az utolsó olyan, mely pozitív vonásokat tartalmaz, de ez is válasz és folytatás nélkül maradt, hasonlók nem követték.

18 *Gyalókay Jenő* 1922-ben megjelent „Az oroszok hadműveleti terve Erdély megszállására (1849)" című cikkét így vezeti be: „Manapság, amidőn Nagymagyarországnak a trianoni békekovácsok jóvoltából leszaggatott részeit idegen rablóhadak tapossák: fokozott érdeklődésünkre tarthat számot a multaknak minden olyan hadieseménye, amely hazánk — annyiszor megpróbált — leigázásával, vagy legalább ideig-óráig tartó megszállásával kapcsolatos." Hadtörténelem, 1922. 193. o.

19 Ezzel nem akarjuk azt állítani, hogy 1920 után az egész magyar hadtörténeti irodalom csak negatívumokból áll. A Hadtörténelmi Közleményekben és másutt is jelentek meg olyan cikkek, — Márki Sándor, Wertner Mór, Markó Árpád és mások tollából — melyek figyelemreméltó pozitívumokat tartalmaznak, elsősorban adataik miatt. A kérdés ilyen oldalú megvilágítására ezúttal nem térhetünk ki.

20 *Berkó István:* Hadtörténelmi ismereteink. Magyar Katonai Közlöny, 1930. 851. o.

21 *Berkó* i. m. 852. o.

22 *Berkó* i. m. 853. o.

Az önálló tanulmányként megjelent művek közül negatívumai, másrészt értékes beismerései miatt érdemel említést a „Kincsestár" 1931. évi kiadványa: „A hadvezetés művészete" c. füzet. Ennek szerzője, Julier Ferenc módosítja Clausewitz ismert meghatározását a háborúról. A clausewitzi tétel: „A háború a politika folytatása más, erőszakosabb eszközökkel" Julier megfogalmazásában már így hangzik: „A háború... logikus következménye és egyben csúcspontja az állam... külpolitikájának."[23] Azt mondhatnánk, hogy a külpolitika viszont a belpolitika folytatása, de az, hogy Julier a külpolitikát úgy állítja előtérbe, a hadsereg külső — hódító — funkciójának kizárólagosságát, tehát a hadsereg belső, elnyomó funkciójának teljes tagadását jelenti. Julier célja egészen világossá válik, amikor a leszerelés lehetőségeiről kijelenti: A jövő háborújában „az előny az erősebb békehadsereg oldalán lesz. Ez a körülmény az államokat nagy békelétszámú sereg tartására fogja késztetni, mihelyt a világháborús »győzőknek« a párizskörnyéki békeszerződésekkel teremtett viszonylagos biztonsága a szerződések katonai határozványainak törlésével megszűnik. A fegyverkezés korlátozására vagy a leszerelésre tehát egyáltalában nem lehet számítani."[24]

Még Juliernél is világosabban beszél Timon Béla: „Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez" c. művében. Timon szerint olyan történetírókra van szükség, „kik mai szétdaraboltságunkban, könyörtelenül feltárva széthullásunk igazi és bűnös okait, a boldogabb, nagyobb és egységesebb Magyarország megteremtésén közreműködnek."[25] E bevezetés után már nem lep meg bennünket különösebben, hogy a szerző a háborút „a létért való küzdelem megnyilvánulásának", „a népek életének egyik megnyilvánulásának", „az emberi élet egyik jelenségének" tekinti, és azt kapcsolatba hozza „a változhatatlan világtörvényekkel összhangban álló eszmékkel..."[26]

Fentiekben mintegy száz év magyar hadtörténelmi irodalmát tekintettük át, legfőbb és legjellemzőbb vonásaiban. A végső kép mindenben igazolja a magyar történetírás egészéről alkotott bírálat helyességét. A magyar hadtörténetírás 1840 körül, a reformkor egyre élesedő harcaiban a haladás fegyveréül szolgált. Száz év multán, Werth Henrik vezérkari főnöksége idején már teljesen nyíltan hangoztatta a revizionista propagandát, a háború szükségességét, és mindenekelőtt a fennálló társadalmi rendszer örökérvényűségét. Ez a hadtörténetírás a külföldről csak a „tengelyhatalmak" vonatkozásában vett tudomást, és nem a népek barátságát, hanem a nemzetek közötti gyűlölködést, a felmerült problémák fegyveres úton való elintézésének szükségességét hirdette.

23 *Julier* i. m. 4. o.
24 *Julier* i. m. 27. o.
25 *Timon Béla*: Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez. Bp. é. n. 5. o. A könyvet a Magyar Katonai Szemle 1941. 7. számában mint „hézagpótlót" ajánlja.
26 *Timon* i m. 8., 12. és 15. o.

Ezek után tegyük fel a kérdést, hogy a régi, a felszabadulás előtti hadtörténetírásból mit vallhat magáénak az új, a népi demokratikus ország kezdődő marxista hadtörténetírása, és ennek új folyóirata, a most meginduló Hadtörténelmi Közlemények? Vállaljuk mindenekelőtt a régi nagy történészek, Horváth Mihály, Pauler Gyula, Thaly Kálmán, Marczali Henrik, Márki Sándor és mások munkásságának pozitív oldalait, különösen az anyag gondos feltárását, a történelmi hagyományokhoz és többségüknek a saját koruk haladó mozgalmaihoz való pártos állásfoglalását. Közöttük az egyik legnagyobb, Horváth Mihály eljut — ha korlátokkal is — a nép történelmi szerepének felismeréséhez. A Magyar Történelmi Társulat 1872. évi szepesvidéki kirándulásának zárógyűlésén elnöki beszédében többek között ezeket mondotta: „...én legalább azt tartom egy nemzet történelmében a legtanulságosabbnak, a mi a nemzet társadalmi életét leghívebben tükrözi vissza, a mi bepillantanunk enged a nép azon zajtalan életműködéseibe, s alkotásaiba, melyekben annak természeti, erkölcsi és szellemi sajátságai, jelleme, észjárása, lélekiránya legvilágosabban nyilatkoznak.

Ki nem tudja, hogy például néha egy, időszerint figyelemre is alig méltatott fölfedezés az ipar, a kereskedelem s más népfoglalkozások mezején, mely a nép ezreit, egész vidékek s megyék lakosságát jólétre emelte, annak művelődését elősegítette, sokkal becsesebb tényezője volt a nemzeti életnek, mint ama bel- s külháborúk, melyekben jobbára csak egyes hatalmasok dicsvágya s egyéb szenvedélyei nyertek kielégítést..."[27]

Ezen történészek munkásságának köszönhető elsősorban, hogy a Hadtörténelmi Közleményeknek és a Századoknak főleg az első világháború előtt megjelent évfolyamai igen gazdag és jórészt ma még kiaknázatlan anyagot tartalmaznak, amit feladataink megoldásához hasznosítanunk kell. — Ugyanakkor a legélesebben elutasítjuk mindazt, ami haladásellenes, mindazt, ami a népek közötti gyűlölködést, a sovinizmust és a háború szükségességét, a feudalizmus és a kapitalizmus változatlan fennmaradását hangoztatja.

Történettudományunk már évekkel ezelőtt meghatározta a feladatot, hogy újra kell írni a marxizmus-leninizmus szellemében a magyar történetet.[28] Azóta már jelentős eredmények is születtek e feladat teljesítése során. Ezek az eredmények és mindenekelőtt népi demokráciánk előrehaladása és a hazafias nevelés követelményei szükségessé, egyben lehetővé teszik, hogy napirendre tűzzük a magyar hadtörténet marxista-leninista szellemű megírásának feladatát. Ujraírásról nem igen lehet szó, mert itt még számos ismeretlen terület van; találunk ugyan nagyszámú olyan munkát, mely egy-egy részletkérdés feldolgozására törekszik, de alig akad használható, rendszeres összefoglalás. Mindmáig Rónai Horváth Jenő: „Magyar Hadi Krónika" című, 1895-ben 2 kötetben megjelent mun-

27 Sz 1872. 500—501. o.
28 *Molnár Erik* i. m. 54. s. köv. o.

kája adja a magyar hadtörténet legjobb, rendszerezett vázlatát. Rónai Horváth akkor a fellelhető valamennyi feldolgozás alapján írta meg könyvét, de használta a forrásokat is.[29] A „Magyar Hadi Krónika" ma már elavult, de eseménytörténeti vonatkozásban és főleg a második kötethez csatolt „Hadtörténelmi helységnévtár" miatt ma is haszonnal forgatható. Bánlaky [Breit] József: „A magyar nemzet hadtörténelme" című, húszegynéhány kötetben megjelent, hetet-havat összehordó műve tartalmaz ugyan jó adatokat, de csak erős kritikával használható. A Hadilevéltár reprezentatív kiadványa: „A világháború" pedig befejezésnélküli áttekinthetetlen adathalmaz, és különben is csak egy részét öleli fel az első világháború történetének.

Hadtörténetírásunkat a marxizmus színvonalára, az egyedüli tudományos színvonalra emelni annyi, mint a hadtörténelmet a leghaladóbb osztály, a munkásosztály álláspontjáról, mint osztályharcot, mint a tömegeknek a jobb életért, a szabadságért, a haladásért vívott harcát megírni. Hadtörténetírásunk legszebb és legnagyobb — tudományos és politikai jelentőségű — feladata, hogy helyesen mutassa be a népnek a honvédelemben mind a hadsereg kötelékében, mind azon kívül betöltött szerepét. A háborúban, a hadtudomány fejlődésében a tömegek viszik a legnagyobb szerepet, a tömegek a függetlenség, a haza, a családi tűzhely védelmében vívott harcok igazi hősei. Marx és Engels ezt írták: „Mit der Gründlichkeit der geschichtlichen Action wird also der Umfang der Masse zunehmen, deren Action sie ist."[30] Lenin — idézve e megállapítást hozzáfűzi, hogy e szavak a marxizmusnak „egyik legmélyértelműbb és legfontosabb tételét fejezik ki". „Az emberek történelmi alkotó tevékenységének kibővülése és elmélyülése arányában növekednie kell a népesség ama tömegének is, amely tudatos történelmi tényezőként lép fel."[31] Népünknek azokról a dicső elődökről kell írnunk, akik a multban a hazaszeretet megtestesítői, a haladást szolgáló harcok katonái és vezetői voltak, s nem egyszer, mint Budai Nagy Antal, Hunyadi János, Dózsa

[29] A munka úgy keletkezett, hogy a Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága 1894-ben elhatározta „A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története" című munka megíratását. A munkát magyar hadtörténelmi kézikönyvnek szánták, „mely a hadieseményeket a legújabb kutatások eredményeinek, a magyar hadtörténeti irodalom legújabb termékeinek gondos felhasználásával tárgyalja, könnyen áttekinthető módon csoportosítja, a fontosabb hadjáratokat, csatákat, ostromokat stb. hadműveleti és csatavázlatokkal kísérje, végül pedig, hogy a tiszt utazások, áthelyezések, stb. alkalmával az útbaeső vidéken, vagy új állomás környékén lefolyt hadi eseményeket könnyen megismerje, hogy gyakorlatok, harcászati feladatok, gyakorló utazások és lovaglások magyar hadtörténelmi események tanulmányozására alapíttathassanak . . ." Rónai Horváth könyvét azzal bocsátotta ki, hogy reményli, „míg majd a »Magyar nemzet hadtörténelme« létesül . . . a történetkedvelő magyar katonáknak e kézikönyv is hasznos szolgálatokat fog tenni." *Rónai Horváth Jenő:* Magyar Hadi Krónika, Bp. 1895. előszó. V. és VI. o.

[30] „A történelmi akció alaposságával együtt növekedni fog az a tömeg, amely azt végrehajtja." — *Marx:* A szent család.

[31] *Lenin:* Melyik örökségről mondunk le? Művei 2. k. 549—550. o.

György, Bem József, több egymás oldalán harcoló nép hősei lettek.[32] A nagy hadvezérek csak katonáik élén, velük szoros kapcsolatban lehettek naggyá: szerepüket csak a marxizmus-leninizmus tanításainak szellemében, az SZKP Központi Bizottságának az 50. évforduló alkalmából kibocsátott tézisei vonatkozó útmutatásainak figyelembevételével értékelhetjük helyesen.

A történészi pártosság megköveteli, hogy rámutassunk a hadsereg belső és külső elnyomó funkciójára is. Az uralkodó osztályok a nép elnyomására és külső hódításokra azokat a fegyvereket használták fel, melyeket a nép fiai kovácsoltak és a népből kikerült katonák forgattak. Ilyen elnyomás még forradalmi időszakban, így 1848-ban is előfordult, amikor a földfoglaló magyar, román és más nemzetiségű parasztok mozgalmát a kormány katonaság és ágyúk igénybevételével verte le.[33] Haladó és forradalmi hagyományaink tisztelete azt jelenti, hogy a történeti igazság feltárása során, szakadatlan harcban minden ellenséges nézettel és hamisítással, szólnunk kell a pozitív oldal mellett a negatívról is. A nagy orosz néppel és a szomszéd népekkel való barátság ügyét pedig elsősorban azzal szolgáljuk, ha szemben a multtal, amikor azt hangsúlyozták, ami elválasztott és szembefordított bennünket, ma a közös harcokról írunk, ami népeinket a történelem során összekötötte. A közös harcok megmutatásakor le kell lepleznünk népeink ellenségeit, azokat, akik a mult során kísérelték meg, vagy ma törekszenek arra, hogy szembefordítsanak bennünket baráti szomszédainkkal.

Honvédő hagyományaink feltárása, népünk multbeli harcainak hű rekonstruálása épülő jelenünket, szocialista jövőnket szolgálja. Népünk szocialista hazaszeretetét, hadseregünk minőségét, harcértékét, erkölcsi arculatát erősítjük, és egyre magasabb fokra emeljük akkor, ha megismertetjük harcos ősei, nagy elődei küzdelmeivel, azok erényeivel, de hibáival is. A hadtörténelmi ismeretek terjesztésével együttjár az általános műveltség állandó növekedése, nem utolsó sorban tisztikarunk ismereteinek és látókörének szélesebbé válása.

A hadtörténettel való foglalkozás gyakorlati — katonai — jelentőségének felmérése külön cikket kíván. E helyütt csak utalni kívánunk arra, hogy a nagy orosz hadvezérek, Szuvorov és Kutuzov mélyrehatóan érdeklődtek a hadtörténelem iránt.[34] A magyar történelemből Zrínyiről tudjuk, hogy áttanulmányozta az ókori hadjáratokat, de ezek mellett

32 Valamennyiükre illenek Arany János nagyszerű szavai:
„. . . *Idegen* nép hőse is lett
Derék hőse a magyarnak".
(*Arany:* Szibinyáni Jank.)

33 A katonaság nagymérvű igénybevételére 1848 április—májusban a parasztmozgalmak ellen l.: *Ember Győző:* Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp. 1951.

34 Szuvorov „tanulmányozta a világhírű hadvezérek — Caesar, Hannibal, Nagy Sándor és mások — hadműveleteit." *Pankratova A. M.* [szerk]: A Szovjetunió története. II. k. Szikra, Bp. 125. o. Kutuzov a katonai főiskolán 1795-től hadtörténelemről tartott előadásokat. U. o. 149. o.

alaposan ismerte a magyar hadtörténelmet is.[35] 1848—49-ben pedig Kossuth vette igen nagy hasznát hadtörténelmi ismereteinek.[36]

Történetírásunk már tett kísérletet nemzeti történelmünk marxista igényű népszerű feldolgozására. „A magyar nép története, rövid áttekintés" című munka, mint kézikönyv, szélesen elterjedt a dolgozók körében. Immár második kiadását forgatják érdeklődéssel, tanulási, művelődési céllal. Ezenkívül készül és előrehaladott állapotban van a magyar történet egyetemi tankönyve, mely felöleli népünk történetét az őstörténettől napjainkig. Katonai akadémiánk és tisztiiskoláink oktatási feladatai szükségessé teszik egy hadtörténelmi tankönyv elkészítését, mely párhuzamosan tárgyalja a magyar és az egyetemes hadművészet fejlődését, és különös gondot fordít a szocializmus hadművészetének ismertetésére. Ez a munka és általában a hadtörténetírás előtt álló feladatok megkívánják, hogy — nem tartván igényt teljességre — felvessünk néhány, a magyar történet valamely meghatározott korszakához kapcsolódó, majd általános vonatkozású hadtörténelmi problémát. Most, e folyóirat megindulásakor szükség van arra, hogy legalább nagy vonalakban megjelöljük a célokat, a kutatás legfontosabb területeit, s ez egyben vitaindításul is szolgálhat.

A magyar történetben katonai, hadügyi kérdések komoly jelentőséggel elsőízben a katonai demokrácia korában vetődnek fel. Ennek részleteit legutóbb Molnár Erik: „A magyar nép őstörténete" című munkája tisztázta. Molnár elvtárs megállapította, hogy a magyar nép a honfoglalás előtt az őskommunista társadalom bomlásának igen előrehaladt fokára jutott el. Ez azt jelenti, hogy honfoglalás idején már kialakult katonai hierarchiával, alá- és fölérendeltségi viszonnyal van dolgunk,[37] eddigi felfogásunkat tehát ennek megfelelően kell módosítanunk. Maga a honfoglalás lezajlása még eléggé tiszázatlan, nem ismerjük többek között az itt talált szláv népek ellenállásának nagyságát és részleteit sem.

A honfoglalás idején Magyarország területén élő szláv népek, mint azt a marxista történetírás kimutatta, jelentős gazdasági és politikai

35 1848 őszén és telén Kossuth gyakran hivatkozott a rómaiak sánccal biztosított táboraira, továbbá Scipio Africanus maior római hadvezér példájára. Kossuth levele Mógához, Csányihoz és Pázmándyhoz, Bp. 1848 október 14. Közli *Barta István* [szerk.]: Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Kossuth Lajos összes munkái XIII. Bp. 1952. 187. o. Kossuth levele Görgeyhez, Debrecen 1849 január 10. Kossuth Lajos összes munkái XIV. Bp. 1953. 84. o. Ezek mellett felhívta a figyelmet Napoleon példájára is, például a tüzérség alkalmazásával kapcsolatban. Kossuth levele Görgeyhez, Bp. 1848 december 17. Kossuth Lajos összes munkái XIII. 780. o.

36 Zrinyi Polybiusra hivatkozik, l. *Markó Árpád*: Gróf Zrinyi Miklós prózai munkái. Bp. 1939. 68. o.; Vegetiusra u. o. 287. o. Zrinyi munkáiban többször említi Hunyadit, u. o. 106., 184—185. o. stb. Külön munkát írt Mátyásról: Mátyás király életéről való elmélkedések u. o. 230—265. o. Gusztáv Adolf 1631 szept. 17-i breitenfeldi győzelmét említi u. o. 136. o.

37 Ezt bizonyítja az is, hogy a honfoglaláskori sírokban nemcsak díszes fegyvereket találtak, hanem egyszerűbb, vasból készült fegyvereket is. Vö. *Hampel József:* Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Bp. 1907. 30. o.

hatást gyakoroltak a honfoglaló magyarságra.[38] A szlávok *katonai* hatásával azonban még senki sem foglalkozott. Ismernünk kellene az itt élő szlávok hadművészetét, fegyvereit, harceljárását, azután pedig megállapítani a 9. századvégi magyarság hadművészetére tett hatásukat. Az orosz földről történt eljövetelük után a magyarok itt ismét szláv gyalogsággal és várakkal kerültek érintkezésbe. Letelepedésük következtében ez a kapcsolat hatással volt rájuk,[39] de e hatásról még semmit sem tudunk.

Számos probléma vár tisztázásra a várkatonasággal kapcsolatban is. Ennek az intézménynek szláv eredetét és szervezetét ismerjük ugyan, de a várkatonaság felszereléséről, funkcióinak részleteiről és arról, hogy lovon, vagy gyalog teljesített-e szolgálatot, jóformán semmi adattal nem rendelkezünk. A várkatonaság mellett foglalkoznunk kell a földesúri magánhadseregek létrejöttével is, továbbá azzal, hogy ezek mellett maga a nép milyen szerepet játszott a haderő kereteiben, de azonkívül is a honvédelemben. Ehelyütt a népi ellenállásnak csak a 13. század legnagyobb honvédő harca, a tatárjárás idején betöltött fontosságára utalunk.[40]

A felszabadulás előtti magyar hadtörténetírásban nagy vita folyt arról, hogy a nyugati, a nehéz páncélos lovasság hatása és elterjedése milyen mérvű volt a középkori Magyarországon. A kérdést nem lehet tudományosan eldönteni az adatok és a szovjet irodalom idevágó útmutatásainak tanulmányozása nélkül.[41] Annyi már most is világos, hogy a nehéz lovasság nyugati fénykora idején, tehát a 14. század előtt nem jutott túlsúlyra Magyarországon. A nehéz lovasság az Anjou-állam megerősödésének idején tör mindjobban előre, de ekkor már a zsoldos elemek is egyre jelentékenyebb szerephez jutnak. Mellettük a könnyű lovasság még hosszú időn át döntő szerepet játszik, legalább a 15. század közepéig.

Ez a kérdés így átvezet a feudalizmus hadtörténetének talán legnehezebb, legkevésbbé tisztázott problémájához, ami abban áll, hogy a 14. századi magyar hadművészet ma még szinte teljesen ismeretlen előttünk. A régi irodalomban elterjedt ú. n. „bandériális hadrendszer"-

38 *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. 2. kiad. Szikra, Bp. 1949. VI—VII. fej.

39 U. o. 173. o.

40 Az 1241. évi magyarországi tatárjárásról legutóbb *Lederer Emma*: A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. Sz 1952. és ugyanő: A tatárok betörése Magyarországra és pápai szövetségeseik. A MDP Központi Előadói Irodájának előadásai. 19. sz. Bp. 1952. című munkák jelentek meg. Ezek hadtörténeti értékelésére ezuttal nem térünk ki, csak annyit jegyzünk meg, hogy a Századokban megjelent cikk a népi ellenállásról *egyetlen* adatot tartalmaz.

41 A könnyű lovasság oroszországi szerepére l. История военного искусства. Сборник материалов. Выпуск I. Москва, 1951. 141—142. o.

Eszerint a könnyű lovas íjászok Oroszországban a 11. században, míg nyugaton a 14. században tünnek fel. Az orosz íjászok harcmódja: gyorsan vágtatnak az ellenség felé, nyílzáporral árasztják el, majd hirtelen visszavonulnak. E leírás alapján nyilvánvaló az orosz és magyar középkori könnyű lovas harcmód hasonlósága.

ről ma már megállapítható, hogy az nem felülről, nem államilag szervezett rendszer; nem a 14. században jött létre,[42] nem gyökeresen új az előző korszakhoz képest. Arról van szó, hogy az Anjou-állam megszilárdulása után új arisztokrácia jött létre, és az új *magánhadsereget* állított fel. Egyébként a sokat emlegetett ötven főből álló bandérium nyilván visszavetítés, első biztos előfordulására a 16. század elejéről van adatunk.[43] Jelenlegi ismereteink alapján a megoldást valószínűleg Károly Róbert 1330 körüli osztrák hadjáratainak, azután és főleg a *zsoldosok* jelentkezésének, végül I. Lajos bolgár harcainak a vizsgálata révén fogjuk megtalálni.

A 14. század végén, sőt egyes kellőképpen még nem bizonyított adatok szerint már a század ötvenes éveiben megjelennek Magyarországon a tűzfegyverek. Jelentőségükkel, elterjedésükkel és a harcászatra gyakorolt hatásukkal magyar történészek mindmáig keveset és nagyon felületesen foglalkoztak. A tüzérség történetéről Magyarországon mindössze egyetlen tanulmány jelent meg, de az sem megy túl a puszta adatközlésen. Irtak ugyan egyesek külföldi irodalom alapján arról, hogy a tüzérségi tűzzel szemben a várfalakat alacsonyabbra és vastagabbra építették, de nem konkrét anyag alapján és nem részletesen vizsgálták a kérdést.[44]

A Hunyadiak, János és Mátyás hadművészetéről — főleg az utóbbi évek kutatásai alapján — már jóval többet tudunk, mint a korábbi századokéról. Itt már törekedhetünk a létszámok megállapítására; a kiképzés, a fegyvernemek egymáshoz való aránya, hadműveleti tervek és ehhez hasonló problémák vizsgálatára. Ezen túlmenőleg most már fokozottabban ki kell térnünk a hadseregnek az állam belső funkciója szolgálatában végzett tevékenységére is.[45]

A hadsereg belső elnyomó tevékenységét még olyan esetekben sem ismerjük kielégítő részletességgel, amikor az nyílt fegyveres harc formájában valósul meg, mint az 1437-ben és 1514-ben történt. Általában nem ismerjük a parasztság fegyveres osztályharcának, különösen e két nagy

42 Ezt már *Deér József* bebizonyította Zsigmond király honvédelmi politikája című cikkében. HK 1936. 10. o. Ez különben a fasiszta szellemű cikknek szinte egyetlen pozitivuma.

43 *Horváth Mihály:* A magyar honvédelem történeti vázolata. Kisebb történeti munkái. I. k. 209—210. o.

44 A tüzérség első — valószínű — előfordulása l. *Rakovszky István:* Adalékok a magyar ágyúk történetéhez. Sz 1875. 732. o., ahol Rakovszky I. Lajos egy 1354 évi oklevele alapján azt írja, hogy „Pozsony városa már a XIV-ik század közepén el volt mindenféle lőszerekkel látva és egy gazdagon fölszerelt ‚Püxenhof' nevű fegyvertárral birt . ." A tüzérségről megjelent egyetlen említésre méltó cikk *Iványi Béla:* A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. HK 1926. 1927. 1928. 12 közlemény. A várak átalakítására l. *Pataki Vidor:* A XVI. századi várépítés Magyarországon. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, Bécs, 1931. 101. o.

45 *Elekes Lajos:* Hunyadi című munkája számos ponton viszi előbbre ismereteinket Hunyadi hadseregéről, de egyáltalán nem foglalkozik e hadseregnek a kizsákmányolt jobbágyok fékentartását szolgáló szerepével.

parasztháborúnak hadtörténetét. 1437-re ezideig adatunk is alig van,[46] de feldolgozásra vár 1514 katonai története is.[47]

A következő nagy kérdéscsoport a török elleni honvédő harcokat öleli fel. Itt mindenekelőtt a török, másrészt a Habsburg-birodalom hadművészetének alapos ismerete, részletes vizsgálata szükséges. A 16. és 17. század a magyar történet legkevésbbé ismert, nagyon sok tisztázatlan kérdést tartalmazó szakasza. E korszak hadművészetéről ma sem tudunk lényegesen többet annál, amennyit Takáts Sándor már jónéhány évtizeddel ezelőtt megállapított. Végeredményben arra kell feleletet adnunk: ki és hogyan állította meg a törököt, azaz tisztázni kell a délkeleteurópai — ezen belül a magyar — végvári katonaság és a Habsburg-birodalom hadseregének valódi szerepét és e kettő egymáshoz való viszonyát a törökellenes harcok idején. A dolgot méginkább bonyolítja az erdélyi fejedelemség, mely részben török segédcsapatokat is felhasznált, de le is kötött bizonyos török erőket. Egyébként az erdélyi fejedelmek hadművészetének megismerésében még a kezdet-kezdetén vagyunk. Ezideig nincs megfelelő feldolgozás — még polgári sem — a hajduk katonai szerepéről, és főleg az erdélyi fejedelmek reguláris gyalogságáról. A mult hadtörténetírása rendkívül elhanyagolta a 17. századi erdélyi hadművészet feldolgozását. E tekintetben igen jellemző, hogy a Hadtörténelmi Közlemények legelső számában Salamon Ferenc már felhívta a figyelmet Bethlen Gábor és I. Rákóczi György tüzérségének jelentőségére,[48] de erről sem a folyóiratban, sem azon kívül egyetlen cikk sem jelent meg.

A török kiűzése időszakának tárgyalásakor azokat a kurucokat kell a középpontba állítani, akik önként, még zsoldot sem kérve csatlakoztak a török ellen küzdő seregekhez, mert a török kiűzésétől sorsuk jobbrafordulását várták.[49] Az egyszerű nép ezreinek e magatartása a háború jellegét tükrözi, későbbi sorsuk pedig alapot ad a Habsburgok gyarmatosító törekvéseinek leleplezésére.

Az 1703—1711. évi kuruc szabadságharc katonai történetének elég nagy irodalma van, jóllehet itt sincs részletes összefoglaló munka. A mult század utolsó harmadában és a századforduló körül Thaly Kálmán munkássága, a jelen század harmincas és negyvenes éveiben pedig Markó Árpád kutatásai több vonatkozásban jelentős eredménnyel jártak. A polgári történetírás azonban nem tudta megoldani a kuruc szabadságharc hadtörténeti problémáit. Elvileg ugyanis a nyugati hadművészet, a „mód-

[46] Az erdélyi parasztfelkelés leverésében résztvett a szász városok tüzérsége is. Vö. *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Szikra, Bp. 1949. 359. o. A parasztfelkelők harcászatára l. *Székely György*: Magyar parasztháborúk 1437—1514. bevezetés a hasonló címmel 1950-ben megjelent kötethez. 21. o.

[47] *Székely Gy.* i. m. 49. o.

[48] *Salamon F.* i. m. 11. o.

[49] *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő feloszlatására 1671—1702. Sz 1904. 228. o. és *Károlyi Árpád*: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Átdolg.: Wellmann Imre. Bp. 1936. 97. s köv. o.

szeres" hadakozás magasabbrendűsége elismerésének álláspontjára helyezkedett, és vizsgálatának középpontjába nem a kuruc hadsereg elért eredményeit, hanem az úgynevezett „nagy csaták"-at állította, amelyeket a kurucok — jórészt a vezetés elégtelenségéből kifolyólag — elvesztettek. A kuruc szabadságharc hadművészetének kérdéseivel foglalkozó történetírásunk még ma sem mentes a nyugati hatás túlbecsülésétől, ma is nyugati párhuzamokat keres, illetve nem tudja pontosan megállapítani, hogy e korban melyik nép hadművészete volt a legfejlettebb. Mindez oda vezet, hogy kutatóink nem foglalkoznak az orosz hadművészet fejlődésével a 18. század eleje, tehát I. Péter idején.[50] A szovjet történészek kimutatták, hogy az 1700—1721. évi északi háború idején az orosz hadseregben nagyjelentőségű változások mentek végbe. „A háború folyamán jött létre a reguláris orosz hadsereg, amelynek harcértéke felülmúlta az élenjáró nyugateurópai hadseregekét. I. Péter és munkatársai kidolgozták a hadviselés új hadászati és harcászati alapelveit, amelyek Rumjancev és Szuvorov előtt már fél évszázaddal az orosz hadsereg kiképzésének és nevelésének alapjául szolgáltak."[51]

A kor kutatóinak arra a kérdésre kell elsősorban feleletet adniok, hogy a kuruc szabadságharc megtalálta-e a hadművészet korszerű formáit, továbbá, hogy a Habsburg-sereg oldalán mennyiben vagy mikor volt tüzérségi vagy másmilyen fölény. Ehhez természetesen ismernünk kell a magyar hadiipar termelési adatait, de számolnunk kell a lehetőségekkel is. A kuruc hadművészet megfelelő értékelésekor csak a végváriak és a hajduk hadművészetéből lehet kiindulni. Innen egyenes út vezet az erdélyi fejedelmek gyalogságán, I. Rákóczi György tüzérségén, Zrínyi Miklós hadviselési gyakorlatán és katonai elvein, végül Thököly és általában a századvég talpasainak harcmódján át Bottyán János kuruc tábornok hadművészetéhez. A nagyszámú megoldásra váró probléma közül itt még egyre, arra utalunk, hogy pontos adatok megállapítása útján fel kell tárni a kuruc hadsereg és ennek parancsnoki kara szociális összetételének változását a háború egyes időszakaiban.

A kuruc szabadságharc veresége után az önálló magyar hadsereg hiánya nyomja rá bélyegét a magyar történetre. Magyar katonák az idegen, Habsburg uralkodó hadseregében harcolnak, közel 150 éven át hullatják annak céljaiért vérüket. E korszak hadtörténetét mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül,[52] hisz itt is vannak olyan háborúk, melyek a

[50] E problémakörre l. *Borus József*: A Rákóczi szabadságharc hadművészetének kérdéséhez. A Magyar Történészkongresszus. 1953. június 6—13. Bp. 1954. Sajtó alatt.

[51] I. Péter hadügyi reformjaira l. История военного искусства. I. k. 12. fejezet. Базилевич, К. В.: Русское военное искусство. Военное Издательство НКО. 1945. 4. s köv. o.

[52] Ezt kísérelte meg *Kiss István*: A magyar fegyveres erők története 1848-ig című gyenge kompilációjában. Honvéd. 1950. 6—7. sz. 152. o. Kiss szerint „a Rákóczi-szabadságharc után 1848—49 és 1919 korszakát kivéve nincs magyar hadsereg, nincs független magyar állam, tehát nincs magyar hadtörténelem sem" — Ezen az alapon még hozzátehette volna: És nincs magyar történelem sem!

haladást szolgálják, születnek olyan haditettek, melyek a magyar huszárok és általában a magyar fegyverek hírét viszik szerte egész Európában. A tisztánlátást itt is elősegíti majd az, ha történettudományunk végre egyértelműen állástfoglal a Habsburgoktól való függés e korszakra vonatkozó kérdéseiben.

Az 1711—1848 közötti időben az országban idegen hadsereg tanyázott. Ennek katonái akkor még nem laktanyákban éltek, hanem a parasztság házaiban szállásolták el őket. Ez a beszállásolás volt a magyar parasztság akkori legsúlyosabb állami terhe. Az idegen katonák, akiknek főfeladata a Habsburg elnyomás elleni esetleges mozgalmak megakadályozása, nemkülönben az adó behajtásánál való segédkezés volt, fölélték a paraszt élelmi- és takarmánykészletét, megkeserítették, tönkretették egész életét.[53] A magyar katonát viszont külföldre vitték, ahol évtizedeket töltött távol hazájától, idegen tisztek parancsnoksága alatt. Az ő nehéz sorsukat, szenvedéseiket is meg kell mutatnunk népünknek, hadseregünknek. A megyék által az országgyűlési követeknek adott utasításokban gyakran szerepel az a haladó követelés, hogy a magyar katonákat külföldről, a Habsburgok tartományaiból hozzák haza, és élükre állítsanak magyar tiszteket.[54] Mindezen túlmenőleg foglalkoznunk kell azoknak a magyar katonáknak — nem egyszer alakulatoknak — a történetével is, akik az 1703—1711. évi kuruc szabadságharc után valamely külföldi állam hadseregében szolgáltak, elsősorban mint huszárok.

Az 1848—49. évi nemzeti szabadságharc történetének gazdag irodalma van, még a felszabadulás előttről, de ezek a munkák a szabadságharccal nem foglalkoznak elég mélyrehatóan és a nép szerepét sem tárgyalják jelentőségének megfelelően. A marxista szerzők viszont a hadművészet kérdéseit nem részletezik kellőképpen, és nem veszik figyelembe — mint azt például a „Kossuth Emlékkönyv" több tanulmányán, így az általam írt részen is láthatjuk — a Habsburg-hadsereg számbeli erejét, teljesítményeit sem. Részletesen fel kell dolgozni a honvédsereg szociális összetételét és ennek alakulását, továbbá a haditechnika fejlettségét és hiányosságait is. Az elvégzendő feladatok közé tartozik a Habsburgok oldalán harcoló magyar katonák és főleg tisztek bemutatása, végül — többek között — Görgey árulásának, egész pályafutásának levéltári anyag alapján történő megírása és vele szemben a forradalmi hadművészet képviselőinek részletes megrajzolása.

53 *Varga János*: A parasztság állami kizsákmányolása a 18. század első felében. Megjelent a Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790. c. kötetben. Bp. 1952.

54 A magyar Nemzet sérelmei. Egy alkotmányos szózat a magyarokhoz az 1833-ik Esztendőben c. röpirat befejező részében, az ország függetlenségéhez szükséges feltételek között ez áll: „Minden nemzetnek legnagyobb szerentsétlenségök az, hogy a királyok összeszövetkeztek a szabadság elnyomására. — De a nemzeti méltósággal is ellenkezik, hogy a király a maga katonáit egy idegen nemzet szabadsága elnyomására használja — ennélfogva:

5. Kivánatnak kell lenni: A magyar katonaság soha egy külföldi Fejedelemnek is segédül ne adattassék, vagy egy más nemzet elnyomására azt használni szabad ne légyen." Történeti Lapok. Kolozsvár, 1874. 231. o.

Mindeme munkálatoknak a végső cél: az 1848—49. évi nemzeti szabadságharc katonai története monografikus feldolgozását kell előkészíteniük.

1849 és 1918 között minden eddiginél fokozottabban kell megmutatni a magyar katona helyzetét. A hadsereget 1849 után a szabadságharcot cári segítséggel leverő Habsburg hatalom dinasztikus céljaira, az olasz és más népek elnyomásának fenntartására, balkáni hódításokra használta fel. A mi feladatunk annak az ellenállásnak a feldolgozása is, melyet a magyar nép ebben az időben a katonai szolgálattal szemben fejtett ki. Nem feledkezhetünk meg azokról a hősökről sem, akik az olasz szabadságharcban, majd az amerikai polgárháborúban küzdöttek a haladás oldalán.

Az első világháborúban a magyar nép imperialista célokért hullatta vérét; az összetételében népi hadsereg a nép számára idegen érdekekért harcolt. Ezzel kapcsolatban elsősorban a volt monarchia katonai gyengeségeiről, a fegyverzet és a katonai elvek korszerűtlenségéről, a népellenes felső vezetés teljes alkalmatlanságáról kell beszélnünk. Rá kell arra is mutatnunk, hogy a magyar nép milyen óriási veszteségeket szenvedett a frontokon, és milyen sorsa volt a hátországban. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy még ebben az imperialista háborúban is éltek a magyar katonaerények, az idegen érdekek szolgálatában is számos példája akadt a bátor helytállásnak, a bajtársakért való önfeláldozásnak. Külön feladatot jelent az első világháború idején a hadseregben lezajlott forradalmi mozgalmak kutatása, történetük feldolgozása.

Hadtörténészeink egyik legmegtisztelőbb feladata a magyar történelem első proletárhadserege, az 1919-es Tanácsköztársaság Vörös Hadserege harcainak a megírása. Ezen a téren komoly lemaradás van: mindmáig egyetlen tudományos vagy népszerű feldolgozás sem jelent meg, amely népünkkel megismertetné legújabbkori történetünk e dicsőséges korszakának Vörös Hadseregét, e hadsereg hősi harcait az imperialista túlerő ellen. Szükség van arra is, hogy a magyar Vörös Hadsereg hadművészetét összevessük a fiatal Szovjetállam Vörös Hadseregének a polgárháború ideje alatti hadművészetével. A magyar Vörös Hadsereg harcainak és a harcok hőseinek nagyszerű hagyománya, mint jelen századi felszabadulás előtti történetünk tetőpontja, döntő az igazi szocialista hazaszeretet kialakítása és elmélyítése számára, de ennek megvalósítása hadtörténészeinktől nagy és alapos munkát kíván, népszerű és tudományos feldolgozások készítését, és azt, hogy e munkák mielőbb megjelenjenek.[55]

Ami a Horthy-fasizmus és a második világháború éveit illeti, mindenekelőtt a hadsereg belső, az ellenforradalmat szolgáló szerepét kell megvilágítanunk. A hadsereget Horthyék a gondosan kiválogatott tiszti

[55] Ilyen mindenekelőtt *Kerekess József* ny. vezérezredes: Magyarország forradalmi harcai. (Az 1918—19. évi hadműveletek katonai története) című, készülő, többezer kézirati oldalra terjedő műve.

és altiszti kar segítségével tartották kezükben. E tiszti és altiszti kar szociális összetételének alapos vizsgálata nagyjelentőségű feladat. Le kell lepleznünk a kulákságnak a fehérterror idején, illetve a „nemzeti hadsereg"-ben játszott szerepét is. Ez a hadsereg megléte első percétől kezdve a Szovjetunió elleni támadásra készült,[56] — ez vezetett Mussolini barátságán, majd Hitler szövetségén keresztül a szocializmus országa ellen 1941-ben megkezdett rablóháborúhoz. A korszak különben annyi problémát tartalmaz, hogy még hozzávetőleges felvetésük is oldalakra terjedne. A fasiszta vezetők elvakultsága, tudatlanságuk, a felszerelés korszerűtlensége és rendkívüli elégtelensége az éremnek csak egyik oldalát teszik. A másik oldalon ott vannak az antifasiszta mozgalmak és a rendszer urainak a néptől, az újabb proletárforradalomtól való félelme, mely határt szab a hadsereg megnövelésének is. A magyar nép igazi képviselői ebben az időben a spanyol köztársaság hadseregében, a második világháború idején pedig a hitleri megszállás alá került országokban és mindenekelőtt a Szovjetunióban harcolnak a fasiszta barbárság ellen.

A felszabadulás előtti időszak történetírása egyenesen kerülte az végigtekintettünk a felszabadulás előtti magyar történet főbb hadtörténeti problémáit. Megoldásukhoz még további problémák felvetésére, vitákra és mindenekelőtt elméleti kérdések alapos tisztázására van szükség. A marxizmus-leninizmus elméletét, különösen annak katonai vonatkozásait kell alkalmaznunk a magyar hadtörténelemre, felhasználva a szovjet hadtörténeti, hadtudományi irodalom eredményeit, együttműködve a népi demokratikus országok hadtörténészeivel. E nélkül a nemzetközi együttműködés nélkül az itt felvetődő magyar történeti problémák tudományos megoldásáról nem lehet szó.

A felszabadulás előtti időszak történetírása egyenesen kerülte az elméleti kérdéseket. Számunkra viszont éppen az elmélet jelenti a biztos iránytűt, melynek segítségével bárhol eligazodunk. Az elmélet, a marxizmus-leninizmus segítségével teljesíthetjük nagy hazafias feladatunkat, mely a részletkérdések megoldásán át végeredményben a magyar hadművészet önálló fejlődése történetének kidolgozásához vezet. A magyar hadművészet természetesen része az egyetemes hadművészetnek, az onnan

[56] Horthy 1919 október 28-án, csaknem egy hónappal a budapesti bevonulás előtt, Siófokról „emlékirat"-ot intézett Friedrich István akkori miniszterelnökhöz, melyben vázolta elgondolásait az adott külpolitikai helyzettel kapcsolatosan. Kifejtette, hogy Szovjetoroszországban Gyenyikin a „legjelentékenyebb erő", ezért kapcsolatot kell vele létesíteni. A „bolsevista kitörések elhárítására... elsőrangú hadsereg szervezése" szükséges. Ez a hadsereg azután, a *„rend védője"*-ként az ország területén *kívül* is felléphet a bolsevizmus ellen, mindenekelőtt Ausztriában. Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Magyar Nemzeti Hadsereg Főparancsnoksága 2045/I. hdm. 1919. Kiemelés tőlem B. J. — Akkor, 1919-ben és a következő években még nem nyílt alkalom e véreskezű rablóbanda számára „külső rendcsinálás"-ra, hanem a védtelen magyar nép ezreit mészárolták le. Horthy, aki ma amerikai szolgálatban a Habsburgok visszahozatalán buzgólkodik, bonni emlékirataiban 1919-es külpolitikai elgondolásairól mélyen hallgat, kedvenc különítményei véres garázdálkodását pedig „spontán" megmozdulásnak próbálja feltüntetni, azt állítva, hogy „egyik legfontosabb feladatának" épp e különítmények felszámolását tekintette. *Horthy:* Ein Leben für Ungarn. Bonn, 1953. 128. o.

kiinduló vagy az oda irányuló hatásokat tehát így, összefüggéseik figyelembevételével kell megvizsgálnunk. Az ilyen módszer egyúttal értékeléshez is hozzásegít, az általános európai, sőt még ennél is szélesebb összefüggések és hasonlóságok keresése útján. Nemzeti történetünk egyes korszakainak vagy szabadságharcainak hadművészetét önmagukban nem lehet kielégítően értékelni, róluk elvi megállapításokat tenni: — szükség van arra is, hogy a vizsgált időszakban figyelembe vegyük más országok hadművészetének állapotát.

A háborúk kimenetelét nem a nagy hadvezérek képességei és akarata dönti el, hanem a gazdasági és társadalmi feltételek összessége és a népi tömegeknek a háborúban való részvétele. Az emberanyag — ennek minősége és mennyisége — katonai jelentőségét klasszikusan fogalmazta meg Engels az Anti-Dühringben. E művében Engels kimutatja, hogy „... a hadseregek egész szervezete és harcmódja, és ezzel egyetemben győzelem és vereség, anyagi, azaz gazdasági feltételektől, az ember- és fegyveranyagtól, vagyis a népesség minőségétől és mennyiségétől és a technikai feltételektől függőnek bizonyul." Állításának igazolására Engels az északamerikai 18. századi angolellenes függetlenségi harcot és az 1789. évi francia forradalom példáját hozza fel. A továbbiakban utal a hátország és a hadszíntér termelőképességének és a közlekedésnek a hadviselésben betöltött szerepére.[57]

A hadseregek szociális összetételéről és haditechnikájáról, mint a hadművészet fejlődését, változását előidéző tényezőkről adott engelsi tanítást azután Lenin 1905-ben már alkalmazta is az orosz forradalomra. „Forradalmi hadsereg és forradalmi kormány" c. cikkében, a forradalmi hadsereg létesítésének szükségességéről szólva, ezeket mondja:

„Vegyük a hadügyet. Soha szociáldemokrata, aki csak valamennyire is ismerős a történelemmel s aki Engelstől, a hadügy e nagy ismerőjétől tanult, nem kételkedett a katonai tudás óriási jelentőségében, abban, hogy milyen óriási fontossága van a hadi technikának és a katonai szervezetnek, mint olyan eszközöknek, melyeket a nép tömegei és a nép osztályai nagy történelmi ütközetek eldöntésére használják fel."[58]

A marxizmus klasszikusainak ez útmutatásait Sztálin fejlesztette tovább, figyelembevéve a külföldi katonai intervenció és a polgárháború tapasztalatait. Sztálin 1923-ban „Az orosz kommunisták stratégiája és taktikája" c. művében, miután leszögezi, hogy „a hadviselés módjai, a háború formái... a fejlődés feltételeitől, elsősorban a termelés fejlődésétől függően változnak" — megállapítja: „A hadseregek szervezeti formái, a különböző fegyvernemek rendszerint a hadviselés formáihoz és módjaihoz alkalmazkodnak. Az utóbbiak változásával az előbbiek is meg-

57 *Engels*: Anti-Dühring. Szikra, Bp. 1950. 175—176. o.
A gazdasági és társadalmi feltételeknek a háborúk kimenetelére gyakorolt hatásával foglalkozik *Engels*: A gyalogság taktikája, anyagi okokból levezetve [1700—1870]. c. művében is. U. o. 378. s köv. o. A vasút szerepéről a korszerű háborúban *Lenin:* Nehéz, de szükséges lecke. Művei 27. k. 49. o.

58 A marxizmus-leninizmus klasszikusai a partizánmozgalomról. Idegennyelvű Irodalmi Kiadó. Moszkva, 1945. 71. o.

változnak. Mozgó háborúban gyakran a lovasság tömeges alkalmazása dönti el a harcot. Álló háborúban, ellenkezőleg, a lovasságnak nincs semmi szerepe, vagy csak másodrendű szerepe van; a nehéztüzérség és a légierő, a gáz és a harckocsik döntenek el mindent."[59]

A marxizmus-leninizmus klasszikusainak e megállapításait alkalmaznunk kell a magyar történelemre. Meg kell állapítanunk, hogy történelmünk egyes korszakaiban a királyi és a földesúri magánhadseregek, majd a reguláris hadsereg mellett a nép milyen szerepet töltött be a honvédelemben. A szociális összetétel jelentőségét — mint láttuk — már a polgári történetírás is felismerte, de ahhoz már nem jutott el, hogy a történeti anyag alapján meg is vizsgálja a kérdést. A végső megállapításokhoz természetesen hatalmas anyag feltárása szükséges, de a munkát történetünk számos korszakára vonatkozólag máris meg lehet kezdeni. A kutatások során szembetaláljuk magunkat — többek között — a fegyelem problémájával is. Más a fegyelme egy szabadságharcos hadseregnek, más egy rablóhadjáratban összeverődött zsoldoscsapatnak, és ismét más egy erőszakkal toborzott, bottal és hasonló fenyítésekkel együtt tartott haderőnek. Míg a szabadságharcosok parancsnokai javarészt a népből kerülnek ki és katonáik bizalommal vannak irántuk, addig a bottal fegyelmezett sereg gyűlöli tisztjeit. Azoknál nem nehéz a parancsnoklás és egy-egy hadművelet megszervezése, ezeknél csak merev szabályokat lehet alkalmazni és még így is szétfutnak az első adódó alkalommal. A magyar történetben nagyszámú példát találunk mindkét esetre.[60]

A történelem osztályharcok története, a hadsereg tehát egyik osztályt szolgálja a másik elleni harcában. Amikor rámutatunk arra, hogy a burzsoá történetírás tagadta az osztályharcot, arra is szükséges rámutatnunk, hogy ezzel tagadta azt is, hogy a hadsereg mindig az uralkodó osztály hadserege. Az osztályhadsereg kérdésével függ össze a hadsereg állandóságának kérdése is. Egyes szerzők szerint az állandó hadsereget

[59] *Sztálin* Művei 27. k. 49. o.

[60] Szabadságharcos hadsereg fegyelmezett helytállását tanúsítja az 1636 október 6-i Szalonta melletti éjjeli csata, ahol a hajdúk Győri Jakab vezetésével túlerőben levő török sereget vernek széjjel. *Szalárdi János:* Siralmas magyar krónikája. Pest, MDCCCLIII. 115. s köv. hasábok. A Magyar Vörös Hadsereg 1919. évi felszabadító harcaiban is számos példát találunk a fegyelmezett helytállásra, túlerővel szemben is. 1919 június 16-án a csehek meglepetésszerű támadást intéztek a Lévánál álló 3. vörös hadosztály ellen. A hadosztály 3—4 kilométert visszavonult ugyan, de már a következő napon ellentámadásba ment át és nagy győzelmet aratott. Ez volt a harmadik lévai csata. *Kerekess József* ny. vezérezredes: Magyarország forradalmi harcai. (Az 1918—19. évi hadműveletek katonai története) [kézirat] IX. k.

1788-ban az osztrák hadsereg egy török támadás álhirére Lugos és Karánsebes között szeptember 20-a éjjelén teljesen összezavarodott és felbomlott; egész tüzérsége török kézre került. *Horváth* i. m. 7. k. 646. o. Hasonló felbomlás különösen gyakori volt az osztrák-magyar hadseregben az első világháború idején. 1914 augusztus 17-én, a Gorodoknál végrehajtott és meghiusult lovasroham után a meglevő fejetlenség vakrémületté változott át, és így Satanowban a hadosztályt mégegyszer annyi veszteség érte, mint a sikertelen roham alatt. *Nagy [Raics] Károly:* i. m. 27. o.

Magyarországon Mátyás hozta létre, mások azt állítják, hogy az állandó hadsereg a harmincéves háború (1618—1648) idején, illetve 1715-ben született.[61] A kérdést nem lehet mereven fogalmazni, hanem Engels és Lenin idevonatkozó megállapításait vezérfonalként használva, a magyar történelem adatainak figyelembevételével kell állást foglalni. Engels rámutatott arra, hogy az állam kialakulásával a fegyveres erő különválik a néptől, Lenin pedig ennek nyomán megállapította, hogy az állam egyik ismérve a „felfegyverzett emberek külön alakulatai".[62] A magyar történetből tudjuk, hogy Kálmán király körül állandóan fegyveresek tartózkodtak.[63] Mátyás idején a központosított hadsereget külön e célra kivetett állami adókból és egyéb állami jövedelmekből tartották el, szemben a korábbi idővel, amikor a király állandó magánhadseregének fenntartására saját birtokai jövedelmét fordította. A harmincéves háború idején a Habsburg-hadseregben annyi változás történt, hogy szemben az előző gyakorlattal, bizonyos alakulatokat a hadműveletek befejezése után is fegyverben tartottak.[64] Az 1715. évi VIII. törvénycikk pedig csupán arról intézkedik, hogy a hadsereget adóból kell fenntartani, ami másszóval azt jelenti, hogy a nemesség kibújt a katonai kötelezettségek teljesítése alól, és azt teljesen a jobbágyok vállára hárította.[65]

A népnek a honvédelemben betöltött szerepéből az is következik, hogy az osztályharc és a honvédő harc egymástól nem választható el. A kettő szembeállítása pedig — ahogyan azt például 1848-cal kapcsolatban egyik történészünk megismételte[66] — alapjaiban helytelen. Az osztályharc és a honvédő harc összefüggését esetenként kell elemeznünk. A marxista történetírás bebizonyította, hogy 1514-ben a parasztság helyesen járt el, amikor a török elleni harcra kezébe kapott fegyvert az uralkodóosztály ellen fordította. Az uralkodóosztály „az ország megvédésére képtelenné vált, az ország érdeke volt tehát, hogy a hatalomról eltávolítsák".[67] Cserni Jován parasztjai 1528-ban egyszerre harcoltak a feudális urak és a török ellen, és lényegében hasonló pro-

61 *Hazay Samu*: Védőalkotmány, haderő és harcászat Mátyás király alatt c. cikkében ezt írja: „Mátyás király hadszervezeti elve volt: *teremteni egy állandó, a háború viselhetésére minden attributummal bíró szerves testet* . . ." HK 1890. 213. o.

„A Habsburgok állandó hadserege a harmincéves háborúban keletkezett." *Berkó István:* A magyarság a régi hadseregben. Bp. 1926. 3. o.

Spira György szerint az állandó hadsereg megszervezését Magyarországon az 1712—1715-i országgyűlés iktatta törvénybe. A magyar nép története. Rövid áttekintés. 2. jav. kiad. Bp. 1953. 184. o.

62 Marx—Engels: Válogatott művek 2. k. Szikra, Bp. 1949. *Engels*: A család, a magántulajdon és az állam eredete. 315. o. és *Lenin:* Állam és forradalom. Művei 25. k. Szikra, Bp. 1952. 417. o.

63 *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig, id. kiad. 276. o.

64 *A. Wrede:* Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. Wien, 1898. I. k. 13. o.

65 *Horváth Mihály:* Magyarország történelme. 7. k. Bp. 1873. 41. o.

66 *Spira György*: Parasztságunk és az első magyar polgári forradalom nemesi vezetése. Sz 1948. 134. és 137. o.

67 *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. 361. o.

grammot vallottak Karácsony György felkelői is.[68] 1800-ban a baranya- és a somogymegyei paraszti felkelők a Napoleon elleni harcra kezükbe adott fegyvert a nemesek és a feudális szolgáltatások elleni támadásra használták fel, a baranyaiak még a vármegyét is kényszerítették antifeudális követeléseik támogatására.[69] A győrmegyei parasztok 1809-ben éppen Napoleonra hivatkozva, követeltek földet, de a rekviráló francia katonák ellen partizánharcot kezdtek.[70] 1848—49 története szintén megmutatja az osztályharc és a honvédő harc összefüggését, azt, hogy a parasztság a saját osztálykövetéseit nem a nemzeti függetlenség rovására akarta megoldani, ellenkezőleg: önfeláldozó harcosává vált a nemzeti függetlenség ügyének, hogy ennek biztosítása után ismét földet követeljen és támadásba menjen át a feudális maradványok ellen.[71]

A fegyverzet, általában a haditechnika változásának a harcászatra gyakorolt hatását egyes hadtörténetírók korábban is felismerték, de a vizsgálat még hátra van. Először a magyar haditechnika történetére vonatkozó adatokat kellene összegyüjteni és feldolgozni — kiterjesztve a kutatást a fegyverek előállítására és felhasználására is.[72] A kérdés itt ugyan a gazdaságtörténet területére vezet át, de további megállapítások csak ilyen széleskörű felvetés alapján lehetségesek.

A haditechnika történetének alapos ismerete egyébként a háborúk két nagy korszakának alapos vizsgálatához is szükséges. Sztálin meghatározása szerint a háború kézműipari korszakát a háború gépi korszaka váltja fel.[73] Hátra van még — és ez nekünk is feladatunk — annak kidolgozása, hogy a magyar fejlődésben melyek a kézműipari, és melyek a gépesített korszak jellegzetességei, milyen különbségek vannak a kettő között, és hol van pontosan az átmenet. Az vitán felüli tény, hogy az első világháború már gépesített háború volt. A magyar történet példája még azt is mutatja, hogy a technikai elmaradottságnak, mint negatív tényezőnek a szerepe igazságtalan háború esetén — így az első és második világháborúban — megnő, igazságos, felszabadító háborúban viszont jobban úrrá tudnak lenni rajta, ahogyan az a kuruc szabadságharcban, vagy 1848—49-ben történt.

68 *Smolka Szaniszló:* „Fekete" Iván. Sz. 1883. 5. és 11. o. és *Révész Imre:* Debrecen lelki válsága 1561—1571. Bp. 1936. IV. fej.

69 Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vm. 503. s köv. o. és *Várady Ferenc* [szerk.]: Baranya multja és jelenje. 2. k. Pécs; 1897. 631. o.

70 Győri Állami Levéltár. Győrmegye levéltára. Büntetőtörvényszéki jegyzőkönyvek. 1812. 124. sz. Erre az adatra Vörös Károly volt szives felhívni figyelmemet.

71 A parasztság magatartására és mozgalmaira 1848 szeptember—októberében a Jellasics elleni harcok idején *Varga János:* Népfelkelő és gerillaharcok 1848 őszén Jellasics ellen. Bp. 1953.

72 A magyar haditechnika történetéről ma még csak egyes cikkek állnak rendelkezésünkre, a részletes feldolgozás soronlevő egyik legfontosabb feladatunk. Egyelőre olyan jellegű munka elkészítését kell célul kitűzni, mint a Moszkvában megjelent М. М Денисова, М. Э. Портнов, Е. Н. Денисов: Русское оружие XI—XIX веков című könyv.

73 Sztálin — a győzelem hadvezére. Szikra, Bp. 1950. 265. o.

A történetírók és a hadtudomány szakértői már régen eljutottak ahhoz a felismeréshez, hogy a háborúban bizonyos meghatározott tényezők hatnak, de nem tudták pontosan megállapítani, hogy milyen tényezőkről van szó. Erre csak a marxista hadtudomány volt képes, a második világháború idején, az előző háborúk tapasztalatai alapján. Sztálin megállapította, hogy a háborúnak vannak ideiglenesen és vannak állandóan ható tényezői. Az ideiglenesen ható tényezők közül foglalkozott a váratlanság tényezőjével, az állandóan ható tényezőket pedig pontosan megállapította.[74] Hadtörténetírásunkra most az a feladat háramlik, hogy az állandóan és ideiglenesen ható tényezőket alkalmazni kell a magyar történelemre, pontosabban: meg kell határozni az egyes háborúkban ideiglenesen, illetve állandóan ható tényezőket, mégpedig mindkét szembenálló fél vonatkozásában.

A felvetett problémák legtöbbje nem valami speciális hadtörténelmi probléma, hanem szinte mindegyiknek megvan a maga általános történelmi vonatkozása. Megoldásuk tehát előre fogja vinni történettudományunkat, és ennek egyes ágait, így a gazdaságtörténetet is, másfelől ezek nem oldhatók meg a történettudománnyal való legszorosabb együttműködés nélkül, a szovjet történetírás eredményeinek és tapasztalatainak felhasználása nélkül. A történettudomány nem öncélúan tanulmányozza a multat, hanem az emberiség történeti fejlődésének általánosító értékelésére törekszik, arra, hogy feltárja a társadalom fejlődése egyetemes törvényeinek érvényesülését.[67] A helyes vizsgálati módra Lenin mutatott rá a liberális narodnyikok ellen írt munkájában. Lenin kigúnyolva a burzsoá társadalomelmélet „merőben apriorista, dogmatikus, elvont agyszüleményeit" és elítélve ezeknek az elméleteknek a hasznavehetetlenségét és „sivár metafizikai szellemét", hangsúlyozta, hogy csak a historizmus lehet bármely tudomány igazi módszere „Hiszen azzal a kérdéssel kezdeni, hogy mi a társadalom, mi a haladás? — annyit jelent, mint a végén kezdeni. Honnan veszik a társadalom és a haladás fogalmát általában, ha még nem vizsgáltak meg egyetlenegy társadalmi alakulatot sem különvéve, ha ezt a fogalmat még csak meg sem tudták határozni, ha képtelenek voltak még csak meg is közelíteni bármiféle társadalmi viszonyok komoly, tényeken alapuló tanulmányozását, objektív elemzését?"[76]

A hadtörténetírás része a történettudománynak, s ezért meghatározott társadalmi funkciói vannak. A fejlődés egyetemes törvényei

74 *Sztálin*: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra, Bp. 1949. 39—40. o.

75 A történettudományról, a történettudomány feladatairól megjelent szovjet cikkeket l. a Századokban és a MTA Történelemtudományi Intézetének Értesítőjében. Néhány fontosabb cikk: *Kon I.*: A történettudomány sajátos jellege és feladatai. Sz 1951.; *Pankratova A. M.*: A szovjet történettudomány legfontosabb feladatai. Sz 1953.; A szovjet történészek néhány elsőrendű fontosságú feladatáról. U. o.

76 *Lenin*: Kik azok a „népbarátok" és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen? Művei I. k. 140. és 141. o.

érvényesülésének feltárását, a történeti folyamat általános menetének ábrázolását csak a marxizmus-leninizmus alapos tanulmányozása és alkotó, tudományos alkalmazása útján valósíthatjuk meg. A pártnak az a tanítása, hogy a marxizmus nem dogma, teljes mértékben vonatkozik a hadtörténészekre is. A marxizmus-leninizmus klasszikusai megállapításainak betűrágó alkalmazása a tudományos kérdések konkrét kutatása és megoldása helyett ellentétben áll a marxizmus szellemével és akadályozza a tudomány fejlődését. „A materialista módszer a saját ellentétébe csap át, ha nem vezérfonalként használják a történelmi tanulmányokban, hanem mint kész sablont, amelyhez hozzászabják a történelmi tényeket."[77]

Tanulnunk kell a szovjet történészektől a mai burzsoá történetírás elleni harcban is. A történettudomány — mint a társadalomtudományok általában, melyek konkrét történeti formájukban saját gazdasági alapjukat szolgálják — felépítményi jelleggel bír: az osztályharc eszköze. Az osztályharcon alapuló társadalomban, mint Lenin megállapította, nem lehetséges „elfogulatlan" társadalmi tudomány.[78] Az imperializmust szolgáló burzsoá történetírás a történelmi eseményeket és tényeket meghamisítva, ellenségeskedést szít a nemzetek között, faji gyűlöletet és sovinizmust hirdet, hogy ezzel is mérgezze a felnőttek és az ifjúság tudatát. Ezzel szemben a népek belső történetét és egymásközötti valódi kapcsolataik történetét helyesen a szovjet történettudomány és a népi demokratikus országok történettudománya világítja meg.

A történettudománnyal való állandó szoros együttműködés mellett szükség van a történeti segédtudományokkal való rendszeres kapcsolatra, sőt ezek művelésére is. Ezúttal csak utalunk arra, hogy a földrajz, a kronológia, a statisztika ismerete a hadtörténész számára nélkülözhetetlen. Az éremtan, a pecséttan, a címertan is sok értékes adatot nyujt a régi korok hadtörténetére vonatkozóan. A magyar gyalogság történetének megismeréséhez például óriási jelentőségű a 14. századi Nekcsei—Lipócz biblia egyik képe, mely páncélba öltözött gyalogost ábrázol.[79]

Ez utóbbiból is világos, hogy a hadtörténetnek az írott források mellett sokféle más forrása van. E források feltárása szintén feladataink közé tartozik. Az írott — és mindezideig kiadatlan — források megismerését fogja szolgálni folyóiratunk „Hadtörténelmi okmánytár" című rovata is, ahol rendszeresen közölni fogjuk a különböző korok legfontosabb forrásait. Gondolnunk kell természetesen külön hadtörténeti forráskiadványok megjelentetésére is. Ennek első lépéseként mi-

77 Engels 1890 június 5-i, londoni levele P. Ernsthez Berlinbe. *Marx-Engels:* Válogatott levelek. Szikra, Bp. 1950. 487. o.

78 *Lenin:* A marxizmus három forrása és három alkotórésze. Válogatott művek I. k. 65. o.

79 The Nekcsei—Lipócz Bible. Washington, 1949. 12. o.

előbb szükséges a már lényegében elkészült „Hadtörténelmi olvasókönyv" kiadása.

A fenti futólagos áttekintés csak utalt a magyar hadtörténetírás előtt álló problémákra, a ránkváró munka nagyságára és nehézségére. Számunkra nemcsak a feladatok adottak, hanem megoldásuk feltételei is, különösen az új szakasz teremtette lehetőségek következtében. Munkánk során állandóan támaszkadhatunk pártunk és kormányunk segítségére, ami elsősorban a hadsereg illetékes szervein keresztül valósul meg. Fel tudjuk használni a szovjet hadtörténetírás eredményeit és a szovjet hadtudományi műveket. Rendelkezésünkre áll többek között a Moszkvában 1951-től megjelent „A hadművészet története" című többkötetes munka. Ennek gazdag anyagát mielőbb ki kell adni magyar nyelven. A szovjet hadtörténelmi művek lefordítása és kiadása terén rendkívül nagy az elmaradás, jelenleg ilyen munkák csak felette rossz fordításban, kéziratos formában hozzáférhetők, de így is csak kevesek számára.

Végül, de nem utolsó sorban támaszul szolgálnak fiatal, marxista történetírásunk eddigi eredményei is. A marxista magyar történetírás már a felszabadulás előtt, az Árpád-kor tárgyalása során a haderőt mint felépítményt tárgyalta, és a haditechnikával jelentőségének megfelelően foglalkozott.[80] Fővonalaiban vázolta a hadművészet fejlődését 1300-ig, majd a felszabadulás után 1526-ig.[81] E munkák azonban folytatás nélkül maradtak, hadtörténeti szempontból pedig visszhang nélkül.

A felszabadulás óta legtöbb történeti munka 1848—49-ről jelent meg, így hadtörténetileg is ez a legjobban feldolgozott terület. Különböző részlettanulmányok, a „Forradalom és szabadságharc 1848—49" című gyűjteményes kötet, legutóbb pedig a „Kossuth Emlékkönyv" több tanulmánya foglalkozik hadtörténeti kérdésekkel.

A közelmultban megjelent munkák sorából különösen kiemelkednek még Mód Aladár: „400 év küzdelem az önálló Magyarországért", Elekes Lajos: „Hunyadi" című monográfiája, a Magyar Történelmi Társulat haladó hagyományainkkal foglalkozó népszerű sorozata, és nem utolsó sorban a Századok több cikke. Utalnunk kell a Rákóczi vezette kuruc szabadságharc kitörésének 250. évfordulója alkalmából már napvilágot látott és készülő kiadványokra és a szintén készülő egyetemi tankönyvekre. E munkákkal folyóiratunknak még foglalkoznia kell, vissza kell térnünk rájuk, elsősorban hadtörténeti vonatkozásaik miatt.[82]

Fiatal marxista történetírásunk eddigi eredményei már most rendelkezésünkre állanak, támaszkodhatunk rájuk. E munkák szerzői megjelent és megjelenő könyveiken túlmenőleg is tudnak benünket segí-

[80] *Szentmiklósy Lajos* [*Molnár Erik*]: Az árpádkori társadalom. A felépítmény. Bp. 1943. A haditechnika és A haderő c. fejezetek.

[81] *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig id. kiad. és A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. id. kiad.

[82] Folyóiratunk a következő számában megkezdi az 1945 óta megjelent hadtörténelmi, ill. hadtörténelmi vonatkozású munkák bibliográfiájának közlését, elsősorban azokat, melyek a magyar történelemre vonatkoznak.

teni. Fiatal hadtörténész kádereink többsége még igen kevés történetkutatói tapasztalattal rendelkezik, ezért szüksége van a jártasabbak tanácsaira, baráti segítségére elsősorban a források közötti tájékozódás, a történész munka módszereinek elsajátítását illetően. A hadtörténészek viszont katonai vonatkozású problémák megoldásában, általában saját szakmájuk vonalán tudnak egyre fokozottabb segítséget nyujtani a történészeknek. A történészek és a hadtörténészek nem egymástól különálló, vagy éppen elzárt területen dolgoznak, nem képezhetnek külön kasztot, mint a multban, hanem feladataikat éppen egymás segítése és egymás munkáinak állandó, építő bírálata útján oldják meg. A történettudomány példája nyomán nekünk is törekednünk kell arra, hogy a munkába minél szélesebben bevonjuk a régi hadtörténészek csoportjának ma is dolgozó tagjait. 1848 és a kuruckor történetének feldolgozása során máris gyümölcsöző együttműködés alakult ki az új és a régi káderek között.

A felszabadulás utáni magyar történetírásról szóló — az előzőkben már többször idézett — tanulmány befejező része felhívja a történészek figyelmét arra, hogy az eddiginél sokkal behatóbban foglalkozzanak a marxizmus-leninizmus klasszikusaival. „Ellenkező esetben az a veszedelem fenyeget, hogy félrecsúszunk a vulgarizáló és sematikus vagy a dogmatikus történetírás útjára, vagy lecsúszunk a leíró történetírás színvonalára, amely a történet eseményeit nem képes elméletileg általánosítani."[83] — Úgy hisszük, fiatal, most bontakozó hadtörténetírásunknak rendkívül komolyan meg kell szívlelnie e figyelmeztetést. Eléggé járatlan utakon haladunk, többségünk most teszi az első önálló lépéseket. Különös gonddal kell tehát vigyáznunk arra, hogy ne vulgarizáljunk, ne hamisan aktualizált, sematikus vagy dogmatikus munkákat írjunk, és végül, hogy munkásságunk ne merüljön ki az öncélú adat- és tényközlésben, a puszta leírásban.

A hadtörténetírás előtt álló valamennyi feladatot egyszerre és egyedül magunk nem tudjuk megoldani. Jelentős részük megoldásához azonban már hozzáfogtunk, munkánk mind újabb és újabb területekre terjed ki. E szempontból úttörő jelentőségűnek kell tartanunk a Hadtörténelmi Közlemények új folyamának megindulását. A folyóirat már az első számával arra törekszik, hogy megkezdje az általános feladatok egy részének teljesítését. Folyóiratunk tanulmányok keretében rendszeresen közölni fogja a hadtörténeti kutatások legújabb eredményeit, valamint a szovjet és más baráti országok hadtörténészeitől származó cikkeket. Nyomon kívánjuk kísérni a megjelenő történeti és hadtörténeti műveket is, melyeket folyamatosan ismertetünk és bírálunk. Folyóiratunk hasábjain vitákat indítunk a hadtörténészi munka különböző elméleti és gyakorlati kérdéseiről, oktatási és egyéb problémákról. Feladataink közé tartozik a felszabadulás előtti hadtörténetírás haladó

83 *Molnár Erik*: A magyar történetírás a felszabadulás óta . . . 64—65. o.

hagyományainak feltárása és az ellenséges nézetek és hamisítások leleplező, megsemmisítő bírálata.[84] Mindezzel a folyóirat komolyan járulhat hozzá a készülő hadtörténeti tankönyv előmunkálataihoz.

Folyóiratunk munkáját minél több történész bevonásával, minél szélesebb munkatársi gárda kiépítésével kívánja végezni. Számítunk a hadsereg történelmi, hadtörténelmi kérdésekkel foglalkozó, vagy ilyen kérdések iránt érdeklődő tagjainak tanulmányaira, de közölni kívánjuk az egyéb területeken dolgozó történészek, levéltárosok, különféle segédtudományok szakértőinek cikkeit is. Szeretnénk, ha minél több vidéki munkatársunk lenne, akik saját környékük helytörténetén túl általános kérdések feldolgozásában is résztvennének. A széles munkatársi gárda azután lehetővé teszi a tervszerű munkát, a feladatok egybehangolását és arányos elosztását.

Folyóiratunk legnagyobb és legszebb feladata, hogy tevékenyen vegyen részt hadseregünk és egész népünk szocialista hazafiságra való nevelésében. Célunk népünk felemelkedésének, állandóan növekvő kulturális igényei kielégítésének, a népek közötti béke és barátság, az emberi haladás védelmezésének szolgálata. E munkánkban a nagy Lenin szavai lelkesítenek bennünket:

„Azelőtt az emberi elme, az emberi géniusz csak azért alkotott, hogy egyeseknek juttassa a technika, a kultúra minden áldását, a többieket pedig megfossza a legszükségesebbtől — a művelődéstől és a fejlődéstől. Most ellenben a technika minden csodája, a kultúra minden vívmánya a nép közkincsévé válik, és mostantól fogva az emberi elme és géniusz sohasem lesz az erőszak eszközévé, a kizsákmányolás eszközévé. Mi tudjuk ezt — és kérdezem, talán nem érdemes dolgozni, nem érdemes odaadni minden erőnket ennek a roppant történelmi feladatnak érdekében? S a dolgozók el fogják végezni ezt az óriási történelmi munkát, mert a forradalom, az újjászületés és a megújhodás hatalmas szunnyadó erői rejlenek bennük."[85]

[84] A fasiszták Magyarországon is megpróbálták legjobb hagyományaink kisajátítását. Igy a Horthyról 1939-ben megjelent könyvben Kornis Gyula IV. Bélához hasonlította Horthy „országépítő" tevékenységét. *Kornis Gyula:* Az államférfi. Horthy Miklós. Singer és Wolfner. Bp. 1939. 181. o. — Gömbös életrajzában is gyakorta találkozunk haladó hagyományaink fasiszta szellemű idézésével *Révay József:* Gömbös Gyula élete és politikája. Bp. 1934. 181., 365—366. és 371—372. o.

[85] *Lenin:* A Szovjetek III. Összoroszországi kongresszusa. Művei 26. k. 499. o.

A HADMŰVÉSZET ÉS HADITUDOMÁNY TÖRVÉNYSZERŰ FEJLŐDÉSE*

Szalai József alezredes és Dömötör Gergely százados.

Ha végignézünk az emberiség történetén, látjuk, hogy a háborúk egyre megismétlődnek, méreteikben egyre hatalmasabbak lesznek, hatásuk a népek életére, sorsára egyre fokozódik.

A burzsoá katonai ideológusok ebből helytelenül kiindulva a háborút örök, elkerülhetetlen jelenségnek tartják. Pitreich, az osztrák-magyar hadsereg vezérkari tisztje például ezt írja „Lemberg 1914" c. könyvében: „A harc örökös, az emberek nem képesek ama eszközöket korlátozni, melyek azt vezetik." Quinton, egy másik burzsoá katonai ideológus pedig kifejti, hogy a háború természetes állapot. Az ember szükségét érzi a küzdelemnek, mert ennek vágya létében gyökerezik. Renan mindehhez még hozzáadja: „A háború a haladás eszköze, korbács, mely megakadályozza, hogy az ország elaludjék." Vagy ahogy Hegel megfogalmazta: „... ahogyan a szelek mozgása nem engedi, hogy a tó vize elposványosodjék, ami feltétlenül megtörténne tartós szélcsend esetén, ugyanúgy a háború is megóvja a népeket a poshadástól, ami feltétlenül bekövetkeznék — tartós, hát még az örök béke nyomában."

A fentieket Bán és Rakolcai, a Horthy-hadsereg vezérkari tisztjeinek az egyetemi hallgatók részére szánt tankönyvéből idézzük. A szerzők maguk is meghatározták a háború okát: „A szükség törvénye lett a háború alapoka és maradt általábanvéve napjainkig is az."[1]

A burzsoázia katonai ideológusaival szemben a marxizmus-leninizmus feltárta a társadalom fejlődésének törvényeit, megállapította a társadalmi jelenségek okait — és ezek alapján leszögezte, hogy a háború nem örök, nem elkerülhetetlen jelenség.

A háború történelmi kategória, amely a társadalmi fejlődés bizonyos szakaszán keletkezik és bizonyos szakaszán elmúlik.

Az ősközösségben is voltak fegyveres összeütközések, mikor egyes csoportok harcoltak a jobb vadászterületekért. Ezek a harcok azonban még nem háborúk, mert hiányzik belőlük a háborúra jellemző leigázás, kizsákmányolás, rabság, amely Engels szerint a háború fogalmának leg-

* A tanulmány megállapításaival a szerkesztőség nem mindenben ért egyet: mint vitacikket közöljük.

1 Bán—Rakolczai: Korszerű honvédelem 17—18 old. Attila-kiadás. 1941.

főbb meghatározója. A háború tulajdonképpen csak az osztályviszonyok megjelenésével kezdődik.

A háború végeredményben osztályok, államok, államok tömbjeinek fegyveres összeütközése, — a harc legmagasabb formája, — a kiélesedett, más úton meg nem oldható ellentétek kiküszöbölésére.

A háború oka az osztálytársadalmak lényegében rejlik. A rabszolgatársadalomban rabszolgák szerzéséért, a feudalizmusban a föld és a rajta dolgozó jobbágyok, a kapitalizmusban pedig a gyarmatok, piacok, nyersanyagforrások megkaparintásáért indítottak háborút. A háború oka tehát a kizsákmányolás megteremtése, fenntartása vagy kiszélesítése.

Ha tehát a háborút végkép meg akarjuk szüntetni, meg kell szüntetnünk a háborúk okát, fel kell számolnunk a magántulajdonon alapuló kizsákmányolást és az osztálytársadalmat. Sztálin elvtárs ezt a tényt így szögezte le: „Hogy véget vessünk a háborúk elkerülhetetlenségének, meg kell szüntetnünk az imperializmust."

Amíg az osztálynélküli társadalom meg nem születik, mindig fennáll a háború veszélye, szükséges tehát a háború kérdéseivel foglalkoznunk.

A marxizmus-leninizmus kétféle háborút különböztet meg, igazságos és igazságtalan háborút.

Az igazságos háború célja megegyezik a nép alapvető érdekeivel. Jellemzője, hogy a néptömegek aktívan támogatják és önfeláldozóan vesznek részt benne. A partizánharc és a nagyméretű népfelkelés természetes jelensége tehát az igazságos háborúknak. Igazságosak a honvédő, a nemzeti felszabadító háborúk, az elnyomott osztályok forradalmi harcai, a gyarmati népek szabadságküzdelmei és a szocialista országok háborúi.

A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy az igazságos jellegű háborút nem feltétlenül az határozza meg, hogy védő, vagy támadó jellegű-e, illetőleg saját, vagy idegen területen folyik-e az.

Példa erre a Nagy Honvédő Háborúnak az a szakasza, amikor a dicső Szovjet Hadsereg támadó jellegű hadműveleteket folytatva, saját barlangjában semmisítette meg a fasiszta fenevadat. Példa erre a hős kínai önkéntesek harca Koreában, amikor Kína határait Koreában védték a betolakodó imperialista zsoldos csapatok ellen. Példa erre a mi történelmünkből Hunyadi harcai, amellyel a Balkánon védte az agresszív, Közép-Európát elfoglalni szándékozó török despotizmus ellen hazánkat és egész Európát.

A háború az egyik fél részéről feltétlenül igazságtalan, vannak azonban olyan háborúk is, melyek mindkét fél részéről igazságtalanok, ilyen volt például az első imperialista világháború.

Az igazságtalan háború ellentmond a nép érdekeinek, célja a rablás, a kizsákmányolás kiszélesítése, vagy fenntartása.

A háborúk jellegének meghatározása nem egyszerű, mert az igazságtalan háborúk valódi célját az uralkodó osztályok igyekeznek „kereszt-

tes háborúról" az európai „kultúra terjesztéséről" és a „civilizáció védelméről" szóló fecsegésekkel elködösíteni.

Lenin elvtárs azonban megállapítja, hogy „A háború a politika folytatása más eszközökkel. Minden háború elválaszthatatlanul azzal a renddel függ össze, amelyből fakad."[2]

Ha tehát megvizsgáljuk azt, hogy a háború milyen politika folytatása, melyik osztály érdekeit szolgálja és mi a valódi célja, akkor meghatározhatjuk a háború jellegét, meghatározhatjuk, hogy igazságos, vagy igazságtalan háborúval állunk-e szemben?

A hadművészet és a haditudomány fejlődését meghatározó tényezők.

A haditudomány nem más, mint a háború kérdéseivel, formáival, a hadviselés módjaival foglalkozó tudomány. A haditudomány nemcsak a szűk katonai problémákkal, hanem a katonai kérdésekkel szoros összefüggésben lévő politikai, erkölcsi, társadalmi, gazdasági kérdésekkel is foglalkozik.

A hadművészet a haditudománynak csupán egy része, az a része, amely a fegyveres erő szervezésének, harcra való előkészítésének, harci alkalmazásának, vezetésének, ellátásának kérdéseivel foglalkozik.

A burzsoá és minden azelőtti „haditudomány" kizárólag az utóbbi kérdésekkel foglalkozik és minden egyebet elhanyagol, ezért a szocialista katonai elmélet megszületéséig a mai értelemben vett haditudományról nem beszélhetünk, csak hadművészetről.

A haditudomány, a hadművészet mindig változik, fejlődik. A burzsoá katonai ideológusok is kénytelenek voltak ezt észrevenni. Ők azonban azt állították és állítják ma is, hogy a fejlődést egy-egy kiváló hadvezér tevékenysége eredményezi.

Már Engels megdöntötte ezt az áltudományos nézetet, amikor megállapította: „Nem zseniális hadvezérek eszének szabad alkotásai hatottak itt átalakítóan, hanem jobb fegyverek feltalálása és a katonai emberanyag megváltozása."[3]

Sztálin elvtárs pedig rámutatott, hogy a hadviselés módjai és a háború formái „a fejlődés feltételeitől, elsősorban a termelés fejlődésétől függően változnak."[4]

A termelés fejlődése, ezzel kapcsolatban a társadalom, az emberanyag és fegyverzet fejlődése viszont meghatározott törvények szerint megy végbe. Ha tehát a hadművészet fejlődését meghatározó tényezők törvényszerűen fejlődnek, törvényszerűen kell fejlődnie magának a hadművészetnek és a haditudománynak is.

Az egyik alapvető tényező, amely a haditudomány és a hadművészet fejlődését közvetlenül mozgatja, az emberanyag minőségi fejlődése. Ért-

[2] Lenin művei. 24. köt. 415 old. Szikra 1949.
[3] Engels: Anti Dühring. 171 old. Szikra 1950.
[4] Sztálin művei. 5. köt. 182 old. Szikra 1951.

hető, hogy a magasabb fokú társadalmi rend, jobb emberanyagot tud a hadsereg rendelkezésére bocsátani. Átmenetileg jobb emberanyag jelenhet meg hanyatló társadalmak igazságos háborúiban is. (Az orosz nép 1812. évi honvédő háborúja; az amerikai nép harca a hitleri fasizmus ellen a 2. világháborúban, stb.)

A hadművészet fejlődését meghatározó másik tényező, a jobb fegyverzet, a termelés mindenkori fokától függ. A termelőerők magasabb színvonalát viszont ugyancsak a fejlettebb társadalmi rend tudja biztosítani.

A haditudomány alapvetően a társadalmi formák változásával együtt fejlődik tovább. A kapitalizmus hadművészete sokkal magasabb színvonalú, mint a feudalizmus hadművészete, a szocializmus haditudománya pedig magasan az előbbi fölött áll.

A haditudomány a társadalom felépítményéhez tartozik, és közvetve a termelőerők, közvetlenül pedig az alap változásától függően megváltozik. A haditudomány osztálytudomány és ugyanúgy, mint az ideológia bármely más formája, egy meghatározott osztály érdekeit, akaratát tükrözi vissza.

Ha a haditudomány a felépítményhez tartozik, akkor rendelkezik a felépítmény egyéb jellemző tulajdonságaival is, tehát visszahat saját alapjára és védi saját alapját, mint ahogy pl. a burzsoá ideológia védi a tőkés kizsákmányolást stb.

Ezek közül a tulajdonságok közül egy érdekel bennünket, mépedig az, hogy bár a felépítmény jellege az adott társadalmi renden belül ugyanaz, ez nem zárja ki a hadművészet és a haditudomány olyan fejlődését, változását, amely jellegét döntő mértékben nem befolyásolja.

Igy adódik pl. az, hogy a kapitalista hadművészet születésétől kezdve máig lényegében ugyanaz, de formái már mások, hiszen ma már egyetlen burzsoá hadvezér sem merné zászlóaljait oszlopalakzatban rohamra indítani, pedig a francia polgári forradalom idejében ez lényeges újítás volt és fejlődést jelentett az előző formákhoz képest.

Ez a nagy fejlődés minden társadalom felfelé ívelő korszakában következik be, mert itt még a fejlődő haditechnika — mint haditudomány fejlődésének egyik előfeltétele az egyes országok igazságos háborúiban találkozik a másik előfeltétellel, a jó minőségű emberanyaggal.

Ezért a felfelé ívelő szakaszban az emberanyag minősége jobb, a tömegek megbízhatóbbak, a hadművészet fejlődik; a társadalom hanyatló szakaszában a hadművészet általában pang, egyhelyben áll, ferde utakra téved, az emberanyag minősége romlik és az uralkodóosztály számára egyre megbízhatatlanabbá válik.

Nem véletlen, hogy minden osztálytársadalom halódó szakaszában — mert hiszen ilyenkor a hadsereg belső elnyomó funkciói megnövekednek — megjelennek a pénzért mindenre képes zsoldosok, akár rabszolgatársadalomról, akár feudalizmusról — igaz, itt egy ideig a haladást

képviselték — akár kapitalizmusról van szó. (SS-ek, amerikai tengerész gyalogosok stb.)

Ugyancsak megpróbálja az uralkodóosztály minden társadalom halódó szakaszában a számára megbízhatatlanná váló emberanyagot, pusztán haditechnikával helyettesíteni; míg a rabszolgatársadalom nyíl- és kővetőgépekkel, addig az imperialisták a repülő és harckocsi fegyvernem egyoldalú alkalmazásával próbálkoznak — egyformán eredménytelenül.

Azt láthatjuk tehát ebből, hogy amíg a fegyverzet fejlődése általában felfelé ível, addig az emberanyag minősége hullámzik, a társadalom halódó szakaszában megbízhatatlanná válik az uralkodóosztály részére.

Igy magyarázható meg az a tény, hogy bár az imperialista hadseregek fegyverzete korszerű, viszonylag jó fegyverzet, mégsem tudják a szocialista hadművészet elveit átvenni és gyakorlatban alkalmazni, mert nem áll rendelkezésükre megfelelő emberanyag. Uj hadművészet csak akkor alakulhat ki, ha mindkét alapvető tényező egyaránt megvan.

Mindezekből következik, hogy a haditudomány fejlődése szoros kapcsolatban van az osztályharccal.

A társadalom hanyatló szakaszában a termelőerők és a termelési viszonyok közötti bomlás, bomlást jelent a haditudományban is, mert megfosztja a haditudományt fejlődésének egyik döntő előfeltételétől, a fejlődő emberanyagtól.

A halódó osztálytársadalom katonai emberanyaga olyan arányban romlik, amilyen arányban élesedik az osztályharc a társadalmon belül, amilyen arányban ráeszmél a nép az uralkodóosztály belső kizsákmányoló és ezt a kizsákmányolást kiszélesíteni akaró rabló, imperialista törekvéseire.

A háború is visszahat az osztályharc fejlődésére, mert a hosszantartó megpróbáltatás növeli a nép elégedetlenségét, szélesíti a háborút viselő uralkodóosztály elleni harcot. Felkelések törnek ki a hadseregben, egyes alakulatok megtagadják az engedelmességet (pl. 1917-ben lázadások a francia, német, osztrák hadseregben). A forradalom érlelődik és végül az osztályharc legmagasabb formájában, fegyveres felkelésben robban ki.

A fegyveres felkelésben már előreveti árnyékát az új fejlettebb hadművészet. Hiszen a fegyveres felkelésben a meglévő fejlett haditechnikát először kapcsolják össze az új, jobb minőségi forradalmi emberanyaggal.

A szocialista haditudomány első megnyilvánulásait tehát a proletariátus fegyveres felkelésében találhatjuk meg, amelyben az orosz munkásosztály Marx—Engels útmutatásai alapján Lenin és Sztálin elméleti és gyakorlati vezetésével vívta ki világtörténelmi jelentőségű győzelmét.

Ezzel kezdődött a világtörténelem legtökéletesebb haditudományának viharos fejlődése. Fejlődésének soha nem látott ütemét az tette lehetővé, hogy a leghaladóbb elmélet, a marxizmus-leninizmus alapján áll, a leg-

haladóbb haditechnika a Szovjetunió haditechnikája és a legjobb emberanyag, a szocialista embertípus áll rendelkezésére s háborúi pedig eleve csak igazságos háborúk lehetnek.

A haditudomány fejlődésének két előfeltétele azonban csak lehetőség, amelyet hozzáértéssel kell alkalmaznunk, hogy valósággá váljék. Itt domborodik ki a hadvezér szerepe: „... a zseniális hadvezér befolyása... arra korlátozódik, hogy a harcmódot hozzáalkalmazza az új fegyverekhez és harcosokhoz."[5]

Minél jobb a hadvezér kapcsolata a háborúban résztvevő emberanyaggal, minél jobban megérti céljaikat, törekvéseiket, minél jobban ki tudja használni a rendelkezésre álló haditechnikát, politikai, gazdasági, erkölcsi lehetőségeket, annál nagyobb, tehetségesebb hadvezérrel állunk szemben. Amikor a burzsoá katonai tudósok ezt a tételt tagadják, elszakadnak a valóságtól; légvárakat, fantasztikus terveket építenek és törvényszerűen vereséget szenvednek.

Ezek után vizsgáljuk meg egészen röviden, hogyan fejlődött a hadművészet a történelem folyamán.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ebben a kisterjedelmű tanulmányban csak az általános érvényű jelenségekre szorítkozhatunk.

A katonai demokráciák hadművészete.

Az ősközösségi társadalmakban voltak fegyveres összeütközések. Hordák, csoportok gyakran ütköztek össze egymással vérbosszúból, vagy jobb lelőhelyért, vadászterületért. Ezek az összeütközések azonban még nem voltak háborúk, mert nem volt jellemzőjük a leigázásra, kizsákmányolásra való törekvés, amely Engels szerint a háború fogalmának legfőbb meghatározója.

A háború, a magántulajdon megjelenésével, az ősközösség bomló szakaszában, az úgynevezett „katonai demokrácia" korában kezdődik, amikor a „háború és a háborúra való szervezkedés a nép életének állandó funkciója lett."[6]

A fejlődésnek ezen a fokán „a társadalmak nemcsak a termelőmunka szervezetei, hanem egyúttal katonai szervezetek, amelyeknek feladatai közé tartozik a termelőmunka feltételeinek biztosítása. A társadalom, mint katonai szervezet, valamennyi harcképes férfitagját magába foglalja".[7] Az előző időszaktól eltérően most puszta zsákmányszerzés, rablás céljából viselnek háborút. Ezekben a háborúkban még az egész társadalom érdekelve volt. A katonai demokrácia fokán már megjelennek a főnökök kíséretei. A kíséretek tagjai már elsősorban katonák, így ezek a kíséretek a hivatásos hadseregek csíráivá válnak. A katonai demokráciában élő népek, még „népek fegyverben", mert hiszen fegy-

[5] Engels: Anti Dühring. 171 old. Szikra 1950.
[6] Marx—Engels: Válogatott művek II. 309 old. Szikra 1949.
[7] Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. 35 old. Szikra 1949.

vere még minden férfinek van, de a rendszeres fegyverforgatás már egyre kevesebbek dolga: a többség csak nagy veszély idején fog fegyvert.

A főnökök kísérlete tehát a hadsereg állandó magjává lett. Ez mivel minden háborúban részt vett a zsákmányból, meggazdagodott s később ezt a gazdagságot a többi szabad feletti hatalom megragadására használta fel.

Az uralkodóosztály kialakulása és a néptől elkülönült, sőt vele szembenálló hivatásos hadsereg megszületése tehát szoros kapcsolatban van egymással.

A katonai demokráciák fegyveres erejének jellegét nagy mértékben befolyásolja az, hogy földművelő vagy állattenyésztő nép fegyveres erejéről van-e szó? Az előbbi esetben gyalogságból, az utóbbi esetben pedig lovasságból áll a fegyveres erő zöme.

A katonai demokrácia fokán élő népek már ismerik a fémfeldolgozást, réz, bronz, sőt vas fegyvereik is vannak, de a fémfeldolgozás módja még kezdetleges, ezért fegyvereik minősége gyenge, gyorsan törnek.

Támadó fegyverük a lándzsa, fejsze, vagy bárd, íjj és nyíl, ritkábban a kard. A földművelő népeknél a fejsze és a lándzsa, az állattenyésztő népeknél pedig az állati anyagokból készült íjj volt a főfegyver. Védőfegyvereik a vért, sisak, pajzs még bőrből és fából készülnek.

A katonai demokrácia társadalmi felépítése döntő kihatást gyakorolt a harceljárásra és a szervezésre. A katonai demokráciában a szervezési egységek egybeestek a társadalmi szervezettel. A nagycsalád, nemzetség, törzs, törzsszövetség harcosai egy-egy szervezési egységet alkottak. Harcrendet eleinte valószínűleg nem alkottak, csak laza csoportokban harcoltak. Később önkéntelenül is kialakulhatott az „ék"-alakú harcrend, úgy, hogy a legbátrabb „vezér" indult támadásra és tőle jobbra-balra lemaradva törtek előre a többi harcosok.

A nyílt ütközetet, a kézitusát, különösen akkor, ha nyilvánvalóan jobb fegyverzetű ellenséggel kerültek szembe, fegyvereik gyenge minősége miatt kerülték. Ellenfelüket a terep mesteri kihasználásával igyekeztek tőrbecsalni (pl. teutoburgi ütközet). Az állattenyésztő népek — például a honfoglaló magyarok — ezen felül jól fehasználták lovuk mozgékonyságát, gyorsaságát, és távolharcfegyvereiket. Igy keletkezett a keleti népek jellegzetes lovastaktikája.

Kialakultak az első várak is. Az erődítmények, amelyek földből, sövény- és cölöpkerítésből készültek, gyűrű alakban vették körül a települést (pl. avargyűrű). A fontosabb helyeket két-három ilyen gyűrű is védte. Az ilyen erődöket lehetőleg nehezen megközelíthető helyen, vizek, mocsarak között, dombokon építették. Hogy távolharcfegyvereiket jobban kihasználhassák, a várba vezető út úgy kanyargott, hogy a támadó mindig jobb oldalát mutassa a védők felé, mert innen védtelen volt, ugyanis a balkezében vitte a pajzsát.

A cselre, az ellenség megtévesztésére alapozó taktika igen nagy fegyelmet követelt, mondhatnánk ez volt hadművészetük alapja. Amikor

az ősközösségi társadalom további bomlásával ez a fegyelem szertefoszlott, hadművészetük hanyatlásnak indult, s megkezdődött a vereségek sorozata. (Pl. a kalandozó magyarok riadei és augsburgi veresége.)

A római rabszolgabirodalom hadseregének hadművészete.

A rabszolgatársadalomban a hadsereg emberanyaga a szabadok közül került ki, a rabszolgákat a hadseregben csak igen kivételes esetekben és csak a kezdeti időszakban használják fel. A rabszolgatartó államok állandó háborúkat viseltek. A háborúk célja a rabszolgaszerzés volt; csak így tudta ugyanis fenntartani és fejleszteni társadalmi rendszerét. Az állandó háborúkhoz természetesen erős hadsereggel kellett rendelkeznie.

A rabszolgatársadalom kezdeti időszakában az egyes fegyvernemeket (könnyű gyalogság, nehéz gyalogság, lovasság) a vagyoni tagozódás alapján állították fel. A harcosnak saját magának kellett beszereznie fegyverzetét. Minél költségesebb volt a fegyvernemnek megfelelő fegyverzet beszerzése, annál gazdagabb rétegekből került ki az illető fegyvernem. A hadseregnek még minden tagja szabad volt.

A harcosokat csak alkalomszerűen, egy-egy hadjárat tartamára hívták össze; ezért harci gyakorlatuk csak kevés lehetett. Olyan harcmódnak kellett tehát kialakulnia, amelyben a gyakorlatlan harcosok is jól alkalmazhatók voltak. Ennek a követelménynek azonban az ékalakú harcrend is megfelelt volna.

A fémfeldolgozás fejlődése azonban minőségileg megjavította a fegyverzetet. A fém vért, sisak, pajzs, jobban védte a harcost, a könnyű hajítódárda helyett a hosszabb lándzsa (a római hasta és a görög sarissa), valamint a jobb minőségű kard, hatásosabbá tették a kézitusát. Az új harcrendnek tehát olyanná kellett alakulnia, amelyben egyszerre minél több harcos küzdhetett.

Ennek az utóbbi követelménynek az „ék" már nem felelt meg. A harcrend új formája alakult ki: a zárt falanx.

Az egyszerű falanx harcászatát a legmagasabb fokra a görög Epaminodas fejlesztette az i. e. 4. szd-ban. Az erők zömét az egyik szárnyra való összpontosításával egyoldali átkarolást tudott végrehajtani. Macedoniai Sándor diadalait legtöbbször epaminodasi harcrend élén aratta.

A zárt falanx azonban nehézkesen mozgott, nem tudta a terep adottságait kihasználni, manőverezésre nem volt alkalmas, oldal- és szárnytámadásra nagyon érzékeny volt; új formának kellett kialakulnia.

A lehetőséget ehhez az adta meg, hogy a rabszolgák szerzéséért folytatott szakadatlanná váló háborúkban a katonák megszerezték a szükséges gyakorlatot és a hadsereg fegyelme sokkal szilárdabb lett, tehát a falanxot meg lehetett bontani és egyes részeinek nagyobb önállóságot lehetett adni.

Ez adott lehetőséget a manipuláris falanx megszervezésére. Ebben a formában az alapegységek, a manipulusok — század erejű egységek — sakktáblaszerűen voltak elhelyezve.

Egy ókori katonai író szerint a manipuláris falanxszal a következő harcrendi felállításokat és a velük kapcsolatos manővereket lehetett végrehajtani:

— párhuzamos harcrend, arctámadásra alkalmas,

— ferde harcrend, ebből a harcrendből a jobb- vagy balszárny indult támadásra,

— kétoldali átkarolás, ekkor mindkét szárny támadt, a középen, leplezésére csak könnyű gyalogság volt elhelyezve.

Említi még a „nyárshoz" hasonló harcrendet, ez azonban csak a ferde harcrendeknek menetből való felvétele lehetett.

A manipuláris falanxszal hajtották végre az ókor egyik legszebb manőverét, a kétoldali átkarolást, amelyet Hannibál a cannaei csatában (i. e. 216) teljes bekerítéssé fejlesztett tovább. Láthatjuk tehát, hogy a manipuláris falanx milyen engedelmes eszköz lehetett a jó hadvezér kezében.

A folytonos háborúk azonban, melyek a tehetősebbeknek hatalmas hasznot jelentettek, tönkretették a hadsereg zömét alkotó szabad parasztokat. A gazdagabbak igyekeztek kibújni a szolgálati kötelezettség alól, vagy pedig ugródeszkának tekintették a katonai szolgálatot; a parasztság elszegényedése ugyanakkor tömegjelenséggé vált. A hadseregben szolgáló paraszt már nem a háborúval, hódításokkal, hanem azzal törődött, hogy hazakerülhessen. A hadsereg fegyelme és harcértéke rohamosan csökkent és nem tudott ezen segíteni a két Gracchus reformkísérlete sem. Ez végül szükségessé tette a hadsereg újjászervezését.

Mindezzel párhuzamosan hatalmas vagyontalan tömeg alakult Rómában, a parasztság elszegényedett elemeiből és a felszabadított rabszolgákból. Ez a tömeg nem volt a cenzusba beosztva, de pénzért vállalkozott a katonáskodásra. Ez adott lehetőséget Gaius Mariusnak arra, hogy az i. e. 2. szd. végén átszervezze a hadsereget.

Ez volt annak a folyamatnak a kezdete, amelynek során a főleg parasztokból álló hadsereget az önkéntes zsoldosokból álló hivatásos hadsereg váltotta fel.

Marius három-három manipulust egy cohorsba egyesített, így nagyobb harcászati egységek keletkeztek, melyek kb. a mai zászlóaljaknak feleltek meg.

A cohorsból képzett falanx vezetése sokkal könnyebb volt, mert egy légióban 30 intézkedési egység helyett csak 10 maradt; ugyanakkor pedig ezek az egységek nagyobb feladatok megoldására is képesekké váltak.

A cohorsok harcászatának — a római hadművészet legfelsőbb fokának — létrejöttét az tette lehetővé, hogy Marius nagyobb gyakorlattal rendelkező zsoldosokból állította össze a hadsereget, a gyalogságot pedig egységesítette; egységes fegyverzettel, felszereléssel látta el.

A zsoldosrendszerre való áttérés megváltoztatta a hadsereg szellemét és a rabszolgatársadalom egyre mélyülő válsága tovább züllesztette a hadsereget is. Eddig a főfegyvernem a gyalogság volt, bár voltak

mellette lovasok, harci gépek is. A harcászat a rohamon és a kézitusán alapult.

Ezután egyre inkább védő harceljárás került előtérbe. A harcosok főfegyverévé az íjj és a nyíl vált, ismét rátértek a hosszú lándzsa és kard használatára. Nagymennyiségű hadigépet osztottak be a légióba, jóllehet a hadigépeket eddig nehézkességük miatt csak várostromoknál használtak.

Láthatjuk tehát itt is, hogy rabszolgatársadalom hanyatló korszakában, hogy romlik a rendelkezésre álló emberanyag és ennek kapcsán hogy áll meg a hadművészet fejlődése.

A légió első cohorsát válogatott katonákból állították össze. Ez a cohors hajtotta végre a legfontosabb feladatokat. Mindez emlékeztet az imperialisták kísérleteire; az imperialisták hadseregük harcértékének csökkentését, haditechnikával igyekeznek pótolni, a közelharctól való irtózás pedig rohamzászlóaljak felállításával akarják ellensúlyozni.

A római hadsereg züllését azonban nem lehetett megállítani. A rabszolgafelkelések mellett a barbárok részéről egyre nagyobb erejű külső támadások érték a római birodalmat. Az uralkodóosztály úgy igyekezett államát a külső barbár támadásokkal szemben megvédeni, hogy zsoldba fogadta a birodalom területén élő barbárokat.

Ezek a katonai demokrácia fokán élő barbárok természetesen saját harceljárásuk szerint harcoltak, ezért a római hadművészet gyorsan lehanyatlott és a birodalom bukása után szinte teljesen feledésbe merült.

A korai és a virágzó feudalizmus hadművészete.

Róma bukása után a római birodalom területét a katonai demokrácia fokán élő barbárok szállták meg. Ezzel a rómaiak egykor magasfokú hadművészetének utolsó nyomai is megsemmisültek.

A Róma helyén alakuló barbár királyságok hadserege kisebb részben az előkelők állandó kíséretéből, nagyobb részben azonban az egyszerű, vagyontalan „szabadokból" tevődött össze. Ezek a szabadok a „király" hívására még kötelesek és — ami fontosabb —, még képesek voltak hadbavonulni. Ezek a barbár népek átugrották a rabszolgatársadalmat. Igy hadművészetük újra a katonai demokrácia fokáról indult fejlődésnek.

A feudális viszonyok fejlődése során azonban a szabadokból mind többen váltak jobbággyá és ezzel képtelenné arra, hogy akárcsak alkalmilag is katonáskodjanak. A katonáskodás egyre inkább az uralkodóosztály monopóliumává változott. Ez a hadsereg létszámának állandó csökkenéséhez vezetett.

A szabadok jobbággyáválásával párhuzamosan, hatalmasan megerősödtek a feudális birtokok. Ezek a birtokok már jelentős nagyúri magánhadseregeket tudtak eltartani, mindennapos rablóhadjáratok nélkül is. Ez képessé tette a feudális seregeket arra, hogy leigázva tudják tartani jobbágyaikat, hogy megvédjék, sőt növeljék uruk birtokát.

Legfontosabb funkcióját — a kizsákmányolást biztosító feudális állam védelmét a külső támadás ellen — azonban nem tudta ez a részekre szakadozott feudális sereg ellátni. Ez akkor bizonyosodott be, amikor a normannok, az arabok, a magyarok támadása Nyugat-Európára zúdult.

Nem védhette meg a feudális államot ez a részekből álló hadsereg a hódítókkal szemben, mert mint kizárólag az uralkodóosztály tagjaiból álló erő, számbelileg feltétlenül alatta állt a szinte kimeríthetetlen tarlékokkal rendelkező katonai demokráciák hadseregeinek, ugyanakkor pedig részekre tagozódása miatt meg sem közelíthette fegyelem tekintetében a támadók hadseregét.

A feudális állam fenntartásáért — és ezzel a haladásért — küzdő uralkodók előtt kettős feladat állt. Egyik nagy feladatuk az volt, hogy olyan magánhadsereget teremtsenek, amely magját képezi az állami haderőnek, ugyanakkor pedig erre a magra támaszkodva, rendelkezésük alá tudjuk vonni az engedetlen úri magánhadseregeket is.

De ahhoz, hogy a feudális államot meg lehessen védeni, nem volt elég a hadsereg központi vezetéséért vívott néha eredményes, gyakrabban eredménytelen harc. Ez még nem ellensúlyozta a támadók számbeli fölényét. A számbeli fölény megszüntetését a lovagi fegyverzet kialakítása volt hivatva biztosítani. A hadsereg létszámának folyamatos csökkenését, amely a szabad parasztság jobbággyávválásával volt összefüggésben, ezzel lehetett csak ellensúlyozni.

A lovag tetőtől-talpig páncélba öltözött; a céhipar már képes volt ilyen fegyverzet előállítására. A páncélos lovag nehéz hidegvérű lovon harcolt, hiszen más ló nem bírta volna el a súlyos terhet. Magát a lovat is felvértezték.

A lovag fegyverzete az ellenfélnek nyergéből való kiütésére alkalmas lándzsából, súlyos, egyenes, a páncél átütésére való kardból, pajzsból állott. De ez a súlyos fegyverzetű lovag egyedül képtelen volt a harcra, ezért kíséretéhez tartozott több könnyű fegyverzetű, mozgékony lovas, akiknek az volt a feladatuk, hogy biztosítsák a lovagot, valamint több gyalogos fegyverhordozó és szolga. A lovag és kísérete egy „lándzsát" képeztek. A lándzsa volt a lovagkor harcászati alapegysége.

A harcot azonban a nehézfegyverzetű lovagok a kíséret nélkül vívták meg. A lovagok ékalakú harcrendben, lassú ügetésben támadtak. Az ellenséggel való összecsapás után a harcrend mindkét részről párokra bomlott, a csata párharcok szövevényévé vált.

A nagyurak magánhadseregeiből álló lovagi hadsereg nehézkes mozgása és széttagoltsága miatt manőverezésre nem volt képes és nem tudta az ellenséget üldözni sem. A lovagok nem is törekedtek az ellenség megsemmisítésére, megelégedtek azzal, hogy minél több előkelő foglyot ejtsenek, akikért azután magas váltságdíjat követelhettek.

A feudális társadalom széttagoltsága tehát széttagoltságot jelentett a hadművészetben is. Hiányzott a központi vezetés, irányítás. A hatalom

alapja, a föld, a király kezéből egyre jobban szétosztódott a főurak kezébe. A főurak hadseregüket, a bandériumokat, elsősorban egyéni hatalmuk növelésére használták fel, ha külső támadás elhárítására hadba szálltak is, hadseregük egységes terv alapján való egybefogottsága általában nem következhetett be.

A lovagi hadsereg ezért természetesen csak lovagi sereggel szemben állhatta meg helyét. Amikor a termelőerők fejlettsége egyre nagyobb, már tartományi méretű gazdasági egységek kialakulását tette lehetővé, amikor a gyorsan növekvő terhek miatt a parasztság tartományi méretű felkelésekben adott hangot elégedetlenségének, a lovagi seregek a fegyverviseléshez nem szokott, de lelkesedéstől fűtött, döntésre törekvő, elszánt, mozgékony és kemény paraszti gyalogos csapatokkal találták magukat szemben.

A paraszti gyalogcsapatok nem egyszer jelentős részgyőzelmeket arattak az úri seregek felett és ezzel a parasztfelkelésekben megszületett a lovagi sereg erős ellenlábasa — a modern gyalogság őse.

A svájciak győztes tartományúr- és Habsburg-ellenes harcában, a 13. szd. második felében, és a 14. szd-ban született meg a lovagok ellen harcoló parasztkatonák egyik legjellegzetesebb típusa: az alabárdos. Az alabárdosok fegyverzete szemmelláthatólag a lovagok elleni harc céljára alakult. Főfegyverüket, az alabárdot igen sokoldalúan használták. Alkalmas volt a lovagok nyeregből való kirántására, szúrására, ütésre. A svájci gyalogosok megtudták állítani a lovagok rohamát, szét tudták szórni a nehézlovasságot.

A svájci gyalogságnál még magasabb színvonalú paraszti hadművészet született a huszita háborúkban. A huszita harcosok ismeretes szekértaktikájukkal már nemcsak arra voltak képesek, mint a svájciak, hogy megállítsák és szétszórják a lovagi csapatokat, hanem szekerükön következetesen üldözve az ellenséget, megsemmisítésükre törekedtek.

De nemcsak a nagyszabású felkelések csapásai ingatták meg a lovagi harceljárás legyőzhetetlenségébe vetett hitet, hanem helyi jellegű parasztfelkelések is arattak győzelmet uraikon.

Ez arra kényszerítette az uralkodó osztályt, hogy a gyalogos paraszti seregekkel gyalogos seregeket állítson szembe. Igy az uralkodóosztály első gyalogos seregei a paraszti felkelők elleni harc során születtek meg.

A későbbiek során az ipari fejlődés következtében, a városok polgárságán keresztül kialakult az uralkodónak az az anyagi bázisa, amellyel a feudális széttagoltság képviselőivel, az oligarchákkal szemben a központi hatalom megteremtéséhez hozzáfoghattak.

Az uralkodóosztály legerősebb tagja, az uralkodó, a 14—15. szd. során a gyorsan fejlődő, központosítást követelő városok adóját felhasználva, már képes volt e cél elérésére zsoldosseregeket felállítani. Az első zsoldosseregek elszegényedett lovagokból álltak és lovagi módra harcoltak, de amikor a parasztság elszegényedett rétege és az egyre növekvő

plebejus réteg kellő embertartalékot biztosított a zsoldosseregek részére, a gyalogság vált a királyi zsoldoscsapatok magjává.

Az uralkodók ezzel a zsoldossereggel ellensúlyozni tudták az úri magánseregeket, ezekben a zsoldosseregekben találták meg azt az erőt, azt az emberanyagot, amely erős támaszul szolgált a központosító törekvésekhez, amely külső támadásokkal szemben védeni és növelni tudta a feudális államot. A fejlődésnek ebben a szakaszában a zsoldossereg, — mint az uralkodó központosító törekvéseinek eszköze — feltétlenül haladó szerepet játszott.

Engels így ír erről: „A feudális berendezkedést olyan hadsereggel legyőzni, amely maga is feudális volt, amelyben a katonákat szorosabb kötelékek fűzte közvetlen hűbérurukhoz, mint a királyi hadsereg parancsnokához — ez nyilvánvalóan végtelen körben való mozgást jelentett volna, előrejutás nélkül. A tizennegyedik század elejétől kezdve a királyok arra törekedtek, hogy ettől a seregtől függetlenítsék magukat s megteremtsék saját hadseregüket. Ettől az időtől kezdve állandóan növekvő részt alkotnak a királyok seregében a toborzott vagy zsoldos csapatok."[8]

Az uralkodó azon keresztül, hogy a városok adója fejében kiváltságokat ad a városoknak, akarva akaratlanul a termelőerők fejlődését segíti elő és ezzel a hadművészet fejlődésének egyik előfeltételét teremti meg. Ez a körülmény segíti a lőfegyverek elterjedését és fejlődését. A lőfegyverek elterjedésétől kezdve a gyalogság harceljárásának fejlődését — jelentős mértékben növelte a lőfegyverek fejlődése.

Ismeretes, hogy az első puskák még kézi, kanócos gyujtású fegyverek voltak és mivel a gyujtólyukat felülről fúrták a csőbe, lehetetlen volt velük a célzás. Az oldalfúrt gyujtólyuk, a serpenyő, a töltővessző, majd a kanócos zár, a keréklakat és a kovás zárszerkezet elterjedésével megnőtt a tűzgyorsaság, a lőtávolság és a lövések pontossága.

A manufaktúra gyártásra alkalmas lőfegyver kialakulása és elterjedése egyre nagyobb lövész-gyalogos erők felállítását tette lehetővé. Ezzel a nehézlovasság — amely egyeduralmát már a gyalogság megjelenésekor elveszítette — végleg háttérbeszorult. Megszületett a támadóvédő gyalogság, és ez a gyalogság lassanként a hadsereg főfegyverneme lett.

A lövegek is jelentős mértékben fejlődtek. Már a huszita háborúkban megjelentek az első tábori lövegek, egyelőre csak szekerekre kötözött lövegcsövek formájában, majd alkalmazták az első kétkerekű lövegtalpat, amely fokozta a tüzérség manőverező képességét.

Bár a lövegek fejlődése ennek ellenére még mindig gyermekcipőben járt, már így is hatalmas szerepe volt a várostromban, „a nehézágyúk már számtalanszor rommá lőtték a lovagvárak szabadon álló falait s hí-

[8] Engels: A német parasztháboru 149 old. Szikra 1949.

rül adták a feudális nemességnek, hogy a lőporral vége az ő uralmuknak."[9] — állapítja meg Engels.

A lövegcsövekre csőcsapokat készítettek, a cső emelésére és süllyesztésére pedig faéket használtak. Mindez megkönnyítette az irányzást. A kőlövedékek használatáról áttértek a vaslövedékek alkalmazására, feltalálták az üreges, gyujtó, világító, majd robbanóanyaggal töltött lövedékeket és a kartácsot is, ezzel megnövekedett a tüzérségi tűz hatása. A lőpor előre való kimérése, a töltényzacskók és az egyesített lőszer akalmazása megnövelte a tűzgyorsaságot.

Az egyre javuló fémmegmunkálási eljárással mind szilárdabb lövegcsöveket tudtak készíteni; ez lehetővé tette több lőpor alkalmazását, s ezzel a lőtávolság megnövelését.

A központi hatalom megerősödésével és a fegyverek fejlődésével párhuzamosan gyorsan fejlődött a gyalogság harceljárása. A puskások a 15. szd-ban négyszögben álltak fel. A négyszög mélysége 8—19 ember volt. A négyszög mélységét a töltés gyorsasága határozta meg, csak igy volt biztosítható ugyanis a folyamatos tüzelés. Az első sor elsütötte puskáját, azután hátra ment, tölteni, majd ugyanígy cselekedett a második és a további sorok is. Mire ismét az első sorra került a tüzelés, az már megtöltötte puskáját.

Kezdetben a tűzharcot a tüzérséggel együtt csak a gyalogság kisebb része vívhatta meg; a gyalogság nagyobb részét közelharcfegyverekkel — főleg lándzsával — szerelték fel és a lovassággal együtt csak a rohamban vett részt.

A puskák tökéletesedésével azonban a lovasság mindinkább háttérbe szorult, a lándzsások száma pedig egyre csökkent, majd a szurony elterjedése után főfegyvernemmé vált a szuronyos puskával felszerelt gyalogság.

A puska fejlődése úgy alakította át a harceljárást, hogy a gyalogság négyszögének mélysége, a töltés meggyorsulása folytán egyre csökkent, először téglalapalakú lett, majd 2—3 ember mélységű vonal-alakzattá nyúlhatott.

Igy alakult ki a vonalharcászat. Harcrendekben a zászlóaljak 2—3 soros vonalban vonultak fel. A hadsereg egymás mögé rendszerint két, vonalból álló lépcsőt vonultatott fel, az erők és eszközök összpontosítása nélkül. A tüzérséget és a lovasságot a szárnyakon helyezték el.

Az ilyen hadsereg harcban csak lassan, nehézkesen mozoghatott, csak teljesen sík terepen tudott működni, manőverezésre, alakzatváltoztatásra nem volt képes. A csaták ezért szinte minden esetben arccsaták voltak.

II. Frigyes porosz király a ferde harcrend alkalmazásával megkísérelte a manőver kezdetleges formájának megvalósítását. A ferde harcrend lényege az volt, hogy Frigyes azt a szárnyát, amely fölényben volt az ellenség szembenálló szárnyával szemben, támadásra indította, míg

[9] Engels: A német parasztháború 151 old. Szikra 1949.

a másikat fenyegetően visszatartotta, hogy ellenfelét az átcsoportosítás kísérletétől visszatartsa. Frigyes erősebb szárnya az ellenség szárnyát könnyen át tudta törni, vagy karolni. A vékony vonal áttörése, illetve átkarolása ebben az időben a győzelmet jelentette.

A vonalharcászatot nagyobb, hadászati méretekben is alkalmazták. Így keletkezett az ú. n. kordon-hadászat. A hadsereget a határ mentén egyenletesen szétosztották, hogy minden fontos pontot védhessen.

Emellett azonban nem tartottak vissza erős tartalékot, az erők és eszközök zömét nem összpontosították. Ez természetesen azt eredményezte, hogy a hadsereg mindenütt egyformán gyenge volt.

Így a kezdetben természetes fejlődést, — a fegyverek jobb kihasználását — jelentő vonalharcászat, amikor már nem fejleszthették tovább, ahhoz mereven ragaszkodtak, illetve a hadászatra is ráerőszakolták, — elavulttá, reakcióssá, haladásellenessé vált. Ez jellemezte a 17—18. szd. dinasztikus háborúit.

A vonalharcászat és a kordon-hadászat elmélete a methodizmus volt. Mivel a vonalharcászat komplikált manővereire nehezen kiképzett, nagy erőfeszítéssel felszerelt hadseregeket nem akarták kockázatos ütközetekben veszélynek kitenni, a methodizmussal igyekeztek a vonalharcászat és a kordonrendszer hiányosságait elméletileg elleplezni.

A methodizmus szerint kerülni kell a csatákat, a harc célját menetekkel, ügyes manőverezéssel, az ellenség oldalának, hátának veszélyeztetésével, várak, raktárak elfoglalásával kell elérni. A háború célja soha nem az ellenség megsemmisítése, csak hatalmának korlátozása.

A methodizmus kialakulásának társadalmi, politikai oka volt. A bomló feudalizmus élesedő osztályharcai nyomán a parasztfelkelések, a polgári forradalmak veszélye egyre jobban fenyegetett mind a saját, mint az ellenséges országban, ezért az elnyomás fenntartására és az „egyensúly megóvására" való törekvés sohasem engedte meg az ellenséges hadsereg — amely szintén az uralkodóosztály hű szövetségese volt — megsemmisítését.

A hadsereg feltöltését már nem biztosították az önként jelentkezők. Legtöbbször csellel, erőszakkal kényszerítették az újoncokat a hadseregbe. A kényszerrel toborzottakat természetesen csak a legvadabb erőszak alkalmazásával lehetett a szökéstől visszatartani. Ezért az uralkodóosztályok tovább ragaszkodtak a vonalharcászathoz, még akkor is, amikor a fegyverek fejlődése célzott egyes lövések leadását is lehetővé tette, tehát amikor már nem kellett volna az össztüzeket lövő vonalat fenntartani. A bomló feudalizmusban azonban nem lehetett a harceljárást megváltoztatni, fenn kellett tartani a vonalrendet, mert a tisztek csak vonalban tarthatták szem előtt a harcosokat. Azért irtóztak a terepfedezet kihasználásától is, mert az erdők, községek alkalmat adtak a tömeges szükésre. Láthatjuk tehát, hogy bár fejlett a haditechnika, nincs hozzá megfelelő emberanyag, a hadművészet egyhelyben topog, sőt visszafejlődik.

A korai kapitalizmus hadművészete.

Nézzük meg, hogyan fejlődött a haditechnika a feudalizmus végén? A XVII. század végén és a XVIII. század elején a lőfegyverek gyorsan fejlődtek tovább. Feltalálták a vas puskavesszőt és a kúpalakú gyujtólyukat; ezzel tovább nőtt a puska tűzgyorsasága. A hajlított tusa és az irányzék általánossá válása minden harcos részére lehetővé tette a célzott lövések leadását.

A tüzérség még nagyobb fejlődésen ment keresztül. Eddig minden löveg űrmérete más és más volt, ekkor egységesítették a lövegfajtákat. Ez jelentősen megkönnyítette a gyártást és a lőszerpótlást. Lehetővé vált a tartalékalkatrészek gyártása is. Tökéletesebb magassági irányzógépet és könnyebb lövegtalpat is szerkesztettek, elterjedt a tüzérségi quadrans. Mindez lehetővé tette a pontosabb irányzást, megnövelte a tüzérség manőverező képességét, az egyesített lőszer általános elterjedése pedig még jobban megnövelte a tűzgyorsaságot.

Ahogy a termelési viszonyok messze elmaradtak a termelőerők fejlődésétől, a katonai emberanyag fejlődése elmaradt a haditechnikától. Végül, amikor az egyre élesedő osztályharc forradalomba csapott át, és a feltörekvő osztályok szétzúzták a feudalizmus korhadt rendjét, a termelési viszonyok gyors, minőségi megváltozásával együtt megváltozott az emberanyag is.

A francia polgári forradalomban megszületett új katonaanyag lehetővé tette a harceljárás továbbfejlődését. A francia forradalom olyan lelkesedéstől izzó harcosokat adott hadseregének, akiknek szökésétől nem kellett félni, akiket nem kellett a tiszteknek szemmel tartaniok. Ez az emberanyag a jobb fegyverek birtokában új harceljárást tudott kialakítani. Ez az új harceljárás az amerikai szabadságharcban kialakult, terepet kihasználó, laza lövészrajok tüzének és a lökőerőt jelentő zárt négyszögek harcának összekapcsolásából született.

A lövészrajok feladata a tűzharc megvívása és ezzel az ellenség vonalainak megbontása, a mögötte felvonuló négyszögek feladata pedig a lökőerő biztosítása, a döntés kicsikarása volt. Ez a harcrend lehetővé tette a terep kihasználását, az erőknek és eszközöknek a főirányba való összpontosítását, manőverek végrehajtását harc közben és a harc mélységéből való táplálását. Ezzel a harceljárással aratta győzelmeit a francia polgári forradalom, majd Napoleon.

Napoleon azonban a francia forradalom igazságos háborút igazságtalan, rabló háborúkká változtatta. A napoleoni elnyomás az európai népekben felébresztette a nemzeti öntudatot és a Napoleon ellen vívott igazságos háború tudata — bár Európa országai zömének társadalmi rendszere feudális maradt, — jobb emberanyagot adott a harchoz. Ez lehetővé tette a Napoleon ellen harcoló hadvezérek számára is az új, fejlettebb harceljárás alkalmazását. A honvédő harc igazságossága és a vakfegyelmen alapuló súlykolás helyett öntudatos, öntevékeny harcosok nevelése tette lehetővé Kutuzov győzelmét.

A haditechnika fejlődése azonban nem állt meg. A durranóhigany feltalálása kiküszöbölte a lőfegyvereknél az időjárás káros hatását. A csappantyús és gyutacsos puskákat — bár még mindig előltöltőek és síma csövűek voltak — már esőben, szélben is lehetett használni.

A 19. század közepén feltalálták a hátultöltő egylövetű puskákat és 1866 után a régi elöltöltőket is átalakították hátultöltővé. Általánossá vált a cső huzagolása és az eddigi gömblövedék helyett a hosszlövedék alkalmazása.

A puskák űrmérete csökkent, tűzgyorsaságuk nőtt. Mindemellett azonban a puskák fejlődésének legfontosabb eredménye az volt, hogy a hátultöltő fegyverekkel minden testhelyzetből, — fekve is — lehetett tüzelni, lehetővé vált tehát a terep tökéletes kihasználása.

Az ezzel egyidőben kialakult, hátultöltő, huzagolt csövű lövegek pedig nemcsak pontosabban lőttek, hanem számottevően tovább nőtt tűzgyorsaságuk is.

Az új fegyvereket az 1870—71-es francia—porosz háborúban alkalmazták általánosan. A régi harceljárás természetesen nem felelhetett meg az új fegyvereknek. A hatalmas, célzott puskatűzben a francia zászlóaljoszlopok és a német századoszlopok egyaránt összeomlottak. A háború további során tehát azokban a sűrű „csatárrajok"-ban folytatták a harcot, amelyekre az oszlopok már eddig is maguktól fölbomlottak.

A kapitalizmus hadművészete a háború gépi korszakában.

A XX. század elejére kialakult az imperializmus, „a kapitalizmus legfelsőbb foka", a kapitalizmus „élősdi" és „rothadó" szakasza. Az imperializmus létrejöttével párhuzamosan megkezdődött a hadművészet fejlődésének egy újabb korszaka, melyet Sztálin szavaival a háború gépi korszakának nevezünk.

A tőkés termelési mód kialakulása idejének háborúi — melyek közül Kutuzov, Napoleon háborúi, a porosz-francia háború a legjellegzetesebbek — még a háború kézműipari korában játszódtak le. A kapitalizmusnak a kézműipari korszakra eső háborúiban a háborús erőt — mint korábban is — mindössze a fegyveres erő létszáma, a rendelkezésre álló fegyverzet, az előre kiképzett tartalék, a békében felhalmozott hadianyagkészletek és a már háború előtt működő hadiipar jelentette.

A gépi korszak háborúinak méretei — mint az első nagy példára, gondjunk, az első világháborúra — minden vonatkozásban ugrásszerűen megnőttek.

Elsősorban hatalmasra duzzadt, nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is, a haditechnika. A gyalogság sorozattűzfegyvereinek általános használata, rendkívül nagyszámú löveg harcbavetése, a katonai szállítás és híradás fejlettsége, az új harceszközök, különösen a repülők és a harckocsik megjelenése azután elengedhetetlenné tették, hogy megállás nélkül növeljék a hadseregek létszámát is. Így milliós tömeghadseregek

alakultak ki, melyeknek felfegyverzése és eltartása a hátország minden dolgozójának napról-napra növekvő erőfeszítését követeli meg.

Az imperialista hadseregbe besorozott és a hátországban nyomorgó dolgozók tehát különösen háború idején érzik a kapitalizmus „élősdi" és „rothadó" voltának súlyát és egyre megbízhatatlanabbá válnak „gazdáik" számára; végül pedig már nem tudnak a régi módon élni és mint ezt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példája az imperialisták számára is világosan megmutatta, fegyverüket uraik ellen fordítják.

Az imperialisták tehát azon igyekeznek, hogy hadseregüket és hátországukat „megbízhatóvá" tegyék, kiküszöböljék hadseregükből — a dolgozót. Elméleteik szerint ennek útja a haditechnika további felduzzasztása. A gyakorlatban ezek az elméletek azonban nem állhatják meg helyüket — hiszen egészen világos, hogy a növekvő haditechnikának megfelelően növelni kell a hadsereg létszámát és fokozni kell a hátország kiszipolyozását. Ez pedig elkerülhetetlenül az osztályharc további elesedéséhez vezet.

A kapitalisták „haditudománya" tehát a háború gépi korszakában — menthetetlenül csődbe jutott.

Ezek után nézzük meg részleteiben, hogy milyen különbségek vannak a háború kézműipari és gépi korszaka között.

A gépi korszak katonai erejének a hadsereg mellett döntő tényezőjévé vált a hatalmas ipar, a fejlett közlekedési rendszer, a termelékeny mezőgazdaság; az előre felhalmozott nyersanyagkészletek, a munkaerőtartalékok és szinte a legfontosabb tényezővé vált az államnak az a képessége, hogy mindezeket a tényezőket mozgósítsa és a háború céljaira felhasználja.

A háború kézműipari korszakában, amikor tulajdonképpen csak a hadsereg képezte az állam egész katonai erejét, a harcászatnak döntő szerepe volt. A hadsereg rendszerint az arcvonal egy szűk szakaszán végrehajtott egy ütközetben eldönthette a háború sorsát.

A gépi korszakban a milliós hadseregek, a harceszközök tömegei többszáz kilométeres arcvonalon vívják harcukat. A háborúban résztvesznek az állam rendelkezésére álló összes erők és így a háború az állam katonai, gazdasági, politikai erejének sokoldalú próbájává válik és előtérbe kerül a hadászat döntő szerepe.

A kézműipari korszak harcaiban az izomerő és a szúró, vágó fegyverek (ú. n. hidegfegyverek) szerepe még nagyobb volt, mint általában a harci gépeké és a tűzfegyvereké. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kézműipar korszakban nem alkalmaztak harci gépeket; az erődítések ostroma például elképzelhetetlen gépek nélkül. A kézműipari korszakban azonban a gépek mindvégig másodrendű szerepet játszottak.

A hadikiadások megoszlása mutatja ezt a legjobban. A kézműipari korszakban a hadikiadások zömét a személyi kiadások és az állomány ellátása alkotta. A haditechnikai eszközökre az összkiadásoknak csupán 11—15 százalékát fordították.

A háború gépi korszakában egész más a helyzet. Pl. 1944-ben az USA hadikiadásainak 67 százalékát haditechnikai eszközök vásárlására fordította.[10]

De mutatja ezt a háborús veszteségek aránya is. A napoleoni háborúkban a veszteségek 60 százaléka hidegfegyverektől eredt. Az 1870—71-es francia-porosz háborúban, amely átmenetet képezett a kézműipari és a gépi korszak között, — már csak a veszteségek 10 százaléka származott hidegfegyverektől, 90 százaléka pedig tűzfegyverektől eredt. Természetesen a továbbiak során ez az arány egyre fokozódott.

Ugyanezt mutatja a lőszerfelhasználás is. A waterloói csatában, 1815-ben a tüzérség 9044 lövést adott le. A kilőtt lövedékek súlya összesen 37,3 tonna volt. 1916-ban, Franciaországban, az arcvonal egyetlen szakaszán 943.837 lövedéket lőttek ki 18.030 tonna súlyban. Berlin ostrománál, 1945-ben pedig a szovjet tüzérség 30.000 tonna súlyú lövedéket zúdított az ellenségre.

Az előbb azt állítottuk, hogy az állam katonai hatalma összetételének megváltozásával együtt megváltozik, megnő a háború mérete is. A gépi korszakban minden szempontból megnőtt a háború mérete. Csak néhány összehasonlítást: A napoleoni háborúk alatt 1800—1815-ig összesen 3,153.000 embert mozgósítottak és az 1812. évi háborúban mindkét fél részéről együttvéve 1 millió fő harcolt. Az első világháborúban 73 millió embert mozgósítottak és 1914 elején már 16 millió fő harcolt. A második világháború során több mint 110 millió főt mozgósítottak.

1812-ben a hadviselő feleknek 1372 lövegük volt. 1914-ben pedig 20.000 könnyű- és mintegy 400 nehéz löveg vett részt a háborúban. Míg a napoleoni háborúkban a lövegek voltak a legfejlettebb haditechnikai eszközök, az első világháború végén a szembenálló felek már 31.000 harci repülőgéppel és 8070 harckocsival rendelkeztek.

1945-ben pedig a Szovjet Hadsereg egyedül a berlini csatához 41.600 löveget, 8400 repülőgépet és 6300 harckocsit összpontosított, az arcvonal többi szakaszán lévő harceszközök pedig szinte megszámlálhatatlanok voltak.

Igaz, hogy az 1812. évi hadműveletek 600 kilométer szélességben és 1000 kilométer mélységben bontakoztak ki, de maguk a harcok az arcvonalnak csak egész kis szakaszán, pl. Borogyinónál kb. 10x8 km területen folytak. 1914-ben ezzel szemben a keleti arcvonal hossza kerek 1000 km volt, majd a későbbiek folyamán több mint 1500 kilométerre nőtt. A Nagy Honvédő Háború folyamán az arcvonal hossza megközelítette a 3600 kilométert.

A gépi korszakban, ellentétben a kézműipari korszak háborúival, nincsenek hosszabb szünetek a harccselekmények között; a háború

[10] Belov: A korszerű háború gazdasági kérdései 65—66 old. Pol. Fcsfség. kiadás.

az arcvonal egész hosszában vívott csaták és ütközetek megszakítatlan sorozatává válik. Ezért szükségszerűen kidomborodik a hadászat elsődlegessége a harcászattal szemben.

Röviden ezek jellemzik a háború kézműipari és gépi korszaka közötti különbséget. Most nézzük meg, mi jellemzi a kapitalizmus hadművészetét a gépi korszak első nagy háborújában, az első imperialista világháborúban.

Az első imperialista világháború kezdetén a hadművészet elmaradt a fegyverek fejlődésétől. A szárazföldi hadsereg fegyverzetét a hátultöltő, folyadékfékkel ellátott lövegek, hátultöltő ismétlő puskák, géppuskák jellemezték.

Ugyanakkor a gyalogságot sűrű rajvonalakban indították rohamra és azt vallották, hogy „nincs ideje bevárni a tüzérségi előkészítést". A lovasságot géppuskafészkek ellen vetették be, a tüzérséget pedig legtöbbször nyílt tüzelőállásokból alkalmazták.

Természetes, hogy a fegyvernemek ilyen helytelen alkalmazása miatt mindegyik fél hatalmas veszteségeket szenvedett már a háború első hónapjaiban. A veszteségek csökkentésére ritkították a rajvonalakat, növelték a támogató tűzfegyverek, különösen a géppuskák és aknavetők számát, megszervezték a tüzérségi előkészítést és a roham tüzérségi támogatását, alkalmazták a harckocsit és az alacsonyan támadó repülőgépeket; igyekeztek a fegyvernemek legszorosabb együttműködését megszervezni. Ennek ellenére azonban a védelem gyorsabban és erőteljesebben fejlődött a háború folyamán, mint a támadás, és fölényét mindvégig megtartotta.

A védelem eleinte csak egy-két árokból és gyér akadályhálózatból állott, de a csapatok ezt sem szívesen építették ki. Az első három hónap hatalmas veszteségei azonban mindkét felet a védelem gondos megszervezésére kényszerítették. A háború folyamán a védelem mélysége egyre nőtt; eleinte két-három árokra, később két-három állásra mélyült. Az állásokat mély, jól kiépített akadályrendszerrel erősítették meg.

Kezdetben az erők zömét az első árokban tömörítették, később azonban már elosztották a harcosokat a mélységben is. Igy a védelem szilárdsága nőtt, a veszteségek pedig csökkentek.

Az ilyen védelem hadászati méretű áttörésére egyik fél sem volt képes, hiszen a gyalogság nem rendelkezett megfelelő lökőerővel. Ezért az arcvonalak általában megmerevedtek, kialakult az úgynevezett állásharc.

Az állásharc okait Frunze elvtárs a következőképpen jellemezte: „Az állásharc az egymással szembenálló felek bizonyos gyengeségére mutat, azt bizonyítja, hogy azok nyílt összecsapásra erőtlenek. Másrészt a gyors döntés kerülése és a védelemre való áttérés is mozdulatlan állásharcot eredményezhet. Ennek a két körülménynek jellegzetessége a mozdulatlanság és az arcvonalak megmerevedése."[11]

11 Frunze: Válogatott művei. I. köt. 60 old. HVK. kiadás 1950.

Az állásharcok, a világháború „anyagcsatái", az eredménytelen áttörési kísérletek, valamint az, hogy egy hadműveletet sem fejeztek be, megmutatták, hogy a burzsoá haditudomány csődbe került.

Az első imperialista világháborúval kezdődött el a kapitalizmus általános válsága, amely gazdasági, politikai, kulturális, erkölcsi stb. téren egyaránt éreztette hatását. A burzsoá haditudomány csődje: ennek a válságnak katonai megnyilvánulása.

A kapitalizmus általános válságának katonai téren megnyilvánuló legfőbb ellentmondása tehát, — mint ezt már előbb is kifejtettük, — az, hogy a korszerű háború milliós tömeghadseregeket követel, ugyanakkor az imperialisták a technika felduzzasztásával igyekeznek kiküszöbölni a hadseregből az embert.

De a haditechnika növelése: növeli az élőerőkben elszenvedett veszteséget. A veszteséget egyoldalról létszámemeléssel, másik oldalról az egyes harcos képzettségének állandó emelésével lehet kiegyensúlyozni.

A korszerű harc azt követeli meg a harcostól, hogy magasszínvonalú képzettsége legyen, mert csak így képes a bonyolult haditechnika alkalmazására, legyen öntevékeny és mindenek előtt — rendelkezzék hatalmas erkölcsi erővel, önfeláldozóan szeresse hazáját. Végeredményben tehát a modern háborúban megnőttek az egyes harcossal szembeni követelmények.

Az imperialistáknak ilyen harcosok nem állhatnak rendelkezésükre. A Szovjetunió és a szocializmust építő országok eredményei nyomán és az imperialista hadseregekben egyre növekvő elnyomás eredményeként ma már az imperialista hadseregbe kényszerített legképzetlenebb emberek előtt is feldereng, hogy nem igaz ügyért viszik harcba őket. Az imperialista hadseregek erkölcsi-politikai ereje napról napra feltartóztathatatlanul bomlik.

Az imperialisták azonban hiába gyártanak újabb és újabb elméleteket az emberanyag kiküszöbölésére, — mint ezt a második világháború példája, a koreai harcok tanulságai bizonyítják — állandóan emelniök kell hadseregük létszámát. Meg kellene oldaniok tehát az előttük álló nagy problémát — a hadsereg erkölcsi erejének kérdését. Erre képtelenek, tehát igyekeznek strucc módjára szemethúnyni — illetve az elnyomás fokozásával, a katonai rendőrségek létszámának emelésével a megoldást megtalálni. Ez, mint minden cselekedetük — lépés a végső vereség felé.

Csődbejutott „haditudományuk" nem tudja megoldani az egész társadalom erejének, a hátországnak a háború céljaira való felhasználását sem.

Csak egyet tehetnek, igyekeznek az erkölcsi-politikai, gazdasági tényezőket figyelmen kívül hagyni. Haditudományuk tehát a legjobb esetben is csak hadművészet lehet.

Kitartóan kísérleteznek azzal, hogy a korszerű tömeghadsereget mindenre kapható zsoldosokból álló kislétszámú „elithadsereggel" helyette-

sítsék. A mai viszonyok között azonban erről szó sem lehet, mert, mint ahogy Lenin elvtárs megállapította, örökre elmúltak azok az idők, amikor a háborút a zsoldosok, vagy a néptől félig elszakadt kasztok viselték. A háborút ma a népek viselik.

A franciák a Maginot-vonal vasbeton erődjei mögé bújva akarták a „megbízhatatlan" ember kiküszöbölésének problémáját megoldani. Hogy mi lett ennek az elméletnek a sorsa, azt az 1940-es események mutatták meg.

A hitleristák Guderian és Fuller elméletét vallották és a háború sorsát a páncélos és gépesített csapatokkal akarták eldönteni. Ezek túlbecsülése természetesen a többi fegyvernem, főleg a gyalogság és tüzérség lebecsüléséhez vezetett.

Az egész Nagy Honvédő Háború, de különösen a kurszki csata minden szónál világosabban beigazolta ennek az elméletnek a csődjét. A kurszki csatában a németek a tábori erődítményekben előre védelemre berendezkedett szovjet csapatok arcvonalát gyenge gyalogsággal és tüzérséggel támogatott, nagy páncélos tömegekkel akarták áttörni. A fasiszták 3000 harckocsijából már az első három napon 1539 elpusztult.

Az angolok és amerikaiak a Douhet által kiagyalt „korlátlan légiháború" elméletét próbálták megvalósítani. Ez elmélet szerint a légierő egyedül is képes eldönteni a háború sorsát. Természetesen ez az elmélet is kudarcot vallott. Az angol-amerikai légi offenzíva nemcsak a háború sorsát nem volt képes eldönteni, de még a fasiszta hadiipar fejlődését sem tudta megakadályozni. A német fasiszta hadiipar 1940—1944-ig 285 százalékra nőtt, annak ellenére, hogy az angolok 1,300.000 tonna bombát dobtak le Németországra. De bebizonyosodott ennek az elméletnek csődje napjainkban, Koreában is, ahol az amerikai légikalózok nem voltak képesek megtörni a hősiesen harcoló koreai nép ellenállását.

A kapitalizmus általános válságának második szakaszában a burzsoá haditudomány még mélyebb szakadékba jutott.

„Uj" és „uj" elméletek sorával igyekeznek ezt a válságot megoldani. Természetes azonban, hogy ezekben az elméletekben semmi új nincs: az atomháború elmélete, a különféle „gombnyomásos" elképzelések világosan igazolják, hogy az imperialisták haditudománya végleg kátyuba jutott.

A szocialista haditudomány.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalomban Oroszország munkásai a bolsevikok vezetésével hatalmas csapást mértek a nemzetközi imperializmus korhadt rendszerére, a világnak közel egyhatodán megdöntötték a kapitalizmust, véget vetettek a kizsákmányolásnak.

Ennek a világtörténelemben egyedülálló eseménynek az emberiség fejlődése során egyedülálló hadtörténelmi jelentősége is volt.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom fegyveres felkelései során ugyanis megszületett az az új emberanyag, amely a győzelem kivívásáért és az eredmények megtartásáért vívott harcban tökéletesen felhasználhatta, a továbbiak során pedig tervszerűen továbbfejleszthette, tökéletesítette az 1. világháborúban kialakult haditechnikát és maga is szüntelenül fejlődött és fejlődik a haditechnikával.

A Szovjetunió nagy polgárháborújában, az Antant intervenciójának szétzúzása során megszületett a munkásosztály első reguláris hadserege, amely a marxizmus-leninizmus eredményeinek a haditudományra való alkalmazásával — létrehozta a szocializmus haditudományát, a sztálini haditudományt.

Ez a haditudomány a szocializmust, majd a kommunizmust építő emberre, és a szocializmust, a kommunizmust építő ember által szüntelenül fejlesztett haditechnikára épít; tökéletes összhangot teremt az ember és a fegyver, a hadsereg és a hátország egymáshoz való viszonyában — ezért legyőzhetetlen.

Nézzük meg, hogy melyek ennek az új hadművészetnek — a sztálini hadművészetnek sajátosságai.

„A sztálini haditudomány a korszerű háború valamennyi kérdését érintő, valóban tudományos ismeretek egységes rendszere. A tisztán hadművészeti elemek — a hadászat, hadműveleti művészet, és a harcászat, a csapatok megszervezése és előkészítése — mellett magában foglalja a társadalmi, politikai, gazdasági, erkölcsi tényezők összességét, kölcsönhatását, befolyását a hadművészetre" — határozza meg Vorosilov elvtárs.

Ezek szerint a sztálini haditudomány felosztása a következő:

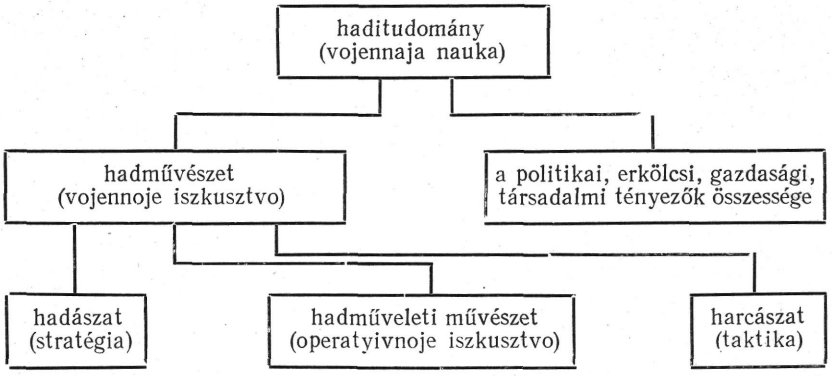

A sztálini haditudomány nem szorítkozik a szűk katonai kérdésekre és idegen számára a dogmatizmus.

Sztálin elvtársnak mint katonai tudósnak egyik legfőbb érdeme éppen abban áll, hogy összegezte az összes eddigi háborúk tapasztalatait és az összegezés alapján a hadtörténelemben első ízben hozott létre olyan haditudományt, amely merészen túllépte a hadművészet szűk kereteit és szakított a régi, „klasszikus" haditudomány hagyományaival, „örökérvényű" szabályaival, melyek csak a hadászat és harcászat kérdéseivel foglalkoztak.

A sztálini haditudomány felöleli a háború vezetésével kapcsolatos összes kérdéseket, azokat a legmélyebben elemzi, megvilágítja kölcsönhatásukat, befolyásukat és ezek figyelembevételével alkotja meg katonai terveit.

A sztálini haditudomány ezek között a tényezők között nagy figyelmet szentel a gazdasági lehetőségek pontos számbavételének, ezért sohasem készít felhőben járó terveket, amelyek nincsenek minden téren megalapozva. A burzsoá haditudománnyal ellentétben a valóságon nyugvó sztálini haditudomány nem hisz az ösztönösségben, a hadvezéri „megérzésben" és a „hadiszerencsében".

Összefoglalva: a sztálini haditudomány valóban tudomány, mely összefüggéseiben, kölcsönhatásában, változásukban nézi meg a háború jelenségeit, azok okait, alapjait vizsgálja és csak a szilárd valóságra épít.

A szocialista haditudomány mindezt azért tudja megvalósítani, mert a szovjet állam rendelkezésére áll az újtípusú ember és a fejlett szovjet ipar, amelynek fölénye a háború folyamán világosan megmutatkozott.

A sztálini haditudomány elméletileg is megoldotta a korszerű háború valamennyi kérdését és ezt az elméletet a gyakorlatban mesteri módon alkalmazta.

Igy, többek között, megoldotta a korszerű támadó hadműveletek kérdését, az ellenséges arcvonal áttörését, nagy ellenséges erők bekerítésének és megsemmisítésének problémáját és a támadó hadműveletek különböző fajainak és formáinak egész sorát.

Megoldotta az ellenség aktív védelemmel való felőrlésének, majd az ellentámadásba való átmenetnek a kérdését. Megoldotta az ember és haditechnika helyes viszonyát s leszögezte, hogy az élő gondolkodó ember semmivel sem helyettesíthető, nélküle a technika halott.

Megoldotta a fegyvernemek, haderőnemek helyes megszervezését és harmonikus fejlesztésének problémáját, a legszorosabb együttműködésben való alkalmazását, a folyóakadályok gyors leküzdését, az ellenség lendületes üldözését.

De szinte végtelen azoknak a problémáknak a száma, amelyeket a sztálini haditudomány újonnan felvetett és kidolgozott, vagy a régiek közül megoldott.

A sztálini haditudomány ereje abban áll, hogy biztosítani tudja az állandóan ható tényezők összeségét, hogy helyesen állapítja meg a hadászat, a hadműveleti művészet és a harcászat egymáshoz való vi-

szonyát és a legtökéletesebben biztosítja a fegyvernemek, együttműködését, egyedül helyesen oldja meg az ember és technika egymáshoz való viszonyának problémáját.

A szocialista haditudomány alkotó alkalmazásának és dialektikus összefüggéseinek ragyogó példája a háború sorsát eldöntő állandóan ható tényezők sztálini elmélete.

Sztálin elvtárs a győzelmet és vereséget befolyásoló tényezőket elemezve, megállapította, hogy a háború sorsát most „nem olyan mellékes és múló körülmény fogja eldönteni, mint a váratlanság tényezője, hanem az állandóan ható tényezők: a hátország szilárdsága, a hadsereg szelleme, a hadosztályok száma és minősége, a hadsereg fegyverzete, a hadsereg parancsnoki karának szervezőképessége."[12]

E tényezők legfontosabbika a hátország szilárdsága. A korszerű háború hatalmas arányai, a hadműveletekben résztvevő ember- és harceszköz — tömegek rendkívüli nagy követelményeket támasztanak a hátországgal szemben és e követelmények idejében történő kielégítésétől függ a hadműveletek, végső soron az egész háború kimenetele.

„A világ egyetlen hadserege sem győzhet (persze huzamos és biztosított győzelemről van szó) szilárd hátország nélkül. A hátország a front szempontjából elsőrendű fontosságú, mert ez, csakis ez táplálja a frontot nemcsak mindenféle élelemmel, ruházattal, hadfelszereléssel, hanem emberekkel is — harcosokkal, hangulatokkal és eszmékkel. Az állhatatlan és méginkább ellenséges hátország állhatatlan és laza tömeggé változtatja a legjobb, legszorosabban egybeforrott hadsereget is."[13] — írta Sztálin elvtárs.

A hátország fogalomkörébe mindaz beletartozik, ami az egész állam életét és tevékenységét érinti, így a társadalmi rend, a politika, a gazdasági élet, az ipar, mezőgazdaság, közlekedés, a dolgozók szervezettsége, az ideológia, a tudomány, a művészet, a nép erkölcsi állapota stb.

A győzelem csak akkor biztosítható, ha az egész hátország megállja a próbát és a háború folyamán minden téren magasabbrendűnek bizonyul, mint az ellenség.

A szovjet hátország a Nagy Honvédő Háború során a hősiesség soha nem halványuló példáit mutatta. Amikor az ellenség haditechnikájának kezdeti mennyiségi fölényét, rablóháborúiban szerzett tapasztalatait, Európa összelopott gazdasági erejét, a meglepetés ideiglenesen ható tényezőjét felhasználva, átmeneti sikereket ért el és a Szovjet Hadsereg mozgó védelmet hajtott végre, a szovjet munkásnők, az ifjú és idős munkások áldozatkészsége, a kolhozparasztok önfeláldozása lehetővé tette a hatalmas üzemek, gigantikus csodák keletre való telepítését.

A szovjet dolgozók, a szovjet hátország kiállta a próbát: a mozgó védelem idején a hadsereg fegyverrel, élelemmel, ruhával való ellátása nemhogy csökkent volna, hanem zökkenő nélkül növekedett a háború egész során.

[12] Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. 39—40 old. Szikra 1949.
[13] Sztálin művei: 4. köt. 342 old. Szikra 1950.

A burzsoázia a maga módján úgy igyekszik hátországát biztosítani, hogy megfékezi „saját" munkásait, megfékezi „saját" gyarmatait. Ez az oka annak, hogy a burzsoá kormányok politikája fokozatosan fasizálódik. A kapitalizmus hátországa azonban minden igyekezete ellenére ingatag, megbízhatatlan marad, ugyanakkor a szocialista hátország amint azt a Nagy Honvédő Háború és a koreai háború bebizonyította, nemcsak sziklaszilárdnak bizonyult, hanem szilárdsága egyre nőtt.

A következő tényező a hadsereg erkölcsi szelleme, amely minden háborúban igen fontos szerepet játszott. A korszerű háborúban, mikor a harc minden harcos és a hadsereg részéről hosszú időn keresztül a maximális erőkifejtést követeli meg, az erkölcsi szellem fontossága különösen kidomborodik. A hadsereg erkölcsi szelleme szoros összefüggésben van a hátország szilárdságával, így a háború célkitűzéseivel, az adott állam társadalmi rendjével, bel- és külpolitikájának jellegével, a néptömegek öntudatával, kulturájával, az uralkodó ideológiával stb.

A katonai ideológusok régen is nagy jelentőséget tulajdonítottak az erkölcsi tényezőnek, de elszigetelten, a háború jellegétől, a hátország szilárdságától, társadalmi és gazdasági rendjétől, ideológiájától elszakítva vizsgálták. Igy a hadsereg erkölcsi értékét befolyásoló tényezőket meghatározni nem is tudták.

A harcosok hősiessége, kitartása, állhatatossága, a nehézségek leküzdésénél tanusított kitartása, a győzelemre való törekvés, a különböző harcokban, különböző államok hadseregeiben különbözőképpen mutatkozott meg.

Az abszolút monarchiák kényszerrel toborzott hadseregeiben, és a burzsoá hadseregekben a lélektelen fegyelmezés, az esztelen büntetések, sőt sokszor a botbüntetés, a parancsnokoktól való félelem volt hivatva kialakítani a hadsereg szellemét. Ehhez járul még a könnyű zsákmány, a szabad rablás, a nőkön való erőszakoskodás reménye, amellyel a parancsnokok kecsegtették és kecsegtetik ma is katonáikat.

A Szovjet Hadsereg a Nagy Honvédő Háborúban bebizonyította, hogy olyan erkölcsi erővel rendelkezik, melyet az imperialista hadseregek erkölcsi ereje meg sem közelíthet. A szovjet harcosok — gondoljunk Panfilov gárdistáira — kitartottak akkor is, amikor az ellenség átmeneti fölénye mutatkozott meg és öntestükkel védték Moszkvát. Matroszov önfeláldozása, Gasztyelló kapitány hősiessége, Zója Kozmogyemjanszkája áldozatvállalása, de a koreai harcosok hőstettei is mind azt igazolják, hogy a népért, hazájukért és a világ minden dolgozójáért küzdő harcosok erkölcsi erejét nem lehet megtörni.

A többi, állandóan ható tényező, mint a hadosztályok száma és minősége, a hadsereg fegyverzete és a parancsnokok szervezőképessége határozzák meg a hadműveleti tervezés alapjait és a tervek végrehajtásának feltételeit. Ezeket végső soron az ország gazdasági, erkölcsi és politikai ereje határozza meg.

Az állandóan ható tényezők megléte azonban csak lehetőséget biztosít a győzelemre. Ezt a lehetőséget ki kell használnunk és az állandóan ható tényezők túlsúlyát mindig a mi javunkra kell biztosítanunk annál is inkább, mert ezek a tényezők a háború folyamán változnak.

A lehetőségek kihasználása, és az állandóan ható tényezők túlsúlyának folyamatos biztosítása nem magától, nem mechanikusan jön létre, hanem az egész nép megfeszített munkája és a helyes vezetés eredményeként. Csak így biztosítható a győzelem.

Az ideiglenesen ható tényezők, mint pl. a meglepetés, gyorsaság, helyzeti előny kihasználása stb. szintén fontosak; egy-egy ütközet sorsát el is dönthetik, ezért az ideiglenes tényezők felhasználása a szovjet hadművészet alapvető elvei közé tartozik, de tisztán ezekre alapozni, mint ahogy a burzsoá hadvezérek teszik, kalandorság, amely feltétlenül a bukáshoz vezet.

Ha az állandóan és ideiglenesen ható tényezők viszonyát és a háború kézműipari és gépi korszakának jellemzőit összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy az állandóan ható tényezők törvénye döntötte el mindig a háborúk sorsát. A kézműipari korszakban azonban az ideiglenesen ható tényezők jelentősége nagyobb volt s az állandóan ható tényezők döntő szerepe főleg a gépi korszakban domborodott ki.

Most az alábbiakban vizsgáljuk meg a sztálini hadművészet felosztását:

A hadművészet a haditudománynak azon ága, amelyik a tisztán katonai jellegű kérdésekkel foglalkozik. Ilyenek a fegyveres erők megszervezésével, felszerelésével, harcra való előkészítésével, harcban való alkalmazásával kapcsolatos problémák.

A burzsoá haditudomány ezeket a kérdéseket a politikai, gazdasági, társadalmi, erkölcsi tényezők figyelembevétele nélkül tárgyalja; az egyéb tényezőket teljesen elhanyagolja s így végeredményben a haditudományt a hadművészet szűkebb keretei közé szorítja, sőt azzal teljesen azonosítja.

A hadművészet részei a hadászat, a hadműveleti művészet és a harcászat.

A hadászat az állam politikai célkitűzéseinek megfelelően szervezi meg, készíti elő az egész állam összes fegyveres erejének harcát a végső győzelem érdekében.

A hadműveleti művészet a hadászati cél elérésére szervezi meg, készíti elő és vezeti a hadsereg- és fronttípusú hadműveleti egységek harcát. A hadműveleti művészet a hadművészetnek teljesen új, önállósága, melyet a sztálini haditudomány dolgozott ki az 1918—20-as polgárháború tapasztalatai alapján.

A polgárháború, de már az első imperialista világháború is beigazolta, hogy a korszerű háborúban vannak olyan harccselekmények, melyek túlnőnek a harcászat keretein, de még nem érik el a hadászatot. Ezért

volt szükség nagyobb hadműveleti egységek (hadsereg, front, hadseregcsoport) megszervezésére és a hadműveleti művészet önállóságának megteremtésére. Hadműveleti egységek szervezését az imperialista államok is végrehajtották, de a hadműveleti vezetés művészetének kérdéseit kidolgozni nem tudták.

A harcászat a hadászatnak és közvetlenül a hadműveleti művészetnek van alárendelve. Ezek célkitűzéseinek megfelelően szervezi meg, készíti elő és vezeti az alegységek, csapatok és magasabb egységek harcát. A szovjet harcászat egyik legdöntőbb tulajdonsága, amely a sablonos burzsoá harcászattól megkülönbözteti, a rugalmasság, a szabályzatok paragrafusainak alkotó alkalmazása.

A katonai elméletek legszigorúbb kritikusa a háború. A sztálini haditudomány kiállta ezt a próbát és az egész világ előtt bebizonyította, hogy a burzsoá haditudomány ideje lejárt, végleg csődöt mondott és semmi sem menti meg a végső pusztulástól.

A SZOVJET HADSEREG KIEMELKEDŐ HADMŰVELETEI A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚBAN[1]

I. Sz. Korotkov ezredes, a hadtudományok kandidátusa

Az 1941—1945-ös években lezajlott Nagy Honvédő Háború folyamán a Szovjet Hadsereg, mely a világ összes hadseregei közül a legszilárdabb és legmegbízhatóbb hátországra támaszkodott és a győzelem sztálini tudományával volt felvértezve, világtörténelmi győzelmet aratott és teljesen szétverte a hitleri Németország és az imperialista Japán hadseregeit. Ez a győzelem volt a második világháború főeredménye.

Sztálin elvtárs 1945. május 1-én kiadott parancsában a Szovjet Hadsereg Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelmeiről a következőket olvashatjuk:

„Azok a ragyogó győzelmek, amelyeket a szovjet csapatok a Nagy-Honvédő Háborúban arattak, megmutatták a Vörös Hadsereg óriási erejét és nagyszerű hadi művészetét. Hazánk a háború alatt kitűnően képzett hadseregre tett szert, amely meg tudja védeni népünk nagy, szocialista vívmányait és biztosítani tudja a Szovjetunió állami érdekeit."[2]

A Szovjet Hadsereg a Nagy Honvédő Háborúban új élő erőket gyűjtött, kiegészítést nyert emberben és haditechnikában és magabiztosan haladt előre a szovjet hadművészet további fejlődésének útján.

A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelmünk — a szovjet társadalmi rendnek, a szovjet államformának, a Szovjet Fegyveres Erőknek, a bolsevik párt bölcs politikájának győzelme.

A népgazdaság iparosítása és a mezőgazdaság kollektivizálása sztálini politikájának sikerei, melyeket azzal tetőztünk be, hogy országunkban felépítettük a szocialista társadalmat, megadták a Hazánk védelméhez és függetlenségéhez szükséges összes anyagi és erkölcsi-politikai feltételeket. Hála a bolsevik párt, a szovjet kormány és maga Sztálin elvtárs állandó gondoskodásának, szocialista Hazánk gazdasági és katonai hatalma megerősítéséről; a Szovjet Hadsereg a világ leghatalmasabb hadseregévé vált, amely gazdagon el van látva a legújabb haditechnikával és

1 A moszkvai Sztálin Autóművek kultúrpalotájában tartott nyilvános előadás sztenogrammja. „Pravda" kiadás, Moszkva, 1948.

2 Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, Szikra, Bp. 1949. 182. o.

amely nemcsak az ellenség csapásait képes visszaverni, hanem képes azt saját területén is megverni.

Mind a Nagy Honvédő Háborút megelőző időszakban, mind a háború folyamán a bolsevik párt és maga Sztálin elvtárs foglalkozott a Szovjet Hadsereg kiképzésével és hadművészetének tökéletesítésével.

A Szovjet Fegyveres Erők megteremtésével egyidőben jött létre a szovjet hadtudomány is. Megalapozója és megteremtője Sztálin elvtárs volt. „... A szovjet hadtudomány, — mondta Bulganyin elvtárs, — magába szívta mindazt a legjobbat, amit a hadművészet a multban nyujtott és a marxista-leninista tanok alapján megállapította a hadügy fejlődésének útját korszerű feltételek mellett."[3]

A Nagy Honvédő Háború idején a szovjet hadtudomány hatásossága — a legélenjáróbb hadtudományé, mely megfelel haladó társadalmi rendszerünknek, — egész erejével megnyilvánult.

A szovjet hadtudomány, mely szoros kapcsolatban áll az összes tudományokkal, szocialista társadalmi rendszerünktől elválaszthatatlan. Nem korlátozódik csak a hadművészet kérdéseinek, vagyis a hadvezetés módjainak tanulmányozására, hanem felöleli az állam gazdasági és erkölcsi lehetőségeinek egész kérdés-komplexumát. Társadalmi rendszerünk lényegéből eredő gazdasági és erkölcsi tényezők olyan erővel ruházzák fel a szovjet hadtudományt, mely a burzsoá hadtudomány feletti óriási fölényét eredményezi.

„Németország katonai vezetői, s általában a burzsoá katonai vezetők legnagyobb hibája abban áll, — mondotta N. A. Bulganyin, a Szovjetunió marsallja, a Szovjetunió Fegyveres Erőinek minisztere, — hogy szertelenül eltúlozzák a haditervek jelentőségét. E terveket a gazdasági és erkölcsi lehetőségektől *elszakítva* nézik s a legjobb esetben is csak az ország *hadi* potenciáljának számbavételére szorítkoznak, pedig az ország *gazdasági* és *erkölcsi* potenciálját kellene tekintetbe venniök."[4]

A hadművészet a hadtudomány alkotórésze. Magában foglalja a harcászatot, a hadműveleti művészetet és a hadászatot, vagyis olyan kérdések tanulmányozásával foglalkozik, melyek a hadműveletek és a háborúnak egészbenvéve való vezetésének módjaira vonatkoznak.

A Nagy Honvédő Háború egész lefolyása megmutatta a szovjet hadművészet fölényét a német hadművészet felett. A Szovjet Fegyveres Erők a harc nehéz, de amellett dicső útját járták. Harcolniok kellett magukra hagyatva, szövetségesek segítsége nélkül, — mivel azok tudatosan késleltették a második front létrehozását Európában — egy ravasz és nagyon tapasztalt ellenséggel szemben, akit Sztálin elvtárs a következőképpen jellemzett: „El kell ismerni, hogy a mostani háborúban a hitleri Németország és fasiszta hadserege jóval erősebb, alattomosabb és tapasz-

[3] N. A. Bulganyin: A Szovjet Fegyveres Erők harminc éve, Goszpolitizdat, 1948. 11. o. (oroszul.)

[4] Ugyanott. 13. o. Vö. Belov, P. A.: A korszerű háború gazdasági kérdései, Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége kiad. Bp. 1952. 21. o.

taltabb ellenfélnek bizonyult mint Németország és hadserege valamennyi eddigi háborúban".[5]

Ilyen ellenséggel vívott elkeseredett csatákban teljes mértékben kibontakozott a Szovjet Hadsereg hadművészete, melynek tisztjei és tábornokai a harcászati, hadműveleti és hadászati alkotóképességnek kiváló példáit mutatták.

A szovjet szocialista rendszer, mely korlátlan lehetőségeket nyujtott nemzetünk összes erkölcsi, anyagi és fizikai erőinek harmonikus fejlődésére, új korszakot nyitott a hadművészet történetében — a sztálini hadművészet korszakát. A világon sem a multban, sem a jelenben nem volt és nincs még egy állam, még egy hadsereg, amely olyan feltételeket teremthet a harcászati, hadműveleti és hadászati alkotások fejlesztésére, mint amilyen feltételekkel a Szovjetunió rendelkezik. A Nagy Honvédő Háború a Szovjet Fegyveres Erők fejlődését még magasabbra emelte. A Honvédő Háború idején Sztálin elvtárs a felelős katonai állásokba olyan új, kiváló vezetőket nevelt fel és nevezett ki, akik a csapatok vezetésének művészetét tökéletesen uralták.

A zseniális sztálini katonai vezetésnek jellegzetessége a legmélyrehatóbb realizmus. A sztálini hadvezetés a háború minden fázisában elsősorban a háború összes tényezőinek együttes mérlegeléséből indult ki, meghatározta azok egymásra gyakorolt befolyását és megállapította minden tényező helyét és jelentőségét. Számításba vette mind az előnyös, mind a hátrányos tényezők teljes összességét, az összes saját erőket és lehetőségeket és ugyanígy az ellenség összes erőit és lehetőségeit is. A szovjet stratégia alapja a háborúra és hadseregre vonatkozó marxi-lenini tanítás. A szovjet stratégiától idegen a sablon. Nem mechanikusan, hanem alkotóan fog hozzá a háború összes feladatainak eldöntéséhez, mialatt Sztálin elvtársnak jóval a Nagy Honvédő Háború előtt megfogalmazott elvét követi: „A hadviselés módjai, a háború formái nem mindig egyformák. A fejlődés feltételeitől, elsősorban a termelés fejlődésétől függően változnak. Dzsingiz kán idejében máskép viselték háborút, mint III. Napoleon idejében, s a XX. században megint más a hadviselés módja, mint a XIX. században.

A mai viszonyok között a hadviselés művészete abban áll, hogy elsajátítjuk a háború valamennyi formáját és a tudomány e téren elért valamennyi vívmányát s azokat észszerűen felhasználjuk, ügyesen kombináljuk, illetve a helyzetnek megfelelően az egyik vagy a másik formát a kellő időben alkalmazzuk."[6]

A szovjet hadvezetés, mely a háború sorsát eldöntő, állandóan ható tényezők sztálini tételéből indult ki, a harcnak mindig azt a formáját választotta ki, mely a kialakult helyzetnek megfelelt.

Igy a Nagy Honvédő Háború kezdeti időszakában a szovjet parancsnokság a csapatoknak nem nagyméretű támadásra vonatkozó fel-

[5] Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, 150. o.
[6] Sztálin Művei 5. kötet. Szikra 1951. 182. o.

adatokat tűzött ki, hanem a helyzetből és a reális erőviszonyból kiindulva — ideiglenesen mindent a stratégiai védelemnek rendelt alá. Ez azzal magyarázható, hogy a háború adott időszakában az ellenség előnyök sorozatával rendelkezett, melyek olyanféle tényezőkből adódtak, mint a váratlan, hitszegő támadás, számbeli fölény harckocsikban és repülőkben, valamint a haderő teljesen befejezett mozgósítása. A szovjet csapatok védelmi hadműveletei azonban aktív jelleget viseltek. Technikai vonatkozásban védelmünk mélyen lépcsőzött és harckocsitámadás ellen biztosított volt, annak az elképzelésnek beiktatásával, hogy az ellenségre hatalmas ellencsapásokat mérjünk és azt követően ellentámadásba menjünk át. A stratégiai védelem főfeladata abban állt, hogy csapataink főerőit megóvjuk, az ellenség élő erejét és haditechnikáját felőröljük és megteremtsük a támadásra a feltételeket.

1941 november—decemberében a Szovjet Fegyveres Erők a Legfelsőbb Főparancsnok, Sztálin elvtárs parancsára védelemből ellentámadásba mentek át, mely azután eddig még nem látott grandiozitású, általános stratégiai támadássá fejlődött. A szovjet csapatok támadási hadműveleteinek sorozatos jellege volt, vagyis csaták sorozatából álltak, melyeket idejében megszerveztek és melyek egymással az általánosan megszabott célnak megfelelően kapcsolatban állottak. Ezen hadműveletek egy tervből indultak ki és egy stratégiai elképzelés logikus fejleményei voltak. A hadműveleteket olyképpen tervezték és szervezték meg, hogy minden hadművelet átmenetet képezett a következőkre, — az utóbbira való közvetlen áttérés mellett — úgyhogy a hadműveletek egybekapcsolása annak a főcélnak az elérését eredményezze, melyet az adott hadjáratban, az adott időszakban vagy háborúban egészbenvéve kitűztek.

A Szovjet Hadsereg támadó hadműveleteit a Nagy Honvédő Háború idején nagykiterjedésű mozdulatokkal hajtották végre, azokban óriási embertömegek vettek részt és a csapatok a korszerű haditechnika minden vívmányával el voltak látva.

A Szovjet Fegyveres Erők legfontosabb hadműveleteit rendszerint frontcsoportokkal hajtottuk végre és közvetlenül a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása tervezte és vezette. Ilyenek voltak a moszkvai, a sztálingrádi, a kurszki, a korszuny-sevcsenkoi, a belorussz, a jassyi-kisinyevi, a budapesti, a keletporoszországi, a berlini és sok más hadművelet, melyek óriási területen bontakoztak ki. 1943-ban a szovjet csapatok támadásukat Vityebszktől a Taman-félszigetig terjedő arcvonalon hajtották végre. 1944-ben, amikor a Szovjet Hadsereg a németekre a tíz megsemmisítő sztálini csapást mérte, a hadműveletek a Barents-tengertől a Fekete-tengerig fejlődtek ki, a befejező 1945-ös évben pedig végrehajtották a döntő stratégiai támadást az arcvonal egész hosszában és Berlinben fejezték be. E nagy csaták sorozatának eredménye a háború egész időszakát betetőzte.

A frontcsoportok hadműveleteiben az együttműködés megszervezése kizárólag a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának volt a feladata s azt a frontoknak előzetesen kitűzött feladatokkal és a főhadiszállásról a hadszíntérre kiküldött képviselők által valósították meg, kik a helyszínen hozták összhangba a frontok működését. A Főhadiszállás képviselőinek kiküldése, a frontok működésének koordinálása céljából, természetesen nem zárta ki, hogy a hadműveleteket a Főhadiszállás irányítsa. A vezetés egységes volt és a Főhadiszállás közvetlen, valamint képviselői által gyakorolt vezetésének összeegyeztetése révén lett végrehajtva.

Az elmúlt háborúkban frontcsoportok hadműveletei és azok központosított vezetése nem létezett. Ilyenfajta hadműveletek megvalósítása és azok vezetése egy központból a kapitalista országok hadseregeinél megoldhatatlan feladatnak látszott. A háborúk története sok ilyen példával szolgál.

1914-ben a német hadseregek jobbszárnyának Páris és a Marne felé való támadásánál a német főhadiszállás igyekezett ezeket a hadseregeket központilag vezetni, de abból nem lett semmi. A hadseregek vezetése nemsokára felborult és a marnei csata teljes kifejlődésénél kénytelenek voltak a frontra a Fővezérség egy „képviselőjét" — Hentsch alezredest — kiküldeni.

Vagy egy másik példa. 1916 márciusában a cári Fővezérség általános támadást szervezett az osztrákok ellen. De a támadást valóban csak egyedül a Délnyugati Front hajtotta végre, Brusszilov tábornok parancsnoksága alatt, mialatt a Nyugati és az Északnyugati Front teljesen passzív maradt.

A második világháborúban, 1944—1945-ben Nyugat-Európában, az amerikaiak, angolok, franciák hadműveletei idején, azok hadseregei a valóságban mind önállóan működtek, Eisenhower amerikai tábornok pedig, akit csak névleg számítottak a szövetséges hadseregek főparancsnokának, nem irányította a hadműveleteket.

Csak az új, sztálini stratégia valósította meg először a háborúk és a hadművészet történetében a frontcsoportok hadműveleteinek vezetését. A Nagy Honvédő Háborúban a Szovjet Hadsereg nagyszámú frontjait, melyeket a hadműveleti-stratégiai elképzelés közössége egyesített, egy elme, egyetlen akarat irányította: a nagy hadvezéré, a Szovjetunió Generalisszimuszáé, Sztálin elvtársé. Sztálin elvtárs maradéktalanul megoldotta a frontok és frontcsoportok Főhadiszállásról történő központi vezetésének problémáját.

És valóban, semmiben sem lehet a multnak egyetlenegy csatáját sem azokkal a hadműveletekkel összehasonlítani, melyeket a Szovjet Hadsereg a Nagy Honvédő Háborúban megvalósított, sem azokkal a győzelmekkel, melyeket azokban a csatákban aratott.

Az austerlitzi csatában — az 1805-i hadjárat főcsatájában — Napoleon francia császár csak egy, néhány tízezer emberből álló hadsereget

irányított. A Borodinó melletti csatában 1812-ben, mely akkor nagyszabású csatának számított, mindkét fél részéről körülbelül 250.000 ember vett részt. Az egész csata csak néhány négyzetkilométerre kiterjedő területen zajlott le.

De még az 1914—1918-as első világháború csatáit sem lehet összehasonlítani a szovjet csapatok Nagy Honvédő Háborúban végrehajtott hadműveleteivel. Az első világháború egyik legnagyobb hadművelete — a Brusszilov-féle áttörés — körülbelül egy 375 kilométer kiterjedésű arcvonalon zajlott le, mialatt a többi frontok hadseregei passzívak maradtak. A harcok a Marne mentén 1914 augusztus—szeptemberében, melyeket utólag „marnei csatának" neveztek el, a Páris és Verdun erőd közötti ívben zajlottak le, egy 200 kilométernél valamivel hosszabb szakaszon, mialatt aktív műveleteket valóban csak egy 100 kilométernél rövidebb arcvonalon hajtottak végre. A csapás ereje emellett csekély volt. A marnei csatában a harc főeredménye az volt, hogy a németek a Marnetől az Aisne-folyóhoz vonultak vissza, s közben egyetlen hadseregüket sem veszítették el. Az első világháborúban a hadviselő államok egyetlenegy fővezérsége sem tudta megoldani a hadseregek és frontok központi vezetésének feladatát.

Egészen más képet látunk a Nagy Honvédő Háború idején. A Szovjet Hadsereg kimagasló hadműveletei egy sorának áttekintése megmutatja, milyen erőteljessé váltak a Szovjet Fegyveres Erők.

A szovjet hadművészetnek a Nagy Honvédő Háborúban elért sikereit jellemezve, a Szovjetunió marsallja, a Szovjetunió Fegyveres Erőinek minisztere, Bulganyin elvtárs mondotta:

„Ami a szovjet hadművészetet illeti, mint ismeretes, a szovjet Főparancsnokság stratégiája a Nagy Honvédő Háborúban hallatlan nagyszabású hadműveletekben, rendkívüli céltudatosságban, a tervezett hadműveletek gondos és mindenoldalú biztosításában domborodott ki, valamint azon képességben, hogy megtalálják a harcnak új formáit és módszereit, melyek az elképzelt céloknak és az adódó helyzetnek a lehető legjobban megfelelnek és az ellenség számára váratlanok legyenek.

A Nagy Honvédő Háború története a sztálini stratégiának és hadműveleti művészetnek kiváló példáit ismeri, amikor a helyzettől függően az ellenséges front áttörését célzó hadműveleteket néhány irányban egyszerre hajtották végre, vagy amikor — más esetekben — az ellenséges front egy irányban való áttörése után a csapás, vagy a csapások egész sora más irányokban következett."[7]

A Moszkváért 1941—42-ben vívott nagy csata volt a Szovjet Hadsereg első nagyszabású támadó hadművelete, mely nagy stratégiai eredményekhez vezetett.

[7] Bulganyin, i. m. 13. o.

A háború első hónapjaiban a Vörös Hadsereg a német-fasiszta támadás váratlansága és hirtelensége folytán kénytelen volt visszavonulni, mialatt ideiglenesen feladta területeinek egy részét. De visszavonulása alatt kimerítette az ellenség erejét, kegyetlen csapásokat mért rá. „A Vörös Hadsereget a háború folyamán új életerő járta át, emberállománya és haditechnikája kiegészült, új tartalék hadosztályok siettek segítségére. És eljött az idő, amikor a Vörös Hadsereg számára lehetővé vált, hogy az óriási arcvonal főszakaszain támadásba menjen át. A Vörös Hadsereg rövid időn belül egyik csapást a másik után mérte a német fasiszta haderőkre a Don menti Rosztov és Tyihvin alatt, a Krimben és Moszkva alatt. A Moszkva alatti német fasiszta haderőket, amelyek bekerítéssel fenyegették a szovjet fővárost, elkeseredett harcokban szétzúzta. A Vörös Hadsereg visszavetette az ellenséget Moszkvától és továbbszorítja nyugat felé...

A németeknek most már nincs meg az a katonai előnyük, amellyel hitszegő és váratlan támadásuk következtében a háború első napjaiban rendelkeztek. A német fasiszta haderők a hirtelen rajtaütés és váratlanság tényezőjében rejlő tartalékukat már teljesen elhasználták. Ezzel megszűnt a hadviselés feltételeinek az az egyenlőtlensége, amelyet a német fasiszta támadás váratlansága idézett elő."[8]

Ezeket a szavakat Sztálin elvtárs 1942 februárjában írta, amikor a németek a Moszkva alatt vívott nagy csata eredményeként a második világháború folyamán elszenvedték első vereségüket, mely örökre széttépte a hitleristák által költött legendát a német hadsereg legyőzhetetlenségéről.

A Szovjet Hadsereg által a németekre Moszkva alatt mért csapás méretei abból is láthatók, hogy az egy, kürülbelül 120 ezer négyzetkilométerre kiterjedő területen zajlott le, mialatt a harcokban mindkét oldalról közel egymillió ember vett részt. A Szovjet Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnokságának Főhadiszállása ebben a csatában — mint ahogy az összes következő hadműveletekben is — nemcsak tervezte a hadműveleteket, hanem közvetlenül irányította is. A csata eredményeként a németeket visszavetették Moszkvától 400 kilométerre, mialatt elesett és megfagyott katonákban és tisztekben több mint 300 ezer embert vesztettek, valamint óriási mennyiségű hadfelszerelést, melyet vagy csapataink semmisítettek meg, vagy maguk a németek dobtak el. A moszkvai csatában a Szovjet Hadsereg parancsnoksága, stratégiai tartalékokat összpontosítva, egyszerre több hatalmas csapást mért az ellenség átkaroló szárnycsoportjai ellen és rövid időn belül nagy eredményeket ért el.

A szovjet hadvezetés ebben a csatában sikeresen alkalmazta a támadás olyan fajtáját, mint amilyen az ellentámadás, melyet Sztálin elvtárs „...a támadás nagyon érdekes fajtájának" nevezett. Ennek

[8] Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, 39. o.

lényege abban állt, hogy csapataink a háború kezdeti időszaka aktív védelmének idején és a közvetlenül Moszkva alatt lezajlott védelmi ütközet idején az ellenséget kifárasztották és elvéreztették, ideiglenes előnyeitől megfosztották, mialatt maguk kiegészítették erőiket, utána pedig hatalmas ellencsapásokat mértek rá Moszkvától északra és délre, melyek ezt követően döntő ellentámadássá fejlődtek ki. Ez az ellentámadás kiterjedt a szovjet-német front jelentékeny részére. A szovjet csapatok támadó hadműveletei Rosztov és Jelec alatt, Kalinin és Tyihvin alatt a Szovjet Hadsereg 1941. évi stratégiai ellentámadásának összefüggő láncszemei voltak. A moszkvai hadművelet tapasztalatai alapul szolgáltak a tüzérség és a repülők új harci alkalmazásához, mely a tüzérségi és a repülőtámadásban jutott kifejezésre.

A Moszkva alatti nagy csata óriási jelentősége a második világháború folyamán mutatkozott meg. Elkeseredett harcokban ragadta ki a Szovjet Hadsereg a németek kezéből a stratégiai kezdeményezést és arra kényszerítette őket, hogy a jövőben a támadó fél szerepét a védekezőjével cseréljék fel. Az egész világ előtt világossá vált, hogy a Szovjetunió nemcsak védekezésre mutatkozott alkalmasnak, hanem arra is, hogy az ellenségre olyan csapásokat mérjen, melyek a háború egész menetét döntően megváltoztatták a mi javunkra.

Az európai második front hiánya azonban, melynek megteremtését Anglia és az USA reakciós körei tudatosan késleltették, lehetővé tette a németeknek, hogy új erőket gyüjthessenek, azokat a szovjet-német arcvonalra dobhassák és a Volga, valamint a Kaukázus felé előretörhessenek. De már 1942 júliusától kezdve megindult a Szovjet Hadsereg nagy aktív védelmi, utána pedig támadó hadműveleteinek sorozata, mely 1943 februárjában záródott le és a híres sztálingrádi csatától kapta összefoglaló nevét. Ez a csata, mint ismeretes, kezdetben az ellenség nagy fölénye által jellemzett feltételek mellett folyt, amennyiben a németek számára a második front hiánya megadta a lehetőséget arra, hogy összes szabad tartalékaikat ellenünk fordíthassák és — azokat egy irányban, a délnyugati irányban tömörítve — ott nagy erőfölényt alkossanak és jelentős harcászati sikereket érjenek el. De a továbbiakban az erőviszonyok a szovjet-német fronton — beleszámítva ezt az irányt is — élesen megváltoztak. „A dolog úgy áll, — írja Sztálin elvtárs 1943 február 23-i, 95. számú parancsában — hogy a fasiszta Németország egyre inkább kimerül és gyengül, míg a Szovjetunió egyre inkább felvonultatja tartalékait és egyre erősödik." 1942 márciusától kezdve az ipar teljesítményei nálunk gyorsan emelkedtek és a hátország növekvő mértékben kezdte ellátni a hadsereget a szükséges felszereléssel. A szovjet harcosok már a moszkvai csatában megkóstolták az ellenség feletti győzelem édességét. A német hadsereg „legyőzhetetlenségének" dicsfénye véglegesen letűnt. Népünk óriási kitartása, a bolsevik párt vezető és irányító ereje, a nagy szovjet hazaszeretet, az ellenség feletti győzelemnek titáni akarata biztosították a Szovjetunió nemzetei összes

erőinek összpontosítását a döntő csapásra és az ellenség Sztálingrád alatti szétzúzására.

Az 1942—1943-ban vívott sztálingrádi csata a bekerítési manővernek eddig még soha nem látott mértékben való megvalósítása által domborodik ki. Két német hadsereget — a 4. páncélos és a 6. tábori hadsereget — kerítettünk be és semmisítettünk meg teljesen Sztálingrád alatt.

Ebben a hadműveletben, ugyanígy a Nagy Honvédő Háború következő, egyéb nagy hadműveletei során, sikeresen, tökéletes és kiforrott formában valósította meg a szovjet hadvezetés a nagy ellenséges csoportok bekerítését és megsemmisítését célzó hadmozdulatot.

Hogy a Sztálingrád alatt vívott gigászi csata méreteit világosabban elképzelhessük, elég azt megemlíteni, hogy egy, közel 650 kilométer kiterjedésű arcvonalon zajlott le. Támadásunk kezdetén az átkarolási ütőcsoportjaink — a Sztálingrádi és a Délnyugati Front — közötti távolság 250 kilométert tett ki, a bekerítés gyűrűjének kerülete pedig 175 kilométert ért el. A csapást az egész hadműveleti mélységre szabták meg: a Délnyugati Front számára — körülbelül 150 kilométerben, a Sztálingrádi Front számára — 120 kilométerben. A csatában mindkét fél részéről több mint 1 millió 200 ezer ember vett részt. Amint Sztálin elvtárs megjegyezte, „Sztálingrád volt a német fasiszta hadsereg alkonya. A sztálingrádi csata után, mint ismeretes, a németek nem tudtak többé magukhoz térni."[9] A Sztálingrád alatti csata a második világháború egész menetének gyökeres fordulatát jelentette. Ezen csata idején katasztrófális vereséget szenvedtek és teljesen szétzúztuk a román, olasz és magyar hadseregeket, melyeket Hitler a szovjet-német arcvonalra dobott át. Kétségen kívül áll, hogy Olaszország kiválását a háborúból, mely 1943 szeptemberében következett be, a Szovjet Hadsereg Sztálingrád alatti győzelme készítette elő. A doni sztyeppe kiterjedt rónáin törést szenvedett a fasiszta blokk „tengelye".

A Szovjet Hadsereg győzelme elterelte a „tengely" országainak Szuez elleni csapását és megnyitotta háborús szövetségeseinknek az utat Törökországba. A németek Sztálingrád alatti szétzúzása után Japán és Törökország vezetői kénytelenek voltak a Szovjetunió elleni fellépés gondolatáról teljesen lemondani, melynek eldöntését e csata kimenetelétől tették függővé.

A sztálingrádi csata volt a második világháború fordulópontja. Országunkban, közvetlenül a sztálingrádi német-fasiszta csoport felszámolása után megindult az ellenség tömeges kikergetése a szovjet földről.

A sztálingrádi csata, óriási nemzetközi jelentősége mellett, a szovjet hadművészet csúcspontját is jelentette. Erre a hadműveletre jellemző a főcsapás irányának ügyes kiválasztása, túlerőknek és eszközöknek ebben az irányban való összpontosítása és a csapás időpontjának kiválasztása. Döntő ellentámadásba akkor mentek át a szovjet csapatok,

[9] Ugyanott. 108. o.

amikor az ellenség sztálingrádi támadásának dinamikus ereje kiapadt és képtelennek bizonyult mind a támadás továbbfejlesztésére, mind az arcvonalán óriási kiterjedésben szétszórt erőinek valamennyire is tartós fedezésére. Élesen észrevehetővé vált a kellő számú tartalékok hiánya — a német stratégia egyik szervi hibája.

A sztálingrádi csatában teljes erejével megmutatkozott a szovjet hadtudomány minden fölénye. A sztálingrádi, moszkvai, kurszki és a többi csatákban is az ellenséget nemcsak Fegyveres Erőink győzték le, hanem az egész szovjet nép, mely teljes erejét és figyelmét arra összpontosította, hogy feladatának az ellenség szétzúzásával és megsemmisítésével eleget tegyen.

A sztálingrádi csata eredményeként a Szovjet Hadsereg határozottan a manőverező harcászatra tért át, melyet Sztálin elvtárs dolgozott ki és mely a Nagy Honvédő Háború következő hadműveleteiben további fejlődésen ment át.

A bekerítési manőver megvalósításánál a sztálingrádi csata idején nagy szerepet játszottak a szovjet páncélos és gépesített magasabb egységek. Ezek az egységek csapataink bekerítő csoportosításai előtt haladtak és bezárták a bekerítés gyűrűjét.

A sztálingrádi csata volt az alapja az összes, ellenséges csoportok bekerítését célzó hadműveleteknek, melyeket a háború következő éveiben sikeresen valósítottunk meg. Ilyenek voltak a korszuny—sevcsenkoi hadművelet, — mely Sztálin elvtárs megállapítása szerint egy „második Sztálingrád" — továbbá a vityebszki, bobrujszki, minszki, jassyi-kisinyevi, keletporoszországi, berlini és egy sor egyéb hadművelet.

Sztálingrádtól kezdve, a nagy ellenséges csoportok bekerítését és felszámolását célzó hadműveletek szinte törvényszerű jelenséggé váltak, melyek hozzátartoztak a Szovjet Hadsereg hadművészetéhez. Sztálin elvtárs ezekről a következőket állapította meg: „Nem tekinthetjük véletlennek azt a tényt, hogy a Vörös Hadsereg a szovjet földet nemcsak megszabadítja az ellenségtől, de nem is engedi ki élve országunkból: olyan komoly hadműveleteket hajt végre az ellenséges hadseregek bekerítése és felszámolása terén, amelyek a hadművészet mintaképéül szolgálhatnak."[10]

Sztálingrád alatt valósította meg a Szovjet Hadsereg a Nagy Honvédő Háború idején második stratégiai ellentámadását. Ez abban különbözik a Moszkva alatt végrehajtott ellentámadástól, hogy — először: a sztálingrádi ellentámadás a Szovjetunió jelentősen megnőtt hadi gazdasága alapján zajlott le, másodszor: 1942 végén részünkre a manőver döntő formájához — az ellenség teljes bekerítéséhez — sokkal kedvezőbb feltételek adódtak, és harmadszor: hogy Sztálingrád alatt 1942 november 19-én egyszerre kezdődött meg a döntő ellentámadás. Ezt közvetlenül nem előzték meg ellencsapások, mint ahogy az Moszkva

10 Ugyanott, 87—88. o.

alatt történt. Az ellentámadásra való átmenetet előkészítő ellencsapásokat valamivel korábban hajtották végre.

A szovjet hadművészet szempontjából alapvető volt a sztálingrádi csatában a ragyogó, az addigiakkal össze sem hasonlítható bekerítési manőver megvalósítása. Sztálingrád szinte megnyitotta a hasonló típusú hadműveletek sorozatát, melyeket a Szovjet Hadsereg a háború következő időszakában sikeresen hajtott végre. De az összes következő hadműveleteknek megvolt a maga sajátossága. Az 1944-ben végrehajtott, bekerítést célzó hadműveletek többségét rendkívül rövid idő alatt hajtották végre. Ebben a szovjet hadművészet további fejlődése mutatkozott meg.

1945-ben a németek, azzal a céllal, hogy támadó csoportjaink hatalmas ékjét széthasítsák, gyakran önmaguktól maradtak bekerítésben, de rendszerint az elképzelésükkel ellentétes eredmény keletkezett, sikert nem értek el. A szovjet csapatok parancsnoksága az ellenség bekerített csoportjai megsemmisítésének feladatát a második és a harmadik lépcsőre bízta, a csapatok főerői pedig lendületesen és megállás nélkül haladtak előre, hogy főfeladatukat teljesítsék, — hogy a fasiszta fenevadat saját barlangjában megsemmisítve, a háborút gyorsan befejezzék.

Mint újdonság mutatkozott a Nagy Honvédő Háborúban végrehajtott bekerítő hadműveleteinknél a hadműveleti biztosítás. Ezt rendszerint kétféleképpen valósítottuk meg: azáltal, hogy maguk a bekerítő támadó csoportok erejüknek egy részét a szárnyakra különítették ki, egy biztosító arcvonal képzése érdekében, valamint az ellenség azon csoportjaira mért csapásokkal, melyek kívülről jövő támadásukkal igyekeztek a bekerített csoportot felszabadítani. A legtöbb esetben a hadműveleti biztosítást mindkét eljárás összekapcsolásával valósítottuk meg.

A Szovjet Hadsereg harmadik stratégiai hadműveletét 1943 július—augusztusában hajtotta végre. Ez a hadművelet a frontok és a frontcsoportok hadműveleteinek komplexumából állt és a Nagy Honvédő Háború történetében a kurszki csata néven szerepel. A kurszki csata a német-fasiszta hadsereget, mint ahogy Sztálin elvtárs megjegyezte, katasztrófa elé állította. Ennek a csatának a méretei rendkívül nagyok voltak. Kezdetét vette csapataink hadászati védelmével a kurszki kiszögelés ívében, utána a Szovjet Hadsereg ellentámadásává fejlődött, mely általános stratégiai támadássá alakult át.

A kurszki csatában mindkét oldalon a csapatok milliós tömegei vettek részt, valamint óriási mennyiségű harceszközök. A mi részünkről az orel—kurszki irányban a Nyugati, Brjanszki és Központi Front csapatai működtek; a bjelgorod—harkovi irányban pedig a Voronyezsi, a Sztyeppei és a Dél-Nyugati Front csapatai. Az ellenség részéről ebben a csatában Központi és Déli Csoportosításának csapatai vettek részt. A hadműveletek óriási területen zajlottak le.

A kurszki csata egyik sajátossága abban állt, hogy a szovjet csapatok védelmével kezdődött a kurszki kiszögelés íve mentén éspedig stratégiai jelentőségű védelemmel. De ennek a védelemnek végered-

ményben, először kisegítő jelentősége volt az előkészítés alatt álló ellentámadáshoz viszonyítva, másodszor pedig haditechnikai vonatkozásban a védelem megszervezése példájának látszott. A védelem műszaki-technikai vonatkozásban tökéletes, mély, harckocsi és légitámadás ellen, valamint a tűzrendszer szempontjából jól volt biztosítsa és feltöltötték nagyon aktív — ellenlökésekből és ellencsapásokból összetevődő — hadműveletekre előkészített csapatokkal. Maga a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása foglalkozott ennek a védelemnek megszervezésével, amennyiben kiadta az alapvető vezetési utasításokat.

Egy ilyen védelem megszervezése meghozta a megérdemelt eredményt. A németek képtelenek voltak még csak harcászati mélységét is áttörni, kimerítették erőiket és maguk mentek át ezután védelmi műveletekre, mely állapotból azután már nem szabadultak, egészen a háború végéig.

Az ezután következő ellentámadás, a Nagy Honvédő Háború harmadik stratégiai ellentámadása, logikusan mutatta meg a szovjet hadművészet további emelkedését. Az ellentámadás frontméretű hatalmas ellencsapással kezdődött, de fejlődésének folyamán általános támadássá alakult át. A kurszki csata eredményeként a német-fasiszta csapatok kénytelenek voltak az egész arcvonalon védelemre áttérni és a valóságban lemondtak arról a gondolatról, hogy támadásukat megismételjék, hasonlóan, mint ahogy az Moszkva és Sztálingrád alatti támadásuknál történt. Az 1943-as év volt, mint ahogy azt Sztálin elvtárs mondotta, „a fordulat éve a Honvédő Háborúban".

Az 1943. évi hadjáratnak majdnem minden hadművelete az ellenség idejében előkészített és mélyen lépcsőzött védelmének áttörésével kezdődött. Ezt a feladatot hadseregünk az összes fegyvernemek egyesített erőfeszítésével hajtotta végre, amiben a tüzérség — a Szovjet Hadsereg fő ütőereje — döntő szerepet játszott. A Kubánban 1943 tavaszán vívott elkeseredett harcokban kiharcoltuk a helyi légifölényt. A kurszki csatában repülőink légiuralma véglegesen megerősödött az egész stratégiai arcvonalon. Az oreli és a belgorod—harkovi hadműveletben, melyek a kurszki csata alkotórészeit képezték, sikeresen megoldottuk olyan támadó csoportok létrehozásának kérdését, melyeknek feladata az volt, hogy a főirányokban működjenek és csapásokat mérjenek a frontok és a hadseregek érintkezési szárnyaira.

A kurszki csatában harckocsi csapataink hatalmas magasabb egységei vettek részt, melyek megmutatták, hogy képesek harctevékenységek végrehajtására mind támadásban, mind védelemben.

A kurszki csata folyamán, úgyszintén az 1943. év egész nyári-őszi hadjáratában a Szovjet Hadsereg csapatainak jelentős számú vízi akadályon kellett erőszakos átkelést végrehajtania. A támadó harcnak ezt a változatát csapataink tökéletesen elsajátították. A főfeladat az volt, ne adjunk az ellenségnek lehetőséget arra, hogy megerődítse magát új állásaiban, valamint hogy a váratlanság tényezőjét felhasználva, erő-

szakkal lépjünk át a folyón és megerődítsük magunkat a túlsó partján azzal a céllal, hogy az elfoglalt hídfőket a támadáshoz felhasználjuk. Ezt a feladatot csapataink ragyogóan oldották meg.

Az oreli és belgorod—harkovi hadműveletben széles körben alkalmazták az átkarolásokat és megkerüléseket, a belgorod—harkovi hadműveletben az ellenséges arcvonal szétszakítását az akkori időnek megfelelő maximális hatással hajtották végre. Amikor parancsnokságaink merész manővert terveztek, azt mind technikai eszközökkel, főleg pedig idejében harcba vetett nagy tartalékokkal biztosították.

Ha most az 1944. évi kimagasló hadműveleteinek gazdag tapasztalatai felé fordulunk, akkor azokban a méreteknek további növekedését és a harc új formáinak alkalmazását látjuk.

Az 1944. év hadműveletei döntőek voltak a német-fasiszta fegyveres erők szétzúzása szempontjából. „A tíz megsemmisítő csapás, — mondta Bulganyin elvtárs — melyeket a Szovjet Hadsereg 1944-ben a német-fasisztákra mért és melyeket népünk sztálini csapásoknak nevezett el, döntőek voltak a német fegyveres erők szétzúzása szempontjából. A szovjet csapatok felszabadították földünket a német-fasiszta bitorlóktól és átvitték a hadműveleteket a Szovjetunió határain túlra."[11]

Az 1944. év hadjáratában már az első három sztálini csapás, melyeket Leningrád és Novgorod, a Jobbparti Ukrajna és a Krim területén mértünk, előre megszabta a második világháború kimenetelét. A Szovjet Hadsereg megmutatta, saját erejéből képes arra, hogy a fasiszta Németországot véglegesen szétzúzza és Európát a fasiszta iga alól felszabadítsa. Mint ismeretes, ez a körülmény késztette Angliát és az USA-t, — melyeknek reakciós körei nemcsak hogy szándékosan késleltették a második front megalkotását, hanem igyekeztek Németországgal még tárgyalásokat is kezdeni egy külön békéről — hogy az európai kontinensre való behatolásával siessen, hogy megakadályozzák a Szovjet Hadsereg mély benyomulását Nyugat-Európába.

A második front megalkotása Európában, nem vezetett gyökeres változáshoz a második világháború frontjainak helyzetében. „... A német parancsnokság — mint ahogy Bulganyin elvtárs megjegyezte — a háború végéig főerőit nemcsak megtartotta a Szovjet Hadsereggel szemben, hanem még meg is erősítette, az angol-amerikai csapatok előtti arcvonalának gyengítése árán."[12]

A továbbiakban az 1944. év hadműveletei nem kevésbbé voltak elkeseredett jellegűek, mint a háború megelőző éveiben. De a Szovjet Hadsereg ezeket a hadműveleteket 1944-ben a gazdasági, erkölcsi-politikai és a hadi-potenciál még jobban megnövekedett bázisán hajtotta végre. A Szovjet Hadsereg támadásában 1944-ben a következő sajátosságokat látjuk: a januárban kezdődő hadműveleteket nem szakították félbe az év végéig. Emellett azokat még nagyobb méretekben,

11 Bulganyin, i. m. 10. o.
12 Ugyanott.

a csapatok és a harceszközök óriási tömegei részvételével hajtották végre. A háború megelőző időszakának hadműveleteitől a támadás még fokozottabb lendületével különböztek.

Igy az 1., 2., 3. és 4. Ukrán Front 1944 február—márciusában végrehajtott hadműveletei (második sztálini csapás) egy 1300 kilométer kiterjedésű sávban bontakoztak ki és ezeket német-fasiszta csapatok felett aratott nagy győzelmek tették emlékezetessé. Csak az 1. Ukrán Front támadásának eredményeként a németek március 4-től 31-ig halottakban és foglyokban 208 ezer katonát és tisztet vesztettek, továbbá körülbelül 2200 harckocsit és rohamlöveget, több mint 7 ezer löveget és óriási mennyiségű más hadfelszerelést.

A Belorusszia felszabadítását célzó hadműveletnél (ötödik sztálini csapás) a szovjet csapatok egy, több mint 700 kilométer kiterjedésű sávban fejlődtek fel s a csapás mélysége több mint 600 kilométert tett ki (Zslobintól Varsóig). Ezeknél a hadműveleteknél, melyeket egyidőben négy front (az 1., 2. és 3. Belorussz és az 1. Balti Front) hajtott végre, mindkét fél részéről a csapatok milliós tömegei vettek részt nagymennyiségű hadfelszereléssel. A harcok egy hónapja alatt a németek Belorussziában halottakban és foglyokban több mint 540 ezer katonát és tisztet vesztettek. Az ellenség üldözésénél csapataink fokozták a támadás lendületét és időnként naponta több mint 30 kilométeres utat tettek meg. Az 1. Ukrán Front lvov—szandomiri hadművelete (hatodik sztálini csapás) egy, több mint 400 kilométeres sávban fejlődött ki, a csapásnak majdnem 300 kilométeres mélysége mellett (a visztulamenti szandomiri hídfőig).

Ugyanilyen nagy volt a többi hadműveletek mérete és üteme is. A jassyi-kisinyevi hadművelet augusztus 20-án kezdődött és szeptember 5-én fejeződött be. Ez eredményezte a német „Dél-Ukrajna"-csoport teljes szétzúzását, mialatt az előnyomulás üteme a napi 30 kilométert is túlhaladta.

Az 1944. évi hadjáratban a tíz sztálini csapás mindegyikének megvolt a hadműveleti és stratégiai eredménye. Igy a második sztálini csapás eredményeként felszabadult a Jobbparti Ukrajna és kedvező feltételek adódtak a következő csapások számára. Ezeket a csapásokat (hetedik és kilencedik) augusztus—októberben hajtották végre és azok a szovjet—német arcvonal déli szárnya egész helyzetének megváltozásához vezettek. Romániát és Bulgáriát kikapcsoltuk a Németország oldalán viselt háborúból, úgyhogy fegyvereiket Németország ellen fordították. Később kivontuk a Németország oldalán viselt háborúból Magyarországot. A Szovjet Hadsereg történelmi felszabadító misszióját teljesítve, a fasiszta járom alól felszabadította a jugoszláv népet. A Szovjet Hadsereg győzelmei gyökeresen megváltoztatták az egész helyzetet a Balkánon.

Különösen nagy volt az ötödik sztálini csapás — az 1944. év egyik főhadjárata — eredménye. A Szovjet Hadsereg hatalmas támadásának eredményeként a német csapatok arcvonala ténylegesen szét volt vágva. Csapataink, melyek elérték a Visztulát, és a Nyement, kedvező had-

műveleti feltételeket teremtettek támadásukhoz a berlini stratégiai irányban és Kelet-Poroszország felé. 1945 januárjában a Szovjet Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnokságának Főhadiszállása főfigyelmét a berlini irányra és Kelet-Poroszországra összpontosította. Ennek következtében az 1944. évi, Bjelorussziában végrehajtott hadműveletek és az 1945. évi hadműveletek között a legszorosabb kölcsönhatás állt fenn: egyesítve voltak a Szovjet Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnokának általános stratégiai elképzelése szerint. Ugyanazt láthatjuk más hadműveletek példáján is.

A Szovjet Hadsereg 1944. évi támadásánál a szovjet hadművészet még magasabb fokot ért el. A szovjet hadművészet egyik megnyilvánulását az ellenség arcvonalának különböző időpontban történő áttörésére irányuló taktikájában látjuk. Ilyesmi még nem fordult elő az 1941—1943-as években.

Az 1944. év hadműveleteinek tanulmányozásánál szembetűnik egy rendkívül fontos körülmény: a sztálini csapásokat a teljes stratégiai arcvonalon egymással ellentétes irányokban hajtották végre. Az első csapást Leningrád és Novgorod alatt mérték, vagyis országunk északnyugati részén; a másodikat és a harmadikat — délen; a negyediket — újból északnyugaton; az ötödiket és hatodikat — a stratégiai arcvonal közepén; a hetediket és nyolcadikat pedig újból a stratégiai arcvonal ellentétes szárnyain; ugyanígy jártak el az utolsó két sztálini csapásnál.

A különböző időbeni csapások ezen sorrendjének az volt az előre meghatározott célja, hogy: először, megfosztottuk a német parancsnokságot attól a lehetőségtől, hogy csapásaink irányát idejében megállapíthassa, másodszor, amikor a németek észrevették csapásunkat, akkor kénytelenek voltak időt és erőt veszíteni csapataik átcsoportosítására, melyek rendszerint elkéstek onnan, ahol csapataink az egyik vagy a másik csapást mérték. Ugyanabban az időben pedig az ellenségre a Szovjet Hadsereg új csapásai zúdultak.

A frontok, valamint a frontcsoportok hadműveleti keretein belül a szovjet parancsnokság sikeresen valósította meg az ellenség védelmének egyidőben való áttörését az arcvonal több szakaszán egyszerre. Így például Belorussziában az áttörést egyidőben hat szakaszon hajtottuk végre. Az ilyenfajtájú hadműveletek megfosztották az ellenséget attól a lehetőségtől, hogy tartalékaival az egyik vagy a másik front, illetve frontcsoport keretein belül manőverezhessen.

Az 1944. év hadműveleteinél a szovjet csapatok ragyogó eredménnyel oldották meg az ellenség üldözését. Az üldözést az adott ellenséges csoport végleges szétzúzásáig folytatták. Döntő szerepet játszottak ennél az előretolt osztagok és külön e célra összeállított hatalmas üldöző osztagok, melyek némelykor a főerőktől közel 100 kilométeres távolságra mentek előre. Az üldözés feladata abban áll, az ellenséget fosszák meg attól a lehetőségtől, hogy a közbeeső terepszakaszokon védelmét megszervezhesse. Ezt pedig 1944-ben teljesen elérték. A Szovjet Had-

sereg 1944. évi hadműveletei eredményeként a németeket földünkről örökre kikergettük, miközben veszteségeik 136 hadosztályt tettek ki. A Szovjet Hadsereg a hadműveleteket több szakaszon áthelyezte az ellenség területére.

A szovjet parancsnokság az összes hadműveletek végrehajtásánál sikeresen oldotta meg a túlerők összpontosításának feladatát a főcsapás irányában. Erőviszonyaink a főirányban rendszerint három-négyszeresen felülmúlták az ellenség erejét mind élő erőkben, mind harceszközökben. Néhány hadműveletnél az erőfölény a szó szoros értelmében tízszeres volt.

Az 1945. év a Szovjet Hadsereg még nagyobbszabású hadműveleteivel tűnik ki. Ilyenek voltak az 1. Belorussz és az 1. Ukrán Front hadműveletei a Visztula és Odera között január—februárban, a 2. és 3. Belorussz Front hadműveletei Kelet-Poroszországban 1945 január—májusban, a bécsi és a kelet-pomerániai hadművelet és végül a berlini hadművelet, mely véglegesen betetőzte a Szovjet Hadsereg győzelmét a hitleri Németország felett. A felsorolt hadműveletek közös sajátossága abban állt, hogy a Szovjet Fegyveres Erők támadása 1945-ben olyan körülmények között zajlott le, amikor fölénybe jutottunk az ellenség felett, mégpedig nemcsak a főcsapás irányában, hanem túlnyomó fölénybe az egész arcvonalon is erőkben és eszközökben egyaránt, ami a háború állandóan ható tényezői továbbfejlődésének eredményeként mutatkozott meg. Az 1945. évi hadjárat második sajátossága abban állt, hogy a németek 1944-ben a Szovjet Hadsereg csapásai alatt elveszítették összes szövetségeseiket és egyedül maradtak. A harmadik sajátosság az volt, hogy a Szovjet Hadsereg 1945-ben támadását nem saját területéről kezdte meg, — mint ahogy az a háború megelőző éveiben volt — hanem a velünk szövetséges államok — Lengyelország és Csehszlovákia — területéről és magának Németországnak a területéről. Végül a negyedik sajátosság abban állt, hogy a Szovjet Hadsereg 1945-ben támadásba ment át egyszerre a stratégiai arcvonal egész hosszában; ez a Nagy Honvédő Háború megelőző hadjárataiban még nem fordult elő, a csapásokat eleinte külön irányokban mérték és azokat csak a továbbiakban szélesítették ki úgy, hogy a stratégiai arcvonal tekintélyes részét foglalták el, mint ahogy az például 1943-ban történt, vagy pedig az egész stratégiai arcvonalat, mint ahogy az 1944-ben volt.

1945-ben a Szovjet Hadsereg támadása Sztálin elvtárs parancsára nem január 20-án kezdődött, mint ahogy azt tervbevették, hanem január 12-én, abból a célból, hogy az amerikaiknak és angoloknak segítséget nyujtsunk, akik a németek által 1944 decemberében az Ardennekben végrehajtott ellentámadás következtében nehéz helyzetbe kerültek. Három nap alatt, január 12—14-én mozgásba jött az egész óriási arcvonal — Kelet-Poroszország északi határaitól Lengyelország déli határáig — és kibontakozott a 3., 2. és 1. Bjelorussz és az 1. Ukrán Front hatalmas támadása, mialatt a 4., 2. és 3. Ukrán Front folytatta még 1944-ben megkezdett támadását.

A Szovjet Hadsereg 1945. évi támadásáról Sztálin elvtárs 1945 február 23-i 5. számú parancsában a következőket írta:

„Ez év januárjában a Vörös Hadsereg a Balti-tengertől a Kárpátokig terjedő egész fronton páratlan erejű csapásokat mért az ellenségre. 1200 kilométer szélességben áttörte a németek évek során kiépített hatalmas védelmi rendszerét."[13]

Az 1945. év támadó hadműveleteiben óriási mennyiségű hadfelszerelés és a csapatok milliós tömegei vettek részt. A berlini hadművelet idején az ellenségre 6300 szovjet harckocsi, 8400 repülőgép, 41 ezer mindenféle ürméretű löveg és aknavető zúdított csapást. A fényszórók százai irányították fénykévéiket az ellenségre, megvakítva őket és megvilágítva a szovjet csapatok útját. A Szovjet Hadsereg Berlin alatt a német csapatok félmilliónyi csoportját mesterien hasította szét két részre és gyorsan megsemmisítette.

Ugyanilyen sors érte a németek kelet-poroszországi csoportját, úgyszintén a Pomerániában lévő, a Bécs alatti és a Csehszlovákiában lévő csoportjaikat is. A szovjet csapatok csapásai alatt a német-fasiszta csapatok óriási veszteségeket szenvedtek: Kelet-Poroszországban több mint félmillió embert vesztettek, Berlin alatt és Berlinben ugyanannyit. Csak az 1. Ukrán Front Sziléziában végrehajtott hadművelete első szakaszának eredményeként a német veszteségek 244 ezer katonát és tisztet tettek ki halottakban és foglyokban, valamint óriási mennyiségű hadfelszerelést.

A szovjet csapatok rendkívül gyors ütemben hajtották végre támadásaikat. Így a Visztula—Odera menti hadművelet idején az 1. Belorussz Frontnál ez az ütem naponta 35—40—45 kilométert ért el.

Míg 1941—1942-ben a Nagy Honvédő Háború döntő hadi eseménye a Moszkva alatti csata volt, 1942—1943-ban a sztálingrádi csata, 1943-ban a kurszki csata, 1944-ben a tíz sztálini csapás, 1945-ben a fő hadművelet a berlini volt.

A németek minden figyelmüket, erőiket és eszközeiket Berlin szívós védelmére összpontosították, mialatt gondoskodtak mind a városnak, mind a város megközelítési vonalainak erős védelméről. A hitleri főkolomposok a nemzetközi politikai helyzet javukra történő megváltozásával számoltak. Rendszabályok egész sorát foganatosították, hogy az Egyesült Nemzetek koalíciójában szakadást idézzenek elő. A németek a következő jelszót dobták be: „Jobb Berlint az amerikaiaknak átadni, mint oda az oroszokat beengedni".

A hitleri Németország vezetői az angol-amerikai parancsnoksággal igyekeztek tárgyalásokat indítani egy külön béke ügyében. A maga részéről az angol-amerikai parancsnokság is szerette volna Berlint előbb elfoglalni, mint a mi csapataink és ebből a célból rendszabályok egész sorát foganatosította.

[13] Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, 172. o.

A Szovjet Hadsereg Legfelsőbb Főparancsnoksága, mely számolt a kialakult katona-politikai helyzettel, elhatározta, hogy az ellenségre rövid időn belül döntő csapást fog mérni. Berlin mind a szovjet, mind az angol-amerikai parancsnokság stratégiai erőfeszítéseinek hatáskörébe tartozott, de a Szovjet Fegyveres Erők túlnyomó fölényben voltak.

A berlini hadművelet 1945 április 16-án kezdődött. A mi részünkről abban a 2. és 1. Bjelorussz és az 1. Ukrán Front csapatai vettek részt. Elkeseredett harcok után áttörtük a németek Berlin alatti védelmét és már április 21-én megkezdték a szovjet csapatok az ostromot, május 2-án reggel pedig teljes győzelmünkkel véget ért az ütközet. Az elkeseredett harcok eredményeként a német-fasiszta csapatok, melyek Berlin helyőrségét képezték, nem bírtak tovább ellenállni és kapituláltak. 1945 május 8-án feltétel nélkül megadta magát a fasiszta Németország.

A berlini hadműveletben megnyilvánultak a szovjet hadművészet új eredményei: a németek rendkívül hatalmas és idejében előkészített védelmének áttörése, mely 100 kilométeres mélységre terjedt; két nagy ellenséges csoport bekerítését és teljes felszámolását célzó manőver ügyes megvalósítása; a tüzérség, a légierők és a harckocsik mesteri alkalmazása; a rohamcsoportok és rohamosztagok kiváló működése, melyek az ellenség városon belüli védelmét letörték.

A szovjet hadművészet, mely ragyogóan oldotta meg a korszerű támadó és védelmi hadműveletek alapvető kérdéseit, új módon oldotta meg a Fegyveres Erők összes fajtái és fegyvernemei együttműködésének problémáját is, mind a harcban, mind a hadműveletek alatt. Különösen ki kell emelni, hogy Fegyveres Erőink kimagasló hadműveletei a szárazföldi csapatok, a Haditengerészeti Flotta és a Légierők egységeivel való szoros együttműködésben zajlottak le; tetteiket a Nagy Honvédő Háború történetének sok ragyogó oldalán megörökítették. Ez az együttműködés mind harcászati, mind hadműveleti, mind hadászati méretekben megvalósult. A Krim felszabadítását célzó hadműveletet 1944 április—májusában és a németek szétzuzását Pecsenga területén, ugyanannak az évnek októberében, a Szovjet Hadsereg a Haditengerészeti Flottával való szoros együttműködésben hajtotta végre. A Szovjetunió Haditengerészeti Erői nagy szerepet játszottak más hadműveleteknél is, különösen a Távol Keleten, a japán imperialisták ellen.

A szovjet csapatok hadműveletei a Távol Keleten, melyek 1945 augusztus 9-én kezdődtek, egybeolvadtak a Szovjetunió Fegyveres Erői három fajtájának — a szárazföldi csapatoknak, a Légierőknek és a Haditengerészeti Flottának — egyesült stratégiai hadműveletében és szeptember 2-án az imperialista Japán hadseregének teljes szétzuzásával, valamint annak feltételnélküli kapitulációjával nyertek befejezést. Japán kvantungi hadserege ebben a rövid időszakban 674 ezer katonát és tisztet vesztett halottakban és foglyokban. A Szovjet Fegyveres Erők 60 milliónyi lakosságot szabadítottak fel a japán iga alól. Az imperialista Japán szétzuzása a második világháború végét jelentette.

A Szovjet Hadsereg hadműveleteinek megvalósításában óriási szerepet játszott azok gondos előkészítése. Kiterjedt ez az anyagi-műszaki, a politikai és közvetlenül a katonai vonalra. Olyan hadműveletek anyagi előkészítése, mint a moszkvai, a sztálingrádi, a kurszki és mások, valóban egész országunk, egész szovjet népünk közös ügye volt.

A hadműveletek politikai előkészítésére vonatkozólag mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy azok szocialista Hazánk erkölcsi-politikai fejlettségének szilárd alapjára támaszkodtak.

A hadműveletek politikai előkészítése vörös fonalként húzódik végig a hadműveletek egész tartalmán. A Szovjet Hadsereg politikai szervei és pártszervezetei, kik a párt akaratát teljesítették, óriási munkát végeztek a csapatok harci szellemének emelésénél és a támadási lendület nevelésénél. A kommunisták és a komszomolcok a szovjet harcosok első soraiban haladtak és példaképül szolgáltak merészség és hősiesség, valamint a Haza önfeláldozó szolgálata tekintetében. Élenjáró szovjet harcosok — katonák és tisztek — egészítették ki a háború éveiben bolsevik pártunk sorait. A berlini hadművelet idején, közvetlenül a támadás előtt, néhány ezer harcos jelentkezett a pártba való felvételre. Számtalan ilyen példa volt.

„Míg a háború előtt, — mondta Malenkov elvtárs, — a pártnak 3,800.000 tagja és tagjelöltje volt, jelenleg soraiban 6,300.000 embert számlálunk. A párt állományának körülbelül a felét azok a kommunisták alkotják, akik a SzK(b)P-ba a háború alatt és az azt követő időben léptek be.

Ilyen viharos létszámnövekedést pártunk nem ismert történetének egész folyamán. A belépők túlnyomó többsége Hazánk halálos veszedelmének időszakában jött hozzánk, vagyis ez azt jelenti, hogy a pártba a nép legszilárdabb elemei léptek be."[14]

A Szovjet Hadsereg és Flotta megdönthetetlen erejének alapforrását szovjet állami és társadalmi rendszerünk és szocialista államunk hatalma képezi. Ezt az alapforrást a szovjet hazafiság, a szovjet harcosok magas erkölcsi tulajdonságai és ami ebből következik — a harcedzettség, a határozottság és csapataink magas harcképessége alapozta meg. A hadsereg erkölcsi szelleme egyike azoknak a sarokköveknek, melyekre a hadvezér felépíti hadműveleti-hadászati elképzelését. Hadseregünk erkölcsi szellemét magának a hadseregnek a lényege szabja meg, mint egy újtípusú hadseregé, amely teljesen különbözik a világon bármikor is létezett hadseregektől és amely hivatva van szocialista Hazájának megvédésére. Hadseregünk igazi népi hadsereg, országunk népei közötti testvériségnek és barátságnak a hadserege, az ő szabadságukat és függetlenségüket védelmező hadsereg. A szovjet harcosok

14 G. Malenkov: Az Összszövetségi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának működéséről. Gyüjtemény. Néhány kommunista párt képviselőjének Lengyelországban 1947. szeptember végén tartott tájékoztató értekezlete, Goszpolitizdat, 1948, 144—145. o. (oroszul.)

forró hazafias érzelmei, határtalan szeretetük Hazájuk iránt, hűségük Lenin—Sztálin pártjának ügye iránt világosan kifejezésre jutottak a tömeges hősiességben, mely csak a mi hadseregünknél — a szocialista állam hadseregénél — található meg.

Fegyveres Erőink erejének és hatalmának forrását a bolsevik párt — az idegen bitorlók elleni össznépi harc lelkesítője és szervezője — helyes vezetése képezi. A hatalmas Kommunista Párt a szovjet harcosokat Hazánk iránti határtalan szeretet és hűség szellemében nevelte, felvilágosította őket a háború értelméről és céljairól, megerősítette harci szellemüket és fegyelmüket, beléjük oltotta a bátorságot és az ellenség iránti gyűlöletet.

A Szovjet Hadsereg hadműveleteinek sikereit az arcvonal megszakításnélküli ellátásával biztosítottuk; elláttuk a hátországból tartalékokkal, fegyverzettel és lőszerrel, ezt hátországunk teljes egészében biztosította. „El kell ismerni, hogy országunknak sohasem volt még oly szilárd és szervezett hátországa, mint ma."[15]

Hadműveleteink sikereinek alapja a manőverezés művészete, a csapatok hadműveleti-harcászati vezetésének művészete volt, mely egybekapcsolódott az összes parancsnokok kemény akaratával a kitűzött harcfeladatok véghezvitelére. A hadműveletek sikere a főcsapás irányának ügyes kiválasztásán, a fölényes erőknek és eszközöknek ebben az irányban való összpontosításán alapult; ezt pedig a felszerelés és a hadosztályok idejében történő mennyiségi és minőségi előkészítésével biztosítottuk. Végül a hadműveletek sikere a Fegyveres Erők összes fajtáinak és fegyvernemeinek — a Szárazföldi Haderőnek, a Haditengerészeti Flottának és a Légierőknek — jól megszervezett és minden részletében kidolgozott együttműködésén alapult.

Ezek a Szovjet Hadsereg által a Nagy Honvédő Háborúban végrehajtott kimagasló hadműveletek általános körvonalai. Azok megszervezése és végrehajtása s a Nagy Honvédő Háború összese győzelmei elválaszthatatlanul összefüggésben állnak a nagy hadvezér, a Szovjetunió Generalisszimusza, Sztálin elvtárs nevével, aki a szovjet népnek és Fegyveres Erőinek élén állt és biztosan vezette őket az ellenséggel vívott harcban, a még soha nem látott győzelmek felé.

„Ez a mi szerencsénk — mondta Molotov elvtárs —, hogy a háború nehéz éveiben a Vörös Hadsereget és a szovjet népet a Szovjetunió bölcs és tapasztalt vezére, a nagy Sztálin vezette előre. Sztálin Generalisszimusz nevével bevonulnak hadseregünk dicső győzelmei országunk történelmébe és a világtörténelembe. Sztálin, a nagy vezér és szervező irányításával most hozzáfogtunk a békés építéshez, hogy a szocialista közösség erőinek igazi fellendülését érjük el és hogy valóra váltsuk az egész világon barátaink legjobb reményeit."[16]

[15] Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról, 58. o.
[16] V. M. Molotov: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, Goszpolitizdat, 1945, 18—19. o. (oroszul.)

KAPCSOLATOK A KELETEURÓPAI NÉPEK HARCAIBAN A FEUDÁLIS NÉMET HÓDÍTÓK ELLEN A 11—14. SZÁZADBAN

Székely György, a történettudomány kandidátusa

Népünk középkori történetének — éppúgy, mint a nyugati szláv népek és az orosz nép történetének — igen fontos része a feudális német hódítók ellen vívott honvédő harcok egész sora. Ezekben a harcokban az forgott kockán, hogy Magyarország megőrizheti-e függetlenségét, vagy pedig német hűbérállammá süllyed, esetleg lakossága is elpusztul vagy elnémetesedik, földjei pusztasággá válnak, mint a nyugati szlávok nem jelentéktelen részeinek esetében történt.

Magyarország népeinek e harcai szoros összefüggésben álltak a szomszédos szláv népek élet-halál harcával. A magyar polgári történetírás mégis mindent megtett ennek az összefüggésnek elhomályosítására, vagy éppen tagadására. Még azok a régebbi történetíróink, — mint Pauler Gyula vagy Marczali Henrik — akik a feudális német hódítók elleni harcokról rokonszenvvel írtak, sem figyeltek fel erre az összefüggésre. Sőt már korukban jelentkezett a reakciós történetírás kifejezetten szlávellenes, a tényeket durván meghamisító irányzata. Fraknói Vilmos, a klerikális szellemű történetírás képviselője a honfoglalástól kezdve számította „azt a hagyományossá vált politikát, mely a germán és szláv fajok hatalmi törekvéseinek összeütközései alkalmával"[1] a feudális német uraknak nyujtott segítséget. Ez az irányzat uralkodóvá vált a Horthy-fasizmus időszakában, az imperialista német történetirodalom előtti kozmopolita hajbókolás idején. A hivatalos történetírás reprezentatív sorozatának, a Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyvének első kötetében megjelent cikke kezdetén Váczy Péter egyenesen tudományos célként jelölte meg a magyar állam német jellegének kutatását: „A királyság megalakulása Magyarországon német minták hatása alatt ment végbe... A bajor kapcsolatoknak államot és népet egyaránt érő következményeiről ma sem tudunk többet, mint azt, hogy — voltak. Csak néhány résztudomány tett ebben az irányban dicséretreméltó kísérleteket."[2] Váczy Péter tehát keveselte a hivatalos történetírásnak megfelelő,

1 Fraknói Vilmos: Előszó. (Sziklay János és Borovszky Samu szerk.: Nyitravármegye. Bp. é. n. 1898.) XII. o,

2 Váczy Péter: Immunitás és jurisdictio. (A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, I. évf. Bp, 1931.) 13. o.

addig elért „eredményeket". A burzsoá történetírásban e felfogás tekintetében nem is következett be többé komolyabb irányváltozás. Bár a fasiszta német történetírás, különösen Albert Brackmann munkái már a harmincas évektől kezdve az orosz, lengyel és magyar állam germán kezdeményezésre és német hűbérállamként való kialakulását bizonygatták, a magyar burzsoá irodalom szláv vonatkozásban buzgón támogatta ezt. „Történeti irodalmunk — állapította meg Molnár Erik 1942-ben megjelent könyvében — a szláv államokkal kapcsolatban rendszerint a szlávok „államalkotó képességének hiányát" hangsúlyozza ki, azt, hogy a szláv államok idegen befolyások hatása alatt keletkeztek s idegen minták szerint épültek ki."[3] Csak akkor kezdett a magyar hivatalos történetírás — ráadásul igen óvatos formában — szembeszállni Brackmann tudománytalan felfogásával, amikor a fasiszta német hadsereg már döntő csapásokat szenvedett a hős szovjet hadseregtől. Ettől kezdve Deér József sorozatos cikkekben vitatta Brackmann állításait, ám igen jellemző módon. Magyarország függetlenségét a császártól egyrészt a pápai befolyás kiemelésével bizonygatta, másrészt éles határvonalat vont Magyarország, illetve Cseh- és Lengyelország helyzete között. Igy engedte át ezeket az országokat a német birodalom „életteréül" még ekkor is.[4] A hitleri német történetírás a középkori német birodalmat kifejezetten úgy tárgyalta, mint a hódító hitleri „új rend" előzményét. A magyar burzsoá történetírás segítette ebben: a szláv országok hűbéri függését hangoztatta a német császárságtól. De a kialakuló magyar állam történetének tárgyalásánál is óvakodott ez az irodalom attól, hogy erősítse a magyar függetlenségi hagyományokat. A magyar függetlenséget feladó uralkodóosztály nemzetietlen szellemében 1944-ben Deér azzal a gyenge fenntartással, hogy I. István ugyan nem tekintette magát császári hivatalnoknak, hangoztatta, hogy a császár elsőségét elismerte, ideológiai, erkölcsi és vallásos jellegű alávetettségben állt.[5]

[3] Szentmiklósy Lajos: Magyar őstörténet. (Bp. 1942.) 108. o. Ugyanitt tisztázta a szláv osztálytársadalom és állam fejlődésének főbb vonásait. — A szláv népek gót, avar, skandináv-normann „szervezése" fordul elő Deér József: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája (Kaposvár, 1928.) c. munkájában (42. o.), Kniezsa István: A szlávok (Bp. 1932.) c. munkájában (36, 38, 43, 48, 51, 58. o.). Lukinich Imre tanulmányában (Szekfű Gyula szerk.: A magyarság és a szlávok. Bp. 1942. 77. o.).

[4] Deér József: A magyar királyság megalakulása (A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942. Bp. 1942.)

[5] Deér József: III. Ottó császár és Magyarország az újabb történetírásban. (Századok, 1944.) — Jellemző a magyar burzsoá tudomány színvonalára, hogy Deér a népi demokratikus Magyarországról nyugatra szökése előtt írt „bíráló" cikkében Brackmann előadásait magas tudományos igényűeknek minősítette. Deér József: A német nemzetiszocialista történetírás. (Századok, 1947.) 174. o. — A széthullott burzsoá kozmopolita történetírás ma is folytatja történelemhamisítását, sőt „fejleszteni" igyekszik nézeteit. Ferdinandy Mihály Buenos-Airesben megjelent cikke szerint Lengyelország megalapítása és Magyarország keresztény hitre térítése a *császár* programmjába tartozott, amit a *pápával* egyetértésben vitt keresztül, emellett azonban bizonyos *angol* egyházi befolyást is feltételez. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. (Münster-Köln, 1952.) 583. o., Historische Zeitschrift 173. k. (München, 1952.) 633. o.

A magyar polgári történetirodalom e rövid áttekintése is mutatja, hogy marxista történetírásunkra — a szovjet tudomány útmutatását felhasználva, a népi demokratikus országok történetírásával együtt — komoly feladatok várnak ezen a téren is. Ez annál is szükségesebb, mert a keleti agresszióra készülő nyugatnémet monopoltőkét kiszolgáló történetírás ma is védelmezi Brackmann felfogását, nemcsak az új lengyel történetírással, de a nyugatnémet tárgyilagosabb burzsoá irodalommal szemben is.[6] A helyes felfogás kialakításához általános ismertté kell tennünk, hogy egységes német birodalomról a tárgyalt korszakban nem beszélhetünk — még a birodalom egyes részeinek fejlettsége szempontjából sem —, hogy a német császárságot előbb a német törzsek és a meghódított népek tarkasága jellemezte, majd a feudális felaprózódás gyengítette meg. A német császárok tehát nem voltak ellenállhatatlanul hatalmasak, ellenkezőleg, hódító céljaiknak is egyik döntő oka az a törekvésük volt, hogy hatalmukat megszilárdítsák, gyarapítsák a saját kezükön lévő földek mennyiségét, növeljék kis hűbéreseik számát. Ebben a frank császárok politikáját követték. A magyar államalapításban a német feudális urak szerepe az előbbiek következtében elsősorban az, hogy azért is létre kellett hozni az államot, mert az országnak védekeznie kell a feudális német hódítók támadásai, terjeszkedési kísérletei ellen. Már I. Istvánnak harcolnia kellett a támadó német császár ellen, és „ez a nyugatról jövő, terjeszkedő és hódító törekvés elleni küzdelme az a tradíció, amely ezer éven át megtartotta az országot" — állapította meg Rákosi elvtárs.[7]

1. Közös harcok a hódító császárok ellen

A feudális német hódítók támadásait a 11—14. században *két szakaszra* oszthatjuk: az első a császárság hódító törekvéseit foglalja magában s mintegy a pápaság és császárság első küzdelmének végéig terjed. A második szakasz a széttagolt német birodalom egyes tartományurainak (az osztrák hercegeknek) és a német lovagoknak terjeszkedési kísérleteit öleli fel.[8]

Az I. István alatti harcok körülményeiről és közvetlen okairól keveset tudunk. Egyes német források a német császár adószedési igényeit sejtetik és II. Konrád támadása előtti ellentétekre utalnak.[9] A támadás

6 Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters (Göttingen, 1951.) 604. o.; Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters (Münster—Köln, 1951.) 257. o.; Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters (Münster-Köln 1952.) 583. o. — Brackmann 1952-ben meghalt. Historische Zeitschrift 175. k. (München 1953.) 609—610. o.

7 Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány. (Szerk. Molnár Erik, Bp. 1952.) 5. o.

8 Vö. a Lengyelország elleni feudális német támadások hasonló két szakaszával. Koroljuk V. — Miller I.: Lengyelország történetének periodizációja. (A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Értesítője, 1952. I—III.) 87. o.

9 Continuatio Praedicatorum Vindobonensium. (MGSS IX.) 725.; Herimannus Augiensis monachus: Chronicon. (Gombos: Cat. Font. II.) 1143. o.

1030-ban következett be, de kudarccal végződött. Konrád — István király egyik legendája szerint — egész Németország erejét egyesítette hazánk ellen. Valóban voltak seregében Németország különféle részeinek — Lotharingia, Luxemburg, ill. a tőlük távoleső osztrák őrgrófság — uralkodóosztályából, s ott volt a paderborni püspök.[10] A császár serege sikerrel kezdte a támadást, a Rábáig pusztította a Dunántúl határvidékét, döntő eredményt azonban nem ért el, mert a folyókra, mocsarakra és erdőségekre támaszkodó nép meggátolta előnyomulását.[11] A támadók teljes erőösszpontosítását az is akadályozta, hogy ugyanebben az évben a császárral évek óta harcban álló lengyelek betörtek Szászországba. Nem szüneteltek a feudális német urak közötti belharcok sem ebben az időben.[12] Mindennek következtében a császár utánpótlást nem kapott, serege éhezni kezdett, szétszóródott. Közben István összegyüjtötte „egész Magyarország fegyvereseit" s győztes ellentámadásba ment át. Végül is a császár „katonaság nélkül tért vissza Magyarországról" s az üldöző magyar csapatok Bécset, az ekkor talán már fallal övezett települést is elfoglalták.[13] A következő évben békekötésre került sor, amelyet a német urak egyhangú tanácsára kötöttek meg.[14] Az utóbbi körülmény maga is a támadó német sereg vereségére utal. István király a győzelmet jól megszervezett ellentámadással érte el, amilyennel már a régi parthusok is győztek. Az ilyen ellentámadások tanulmányozására Sztálin elvtárs hívta fel a történészek figyelmét.[15]

A Magyarország függetlenségét megvédelmező I. István ugyanakkor a szláv országokkal — kisebb átmeneti összeütközéseket nem tekintve — jó viszonyban élt. Oroszországgal való kapcsolatára már 1000-ből, majd 1012 utánról az orosz krónika utal. Az orosz évkönyvek Nyikon-féle szövege említi, hogy 1000-ben a pápai követséget a cseh és a magyar király követei is kísérték Korszunba (Kerszon).[16] Ez a lépés elsősorban még a pápai diplomácia akciójának keretébe tartozhatott, de a

10 Vita S. Stephani Hungariae proto-regis auctore Hartvico de Ortenburg Ratisbonensi episcopo. (J. Podhradczky kiadása, Buda, 1836.) 75. o. — Gombos F. Albin: Szent István háborúja II. Konrád római-német császárral 1030-ban. (Szent István-emlékkönyv, II. Bp. 1938) 124—125. o.

11 Herimannus Augiensis i. h.; Wipo: Gesta Chuonradi II. (Gombos: Cat. Font. III.) 2666. o.

12 Nicolai Henelii ab Hennenfeld: Annales Silesiae. (F. W. Sommersberg: Silesiacarum Rerum Scriptores II. Lipsiae, 1730.) 215—216. o.; Georg Wendt: Die Germanisierung der Länder östlich der Elbe. (Liegnitz, é. n.) I. 67. o. — Chronicon Australe antiquum (Struve: RGS. I.) 438. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA I.) 222—223. hasáb.

13 Vita S. Stephani . . . auctore Hartvico . . . 75. o.; Annales Altahenses maiores. (Gombos: Cat. Font. I.) 92. o. — Bécs falának építési idejére újabb osztrák felfogás ismertetése: Historische Zeitschrift, 175. k. (München, 1953.) 142—143. o.

14 Wipo: Gesta Chuonradi II. i. h. Rövid feljegyzések: Chron. Austr. (Struve: RGS I.) 438. o.; Chron. August. (u. o.) 495. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA I.) 223. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 340. hasáb.

15 Sztálin: A német katonai ideológiáról. (Sztálin — a győzelem hadvezére. Bp. 1950.) 266. o.

16 B. D. Grekow: Die russische Kultur der Kiewer Periode (Moskau, 1947.) 46. o.; Karamsin: Geschichte des Russischen Reiches I. (Riga, 1820) 373—374. o.; Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. (Bp. 1916.) 52—53. o.

további jó kapcsolat kiépítésének is előzménye lehetett. Az orosz évkönyvek szerint ugyanis Vlagyimir kievi fejedelem „a szomszédos fejedelmekkel, a lengyelországi Boleszlávval, a magyarországi Istvánnal és a csehországi Andrichhal békében élt, és béke és szeretet uralkodott közöttük."[17] A három szláv ország és Magyarország jóviszonyát az 1010-es évek derekára kell helyeznünk, amikor már Andrich (Uldarich, Oldrich) cseh fejedelem (1012—1034) is uralkodott.

Nemcsak István, hanem a kievi fejedelemmel ugyancsak barátságban álló Oldrich is lényegében császárellenes uralkodó volt, akit a német krónika — az általa előzött császárhű testvérével szemben — kifejezetten „a birodalom ellensége" néven emleget. Egy lengyel krónika szerint viszont István magyar király békében élt a csehekkel.[18] Ezek az összefüggések világítják meg azt a kérdést is, hogy milyen szerepet játszott II. Konrád Magyarország elleni támadásában Csehország. Egyes krónikák szerint 1030-ban Břetislav cseh herceg — valójában még nem volt az — betört Magyarországra és Esztergomig pusztított.[19] Gombos F. Albin formális forráskritikával már kétségbevonta, hogy ez történeti tény lenne. A német-cseh és a magyar-cseh viszony Gombos felfogását alátámasztják.[20]

A burzsoá történetírás az I. István halála utáni eseményeknél sem vizsgálta kellően a nyugati szláv országok és Magyarország elleni feudális német támadások összefüggését, sem a németországi belső viszonyokat nem mérte fel kellőképpen. Pedig az idegenekre támaszkodó Péter királlyal[21] szemben indult magyarországi mozgalom sikerét ezek az összefüggések érthetőbbé teszik. A császár 1040-ben és 1041-ben egymásután két hadjáratot indított Csehország ellen. Első hadjárata eredménytelen maradt, sok német előkelő és katona pusztult el vagy esett foglyul. Ebben a harcban a terepviszonyokat jól felhasználó cseheket három „legio" magyar katonaság is támogatta.[22] A következő évben III. Henrik

17 Ez a Lavrentyij-féle szövegben 996. évnél van elhelyezve, a következő bejegyzés 1015. évnél. Hodinka i. m. 50—51. o.; Die altrussiche Nestorchronik. (Kiadta Reinhold Trautmann. Leipzig, 1948.) 36. o.; Grekow i. m. 46. o.; Karamsin i. m. I. 373. o. Ekkor azonban a szereplők nagyobb része még nem uralkodott. Ugyanezért nem tartható pontosnak a Nyikon-féle szöveg 998. évi keltezése sem. Hodinka i. m. 52—53. o. — A magyar burzsoá történetírás lehetőleg kerülte István Oroszországgal való barátságának tárgyalását. De még ezen belül is sajátos, hogy Deér József egyik munkájában a vonatkozó forrást úgy idézte, hogy abból „a magyarországi István" — kimaradt. Josef Deér: Heidnisches und christliches in der altungarischen Monarchie. (Szeged, 1934.) 108. o. 252. jegyzet.

18 Gotifredi Viterbiensis Pantheon (MGSS XXII.) 241—242. o.; Wendt i. m. I. 60. o. — Chronica principum Poloniae. (Gustav Adolf Stenzel: Scriptores Rerum Silesiacarum. I. Breslau, 1835.) 57. o.

19 Cosmae Chron. Boemorum. (MGSS IX.) 64. o.; Chron. Boh. auct. Neplachone. (Pez: SRA II.) 1028. hasáb.

20 Gombos F. Albin: Szent István háborúja ... i. m. 121—124. o.

21 Simonis de Keza Gesta Hungarorum (Szentpétery: SRH I.) 173—174. o.

22 Chron. monast. Mellic. (Pez SRA I.) 223. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 340. hasáb; Chron. Boh. auct. Neplachone (Pez SRA II.) 1028. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS I.) 439. o.; Chron. August. (u. o.) 496. o.; a magyar segítségre Cosmae Chron. Boemorum (MGSS IX.) 74. o.

Csehország elleni támadása több irányból indult meg és eredménnyel járt.[23] De a császár erőinek Csehországban való lekötöttsége nyilván megkönnyítette a Péter elleni magyarországi mozgalom sikerét, hozzájárult Aba Sámuel királyságához. Péter most a német birodalomba menekült és onnan kért támogatást. Egyes források szerint a császár már ebben az évben megkezdte Magyarország pusztítását, nyilván a határvidéken.[24] Aba mozgalma — a német hódító törekvéseket tekintve — folytatása volt István külpolitikájának. Ebben segítette a magyarországi uralkodóosztályhoz tartozó szlávnevű Sztoiszláv és németnevű Pezili. A magyar és német források megegyezően adják elő, hogy Abát Péterrel szemben a magyar uralkodóosztály — beleértve a püspöki kart — kezdetben támogatta. Aba a püspöki székek betöltésével kapcsolatban a pápaság felé is kedvező lépést tett.[25] Kolostort is alapított.

Aba egész uralmát a magyar-német határ körüli villongások és hadjáratok töltötték ki. Aba ellenfele hol a császár, hol az osztrák őrgróf (Péter sógora) volt. Ezekben a harcokban hazánk területi veszteségeket is szenvedett, kedvezőtlen békére kényszerült.[26]

Ugyanakkor Aba megkísérelte a németországi belső viszonyok kihasználását a magyar ellenállás erősítésére és az egyre fenyegetőbb német támadás ellensúlyozására. Németországban ekkor is jelentkeztek a császári hatalom, valamint az egyes tartományok uralkodóosztálya közötti ellentétek, csírájában pedig már a kibontakozó városi polgárság szerepe is jelentkezett. Aba Sámuel a császári uralommal elégedetlen egyes regensburgi polgárokkal vette fel a kapcsolatot, amint erről a 16. századi Aventinus[27] történetíró tudósít. Aventinus előadása szerint Aba kapcsolatait Bernulffal (a Szent Udalrich-legendában Bernaldus, Bernoldus) és Machtunnal építette ki, akik hatalmas kincseket gyüjtöttek és olyan

23 Chron. August. (Struve RGS I.) 496. o.; Cosmae Chron. Boemorum (MGSS IX.) 74. o. — A császár 1040 és 1041. évi csehellenes hadjárataira Wendt i. m. I. 71—72. o.; S. Sugenheim: Geschichte des deutschen Volkes und seiner Kultur II. (Leipzig, 1866.) 163. o.

24 Gotifredi Viterbiensis Pantheon. (MGSS XXII.) 247—248. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez SRA. I.) 224. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 340—341. hasáb; Chron. monast. Admont. (Pez SRA. II.) 176. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS I.) 439. o.

25 Híveire: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Szentpétery SRH I.) 325—326. o.; Ann. Altah. maiores. (Gombos: Cat. Font. I.) 94. o. — Aba és a magyarországi uralkodóosztály viszonyára: Simonis de Keza Gesta Hungarorum (Szentpétery i. m. I.) 174. o.; Ann. Altah. maiores (i. m.) 94. o.

26 Herimannus Augiensis: Chronicon. (Gombos: Cat. Font. II.) 1143. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez SRA I.) 224. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 341. hasáb; Bernardi Norici coen. Cremifanensis chron. Austr. (u. o.) 692. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS I.) 439. o.; Chron. August. (u. o.) 496. o.; Auctarium Garstense (MGSS IX.) 567. o.

27 Aventinus hitelesnek tekinthető és más forrásból kiegészíthető előadása egy IV. Henrik korabeli freisingi történetíróra megy vissza, de igazolja az ú. n. Szent Udalrich élete c. közel egykorú legenda is, amelynek régibb szövege 1100 körüli lehet, újabb szövege pedig néhány évtizeddel későbbi. Vö. Wilmans megjegyzését MGSS XII. 249. o. és W. Wattenbach: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts. II. (Berlin, 1878.) 60. o. Hogy Aventinus hiteles forrásokat használt, arra az Aba előtti és más

állásokra törekedtek, amelyek elfoglalását a nemesek nem engedték meg nekik. Aba pedig a tőlük nyert támogatás ellenében az egyiknek hercegséget, a másiknak prefektusságot ígért. Levelezésüket azonban a császár felfedezte és a két polgárt kegyetlenül kivégeztette. Aventinus ezekben az eseményekben a bajorországi polgárság szerepét eltúlozta. Elég mellékesen említi meg, hogy a két polgár testvére a freisingi püspök volt, holott ennek is lehetett szerepe a mozgalomban. A polgárok előkelőségére, egyben testvérükre a legenda is utal. De arra is rámutat, amit másutt maga Aventinus is említ, hogy a püspököt testvéreinek kivégzése után száműzték Ravennába, a freisingi püspökségtől megfosztották, majd „hirtelen meghalt" (gyanús betegségben). Sőt a legenda bővebb változata szerint Udalrichot, az egyik polgár fiát is megfosztották távollétében egyházi méltóságától. A püspökről Leó pápa életrajza azt is feljegyzi, hogy a pápa elleni főpapi táborba tartozott és méltó volt rajta a rettenetes „isteni" bosszúállás.[28] Mindenesetre ezt a bajorországi mozgalmat a császár a pápa segítségével elnyomta, így 1044-ben az Aba elleni döntő támadás idején a császár zavartalanul tudott felvonulni. Közben pedig a magyar világi és egyházi urak szembefordultak Abával, mivel a magyar nemzetségi szabadokra kezdett támaszkodni és ellenfeleivel keményen leszámolt.

1044-ben a császár a pápa és az áruló magyar urak segítségével támadta meg hazánkat és győzte le Abát. A pápa már megelőzően kiközösítette a magyarokat Péter elűzése miatt. Abát menekülése közben megölték és Péter áruló módon német hűbértartománynak engedte át Magyarországot. 1045-ben Henrik császár megjelent Magyarországon, ahol hűbérurasága jeléül az ünnepélyes szertartás mellett nagymennyiségű aranyat kapott. Péter támogatására császári katonaság maradt

korabeli magyar eseményekkel kapcsolatban lásd még Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet (Bp. 1948.) 33. o. és Jakubovich Emil: Viska, Stojszló és Pécel (Magyar Nyelv, 1927.) 229. o. Vö. Historische Zeitschrift 173. k. (München, 1952.) 131. o. — Aventinus előadásának lényeges tartalmát valószínűsíti Regensburg fejlődése és társadalmi fejlettsége is. Regensburg már a 8. században kőfallal körülvett és tornyokkal védett mezőváros, a 10. század első felében a falakon túl kiterjedt új települést is fallal erősítették meg, vásárát említik, a 10. század második felében már zsidók is laktak, a század végén a püspök is a városba költözött, a 11. század elején piacterét is említik. A század derekán fennállott állapotokat tükröző Translatio St. Dionysii Areopagitae a várost három részre osztja: királyi, papi és kereskedői részre. De a papi részben is éltek kereskedők. A kereskedői rész egybeeshetett az új település egy részével is, amelyet kincsekben igen bővelkedőnek jelöl az említett forrás. Fritz Morré: Ratsverfassung und Patriziat in Regensburg bis 1400. (Bottrop i. W., 1935.) 12, 14. o.; Albert von Hofmann: Die Stadt Regensburg (Stuttgart und Berlin 1922.) 42, 97, 98, 108, 135, 136. o.; Eduard Otto Schulze: Die Kolonisierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe. (Leipzig, 1896.) 49. o.

28 Aventinus: Annales Boiorum. (Gombos: Cat. Font. I.) 362, 365. o. és (MGSS XII.) 252. o.; Ex vita S. Udalrici prioris Cellensis. (MGSS XII.) 251, 252, 254, 256. o. vö. Migne: Patrologia latina. 149. k. (Páris. 1853.) 633—634. hasáb, W. Wattenbach: i. m. 42—43. o.; U. Chevalier: Répertoire II. 4590. hasáb; Vita S. Leonis IX. papae ... Wiberto ... auctore (Muratori: Rer. Ital. Scriptores III.) 295. o.

Magyarországon és bevezették az István törvényeinél kegyetlenebb bajor törvényeket.[29] Ez utóbbi is mutatja, hogy a magyar urak azért álltak ismét Péter mellé, hogy a szabad magyarokat könnyebben nyomhassák el. Ugyanebben az évben az egy évtized óta erősen támadott nyugati szláv liuticsok ellen is hódító hadjáratot intéztek a német feudális urak.[30]

Az egyik német forrás azt hangoztatja III. Henrik Aba feletti győzelme után, hogy annak eredményét a maga és utódai számára megszilárdította.[31] A valóságban azonban Péter uralma és a császár hűbérurasága rövidéletű, rendkívül ingatag volt. Ez az uralom nemcsak a szabad magyarok növekvő ellenállásával találkozott, hanem a magyar uralkodóosztály egy része is hamarosan elfordult tőle és az Árpádház három külföldön élő hercege felé fordította szemét. Ezek közül a trón várományosa András herceg volt, aki egyik testvérével együtt Oroszországba került és a magyarországi Péter-ellenes felkelés után indult vissza hazájába. András az egyik német krónika feljegyzése szerint hatalmas tömegű hadsereget hozott magával Oroszországból. Itthon pedig a fegyveresek további sokasága özönlött hozzá. Az utóbbiak a hóditó német befolyást képviselő egyházzal szemben a pogánysághoz ragaszkodó szabad magyarok voltak.[32]

Az 1046 és 1060—61. évi magyar „pogányfelkelés" sok tekintetben hasonlít az 1030-as évek derekától lefolyt lengyel népi mozgalmakhoz, vagy a 11. század második felében az Elba-menti szlávoknál lejátszódott megmozdulásokhoz. E felkelések nem egyszerűen a pogány reakció vagy az ősközösségi rendhez ragaszkodó nép mozgalmai voltak, hanem a *német* feudális befolyás és az *azt támogató* keresztény egyház ellen irányultak, továbbá bennük több-kevesebb szerepet játszottak a rabszolgák és a jobbágyok is. Az 1046-i mozgalommal kapcsolatban az egyház német jellegére Aventinus is utal.[33] Az 1060—61. évi felkelésben a krónika szerint a rabszolgák, a falusiak és a köznép vettek részt. A feudális függésbe süllyedő szabadok vezetőszerepe mellett tehát ott küzdöttek a mozgalomban a rabszolgák és jobbágyok is. S a megmozdult tömegeknek

[29] Aba elleni összeesküvés: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Szentpétery SRH I.) 330. o.; Ann. Altah. maiores. (Gombos: Cat. Font. I. 96. o. — A magyarok kiközösítése: Chron. Hung. comp. saec. XIV. (i. h.) 331—332. o.; Ann. Altah. maiores. (i. h.) 97. o. — Aba veresége, Péter hűbéri hódolata: S. Rudberti Salisb. Ann. Breves. (MGSS. IX.) 757. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA. I.) 224. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 341. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS. I.) 439. o.; Chron. August. (u. o.) 496. o.; Ann. Altah. maiores. i. h. 97—99. o. — A megszállás és a bajor törvény bevezetése: Ann. Altah. maiores. (i. h.) 98. o.; Herimannus Augiensis monachus: Chronicon (Gombos: Cat. Font. II.) 1144. o.

[30] Chron. August. (Struve RGS. I.) 496. o. — Az előzményekre: Wendt i. m. I. 68—69. o.

[31] Wipo: Gesta Chuonradi II. (Gombos: Cat. Font. III.) 2666. o.

[32] Simonis de Keza Gesta Hungarorum (Szentpétery SRH. I.) 177. o.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (u. o.) 336. o.; Ann. Altah. maiores. (Gombos: Cat. Font. I.) 99. o.; Ann. S. Rudberti Salisb. (MGSS IX.) 773. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez SRA. I.) 224. hasáb; Chron. Austr. (Struve: RGS. I.) 439. o.; Chron. August. (u. o.) 496. o.

[33] Aventinus: Annales Boiorum (Gombos: Cat. Font. I.) 367. o.

a királyba vetett illúziója[34] alighanem a német hódítók ellen küzdött Béla herceg személyének szólt. E felkelés leverése a feudalizmus győzelmében meghozta a döntő fordulatot, ugyanakkor siettette a rabszolgaság elemeinek eltünését.

A németbarát udvar, valamint a katolikus egyházi kizsákmányolás és képviselői ellen forduló, a katolikus hierarchiát megrendítő nagy lengyel szabadparaszt-, valamint jobbágy- és rabszolgafelkelés elfojtása ugyancsak a feudális viszonyok diadalát és általános elterjedését eredményezte, egyszersmind súlyos csapást mért a rabszolgaság elhaló intézményére is. Emellett e felkelés során pusztulhatott el a második (talán sandomierzi) lengyel érsekség is.[35]

A liuticsok — mint Helmold feljegyezte — a keresztény egyházzal szembenállva egyben a *szász* fejedelmeknek való adófizetést tagadták meg. Majd a 11. század második felében a *szász* seregekkel való küzdelmekben került sor a pogány ideológia felülkerekedésére.[36] E felkelések Magyar- és Lengyelországban a feudális állam megerősítésére vezettek, de ugyanakkor alapjaiban rendítették meg a császári befolyást is s így biztosították a további fejlődést. De a liuticsok és obotritok csak időleges sikert értek el a feudális német előretöréssel szemben.

Nyilvánvaló azonban, hogy — ellentétben Deér József ferdítésével — 1046-ban a népfelkelés mellett jelentős szerepe volt András győzelmében a vele jött *orosz seregnek* is. A császári hódítók elleni küzdelemben beállott sorsdöntő fordulatot tehát nagyrészt András apósa, Bölcs Jaroszláv kievi fejedelem csapatai segítették elő. A német császár sem tudta Magyarország felszabadítását megakadályozni. Itáliai, a következő évben pedig Hollandia grófja elleni útja kötötte le.[37] András király kez-

[34] Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Szentpétery SRH. I.) 359. o.

[35] Z. N. Csernilovszkij szerk.: Állam- és jogtörténet (Bp. 1951.) 218. o.; V. Koroljuk—I. Miller—J. Piszarev: Vita Lengyelország történelmének fő problémáiról (A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Értesítője, 1951. IV—VI.) 75, 79, 81. o.; Koroljuk V.—Miller I.: Lengyelország történetének periodizációja. (U. o. 1952. I—III.) 86. o. — A felkelés pogány ideológiájára, ill. a német befolyás elleni tendenciájára Chronica principum Poloniae (Stenzel: SR Siles. I.) 56—57. o.; Ioannis Długossi sev Longini . . .: Historiae Polonicae I. (Lipsiae, 1711.) 191—192. hasáb; Vincentii Kadłubek . . . Historia Polonica (Ioannis Długossi sev Longini . . . Historiae Polonicae II. Lipsiae, 1712. Függelék.) 652. hasáb; Stanislai Sarnicii Annales (u. o.) 1052. hasáb; Nicolai Henelii ab Hennenfeld . . . Annales Silesiae (Sommersberg: Siles. RS. II.) 216. o.; vö. Th. Schiemann: Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert. I. (Berlin, 1886.) 409. o. és Wendt i. m. I. 68. o. — A második lengyel érsekség pusztulására Stanisław Ketrzyński: O zaginionej metropolii czasów Bolesława Chrobrego. (Warszawa, 1947.) 8. o.

[36] Wendt i. m. I. 76—77. o.; W. von Sommerfeld: Geschichte der Germanisierung des Herzogtums Pommern oder Slavien bis zum Ablauf des 13. Jahrhunderts (Leipzig, 1896.) 12—13. o.; Csernilovszkij i. m. 214. o.

[37] Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában. (Szilágyi Sándor szerk.: A magyar nemzet története II. Bp. 1896.) 48. o.; S. Sugenheim i. m. 169. o. — Deér anélkül, hogy az orosz segítség forrásadatát értékelte vagy említette volna, s bár korábban említette a császár és Bölcs Jaroszláv közötti ellentét közvetlen okát, leszögezte, hogy a hercegek támogatást, az erős keleti német befolyás miatt, rokoni összeköttetéseik ellenére sem remélhettek, külpolitikai támaszuk nem volt. Deér József: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. (Kaposvár, 1928.) 61. o., vö. 44. o.

detben haladó politikát folytatott, tovább vitte István államszervező munkáját, helyreállítva a kereszténységet és — a bajor törvény helyére — István törvényeit.[38] De a kereszténység megerősítésében is megmutatkozott az *orosz kapcsolat*. András Tihanyban és Visegrád közelében görög szertartású, valószínűleg orosz remeteségeket, ill. kolostort alapított.[39]

A magyarországi uralkodóosztály frakcióharcai következtében András hamarosan politikát változtatott, és meglazította szláv és bizánci kapcsolatait. Ez elősegítette, hogy a császár az 1040-es évek végén ismét hűbérúri igénnyel és adókövetelléssel lépjen fel. Gyors ütemben hódító hadjáratot készített elő. Ebből a célból felépítették Hainburg határvárat. Ismét határmenti harcok következtek. András tulajdonképpeni átállására az osztrák őrgróffal kötött szövetsége utal.[40]

1051-ben azután bekövetkezett a császár — számos német tartomány erejét felölelő — támadása Magyarország ellen. Ez a hadjárat azonban csúfos kudarcot vallott, a szláv és magyar lakosság ellenállása, a magyar hadsereg harca győzött. A császár hajóhada és szekéroszlopa nem tudott benyomulni Magyarországra. Nagyszámú lovassága Székesfehérvár ellen tört, tűzzel-vassal pusztított. De a termést, sőt a füvet is felégették a hódítók előtt, az állatokat elhajtották előle. A lakosság elvonult vagy elrejtőzött, az élelmiszereket elrejtette vagy megmérgezte. A császár seregében éhínség állt be, sőt a lovak ellátása is megnehezült. Ez a nehéz páncélos lovasok (loricati) hordására speciálisan tenyésztett lovak erejét meríthette ki. Ráadásul a honvédő haderő nem szorítkozott passzív védelemre. A gyors magyar-besenyő lovasság éjszakai felmorzsoló rajtaütései, nyílzápora, mérgezett nyilai visszatérésre kényszerítették a megfogyatkozott hódítókat.[41] A büszke, hódításra induló III. Henrik így nem tudta realizálni hűbéruraságát, nem tudott új területet sem rabolni. 1051 október végén Hainburgban kiállított adománylevelében az ottani egyháznak adta „a magyarok végvidékén az ellenségtől karddal meg-

38 Legenda S. Gerhardi episcopi (Szentpétery SRH. II.) 503. o.; Chronici Hungarici comp. saec. XIV. (Szentpétery i. m. I.) 343—344. o.

39 Legenda S. Gerhardi episcopi (i. h.) 503. o. Vö. ifj. Csemegi József: A tihanyi barlanglakások. Archaeologiai Értesítő 1946—48. 396—402. o. és Dercsényi Dezső: Visegrád műemlékei (Bp. 1951.) 12. o. — Az orosz barátságnak e század első felében Csehországban is lehettek még egyházi alapjai. Oldřich uralma idején még ott is van nyoma a cirillbetűs szláv egyházi kultúrának. Monachi Sazavensis Continuatio Cosmae (MGSS IX.) 149. o.

40 Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA I.) 224. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 341. hasáb; Chron. Austr. (u. o.) 552. hasáb. — Simonis de Keza Gesta Hungarorum (Szentpétery SRH. I.) 178. o.; Chron. August. (Struve RGS. I.) 497. o.; Die Geschichtsquellen von Kremsmünster im XIII. und XIV. Jahrhundert. (Kiadta J. Loserth. Wien, 1872.) 58. o.

41 Simonis de Keza Gesta Hungarorum (Szentpétery SRH. I.) 179. o.; Chron. Hung. comp. saec. XIV. (u. o.) 347. o.; Ann. Altah. maiores (Gombos: Cat. Font. I.) 100. o.; Chron. August. (Struve RGS. I.)497. o.; Gotifredi Viterbiensis Pantheon (MGSS XXII.) 248. o.; Chron. monast. Admont. (Pez: SRA. II.) 178—179. hasáb. — A páncélos lovasság lovaira: Zur Geschichte des Hufeisens. (Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums in Bern, 1948. Bern, 1949.) 37. o.

szerzett egész vidék" terménytizedét. Ám ez a terület az oklevél szavai szerint most is csak a Fischa és Lajta köze volt.[42]

1052-ben újabb támadást indított a császár, de nem tudta bevenni Pozsonyt, hiába ostromolta különféle hadigépekkel. Itt a császár hajóit megfúró Zotmund búvár hőstette, valamint az országot védő magyar és szláv vitézek harca feltartóztatta a támadást. A császár a kíséretében levő Leó pápával együtt kénytelen volt csúfosan visszatérni. A támadókon az sem segített, hogy a pápa kiközösítéssel fenyegette meg a magyarokat.[43]

A császár 1052. évi kudarca után a magyar uralkodóosztályon belüli, a magyar uralkodóház viszályaiban tükröződő ellentéteket használta fel újabb támadások előkészítésére. Ezt megkönnyítette számára Konrád, a felkelő, de Magyarországba űzött s onnan portyázó bajor herceg nem sokkal utóbb bekövetkezett halála is.[44] András fiának, Salamonnak német házassága még jobban kiélezte az ellentéteket. 1060-ban harc ütött ki András király és Béla herceg között, amelyben a király trónját és életét vesztette, annak ellenére, hogy András német csapatok is támogatták. „Bajnok" Béla magyar és lengyel csapatokkal legyőzte András német-cseh hadát és rövid időre újra megmentette Magyarország függetlenségét.[45] De már 1063-ban a német császár ismét beavatkozott a Salamon mögött álló magyar földesúri frakció oldalán és serege Béla halála után magyar királlyá emelte András fiát. Béla fiai Lengyelországba menekültek,[46] amely ugyanez időben rázta le a császári befolyás maradványait is.

Magyarország függetlenségének több évszázadra biztosítása az 1070-es évekre esik, amikor a feudális német hódítók elleni harc már a pápaság és császárság harca idején, tehát a magyarokra *kedvezőbb nemzetközi helyzetben* zajlott le. Közben a magyar társadalom is hatalmas lépésekkel fejlődött és a Salamont támogató német csapatokkal szemben már a földművessé vált magyar nép csapatai, „szolgák" és aratók, kaszások, villások küzdöttek. A császár maga nem tudott személyesen beavatkozni a harcokba és a mogyoródi csatában Béla fiai legyőzték és

42 Vincenz Brandl: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. VII/3. k. (Brünn, 1864.) 15. sz.

43 Chronici Hung. comp. saec. XIV. (Szentpétery SRH. I.) 346—347. o.; Ann. Altah. maiores. (i. h.) 100—101. o.; Annalista Saxo: Chronicon (Gombos: Cat. Font. I.) 222. o.; Herimannus Augiensis Chronicon (Gombos: Cat. Font. II.) 1145. o.; Chron. Salisb. (Pez: SRA. I) 341. hasáb; Chron. August. (Struve RGS. I.) 497. o.

44 Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA. I.) 225. hasáb; Bernardi Norici chron. Austr. (u. o.) 692. hasáb; Chron. monast. Admont. (Pez: SRA. II.) 179. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS. I.) 440. o. Vö. A. v. Hofmann i. m. 42. o. és S. Sugenheim i. m. 173—174. o.

45 Chron. Hung. comp. saec. XIV. (Szentpétery SRH. I.) 356—357. o.; Auctarium Zwetlense (MGSS IX.) 539. o.

46 Chron. Hung. comp. saec. XIV. (i. h.) 361. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA. I.) 225. hasáb; Chron. Salisb. (u. o.) 341. hasáb; Chron. monast. Admont. (Pez: SRA. II.) 179. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS. I.) 440. o.; Chron. August. (u. o.) 498. o.; Auctarium Zwetlense (i. h.) 539. o.

kiűzték Salamon német, cseh és magyar katonaságát.[47] IV. Henrik császár az egyidejű itáliai és németországi események (pl. a szász népi felkelés) következtében nem tudott beavatkozni sem Magyarország, sem Lengyelország ügyeibe, hanem mint Marx kiemeli, „Salamont sorsának engedi át". Elmaradt IV. Henrik lengyelek ellen tervezett hadjárata is. S az ő idejében veszítette el a magdeburgi német érsekség az Elbától keletre fekvő birtokait. I. László magyar király pedig 1079 körül téli hadjáratot indított a németek ellen.[48]

A német császárok Magyarország elleni hódító hadjáratainak sorát az 1108. évi hadjárat zárja le, amelyet Kálmán király és Álmos herceg, ill. a mögöttük felsorakozó nagybirtokos pártok küzdelme segített elő. A császár nagy birodalmi sereggel támadta meg Pozsony várát, de kudarcot vallott alatta. A császár seregében egy érsek, hat püspök, két herceg, három őrgróf, tizenegy gróf és más német urak között jelen volt Habsburg Ottó gróf is.[49] A Habsburgok megjelenése történelmünkben egybeesik tehát a feudális német hódító törekvésekkel. A támadókkal szemben azonban ekkor már jóval fejlettebb feudális hadsereg állott, mint a korábbiakkal szemben. Kálmán törvényeinek tanúsága szerint már magyarországi páncélos lovasság is volt a magyar hadseregben. A császár kudarcát az is siettette, hogy Boleszláv lengyel király és egy cseh herceg is hadbalépett Kálmán szövetségében a császárt támogató csehekkel szemben.[50]

47 Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. (Szentpétery SRH. I.) 386—387. o.; Simonis de Keza Gesta Hungarorum (u. o.) 180—181. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA. I.) 226. hasáb; Chron. monast. Admont. (Pez: SRA. II.) 180. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS. I.) 441. o.

48 Lándor Béla: Marx jegyzetei a magyar történelemről (A Történettudományi Intézet Értesítője, 1950. I—III.) 39. o. Bajor feudális felkelés: Die Geschichtsquellen von Kremsmünster... 10., 54. o. A városok hűek maradnak a császárhoz: Julian Borchardt: Deutsche Wirtschaftsgeschichte II. (Berlin, 1924.) 307. o. Szász népi felkelés: Brvnonis de bello Saxonico historia (Struve RGS. I.) 184—185. o., vö. Mika Sándor: A hűbériség és a keresztes hadjáratok kora (Nagy Képes Világtörténet V. Bp. é. n.) 81—82. o. A lengyelek elleni hadjárat elmaradása Wendt i. m. I. 78. o. A magdeburgi érsekség birtokaira: Willy Hoppe: Das Erzstift Magdeburg und der Osten (Historische Zeitschrift 135. k. München-Berlin, 1927.) 373. o. — László hadjárata: Fejér IX. 7. 703—704. o. Vö. Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. (Bp. 1902.) 88—89. o.

49 Álmos szökése a császárhoz: Chron. Hung. comp. saec. XIV. (Szentpétery SRH. I.) 429. o.; Die grossen Kölnischen Jahrbücher (Berlin, 1867.) 10. o.; Annalista Saxo (Gombos: Cat. Font. I.) 224—225. o.; Ekkehardus Uraugiensis abbas: Chron. univ. (Gombos: Cat. Font. II.) 872. o. — Pozsony sikertelen ostroma: Fejér II. 50—54. o.; Annalista Saxo (i. h.); Ekkehardus Uraug. (i. h.); Cont. Claustroneoburg. Prima (MGSS IX.) 609. o.; Chron. monast. Mellic. (Pez: SRA. I.) 228. hasáb; Chron. monast Admont. (Pez: SRA. II.) 183. hasáb; Chron. Austr. (Struve RGS. I.) 443. o. A hadjárat részvevőire: Fejér II. 50—54. o., vö. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. (2. kiadás, Bp. 1899.) 214., 464. o. — A visszatérés után Passau mellett kiállított oklevél Fejér: II. 54—56. o.

50 Cosmae Chron. Boemorum (MGSS IX.) 111—114. o.; Chronicae Polonorum (u. o.) 456, 462. o.; Godyslaw Baszko: Chron. Poloniae (Gombos: Cat. Font. II.) 1075. o. (a cseh vonatkozást a forrás összezavarta); Vincentij Kadłubek... Historia Polonica (Długoss i. kiadás II. függelék) 699. hasáb; Annalista Saxo (Gombos Cat. Font. I.) 224—225. o.

Itt is érvényesült tehát az a körülmény, amit Marx emelt ki: „Már V. Henrik idejében lengyelek, oroszok, magyarok élénk kapcsolatban állnak egymással; az egyik nép elűzött fejedelmei a másiknál keresnek védelmet és viszont..."[51] De a feudalizmus viszonyai között a szomszédnépek baráti kapcsolata nem lehetett kizárólagos. Már korábban megindultak *a magyar feudális urak igazságtalan, hódító déli háborúi* is, amelyek során a magyar feudális haderő a balkáni népeket raboltapusztította, földjüket tőle telhetően meghódította. E harcok leírása nem tartozik e tanulmány keretébe, említésük azonban nélkülözhetetlen ahhoz, hogy — a haza védelmét egyébként gyakran eláruló — magyar uralkodóosztály külpolitikáját, a magyar állam külső funkcióját egészében tarthassuk szem előtt. Ezen csak átmenetileg változtatott valamelyest a Magyarország elleni 12. századi bizánci hódító törekvés.

2. *Küzdelmek a német tartományurak és a német lovagrend terjeszkedése ellen.*

Valószínűleg 1108-ban indítottak hadjáratot a keletszászországi egyházi és világi urak a szomszédos szlávok leigázására, földjük elrablására. Ez a hadjárat már a feudális német hódító háborúk *második szakaszába* tartozott: helyi feudális urak vállalkozása, amelyhez nyugatabbról is vártak segítséget. A legjobb földdel, termékeny, húsban-mézben dús területtel kecsegtették a szlávok elnyomására vállalkozókat.[52] Megerősödtek a „hódító és pusztító háborúk", ahogyan Engels az Elba menti szlávok ellen viselt háborúkat megbélyegezte.[53] E szlávok ellen 1147-ben hatalmas „keresztes" sereg indult. A sereg rendkívüli nagyságú lehetett, mert a magdeburgi évkönyv a német-dán-lengyel hadak létszámát — bizonyára túlzással — mintegy 220.000-re teszi. A seregben ott voltak a keletnémetországi egyházi és világi fejedelmek, Magdeburg, Münster, Merseburg, Brandenburg és más egyházmegyék főpapjai, a szász herceg, őrgrófok, grófok és nemesek csapataikkal, a dán király és püspökök haderővel és hajóhaddal, s egy lengyel herceg is. A „keresztes" sereg célja az említett forrás szerint a szlávok megtérítése vagy *teljes kiirtása* volt. A hódítók ellen az Elba menti szlávok élet-halálharcot vívtak. A keresztesek közel három hónapon keresztül dúlták a szlávok földjét, gyujtották fel városaikat, falvaikat. De végül is az Elba menti szlávok tönkreverték a hódító túlerőt. Ez volt utolsó nagy sikerük.[54] A 12—13. század során jelentős nyugati szláv vidékeket kebeleztek be a német

51 Lándor B. i. m. 41. o.

52 A felhívás szövege: Rudolf Kötzschke: Quellen zur Geschichte der ostdeutschen Kolonisation im 12. bis 14. Jahrhundert. (Leipzig und Berlin, 1912.) 9—10. o.

53 Engels: A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről. (A német parasztháború. Bp. 1949.) 146. o.

54 Annales Magdeburgenses. (Th. Hirsch—M. Töppen—E. Strehlke: Scriptores Rerum Prussicarum. I. Leipzig, 1861.) 240. o.; Gr. Köln. Jahrbücher i. kiadás 47. o.; Csernilovszkij i. m. 215. o.

feudális urak. Igy pl. Magdeburg környékét, ahol még a 12. század elején szlávok éltek. E század második felében a szorbokat elűzték egyes körzeteikből. Ezidőben és a 13. század első felében a források kifejezetten olyan eseteket is említenek, amikor egész szláv földművesfalvakat űztek el a német főpapok, hogy helyükbe „hívőket" telepítsenek. Ugyanezidőben került német kézre a szláv Stetin városa is.[55] A feudális urak elűzték, terméketlen területre szorították a szláv parasztokat, s helyükbe olyan földműveseket telepítettek, akiket nyugatról kényszerített menekülésre, űzött el a növekvő kizsákmányolás. A 12. század második felében keletkezett forrás szerint „a hatalmasok kapzsisága és rablása nyomja el a szegényeket és a falusiakat... sokan kényszerülnek eladni birtokukat és idegen földekre vándorolni."[56] Flandriai, németalföldi, nyugatnémetországi parasztok vonultak így Kelet-Németországba, a nyugati szláv országokba és hazánkba. Ez a nyugati szlávok jelentős részének germanizálódására vezetett. De a növekvő feudális terhek elől keletre vándorló dolgozók is csak átmenetileg kerültek kedvezőbb helyzetbe. Sőt az Elba menti, tengermelléki és porosz szlávok kiirtása egyik történelmi gyökere lett a németországi második jobbágyságnak, a német nép junkeri elnyomásának. Ennek az elnyomásnak bázisa az a terület volt, amelyről Franz Mehring, a német munkásmozgalom egyik kimagasló alakja hangsúlyozta: „... Brandenburg őrgrófság eredetileg szász gyarmat volt, meghódított szláv tartomány, mint Mecklenburg, Pomeránia, Szilézia, Kelet- és Nyugat-Poroszország is."[57]

A német feudális urak hazánk elleni hóditó törekvéseinek 13—14 századi *második szakaszát* a szláv népek elleni támadáshoz hasonlóan a német lovagok és a szomszédos német tartományurak szerepe jellemzi. A német birodalom ezidőben egyre gyengült. Igy ezek a háborúk *létében* a magyar államot nem fenyegették, de gyengíthették és olykor komolyan gyengítették harcát az idegen hódítók és a fejlődés belső ellenségei ellen.

Az utóbb a szláv országok történetében oly hírhedt szerepet játszott német lovagrend 1211-ben a magyar király hívására került az erdélyi Barcaságra. Ezen a területen számos jelentős kiváltságot kapott a rend a bányászattal, az áru- és pénzforgalommal, az igazságszolgáltatással kapcsolatban, de a király nem adta fel sem a bíráskodással, sem a pénzveréssel kapcsolatos felségjogait e területen.[58] Egyházi téren is jelentős kedvezményeket kaptak: az erdélyi püspök 1213-ban — akár utóbb a porosz püspök a kulmi földön — átengedte nekik a tizedszedést területükön,

55 E. O. Schulze i. m. 126. o. jegyzete; R. Kötzschke i. m. 38, 127. o.
56 E. O. Schulze i. m. 125—126. o. jegyzete.
57 Franz Mehring: Deutsche Geschichte vom Ausgange des Mittelalters. (Berlin, 1952.) 75—76. o.
58 Zimmermann—Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. (A továbbiakban: Urk.) I. (Hermannstadt, 1892.) 19. és 22. sz. (Utóbbit vö: Szentpétery: Krit. jegyz. I. 275. sz.) — Lovagrendi forrásokban Wurcza, Wurzâ. Petri de Dusburg Cronica terre Prussie (Script. Rer. Pruss. I.) 30—31. o.; Di Kronike von Pruzinlant des Nicolaus von Jeroschin. (u. o.) 315. o.

kivéve az odatelepülő magyarok és székelyek tizedét.[59] 1222-ben II. András király kibővített kiváltságlevelet adott ki a lovagrend javára.[60] A pápa mindent megtett a Hermann von Salza vezetésével önállósulásra törekvő német lovagok támogatására. 1223-ban nyilatkozatot tett, hogy a német lovagok földje kizárólag a pápai szék vezetése alatt áll, más püspök vagy főpap ott nem illetékes. Az erdélyi püspök erre kiközösítette a lovagokat, ami a pápa újabb beavatkozását vonta maga után.[61] 1224-ben azután a lovagok kifejezetten pápai védelem alá helyezkedtek, aki ezt a területet a Kárpátokon túli területekkel együtt pápai hűbérnek nyilvánította. Amikor a király fellépett a lovagrend önállósulási kísérletei ellen, a pápa azt üzente a lovagoknak, hogy semilyen fenyegetődzésnek vagy ijesztésnek ne engedjenek, ne adják át azt a földet pápai engedély nélkül.[62] Végül is a német lovagokat 1225-ben a király lovassága fegyveres harcban verte ki a Barcaság területéről, s havasalföldi várukat is elfoglalták.[63] Erdély és a szomszédos román terület — amelyet a pápa ugyancsak a lovagoknak utalt — csak így menekült meg attól a szörnyű sorstól, amit az Erdélyben kudarcot vallott német lovagrend Lengyelország határán való letelepítése a lengyel és porosz, utóbb távolabbi területek lakosságának hozott. A lovagrend kiverése azonban az adott viszonyok között nem jelentette a Kárpáton túli területek állami önállósulásának zavartalanságát. A kialakuló havasalföldi román államnak így is szívós harcot kellett folytatnia, most már a magyar királyok ellen.

Az Erdélyből kivert lovagrendet Mazóviai Konrád herceg 1226-ban Lengyelországba hívta, s nekik adta Kulm tartományt. A német lovagok most Hermann von Salza vezetésével befészkelődtek Lengyelország végvidékére. Ez hamarosan igen veszedelmessé vált Lengyelország számára is. A lovagrend a források szerint igen kedves volt mind III. Honorius pápa, mind II. Frigyes császár, mind Németország fejedelmei szemében. A lovagok ugyanis fontos szerepet nyertek a hatalma teljében lévő pápaság terveiben, mint a katolikus keleteurópai expanzió harcosai, de támogatta a lovagrendet a német császárság is. II. Frigyes a kulmi földre településnek megengedte Poroszország meghódítását és birodalmi területté alakítását. Támogatta a lovagrendet a porosz püspök is. Így a szétaprózott Lengyelország külpolitikai helyzete erősen megromlott. A lengyel

59 Urk. I. 27. sz. — Vö. 1228: Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae IV. (Vilnae, 1764.) 6. sz.

60 Urk. I. 31. sz.; Crucpurg vár (Kreuzburg) a lovagrend kezén u. o. 22. sz. (Utóbbit vö. Szentpétery: Krit. jegyz. I. 391. sz.) — Ugyanilyen nevű várat ezután — még a 13. században — a lovagok Poroszországban is létesítettek: Crucebergk, Cruceburgk, Cruczeburg. Cruzeburc, Cruitzberg. Petri de Dusburg Cronica... (Script. Rer. Pruss. I.) 65, 102, 110. o.; Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie (u. o.) 280. o.; Di Kronike von Pruzinlant... (u. o.) 433, 445. o.; De prima fundatione monasterii Olivae (u. o.) 680. o.

61 Theiner: Vetera Mon. Hist. Hung. I. 76. sz.; Urk. I. 36, 37. sz.

62 A pápai biztatás: Urk. I. 44. sz. Az eseményekre Pauler Gyula i. m. II. k. (2. kiadás Bp. 1899.) 94. o.; Ernst Hering: Der Deutsche Ritterorden. (Leipzig, 1943.) 76—78. o.

63 Schuller: Die deutschen Ritter im Burzenlande. 17/a sz. okl. (Archiv für die Kenntniss von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart. I. Hermannstadt, 1841.)

földektől északra mind jobban kiépült a lovagrend állama, s terjeszkedett a balti területek felé.[64] A terjeszkedő lovagrend elleni harcban azután a 14. század első felében a széttagoltságot felszámoló Lengyelországnak hazánk nyujtott segítséget.

A német lovagrend után a szomszédos osztrák herceggel kellett hazánknak megküzdenie, még a 13. század első felében. A Magyarországot sújtó tatárjárást ugyanis Harcias Frigyes osztrák herceg területrablásra használta fel. Frigyes már az 1230-as évek közepén kegyetlenül pusztította Magyarország végvidékét, de csúfos kudarcot vallott.[65] Ezután II. Frigyes császárral, Csehországgal, sőt Ausztria, különösen Bécs lakosságával fennálló ellentétei lehetetlenné tették hódító politikájának folytatását.[66] Utóbb a császárral megegyezve, Frigyes herceg ereje ismét felszabadult a Magyarország elleni akciókra. A tatárjárás idején Magyarország segítséget kért a császártól, valamint Konrád német királytól, sőt IV. Béla király a fenyegető helyzetben azt az ajánlatot tette a császárnak, hogy elismeri hűbéruraságát, ha a mongolokat kiveri Magyarországról.[67] A császár azonban nemcsak, hogy segítséget nem adott, de Bélát a német haderőhöz való csatlakozásra hívta fel,[68] holott ez Magyarország teljes kiürítését és pusztulását jelentette volna.

Nem kapott segítséget a császártól a tatárok elleni harcban, a legnicai (liegnitzi) csatában elesett Henrik sziléziai herceg, IV. Béla unokatestvére sem. Henrik így csak sziléziai és lengyelországi lovagokra és számszeríjászokra, a felfegyverzett paraszti gyalogságra és fémbányászokra, német önkéntesekre és fogadott zsoldosokra támaszkodhatott a hatalmas tatár túlerővel szemben. A legnicai csatában a bányászok támadó szerepet is játszottak, s a számszeríjászok sikerrel küzdöttek a túlsúlyban lévő tatár ijászokkal. A csata azonban végül is vereséggel végződött. A cseh király serege, amely Henrik erősítésére vonult, egy nappal elkésett, holott komoly segítség lehetett volna. Erre mutat, hogy a tatárok e haddal való újabb ütközet elől kitértek.[69]

64 A német lovagrend betelepedése a kulmi földre: Cod. Dipl. Regni Pol. et Magni Ducatus Litu. IV. 1—18. sz.; Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie (Script. Rer. Pruss. I.) 281. o.; De prima fundatione monasterii Olivae (u. o.) 676—677. o.; Die Schrifttafeln von Oliva. (u. o.) 728. o.; Boguphali II. episcopi Poznaniensis chronicon Poloniae. (Sommersberg: Siles. RS. II.) 59. o. Vö. Ernst Kantorowicz: Kaiser Friedrich der zweite. (Berlin, 1931.) 86. o. — A lovagrend és a pápa, ill. császár viszonyára: Petri de Dusburg Cronica. (Script. Rer. Pruss. I.) 36. o.; De prima fundatione monasterii Olivae (u. o.) 676. o. — II. Frigyes engedélye: Johann Friedrich Böhmer: Regesta chronologico-diplomatica regum atque imperatorum Romanorum (Frankfurt am Main, 1831.) 179. o. — A porosz püspöktől nyert támogatásra 1231. Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 60. sz. — A balti német lovagi terjeszkedésre V. T. Pasuto: Alekszandr Nyevszkij. (Bp. 1952.) 65. s köv. o.

65 Godefridi monachi S. Pantaleonis apvd Coloniam Agrippinam annales. (Struve RGS. I.) 400—401. o.; Annales S. Rudberti Salisb. (MGSS IX.) 786. o.

66 Vö. J. F. Böhmer i. m. 187, 189. o.

67 Szentpétery: Krit. jegyz. I. 707, 708. sz.

68 Marczali H. i. m. 489. o.

69 IV. Béla és Henrik rokonságára F. W. Sommersberg: Silesiacarum Rerum Scriptores. I. (Lipsiae, 1729.) 578—579. o. — A legnicai csatára Długoss i. kiadás

A tatár hadak főereje ezután hazánkra zúdult. E nehéz helyzetben az osztrák herceg hazánkkal szemben tanúsított magatartása azoknak az északi lovagoknak a magatartásához hasonlít, akik hátbatámadták a tatárok ellen harcoló Oroszországot. Frigyes herceg hadsereg nélkül jött Magyarországra és a tatárok ellen céltalan lovagi párviadalon kívül semmi katonai akciót nem indított. Kiprovokálta viszont a kunok vezérének megölését, mint erre német krónika kifejezetten utal.[70] Ennek — a magyar nagyurak árulása miatt amúgyis meggyengült — magyar védelmet bomlasztó magatartásnak következetes folytatása, teljes kibontakozása volt Frigyes későbbi eljárása. Az esetleges német segítséget és számszeríjászok küldését azzal is gátolta, hogy még felvonulási területet sem akart nyujtani nekik.[71] A tatároktól üzött Béla királyt nem akarta országába bocsátani, úgy kellett Béla embereinek utat törniök. Majd Frigyes a királyt elfogta és kifosztotta, három nyugati vármegyét pedig az ottani várakkal együtt zálogba vett a tatárok elleni védelem címén.[72] Úgy látszik, hogy a várakat nem mind tudta megkaparintani. Mégis beljebb nyomult az országba. Egy kortárs feljegyzése szerint a herceg katonái, ahol tudtak, fosztogattak és felgyujtották a falvakat. Sőt Győr városába is bevonultak és a várat elfoglalták. A környékbeli magyarok azonban fegyveresen megrohanták a várost és a várat a németekre gyujtották. Az osztrák herceg erre fokozta az országába menekült magyarok kifosztását.[73] Az a helyzet alakult ki tehát, hogy a tatárok ellen a nagyszámú dunántúli fegyveres erőktől keményen és jó ideig sikerrel védett Duna-vonalat — mert a Duna nem mint természetes akadály állta útját a hódítóknak — hátulról a hódító osztrák herceg támadta, azaz a magyar védelmet két tűz közé fogták. Ez a magatartás utóbb még a pápát is nyilatkozatra bírta, aki azonban nem annyira rosszalásának, mint csodálkozásának adott kifejezést.[74] A herceg galád támadása azután sem hagyott fel, hogy a tatárok áttörtek a Dunántúlra. Itt is, mint a Fel-

I. 676, 678. hasáb; Nicolai Henelii ab Hennenfeld . . . Annales Silesiae (Sommersberg: Siles. RS. II.) 249—250. o. Vö. Georg Bachfeld: Die Mongolen in Polen, Schlesien, Böhmen und Mähren. (Innsbruck, 1889.) 67—68. o. — A cseh sereg szerepére Vencel cseh király levele: Gustav Adolf Stenzel: Scriptores Rerum Silesiacarum II. (Breslau, 1839.) 462—463. o.

70 Continuatio Sancrucensis Secunda (MGSS IX.) 640—641. o.; Chron. Austr. (Struve RGS I.) 457. o. — Az oroszországi eseményekre Pasuto i. m. 89. s köv. o.

71 Levele Konrád német királyhoz 1241 júniusában, ebben korábbi magyarországi tatárellenes harcával is kérkedett. Wenzel: ÁUO II. 80. sz.

72 Fejér IV. 1. 287—294. o.; Rogerii Carmen Miserabile (Szentpétery: SRH. II). 574—575. o.

73 Rogerii Carmen Miserabile (i. h.) 576. o. — Győr még 1241-ben visszakerülhetett magyar kézre, 1242 elején magyarok védték a tatárok ellen. Fedor Schneider oklevélközlése (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 1915.) 668—670. o.

74 Vö. Rogerii Carmen Miserabile (i. h.) 576. o. — A Duna védelmezése a tatárok ellen: Wenzel ÁUO VII. 200. sz. — A cseh király szerint a nagy és igen gyors folyók sem jelentettek akadályt a tatár átkelés előtt. Stenzel: SR. Siles. II. 462—463. o. — A tatárok tábort vertek a Duna partján Magyarországon. (A cseh király értesülése.) Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 78. sz. — A pápa nyilatkozata 1243-ban: Theiner i. m. I. 349. sz.

vidéken, a nemesek, egyházi lovagok, várnépek mellett maguk a városias települések felfegyverzett lakosai (burgenses) védtek számos várat és erődített helyet, pl. Sopront, Pozsonyt is. A tatárok elleni csatavesztés után csak várakra, városfalakra támaszkodva lehetett még menteni, ami menthető: az emberi életeket, a munkaeszközöket, épületeket. Most ezt a védekezést is veszélyeztette Frigyes herceg.

Béla király több oklevele utal arra, hogy a támadó osztrák herceggel való harcok akkor sem szüneteltek, mikor ő a tengerparton tartózkodott. Frigyes herceg — valamikor 1242 február 2. után — elfoglalta Sopront, gyujtogatott Sopron megyében, támadta Pozsony megyét és ez év nyarán benyomult a Vágvidékre, ahol táborából oklevelet is adott ki. Talán az osztrák herceg támadásával függ össze a Varasd és Pettau közötti határok körüli harc is.[75]

A király a tengerpartról visszatérve, nyomban hozzákezdett az elfoglalt területek visszaszerzéséhez. Béla emberei még 1242-ben Pozsonytól Bécsig törtek előre. Körülzárták és ostrom alá fogták Sopront, amelyet a herceg számszerijászai védtek.[76] Ezekben a harcokban is kitűntek azok

75 Egész Pozsony megye megmentése az osztrák herceg ellen, Béla tengerparti tartózkodása idején: Fejér IV. 1. 390—392. o. A határvidék megvédelmezése az osztrák herceg ellen a király tengerparti tartózkodása idején Wenzel ÁUO II. 179. sz. Frigyes vágvidéki támadására Fejér IV. 1. 245—246. o. A varasdi és pettaui határok védelme Wenzel ÁUO VII. 104. sz. — Sopron elestének (erre későbbi magyar ostroma utal) hozzávetőleges keltezésére, valamint az erődített helyek lakosságának ellenállására a Dunántúlon és a Felvidéken alapvető forrás a Fedor Schneider által közölt oklevél. A burgensis szó városlakó, polgár értelmére a 13. századi magyarországi okleveles gyakorlatban lásd Karl Mollay: Das älteste deutsche Lehngut der ungarischen Sprache. (Acta Linguistica, 1952.) 397—399, 406—407. o. Vö. a valószínűleg magyarországi szóhasználatot visszatükröző pápai oklevélben: „in munitione Castri Posoniensis" (pozsonyi *erődben*) és „in Burgum eiusdem castri", „in Burgum predictum" (Pozsony *városba*) Theiner i. m. I. 54. sz., ami a fenti értelmezést igazolja. Burgenses említése Sopronban még 1250-ben: Fejér IV. 2. 63. o., a királytól átírt ispáni oklevélben. (A németországi szóhasználatban a burgensis kifejezés már a 12. század derekán is városi lakost jelent, vö. Edith Ennen: Einige Bemerkungen zur frühmittelalterlichen Geschichte Bonns. Rheinische Vierteljahrsblätter, 1950—51. Bonn. 190. o.) — A Fedor Schneider által közölt (és számos oklevéllel, valamint Rogerius adataival egybevethető) oklevél 12 dunántúli, valamint 5 felvidéki vár és megerősített hely egymással kapcsolatban álló ellenállásáról beszél a tatárjárás végső szakaszában, emellett továbbiak ellenállására utal nevük említése nélkül. Ezek alapján a népi ellenállást tágabban kell értelmezni, mint Lederer Emma (A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései, Századok, 1952. 337, 339—340. o.) teszi, aki különösen a dunántúli ellenállást becsüli le. A várak és megerősített helyek *védelméről a fentiekben kifejtett nézetünket az egyetemes anyag is alátámasztja*: a tatárok Morvaországban sem tudták elfoglalni a várakat és megerősített helyeket, Annales s. Pantaleonis Coloniensis (MGSS XXII.) 534—535. o.; nem esett el Olomouc városa sem, amelynek tatár ostromát oklevél is bizonyítja, Georg Bachfeld i. m. 80. o.; a szilériai Wroclawot és Legnicát lakói felgyujtották a tatárok előtt, viszont az itteni várakat sikerült a tatárok ellen megvédeni. Wroclaw várát talán görögtűzzel vagy tüzes nyilakkal mentették meg, mert a hagyomány szerint „égi" tűzoszlop, ill. tűzeső űzte el az ostromlókat. Długoss i. kiadás I. 676, 681. hasáb, Nicolai Henelii ab Hennenfeld . . . Annales Silesiae (Sommersberg: Siles. RS. II.) 249. o. Egyes lengyelországi (szilériai) és morvaországi várak és erődített helységek tartós ellenállásáról IV. Bélának is tudomása volt: Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 79. sz. — Sopronmegyei pusztítás: Sopron vm. története Oklt. I. 11. sz.

76 Wenzel ÁUO II. 179. sz., Fejér IV. 1. 287—294. o., Wenzel ÁUO VII. 183. sz. Vö. Wenzel ÁUO VII. 106. sz. — Chron. Austr. (Struve RGS. I.) 458. o.

a Trencsén megyei szlovák várszolgák, akik már a tatárok ellen is sikerrel harcoltak.[77] Összefügg az osztrák herceg elleni harccal az is, hogy 1242 végén Béla a zágrábi lakosságnak adott kiváltságlevelében is kikötötte fegyveresek állítását Ausztria elleni háború esetén.[78] Ugyanebben az évben vereséget szenvedett Frigyes herceg a cseh királytól is, amikor Morvaországot támadta.[79] Néhány évvel később (1246) újabb harcra került a sor Béla király és Harcias Frigyes között, e harcban Frigyes el is esett. Béla seregében a források kiemelik az orosz harcosok szerepét is.[80]

A 13. század végétől kezdve a birodalomban mind magasabbra emelkedő *Habsburgok* — mint az osztrák tartományok új urai és német császárok — törtek évszázadokon keresztül hazánk és Csehország alávetésére. Ettől kezdve a feudális német hódítók ismét és egyre inkább *fenyegették hazánk függetlenségét.* Ide nyúlnak vissza Hunyadi-kori veszedelmes támadásaik gyökerei.

Habsburg Rudolf császár saját érdekében kihasználta Kun László királyt, elsősorban Csehországgal szemben. Halála után pedig a császár, mint Marx is kiemeli — „Magyarországot felszabadult birodalmi hűbérnek nyilvánítja és fiának, Albrechtnek adja".[81] Ez összefüggésben van Bélának II. Frigyes császár javára tett feltételes ígéretével.[82] Mivel azonban Magyarország nem kapott segítséget a tatárok ellen, Béla ajánlata sohasem vált érvényessé, s 1245-ben a pápa is feloldotta alóla Bélát.[83] A pápaság azonban Kun László halála után nem Magyarország függetlensége mellett foglalt állást, a császárral csak annyiban elegyedett vitába, hogy szerinte Magyarország a pápasághoz tartozik.[84] A magyar trónra azonban mégis III. András került, aki már 1291-ben megtorló sereggel indult Albrecht herceg ellen. Seregében ismét voltak oroszok is. Bécs ostroma békekötésre kényszerítette a Habsburgokat.[85] Ezzel árpádkori hódító kísérleteik véget is értek.

77 Wenzel ÁUO VII. 89. sz.

78 Endlicher: Rer. Hung. Mon. Arp. (Sangalli, 1849.) 455. o.

79 Canonicorum Pragensium Contin. Cosmae. (MGSS IX.) 171. o.; Continuatio Garstensis (u. o.) 597. o.; Annales S. Rudberti Salisb. (u. o.) 788. o.

80 Fejér IV. 2. 51. o., 313—315. o. (datálására vö. Szentpétery: Krit. jegyz. I. 1055. sz.) és 427—428. o.; Wenzel: ÁUO VII. 200. sz.; Hazai O. VIII. 67. sz.; Szentpétery: Krit. jegyz. I. 1183. sz. — Die Geschichtsquellen von Kremsmünster... 61. o.; Chron. Austr. (Struve: RGS. I.) 458. o.; Chron. Aug. Vindel. (u. o.) 523—526. o.; Contin. Lambacensis (MGSS IX.) 559. o.; Contin. Garstensis (u. o.) 598. o.; Contin. Claustroneoburg. Prima (u. o.) 612. o.; Contin. Praedicatorum Vindob. (u. o.) 727. o.; Ann. S. Rudberti Salisb. (u. o.) 789. o.; Ann. s. Pantaleonis Coloniensis (MGSS XXII.) 541. o.

81 Lándor B. i. m. 35. o. — Adatok: J. F. Böhmer i. m. 249. o. Vö. Marczali H. i. m. 576. o. (itt az oklevél is mellékelve.)

82 Erre Habsburg Rudolf 1290 aug. 31-i oklevele utal, Böhmer i. m. 249. o., Marczali i. m. 576—577. o.

83 Theiner i. m. I. 369. sz.

84 Marczali H. i. m. 578. o.

85 Continuatio Zwetlensis Tertia (MGSS IX.) 658. o.; Apponyi Okl. I. 11. sz., 12. sz.; Fejér VI. 1. 293—294. o.; Hazai O. IV. 58. sz. Vö. Marczali H. i. m. 580. o.

3. A magyar-lengyel-cseh szövetség kialakulása Károly Róbert korában.

A *haladó irányú* magyar-lengyel-cseh együttműködés történetében kiemelkedik a Károly Róbert uralma végére kifejlődött szoros barátság. Ez az együttműködés igen sokoldalú volt: diplomáciai, gazdasági, katonai. A magyar-cseh-lengyel Habsburg-ellenes együttműködést magyar-lengyel szövetség egészítette ki a német lovagrend ellen. A három ország baráti kapcsolata tehát a *feudális német agresszió visszaverésére* irányult, s szükségképpen egybeesett a belső reakció, a széttagoltság erői elleni harccal mind Magyar-, mind Lengyelországban. Az említett szövetség a három állam vezetőinek visegrádi kongresszusához kapcsolódik.

A kongresszust komoly politikai fejlődés előzte meg. E kérdésekkel behatóan kell foglalkoznunk nemcsak történeti fontosságuknál fogva, hanem azért is, hogy helyes megvilágításba helyezzük a burzsoá irodalomban hamisan értelmezett, megfelelően nem értékelt eseményeket. A visegrádi kongresszus előzményeinek ismertetésével is elősegítjük pl. az Obál Béla által nagy, de egyoldalúan válogatott okleveles apparátussal felállított hamis nézetek leleplezését. Obál 1936-ban megjelent tanulmánya durván meghamisítva a visegrádi kongresszus és a kapcsolatos események értelmét és összefüggését, eltüntetni igyekezett a három ország szövetségének Habsburg-ellenes jellegét, s nem átallotta ezt a szövetséget a dunai Habsburg-monarchia előfutárának beállítani. Ezen túl a visegrádi kongresszusban látta történelmi példáját Gdańsk (Danzig) és környéke német kézre ítélésének, mint e probléma szerinte kívánatos megoldásának. Végül pedig Obál félreérthetetlenül sorolta fel a lovagrend államának, Poroszország elődjének a magyar uralkodóosztály által nyujtott időnkinti segítséget, mint amelyért Magyarország (a német imperialistáktól) hálát érdemel.[86] De behatóan kell foglalkoznunk e kérdésekkel azért is, mert a nyugatnémet burzsoá történetírás nyílt revansista szellemben egész sor könyvet, cikket, ismertetést írt a német lovagrend államáról az utóbbi években.[87]

A 14. század elején a Habsburgok a barátság álarcában igyekeztek politikai és gazdasági teret nyerni Magyarországon. *Ezért* támogatták Anjou Károly Róbert trónrajutását a cseh ellenjelölttel szemben.[88] Az Anjou—Habsburg barátság ára többek között az volt, hogy Magyarország fegyveres erőkkel támogathatta a Habsburgokat Bajor Lajos császár elleni vesztes harcukban. A két ellencsászár és szövetségeseik hada 1322 szeptember 28-án Mühldorf mellett mérte össze erejét.

[86] Adalbert Obál: Der Kongress von Visegrád in Ungarn vom Jahre 1335. und seine Bedeutung für heute. (Wien, 1936. kézirat gyanánt.) 3, 43—44, 46—47. o

[87] Vö. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters (Münster—Köln, 1951.) 240—241, 268. o.; Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters (Münster-Köln, 1952.) 590—592. o.; Historische Zeitschrift, 175. k. (München, 1953.) 635—637. o.

[88] Székely György: A parasztság és a feudális állam megszilárdulása Károly Róbert korában (Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely György. Bp. 1953.) 24, 34. o.

A csatában nagyszámú haderővel vonultak fel az ellenfelek. A hadak összetétele igen változatos volt: páncélos lovasok, könnyű lovasok, gyalogosok egyaránt résztvettek bennük. Cseh forrás szerint Bajor Lajos seregében 1800 sisakos nemes lovas, továbbá 4000 gyalogos és íjász, a Habsburgok seregében 1400 sisakos, 5000 magyar és pogány (=kun), valamint sok gyalogos volt.[89] A Habsburgok a csata előtti években szerződések egész sorában biztosították, hogy számos német feudális úr sisakosokkal (galeatis) és néhány úr gyalogosokkal is támogatni fogja őket Bajor Lajos, ill. a cseh király ellen.[90] Igy sikerült tetemes létszámú hadat gyüjteniök. Magyar és kun segítő csapataikról a források majdnem mind megemlékeznek, jelentős szerepet azonban nem tulajdonítanak nekik a harcban, sőt a Habsburg-párti források bűnbakul állítják őket a csatavesztésért.[91]

Bajor Lajos seregében ott volt János cseh király és ennek rokona, Henrik alsóbajor herceg.[92]

A mühldorfi csatában már jelentős szerepet játszottak a gyalogosok. Cseh forrás szerint a Habsburgok gyalogosai férfiasan segítették urukat.[93] Bajor Lajos oldalán a gyalogság egyenesen antifeudális erőt képviselt: Passau püspökfejedelme a Habsburgok, Passau polgárai Bajor Lajos oldalán álltak.[94] Lajos császár nagyszámú lovasból és gyalogosból álló hada úgy kerekedett felül, hogy Henrik herceg *gyalogosai támadást intéztek az osztrák lovagok ellen,* harcképtelenné tették lovaikat s gyalogos harcra kényszerítették a lovasokat. Ez a harc pedig már nem sokáig tartott.[95] Végül is a Habsburgok csúfos vereséget szenvedtek, maga Frigyes ellencsászár is foglyul esett. Az is szinte jelképezi a gyalogság győzelmét a lovasság felett e csatában, hogy egy német kézirat Frigyest a csata leglovagibb harcosának, legdicsőítettebb lovagjának ábrázolja.[96]

A mühldorfi csatában Károly Róbert szomorú tapasztalatokat szerezhetett, ami egyik oka lehetett az Anjou—Habsburg katonai szövetség

89 Chronicon Aulae Regiae. (G. Dobner: Monumenta Historica Boemiae V. Pragae, 1784.) 385. o. — Kisebb arányban a magyar sereg is páncélosokból állt, pl. Köcski Sándor nagyszámú páncélossal (armatorum) és (könnyű) lovassal vonult fel. Hazai O. I. 97, 101. szám.

90 Lichnowsky: Geschichte des Hauses Habsburg III. (Wien, 1838.) 287—290, 403, 430, 432, 433, 454, 489, 498, 500, 510, 516, 549, 550, 552—556. sz. reg.

91 Chronica de ducibus Bavariae. (Georg Leidinger: Bayerische Chroniken des XIV. Jahrhunderts. Hannover—Leipzig, 1918.) 156—157. o.; Iohannes Victoriensis. (Joh. Friedrich Boehmer: Fontes rerum germanicarum I. Stuttgart, 1843.) 393—396. o.; németnyelvű kéziratok: J. F. Boehmer i. m. I. 161—163. o. és O. Dobenecker: Die Schlacht bei Mühldorf und über das Fragment einer österreichischen Chronik (Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung. I. Ergänzungsband. Innsbruck, 1885.) 209, 211. o.

92 J. Emler: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. (Pragae, 1885.) 2012. sz.; Chron. de duc. Bav. (i. h.); a Habsburgok már 1318-ban a salzburgi érsekkel fogtak össze az alsóbajor hercegek ellen. Lichnowsky i. m. 476. sz. reg.

93 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 385. o.

94 Wolfgang Maria Schmid: Illustrierte Geschichte der Stadt Passau. (Passau, 1927.) 46. o.

95 Chronica de gestis principum (G. Leidinger i. m.) 94—95. o.

96 J. F. Boehmer i. m. I. 161—163. o.

megbomlásának. A csatában — egy külföldi forrás szerint — a magyarok 2000 lovast veszítettek (ennyi volt az elesettek és foglyok száma).[97] A magyar forrásokból ezt ellenőrizni nem lehet, mert okleveleink csak a *banderiális* katonaság (milicia) veszteségeiről (serviensek, famulusok) emlékeznek meg, itt a veszteség valóban tetemes.[98]

Jelentős lehetett a sereg kun elemeinek vesztesége is. Bajor forrás szerint a magyarok és „pogányok" vesztesége súlyosabb volt, mint az osztrákoké.[99]

Károly Róbert nem akart több felesleges vért ontani a Habsburgok érdekében. Ezért — bár a Habsburgok újabb összecsapásra gyüjtöttek fegyvereseket[100] — csak formálisan újította meg a Habsburgokkal bajor- és csehellenes szövetségét.[101] Valójában egyezkedésre törekedett a Habsburgok ellenfeleivel, sőt közvetítői szerepet játszott. 1323 őszén Károly Róbert a cseh-magyar határon barátságos megbeszélést tartott János cseh királlyal.[102] Nem sokkal ezután létrejött a Habsburgok békekötése a cseh királlyal, ebben Károly Róbert közvetítését ki is emelték.[103] Épp így Károly Róbert közvetítette 1324 tavaszán azt a megegyezést, amelyben Lipót osztrák herceg lemondott minden jogáról Cseh- és Morvaországra.[104]

A mühldorfi csatában Magyarország és Csehország ellenfelek voltak. Ez jelentős mértékben Károly Róbert Habsburg-szövetségének volt a következménye. Károly Róbert viszonya a Habsburgokkal azonban ezután — több okból is — meglazult. A magyar király ezidőben — a szoros lengyel-magyar baráti kapcsolatok további erősítése mellett — Csehországhoz is közeledett. A lengyel-magyar kapcsolatok voltak azonban továbbra is a három ország lassan szövetségi viszonnyá alakuló kapcsolatának szilárd alapjai, hiszen a cseh-lengyel ellentétek még fennálltak (ez utóbbiak okairól alább beszélünk).

Az Anjou—Habsburg viszony romlásának egyik fő oka az volt, hogy a Habsburgok támogatást nyujtottak a Károly Róbert területegyesítő, haladó politikájának ellenszegülő nyugati és déli tartományuraknak. Igy még 1312-ben ligát kötöttek a Henrikfiakkal (Németújváriak, Kőszegiek),[105] 1316-ban pedig egy Babonić és István szlavon bán szolgáltak

97 A három Villani krónikája. (Ford. Rácz Miklós. Bp. 1909.) 116. o.

98 Királyi „famulus specialis" halála. Hazai O. III. 58. sz.; Köcski Sándor vesztesége tehetős serviensekben és serviensekben kb. 80 halott, ezenfelül foglyul esetteket is említenek. Hazai O. I. 92, 97, 101. sz.

99 Chron. de duc. Bav. (i. h.)

100 Lichnowsky i. m. 604—606, 610. sz. reg.

101 1323 tavaszán. Lichnowsky i. m. 612, 616. sz. reg. Ekkor már ellentétek is jelentkeznek a Habsburgokkal Pozsony miatt, amit most a Habsburgok visszaadni kényszerülnek (u. o. 612. sz.), valamint az osztrák és magyar urak villongásai miatt, amin most Károly Róbert határőrzéssel kívánt segíteni. (u. o. 615. sz.) — Ugylátszik, hogy Pozsonyt a Habsburgok ezután sem jószántukból adták vissza. Vö. Anjou II. 105. sz.

102 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 388. o.

103 Lichnowsky i. m. 622, 623, 624. sz. reg.

104 Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 222. sz.

105 Székely Gy. i. m. 36. o.

a Habsburgoknak.[106] 1317 körül a Habsburgok beavatkoztak a soproni ispánnál, nehogy le merje foglalni a Károly Róbert ellen harcoló Henrik-fia András birtokait.[107]

Mikor pedig Károly Róbertnek az 1310-es évek végén, az 1320-as évek során kemény, sorozatos küzdelmeket kellett folytatnia egyes nyugati és déli megyék urai, a Henrikfiak ellen, ezeket a még szoros Habsburg—Anjou szövetség ellenére az osztrák urak tevékenyen támogatták. A Henrikfiak az Anjou-párti urakkal kegyetlenkedtek, börtönbe vetették, vagy legyilkolták őket, birtokaikat feldúlták, a király városait, mezővárosait pusztították.[108] A király hadvezérei több sikeres hadjáratot vezettek a Henrikfiak ellen, s bár a Henrikfiak segítségére ausztriai bárók is siettek, a zalafői ütközetben (campestri bello) legyőzték a lázadók hadát, elfoglalták tőlük Kőszeg, Pölöske, Kabold, Kapronca várát, megvédték Győr és Sopron városokat a lázadók és támogatóik ellen.[109] Teljesen megtörni azonban a Henrikfiakat még nem sikerült az 1320-as években.

E harcokban a Károly Róbert mellett harcoló sereg a nagybirtokosok és egyes középbirtokosok bandériumaiból tevődött össze. Ezt abból állapíthatjuk meg, hogy a harcokban elesettek, a lázadók várából ledobott a Henrikfiak ellen küldött páncélos katonasága (armatam miliciam)[111] a források.[110] A haderő e felépítése valószínűvé teszi, hogy a királynak a Henrikfiak ellen küldött páncélos katonasága (armatam miliciam)[111] nem páncélos lovasokat is foglalt magában.

A tartományurak és támogatóik elleni harcokban alakulhatott ki a „Szent György lovagrend" (szabályzata 1326-ból való), a királyt kísérő s védő, vele az „ország javáról" tanácskozó nemesekből álló királyi törzsbandérium, amelynek ideológiája kifejezetten a király ellenségei (a „hűtlenek") ellen, hatalmuk letörésére irányult.[112]

Ahogyan Károly Róbert és a Habsburgok közt mélyült a szakadék, úgy fokozódott az együttműködés a magyar és cseh király közt. Már 1328-ban Károly Róbert és János cseh király együttesen avatkoztak be az osztrák hercegek belső harcaiba és Frigyes hercegtől több várat elfoglalva, győzelmet arattak.[113] 1328 őszén békét kötöttek.[114]

106 Lichnowsky i. m. 367, 400. sz. reg.

107 Sopron vm. oklt. I. 67. sz.

108 Sopron vm. oklt. I. 67, 71, 91. sz., Smičiklas: Cod. Dipl. Croatiae IX, 100. sz.; Fejér VIII. 2. 69. sz.; Hazai O. I. 97, 101. sz.; Anjou II. 62, 406. sz.

109 Hazai O. I. 92, 97, 101. sz.; Fejér VIII. 2. 69. sz.; Sopron vm. oklt. I. 90. sz.; Anjou II. 62. sz.; Anjou V. 367. sz.

110 Sopron vm. oklt. I. 71, 90. sz.; Anjou V. 367. sz.; Smičiklas IX. 100. sz.

111 Sopron vm. oklt. I. 90. sz.

112 Fejér VIII. 3. 50. sz.

113 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 423—424. o.; Chronicon Przibiconis (dicti Pulkavae) de Tradenin (G. Dobner i. m. III. k. Pragae, 1774.) 285. o.; Lichnowsky i. m. 775. sz. reg.; Zichy I. 336, 352, 361. sz.; Sopron vm. oklt. I. 155. sz. (bandériális haderőre is fényt vet); Hazai O. II. 47. sz.; Anjou II. 337. sz., 406. sz. (az osztrákok számszerűjjal lőttek), 434. sz.; Századok, 1870. 621. o. 7. sz.

114 Lichnowsky i. m. 767, 768. sz. reg.

Károly Róbert ezután is intézkedéseket tett a nyugati határvidék védelmére, pl. anyagilag támogatta Sopron erődítését és felfegyverzését (1330-ban és utána).[115] Mégis átmenetileg megromlott a magyar-cseh viszony és 1331-ben Károly Róbert a Habsburgokkal együtt viselt hadat a cseh király ellen.[116] E látszólagos fordulat mégsem jelentette Károly Róbert visszatérését a Habsburg-orientációhoz, nem jelentett tartós szembefordulást Magyarország és Csehország szoros barátságának kialakításával. Sőt — bár ez látszólag ellentmondás — ez fontos lépés volt előre a magyar-lengyel-cseh szövetség feltételeinek kialakítása útján, a cseh-lengyel ellentétek kiküszöbölése terén. Ez utóbbi ellentétek Vencel cseh király és Lokietek Ulászló trónversengéséig nyúltak vissza s abban nyertek külső kifejezést, hogy a cseh király magát tekintette lengyel királynak is.

Károly Róbert tevékenyen közreműködött Lengyelország külpolitikai elszigeteltségének felszámolásában: szívósan előmozdította a cseh-lengyel közeledést, továbbá fegyveresen és diplomáciai téren segítette Lengyelországot a német lovagrenddel szemben. Ebbe a politikájába tartozott 1331-es átmeneti szembefordulása is János királlyal.

Károly Róbert külpolitikájának ezt a célját mutatja, hogy 1328-ban a magyar-cseh dinasztikus kapcsolatok kiépítésében is szem előtt tartotta a lengyel-cseh ellentét kiküszöbölését. Károly Róbert levelet küldött egy budai polgár útján a pápához egyik fia és a cseh király leánya közti házasságkötés ügyében. A pápa válaszából kitűnően Károly Róbert célja a házasságkötéssel a Magyarország és Csehország közötti béke megszilárdítása és a cseh király, valamint Ulászló lengyel király közötti veszélyes viszály lecsendesítése volt.[117] Ez utóbbi célt ekkor még nem lehetett elérni. A cseh király — mint alább látni fogjuk — a német lovagrendet támogatta Lengyelországgal szemben. Ellentét dúlt Cseh- és Lengyelország között a cseh király kezére kerülő Szilézia feletti hatalom kérdésében is, s ezt az ellentétet részben a pápa és a német lovagrend még szította is.[118] 1331-ben, mikor Lengyelország élet-halálharcot vívott a német lovagrend ellen, Lengyelország létérdeke volt Csehország lekötése. Ezt a célt szolgálta Károly Róbert fellépése Csehország ellen. A cseh udvari körök világosan látták ezt. 1331 október végén a cseh király tárgyalást kezdett Károly Róberttel a magyar-cseh határon. Ezt

115 Sopron vm. oklt. I. 117. sz.

116 J. Emler: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III. (Pragae, 1884.) 1817, 1849, 1850, 1858. sz.; Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 283. sz.; Anjou II. 473. sz.; Zichy I. 385—388. sz.; Fejér VIII. 3. 305. sz.; Lichnowsky i. m. 925, 929, 930. sz.

117 Theiner i. m. I. 798, 800. sz. — Károly Róbert 1328-as beavatkozása a cseh királynál Ulászló érdekében: Chron. Aulae Reg. (i. h.) 417. o.

118 Emler: Reg. III. 1535, 1546, 1548, 1558. sz.; F. W. Sommersberg: Siles. RS. I. 336. o.;Codicis Silesiae diplomatici specimen (Sommersberg i. m. I.) 27, 28, 68, 126. sz.; Diplomatarii Bohemo-Silesiaci continuatio (F. W. Sommersberg: Silesiorum rei historicae et genealogicae accessiones. Lipsiae, 1732.) 67, 120. sz. Vö. Emil Werunsky: Geschichte Kaiser Karls IV. und seiner Zeit. I. (Innsbruck, 1880.) 133, 236. o.

cseh forrás azzal köti össze, hogy Károly Róbert segítséget szándékozott nyújtani a cseh király ellen — Lokietek Ulászló „krakkói királynak".[119] S cseh értesülések szerint a magyar és „krakkói" király összefogtak az osztrák herceggel, hogy a cseh király ellen segítsék.[120] S hogy ez a lengyel-lovagrendi küzdelemmel összefüggött, azt mutatja, hogy a cseh, magyar és lengyel király — lovagrendi forrás szerint — 1331 novemberében a béketárgyalásokba a német lovagrend ügyét is be akarták vonni.[121] A cseh király csak november végén szabadult az osztrák és a még nagyobb erejű magyar nyomástól, s indulhatott vissza a harctérről hazájába.[122] János cseh király Lengyelország ellen tervezett támadását csak mintegy két hónappal azután indíthatta meg, hogy a lengyelek megverték a német lovagrend dúló és hódítani akaró csapatait. Ez volt Károly Róbert 1331-es állásfoglalásának célja és értelme. A pillanatnyi Habsburg-kapcsolat itt alárendelt volt. János cseh király évekkel később adományt téve a mikulovi földesúrnak 1331-i szolgálataiért, arra a „nagy nélkülözés"-re emlékszik vissza, amikor ellenségei „Magyarország királya és Krakkó királya s ehhez Ausztria hercegei voltak".[123] A döntőnek tehát a magyar-lengyel kapcsolatot tartotta ő is.

Károly Róbert azonban nemcsak közvetve, hanem közvetlenül is segítette Lengyelországot a német lovagrend elleni harcában. Károly Róbert területegyesítő politikájával egyidőben ugyanis Lokietek Ulászló lengyel király, a nemesség széles rétegeire támaszkodva, hasonló harcot vezetett a lengyel tartományok egyesítéséért. Ulászló haladó politikájának alapja bizonyos mértékig már a városi élet fejlődése és az egyes lengyel országrészek közti gazdasági kapcsolatok erősödése volt. Az egy uralkodó alatt egyesülés folyamatát meggyorsító külső tényező pedig a német lovagrend támadó politikája volt.

A lovagrend támadásának kiindulópontja az a Poroszország volt, amely „a 13. század végén virágzó országból vadonná változott, a falvak és megművelt földek helyén erdők és mocsarak, a lakosokat részben megölték, részben elhurcolták, részben kivándorlásra kényszerítették Litvániába" — állapítja meg Marx — „Ahol a lakosokat nem irtották ki, *rabszolgává tették.*"[124] Ezt a sorsot szánta a lovagrend a lengyel népnek is.

A német lovagrend támadása még veszedelmesebb volt Lengyelországra, mint a Habsburgok és a nyugati tartományurak szövetsége hazánkra. A lovagrend komoly eredményt ért el a lengyel területegyesítés folyamatának lassításában Pomeránia elfoglalásával a 14. század

119 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 453. o.
120 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 454. o.
121 Die Chronik Wigands von Marburg (Th. Hirsch—M. Töppen—E. Strehlke: Scriptores Rerum Prussicarum. II. k. Leipzig, 1863.) 484. o. Vö. Długoss i. kiadás I. 1022. hasáb.
122 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 454—456. o.; Emler: Reg. III. 1856. sz.
123 1334: Emler: Reg. IV. 12. sz. — 1331 őszén János király haditevékenysége Ulászló király ellen: Werunsky i. m. I. 133. o.
124 Marx und Engels über das reaktionäre Preussentum. (Moskau, 1946.) 14. o.

első évtizedének végén. 1309-ben a német lovagok elfoglalták Gdańskot, s a város erődeit teljesen lerombolták.[125] A város elfoglalásakor a lovagok vadul kegyetlenkedtek: kivégezték a foglyul ejtett katonákat, lemészárolták a lengyel polgári lakosságot és a katonák családját, a nőket, gyermekeket sem kímélve.[126]

A lovagrend az 1320-as évek végén újabb támadást indított, újabb lengyel területeket pusztított. 1328 végén és 1329 tavaszán János cseh király is támogatta a rendet azzal, hogy velük együtt hadat indított a porosz-litván részekre, litván várakat foglalt el s öldökölte a lakosságot. Ezzel lengyel ellentámadást idézett elő.[127] János azzal is segítette a lovagokat, hogy 1329 tavaszán Toruńban időzve, a német lovagrendnek adományozta — mint lengyel trónigénylő — Pomerániát, valamint Dobrzyn és Mazóvia felét, majd 1330-ban egész Dobrzynt eladta a lovagrendnek.[128]

Nemcsak a lengyel területek jogtalan, formális trónkövetelési igényre alapozott eladományozása jelentett támadást Lengyelország ellen, de maga a litvánok elleni támadás is, hiszen Litvánia ekkor Lengyelország szövetségese volt. Litvániát dinasztikus kapcsolat is fűzte Lengyelországhoz, s épp azt a tényt, hogy Ulászló lengyel király „kedveli a litvánokat", használta ürügyül János király a német lovagrenddel való formális szövetségkötésre Ulászló ellen(1329 március 12.)[129]

Még 1329 nyarán és őszén a német lovagrend betört Kujáviába, elfoglalta és feldúlta Wloclaw, Plock, Brzesc városokat, miután ostromgépekkel (hajítógépek, faltörők) támadta azokat. Brzesc ostrománál a város felgyujtására a lovagok fenyőforgáccsal és szurokkal megtöltött és belül meggyujtott lövedékeket is hajítottak. A lovagok az elfoglalt városokban öldösték a lakosságot. Elfoglaltak több erődöt is.[130] Hosszas harcok után 1331 szeptember 27-én Ulászló király seregének Plowcze falu

125 De prima fundatione monasterii Olivae (Script. Rer. Pruss. I.) 707. o.

126 Egyházi tanuvallatás 1320-ban (Script. Rer. Pruss. I.) 779, 780, 783—785. o.; pápai megbízottak tanukihallgatása 1339-ben (u. o.) 790—793. o.

127 Chron. Aulae Reg. (i. h.) 431. o.; Chron. Przibiconis (i. h.) 285—286. o.; Petri de Dusburg Cronica (Script. Rer. Pruss. I.) 215, 216. o.; Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie (u. o.) 287. o.; Di Kronike von Pruzinlant (u. o.) 615—616. o.; a lengyel évkönyvekből (u. o.) 770. o. (a lengyel ellentámadásra); Annales Ronneburgenses (Script. Rer. Pruss. II.) 146. o.; Die Chronik Wigands von Marburg (u. o.) 462—463. o.; Anonymi archi-diaconi Gneznensis brevior chronica Cracovie (Sommersberg: Siles. RS. II.) 96. o. (a lengyel ellentámadásra.)

128 Cod. dipl. Moraviae VII. 3. 255, 257, 270, 271, 273. sz.; Emler: Reg. III. 1532, 1539. sz.; Johannes Voigt: Geschichte Preussens IV. (Königsberg, 1830.) 439. o.

129 Emler: Reg. III. 1533. sz.; Petri de Dusburg Cronica (Script. Rer. Pruss. I.) 193. o.; Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie (u. o.) 283, 287. o.; Anonymi archi-diaconi Gneznensis brevior chronica Cracovie. (Sommersberg: Siles. RS. II.) 96. o.

130 Petri de Dusburg Cronica (Script. Rer. Pruss. I.) 216—217. o.; Di Kronike von Pruzinlant (u. o.) 617—618. o.; a lengyel évkönyvekből (u. o.) 770. o.; Die Chronik Wigands von Marburg (Script. Rer. Pruss. II.) 463—464. o.; lengyel tanuvallatásokból 1339-ben (u. o.) 720—722. o.; Długoss i. kiadás, 994—995. hasáb; Anonymi archi-diaconi Gneznensis brevior chronica Cracovie (Sommersberg: Siles. RS. II.) 79, 96. o.

mellett sikerült nagy diadalt aratnia a támadó lovagrend németországi zsoldosokkal is megerősített seregén.[131]

A hódító német lovagrenddel viaskodó Lengyelországnak Litvánia segítsége mellett nagy — nemcsak közvetett, hanem közvetlen — *segítséget nyujtott Magyarország is.* Több esetben is (1329, 1330, 1332) magyar haderő indult Lengyelország segítésére.[132] 1329 őszén Lokietek Ulászlót Kulm tartomány elleni támadásában sok magyar is kísérte. Ezek élén Vilmos magyarországi comes (más variáns szerint „nagy gróf" = nádor) állt. Ez bizonyára Druget Vilmos lehetett, aki ezekben az években a Lengyelországgal szomszédos Szepes és Sáros megyék ispánja volt, s így könnyen eshetett rá a király jelölése az északi hadjárat vezetésében. A forrás talán azért címzi már ekkor nádornak, mert a nádor ekkor is egy Druget volt, s nemsokára Druget Vilmos is az lett.[133]

1330 késő őszén, szeptember-november hónapokban a lengyel-litván lovasságot Ulászlónak Toruń vidéke, Kulm tartomány elleni támadásában nemcsak német zsoldoshad, hanem — korabeli lovagrendi források szerint, amelyek valószínűleg túloznak számadatukban — 8000 olyan harcos is kiegészítette, akiket a magyar király küldött népéből segítségül. A magyarok vezetője most is Vilmos volt, aki azonban ellenezte a litvánokkal való együttműködést. A támadás során éppen ezért Lengyelország és szövetségesei nem tudták elérni hadicéljaikat, csupán váraikba bírták visszaszorítani a német lovagokat. A hadjáratot magyar oklevél is említi: eszerint a felvidéki Csirke István fiait sok más harcossal együtt a lengyel király segítségére küldte Károly Róbert a poroszországi rendtartományhoz tartozó keresztesek ellen.[134]

Majd 1332-ben, újabb lovagrendi támadás idején Ulászló hadaiban ismét ott volt többezer olyan katona is, akiket Károly Róbert küldött neki segítségül. Talán ide küldte Károly Róbert azokat a *zsoldosokat,* akik miatt 1332 májusában collecta-adót vetett ki.[135] Magyarország ezekben a harcokban játszott szerepével elősegítette, hogy a német lovagrend átmenetileg kénytelen volt felhagyni hódító terveivel s a Lengyel-

131 A lengyel évkönyvekből (Script. Rer. Pruss. I.) 770. o.; Kurze Reimchronik von Preussen (Script. Rer. Pruss. II.) 6. o.

132 Vö. Pór Antal: Magyar-lengyel érintkezés a XIV-ik században. (Századok. 1903.) 321—323, 325, 326. o. és Domanovszky Sándor: Károly Róbert és Lokietek Ulászló. (Huszár Károly szerk.: Magyarország és Lengyelország. Budapest—Warszawa, 1936.) 44. o.

133 Die Chronik Wigands von Marburg (Script. Rer. Pruss. II.) 466—467., 470—471. o.; Chronica principum Poloniae (Stenzel: SR. Siles. I.) 154. o.; Długoss i. kiadás I. 994. hasáb (tévesen 1328-ra.) Vö. Wertner: Adalékok (Tört. Tár, 1907.) 27, 49, 64. o.

134 Petri de Dusburg Cronica (Script. Rer. Pruss. I.) 218. o.; Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie (u. o.) 283, 287. o.; Di Kronike von Pruzinlant (u. o.) 620. o.; Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae (Script. Rer. Pruss II.) 65. o.; Die Chronik Wigands von Marburg (u. o.) 471—472. o.; Długoss i. kiadás I. 1000—1001. hasáb; Stanislai Sarnicii Annales (Długoss i. kiadás II. Függelék) 1129. hasáb; a lengyel támadás időpontjára (november) a lengyel évkönyvek adata vet fényt (Script. Rer. Pruss. I.) 770. o.; Csirke István fiaira Anjou II. 443. sz. (1330 november 29.)

135 Długoss i. kiadás I. 1024. hasáb; Anjou II. 507. sz.

országgal való megegyezés lehetőségét kellett keresnie. Károly Róbert most is egyik előmozdítója lett a megegyezésnek, mint már előbb lengyelcseh vonatkozásban is.

A Habsburgokkal való szembekerülés, a két szomszédos szláv országgal való szövetség fokozatos kialakulása Károly Róbert idején nem pusztán dinasztikus és országos *politikai* tényezők következménye volt. Megvoltak e külpolitikai fejlődés *gazdasági* okai is. Ebben az időben a feudális alapon belül új elemek kezdtek fejlődni mindhárom baráti országban. Lassankint növekedett a városi kézműves termelés, komolyan fejlődött a bányászat és a mezőgazdaság egyes ágai (így hazánkban a bortermelés). Mindez fokozta a három ország közötti kereskedelmi forgalmat, ill. nagyobb forgalmat eredményezett a fejlettebb, erősebb nyugati kereskedőtőkésekkel. Ezek a tényezők bizonyos mértékig közvetlenül is hatottak a külpolitikára. Feltétlenül így áll ez pl. a Habsburg—Anjou viszony tekintetében. A 14. század első negyedében ellentét alakult ki Magyarország és a Habsburgok között külkereskedelmi téren is. Abban az időben ugyanis Bécsnek már árumegállító jogát realizáló fejlett kereskedelme volt. E jogát 1312-ben kibővítették.[136] Bécs így éket tudott verni a nyugateurópai kereskedőtőkések és hazánk közé. Gátolta továbbá a Csehország és Magyarország közötti áruforgalmat is. A külföldi kereskedők nem tudták áruikat egyenesen Magyarországra hozni, viszont a hazánkból kimenő termények árát a bécsiek bekapcsolódása drágította. Éppen ezért a nyugati kereskedőtőkések és az érdekeiket figyelembe vevő Károly Róbert is más kereskedelmi utak kialakulását egyengették, amelyek Bécset megkerülik. Ismét megélénkült a közvetlen magyar-cseh kereskedelem és erősödött a magyar-lengyel kereskedelem is. Kassa, az északra irányuló magyarországi kereskedelem központja, már 1324-ben szerződésre lépett Krakkóval.[137]

Éppen 1324-ben történt az is, hogy Károly Róbert helyreállította a Lajta menti megrontott határt. Ugyanekkor gazdasági összeütközésre is sor került Károly Róbert és az osztrák hercegek között éppen a magyar-lengyel-cseh külkereskedelem zaklatása miatt.[138] Károly Róbert uralmának utolsó évtizedében szilárdan együttműködött a cseh és lengyel királlyal, sőt a magyar-cseh együttműködési szerződésre hivatkozva, következetesen előmozdította a régóta viszálykodó cseh és lengyel királyok közötti ellentétek békés kiküszöbölését is.[139] Ez felelt meg a három ország politikai és gazdasági érdekeinek egyaránt.

136 Domanovszky S. i. m. 43. o., vö. Mitteilungen d. Inst. f. Öst. Gesch. forsch. 1949. 252. o.

137 Domanovszky S.: A szepesi városok árumegállító joga. (Bp. 1922.) 5. o.

138 A határ helyreállítására Ráth Károly: Mosonmegyei regesták a vegyes házakbóli királyok korából (Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. II. 1863.) 142. o.; a gazdasági összeütközésre Házi: Sopron sz. kir. város tört. I. 1. 86. sz.

139 Ezt maga Károly, a cseh király fia mondja el. Vita Karoli Quarti imperatoris ab ipso Karolo conscripta. 1316—1346. (Joh. Friedrich Boehmer: Fontes rerum germanicarum I. Stuttgart, 1843.) 250. o. A visegrádi kongresszus előzménye: Joseph Chytil: Codex Diplomaticus et Epistolaris Moraviae VII. 1—2. (Brünn, 1858.) 76. sz.

Ezt a legjobban az 1335. évi *visegrádi kongresszus fejezte* ki, amelyen Károly Róberten kívül résztvettek Kázmér lengyel, János cseh király, Károly morva őrgróf, valamint Wroclaw város követei is.[140] A kongresszuson a három országnak nemcsak együttes külpolitikáját építették ki, hanem fontos külkereskedelmi megállapodásokat is kötöttek. A lengyel király részéről Károly Róbert mint döntőbíró szerepelt — a lengyel király és a német lovagrend 1334. évi döntőbírósági megállapodása alapján — a kongresszuson eldöntésre kerülő lengyel-lovagrendi vitában. Károly Róbert kompromisszumos megoldást ért el, e mellett továbbra is fenntartotta a lengyel álláspont támogatását.[141]

Nem kevésbbé voltak jelentősek a gazdasági megállapodások. A három király együtt lépett fel Bécs árumegállító joga ellen. E várossal szemben magyar-lengyel-cseh gazdasági együttműködést alakítottak ki. E megállapodások — a királyi kincstárak érdekeit szem előtt tartva — nagymértékben szolgálták a kereskedelem biztonságának érdekeit, még a helyi feudális urakkal szemben is. Kázmér lengyel király Csehországgal való megállapodásában pl. megígérte, hogy Boleslavic vár lerombolása után új várat azon a helyen nem enged emelni, szem előtt tartva Lengyelország és Csehország nyugalmát, valamint annak a közútnak biztonságát, amely Lengyelországból Wroclaw városba vezet. A cseh királlyal kötött szövetségben Kázmér kikötötte, hogy a rabló várurakat elégtételre kényszerítik, akár ostrommal is s a rablóvárakat lerombolják.[142] A kongresszus után az új, királyi védelemben részesített, a jogtalan vámoktól megtisztított kereskedelmi utak vonalát is szabályozták. Erre megállapodás jött létre. Az egyik kereskedelmi út Bécs megkerülésével vezetett nyugat felé Budán, Esztergomon, az északnyugati Felvidék városain és a Morvaország határán levő Holics helységen át Brno városába, a második útvonal pedig észak felé Kassán és a Szepességen át Lengyelországba. Ez utóbbi vonalon is egyre erősebb forgalmat bonyolítottak le. Károly Róbert és János király megállapodása a két ország közötti utak forgalmáról ugyancsak tekintettel volt a kereskedelem biztonságára. Károly Róbert ezért meghagyta a várnagyoknak és officiálisoknak, hogy az utaknak minden akadályozástól biztosnak és békésnek kell lenniük, a kereskedőket nem szabad zaklatni.[143] Károly szövetségese, János király már 1336-ban értesítette Frankfurt an der Oder városát, hogy a három király megegyezése alapján Bécs helyett Brno városban fogják ezután lerakni az árukat. A Brnoba vezető utak biztonságáról saját országaikon keresztül a szerződő királyok gondoskodnak.[144] 1337-ben Károly Róbert beavatkozására az esztergomi érsek kénytelen-kelletlen

140 Pór Antal: Tót Lőrinc, a királyi tárnokok és zászlótartók mestere. (Századok, 1891.) 363. o.

141 Diplomáciai emlékek az Anjou-korból I. 327. sz. Vö. Obál i. m. 32—35. o. és (helyesebb értékeléssel) Domanovszky S.: Károly Róbert és Lokietek Ulászló 44. o.

142 Emler: Reg. IV. 225. sz.; Cod. Dipl. Moraviae VII. 1—2. 91. sz.

143 Dipl. eml. Anj. I. 339. sz., Dipl. Moraviae VII. 1—2. 102. sz.

144 Domanovszky S. i. m. 44. o.

a cseh úton érkező áruk kedvezményes vámját állapította meg.[145] A nyugat- és középeurópai kereskedőtőkések most kedvezőbb kapcsolatokat tudtak Magyarországgal kiépíteni és elsősorban nekik volt hasznos, hogy Bécset ki tudták kapcsolni. Igy az esztergomi vámkedvezményben nemcsak cseh (prágai), hanem mainzi, nürnbergi, augsburgi kereskedők érdekeit is figyelembe vették. A csehországi kereskedők számára Károly Róbert külön védlevelet is adott ki 1336-ban.[146] Ugyanebben az évben viszont Pozsonynak szóló rendeletében megtiltotta az Ausztriába irányuló kivitelt.[147] A király 1338-ban is intézkedett a külkereskedelem érdekében: mivel Pozsony városa és a határszéli ispánok nagy vámokat zsaroltak a soproniak borai után, amikor azokat a soproni vagy magyar-, cseh-, lengyelországi kereskedők kivitték, utasítást adott a mérsékelt vámszedésre.[148] S valószínűleg összefüggött a bajor kereskedők magyarországi kapcsolataival is, hogy 1338-ban Károly morva őrgróf megerősítette a nürnbergi polgárok kérésére apja 1326. évi kiváltságát az országán átutazó kereskedőknek nyujtandó biztos kíséretről.[149] A cseh király és Brno városa egyideig I. Lajossal is kapcsolatban állott a kereskedőkaravánok biztonságának megóvása érdekében.[150]

Károly Róbert azonban nemcsak a külföldi kereskedők érdekeit tartotta szem előtt, hanem a magyarországi polgárokét is. Jellemző erre, hogy az osztrák bárókkal való határmenti harcok során Károly Róbert lefoglalta egy harcban elfogott német báró. vagyonát, mert az nemeseket és *kereskedőket* megbírságolt.[151] Sőt arra is van példa, hogy nem külföldi, hanem zólyomi polgárok vagyonának elrablása miatt Károly Róbert hűtlenségi pert indított feudális urak ellen a Felvidéken, s az elkobzott nemesi birtokból előírta a károsultak kárpótlását.[152]

Az elmélyült politikai és gazdasági kapcsolatok alapján ezekben az években igen erős *katonai kapcsolatok* fejlődtek ki a három baráti ország között. 1335-ben a cseh és magyar király katonai szövetséget kötött a Habsburgok ellen, ebbe Henrik bajor herceg is belépett. Károly Róbert és János király szerződésükben minden ellenség ellen segítséget ígértek egymásnak, kivéve Kázmér lengyel király ellen. A szerződő felek kötelezték magukat, hogy a másik fél kérésére páncélos (armigere) és íjász (sagittarie) erőiket küldik segítségül. Egyben kötelezték magukat arra is, hogy a Habsburgokkal való háború esetén nem kötnek különbékét.[153] S cseh elbeszélő forrás szerint a visegrádi kongresszus

145 Cod. Dipl. Moraviae VII. 1—2. 183. sz.
146 Dipl. eml. Anj. I. 340. sz.
147 Fejér VIII. 7. 221. sz.
148 Házi i. m. 129. sz.
149 Cod. Dipl. Moraviae VII. 1—2. 202. sz.
150 Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 356. sz.; Bedřych Mendl (szerk.): Knihy počtů města Brna z let 1343—1365. (V Brne 1935.) 15—16. o.
151 Sopron vm. oklt. I. 155. sz.
152 Palásthyak oklt. I. 60. sz.
153 Cod. Dipl. Moraviae VII. 3. 232. sz., Cod. Dipl. Moraviae VII. 1—2: 81. sz.; Specimen codicis diplomatici Moravici 139. sz. (Dobner: Mon. Hist. Boemiae IV.); Vita Karoli Quarti (1. h.) 250. o. Vö. Adalbert Obál i. m. 12—13, 22, 23. o.

eredményeképpen nemcsak a szerződést kötő két király, hanem velük a lengyel király is szövetkezett minden fejedelem elleni kölcsönös segítésre.[154] Valóban, a visegrádi megegyezés előkészítette a három király szövetségét.

1336-ban az osztrák hercegek a Henrikfiakkal és más nyugati és déli feudális lázadókkal Bécsben katonai szövetséget kötöttek és támadást intéztek Károly Róbert ellen. E szövetségkötések röviddel azután következtek be, hogy a terjeszkedésre törekvő Albrecht és Ottó Habsburg hercegek Bajor Lajos császárral 1336 január 5-én oklevelet állíttattak ki, amely szerint Magyarországon minden „császári hűbért" ők adományozhatnak. (A császár jogtalan adománya éppúgy a hódítás igazolására szolgált volna, mint ahogyan Bajor Lajos 1337 évi kiváltságlevele is, amellyel a német lovagrendnek adta hűbérül a soha meg nem hódított Litvániát.[155])

Az osztrák hercegek 1336-ban ugyan 2000 páncélos („sisakos") és 20.000 gyalogos katonával rendelkeztek, mégis vereséget szenvedtek. János cseh király 2300 „sisakos" és 15.000 válogatott gyalogos (nagyrészt fizetett zsoldos) katonája és Károly Róbert 600 „sisakos" és többezer könnyű íjász harcosa mellett résztvett a harcban 300 „könnyű" és 200 „sisakos" krakkói harcos is. Ezeket a Habsburg-ellenes erőket a hercegek hátában bajor hercegi erők, valamint tiroli lovas és gyalogos sereg is támogatta. Károly Róbert úgylátszik az egész országból összeszedte fegyveres erőit, seregében Abauj és Szabolcs megyei nemesek is résztvettek. Valószínű, hogy ebben a hadjáratban is kényszerítette Károly Róbert a magyarországi főpapokat is, hogy bár kelletlenül, az osztrák hercegek ellen is elküldjék bandériumaikat. Károly Róbert hadainak zöme bizonyára a magyarországi lázadók ellen harcolt. 1337-ben a magyarországi lázadók kénytelenek voltak a Habsburgokhoz menekülni, vagy megadni magukat. A király ekkor elvette tőlük — csere formájában— nyugati váraikat.[156]

Károly Róbert gazdasági, politikai és katonai együttműködése a cseh és lengyel királlyal komoly eredményekkel járt tehát. A távolabbi

154 Chronicon Francisci Canonici Pragensis (G. Dobner: Monumenta Historica Boemiae VI. Pragae, 1785.) 270. o.

155 1336: Cod. Dipl. Moraviae VII. 1—2. 101. sz.; vö. 1337: Historische Zeitschrift 175. k. (München, 1953.) 635—636. o.

156 A lázadók és a Habsburgok szövetségére G. Pray: Annales Regum Hungariae II. (Vindobonae, 1764.) 39—40. o.; Pór Antal: Pecséttani apróságok. (Turul, 1893.) 181. o.; Pór Antal: Déli szláv történeti tanulmányok. (Századok, 1894.) 22. o.; Lichnowsky i. m. 1060, 1061. sz. reg. — Cseh támadás Ausztria ellen. Chron. Aulae Reg. (i. h.) 490. o.; Iohannes Victoriensis (J. F. Boehmer FRG. I.) 420. o.; Vita Karoli Quarti (i. h.) 250—251. o.; utóbbi beszél Károly morva őrgróf Tirol felől kiinduló Ausztria elleni gyalogos és lovas sereggel való támadásáról és Henrik bajor herceg Habsburg-ellenes harcáról is. A magyar haderő harcára Anjou III. 190, 193, 194, 250, 276. sz. (Utóbbi regesztája hibás); Zichy I. 477, 479, 490. sz.; Hazai O. IV. 119. sz.; Anjou V. 254. sz. (Az ebben az osztrák herceggel vívott harc említése 1336-ra vonatkozik, ez az időpont felel meg Lóránd fia Lóránd Vas megyei ispánsága idejének, vö. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. k. Bp. 1901. 6—7. o., Wertner: Adalékok Tört. Tár, 1907. 341. o.); vö. Hóman Bálint: Magyar tör-

eredmények közé tartozik a bécsi árumegállítás 1351-ben bekövetkezett enyhítése is.[157] A három ország összefogása Károly Róbert utolsó éveiben tovább mélyült. Károly Róbert lehetővé tette pl., hogy Károly morva őrgróf Ausztriát megkerülve kijusson az Adriai tengerhez, mikor Lombardiába igyekezett.[158] S bár 1338-ban a csehek s 1339-ben Károly Róbert is megegyezést kötött a Habsburgokkal,[159] párhuzamosan 1338-ban megerősítették a cseh-magyar szövetségi szerződést is, sőt 1339-ben Kázmér lengyel király is örök barátsági szerződést kötött Csehországgal.[160] Károly Róbert e szövetségi rendszer kiépítése mellett a nyugati határ biztosítását is fokozta, pl. 1339-ben Moson megyei őrök lovaskatonai szolgálatát szabályozta az osztrák határon.[161]

*

A 11—14. század története világosan mutatja, hogy milyen nagy volt a keleteurópai népek összefogásának szerepe a feudális német hódítók támadásainak elhárításában, a keleteurópai államok függetlenségének megőrzésében. Nagyjelentőségű volt ez, a kor — Károly Róbert halála után különösen erősen érvényesülő — feudális korlátai, az egymásrautaltság inkább csak ösztönös érzése, a feudális uralkodóosztályok politikai következetlensége ellenére is. E közös küzdelmek és a keleteurópai országok fejlődésének a fentiekben vázolt, több vonalon is megnyilvánuló párhuzamossága ma történeti hagyományává válik a szocializmus építésében és a béke védelmében együtt küzdő keleteurópai népek közös munkájának és fegyverbarátságának.

ténet II. (Bp. 1936.) 654. o. A főpapi bandériumok bevonását valószínűsíti a röviddel ezutáni főpapi panasz, vö. Székely Gy. i. m. 67—68. o. — A magyar-cseh-lengyel katonai összefogásra: Epitome Chronicae Bohemicae Joannis Neplachonis abbatis Oppatovicensis (Dobner: Mon. Hist. Boemiae IV.) 121. o. — A seregek létszámára Chron. Aulae Reg. (i. h.) 490—491. o.

157 Domanovszky S. i. m. 45. o.

158 1337-ben. Vita Karoli Quarti (i. h.) 253. o.

159 U. o. 256—258. o.

160 U. o. 256—257. o.; Specimen codicis diplomatici Moravici (Dobner i. m.) 144, 145, 147. sz.

161 Fejér VIII. 4. 185. sz.

A FEGYVERNEMEK KÉRDÉSE ZRINYI KATONAI MUNKÁIBAN

Cserne Tibor őrnagy

Zrínyi korában az európai hadseregek már központi vezetés alatt álló zsoldos hadak voltak, sőt Gusztáv Adolf szabad parasztokból sorozott hadsereg élén aratta diadalait.

Egyre nőtt ezeknek a zsoldoshadseregeknek társadalmi alapja: a parasztság tömegesen szegényedett el és gyorsan nőtt a városi plebejus réteg is.

Ezekben a hadseregekben már a gyalogság volt a főfegyvernem. A gyalogság azért vált főfegyvernemmé, mert az uralkodóházaknak, uralkodó osztályoknak hódításaikhoz szakadatlanul növelniök kellett hadseregüket; elsősorban tehát a legolcsóbb és legnagyobb ütőerejű fegyvernemet — a gyalogságot — növelték.

Hogy a gyalogság főfegyvernemmé válhasson a feudális lovassággal szemben, azt a kézi lőfegyverek ezidőszerinti fejlettsége tette lehetővé. Bár a XVII. szd. elején a muskéták még feleslegesen nagy ürméretű, 18—22 mm-es, és ennek megfelelően tetemes súlyú, 10—12 kg-os fegyverek voltak, lőtávolságuk már elérte a 200 m-t. Ezeknek a fegyvereknek a tűzgyorsasága — ahogyan a kanócos fegyvert a kovás puska kiszorította, — egyre nőtt. Gusztáv Adolf fegyelmezett, jólképzett lövészei kovás puskájukkal, a kanócos puskával kialakult tűzgyorsaság háromszorosát is elérték. Már általában véve is az volt a helyzet, hogy a lövészek harcrendje, amely a töltés lassúsága miatt 10 sornál is mélyebb volt — hat sor mélységű vonallá nyúlhatott.

Ez a gyalogság tüzével már könnyen szétszórta, sőt megbénította az amúgy is lassan mozgó nehézlovasságot. A gyalogság tüzének hatására könnyíteni kellett a lovasság fegyverzetén, új lovas harceljárásnak kellett kialakulnia

A Habsburg-megszállta Magyarország Európa fejlettebb országai mögött a gyalogság fejlődése terén súlyosan lemaradt. A végvári őrségek gyalogosai csak védőfeladatot teljesítő, gyengén felfegyverzett szegénylegények voltak, jelentőségük lényegesen kisebb volt, mint a végvárrendszer portyázó könnyű lovasságáé, amely adott esetben várvédelemben is megállta a helyét.

A Habsburgok által megszállt Magyarországon korszerű hadsereg és ezen belül korszerű gyalogság nem alakulhatott ki. Ha ilyen hadseregünk lett volna, ez a magyarországi Habsburg-uralom végét jelentette volna. A császár még a kisszámú, rosszul felfegyverzett, kétségbeejtő anyagi helyzetben élő, de hősiesen harcoló végvári őrségekben is állandó veszedelmet látott és mindent megtett annak érdekében, hogy megszabaduljon a végváriaktól.

Zrínyi, kora rendkívül súlyos és bonyolult körülményei között világosan felismerte, hogy a magyar nép csak korszerű nemzeti tömeghadsereggel űzheti ki a törököt az országból, csak saját erős hadseregével rázhatja le a Habsburgok igáját. Nézzük meg, hogy Zrínyi, aki lelkiismeretesen tanulmányozta kora katonai irodalmát és minden gyakorlati tapasztalatát az ország felszabadítása érdekében igyekezett felhasználni, hogyan képzelte el ezt a hadsereget?

„... Az én fundamentumom békességes időben 12.000 ember, holott hadakozás ha lenne, (az mint hogy legyen is az én tanácsom szerint) legalább annyi gyalog, úgymint 12 ezer és lovas is annyi legyen pro fundamento, akkor, amint mondám, az egész nemzetünket fegyverezve vegyük rendbe, legyen elegendő ágyúnk és mindenféle hadiszerszámunk" — írja az Áfiumban. Nyilvánvaló, hogy a „fundamentom" mellett felfegyverzett nemzet — amelyen Zrínyi, mint máshonnan kiderül, elsősorban a parasztságot érti, — leginkább gyalogot tud adni a harchoz. Zrínyi a gyalogság és a lovasság egymáshoz való arányát másutt számszerűleg is megadja és ki is fejti, miért kell a gyalogságnak a főfegyvernemnek lennie.

A Tábori kis tractában ezt írja:

„... a németek, francúzok, spanyorok s több ahhoz jobban értő nemzetek, a had erejét a gyalogságban teszik. Rendszerént két, három, négy annyi a gyalog, mint a lovas, mely szokás messze jobb a másiknál, mert nem olyan költséges s több hasznot teszen mind harcokon s mind ostromokon; sőt hegyes, völgyes, s árkos, vizes helyen szükségesebb is a gyalog, mint a lovas."

A Vitéz Hadnagyban így ír: „Legyen őneki [a magyarnak] számos lovasa: nem elég az, mert nem mindenkor kell prédálni avagy csatázni, néha szemben is kell az ellenséggel menni, ahol a te lovadnak futása nem használ. S mivel vészesz várat, mivel őrzöd meg aztat, mivel vered ki sáncából az ellenséget? ezeket te lovad nem visz végben, hanem a gyalog, akinek nem a lófutás a reménysége, hanem a maga embersége."

Ebből a két idézetből is kiviláglik, hogy Zrínyi miért a gyalogságot tekinti főfegyvernemnek és a sereg „kezének"? A két fő-szempont, amelyek alapján erre a megállapításra jut: „mert nem olyan kölséges" és mert „nem a lófutás a reménysége, hanem a maga embersége".

Ezt mi ma úgy fejezzük ki, hogy területet elfoglalni és megtartani csak a gyalogos képes; — „mivel vészesz várat, mivel őrzöd meg aztat,

mivel vered ki sáncából az ellenséget?" — ha nem a gyaloggal — mondja Zrínyi.

Ezek után nézzük meg tervbevett gyalogsága fegyverzetét és szervezetét. A Tábori kis tracta szerint „egy zászló alá esik 120 legény, kinek 40 kopjás, 80 muskatélyos". Gyalogosainak fegyverzete még nem lehet egységes, mert a szuronyt korában még nem ismerik. A kopjások — védik a lövészeket és ők hajtják végre a lovasokkal együtt a rohamot. A puska fejlettségére, használhatóságára mutat az, hogy a lövészek és a kopjások aránya 2:1. Kezdetben ez az arány 1:2 is volt, a lándzsások javára.

A puska fejlettségét mutatja az is, hogy gyalogosai már csak sisakot és mellvasat viselnek. Ez teszi lehetővé azt, hogy a korabeli gyalogság a nehézpáncélzatú, nagypajzsú, hosszú lándzsás védő gyalogságból mozgékony, támadó gyalogsággá — főfegyvernemmé váljon.

Hogyan látja Zrínyi a gyalogság mellett a lovasság szerepét? Egy pillanatra sem tér le a reális valóság talajáról, nem épít légvárakat; nem téveszti szem elől a gyalogság jelentőségét a végvári harcokban.

„Ha azokban az időkben volnánk, mint eddig voltunk, hogy nem volt ugyan nyilvánvaló hadakozás, ... a magyar nemzet tartana négyezer gyalogot, ... nyolcezer lovast... holott a gyalog az ereje a hadakozásnak... és jobbára őrajta fordul minden operáció" — írja Zrínyi az Áfiumban.

A dogmát nem tűrő Zrínyi a három részre szakadt ország viszonyait és a török szembenálló csapatait tekintetbe véve jut erre a gondolatra. Világosan látja, hogy „míg jobban rendbe nem hozzuk magunkat", az előnyösebb helyzetben lévő, belső vonalon védő törökkel szemben, amelynek „az ő ereje mely a végekben vagyon, lovasokból áll" — külső vonalról csak lovassággal manőverezhetünk megfelelően; az ő szavaival „az gyalogságot nem opponálhatnánk mindenfele, hanem a lovast hamar elküldhetnénk, valahová szükség volna".

Emellett többször hangsúlyozza azt is, hogy milyen nagy jelentőségük van a lovasoknak sík, nyílt terepen vívott harcokban. Ilyen körülmények között a 3:1 arány helyett 2:1 arányt ajánl. „Ha hegyes... helyen viseli az ember a hadat, ... elég 24 ezer, kinek 6 ezer lovas, 18 ezer gyalog; megtartván mindenkor az tekintetet 3:1, tágas helyen pedig 36 ezer, kinek 24 ezer gyalog, 12 ezer lovas; ott tartván mindenkor ez tekintetet 2:1" — mondja a Tábori kis tracta.

Lovassága fegyverzetét szemügyrevéve, azt látjuk, hogy egészen könnyű, csak mellvassal védett lovasság szervezését tartja célravezetőnek. A lovasokat karddal és karabéllyal fegyverezné fel: „kopja a lovas kezében semmirekellő". Ezt a lovasságot már nem a páncél, hanem a gyalogság és tüzérség tűztámogatása mellett saját lőfegyverei védik. Egészen könnyű lovasság ez, amely bonyolult manőverekre és az ellenség üldözésére is képes.

Ezek után nézzük meg, hogy hogyan vélekedik Zrínyi a harmadik fegyvernemről — a tüzérségről? Világosan látja rendkívüli jelentőségét: „azok [a lövegek] nélkül nem lehet várakat venni és oltalmazni" — írja a Vitéz Hadnagyban. Ennek — látszólag — ellentmondanak a következők: „ha azt fogom mondani, hogy a lövőszerszámnak nincsen annyi haszna, mint híre és rettenetessége, talám megvetnek az okos emberek és régi hadviselők" — írja ugyancsak a Vitéz Hadnagyban, de mindjárt ki is fejti a következőket: ha a harcrend előtt állnak a lövegek, csak rövid ideig használhatja őket és az ellenség könnyen le is rohanhatja. Ha a lövegek a harcrendből tüzelnek, megbontják a harcrendet — nehezítik a vezetést. Harmadik esetben a szárnyakon állíthatná fel a tüzérséget, ekkor azonban nehéz megfelelő védelmükről gondoskodni, érzékenyen veszélyeztetik a szárnyakat.

Az, hogy miért nem becsüli sokra Zrínyi nyilt csatában a lövegeket, csak akkor válik világossá, ha megvizsgáljuk a korabeli lövegek legfontosabb adatait. Ezek az előltöltő, símacsövű, tehát csekély lőszabatosságú fegyverek kedvező esetben is csak harmincat lőttek naponta; lőtávolságuk legfeljebb 300 méter körül járhatott, tehát a gyalogság könnyen védekezhetett tüzük ellen. „... a kapitány, amely álgyuk ellen megyen hadával... soha jobban nem cselekedhetik, mint hogy időt ne adjon neki, hanem tüstént menjen az ellenségre, így elvész hatalma, elvész ideje az álgyúknak".

És bár, Zrínyi nem ír munkáiban erről, látnunk kell azt is, hogy korában a legkönnyebb lövegcső súlya is három métermázsa körül járt; az akkori földutakon tehát alaposan lefékezhették a sereg mozgását. Zrínyi, aki a korában uralkodó katonai elmélettel, a methódizmussal szemben, gyors rajtaütésszerű támadásokkal akarta az ellenséget megverni és következetes üldözéssel megsemmisítésükre törekedett, nem áldozta fel a mozgékonyságot a lövegek — nyilt csatában — kétes értékéért. Erről beszélnek a Tábori kis tracta számai is. A seregben „legyen húsz *aprószerű* álgyú, ki nyolc, ki hat lovú, *ismét két lovú seregrendelő 80*" — írja. Míg az „aprószerű", tehát a legkönnyebb lövegeket is 6—8 lóval kellett vontatni; felismeri a „seregrendelők", a seregbontók, a géppuskák ősének jelentőségét, melyek nagyobb hatásúak, tűzgyorsaságuk ellenére is jóval könnyebbek — tehát mozgékonyabbak a lövegeknél.

A három főfegyvernem kérdése mellett Zrínyi nagy gondot fordított a műszaki szolgálat megszervezésére. A tábor „fundálói" — erődítő szakemberei, „pattantyúsai" — a mai tüzértechnikusok ősei és a „művesek, kiket francúzok pioners hínak", feltűnően nagy számban, „summa együtt: személy 702" szerepelnek terveiben. Zrínyi műszaki katonáinak szerepét — erről nem sokat ír, — különösen harcainak történetéből értjük meg. Ujzerinvárnak állandó tűzben, rajtaütések között való felépítése, a Dráva hídjának felégetése, a Vág vonalának védelme — mind a műszaki harcosok bátor, újszerű felhasználásáról beszélnek.

Zrínyi fundálói és művesei — nem egyszerű mesteremberek, hanem harcos katonák.

Összefoglalva: a gyalogságot tekinti a fő fegyvernemnek, de emellett a lovasság rendkívüli értékét is látja ott, ahol mozgékonyságra van szükség: a manőverekben, a rajtaütésben, üldözésben. A tüzérséget — kora tüzérségét — szintén a legmegfelelőbben, várostromban és várvédelemben szándékozik felhasználni, mivel a mozgást akadályozza, tűzhatását nyílt csatában a seregbontó tüze pedig nemcsak pótolja, hanem túl is szárnyalja. Műszaki szolgálatára — harci feladatokat bíz.

Zrínyi munkáinak legfontosabb tanítása — a fegyvernemek kérdésében — a ma harcosa számára: a körülményektől függően, a legnagyobb hatásra képes fegyvernemnek kell a győzelem érdekében a súlyfeladatot kapnia; minden körülmények között rendeltetésszerűen kell a fegyvernemeket felhasználnunk.

RÁKÓCZI DUNÁNTÚLI HADJÁRATÁNAK TERVE 1705-BEN

Esze Tamás, a történettudomány kandidátusa

Tanulmányunk mindössze huszonkét napot ölel fel a Rákóczi-szabadságharc történetéből. A fejedelem 1705. június 19-én indult el Egerből a Dunántúl visszaszerzésére, s július 11-én Vácnál mondott le tervének megvalósításáról. E három hét alatt nagy változás történt a kurucok helyzetében: Rákóczi kezéből kihullott a katonai kezdeményezés, viszont a belpolitikában nagyjelentőségű lépést készített elő: országgyűlés összehívását határozta el.

Ez az időszak a második válságperiódus a nagy nemzeti küzdelem történetében. Az első 1704 nyarán állott be: a császár höchstädti győzelme[1] következtében meghiúsult Rákóczi stratégiai terve, hogy valahol Bécs táján összefogjon az előnyomuló bajor-francia hadakkal és így kényszerítse az udvart a nemzet követeléseinek teljesítésére. Höchstädt után szétfoszlott a háború gyors, győzelmes befejezéséről táplált remény. A kurucoknak be kellett rendezkedniök egy hosszú háborúra, melyben a múló idővel egyre csökken a teljes siker reménysége is. A belső erővel kivívott teljes győzelem reménye 1705 júniusában, Rákóczi egri készülődéseinek napjaiban, intett utoljára a hazájuk szabadságért felkelő magyaroknak.

Rákóczi *Emlékiratai*-ban[2] csak néhány mondattal emlékezik meg azoknak a napoknak a történetéről, amelyekről most szólani akarunk. Voltaképpen csak kezdő- és zárómozzanatát említi. Ennyit mond indulásáról: „Minthogy közeledett a hadjárat ideje, utasításokat adtam, hogy végrehajthassam szándékomat és átkelhessek a Dunán olyan hadsereggel, amelyről meg lehettem győződve, hogy követni fog."[3] Így számol be tervének összeomlásáról és egy új haditerv első felbukkanásáról: „Budá-

[1] Az egyesült császári-hollandi-angol seregeknek Marlborough és Savoyai Eugen vezetésével 1704. augusztus 13-án aratott megsemmisítő győzelme a Tallard marsall vezetése alatt álló francia-bajor hadak felett. — A vereség hatásáról így számol be Rákóczi: „Ez az esemény megfosztott a bajor választó-fejedelemmel tervezett egyesülésemnek minden reményétől, pedig ez volt az egyetlen alap, amelyre támaszkodva háborút kezdettem."

[2] Rákóczi a magyarországi háború történetét *Mémoires du prince F. Rákóczy sur la guerre de Hongrie, 1703—1711.* című munkájában írta meg. Ötödik része a következő gyűjteménynek: *Histoires des Révolutions de Hongrie ou l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement.* Hága, 1739.

[3] *Mémoires,* 212—213. l.

val egyvonalban voltam, amikor majdnem egyidőben két futár érkezett hozzám. Az egyik Eszterházy altábornagytól, a másik Bercsényi főtábornoktól. Az első tudtomra adta, hogy ... az ellenség szétrombolta a hidat. ... Bercsényi gróf tudtomra adta, hogy ... az ellenség élelmet szándékozik vinni Lipótvárba. Azt hitte, nem használhatom fel jobban hadseregemet, mint ha megelőzöm az ellenséget a Vágnál, „mert ha megakadályozom az élelmezést, az erőd nemsokára elesik. Biztos, hogy nem tudott volna rávenni erre a lépésre, ... ha nem vesztettem volna el a híd helyreállításának és szándékom megvalósításának reményét".[4] A döntés azonban csak hetek multán érlelődött meg benne: „Vác püspöki városnál ütöttem tábort, Buda fölött, mert még azon gondolkoztam, ne veressek-e hidat a ráclakta szentendrei szigetre."[5] Azt akarjuk tisztázni, mi történt a két esemény között, Rákóczi Egerből való kiindulásától addig a napig, mikor végleg lemondott a dunántúli hadjárat tervéről és Bercsényi tanácsára megindult Vácról a Felvidékre.

I.

Először a tervezett dunántúli hadjárat előzményeiről szeretnénk szólani.

Rákóczi 1704. augusztus 20-án érkezett meg délvidéki hadjáratának befejezése után Gyöngyösre a fegyverszünetet előkészítő tárgyalások megkezdésére. Szeptember 14-én létrejött a három hónapra szóló fegyvernyugvás. A selmeci béketárgyalások eredménytelensége után a hadjárat mindjárt kezdetben nagy eredményt hozott a kurucok számára: november 16-án megadta magát Érsekújvár. A vár megvétele után a fejedelem Lipótvár alá szállott hadaival. December 26-án Nagyszombatnál megütközött az erősség felmentésére előnyomuló Heister császári tábornaggyal. Vereséget szenvedett, az ellenség azonban nem tudott élni győzelmével. Mindjárt utána december 28-án meghódolt a kurucoknak Szatmár vára, s ezzel létrejött a Felső-Tiszavidék biztonsága, a tiszántúli földnek már csak déli részein: Váradon, Gyulán, Aradon tartotta magát az ellenség. Az 1705. év két nagy kuruc támadással kezdődik. Szatmár megvétele után Forgách Simon generális Erdély elfoglalására indult, s midőn 1705. június 15-én hosszú ostrom után kapitulációra bírta Medgyest, már szinte csak három erősség: Szeben, Fogaras és Brassó maradt a császári hadsereg birtokában. A február 20-án meginduló dunántúli hadjárat azonban megint a kurucok vereségével végződik: Károlyi Sándor március 31-én Kilitinél vereséget szenvedett Heistertől, s megint — most már harmadízben — kiszorul a Dunántúlról. A dunántúli kuruc hadjáratnak mégis lett valami gyakorlati haszna: „Károlyi csapatai megzavarták Heister pihenőjét és miután Heister gyalogságát Bazin, Modor és Szentgyörgy fallal kerített és a Fehér-hegyek lábánál fekvő városaiban szál-

4 *Mémoires*, 214—216. 1.
5 *Mémoires*, 217. 1.

lásolta el, lovasságával Károlyi után rohant. Bercsényi nagyon jól felhasználta ezt az alkalmat: Eszterházy Dániel altábornagyot a helyőrségekből összeszedhető gyalogsággal elküldte e városok bombázására. Alig támadta meg a németeket, máris megadták magukat."[6] Rákóczi *Emlékiratai*-ban így foglalja össze az 1704 őszétől folyó felvidéki hadakozás eredményét:[7] „Ezt a győztes hadsereget annyira megverték a tél folyamán, hogy a dán segédcsapatok[8] nélkül a németek nem is tudták volna a hadjáratot folytatni." A Dunántúl és néhány agonizáló vár kivételével Rákóczit uralta egész Magyarország és Erdély.

A fejedelem 1705. február 28-tól egészen június 18-ig Egerben tartózkodott.[9] „Béketárgyalásokkal foglalkoztam, az ország igazgatásával és rendeztem a csapatokat, amelyeknek zsoldját megállapítottam" — írja az egri napokra való visszaemlékezésében.[10] Itt töltött 112 napja a kuruc szabadságharc delelője. Események és alkotások teszik emlékezetessé.

Rákóczi egri tartózkodásának első eseménye Des Alleurs tábornagynak, XIV. Lajos rendkívüli követének megérkezése volt. Március 11-én vonult be a városba, Rákóczi udvarához illő pompával kísértette és fogadta.[11] Itt Egerben bontakozott ki mintegy a nemzeti királyság ígérete gyanánt a sok színben csillogó fejedelmi udvar. Az *Emlékiratok*-ban csak ennyit olvasunk róla: „Nagy udvart tartottam, hogy magamhoz vonzzam... a nemességet. Nem korlátoztam... udvari nemeseim számát."[12] Midőn az utolsó ínséges években visszagondolt egri udvarának pompájára, fejedelmi méltóságát kiemelő szertartásaira, Rákóczi így emlékezett meg udvaráról: „Nemzetem dicsőségéért, nem a magam büszkeségéért volt."[13] Des Alleurs titkárja, Chamillard szép sorokban hagyta reánk a fejedelemről és udvaráról szerzett tapasztalatait: „Nagy és jól megtermett ember, körülbelül harmincnégy éves. Haja gesztenyeszínű, telt arcú, élénk tekintetű szép ember és jó lovas. Nagyon szellemes, éleselméjű és józan ítéletű, amit, úgy látszik, a sok szerencsétlenség fejlesztett ki

6 Az elmondott eseményekre nézve elsőrendű forrás a *Mémoires*. Gazdag adatbőségű, de kritikátlan feldolgozást nyujt Thaly Kálmán: *A székesi grófi Bercsényi család*. Harmadik kötet: 1703—1706. Bp. 1892. V. ö. Márki Sándor munkájával: *II. Rákóczi Ferencz*. I. kötet: 1676—1707. Bp. 1907. (*Magyar Történeti Életrajzok*. XXIII.)

7 *Mémoires*, 201—202 l.

8 Stepney bécsi angol követ jelenti 1705. június 3-án Harley miniszternek: „A dán csapatok Magyarországba fognak küldetni Bajorországból vagy két hét mulva, ezek száma 6.00. Igen jó katonák." (*Archivum Rákóczianum*, II. o. II. k. 106—107. l.) — Június 17-én közli: „A dán király beleegyezett abba, hogy hadserege a magyarok ellen alkalmaztassék." (*U. ott*, 133. l.)

9 Első fennmaradt leveleskönyvének bizonysága szerint: *Protocollum Expeditionum ab Anno 1703. ad. Annum 1706.* (Országos Széchenyi Könyvtár. Fol. Hung. 978.)

10 *Mémoires*, 212. l.

11 L.: Márki Sándor tanulmányát: *Desalleurs altábornagy Rákóczinál*. (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1917. 1—12., 219—259. l.

12 *Mémoires*, 210. l.

13 1710. március 8-án Jászberényből Bercsényinek írt levelében. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. III. k. 62. l.)

benne, ami őt érte, s ami rokonszenvet ébreszt iránta mindazoknál, akik először közelednek hozzá. ... Általánosan szeretik és becsülik egész Magyarországban, különösen tábornokai, akiket testvéreinek tekint, s akik úgy tisztelik, mintha ő volna a királyuk. ... Gyöngéden parancsol és szigorúan büntet... Mindennap igen korán kel fel, négy-öt óra hosszat dolgozik, azután megszemléli csapatainak gyakorlatait s őket arra a vitézségre és nemeslelkűségre buzdítja, amely az ő természetes tulajdonsága."[14]

Des Alleurs jelenléte emelte a fejedelmi udvar fényét, de sem személye, sem tanácsa nem segítette előre a szabadságharc ügyét. Néhány hadimérnököt hozott magával, s egy igéretet, a francia segélypénz 50.000 livre összegre való felemeléséről. Midőn Rákóczi mindjárt megérkezése napján titkos kihallgatáson fogadta, emlékiratot nyujtott át, amelyben a háború állásáról érdeklődött. A választ már két óra mulva megkapta, a fejedelem ama nyilatkozatával együtt, hogy a békekötést meg fogja akadályozni.

„Mentül hamarébb az köz operátiókhoz kezdeni kívánunk, könnyen ki-ki által láthatván, mely kevés bizodalmunk lehessen az jó békességhez, ha csak fegyver kezünkben nem lesz" — írta Károlyi Sándornak a dunántúli hadjáratra való készülődés közben.[15] Tisztán látta, hogy a nemzet érdekeit kielégítő békére csak kényszeríteni lehet az udvart, sem a nemzet, sem a közbenjáró hatalmak érvelésére nem fog engedni, s nem állítja vissza a külföldi kezességgel is biztosított nemzeti függetlenséget. Ezért a francia követ érkezését követő hetekben kidolgozta dunántúli hadjáratának tervét, hogy a dunántúli föld birtokbavétele után az egész ország birtokában, az egész magyarság nevében léphessen fel az esedékes békeértekezleten.

Legfőbb gondja a dunántúli átkelő biztosítása volt. Gondolt arra is, hogy Pentelénél veret hidat,[16] végülis a Kömlőd és Imsód között összeszűkülő Duna-kanyarulatban jelölte ki a híd helyét. Március 26-án Fényszarun kelt a hídfők készítésére szóló rendelete: „A Dunán túl felől... az Dunán túl való föld népével igen serényen és sietve mentül hamaréb Bottyán János Generális Uram fog erigálni sáncot. Innen pedig Török András — a helyettes udvari kapitány — Uramnak az incsenérek által hasonlóképpen való delineátiója szerint igen hamar és serényen kell erigáltatni. ... hogy minekelőtte az ellenségnek tudtára lenne, addig el

[14] Márki idézi Chamillard kiadatlan naplójából említett tanulmányában. V. ö. a kassai ferencesek *Historia-Domus*-ában található feljegyzéssel: „Rákóczi Ferenc ugyan fejedelemnek termet szép ember volt. Magas termetű, szép ábrázatú, gesztenye színű bodor hajú. Ha egy nehány ezer lovas egyben álot is, ki látszott közülük, mint régenten Saul." *(Adatok az Egri Egyházmegye Történelméhez.* IV. Eger, 1908. 525. 1.)

[15] Egerből 1705. június 7-én. *(A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára.* V.: II Rákóczi Ferenc fejedelem korabeli oklevelek és levelezések. 1703—1707. Bp., 1897. 215. 1.

[16] Ezt a tervét 1705. március 27-én Egerből írt levelében említi Vay Ádámnak: „A hidat nem Paxnál, hanem Pentelénél kötesse által." *(Protocollum Expeditionum,* 236/b.)

készülvén."[17] Heteken át éber figyelemmel kísérte a sáncok és a híd építési munkálatait és keményhangú levelekkel intézte el azokat a vitákat, amelyek Bottyán és a francia hadimérnök között merültek fel.[18]

Maga egy olyan hadsereg összeállításán és kiképzésén fáradozott, melyben egészen megbízhatik, amely a Dunántúlon, ezen a kurucok számára „végzetes" földön, követni fogja és alkalmas a győzelem kivívására. *Emlékiratai*-ban arról is beszámol, milyen fáradhatatlanul dolgozott a táborában lévő katonaság kiképzésén és gyarapításán. Mihelyt elolvadt a hó, maga is táborba szállott és csapatai között élt.[19] A hadsereg rendjének és fegyelmének kialakítása érdekében hadiszabályzatok készítésével is foglalkozott. Egerben május 1-én bocsátotta ki első nyomtatásban is megjelent hadiszabályzatait: az *Instructio*-t azoknak, „a' kikre valamelly várnak 's erősségének igazgatása bizattatik", és a *Hadi Regulá*-t, amely az 1707-ben az ónodi országgyűlésen törvényerőre emelt „Articulusok, Edictumok és Törvények" alapszövege.[20] Az egri tábor a kuruc hadsereg regularizálásának legfontosabb állomása.

Egerben keresték fel Rákóczit az udvar követei: Széchenyi Pál, Viza János és Okolicsányi Pál „az békességre czélozó tracta" folytatása érdekében.[21] A Selmecnél megszakadt tárgyalások felvételét a közbenjáró hatalmak: Anglia és Hollandia megbízottai is sürgették, és kérték: vegye igénybe újból szolgálatukat. „Önök igazságtalanok lennének irányomban — írta a fejedelem Hamel Bruyninx bécsi holland követnek a megbízottak útján[22] — ha azt hinnék, hogy csak halasztás végett nem fogadom el önök mediatióját. Ennek egyedüli oka a kevés őszinteség a császári miniszterek részéről, kik soha sem szólnak a biztosítékról." Az udvar követeinek Rákóczi világosan megmondotta, hogy „biztosíték nélkül sem a mediatiót el nem fogadják, sem alkudozásokba nem bocsátkoznak".[23] Már

17 Még ezen a napon belátta, hogy „Pentelénél nem lehet az hidat által kötni, hanem az solti sánczon alól". (Rendelete Török András udvari vicekapitánynak: *U. ott*, 237/a) — Töröknek instructiójában azt szabta feladatául, hogy Bottyán János generálistól és „már ezelőtt Egerbül elküldött incsenértül — Saint-Just — értekezzék: Solthon alól holott intéztek hídnak való helyet és sánczot". (Az utasítás dátuma: Fényszaru, 1705. március 26. — *Archivum Rákóczianum*, IX. 15—177. 1.) Tehát visszatért eredeti tervéhez. — A híd és a védősáncok helyét Markó Árpád pontosan meghatározta a *Josephinische Aufnahme* dunaföldvári térképlapja alapján: *Bottyán János tábornok harcai Dunaföldvár és a kömlődi „Bottyánvár" körül 1705. júniusában.* (*Magyar Katonai Szemle*, 1933. IX. füz. 203—217. 1.)

18 Leveleskönyvében 1705. március 10. és május 30. között következő rendeleteit találjuk: Március 10. Bottyánnak, 11. Szalontai Kárándy Jánosnak, 15. Csajági Jánosnak, 18. Bottyánnak, 19. Berthóty Istvánnak, 23. Bottyánnak és Vay Ádámnak, 27. Vaynak, 31. Török Andrásnak. Április 2. Bottyánnak, 18. Id. Barkóczy Ferencnek és Bottyánnak, 22. Bottyánnak, 29. Csajáginak. Május 6. Barkóczynak, 9. Bottyánnak, 23. Bottyánnak, 30. Vaynak. (*Protocollum Expeditionum*, 229/b—270/) A hídra és a sáncokra vonatkozólag más forrásokban is találkozunk Rákóczi parancsaival, v. ö. *Archivum Rákóczianum*, IX.

19 *Mémoires*, 211. 1.

20 Mind a kettő megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban.

21 L.: *Márki*, I. 391—393. 1. — Stepney május 20-i értesülése szerint.

22 Levelét Stepney idézi Harley számára május 27-i levelében. (*U. ott*, 97. 1.)

23 *U. ott*, 96. 1.

a selmeci béketárgyalások idején leszögezte: a rendek tudta nélkül nem bocsátkozik tárgyalásokba a békekötés felől és a külhatalmak kezességéhez is hozzájárulásukat fogja kérni.[24] Április 25-én valóban megkérdezte a megyéket: kívánjon-e kezességet az udvartól és kérje-e reá a külső hatalmakat? A „kezesség felállítása minden jövendőbeli haza tractáinak s megegyezésének legyen első fundamentuma és egy igaz oly istápja, hogy a nélkül csak valami tractához s transactióhoz is kezdenünk nem egyéb, hanem mint egy a fövényen építtetett háznak bizonyos, óránként történhető leomlását rettegve elkerülehetetlenül várnunk" — figyelmeztette a rendeket.[25]

Ekkor merült fel határozottan országgyűlés összehívásának már régen kísértő terve is. „Az mezei gyűlésnek, igenis, ideit, szükségét is látnám" — írja Bercsényi a fejedelemnek[26] — mert „az hazánk s nemesi szabadságunknak fölvött ügye... hazánk lakosival, de kiváltképpen minden nemességű atyánkfiával... köz, ...azért az mi köz mindnyájunkkal... légyen s lehessen tudós maga ügyének sorsárul és... senki balvélekedést ne vehessen sziviben, hogy Nagyságod vagy elmulatásával békessíg tractájának, vagy az hertelen és elégtelen békéllésnek végzésivel maga privátumát a közjónak eleiben tette." Az Egerben járt követek azt is hírül hozták, hogy a fejedelem a békesség és a mediáció dolgában országgyűlést akar tartani. E tudósításból látjuk: Rákóczi magában már a gyűlés helyéről is döntött, a követek szerint „valahol Pest vidékén" akarja megtartani.[27]

Rákóczi szemében a magyar függetlenségi törekvések jelképe egy puszta mező egy elnémetesedett kis magyar város falai alatt: a rákosi mező, ahol a patakon dohogó malmok és a pusztábavesző baromjárás már senkit sem emlékeztetett a Habsburg uralmi törekvésekkel szembenálló hajdani országgyűlésekre. Az 1505-ös rákosi végzésre, amelyben 10 főpap, 53 főúr és 125 megyei követ a Habsburg-királyság közelgető lehetőségével szemben, konföderációba szövetkezve, leszögezte a nemzet szabad királyválasztási jogát. Az utolsó nemzeti király megválasztásakor az ország bírája lándzsahegyén mutatta fel a rendeknek az idegen király ellen tiltakozó rákosi végzést,[28] s ez az okirat alapirata a nemzeti felkelésnek is. Olvassuk el Rákóczi vádiratát az *Emlékiratok*-ban a Habsburg-királyok zsarnoki uralmáról, benne a Rákoson megütött hang zeng tovább: „S minthogy annyiszor akadtak királyai között olyan pásztorok, akik juhaiknak gyapjával idegeneket akartak ruházni és zsírjokkal ide-

24 Bercsényi írja 1705. április 22-én Ujvárból a fejedelemnek: „Nagyságod még Selmeczen is azt resoválta: nem lehet Nagyságodnak az ország híre nélkül még csak az quarantiát is nomine Regni acceptálni, annyival is inkább tractálni." (*U. ott*, I. o. IV. k. 471. 1.)

25 A Szatmár vármegyének küldött példányt l.: *Károlyi-Oklevéltár*, V. 185—187. 1. — V. ö. Stepney május 13-i jelentésével: *Archivum Rákóczianum*, II. o. II. k. 80—81. 1.

26 Bercsényi április 22-i leveléből való idézet.

27 L.: Stepney május 23-i jelentését. (*U. ott*, 90. 1.)

28 L.: Szabó Dezső, *Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505—1526*. Bp. 1917. 94—99. 1.

geneket hizlalni, mindig a királyok szegték meg először a törvényt, ők kényszerítették a magyarokat a törvényes védekezésre", a magyar nemzet nemzedékről nemzedékre megújuló szabadságharcaival „arra akarta megtanítani ... az ausztriai ház királyait, hogy ... nem hagyja magát szolgai félelemtől vezettetni".[29] A fejedelem ama szándéka, hogy a rákosi mezőre hirdeti meg az ország „tábori gyűlés"-ét, színvallás volt: a rákosi határozat szellemében akar dönteni a haza sorsáról.

Rákóczi tervezett hadjáratával a leendő országgyűlés biztonságát is szolgálni akarta. Bizonyára elgondolkozott Bercsényi figyelmeztetésén: „Gyönyörűségnek tartaná penig az ellenség, ha azt megoszlathatná valami motusával."[30] A rákosi terv valóban merész terv volt, s csak úgy lehetett volna megvalósítani, ha előbb a kurucok elfoglalják Pestet, Budát pedig a Dunántúl birtokbavételével és Érsekújvár felől elzárják a császári csapatokkal való érintkezéstől. Buda legfontosabb bázisa volt az osztrák hadviselésnek. Innen tartották szemmel a Duna vonalát, ide vonultak be a kurucoknak meghódolt várak helyőrségei. Gyakran volt kiinduló és befejező állomása a kurucok ellen való hadműveleteknek. Mintegy ellensúlya a kuruc Érsekújvárnak, valóságos sarkpontja a császári hadviselésnek. Zárlata nélkül veszedelemben forgott volna az ország gyűlése.

A rendek összehívását egyszerre szükségessé és sürgőssé tette az uralkodó halála is. I. Lipót 1705. május 5-én húnyt el 48 esztendőre terjedő dicstelen uralkodása után.[31] Hogy halála mekkora örömet jelentett a nemzet számára, erre nézve Bercsényi egyik levele jó bizonyítékul szolgál: „Istennek megfoghatatlan ítíleti: midőn az császár különbkülömb szín és közbenjárók által folytatná már békesség szerzését, ime interregnumot mutatott az Isten!" Most már ő sürgeti a rendek összehívását: „Azt ítélném, ezen interregnumnak declaratioját igen jó volna időhalasztás nélkül patensek által publicáltatni és egyszersmind a gyűlés hirdetését ... ad Campum Rákos siettetni." Leveléből látjuk: már ekkor — május 16-án — készen volt az országgyűlési meghívó, a regalis fogalmazványa is.[32]

A kurucok közjogi felfogása szerint Lipót halálával a trón megüresedett, beállott az interregnum, mert az 1687-es országgyűlésen megkoronázott Józsefet nem ismerték el törvényes királynak. A királyválasztó országgyűlés mindjárt József megválasztása után eltörölte a szabad választást és törvénybe iktatta a Habsburg-ház örökös királysá-

29 *Mémoires*, 94—95., 105. 1.

30 Április 22-i levelében írja, s Hatvant javasolja a gyűlés helyéül: „Az concursusnak az hatvani mezőben gondolván nem rosznak lenni, sine armistitio kiváltképpen. Oly helyen van, az kit mostani operatióinkra nézve közhelynek mondhat az ember, ... alább az tábor, fölötte az tábor." (*Archivum Rákóczianum* IV. 473. l.)

31 Betegségéről, haláláról, temetéséről 1. Stepney április 25-én, 29-én, május 2-án, 5-én, 6-án, 9-én és 13-án írt jelentéseit: *Archivum Rákóczianum*, II. o. II. k. 68—84. 1.

32 Nyitrán írt levele: *U. ott*, I. o. IV. k. 518. 1. — „Rádai Uram communicálta velem az conceptust."

gát. Ez az országgyűlés törölte el az Aranybulla ellenállási záradékát is.[33] Az új király megesküdött ugyan a királyi hitlevél megtartására: alattvalóit kiváltságaikban és jogaikban meg fogja őrizni, de csak olyan értelemben „amint ezeknek értelmezése és használata iránt a király és a rendek országgyűlésileg közösen megegyeznek". Rákóczi már első kiáltványában rámutatott arra, hogy a nemzet jogait biztosító törvények eltörlését „rettentéssel élvén" vitte keresztül. József királyságáról pedig így gondolkozott: „Amore et timore: az elfajzottaknak színes szerelmével és az igaz haza fiainak méregtül, ... kínzás és haláloktul származott félelmével tette fejében koronákot."[34] Ezért mondotta Bercsényi: itt a „rediviva libertas", a csaiárdul kicsikart törvények érvénytelenek, nemzetre visszaszállott a királyválasztás joga.[35]

„Amore et Timore" József császár jelmondata volt. Kétségtelen, hogy uralkodása első napjaiban közeledett a magyarokhoz, megigérte a sérelmek orvoslását és koronázási esküjének teljesítését, de minden biztosíték nélkül és ragaszkodva az 1687-es országgyűlés határozatainak érvényességéhez. Viszont azt is kinyilatkoztatta: inkább elzálogosítja örökös tartományai utolsó faluját is, de uralkodói jogaiból nem fog engedni, s kezdetben ő is elutasította a mediatorok ajánlkozását.[36] József és Rákóczi között áthidalhatatlan ellentét tátongott. A fejedelem a külhatalmak garanciája mellett egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított a belső, közjogi biztosítékoknak, s az ellenállási jog és a szabad királyválasztás visszaállítását követelte, mert — mondotta — „ha fegyverünknek élével és erejével az örökös uraságott el nem ronthattyuk és viszont az nemesi szabattságott, az mely leg inkább az András király privilegiumábul áll, helybe nem állíthattyuk, hijjába fárasztyuk elméinket, hogy kellessék nyomorúságunkat tsak vontatni is, ... egy színű magyarságunk s haza fiuságunk által egy el szánt magyarhoz illendő akaratbul ezek nélkül meg nem békéllünk ..."[37]

Mikor a császári követekkel tárgyalt, Rákóczi már döntött a rendek összehívásáról. Lipót halála után világosan kialakult előtte az öt kérdéscsoport, amellyel a rendeknek foglalkozniok kell: az interregnum kimondása, az új király megválasztása, illetve ideiglenes államfő

33 Az örökösödésre és az Aranybulla ellenállási záradékának eltörléséről szóló 1687. évi 2—3. és 4. törvénycikket 1.: Marczali Henrik: *A magyar történet kútfőinek kézikönyve.* Bp., 1901. 677—681. l. — Az országgyűlésre nézve: Fraknói Vilmos, *A Habsburgház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/88-i országgyűlésen.* Bp. 1922.

34 Rákóczi fejtegetését I. József királyságáról l. a szécsényi országgyűlés elé terjesztett propozíciójában. Sajtó alatt Ráday Pál iratainak gyüjteményében.

36 1705. május 16-i levelében: „Az király non fuit integer, et nequitiae ac fraudi reservata clausula defraudavit illum."

36 L.: Stepney jelentéseit május 16-án Harleynek és Marlborough hercegnek. Harleynek küldött 20-i jelentéséhez mellékeli a nádor kiáltványát, melyben biztosítja a magyarokat a császár jóindulatáról és azon ígéretéről, hogy koronázási esküjét megtartja és hitlevelét a legközelebbi országgyűlésen törvénybe iktatja. (*Archivum Rákócziánum*, II. o. II. k. 84—88. l.)

37 L. a fejedelem szécsényi propozícióját.

kijelölése, az ellenállási jog csonkítatlan visszaállítása, a katolikusok és a protestánsok jogviszonyának rendezése, a jezsuiták megrendszabályozása.[38]

Egyre súlyosabb vált ebben az időben a vallási kérdés, felborulással fenyegette a szabadságharc alapjául szolgáló nemzeti egységet. A századfordulón a jezsuiták bujtogatására egyre kíméletlenebbül folyt az országban a protestánsok üldözése és templomaik erőszakos elfoglalása. Rákóczi azt írja *Emlékiratai*-ban, hogy hadseregének kilenctized része református hiten volt.[39] A protestáns katonák a szabadságharc első hónapjaiban visszafoglalták templomaikat és megtorolták sérelmeiket. 1704. augusztus 12-én kelt rendeletével a fejedelem mindenkinek szabad vallásgyakorlatot biztosított,[40] de eltiltotta a templomfoglalásokat,[41] sőt bizottságokat küldött ki a templomok visszaadására. Működésük nyomán roppant nyugtalanság támadt, hiában magyarázták a biztosok, hogy az országgyűlés igazságosan fogja megosztani a templomokat.[42] A kérdést rendezni kellett, míg a nyugtalanság át nem harapódzik a katonákra is.

Nagy feladatok és még nagyobb lehetőségek tárultak fel a fejedelem előtt egri tartózkodásának ideje alatt. Világosan látta: a feladatokat, az országgyűlés ügyét is, csak akkor tudja megoldani, a lehetőségeket csak abban az esetben valósíthatja meg, ha győzelmes hadjáratot vezet a Dunántúlon, utána pedig, Erdély birtokában, beiktattatja magát ősei fejedelmi székébe.[43] Ha egész Magyarországot bírja és Erdélynek valóságos fejedelme, formális szövetséget köthet a franciákkal, vagy a nemzet érdekének megfelelő békére kényszerítheti Bécset. Az országigazgatás, a béketárgyalás és a belpolitika dolgainál ezért sürgősebb és fontosabb nagyobb gondja: hadjáratának előkészítése, megindítása, s mindenek előtt az immár elkészült dunai átkelő biztosítása.

38 V. ö. Szécsényi Pál érsek öt pontjával. Idézi Stepney: *U. ott*, 90. 1.

39 *Mémoires*, 112. l.

40 A rendelet Győr vármegyéhez intézett példánya: *Károlyi-Oklevéltár*, V. 121—122. 1.

41 Miskolcon 1704. január 24-én kiadott rendeletével. (O. L. Rákóczi-szabadságharc levéltára.)

42 A vallási kérdésnek katonai tekintetben is fontos voltára rávilágítanak: Rákóczi keltezetlen levele a Hadtörténelmi Levéltárban és Gerhart György 1705. június 17-i jelentése a fejedelemnek: O. L. Rákóczi-szabadságharc levéltára. — A protestáns katonák megnyugtatására azért is szükség van, mert éppen ebben az időben kezd kiélesedni a fejedelem és a klérus viszonya. A kurucokat gyalázó semberi és szentmiklósi plebános ügyében Rákóczi érvényt szerzett annak a felfogásának, hogy az „országunknak és édes nemzetünknek javára célozó állapotok ellen tusakodó" egyházi személyek ügye világi fórum elé tartozik. (Keményhangú levele 1705. június 21-én Balassa Pál esztergomi vikáriusnak 1705. június 21-én az árokszállási táborról: *Protocollum Expeditionum*, 291/b.)

43 L. 1705. június 21-én írt levelét Árokszállásról Pekry Lőrincnek: „Bemenetelünk iránt vagyunk oly szándékkal, hogy rövid időn be menvén, az nemes statusok dolgát kezünkre vegyük és azon haza dolgait mindenekben tehetségünk szerint régi jó folyására reducálhassuk." Ilyen értelemben is ezen a napon Gyürky Pálnak és Teleki Mihálynak is. (*U. ott*„ 291/b, 292/a-b.) Különösen fontos Rákóczi erdélyi terveire nézve Rádaynak május 23-án írt levele, amelyet még idézni fogunk.

II.

A fejedelem május 13-án Eszterházy Dániel altábornagyot küldötte át a Felvidékről a Dunántúlra azzal a paranccsal, hogy — addig is, míg maga hadseregével átkel a Dunán — a kömlőd-imsódi hídtól tartsa távol az ellenséget, ha ez a Csallóközből átnyomulna a Dunán túl való földre, „mert ugyanis azon diversiót lehetetlen, hogy az ellenség béhunt szemmel nézze."[44] A híd őrzése Bottyán feladata maradt.

Rákóczi nagy hibát követett el azzal, hogy a beteges és tehetetlen Eszterházy[45] alá rendelte Bottyánt, pedig jól ismerte Eszterházy alkalmatlanságát az irányításra: „Naponkint jobban-jobban kitetszik Dániel úrnak gyengesége, az ki is mindeneket a hadak tanácsábul viszen végh-hez" — mondotta, mikor újból meggyőződött alkalmatlanságáról.[46] El volt készülve Bottyán ellenmondására. Midőn udvari kapitányát, Vay Ádámot küldötte a dunai átkelő ellenőrzésére, nyomatékosan figyelmeztette: „Bottyán János generálist úgy disponállya, hogy Esztorás Dániel úrtul legyen dependentiával, mivel taval Újvárnál is positive volt dependentiával."[47] A figyelmeztetésre nem volt szükség, Bottyán „mindenre offerálja magát".[48] Bottyán alárendeltségének azonban a továbbiak folyamán végzetes következményei lettek.

Az *Emlékiratok*-ból is látjuk, de Bottyánhoz intézett leveleiből még jobban kitűnik: a fejedelmet felingerelte az öreg generálisnak a híd és a sánc építésénél tanúsított magatartása. „Beleavatkozott az erődépítésbe is és sajnos, azt hitte, ért hozzá, annyira, hogy sohasem hallgatta meg azt a mérnök-hadnagyot akit elküldtem oda, hogy erődöt építsen a híd-főnél."[49] Április 18-án szinte kíméletlenül leckéztette meg: „Nagy kedvetlenséggel értvén, hogy az oda küldött insinerrel nem csak bestelenül bánt, hanem delineatióit is félre vetvén, mindenekben ellenkezőt cselekedett, mely actusával alig orvosolható kárt tett, parancsoltatik: másszor olyanokban, a mihez nem tanult és nem ér, hivatallyán kívül való állapotban magát ne avassa, hanem aszerint, a mint insenirünk deli-

44 Rákóczi ordere Bercsényihez intézett 1705. május 13-i levelének mellékleteként maradt fenn. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 509—511. 11.)

45 Eszterházy Dániel rövid életrajzát és jellemzését l. Thaly kiadványának bevezetésében: *Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve. 1706—1709. Függelék: Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve, 1708.* Bp., 1901. XIV—XVI. l. „A török háborúkban súlyos sebeket szenvedett, s úgy látszik egyik lábát is elveszité. Bercsényi „csonka-béna" embernek nevezi őt, ... lovagolni többé nem tudott, ... csak „lektikán" vezényelheti csapatait." — A dunántúli hadjáratra valószínűleg Bercsényi javasolta, mert Rákóczi május 12-i levelében ezt olvassuk: „Maga ... izente Kegyelmed, mely regularis ember, s micsoda készületekkel kell által küldeni." (Hadtörténelmi Levéltár.)

46 Idézet Rákóczi Bercsényinek szóló keltezetlen, a főgenerális június 24-i levelére adott válaszából. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 355. l.)

47 Vay 1705. május 17-én jelenti, hogy „tegnap dél tájban" megérkezett az imsódi sáncba. (*U. ott*, I. o. IX. 87. l.) — Rákóczi május 30-án küldötte néki az idézett utasítást. (*Protocollum Expeditionum*, 270/a-b.)

48 Vay idézett levele találó, rajzát adja Bottyán jellemének és magatartásának.

49 *Mémoires*, 214. l.

neálta, építesse. Ez után, ha oda megyen, mintegy brigadérost, magánál nem aláb való embert, úgy becsüllye."[50] Az *Emlékiratok* bizonysága szerint a sánc mégis Bottyán terve alapján készült el: „Saját elképzelése szerint építtette fel és vállalkozott rá, hogy megvédi."[51] Valóban megérdemli tehát a *Bottyán-vára* nevet. Az Alföld felől eső hídfőt az imsódi erdőben, a víz partján építették. Az imsódi sánccal szemben Bottyán két sáncot emeltetett, egyiket közvetlenül a folyam partján, a híd kijáratánál, a másikat pedig egy erősítésre alkalmas dombon, Kömlőd mellett.[52] Az erődítés az első támadást jól kiállotta a május 13-át megelőző napokban, az ellenség szégyent vallva tért meg alóla.[53]

Közvetlen és állandó veszély Bottyán-várát Dunaföldvárról fenyegette. Bottyán jól látta, hogy a jobbparti hídfő mindaddig veszélyben forog, míg Földvárról, ebből a nehezen megvívható erősségből, ki nem verik a császári őrséget. Érvelését Eszterházy végre elfogadta, s június 4-én ostrom alá fogta a várat.[54]

Az ostrom folyamán következett be Bottyán-várának katasztrófája. Földvárt Eszterházy serege dél és délnyugat felől, Szekszárd és Simontornya irányából vette körül, hozzá csatlakozva Bottyáné észak és északnyugat felől. Az ostrom június 4-től 9-ig tartott, de csak Bottyán serege vett részt benne.[55] Részleteivel most nem foglalkozunk, csak az eredményét vesszük tekintetbe: Bottyán a sáncokat megtisztította az ellenségtől, a külső védelem embereit beszorította a várba, de magát a várat nem tudta elfoglalni.[56] Pedig Budáról már indulóban volt Glöckelsperg tábornok felmentő serege. Bercsényi június 13-án megírta Eszterházynak: a csallóközi német seregből 22 lovasszázad ment erősítésül Budára, „hogy az ott valókkal megegyezve Kegyelmetek földvári operatióját turbálja". [57] A hír megzavarta Eszterházyt, nyilván attól tartott, hogy Simontornyáról is kimozdul ellene az őrség és így két tűz közé kerül. [58]

50 *Protocollum Expeditionum*, 284/b. — L. még: Rákóczi levelét id. Barkóczy Ferencnek április 18-án: *Archivum Rákóczianum*, I. o. IX. 184. 1.

51 *Mémoires*, 214. 1.

52 L. Markó leirását a 17. jegyzet alatt idézett tanulmányában.

53 A támadást Bercsényi május 13-án Ujvárból írt levele említi: *Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 506. 1.

54 „Udvari Kapitány Uram javallásából s mind peniglen Generális Bottyán János Uram unszolásából" — írja június 6-án a fejedelemnek. (*U. ott*, I. o. IX. k. 194. 1.)

55 L. Eszterházy most idézett levelét.

56 L. Markó Árpád említett tanulmányában.

57 *Archivum Rákóczianum*, I. o. IX. k. 567—568. 1.

58 Bercsényi június 19-én Szeredről jelenti a fejedelemnek: „Ezen órában veszem de dato 16. Földvár elhagyása iránt stafétáját Eszterházi Uramnak. Azt tudtam Nagyságod méltóságos leveléhez képest, hogy az lovas hadakkal eleiben fog menni, ugyanis talán jobb lett volna s az rácz nagyobb tartózkodással gyült volna, hanemha hát megül félt ő Simontornyától." (*U. ott.* I. o. IV. k. 585. 1.) — A Simontornyánál gyülekező ellenségről Vay május 17-én tudósítja Rákóczit: „Simontornyára ment rácz s labancz s német több ezernél", s kifejezi azt az aggodalmát, hogy ezek Földvár ellen készülnek. (*U. ott*, I. o. IX. k. 187. 1.) — Rákóczi május 30-án helyesli, hogy „Kisfaludit által külte a Dunán", „igyekezzék oly modalitással lenni, hogy Simon Tornyánál összve gyült németeket és ráczokat fel veresse". (*Protocollum Expeditionum*, 270/a.)

Június 16-án lovasságával elvonult Földvár alól Kömlődre, majd a hídon át a túlsó partra, Ordasra. [59]

A Bottyán-vára körül lejátszódó eseményeknek részletei még mindig homályosak, a források nem világítanak be a kuruc parancsnok, Eszterházy és Bottyán szándékai közé sem. Elgondolásaikat nem ismerjük, ezért ítéletünk is bizonytalan, mikor felvetjük a történtekért a felelősség kérdését. Mindjárt az első felvetődő kérdés is válasz nélkül marad: miért csak Bottyán serege vett részt Dunaföldvár ostromában, mivel magyarázható Eszterházy tétlensége, volt köztük erre nézve valami megállapodás? Még rejtélyesebb Eszterházy hirtelen elvonulása. Botyyán nem követte őt a tulsó partra, hanem sáncában bevárta az ellenséget. Tudott-e parancsnokának szándékáról, előre megállapított terv szerint történt-e Dunaföldvár ostromának megszüntetése, tiltakozása ellenére vonult-e át Eszterházy a tulsó partra, s ő Eszterházy akarata ellenére maradt-e az innensőn? — mind olyan kérdés, amelyre a kutatásnak még ezután kell világosságot derítenie.[60]

Glöckelsperg június 18-án ért Földvár alá, s onnan másnap egyenesen a felső sáncok ellen indult.[61] Huszadika reggelén Bottyán a várból kitörve, lovasezrede élén harcba bocsátkozott a császáriakkal. Ez a vállalkozás majdnem életébe került: arcán és egyik lábán nehéz sebet kapott.[62] E harcának indítéka és lefolyása is homályos, Rákóczi *Emlékiratai*-nak tudósítása még fokozza a zavart. Igy emlékezett vissza az eseményekre: „Glöckelsperg tábornok...elindult Bottyán megtámadására négyszáz lovassal és a budai gyalog-helyőrséggel, néhány tábori ágyúval és fegyveres hajókon leereszkedő rácokkal. Bottyán lovasezrede élén elindult felderíteni őket, összecsaptak, s ez alkalomból Bottyán két súlyos zúzódást kapott az orrára és az egyik combjára, s azután vissza-

59 Rákóczi írja június 23-án a dányi tó mellől Bercsényinek: „Esztorás Dániel teljességgel megbódulván, az hidat ott hagyván, Solthoz nyomult, ... mellyet teljes alkalmatosságot adott az ellenségnek az általjövetelre, hacsak akarja." (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 353. 1.)

60 Markó ezt írja: „A hadtörténetben nagyon ritkán találunk példát arra, hogy egy harccsoport parancsnoka seregének tetemes részével minden nyomósabb ok nélkül elvonul a várható küzdelem színhelyéről, kitéve alvezérét a sereg töredékével a biztos pusztulásnak." Thaly szerint (*Bercsényi-család*, III. 381. 11.) elvonulása „Bottyánnak minden kérése, tiltakozása ellenére" történt. Markó is úgy véli, hogy Bottyán „többet nem törődött erélytelen főparancsnokával, nem követte a hídon át a tulsó partra, hanem bezárkózott várába, hogy legalább azt megvédhesse Glöckelsperg várható támadása ellen." A rendelkezésünkre álló forrásokban azonban nincs adat arra, hogy Eszterházy parancsa ellenére maradt volna vissza a sáncban, sőt majdnem bizonyos: parancsának engedelmeskedett, mikor átvette a sánc védelmét. — Eszterházy a vélt túlerő elől vonult el, átjövetelét Rákóczi is menthetetlennek találta. L. Arokszállásról június 21-én írt sorait: „Nem is gondolhatjuk, hogy az ellenség annyi számu légyen, elgondolván: mennyinek lehetett volna confluálni, de ha látták, ámbár légyen úgy." (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 434. 1.) — A szemben álló erők mérlegelése még a további kutatás feladata.

61 L. Csajági János levelét a fejedelemnek az imsódi sáncból június 21-én: „A felső sáncot az ellenség pénteken, tehát június 12-én „mindjárt formaliter obsideálta". (*U. ott*, I. o. IX. k. 198. 1.)

62 Eszterházy Dániel június 21-én az ordasi táborban ír Rákóczinak Bottyán sebesüléséről. (*U. ott*, I. o. IX. k. 198. 1.)

vonult erődjébe. ... Amint az ellenség közeledett, a tábori ágyúk első golyója áthatolt a sáncon s a puskagolyók kilyukasztották a mellvédeket, melyek mögött a gyalogság már nem tarthatta magát. Bottyán visszavonult, de előbb felgyujtotta várát. Miután átjött a hídon, az ellenség szétrombolta a hidat, felégette a hajókat és visszavonult Budára."[63]

Rákóczi találkozó-harcról ír, történetírásunk szerint „kitört a várból, azzal a merész elhatározással, hogy Glöckelsperget még Bottyánvára előtt, nyílt mezőn kényszeríti harcra", bár „sok reménye nem lehetett a győzelemre", s harca szerencsétlenül is végződött. A magyar források szerint a generális nem szenvedett vereséget, valamennyi „szerencsés harcáról" beszél. Bercsényi táborán, a Felvidéken, az a hír járta, hogy a németek a harc után, megriadva, segítséget kértek.[64] A kurucok veresége Bottyán súlyos sebesülése volt, mert ennek következtében nemsokára kimaradt az eseményekből. Semmi sem igazolja az *Emlékiratok* tudósítását arról, hogy sebesülése után is irányította a hadműveleteket, s miután meggyőződött vára tarthatatlan voltáról, azt maga ürítette ki. Csupán annyi igaz, hogy június 21-én, sebesülését követő napon, még ott volt egy Eszterházy részvételével tartott haditanácskozáson.[65] Bercsényi egy szállongó hír után június 21-én úgy tudja, hogy „Bottyán Kecskeméten fekszik".[66]

63 *Mémoires*, 215—215. l.

64 Rákóczi Bottyán ütközetéről Eszterházy Bercsényinek szóló, de „occasionaliter kezéhez deveniált" leveléből értesült. „Bottyán Uramnak szerencsés ütközésit és az vizen is az ellenség sajkáinak meggátolását, — írja Árokszállásról június 21-én Eszterházynak — ezelőtt egynéhány órával értettük, melly actio hogy szerencsésebb lett volna, ha Kegyelmed nem praecipitálta volna az lovas hadak átjövetelét, consequentiáibul is conjiciálhatta Kegyelmed. ... Csudáljuk, hogy ily notabilis actiónak particularitásirul nem informál: hol és mi formán esett, és az actus után hová retirálta magát az ellenség?" (*Archivum Rákócziánum*, I. o. I. k. 433—434. l.) — Vay Ádámnak is hasonló módon ír június 22-én: „Értettük immár, Bottyán Uram a sánczra reá ment ellenségnek resistált és a Dunán le szándékozó sajkák is repelláltattanak." (*Protocollum Expeditionum*, 307/a-b. l. — V. ö. *Károlyi-Oklevéltár*, V. 234. l.) — Bercsényi június 23-án és 24-én ír Bottyán harcáról a fejedelemnek: „Megvolt már híre ... előttem Bottyán Uram actussának. ... De úgy veszem eszemben, hogy nem volt még együtt sem mi, sem ő hadok. Elég az, hogy az ellenség között is híre van, annyira, hogy innen segétsége is mégyen." — „Valóban, nagy lélek-óhajtva várnám minden órán: mi lett az Bottyán actusa után? s annak is particularitássit. Elég az, hogy ott is az a híre, úgy foly: 60 szekér testet vittek Budára, Fehérvárban is sokat és az német tábor visszaczafolt." (*U. ott*, I. o. IV. 591—593. l.) — Stepney július 1-én kelt jelentése viszont vereségről beszél: „Június 26-án egy kapitány érkezett Paksról azzal a hirrel, hogy ... a felkelők ütközetet vívtak, amelyben 80 embert vesztettek, míg ők 24 császárit öltek meg. Félszemű parancsnokuk, Bottyán megsebesült, s ez a szerencsétlenség arra késztette őket, hogy éjtszaka átmeneküljenek a hidon, egy kisebb erődbe, melyet a Duna tulsó partján építettek." (*U. ott*, II. o. II. k. 154. .l) — Erre épülhet Markó Árpádnak a magyar forrásokat mellőző előadása is. Amit a csata színhelyéről mond Cziráky (*A duna-földvári vár ostroma és bevétele 1705-ben.* Dunaföldvár, 1893. 24—25. l.) után, puszta feltevés.

65 Csajági említi június 21-én „Generális Uraimék conferentiájá"-t az imsódi sáncban. (*U. ott*, IX. k. 199. l.) — Eszterházy és Bottyán tanácskozása is arra vall, hogy a két generális között nem került kenyértörésre a dolog, s egyetértve, mindenesetre együttműködve jártak el.

66 Ujvárból június 25-én. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 596. l.)

Megsebesülése után várának védelmét Csajági János gyalogos ezereskapitány irányította.[67] Június 21-én kelt, Rákóczinak szóló leveléből nagyjából rekonstruálni tudjuk az eseményeket: mi történt a kömlődi sáncban június 19-től 21-ig, illetve a 22-re virradó éjtszakáig, mikor a kurucok az erődítményt kiürítették.[68] A lovasság Bottyánnal átment a hidon a tulsó partra az imsódi sánchoz. Legalább is erre kell következtetnünk Csajági soraiból: „Által jövén az mi hadunk az Dunán sokunknak intentiója és akarata ellen, az ellenség utánok jött az felső sánczot pénteken — tehát 19-én — mindjárt formaliter obsideálta." Rákóczi úgy értesült — a német szökevények vallomásából is — hogy „eszében sem volt az németnek, azon sánczot, hogy megvehesse", s csak akkor próbálta az imillyen-amollyan ostromot, mikor egy árulóvá lett kuruc tiszt jelentéséből „a mi hadainknak bódulásokat értette".[69] Bódulásoknál sokkalta nagyobb baj mutatkozott a kuruc hajdúság soraiban: a védelmet irányító főtisztek kivételével teljesen demoralizálódott. Rákóczi méltán beszélt „Duna mellett lévő hadainak gyalázatos magokviselésé"-ről. 20-án Glöckelsperg tüzérségét felvonatta a felső sánccal szemben lévő hegyre és a sáncot „mindjárt keményen lőni és bombázni kezdette". Másnap „két három hajdut az bomba megért, ki miatt is az hajduság igen megrémült". „Az Szinay hajdui tegnap, az étszaka s ma is leszaladtak a sáncz előtt való hegyről — jelentette Csajági a fejedelemnek — én fegyverrel űztem vissza, az mint nekik meg is mondottam, hogy ellenség módjára mind tisztit s magokat megöltem, de most utóljára megizenék, hogy ők... mind lejönnek. Ha én őket öletem, vágatom, ők is azt cselekszik; ha pedig nem resistálhatnak nekem, készebbek lobonczokká lenni. Arra példát adott nekik Farkas Sándor Uram főstrázsamestere: Durcsányi, kiis ma lobonczá lött. Benn lévén generális uraimék conferentiáján, mihelyt onnan kijött, mindjárt lobonczá lött."

„Én nem tudom, mit gyalázatoskodnak — tört ki Csajágiból a méltatlankodás — kesereg az lélek bennem, ki ezeket az consequentiákat így megmondottam az átköltözéskor. Sok emberekben csalatkoztam meg, kiknek is mondottam szemében: Miért változott el a te orczád? Én, az míg magamat bírom, nemcsak hazámért, de Nagyságodért bizony életemet letenni is kész vagyok. Mondják meg mások is, mit cselekszem."

67 Csajági János gyalogos ezredes-kapitány már a híd építésekor is jelen volt. Rákóczi március 27-én arra utasította Vay Ádámot, hogy „az alá rendelt gyalogságot Török András Urammal és Csajági Jánossal küldgye híd mesterünk mellé". (*Protocollum Expeditonum*, 236/b.) — A fejedelem május 30-án „a sáncza commendánsnak" rendelte. *U. ott*, 270/b.)

68 A kuruc ellenállás összeomlásának fő forrásai Eszterházy Dániel ordasi és Csajági János imsódi levele június 21-én. (*Archivum Rákócziánum*, I. o. IX. k. 197—200. l.)

69 Levele Bercsényinek a dányi tó mellett lévő táborról június 23-án. (*U. ott*, I. o. I. k. 353. l.) — Az áruló, Csajági levele szerint: „Farkas Sándor Uram főstrázsamestere, Durcsányi". Turcsányi Lászlónak hívták, Bercsényi ezt írja róla június 28-án: „Régen közinkben szökött Ujvárbul, azelűtt Tököli Uramnak bennháló inassa, mie volt." (*U. ott*, I. o. IV. k. 606. l.)

Azért idéztük a fenti sorokat, hogy rávilágítsunk a kömlődi kudarc okára: a hajdúság morális összeomlása idézte elő. Csajági nyomatékosan kiemeli: kezdeteiben már az átköltözéskor is jelentkezett a vitézek meghasonlása. Eszterházyt seregének rossz hangulata is befolyásolta, mikor Glöckelsperg közeledésének hírére elvonult lovasaival Dunaföldvár alól. Cselekedetét Rákóczi elítélte, de katonáival szemben tanusított gyengeségének tulajdonította, ezért nem vonta felelősségre, pedig — példák bizonyítják — megtette volna, ha gyávaság vagy hűtlenség vádja terheli. Eszterházy már régen a tulsó parton volt, midőn ordasi táborából június 21-én ezt írta Rákóczinak: „A mi hadaink, kiváltképpen a gyalogság, szörnyen confundálta magát, reméntelen bátortalanságba esvén Generális Bottyán Uram megsebesedésével, kiket is szép szóval és ajándékkal nehezen lehete reducálnom." Ime, saját vallomása bizonyítja, mennyire alkalmatlan vezére volt seregének és milyen nagy hiba volt reá bízni a dunántúli sereg parancsnokságát. Rávilágít Bottyán nagy katonai tekintélyére és személyi varázsára is. Az ő gyalogsága között is kitört távozása után a pánik, mert az elkeseredés mélyen gyökerezett a vitézek lelkében. A kömlődi katasztrófa igazi okait azokban a viszonyokban kell keresnünk, melyek a katonaság belső összeomlását előidézték. Itt is, a kuruc-szabadságharc történetében igen gyakran, katona-pszihológiai problémákkal kerülünk szembe, s magyarázataink azért elégtelenek, s következtetéseink azért hibásak nem egy esetben, mert nem terjed ki figyelmünk a katonák és az alakulatok lelkiállapotának, s az ezt befolyásoló körülményeknek vizsgálatára. A hiányos ellátásnak, melyről Vay is szót emelt a fejedelem előtt,[70] része volt a vitézek elkedvetlenedésében, de önmagában ez még nem magyarázza meg Eszterházy és Bottyán hajdúságának viselkedését. A kérdés külön tanulmányt érdemel.

Csajági hiába volt jó katona, hiába szánta el magát a védelemre, végül is nem tehetett mást, mint amit cselekedett: a június 21-ről 22-re virradó éjtszaka kivonta csapatait Bottyánvárából és átvonult a tulsó partra, az imsódi erődítménybe. Az ellenség csak a hajnali szürkületben vette észre, hogy a sáncot a kurucok kiürítették. Reggel azután Glöckelsperg ágyúi az innenső sáncból is kilőtték őket. 22-én tehát mind a három sánc az ellenség birtokába jutott.[71]

A visszavonulás története sem egyezik az *Emlékiratok*-kal. Nemcsak hogy Bottyán nem vett részt benne, de az sem valószínű, sőt lehetetlen is, hogy a kurucok távozásuk előtt felgyujtották volna a kömlődi erődítményt, hiszen ha ezt cselekszik, zavartalan költözésüket akadályozzák

70 Az imsódi sáncból május 17-én írt jelentésében: „Bottyán Uram igen fél az kenyérbéli fogyatkozástul. Igaz dolog, nyomorult dispositiók voltak eddig. Én bizony nem csudálom, ha haragszik a commissáriusokra." (*U. ott*, I. o. IX. 188. l.)

71 A sánc elfoglalásának történetét Markó Glöckelsperg, június 22-én az elfoglalt Bottyánvárából Savoyai Eugénnek írt, jelentése alapján mondja el. Megtalálható a *Wiennerisches Diarium* 1705. évi 189. számában.

vele: a fellobbanó tűz figyelmeztette volna távozásukra az ellenséget. Majd látni fogjuk, a híd sorsára is rosszul emlékezett vissza.

A fejedelem már elindult Egerből dunántúli hadjáratára, mikor hírét vette a kömlőd-imsódi erődítmény: a sok gonddal, vesződséggel és költséggel épített dunai átkelő romlásának. Nem várt akadály tornyosult nagy terveinek megvalósulása elé.

III.

Rákóczi Egerben számbavette a szabadságáért felkelő Magyarország egész haderejét. A fizetési jegyzékekből megállapította, hogy 75.000 vitéz van fegyverben. Ezentúl már csak rendesen fizetett, fegyelemben tartott és a hadakozáshoz értő csapatokkal akart hadakozni.[72] A kezdeti népfelkelés mindenütt katonai rendbe tagolódott, s a hadkiegészítést most már nem az önként fegyvertkötő jobbágyok adták, hanem a jobbágytelkekre kirótt portális gyalogság és a nemességre kivetett zsoldos katonaság szolgáltatta.

Nem sokkal hadjáratának megkezdése előtt, június első napjaiban tanácskozást tartott Bercsényivel Egerben a vármegyék hadainak rendbenvételéről,[73] s az eredménnyel igen meg volt elégedve: „Lehívattam magamhoz generális gróf Bercsény Miklós uramat — írta június 7-én Károlyinak — és az hadat már is annak rendi szerint subrepartiálván, találtam oly erőt, mely is az elmult esztendőbelieknél az vármegyék praestálandó hadai által sokkal augeáltatott, az Tiszán innen való vármegyék már is hadaikat alkalmasint felállítván."[74] Számított arra,

72 *Mémoires*, 212—213. l.

73 A főgenerális június 5-én Egerből írja Károlyinak: „Én ide fáradtam egy kis időre a Méltóságos Fejedelem parantsolatjából." (*Rákóczi Tár*, II. 113—114.l.) — Június 10-én már Gyöngyösről ír a fejedelemnek. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 560. l.)

74 *Károlyi-Oklevéltár*, V. 215. l. — A kuruc hadsereg szervezete voltaképpen Egerben alakult ki. 1705. április 11-én szabta meg Rákóczi „a portális hajduknak limitatióját oly formán, hogy a Nemes Vármegyék egy portától négy-négy jó fegyveres hajdukat állítsanak az haza szolgálattyára". A hajdukat a jobbágyok állították. A nemesség portánként két lovas zsoldossal tartozott. Bercsényi tervezete szerint pl. Bereg 64 portája után 128 lovast és 256 gyalogot, Ung 65 portája után 130 lovast és 260 gyalogot tartozott állítani. Zemplén, Bereg és Ung portális gyalogságát egy ezerré szervezték Sennyey Pongrác parancsnoksága alatt, — így alakult lovasezreddé Abauj, Sáros, Zemplén, és Ung zsoldos katonasága, ifj. Barkóczy Ferenc kezében. S hasonlóan a többi megyék portális és zsoldos katonasága, hajdusága is ezredekbe szerveződött Bercsényi tervezete szerint. Rákóczi azonban az ezredparancsnokok kinevezésének jogát magának tartotta fenn. A megyékhez és az ezeres-kapitányokhoz Egerből 1705. június 9-én kibocsátott rendeleteit l. *Protocollum Expeditionum*, 278—281. l. — V. ö. Takács János, *Köztehervíselés II. Rákóczi Ferenc korában*. Zalaegerszeg, 1941. — A Bercsényivel folytatott egri tanácskozás eredménye az Országos Hadi Főcommissariatus is, élén Bercsényi sógorával: gr. Csáky Istvánnal. (*Protocollum Expeditionum*, 277/a.) — Bercsényi „az hadakra szükséges quottát" is felvetette, 2,505.000 forintra rugott. (Levele Rákóczinak: Gyöngyös, június 10. — *Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 561. l.)

hogy a „vármegyék portális hadai, kik is rész szerint már marsban vannak", útközben csatlakozni fognak seregéhez.[75]

Egyelőre azonban még kevés katonaság volt keze alatt, jóformán csak a tavaszi hónapok alatt begyakorolt udvari ezredek. „Kegyelmed ne gondolja — üzente titkos írással, tiszántúli generálisának —, hogy az Dunán innen sok had legyen, ne talán megcsalattassék".[76] Ezért Károlyit egész seregével együtt táborára rendelte.[77] A generális ezidőtájban Gyula várát vívta[78] és nehezen akart kimozdulni a Tiszántúlról s azt javasolta a fejedelemnek, a tiszai részek biztonsága érdekében seregét hagyja a Tisza mögött. Rákóczi néki is kemény hangon válaszolt, majdnem olyan kemény levelet írt néki, mint korábban a rendeletét mellőző Bottyánnak: „A mikor... parancsolatunkat onnan való eljövetelérül vészi, annak véghez vitelét némelyeknek bevett szokása szerint ne vitassa Kegyelmed, mi tartozván számot adni az ország dolgai folytatásárul mind Isten s mind hazánk előtt. Vagy ha Kegyelmed külömben cselekszik, ez is, sok más dolgokkal együtt, Kegyelmedre fog redundálni. ... Kedvesen vennénk Kegyelmedtül, ha azon confidentiája volna személyünkben, hogy az hadi operatiókat nem... habahurgyaságból... folytatjuk."[79] Ekkor már tudott arról Bercsényi jelentéseiből, hogy Glöckelsperg Budára érkezett és a csallóközi német lovasság Buda felé nyomul.[80] Mikor Herbeville, az új magyarországi főparancsnok, hivatalát átvette, Glöckelsperget bízta meg a Szebenbe beszorított Rabutin felszabadításával és a császár erdélyi uralmának visszaállításával. Rákóczi azonban még nem látta világosan, hogy e távolabbi hadászati cél megvalósítása előtt, a császáriak dunai átkelőjét akarják

75 „Nem is kell mind összevárnyi az ezeret, az kit föl állétanak, csak menjen táborára Nagyságodnak" — írja Bercsényi Lévárói június 12-én. (*U. ott*, 564. l.)

76 Június 18-án. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 227. l.) — Bercsényi május 13-i tervezete szerint a tervezett dunántúli hadjáratra „Eszterházy Dániel Urammal előremehetne: Budai Uram, Majos, Balogh Ádám, Bezerédi, Helepront, Szekeres, Szabó Máté, Ebeczki István, Eszterház Antal Uram ezere, mert ugyis odaszükik. Maradna az Méltóságos Fejedelem körül: Deák Ferencz, Guldenfinger, Jászság, Kunság, Ilosvai, Eszterház Dániel Uram erigálandó ezere, Vármegyék és az udvari hadak." (*U. ott*, 589. l.)

77 Június 7-én. „Kivántatik az serénység, hogy annál hamarább velünk magát az Duna mellyékén conjungálhassa és az következendő nagy operatiókhoz foghassunk. Mely is mely hamar lehessen meg, Kegyelmednek opinióját elvárom és reménlem, maga hazafiusága szerint dolgait ugy fogja kormányozni, hogy az hadat csoporton tartván, operatiói végezése után utját hozzánk admaturálhassa." (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 214—216. l.)

78 Forgách Simon erdélyi generális is arra kérte Károlyit, hogy hagyja abba Gyula ostromát, s Andrássy István seregével egyesülve fordítsa erejét az Alföld felé eső erdélyi szorosok védelmére, nyilván azért, mert ő is értesült a császáriak támadó szándékáról, a Glöckelspergnek adott utasításról. (*U. ott*, 220—221. l.))

79 Június 15-én. (*U. ott*, 221—224. l.)

80 L. Bercsényi június 13. és 15. között Rákóczinak írt leveleit: *Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 566—578. l. — Károlyit június 15-én értesíti arról, hogy „Kleökösperg nem csak személyében Budára érkezett, de az németnek egész lovas corpusa is Buda felé túl a Dunán nyomakodik." (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 223. l.)

lerontani, s lehetségesnek tartotta, hogy Glöckelsberg Szegednek és Aradnak fordul. „Mely casusban — figyelmeztette a Tiszántúlt féltő Károlyit — könyebb s jobb is lesz annak a Tisza s Duna közt resistálni, mint sem a Tiszán által menetelre alkalmatosságot adni."[81] Károlyi azonban még ekkor sem nyugodott bele Rákóczi parancsába, hanem felbiztatta a debrecenieket: ők is kérjék a tiszántúli hadsereg helybenmaradását. A fejedelem ekkor még keményebben oktatta ki okoskodó tábornokát: „Az ilyenek én előttem bizony semmit sem használnak, s ha azt gondolja Kegyelmed, hogy némelyeket praeveniálván, az hadi dispositiókat változtathatjuk, nagyon megcsalja Kegyelmed magát s mások is. Más az, hogy se nem illendő, se nem hasznos, hogy dispositióim az debreczeniek által kitrombitáltassanak."[82] Idéznünk kellett itt ezeket, a maguk helyén, hogy megérthessük majd a kényszernek engedelmeskedő tiszántúli kuruc sereg későbbi magatartását.

Két nappal indulása előtt Rákóczi arról értesült, hogy „bizonyos ellenségünk érkezett Szegedhez". Erre mégis megváltoztatta Károlyinak küldött hadiparancsát. „Noha előbbeni orderünk az vala, hogy Szolnoknál által költözvén, velünk megegyezhessen, de ne talán míg Kegyelmed Szolnoknál abban munkálkodnék, az említett ellenség túl a Tiszán nagy csapásokat és más intentióját effectuálná, annak okáért válasszon Kegyelmed oly statiót a Tiszához nem messze, hogy ha úgy kívántatik, velünk hamar megegyezhessen. ... Legyen azért Kegyelmed oly reflexióval, hogy ha az Buda körül lévő németre notabiliter kellene vigyáznunk, Szolnoktul nem igen messze lévén, azonnal conjugálhassa magát velünk. Mindezekre nagy punctualitás és vigyázás kell, melyet singulariter recommendálunk Kegyelmednek."[83] Rákóczi a „punctualitás"-t nem csupán követelte, hanem gyakorolta is. A késői szemlélő méltán csodálkozik gondosságán, mellyel hadjáratát előkészitette, s ugyanekkor kezében tartotta országának minden ügyét. Megerőltető menetek pihenőiben, új táborhelyein, máris írásai mellé telepedett, írt vagy diktált, egy pillanatra sem engedte ki kezéből az ország szekerének igazgatását.[84] Nehéz, gondokkal terhelt napokban is volt türelme egészen kicsiny dolgokkal foglalkozni. Mikor a dunántúli átkelő katasztrófája terveit összetörte, gondjait megnövelte, tépelődései között tudott időt

81 Herbeville császári marsallt I. József 1705. május 10-én nevezte ki a magyarországi hadműveletek főparancsnokává, Heister utódjává. (*Márki*, I. 412. l.) — Stepney június 6-án jelenti: A császár tudatta az erdélyi rendekkel trónralépését. Rabutint biztosították, hogy rövid idő alatt segélyt kap. Glöckelsperg megy oda 5000 rácz és 2000 német katonával." (*Archivum Rákóczianum*, II. o. II. k. 110. l.) — Rákóczi feltevésére nézve l. Károlyinak szóló június 15-i levelét.

82 Június 17-én. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 224—226. l.)

83 Június 18-án kelt rendelkezését 19-én írott levelével változtatta meg. (*U. ott*, V. 226—228. l.)

84 L. leveleskönyvét (*Protocollum Expeditionum*), pedig nem találjuk meg benne valamennyi levelét. Június 21-én Árokszállásról harmincnál több levelet küldött szét. Tanulságos számbevenni pl. a szolnoki Tisza-híd anyagának összeszedésére nézve kiadott rendelkezéseit.

szakítani arra, hogy egy Veres András nevű hive házassági ügyével foglalkozzék.[85] Az éber lelkiismeret és a kötelességteljesítés egyik legszebb példája történetünkben.

Június 20-án indult el Egerből, s még aznap Tarnabodon ütött tábort, s másnap indult tovább. Az útirány tekintetében eleinte bizonytalankodott: Hatvannak forduljon-e vagy Jászberénynek, s valamivel később indult el, ahogyan szerette volna, nyilván azért, mert a budai és a szegedi ellenség mozdulását várta. Mikor úgy döntött, hogy Károlyi egyelőre mégis maradjon a Tiszántúlon, a vele járó egyesülésre nem kellett gondolnia, Hatvannak vette útját.[86]

A bodi táborban értesült Eszterházy Dániel cselekedetéről. Csodálkozással, de szokott tárgyilagosságával írt róla Bercsényinek: „Mi okra nézve kellett azon lovas hadnak által jüni, nem tudjuk." De kifejezést adott aggodalmának is, hogy Eszterházy megint a hadak fejével gondolkozott, nem a magáéval, „a' miképpen tanácskozásra szoktatta azon hadat, valamely confusió ne érje őket".[87] Ilyen nyilatkozataira figyelve értjük meg, miért használt szokatlanul kemény hangot tábornokaival szemben. Sem Károlyi, sem Eszterházy nem értették meg, amit Rákóczi egész valójával átérzett: most nem csak hadműveletekről, hanem a haza sorsáról van szó. Bottyán sikeres harca megnyugtatta, magatartását példaképpen állította az Ordason táborozó Eszterházy elé: „Kegyelmed levelét vettük Botyán uram... szerencsés ütközetirül, melly is... szerencsésebb let volna, ha Kegyelmed az lovas hadat által nem hozta vólna" és „ha ezen actussal szivek erőssödött, most is javalljuk, költöztesse által és az ellenséget erős portázással fárassza."[88] E soraiból azt látjuk, hogy Bottyán lovasharcának jelentőségét túlbecsülte, mert nem vette tekintetbe: ez a harc Bottyán súlyos sebesülésével járt, tehát a vezérlő akarat, a lelkesítő és összefogó erő hullott ki dunántúli seregéből. Vay Ádám sem volt az az ember, bármily tiszteletreméltó alakja is a szabadságharc történetének, aki válságos pillanatokban kezébe tudta volna venni az események irányítását. A kömlődi események történetéből azonban nyilvánvaló: erre nem kerülhetett sor, mert Glöckelsperg mindjárt a Bottyánnal való ütközet után megkezdette a sánc ostromát, s 22-én el is foglalta.

Rákóczi jól érezte: jelenlétére van szükség. Vaynak ezt írta: „Az imsódi sáncot megtekintjük, Kegyelmed informállyon statióknak való

85 Ócsán, június 27-én. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 357—358. l.)

86 „Én Hatvan felé holnap indulok, avagy Káták felé; Szolnoknál által költözvén Kegyelmed, könnyü az conjunctiónk" — írja június 17-én Károlyinak. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 226. l.) — Majd 19-én: „Holnap magunk is innét megindulunk Jászbrén felé, observálván ellenségünknek igyekezetit, és experiálni: Budához érkezett valamely német hova fordétja szándékát." (*U. ott*, 228. l.) — „Akarván az Jászságnak kedveznünk, ... magunk is Hatvan felé veszünk utunkot" olvassuk Vaynak szóló levelében. (*Protocollum Expeditionum*, 306/b.)

87 Június 20-án. (*U. ott*, 305/a.)

88 Június 21-én. (*U. ott*, 306/b.)

hellyekről."[89] „Ha lehetne, repülnénk" — mondotta Bercsényinek szóló levelében. Nem csak a híd sorsa aggasztotta, hanem az a hír is, mely Glöckelsperg szándékáról jutott a füléhez, mely megmagyarázta számára a Szeged környékén zajló ellenséges készülődést is: „Jobban confirmáltatik, ... hogy Klekespergnek ordere vagyon, hogy szegediek megegyezésével Erdélynek succurállyon",[90] ezért sürgette meg a megyék portális gyalogságának és zsoldos lovasságának „mentül hamarébb" „az haza szükséges szolgálatjára" való előállítását.[91]

Vaynak és Károlyinak szóló levelét már Árokszállásról írta 21-én. Még Egerből, az indulása előtt való napon küldött parancsot Baranyay Ferencre, Eszterházy Dániel ezredének vicekolonellusára: gyüjtse össze regimentjét és Hatvan táján csatlakozzék táborához.[92] 20-án viszont, mikor Eszterházy áthúzódásáról értesült, sietve küldte az imsódi sáncba, a gyalogság nélkül maradt Eszterházy támogatására, a vár és a sánc védelmére Bremer Károly német gyalogezredét. Hogy a segítség idejében oda érkezzék, előreküldötte Páter Andrássy Miklós kapitányt: állítson elő kocsikat számukra, s ha „az kocsikban valamelly fogyatkozás lenne", inkább hagyja el „némely pagacsiáját", de a parancsot késedelem nélkül teljesítse.[93]

E napok történetének egészen homályos részlete, miként hajtotta végre Bremer a néki adott parancsot. Mindenütt azt olvassuk, azonban források megjelölése nélkül, hogy a német katonaszökevényből lett kuruc ezredes már ekkor árulója volt a kurucok ügyének: összejátszott a császáriakkal és szándékosan elkésett az imsódi sánc védelméről.[94] Az a kép, amelyet Rákóczi az *Emlékiratok*-ban a zsoldján szolgáló volt császári katonák lelkületéről és viselkedéséről rajzol, bizonnyal Bremer után készült. „Az ilyenfajta emberekre — mondja — sohasem lehet számítani, csak amikor fölényben vagyunk az ellenséggel szemben.

89 Június 21-én. (*U. ott*, 306/b.) — Vay ezekben a napokban a solti sáncnál tartózkodik. 20-án ezt írja neki a fejedelem: „A solthi sáncz iránt légyen olly készülettel, hogy valamely kárunk ne következzék." (*U. ott.* 305/a.) — 23-án Dánynál csatlakozott a fejedelem seregéhez, innen akarta Rákóczi Eszterházy helyébe küldeni. (Keltezetlen, de bizonyosan június 23-án vagy utána kelt levele Eszterházynak: *Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 354. l.)

90 Bercsényinek írja Bodról június 20-án. (*Protocollum Expeditionum*, 305/a.)

91 Károlyinak írt levelében június 21-én. (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 231—232. l.) V. ö a portális gyalogság kiállítása érdekében Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bihar és Arad, a zsoldos lovasság érdekében Ung, Sáros, Zemplén és Abauj vármegyéhez intézett rendeleteit: *Protocollum Expeditionum*, 301/a., 306/a. — Hogy mennyire számított a megyei hadakra, erre nézve jellemző június 1-én írt levele Károlyinak: „Conjungálja magát velem corpusával csak addig is, a meddig az vármegyék praestálandó hadai, kik rész szerint már marsban vannak, conjungálják velem magokat." (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 226.)

92 *Protocollum Expeditionum*, 304/b. — 22-én Vay Ádámnak küldött levelében már úgy rendelkezett, hogy „Kegyelmedhez mennyen, s ide ne fáradgyon". (*U. ott*, 307.)

93 *U. ott*, 291/a.

94 Markó is id. tanulmányában Thalyra (*Bercsényi-család*, III. 383. l.) hivatkozva.

Amint kénytelenek vagyunk védekezésre szorulni, akkor, már egy kis vereség után is, azoknak száma, akik fegyverrel a kezükben meghalnak, mintsem felakasszák őket, sokkal kisebb azokénál, akik élni akarnak, a nélkül, hogy felakasszák őket. Ilyen körülmények között... azon gondolkodnak, hogyan tarthatják meg rangjukat, s nyilvánvaló áruláson törik fejüket, hogy bocsánatot és jutalmat nyerjenek. Ilyen volt... Bremer ezredes."[95] Meggondolandó azonban, hogy Bremernek a fejedelem július 6-án két ízben is küld parancsot: „Azon Dunán túl való ellenségnek szándékát investigállya." Sőt még augusztus 2-án is küld neki rendeletet. Tehát mindaddig, míg adatok nem bizonyítják, puszta feltevésnek kell tekintenünk Bremer imsódi árulását.[96] Hűtlensége, mellyért a szécsényi táboron életével fizetett, Rákóczi 1705. évi felvidéki hadjárata során következhetett be.

Árokszállásról Rákóczi táborával Hatvanhoz szállott, 22-én, s még részben 23-án is, itt várta a Duna felől érkező híreket,[97] egyre nagyobb nyugtalansággal. 22-én este Darvas Ferenc kerületi kommisszáriustól tudta meg, hogy Bottyánvárát „megszállotta" az ellenség, de a hírnek még nem akart hitelt adni. Másnap reggel a táborába érkező kuruc főtiszt, Ampruster szájából „nem kevés keserűséggel" hallotta „az oda való dolgoknak folyását és azon hajdúságnak, melly a' várban vagyon, maga rossz alkalmaztatását".[98] Feszült lelkiállapotára vall, hogy 23-án, ezen a napon három levelet is írt Károlyinak.[99] Bercsényit is azonnal tudósította: „melly gyalázatosan viselli magát azon hajduságh, kihez biztunk". Még valamennyire reménykedett a vár megmaradásában, mert parancsnokuk példásan viselkedett: „Személlyében resolválta magát, hogy — a várat — fel nem adgya, míg ki nem vonszák belőlle, és az ellenség kérésére azt felelte: a' kulcsa nincsen nála a' várnak, hanem mi nálunk és most viszük magunkkal. De egy ember magában mit

95 *Mémoires*, 209—210. l.

96 A rendeletet Rákóczi Csabán, illetve Veresegyházán adta, azzal, hogy „ha azon ellenség Buda felí nyomul bizonyosan, eő is keze alatt lévő hadainkkal siessen jőni táborunkban". Még teljesen bizott Bremerben, mert ezt irta neki: „Eötven jó hadi személyt hadgyon Horváth Tamás keze alatt a' solti sánczban ollyat, a' kinek hüsségekhez bizhatik és ellenséggel általok intentálandó collusio iránt semmi suspiciója ellenek sem suboriálhat." (V. ö. Horváth Tamásnak küldött rendeletével; mind a kettő: *(Protocollum Expedtionum*, 314/a.) — Bremer tehát Imsód elesése után a solti sáncban volt, bizonyára Eszterházy Dániellel ment oda. A generális sehol sem említi késését, pedig — ha valóban késett — felhozhatta volna mentségére. — Rákóczi augusztus 2.-i rendeletét l. *U. ott.* 427/b. 427/b.

97 Rákóczi vonulásának, táborbaszállásának dátumait leveleskönyve alapján állapítottuk meg.

98 L. Eszterházy Dánielnek küldött levelét június 23-án. *(Protocollum Expeditionum*, 311/b.)

99 Károlyihoz intézett leveleit l. a *Károlyi-Oklevéltár* V. 233—235. l. — A levelek sorrendjét Géresi Kálmán hibásan állapította meg. Időrendben a CLXXXII. számú az első, az előtte lévő a második, az utána következő a harmadik levél.

tehet?"[100] Kemény és határozott utasítást küldött Eszterházynak: „Hogy ha Kegyelmed magunk kezünkel írott levelét vette, által láthatta dispositiónkat, hogy többet hat száznál benne — a várban — ne hadgyon. ... Kegyelmed se pénzt, se ígéretet, se példát, se fenyegetést ne kiméllyen, ... inkább hadgya ki menni azokat, a' kik utolsó desperátiótul viseltetvén, oltalmazni magokat nem akarják, rabul vétetvén. A' mint az odavaló hajduságnak számát, állapattyát tudgyuk, lehetetlennek gondollyuk lenni, hogy közöttök legalább 400 resolutus hajdú a' németeken kívül ne találtassék, bár tsak Brémer regimentyének el érkezéséig." Károlyit is figyelmeztette a küszöbönálló veszedelemre: „Jűjjön Szolnokhoz a munitiókkal együtt, a gyalogságot beszállétván a várban, ezer embert rendeljen vigyázásra Szeged felé, maga penig ... oly készen legyen, hogy a mikor veszi parancsolatunkat, velünk magát conjungálhassa. De, ha csak a szükség nem hozza, Kegyelmedet által nem hivatjuk a Tiszán." A szükség néhány óra mulva elkövetkezett, Rákóczi még Hatvannál értesült Bottyánvára elvesztéséről. Azonnal parancsot adott Károlyinak a költözésre, mert számított az imsódi sánc elvesztésére is, s ebben az esetben Glöckelsperg átkelésére, hogy parancsa értelmében megindúljon Erdély felé. Elhatározta, hogy Károlyi seregével eléje megy az ellenségnek. Tervéről ezt írta Bercsényinek: „Ha a' sánczot addigh megh tarthattyák, annak manutentiójában fortificállyuk magunkat; ha pedigh oda hadták, Pestet petárdával próbálván, aggrediállyuk és az ellenséget distrahállyuk, — Kelkösperg intentumát observálván, hogy véghez ne vihesse."[101] „Kérjük, ne várjon egy órát is, jöjön Kecskemét felé" — üzente Károlyinak, Eszterházynak pedig megparancsolta: „Kegyelmed azon legyen, hogy a sánczot meg óltalmazza, ... hogy ha penig az hajdúk a sántzot fel adnák is, a' mostani helybül Kegyelmed parancsolatunk nélkül meg ne indullyon. Bízunk azért mindeneket hazájához való szeretetiben, és reménlyük, tészen olly dispositiókat, hogy azon erősséget, mellynek meg tartásán egész operatiónknak dereka áll, Kegyelmed munkája s fárattsága által meg tarthattyuk."[102] A parancsok szétküldése után felszedette táborát, s még ezen a napon a dányi tó mellett ütötte fel. Innen figyelte mi történik az imsódi sánccal?

100 Június 23-án írt levelében. (*Protocollum Expeditionum*, 309/a.) — Szinay valószínűleg Csajági János kommendáns helyettese volt a várban, aki június 21-i levelének bizonysága szerint az imsódi sáncból igazgatta a gyalogság hadműveleteit. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. IX. k. 198—200. l.) Rákóczi egy mondatából arra következtethetünk, hogy felkereste a fejedelmet a hatvani táboron és a fejedelem általa küldött parancsot Eszterházynak az imsódi sánc megtartására. „Tsak meg sem várta Kegyelmed Csajági által tett parantsolatunkot" — írja Dányról június 24-én a generálisnak. (*Protocollum Expeditionum*, 311/a.)

101 E haditervét csak Bercsényivel közölte. A június 23-án írt levelében a keltezés helye nincs feltüntetve, de ha összevetjük azzal a levéllel, amelyet Rákóczi ezen a napon „Hatvantul" irt Eszterházynak, látjuk, hogy e két levél egyidőben készült. (*U. ott*, 309/a.)

102 Június 23-án kelt levelében. (*U. ott*, 311/b.)

A 24-re virradó éjtszakán vette a lesújtó hírt, hogy „Esztorás Dániel teljességgel megbódulván, az hídat ott hagyván, Solthoz nyomult, idébb két mélyföldnyire, mellyel teljes alkalmatosságot adott az ellenségnek az átköltözésre, ha csak akarja".[103] A bódulást a hajókon érkező ellenség okozta, „holott tsak a' gyalogság is valamelly lovassal impediálhatta volna azon sajkás ellenséghnek impetitióját". A fejedelem némi gúnnyal ír Eszterházynak lovasságáról: „Nem tarthattván Kegyelmed semmit az solthi sáncznál ellenségnek operatiójától, mert ott csak gyalognak lehett agálni és azt ugyan gyalogal reprimálhatni, azért azon meg bódult hadanak elméjét erősítse." Parancsot adott néki, hogy azonnal térjen vissza Ordashoz, elhagyott táborhelyére, akadályozza meg az ellenség átkelését, Brémert pedig küldje a sánc visszafoglalására, mert „vala olly intentiója, hogy az innekső sánczot recuperálhassa, melly is nagy importantiájú dolog lenne az haza szolgálattyában".[104]

Itt a dányi táboron egyesült Vay Ádám mintegy ezer emberből álló seregével.[105] Ide érkezett be Eszterházy Dániel alakulóban lévő regementjének három kompániája.[106] A fejedelem számba vette az ellensége erejét is, a hírek és a jelentések alapján 2.000 németre és 3.000 szerbre becsülte, tehát majdnem annyira, amennyi valójában volt.[107] A számbeli fölény a kurucok oldalán volt, de számítaniok kellett arra, hogy a Csallóközből kimozdult német ezredek erősíteni fogják Glöckelsperg seregét,[108] s figyelemmel kellett lenniök a szegedi rácok mozgolódására is.[109] Tábori podgyászát Szolnokba küldte, „hogy könnyebb szerrel lévén, jobban folytathassuk az operatiókat".[110]

103 Bercsényit azonnal futár által értesítette erről. (Levele *Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 353—354. l.)

104 Parancsa Eszterházynak június 24-én: *Protocollum Expeditionum*, 311/a. V. ö. a Bercsényinek szóló 23-i levéllel, ahol a fejedelem azt írta Eszterházyról: „Megparancsolván ugyan, hogy megint lemenjen, de kevés operátiójokhoz bizhatunk, bódulásokat látván."

105 *U. ott*, 353. l.

106 „Három nagy-honti compania, kettő nógrádi jelen vagyon, a pestit most fogadják, — csak Kegyelmed a többit is mentül hamarább összeszedvén küldje utánnunk." (*U. ott*, 353. l.) Tehát egy alakulóban lévő reguláris lovasregimentről van szó. V. ö. Rákóczi ifj Barkóczy Ferencnek adott pátensével: „Emlétett colonellus uri hivünk alatt lévő tiszt hiveink azon regularis militiának egy corpusban való öszve szerzésében szabad akarat szerint *fogadván* és conscribálván az ollyanokat, kiknek . .. be állani kedvek lészen, fáradoznak." (1705. február 7-én kelt Kistapolcsányban. — *Thaly Kálmán kuruckori okmánygyüjteménye*, III. 17. Országos Széchenyi Könyvtár. Fol. Hung. 1389.)

107 Stepney június 6-i jelentésében 2.000 németről és 5.000 rácról van szó. (L. a 81. jegyzetet.) Rákóczi azonban még horvátokat is említ.

108 Bár — mondja a fejedelem — Bercsényi Miklós Uram levelébül értyük, hogy a tájján semmi olly motusa nem láttatik az ellenségnek, hogy ide alá jőne ezeknek erősétéssére". (Levele Eszterházynak június 24-én: *Protocollum Expeditionum*, 311/a.) De nyilván csak azért nem, mert az ellenség még nincs tisztában Rákóczi szándékával.

109 A szegediek nyilván azért voltak csendben, mert Glöckelsperget várták.

110 Bercsényinek szóló június 33-i levele szerint. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 354. l.)

Nehogy vakhír támadjon a rossz hírek nyomán, a Gyöngyösön tartózkodó Széchényi érseket megnyugtatta: „Ezek mind az által nem olly dolgok, hogy valamelly insecuritást ítélhetne Kegyelmed."[111]

Hogy Rákóczi mennyire készült Erdélybe, s mennyire tartott Glöckelsperg erdélyi diversiójától, ez június havi diplomáciai levelezéséből is kitűnik. A lándorfejérvári basának Bottyán-várának elvesztése után is így ír.[112] „Magunk iten vagyunk Pest előtt, szándékozunk nagyobb erővel táborunkat általköltözni a' Dunán és ellenségünk ellen győzelmet venni s...oda Erdéllybe be menvén, megh foghjuk találni a Fényes Portát." A Lengyelországban tárgyaló Rádayhoz a sánc katasztrófája előtt, még a hatvani táboron írt levelében Erdélybe való bemenetelének tervét említi, mint egészen közeli lehetőséget. „A' Duna mellyékire táborostul szándékozván, hogy nem tsak resistállyunk, hanem jobb formában hadainkat a' Dunán túl való operátiókra expediállyuk. ...Ezen állapotokkal mind az által Erdélyben menetelünket nem tollállyuk, az honnét való követek most is itten nálunk vadnak, sollicitállyák bemenetelünket, hanem két hét alatt reménlvén itten a' dolgoknak jó rendben való hagyását, az ország kívánságának eleget tészünk."[113] E levélben félreérthetetlen a diplomáciai szándék: követe útján Rákóczi arról beszél a világnak, hogy küszöbön áll az erdélyi fejedelemségbe való beiktatása, s akkor a francia király, amint követe útján igérte is, követét az „európai békesség tractájában .. admittálni és admittáltatni fogja", de a hírverés mögött ezekben a napokban ott volt a reális lehetőség, sőt a kényszerűség is, hogy egész dunántúli tervét el kell ejtenie és ha Glöckelsperg Erdélybe nyomul, ott kell keresnie a kibontakozást.

Glöckelsperg azonban nem kelt át a Dunán, pedig Rákóczi még napokig számított átköltözésére, s ezért továbbra is délnek tartott, s 25-én Tápiószögön ütött tábort.[114] Itt már azt hallotta, Eszterházy üzente néki, hogy az ellenségnek nincs szándékában átjönni, mert a hídat és az imsódi sáncot lerontotta. Mivel azonban a hírben kételkedett, Tápiószögtől délnyugatnak fordult, s erőltetett menetben Ócsának tartott, mert

111 Június 24-én. (*Protocollum Expeditionum*, 308/b.)

112 Június 24-én, Dánynál. (*U. ott*, 310/b.)

113 Június 23-án Hatvantól. (*U. ott*, 304/b—310/a. L. még fogalmazványát is: 308/a.)

114 Innen sürgette meg Károlyit: „Sem órát, sem napot Kegyelmed ne várjon, annyival is inkább több parancsolatunkat, hanem az lovas haddal, mennél nagyobb corpussal, Szolnoknál által jövén, siessen Kőröshöz, avagy az hol magunkat táborostul fog hallani, hogy velünk együtt megegyezhessen mentül hamarébb. A mi penig gyalogja vagyon Kegyelmednek, szállítsa be Szolnokba." (*Károlyi-Oklevéltár*, V. 235—236. l.) — Innen utasítja Berthóty István szolnoki kommendánst, hogy a „Tiszát kötesse által, hogy Generális Károlyi Sándor Ur alkalmatosan és késedelem nélkül jöhessen azon által". *Protocollum Expeditionum*, 311/b.) Továbbá Keczer Sándort, hogy „mind vizen 's mind szárazon" szállítson hadai számára élelmet, főként lisztet. (*U. ott*, 3311/a.)

el akarta pusztítani a hídat az ellenség elől.[115] „Tegnap igen nagy marsunk vala, ki miatt fáradt állapottal vannak hadaink" — írta 27-én Ócsáról Eszterházy Dánielnek. Parancsot adott néki a solti sánc megerősítésére, „hogy oda érkezésünkig hasonló gyalázatos dolga azon sánczunknak ne történjék", s oda küldötte a munkálatok irányítására De la Motte ezredest. Ócsáról másnap tovább akart menni Kunszentmiklósra, hogy ott Eszterházy seregével egyesüljön.[116] A június 27-ről 28-ra virradó éjtszaka azonban Eszterházy futárja jó hírt hozott: az Imsódhoz küldött gyalogság a sáncot visszafoglalta és a hídat „két felé szakasztotta".[117] „Igy nem látjuk, mi operatiót tehetnénk ottan, — írta a fejedelem 28-án Bercsényinek — hanem inkább értvén, hogy az ellenség Buda felé szándékozik, alkalmatossabbnak ítéltük itten subsistálnunk,[118] oly közhelyen, hogy ha Szegedhez szándékozott volna: Kőrösnek menvén, az Károlyival való conjunctio és per consequens ellentállás meg lehetet volna."[119]

Glöckelsperg Kömlődtől északnak fordult. Földvárnál megállott és a Duna szigetéről bombázni kezdte a kurucok solti sáncát, de azután félbehagyta és „magát nagyobbára Buda felé vette", hat kompániát azonban délnek fordított, Veresmart felé. Rákóczi attól tartott, hogy ezek a szegedi rácokkal akarnak megegyezni, s veszélyeztetni fogják a Duna-Tisza közét. Károlyit ezért utasította: Szücs János ezereskapitányt ezeredmagával küldje le Halasra, de csak vigyázásnak okáért, a rácokkal ellenségeskedést ne kezdjenek.[120]

Június 30-án értesült először a fejedelem arról, hogy Károlyi is „útban vagyon a velünk való megegyezésre".[121] Eszterházynak még az előző napon parancsot küldött, igyekezzék egész hadával táborába, csak a solti sáncban hagyjon őrséget.[122]

A nagy terv összeomlott. Az imsódi sánc állapota mintha Rákóczi elromlott terveit jelképezte volna: árkait elborította víz, erődítéseit a Kalocsán őrködő Hellepronth János ezredes vonatta le a fejedelem parancsolatjából.[123] A kuruc szabadságharc vezére, ki nem régen még azzal a meggyőződéssel indult el Egerből, hogy dunántúli hadművelete

115 Bercsényinek írt keltezetlen, de nyilván Ócsáról június 26-án kelt levele szerint. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 355—356. l.) — 26-án már Ócsáról írt leveleket, a hadjárattól távoleső ügyekben is. Itt bízta meg, levelére válaszolva, Páter Andrássy Miklóst Ilosvay Imre elszéledt katonáinak összegyüjtésével, s az ezeres-kapitány helyettesítésével. (*Protocollum Expeditionum*, 294/a.)

116 *Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 356—357. l.

117 L. a fejedelem Eszterházynak írt június 28-i levelét. (*U. ott*, 358. l.)

118 A levél keltezetlen, de kétségtelenül 28-án írta Rákóczi. (*U. ott*, 358—359.

119 A 115. jegyzetben említett, Bercsényinek szóló levél szerint.

120 L. a fejedelem levelét Károlyinak Ócsáról június 29-én: *Károlyi-Oklevéltár*, V. 236—237. l. — V. ö. június 30-án írt levelével: *Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 360. l.

121 Június 30-án írja Bercsényinek.

122 *U. ott*, 359. l.

123 Kalocsán július 6-án kelt levele szerint. (*U. ott*, IX. k. 200—201. l.)

„hadakozásának mintegy végső decisiója" lesz, most a fűvetlen, fátlan pusztán, szűkös körülmények között vesztegel, elienségének mozdulataira figyelve. Fáradhatatlan elméjében azonban már is új tervek zsonganak, s már is asztala mellett ül, s munkálkodik az ország szolgálatában a haza javán.

IV.

Rákóczi ócsai tartózkodását örökké emlékezetessé teszi, hogy innen keltezte a szabadságharc első országgyűlésének regálisát.[124] Szövegét Ráday Pál még lengyelországi útja előtt elkészítette, Rákóczi kész szöveget hozott magával. Sőt a Rádaynak írt leveléből tudjuk: kibocsátásának idejéről még Egerben döntött. „Az ország gyűlésének publicatióját prorogáltuk ad primam Julii, terminussa lészen prima Septembris."[125]

Ha összevetjük Ráday fogalmazványát[126] a szétküldött példányokkal, látjuk: a kudarc ellenére sem változtatott a regális kemény hangján és változatlanul vitatta benne József királyságának törvényességét. Közjogi érvelésének alaptétele az, hogy József „kirekesztvén magát az törvénynek hathatóságibul, nyilvánságosan elégtelenné tötte magát az országlásra", midőn csak feltételesen igérte meg a nemzet jogainak és kiváltságainak megtartását a „prout conventum fuerit" clausulának beiktatásával. „Az Austriai Háznak hajdani szabadságink ellen való számlálhatatlan tusakodási között is" ez volt a legcsalárdabb mesterkedés, mert a törvények megsemmisítésére irányult.

A regális keletkezésének idejére az a mondata világít rá, melyben Rákóczi Viza és Okolicsányi egri követségéről emlékezik meg: „Az ellenkező Austriai Ház maga követjeinek leküldésével... a békességre való hajlandóságát láttatik mutogatni." Jöjjön össze a nemzet, győződjék meg az udvar igéreteinek értékéről, mert „valamint eddig országunk dolgainak folyamatját a nemes haza lakositul nem titkoltuk, úgy most is a fen forgó békesség elő kelésének alkalmatosságával az ország dolgait tegyük minnyájoknak nyilvánságossá". Éppen ezért a regális elrendeli: a rendek „nemcsak követjek által, hanem ugyan személy szerint" jelenjenek meg az országgyűlésen. „Ha kik egy vagy más szín alatt színes hazafiúságokhoz képpest minden helyes ok nélkül attul magokat elvonnák, valamit az olyanokrul az jelen levő statusok végezni fognak és ahhoz képest rajtok történik, hazájokhoz való maguk habozásának tulajdonítsák."

Ócsa azonban csak *keltezési*, nem pedig kibocsátási helye az országgyűlési meghívóknak. A történetírásunkban általánosan elterjedt téve-

[124] Károlyi Sándornak küldött példányát l.: *Károlyi-Oklevéltár*, V. 239—241. l.
[125] L. a 113. jegyzetet.
[126] A Ráday-levéltárban maradt fenn. Sajtó alatt Ráday Pál iratainak gyüjteményében.

déssel szemben reá kell mutatnunk arra, hogy csak július 16-án küldötték szét a fejedelem kéméndi táboráról.[127] Valószínűleg a béketárgyalások ügyének új fordulata miatt történt a késedelem. Július 1-én a császár a minisztertanácsban elfogadta Stepney angol és Bruyninx hollandi követ javaslatát az alkudozások újrafelvétele iránt.[128] 3-án megjelent Rákóczi ócsai táborán Szirmay István nádori ítélőmester titkárával együtt, a császár döntésének hírével,[129] s nyilván a tőle szerzett információ alapján írta meg még ezen a napon a fejedelem Anna angol királynőnek és a hollandi rendeknek, hogy közbenjárásukat elfogadja, de kérte: közbenjárásuk eredményét annak idején jótállásukkal is biztosítsák.[130] Viza és Okolicsányi július 12-én indultak el Magyarországra az udvar új békeajánlatával, de mivel ez is csak a korábbi igéreteket tartalmazta,[131] s mert Rákóczi maga is tudta, amiről a mediátorok is meg voltak győződve, hogy az udvar csak port hint a világ szemébe s közben a szabadságharc leverésére törekszik, Kéménden szétküldette „minden Egyházi s Világi Uri és Nemesi Rendeknek" az országgyűlés meghívóját. A sok huzavonának egyelőre egyetlen gyakorlati következménye mutatkozott: a *cartella*, a hadifoglyok kicserélésére vonatkozó egyezmény.[132]

Rákóczi dunántúli tervének kudarca után, a kedvezőtlen hadihelyzetben, mikor Glöckelsperg Buda felé tartott, még mindig Rákos mezejére hívta össze az ország gyűlését, mert ragaszkodott ahhoz, hogy „a régi hajdani országgyűlések formája szerint" menjen végbe.[133] Éppen ezért nem mondott le Pest elfoglalásáról sem. „Pestrül való conceptusomat még félben nem hadtam, csak a vizsgálásra beküldött embe-

127 „Az Rákos mezejére pro. l. 7mbris Anno 1705. vindicált Ország Gyülésére invitáló regálisok": *Protocollum Expeditionum*, 419—420. l.

128 Stepney ezen a napon jelenti Harleynek: „Ma a császár ministeri tanácsban elfogadta az ő és Bruyninx javaslatát az alkudozások újra felvétele iránt, s ők megbizattak, hogy ez értelemben írjanak Rákóczinak s a kalocsai érseknek." (*Archivum Rákóczianum*, II. o. II. k. 253. l.) — A döntés a közvetítés elfogadása tekintetében már június 24-én megtörtént a császár részéről, s erről Szirmayt futár — saját titkára — utján értesítették. (*U. ott*, 144—152. l. — Szirmay ekkor Széchényi érsekkel együtt Gyöngyösön tartózkodott. (L. a fejedelem június 23-i levelét Bercsényinek június 23-án: *U. ott*, I. o. I. k. 351. l.)

129 A fejedelem is éppen június 24-én fejezte ki készségét — nyilván dunántúli tervének kudarca miatt — Széchenyi érsek előtt az alkudozások felvételére. (*Protocollum Expeditionum*, 308/b.) Július 2-án írja, hogy másnapra Szirmayt táborába várja (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 361. l.) — Stepney július 8-án jelenti, hogy előző este Bécsbe érkezett Szirmay titkára, aki 4-én hagyta el Rákóczi táborát. Magával hozta Szirmay levelét arról, hogy Rákóczi a közvetítést maga is elfogadta. (*U. ott*, II. o. II. k. 157—158. l.)

130 Anna királynőnek szóló levelét l.: *U. ott*, 174—175. l.

131 *U. ott*, 160—161. l. — Nem sokkal később Rákóczi „figyelemre is alig méltatta" az udvar Szirmay által küldött javaslatát. (*Mémoires*, 229. l.)

132 Június 29-én Nyitráról jelenti Bercsényi a fejedelemnek: „Ma reggel érkezett Szároz Bécsből postán, ki is szombaton reggel indult az cartellának confirmátiójával." (*Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 607. l., V. ö. a fejedelem július 3-án a gyömrői táboron kelt levelével. *U. ott*, I. o. I. k. 376—377. l.)

133 L. Thökölynek írt keltezetlen levelét. (*U. ott*, I. k. 375. l.)

reimnek relatióját várjuk" — írta június 26-án az ócsai táborról Bercsényinek.[134] A főgenerális nem lelkesedett a tervért: „Hát Kegyelmes Uram, nem jó volna-i, ha Nagyságod Pest helyett Lévához gyűne?... Pest, ha meglesz is, — nem tudom, mit használ. Azt ot kell hadni."[135] Három nap mulva megint megpróbálta lebeszélni Pest elfoglalásáról: „Ma várom nagy óhajtva alázatossan parancsolatját Nagyságodnak. Talán Pest? — gondoltam én. De mi hasznára lesz Nagyságodnak ez in quem finem?"[136]

Pest megvételét az udvari kapitány, Vay Ádám annál inkább javasolta a fejedelemnek. Már elindult Eszterházy Dániel táboráról, hogy seregével Rákóczihoz csatlakozzék, midőn valahol Pest táján kézhez vette Rákóczi levelét: „Jól emlékezünk, nem régiben is javallotta Kegyelmed Pestnek meg vételét, mellyet mindenkor halasztottunk magunk jelen létére. Azért Kegyelmed minden módon fel keresvén a' circumstantiák ki tanulásában, mitsoda város beliek, 's mennyi számúak, 's minémű modalitású állapattal őrzik a' kapukat és város fallyait? Jó is volna azomban egy tisztet paraszt ruhában expediálnunk, a' ki rationabiliter az állapatokrul informálhatna bennünket."[137] Rákóczi június 22-én hatvani táboráról küldötte ezt az utasítást Vaynak, július 10-én a *Wiennerisches Diarium*-ban már megjelent a lap pesti levelezőjének tudósítása a várost fenyegető veszedelemről: „Rákóczi... Pest felé megy, annak elfoglalására, miután a várat Lamotte francia mérnökkel megvizsgáltatta. Különböző helyeken német nyelvű cédulákat helyeztetett el, amelyekben nagy igéretekkel bíztatja a pesti lakosságot a várost átadására. Klöckelsperg csapataival ismét Budára tart, hogy ezt a tervet megakadályozza."[138]

A Rákóczi-korabeli Pest és Buda képe így él a köztudatban: „A belháború nyolcesztendei tartama alatt az erődített két város, mint valóságos sziget a kisebb-nagyobb csapatokban körülötte táborozó vagy szállongó magyar hadak között, tökéletesen zárt erősséggé lett."[139] Álta-

134 *U. ott*, I. k. 355—356. l.

135 Ujvárból írja június 25-én. (*U. ott*, IV. k. 595. l.)

136 Kéren június 28-án kelt levelében. (*U. ott*, IV. k. 603. l.)

137 A levél június 22-én Hatvannál kelt. (*Protocollum Expeditionum*, 307.) — Igen érdekes Rákóczi terve Pest elfoglalásának módjára: azt írja 23-án Bercsényinek, hogy „petárdával próbálván" akarja ostromolni. (*U. ott*, 309/a.) V. ö. Károlyinak írt, de el nem küldött rendeletével az előző napon: „A' melly petárdákot Kegyelmednek küldöttünk, mivel azokra Kegyelmednek ottan szüksége nincsen, be lévén a' kapu töltve, ellenben penig bizonyos specialis operatiót akarván tennünk, más egyéb requisitumok nélkül, tulajdon tsak azon petárdákat éjjel 's nappal külgye Szolnoknál által ide Hatvan felé és valahol táborunk hallatik, Kegyelmed olly dispositiót tegyen, hozzák egyenesen táborunkba hozzánk." (*U. ott*, 307/b.)

138 L.: Hanskarl Erzsébet, *Budai, óbudai és pesti hirek a „Wiennerisches Diarium" első ötven évfolyamában. 1703—1752. (A Fővárosi Könyvtár Évkönyve*, VIII/1938. 190. l.)

139 Ballagi Aladár, *Császári kormányzat Budán és Pesten. 1686—1711. (Élő tanitások* című gyüjteményében. Cegléd, 1934. 570—579. l.)

lában ez a kép alakult ki azokról a városokról is, amelyek vagy egyáltalán nem, vagy csak igen rövid időre láttak kurucot falaik között. Mintha Pestnek, Győrnek, Esztergomnak nem is volna kuruc multja.[140]

Kutatásaink eredménye azt bizonyítja, hogy Pest magyar lakossága kivette a részét Rákóczi harcaiból. A századfordulón már sok magyar él a városban: az 1696-ból származó összeírás szerint 192 polgári háza közül 65 magyar ember tulajdona. A lakosságnak mintegy fele magyar. A két adat összevetéséből azt látjuk, hogy inkább a szegénység magyar nemzetiségű.[141] Hogyan viselkedtek a nagy nemzeti küzdelem idején? Ha ilyen sok magyar élt Pesten, Vay Ádám miért nem gondoskodott arról, hogy Rákóczi felhívása magyar nyelven is megjelenjék a pesti házak falán?

Korábban a kurucok már két ízben próbálkoztak Pest elfoglalásával. Először 1703. október 2-án szólították fel a várost meghódolásra, de a falakról ágyúval feleltek nekik. A legfontosabb bástya ágyúját azonban nem tudták a kurucok ellen fordítani, mert azt egy magyar ötvösmester beszegezte. 1704 januárjának első napjaiban Szabó Máté ezredeskapitány küldözgeti hódoltató-leveleit a városra. 1704. december 23-án egy nagyobb kuruc csapat az éj sötétjében eljutott a falakig, már ostromlétráit is felállította, de az őrséget vizsgáló tiszt észrevette a létrákat, fellármázta a várost, s puskatűzzel visszaszorította a támadókat. A kurucok hajnali három óráig tüzeltek a városra, s csak akkor vonultak vissza, mikor a budai császári helyőrség erősítést küldött át Pestre.

1705 nyarán a kuruc érzelmű magyar lakosság javarésze már a kurucok táborában volt. Erdős Imre mindjárt az elein ment ki Rákóczi hűségére, mindenét a városban hagyta, felesége csak nehezen tudott kiszökni utána. Hadnagyságot viselt egy Pestre figyelő kuruc ezredben, s egy környékbeli falu védelmében vesztette el fiatal életét 1705 tavaszán. Pataky Gáspár 1704 végén „Pest városából egész cselédestül, minden jószágának ott hagyásával jött ki" Rákóczi szolgálatára. Dékányi János főhadnagy seregében „pesti katonák" harcoltak, sőt pesti seregről is találunk említést.[142] Ilyen adatokat még többet is idézhetnénk annak bizonyítására, hogy Pestnek és a többi „labanc" városnak is van kuruc multja. Győrről két sereg került ki. Magyarnyelvű felhívásokra már nem volt szükség, mikor Vay Ádám a meggyőzés eszközével harcolt Pest város birtokáért, a magyar férfiak a kurucok között voltak. Csak ezek a városból való kuruc katonák nézték feszültebb figyelemmel az udvari kapitány akciójának eredményét, mint Rákóczi. A propaganda nem járt

140 A Hadtörténelmi Levéltár kiadásában megjelenő II. Rákóczi Ferenc-korabeli katona-folyamodványokban értékes adatok találhatók labanc várak és városok magyar lakosságának a szabadságharcban való részvételére.

141 L.: Horváth Gyula, *Pest város XVII. és XVIII. századi magyar lakossága.* (*Történetírás*, 1937. 272. l.)

142 Az elmondottakat a *Hanskarl*-nál közölt adatok és a fejedelemhez benyujtott folyamodványok iktatókönyve (*Extractus Instantiarum*, O. L. Rákóczi-szabadságharc lt.) alapján először a *Rákóczi kurucai Pest-Buda falai alatt* című tanulmányomban (*Budapest*, II/1946. 89—93. l.) foglaltam össze.

sikerrel, a városba küldött kém sem jelenthetett biztató dolgokat, mert Rákóczi június 30-án ezt írta Bercsényinek: „Pest felől tett conceptusunk is aligha effectuáltatik, nem reménlhetvén jó successusát."[143]

A fejedelem jól látta, hogy Glöckelsperg azért tért vissza Budára, mert Pest megvételétől tartott. Ha a kurucok terve kitudódott, s még a bécsi újságba is belekerült, hogyne tudott volna róla Glöckelsperg? A kömlődi sánc megvétele után azért nem kelt át a hídon, mely sértetlenül került birtokába, mert Pest biztonságára kellett vigyáznia. A császárnak igen kellemetlen lett volna, ha Rákóczi megvalósítja tervét és a kurucok „tábori gyűlése" éppen Rákosra gyülekezik egybe. A hely hagyománya még jobban kiemelte volna, legrosszabbkor, a béketárgyalások tekintetében létrejött elvi megállapodás idején, Rákóczi közjogi felfogását az interregnum kérdésében. A hadműveletek ekkortájban nem szorosan vett katonai célok elérésére irányulnak, hanem politikai célok szolgálatában állanak, olykor a katonai érdek rovására is. Forgách erdélyi győzelme: Medgyes elfoglalása azért volt nagyjelentőségű, mert a franciákkal való formális szövetségkötés érdeke feltétlenül megkívánta a fejedelemség birtokbavételét. XIV. Lajos csak az „erdélyi fejedelem nevezeti alatt" fogadhatta volna el Rákóczi követeit a béketárgyalásokon. Viszont éppen azért, mert az udvar számára egyre égetőbbé vált az erdélyi kérdés, Glöckelspergnek nem csupán arra kellett volna törekednie, hogy a Szebenben szorongatott Rabutint megsegítse, főfeladata bizonyára Rákóczi fejedelmi beiktatásának akadályozása volt. A Pest elfoglalására irányuló kuruc terv, bár nem valósult meg, kézzelfogható eredménnyel járt Rákóczi számára: rá tudta kényszeríteni akaratát Glöckelspergre, terve miatt kellett lemondania Erdélybe vonulásáról. Ennek következtében az erdélyi probléma mind a két fél szemében egyelőre háttérbe tolódott, s a politika és a hadvezetés súlypontja Magyarországon maradt. A főkérdés az udvar számára most József, az új király magyarországi katonai és jogi helyzetének biztosítása, Rákóczinak viszont mindent el kellett követnie, hogy mind a kettőt vitássá tegye.

Ezért Glöckelsperg a Duna túlsó partján ekkor nem is gondol másra, csak Rákóczi táborának mozdulását figyeli. Míg a kuruc tábor július 3-ig Ócsán pihen, ő Paks és Dunaföldvár között vesztegel,[144] s csak akkor mozdul el Vecse, majd Adony[145] „irányában", mikor a kuruc sereg hirtelen Pest felé kanyarodik. Vele szemben a túlsó parton kialakult a védelem: Károlyi négy tiszántúli lovasezrede Halas és Kecske-

[143] *Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 360. l.

[144] L. Rákóczi Bercsényinek szóló keltezetlen, július 3. után kelt levelét. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 362. l.)

[145] Július 7-én írja a fejedelem Veresegyházáról Bercsényinek: „A földvári sánczbul általszökött német relatiójábul bizonyosan értjük, hogy a mellette lévő corpus Vecse irányában szállott, lévén még actu is háromezered magával, jóllehet gyülevész néppel." (*U. ott*, I. k. 363. l.) — „Július 14-i jelentés szerint Klöckelsperg csapatai Adonynál vannak, hogy szemmel tarthassák Rákóczit, ki még mindig Pest körül táborozik." (*Hanskarl*, i. m. 190. l.)

mét táján vigyáz, Gundelfinger és Brémer gyalogezrede Soltnál, Hellepront János lovasai lent Kalocsán.[146] Rákóczi nem tartott ellenfelétől, mert tudta, hogy — hacsak az elrontott hidat meg nem építi — nem kelhet át máshol a Dunánál, mint lent Péterváradnál, fent Budánál.[147] Attól azonban nagyon tartott, hogy Budán átjön és mégis megindul Várad felé. Ez az aggodalma mutatja: mennyire foglalkoztatja Erdély biztonsága, különösen most, mikor a Dunántúl kihullott a kezéből. Néhány hónappal később, mikor Erdély elvesztésével kellett számolnia, a Dunántúl megszerzésére gondolt ekkora aggódással. Lehetségesnek tartotta Glöckelsperg cselvetését: hátha „Budánál alkalmas corpussal kicsap és kimutatja magát", s közben háta megett „elillan" Erdélynek.[148] „Azt szígyenleném — írta Bercsényi —, ha az ellenség azt tartaná, hogy Nagyságod az Kleckelspergre nézve defensióban localta magát',[149] holott valójában a császári és a kuruc tábor mintegy megkötöztette, mozdulatlanságra ítélte magát a másik által: Glöckelsperg Pestet féltette Rákóczitól, Rákóczi Erdélyt Glöckelspergtől, ezért olyan lassú a vonulásuk. „Én itt heverni nem kívánok, se gyönyörűségünk, se hasznunk nem lévén benne, de valameddig meg nem tudjuk Klekkisperg Budának elhaladásának, úgy látjuk, odanyomulásunkkal nem hirtelenkedhetünk" — válaszolta a fejedelem Bercsényinek,[150] aki most minden erejével arra igyekezett, hogy erről a holtpontról elmozdítsa a kuruc hadviselést.

V.

A dunántúli hadjárat tervének összeomlása után az volt a kuruc hadvezetés nagy kérdése: merre, ki ellen forduljon seregével a fejedelem? Július 3-án Bercsényi így számol be tűnődéséről Rákóczi előtt: „Megvallom, Kegyelmes Uram, sokat gondolkodom én is, Nagyságodnak mit kellessék cselekedni... Az mi táborunk kettő: de sem egy, sem kettő, egynek jó, kettőnek kevés." Azt javasolta: egyesüljenek, menjenek rá az ellenségre, s akkor „cum gloria lehetne akár armistitium, akár tractához nyúlni". Attól tartott, hogy a tétlenségben desperálódik a had, s szétszéled az aratásra. A Rákóczi gyömrői táborán lejátszódott megrázó jelenet bebizonyította, mennyire igaza volt.[151]

146 L. Rákóczi Bercsényinek szóló keltezetlen, de bizonyosan július 2-án Ócsánál kelt levelét. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 361. l.)

147 L. a 144. jegyzetben említett Rákóczi-levelet.

148 Bercsényi írta ezt Nyitráról július 2-án a fejedelemnek. (*U. ott*, I. o. IV. k. 613—614. l.) — Erre válaszol Rákóczi a 144. jegyzetben idézett levéllel: „Való, hogy leghitelesebb előttem Klekkispergnek lárma alatt Erdélybe iktatása."

149 Vecsénél július 8-án írja. (*U. ott*, 627—630. l.) „Az a kérdés: ha ő nyomul-i Nagyságoddal, vagy Nagyságod vile? ha ő vigyáz-i Nagyságodra, vagy Nagyságod ő reá? Én ugy hiszem, hogy ő vigyáz inkább Nagyságodra, s ő nyomul Nagyságoddal."

150 Veresegyházáról július 7-én. (*U. ott*, I. o. I. k. 364. l.) — Erre válaszol Bercsényi az imént idézett sorokkal.

151 A köbölkuti mezőben írt levelét l. *U. ott*, I. o. IV. k. 615—618. l.

Ha hihetünk Szirmay István titkárának, Száraznak, aki urával ott volt Rákóczi ócsai táborán, mikor a mediáció kérdéséről tárgyalt a fejedelemmel, serege 15.000 emberből állott.[152] Eszterházy Dániel serege július 1-én egyesült Rákóczi hadinépével, Károlyi Sándoré egy nappal később.[153] Károlyi serege a maga ezredén kívül Bóné András, Nyiri András és Ibrányi lovasezredeiből állott, gyalogsága: Öllyüs János gyalogregimentje és egy német zászlóalj. Szücs János, Kárándi Mihály, Nyuzó Mihály és Ilosvay Imre lovasezredei már elváltak tőle és a Duna—Tisza közét őrizték délebbre.[154] Bihari, szatmári, szabolcsi katonák és hajdúk voltak vele, annak a földnek a népe, melyen 1703 tavaszán fellobbant a kuruc szabadságharc. De még csak nem is hasonlítottak azokhoz, akik két esztendővel korábban Esze Tamás, Bóné András, Öllyüs János serkentő szavára felkeltek a „hazáért és szabadságért", pedig közülük sokan még akkor állottak hadba: kedvetlenek voltak, morogva engedelmeskedtek, visszakívánkoztak a Tiszántúlra; senogy sem tetszett nekik, hogy aratási időben itt rostokolnak. Az ezredek sorai megritkultak, sokan elmaradtak közülök a Tiszánál. A tiszántúli megyék nem bírtak a rengeteg katonaszökevénnyel. „Irja Kegyelmed — olvassuk ama levélben, melyet Károlyi július 7-én írt a szabolcsi alispánnak, — hogy a katonaságot váltig űzeti s kergetteti. Jobban szeretném, ha azt írná Kegyelmed: itt annyit akasztattam fel, amott annyit, mert ha csak kergetik, azzal ide nem gyün, aminthogy eddig sem gyütt egy is."[155]

Rákóczi tábora július 3-án megindult Ócsáról. Gyömrőnél telepedett meg. A gyömrői táboron is megfigyelhetjük a kuruc katonaság demoralizálódását, mint ahogyan rámutattunk a kömlődi sánc hajdúságának „gyalázatos magaviseleté"-re. Ezzel azonban nem elégedhetünk meg, okait is fel kell derítenünk. Egyik történetírónk szerint azért voltak csüggetegek és elégedetlenek, mert „a békepárt hatalmas befolyást gyakorolt reájok".[156] Kétségtelenül igen erős volt a békevágy. Orosz Pál tiszántúli generális megfigyelte, hogy a kezén lévő hadnak „minden esze csak a békességen vagyon".[157] Nem tudjuk, volt-e békeagitáció a hadak között, valószínű, hogy nem volt, de nem is volt rá szükség, mert oly-

[152] L. Bercsényi levelét Rákóczinak a vecsei táborból július 6-án. (*U. ott*, I. o. IV. k. 624. l.) V. ö. Rákóczi nyilatkozatával: „Vagyok oly táborral, bizony a német egész ereje előtt is tartózkodva nyomulnék" (A 144. jegyzetnél említett levelében.)

[153] Rákóczi június 30-án írja Ócsáról Bercsényinek: „Gróff Eszterhász Dániel uram corpussával holnap itten megegyezünk." — Július 2-i keltezetlen levelében pedig: „Már gróff Esztehász Dániel urral, ugy Generális Károlyi Sándor urral megegyeztünk, holnap innét indítjuk táborunkat." (*U. ott*, I. o. I. k. 359—360. l.)

[154] Szalay László, *Magyarország története*. VI. (Pest, 1859.) 248. l. — V. ö. Rákóczi Bercsényinek írt július 2-i levelével. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 361. l.)

[155] Szalay idézi a 248. l. 3. jegyzetében.

[156] *Szalay*, i. m. 248. l.

[157] L. a *Két szegénylegény egymással való beszélgetése* című tanulmányomat. (*Irodalomtörténet*, 1949. 254—262. l.)

kor még Bercsényi is kérlelte a fejedelmet: „Béküljék Nagyságod!" A francia segítség elégtelensége, Des Alleurs viselkedése naponta növelte a békét kívánók táborát a hadseregben is.[158]

A tiszántúliak kedvetlenségének okát nem ebben kell keresnünk. Igazi okára azok a sorok világítanak rá, melyeket Rákóczi Egerben június 15-én, a hadbaszállást megelőző napokban írt Károlyinak: „Az parasztságnak nyakasságát, úgy látjuk, némellyek okozzák izgatásokkal, hogy a katonaságot is terhekre imponálni céloznák intentiónk ellen. Ha az parasztság azt allegálja, hogy fia vagy báttya immár a hadban vagyon, Kegyelmed azt felelheti: acceptálják azokat, de nem fog az ország neki fizetni."[159] A Tiszántúlon ezidőtájt kulminált a jobbágykatonák harca a megyékkel és a földesurakkal. A vitézek azoknak a kedvezményeknek a kiterjesztését követelték a velük egy kenyéren lévőkre, melyeket Rákóczi 1703 szeptember 28-i rendelete a szűkebb család számára biztosított, s a parasztok, ha családjukból valaki katonának ment, sem a közterheket, sem a földesúri szolgáltatásokat nem akarták teljesíteni. Viszont a megyék a katona adó- és szolgáltatásmentes feleségére is ki akarták terjeszteni a terheket, a földesurak pedig a telekről is elűzték a jobbágykatona házanépét.[160] Hogy valóban ez a harc volt a katonák kedvetlenségének legfőbb oka, erre nézve hadd említsük meg Forgách erdélyi hadseregét, amelyben a katonák a hazulról érkező hírek hatása alatt dobot akartak ütni a hazamenetelre.[161] Világos, hogy nemcsak ez volt a baj oka, de gyökerét itt kell keresnünk.

Rákóczit mélységesen megrázta, hogy a tiszántúli hadsereg, a várvavárt segítség, ilyen állapotban került szemei elé. A gyömrői táboron a katonákhoz intézett beszédében kitört belőle a sok keserűség: fájdalma dunántúli hadjáratának kudarca miatt, méltatlankodasa tábornokai és vitézei magaviselésén és a hetek óta visszafojtott, a nagy testi és lelki megpróbáltatások között felgyűlt nyugtalansága is.[162]

„Nem tudom, vitézek, szívemnek fájdalmait jelentsem-e előttetek, vagy pedig méltó bosszúságra gerjesztett elmémet adjam előtökbe?...

158 Bercsényi 1705. március 27-én ezt írja Rákóczinak Nagytapolcsányból: „Édes Nagyságos Uram ... ne várjuk az extremitást in his circumstantiis! Addig jobb, mig utánunk járnak. Mint az darabolt grádicson, állapodjunk meg, ha lehet. Könnyen lehet s jobban lehet az után is följebb mennünk. Hazámot, nem magamot nézem." *Archivum Rákóczianum*, I. o. IV. k. 424. l. — Javaslatát mintegy megindokolja Tornócról március 29-én kelt levelében: „Az franczia segétségben soha bizonyos nem lehet Nagyságod, hanem egyedül csak ipsa conjunctura és occasióbeli, az jó, hogy másként hiszi az német." (*U. ott*, I. o. IV. k. 430. l.)

159 *Károlyi-Oklevéltár*, V. 224.l.

160 L. Esze Tamás, *II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata*, 83—88. l. (Bp., 1951. *A Történettudomány Kérdései*. 12.) — Okleveles anyagát l. a 140. jegyzet alatt említett kiadványban.

161 Forgách Simon erdélyi vezénylő generális 1705. július 21-én a balásfalvi mezőről írja a fejedelemnek. (O. L. Rákóczi-szabadságharc levéltára.)

162 Először Toldy István adta ki *A magyar politikai szónoklat kézikönyvében* .Pest, 1866.), Rákóczi fogalmazványából, a kézirat hasonmásával is a *Magyar Irodalmi Szöveggyüjtemény* I. kötetének 1022—1023. lapján adtam ki.

Elég okom lehet a panaszra: az ügyünkön általatok ejtett csorba. Ti voltatok azok a vitézek, kik hazátokat velem együtt régi szabadságához oly közelgető állapotba helyheztettétek. És most a közöttetek levő lágyszívűek, a dicsőséges magyar nevet nem érdemlők, az elfajzottak hírünket, nevünket, dicsőségünket csaknem eltapodták! Lettem volna inkább oly szerencsés, hogy hazánk oltalma mellett veletek együtt gyarló testemet halomba rakattam volna, mintsem becstelenségteket okozó cselekedetekről kell emlékeznie most élő, de csaknem eltemetett vezéreteknek. Mit akartok? Vérkíméléssel, harckerüléssel, erősségek elhagyásával, egy szóval: szaladással akarjuk édes hazánkat megnyerni? Békéljetek meg inkább csalárd ellenségetekkel, hogy én is, szerencsétlen hadi vezéretek... tengereken s pusztákon valo bujdosásommal gyalázatba hozatott életemet végezhessem. ... Engedjétek, hadd keressem ellenségem fegyverét inkább, mintsem veletek haldokló, gyalázatos életet éljek. Vagy ha van bennetek magyar vér és hozzám, nem uratokhoz, de atyátokhoz és társatokhoz, véretekhez való szeretet, bosszuljátok gyalázatunkat azon hazánk árulói büntetésével, kik bús nemzetünknek s mindnyájunknak becsületét gyászba öltöztették! ... Nem kívánok birodalmat, nem kincset tőletek, nem egyebet az igaz magyar bátor szívnél, hogy azt a magaméval összekapcsolván, veletek éljek és haljak!"[163]

A gyömrői beszéd a tiszántúli vitézeknek szólott, de az egész nemzet felfigyelt rá. A Rákóczi-nótán kívül nincs még egy olyan szövegünk ebből a korból, amely annyi másolatban maradt volna fenn korunkra, mint ez a beszéd.

Ilyen nehéz körülmények között, ekkora feszültségben érlelődött ki Rákócziban Bercsényi hatására a felvidéki hadjárat terve. Bercsényi idézett szavai döntő fontosságúak számunkra, mikor Rákóczi elhatározásának indokát akarjuk feideríteni. *Emlékiratai*-ban azt írja a fejedelem, hogy Budával egy vonalban volt, mikor csaknem egyidőben két futár érkezett hozzá, az egyik Eszterházy jelentését hozta Bottyán-vára elvesztéséről, a másik Bercsényi híradását: Herbeville császári főparancsnok élelemmel akarja megsegíteni Lipótvárat. „Bercsényi gróf tudtomra adta, hogy a hatezer dán gyalogossal erősödött ellenséges hadsereg vezérletét Herbeville tábornokra bízták. Ez a hadsereg a Csallóközben, Komáromnál táborozott, s Bercsényi jó helyről hallotta" a hírt. „Azt hitte, ... ha megakadályozom az élelmezést, az erőd elesik."[163] Ha Rákóczi jól emlékezett, a dányi táboron találta meg Bercsényi üzenete. Az *Emlékiratok* tudósítását azonban Bercsényi leveleiből és más forrásból nem lehet igazolni.

Harboe és Gerstorf dán tábornokok katonaságát csak július 5-re várták Bécsbe. Bercsényi 6-án kapott újabb hírt róluk: „Feladatuk magokat az csalóközi némettel conjungálván... *Érsek-Újvárt* intendal-

163 *Mémoires*, 214—216. l.

nák megszállanyi."[164] Rákóczi nem sokat tartott a dánoktól: „Dánusnak nagyobb lesz a füsti, mint pecsenyéje, nem imaginálhatván magunknak, hogy a bécsi udvar annyi ezer lutheranust rendeljen Magyarországban."[165] Rákóczi és Bercsényi levelezésében július 7-én Lipótvárról szó sem esik, csak azt látjuk, hogy a főgenerális mind nyomatékosabban sürgeti seregük egyesítését. Rákóczi azonban július 7-én már ezeket írja az ellenségről: „Supponálják azt, hogy teljes tehetségével azon lészen, hogy Leopoldban az élést bevihesse, a kiért is méltó volna considerabilis próbát teni, ha azon intentióját akarja véghez vinni."[166] Levelére másnap Bercsényi így válaszolt: „Egész hazánk s ügyünk sorsa forog úgy előttem, hogy ezen operatiótul függni látom, mert ennek szerencséje végét veti az erdélyi succursusnak, ha itt rosszul leszünk, soha nem tartok rosszabbat annál, minthogy az egész hazának reménsége meghül."[167] Mikor Rákóczi most említett levelét írta, seregével Veresegyházánál állott, itt, s nem Dánynál, vette Bercsényinek üzenetét Lipótvár megsegítésének híréről, tehát az *Emlékiratok* időrendjét ennél a részleténél is helyesbítenünk kell.

Az *Emlékiratok* adatai gyakran tévesek, de mindig teljesen megbízható forrás a fejedelem gondolatairól. Megmutatja most is, milyen nehezen, mennyi tusakodás után tudott csak lemondani dunántúli hadjáratáról. Mikor hírét vette a kömlődi sánc elvesztésének, mindjárt így döntött: „Váchoz igyekezünk, a hol a szentendrei szigetet elvévén, hídnak csináltatásához kezdetek."[168] Gyömrőről mindjárt július 3-án megindult. Úgy tervezte, hogy másnap már Csabán, 6-án Vácnál lesz.[169] Útirendjét nem tudta megvalósítani: Gyömrőről még 3-án Csömörre ért,[170] 4-én valóban Csabán volt, de még 6-án is itt tartózkodott. Még ezen a napon átment Veresegyházára s itt két napot töltött. 9-én ért Vácra, s még 12-én is itt volt. „Itteni marsaim nehezek, mivel a víznek ritka léte miatt hol egy mélyföldet, hol hármat is kell mennem" — írta Bercsényinek indulása kezdetén.[171] „Alkalmatos marsot tévén", jutott el Csabáról Veresegyházára is.[172] Nem félt a fáradalomtól, s szívesen osztotta meg katonáival.

164 Gilligh András leveléből, pozsonyi hír nyomán: „Hogy tudnyillik az főtisztek, avagy vulgo Generál-Staab, az dánusoktul már elérkezett volna Bécsben, akiket subsequálna brevissime 6 vagy 7 regiment." (*Archivum Rákóczianum*, I. o. II. k. 624—625. l.)

165 Bercsényinek. (*U. ott*, I. o. I. k. 361. l.)

166 Veresegyházáról Bercsényinek. (*U. ott*, I. o. I. k. 364. l.)

167 Vecsésnél lévő táboráról. (*U. ott*, I. o. IV. k. 629. l.)

168 Június 26-án az ócsai táborról. (*U. ott*, I. o. I. k. 356. l.)

169 L. Bercsényinek írt levelét a gyömrői táborról július 3-án. (*U. ott*, I. o. I. k. 371. l.)

170 Itteni tartózkodását Ráth Károly említi (*II. Rákóczy Ferencz fejedelem utazási, hadjárati és tartózkodási helyei*) Kaprinay kéziratgyüjteményére (X. 375.) hivatkozva. (Melléklet a *II. Rákóczi Ferencz fejedelem Emlékiratai* 2. kiadásához. Pest, 1866. 307. l.)

171 A 169. jegyzet alatt említett levélben írja.

172 Július 7-én írja innen Bercsényinek. (*Archivum Rákóczianum*, I. o. I. k. 363. l.)

Veresegyházára érve már elfogadta Bercsényi javaslatát a felvidéki hadjáratra nézve, tehát nem Vácnál, hanem itt mondott le a Dunántúl visszaszerzéséről. Bercsényi nyilván azzal győzte meg, hogy érvelése során felvetette Erdély biztonságának kérdését is. Mind a ketten tudták: Herbeville Lipótvárra való vonulása csak rövid ideig tartó kitérés, mert Erdély visszafoglalását kapta feladatául. Ha a Felvidéken vereséget szenved, a császárnak nem lesz kéznél újabb hadserege az erdélyi expedícióra, Erdély Rákóczi hatalma alatt marad, s megtörténhetik régóta esedékes beiktatása a fejedelmi székbe. S ezzel esedékessé válhatik a magyar-francia szövetség megkötése is.

Óvatossága és körültekintése ekkor is jellemezte őt. Nem vette le szemét a Duna túlsó partján vonuló Glöckelspergről. „Igenis, kívánnánk a Kegyelmed intentióját mind a Duna mellyékére szállásunkkal, mind felsietésünkkel secundálnunk" — írta Veresegyházára érkezésekor Bercsényinek —, de, megvalljuk, nem contentálhatjuk elménket, hogy lehessen Klökkispergre való vigyázást abbanhagyni, kevesebb rosszat látván még a Vágon túl való földnek elvesztésében is, mintsem Klökkisperg általcsapásában Pestnél."[173] Csak mikor Bercsényi kémei meghozták a hírt, hogy az ellenség Karvához fordult,[174] indult meg Vácra, s azután Szokolyán[175] át a Felvidékre.
mára küldte.[176]

Károlyi hada ekkor már nem volt vele, a Duna—Tisza-köze oltal-

★

E néhány hét eseményeiben, mintha összesűrűsödött volna a kuruc szabadságharc minden nagy kérdése. 1705 nyara sorsdöntő idő a nagy nemzeti küzdelem történetében. Fejlődése ekkor éri el legmagasabb fo-

173 *U. ott.*

174 A főgenerális július 8-án Vecsétől jelenti a fejedelemnek. (*U. ott,* I. o. IV. k. 62. l.) — Glöcklsperg mozdulatairól Károlyit ő tájékoztatja. Előbb egy keltezetlen levelében: „Vagyon bizonyos relatiónk, hogy ő Budát is odahadta és nyomul felfelé, hogy a Csallóközben conjungálhassa magát." Majd Kéméndtől július 16-án: „Maga is Klökösperg Komáromhoz érkezett." (*U. ott,* I. o. I. k. 365., 367. l.)

175 Július 12-én Szokolyától értesíti Bercsényit, hogy holnap Kéméndnél találkoznak. (*U. ott,* I. o. I. k. 378. l.)

176 „Ha az ellenség Budát elhaladja, őtet Pest elein oly helyütt hadjuk, hogy mindenfelől vigyázhasson a ráczra. Az hada csoporton lévén, könnyen elérhet bennünket" — írja Bercsényinek július 7-én Veresegyházáról. (*U. ott,* I. o. I. k. 364. l.) — Tiszántuli helyettesévé Barkóczy Ferenc generálist tette: „Mivel Generális Károlyi Sándor urat fel fogjuk hivatnunk más operatiókra, Kegyelmed Tiszán tul és innét is lévő földre intentus lévén, keze alá végye a tájon levő hadainkat." (Rendelete keltezetlen, július 5-én írhatta Rákóczi. *U. ott,* I. o. I. k. 366. l.) — Károlyit július 5-én megajándékozta egy Szatmár város határában lévő udvarházzal és az ott levő malmokkal. (Rendelete Ramocsaházy Györgynek Csabáról: *Károlyi-Oklevéltár,* V. 242—243. l.) 7-én Veresegyházánál még vele volt a generális.

kát, de már félreérthetetlenül mutatkoznak a hanyatlás jegyei is. Bomlani kezd a nemzeti összefogás, a katonáskodó jobbágyok és a nemzeti érdekekkel szembehelyezkedő nemesek harca gyengíti a hadsereg harci szellemét, a hadsereg regularizálása nem tud lépést tartani a hadviselés követelményeivel, egyre jobban kitűnik a főúri tábornokok dilettantizmusa: sem fegyelmet nem tudnak tartani, sem vezetésre nem alkalmasak, jelentkezik a szabadságharc elszigeteltsége, a feladatok és a rendelkezésre álló erők aránytalansága, feltűnnek az első árulók. De a fény még sokszor legyőzi az árnyékot. A történetíró a hűség és a kitartás szép példáira is hivatkozhatik. Minél közelebbről nézi, minél szigorúbban mérlegeli az eseményeket és az embereket, annál inkább kitűnik: népünk történeti tudata helyesen vallja, hogy Rákóczi és Bottyán a kuruc szabadságharc legkiemelkedőbb alakjai.

A FEGYVEREK SZEREPE A HADMŰVÉSZET FEJLŐDÉSÉBEN.*

Csillag Ferenc alezredes

> ... a hadseregek egész szervezete és harcmódja, és ezzel egyetemben győzelem és vereség, anyagi, azaz gazdasági feltételektől, az ember- és fegyveranyagtól, vagyis a népesség minőségétől és mennyiségétől és a technikától függőnek bizonyul.[1]

Az ember már a vadság korában rájött arra, hogy az állatokkal vagy embertársaival vívott küzdelmeiben alkalmas eszközt felhasználva, erejének hatását megsokszorozhatja. Kezdetben háziszerszámait és vadászeszközeit használta fel fegyverként.

Fegyverei már a legkezdetlegesebb korban is közelhatókra és távolhatókra oszthatók fel, elsőhöz a kőbalta, dorong sorolható, a távolihoz az íj.

Az első, eredetileg is fegyvernek készített eszköz azonban a k a r d. A bronzkor embere készítette az első kardot és ezzel olyan fegyvert alkotott, amely évezredeken át a katona fő fegyvere volt és amely alakbeli változásokkal napjainkig is fennmaradt. A kezdetben 40—60 cm hosszú bronzból készült pengével bíró kard a későbbi évszázadokban a hadviselésnek megfelelően meghosszabbodott és a technika fejlődésének megfelelően vasból, majd acélból készült. Azonban még a XIX. században is a műszaki és utászalakulatoknak tökéletesen olyan formájú és méretű kardjaik voltak, mint a bronzkorban vagy a római birodalom virágzásának idején.

Azonban, hogy a bronzkori ember kardot, lándzsahegyet és bronzfokost tudjon készíteni, ahhoz meg kellett ismernie a bronz összetételét és öntését. Ez már a technika magas fokát jelenti. De kialakult az embereknek olyan csoportja is, akik mint vándoriparosok bronzöntéssel foglalkoztak.

* Engels az „Anti-Dühring"-ben gazdasági okokra visszavezetve zseniális tömörséggel levezette a fegyverek fejlődésének történetét és a fegyverek átalakító hatását a hadművészetre. A következőkben egy-egy elvi jelentőségű meghatározás alapján taglaljuk a kérdéseket.

1 Engels: „Anti-Dühring". Szikra: 1950. 175. o.

Már a fegyverek ezen kezdetleges fejlettségi fokánál is látható, hogy a fegyverek fejlődése gazdasági feltételektől, a termelés fejlettségi fokától függ.

A kard és a hosszú lándzsa alkalmazása, valamint a hadviselésben mind nagyobb és nagyobb tömegek tervszerű mozgatása és alkalmazása megteremtette a szervezett harcászatot. Ennek fejlődését az ókori népek közül a görögöknél és a rómaiaknál figyelhetjük meg.

A görögöknek kezdetben nem volt hivatásos hadseregük, az egész felfegyverzett nép képezte a hadsereget. Fő fegyvernem a nehéz gyalogság, ennek fegyvere a 2 méter hosszú lándzsa és a rövid kard. Védő fegyverzetéhez tartozott a vért, sisak és a pajzs. A könnyű gyalogság fegyverzete íj és parittya. Kezdetben a görög hadseregben lovasok nem voltak.

A harcalakzat a phalanx; ezalatt zártsorú, tömör felállítású alakzatot kell érteni. Az első sorban álltak a lándzsával ellátott gyalogosok, hátsó sorban a könnyű gyalogság, akik az előttük álló sor felett lőtték ki íjaikat, vagy hajították ki a parittyából a köveket.

Támadásnál 150 méternyire megközelítve az ellenséget, az egész phalanx futólépésbe ment át, majd az ellenséggel való érintkezés után kialakult az egyéni harc, miközben a lándzsások zárkózottsága felbomlott. A keletkezett üres helyekre a könnyű gyalogosok tódultak be, feladatukhoz tartozott a saját sebesültek összeszedése és a megsebesült ellenség ártalmatlanná tétele.

A görög hadsereg teljes kialakulása idején egy phalanx arcvonala 256 emberből, a mélységbe 16 emberből állott. Ehhez csatlakozott a könnyű gyalogság és a szárnyakon az ekkor már kialakult lovasság is. Egy teljes phalanx létszáma 6500 főre tehető. A harcászatban csak annyi változás történt, hogy az eddigi arccsatán kívül kialakult a ferde harcrend, amikor is a phalanx egyik szárnya az ellenség szárnyát igyekezett bekeríteni, hogy a másik szárny feladja a harcot.

A rómaiak fegyverzete és harcászata kezdetben hasonló a görögökéhez, később azt tovább fejlesztették. A phalanx átalakult 3 sorból álló légióra, a sorokat szolgálati évek és a harcászati edzettség figyelembevételével állították össze. A hátsó sorokban álltak a tapasztaltabb, idősebb katonák.

Az első két sor, amely 1200—1200 gyalogosból állott, hosszú lándzsával és karddal volt felfegyverkezve. A harmadik sor 600 gyalogosból állott, ennek lándzsája már nem volt. A gyalogságot még kiegészítette 1200 könnyű fegyverzetű gyalogos és 300 lovas. A légió teljes létszáma tehát 4500 fő. Többnyire 4 légió alkotott egy konzuli sereget.

Támadáskor a felállított légió előbb rendes, majd az ellenséghez közel érve, futólépésben, harci rivalgás közben támadt az ellenségre. A harcot a szárnyakon lévő könnyű gyalogság kezdte meg s amikor az ellenséghez közel ért, oldalt kitérve helyt adott a lándzsával felfegyver-

zett első sornak. Az a harcát előbb lándzsával, majd kivont karddal vívta meg.

Védelem esetén a légió hasonló módon állt fel, mint támadásnál. Az ellenséget először az első sor igyekezett felfogni. Ha az ellenség szorongatta, akkor hátrált és beállt a második sor üres térközeibe. Most már ezzel együtt folytatta a harcot. Ha így sem sikerült az ellenséget feltartóztatni, akkor visszavonultak a harmadik sor széles térközeibe, az itt pajzsuk mögött térdeplő kisebb számú, de vénebb és tapasztaltabb harcosok soraiba. Az így egybeolvadt három sor azután teljesen zárt csatarendben támadt az ellenségre.

A római légiókban a lovasok szerepe alárendelt jelentőségű. Változás csak akkor következett be, amikor a germánok térhódítása a hadseregben kezdetét veszi. A germán lovasság hatásos rohamai lassan kialakították a lovasságot, mint fő fegyvernemet, amellett a gyalogság lassan, lassan háttérbe szorult.

A lovasságnak fő fegyvernemmé válásában nagy szerep jutott a páncélzatnak, mint védőfegyvernek a kialakulása. A városokban gyorsan fejlődő ipar már vasból készült teljes páncélöltönyökkel tudta ellátni a lovasokat. A kezdetben páncélsisakból és gyenge bőrvértből kialakul a teljes vértezet — a lovasból a középkori lovag. Ezek páncélzata ellen a gyalogság szúró és vágó fegyverei hatástalanok maradtak, ezért a gyalogság jelentősége is elveszett.

A vértes lovagok fegyverzete sem felelt meg már a célnak, a súlyos páncélzat megkövetelte az eddig rövid és könnyű kardnak a megváltoztatását. Kialakult a lovagok „másfélkezes" vagy „kétkezes" kardja, amely hatalmas súlyánál fogva alkalmas volt a vértezet beszakítására vagy behorpasztására. A lovas másik fegyvere a lándzsa, ugyancsak nagy változáson ment keresztül, a régi könnyű lándzsa hatástalan fegyver a nehéz vértezetű lovaggal szemben. Kialakult a karvastagságú nehéz lándzsa, melynek feladata már nem az ellenfél megsebzése, hanem annak a nyeregből való kivetése.

A vértezet és a súlyos fegyverzet magas ára eleve kizárta, hogy nagy tömegeket lehessen felfegyverezni. A feudális államok hadseregei osztályhadseregek voltak, mindössze néhány ezer lovagból és a súlyos fegyverzet szállítására, valamint a lovagok öltöztetésére szolgáló gyalogos kísérőkből állott. A gyalogosok csak a lovagokat szolgálták ki, a harc nem tartozott feladatuk közé.

A vértes lovagok nehéz fegyverzetük miatt egyéni harcot vívtak, nem is alkottak szerves harcászati köteléket. A középkor elején hadművészetről Európában beszélni alig lehet, az ókor hadművészete feledésbe merült. Csak a középkor közepén alakul ki új harcrend, a lovagok tömör vonalalakzata. A nehéz lovasság többsoros vonalban felállva páncélfalként rohant ellenfelére és igyekezett azt feltartóztathatatlan rohammal elsöpörni. A vonalalakzat mellett a nehéz lovasság az ékalakzatot is gyakran alkalmazta.

Az ázsiai népeknél a fegyverzet, ezzel együtt a harcászat más úton alakult ki. Az örökös vándorlásban lévő állattenyésztő nomád népeknél nagy szerepet játszott a lovas. A harcmodor a gyorsan mozgó lovaskatonára épült fel.

Honfoglaló őseinknél is az ázsiai népekre jellemző fegyvereket és harcmódot találjuk meg. A haderőnek minden fegyvert forgató férfi tagja, külön hadsereg nincsen. Fegyverük a rövid görbe szablya, az íj, a kopja és a bőrlemezekkel borított vértezet. Igen fontos a kengyel használata is, ami egyik előfeltétele a lóhátról való visszanyilazásnak. Ez nagy előnyt jelent a középeurópai népek lovassága felett, akik a rómaiakhoz hasonlóan a kengyelt nem ismerték.

A honfoglaló magyarok szablyája Európában új fegyver volt, az európai népek a vágásra vagy inkább zúzásra alkalmas egyenes és igen súlyos kardokat használták. Ez a fegyver feltételezi, hogy a harcoló álló helyzetben harcoljon. Ezzel ellentétben a szablya görbe pengéjénél, könnyűségénél fogva alkalmat ad arra, hogy a lovas megállás nélkül vágtázás közben ellenére suhinthasson.

Ép állapotban lévő honfoglaláskori szablya nem maradt fenn számunkra. A sírleletekben talált szablyák közül legépebb a demkóhegyi, ennek pengéje gyengén görbülő, markolata viszonylag kicsiny és a pengével ellentétes irányban hajlik. A keresztvasa 9 cm hosszú, szárai lefelé hajlanak. A pengén kivehetők a rátapadt fahüvely maradványai.

A honfoglaló magyarok legrettegettebb fegyvere azonban az íj és a nyíl volt. Őseink vágtázás közben már nagy távolságról tökéletes biztonsággal kezelték ezt a fegyvert. A vértes lovagok íjat nem használtak, azt bizonyos mértékben lenézték, mint a köznép egyszerű fegyverét.

A honfoglaló magyarok kalandozásaik során a nyugati vértezett lovagokkal kerültek szembe. A nyugaton dúló feudális anarchia akadályozta az egységes fellépést, ez a körülmény a kalandozók sikereinek egyik magyarázata. Azonban az elért sikerekben szerep jutott az újszerű fegyvereknek és harcmódnak is. Harcukban két főmozzanatot különböztethetünk meg: nagyobb távolságról a nyíllal való előkészítést és a karddal kivívott közelharcot. A kopját akkor használták, amikor az ellenfélhez már dobásközelbe értek, de még nem került sor a közelharcra. A közelharccal kapcsolatban megjegyzendő, hogy kerülték a nehéz páncélzatú lovasság elleni közvetlen arctámadást, mivel kevés kilátás lehetett volna a vértesek ellen győzelemre. Inkább kedvelték az ügyes taktikai fogásokat és tartózkodtak a vak nekirohanástól.

Nyilazás közben az ellenséget megközelítve, gyors lovaikon hirtelen megfordulva hátrálást színleltek. Erre a vértes lovagok üldözése következett, miközben a biztonságot nyujtó eddigi zárt soraik felbomlottak. Hátrálás közben is nyilaztak, majd előre megállapított helyen ismét szembefordultak és megkezdődött a harc második szakasza, a

már szétszóródott lovagokkal való közelharc. Ha az ellenség megfutamodott, következett az üldözés.

Őseink harcmódját tehát a támadás jellemezte, az arctámadást azonban átkarolással és hátbatámadással kombinálták. Ez mindig sikerrel kecsegtetett, mert a nyugati államok hadseregei csak az arctámadást ismerték, az ércfalként álló vértes lovaság csak nekirohanással érhetett el sikert. A nem szemben való támadást nem is tartották lovaghoz méltó harcmódnak.

Amikor nyugaton erős központi hatalmat sikerült létrehozni, a kalandozások kora is lejárt. I. Madarász Henrik német király már a magyarokhoz hasonló könnyű lovasságot szervezett és ezzel sikerült első ízben megverni a magyar csapatokat.

István király az állam megalapítása után német és frank lovasokat hozott az udvarba, akiktől a főurak átvették a nyugati lovagvilág szokásait, öltözetét és fegyverzetét. Ekkor kezdenek hazánkban először vasból készült vértezetet és nehéz lovagi kardot viselni. A régi könnyű szablya és íj csak a köznemesség használatában maradt meg.

A nyugatról átvett nehéz fegyverzetnek az árát 1241-ben a muhi pusztai ütközetben kellet megfizetni. A tatár könnyű lovasság ugyanazon fegyverekkel és harcmóddal verte meg a magyar hadsereget, mint annakidején a honfoglaló magyarság a nyugati vérteseket.

> A XIV. század elején a lőpor az araboktól eljutott a nyugateurópaiakhoz, és ahogy ezt minden iskolásgyerek tudja, teljesen átalakította az egész hadviselést... A nemesi várak eddigelé megközelíthetetlen kőfalai leomlottak a polgárok ágyúi előtt, a polgári kézipuskák golyói átütötték a lovagi vérteket. A nemesség vértes lovasságával együtt a nemesség uralma is összeomlott.[2]

A fekete lőpornak a megismerése mérföldkövet jelent a hadviselésben, azonban nem hozott azonnal észrevehető változást. Az első kézi lőfegyverek hatása és főleg tűzgyorsasága messze alatta maradt az íjnak, ezért csak lassan szorította ki a gyalogság fegyverei közül különösen nálunk, ahol a török hatása miatt még a XVII. században is használták. A gyalogságnak a lőpor megismerése után még sokáig fő fegyvere a 4—5 méter hosszú lándzsa maradt, azt a puskával való felszerelés után is még évszázadokig megtartották.

Kezdetben néhány lőfegyver vagy ágyú egy-egy városnak volt a birtokában. Csak miután a XV. században megnövekedtek az olvasztók, lett mind több és több a tűzfegyverek száma és ezzel együtt jelentőségük is megnőtt.

A lőfegyverek, ha lassan és fokozatosan is, térthódítottak és mindenütt átalakították az egész hadviselést. Amint Marx megállapította:

2 U. o.: 171. o.

„A lőfegyvernek, ennek az új hadiszerszámnak felfedezése szükségképpen megváltoztatta a hadsereg egész belső szervezetét, megváltoztak a viszonyok, amelyeken belül egyének hadsereget alkotnak és mint hadsereg működhetnek, megváltozott az egyes hadseregek viszonya is egymáshoz." (Marx: Bérmunka és tőke. 25. old.)

Az első lőfegyverek a XIV. századból maradtak fenn. A szerkezetnélküli, kezdetleges lőfegyver tulajdonképpen egy arasznál alig hosszabb,17—18 mm-es ürméretű bronzcső. A könnyebb markolhatóság végett a csőhöz egy rövid egyenes tusa is csatlakozott. A csövet a torkolata felől töltötték meg, az elsütés a cső felső felületén lévő gyúlyukon keresztül történt égő kanóc, vagy izzó faszén segítségével.

A lőfegyvereket már kezdetben is különböző ürméretűre gyártották, lassan a kis ürméretű és a nagyobb elvált egymástól, a nagyobb ürméretű fegyverek lettek az ágyúk. A XV. századból fennmaradtak vasból gyártott kézi lőfegyverek és ágyúk is.

A XV. század folyamán még inkább az ágyú, mint a kézi lőfegyver fejlődött és terjedt el. A kézi lőfegyverek viszonylagos lassabb elterjedése részben a gyalogságnak, mint fegyvernemnek másodrendűségével, azonkívül a lőfegyverek csekély átütőerejével magyarázható.

Amíg a kézi lőfegyvereknél alig-alig tapasztalható valami fejlődés, az ágyúk méretei hatalmas arányban növekszenek. A XV. század derekán kialakulnak a mai szemmel nézve is óriási ürméretű ágyúk, melyek gyakran többszáz kg-os kőgolyókat lőttek ki. Hazánkban Zsigmond király idejében kezdett kifejlődni a tüzérség és már ekkor egy Orbán nevű ágyúöntő többszáz fontos ágyúóriást készített. A legnagyobb méretű ágyú azonban Oroszországban készült a XV. század második felében, ennek ürmérete közel 60 cm.

A kézi lőfegyverek fejlődésénél mindenek előtt a csőnek meghosszabbodását figyelhetjük meg, ezzel együtt nő a lövedék kezdősebessége és átütő ereje is. Az eddig a cső felső felületén lévő gyujtólyukat most már a cső jobboldalára helyezték el és a felporzó lőpor számára serpenyőt is kezdenek alkalmazni. Ez az újítás igen nagy jelentőségű, mivel a cső felületén lévő gyulyukon lövés közben kiáramló tűz és gáz a célzást lehetetlenné tette. A mai értelemben vett célzásról azonban az oldal-gyulyukas lőfegyvernél is alig lehet beszélni, mert a lövésznek teljes figyelmét a kezében lévő égő parázsra és a gyujtás műveletére kellett irányítania. Ily módon a célpontnak szemmeltartásáról természetesen szó sem lehetett. A kézi lőfegyverek hatása inkább csak morálisnak volt mondható.

A gyalogság újjászületése nem is a kezdetleges lőfegyver feltalálásának köszönhető. A gyalogság csak akkor kezdett újra jelentőségre szert tenni, amikor a svájciak megtalálták a lovagok elleni eredményes harceljárást. A svájci gyalogság vonalban vagy sakktáblaszerűen elhelyezett szabályos négyzet alakban harcolt a lovagok ellen. A négyzet külső soraiban a gyalogosok páncélt viseltek, fegyverük a hosszú lándzsa volt.

Ezzel tartották fel a lóháton rohamozó lovagokat. A belső sorokban lévő gyalogosoknak a fegyvere az alabárd — új fegyver. Amikor a lovagok zárt sora megingott, az alabárdosok jöttek az előtérbe és fegyverük kampója segítségével lerángatták a lovagokat a lóról, majd a súlyos bárddal a könnyen horpadó vértezetet bezúzták.

Hazánkban a gyalogság fejlődése nagyjában hasonló a más európai államokban végbemenő fejlődéssel, azonban a törökökkel folytatott háborúk következtében eltérések is mutatkoznak.

A kézi lővegyverek nagyobbmérvű elterjedése előtt különös jelentőséggel bír Hunyadi János hadjárataiban alkalmazott szekérvárakon harcoló gyalogság.

A szekérvár huszita eredetű találmány, mind védelemben, mind támadásban egyaránt használták. Menetközben a szekerek egymáshoz láncolva 4 sorban haladtak, támadás esetén az ellenfél arcvonalát igyekeztek áttörni vagy bekeríteni. A várnai csatától kezdve Hunyadi a törökök ellen áttörési szándékkal a szekérvárat alkalmazta s ezzel a gyalogságnak döntő szerepet juttatott.

Kétségtelen azonban, hogy a fő fegyvernem még ekkor a hűbéri jellegű nehéz lovasság, azonban a szekérvárak alkalmazása miatt a nehéz lovasság harcrendben a második sorba került. Akkor kezdődött el a tulajdonképeni szerepe, amikor a szekérvár gyalogsága áttörte az ellenség arcvonalát és kezdetét vehette a lovasság mindent elsöprő rohama.

Újítást alkalmazott Hunyadi a tüzérségnél is, könnyebb ágyúkat szekerekre helyeztetett el, ez tekinthető a tábori ágyú ősének. Ekkor még az ágyúknak külön lövegtalpuk nem volt, a csöveket gerendából összeácsolt alapzatra állították.

Hunyadi Mátyás tovább fejlesztette a hadsereget. A hűbéri banderiális lovasságot is zsoldos hadseregnek szervezte át, így az egész hadserege haladóbb jellegű, zsoldos hadsereg lett. A könnyű török lovasság ellen megszervezte a huszárságot. A gyalogság önálló fegyvernemmé lett, feloszlott páncélosokra, pajzsosokra, puskásokra és könnyű gyalogosokra.

Az első sorban álltak a páncélos és pajzsos gyalogosok, mögöttük a puskások és a könnyű gyalogság. A harcot a puskások és a nyilazó könnyű gyalogosok nyitották meg. Ha az ellenség a sorokat elérte, akkor a pajzsosok és a páncélosok vették fel a küzdelmet.

Mátyás korában és az őt követő időkben is, a gyalogság szerepe inkább védelemre korlátozódott, a támadást továbbra is a lovasság hajtotta végre s így az volt a fő fegyvernem.

A gyalogság a kézi lőfegyverek tökéletesedése folytán jutott igazi szerepéhez. Már a XV. század végén egy jelentéktelen része tűzfegyverrel volt ellátva, azonban a kezdetleges fegyverek átütőereje még kevés volt a lovagi páncél átütéséhez. Az ebben a korban használt számszerij súlyos nyílhegye biztosan átütötte a vértezetet, a muskéta kő- vagy ólomlövedéke legfeljebb csak behorpasztotta.

A lőfegyver és a páncél közti párbajban mégis a lőfegyver győzött — a páncélzat mindinkább védelmet nem nyujtó, felesleges teherré vált. Kezdetét vette az eddig tetőtől-talpig páncélba bujtatott lovag fokozatos levetkőzése és ezzel együtt a könnyű lovasságnak az újraszületése.

A páncélfelszerelésből legelőször elhagyták az alsó lábszárak vértezetét, majd a combot borító vért elhagyására került sor. Utóbb elmaradt a felső testet védő vértezetből a háton lévő rész, majd végül az 1870-es években sor kerülhetett a vértesek utolsó darabjának, a mellvértnek az elhagyására is.

A XVI. század az az időpont, amikor a kézi lőfegyver a gyalogság egy részének állandó fegyvere lesz. Ettől kezdve fegyverzet szempontjából a gyalogság két csoportra oszlik: lándzsásokra és lövészekre.

A lőfegyver általánosabb elterjedését a fegyver tökéletesítése tette lehetővé. A XV. század végén feltalálták a kanóc megfogására szolgáló kakas szerkezetet, majd nem sokkal később az elsütésre szolgáló billentyűt. A kanócos závárzatú fegyverrel való tüzelésnél a lövésznek már nem kellett az égő kanócra figyelni és így a célzás is sokkal pontosabb lett.

A kanócos muskéta azonban még mindig kezdetleges és a teljes gyalogság felfegyverzésére alkalmatlan fegyver volt. A kb. 20 kg súlyú fegyvert csak úgy lehetett kézben tartani, ha a cső végét egy előzőleg a földbe leszúrt villára fektette fel a lövész, az erős hátralökés miatt pedig a vállát ki kellett párnázni. Egy lövéshez mintegy negyedórára volt szükség és a muskéta csak 300 lépés lőtávolságra hordott, hatásos lőtávolsága legfeljebb 100 lépés volt. Ezzel szemben az íjász 1 perc alatt 10—12 nyilat tudott kilőni, melyek a célba biztosabban beletaláltak és az átütőerejük is sokszor nagyobb volt.

A lőfegyver elterjedésével arányban szorul ki a lándzsa a hadseregből. A XVI. század végén a gyalogságnak már kétharmada lőfegyverrel volt felfegyverezve és csak egyharmada lándzsával.

Még ebben az időben is a fő feladat — a támadás — a lándzsával felszerelt gyalogosoké volt, a lövészek csupán a lándzsások védelmét szolgálták. A lándzsával felfegyverzettek zárt alakzatban álltak fel, a század két szárnyán pedig a lövészek 8—10 sornyi mélységben elrendezve. Ennyi mélységre volt szükség, mert a sorok felváltva lőttek és ahhoz, hogy az első sor töltsön és újra tüzelhessen 8—10 sor tüzelésének megfelelő idő kellett. Miután az ellenség 200 lépésre megközelítette a felállított sorokat, az első sor össztüzet adott le, majd a tűz leadása után oldalt húzódott és az utolsó sorba ment, hogy ott puskáját megtölthesse. Ugyanígy következett a második, majd a többi sor is. Végeredményben egy sor csak 8—10 össztűz után lőtt újra.

A kanócos muskéta további fejlődése a 30 éves háború idején következett be. A hosszú háború tapasztalatai megmutatták a súlyos muskéta hátrányait, követelménnyé vált a muskéta súlyának csökkentése.

A svéd hadseregben a tapasztalatok nyomán leszűkítették a cső ürméretét az addig 20 mm-ről 18 mm-re és a falát is jelentősen vékonyították. A tusa is erősebb görbületet nyert, ezzel a célzás könnyebbé vált. Most már a módosított muskéta súlya 5—7 kg között mozgott, a cső feltámasztására szolgáló villaállvány is elhagyható lett. A muskéta megtöltéséhez csak 2 perc kellett, viszont a hatásos lőtávolság 250 lépésre növekedett.

A könnyített muskéta bevezetése után az eddig 8—10 ember mélységű lövészalakzat 4—6 ember mélységűre csökkent le, mert a muskéta gyorsabb kezelhetősége miatt ennyien tudtak tüzelni az újabb töltésig. A lándzsások sem állhattak már fel a korábbihoz hasonló mélységben, mert a 30 éves háború alatt először alkalmazott könnyű tábori lövegek megnövekedett tűzhatásában a sűrű sorok alkalmazása lehetetlenné vált. A harcrend korábbi négyszög formája mindjobban elnyúlt és vonal alakzatot vett fel.

A muskéta tökéletesedése folytán a lándzsák szerepe méginkább háttérbe szorult, most már nem a támadás a fő rendeltetésük, hanem csak a muskétás lövészek védelme lovas támadásokkal szemben.

A XVII. század első felében a harcrend általában 2 vonalból és 1 tartalékból állott. Mindkét harcvonal legtöbbször 6 ember mélységű vonalban állt fel. Az ágyúk és a lovasság részben a zászlóalj közepén, részben a szárnyakon helyezkedett el. Harcegység a század volt, azonban 30—40 századot is egyesítettek egy-egy zárt tömegben. Kezdetét vette a csak lövészekből álló zászlóaljak szervezése is.

> Több, mint 300 évig tartott, míg olyan fegyver jött létre, amely alkalmas volt az egész gyalogság felfegyverzésére. A bajonettel ellátott kováspuska csak a XVIII. század elején szorította ki végleg a dzsidát a gyalogság fegyverzetéből. Az akkori gyalogság keményen gyakorlatozó, de teljesen megbízhatatlan, csak bottal kordában tartható... toborzott katonákból állott és az egyetlen harcászati alakulat, melyben ezek a katonák az új fegyvert alkalmazni tudták a vonaltaktika volt.[3]

A XVII. század közepén két olyan találmány született meg, amelyek a fegyverek fejlődésére és ezzel a harcászat átalakítására korszakalkotó jelentőségűek voltak: a kovás zárszerkezet és a szuronyt.

A szuronnyal ellátott kovás závárzatú puska forradalmi jelentőségű a hadtörténelemben. Egy fegyverben egyesítette a távolról ható lövőfegyvert és a közelharc eszközét, a lándzsát. Ezzel elérkezett az idő a fegyverzet egyszerűsítésére, már nem kellett a katonának lőfegyvert, lándzsát és kardot is hordania, a menetelésben legalkalmatlanabb fegyvert — a hosszú lándzsát — letehette. Ettől az időtől kezdve a lándzsa már csak a lovasság fegyverei között maradt meg.

[3] U. o.: 171. o.

A kovás závárzatú puska több mint 200 esztendeig volt használatban igen csekély módosításokkal, az ürmérete is mindvégig átlag 18 mm volt. Erről a fegyverről nagy hadvezérek — köztük Napoleon is — úgy nyilatkoztak, hogy az a legtökéletesebb fegyver, melyet az ember feltalált és legalkalmasabb a hadsereg felfegyverzésére.

A korábbi kanócos gyujtású muskétának igen nagy hibája volt, hogy ütközet előtt — esetleg már órákkal — égő kanócot kellett készenlétben tartani, amivel a katonák lövés előtt a saját puskájuk elsütésére szolgáló kanócot meggyujtották. Minden lövésznek a felszereléséhez tartozott néhány rőf hosszúságú, salétromsavval különlegesen kezelt, illetve lassan égővé tett, kenderkócból készült zsinór. Amikor a csata megkezdése már nyilvánvalóvá lett, századokon belül minden nyolcadik-tizedik katonának meggyujtották a puska elsütésére szolgáló kanócát, a többi katonák pedig a vállukon átfektetett kanóctekercsnek a végét karjukra csavarták s így várták a lövés megkezdését. Közvetlenül a tűzparancs kiadása előtt az égő kanóccal rendelkező katona társai kanócát meggyujtotta, így várták a tűzparancsot. Időnként a puska kakasának szájába szorított kanócot kijjebb kellett húzni, mert a vége elparázslott.

Az időjárás erősen hátráltatta, illetve kétségessé tehette a kanócos puska működését. Erősebb szélben a kanóc végéről elrepülő szikrák kívánt idő előtt begyujthatták a lőportöltetet. Esős időben lőni nem lehetett, mert a kanóc átázott és kialudt.

A kovás závárzatú puska az említett hiányosságokat — kivéve a szél és eső hatását — kiküszöbölte.

A puska lőportöltetének begyujtása a kakas-szerkezet szájába rögzített kovakődarabnak a serpenyőfedélhez való csapódása közben keletkezett szikra által történt. Lövés előtt a katona az erre a célra szolgáló lőportartó szaruból meghatározott mennyiségű feketelőport öntött a csőtorkolat felől a csőbe, majd a golyóalakú lövedéket is „leeresztette" a csőbe. A töltés egy másik módja volt az ebben a korban már ismert tölténnyel való töltés, amikor az előre kimért lőpor és az ólomgolyó egy papírhüvelybe volt foglalva — a tölténybe. Töltés előtt a papírhüvelyt fel kellett tépni és a lőport, valamint a golyót azután lehetett a csőbe tölteni. Ezt követően a katona felhúzta a puska kakasát és a serpenyőbe külön kis lőporpalackból kevés felporzó lőport öntött. Ezután megtörténhetett a puska elsütése. A lecsökkentett fogások következtében a tűzgyorsaság jelentősen megnőtt, begyakorlott katona percenként már egy lövést tudott leadni.

A szurony feltalálásának ideje az 1640-es évekre esik, kb. arra az időre, amikor a kovás závárzatot is feltalálták .

Kezdetben a hengeres nyelű szurony markolatát szorították be a csőtorkolatba. Természetesen „feltűzött" szuronnyal lőni nem lehetett. Az ilyen formájú szuronyt nálunk „szentpéter késének" nevezték és Budavár 1636. évi ostrománál használták először.

A szurony fejlődése során később olyan markolatot készítettek, amely lehetővé tette a szurony feltűzését úgy, hogy a cső torkolata lövésre szabadon maradjon.

A szuronyos puska a XVIII. század elején szorította ki teljesen a lándzsát a gyalogság fegyverzetéből. Az új fegyver megváltoztatta az eddigi hadviselési módot is. A változáshoz azonban kétségkívül a hadseregek új szervezése és ezzel együtt az új emberanyag is hozzájárult.

A 30 éves háború befejezése után egyes államokban a zsoldosokat nem engedték széjjel, megteremtették a békében is szolgáló állandó hadsereget. Kezdetét vette a katonáknak egész életükre szóló erőszakos toborzása — a kötéllel fogdosás. Az erőszakkal toborzott, többnyire munkát kerülő vagy züllött elemekből álló hadsereget csak a legkeményebb fegyelmezéssel és folytonos gyakorlatozással lehetett egybetartani. Még ilymódon is a szökések száma sok esetben elérte a létszám 40—50 százalékát. A kiképzésben elsőrendű szerepe jutott a bottal fegyelmező tizedesnek. Egyébként a pálca tizedestől kezdve minden rendfokozatban a hatalom jelvényévé vált. És a hatalmon lévők a pálcát nemcsak viselték, hanem használták is!

A vonal mélységét 6 emberről 3-ra, vagy 2 emberre csökkentették. A hadsereg azonos létszáma mellett így a vonal egyre hosszabb és hosszabb lett és egyre több tűzfegyver léphetett egyidejűleg működésbe. Minden vonalban a tizedek között álltak a tizedesek, hogy a parancsok végrehajtását ellenőrizzék. Az alakulatok parancsra — célzás nélküli — össztüzet adtak, az ellenség megközelítése dobpergésre, lépésben történt. A soroknak még akkor sem volt szabad felbomlani, ha az ágyúgolyó felpattanás után a sorok felé gurult. Csak ezzel a merevséggel volt megakadályozható, hogy a sorok végleg fel ne boruljanak. A kigazodott, szigorúan lépést tartó, össztüzeket leadó vonalak csak sík területen mozoghattak és a mozgatásuk egyre nehezebb lett.

Harcalakzatban a gyalogság 2 harcvonalat alakított úgy, hogy az első a másodiktól 200—250 lépésre állt fel. A két szárnyat gyalogság zárta be fedezetül, az egész alakzat egy hatalmas üres négyszöget alkotott.

Az alakzat mozgatható volt előre teljes egészében, vagy szükség szerint csak a centrumot vagy a szárnyakat mozgatták. Részmozgás mindössze csak abban állott, hogy a szárnyat az ellenség szárnyainak bekerítésére előretolták, miközben a másik szárny fenyegetően visszamaradt.

Csata közben a harcalakzatot megváltoztatni nem lehetett, mert az ellenség a gyenge oldalt azonnal megtámadhatta és az egyet jelentett a vereséggel. Amelyik félnek sikerült a másik vonalát áttörnie, az rendszerint a csatát már meg is nyerte.

Az állandó hadseregek az államfő tulajdonát képezték, érthető, hogy mindenképpen óvták hadseregüket a veszteségektől. Kialakult a hadászatnak az az irányzata, amely a nyílt csatát egyenesen hibának tartotta.

A methodista felfogás a siker előfeltételét az óvatosságban, kiszámított mozdulatokban, az ellenség mozgással való kimerítésében látta. Egészen jelentéktelen hadműveleti célokat tűzött ki, semmibe vette a katona szerepét, a hadakozást olyan számtani műveletnek tekintette, melyben feltétlenül mindig az a hadsereg győz, amelynek nagyobb a létszáma. Ennek az irányzatnak egyik képviselője az osztrák hadseregben Montecuccoli volt, Zrinyi Miklós kortársa.

Zrínyi elvetette a methodizmus merevségét, a rugalmas vezetés híve volt. Átvette a nyugati formákat, azonban összekötötte a magyar harcmodor hagyományaival. A támadás, állandó aktivitás, meglepetés, nyilt döntő csatákra való törekvés, nagyjelentőségű hadműveleti célok kitűzése jellemezték stratégiáját és taktikáját.

> Ezekkel a nehézkes vonalakkal az amerikai függetlenségi háborúban felkelő csapatok szállottak szembe, amelyek nem tudtak ugyan gyakorlatozni, de annál jobban tudtak vontcsövű puskáikból lőni, akik saját ügyükért harcoltak, tehát nem is dezertáltak, mint a toborzott csapatok és nem tették meg az angoloknak azt a szívességet, hogy ugyancsak vonalban és szabad síkon szálljanak velük szembe, hanem szétszórt, mozgékony lövészrajokban, erdők fedezete alatt támadtak.[4]

Az előltöltő símacsövű puskák legnagyobb hibája az igen nagy szórás és kis hatótávolság. A könnyű tölthetőség végett a cső ürmérete és a lövedék átmérője között általában 1·5 mm különbségnek kellett lenni, mert máskülönben a cső torkola felől betöltött lövedék a csőben lévő levegőoszlop ellenállása miatt nehezen lett volna a töltőürbe leszorítható. A katona a lőport és ólomgolyót magában foglaló papírhüvely végét a fogával feltépte, a lőport a csőbe a torkolat felől beöntötte, majd az ólomgolyót a csőbe beejtette. Ezután következett a golyónak a töltővessző segítségével való teljes lenyomása. Ez a művelet azonban csak azt célozta, hogy a katona meggyőződjön arról, hogy a lövedék, tényleg lement a csőben a lőportöltetig. Ha a lövedék nem ment le teljesen, a fegyvernek igen nagy lett a rúgása. Egyébként az ólomgolyó olyan lazán helyezkedett el a csőben, hogy vízszintesnél alacsonyabb csőállás mellett akár ki is gurulhatott. A csőfuratnál kisebb átmérőjű ólomgolyó nem kapott a csőben biztos vezetést. A löporgázok nyomásának hatására hol a cső egyik oldalához, hol a másikhoz csapódott — gurulva repült ki az csőből. Ennek eredménye lett a nagy szórás.

A kísérletek azt mutatták, hogy egy 1.8 méter magas és 36 méter széles falra 75 méterről leadott lövésekből 75%, 225 méterről 29%, 300 méterről 16%, 375 méterről 14.5% és 450 méterről 7% volt a találat.

A nagy szórás miatt a katonák 150 lépésnél nagyobb távolságra általában nem lőttek, csak a kiváló lövészek lőttek 200 lépéses lőtávolságra is. A lövedék átütőereje 300 lépésen túl gyakorlatilag megszűnt.

[4] U. o.: 172. o.

A nagy szórás kiküszöbölése és a kezdősebesség fokozása csak a cső huzagolásával volt elérhető. A huzagolt fegyvereket már a XVI. században ismerték és a nagyobb lőtávolság miatt már irányzékkal is ellátták. A 30 éves háború alatt katonai célokra is felhasználtak ilyen fegyvereket, azonban a kedvező lőeredményei mellett sem terjedt el nehézkes tölthetősége miatt.

A töltés úgy történt, hogy a katona a lőportöltetnek a csőbe való „berázása" után köralakú és egyik oldalán bezsírozott bőrlapocskát vagy rongydarabot helyezett a cső torkolatára, erre rátette a gömbölyű ólomgolyót és azt hüvelykujjával a csőbe betólta. Majd a töltővessző segítségével a lövedéket az azt körülvevő lapkával együtt leverte egész a lőportöltetig. Azonban ez nem volt könnyű feladat. A cső huzagaiba most már szorosan beleillő lövedék maga előtt összesűrítette a levegőt s így mindnagyobb és nagyobb erőt kellett kifejteni a lövedék leverése közben. Végül is a katona arra kényszerült, hogy a fegyvert térde közé fogva, két kézzel verje le a csőbe a mind nehezebben és nehezebben mozgó lövedéket. Néhány töltés után a megerőltetés következtében célzott lövés leadására képtelen lett. Ezen úgy igyekeztek segíteni, hogy hárman töltöttek meg egy puskát. Az egyik katona betöltötte a lőport és a lövedéket leverte a csőbe. Majd átadta a puskát a következő katonának, aki a kakast felhúzta és a serpenyőbe feltöltötte a felporzó lőport. Végül a harmadik katona vette kezébe a fegyvert és lőtt.

A hosszadalmas betöltés igen időrabló volt, még az első lövéseket sem sikerült 3 percnél hamarabb leadni. A következő lövések a katona kifáradása következtében természetesen még lassúbbak lettek.

A lassú tölthetőség mellett a huzagolt csövű fegyverek elterjedését a katonák ellenszenve is akadályozta. Pontosságuk és nagy lőtávolságuk miatt gyilkos fegyvernek tartották, huzagolt csövű puskával fogságba került ellenségnek kegyelmet nem adtak.

Annál inkább elterjedtek a huzagolt csövű puskák a vadászok körében, éppen a nagy pontosságuk miatt.

Ilyen fegyvereket nagyobb mennyiségben először az amerikai függetlenségi háborúk idején alkalmaztak a szabadságharcos csapatok az angolokkal szemben. A felkelő csapatok nem voltak kiképzett katonák, nem ismerték a vonalalakzatot, szétszórt kis rajokban, minden fedezéket kihasználva harcoltak. Emellett kitűnően tudták kezelni huzagolt vadászfegyvereiket.

A nehézkes, vonal alakzatban mozgó angol katonaság tehetetlennek bizonyult a mozgékony, lövészrajokkal harcoló csapatokkal szemben, kiknek pontos lövései hatalmas pusztítást végeztek a sűrű, zárt rendben lévő alakzatokban. A gyilkos tűz hatására a vonal alakzatok felbomlottak és hasonlóan a felkelő csapatokhoz, kisebb csoportokban, rajokban harcoltak.

A lövészrajok továbbfejlesztése a francia forradalom alatt következett be. A forradalmi tömegek nem voltak begyakorolva a nehézkes

vonal harcmódra, inkább tudták alkalmazni a mozgékony lövészraj alakzatot. Emellett azonban nagy tömegeket is kellett mozgatni. A mozgathatóság végett új formát kellett találni s az az oszlop alakzat lett. Nagy előnyt jelentett abból a szempontból is, hogy oszlopalakzatban gyorsan lehetett a terepen mozogni és nem is volt annyira sík területhez kötve. Szükség esetén az oszlop gyorsan lövészrajokra bomolhatott fel, majd a rajok ismét oszlopba tömörülhettek. A tűzharcot főképpen a lövészrajok vívták meg, az oszlopoknak a szuronytámadás végrehajtása lett a feladata.

A lövészrajok és a hadoszlopok összekapcsolásán kialakult új harcmódot Napoleon dolgozta ki teljesen. Újítást hozott a szervezésben is, minden fegyvernemből összeállított önálló hadosztályokat szervezett. Ennek oka az élelmiszerbeszerzésnek újabb formájában keresendő. Napoleon előtt a hadviselő felek az élelmiszerutánpótlást úgy oldották meg, hogy több napi út távolságán élelmiszerraktárakat szerveztek. Napoleon szakított ezzel a rendszerrel és hadseregének élelmezését a harc területén lévő lakosságra hárította át. Az élelmezési terület nagy kiterjedése miatt, a hadsereget most már részekre kellett bontani és hogy azok önálló harcot tudjanak vívni, vált szükségessé a többféle fegyvernemből összeállított önálló hadosztályok megteremtése.

A vonal harcrend azonban nem szűnt meg teljesen, azt csatár harcmóddal kiegészítve egyes hadseregek tovább alkalmazták. Ugyanis a vonal alakzatnak egy kétségtelen előnye, hogy a tüzelésben valamennyi fegyverét, rohamban pedig egyidőben valamennyi szuronyát használhatja.

Az 1848/49-es szabadságharc alatt a honvéd csapatok is a csatárlánc és a vonal alakzat egyesítéséből származó harcmódot alkalmazták.

Az 1830-as évektől mindjobban elterjedő csappantyús gyujtású puska és a vontcsövő fegyverek mind szélesebb körben való alkalmazása már nem engedte meg, hogy a zárt vonalak közvetlenül álljanak egymással szembe, ezért a harc bevezetésére laza csatárláncokat vetettek előre. A harceljárást a zászlóaljnyi erők váltakozó lökése és ellenlökése jellemezte. Nagy tömegek harcánál a zászlóaljak, mint harcászati vezetés egységei, zárt alakzatban, háromsoros vonalban egymás mögött álltak fel. A nagy mélységben való felállás volt jellemző, mert az újabb lökemekhez szükséges erőt a mélységben lévő tartalékokból vették.

A harcot a vonal előtt felállított laza csatárlánc indította meg. Minden láncszem három csatárból állt, ezek a terep fedezékeit felhasználva, lépcsőzetesen haladtak előre. A elől lévő csatár célzott tüzet adott le mindenekelőtt az ellenség tisztjeire. A második csatár fedezetül a puskáját lövésre készen megtöltve tartotta. A harmadik csatár eközben töltötte a kilőtt puskáját. Ez a hármas tagozódás a fegyverek lassú tölthetősgével magyarázható. A csatárnak mindig számolnia kellett váratlan lovastámadással, ekkor már a puska megtöltésére ideje nem volt. Erre az eshetőségre tartotta az egyik csatár állandóan megtöltve a fegyverét.

A csatárláncot menetlépésben követte a zászlóalj háromsoros vonala. Mielőtt a két csatárlánc összeért volna, — szuronyharcot nem vívtak — oldalt kitért és az utána következő vonalalakzat szárnyait megkerülve, azok háta mögé került és ott tartalékot képezett.

A két vonalalakzat egymáshoz menetlépésben 200 lépés távolságot elérve, soronként tüzet adott le, majd ismét menet következett újabb sortűzzel. Az utolsó tüzelés az ellenség előtt 50 méterre történt és ekkor következett a szuronyroham. A harcot a szurony döntötte el. A tűz csupán eszközül szolgált arra, hogy az ellenség megközelítését megnehezítse, az eldöntés azonban mindig kézitusával történt.

A lovasság támadása ellen a gyalogság kizárólag zárt rendben védekezett. A lovasság közeledtére a rajláncok futólépésben egy helyre gyülekeztek és ott négyszög alakzatot, vagy sündisznó-állást vettek fel. Középen foglalt helyet a dobos és a tüzet vezető parancsnok. Amikor a lovasok az alakzatot mintegy 20 lépésre megközelítették, akkor vezényszóra az első sor, majd a második és a harmadik sor tüzet adott le. A túljutó lovasokat szuronnyal hárították el.

Védelemben, hasonlóan a támadáshoz, a harc bevezetése a csatárláncok harcán kívül tüzérségi előkészítésből állott.

> Delvigne előmunkálatait Thouvenin pecekfegyvere és Minié expanziós lövedéke követte, amely utóbbi a vontcsövű fegyvert tölthetőség szempontjából tökéletesen egysorba állította a simacsövű fegyverrel úgy, hogy ettől fogva messzehordó és pontosan lövő, vontcsövű fegyverekkel láthatták el az egész gyalogságot. Mielőtt azonban a vontcsövű előltöltő a neki megfelelő taktikát megteremthette volna, már ki is szorította a legújabb hadifegyver, a vontcsövű hátultöltő.[5]

Már az amerikai szabadságharc megmutatta a huzagoltcsövű fegyver előnyeit. A szabadságharcosok huzagolt vadászfegyverükkel olyan távolságokra hatásosan tüzelhettek, amilyen távolságra az angolok simacsövű fegyvere lőni sem tudott. A francia csapatok is tapasztalhatták a beduinokkal való harcaikban, milyen előnyt jelent a tűznek nagyobb távolságról való megnyitása. A beduinok hosszúcsövű puskái jóval messzebbre lőttek, mint a francia gyalogságé.

A francia hadvezetőség a szerzett tapasztalatok alapján kísérleteket folytatott egyszerűen és könnyen tölthető, előltöltő huzagolt fegyverekkel. Delvigne olyan puskát készített (1826), melynek a töltőüre kisebb átmérőjű volt, mint a cső ürmérete. A kisebb átmérőjű sima töltőür a lőportöltet befogadására szolgált, a lőport a csőtorkolat felől a szokásos módon a csőbe beöntötték. A golyóalakú lövedék töltéskor a függőlegesen felállított huzagolt csőbe egyszerűen beejthető volt, mi-

[5] U. o.: 383. o.

vel az átmérője a cső ürméreténél kisebb. A lövedék simán lement a szűkebb töltőürig, annak peremén megállt. Ezután következett a súlyos töltővesszővel való szétdöngölés. Az ütések következtében a lágy ólomgolyó a töltőür peremén szétterült, lencseformát vett fel, közben beszorult a cső huzagaiba. Kilövéskor a lencsealakúvá vált lövedék forgómozgással hagyta el a csövet, az eredményt azonban lényegesen lerontotta a deformálódott lövedékforma.

Jobb megoldás volt a Thouvenin által feltalált tüskés puska (1840). Ennél a fegyvernél a töltőürből egy kb. 6—8 mm vastag tüske áll ki és a csőtorkolat felől betöltött, most már hosszúkás formájú lövedéket erre a tüskére verték rá a töltővessző segítségével. A szétnyomódó hosszlövedék ilyenformán a huzagokba beleszorult.

A gyakorlatban legjobban bevált a Minié által feltalált expanziós lövedék (1849). A hosszalakú lövedéknek a belső részét üregesre készítették úgy, hogy a lövedék falvastagsága mintegy 1.5 mm legyen. Töltéskor (a lőportöltet betöltése után) a lövedéket a függőlegesen álló csőbe egyszerűen beejtették, az simán lement a töltőürig. Lövés közben a gázok feszítőereje a vékonyfalú lövedéket belesajtolta a cső huzagaiba és a kívánt forgómozgást a huzag megadta.

Ugyancsak a gázok feszítőerejét használta fel Wilkinson az általa feltalált lövedékformánál (1852). A hosszalakú lövedéken körben futó mély árkok vannak. Kilövés pillanatában a gázok lökőereje a lágy ólmot a mély árkok következtében összenyomja, a megvastagodott lövedék a huzagokba besajtolódik. Ez az utóbbi rendszer lett a legáltalánosabban használatos.

Külön megemlítendő az Oroszországban 1843-ban bevezetett huzagolt fegyver, melynek a csövében mindössze két széles huzag volt. A golyóalakú lövedéken lévő, a barázdaszélességnek megfelelő széles hevederszerű megerősítés vezette a lövedéket a csőben. Oroszországban ilyen fegyvereket 1864-ig használtak.

A huzagolt fegyverek lőportöltetének begyujtása már csappantyú segítségével történt. A csappantyút a XIX. század elején találták fel, használata az 1830-as évektől kezdve általános lett. A csappantyús závárzatú fegyvernél a kakas kalapácsként működve, ráütött a csőfaron lévő kúpra helyezett csappantyúra, a lőportöltetet a felrobbanó csappantyú lángja gyujtotta meg. A csappantyús závárzatú fegyver az időjárással szemben teljesen érzéketlen volt.

Az új találmány minimálisra csökkentette a „csütörtökök" számát is. Amíg a kovás závárzatú fegyvereknél 100 lövésből az el nem sültek száma átlag 20—25, addig a csappantyús závárzatúnál csak 8—10 lövés volt.

A simacsövű, golyóalakú lövedéket lövő előltöltővel szemben ugrásszerű haladást jelentett a hosszúkás alakú lövedéket lövő huzagolt fegyver. Kezdősebesség, lőtávolság és átütőerő szempontjából már alig lehetett kívánnivaló. Kifogásolni lehetett, hogy az előltöltő fegyverek

függőleges csőtartással voltak tölthetők, fekvő testhelyzetben tölteni nem lehetett. A minden fedezék felhasználását lehetővé tevő, vízszintes csőállás melletti töltés csak a hátultöltő fegyverek feltalálása után vált lehetővé.

Az előltöltő huzagolt fegyverek mindössze egy évtizedig (1850—1860) voltak használatban. Ezeknek a fegyvereknek a töltése már csak egy percet vett igénybe, a hatásuk pedig még 1000 méterig is kielégítő volt. Mielőtt azonban ez a fegyver neki megfelelő taktikát megteremthette volna, feltalálták a vontcsövű hátultöltő fegyvereket és ez az előltöltőket néhány év alatt a használatból teljesen kiszorította.

> A német-francia háborúban elsőízben szállott két hadsereg egymással szembe, melyek egyaránt vontcsövű, hátultöltő fegyverrel voltak felszerelve, éspedig mindkettő lényegileg ugyanazon taktikai alakzatokkal, mint a régi simacsövű kovás fegyverek idejében. Amikor... a harcban leginkább résztvett öt ezred legfeljebb két óra leforgása alatt állományának több mint egyharmadát vesztette el, ettől fogva századoszlop, mint harcalakulat éppúgy el volt vetve, mint a zászlóaljoszlop és a vonal.[6]

A hátultöltő lőfegyver gondolata majdnem olyan régi, mint maga a puska vagy ágyú. A lőpor felhasználásának legkezdetibb időszakában is megpróbáltak hátultöltő fegyvereket készíteni, azonban a tökéletlen megmunkálás következtében nem sikerült a hátrafelé kiáramló lőporgázokat elzárni. Ezért készítettek kényszerűségből előltöltő csöveket.

Hadihasználatra alkalmas hátultöltő puskák és ágyúk gyakorlati kivitelezésével a XIX. század közepe óta foglalkoznak. A technika tökéletesedése, a mind pontosabban dolgozó szerszámgépek ezt ekkor tették lehetővé.

Az első hadihasználatra alkalmas, nagy tömegben gyártott hátultöltő fegyver a Dreyse gyútűs puska volt. Évtizedes kísérletezés után, 1841-ben kezdték tömegszerű gyártását, először az 1866. évi porosz-osztrák háborúban került alkalmazásra. Azonnal nyilvánvaló lett, hogy a gyorsan tölthető és fekvő helyzetben is használható hátultöltő puska óriási fölényben van a csak állva tölthető előltöltővel szemben.

A Dreyse-puska alapvető hibája, hogy a lőporgázok egy része a még mindig nem kielégítő tömítés miatt a zárdugattyú mellett hátrafelé kiszökött. A lőportöltetet és az ólomlövedéket egybefoglaló papír töltényhüvely nem tömített megfelelően. A gázelzárás kérdése csak a fém töltényhüvely feltalálása után oldódott meg tökéletesen. A rugalmas töltényhüvely a gázok nyomásának hatására nekiszorul a cső falának, közben a szükséges tömítést megadja.

A tapasztalatok után a hadseregek azonnal áttértek a hátultöltő fegyverekre, még a meglévő előltöltőket is egy-két év leforgása alatt

[6] U. o.: 173—174. o.

hátultöltőkre alakították át. Ezzel egyidőben az újonnan gyártott fegyvereknél kezdetét vette a korábban 18—15 mm-es kaliber lecsökkentése 11 mm-re. Ezt a nagyobb pontossággal dolgozó szerszámgépek tették lehetővé.

A történelem folyamán első esetben az 1871. évi német-francia háborúban álltak szemben egymással hadviselő felek mindkét oldalon hátultöltő, huzagolt puskával. A franciák 11 mm-es Chassepot gyútűs puskával, a németek 15 mm-es Dreyse gyútűs puskával voltak felszerelve. A francia puska hatásos hordtávolsága 1500 lépés volt, a német puskáé 700 lépés. Az 1866. évi háború még nem alakította ki az új fegyvernek megfelelő új harcászatot, úgyhogy mind a francia, mind a német hadsereg még a kovás fegyverek idejében kialakult vegyes oszlop és lövészcsatár taktikát alkalmazta.

A németek megkísérelték, hogy az ellenséges tűzkörletbe, amikor még az ő kisebb távolságra ható fegyverük nem érvényesült, századoszlopokban gyorsan átnyomuljanak. Azonban a gyorsan lövő francia fegyverek tüzében az egység felállítása lehetetlenné vált, a felbomlott oszlopok lövészrajokban folytatták a harcot. Ezenkívül még egy jelentős változás is történt, az eddig lépésmenet kényszerből futólépésre alakult át, nem a hadvezetőség engedélyével, hanem kényszer hatása alatt.

A gyorstüzelő fegyverek tüze egycsapásra megszüntetett minden korábbi zárt alakzatot, megmaradt mint egyetlen lehetséges harcászati alakzat, a lövészraj. „Nem zseniális hadvezérek eszének szabad alkotásai hatottak itt átalakítóan, hanem jobb fegyverek feltalálása és a katonai emberanyag megváltozása..."

A német-francia háború után kezdődött el a fegyverek fejlődésének a legújabb korszaka. Addig, amíg régebben egy-egy újabb, jelentősebb találmány megszületéséig évszázadok teltek el, addig most rövid egynéhány év alatt új fegyverek sokasága látott napvilágot. Ez a rohamos fejlődés a nagyiparnak hatalmas növekedésével függ össze.

A hátultöltő egylövetű lőfegyver még alighogy megszületett, már elavulttá is vált az ismétlő fegyverek feltalálása következtében. Időrendi sorrendben az első ismétlő fegyver az 1860-ban szerkesztett Spencer tusaágytáras puska. A töltényeket a tusaborító lemezen lévő furaton keresztül töltötték be a tusában lévő csőalakú tárba. A rendszer hibája, hogy a lövedék hegye nekifeküdt az előtte lévő töltény csappantyújának, adogatás közben az adogató rúgó lökésének hatására gyakran a tárban lévő töltény elsült és a tusát szétvetve, a lövő arcát megsértette.

A tusaágytáras fegyver rövid ideig tartó, de kedvezőtlen tapasztalatai után áttértek az 1867-es években az előágytáras rendszerre, a szerkesztőjéről Henry-rendszerű fegyvereknek nevezték. A cső alatt elhelyezett egy második cső képezte a tárat. A töltények betöltése elölről történt és csak Winchester módosítása után a závárzat felőli oldalról.

Az előágytáras fegyverek nagy hátránya, hogy a betöltött tár mellett a fegyver eleje igen súlyossá vált és így a hosszasabb célzás fáradságossá lett. Emellett még továbbra is fenállt a tölténynek a tárban való elsülési lehetősége, amin úgy igyekeztek segíteni, hogy a töltény csappantyúját kettősfalú csészikébe helyezték el, hogy érzéketlenebb legyen.

Az ismétlő rendszerek időrendben legkésőbb kialakult formája a középágytáras rendszer. Lee készített először középágytáras fegyvert az 1885-ös években. Ez a rendszer terjedt el leginkább, különböző módosításokkal. A töltények a zárdugattyú alatt az ágy középső részében elhelyezett szekrényben foglalnak helyet. A megoldásnál nem növekszik meg a fegyver elősúlya, a töltények sem kerülnek egymás mögé, így a tárban elsülés nem lehetséges.

A fegyverek eddigi 11 mm-es ürmérete is tovább csökkent, 1885-től kezdve általános a 8 mm-es ürméret. Az ismétlő fegyverek nagy lőszerfogyasztása tette szükségessé a mind kisebb és kisebb ürméret bevezetését. A megnövekedett lőszerfelszereléssel a katona a lőszer méretének és súlyának egyidejű csökkentése nélkül — a túlterhelés miatt — nem tudott volna menetelni. Ettől a szándéktól vezetve, egyes államokban lementek az ürmérettel 6.5 mm-re, azonban a gyakorlat megmutatta, hogy a 8 mm-en aluli lövedék hatása a harcképtelenné tételhez nem elegendő.

Az 1880-as években feltalálták a gyérfüstű lőport, ennek jelentősége a hadviselésben óriási jelentőségű lett. Eddig a feketefüstű lőpor használata mellett a csatatér a legrövidebb idő alatt sűrű fekete füstbe borult, eltakarva a célpontokat. A gyérfüstű lőpor használatánál a célok mindvégig tisztán kivehetők maradnak és tűzhatás alatt álló területen a mozgás szerfelett megnehezedett.

A szórólövegekkel történt sikertelen kísérletezés után Hiram Maxim megszerkesztette az első géppuskát. Már az 1904/5. évi orosz-japán háború megmutatta ennek az új fegyvernek a jelentőségét, igazi jelentősége azonban csak az 1. világháború alatt domborodott ki.

Hatalmas fejlődés következett be a tüzérség területén is. Az 1850-es években kialakultak a hátultöltő ágyú első típusai, azonban a gyakorlatban ezek még nem váltak be. Ismét visszatértek az előltöltőkre, azonban most már huzagolt csövű ágyúkat gyártottak, melyek hosszúkás lövedéket lőttek. Végül a laposékzár és a vörösréz tömítőgyűrű feltalálása után, sikerült a gázelzárást biztosítani és kezdetét vehette a hátultöltő ágyúk gyártása. Az 1900-as évek elejére minden állam tüzérsége a legkülönbözőbb űrméretű gyorstüzelő lövegekkel fegyverkezett fel.

Az ágyúkkal párhuzamosan a tüzérségi lőszer is nagyot fejlődött. Addig, amíg az elmúlt évszázadok alatt változatlanul csak egyféle lövő- és robbanótöltetet ismertek — a fekete lőport, most a kémia fejlődése lehetővé tette, hogy néhány évtized alatt a robbanóanyagok egész sorát lehessen felhasználni. A döntő lökést az 1846-ban feltalált nitroglicerin adta meg, ezt követte az ekrazit és a trotil feltalálása. Az új robbanó-

anyagokkal megtöltött gránátok hatása sokszorosan felülmúlta a régi, fekete lőporral töltött gránátok hatását, amellett a tolóhatású gyérfüstű lőpor alkalmazása azelőtt elképzelhetetlennek gondolt lőtávolságokat tett lehetővé.

A nagyipar termékeinek tömege nagymértékben az 1. világháború alatt került kipróbálásra. A tapasztalat azt mutatta, hogy a tűzgépek hatása és számuk annyira megnövekedett, hogy tűzhatásos területen a mozgás még csatárrajban is alig lehetséges. A tűzgépek megállásra kényszerítették a hadviselő feleket és kialakult a hosszadalmas állóharc. Kialakult az a vélemény, hogy arctámadással döntést elérni már nem lehetséges, átkarolás hozhat csak döntő sikert.

Az 1. világháború tapasztalata azonban azt is megmutatta, hogy nemcsak a fegyverek befolyásolják a harcászatot, hanem a harc igényei is újabb harceszközök feltalálására ösztönöznek. Az állóharc megszüntetésére irányuló törekvés teremtette meg az új fegyvert, a harckocsit. Bár az első alkalmazása nem váltotta be a hozzá fűződő reményeket, mégis éppen a harckocsi lett egyik tényezője az állóharc megszüntetésének.

> ... Esetről, esetre láttuk, hogy a technika vívmányai, ha katonailag felhasználhatók voltak és fel is használták azokat, miként kényszerítették ki azonnal, csaknem erőszakosan, méghozzá sokszor a hadvezetőség akarata ellenére, a harcmód változásait, sőt forradalmi átalakulásait.[7]

A burzsoá államok katonai teoretikusai a multban és a jelenben is azt igyekeznek bebizonyítani, hogy egy ismeretlen ujfajta fegyver váratlan bevetése a háború sorsát eldöntheti. Ismeretes, hogy a 2. világháború idején a német fasiszta hadvezetőség „csodafegyverek" bevetésétől várta a háború sikeres eldöntését. Napjainkban USA imperialista urai az „atomfegyver"-ben látják azt a csodaerőt, ami a háború sorsát biztosan eldönthetné.

A történelem tanúságai azonban azt mutatják, hogy az új fegyverek váratlan alkalmazása legfeljebb egyes csaták sorsát dönti el, de a háborúk végső kimenetelét nem. Az új fegyvereknek megfelelően azonnal kialakulnak a nekik megfelelő új harcászati elvek is. Amint Engels mondja, az új fegyverek kikényszerítik a harcmód változásait sokszor a hadvezetőség akarata ellenére is.

A háborúk kimenetelét eldöntő tényezőkre csak a sztálini haditudomány tud tudományosan megalapozott választ adni. A technika, a fegyverzet csupán egyike azoknak a tényezőknek, amelyek együttesen eldöntik a háborúk kimenetelét. Amint Sztálin elvtárs 1942 február 23-i, 55. számú történelmi jelentőségű parancsában meghatározta: „A háború sorsát most már nem olyan mellékkörülmények fogják eldönteni, mint a váratlanság mozzanata, hanem az állandóan ható tényezők ..."

[7] U. o.: 175. o.

A MAGYAR HADTÖRTÉNELEM HALADÓ KATONAI SZABÁLYZATAIBÓL[1]

Rohonyi Gábor hadnagy

„Fegyelem nélkül a had nem had, hanem zűrzavar" — mondotta a magyar függetlenség 17. században élt lánglelkű harcosa, Zrínyi Miklós, a költő, hadvezér és hadtudományi író.

Zrínyi e szavai örökértékűek és örökérvényűek. „A had nem had, hanem zűrzavar" akkor, ha nincsenek olyan törvények, amelyek megszabják a tisztek és katonák feladatait és kötelességeit a hadsereg életének legkülönbözőbb és legváltozatosabb helyzeteiben. E törvények gyűjteményei a szabályzatok. A szabályzatok foglalják magukban a katonák mindenkori kötelességeit. A szabályzat — a hadsereg életének alaptörvénye! Ezt az alaptörvényt ismerni kell és ezek szellemében kell élni, mert különben mit ér a legkiválóbb szabályzat is? A magyar történelem nagy hadvezérei, haladó alakjai mind fontosnak tartották, hogy megfelelő törvényekkel szabályozzák katonáik, hadseregük életét, működését. Megkövetelték azt is, hogy a tisztek és közkatonák egyaránt alávessék magukat e rendelkezéseknek.

A régi katonai szabályzatokat ne képzeljük olyanoknak, mint a maiakat. Ezek gyakran csak rövid utasítások és — különösen a legkorábbiak — főleg a fegyelem, az alá- és fölérendeltségi viszony és a polgári lakossággal való kapcsolat kérdéseit érintik. Történelmünk nem minden korszakában találjuk meg a katonai szabályzatokat, de amikor megtaláljuk, akkor ezek fontosságára, betartásuk kötelezettségeire is becses adatokat nyerünk.

Történelmünk korai századaiból semilyen nyomát nem találjuk katonai szabályzatoknak. Ennek oka részint a korabeli hadsereg még fejletlen viszonyaiban keresendő.

1 Jelen tanulmány nem lép fel azzal az igénnyel, hogy a haladó magyar katonai szabályzatok áttekintését vagy elemzését adja. Célja, hogy — kísérletképpen — képet fessen arról, hogy történelmünk egyes korszakaiban a haladó magyar hadvezérek és politikusok milyen jelentőséget tulajdonítottak a magyar katonai szabályzatoknak és hogyan igyekeztek ezeket elterjeszteni. A katonai szabályzatok feldolgozása további kutatások eredményeként születhetik meg, kiindulva az adott korszak gazdasági, társadalmi, általános- és fegyver-technikai, valamint hadseregszervezési problémáiból. A szerző hangsúlyozni kívánja, hogy ebben a tanulmányban ezt nem tűzte ki feladatul.

A korai középkorban csak ritkán beszélhetünk reguláris hadseregről és egyrészt éppen ez magyarázza a szabályzatok hiányát. A gyakorta csak sebtiben csoportosított haderő viszonyai nem is tették lehetővé az általános érvényű szabályzatok megszületését. De e mellett jórészt magyarázza az is a katonai szabályzatok hiányát, hogy az írásbeliség nincs elterjedve, az írás és olvasás tudománya — néhány ember kivételével — ismeretlen.

Nem jelenti ez azonban azt, hogy a hadsereg kiképzetlen, gyakorlatlan, fegyelmezetlen emberek zagyva tömege volt. Voltak ekkor is olyan törvények, olyan szabályok, amelyeket jól kellett ismernie minden harcosnak. A vezérek és tisztek feladata volt az, hogy ezekre kioktassák a katonákat és begyakorolják azokat. Ez már csak azért sem volt olyan nehéz, mint azt ma gondolnánk, mert a hadseregek létszáma viszonylag kicsiny volt. Különösen a korai középkorban néhány száz fegyveres már jelentős haderőnek számított. A hadviselés szabályainak ily módon történt oktatására számos adatunk maradt fent. A korabeli források leírják ezt már a honfoglaló magyarokról, de még később Hunyadi János és Mátyás korában is számos helyen emlékeznek meg erről;[2] pedig Hunyadi János, de különösen Mátyás hadserege a korabeli Európában kiemelkedő helyet foglalt el.

A 16. században a magyar nép létét fenyegető török veszedelemmel szemben minden erőt mozgósítani kellett. Az erős, ütőképes hadseregre talán sohasem volt nagyobb szükség, mint ebben a korban. Nem véletlen, hogy első katonai szabályzataink éppen a 16. században, a török elleni harcok során születtek meg, noha e korban szervezett magyar hadseregről nem beszélhetünk. A magyar haderőt lényegében az egymással szervezett, szoros összeköttetésben nem lévő végvárak katonasága képezte. E végvárak rendszerint valamely főkapitány (supremus capitaneus) hatáskörébe voltak rendelve, azonban legtöbbnyire önálló feladatot, szerepet töltöttek be. Ez alól csak az egyes végvárak kapitánysága alá tartozó kisebb palánkok, kastélyok, őrhelyek képeztek kivételt. Éppen ezért a korai szabályzatoknak jellemző sajátossága az, hogy — kevés kivétellel — nem az egész haderő, hanem csak egyes csapatok, várőrségek számára, gyakran valamely meghatározott harci cselekmény végrehajtására készültek. Mégis többnek kell tekintenünk ezeket egyszerű parancsoknál, mert sok olyan kérdést is tartalmaznak, melynek általánosabb jelentősége is volt. Igy intézkednek az alá- és fölérendeltségi viszonyról, a fizetések rendjéről, az ellátás kérdéseiről, a fegyverek gondozásáról, az őrszolgálat ellátásáról, stb. Példának megemlíthető az a katonai utasítás, melyet 1567-ben adtak ki a veszprémi várparancsnok-

[2] Csak példaképpen említem meg a népfelkelők kiképzését Nándorfehérvár (Belgrád) 1456-ik évi ostromakor, vagy Sabác várának 1476-ik évi ostromát.

nak, aki egyúttal Tihany kapitánya is volt, Tihany vára védelmének ellátásáról.[3] Nem ilyen, hanem általános jellegű a 16. század második felében készült „Hadiszabályok a magyar lovasság és hajduk számára".[4] Az ilyen szabályzatok azonban igen ritkák voltak. Meg kell jegyezni még azt is, hogy e szabályzatok jelentős részét a bécsi Haditanács adta ki. Ennek ellenére ezeket a szabályzatokat magyar katonai szabályzatoknak tekinthetjük, mert a török elleni harcok speciális magyar viszonyait tükrözik.

Ez mutatja, hogy a Habsburgok felismerték a török elleni harcban a magyar haderő szerepét és ez különös erővel világít rá arra, hogy mekkora felelősség terheli a bécsi udvart, amely a felismerés ellenére sem igyekezett létrehozni a szervezett magyar hadsereget.

Ritkák voltak az általános érvényű szabályzatok még a 17. század elején is, amikor megindultak az erdélyi fejedelmek, Bocskai, Bethlen, Habsburg-ellenes nemzeti függetlenségi mozgalmai. Pedig az erdélyi fejedelmek hadseregei szervezettség tekintetében össze sem mérhetők a végvári katonasággal, ez utóbbinál sokkal fejlettebbek. Bocskai és Bethlen is felismerte, hogy a hadsereg megszervezésében milyen jelentős helyet foglalnak el a jó szabályzatok. A katonák és tisztek jelentős része azonban még nem látta a katonai szabályzatok szükségességét a hadsereg életében. Ez a felismerés csak Zrínyi Miklós fellépése és működése után vált általánossá.

Bocskai 1606-ban hadiszabályzatot adott ki.[5] Szabályzata már általános érvényű volt és az első ilyen jellegű, kifejezetten magyar hadiszabályzatok közül való. Szabályozza az egyes csapatok létszámát, a tisztek kinevezési jogát, a hadsereg fegyelmét, a katonáknak a polgári lakossággal való viszonyát, stb. A csapatok létszámára vonatkozóan elrendeli: „... az lovas hadnak az ő regulája rendtartása ez, hogy az lovas kapitány legfellyebb ött száz lóval lehessen, és a kapitány fellyeb való hadnagyot száz lovasnál ne tartson alatta és mind az kapitánynak, mint pedig az hadnagyoknak az alatta való vitézeknek számok és nevek rend szerint felírva legyen." A lakossággal való jó viszony érdekében megparancsolja: „Az jobbágyoknak lovát, barmát, bármi ingó-bingó jószágát akármi legyen az, senki el ne vegye, valaki pedig ezt általhágja, tartozzék az kapitánnya visszaadni az marhát és őt magát afféle cselekedetért erősen megvasalni: ha pedig az kapitány meg nem míveli, elveszejje tisztességét, ha pedig az marhát eladta volna, elégicse meg az szegény embert."

Bocskainál még sokkal jelentősebb hadseregszervezői tevékenységet fejtett ki a magyar hadtörténelem egyik legkiemelkedőbb alakja, Bethlen Gábor. Bethlen hadserege a korabeli Európa egyik legnagyobb, legszer-

[3] Hadtörténelmi Közlemények 1889. 320. old.
[4] Hadtörténelmi Közlemények 1891. 148—152. old.
[5] Hadtörténelmi Közlemények 1890. 115—117. old.

vezettebb, legütőképesebb hadserege volt, mely sok fényes győzelmet aratott a császári seregek felett. Hogy Bethlen hadseregének európai jelentőségét megértsük, vessünk egy pillantást a Habsburg-ellenes szövetség hadseregeinek 1626-ban készült kimutatására:[6]

Dánia — — — — — —	30.000 gyalogos	8.000 lovas
Gábor (t. i. Bethlen) — —	30.000 gyalogos	20.000 lovas
Franciaország — — —	20.000 gyalogos	3—4.000 lovas (Elzászban)
Franciaország — — — —	10.000 gyalogos	3.000 lovas (Flandriában)
Hollandia — — — —	20.000 gyalogos	6.000 lovas
N.-Britannia — — — —	30.000 gyalogos	4.000 lovas
Olaszország — — — —		
Savoya — — — — —	25.000 gyalogos	5.000 lovas
Velence — — — — —	20.000 gyalogos	3.000 lovas

E pár számadat meggyőző képet ad Bethlen hadi erejéről. Bethlen gyalogságának számát a szövetség egyetlen hadserege sem múlta felül; lovassága pedig az egész szövetséges lovasság kétötödét tette ki. Hatalmas munkát kellett azonban kifejtenie, amíg ezt a hadsereget megteremtette. Bethlen szigorú fegyelmet honosított meg, nem tűrte a katonák rablását, pusztítását. Számos olyan levele maradt ránk, amelyben a fegyelem és a szabályok pontos, feltételnélküli betartására hívja fel a figyelmet. A hadsereg fegyelmének és egyöntetűségének megteremtése érdekében már 1614-ben kiadta „Tábori parancsolatá"-t.[7]

Azonban Bethlen legtöbb szabályzata is magán viseli még a 16. századi szabályzatok jellegét: egy-egy csapat számára készültek vagy egy-egy meghatározott harci cselekmény elvégzésére vonatkoznak. Igy Rédey Ferenchez 1616. jan. 9-én írt levelében[8] szabályozza a hadfölkelés ügyét és utasításokat ad Rédeynek a szemle (mustra) végrehajtására vonatkozólag. Meghatározza ebben, hogy kinek hány fegyverest kell kiállítania, sőt a fegyverzetet is szabályozza. Ilyen jellegű utasítása és tanácsa Rákóczi Györgyhöz is, annak homonnai csatavesztése után.[9] Ilyen 1621-ben Thurzó Imréhez írt levele,[10] amelyben a hadi rendtartást szabályozza. Hasonló még I. Rákóczi György 1634. évi hadiszabályzata is,[11] mely ugyan az egész hadseregre vonatkozott, de kimondottan havasalföldi hadjáratára való felkészülés során készült.

6 Közli: Wittmann: Bethlen Gábor mint hadseregszervező. Budapest. 1952. 10. old.

7 Erdélyi Múzeum 1815. 179. old.

8 Török-magyar államokmánytár. Pest, 1868. I. 142. old.

9 Szilágyi: Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. Budapest 1879. 158. old.

10 Szilágyi: i. m. 229. old. E levélben Bethlen vázolja hadászati elveit is és utasításokat ad Thurzónak feladata végrehajtásához.

11 Hadtörténelmi Közlemények 1894. 143—148. old.

A magyar történelemben először Zrínyi Miklós ismerte fel világosan azt, hogy az efajta szabályzatok és utasítások nem pótolhatják az általános érvényű szabályzatokat.

A 17. század egyik legjelentősebb alakja volt Zrínyi Miklós, a költő, hadvezér és hadtudományi író. Zrínyi az önálló nemzeti hadsereg megteremtésének lánglelkű apostola volt. Ezt az önálló nemzeti hadsereget Zrínyi a legmagasabbrendű katonai erényekkel rendelkező haderőnek képzelte el. Zrínyi idején minden objektív lehetősége meg volt a török kiűzésének az országból. Zrínyi nagy történelmi érdeme az, hogy felismerte a lehetőségeket. Hangoztatta, hogy ha a magyar nép nem akar újra rabláncra kerülni, akkor önmagának kell felszabadítani önnönmagát: létre kell hozni az önálló nemzeti hadsereget. E célok érdekében írta elméleti hadtudományi műveit. Hogy a szabályzatoknak milyen fontosságot tulajdonított, az mutatja, hogy ő maga írt ilyen szabályzatokat. Ilyen a Tábori Kis Tracta és a Vitéz Hadnagy is, ez utóbbi harcászati és hadászati szabályok gyüjteményének tekinthető. Műveinek két sajátossága van. Az egyik sajátosság az, hogy szinte minden lapja politikai jelentőségű kérdésekkel van teletűzdelve. Ugyanakkor nagy politikai jelentőségű műveiben sok olyan kérdést vet fel, amelyeknek hadtudományi művekben vagy éppen katonai szabályzatokban volna a helye. Ez arra mutat, hogy Zrínyi a politikát és a hadtudományt nem tartotta elválaszthatónak. A másik sajátosság az, hogy szabályzatai nem valamely meglévő hadsereg számára készültek, hanem egy elképzelt, ideális magyar haderő részére, amelyet majd hadtudományi műveiben lefektetett elvei alapján kell megszervezni, kiképezni és irányítani.

Műveinek pontos keletkezését nem mindig tudjuk megállapítani, mert hosszabb ideig, egymással párhuzamosan írta őket. Általában azonban prózai művei (a már említett Tábori Kis Tractán és Vitéz Hadnagyon kívül a Mátyás Király Életéről Való Elmélkedés és a Török Áfium Ellen Való Orvosság) 1655—1662 között keletkeztek.[12] Keletkezési sorrendben az elsők: A Tábori Kis Tracta és a Vitéz Hadnagy.[13]

A Tábori Kis Tracta befejezetlen mű. Lényegében — mai kifejezéssel — a hadsereg szolgálati szabályzatául készült. Zrínyi alaposan foglalkozott az ilyen jellegű irodalommal. Erre mutat az is, hogy hasonló jellegű külföldi művekről készült részletes — jegyzetekkel ellátott — kivonatok maradtak fent hagyatékában. A Tábori Kis Tracta mindenekelőtt a hadsereg egészével foglalkozik. Zrínyi fejtegeti a hadsereg szükséges létszámát, hogy mennyi legyen a gyalogosok és lovasok helyes számaránya. Továbbiakban a tisztekkel foglalkozik, az egyes fegyvernemek csapatbeosztásával, a fizetéssel, ellátással, szállítással, a beszerzés módjával. Külön tárgyalja a tábor helyes beosztását, a csapatok, tisztek, stb. elhelyezését, a csapatok és tisztek szállását, stb. Ez az egy-

12 A Tábori Kis Tractát valószinűleg már korábban megírta.
13 Zrinyi prózai munkáinak legújabb — kritikai — kiadása Markó Arpád: Gróf Zrinyi Miklós prózai munkái. Budapest 1939.

szerű felsorolás is mutatja azt, hogy Zrínyi e műve milyen széles skálán mozog, a problémáknak milyen hatalmas tömegét öleli fel. Még nagyobb jelentőséget kap azonban műve, ha tartalmi szempontból is kissé megvizsgáljuk.

Nagy jelentőségű az, amit a hadsereg felszereléséről és ellátásáról ír. Ezt „közönséges gondoskodás"-ból (vagyis állami, kincstári javakból) kell fedezni. A korabeli hadseregek felszerelése és ellátása nem ilyen volt. Ruházatáról, lováról, fegyveréről, sőt még lőszeréről, golyóról, puskaporról is mindenkinek magának kellett gondoskodnia. Zrínyi ezt a gyakorlatot elveti és egységes ruházatot, fegyverzetet ír elő a katonáknak, melyről az államnak kell gondoskodnia. Az emberek és állatok élelmezésének sajátos, de egyszerű és olcsó módja uralkodott a 16—17. században. A hadsereg, amerre járt, összerabolta a szükséges készleteket. Így a föld népe ugyanúgy félt saját katonaságától, mint az ellenségtől, mindkettőt egyforma csapásnak tekintette. Zrínyi a nép és a hadsereg közötti szoros kapcsolatokat akarta ápolni. Kifejti, hogy az élelmet a kincstár kereskedőktől, vagy parasztoktól vásárolja meg. Szigorúan tiltja a rablást. Ha a katonák másképpen nem tudnak élelmet szerezni és elveszik a lakosság készleteit, ezt feltétlenül meg kell téríteni. Mielőtt a hadjáratot megindítják, megfelelő utánpótlási bázisokat, raktárakat kell felépíteni.

Mindkét álláspontja messze megelőzte korát. A korabeli nyugati hadvezérek gyakorlatában ezeket nem találjuk meg. Egyedül a 17. század elejének kiváló svéd hadvezére, Gusztáv Adolf valósította meg ezeket az elveket hadjárataiban.

Másik művében, a Vitéz Hadnagyban, lényegében hadászati és harcászati elveit fekteti le. Emű minden bizonnyal az 1650—57-es évek között készülhetett. Munkájában a gondolatok nem szervesen kapcsolódnak egymáshoz, ugyanazon kérdésre több helyen is visszatér. Ennek oka az, hogy Zrínyi e művét történelmi és katonai szakkönyvek olvasásakor, mintegy ezekhez készített jegyzetek formájában írta. Így tehát lényegében hadászati és harcászati gondolatok gyüjteményének tekinthető. Műve három fejezetre oszlik, címeik: Discursusok, Aphorismák, Centuriák.

Ha figyelmesen tanulmányozzuk Zrínyi munkáját, annak egyes fejezeteiről a következő képet kaphatjuk.

Discursusok. Zrínyi hosszabb-rövidebb katonai, politikai, történelmi feljegyzéseit nevezte discursusoknak. Hat ilyen discursusa van művében.

Az első a vitézségről szól. A vitézség alatt Zrínyi soha nem egyedül a bátorságot és hősiességet érti, hanem idesorolja a vezér elméleti képzettségét és ennek szükségességét is. A katonának szorgalmasan kell tanulnia, mert a helyzetek helyes megítélésére csak ekkor lesz képes.

A harmadik és negyedik discursus egymás kiegészítői. Itt fogalmazza meg elméleti és a maga katonai gyakorlatában is kipróbált hadviselési alapelveit. Rugalmas, a helyzethez mindig alkalmazkodó képességet kíván

a vezértől. A vezér ne kapkodjon, legyen előrelátó. Mindig a végcélt tartsa szeme előtt és módszereit ehhez szabja.

Az ötödikben arról értekezik, hogy győzelem még nem jelenti a háború végét, egy győzelem még csak pillanatnyi siker és nem a végső győzelem az ellenség felett. A vezér feladata, hogy teljesen kiaknázza a győzelem adta kedvező hadihelyzetet és megsemmisítse az ellenséget. Zrínyi tehát világosan látta a stratégia és taktika közötti döntő különbséget, hiszen jól fogalmazta meg a hadászati és harcászati siker közötti különbséget is.

Aphorismák. A könyv e fejezete lényegében a római történetíró Tacitus, valamint Julius Caesar munkáinak olvasása közben készült. Zrínyi az Aphorismákban nem egyszerű példákat merít a római történelemből e művek alapján, hanem kifejti azokat a gondolatokat, amelyeket benne e klasszikus íróknak a gondolatai ébresztettek. Valamennyi gondolatát egy alapgondolat köré csoportosítja: a hadviselés nem csupán a nyers erők mérkőzése, nem kizárólag matematikai számítások tudománya. Zrínyi e rövid fejtegetésekben több új hadműveleti elvet állított fel. Teljesen újszerű hadműveleti elv volt pl. az, amit Zrínyi erősen hangsúlyoz, hogy az ellenséget saját földjén kell megverni. Érdemes, — hogy fogalmat alkothassunk a gondolatok sokrétűségéről — néhány aphorisma címét megemlíteni anélkül, hogy tartalmi ismertetésébe belemennénk: Hírnév; Egyenetlenkedés; Gondatlanság; Hírszerző; Biztonság; A csapatok megosztása; Gyorsaság; Helyismeret; Tapasztalat; Állhatatosság; A túlzott önbizalom; Hadicsel; A vezér helye; Büntetés; Engedelmesség; Gyalogság; Titoktartás, stb.

Centuriák. Ez a fejezet Zrínyi apróbb gondolatainak összefoglalása.

A Vitéz Hadnagy nagy jelentősége, hogy szakít a kor általános katonai elméletével és gyakorlatával, a metodizmussal, melynek egyik legismertebb képviselője volt Zrínyi ellenfele, Montecuccoli. A metodizmus hívei nem akartak csatát vívni. Félremagyarázták Gusztáv Adolf hadművészetét. A hadműveletek aprólékos, gondos előkészítéséből, a manőverezésből azt a következtetést vonták le, hogy a hadsereg akkor győzhet, ha kerüli az ellenséggel való megütközést, kerülgeti az ellenséget, hogy azt kifárassza.[14] Zrínyi e művében azt fejtegeti, hogy az ellenségre döntő csapást kell mérni, a hadjárat céljának az ellenség megsemmisítését tekinti.

Már önmagában az a tény, hogy Zrínyi saját maga írt szabályzatokat mutatja, hogy milyen jelentőséget tulajdonított a szabályzatok ismeretének. Ő a fegyelmezett, tanult, katonai ismeretekkel rendelkező magyar katonát akarta látni seregében. A fegyelem az, amit mindenekelőtt meg kellett szilárdítani. Fegyelem nélkül semilyen eredményt sem lehet elérni. A Török Áfium ellen való orvosság-ban a következőket írja:

[14] Jellemző, hogy Montecuccoli hadvezéri pályafutásának mintegy 40 éve alatt mindössze egyszer engedte magát jelentősebb csatára kényszeríteni.

„Másik impedimentuma (akadálya) a mi igyekezetünknek amint mondám, a felettébb való szabadság vélekedése. Azt tanítják a mi magyarink: non bene de toto libertas venditur auro (a szabadság még aranyért sincs jól eladva). Igaz bizonyára az, hogy nincs a szabadságnál szebb dolog, de viszont, aki az ilyen militaris disciplinát (katonai fegyelmet) szabadsággal ellenkező dolognak tartja, vagy bolond, vagy tunya, rossz és rest. Mert én azt vallom, és assecuralom (biztosítom) az én magyarimat, hogy ha jó militaris disciplinát instituálnak (honosítanak meg, rendszeresítenek), semmi ez világon nem leszen, ami az ő libertásokat (szabadságukat) jobban megtartsa és conserválja, (megőrizze) mint az,"[15] A fegyelemsértést meg kell büntetni, de a büntetést nem szabad összetéveszteni a kegyetlenséggel: „... nem kegyetlenség az, aki büntetés; kegyetlenség a bűnösöket nem büntetni, mert a jónak ártanak. Ha te az te népedet meg nem bünteted, az gyalázatos szaladásért, vajki hamar szokásul vesz aztat. Igen meg kell azért büntetni: egy rossznak szaladása gyakorta az egész sereget megtébolitja. Rómaiak, ha valaha az ő seregek szaladott, minden tizediket, amelyre a sors esett, gyalázattal megölték."[16] Nem egy helyen beszél arról, hogy fel kell eleveníteni a régi, feledésbe ment, katonai regulákat. Ezeket, kiegészítve az újakkal, meg kell tanulni a vezéreknek is, a katonáknak is. De ki tanítsa meg e szabályokat? — veti fel a kérdést Zrínyi — hiszen nincsenek tanult, képzett tisztjeink. „Vagyon bizonyára országunkban jó és elég nép, ha erre ilyenképpen viselünk gondot, és kiválasztván, megfogadjuk, jól megtanítjuk, jó tudós tisztviselők[17] által. Ugy vagyon abbul is, egy legnagyobb fogyatkozásunk vagyon, hogy nincsenek jó tisztviselőink, kiknek ugyan számosan kellene lenni, akik a hadi regulákra taníthatnák a népet... én a hadinépet magyarbul akarom csinálni, de mivel a hosszú békesség elszoktatta nemzetünket a disciplinától, kell mestereket találnunk, akik által ismég in usum jöhessünk az elfelejtett reguláknak (az elfelejtett-hadiszabályokat ismét feleleventsük); azért nem szégyen attul tanulni, aki többet tud, szégyen megkötni magát tudatlanságban és nem tanulni."[18]

Igen érdekesen kapcsolja össze Zrínyi a katonák között végzendő politikai munkát a szabályzatokkal és a szabályzatok betartásával. A vezér kötelessége, hogy a sereg erkölcsi szelleme olyan legyen, hogy a katonák biztosak legyenek a győzelemben. De ezt csak úgy érheti el, ha seregében betartják a jó szabályzatokat. „Szükséges, hogy a sereg, mikor ellenségre megyen, nemcsak jó reménségben legyen a győzedelem felől, hanem igen álhatatosan el is higyje, hogy meggyőzi az ellenséget; mert ebből az okból neveledik kedve a harcoláshoz, és következendőképpen szive és ereje. Hogy penig ez a magahitel avagy confidentia (önbizalom) benne találtassék, a kapitány mestersége az; azonkívül az

15 Markó: i. m. 294. old.
16 Vitéz Hadnagy. Markó: i. m. 151. old.
17 Zrinyi „tisztviselők" alatt a tiszteket érti.
18 Török Áfium. Markó: i. m. 293. old.

maga jó rendtartása és végzése: mert ha a had rendetlen lészen, miképpen lehessen az, hogy elhitesse magával, hogy megveri a jó, rendes ellenséget."[19]

A szabályzatokat, a jó „regulákat" nem elég azonban összeállítani, még csak az ismerete sem elég. Ezeket be kell gyakorolniok a katonáknak. „Ha békesség és félelem nélkül való időkben a te hadad nem istrázsál, nem vigyáz, nem fárad, vajmi nehéznek fog tetszeni neki, mikor a háborúságos és félelmes idő eljön; minden dolog újnak és szokatlannak tetszik neki."[20]

Zrínyi azonban soha sem követeli, hogy betűszerint alkalmazkodjanak a szabályokhoz. A szabály oly keret, melyet az élettel kell kitölteni. „Nincs a hadakozásnak oly regulája, kit okvetlenül megtarthasson mindenkor a hadnagy. Különböztetni kell és változtatni a dolgokat, az mint az idő és az alkalmatosság parancsolja.[21] Zrínyi is azt tartotta tehát: a szabályzatnak nem a betűje, hanem a szelleme a fontos!

A Wesselényi-féle összeesküvés leleplezése után, az 1670-es évektől kezdve császári katonaság ült a nép nyakára, fosztogatta, rabolta, pusztította országunkat. A magyar végvárak katonaságát szélnek eresztették, mert féltek, hogy újabb összeesküvés fegyveres támasztékát fogják jelenteni. A parasztok, az elszegényedett nemesek és elüldözött végvári vitézek ezrei bujdostak el az erdélyi határszélekre. E „bujdosók" állandó, aktív harcot folytattak a megszállók ellen. Nem volt szervezett, reguláris hadseregük, mégis szükségesnek látták, hogy kiadják a „Bujdosók hadiszabályzatá"-t.[22] Persze a kiadott szabályzat még nem jelentette, hogy annak rendelkezéseit be is tartják, mert a bujdosóknak nem lévén kiépített szervezetük, nem volt, aki ellenőrizte volna ezek szigorú betartását. 1678-ban Thököly Imre állt a bujdosók élére. A bujdosók most már nagyobb csapatokban szervezkedtek. Thököly is fontosnak tartotta, hogy hadseregében rend és fegyelem legyen. 1681-ben kibocsájtotta hadiszabályzatát: az Edicta Militaria"-t.[23] Ebben intézkedik arról, hogy megszünjenek a fosztogatások. A fosztagatókra halálbüntetést szab: „Senki az othon lakos szegénységet ne háborgassa, nyomorgassa, marháját, ne haitsa, falujok el ne puszticsa. Malmokat, házakat ne égesse más rendelt Quártélyát fel ne verje, vagy gazdáját meg ne fosztya vagy károsittya, hanem ellenséghtől nyerien a mire Isten segéti, különben meg hall." Majd alább: „Valaki mesterembereket, lakatosokat, kovácsokat és egyébféle mesterembereket is háborgat, müvszereiben megkárositja, ki miatt is az egész vitézlő rendeknek nagy fogyatkozása esik, meghal érette." Hasonlóképpen halállal bünteti a szabályzat azt, aki az ellenséggel cimborál, vagy a kapott parancsnak ellenszegül: „Senki előljárójára ne támadjon, ellene

19 Vitéz Hadnagy. Markó: i. m. 203. old.
20 Vitéz Hadnagy. Markó: i. m. 127. old.
21 Vitéz Hadnagy. Markó: i. m. 107. old.
22 Hadtörténelmi Közlemények. 1894. 569—570. old.
23 Országos Széchenyi Könyvtár. Kézirattár. 3.763./fol. lat.

fegyvert ne fogjon, ne szidja, ne verje, mert meghal érette." „Valaki strázsára, csatára, egyéb szolgálatra küldetik, ha el nem menne, vagy abban el nem járna hiven, meghaljon érette." Az egész szabályzat általában a felkelők seregei fegyelmének megszilárdítását tűzi ki célul. Ez a szabályzat azonban nem volt képes arra, hogy reguláris hadsereggé kovácsolja össze a kuruc csapatokat.

Thököly Imre szabadságharca elbukott, de a bujdosók nem tették le a fegyvert. Hol itt, hol ott robbant ki a mozgalom. Végül 1703-ban a tiszaháti parasztfelkelők vezérei, Esze Tamás és társai a Lengyelországba menekült Rákóczi Ferenchez fordultak. Rákóczi a felkelő parasztok hívó szavára átlépte az ország határát és a felkelők élére állott.

Rákóczi kibontott zászlója alá tömegesen gyülekeztek a parasztok, a tönkrement kisnemesek, a Habsburg-elnyomás ellen immár évtizedek óta harcoló bujdosók, a nép fiai. Ezek a rongyos, rosszul felfegyverzett csapatok hihetetlen lelkesedéssel harcoltak; hősies elszántságuk meg is hozta a gyümölcsét. A felkelők sorozatos győzelmei egyre több nemest állítottak Rákóczi zászlaja alá. Széles Habsburg-ellenes nemzeti összefogás alakult ki. A szabadság híveinek száma megsokszorozódott. De a szabadság kivívásának egyik legfontosabb feltételét létre kellett hozni: meg kellett teremteni egy olyan hadsereget, mely helytállhatott a fegyelmezett, reguláris császári katonasággal szemben. Nem volt könnyű feladat, mert a bujdosók nem voltak hozzászokva az erős hadsereg szilárd bástyájához, a katonai vasfegyelemhez. A kuruc hadsereg másik döntő hiányossága az volt, hogy a hadsereg vezetői nagyrészt nem értették a nagyobb csapatok, egységek hadmozdulatait, a manőverezést. Ezeken kívül is még egy sereg nehézséggel kellett megküzdeni Rákóczi hadseregszervező munkájának. Rákóczi munkája azonban nem volt eredménytelen. Hamarosan megszületett az erős, ütőképes kuruc hadsereg. A reguláris kuruc haderő létrehozása során nagy szerepük volt Rakóczi hadiszabályzatainak és katonai rendeleteinek. Rákóczi hatalmas jelentőséget tulajdonított a regulamentumoknak és edictumoknak.

Már a szabadságharc megindulásakor megkezdte regulamentumainak szerkesztését, így az első regulamentumok és edictumok már 1703-ban megjelentek és ezeket sorozatosan követték a többiek is. E szabályzatoknak, a „jó rendtartásoknak" nagy szerepük volt a már megteremtett kuruc haderő megszilárdításában. Nem ment azonban ez egyik napról a másikra. Maga Rákóczi beszél arról a Regulamentum Universale előszavában 1707-ben, hogy milyen nehéz volt fegyelmezett, rendezett haderőt teremteni. A fegyelemhez nem szokott felkelők seregeit csak bizonyos idő után sikerült megfegyelmeznie. Igen érdekesek ezek a szabályzatok, de hosszasabban nem foglalkozhatunk mindegyikkel.

Rákóczi szabályzatszerkesztő tevékenysége különösen az 1705. évtől bontakozott ki. 1705. máj. 1-én kelt a Hadi Edictum, melyet Rákóczi a szécsényi országgyűlés elé terjesztett. Ezzel is ki akarta hangsúlyozni a szabályzat nagy jelentőségét, melyet ő a következő szavakkal jellemzett:

e szabályzat célja a hadsereg „zsinór mértéke szerint való igazgatásának világ elejibe terjesztése". Ezzel egyidőben több más szabályzatot is kiadott Rákóczi. 1705 fontos dátum a magyar katonai szabályzatok történetében: ekkor jelentek meg az első nyomtatott szabályzatok; de az 1705. év fordulópontot jelentett a kuruckori szabályzatok fejlődésében is. Ezt aláhúzza még az a tény is, hogy 1705 őszén Rákóczi nyomtatásban kiadta Forgách Simon előszavával Zrínyi „Török Áfium Ellen Való Orvosság"-át.

Az 1705. máj. 1-én Egerben jóváhagyott „Utasítás a várparancsnokok részére"[24] általános határozatokból és öt fejezetből áll. Az általános határozatokban szerepel, hogyan gondoskodjék a parancsnok a vár biztosításáról, a vár felszerelésének megszervezéséről, a szükséges élelemtartalékokról. Foglalkozik azzal az utasítás, hogyan védekezzék a lakosok és idegenek árulása ellen. Részletesen szabályozza az őrszolgálat — mind a nappali, mind az éjszakai — rendjét. Pl. az őrök csak a kiküldetéskor tudhatják meg, hogy melyik őrhelyen lesznek; az új őrök a régiektől szabályosan vegyék át a szolgálatot, stb. A kapunyitás és kapuzárás idejéről és a riadókról is rendelkezik. Sőt azzal is foglalkozik, hogy a vár milyen körülmények között adható fel és milyen feltételeket kell kikötni.

Az 1705-ös Hadi Edictumot rövidesen viszavonták, de már 1705 őszén elkészült az alapszövege az Általános Hadiszabályzatnak, amely azonban csak 1707-ben látott napvilágot. Rákóczi 1706-ban Nagyszombaton kiadta a hadi törvényeket.[25] Ez az 1705-ben már elkészült, de csak két évvel később kiadott szabályzat lerövidítése és így mintegy összekötő láncszemet képez az 1707. évi Regulamentum Universale és az ónodi haditörvénytár felé.

Az 1706. évi szabályzat kizárólag tábori használatra készült. Ez is bizonyítja, hogy a szabályzatnak milyen komoly szerepe volt a csapatok életében. Az előszó hangsúlyozza, hogy ez csak ideiglenes rendszabály, a részletesebbek elkészültéig. Ezért bővebben nem is foglalkozunk vele, csak az előszavának egy részét idézzük, mely jól világít rá arra, hogy Rákóczi milyen jelentőséget tulajdonított a szabályzatoknak. „...s annyival inkább már tapasztaltuk is, hogy a jó rendtartás és annak bizonyos igazgató Regulái nélkül, a hadakozásnak, hasznossan folyni nem lehet. Ahoz képest akarván ebben, más Keresztyén hadakozó Nemzetek dicsiretes példáját is követnünk, minek előtte több dolgoknak, s állapotoknak — is bővebb leírásával készülni kezdett Hadi Törvényeink, és egyéb Rendszabályaink fel-tett szándékunk szerint ki-adatnának, akartuk azoknak némely főrészét, rövidebb formában a dolognak hamarébb voltáért előre-is közönségessé tennünk, (hogy az alatt-is hadaink jó rendben foglalván magokat, minden tilalmas dolgokat, s rendetlenségeket el-távoztathassanak, és az tudatlansággal senki magát ne menteget-

[24] HIL. Kuruckori gyüjtemény. Dessewffy Ferenc eperjesi várparancsnoknak címzett példány.
[25] Országos Széchenyi Könyvtár R. M. K. I. 1718.

hesse, s ahoz való bizodalombul a gonosz cselekedetre okot ne vehessen magának)..."

1707-ben adta ki Rákóczi az általános hadiszabályzatot, a Regulamentum Universale-t. Minthogy ez a legjelentősebb a kuruckori katonai szabályzatok közül, ezzel kissé részletesebben kell foglalkoznunk.

A Regulamentum Unversale[26] foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy miért kell a hadseregnek szabályzat? A császári csapatok gyakran győznek. Mi az oka? Talán vitézebbek, számosabb a császári haderő? Nem! A magyarok vitézebbek, jobban bírják a fáradalmakat. A császári hadsereg győzelmeinek oka az „ő hadakozásának kemény rendtartásá"-ban rejlik. Ki kell tehát venni az ellenség kezéből annak legfőbb fegyverét „...s azon eszközt, azon fegyvert... kivévén kezéből; az önnön maga fegyverével emésszük meg felfuvalkodott hatalmát... tudniaillik, midőn a Hadi jó rendtartásnak erejét kezünkbe vesszük, s ahoz honnyi szült természetünknek türhetőbbségét, népünknek számosabb, frissebb; s virgonczabb, munkatehetőbbségét, a magyar ugyan született vitézkedő vérmes indulatot intézzük; igen-is, ki-vesszük hatalmaskodó eszközinek s fegyverének erejét kezökből ellenségünknek." Mindez jól mutatja, hogy — amint ezt Rákóczi maga is világosan felismerte — a kuruc haderő számára jó, általános érvényű szabályzatokra volt szükség, hogy összekovácsolódva, sikeresen vehesse fel a harcot a császári hadsereggel.

A Regulamentum Universale hét részre oszlik. 1. Részletesen szabályozza mindenekelőtt a fizetést, a tisztekét és közvitézekét fegyvernemenként külön-külön. A továbbiakban a következő kérdésekről intézkedik. Ezredek létszáma, tiszti kinevezések és elmozdítások, mezei és kerületi tábornokok hatásköre, „udvari avagy testőrző hadak", tüzérség és helyőrségek, általános határozatok. Az olyan századost, akinek hanyagságából a század szétoszlik és két egymást követő hadiszemlén is létszámának több mint fele hiányzik, a haditörvényszék megfosztja tisztségétől. A hadellátás megkönnyítése végett az ország három generalátusra oszlik, minden generalátusnak külön szervezete van. Mindegyikben külön hadbiztosság működik.

2. A csapatok fizetéséről, ellátásáról szól. Igen érdekes, hogy ezredenként pénztárt állítanak fel. A nyári hónapokra kijáró fizetésből minden forint után egy garast levonnak. Ebből az ezred pénztára a tisztek kiszállási díjait és a szerencsétlenül járt katonák és tisztek segélyeit fizeti.

3. Intézkedik a hadi szemlékről, az újoncállításról. Minden ezredet májusban és novemberben általános szemle alá vesznek, azonkívül kéthavonként felülvizsgálják, az ezred tényleges létszámát pedig havonta kimutatásban kell közölni. Csak a tényleges létszámra szabad felvenni az élelmiszert és abrakot. A szemlékre az ezredeket kiállító vármegyék is elküldik megbizottjukat. A hiányokat a megye a téli hónapok alatt

[26] U. o. R. M. K. I. 1733.

köteles pótolni. Az elesett katonák lovait és fegyvereit számon kell tartani és más katonáknak kell adni. A szemlebiztosok minden kihágás, panasz ügyében nyomozhatnak. A kihágásban találtakat fogságra vethetik.

4. A téli szállásolás szabályait tartalmazza. Az őszi szemle után az ezred téli szállásaira vonul. Itt nyugodalmasan kell viselkednie. Élelmet csak az őszi szemlén megállapított létszám után vehet fel. Ha a téli szállásról hirtelen kell távoznia, a vezénylő tábornok értesíti a hadbiztosságot, hogy hány napi élelemre van szükség. Téli szállásra vonuláskor vagy onnan távozáskor a hadbiztosság a vonulási irányban megállapítja az élelmező állomásokat.

5. A hadi pénztárak és a csapatok fizetésének rendjét szabályozza.

6. Igen fontos kérdéssel, a hadbiztosságok feladataival foglalkozik. Három hadbiztosi kerület van. Gondoskodnak a hadak élelmezéséről, a raktárak megtöltéséről. A várakban mindenkor legalább egy évi élelemnek kell lennie. Az éléstárak felügyeletére megbízható élésmestereket rendeljenek és állandó szállító szekerekről gondoskodjanak. A beszolgáltatott élelmiszerekről pontos kimutatást kell vezetni számadással.

7. Végezetül a katonai törvénykezésről intézkedik.

A Regulamentum Universale a Rákóczi-szabadságharc delelőjén készült. Ez tükrözi tehát, hogy a kuruc hadsereg szervezete milyen volt fénykorában. A Regulamentum Universale megszerkesztése kétségkívül Rákóczi hadvezéri pályafutásának egyik legjelentősebb állomása volt. A Regulamentum Universale betartására Rákóczi nagy súlyt fektetett. Megküldötte a magasabb katonai egységeknek. A tisztek és alárendeltjeik kötelesek voltak e szabályzat pontjai szerint eljárni. Még a polgári hatóságokra is vonatkozott — amennyiben ezek ügykörét érintette — betartási kötelezettsége.

Röviden kell még foglalkozni a hadi törvénytárral is, melyet 1707-ben a Regulamentum Universaleval együtt terjesztettek az ónodi országgyűlés elé.[27] Ez ugyan zömmel a büntetéseket tartalmazza, de egyúttal, mint azt látni fogjuk, szabályzat jellege is van. A hadi törvénytár elsőnek az emberöléssel foglalkozik. A tiszt elleni támadást halállal bünteti. Szigorúan, legtöbbször halállal bünteti a tolvajlást is. Részletesen taglalja a katonák kötelező magatartását. Érdekesebb pontjai: Fellebbvalók iránti függés és engedelmesség; Amíg a harc tart, tilos zsákmányolni kezdeni; Aki a táborban ok nélkül lövöldöz, azt megpálcázzák; Aki eskütételkor vagy hadiszabályok és parancsok olvasása idején nincs jelen, azért reá is kötelezők azon eskük és parancsok

Nagy teret szentel az őrszolgálat ellátása kérdéseinek. Strázsán, aki ok nélkül lő, kiáltoz, vagy hangosan beszél és ebből baj származik, azt agyonlövik. Aki strázsán századával nem jelenik meg, háromnapi fogságot kap. Aki strázsától elfut — kivéve, ha ellenség űzi — meghal.

[27] A Magyar Országi confoederalt nemes Statusok és Rendek Részéről szabott Hadi Regulák, Articulusok, Edictumok, és Törvények. U. o. R. M. K. I. 1734.

Ha valaki leszáll strázsán lováról, vagy sétál, megpálcázzák. Ha valaki strázsán lerészegedik, ha tiszt, lefokozzák, ha közlegény, megpálcázzák. Ha ebből baj támad, meghal. A strázsán nem szabad kiállítani senkit a kijelölt időnél hosszabb ideig. Tiltja, hogy bárki is elhagyja zászlaját tisztje tudta nélkül. A szökevényekre halálbüntetést szab ki. Hasonlóképpen tiltja az összeköttetés fenntartását az ellenséggel. Az ellenséggel való cimborálást, az árulást halállal bünteti. Igen részletesen szabályozza a fegyverek és hadiszerek karbantartását.

1. Fegyverét mindenki tisztán tartsa. Fegyvert csak annak rendeltetésére szabad használni.

2. Akinek fegyvere a szemlén nem sül el, megpálcázzák.

3. Aki szükségtelenül lövöldöz vagy rongálja fegyverét, a fölött haditörvényszék ítél.

4. Aki fegyverét elveszti, vagy ellopatja, azt első ízben kisebb, második ízben nagyobb mértékben megpálcázzák és a táborból elcsapják.

5. Aki más puskaporát, stb. ellopja, azt első ízben megpálcázzák, második ízben főbelövik.

Ugyancsak részletesen szabályozza a hadiszemlék, a mustrák rendjét. Szemle legyen minden hónapban, melyen minden tiszt és közlegény megjelenjék hópénze elvesztése terhe alatt. Ha valaki a szemlén nem saját fegyverével vagy lovával jelenik meg, azt megbüntetik. Az elszököttek és távollevők neveit jegyzékbe kell venni. A szemlebiztosok a szemléről a vezénylő tábornoknak jelentést tesznek.

Végezetül pedig a hadbíróság intézményéről és a haditörvényszék eljárásáról intézkedik.

E rövid ismertetésekből is képet lehet alkotni arról, hogy milyen szerepük és jelentőségük volt a szabályzatoknak, a regulamentumoknak, a kuruc hadsereg megszervezésében és összekovácsolásában. Rákóczi és legközelebbi munkatársai felismerték ezt. Szigorúan megkövetelték, hogy tisztek és katonák ne csak tudjanak a szabályzatokról, hanem azt is, hogy ismerjék is és ezek pontjai és szelleme szerint tevékenykedjenek. Bercsényi téli szállásolási utasításának[28] 21. pontjában olvashatjuk a következőket: „Mind ezen Punctumok pedig minthogy nem csak úgy téttetnek föl, hogy azok csak új hirül olvastassanak, hanem azoknak megtartásával az Ország Lakosi és Hadviselők között a jó rendtartás gyökkereztessék, az egy értelem és szeretet nevekedhessék, az Hadviselők az engedelmességre szoktathassanak. És a szabad szárnyon járók zaklatási megszünnyenek, és a föl és alá járók, s csavargók, Istentelen kártékonyok megzaboláztassanak." Ha pedig valaki önkényesen túltette magát a szabályzatokon, azt súlyosan megbüntették: keményen megpálcázták, súlyosabb esetben „meglövöldözték", azaz agyon is lőtték. A kuruc hadseregben megvalósult Zrínyi Miklós álma: az önálló magyar

[28] Rákóczi Ferenc Particularis Regulamentumának Punctumi 1706. U. o. R. M. K. I. 1723.

nemzeti hadsereg. Rákóczi, e hadsereg szervezője, magáévá tette Zrínyi felismerését, hogy egy hadsereg csak akkor érhet el komoly eredményeket, ha általános érvényű, részletes és jó szabályzatokkal rendelkezik.

A Rákóczi-szabadságharc elbukott. A nagymajtényi síkság, ahol Károlyi áruló módon letette a fegyvert, nemcsak a kuruc hadsereg, hanem közel százötven évre az egész magyar nemzeti haderő temetője lett. 1715-ben a magyar országgyűlés elfogadta a közös, osztrák-magyar hadsereg felállításáról szóló törvényjavaslatot. A magyar nép fiai most már német ruhában, német vezényszóra, a Habsburg-dinasztia érdekeiért ontották vérüket. Ez alatt az idő alatt magyar katonák számára úgyszólván nem jelent meg magyar nyelven szabályzat, kizárólag latin — és főként — német nyelvű szabályzatok láthattak napvilágot. Ez a hadsereg nem volt magyar hadsereg. De 1848-ban, amikor győzött a magyar forradalom, a forradalom legjobb vezetői, élükön Kossuth Lajossal, nagy küzdelmet folytattak, hogy a forradalom vívmányainak védelme céljából életre hozzák az önálló magyar nemzeti hadsereget.

Az 1848—49-es katonai szakirodalomnak jelentős szerepe van az új magyar hadsereg megteremtésében. Hogy megfelelően értékeljük a szabadságharc katonai szakirodalmát, meg kell állapítanunk, nogy az 1848-as forradalom előtt közel 150 éven keresztül magyar szerzőtől származott, magyar katonai szakirodalom nem létezett. Sőt még a korábbi időkből származó magyar hadtudományi hagyományok is már-már feledésbe mentek. 1848—49-ben tehát mindent elölről kellett kezdeni. A hadsereg megszervezésében és a hadsereg kiképzésében nagy szerep hárult a magyar katonai szabályzatokra. Felismerte ezt a kormány is és felismerték a hadsereg tisztjei is. Igy nem egészen másfél év alatt a katonai szakmunkáknak és szabályzatoknak egész tömege, mintegy húsz katonai szabályzat készült el.

Két kérdést kell előljáróban felvetni. Az egyik az, hogy e szabályzatok nem csekély része egyszerűen az osztrák szabályzatok fordítása, más része, még az eredeti munkák is, erősen támaszkodnak a császári hadsereg szabályzataira. Ez azonban nem meglepő, hiszen szerzőik mind a monarchia hadseregében kapták kiképzésüket. A másik kérdés az, hogy 1848—49-ben — a korábbiakkal ellentétben — már az egyes fegyvernemeknek külön-külön is volt szabályzatuk, pl. a Huszárok kézikönyvecskéje, vagy a Kézikönyv a honvéd tüzérség számára, stb. Ez már egy újabb fejlődési fokot jelent. Az egyes fegyvernemek fejlődése, fontosságának növekedése megkövetelte azt, hogy külön-külön alapos fegyvernemi kiképzésben részesüljenek a katonák.

Gál Sándor, az egyik legjelentősebb szakíró leszögezte, hogy az új honvédség kiképzésénél milyen alapelvet állítsanak fel. Ezt írja a Szuronyvítan a gyalogság számára c. szabályzatában: „Mivel a háborúban csak az egyszerűt lehet haszonnal alkalmazni, ollyankor pedig kevés idő jut az ujoncok oktatására, annál fogva a szuronyvívásbani oktatást is a legegyszerűbb s föltétlen szükséges műveletekre kell szorítani s

minden mesterkélést mellőzni. Nem lehet tehát célunk vívómestereket képezni, hanem csupán oda törekedni, miszerint a katona megtámadásnál s védelemnél olly egyszerű döféseket, s védleteket tanuljon meg, mellyeket még a terhesen felmálházott s hadmenetben kifáradt gyalog is képes legyen végbevinni."[29] Az idő sürgetett, tehát a katonának gyorsan kellett megtanulnia a legszükségesebbeket. De Gál egyúttal szakított a már erősen elterjedt porosz szoldateszka mutatós, de értelmetlen formaságaival is. Ha már a „Szuronyvitannál" tartunk, meg kell jegyezni, hogy Gál ajánlja a szuronyharcot lovasság ellen is, amelyet — és az e korban nagy újításnak számított és nagy csodálatra adott okot — a 48-as honvédsereg gyakorta sikeresen alkalmazott.

Gál más helyen arról is beszél, hogy miért van szükség a szabályzatokra: „Hogy a jelen európai átalakulási mozgalomnak következtében a bel- és külbátorság fenntartására alakuló magyar nemzeti őrsereg dicső rendeltetésének tökéletesen megfelelhessen, ezen szabályzatok ideiglenesen, t. i. míg a nemzeti őrsereg országosan és törvényesen rendeztetik, és a legterjedelmesb szabályzatok a sajtó alól kiszabadulva közre bocsájtatnak, zsinórmértékül ajánltatnak. Ennélfogva feltétetik, hogy a nemzeti őrsereg, század-osztály, s zászlóalj-vezérlői azon vezényszavakat s elveket, mellyek a legkorszerűbb magyar hadi munkálatok nyomán ezen szabályzatokban foglalvák annál is inkább útmutatásul használandják, mivel világtörténelmileg való, miként csak egység és teljes összefüggés által lehet az illy őrsereget nagyszerű hivatásához, millyen a csend és közbátorság fenntartása — tökéletesen kiképezni. Továbbá, hogy minden a közbátorság és csendet veszélyező erőhatalom ellenében a hős magyar nemzeti őrsereg a többi bekebelezett nemzetekkel egyesülten mintegy eldöntő súlyerő mérlegbe vethese magát, mindenekfelett szükséges, hogy a fegyverhez álló s harcolható nemzeti őrsereg testülteit... még a rend és fegyelem szelleme is — mint akármelly harczerőnek talpköve — áthatja."[30] Majd ismét más helyen a következőket írja: „A katona célszerű és sikerdús kiképzésének első föltétele abban áll, hogy megfelelőleg erényessé neveltesék, és becsületteljes pályáról kellő fogalma legyen. E végett már az eskü letételénél kell őt ezen tény fontosságáról és annak egész terjedelméről, mellynek teljesítésére magát ünnepélyesen kötelezte, tökéletesen felvilágosítani; a különféle szolgálati szabályokat, mint a hadiczikkeket is, fel kell neki gyakran olvasni és anyanyelvén megmagyarázni. E fölött az ujoncz huzamosabban szolgált derék katonának fölvigyázata alá adatik ki őt jóakarattal és nyájasan kötelességeivel megismerteti és reá tanítja: miként kell ruházatát, fegyverzetét és puskáját kitisztogatnia, és ezeket mindig használható állapotban tartani."[31]

[29] Gál Sándor: Szuronyvitan a gyalogság számára, t. i. a puskának vifegyver gyanánti használata gyalog és lovas ellen. Pest, 1848. IV. old.
[30] Gál Sándor: A nemzeti őrsereg oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabálzata. III—IV. old.
[31] Gál Sándor: Oktatási szabályzat a magyar gyalogság számára. Pest, 1848. II. old.

A továbbiakban kifejti, hogyha az előljárók a szabályzatok oktatását mindig szem előtt fogják tartani, nem marad el a siker: a katonai kötelességtudás, a szabályzatok előírásai, és szelleme minden beosztottjuk vérévé fog válni.

A fiatal magyar honvédseregben az egyik legfontosabb feladat a szilárd, de öntudatos, minden igaz hazafira kötelező fegyelem megteremtése volt. „A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai" 2. fejezete a hadi fegyelemről a következőket mondja: „... minden alattvaló köteles fegyver alatt, úgy szinte a nemzeti őrseregi intézet érdekében eléforduló minden körülményekben, az előljárók parancsát nyomban minden ellenvetés nélkül teljesíteni, azért a legcsekélyebb visszaszólamlás, a vett parancs halogatása vagy annak bonczolgatása, már magában véve is fenyítésre érdemes. A közjó előmozdításának óhajtása és saját becsülete ösztönözzön mindenkit a rendeletek pontos telijesítésére. Minden rendszerető férfinek kivált a fegyveresnek, a főjelleme: az előljárók tiszteletbentartása és azok iránti engedelmeség, a legjobb törvények is sikertelenek, ha azok áthágóit a fenyítés nem sújtja."[32] Nem akármilyen fegyelmet követeltek meg a 48-as honvédtől, nem a császári hadsereg pálcára és kikötésre alapozott vakfegyelmét, hanem a forradalmár öntudatos vasfegyelmét. A 48-as honvédek meg is értették ezt. Bem tábornok, katonáinak rajongásig szeretett Bem apója, pl. híres volt arról, hogy tisztjeitől és katonáitól milyen feltétlen fegyelmet követelt meg. Parancsmegtagadásáért vagy a parancs nem pontos végrehajtásáért haditörvényszék, börtön, sőt főbelövés járt. Szigorú, kemény katona, energikus, erélyes parancsnok volt és mégis sokkal népszerűbb volt, mint az ilyen kérdésekben liberális Görgey, aki a parancsok megtagadása vagy rossz teljesítésében maga mutatott példát.

De vajjon csak a katonák ismerték-e fel a szabályzatok jelentőségét és a kormányzat vagy a politikusok nem? A kormányzat és maga Kossuth is világosan látta ezek nagy szerepét és jelentőségét. Erről tanuskodik 1849. máj. 12-én Görgeyhez intézett levelének egy része: „Kimondhatatlanul fogok örvendeni, ha Hadügyminiszter ur szives leszen akkint intézkedni (s ezért semmi materialis áldozatot nem sokalandok), hogy legyen katonai törvényünk és legyenek megállapított szolgálati szabályaink — hadd tudja minden ember, minő kötelességeket vállal magára, mily törvények alatt él, s mi vár reá, ha egy vagy más kötelességet nem teljesít."[33] De nemcsak ez a kis levélrészlet tanuskodik erről, hanem Kossuth egész életműve is. Irathagyatékának egyik csomója őrzi Kossuth hadtudományi dolgozatait.[34] E munkákban több elkészült szabályzatot és szabályzattervezetet találunk. E munkák nemcsak hadászati és harcászati kérdésekkel foglalkoznak (Had- és Csata-tan elemei), hanem az egyes fegyvernemek problémáival is (Gyalogsági iskola, A tüzéri kar

32 A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. Pest 1848. 11—12. old.
33 Országos Levéltár. OHB 1849: 6628. Idézi Kossuth Emlk. I. 362. old.
34 Országos Levéltár. Kossuth turini irathagyatéka 555—580. számok.

csatarendi felosztása; Vezéreszmék a lovassági csatatanból; stb.). E művei ma még feldolgozatlanok és kiadatlanok.

Munkái főleg emigrációja korai időszakában készültek, de az, hogy a szabadságharc leverése után is foglalkozott a katonai szabályzatokkal, mutatja, hogy milyen jelentőséget tulajdonítottak azoknak. Minthogy Kossuth korábban alapos katonai kiképzésben nem részesült, a korabeli nyugati katonai szakirodalom tanulmányozása után írta hadtudományi dolgozatait, de nem egy helyen érvényre juttatta bennük a szabadságharc tanulságait. Ebben az iratcsomóban található Kossuth egyik jelentős hadtudományi munkája, a „Had- és Csata-tan elemei",[35] melyet 1850-ben Kutahiában (Törökországban) írt. E műve Übel: Kurs der Taktik und Strategie c. Svájcban megjelent munkájának tanulmányozása után készült. E mű ismertetése és méltatása külön tanulmányt igényelne, melyhez alaposan kellene tanulmányozni Übel és más korabeli nyugati katonai szakírók munkáit. Igy meg kell elégednünk szerkezetének ismertetésével. Két részre oszlik (Támadás, Védelem) és mindkét rész 2—2 fejezetre (Stratégia, Taktika). Ezen belül következnek az egyes alfejezetek, melyekben mondanivalóját pontokba szedi. Mindössze két gondolatát olvassuk végig figyelmesen, mert mindkettő mutatja Kossuth haladó, előremutató álláspontját. Az első:

„§. 4. Már a hadsereg száma, felszerelése, szervezete is mindenek felett a nép áldozatkészségétől, ez viszont ismét a háború erkölcsi indoka iránti rokonszenvtől függ. Tehát már a hadsereg előteremtésében legtöbb függ ezen erkölcsi rúgónak felhasználásától.

§. 5. Csak így lehetséges, hogy a nép a hadsereget nem nyommasztó tehernek; hanem azon népérdekek biztosítójának s képviselőjének tekintse, mellyeknek valósításához boldogságát köti, s azért irántuk lelkesedve van. Csak így lehetséges, hogy a nép a háborút nem reákénszerített tehernek, hanem önkéntes erőködésnek tekintse, s annak áldozatai alul magát kivonni ne iparkodjék.

§. 6. Hogy pedig ezen áldozatkészség a népben meg ne csökkenjen, erre nem elég a háború indoka iránti rokonszenv. — Erre a hadsereg szellemének kell folyvást elevenítőleg hatnia."

Tehát — mint azt Kossuth kifejti — ha a háború legközvetlenebb jelenségeiben anyagi természetű is — az mégsem egyszerűen matematikai számítások tudománya. Gondolataiban az igazságos és igazságtalan háborúról szóló tanítás fedezhető fel és a hadseregben folytatandó politikai munka fontosságának felismerése.

Másik gondolata: „§. 13. Katonai szempontból a háború célja: az ellenséges hadsereget megsemmisíteni." Majd alább: „Az ellenséges hadseregnek nemcsak meg kell veretnie, (tacticai győzelem), hanem úgy kell megveretnie, hogy magát ne restaurálhassa (stratégiai győzelem) különben nem lesz megsemmisítve s ez nem lévén, a háború czélja nem lesz

[35] U. o. 560. szám.

elérve." Ezeket az elveket a szabadságharc alatt nagyon sokan, mindenekelőtt Görgey, nem vallották magukénak. Amikor arról beszélünk, hogy a szabadságharc bukásának a többi között a katonai vezetés hibái is okozói voltak, mindenekelőtt e kérdésre kell gondolnunk.

A szabadságharc bukása után ismét megszünt az önálló magyar hadsereg. A kiegyezés után létrehozott magyar honvédség is lényegében csak a monarchia hadseregének egy részét képezte. Ez a hadsereg az I. Világháborúból csaknem teljesen szétverve és teljesen demoralizálva került ki. A polgári köztársaság, a Károlyi-kormány idején a hadsereg — ha ez lehetséges — még tovább dezorganizálódott és demoralizálódott. A Károlyi-kormány, amely nem hozott létre erős magyar hadsereget, az entente hatalmak nyomásának nem tudott ellenállni és önként kiadta kezéből a hatalmat.

Ezzel bekövetkeztek a Magyar Tanácsköztársaság napjai, a magyar munkásosztály addigi harcainak leghősibb négy hónapja. A Magyar Tanácsköztársaság egy szétzüllesztett, megvert, demoralizált hadsereg maradványait kapta örökül és e romokból kellett megteremtenie a magyar proletárdiktatúra védelmezőjét, az új forradalmi hadsereget. Ezen törekvés megvalósítása során szilárd alapot talált a magyar munkásosztály forradalmi lendületében. Ezt a hadsereget gyorsan kellett megszervezni, gyorsan kellett kiképezni, hogy a proletariátus államára mindenfelől acsarkodó intervenciós fenevadak ellen fel lehessen venni a küzdelmet. Ezek a feladatok nem mindennapi erőfeszítéseket követeltek, mert — hogy ezek sikeresen megvalósulhassanak — meg kellett teremteni az új parancsnoki kart is.

E feladatok megoldásában súlyos hiány volt az, hogy hiányoztak a forradalmi hadművészet oktatására megfelelő új szabályzatok. Vajjon nem feleltek volna meg a régiek ideiglenesen? Nem! Az osztrák-magyar hadsereg hadművészetéről már a világháború során kiderült, hogy még a burzsoá államok hadművészete között is elmaradott volt. Az új forradalmi hadművészet elterjesztésére tehát annál kevésbbé lehettek volna alkalmasak. A Hadügyi Népbiztosság azonnal hozzáfogott tehát az új szabályzatok kidolgozásához, ezek azonban egy kivételével az idő rövidsége miatt már el nem készülhettek. Igy meg kell említeni a harcászati szabályzatnak szánt Tábori Kézikönyvet, melynek első fejezete elkészült, 10.000 példányban ki is nyomták, azonban a csapatokhoz már nem tudták eljuttatni.[36].

A szabályzatok hiányát esetenkénti utasításokkal és úgynevezett szabályrendeletekkel pótolták. Ha a Rendeleti Közlönyt végignézzük, akkor tucatjával találunk ilyen szabályrendeleteket. Érdemes néhány ilyen utasítást és szabályrendeletet megemlíteni: Fegyelmi fenyítőhatalom gyakorlása; Utasítás a keleti hadseregparancsnokság által kinevezett poli-

[36] A Tábori Kézikönyv I. fejezetét 1919. jún. 14-én terjesztették fel jóváhagyásra, majd kinyomtatták. Nyomtatott példánya eddig még nem került elő, csak eredeti kézirata ismeretes. HIL. VHP./52. csomó. 217. sz. okm.

tikai megbízottak részére; Általános irányelvek a csapatok gyakorlati kiképzéséhez; Védőutasítás a II. védőszakasz részére; A harcászati (alsóbb) vezetés technikája; stb.

Az utasítások általános alapgondolata: a katonákat a legrövidebb idő alatt a legfontosabbakra kioktatni. Ennek érdekében a kiképzési anyagot a minimálisra csökkentették. Ezt példázzák a puskával történő kiképzés követelményei: tüzelés álló, térdelő, fekvő testhelyzetben; célbaemelés állva, fekve, menet közben; zárcsapó kinyitása, zárdugattyú ki- és betolása, zárcsapó becsukása állva, fekve, menet közben; billentyű elcsattantás; puska töltés, különböző testhelyzetekben

Az egyetlen elkészült szabályzat „A menetzászlóaljak kiképzési módja" mindössze 20 oldal terjedelmű. E szabályzat 3 részre oszlik:

1. Már kiképzettek kiképzési fokának megállapítása.
2. A kiképzettek továbbképzése.
3. Ujoncalakulatok kiképzése.

A kiképzési időre a szabályzat hat hetet állapít meg. Ez alatt kellett elsajátítani az anyagot az egyes harcos harckiképzésétől egész a századharckiképzéséig. Ennek is a már fent ismertetett alapgondolat a vezérelve: a legrövidebb idő alatt a legszükségesebbeket.

Igen fontos volt a hadsereg forradalmi fegyelmének megteremtése. Ennek érdekében április 16-án a Forradalmi Kormánytanács kiáltványt bocsátott ki a vörös katonákhoz.[37] A kiáltvány röviden a következőket tartalmazza: „Fegyelem nélkül a forradalom nem egyéb anarchiánál. A forradalmi fegyelem az a betonalapzat, amelyre a forradalom alkotásai felépülnek. Minden forradalomnak, amely nemcsak győzni, hanem élni és véglegesen berendezkedni is akar, legelső gondja az egységes, szilárd, harcrakész, vasfegyelmű hadsereg." A hadseregnek kell sakkban tartani az országon belül az ellenforradalmi elemeket. A megdöntött uralkodó osztályok, ha meglapulnak is, nem nyugszanak bele véglegesen a vereségbe. A vörös hadseregnek minden reményről le kell szoktatni a régi rendszer uralkodó osztályait és rétegeit. Másrészt azért van rá szükség, hogy lehetetlenné tegyen minden külső támadást, amely meg akarja dönteni a proletárdiktatúra eredményeit. E hadsereg minden katonájának tökéletesnek kell lennie testileg, lelkileg, szellemileg.

„A Vörös Hadsereg minden egyes katonája féltékenyen őrizze az egész hadsereg tiszta forradalmi erkölcsét és szeplőtlen becsületét." Aki nem oda való, azt el kell távolítani. „Az a katona, aki kívül-belül nincs acélból, az összeroskad a forradalom vasfegyelme alatt... feltétlen fegyelmet követel ebben a hadseregben mindnyájunk ura: a forradalom." Mindenki a Tanácsköztársaság parancsát teljesíti ebben a hadseregben. „Ezek a parancsok kemények, szigorúak, mint a proletár ökle. Ezeknek engedelmeskedni, ezeket követni kell. A Vörös Hadsereg fegyelme nem tűr ellentmondást, sem habozást. Aki a fegyelmet sérti, az ellenforra-

[37] Szabályrendeletek. 25. szám.

dalmár!" A jó vörös katona gondoskodik arról is, hogy minden bajtársa teljesítse a kapott parancsot. A vörös katona tartózkodik minden kicsapongástól, nem lop, nem rabol. Aki ilyenről tud, köteles arról gondoskodni, hogy a Vörös Hadsereg megszabaduljon az ilyentől s a „bűnös forradalmi törvényszék elé kerüljön!" A Vörös Hadsereg hivatása a nép védelme, amely a dolgozók boldog, új országát építi. „VÖRÖS KATONÁK! FEGYELMET KÖVETEL TŐLETEK A FORRADALMI KORMÁNYZÓTANÁCS."

A forradalmi vasfegyelem megteremtése érdekében szabályrendeletet adott ki a Hadügyi Népbiztosság a parancsnokok fenyítő hatalmának gyakorlásáról.[38] Mindenféle esküdtszék azonnal megszünik, a fenyítő hatalmat kizárólag a parancsnok gyakorolja. A politikai megbízottnak ellenőrző joga van, de kötelessége e téren támogatni a parancsnokot. A fronton a parancsnoknak jogában áll az engedelmességet szükség esetén fegyverrel is kierőszakolni.

Ezeknek az utasításoknak meg is lett az eredménye: a magyar Vörös Hadsereg fegyelme egyre jobban megszilárdult.

Külön utasítások jelentek meg a politikai megbízottak részére. Érdemes tehát ismertetni az egyiket, a keleti hadseregparancsnokság által 1919 ápr. 26-án a politikai megbízottak részére kiadott utasítást.[39]

1. A politikai megbízott mindig erélyes legyen, ha kell vegye igénybe a büntető rendelkezéseket.

2. A parancsnokkal egyetértve a legmegbízhatóbbakból szervezzen fegyelmi gárdát, ezekkel gondoskodjék a fegyelem megtartásáról.

3. A politikai megbízott legyen a katonák jóléti gondozója.

4. Ismerje a hadihelyzetet és segítse a parancsnokot a feladatok megoldásában.

5. Kötelessége fenntartani a fronton vagy a front mögött lévő csapatok harci készségét.

6. Mindent el kell követnie a fegyelem megszilárdítása érdekében. Agitációs munkával meg kell értetnie a katonákkal, hogy a proletárhaza csak lelkesedéssel meg nem védhető.

7. A parancsnokok kötelesek a politikai megbízottakat e tevékenységükben a legmesszebbmenőkig támogatni. A politikai megbízottak egyetértésben működjenek a parancsnokkal. A vörös katonákkal és a parancsnokokkal a legudvariasabbak legyenek. Ez azonban nem azt jelenti, hogy szükség esetén ne a legnagyobb eréllyel lépjenek fel.

8. Ahol fegyelemsértést vagy ellenforradalmi akciót tapasztal, ott foganatosítsa a legerélyesebb intézkedéseket.

9. A politikai megbízottaknak nem szabad a hadműveleti ügyekbe beleavatkoznia.

[38] Szabályrendeletek. 35. szám. 1919. máj. 31.
[39] HIL. VHP/44. csomó. 206. sz. okm.

10. Kötelessége gondoskodni, hogy a parancsnok parancsait és utasításait haladék nélkül végrehajtsák. A parancsot nem teljesítők a proletariátus diktatúrájával helyezkednek szembe és ezekkel úgy kell eljárni, mint a proletárdiktatúra árulóival és ellenségeivel.

A Magyar Tanácsköztársaság idején a politikai megbízottak számára más utasítások is jelentek meg, de ez az, amelyik a legsokoldalúbban foglalkozik feladataikkal.

Ezek az esetenként kiadott utasítások ideiglenesen helyettesíthették a kidolgozott szabályzatokat, de azokat semmi esetre sem pótolhatták. A Magyar Tanácsköztársaság vezetői felismerték ezt és nem rajtuk, hanem az idő rövidségén múlt, hogy az új szabályzatok nem jelentek meg.

★

Az eddigiek alapján tehát a haladó magyar katonai szabályzatok fejlődésének vonalát a következőképpen rajzolhatjuk meg.

Legkorábbi szabályzataink nem általános érvényű szabályzatok voltak. Ennek oka az, hogy nem volt szervezett magyar hadsereg, az egyes várőrségek pedig önálló szerepet töltöttek be. Mindaddig nem jöhettek létre általános érvényű szabályzatok, amíg az önálló nemzeti hadsereg megteremtése nem vált égető szükségszerűséggé. Kemény küzdelmet kellett vívni, hogy e szabályzatok fontosságát elismertessék a harcosokkal és tisztekkel. A szabályzatok terjesztésének és terjedésének fontos feltétele és eszköze volt a könyvnyomtatás elterjesztése. A Rákóczi-szabadságharc idején jelentek meg történelmünkben először tömegesen a katonai szabályzatok és ez a szabályzatok nyomtatásának eredménye volt. Az újkor kezdetéig, még inkább az ipari forradalomig, a technika fejletlensége miatt az egyes fegyvernemek nem válhattak szét és éppen ezért ezt megelőzőleg csak általános érvényű szabályzatok jöhettek létre. Az 1848—49-es szabadságharc idején megjelent fegyvernemi szabályzatok már a fegyvernemeknek a technika fejlődése alapján bekövetkezett szétválását jelzik. Természetesen az 1848—49-es fegyvernemi szabályzatok nem előzmények nélkül, hanem az osztrák-magyar hadsereg 18—19. századi fegyvernemi szabályzatai nyomán készültek. Hasonló a helyzet 1919-ben is. Az 1919-es szabályzatok, illetve szabályrendeletek és utasítások is a burzsoá katonai szabályzatok nyomán készültek. Legfeljebb arról beszélhetünk, hogy ezeket az adott körülményekhez alkalmazták és kísérlet történt ezek továbbfejlesztésére. Az új forradalmi hadművészet oktatására alkalmas szabályzatok szerkesztésére azonban megfelelő tapasztalatok és idő hiányában nem volt lehetőség.

Az ellenforradalom és a fasizmus ideje alatt a haladó katonai hagyományokat igyekeztek eltitkolni vagy meghamisítani. A fasiszta hadsereg szabályzatai a dolgozók gyűlöletére nevelték a katonákat. Ezek a szabályzatok a vakfegyelmet hirdették, szándékosan kimélyítették a szaka-

dékot a tisztek és katonák között. Katonai szabályzataink vezérelve 25 éven keresztül a „bot törvénye" volt.

A haladó katonai szabályzatok méltó helyükre csak felszabadulásunk után kerültek. Haladó katonai hagyományaink ma is élően hatnak szabályzatainkra. Ezek mellett azonban mai katonai szabályzataink a legmagasabbrendű hadművészet eredményeit foglalják magukban: a sztálini hadművészetet. Mai szabályzatainkban benne foglaltatnak a Szovjet Hadsereg évtizedes harcai és munkája nyomán leszűrt tapasztalatok. A Szovjet Hadsereg tapasztalatai és győzelmes harcai kétségtelenné teszi mindenki előtt, hogy a katonai szabályzatoknak hatalmas szerepük van a hadsereg életében. Legyen tanulság számunkra, hogy történelmünk egyetlen haladó korszakában sem képzelhették el az erős magyar hadsereget szabályzatok nélkül, a szabályzatok ismerete és azok feltétlen betartása nélkül.

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS VÁRKONYI ÁGNES: „VAK BOTTYÁN" CÍMŰ KÖNYVÉHEZ ÉS „A DUNÁNTÚL FELSZABADÍTÁSA 1705-BEN" CÍMŰ TANULMÁNYÁHOZ[1]

Tóth Gyula főhadnagy

Mindössze néhány éve annak, hogy történettudományunk a megújhodás útjára lépett, és soha nem látott fejlődésnek indult. Az új történetírás az ellenséges nézetek elleni harcban, a marxizmus-leninizmus eszmei fegyverével a legkülönbözőbb történelmi kérdéseket tisztította meg a mult történetírás hazugságaitól, ferdítéseitől, és új eredményeivel új utakra vezette a nép érdekeit szolgáló történettudományt. Történészeinknek nemcsak az volt a feladatuk, hogy a magyar történelmet, amelyet eddig az elpolgáriasodó, feudális osztályok álláspontjáról írtak, most a munkásosztály álláspontjáról híven rekonstruálják, hanem az is, „és elsősorban az, hogy a magyar jelent a jövő előkészítésében, a szocializmus építésében a történetírás eszközeivel" támogassák. „Tisztában kell lennünk azzal, hogy a történetírás a szocialista nevelés hatékony eszköze lehet, s hogy a történetíró, aki ezt az eszközt helyesen kezeli, aktívan kiveszi részét a társadalom szocialista átalakításából. Ezért történetírásunknak arra kell törekednie, hogy erősítse forradalmi és honvédő hagyományaink ismertetésével, a magyar kulturális teljesítmények feltárásával a magyar nép szocialista hazaszeretét, de egyúttal megerősítse népünkben a nemzetközi összefüggések kifejtésével a szolidaritástudatot is a világ összes dolgozóival és mindenekelőtt a nagy szovjet néppel szemben, amely a haladás útján a világ összes dolgozóinak irányt mutat."[2]

Pártunk célkitűzései, melyek forradalmi és honvédő hagyományaink feltárását a magyar történészek elsőrendű feladatává tették, különösen nagy jelentőséggel érvényesülnek néphadseregünk tagjainak politikai, szakmai nevelésében. Haladó hagyományaink ugyanis a kiképzés jó eredményeiért folytatott mindennapi harcban anyagi erővé válnak, és néphadseregünk erősítésének, nevelésének fontos eszközéül szolgálnak.

1 Várkonyi Ágnes, Vak Bottyán. A Magyar Történelmi Társulat szerkesztésében megjelent népszerű kiadvány. Művelt Nép 1951. és Várkonyi Ágnes, A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. Századok, 1952. 2. szám, 397—436. oldalig.

2 Molnár Erik, A magyar történetírás a felszabadulás óta. Társadalmi Szemle, 1952. jan. 55. old.

A magyar mult haladó katonai hagyományait feltáró hadtörténetírás nemcsak a hazaszeretet mélyíti el néphadseregünkben, hanem növeli tagjaiban a katonai-szakmai tudást, megerősíti és bizonyítja azt, hogy a haladó katonai elvek mindig győzedelmeskedtek az elavult, a magukat túlélt erők katonai tézisein, pusztulásra ítélt hadművészeti elvein. Ezért hadtörténészeinknek az a feladatuk, hogy a magyar hadtörténelmet újra írják néphadseregünk, a sztálini haditudomány álláspontjáról, és felhasználjanak minden olyan haladó, jövőbemutató katonai elvet, ami honvédelmünk szent célját szolgálhatja.

A mult hadtörténetírás értetlenül szemlélte a háborúk, számára áttekinthetetlen jelenségeit, és beérte azzal, hogy az uralkodó osztályok szolgálatára a soviniszta uszítás, az álhazafiság „történeti bizonyító anyagát" előráncigálta. Hunyadi Jánost a kereszténység védelmezőjeként tüntette fel, és elhallgatta a hazafit, a hadvezért, aki kész volt életét áldozni népe szabadságáért, aki magas színvonalra emelte korának haditudományát a reakciós török hatalommal vívott harcában. II. Rákóczi Ferencet is elsősorban mint nagybirtokos főurat emelték ki; nem a Habsburgok ellen felszabadító háborút szervező, korának haladó katonai elveit a kuruchadseregbe átültető fővezért állították a nép elé. Meghamisították 1848 és 1919 hadtörténelmét is, és nagy katonáink, hadvezéreink tetteiből aljas módon tőkét akartak kovácsolni a Szovjetunió elleni rablóháború ideológiai alátámasztására. Kezükben a hadtörténelem nem a szabadságért folytatott harc vérrel írott krónikájává, hanem egy nép legnagyobb értékeinek, hagyományainak gyalázatává vált.

Ez volt az az „örökség", — a történelem más területeihez hasonlóan — amit a mult hadtörténetírás reánk hagyott. Történészeinknek új úton kellett elindulniok, és megalapozniok a nép, a haza szeretetére nevelő, a honvédelem szent céljainak szolgálatában álló új, magyar hadtörténetírást. Fiatal történészeink egy része megértette pártunk útmutatását, mert az utóbbi időben egyre többen foglalkoztak hadtörténelmi kérdésekkel, és fordultak a történelemkutatás gazdasági, politikai, diplomáciai területei mellett az adott korszak katonai, hadtörténelmi jelenségei felé is. Felismerték a háborúk mozzanatainak szerves összefüggését az osztálytársadalom egyéb megnyilvánulásaival, a termelőerők és a szervezett erőszak, a hadsereg szoros kapcsolatát, kölcsönhatását, azt, hogy a hadtörténelem elválaszthatatlan a történelem bármilyen jelenségétől. Ezt a felismerést ismételten hangsúlyoznunk kell, mert a történeti folyamatok általános fejlődésében a háborúk jelentősége teljesen nyilvánvaló: a hadieseményeket tanulmányozása nélkül nem lehet megfelelően elemezni az általános történeti eseményeket sem.

A legtöbb hadtörténelmi munkában azonban azonos forrásból táplálkozó hibák fordultak elő. Nem vették figyelembe, hogy a hadtörténelem vizsgálata — sok egyéb szempont mellett — speciális katonai ismereteket, katonai szakszerűséget követel, hogy csakis a sztálini haditudomány alapelveinek birtokában lehet bármely korszak katonai történetét meg-

világítani, a háborúk bonyolult szövedékében a hatóerőket felismerni, a háborúk sorsát eldöntő tényezőket felmérni. A hadtörténelmi kérdések tudományos elemzésének jelentőségéről legfényesebben Sztálin: „A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról" c. zseniális munkája tanuskodik, amely nélkül lehetetlen lenne megérteni az emberiség történetének a második világháború alatti és utáni eseményeit.

A katonai tudományosság minden hadtörténelmi jellegű munkának alapvető követelménye. Rákosi elvtárs ismételten rámutatott arra, hogy ennek a ténynek milyen jelentősége volt a marxizmus-leninizmus történetében: „aki a marxizmus fejlődését ismeri, az tudja, hogy Marx is, de főleg Engels, mennyit foglalkozott a katonai tudományokkal. Nem véletlenség, hogy Engelst ‚tábornoknak' nevezték egymás között ismerősei."[3]

A katonai tudományosság a magyar hadtörténelmi irodalomban kevéssé található meg. Hadtörténelmi tanulmányok íróival szemben ugyanis jogosan lépünk fel olyan követelménnyel, hogy műveikben a hadi eseményeket a marxizmus-leninizmus alapján, pontosan a történelmi valóságnak megfelelően világítsák meg; hogy kimutassák az egyes háborúk kapcsolatát a megfelelő történelmi helyzettel, és elemezzék a harcoló felek hadművészetét a háború egészében és legfontosabb időszakaiban is. Annak szükségessége, hogy a háborúkat a történeti valóságnak megfelelően írják le, a szerzőket kötelezi, hogy gondosan és helyes kritikai szemszögből közelítsék meg az általuk felhasznált irodalmat, mindenekelőtt a forrásokat. Vonatkozik ez különösen olyan korra, mint a Rákóczi-kor, ahol a mult történetírás, — elsősorban Thaly munkássága nyomán, — az álhazafiság, a romantika ködébe burkolta be a résztvevőket és az eseményeket egyaránt.

II.

A sztálini haditudomány alapjainak az ismerete elengedhetetlen a hadtörténelem bármely korszakának vizsgálója számára, mert az „A háború törvényszerűségéről, előkészítésének és viselésének módjairól való ismeretek rendszere meghatározott történelmi helyzetben. A haditudomány magába foglalja a hadművészetet, a fegyveres erők szervezésének és kiképzésének kérdéseit, a saját ország és az ellenséges országok gazdasági és erkölcsi lehetőségeinek kérdéseit."[1]

A történelem burzsoá kutatói reménytelenül kutatták a háborúk, számukra érthetetlen jelenségeit. Nem tudták megérteni a hadvezetés módjaiban időszakonként beálló változásokat és ezek okait. A vizsgálódás korlátozottsága részben a társadalmi élet vizsgálatának hibás módjából, részben a tudományos ismeretek hiányából fakadt. Lenin és Sztálin

3 Rákosi Mátyás, A fordulat éve. Szikra 1948. 317. old.
1 A „Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopédia" 8. kötet „Vojennaja nauka" c. cikkéből.

egycsapásra szétzúzták a burzsoá „hadibölcsességek" tehetetlenségét és új, marxi-lenini haditudományt alkottak. Sztálin elvtárs felhasználta a mult háborúk tapasztalatait, és a társadalmi törvények marxi-lenini tanításai alapján megteremtette a valódi, mindent átfogó haditudományt. Ez a tudomány harcok tüzében született, és felhasználta a mult minden jó tapasztalatát. Senki sem tudta olyan tárgyilagosan, az igazi tudás sugarával megvilágítani az orosz történelmet és olyan bőségesen kihasználni az orosz nép legjobb honvédő hagyományait a szocializmusért vívott fegyveres harcban, mint azt Lenin és Sztálin tették. Csak a sztálini haditudomány fényében világosodnak meg előttünk a magyar történelem haladó katonai hagyományai is, amelyeknek mi jogos örökösei és folytatói vagyunk. Ezért kell tanumányoznunk és gyümölcsöztetnünk néphadseregünk fejlesztésében a magyar mult nagy hadvezéreinek életét, jövőbemutató elveiknek és gyakorlatuknak tanulságait — a sztálini haditudomány alapján. A szovjet hadtörténészek is abban látták az orosz hadvezetési művészet jelentőségét, hogy a szovjet fegyveres erők harcértékének fokozását, a Szovjet Hadsereg, a Haditengerészet személyi állományának nevelését szolgálja. „Az olyan hadvezérek és flottaparancsnokok, mint I. Péter, Rumjancev, Szuvorov, Kutuzov, Bruszilov, Usakov, Nahimov elméleti és gyakorlati örökségének, valamint az orosz hadsereg és haditengerészet legjobb hagyományainak tanulmányozása és népszerűsítése óriási jelentőséggel bír tisztikarunk ismereteinek nevelésében és látókörének bővítésében. Ez a pozitív oldala azon hadtörténeti műveknek, melyek megvilágítják a nagy orosz szárazföldi és tengeri hadvezérek katonai tevékenységét."[2]

Következésképpen azoknak, akik a hadtörténelem tanulmányozására és népszerűsítésére vállalkoztak, hármas feladatot kell megoldaniok:

1. A haladó hagyományok eszmei, politikai, hazafias tartalmának átültetését dolgozó népünk öntudatába.

2. A haladó haditudományi elvek és ezenbelül a hadvezetési művészet jövőbe mutató eredményeinek felismerését és felhasználását néphadseregünk személyi állományának kiképzésére és nevelésére.

3. Nem utolsósorban kell meghatározniok egy-egy nagy katonának, hadvezérnek a helyét dicső nemzeti történelmünkben.

Mielőtt a szorosan vett katonai kérdéseket megvizsgálnánk, szükséges a hadtörténetírás néhány részproblémájának elemzése is. A kuruc szabadságharcban is azokból a gazdasági, külpolitikai, társadalmi viszonyokból kell kiindulnunk, amelyeknek a talaján a szabadságharc fellángolt.[3]

[2] Puchovszkij N. ezredes, Hozzászólás hazánk hadtörténetének tanításához, 2. old. Kéziratban magyarul.

[3] Engels az Anti-Dühringben a következőket írta: „Semmi sem függ annyira a gazdasági előfeltételektől, mint éppen a hadsereg és a hadiflotta. Fegyverzet, állomány, szervezet taktika és stratégia mindenekelőtt a termelés mindenkori fokától és a közlekedési utaktól függ." Engels, Anti-Dühring. Szikra 1949. 158. old.

III.

Mi volt a magyar szabadságharcok legnagyobb tragédiája? Miért buktak el szabadságharcaink három évszázadon át? „Mindezeket a vereségeket főleg idegen, reakciós erők okozták, amelyek a magyar nép belső ellenségeinek külföldről jöttek segítségére. Nem elsősorban a saját belső gyengéi, hanem a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása verte le három évszázadon át a magyar szabadságharcokat."[1]

Ez az útmutatás megvilágítja szabadságharcaink külpolitikai viszonyait, a kedvezőtlen nemzetközi helyzetből származó következményeket, azt, hogy a nemzetközi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása hogyan hatott a belső helyzetre. Ezért nagy jelentőségű a külpolitikai kép alapos megrajzolása, szabadságharcainknak külpolitikai összefüggéseiben való bemutatása. A XVIII. század 60-as éveinek nemzetközi eseményeit és Magyarország európai szerepét nem világítja meg eléggé a szerző azon megállapítása, hogy az udvar számára „a spanyolországi és franciaországi események fontosabbak voltak, mint Magyarország",[2] és ugyancsak nem tűnik ki ebből az, hogy miért fordult éppen a 60-as évek után az udvar Magyarország felé? Az előbbi időszakban a harc Európa és a tengerentúli hatalom birtoklásáért folyt, és a Habsburgok ekkor még a gyarmatosítás reményével indultak a küzdelembe. Megváltozott azonban a helyzet, amikor a fejlettebb ragadozók győzedelmeskedtek a gyenge Habsburg államtákolmányon, és ennek figyelme, az elveszett harc kárpótlásául Magyarország felé fordult. Az 1680-as évek külpolitikai viszonyaiból következik elsősorban a Habsburgok fokozódó elnyomása, és ez a helyzet csak akkor enyhül, amikor az úgynevezett spanyol örökösödési háború lángbaborítja Európát. Ezidőtájt indul meg a Rákóczi-szabadságharc, és a kedvező külpolitikai helyzetben egyre nagyobb sikereket ér el. A Dunától keletre és északra eső terület teljesen felszabadul, sőt kísérlet történik a Dunántól felszabadítására is. Mielőtt azonban a Dunántúlon is a helyzet kihasználására, a döntő hadművelet megindítására mód nyílnék, a külpolitikai viszonyokban döntő változás áll be. Igaz ugyan az, hogy a forradalmi erők növekedésével a reakció erői is fokozzák eszeveszett ellenállásukat, de katonai erőt csak abban az esetben tudnak harcbaállítani, ha ezt számukra a többi fronton előálló új helyzet lehetővé teszi. A császáriak ellenállása tehát nem a kurucok sikereivel egyenes arányban növekszik, — mint azt a szerző állítja.[3] Éppen ellenkezőleg! Minél nagyobb sikereket érnek el a nyugati fronton, (az 1704-i höchstädti csatától kezdve) annál nagyobb mértékben sikerül Magyarországot mellékhadszintérből főhadszintérré változtatniok, Magyarországon új és új erőket, — amelyek a nyugati fronton felszabadultak — felhasználniok. Ez a fordított arányban növekvő erőkifejtés a Dunántúlon

1 Rákosi Mátyás, Válogatott beszédek és cikkek. 403. old.
2 Várkonyi Á., Vak Bottyán 7. old.
3 Várkonyi Á., A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. 397. old.

már igen korán, 1704-ben, de még inkább 1705-ben fékezőleg hat a szabadságharc kibontakozására. Helyes lett volna tehát megvizsgálni a dunántúli császári erők létszámviszonyait a szabadságharc első két esztendejében. A nemzetközi helyzet kedvezőtlensége azokban a császári ezredekben testesült meg, amelyek a Tiszántúltól eltérően végig orttanyáznak a Dunántúlon, erőteljesen gátolják a népi erők szervezdését, a nemzeti összefogás létrejöttét.

Megnehezíti a dunántúli harcok elmélyülését a Dunántúl speciális földrajzi fekvése is. A császáriak gyorsan közelíthetik meg ezt az országrészt és a Duna nem az ő előnyomulásuknak, hanem éppen a kurucok előretörésének az akadályozója. A Dunán túl kisebb létszámú császári erők is nagyobb ellenállást tudnak kifejteni, hiszen szinte áthatolhatatlan akadályként biztosítja őket a Duna. A külpolitikai helyzet kedvezőtlenségében és a földrajzi tényezőkben kell tehát keresnünk a Dunántúl felszabadításának lassúságát, a forradalmi erők gyors kifejlődésének egyik akadályát. A Dunán túl állandóan komoly császári erők tanyáznak, még akkor is, amikor az ország egyéb területein csak helyi jellegű, kis őrcsapatok táboroznak. A császáriak felvonulási területe, országútja a Dunántúl, amely a legérzékenyebben reagál az erők alakulására, a Habsburgok külpolitikai sikereire. A külpolitikai és az ebből következő katonai helyzet ábrázolásának kellett volna tehát a kiinduló pontot képezni. A külpolitikai kép azonban az életrajzban és a tanulmányban is felületes és semmitmondó.

A Dunántúl társadalmi viszonyainak az ábrázolásában a szerző több komoly hibát vét. Bár megállapítja azt, hogy a „Dunántúl felszabadításának kérdését... a lakosság állásfoglalása, politikai öntudata, harckészsége határozta meg",[4] ennek ellenére nem veszi figyelembe azt, hogy a Dunántúl népének harckészsége azoknak a mozgalmaknak a talajából táplálkozik, melyek a XVII. század vége óta egyre határozottabban kifejezték e nép törekvéseit, szabadságvágyát. Vizsgáljunk meg néhány példát: Pápa lakói már 1693-ban megtámadták a császári katonaságot.[5] Még a hegyaljai felkelés előtt, 1696 februárjában nagyarányú zendülés tört ki Dél-Dunántúlon. Kitvic helység lakói támadtak rá fegyverrel a Dombóvárhoz és Simontornyához gabonaszállító szekerek rekvirálására kiszálló hadbiztosokra és az őket kísérő ötven katonára. A téli beszállásolástól végleg elkeserített kitvici jobbágyok húsz zsoldost a helyszínen megöltek. A bécsi hatóságok nagyobb kiterjedésű szerveszkedést gyanítottak a háttérben. Lipót 1696 február 4-én kelt leiratában, arra utasította a nádort, hogy gondoskodjék a népmozgalom elfojtásáról, és a zendülés vezetőit szigorúan büntesse meg.[6] Az aggodalom alaposnak bizonyulhatott, mert február 23-án újabb leirat hívta fel a figyelmet a

[4] I. m. 399. old.

[5] Takács Sándor, Szegény magyarok. 111. old.

[6] O. L. Archivum Palatinale. Lad. 46. fasc. 3. Nro. 81.

mozgalom megtorlásának szükségességére.[7] Jószágvesztéssel fenyegetik még azokat is, akik a felkelésben résztvevőket támogatják. A hegyaljai felkelés évében, 1697 júniusában Sopronban a diákok a szász választó ezredét támadták meg, s a hivatalos jelentés szerint a katonákat alaposan elverték.[8] Ez a néhány eset is a Dunántúl határozott ellenállásának kétségbevonhatatlan bizonyítéka. Helytelen tehát a forradalmi mozgalom fejlődését kizárólag a tiszaháti és tiszántúli események fejlődéséből levezetni és elhanyagolni a Dunántúlon 1703 előtt megtalálható nem kis jelentőségű eseményeket. Ezek a mozgalmak megfelelően előkészítették a talajt a Dunántúl teljes felszabadítására, és csak egyéb tényezőknek köszönhető, hogy adott pillanatban a mozgalom fejlődése nem csapott át széles, nemzeti felszabadító háborúba. És ezért terheli elsősorban Károlyit és Forgáchot a felelősség: a fejlődő mozgalom, a Dunántúlon felgyülemlett forradalmi energia kihasználásának elmulasztásáért.

Helytelen az az állítás, hogy Károlyit és Forgáchot elsősorban a nemesség ingadozásának elmélyítéséért kell elítélnünk.[9] Végeredményben nem lehet helyes képünk a dunántúli felszabadító háború előzményeiről, ha a Dunántúl forradalmi multját figyelembe sem vesszük. A tiszántúli kurucok nem egy intakt területre hozták el a kuruc szabadságharc célkitűzéseit, hiszen azok — ha nem is tudatos megfogalmazásban — ott éltek, és mélyen gyökereztek a nép szívében. A Dunántúlra érkező Rákóczi hadak egy sokat szenvedett, de erejét sokszor megmutató, a császáriakat sokszor legyőző erőre találtak.

A tanulmányokban a dunántúli osztályviszonyok ábrázolása széteső. A szerző nem foglalja egységbe a részleteiben sokszor helyes adatok tömkelegét. Ezért nem tudja megoldani azt, hogy milyen mértékben és milyen tényezők résztvételével jött létre a nemzeti összefogás a Dunántúlon. Erre csak egyetlen mondattal utal.[10] Mivel nem a nemzeti összefogás szempontjából ítéli meg az eseményeket, igen súlyos hibát követ el: a kezdeti kurucmozgalom nemes-ellenes irányzatáért a jobbágyságot marasztalja el, anarchiának nevezi a nemes-ellenes mozgalom nyomán kialakuló helyzetet, holott a jobbágyság, akárcsak a Tiszántúlon, itt is az összefogásért harcol, és csak a labanc nemesek ellen fordul. Nem lehet egyetértenünk ilyen megállapításokkal: „Ugyanakkor nagymértékben fellángolt a belső anarchia. A vezető nélkül maradt (?) jobbágyok nem mondtak le a harcról, csakhogy a maguk útját a számukra legközelebbi ellenséggel való leszámolással kezdték meg."[11] Károlyi „a társadalmi és felekezeti harc anarchiájába vitte a jobbágyságot".[12] A szerző anarchiának bélyegzi azt a mozgalmat, mely a kuruc szabadságharc kezdeti sikereinek az alapját képezte, a mozgalom erejét biztosította. Nem „helyi,

7 O. L. Archivum Palatinale. Lad. 46. fasc. 3. Nro. 78.
8 O. L. Insinuata 1697. jún. 25. Közli Takács Sándor, idézett munka 111. old.
9 I. m. 405. old.
10 I. m. 415. old.
11 I. m. 418. old.
12 I. m. 419. old.

a falu határain túl nem terjedő"[13] megmozdulásokról, nem arról volt szó, hogy „helyi jellegű (!) villongásokban, feudális sérelmek megtorlásában forgácsolódik szét a nép forradalmi ereje".[14] Sőt! Ez a támadás képezte a szabadságharc kezdeti sikereinek az alapját, és ez volt a biztosítéka annak, hogy a mozgalom széles, a nép minden erejét mozgósító szabadságharcba nőhet át. Adatok tömege bizonyítja, hogy a támadás a Dunán túl is kezdetben a legnagyobb földbirtokosok, a katolikus főpapi földbirtokosok, a labancköznemesség ellen irányult, ami nem társadalmi anarchiát, hanem a jobbágyság erejét bizonyította.

Nem foglalkozik eleget a szerző a katolikus reakciónak a Dunántúlon folytatott tevékenységével. Sehol az országban nem volt oly nagy segítsége, támasza az egyház Bécsnek, mint ebben az országrészben. A Dunántúlon minden hatalmi szerv a katolikus klérus befolyása alatt állott, és éppen ezért sehol sem olyan éles a klérus elleni támadás, mint itt. A kőszegi plébános írja: „Nem úgy van ezen a mi földünkön a státusok állapottya, mint a felföldön, az holott hihető a vármegyékben a tisztek is mind indiscriminatim et promiscue vannak, kiosztva. Ellenben ezen a földön lévő egész vármegyék minden tisztek catholicusok, el annyira, hogy csak egy nevezetes nagy főúri személy sem találtatik igaz hitünkön kívül. Szabad király városunkban is a magistratus nemine excepto catholicus: az ötven viratus között is, kik a birót választyák csak actu tiz lutheranus, a többi mind catholicus, és így az egész confusiót közöttük csak a népnek az allya cselekszi. Ezek így lévén hát mi közönségessen minnyájon illy ennyhány tudatlan illiteratus kalmár, szabó, csizmadia, posztómétlő, mészáros, timár, varga, etc. köz por miatt, illy nagy lölki meg böcsölhetetlen károkat szenvedgyünk?"[15] Ezért romboljják le az első kuruc csapatok a templomokat, és ültetnek protestáns prédikátort az elkergetett plébánosok helyébe.[16] A katolikus reakció a nép támadásával szemben ismételten népünk gyilkosainál, a császári tábornokoknál keres menedéket. A tihanyi apátságban történt esetekhez hasonló jelenségekkel 1703-ban, 1704-ben gyakran találkozunk. „Amand apát szemei előtt a „status quo ante" lebegvén, mint Tihany földesura, az apátság javadalmait visszaszerezni iparkodott és a vár szabadosaitól is árendát és dézsmát követelt. Lett erre nagy felzúdulás a protestánsok között, a bátor Amandot, ki némileg a Heister Siegbert gróf által kiadott méltányos pátensre is támaszkodott, meg nem ingatá."[17] Ez a beismerés egy papi író tollából származik. Heister leveléből kitűnik, hogy a katolikus reakció a császári katonaság szuronyaira támaszkodva akarja hatalmát visszaszerezni: „Adom tudtokra és keményem megparancsolom, hogy vévén és látván ezen páténs levelemet. Azonnal az

[13] I. m. 418. old.
[14] I. m. 418. old.
[15] 1704. február 12. Kismarton. XVIII. századi másolat. Egyetemi Könyvtár. Collectio Hevenessiana Tom. 48. Pag. 37—41.
[16] Archivum Rákóczianum I. 60, 95, 98. old.
[17] Jalsovits Alfréd, A tihanyi apátság története, Pécs, 1889. 64. old.

illy papokat, plebánusokat, érettek menvén, ahol találták visszavigyék vitessék... mindenek ellen oltalmazzák és segítsék, s illendő fizetésöket megadják. Miért is valaki és valamely helység lakósival különben cselekszik az súlyos és iszonyú büntetést el nem kerüli."[18] Heister a katolikusok elleni mozgalmat úgy fogta fel, mint a császári ház ellen irányuló támadást. A tihanyi félszigeten kibontakozó mozgalmat csak a császári katonaság beavatkozása tudta elnyomni.[19]

*

Végeredményben egy hadjárat történetének vizsgálatánál figyelmünket elsősorban arra a hadseregre kell irányítanunk, amely a hadjáratban résztvesz. A szerzőnek fel kellett volna figyelnie Rákóczi Emlékiratainak arra a mondatára, amelyben a Koroncónál széthulló dunántúli katonaságot jellemezte: „A lovasság kis veszteséggel vonult vissza, de minthogy az ütközet síkságon folyt le, a gyalogság majdnem egészen odaveszett, pedig ez volt a legjobban felfegyverzett, s a török háborúkban begyakorolt gyalogságom."[20]

Tehát amíg a kuruc hadsereg a Tiszántúlon főként népfelkelésből támad, a Dunántúlon mindjárt kezdetben, értékes hadereje van a kurucoknak. Honnan támad mindjárt kezdetben ez az értékes, nagy hadi tapasztalatokkal rendelkező katonaság, a dunántúli társadalmi osztályok milyen mértékben voltak képviselve benne, s mi maradt belőle a Dunántúlon lappangva, a kurucok újabb átjövetelét várva, a Bottyán 1705-ös hadjáratát megelőző három vereség után? Ez az első nagy kérdés, amivel a szerzőnek foglalkoznia kellett volna. A második kérdés ehhez szorosan kapcsolódik: hogyan, milyen mértékben támogatta a Dunántúl lakossága: főnemesei, megyei birtokos nemesei és a földnépe a kuruc hadsereget?

A munkák több hibája abból fakad, hogy a szerző 1703 évvégi és 1704 éveleji adatokat érvényesnek tekint, a szabadságharc 1704—1705 évekre is. Nem kell bizonyíték arra, hogy egy szabadságharcban, forradalmi korban két év milyen hatalmas idő. Ezért nem látjuk fejlődésében az egyes osztályok magatartását és azokat az okokat, amelyek a Dunántúl felszabadítását csak 1705 őszén teszik lehetővé.

IV.

A legnagyobb hiányosságokat azonban mindkét tanulmányban a hadművészet, a szorosan vett katonai kérdések elemezésével kapcsolatban találjuk. A szerző nem biztosít elegendő helyet a katonai eseményeknek, és a még bemutatott kevés eseményt is formálisan írja le. Rendszerint azt vázolja, hogy merre mozogtak a hadseregek, hol játszód-

18 Heister levele Fehérvárról 1704. április 12-én. Közli Jalsovits, idézett munkájában.

19 A pannonhalmi Szent Benedek-rend története XI. kötet, A tihanyi apátság története, 37. old.

20 II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. (Vas István ford.) Bp. 1951. 85—86. old.

tak le az események, hogyan fejeződtek be azok: a hadművészetről azonban kevés szó esik. Miben nyilvánult meg Bottyán tehetsége? Az egyik, vagy másik csatában azért győzött-e, mert számbeli túlsúlyban volt, vagy mert jól harcolt?

A Bottyán életrajzban hiányzik a szabadságharc katonai történetének a gerince, az 1705-ös dunántúli hadjárat pedig nem épül bele szervesen a kuruc vezéri kar stratégiai terveibe.

Az életrajzban a háború 8 esztendeje ötletszerű, véletlen összecsapások halmazának tűnik, a főparancsnokság irányító, szervező munkája a homályban marad. A szerző események tömegét zsúfolja össze munkáiban, ami azt eredményezi, hogy elvész az apró részletek tengerében. Ahol viszont stratégiai kérdésekbe ütközik, ott óvatosan, magyarázat nélkül megy el az önkéntelenül is felvetett problémák mellett. Ha valamiről azt állítjuk, hogy stratégiai jelentősége van, az illető jelenséget alaposan meg kell magyaráznunk, elmélyülten kell értékelnünk. A stratégia hatalmas súlyú tényező, mert a háború egészét érintő kérdésekkel foglalkozik. De nem kevésbbé figyelmesen kell eljárni a taktika vizsgalatánál is. Alapvetően helytelen, — mint azt a szerző gyakran teszi — taktikai részletsikereket stratégiai győzelmekként elkönyvelni. Sztálin azt tanította, hogy „a taktika cselekedeteit, ezeknek eredményeit nem a közvetlen hatás szempontjából kell értékelni, hanem a stratégia feladatai és lehetőségei szempontjából".[1] „Vannak olyan pillanatok is, amikor a közvetlen hatásukat tekintve ragyogó, de a stratégiai lehetőségnek meg nem felelő taktikai sikerek „váratlan" helyzetet teremtenek, amely veszélyes az egész hadjáratra."[2]

Helytelen tehát valamilyen katonai esemény túlértékelése, de nem kisebb hiba egy hadjárat stratégiai jelentőségének az elhallgatása is. A szerző nem stratégiai szempontból értékelte az 1705-ös dunántúli hadjáratot, pedig a kuruc szabadságharc egyik nagyjelentőségű stratégiai feladatát hajtotta végre Vak Bottyán a Dunántúl felszabadításával. A szerző a hadjárat jelentőségének elemzésekor a stratégiáról meg sem emlékezik. 1705 őszén Bottyán dunántúli hadjáratának sikere fordította közvetlen hatás szempontjából kell értékelni, hanem a stratégia felkövetkeztében válságossá vált. Zsibó után a császári hadsereg bevonult Erdélybe, és lehetetlenné tette Rákóczi beiktatását a fejedelmi székbe. Ezzel viszont Rákóczi külpolitikai terve, a formális kuruc-francia szövetség létesítése vált lehetetlenné. Ha Bottyán Erdély elvesztésének idején nem szerzi vissza a Dunántúlt a kurucok számára, előállhatott volna az a helyzet, hogy a császáriak nyugatról és keletről hamarosan közrefogják a kuruc erőket. Bottyán dunántúli sikerei kiegyenlítették a kurucok erdélyi vereségét, lehetetlenné tették a kétoldali támadást, helyreállították a szabadságharc katonai egyensúlyát és Rákóczi külpolitikai tekin-

1 I. V. Sztálin, Az orosz kommunisták stratégiájának és taktikájának kérdéséhez. Sztálin, A győzelem hadvezére, Szikra, 1950. 146—147. old.
2 U. o.

tályét. Rákóczi leveleiből látjuk, hogy számított Erdély elvesztésére, s már jó előre ki akarta küszöbölni ennek végzetessé válható következményeit. Ezért vonja vissza Bottyánt a császári hadsereg további üldözéséből, és indítja át a Dunántúlra. E stratégiai feladat megvalósítása Bottyán legnagyobb cselekedete. A dunántúli hadjárat nem taktikai részletsiker, hanem az egész kuruc szabadságharcot döntően befolyásoló hadművelet volt. Ha ebből a szempontból nézte volna a szerző Bottyán működését, akkor nem lett volna kénytelen szomorúan megállapítani, hogy „a baj elhárítása, nagyobb veszedelmek megakadályozása, másoktól elrontott csaták helyrehozása: ez volt Bottyán János feladata a Rákóczi szabadságharc egész folyamán",[3] és „végig a Rákóczi szabadságharc folyamán mindig ez volt Bottyán feladata: a baj elhárítása, a katasztrófa feltartóztatása, ha a főúri vezetők elrontanak valamit.[4] Persze igaz, hogy Bottyán nem kapott a tehetségéhez mérten elég számú nagy feladatot, de volt jónéhány olyan stratégiai jelentőségű hadművelete, mely a Rákóczi szabadságharc legfényesebb lapjain ragyog.

A stratégiai terv szolgálatában állott a parancsnoksága alatt álló haderőnek három oszlopba való szétosztása is. Az a megállapítás, hogy „az együtt tartott vagy két felé osztott sereggel talán sikerült volna a két császári sereget kivernie, de a hadműveletek így egy kis részterületre lokalizálódtak volna",[5] helyteleníti a hadsereg három oszlopba történt szétosztását. Pedig ez volt a siker egyik alapja. A két kikülönített hadoszlop a dél és észak felől várható támadás ellen biztosította a zöm stratégiailag nyílt oldalait. Ennek fontosságára a hadtörténelem nem egy esetben mutat rá. Hasonló nagyjelentőségű megoldással találkozunk az 1700—1721. évi északi háborúban, ahol I. Péter a Néva vonal elfoglalására irányuló tervével, a svédek várható támadásának elhárítására, elsőrendű feladatának a stratégiailag nyílt oldalak biztosítását tekintette.[6] A dunántúli hadjáratban a főserég hajtotta végre a legfontosabb feladatot, az erődítmények elleni támadást, és ezért a hadvezérnek elsősorban a zöm zavartalan működését kellett biztosítania. Bottyánnak ez a felismerése és nagyszerű újítása, mellyel a jobb- és balszárnyat (a szerző által több ízben helytenül alsó és felső hadoszlopnak nevezett egységet) kikülönítette, korának nagy hadvezérei közé emeli őt. Nem ragaszkodott mereven a hadsereg egy oszlopban való tartásához, mint korának methodistái, hanem megtalálta azt a hadművészetet, mely a győzelmet biztosította.

A szerzőnek abból a megjegyzéséből, hogy „a Dunántúlra induló kuruc haderő számban és felszerelésben messze mögötte maradt a császáriak dunántúli haderejének. Az erőviszonyok kétségtelenül jelentősen

[3] Várkonyi Á., Vak Bottyán 26. old.
[4] A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. 430. old.
[5] A Dunántul felszabadítása 425. old.
[6] P. sz. Tyelpuhovszkij ezredes „Az 1700—1721. évi északi háború" c. könyvéből. Vojenizdat 1946. évi kiadás.

befolyásolják a harc kimenetelét, de végső fokon nem csupán a számarányban és felszerelésben nyilvánuló erőviszonyok döntik el azt",[7] arra lehet következtetnünk, hogy a szerző nem veszi figyelembe a háborúkat eldöntő állandóan és ideiglenesen ható tényezőket. Az erőviszonyok nemcsak, hogy jelentősen befolyásolják a harc kimenetelét, hanem a háborúkat e nélkül el sem lehet képzelni. Igaz ugyan, hogy a sztálini állandóan ható tényezők szerepét nem lehet mereven alkalmazni a háborúk kézműipari korszakára, amikor sokkal inkább érvényesültek az ideiglesen ható tényezők — pl. a váratlanság —, de feltétlenül meg kell vizsgálni minden háborúban a hátország szilárdságát, a hadsereg szellemét, a hadosztályok számát és minőségét, a hadsereg fegyverzetét, a hadsereg parancsnoki karának szervezőképességét. Az állandóan ható tényezőkből csak egyet említünk: hiányzik mindkét munkából a Bottyán mellett működő parancsnoki kar bemutatása, a tiszti- és altiszti-kar ábrázolása, Bottyán ezredeinek képe, és annak az erőfeszítésnek az értékelése, melyet Bottyán a képzett és a néphez hű tisztikar megteremtéséért folytatott. Bottyán mellett a szívós és kitartó munka eredményeként kiváló tisztek nevelődtek, hogy csak Béri Balogh Ádámot említsük.

A szovjet történészek állandóan hangsúlyozzák, hogy az orosz nemzet tiszteli saját történelmi multját, történelmi örökségét, de nincsen ráutalva történelme mesterséges szépítésére és idealizálására. Ez iránymutató elv számunkra is. Népünk rohamosan fejlődő műveltsége, öntudata szükségessé teszi, hogy egyre bátrabban nyúljunk a legkényesebb kérdésekhez is, és vizsgálatunk nem jelentheti, hogy valamely katonai személyiség tevékenységét és alkotásait jellemezve, nekünk csak életének pozitív, haladó oldalait kell kifejtenünk, és elhanyagolva a történelmi igazságot, el kell hallgatnunk negatív, esetleg reakciós oldalait. Vak Bottyán a szerző ábrázolása nyomán emberi vonásokat nélkülöző, elvont hőssé magasodik, mellette még a szabadságharc vezére, Rákóczi is a háttérbe szorul. Az életrajzban a következőket olvashatjuk: „Hogy történhetett ez? A nép azt beszélte róla, hogy testét nem fogja a golyó, száz csatában nézett szemben a halállal, sok vitézi csatában próbált katona volt, s most kiderül, hogy csalóka a népmese, mit sérthetetlenségéről suttognak; valamelyik rácz fegyvere oltotta ki életét? A néphit nem volt hamis fecsegés. (!) A csaták hőse nem csatában halt meg."[8] Másutt ezt írja: „Azt beszélték róla, hogy nem fogja őt golyó, sem kard. Most pedig súlyos sebbel fekszik az imsódi sáncban..."[9]

A szerző idealizáló szemléletmódjából következik, hogy az életrajz bevezető részében Bottyán úgy jelenik meg, mint egy az események tengerében hánykolódó sajkás, akit csak véletlenek sodornak át a szabadságharc táborába. Nem fejlődésében látjuk az először a császáriak oldalán harcoló ezredest és a szabdaságharc táborában kitörő örömmel

7 A Dunántúl felszabadítása 424. old.
8 Várkonyi Á., Vak Bottyán 106. old.
9 U. o. 30 old.

fogadott „öreg apánkat". Az az érzésünk, hogy „a ficánkoló paripáján ott nyargalászó" Bottyán csupán egy hetyke magyar, akit „csak a katonai virtus, de még jobban az önzetlen hazaszeretet" lelkesít, akinek a hazaszeretetét nem a föld, a nép szeretete jelenti, hanem valami elvont, tárgytalan virtuskodás.

A dunántúli hadjáratban is hasonló Bottyán ábrázolása. „Itt sajátította el azokat a tulajdonságokat, melyek magasan Rákóczi mágnás tábornokai fölé emelték őt: a határozottság, fáradhatatlan kitartás, kemény helytállás és rettenthetetlen bátorság jellemezték Bottyánt."[10] Bottyán nagyságát itt is kizárólag erkölcsi tényezőkkel magyarázza és figyelmen kívül hagyja a katona, a hadvezér Bottyán Jánost, aki szemben a sok dilettáns, katonai képzettséggel nem rendelkező (Károlyi) kuruc tábornokkal és ezeres kapitánnyal, olyan nagy tapasztalatról és katonai gyakorlatról tett bizonyságot, amely messze Rákóczi többi tábornoka fölé emelte őt. Éppen ezért sajnálatos, hogy a szerző Bottyán török idők alatti tevékenységének részleteit nem deríti ki. Ezért maradt el Bottyán János katonai fejlődésének rajza munkáiból. Bottyán nemcsak jellembeli kiválóságával emelkedett a mágnás tábornokok fölé, hanem kiváló hadvezéri talentumával, a fejlett haditudományi elvek következetes alkalmazásával. Ennek bizonyítására, csak a gyalogság problémáját vizsgáljuk meg. Bottyán nemcsak felismerte a gyalogság jelentőségét — mint még sokan Rákóczi tábornokai közül — hanem a gyalogság helyes alkalmazásának példáját állította tábornoktársai elé.

A kuruc háború nyolc évig tartó harcaiban a legfőbb szerepe a lovasságnak volt. Rákóczi beszámol arról, hogy a gyalogsági szolgálatot a nemesség mindig megvetette, komolyabb hadicselekmény véghezvitelére alkalmatlannak tartotta, ezért nem szívesen állt be gyalogosnak. Rákóczi haditudományban való jártasságáról és helyes katonai érzékéről tanuskodik az, hogy egyáltalán nem osztotta legtöbb főtisztjének gyalogság-ellenes nézetét és a korabeli nagy hadvezérekhez hasonlóan, akik az ipar és ezen keresztül a fegyverek fejlődéséből felismerték a gyalogság döntő szerepét, nagyob teret kívánt biztosítani a gyalogság alkalmazásának. Rákóczi e tekintetben Zrínyi Miklós nyomában járt, aki már a XVII. század közepén ezt írta: „Mely nagy vétek penig az, hogy a magyarnak nincs gyalogsága, és nem gyönyörködik benne, meg nem mondhatom... nem mindenkor kell prédálni avagy csatázni, néha szembe is kell az ellenséggel menni. S mivel vészesz várat, mivel őrzöd meg aztat, mivel vered ki sánczábul az ellenséget? Ezeket a te lovad nem viszi végbe, hanem a gyalog, akinek nem a lófutás a reménység, hanem a maga embersége... gyalog az erő, a lovas futás."[11]

A gyalogságot Európában a XVII. század elején tökéletesítették. A muskéták kaliberének csökkentésével könnyebbé tették a lőfegyvert, és

10 A Dunántúl felszabadítása 421. old.
11 Zrinyi Miklós, Vitéz hadnagy. Peditatus címszó alatt. Válogatott művei. Budapest, 1952. 300—301. old.

így feleslegessé vált az eddig villás támaszték alkalmazása. Bevezették a papírhüvelyű patronokat, melyeket bőrtáskában hordtak a katonák. Ezzel lecsökkentették a lövéshez szükséges fogások számát s így megnőtt a lövés gyorsasága. A fegyverek megváltozása magával hozta a harcrend megváltozását is. A sereg mély tagozódását megszüntették. A muskéták tüzelésgyorsaságának növekedése miatt a muskétásokat hat, majd csak három sorba állították fel. A tüzelést szakaszonként, vagy egész soronként végezték. A mélységi tagoltság megszünése lehetővé tette, hogy jobban kihasználják a kézi tűzfegyverek erejét. A XVII. század második felében két újabb, igen fontos felfedezés történt, amelyek segítségével végleg ki lehet küszöbölni a katonákat támadás közben nagy mértékben akadályozó lándzsákat. 1640 körül feltalálták a szuronyt, 1660 körül megjelent a kováspuska závárzat, ami ismét a gyalogság tűzerejét, harcászati mozgékonyságát növelte. Az ipar fejlődéséből következő, a fegyverek fejlődésében beállott hatalmas változás átalakítólag hatott a hadászatra és harcászatra egyaránt. A gyalogság eddigi jelentéktelen szerepéből kinőtt és a harc fontos tényezőjévé vált.

Rákóczi alvezérei közül Bottyán alkalmazta a legtökéletesebben a gyalogságot és a dunántúli hadjáratban ragyogó sikereit éppen gyalogsággal, illetve lóról leszállított huszárokkal érte el. A Dunántúlt ugyanis a császáriak kezén lévő erődrendszer, a kurucok számára tartós sikerek elérésére kilátástalanná tette. Bottyán tudta azt, hogy a Dunántúlt csak az birtokolhatja tartósan, akinek a kezében a várak vannak. Előnyomulása közvetlen céljává teszi ezek elfoglalását és állandó megtartását. Nem azért éri el sikereit, mert „ő a gyors cselekvés embere volt: elhatározta, hogy rohammal veszi be a várat", hanem azért, mert elhatározásához biztosította a végrehajtás objektív feltételeit, nevezetesen kihasználta a gyalogság következetes alkalmazásában rejlő lehetőségeket. Elveiről már a hadjárat előkészületei is tanuskodtak: „Bottyán Uram conceptusa szerint nem kell már több lovashad oda által, csak gyalog."[12]

Hogy Bottyán Rákóczi koncepcióját követte, erre Rákóczi nem egy megjegyzéséből következtethetünk: „sürgesse említett generálisunkat elégséges gyalogsággal való általmenetelére".[13] Még az elindulás előtti utolsó pillanatokban is gyüjti a gyalogságot, mert tudja, hogy a megerősített várakat, sem elfoglalni, sem anélkül megtartani nem tudja: „... kérem Nagyságodat: valami hajdúságot Földvárhoz küldene Nagyságod többet, mivel Siklós várában, Pécsre és Simontornyára szükségképpen kell hajdúságot helyeztetnem."[14] A gyalogság helyes alkalmazási módját pedig többek között bizonyítják Simontornya, Pápa és a Fertő-

12 Vay Ádám levele Rákóczihoz 1705. május 1-én. Archivum Rákóczianum IX. kötet 187. old.

13 Rákóczi Barkóczyhoz, 1705. április 4-én. Archivum Rákóczianum, IX. kötet, 182. old.

14 Bottyán Bercsényihez, 1705. november 16-án. Archivum Rákóczianum, IX. kötet 272. old.

Sopron-i redoutok elfoglalása. A gyalogsággal elért sikereit még tábornok társai sem tagadhatták: „Küldjük által Bottyánt" — írja egy évvel később Eszterházy Antal Rákóczihoz — „bárcsak kétezer hajdúsága lehetne Bottyánnak: nevezetes állapotokat vihetne végben és azon földnek kiváltképpen való conservátiója következnék."[15] A gyalogság merész és bátor alkalmazása a hadműveleti siker érdekében messze fölül emeli Bottyánt Rákóczi többi tábornokainak maradi, a váratlan feladatokkal szemben tehetetlen hadműveleti vezetésén.

A stratégia, a taktika, a hadműveleti vezetés művészete, valamint a háborút befolyásoló tényezők figyelmen kívül hagyásáért mindkét tanulmány hadtörténeti értékét kétségbe kell vonnunk. Mert hiába keressük „a haderő felépítésére, vezetésére, kiképzésének módszerére, a felmerülő hadifeladatokra és azok végrehajtásának módjára"[16] vonatkozó adatokat, egyszóval azt a haditudományt, amely „az állam osztálytagozódásából adódik, és amit meghatároz a termelőerők fejlődésének színvonala."[17]

A szovjet hadtörténészek figyelmeztetnek arra is, hogy milyen nagy szerepet töltenek be a harci cselekményekben a különböző földrajzi tényezők: az éghajlat, a terep, a folyók, a terület lakottságának foka stb. A vonulás, költözés, menetelés problémáival kapcsolatban a szerző jelentéktelen megállapításokat tesz, azok hadászati és harcászati jelentőségét nem méri fel. „Bottyán ezután a Nagy Alföldre száguldott seregével,"[18] vagy „Átmenve a Vágon".[19] és az ehhez hasonló megállapítások sokasága nem tárja fel azokat a nehézségeket, amelyeket a tavaszi és őszi áradások idején a megduzzadt folyókon, mocsarakon való átkelés, a sártengerré vált utakon való menetelés jelentett. A földrajzi tényezők lebecsüléséből következnek az ilyen állítások: „Herbersteinék további terveit Bottyán teljesen meghiúsította. Földvárnál készenlétben álló seregeit csatarendbe állította, erős védelmi vonalat alakítva így a Duna és a Balaton között."[20] „Simontornyára támaszkodva a Balatonig erős sáncvonalat épített ki, mely évek múlva is a dunántúli kuruc csapatok egyik jelentős állása volt."[21] Ilyen hatalmas harcrend (és nem csatarend) felállítására, t. i. a Duna és a Balaton, illetve Simontornya és a Balaton között, nemhogy a Bottyán parancsnoksága alatt lévő ezredek, de még az egész kuruc hadsereg is kevés lett volna.

A katonai terminológia pontatlanságára néhány jellemző idézetet sorolunk fel. „Erdélyben Forgách Simon harcolt kisebb seregcsoportokkal."[22] A seregcsoport a kuruc hadvezetésben ismeretlen, és a modern

15 Eszterházy Antal Rákóczihoz 1706. november 15-én. Archivum Rákóczianum, IX. kötet. 306. old.
16 Frunze válogatott művei. I. rész. H. M. HVK. Budapest, 1950. 33. old.
17 U. o.
18 Várkonyi Á., Vak Bottyán, 24. old.
19 U. o. 89. old.
20 U. o. 44. old.
21 A Dunántúl felszabadítása 429. old.
22 Várkonyi Á., Vak Bottyán 28. old.

terminológiában is: néhány hadsereg együttesen. „Rövidesen eljött annak is az ideje, hogy... nagy ütközetekben mérkőzhet meg... az ellenséggel,"[23] „így volt ez Budavár ostrománál és a kisebb harcok idején is."[24] A csata, mind a harcoló felek számarányára, mind kiterjedésére nézve sokkal nagyobb jelentőségű, mint az ütközet. Helyesen tehát így kellett volna a két fogalmat használnia: nagy csaták, vagy nagy harcok és kisebb ütközetek. Helytelenül használja a hadrend és a harcrend fogalmát is: „már nem volt hadrend, csatasor, nem voltak tisztek, akik parancsoljanak..."[25] A csapatok a harcban harcrendben vesznek részt; a hadrend az összes csapatoknak a csata megkezdése előtti szervezését jelenti. Nem látja a szerző a haditerv és a hadműveleti terv közötti különbséget sem: „részletesen kidolgozta a dunántúli harcok tervét".[26] Harcok alatt a szerző itt az egyes hadműveleteket érti, melyek egy kidolgozott haditervnek voltak az elemei. „Bottyán is beszámol erről a heves tüzérségi offenzíváról."[27] A tüzérségi offenzíva a Rákóczi szabadságharcban ismeretlen, és azt először a Vörös Hadsereg alkalmazta a német fasiszták elleni Nagy Honvédő Háborúban.

Nem utolsósorban kell beszélnünk azokról a tárgyi tévedésekről, amelyek fokozott óvatosságra intenek a munkák olvasása közben. „Egyelőre Bottyán a Duna-Tisza közén végigportyázta Szegedet, Pétervárad, Földvárt..."[28] Pétervárad és Földvár nincs a Duna-Tisza közén. Állandó térkép használattal az ilyen tévedések elkerülhetők. „1706... a legjobb huszár-brigadérosnak, Balogh Ádámnak is csak öt-hatszáz embere maradt..."[29] Ebben az időben Balogh Ádám még nem volt brigadéros. A legkomolyabb tárgyi tévedés a nagyszombati csatával kapcsolatos. A nagyszombati csatában „a tüzes roham, melyet Bottyán vezetett, megbontotta a császáriak sorait."[30] Bottyán nem volt ott a nagyszombati csatában, pedig a szerző nemcsak szerepelteti őt, hanem a csata lefolyásában is komoly jelentőséget tulajdonít neki. A tévedés onnan ered, hogy Thaly Kálmán szerepelteti — Kolinovics megbízhatatlan elbeszélése alapján — a nagyszombati csatában Bottyánt. Kolinovicsra, mint döntő forrásra több esetben hivatkozik a szerző, pedig használata nagyobb óvatosságot kíván.

Szükséges végezetül felhívni a szerző figyelmét arra a „békés" hangra, amely mindkét munkában többször megtalálható. Bottyán, aki egész életét harcban töltötte, ebben a forrongó, szakadatlanul új küzdelmeket hozó korszakban — mikor egy iskola számára alapítványt tett — „remélte, hogy a háború nyugtalan időszaka után, most már a tudo-

23 U. o. 10. old.
24 U. o. 11. old.
25 U. o. 79. old.
26 U. o. 35. old.
27 U. o. 42. old.
28 U. o. 28. old.
29 U. o. 50. old.
30 U. o. 26. old.

mányok ápolása békés esztendei következnek el."[31] Vagy: „Meg kellett nyerni az ingadozó középnemességet, lefegyverezni a kétkulacsos számítgatókat és nyugodt, békés munkát biztosítani a jobbágyság számára."[32]

A Dunántúl felszabadítása 1705-ben című tanulmányában igen nagy szerkezeti aránytalanság található. A 40 oldalas tanulmányból 24 oldal foglalkozik az ú. n. előzményekkel és csak 16 a szorosan vett hadműveletekkel. A bevezető rész öncélúvá vált, nincs meg a két rész közötti szerves összefüggés, a bevezetésből nem épül fel ez a kép, amely a dunántúli felszabadító háború megindulásának az előzményeit mutatná. Megkövetelhető az, hogy a szerkezet világos és áttekinthető legyen és úgy tárgyalja, csoportosítsa az anyagot, hogy az az olvasóhoz a legrövidebb úton közvetítse a szerző lényeges megállapításait. A döntő szempont itt azt hiszem, a tárgyalt kérdések súlya, jelentősége és nem a rendelkezésre álló anyag mennyisége. Ennek a tanulmánynak a súlyát pedig a hadieseményeknek, a hadműveletek leírásának kellett volna képeznie.

Mindkét tanulmány olvashatóságát igen megnehezíti az, hogy egyetlen használható vázlat sem készült a hadműveletek megmagyarázására. A Bottyán-életrajzban közölt vázlatok kifejezéstelenek és ismeretlen jelzések szerint készültek. A dunántúli hadjárathoz még sokkal inkább szükség lett volna világos, áttekinthető vázlatokra, hiszen itt nem egymásba folyó harccselekményeket, hanem egy határozott irányban induló és folyó hadműveletet kellett volna ábrázolnia.

V.

A tárgyalt hiányosságok miatt Várkonyi Ágnes tanulmányai nem érték el a célt, nem tudták betölteni azt az űrt, amelyet a Vak Bottyán életrajz hiánya mindannyiunk számára jelent. Várkonyi Ágnes nem oszlatta szét a Thaly Kálmán által Bottyán köré font mesterséges ködöt, sőt legtöbbször maga vezette el olvasóit a kuruc romantika világába. A szerző azzal, hogy megfosztotta hősét reális, emberi vonásaitól és vélt, vagy más történetírók által Bottyánra ruházott tulajdonságokkal díszítette fel, jószándékú kísérletét eleve sikertelenségre kárhoztatta. Pedig a tanulmányok olvasása közben is kiderül, hogy a szerzőben meg vannak azok a képességek és feltételek, amelyek jó, történelmileg hiteles és emellett nevelő erejű tanulmányok megírását eredményezhették volna. Éppen azzal bizonyíthatjuk be a Rákóczi-szabadságharc történetének és szereplőinek szeretetét, — amiről a szerzői munkáiban oly sokszor meggyőződhetünk — ha visszahozzuk Rákóczit, Vak Bottyánt és a többi kiemelkedő hőst a romantika világából, ha húsból és vérből álló, hibákkal és erényekkel felruházott embereket állítunk követendő példaként dolgozó népünk elé. Hadtörténelmi tanulmányaink akkor fognak meg-

[31] U. o. 12. old.
[32] A Dunántúl felszabadítása 421. old

felelni a kitűzött feladatoknak, ha katonáink az ábrázolt hősökben nagy elődeinket ismerik fel, ha tanulnak hibáikból és követik erényeiket, és azzal a tudattal indulnak a kiképzés, a gyakorlat mindennapos küzdelmébe, hogy ők valósítják meg mindazokat a reális célkitűzéseket, amelyekért elődeink harcoltak évszázadokon át.

Ennek a hozzászólásnak az volt a célja, hogy felhívja a figyelmet a hadtörténetírás néhány alapvető szempontjára.

Hadtörténetíróinkra nagy feladatok várnak, de ezek megoldását igen megkönnyíti és megalapozza az, hogy:

1. a marxizmus-leninizmus klasszikusai tisztázták a hadtörténelem problémáit;

2. a hadászat és harcászat elvei gyakorlatilag megvalósultak a legtökéletesebb haditudományban, a sztálini haditudományban;

3. előttünk jár példát mutatva, ezernyi tapasztalatával és eredményével a szovjet hadtörténelmi irodalom.

Tehát csak az szükséges, hogy a hadtörténelemmel foglalkozó történészek alapos katonai ismeretekre tegyenek szert, behatóan foglalkozzanak az adott korszak gazdasági, politikai stb. történelmével, amelyeknek ismerete nélkül a háborúk jelenségeit sem lehet megérteni. Nem utolsósorban szükséges a történészek közötti állandó és folyamatos együttműködés.

Csakis így lehet megfelelnünk azoknak a feladatoknak, amelyek megoldását pártunk és egész dolgozó népünk fiatal történészeinktől joggal elvárja.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

OKMÁNYOK A VÖRÖS HADSEREG TÖRTÉNETÉHEZ

A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregéről eddig nagyon kevés dokumentum jelent meg nyomtatásban. Az alább közölt okmányok kiválasztásánál két szempont vezetett bennünket. Egyrészt, lehetőleg alapvető dokumentumokat kívánunk közölni a Vörös Hadsereg történetéhez, másrészt néhány kiegészítő okmányt akarunk adni a Közlemények jelen számában megjelenő, a Vörös Hadsereg problémáival foglalkozó tanulmányhoz.

Az első három okmány az egységes hadseregparancsnokság létrehozására vonatkozik. Április 21-ig a hadsereg szervezése, kiképzése, vezetése a Hadügyi Népbiztosság kezében van. A románok április 16-i támadása szükségessé teszi egy hadseregparancsnokság felállítását. Megalakul a Keleti Hadseregparancsnokság. Hatáskörét május 1-én kiterjesztik és május 6-án, amikor már nyilvánvaló, hogy hadműveleteket eredményesen csak egységes hadseregparancsnokság irányíthat, megalakul a Hadseregparancsnokság.

A következő két okmány a május 1—2-i eseményekre vet fényt, a hadseregen belül. Böhm, a hadsereg parancsnoka, olyan utasítást küld Budapestről a Keleti Hadseregparancsnokságnak, amely tétlenségre kárhoztatná a hadsereget és a szorongatott helyzetben összeomlást jelentene. Néhány órával később adja ki Stromfeld, a hadsereg vezérkari főnöke, az ezzel ellentétes parancsot: az ellenségnek tovább is ellenállni. Érdemes összevetni az eredeti, segédtiszti fogalmazványt a Stromfeld által javított kiadvánnyal. Ez a dokumentum is alátámasztja Stromfeld kemény, egyenes jellemét, határozott és megalkuvás nélküli katonai erélyét.

A hatodik okmány a miskolci támadásra kiadott parancsot ismerteti.

Végül a két utolsó okmány adatokat szolgáltat a kecskeméti felvonuláshoz, illetve az azt követő felvidéki hadműveletek megindulásához. A hírszerző osztály jelentései a május 17-ét megelőző időből hatalmas arányú antant csapatmozdulatokról, túlzott számú és erősségű ellenséges erőkről szólnak. A hadseregparancsnokságot úgy tájékoztatják, hogy délről a franciák támadása várható. Ezért elhatározták az erők átcsoportosítását, valamint a déli hadműveletek előkészítését. Amikor már nyilvánvaló, hogy az antant csapatok nem támadnak, az átcsopor-

tosított erőket az északi frontra szállítják és ezek is résztvesznek a felvidéki támadó hadműveletekben.

*

Az itt közölt okmányok mindegyike teljes szöveggel, a végleges fogalmazvány formájában került nyomtatásba. Kivétel az ötödik okmány, amelynél közöljük az eredeti és végleges fogalmazványt is. Távirati szövegnél nem hagytuk meg az eredeti írásmódot (tehát „oe"-ból „ő" lett) és megfelelő helyen a kisbetűket nagyra javítottuk (tehát „solt" helyett „Solt"). Helyesírási, stiláris, géphibákat kijavítottuk.

A szövegben gyakrabban előforduló rövidítések:

parság (pság) = parancsnokság
zlj. = zászlóalj
ho. (h. o.) = hadosztály
hdt. (hdtst) = hadtest
kül. = különítmény

A KELETI HADSEREGPARANCSNOKSÁG FELÁLLITÁSA.[1]

1. hadosztály parságnak, Nyíregyháza, 421/1[3]
4. hadosztály parságnak, Püspökladány,
5. hadosztály parságnak, Békéscsaba.
Debreceni katonai kerületi parság, Debrecen.[2]

Budapest, 1919 április hó 21-én.

„(V a l a m e n n y i n e k)

1. A Tisza és Maros közötti területen lévő és oda irányított összes csapatok, parancsnokságok, és hatóságok felett parancsnokságot ezennel átveszen. Az alattam lévő parancsnokság címe: „Tiszántúli vörös hadseregparancsnokság".[4]

Székhelye április 22-e délelőttjétől kezdve Szolnok.[5]

2. A hadseregen belül a következő csoportosítás lép érvénybe.
   a) A 6. hadosztály parságnak (Békéscsaba) alárendeltetnek mindazon parancsnokságok és csapatok, valamint azok az intézetek, melyek hadműveletekre szükségesek, melyek a Maros beömlésétől a Tiszába Arad és a Sebeskőrös között állanak.
   b) A debreceni katonai kerületi parság (Debrecen) alá rendeltetnek mindama parancsnokságok és csapatok, melyek a

1 Eredeti fogalmazvány.
2 A parancsot a felsorolt alakulatok parancsnokságai kapták.
3 Iktatószám.
4 Későbbiek folyamán „Keleti Hadseregparancsnokság".
5 Május 6-tól Gödöllő.

Sebeskőrös, Sáp, Hajdúböszörmény, Téglás, Nyíradony, Szaniszló területén állanak.

c) Az első hadosztály (útban Nyíregyházára) parancsnoksága alá lépnek mindama csapatok, parancsnokságok és hadműveletekre szükséges intézetek, melyek Szaniszló, Nyíradony, Téglás, Hajdúnánás, Ibrány, Csap területén állanak.

d) A 4. hadosztály parancsnokság (Püspökladány) parancsnoksága alá lépnek az összes 4. hadosztály hadrendjébe tartozó parancsnokságok és csapatok, továbbá a Debrecen részére szükséges hadműveleti intézetek.

3. Az egyes csoportok feladata:

a) 6. hadosztály:
a Marosvonal megfigyelése a Tiszától való beömléstől Aradig, valamint Arad és a Sebeskőrös között az ellenség előnyomulásának feltartóztatása.

b) Debreceni katonai kerületi parancsnokság:
az ellenség előnyomulásának megakadályozása a Sebeskőrös és Nyíradony Téglás vonala között.

c) Az 1. hadosztálynak:
az ellenség előnyomulásának feltartóztatása Nyíradony—Téglás vonalától északra, egész a Tiszáig.

d) A 4. hadosztály parság:
a beérkező erőkből egy három zlj. és egy ütegből álló különítményt Balmazújváros környékére, a zömét a beérkező erőknek Nádudvar, Püspükladány környékére összpontosítsa. Feladat ezeket az erőket teljes harckész állapotba helyezni.

4. A 3. pontban említett feladatok végrehajtására a következő irányelvek mérvadók:

a) A Maros vonal megfigyelése főképpen a Vörös Őrség egyénei által eszközöltessék.

b) A Maros és a Tisza között az arcvonalban csakis felderítő osztagok hagyandók a főútvonalakon (1 gyal. század, 2 géppuska, néhány lovas), melyeknek feladata feltétlenül[1] az ellenséggel az érintkezést fenntartani. Tehát ilyen osztagok azonnal az ellenség irányában előre tolandók.

c) A 6. hadosztály parság a rendelkezésre álló erőket egyrészt Kisjenő környékén, másrészt Nagyszalonta környékén összpontosítsa. És ezekkel az erőkkel esetleg előnyomuló román erőket meglepőleg és átkarolólag támadja meg és így verje vissza.

d) A debreceni kerületi katonai parancsnokság a rendelkezésre álló erőből csoportot alakítson.

[1] Géppel aláhúzva.

Egy kb. két zlj. erős csoportot Berettyóújfalu környékén, melynek feladata a Nagyváradról esetleg előnyomuló ellenséges csapatoknak támadó előnyomulás által (átkarolás) visszavetése.

A rendelkezésre álló többi erőt Debrecentől keletre összpontosítandó és ellenséges előnyomulást, szintén átkaroló támadással az egész erőnek egy helyen való bevetésével, akadályozza meg.

e) Az 1. hadosztály parság ugyanolyan elvek szerint járjon el a további védekezésben, mint a többi hadosztályok. Minden erővel oda kell igyekezni, hogy az újonnan beérkező csapatok Nyíregyháza, Nagykálló, Napkor területén először gyülekeztessenek és úgy, mint a 4. ho. teljesen harckész állapotba helyeztessenek.

A székelykülönítmény szétugrasztott részeinek egy helyen való gyülekeztetése és ismét harckész osztagoknak szervezése a legnagyobb eréllyel hajtandó végre.

Addig, amíg az első hadosztály parság teljesen nem tájékozódott, az 1. ho. csoportja felett az 5. ho. parság viseli a parancsnokságot.

5. Mindama katonai parságok, hatóságok, póttestek, egyes egyének, melyek nem a harcra hivatvák, a következőképpen gyülekeztetendők: a 6. ho. parancsnokság területéről Tiszaföldvár, Kunszentmárton területére. A debreceni katonai kerületi parancsnokság részéről Törökszentmiklós, Tiszaföldvár területére (azokat amelyek Nagyvárad irányából vonultak vissza) és Tiszafüred Madaras területére azokat, akik Debrecen irányából vonandók vissza. Az 1. ho. területéről Tiszapolgár, Tiszalök területére.

6. A hadseregparancsnoksághoz az első jelentést Szolnokra április 22-én déli 12-kor kell leadni.

Ettől az időponttól kezdve minden közvetlen érintkezés a hadügyi népbiztossággal tilos. Kivételt képez az 5. ho. parság, mely a Tiszától északra fekvő területről közvetlen jelent.

7. Ezt a parancsot kiadom az 1., 4., 5., 6. hadosztályparancsnokságoknak és a Debreceni katonai kerületi parancsnokságnak".[1]

Aláírás: Bőhm Vilmos hadseregparancsnok.
1. sz. hadművelet.

Kézjegy: St.[2]

1 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság iratai 44. fasc. (1. irat).
2 Stromfeld.

A KELETI HADSEREGPARANCSNOKSÁG HATÁSKÖRÉNEK KITERJESZTÉSE.[1]

Kel hads par Szolnok.[2]
Budapest Hünb 18—81 — 1—12/30 — n.[3] St. V. I. 8 óra 30 dut.[5]
Könyeszy 230 Máj. 1. 1.30[4] 501/5.[6]

„Bőhm Vilmos hadseregparancsnok május 1-én dut 6 órától kezdve vegye át az északi arcvonal parancsnokságot is, az Ipoly torkolatától kezdve a Tiszáig. Az említett körletben lévő csapatok és parancsnokságok (3. és 5. hadosztály) neki alárendeltetnek. A 2. hadosztály csapataival a Hadügyi Népbiztosságnak közvetlenül parancsai alá lép. E hadosztály hadműveleti körlete Solt, Fülöpszállás és Alpár vonalától délre eső terület, említett községeket beleértve. Kiadatik a kel hads. 2., 5. és 6. hadosztályparságnak."[7]

Aláírás: Hadügyi Népbiztosság 501/91. hdm.

A HADSEREGPARANCSNOKSÁG FELÁLLITÁSA.[8]

Hadseregdispositio.[9] 505/12.[10]
Gödöllő 1919 V. 5-én.
Lássa Kiadás után:

V. 6.
- Bangha (tüzér)
- Károly (távf.)
- Zágonyi (vasúti)
- ? (anyagi)[11]
- II. hdtst.
- I. hdtst.
- III. hdtst.

V. 7.
- 5. ho.
- 3. ho.[12]

„A kormányzótanács határozata alapján a köztársaság összes harcrakész csapatai felett a parancsnokságot V. 6. dut. 6 órakor átveszem. Eme csapatok, parancsnokságok stb. összes ügyeit ennélfogva a „Hadsereg parancsnokság" vezeti, Gödöllő székhellyel.

1 Eredeti távirat.
2 Keleti Hadseregparancsnokság, Szolnok.
3 Iktatószám.
4 Kiadó és időpont. (Hadügyi Népbiztosság 12 óra 30 perckor.)
5 A Hadseregparancsnokságon vették május 1-én 1 óra 30 perckor.
6 Stromfeld Aurél kézjegye és vettemezése.
7 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság irataj 45. fasc. (100. irat.)
8 Eredeti fogalmazvány, szabályos hadseregparancsnokságí előadói íven.
9 Előadói ív felirata.
10 Iktatószám.
11 Olvashatatlan név (Lichtnecker ?).
12 A parancsot a felsorolt előadók és alakulatok parancsnokságai kapták.

A hadseregen belül a következő csoportosítást rendelem el.

1. Cegléden felállíttatik az I. hadtestparancsnokság.
   Hadtestparancsnok: Vágó Béla népbiztos elvtárs, vezérkari főnök Politovszki elvtárs.
   A hadtestparancsokságnak alárendeltetnek: a 2. hadosztályparancsnokság és a budapesti csoportparancsnokság, az ezeknek alárendelt parságokkal és csapatokkal.
   Az 1-sö hadtest feladata: a Duna és Tisza között fekvő terület. valamint a Tisza menténck Alpártól Kiskőreig bezárólag való megfigyelése.
   A hadtest csapataiból egy erős tartalékcsoport vonandó össze Nagykőrös—Abony—Cegléd területére. A hadseregparancsnokság óhaja az volna, hogy ezen területen legalább a 68. gyalogezred, és az 1. vadászezred alakulatai nyerjenek elhelyezést.
2. 5. hadosztályparancsnokság. Székhelye: Füzesabony.
   Hadosztályparancsnok: Szakáll Kálmán elvtárs, vezérkari főnök: Németh elvtárs, hadosztály politikai megbízott: Illés József népbiztos elvtárs. Az 5. ho. parság átveszi a parancsnokságot a jelenleg már a hadosztályparancsnokságnak alárendelt csapatok és a Sáróy—Szabó dandár csoport felett.
   Feladata: A Tisza vonal megfigyelése Kisterenyétől északra, továbbá a Tisza és Verpelét—Pétervására, Rimaszécs (az összes helységeket beleértve) között fekvő terület megfigyelése. A ho. parság igyekezzék csapatainak zömét mint ho. tartalékot Füzesabony környékén összpontosítani.
3. 3. hadosztályparancsnokság. Székhelye: Aszód.
   Hadosztályparnok: Ferjentsik Ottó elvtárs, vez. főnök: Horváth Dénes elvtárs, ho. politikai megbízott: Pogány József elvtárs.
   Feladata jelenleg a hadosztályparancsnokságnak már alárendelt csapatokkal az 5. hadosztálytól nyugatra és az Ipolynak a Dunába való beömlése között fekvő terület megfigyelése.
4. Székesfehérváron felállíttatik a II. hadtestparancsnokság.
   Hadtestparnok: Hamburger Jenő népbiztos elvtárs, Vez. főnök: Craenenbrock Edgar elvtárs.
   Ennek a hadtestparancsnokságnak alárendeltetnek az egész Dunántúl területén lévő összes parancsnokságok és csapatok melyek hadműveletekre alkalmasak.
   Feladata: északon a Duna vonal, délen a jelenlegi demarkacionális vonal megfigyelése. A 2. hadtestparancsnokság csapatainak zömét Hajmáskér—Veszprém területén, mint hadtesttartalékot vonja össze. A hadseregparancsnokság óhajtaná, hogy ezen területen körülbelül 9 zászlóalj, megfelelő számú tüzérség és lovasság legyen összpontosítva.
5. III. hadtestparancsnokság.
   Hatvan székhellyel a 3. hadtestparancsnokság állíttatik fel. Pa-

rancsnok: Landler Jenő népbiztos elvtárs, vezérkari főnök: .....: A 3. hadtest kötelékébe kerülnek az összes tartalékba, illetve gyülekeztetésben lévő seregtestek éspedig az 1., 4. és 6. hadosztályok és a székely különítmény.

Hadműveleti területek:

Hadműveleti területet képez az egész terület, amely a Dunától északra és keletre fekszik, Budapestet beleértve, a Dunántúli területből pedig a Dunától és a jugoszláv demarkációs vonaltól 20—20 km-re északra, illetve délre fekvő terület. A hadműveleti területből az egyes rendelkezési egységeknek kiutaltatik: 1. 1. hadtestparancsnokságnak a Dunaegyháza—Pilis—Jászberény—Jászapáti—Kiskőre vonaltól keletre, illetve délre fekvő terület. 2. Az 5. hadosztályparancsnokságnak az 1. hadtestparancsnokságtól északra fekvő terület Jászberény—Gyöngyös (ezt kizárólag) Pétervására—Rimaszécs (ezeket a helyiségeket beleértve) közötti terület. 3. A 3. hadosztályparancsnokságnak az 5. hadosztálytól keletre és Gyöngyös—Vác vonaltól északra fekvő terület. 4. A 2. hadtestparancsnokságnak a Dunántúl-i összes hadműveleti területek.

A fent nem említett és hadműveleti területet képező egyéb terület a hadseregparancsnokságnak közvetlenül marad alárendelve. A kiutalt hadműveleti területeken belül az összes Direktóriumok és egyéb politikai hatóságok a parancsnokságokat legteljesebb mértékben támogatni kötelesek és így ezekkel az érintkezés ezirányban azonnal felveendő. Ennek ellenében az illető parancsnokságok a belrend teljes feltartásáért felelősek és ott, ahol szükséges, e tekintetben a Direktóriumokat stb támogassák."[2]

Aláírás: nincs.

BŐHM INTÉZKEDÉSE MÁJUS 2-ÁN AZ ELLENÁLLÁS MEGSZÜNTETÉSÉRE.[3]

Keleti Hadseregparancsnokság.[4] Vette: Erb.[5]

„Bőhm hadseregparancsnok 1919 május hó 2-án del. 6-kor Budapestről a következőket telefonálta:

A hadseregparancsnokság azonnal parlamentairek útján csehekkel, románokkal és délszlávokkal lépjen érintkezésbe és a parlamentairek jelentsék be Stromfeld vezérkari főnöknél lévő távirat alapján, a távirat szószerinti szövegével, hogy a magyar kormány az antanttól táviratilag már békét kért."[6]

Aláírás: nincs.

1 Név nincs kiírva.
2 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 45 fasc. (328. irat).
3 Telefonjelentés. (A leadott szöveg szószerint legépelve egy papírlapra.)
4 Fejléc. Géppel írva.
5 A Hadseregparancsnokság irodájának beosztottja. Géppel írva.
6 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság irata: 45. fasc. (130. irat).

STROMFELD INTÉZKEDÉSE A TOVÁBBI ELLENÁLLÁSRA.[1]

Tartalom: Ellenségnek tovább is ellenállni.[2] 502/16.[3]
1. ho. parság, Mezőkövesd (1) Gödöllő 1919. V. 2-án.
6. ho. parság, Nagykőrös (2) St.[5]
Sárói csoport, Dormánd (3)
Árki csoport, Cegléd (4)[4]

Eredeti fogalmazvány:

„1—4

„Minden félreértés elkerülése és a forgalomban lévő kósza hírek ellenére — elrendelem, hogy az eddig kiadott parancsok még mindig érvényesek, tehát ahol lehetséges, az ellenséggel szemben ellenállást kell kifejteni."

Stromfeld által javított fogalmazvány:

„1—4

„Minden félreértés elkerülése és a forgalomban lévő kósza hírek ellenére — tudatom, hogy az eddig kiadott parancsok teljesen érvényesek, tehát az ellenséggel szemben a legerélyesebb ellenállást kell kifejteni."[6]

A MISKOLCI HADMŰVELETEK ELŐKÉSZITÉSE.[7]

Hadseregparancsnokság.[8] 517/15.[9]
III. Hadtestparancsnokság, Mezőkövesd.
I. Hadtestparancsnokság, Cegléd.[10]
Gödöllő, 1919. május hó 17-én.

„A II. hadtest az alárendelt 1. és 5. hadosztállyal május 19-én reggel Kisgyőr, Borsodnyék környékéről Miskolc felé a támadó előnyomulást megkezdi.

A miskolci akció támogatására az I. hadtest szakaszában az ellenséges erők demonstráló magatartással a következőképpen lekötendők:

1. Mindszenttől Kiskőreig alkalmas helyen járőrökkel a Tiszán való átkelés megkísérlendő.
Gyalogsági és tüzérségi tűz fokozandó.

1 Eredeti fogalmazvány, szabályos hadseregparancsnoki előadói íven.
2 Előadói ív felirata.
3 Iktatószám.
4 A parancsot a felsorolt alakulatoknak továbbították.
5 Stromfeld Aurél vezérkari főnök kézjegye.
6 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 45. fasc. (159. irat).
7 Eredeti fogalmazvány.
8 Előadó ív felirata.
9 Iktatószám.
10 A parancsot kapták.

2. A szolnoki hídon (ha a harcászati viszonyok megengedik) igyekezzék egy különítmény a Tiszán átkelni. A különítmény, a híd közvetlen biztosítására egy kis hídfőt szálljon meg, mely hídfő csak akkor ürítendő ki, ha az ellenség határozott ellentámadási szándéka nyilvánvalóan mutatkozik.
3. A kiskőrei hídon át egyes vegyes különítmény, mint portyázó csapat Kunhegyes felé derítsen fel. A sötétség beálltával ezen különítmény visszavonandó a nyugati partra. A különítmény 1—2 gyalogszd erős legyen.
4. Ezen akció egyszersmind nagyobb mértékű felderítésre is felhasználandó.

A miskolci akció esetleges elhalasztását idejekorán tudtul fogom adni.

Kiadom: I. hadtestparságnak, és tudomásul a III. hadtestnek."[1]

Aláírás: Hadseregparancsnokság.

RENDELKEZÉS A 4. ÉS 6. HADOSZTÁLLYAL MÁJUS 17-ÉN.[2]

Hadtestparancsnokság.[3] 517/28.[4]
I. hdtsparság.[5]

„Az általános politikai helyzet és az ellenségről beérkező hírek alapján valószínű, hogy az entente csapatok Szeged környékéről előnyomulásukat Kecskemét irányában a legközelebbi időben megkezdik. Az ellenséges előnyomulást a hadseregparancsnokság összes erejének latbavetésével támadólag akarja megakadályozni. Erre a célra a jelenleg rendelkezésre álló 4. és 6. hadosztályokat szállítja Hatvan környékéről Kecskemétre. Mindkét hadosztály az első hadtestparancsnokságnak rendeltetik alá, mely a beérkező hadosztályokat Kecskemét környékén akként csoportosítsa, hogy ezzel a hadseregparancsnokság parancsára támadó előnyomulásukat Félegyháza—Szeged irányában a felvonulás befejeztével megkezdhessék."[6]

Aláírás: Hadseregparancsnokság.
517/28. hdm.

Kézjegy: St.[7]

1 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 48. fasc. (54. irat).
2 Eredeti fogalmazvány.
3 Előadói ív felirata.
4 Iktatószám.
5 A parancsot megkapta.
6 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 48. fasc. (70. irat).
7 Stromfeld.

RENDELKEZÉS A 4. ÉS 6. HADOSZTÁLLYAL MÁJUS 27-ÉN.[1]

V. 27. 1 óra m.[2] 527/1.[3]

I. hadtestparság, Cegléd.[4]

„A 4. és 6. ho. mint hadseregtartalék Miskolc környékére szállíttatik. Az élen a 6. ho., utána a 4. ho. szállítandó el. Szállítás a kecskeméti vonalparsággal (Tichy) végrehajtandó úgy, hogy az első szállítmány V./27. dut. 6 órakor induljon. Minden órában egy vonat elindítandó.

A csapatoknak a vasúti szállítás idejére 3 napi élelem adandó.

Egy vezérkari szakközeg a 6. és 4. ho.-tól mielőbb Gödöllőre útbaindítandó.

Kiadom I. hds. parságnak."[5]

Aláírás: Hsg. psg. 527/1. hdm.

Kézjegy: St.[6]

Közli: Hetés Tibor.

1 Eredeti fogalmazvány.
2 Kiadás ideje (Május 27-én hajnali 1 órakor).
3 Iktatószám.
4 A parancsot kapta.
5 H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 5. fasc. (49) irat).
6 Stromfeld.

IRATOK II. RÁKÓCZI FERENC TISZÁNTÚLI HADJÁRATÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

Rákóczi 1703. július 18-án kelt át Vásárosnaménynál a Tiszán és tiszántúli hadjáratának végén, október 17-én érkezett Tokaj alá. A közbeeső három hónap alatt a táborába sereglő jobbágynép segítségével birtokába vette a Tiszántúlt Váradtól és Gyulától egészen Máramarosig. Hadjáratáról kevés forrás maradt fenn, s különösen kevés a kuruc eredetű iratok száma. A fejedelmi kancellária leveleskönyve (*Protocollum Expeditionum ab Anno 1703 ad Annum 1706*) csak október 18-ával kezdődik. Ez a magyarázata annak, hogy a tiszántúli hadjárat történetével a kutatók nem foglalkoztak s az összefoglaló munkák is jóformán csak Rákóczi *Emlékiratai*-t írták át, amikor 1703 nyarának eseményeiről szóltak. A tiszántúli hadjáratról írt tanulmányunkban a teljes forrásanyag számbavételével rajzoltuk meg Rákóczi első hadjáratának képét. Most azokat az okmányokat közöljük, amelyek tanulmányunk megjelenése óta kerültek elő.

Az iratok egy kivételével mind kuruc eredetűek. Mindegyik előreviszi valamivel a kutatást s némelyik, pl. Bessenyey Zsigmond levele, vagy Illosvay Bálint edictuma, fontos adatokat is szolgáltat. Különösen értékesnek bizonyult Barcsay Ábrahám jelentése az erdélyi Guberniumhoz a brádi kuruc győzelemről, mely jelentősen módosítja a tiszántúli hadjárat válságos szakaszára vonatkozó ismereteinket.

Az iratokat betűhíven adjuk, a felesleges nagybetűket azonban elhagytuk, a hiányzó ékezeteket és elválasztójeleket viszont kitettük. A jegyzetekben megvilágítottuk az egyes iratok keletkezési körülményeit s rámutattunk jelentőségükre. A tanulmányunkban foglalt adatokra csak röviden utaltunk. Ahol a jegyzetek mellett nincs forrásutalás, mindenütt ezt idéztük.

1.

1703. augusztus 1. Ibrány.

Bessenyey Zsigmond levele Kőrösy Györgynek.

Július 30-án kelt levelére válaszol. Nem bízik a megyei felkelés sikerében, mert Rákóczi már bevette Kállót és Kisvárda is meghódolt neki. Buday István, Melith Pál, Kállay Ferenc és János hűségére álltak.

Az Ibrányba szorult nemesség őt küldötte ki, hogy meghódolásukról tárgyaljon.

Eredeti, sajátkezű levél. — *Címzése:* Nemzetes Vitézlő Kőrösy György bizodalmas s kedves sógor uramnak eő kegyelmének Patak. *Külsején Körösy írásával:* 1703. die 4. Augusti. Besenyei Sigmond *uram* ír az új kuruczság felől. — *Kőrösy György iratai közül került az Országos Levéltár Rákóczi-gyüjteményébe: II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.*

Ajánlom szolgálatomat bizodalmas Sógor Uramnak, Kegyelmednek.

Kegyelmed 30-dik Julii datált levelét kedvesen vöttem ez órán. Értem, hogy készülnek az insurectióhoz kéntelen, mely nem vélem nyomós légyen, Kállót az Fejedelem meg is vötte. Ugy van mai napon tudtunkra, hogy Kisvárda is submittálta magát. Az kállai praesidium, német s magyar, az Fejedelem hűségére állott, hada minden nap igen szaporodik. Buday István Uram is hűségeskedik, Melith Pál, Kállai Ferenc és János, már most mi vagyunk rajta. Hitre beszélni és conclusum kedvéért engem kültek ki az itt való becsületes rendek: elválik dolgunk nekünk is harmad nap alatt, mivel ma vissza kültünk az táborra. Az feleségem Kegyelmedet köszönteti, kívánván, láthassam hamar üdőn Kegyelmedet friss egésségben

Kegyelmed kész szolgája, sógora

Bessenyey Zsigmond

Ibrány, 1. Augusti *Anno* 1903.

P. S. Kérem Édes Sógor Uramat, Kegyelmedet: bizonyícsa hozzám most is olly affectióját, külgyön számomra egy nadrágnak való viola szin, avvagy kék fajlandis posztót, azon Kegyelmednél lévő zálogomra, de ha lehet, jó légyen; Kegyelmednek meg is szolgálom. Az posztó, Édes Sógor Uram, légyen egy sing s három fertáj, melyben bizom igaz attyafiságához.

Salutat novum principem.

A levélíró Szabolcs vármegye alispánja volt. Rákóczi, mikor 1703. július 18-án Vásárosnaménynál átkelt a Tiszán, kiáltványt intézett a megyéhez és felkelésre szólította fel. A nemesség azonban várakba zárkózott a kurucok elől. Kisvárdát Rákóczi ostromszerek hiányában nem tudta bevenni. „A nemesség nem akarta meghallgatni sem ajánlatainkat, sem fenyegetéseinket, de megígérte, hogy nem követ el semmiféle ellenséges cselekményt" — írja *Emlékiratai*-ban a fejedelem. Arra nincs adatunk, hogy az Ibrányba szorult nemességet is felszólította volna meghódolásra.

E levél módosítja és kiegészíti korábbi ismereteinket. Szabolcs vármegye csatlakozásáról csak annyit tudtunk, amennyit Rákóczi mond az *Emlékiratok*-ban: „Szabolcs megye nemessége, mely a kisvárdai várba zárkózott, már kibontott zászlókkal megjött Diószegre." Bessenyey tudósításából kiderül, hogy Ibrány csak augusztus 1. után, Kisvárda példáján okulva, hódolt meg, amikor már Debrecen is Rákóczi hűségére állott. A levél dátumából arra következtethetünk, hogy a fejedelem a verébsári táboron fogadta Bessenyeyt.

[1] Bessenyey Zsigmond életrajzát megírta Széll Farkas *A nagybesenyői Bessenyey-család történeté*-nek (Bp., 1890.) 68—76. lapján. Felesége Lövey Klára volt.

2 Buday István Bihar vármegye újjászervezése óta első alispánja volt a megyének. A sámsoni táboron csatlakozott a kurucokhoz. Rákóczi udvari hadainak kapitányává, majd a hajduk főkapitányává tette.

3 Báró Melith Pál volt az első arisztokrata, ki kuruccá lett. Gyulajnál a Kraszna-köz nemességével állott Rákóczi hűségére.

4 Kállay Miklós és Sztankay Éva fiai. János a család orosi, Ferenc napkori ágának őse. *(Nagy Iván,* VI. 29. l.) A szabadságharcban tevékenyen nem vettek részt.

5 Kőrösy György életrajzát l.: Thaly Kálmán, *Körössy György történelmi és nemzedékrendi följegyzései a XVII-ik században* című publikációja bevezetésében. *(Századok,* 1875. 311—312. l.)

6 Ibrány Ibrányi Ferenc várkastélya volt. Ibrányi korábban Thököly Imre ezereskapitánya volt, tudott valamit az 1697. évi hegyaljai felkelés előkészületeiről is, mert birtokát a kurucokkal való egyetértése miatt a Szepesi Kamara el akarta kobozni. Részletes életrajzát l.: *A hegyaljai felkelés* című, kiadás előtt álló, okmánytárban. Csatlakozása után Rákóczi is ezereskapitányává tette, s rábízta a „Tisza mellyékin táborozó" hadak igazgatását.

7 Fein londisch — finom londoni posztó.

8 Sing — a régi magyar rőf, mely valamivel rövidebb a bécsi rőfnél.

9 Fertáj — negyede.

2.

1703. szeptember 3. Szatmári tábor.

Rákóczi rendelete Majos Ferencnek, a máramarosi sóaknák inspektorának.

Utasítja, hogy a huszti vár hajdúinak az eddig szokásos fizetést havonként adja ki az akna jövedelméből a tisztek kezéhez.

Eredeti. — *Címzése:* Egregio Francisco Majos, Salis Fodinae Inspectori, Fidelis nobis grato. — *Hátlapján:* Az huszti praesidiariusok fizetésérül. No 21.

Országos Levéltár: II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.

Egregie Fidelis, Nobis grate.

Salutem et gratiam. Mint hogy Huszti Praesidiumunknak fizetését a keze alat gyült proventusbul rendeltük ki, kegyelmesen parancsollyuk azért Hüségének, erga quitantiam holnaponként fizetéseket, a mi eddig rend szerént járt, exolválni azon hajduink tisztinek el ne mulassa. Secus *non* facturum bene valere desideramus. Ex Castris ad Szathmár positis, 3. 7-bris *Anno* 1703.

F. Rákóczi mp.

Huszt várát ugocsa-máramarosi hadjáratuk során Majos János és Ilosvay Bálint foglalták el csellel 1703. augusztus 17-én hajnali két órakor. A várba Kis Albert hajdusága nyomult be, valószinűleg az ő ezredéből maradt ott őrség. Kiss Albert ezredének részvételére nézve l.: *A Szegénylegények éneke* című tanulmányomat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1953. évfolyamában.

E hadjárat során kerültek kuruc kézre a máramarosi sóbányák. Majos János mikor „az aknát elfoglalta, maga testvér öccsit, Majos Ferencet eskette azon tisztre".

L. még a 6. számú okmányt.

3.

1703. szeptember 9.

Orosz Pál ezereskapitány nyíltparancsa katonaságának.

Mint Rákóczi tiszáninneni hadainak főparancsnoka elrendeli, hogy a fejedelem parancsának meghallgatására mindenki táborra jöjjön. Életével lakol, aki nem engedelmeskedik. A kóborló kurucok ellen katonaságot fog küldeni, az ilyeneket a városi és falusi bírák is üldözzék.

Egykorú rongált másolat. — Olaszliszka község 1944-ben szétkallódott irataival került a borsod-zempléni közlevéltárba.

Méltóságos Fejedelem, Felső Vadászi Rákóczi Ferencz, Nemes Sáros Vármegye Örökös Fő Ispánya, Kegyelmes Urunk ő Nagysága Tiszán innét lévő lovas és gyalog magyar hadainak fő directora, Csicseri Orosz Pál, adom tuttára, azoknak minden tiszteinek, mivel hogy ezen órában vettem Kegyelmes Urunktól, ő Nagyságától, bizonyos parancsolatokat, mellyeket mind az egész hadakkal közlenem kelletik, mind arra, mind penig más consideratiókra nézve hagyom és parancsolom meg nevezet Kegyelmes Urunk ő Nagysága minden rendbeli vitézinek, valakik akár hol táborunkon kivül vadnak, akárki passusával jártanak, akármelly foglalatosságban legyenek, ha mind had fogadásban munkálkodnak is, mindeneket férre tévén, miden halogatás nélkül táborunkba be jűjjenek. Máskint ha engedetlenkednek, tábori hadat küldünk ki, sokan meg halnak szófogadatlanságokért és praedáló kóborlásokért. Kegyelmetek penig városi és falusi uraimék ezen parancsolatom mellett az ollyan táborunkon kívül járó, kóborló és praedáló katonákat, vagy hajdúkat lenni tud, bizvást ellenek támadgyon, sőt fejek vesztesége alat tartozzik, üzze, kergesse és táborunkra kötözve hozza, Nec secus facturus.

Die 9 7bris 1703.

Orosz Pál

Orosz Pált és Szentmarjay Ferencet Rákóczi 1703. augusztusának vége felé küldötte el a maga táboráról a „kommendójok alat levő magyar hadakkal... Tokaj várának megszállására". Vigyázniok kellett Montecuccoli Hernádnémetinél táborozó ezredére is, nehogy a Tiszán átkelve, támadást intézzen Rákóczi Szatmárt ostromló tábora ellen.

A nyiltparancsban említett rendeletek közül az elsőt a fejedelem 1703. szeptember 3-án a szatmári táborról bocsátotta ki Orosz Pálnak: Kerestesse ki és a vár négy sarkára akasztassa fel azokat a katonákat, akik pataki házát és jószágát felégették, felprédálták, továbbá kerestesse ki és adassa vissza Kőrösy György akkor elprédált javait is. Másik rendelete a majtényi táboron kelt 1703. szeptember 6-án, ezeket írja benne: „Halljuk s Kegyelmed levelébül is értjük, hogy azon Kegyelmed dispositiója alá adott s ott összegyüjtött hadaink s kivált köztük némely tisztek minden függés nélkül vannak s hazánk kárára minden vétekben bémerültek. Tudjuk, hogy Kegyelmed az ily excessusokat idáig nem gátolhatta, eleintén ugy szokott az lenni, de immár egész táborunkban is s ott is szigorubban kell a dologhoz látni és a praedálástul s egyéb rendetlenségektül Kegyelmed is őket meg fogja tiltani s zabolázni."

Orosz Pál nyiltparancsában azért történt utalás a hadfogadásban munkálkodó tisztekre is, mert Rákóczi róluk is rendelkezett: „A kiket Kegyelmed elébb-elébb küld az hadaknak szaporitására, hüségünkre való hóditására, olly becsületes, hazáját szerető hadnagyot küldjön el a végre egész instructioval, ki is a vele lévő hadainkat jó disciplinában tartván, az szegénység prédálására okot ne szolgáltasson, sőt minden panasz nélkül ott, az hol járnak, az hadgyüjtésben munkálódhassék."

Ekkor már készen volt Rákóczi 21 pontból álló hadi ediktuma, melynek ebből az időből csak szeptember 7-én és szeptember 19-én kibocsátott példányait ismerjük, hiszen Ibrányi Lászlóval a tiszáninneni hadnak is megküldötte az utóbbi rendelet bizonysága szerint. Orosz Pál az alatta levő hadakat azért gyüjtötte össze, hogy előttük az ediktumot kihirdesse.

4.

1703. szeptember 13. Domahidi tábor.

Rákóczi rendelete Kőrösy Györgynek.

Mihelyt meghallja, hogy Bercsényi átkelt a Tiszán, azonnal menjen eleibe és parancsaihoz tartsa magát. Bercsényi a hadak között ki fogja keresni elhajtott lovát. Igyekezzék majd a táborra jönni.

Eredeti. Hátlapján Kőrösy megjegyzésével: Méltóságos Fejedelem levele. Die 20. 7 bris vettem 1703. Domahidától: paranczol Tokajhoz mennem. Erre meg sem mozdultam, nem is gondoltam oda menni.

Kőrösy György iratai közül került az Országos Levéltár Rákóczi-gyüjteményébe: II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.

Egregie fidelis nobis grate.

Salutem et gratiam. Ez commissiónkat vévén Kegyelmed, magát úgy alkalmaztassa, hogy mihelt megh hallya Mélthóságos Gróff Uramnak eő Kegyelmének az Tiszán által menetelit, mennyen Gróff Uramhoz eő Kegyelméhez és az mit Gróff Uram eő Kegyelme fog parancsolni, az tévő légyen. Secus non facturus. Bene Valere desideramus.

Datum ex Castris ad Domahida positis,die 13. Mensis Septembris Anno 1703.

Kegyelmedet rövid nap alat ide az táborba várom, Gróff Uram az Nagyságod lovát, tudom, ki keresteti, csak találya meg.

P. Rákóczi Ferenc mp.

Bercsényit a fejedelem a domahidi haditanács határozatából küldötte Tokaj alá, a vár ostromának és a kezdődő felvidéki hadműveletek irányítására. Szeptember 13-án már Károlyban volt.

Rákóczi szeptember 6-án kelt — az imént idézett — levélből tudjuk, hogy a garázdálkodó katonák „feles jószágit, javait s marháit felpraedálták". E levelében a fejedelem Kőrösyt „régi szolgánk"-nak irja, mert korábban főkamarása volt.

Kőrösy megjegyzése mutatja, mennyire idegenkedtek a felkeléstől kezdetben még azok a nemesek is, akik Rákóczival személyes viszonyban voltak.

5.

1703. szeptember 14. Domahidai tábor.

Rákóczi rendelete Bereg vármegyének.

Mivel a megyében lévő hada élelmezéséről gondoskodás nem történt, ezek ellátásukkal a jobbágyságot kényük-kedvük szerint terhelik meg. Bay Ferencet bízta meg azzal, hogy a megyével egyetértve, a katonák ellátásáról gondoskodjék.

Az érkező lengyel hadak elé, kik Szkolyáról már meg is indultak, Görgey Imrét küldötte. A megye adjon melléje kísérőket.

Fogalmazvány az Országos Levéltár Rákóczi-gyüjteményében: II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.

Egregie fidelis, nobis grate.

Salutem et gratiam. Bizonyosan értük, hogy az hadak az élés dolgában, s hús, s egyéb exactiójában semmi rendet is nem obsequálván, a szegénségh nagy kárával kiki szabad akarattyán él és némelynek sok, némelynek kevés is alig jutt. Hogy azért az után a Nemes Vármegyében lívő szegénség is ez illy rendeletlen dolgok iránt jób fundamentomot vehessen, parancsoltunk Nemzetes Vitézlő Baji Ferencz hívünknek, ki is a Nemes Vármegyében be menvén, ez ott lévő hadaink intertentiója iránt olly dispositiókat tegyen, hogy mind ezen vármegyebeli szeginség, mind ott lévő hadaink panasz nélkül subsistálhossanak, kivel is ércsen együt.

Azonban Nemzetes Vitézlő Görgei Imreh hívünket küldöttük az lengyel hadak eleiben, melly említett hívünk mellé is kísérőket adván, késértesse mind adig, míg ezen lengyel hadainkal öszve találkozván, vissza fordul, kiket is remínlünk, hogy Brezkeden fog találni, mivel eddig Szkolyárul meg indultak. Secus *non* facturum bene valere desideramus. Ex Castris ad Domahida positis, die 14. 7-bris 1703.

A katonaság élelmezését a kurucok a falvakra vetették ki. Rákóczi a vetési táboron 1703. szeptember 28-án kiadott rendeletében szabályozta először: milyen természetbeni szolgáltatással tartozik a jobbágykatona szükebb és tágabb értelemben vett házanépe, felesége és a vele egy kenyéren lévők.

Rákóczival mindjárt kezdetben volt lengyel katonaság: Bercsényi hozott magával 800 lengyelt a zavadkai táborba. Ezek még Kálló ostrománál is vele voltak, nem tudjuk, mikor váltak meg tőle. Ugocsa vármegyének szóló szeptember 7-i rendeletéből értesülünk először arról, hogy lengyel csapatokat vár. Szó van róluk Bercsényi szeptember 13-i Szabolcs vármegyének szóló rendeletében is. Arra nézve, hogy Rákóczival a tokaji táboron is voltak lengyel csapatok, bizonyíték parancsnokukhoz intézett levelének fogalmazványa: Tudomásul vette, hogy az előrehaladott évszak miatt téli szállásuk kijelölését kérik. Mivel azonban nem haszonvágyból, hanem a magyar szabadság ügyének támogatására csatlakoztak hozzá, ne hagyják őt cserben, mert a helyzet kedvező alakulása a hadmüveletek folytatását kívánja.

1 Bay Ferenc 1703. október 3-án a munkácsi táborból írt Rákóczinak. (*Archivum Rákóczianum*, I. 168—169. l.)

2 Görgey Imre a topporci Görgey-család zempléni ágának őse. A XVII. század hetvenes éveiben telepedett meg felesége, Béczy Mária pelejtei birtokán. (Görgey Albert, *A toporczi és görgői Görgey nemzetség . . . történetéből.* 2. kiad. Igló, 1909. 71. l.)

3 Szkolya — Skolie, lengyel falu a beregi határszélen.

6.

1703. szeptember 21. Szatmári tábor.

Rákóczi rendelete Majos Ferencnek, a máramarosi sóaknák inspektorának.

A huszti várban szolgáló száz hajdúnak a kapitány megkeresésére adjon fejenként havi három forint fizetést.

Eredeti. — *Címzése:* Egregio Francisco Majos Salis Fodinae Maramarosiensis Camerario, Fideli nobis grato. — *Hátlapján:* No. 21. — *Országos Levéltár: II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára.*

Egregie fidelis, nobis grate.

Salutem et gratiam. Huszti Praesidiarius száz hajdúinknak kívántatván egy holnapra három három forintyával való fizetések, parancsollyuk azért Hűségének, requiráltatván Tekintetes Nemzetes Huszti Kapitány hívünktül, azon hó pénzeket erga quietantiam plenarie exolvállyal. Secus non facturum bene valere desideramus. Ex Castris ad Szathmár positis, die 21. 7-bris Anno 1703.

F. Rákóczi.

L. még a 2. sz. okmányt.

1 Rákóczi a huszti vár főkapitányává Dolhay Györgyöt nevezte ki. Vice kapitánya Máté Deák volt. (Dolhay levele Sennyey István tiszántuli generálishoz 1703. október 20-án: *Archivum Rákóczianum*, I. 228. l.) — Dolhay életrajzát l.: Petrovay György, *A Dolhay-család eredete, leszármazása és története. (1366—1703.)* Turul, 1893. 175. l.

7.

1703. szeptember 22. Vajdahunyad.

Barcsay Ábrahám jelentése a Guberniumnak.

A brádi ütközetről az onnan menekülő Száva Mihály bizonyára jelentést tett már. Koszta és Gusztin kapitányokon kívül elesett még egy zászlótartó, s mintegy 20 ember. A kurucok az elhajtott marhákkal elvonultak Halmágy felé, Belényesről még támogatást akarnak kérni. A meg nem hódoló falvak marháit mindenütt elhajtják, a nemeseket üldözik. Utasítást kér megyéjének nemesi felkelésére nézve: lovasokat állítsanak-e ki a kurucok ellen, vagy pedig személy szerint kell jelelniök?

Eredeti. — *Címzése:* Méltóságos Erdélyi Regium Guberniumnak, nékem érdemem felett való jó uraimnak eő *Nagyság*oknak alázatossan írám. *Hátlapján:* Hunyad vármegye de insurrectione sua 23. 7 bris 1703. — *Országos Levéltár. Gubernium Transylvaniae. Pol. 1703. 302.*

Méltóságos Regium Gubernium, Isten *Nagyságtokat* minden áldásival lássa, életeket számos esztendőkre terjeszsze, kívánom.

*Nagyság*tok parancsolatyát alázatossan vettem. Hogy *Nagyságtokat* nem tudósitottam első tudósításom után, oka ez: úgy tudtam, hogy Szava *Uram* eő *Kegyelme* abból az actusból *Nagyság*tokhoz be ment Fejérvárra és eő *Kegyelme* egész informatiót tehett *Nagyságtoknak*. Ugy hiszem, eddig *Nagyságtoknak* értésére lehett azon actuson Koszta *Uram* és Gusztin nevű kapitány egy cornetással, tizen hat gregariusokkal, három vagy négy ráczal estek el, tulsó párt*on* lévők penig el menvén azzal a marhával, a kit el praedáltak volt. Halmágy felé, a mint az kémek hozzák, Belényesben kültek, hogy jöjjen töb segícség hozzájok. Továbra már itt akar*nak*, Isten tudós benne. A szegény nemesség az hegyeken bukálik, a falu*knak* egész marhájokat hajtyák el, s praedályák; a kik meg nem hódolnak, mindenekben sákmányt vetnek. Az itt levő militia a menyiben lehett, vigyáz. A Maros*on* túl, Aranyon alól, a szegénység mind el futott. *Nagyság*tok parancsolatyából értem, hogy mennél felessebben fel kellyen ülnünk és az eő Felsége militiájával edgyütt vigyázzunk, de nem érthetünk rajta, hogy ha az egész vár*megyének* fel kellyen-é ülni, avagy csak bizonyos számu lovosok*nak*. Én mindazonáltal cursusokat ugy bocsátottam ki, hogy minden ember személye szerint üllyön fel. Mivel commissiója által *Nagyság*tok nem parancsol a vár*megyének*, hanem csak nekünk, ez iránt *Nagyság*tok ujjab parancsolatyától várunk, egész vármegyét ültessünk-e fel, avagy csak bizonyos számu jó lovossakot. Ezzek után *Isten Nagyságtokat* éltesse s igazgassa szegény hazánk dolgainak végben vitelére.

Dátum *Vajda* Hunyad, 22. 7bris *Anno* 1703.

*Nagyság*tok alázatos kissebbik
szolgája
Barcsai Ábrahám mp.

A levéliró Hunyad vármegye főispánja volt. Jelentése értékes forrás a brádi ütközet történetéhez s lényegesen módositja korábbi ismereteinket.

Brádnál két kompánia német katonaságból, a kolozsvári helyőrség lovasaiból és lovas rácokból álló császári katonaság ütközött meg a Belényes és Halmágy vidékéről Erdélybe nyomuló kurucokkal. Teleki Mihály naplója szerint a csata szeptember 14-én történt, s a Rákóczi ellen készülő erdélyi főparancsnok, Rabutin, Koszta vereségéről értesülve mondott le Szatmár felmentéséről és indult vissza erdélybe. Ez valótlan, hiszen Rabutin csak 21-én a marosdécsei táboron hallott először a brádi esetről. „De clade Domini Comitis Costa non habeo aliunde notitiam, quam acceptae hodie mane Inclyti Gubernii literas" — olvassuk a Guberniumhoz intézett levelében. (U. ott. 287.) Teljesen hitelesnek fogadhatjuk el tehát Czegei Vass György naplójának tudósítását, mely szerint az ütközet szeptember 19-én volt. Rabutin Kővárban legfeljebb arról kaphatott hírt, hogy a kurucok a Fehér-Körös völgyén Erdélybe törtek, s talán ezért nem támadta meg Rákóczit.

A Gubernium fejérvári tartózkodásáról Bethlen Miklós *Önéletírása* nyujt tájékoztatást. (Bp., én. *Magyar Századok*, 4. 573. l.) Ezeket írja: „Nehezen és Szebenben menvén, a generálissal iratott parancsolat által vihettem végben, hogy a gubernátor és az egész tanács Fejérvárott lakjék, és amennyire tőlünk lehet, ebben a magyarországi motusban viseljünk gondot az országra."

A hunyadmegyei nemesi felkelés kudarcáról is ő nyujt tájékoztatást: „Ugyan akkor, mikor Bethlen Sámuelt felverték, volt a Koszta vicecolonellus esete; mi jószántukból felköltöttük Hunyad vármegyét Koszta hada segitségére. Azt irá a generális: tudósitsuk, ha a mi akaratunkból kezdették-e a felülést és megirjuk, hogy leszálljanak, mert bizony levágatja." (*U. ott*, 575. l.)

1 Barcsay Ábrahám később Rákóczi hűségére tért és tagja lett erdélyi tanácsának. A fejedelem igy jellemzi őt *Emlékiratai*-ban Mihály nevü testvérével együtt: „Apaffy gyarló kormánya alatt vénültek meg, csak régi dolgokat emlegettek az elmult időkből, s a jelent nem birták felfogni."

2 Zaránd vármegye alispánja volt, ezért ütközött meg a megyéje területére behatoló kurucokkal. Később Rabutin Gyulafehérvár védelmét bízta rá, de a várost feladta a kurucoknak. Midőn elfogták, Rákóczi hűségére esküdött, a fejedelem erdélyi kincstári javak inspektorává tette. Őt igy jellemzi: „Rác családból eredt, de a németek báróságra emelték hízelgései miatt és hű szolgálataiért, amelyeket akkor tett, mikor az erdélyi fejedelemséget szabadságától megfosztották. Ez ember természettől és kimüvelés által is ravasz volt." A zsibói csata után elhagyta Rákóczit.

3 Belényes kuruc kézre kerüléséről csak annyit tudunk, hogy Váradi Kis István adta fel — valószínűleg Guti István hadának.

8.

1703. szeptember 26. Ungvár.

Ilosvay Bálint ezereskapitány ediktuma az Ungvárt ostromló kuruc hadak számára.

A nyolc pontból szabályzatból egy pont a káromkodást, négy a lakosokon és a jezsuita kollégiumon való kártételt tilalmazza, egy pont szól az engedelmességről, egy a kóborlók büntetéséről rendelkezik, a 7. földesúri hatalom alól mentességet ígér a jobbágykatonáknak.

Eredeti. — *Más természetű iratok borítólapjaként maradt meg az Országos Levéltárban őrzött Kende-levéltárban. Külsején más szöveg mellett:* Diaria et connotationes rerum privatarum et oeconomicarum Domini condam Ladislai Kende et conthoralis ejusdem.

Méltósághos Felső Vadászi Rákóczy Ferencz Fejedelem, Kegyelmes Urunk ő Nagyságha nevével, lovas és gyalogh hadainak ki adatott edictuma, ki ki azért alkalmaztassa magát e szerént.

Elsőben is: Ki ki távoztassa keménnyen, hogy az Isten ellen való káromkodást, ördögh attázást, teremtézést és más éktelen szitkakot ne kövessen, kit ha ki el követ, elsőben megh páczáztatik, az után megh lövődeztetik.

2°. Mint hogy az kártételeket, marha hajtásokat, ház felveréseket, fosztásokat a' Méltósághos Fejedelem keménnyen tilalmazza, azért ki ki el távoztassa, másként fel akad érette.

3°. Mint hogy panaszalkodnak kiváltképen az it való lakasok, hogy hogy a' szőlő hegyeken mind lovas, mind gyalogh vitézek nem kicsin károkat tésznek, azért ki ki azt is el távoztassa, mert ha rajta érik, elsőben itten a piaczon megh páczáztatik, annak utánna halál az fején.

4°. Minthogy mégh tiszt uraimékra is feles panaszok jöttek, hogy ő Kegyelmek maghok hasznát vigyázván, most is az marha hajtástól, praedálástól és más egyéb privatum kereséstől nem supersedeálnak, azért ő Kegyelmek is úgy alkalmaztassák magokat, hogy ha excedálnak, Kegyelmes Urunk ő Nagyságha edictuma szerént való büntetést el nem kerülik.

5°. Mind lovas, mind pediglen gyalogh rend tisztitől keménnyen függjön és annak szavát fogadgya, kiben ha ki ellen tévő találtatik, elsőben meg páczáztatik, annak utánna halál lészen az fején.

6°. Valaki fegyver viselő embernek esméri maghát, zászlója alá bé jöjjön és tiszti engedelme nélkül ki ne mennyen, másként nem tartatik ő Nagyságha igaz hívének.

7°. Valaki fegyvert kötöt ezen ügyben az ő Nagyságha hűséghe mellet, semmi némü szolgálattal nem terheltetik, hanem szabadsághában megh tartatik.

°. Senki az collégiumban páter rector uram engedelme nélkül ne mennyen, ottan részegséghet s más alkalmatlansághot ne tégyen, kiben ha ki ellenkezőt cselekeszik, páter rector uram fogattassa meg és külgye a' tiszti kezéhez, kit is a tiszt cselekedetének érdeme szerént büntesse megh.

Actum in Oppido de Ung, die 26. 7bris *Anno* 1703.

Ilosvay Bálint mp.

Ungvárt szeptember 17-én szállották meg a Rákóczi „hüségére esküdt köznemesi és paraszti rendek s kivánt az ungvári krajnákrul lejött és szedett gubás orosz had". „Ungvár várát körülszállották", s többé „egy lelket sem bocsátottak a várba". Az ostromló sereg fegyelmezése érdekében készült az ediktum.

Az ediktum forrása kétségtelenül Rákóczi ediktuma. (L. a 3. számú okmány jegyzetét.) Ebből vette át a káromkodás, az engedetlenség, a kóborlás és a lakosok prédálásának tilalmát. Uj benne a 7. pont, amely a fegyvertkötő jobbágyoknak szabadságot igér a földesurak igája alól. Rákóczi a jobbágykatonák szolgáltatás-mentességéről csak két nappal később, szeptember 28-án rendelkezett a vetési táboron. Ez az adat is bizonyitja, hogy mennyire közmeggyőződés volt a katonák felszabadítása a jobbágyi állapotból.

Rákóczi szeptember 15-én és 19-én a szatmári táboron ujból keményen felszólalt a kóborló katonák ellen, akik „ló és fegyver keresése szine alatt" „a házakra reá menvén, felprédálják és házakon kivül található jószágokat és szarvasmarhájokat elveszik" még a falusi lakosoknak is. — erre utal az ediktum 2. pontja.

1 Az ungvári jezsuiták a megyei nemességgel a várban voltak és állítólag mérgezett puskagolyókat öntöttek. (Thaly, *A székesi gróf Bercsényi-család.* III. (Bp., 1892.) 52—54. l.) A rektor azonban az ediktum szerint a városban maradt.

2 Ilosvay Imre életrajzát l.: Petrovay György, *Az Ilosvay-család leszármazása.* (Turul, XIV. 102—103. l.)

9.

1703. szeptember 27. Várad.

Egy váradi labanc nemes levele Torday Ferenc ezereskapitánynak.

Figyelmezteti a császár amnesztia rendeletére és inti: térjen vissza hűségére. Az új váradi kommendást révén az udvartól még jutalmat is nyerhet.

Eredeti. — *Címzése:* Tekintetes Nemzetes Torday Ferencz vitéz kapitány Uramnak, nékem igaz, hív, jóakaró barátomnak adassék Püspökiben vagy másutt. Cito, Citissime. — *Az Országos Levéltárban: II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának levéltára. IV. 2. a.*

Isten minden jókkal álgya Kegyelmedet, Nemzetes Torday Ferencz vitéz Kapitány Uram, szívből kívánom.

Tudtára vagyon Kegyelmednek nem kétlem, Kegyelmes Urunknak királyunknak és császárunknak hozzánk igaz híveihez küldtet kegyelmes parancsolattya, melyben is felteszi eő Felsége, nem annyira miképpen azokot büntesse, a' kik hivsígekben gyarlóságukbul megh tántorodván, ellene pártot ütöttek, mint miképpen azokot meg grácziázza, a' kik magokban szálván, eő Felségének királyi és császári hívségére ujonnan viszsza szállanak, addigh, mígh az eő Felsége bizonyossan jövő számos armadája hozzánk le érkezik. Mert az után inkább az igasságnak, mint az irgalmasságnak hellye leszen és kinek-kinek érdeme szerint való fizetése következik.

Minek okáért mint Kegyelmednek igaz és hív jó lelki ismeretű baráttya, intem és kérem Kegyelmedet vitéz kapitány Torday Ferencz Uram, mígh üdeje vagyon, ne vesse megh Felséges Királyunk és Császárunknak illyen kegyelmes grácziáját, jöjön viszsza, megh láttya és bizonyossan tapasztallya, nem csak el vesztett jószágának vissza adását, sőt eő Felségének igireti szerént sok más rendbéli kiváltképpen való grácziáinak megh adását. Mellyeknek megh adására e' mostani váradi Méltóságos Gróff Commendáns Urunk is magát az udvarnál interponállya, melyben igen ben vagyon ,mivel az édes szülője annya, Kegyelmes Császárné Aszszonyunk udvarának praefectusa. Ezekre ezen levelem megh adó emberem által választ várván Kegyelmedtől, maradok

Várad, 27. Septembris 1703.

Kegyelmednek igaz hiv és jó lelki ismeretü barátya, in quo dolus non est N. N. mp.

Torday Ferenc 1702-ben Bihar vármegye szolgabírája volt, a megye jegyzőkönyve szerint (Az 1700. június 12-én tartott bihari generális congregatio jegyzőkönyve, 509. l.) már 1700-ban is e tisztben szolgált. A megye alispánjával, Buday Istvánnal egyidőben esküdött Rákóczi hűségére. Szeptember végén ezredével Püspökladányon táborozott. Október 1-én kelt levele szemléletes képe a váradi császári őrséggel folytatott kuruc harcoknak. Egy 1704. január 23-án

kelt levél — Harkovszky Vencel és Luczai István Váraljáról írt levele Orosz Pál generálisnak — így emlékezik meg elestéről: „Torday Uram el esset, részegen reá menyvín ellensigre, kinek is hátarul végik talpáig egy széjat le nyuztak, hasát fel hasitották s háját ki szedtík." (Országos Levéltár. Balassa-család levéltára.)

Az uj váradi kommendáns — Bihar vármegye jegyzőkönyve szerint — Franciscus Colona Comes a Fels volt. Midőn Aradról Váradra kisérték, a visszatérő császári katonasággal megütköztek Bélfenyérnél Bóné András, Bozóky Pál és Majos István lovasezredei és megverték őket, de Bozóky és Majos hősi halála árán.

10.

1703. október 5. Tokaji tábor.

Bercsényi nyiltparancs a munkácsi, ungvári, homonai és sztropkói krajnák udvarbíráinak, krajnikjainak, az ott lévő falvak és városok bíráinak.

Megparancsolja, hogy a Lengyelország szélén garázdálkodókat, akik ott falvakat, városokat, udvarházakat és templomokat prédálnak fel és ezzel a fejedelem és a lengyelek között lévő jóviszonyt veszélyeztetik, fogják el és szolgáltassák kezéhez. Ha valaki parancsának nem engedelmeskedik, életével és javaival fog fizetni engedetlenségéért.

Egykorú másolat az Országos Levéltárban, a Kende-család levéltárában. Hátlapján Bercsényi utasítása: Ezen pátensemet minden városson, falun akár hol és akár ki jószághában, akár ki gondgya viselésse alatt az oroszok keözött olvassák ell és a' kik magyarul nem értenének, azoknak orosz nyelven magyaráztassák megh, mellyet semmi okbul el ne mulassák. Unghvári krajnyára.

Én Székessi Gróff Bercsény Miklós, Nemes Ungh Vármegyének fű ispánnya, Méltossághos Fejedelem, Rákóczy Ferencz Kegyelmes Urunk eő Nagyságha és magyar haza szabadságáért Isten által fegyvert keötött hadak generálissa: Adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik, e' levelemnek rendiben, jóllehet ennek előtte is ki adattatott kemény parancsolattyával megh nevezett Méltossághos Fejedelem mindenféle tolvajlásokat, fosztogatássokat, városok, faluk, azokban lévő udvarházok, templomok és czimeteriumok hatalmassul és fegyverrel való fel veréseket megh tiltatta nagy büntetés allat, mindazonálatl esset értésemre, hogy némelyek, nem gondolván azon parancsolattal, továbbá is hol labancz, kurucz, hol leveleséghnek, a' vagyis hegyi tolvajoknak s pártos jószágok keressésének a' szine- neve alatt, főképpen pedigh munkácsi, unghvári, homonnai és sztropkai krajnyasághrul által menvén az Beszkéden Lengyel Országnak a' szilire, ottan mind istentelenségeket, fosztogatássokat, várost, faluk fell veréseket, ember sarczoltatássokat, udvarházok, templomok és czemeteriumok fell praedáltatássokat, egy szóval minden hatalmasságokat ell követtni merészelnek és praesumálnak s nem szünnek. Méltossághos Fejedelem által engedtetett authoritásombul udvar bíráknak, krajnikoknak, várossi és falussi

bíráknak, keözönségessen pedig azok lakossinak erőssen parancsolom és hagyom, mindenütt, kiváltképpen pedigh munkácsi, unghvári, homonnai és sztropkói krajnyaságokon léveő hellyeken, passusokban olly rendelést tegyenek s úgy vigyáztassanak, hogy valahollot valami hírt csak legh kisebbet is az illyetin istentelenségeket el keövető tolvajok felül hallanak, azokat azonnal (hírt adván más keözellyeb lévő helybélieknek is) mindenütt üldözzék, fogják és mind addigh fogva tarcsák, mighlen parancsolatomat iránta nem vészik. Hollot pedigh magokat megh fogni nem engednék, tehát szabadon megh is eölhessék eőket. Máskint, ha ell mulattyák és tovább is a' megh írt Isten előtt irtóztató dolgokat ell követtni engedik, mellyek iránt ha csak legh kisseb panasz jün is Lengyel Országhbul ki, megh írt authoritásombul udvarbírákra, krajnyikokra, várossi, falussi bírákra, és azon helybéliekre, az hollot és az kiknek szomszédsághában történik az alkalmatlanságh mind Lengyel Országhbul, mind innét hadakat küldök, várossokat, falujokat, házakot fel praedáltatom, semmivé tétetem, magokat pedigh irtóztató halállal hóhér keze által megh eöletem, hogy ezzel is a' Méltóssághos Fejedelem és Lengyel Országgh béliek között való békeséghnek fel bontására ok távoztassék, seőtt illyen büntetésekkel azon ell végzett békességh szentül megh tartassék. Senki azért semminémű szín- és praetextus, sem kurucz, sem tolvaj, sem pártos urak jószághok keresések alatt Lengyel Országhban bé menni fegyverrel ne merészellyen, mert halál lészen a' fején. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum ex Castris sub Tokaj positis, die quinta Mensis Octrobris Anno 1703.

G. B. Miklós mp. *L. S.*

A nyiltparancsban említett garázdálkodások még ama villongások következményei, melyek a XVII. század utolsó éveiben folytak a magyar-lengyel széleken, különösen Tureczky István lengyel nemesur és Bercsényi szabadosai: az öreg. majd az ifju Becza János között. Midőn a harc megint fellobbant köztük, Bercsényi ezeket irja róla 1710. november 29-én Szkolyáról Rákóczinak: „Valami Tureczki nevü slachta az ungvári Krajnyának szomszédságában lakik, már ez előtt is vólt vitám véle meg az német világban. Az apját Bocsa el is fogta vala Unghvárra, most ismét becsapott ide az fia Bocsának." (*Archivum Rákóczianum*, VI. 620. l.) A harc részleteire egy tanuvallatási jegyzőkönyv világit rá, melyet a határon lakó egyes magyarok és lengyelek kérésére folytatott országbirói vizsgálat alkalmával vettek fel. Az egyik tanu szerint az ifjabb Becza János támadására, mely Tureczky elfogásával végződött, Bercsényi adott engedélyt. A vallomásokból nem derül fény a villongások eredetére, de részleteit jól megvilágitják.

A határszéli harcok nem csak az ungi krajnán folytak. 1696-ban Pethő- és Homonnay-jobbágyok törtek be lengyel területre. 1697-ben az Udvari Kancellária parancsot küld azoknak a magyar uraknak, akik a Palatinátus Russiae-ban is birtokosok, hogy a snoki palatinatus területén pusztító ruszin jobbágyaikat fenyitsék meg. (Országos Levéltár, Kancellária. Conc. Exped. 1696. Okt. 42., 1697. Jun. 37.)

E harcokban tünt fel a ruszin kurucság hőse: Becza, másként Sobrán János. Ő szervezte meg az ungi krajna kuruc érzésü ruszin jobbágyait Ungvár és Vienna ostromára. Egyik forrásunk a kuruc ezereskapitányok között említi, 1500 ember van keze alatt. (*Archivum Rákóczianum*. II. o. I. 46. l.)

Rákóczi 1703-ban kiadott amnesztia-rendelete nem terjedt ki a Lengyelországban elkövetett prédálásokra.

Közli Esze Tamás, a történettudomány kandidátusa.

Р Е З Ю М Е

К ГОДОВЩИНЕ РАКОЦИ

Генерал-лейтенант *Ногради Шандор*

В 1703 году, с возвращением Ракоци Ференца на родину, начался славнейший период освободительных войн тех времён, вот уже два с половиной века отмечаемый венгерским народом с законной гордостью. Политик, государственный деятель и полководец Ракоци — один из самых выдающихся фигур венгерской истории — почти на полтора столетия опередил Кошута, и его вооружённая борьба и социальные целеустремления во многих отношениях служили указаниями для великого вождя венгерской буржуазной революции. Память куруцев всегда побуждала на славные дела венгерский народ, восставший против чужеземных угнетателей.

Венгерский народ, обязанный своим освобождением победоносным битвам Советского Союза, от всего сердца празднует эту великую годовщину, ибо чувствует, что освободительная борьба Ракоци, наряду с другими прогрессивными национальными традициями, является неиссякаемым ресурсом в нашей сегодняшней борьбе за социализм. Народ, давший Ракоци, Кошута, Петефи, 1919 год, отстаивает своё место среди прогрессивных наций и в эпоху построения социализма. На основании достигнутых нами результатов можем сказать, что сознание этого ярко живёт во всём нашем трудовом народе, изо дня в день проявляется в его гигантской, воодушевлённой работе, высокой сознательности, патриотических подвигах. Успехи венгерской народной демократии подтверждают истину: прогрессивная национальная традиция является для нас животворной силой.

Славные дела Ракоци служили предначертанием для будущего уже и потому, что он осознал необходимость покоющейся на широких основах национальной сплочённости, а также и то, что движущую силу освободительной войны с Габсбургами представляло пробуждавшееся от векового сна крепостное крестьянство. Ракоци, отстаивавший равноправие крепостных, боролся и за улучшение их участи. Опираясь на народ, создал фундамент для своей справедливой войны за самостоятельное венгерское государство, за его свободу и независимость.

Направленные против двойной эксплоатации восстания крепостного крестьянства конца XVII и начала XVIII веков в сочетании с неудержимым потоком национальной и антифеодальной борьбы крепостных крестьян — создали важнейшие внутренние предпосылки освободительной войны. Причём борьба за свободу развернулась в благоприятной международной обстановке и её успехи вскоре убедили презиравшие наш народ западные великие державы в том, что даже и такая ослабленная, ограбленная страна в состоянии добиться лучшей участи, а не продолжать оставаться предо-

ставленной на произвол Австрии колонией. Успехи освободительной борьбы привели к бурному росту авторитета Венгрии в Европе.

Восстание крепостного крестьянства развернулось в Затисском Крае. Самый выдающийся руководитель повстанцев — Эсе Тамаш — был истинным воплотителем народных революций тех времён, одарённым, отважным, непреклонным вождём бедноты. К вернувшемуся на родину Ракоци примкнули крепостные, скрывавшиеся от властей люди, обедневшие мелкие дворяне, многие из городской буржуазии. Большинство дворян-помещиков колебалось и стало на сторону куруцев лишь в силу принудительных обстоятельств. Знать, за исключением отдельных лиц, стояла за императора. Резко выступила против Ракоци католическая церковь: папа грозил его сторонникам отчуждением от церкви, а священникам вменил в обязанность шпионить, сеять религиозные раздоры.

Основой национальной сплочённости служили состоящая из крепостных и дворянства освободительная армия и кооперирующие с ней промышленность и торговля. На первых порах безоружная армия возросла до 100 тысяч человек и представляла гигантскую силу: это было не наёмное войско, а выросшая из повстанческих отрядов крепостных самостоятельная, национальная армия народного характера, которую можем с правом назвать предшественницей венгерской армии 1848 года и нашей Народной Армии. Хотя вначале многие офицеры, особенно высшего состава, происходили из рядов дворян-помещиков, большинство офицеров вербовалось из сынов народа. Генералитет, за исключением Боттян Яноша, состоял из знати.

В этой освободительной войне впервые в истории Венгрии боролись народные массы различных национальностей с общим врагом, и двору удалось настроить против венгров лишь югославян. Единство венгерских, закарпатских, словацких и румынских крестьян является фактом огромного исторического значения.

Ракоци проводил внешнюю политику, служившую интересам освободительной войны. Наибольшее значение в глазах неустойчивых и корыстолюбивых западных союзников имел договор, заключённый в 1707 году в Варшаве между Ракоци и царём Петром I и предусматривавший оказание помощи Ракоци военным материалом и деньгами.

Эта борьба увенчалась серьёзными военными успехами. Ракоци и его лучшие помощники революционизировали методы организации армии и тактику. Ракоци обеспечил организованное довольствие армии, снабжение оружием и обмундированием. Наступил подъём в промышленности и торговле. Ракоци наладил сообщение, почтовую сеть, создал новые деньги. Армия управлялась образцово сформулированными уставами. Всё это свидетельствует о том, что Ракоци был одним из выдающихся организаторов в истории Венгрии.

Продолжавшаяся восемь лет борьба показала мощь, непоколебимую веру, самоотверженный патриотизм народных масс. Походы 1703 года в Затисском Крае и Северной Венгрии, славные битвы 1705-го и 1707-го годов в Задунайщине породили множество народных героев, на протяжении восьми лет воевавших с материально и численно превосходящим противником. Под влиянием побед куруцев дворянские помещики массами переходили на сторону Ракоци, тем самым приобретая значительный вес в офицерском составе и захватывая в свои руки административные посты в осво-

бождённых частях страны. Большинство из них использовало своё продвижение для подрыва национальной политики Ракоци, построенной на поддержке со стороны крепостного крестьянства. Вожди аристократии также нарушали приказы Ракоци.

Однако, причиной поражения освободительной борьбы служила »в первую очередь, не своя внутренняя слабость, а условия международного положения«. Победа англо-австро-голландской коалиции над Францией обеспечила для австрийской империи колоссальную превосходящую силу. Вследствие тяжёлого внешнеполитического положения России Пётр I не был в состоянии оказать куруцам военную помощь. После Полтавской победы Пётр I был полностью связан ожидаемым нападением со стороны турецкого двора, подстрекаемого английской дипломатией. Предатели аристократы весной 1711 года, в отсутствии Ракоци, продали Венгрию колонизаторам. Поражение освободительной борьбы повлекло за собой зверские репрессии. Такое поведение высшей аристократии окончательно вскрыло неспособность крупных дворянских помещиков сохранить единство нации.

Освободительная война показала и то, что назревают действующие в направлении буржуазной революции и выступающие на историческую арену новые общественные силы, призванные ликвидировать феодализм.

Уроки, извлекаемые из эпохи куруцев, представляют для нашего нынешнего поколения неоценимый клад. Один из этих уроков говорит за необходимость беречь традиции освободительной борьбы, используя их для повышения у нашей молодёжи трудового подъёма, питаемого пламенной любовью к родине, для патриотического воспитания бойцов и офицеров нашей Народной Армии. Освободительная борьба Ракоци оставила нам завет — зорко стоять на страже нашей независимости и свободы. Уроком для нас является и прогрессивная, во всех отношениях служащая делу нации внешняя политика Ракоци, направившая внимание народа на восток. Однако между двумя историческими положениями имеется огромная разница. Мы являемся друзьями и союзниками не прижимаемой со всех сторон, одинокой царской России, а мощного социалистического государства Ленина и Сталина, оказывающего нам неустанную помощь, друзья которого являются и нашими друзьями. Полное жизненной силы национальное единство зиждется на общности интересов всех слоев венгерского народа, руководимого героическим рабочим классом Венгрии и именно поэтому оно сейчас так прочно, как никогда раньше. В военном отношении освободительная борьба куруцев завещает нам сознательно беречь замечательные военные доблести, прославившие венгерского солдата на всю Европу.

Дальнейшей гарантией того, что венгерский народ и впредь будет служить сильным бастионом прогресса, является наша вооружённая революционной теорией марксизма-ленинизма и располагающая колоссальным боевым опытом Партия — Венгерская Партия Трудящихся и безграничное доверие и любовь, с которыми венгерский народ следует за ней.

ВОЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ СОВЕТСКОЙ АРМИИ ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ ВЕНГРИИ

Подполковник *Зентаи Дюла*

Победоносные бои Советской Армии осенью 1944 года дали возможность распространить операции на территорию Юго-Восточной Европы. Открылся путь освобождения Венгрии, Чехословакии, Югославии. Эти операции опрокинули тайные замыслы англо-саксонских империалистических кругов, направленные на обеспечение дальнейшего существования капитализма на Балканах.

Венгерское правительство, не осознав реальной обстановки, рассчитывало на появление англо-саксонских парашютистов и возлагало надежды на препятствия в лице Карпатов, а также Тиссы и Дуная.

Хорти, не решавшийся опираясь на народ выступить против немцев, колебался, в результате чего его попытка дворцового переворота 15 октября способствовала приходу к власти Салаши. Широкие слои венгерского народа осуждали войну, ненавидели гитлеровцев и их венгерских приспешников, саботировали военное производство, на многих местах не допускали демонтаж заводов и отказывались исполнять приказ на эвакуацию. Мелкие группы брались даже за оружие, но из-за необузданного террора и отсутствия влияния Венгерской Партии Коммунистов на массы до вооружённого восстания во всей стране дело не дошло. Причём началась и дезорганизация венгерской армии.

Первый этап операции за освобождение Венгрии начался 6 октября 1944 г. В этот день войска 2-го Украинского фронта, прорвав в районе города Арад немецкий фронт и освободив 27 октября Северную Трансильванию и Затисский Край, достигли Тиссы и переправились через неё на участке шириной примерно 160 км. В то же время освободившие большую часть Югославии войска 3-го Украинского фронта переправились через Дунай, чтобы включиться в военные действия на территории Венгрии. Одновременно с операциями на обоих фронтах войска 4-го Украинского фронта, прорвав ведущую через Карпаты линию Арпад, освободили всю Украину и под Чопом вышли к Тиссе.

28 октября начался второй этап военных действий, направленных на окружение и освобождение Будапешта. В первой фазе — с 28 октября по 30 ноября — войска 2-го Украинского фронта, разгромив группировки противника в районе между Дунаем и Тиссой, на узком участке фронта, с юга подошли к немецким оборонительным позициям, окружавшим пригороды столицы.

Другие части 2-го Украинского фронта, наступавшие в направлении г. Хатван, достигли городов Эгер, Дёндёш и Хатван и, следуя на юг, в восточном направлении подошли к внешней оборонительной линии Будапешта.

Войска 3-го Украинского фронта после форсированной переправы через Дунай расширили занятые позиции и произвели группировку к освобождению Задунайского Края.

Во второй фазе — с 1 по 9 декабря — войска 2-го Украинского фронта, преследуя отступавшего врага до горных массивов Черхат, Матра и Бюкк, севернее Будапешта вышли к Дунаю и, переправившись через него южнее Будапешта, достигли территории озера Веленце. Войска 3-го Украинского фронта, развернув наступление со своих позиций на западном берегу Дуная, достигли юго-восточного берега Балатона и позиции Маргит, простирающейся между озёрами Балатон и Веленце и являвшейся сильной оборонительной линией немцев. В результате проведённых операций соседние фланги войск двух фронтов на западных берегах Дуная соединились, создав все предпосылки для полного окружения Будапешта.

»Правительство« Салаши 9 декабря покинуло Будапешт. Деморализацию войск немецко-венгерское командование пыталось пресечь путём усиленного террора. В столице и промышленных районах страны действовали партизанские отряды. Зверства фашистов и нилашистов по отношению к населению усиливались.

В третьей фазе — с 10 по 31 декабря — войска 2-го и 3-го Украинских фронтов, наступая в направлении г. Эстергом, сломили упорное сопротивление противника и двойным кольцом окружили оборонявшуюся в Будапеште группу фашистских сил, насчитывавшую 180 тыс. человек. 21 декабря демократическими силами страны в г. Дебрецене было созвано временное Национальное Собрание, создано Временное Правительство, которое 28 декабря объявило войну Германии и обратилось к СССР с просьбой о перемирии.

В четвёртой фазе — с 1 января по 13 февраля 1945 года — войска 2-го Украинского фронта, завершив уничтожение окружённого в Будапеште неприятеля, освободили венгерскую столицу. За этот период войска 3-го Украинского фронта отразили совершенные по приказу гитлеровского генштаба вражеские наступления, проведенные подтянутыми с запада дивизиями для спасения окружённых в Будапеште частей.

Заслуживает внимания тот факт, что за весь период операций на территории Венгрии Гитлер усиливал сопротивление при помощи частей, подтягиваемых с западного фронта. Этим способствовал ускорению продвижения вперед англо-саксонцев и старался помешать броску советских войск в сторону Австрии и Южной Германии.

Освобождение Будапешта завершился 9-ый удар Советской Армии и началась полная очистка венгерской земли от фашистских захватчиков. В период с 6 по 16 марта гитлеровцы развернули мощное наступление в трёх направлениях на войска 3-го Украинского фронта с той целью, чтобы прорвав фронт напасть на 2-ой Украинский фронт с тыла, заставить Советскую Армию отвести свои силы от Берлина и попытаться затянуть войну до тех пор, пока они не смогут сложить оружие перед англо-американскими войсками. Но их попытка оказалась безуспешной. На протяжении 10-ти дневных оборонительных операций в районе Балатона войска 3-го

Украинского Фронта измотали превосходящие силы противника и обрекли на провал его авантюристский замысел.

16 марта началась операция в районе Вены, направленная, кроме полного освобождения Венгрии, на овладение Веной. Перед одновременно развернутым мощным наступлением 2-го и 3-го Украинских фронтов противник не смог закрепиться ни на одном из участков фронта, и 4 апреля наш народ был полностью и окончательно освобожден от проклятого господства немецких фашистов и их венгерских прислужников.

Советская Армия выполнила свою освободительную миссию. Она боролась против угнетателей нашего народа с сознанием правоты своего дела. Население повсюду с любовью встречало советские войска, принесшие ему свободу и оказавшие первую помощь, чтобы приступить к новой жизни. Эти военные операции снова показали превосходство Советской Армии над всеми капиталистическими армиями, превосходство сталинской военной науки над гитлеровской стратегией и тактикой.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СЕВЕРО-ВЕНГЕРСКИХ ОПЕРАЦИЙ ВЕНГЕРСКОЙ КРАСНОЙ АРМИИ

Подполковник *Кэрниш Пал*

Из славных боев Венгерской Красной Армии 1919 года достойны более основательного изучения северо-венгерские военные действия. Во-первых потому, что они были одними из славных боевых подвигов армии Советской Республики, а во-вторых, — предоставляют исключительно полезные исходные установки для изучения венгерского военного искусства.

Целью настоящего труда является, кроме выдвижения нескольких требующих выяснения проблем, дать общую картину славных северо-венгерских военных действий Венгерской Красной Армии. Труд выдвигает четыре главных вопроса: 1. Периодизация северо-венгерских военных действий, 2. Значение северо-венгерских военных операций в стратегическом плане Красной Армии. 3. Вопрос организации Красной Армии, 4. Вопрос кечкеметского плацдарма.

Периодизация северо-венгерских военных действий.

Северо-венгерские военные действия по-существу были начаты за несколько дней до второго мая, так как войска чехословацкой буржуазии уже до 28 апреля проводили различные местного значения наступления, а 29—30 апреля, по приказу Антанты начали генеральное наступление, потому что румынские интервенционные войска достигли реки Тиссы. Сосредоточенное чехословацкое наступление, завершившееся 2-го мая овладением городом Мишкольц, уже безусловно представляет часть северо-венгерских военных действий.

Северо-венгерские военные действия 2-го мая приобрели характер генерального наступления и в это время началась славная оборона города Шалготарьян, под руководством Матиаса Ракоши. Этот этап военных действий закончился 12-го мая первым освобождением города Шалготарьян. Вскоре после этого началось второе наступление чехословацких интервенционных войск на Шалготарьян, которое после упорных оборонительных боев к 21 мая закончилось полным освобождением Шалготарьяна. Между тем, командование армией решило провести контр-удар на правом фланге фронта в направлении города Мишкольц. Части первой дивизии 20-го мая отвоевали Мишкольц. К событиям этого периода относится перегруппировка войск для отражения совместного чехословацко-румынского наступления и обеспечения города Мишкольц против контр-ударов противника. Мишкольцская военная операция, замыкающая второй этап

северо-венгерских оборонительных военных действий, имеет характер контр-удара. Именно поэтому мишкольцское сражение не относится к северо-венгерским наступательным военным действиям, к начавшемуся 30 мая большому контрнаступлению.

Третьим большим этапом северо-венгерских военных действий является контрнаступление, проведенное с 30 мая по 12 июня, показывающее органическое целое; однако, после 12 июня, его можно разделить на две отдельные части, на бои, проводимые третьим корпусом на линии Кошице-Прешов, и пятым корпусом на малой венгерской низменности. Хотя эти бои привели к огромным успехам и означают самые славные страницы истории Венгерской Советской Республики, необходимо отметить, что успешные бои пятого корпуса на северо-западном фронте с точки зрения стратегического руководства были ошибочными, так как тактико-стратегические успехи вызвали распыление сил, следовательно и стратегически оказались невыгодными.

Значение северо-венгерских операций в стратегическом плане Красной Армии.

Несмотря на то, что с самого начала главной опасностью для Венгерской Советской Республики была румынская интервенция, Советская Республика правильно поступила, когда в начале мая вследствие сильного наступления чехословацких войск центр военных действий перенесла в Северную Венгрию. После взятия г. Мишкольц целый ряд фактов говорили необходимости нанесения Красной Армией главного удара в направлении Кошице – Шаторальяуйхей. Важнейшими из этих факторов являются: 1. Главную опасность в данный момент представляли чехословацкие интервенты, т. к. они угрожали самой ценной угольной и промышленной области страны, 2. Главный удар проходил по такой территории, население которой в значительной мере состояло из промышленных рабочих и шахтеров, симпатизировавших диктатуре пролетариата и склонных ее поддерживать, 3. Густота железнодорожной сети и характер местности облегчали перегруппировку войск, использование резервов, обеспечение пополнения и возможность свободного маневрирования. 4. Наступление проходило по области, населенной в большинстве венграми, что подтверждало справедливость похода. 5. В ходе дальнейшего развития наступления войска смогли достигнуть отчасти тех чехословацких территорий, население которых симпатизировало диктатуре пролетариата, как это позднее подтвердилось провозглашением Словацкой Советской Республики, а отчасти территории Закарпатской Украины, в одинаковой мере симпатизирующей Советской России и Венгерской Советской Республике и представлявшейся исключительно пригодной соединительной связью между ними. 6. Наступление проходило в месте стыка чешского и румынского фронтов, разъединяло фронт чешских и румынских войск и ликвидировало румынский плацдарм на западном берегу Тиссы. 7. Дальнейшее успешное развитие наступления наряду с обеспечением флангов и тыла армии дало бы возможность переправиться через Тиссу и освободить территорию, расположенную за рекой Тиссой и населенную в большинстве венграми. 8. Дальнейшее успешное развитие наступления дало бы позднее возможность установить непосредственный контакт между Венгерской Советской Республикой и Советской Красной Армией.

Обсуждая с этой точки зрения наступление Красной Армии в северо-западном направлении, несмотря на все значительные тактические успехи, его необходимо стратегически считать ошибочным. Нельзя считать оправданным мнение некоторых историков о том, что направление наступательных северо-венгерских военных действий Красной Армии определялось только стремлением создать контакт с Советской Армией. Командование Красной Армией знало, что в этот период такая цель, ввиду исключительно тяжелого положения советских войск, неосуществима. Самым большим и за время существования Советской Республики последним наступлением на запад Советской Красной Армии было занятие 25—26 мая рубежа Ровно—Дубно—Збруч, Днестр, но через несколько дней, ввиду наступления Галлера и Петлюры она отсюда должна была отступить. Эти две армии разделяло тогда расстояние более чем в 400 км. Мы не имеем никаких сведений о том, что Венгерская Красная Армия намеревалась перейти Карпаты, а Советская Армия не намеревалась наступать в западном направлении, т. к. в этот период главную опасность для нее представляли Колчак, а затем Деникин.

Вопрос организации Красной Армии.

В области организации Красной Армии, не взирая на первые шаги, к 6 мая положение изменилось установлением командования армией и назначением начальником генерального штаба единого командования армией Аурела Штромфельд. Штромфельд одновременно провел перегруппировку войск и полную реорганизацию армии. Для обеспечения этого он оставил на фронтах только слабые отряды охранения, а в то же время создал значительный центральный оперативный резерв. В результате грандиозной организационной работы к 7—8 мая положение в армии уже стало ясным. Главное командование 7 мая располагало силой в 17 полков или из 55 батальонов и одного отдельного батальона, 5 полков, состоявших из 16 рабочих батальонов, а также силами 17 разных батальонов. Кроме того в распоряжении у него находилось еще 9 рабочих батальонов. 15 мая армия насчитывала в трех корпусах и в трех армейских дивизиях всего 113 батальонов, 84 пулеметных роты, 8 эскадронов, 14 пушечных батарей, 2 батареи горных пушек, 20 гаубичных батарей, 3 тяжелых гаубичных батареи, 16 инженерных рот и 8 авиаэскадрилий, 51.586 винтовок, 682 пулемета, 870 коней, 63 пушки, 5 горных пушек, 85 гаубиц, 6 тяжелых орудий и 37 самолетов. К этому необходимо прибавить 3 монитора, два бронекатера, четыре сторожевых катера, два вспомогательных монитора и 11 бронепоездов. 15-го июня в действующей армии уже было 168 батальонов, 127 пулеметных рот, 66.218 винтовок, 964 пулемета и т. д.

В противоположность прежней организации бригад, в интересах единого руководства армии, осуществления больших по размерам военных действий и в интересах согласования боевых действий войск, корпусная — дивизионная организация стала общей.

Вопрос кечкеметского плацдарма.

Северо-венгерские военные действия Красной Армии 11 мая были прерваны кечкеметским плацдармом, когда главное командование на основании своих сведений решило отразить наступление, угрожающее с юга, и снять с северного фронта и перебросить на южную границу значительную

часть войск. Этот факт безусловно вредно влиял на северо-венгерские военные действия. Нельзя определенно сказать, было ли такое передвижение войск сознательным действием врага, скрывавшегося в главном командовании, и поскольку это было так, то эти сведения были ли вызваны предательской деятельностью отдела разведки или же были составлены по заказу предателей, находящихся в главном командовании. Суть состоит в том что вся весть о наступлении врага с юга не соотвествовала действительности, а распространение и передача этих сведений безусловно были сознательными действиями врага. Стратегическая разведка Красной Армии — в противоположность хорошей работе войсковой разведки — оказалась полностью бесполезной и непригодной. Донесения разведчиков или не были обоснованными, или несоответствовали действительности. Факт что этот отдел разведки своими ложными сведениями волей-неволей ввел в заблуждение главное командование, а главное командование безовсякого контроля приняло эти данные и они определили основу его деятельности.

Кечкеметский плацдарм Красной Армии необходимо расценивать как подрывную деятельность вражеских сил, действовавших в главном командовании.

*

Выдвинутые здесь проблемы являются только одной частью того количества вопросов, которыми занимаются историки, изучающие славные военные действия Венгерской Красной Армии. Нашей задачей является скорейшее разрешение всех проблем, чтобы воздвинуть достойный памятник блестящей борьбе Венгерской Советской Республики 1919 года.

ПОЛОЖЕНИЕ И ЗАДАЧИ ВЕНГЕРСКОЙ ВОЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Ст. лейтенант *Боруш Йожеф*

Начало научной военной историографии в Венгрии относится к сороковым годам прошлого века. Военная историография в то время служила борьбе за создание самостоятельной национальной армии; с этой целью прочитал Михай Хорват в Академии Наук свой вступительный доклад: „Очерки истории защиты венгерской родины." Первые начинания, ввиду подавления освободительной борьбы 1848—49 гг. остались без продолжения, а затем после 1867 года в журнале »Столетия« были опубликованы военно-исторического характера научные труды, написанные лучшими историками эпохи. Наряду с этим в различных военных журналах также были опубликованы отдельные военно-исторические статьи исключительно низкого научного уровня. В 1888 году начал выходить самостоятельный журнал венгерской военной историографии: »Военно-исторический бюллетень«. Вступительную статью для этого журнала написал известный тогдашний историограф Ференц Шаламон. После нескольких позитивистских определений он в этой статье отметил, что журнал должен быть пионером разработки единой венгерской военной истории. В журнале в первые годы своего издания был опубликован исключительно богатый материал, но не касавшийся вопросов теоретического характера. С 1898 года по 1910 год журнал не выходил из-за недостатка материальных средств. В годы до и после первой мировой войны журнал уже совсем открыто становится на сторону господствующего класса и главным образом прославляет сражения 18—19 веков, которые служили целям Габсбургских угнетателей. В то же время очень мало в нем говорится об Освободительной борьбе 1848—49 гг. или же об Освободительной борьбе 1703—1711 гг. После 1920 года журнал служит шовинистическим и антисоветским целям режима Хорти, что сопровождается стремительным снижением научного уровня. Не только в журнале, но и во всей военно-исторической литературе на первый план выдвигается утверждение о необходимости войн и вражды между народами. В эту эпоху не составляются связанные воедино обработки венгерской военной истории, а все то, что пишется, пишется на основании искажения фактов в духе феодализма, империализма и национализма.

Но все это не должно означать что нам следует полностью отбросить все результаты военной историографии эпохи до Освобождения. Нам необходимо воспользоваться богатым материалом, вскрытым старыми военными историками, отбросив их националистический или же империалистический подход.

Опираясь на достижения наших исторических наук, перед нашей военной историографией сегодня уже может быть поставлена задача соста-

вить венгерскую военную историю в духе марксизма-ленинизма. Венгерскую военную историю необходимо представить как борьбу за лучшую жизнь, за свободу и прогресс масс. Необходимо также рассмотреть функцию армии как душителя внутренней и внешней свободы, но главным образом нужно заняться теми сражениями, которые в ходе истории были проведены вместе с дружественными соседями и прежде всего совместно с великим русским народом. В венгерской истории, начиная с древнейших времен и до наших дней имеется много невыясненных военно-исторических проблем. Необходимо выявить военное искусство венгров-завоевателей, военное влияние славян, находившихся здесь до завоевания, проблемы создания крепостных гарнизонов, а затем наемных армий. Особой задачей является выяснение роли народа в защите страны, так например в эпоху татарского нашествия. Сегодня мы еще не имеем ясной картины о размерах распространения в Венгрии западной тяжелой кавалерии (в латах), о появлении ландскнехтов и огнестрельного оружия. О военном искусстве Хуняди известно уже больше, и нам необходимо расширить и главным образом углубить исследование. Необходимо также вскрыть военное искусство крестьянских войн. После 1526 года главной проблемой для нас являются оборонительные бои против турок: необходимо выяснить, кто и как остановил турок. Подробного изучения требует также и история боев против Габсбургов и особенно история освободительной борьбы куруцов времен 1703—1711 гг. После подавления ее нет самостоятельной венгерской армии, но венгерские солдаты воюют почти по всей Европе и принимают участие во многих таких боях, которые служат прогрессу. Военная история 1848—49 гг. нам в достаточной степени известна, но еще должны быть вскрыты вопросы военного искусства и составлены военно-исторические разработки большого масштаба. Нам необходимо показать положение венгерского солдата в габсбургской армии, а затем после 1920 года в армии фашизма Хорти. Почетной задачей для нас является описание боев Венгерской Красной Армии 1919 года.

Как частичную обработку, так и связанную воедино обработку венгерской военной истории сможем выполнить только в том случае, если в нашей работе будем твердо опираться на теорию марксизма-ленинизма и особенно на теоретические определения марксистской военной науки. Нам следует рассматривать военную историю как классовую борьбу, необходимо исследовать взаимосвязи между классовой и оборонительной борьбами. Также нужно подробно рассмотреть социальный состав армий разных эпох, изменения этого состава, и кроме того историю венгерской военной техники. Подробное проведение этих исследований является предпосылкой определения факторов, влияющих на войны различных эпох. Нам необходимо тесно связаться с исторической наукой и с относящимися к ней вспомогательными историческими дисциплинами.

Наш труд облегчается тем, что мы имеем в своем распоряжении достижения советской науки и советской военной историографии, а также результаты молодой марксистской венгерскойисториографии. Впервие выходящий в этом году журнал »Военно-исторический бюллетень« в новом издании будет стремиться воспитывать армию и весь наш народ в духе социалисткческого патриотизма. Нашей целью является служение росту, удовлетворению постоянно растущих культурных потребностей нашего народа, служение защите мира и дружбы между народами и защите человеческого прогресса.

СВЯЗИ МЕЖДУ ВОЙНАМИ ВОСТОЧНО-ЕВРОПЕЙСКИХ НАРОДОВ ПРОТИВ НЕМЕЦКИХ ФЕОДАЛЬНЫХ ЗАВОЕВАТЕЛЕЙ В XI—XIV вв.

Кандидат исторических наук *Секей Дьердь*

В средневековой оборонительной борьбе против феодальных немецких завоевателей жизнь народа и независимость Венгрии находились в опасности и эта борьба находилась в тесной связи с борьбой не на жизнь, а на смерть соседних славянских народов. Венгерская буржуазная историография умаляла или же отрицала эту связь и только осторожно оспаривала позицию немецкого историографа Бракмана, согласно которой Венгрия была бы немецким вассальным государством, однако признавала действительность позиции Бракмана в отношении славянских земель. В действительности задачей рождающегося венгерского государства была самозащита против нападений феодальных немецких завоевателей.

Нападения феодальных немецких завоевателей в XI—XIV вв. мы можем разделить на два этапа: первый заключает в себе захватнические стремления империи, а второй этап охватывает попытки распространения австрийских герцогов и немецких рыцарей. Уже первому венгерскому королю Иштвану необходимо было обороняться от нападения Конрада II в 1030 году. Армия императора смогла вторгнуться в Задунайский край, но народ, использовавший природные препятствия, воспрепятствовал вторжению. Иштван перешел со своими войсками в победное контрнаступление и его войска заняли даже Вену. Иштван поддерживал дружеские отношения со славянскими государствами. Русские летописные данные о хороших отношениях киевского князя Владимира и Иштвана относятся к середине 1010 годов. Иштван имел хорошие отношения и с чехами, мнимое нападение Бржетислава в 1030 году на Венгрию не является историческим фактом.

Успех движения, начавшегося против венгерского короля Петера, опиравшегося на чужеземцев, был облегчен военными походами императора против Чехии, (1040—41). Чехов поддерживали и венгерские войска. В Венгрии королем стал Аба Шамуел. Венгерский господствующий класс в начале поддерживал Аба, но король в своей борьбе против императора был вынужден заключить невыгодный мир. Аба попытался использовать возникшее в Баварии движение против императора для того, чтобы парализовать угрожавшее ему императорское наступление. Император подавил движение в Баварии и в 1044 году беспрепятственно пошел против Аба. В это время венгерское дворянство и духовенство повернулись против Аба, так как он начал опираться на свободные элементы старых родов. Императору удалось победить Абу. Вернувшийся король Петер сделал Венгрию немецкой вассальной провинцией. Властвование Петера было встречено не только растущим сопротивлением свободных венгров, но и

часть венгерского господствующего класса повернулась против него. Против Петера вспыхнуло восстание и живший на Руси князь Андраш из рода Арпадов с огромной армией возвратился в Венгрию. В Венгрии к Андрашу стекались свободные вооруженные люди, приверженные скорее язычеству, нежели духовенству, представлявшему влияние немецких завоевателей. В научном труде затем проводится параллель между венгерскими »языческими восстаниями« (1046, 1060—61) и польскими народными движениями 1030 г., а также между движениями полабских славян (вторая половина XI века). Эти восстания являлись не просто движениями народа, приверженного к языческой реакции или первобытной коммуне, но они были направлены против германского феодального влияния, и поддерживающей его христианской церкви. Король Андраш продолжал деятельность Иштвана по организации государства, восстановил христианство и законы Иштвана. В укреплении христианства также была видна связь с Русью и русскими. Но вследствие фракционной борьбы господствующего класса Венгрии король Андраш ослабил связь со славянами и с Византией.

В 1051 году император повел наступление против Венгрии. Но это наступление потерпело неудачу. Перед наступлением кавалерии императора против Секешфехервара население успело сжечь урожай, угнать скот, отступить или скрыться. Быстрая кавалерия венгров и печенегов ночными внезапными нападениями раскрошила голодающую армию Генриха III. В 1052 году император повел наступление против Пожоня. Но город захватить не смог. Затем император для подготовки нового наступления использовал внутренние разногласия венгерского господствующего класса. В 1060 году между королем Андрашем, поддерживаемым императором и между герцогом Бела, союзником поляков, началась война, в которой король потерял престол, даже и свою жизнь. Но император уже в 1063 году возвел на престол Шаламона, сына Андраша. Сыновья короля Бела, убежавшие в Польшу, в 1070 году, опираясь на войска венгерского народа, ставшего земледельческим народом, изгнали из страны войска Шаламона. Завоевательные походы императоров против Венгрии закончились в 1108 году неудачно.

Затем научный труд занимается походами немецких феодальных господ против полабских славян, а особенно походом 1147 года. Дальше описывается присоединение славянских территорий и городов и подчеркивается временный характер лучшего положения немецких рабочих, поселившихся на западных славянских территориях. Немецкий рыцарский орден, игравший большую роль в наступлениях против славянских народов, был приглашен венгерским королем на территорию »Барцашаг« в Трансильванию. В 1225 году кавалерия венгерского короля изгнала из страны немецкий рыцарский орден, стремившийся стать самостоятельным с помощью папы. Герцог Конрад из Мазовии в следующем году пригласил немецкий рыцарский орден в Польшу, где рыцари стали борцами восточноевропейской экспансии папы и немцев. Внешнее политическое положение раздробленной Польши таким образом сильно поколебалось.

Во время нашествия татар Венгрия была принуждена бороться с захватчиком австрийским герцогом, Фридрихом. Немецкий император не оказал помощи ни венгерскому королю Бела IV, ни родственнику его герцогу Силезии Генриху. Австрийский герцог Фридрих не принял участия в военной акции против татар. Он спровоцировал убийство вождя половцев, что содействовало распаду обороны Венгрии. При этом он стремился захва-

тить три западные области Венгрии. Нападение его достигло города Дьер. Таким образом он вторгся в тыл венгерской армии, обороняющейся против татар по линии Дуная. На Задунайщине и Северной Венгрии (Словакия) вместе с феодальными господами вооруженное население поселков и городов защищало много крепостей и укрепленных пунктов против татар (Шопрон, Пожонь и проч.). Но герцог Фридрих провел наступление против областей Пожонь и Шопрон и вторгнулся в область реки Ваг. После нашествия татар король Бела IV уже в 1242 году начал воприсоединение потерянных территорий.

С конца XIII века династия Габсбургов в течение столетий стремилась к порабощению Венгрии и Чехии. Император Рудольф Габсбург, использовав против Чехии венгерского короля Ласло Куна, после его смерти хотел передать своему сыну Альбрехту Габсбургу Венгрию в качестве вассального государства империи. Вступивший на венгерский престол Андраш III в 1291 году повел в поход против Вены свою карательную армию, в которой находились и русские.

В начале XIV века династия Габсбургов с целью обеспечения для себя политического и экономического влияния на Венгрию, поддерживала стремления Каройя Роберта из династии Анжу на вступление его на венгерский престол. Вследствие дружбы династий Анжу и Габсбургов в 1322 году в битве у Мюльдорфа венгерско-половецкая армия поддерживала династию Габсбургов против императора Людовика Баварского. В битве у Мюльдорфа и венгерско-половецкая армия потерпела большие потери. В дальнейшем Карой Роберт играл роль посредника между династией Габсбургов и Чехией (1323—24). Одной из главных причин ухудшения отношений между династиями Анжу и Габсбургов являлось то обстоятельство, что династия Габсбургов оказала помощь восточным и южным олигархам, сопротивлявшимся политике объединения территорий короля Карой Роберта. Полководцы короля с батальонами крупных и нескольких средних помещиков повели успешные походы против этих олигархов. В ходе этих боев был создан орден Св. Георгия, идеология которого была направлена исключительно против противников короля. Венгерский и чешский короли в 1328 году совместно пошли в поход и победили австрийских герцогов, которые вели междуусобную войну. Хотя Карой Роберт и принял меры по защите пограничных областей, находившихся во владении Габсбургов, все же венгерско-чешские отношения временно были нарушены. В 1331 году Карой Роберт повел поход против чешского короля на стороне династии Габсбургов. Но это не значило, что Карой Роберт перешел на сторону Габсбургов, и что он окончательно повернулся против Чехии. Внешняя политика короля Карой Роберта в 1331 году связана с венгерско-польским союзом и направлена на прекращение чешско-польских разногласий. Уже в 1328 году, когда Карой Роберт стремился к созданию венгерско-чешских династических связей, он рассчитывал на прекращение чешско-польских разногласий. Чешский король поддерживал немецкий рыцарский орден против Польши, а в вопросе Силезии существовали также несогласия между Чехией и Польшей. Выступление Карой Роберта в 1331 году имело целью связать руки Чехии, в то время как Польша вела борьбу не на жизнь, а на смерть против немецкого рыцарского ордена. То обстоятельство, что в политике Карой Роберта даже в 1331 году чрезвычайно важным являлся союз с Польшей, а не связь с династией Габсбургов, показывают чешские и орденские источники. Королю Карой Роберту в 1331 году удалось воспре-

пятствовать тому, чтобы чешский король вмешался в бой Польши и рыцарского ордена до поражения немецкого рыцарского ордена.

Карой Роберт и непосредственно оказал помощь Польше в боях против немецкого рыцарского ордена: в 1329, 1330, 1332 гг. Венгрия оказала непосредственную вооруженную помощь и тем заставила немецкий рыцарский орден искать возможность заключения с Польшей соглашения.

В первой четверти XIV века между Венгрией и династией Габсбургов возникли разногласия и по вопросам внешней торговли из-за права задержки и преимущества при покупке товаров города Вены. В то же самое время оживилась венгерско-чешская и венгерско-польская торговля. В 1335 году на Вишеградском конгрессе (Венгрия) венгерский, польский и чешский короли договорились о совместных внешних политических действиях и заключили договор о внешней торговле. Путем арбитража был создан компромисс в споре между Польшей и рыцарским орденом. Против права задержки и преимущества при покупке товаров города Вены было создано экономическое сотрудничество трех государств. Эти договоры служили интересам безопасности торговли даже против местных феодальных господ. Торговые пути между Венгрией и Чехией — из-за казенных интересов — находились под защитой обоих королей. В 1335 году чешский и венгерский короли заключили военный договор, направленный против династии Габсбургов, к которому присоединился и один баварский герцог. В 1336 году, когда австрийские герцоги заключили военный договор с венгерскими олигархами, восставшими против королевской власти, Карой Роберт воевал против них в союзе с польским и чешским королями. В последние годы царствования Карой Роберта союз трех государств еще более был углублен, был утвержден чешско-венгерский союзный договор, а польский король Казимир тоже заключил договор о дружбе с Чехией.

Объединение сил восточно-европейских народов сыграло большую роль в XI—XIV веках в отношении отражения нападений феодальных немецких захватчиков, сохранения независимости восточно-европейских государств, а это объединение в настоящее время становится исторической традицией совместной работы и военной дружбы восточно-европейских народов.

ПЛАН ЗАДУНАЙСКОГО ПОХОДА РАКОЦИ 1705 ГОДА

Кандидат исторических наук *Эсе Тамаш*

Данный научный труд охватывает план похода Ракоци, имевшего целью летом 1705 г. отвоевать потерянный в предыдущем году Задунайский Край. Князь в своих мемуарах очень кратко вспоминает о днях зарождения плана, хотя эти недели, провал плана задунайского похода являлись весьма критическим периодом борьбы за свободу.

Начало 1705 г. в целом ознаменовалось успехами армии куруцев. Трансильванскими и северо-венгерскими победами большая часть страны была освобождена из-под ига императора. Однако генерал Карои Шандор не смог задержать в Задунайском Крае оффенсиву противника и его войска в конце марта были вытеснены из этого обширного, важного края страны. Весенние месяцы Ракоци проводил в городе Эгер, где вел дипломатические переговоры, организовал армию и занимался делами правления. Здесь 11 марта принял чрезвычайного посла французского короля Людовика XIV генерал-лейтенанта Де Аллерса. Надежды, возложенные на помощь со стороны франции, не оправдались и Ракоци осознал, что он может принудить венский двор заключить выгодный для Венгрии мирный договор только при наличии новых, значительных военных и политических успехов. Поэтому решил отвоевать недавно потерянный Задунайский Край.

Первой его заботой было обеспечение переправы через Дунай. Местом для моста наметил изгиб реки Дуная между Комлод и Имшод и для его защиты создал на обоих берегах предмостные плацдармы. Начатые осенью первого года восстания мирные переговоры между двором и представителями посредничавших держав-Англии и Голландии, продолжались и в период подготовки военных действий, однако эти переговоры при отсутствии решающих успехов куруцев не обещали значительных результатов. Ракоци накануне знаменательных решений старался не только дать армии куруцев прочную организацию, а и навести порядок в управлении восставшей за свою свободу Венгрией. Решил созвать государственное собрание на традиционном месте древних сословных соборов, на расположенном вблизи Пешта поле Ракош, связанном со славнейшей памятью национальной независимости. Однако проведение государственного собрания могло быть обеспечено только при условии овладения Пештом и изоляции мощного императорского гарнизона в Буде. План задунайского похода косвенно преследовал и эту цель.

Созыв государственного собрания оказался срочным в связи с последовавшей 5 мая 1705 г. смертью императора Леопольда I. Его наследника, Иосифа I, куруцы не признали венгерским королем. Перед государствен-

ным собранием стояла задача решить вопрос свободы вероисповедания и удалить из страны иезуитов.

В центре заботы князя стояло обеспечение дунайского моста. Предварительно поручив генералу Боттяну создать и охранять предмостные плацдармы, 13 мая приказал генералу Даниелю Эстерхази прикрывать мост с задунайской стороны. Поручение этого дела больному, беспомощному Эстерхази оказалось грубой ошибкой. Причём и талантливый Боттян был подчинён Эстерхази. Боттян для защиты правобережного плацдарма оборудовал мощные позиции, известные под названием крепости Боттяна. По настоянию Боттяна Эстерхази 4 июня штурмовал находившиеся в Дунафельдвар императорские посты, непосредственно угрожавшие месту переправы. Продолжавшийся до 9 числа руководимый Боттяном штурм привел к разгрому постов, но крепостью овладеть все же не удалось.

Тем временем генерал Глёккельсперг направился из Буды на помощь Фельдвару и это настолько смутило Эстерхази, что он 16 июня со всей своей фонницей переправился на левый берег Дуная.

Глёккельсперг 19 июня прибыл под крепость Боттяна. На следующий день Боттян, вырвавшись со своим конным полком, напал на Глёккельсперга. Куруцские войска отважно сражались, но их вождь получил тяжелое ранение и выпустил из рук руководство. Боттян был переправлен через мост, а оборона позиций была возложена на пехотинцев полковника Чаяги, но не надолго. 20 числа артиллерия Глёккельсперга взяла под обстрел позицию, в результате чего среди куруцских пехотинцев началась паника и 22 числа на рассвете они перебежали на расположенный на восточном берегу Дуная плацдарм в с. Имшод. 22 числа и эта позиция была потеряна и противник овладел мостом.

Ракоци получил весть о катастрофе, находясь со своей армией в пути из г. Эгер к мосту. Весной проделал большую работу по регуляризации, тренировке, приучению к дисциплине своих войск. Непосредственно перед отъездом был извещен о том, что с юга, с направления Марош угрожает опасность нападения врага, на что обратил внимание генерала Карои, затисские войска которого намеривался подтянуть к себе. Находясь в пути, получил весть об отступлении Эстерхази. Немедленно отправил немецкий пехотный полк Бреммера на помощь и сам ускорил своё продвижение.

24 июня, стоя со своим лагерем в с. Дани, был полностью извещен о масштабах катастрофы. В целях предупреждения предполагаемой переправы императорских войск на левый берег, сразу же принял жесткие меры. Куруцам удалось быстро отвоевать позиции в Имшод и повредить мост.

Глёккельсперг, повернув назад, продвигался по берегу Дуная в направлении к северу, к Буде. Войска Ракоци, опасаясь его переправы где-то через реку в целях оказания помощи императорскому главно-командующему Трансильвании Рабутину, следовали за врагом по противоположному берегу Дуная.

Повестки на государственное собрание в Ракош датировались Ракоци 1-м июлем, в пути, в лагере Оча. Он ещё не отказался от своего плана созвать собрание на намеченном месте. На третий день в лагерь Оча прибыли императорские мирные посланы с вестью о согласии Иосифа I на посредничество со стороны западных держав. В результате возобновившихся пере-

говоров было заключено соглашение пока что только об обмене военнопленных. Князь все еще отстаивал свой план овладения Пештом. Куруцы с начала восстания неоднократно пытались штурмовать стены Пешта и многие из венгерских жителей перебегали на сторону повстанцев. Куруцы венгерскими летучками призывали население к капитуляции.

Овладеть Пештом не удалось. Но и Глёккельспергу не удалось осуществить свой план — переправиться через Дунай и поспешить на помощь Рабутину, вследствие чего Трансильвания пока оставалась в руках куруцев. 3 июля Ракоци, выехав из Оча, отправился на север. На юге для охраны оставил несколько конных полков во главе с Карои. От крупных, отважных поисков князя удерживали наблюдавшаяся среди войск жажда мира и кое-где проявлявшаяся деморализация. Причины этого следует искать прежде всего в достигшей в то время кульминационной точки классовой борьбы между помещиками и солдатами из крепостных. В пути, в лагере Дёмрё князь захватывающей речью пощрял своих солдат отстоять дело до конца.

Ракоци, находясь со своей армией ещё в окрестностях Пешта, получил весть о намерении императора поспешить на помощь повагской крепости Леопольда. Лишь после этого с трудом отказался от осуществления плана задунайского похода и 9 июня прибыл в г. Вац, предварительно направив войска Карои на защиту района между Дунаем и Тиссой.

Лето 1705 года являлось одним из самых решающих периодов великой освободительной борьбы куруцев. Одно за другим обнаруживаются явления, позднее вызвавшие крушение внутреннего фронта восстания: недисциплинированность, диллетантизм дворянского руководства, а затем предательство.

РОЛЬ ОРУЖИЯ В РАЗВИТИИ ВОЕННОГО ИСКУССТВА

Подполковник *Чиллаг Ференц*

Первым средством, изготовленным как оружие, является меч. Человек бронзового века изготовил первый меч и этим создал оружие, которое в течение тысячелетий было главным оружием воина и применяется даже в наши дни. Чтобы человек смог из бронзы сделать оружие, ему сначала необходимо было узнать состав бронзы и ее литье. Уже в этой первоначальной степени развития оружия видно, что оно зависит от экономических условий и степени развития производства.

Применение меча и длинной пики, а также плановое маневрирование все больших и больших масс воинов создали организованную тактику.

У древних народов в сражении прежде всего участвовала пехота. Кавалерия получила значение только тогда, когда появились латы, как оружие защиты. Так как колющее и режущее оружие пехотинцев оказалось недействительным перед броней рыцарей, то роль пехоты постепенно была оттеснена на задний план.

Средневековые рыцарские армии государств были классовыми армиями, которые состояли всего из нескольких тысяч рыцарей и пехотного эскорта для их обслуживания. В сражениях участвовали рыцари, а пехота не участвовала.

У освоивших родину венгров как и у остальных азиатских кочевых народов, оружие и также способ ведения боевых действий образовались по-иному. У занимающихся животноводством, вечно кочующих народов большую роль играет всадник. Метод ведения боя также был рассчитан на быстро скачущего вооруженного всадника.

В вооруженных силах венгров, освоивших родину, участвовал каждый мужчина, способный держать оружие в руках, а специальной армии не было. Они имели оружие: короткую кривую саблю, лук, копье и кожаные доспехи. Сабля в Европе была новым оружием, западные рыцари для борьбы против лат были вооружены прямыми и очень тяжелыми мечами. Этот вид оружия обуславливал ведение воином борьбы в стоячем положении. В противоположность этому, сабля ввиду ее кривого лезвия была оружием пригодным для борьбы во время скачки без остановки.

Самым опасным оружием однако были лук и стрелы. Рыцари презирали это оружие как оружие простого народа и не пользовались им.

В методе ведения венграми боевых действий мы различаем два главных момента: подготовка, проведенная с большого расстояния стрелами, и ближний бой на саблях. Венгры избегали непосредственного фронтального наступления против кавалерии в тяжелых латах, так как не рассчитывали на победу против воинов в доспехах. Проводя ложное нападение, они

приближались к врагу, а затем, внезапно повернувшись, отступали. Когда замкнутый строй рыцарей, одетых в доспехи, во время преследования разрывался, то венгры снова поворачивались и вступали в рукопашный бой. Если враг отступал, то следовало его преследование.

Старый венгерский способ ведения боя в XI веке был забыт и тогда у нас также распространился западный способ ведения военных действий.

Роль пехоты снова приобрела свое значение после изобретения пороха и огнестрельного оружия.

Первое ручное огнестрельное оружие, оставшееся от XIV века, еще очень примитивно. С точки зрения пробивной силы и быстроты ведения огня оно даже не может быть сравнимо с луком. В то время как тяжелое острие стрелы самострела уверенно пробивало доспехи рыцаря, каменные или свинцовые пули первоначального огнестрельного оружия только делали вмятины.

Вместе с развитием огнестрельного оружия росла также и роль пехоты. В XV веке небольшая часть пехоты уже была вооружена огнестрельным оружием; начиная с этого времени пехотинцы с точки зрения оружия разделяются на стрелков и на копьеносцев.

В армии Матиаса Хуньяди пехота уже фигурировала как самостоятельный род войска и состояла подобно остальным европейским государствам из наемных солдат. Роль пехоты однако более ограничивалась обороной, а наступление и в дальнейшем проводила кавалерия, являясь главным родом войска. Артиллерия также стала отдельным родом войска, а пушки изготовлялись главным образом крупнокалиберные, пригодные для штурма крепостей.

XVI век является тем периодом, когда усовершенствование ручного огнестрельного оружия дало возможность для всеобщего его распространения. Новым изобретением был затвор с фитилем. Горящий фитиль удерживался курковым механизмом затвора, и стрелок теперь все свое внимание мог обратить на прицеливание. Измененное оружие, однако, еще не было пригодным для вооружения всей пехоты, так как обращение с фитильным мушкетом было затруднительным и в то же время его действие было незначительным. Мушкет весом примерно в 20 кг во время стрельбы необходимо было ставить на упор, воткнутый в землю, для произведения выстрела необходимо было четверть часа времени и мушкет мог стрелять только на дистанцию в 300 шагов, а поражал только в пределах 150 шагов.

Наступление, как главная цель, являлось задачей пехотинцев, вооруженных копьями, а стрелки служили только защите копьеносцев. Стрелки в замкнутом строю становились на фланги в глубину 8—10 шеренг. Такая глубина была нужна, потому что шеренги стреляли по очереди и для того, чтобы первая шеренга имела время для зарядка и стрельбы, необходимо было иметь время, соответствующее ведению огня 8—10 шеренгами.

Фитильный мушкет в период 30-и летней войны развивался далее. Практика требовала более легкого и более быстро стреляющего оружия. В соответствии с требованиями вес мушкета был уменьшен до 5—7 кг и теперь уже не требовалось иметь опорной вилки для подпирания мушкета. Для зарядки мушкета необходимо было две минуты, а дистанция действенного огня возросла до 250 шагов.

Вследствие совершенствования мушкета роль копьеносцев теперь уже была не наступление, а только защита стрелков против наступлений кавалерии.

Вытеснение копья из оружия пехоты наступило только с изобретением ружья со штыком, и с кремневым затвором. Изобретенное примерно в 1640 годах ружье со штыком и с кремневым затвором имеет в военной истории революционное значение. Оно обобщило в одном оружии стрелковое оружие с воздействием на расстояние и средство рукопашного боя — копье. Этим была дана возможность упростить вооружение пехоты, копье в начале XVIII века было изъято из вооружения пехоты.

Кремневый затвор также был значительным новшеством и в большой мере обеспечивал бесперебойное действие ружья. Ранее бывший в употреблении мушкет с фитилевым запалом был исключительно невыгоден тем, что перед сражением иногда в течение нескольких часов необходимо было иметь постоянно зажженный фитиль. В дождливую погоду фитиль промокал и потухал и мушкет не действовал.

В ружье с кремневым затвором запал заряда пороха происходил вследствии искры, вызванной ударом кремня о крышку тарелки. Ружье постоянно было готово к выстрелу и не было чувствительно к погоде.

Новое оружие изменило также и метод ведения боя, применявшийся до сих пор, чему способствовала новая организация армий, и изменение солдатского состава. После 30-и летней войны были созданы постоянные армии, а насильно призванных солдат можно было держать вместе только при наличии самой жесткой дисциплины и при постоянном проведении учений.

Количество шеренг уменьшили с 6 до 3, а затем до 2. При одинаковом численном составе армии таким образом шеренга становилась все длиннее и длиннее и все больше стрелкового оружия находилось одновременно в действии. Шеренги по команде давали залпы и в ногу продвигались вперед. Во время боя нельзя было изменить боевой порядок медленно передвигающийся строй в форме пустого четырехугольника, который мог вести бой только по ровной местности.

В американской войне за независимость впервые проявился недостаток медленно передвигавшегося линейного строя, вооруженного недальнобойным гладкоствольным оружием. Войска борцов за свободу, будучи вооруженными нарезным охотничьим ружьем, малыми подразделениями — стрелковыми отделениями вели бой, и разбивали негибкие линейные строи англичан.

Дальнейшее развитие стрелковых отделений последовало во время французской революции. Этот боевой метод был соединен с колонным строем, пригодным для маневрирования больших масс. Огневой бой вели стрелковые отделения, а колонны проводили штыковую атаку.

Сражения американской борьбы за свободу, а затем позднее сражения французских войск с бедуинами, показали, что пехота нуждается в точностреляющем и действующем на большую дистанцию оружии. Проводились опыты с нарезным оружием, заряжающимся спереди, а от свинцовой круглой пули перешли к пуле продолговатой формы. Хотя опыты показали хороший успех, нарезное заряжающееся спереди ружье не было распространено, так как его вытеснила из употребления в то время изобретенная винтовка, заряжающаяся с казенной части.

Прусско-французская война 1871 года показала преимущества оружия, заряжающегося с казенной части. По местности, находившейся под обстрелом скорострельного оружия, стрелки могли передвигаться только в подразделениях и в перебежку. Начиная с этого времени, ранее применяв-

шиеся замкнутые строи перестали существовать. Затем каждое государство перешло на оружие, заряжающееся с казенной части.

После прусско-французской войны в развитии оружия наступило до сих пор невиданных размеров развитие. Крупная промышленность одно за другим создавала магазинное оружие малого калибра — пулемет и скорострельные пушки. Массовое применение нового оружия было применено во время первой мировой войны и стало ясно, что против огнестрельного оружия достигнуть успеха фронтальным наступлением почти невозможно. Сформировалась позиционная война. Опыт, однако, показал и то, что на тактику влияет не только оружие, но и требования боя стимулируют изобретение новых боевых средств. Так родился танк, как один из факторов прекращающих позиционную войну.

Поучения истории показывают, что неожиданное применение нового оружия решало судьбу только по крайней мере одного или двух сражений, но не решало судьбу окончательного исхода войны. В соответствии с новым видом оружия немедленно создавались и соответствующие ему новые тактические принципы. Как говорит Энгельс, новое оружие вынуждает изменение боевого метода во многих случаях против воли военного командования.

TARTALOM:

NÓGRÁDI SÁNDOR altábornagy — A Rákóczi évfordulóra — — — — — — — — — 3

ZENTAI GYULA alezredes — A Szovjet Hadsereg hadműveletei Magyarország felszabadításáért — — — — — — — — — — 15

KORNIS PÁL alezredes — A Magyar Vörös Hadsereg felvidéki hadműveleteinek néhány kérdése — — — — — — — — — 35

BORUS JÓZSEF főhadnagy — A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai — 64

SZALAI JÓZSEF alezredes és DÖMÖTÖR GERGELY százados — A hadművészet és haditudomány törvényszerű fejlődése — — — — — — — — — — — — — — 91

I. SZ. KOROTKOV ezredes, a hadtudományok kandidátusa — A Szovjet Hadsereg kiemelkedő hadműveletei a a Nagy Honvédő Háborúban — — — — — — 119

SZÉKELY GYÖRGY, a történettudomány kandidátusa — Kapcsolatok a keleteurópai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században 139

CSERNE TIBOR őrnagy — A fegyvernemek kérdése Zrinyi katonai munkáiban 171

ESZE TAMÁS, a történettudomány kandidátusa — Rákóczi dunántúli hadjáratának terve 1705-ben — 176

CSILLAG FERENC alezredes — A fegyverek szerepe a hadművészet fejlődésében — 213

ROHONYI GÁBOR hadnagy — A magyar hadtörténelem haladó katonai szabályzataiból — — — — — — — — — — — — — 233

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

TÓTH GYULA főhadnagy — Néhány megjegyzés Várkonyi Ágnes: „Vak Botyán" című könyvéhez és „A Dunántúl felszabadítása 1705-ben" című tanulmányához — — — 257

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR — — — — 275

СОДЕРЖАНИЕ

Генерал-лейтенант НОГРАДИ ШАНДОР — К годовщине Ракоци — — — — — — — — — — 3

Подполковник ЗЕНТАИ ДЮЛА — Военные действия Советской Армии за освобождение Венгрии — — — — — — — — — — — — — — 15

Подполковник КОРНИШ ПАЛ — Некоторые вопросы северо-венгерских операций Венгерской Красной Армии — — — — — — — — — 35

Старший-лейтенант БОРУШ ЙОЖЕФ — Положение и задачи венгерской военной историографии — — — — — — — — — — — — — — 64

Подполковник САЛАЙ ЙОЖЕФ и Капитан ДЕМЕТЕР ГЕРГЕЛЬ — Закономерное развитие военного искусства и военной науки — — — — — — — — — — — — — — 91

Кандидат военных наук, Подполковник И. С. КОРОТКОВ — Выдающиеся операции Советской армии во время Великой отечественной войны — — — — — — — — 119

Кандидат исторической науки СЕКЕЛЬ ДЕРДЬ — Связи между войнами восточно-европейских народов против феодальных германских завоевателей в 11–14 вв. 139

Майор ЧЕРНЕ ТИБОР — Роль родов войск в военных трудах Зрини — — — 171

Кандидат исторической науки ЭСЕ ТАМАШ — План задунайского похода Ракоци в 1705 г. — — — 176

Подполковник ЧИЛЛАГ ФЕРЕНЦ — Роль оружия в развитии военного искусства — — 213

Лейтенант РОХОНИ ГАБОР — Из прогрессивных военных уставов венгерской военной истории — — — — — — — — — — — — — 233

БИБЛИОГРАФИЯ И КРИТИКА

Старший-лейтенант ТОТ ДЮЛА — Замечания о книге Варкони Агнеш: „Вак Боттян“ и очерке „Освобождение Задунайского края в 1705 г.“ — 257

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — — — — 275

РЕЗЮМЕ — — — — — — — — — — — — — — 299

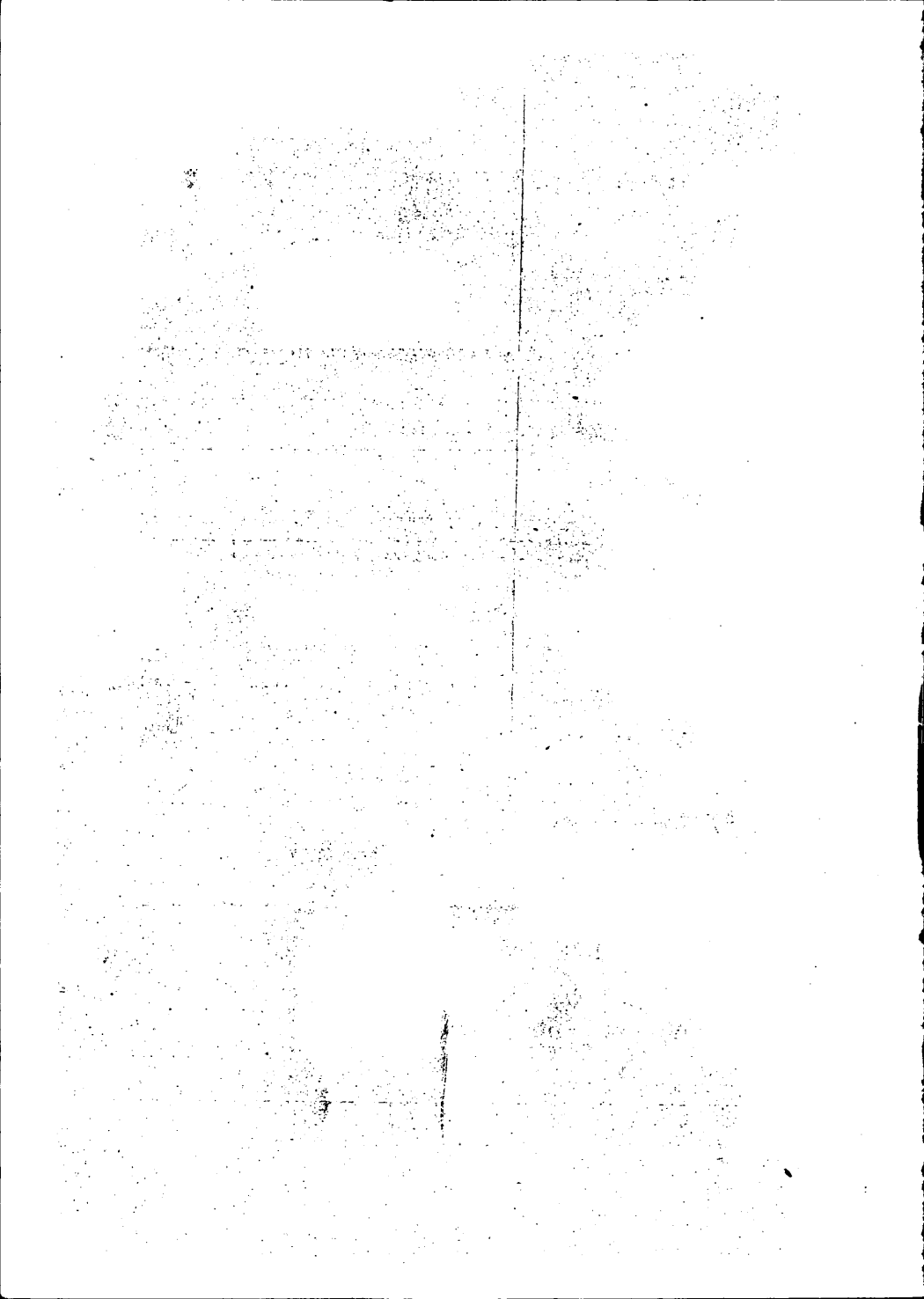

Ára: 8·— Ft

1723/2

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1954

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1954

ÚJ FOLYAM BUDAPEST I. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő: A Hadtörténelmi Intézet parancsnoka.
Szerkeszti: A szerkesztőbizottság. Budapest, I., Kapisztrán-tér 2. Tel.: 160—220.
Megjelenik negyedévenként.
Kiadó: Honvéd Kiadó Intézet. Budapest, VI., Sztálin-út 2. Telefon: 112—064.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára félévre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámla szám: 61.297. bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hirlap Iroda. Budapest, V., József nádor-tér 1.
Telefon: 180—850 és a kiadónál.

4650/2 — Vörös Csillag Nyomda, Budapest. — Felelős: Poroszka L.

HADTÖRTÉNETIRÁSUNK FELADATAI A MAGYAR DOLGOZÓK PÁRTJA III. KONGRESSZUSÁNAK TÜKRÉBEN

Sziklai Sándor ezredes

A Magyar Dolgozók Pártjának történelmi jelentőségű III. kongresszusa nagy alkotómunkát végzett. Helyesen alkalmazva a marxizmus-leninizmus tanítását, annak forradalmi dialektikáját, átfogó tudományos elemzését adta országunk gazdasági, politikai, kulturális és ideológiai helyzetének. A Központi Vezetőség beszámolója összegezte népi demokráciánk csaknem tízéves fejlődésének jellegét és korszakalkotó eredményeit. Ezek az eredmények gyökeresen megváltoztatták országunk társadalmi, gazdasági rendszerét és osztályjellegét. E hatalmas történelmi győzelmek kiindulópontja és döntő feltétele a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a nagy szocialista Szovjetunió léte, ereje, valamint a német és japán fasiszta imperialisták felett aratott világtörténelmi győzelme. Ezen túlmenően sikereink forrása az az állandó testvéri segítség, amelyet fejlődésünkhöz, alkotó, szocialista munkánkhoz, békénk és függetlenségünk védelméhez oly bőven nyujtott nekünk felszabadítónk, a Szovjetunió.

A kongresszusi beszámolók és a hozzászólók erőteljesen megvilágították, megalapozták azt az életbevágóan fontos kérdést, hogy népi államunk — amely a proletárdiktatúra funkcióját tölti be — további megszilárdításának biztos alapja csak az állandóan erősödő munkás-paraszt szövetség lehet. A kongresszus behatóan foglalkozott állami intézményeink és tanácsaink munkájának eredményeivel, fogyatékosságaival és feladataival. Ezen a téren is megmutatta államunk további megszilárdításának útját a Hazafias Népfront fejlesztésén keresztül.

Az MDP III. kongresszusa a szocializmus gazdasági alaptörvénye követelményeinek megfelelően meghatározta szocialista társadalmunk további fejlődésének útját, célját és konkrét feladatait. A szocializmus gazdasági alaptörvénye pártunk és államunk politikájának alapja, ez biztosítja népünk jólétének állandó emelkedését, anyagi és kulturális színvonalának fokozott növekedését. Ebből a lenini-sztálini alaptételből kiindulva a pártkongresszus mint fő feladatot, mint kulcskérdést, a mezőgazdaság nagyarányú fejlesztését és a közszükségleti árucikkek termelésének fokozását irányozta elő. Ezt pedig csakis úgy tudjuk elérni, ha egész dolgozó népünk, mind az iparban, mind a mezőgazdaságban szorgalmas munkájával állandóan emeli a munka termelékenységét, csökkenti a termékek önköltségét és lényegesen fokozza azok minőségét.

Az MDP III. kongresszusa elfogadta pártunk alkotmányát: az új Szervezeti Szabályzatot, amely a lenini-sztálini félévszázados pártépítés elméletét és gyakorlatát, valamint az MDP tapasztalatait foglalja magában. Az új Szervezeti Szabályzat jelentős módon kiszélesíti a pártonbelüli demokráciát, nagyobb követelményeket állít a párttagok elé és általában növeli a párt felelősségét népünk ügye iránt. *Pártunk, mint a népi demokrácia vezető, szervező és lelkesítő ereje, önkéntes harci-szövetség, amely harcos soraiban tömöríti munkásosztályunk, dolgozó parasztságunk és az értelmiség legjobbjait, azzal a céllal, hogy a marxizmus-leninizmus alapján, dolgozó népünk élén győzelemre vigye országunkban a szocializmus nagy ügyét.* Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy az MDP új Szervezeti Szabályzata kihangsúlyozza pártunk viszonyát munkásosztályunk és dolgozó népünk forradalmi és haladó hagyományaihoz. „A Magyar Dolgozók Pártja híven őrzi a magyar munkásosztály forradalmi hagyományait, folytatója a magyar nép dicső szabadságharcainak, örököse és továbbfejlesztője a magyar történelem haladó eszméinek." Ez a tétel teljes összhangban van Szolgálati Szabályzatunk szellemével, ami törvényt jelent számunkra, leszögezi a Magyar Néphadsereg részére a haladó nemzeti hagyományok ápolásának szükségességét.

A Központi Vezetőség beszámolója, — amelyet Rákosi elvtárs tartott — egész fejezetben foglalkozik népi demokráciánk kulturális, tudományos és ideológiai fejlődésének eredményeivel, ezen a téren is rámutat hiányosságainkra és feladatainkra. Ezek az eredmények fokozatosan, de alaposan megváltoztatják népünk egész világnézetét, emelik szocialista öntudatát, általános műveltségét és *hatványozzák* dolgozó népünk erejét a termelésben, nagyobb lendületet adnak nekik a kultúrforradalom terén vívott harcukban. Pártunk tudományos, következetes, egységes és forradalmi világnézete a dialektikus és történelmi materializmus. Ennek a világnézetnek a lényege a materialista dialektika, amely egyre nagyobb tért hódít tudományos életünkben. A materialista dialektika hatalmas filozófiai, ideológiai fegyvert jelent új, szocialista tudományunk és kultúránk életében. Ez a módszer rövid idő alatt a gyakorlatban bizonyította be helyességét. Tudósaink, köztük a történészek is, ha bátran, előítéletek nélkül alkalmazzák kutató munkájukban a marxizmus-leninizmus, a világ jelenségeit kutató és megismerő módszerét, saját tapasztalataik és eredményeik alapján győződnek meg arról, hogy a marxizmus világnézetét alkalmazva az egyedüli helyes úton járnak.

A materialista filozófia és a tudományok egyesülése a népi demokráciával, a szocialista társadalom gyakorlati alkotómunkájával, fordulatot teremtett kulturális és tudományos életünkben is. Összegezve a fentieket, bátran állíthatjuk Nagy Imre elvtárs szavaival: „Tudományos életünkben az elmúlt tíz esztendő legnagyobb eredménye az, hogy uralkodóvá lett a marxista-leninista szemlélet és a tudomány egyesülve a

szocializmussal, a nép kezébe került."[1] A pártkongresszus útmutatásai, irányelvei több évre meghatározzák egész tudományos életünk feladatait. A kongresszus kijelölte azokat a konkrét feladatokat és célokat, amelyek előbbre viszik tudományos kutatómunkánkat minden téren, tehát a hadtörténelem terén is.

A III. pártkongresszus követelményeinek a mi területünkön, azaz a hadtörténelem kutatása és feldolgozása terén csak úgy tudunk megfelelni, ha rendszeresen és alaposan tanulmányozzuk a marxizmus-leninizmust.

Minden tudományos munkatársunknak el kell sajátítani a marxizmus tudományának forradalmi lényegét, de különösen ismernie és alkalmaznia kell a történelmi materializmus tételeit, mind kutató, mind feldolgozó munkájában. Munkánk akkor lesz tényleg tudományos és gyümölcsöző, ha a marxizmus tételeit nem dogmatikusan, vagy a talmudizmus magoló szellemében sajátítjuk el. A marxizmus elsajátítása és alkalmazása nem azt jelenti, hogy mechanikusan, minél több tételt és formulát tanuljunk be és ezeket széltében-hosszában idézzük, elvontan a konkrét történelmi helyzettől és körülményektől, függetlenül időtől és helytől. Az ilyen „elsajátítás" magtalanságra kárhoztatja a tudományt, metafizikusan mumifikálja a marxista tudomány eleven és alkotó lényegét és természetes, hogy ez a módszer nem viszi előre a hadtörténelemkutatást sem. A marxizmus-leninizmust a mindennapi kutató és történelemírói munkánk folyamatában kell elsajátítani, alkalmazni és nem tudományos munkánktól elszigetelve. Ezen a téren nem elég csak a marxista filozófiai és történelmi materializmust, a marxista közgazdaságtant tanulmányozni, hanem egyidőben komolyan tanulmányozni kell Marx és Engels, Lenin és Sztálin történelmi műveit is, amelyek klasszikus példáját nyujtják annak, hogy hogyan kell a történelmi materializmus módszerét alkalmazni konkrétan a történelem tanulmányozása és feldolgozása terén.

Most, hogy pártunk élesen felvette a harcot a szubjektív idealista és voluntarista személykultusz káros, tudománytalan hatásával szemben, világosan leszögezte azt a klasszikus marxista-leninista tételt, amely szerint a dolgozó tömegek döntő szerepet játszanak a történelemben. Ezt a tételt hadtörténészeink többsége komolyan magáévá tette és ebben a szellemben iparkodik dolgozni. Ugyanakkor még ma is vannak olyan munkatársaink, akik ezt a tételt csak szóban fogadták el, formálisan viszonyulnak ehhez a kérdéshez és tanulmányaikban, cikkeikben nem alkalmazzák ezt az elvet. Nem egyszer idézik ugyan pártunknak ezt a sarkalatos tételét, de kutatási munkájuk egész felépítése és elemzési módszere nem emeli ki a dolgozó tömegeket, mint a történelem döntő, alkotó erejét.

Munkatársaink között vannak még olyanok — „szégyenlős" ingadozók — is, akik saját bevallásuk szerint nem marxisták, noha egyes

[1] *Nagy Imre:* A magyar tudomány előtt álló feladatok. Társadalmi Szemle, 1954. 6. sz. 20. o.

marxista tételeket elfogadnak. Ezek a jóindulatú útitársak bizonyos fokig hasznos munkát végeznek a történelemkutatás- és írás terén. Ezenkívül komoly szakmai, tárgyi tudásuk van, írnak hadtörténelmi munkákat, tanulmányokat és cikkeket. Ezekkel a nem marxista munkatársakkal továbbra is együtt kell működni, noha a világnézetük még nem marxista. De ugyanakkor meg kell nekik világosan és félreérthetetlenül mondani, hogy munkájuk a marxista történettudomány szempontjából nem kielégítő. Egyik ilyen történészünk kijelentette, hogy a történelem csak leíró tudomány. Ezek szerint a történész feladata csak az lenne, hogy leírja, rögzíti, azaz passzívan fényképezi a történelmi tényeket és eseményeket; az „ahogy esik, úgy puffan" elv alapján. Világos, hogy ilyen történetírás nem tudomány, hanem a véletlenek halmaza, elvtelen „faktográfia", ami a burzsoá történelemírásnak jellegzetes vonása.

Félreértés ne essék, itt mindjárt leszögezzük, hogy a marxista-leninista történettudomány nélkülözhetetlennek tartja a történelmi tények és események tárgyilagos leírását, mert világos, hogy a tények és események leírása nélkül nincsen történettudomány. Ez nyilván nem szorul további magyarázatra. De a tények leírása és felsorolása még nem történettudomány, hanem csak bevezetés ehhez. A tudomány ott kezdődik, ahol a marxizmus-leninizmus világnézete és módszertana alapján vizsgáljuk a tényeket és eseményeket, és feltárjuk a társadalom fejlődésének törvényszerűségét. Az igazi történettudománynak a kiinduló elemzési pontja nem lehet más, mint a társadalom gazdasági fejlődésének objektív törvényszerűsége. Ebből kiindulva tanulmányozza és feltárja az osztályharc lényegét és formáját, s így következtetésekhez és általánosító értékeléshez jut. Ugyanezt kell tennie a hadtörténelemnek is a saját területén. Csak az a történész végez valóban tudományos munkát, akinek vezérfonala a történelemben az osztályok harca, mint a fejlődés rúgója.

A történelmi materializmus azt tanítja, hogy fejlődés folyamán a termelési viszonyok és termelőerők jellegének megfelelő összhangját csak a magukat túlélt osztályokkal szemben kirobbant éles osztályharcok, felkelések, szabadságharcok és forradalmak tudják biztosítani.

Ezt a törvényt tükrözi vissza a magyar társadalom fejlődése, gazdasági, politikai, katonai és ideológiai téren. A magyar hadművészet önálló és törvényszerű fejlődését kutatásaink eredményeivel kell bebizonyítani. Persze ez nem könnyű feladat, ehhez nem elég a „faktográfia", itt ismerni és alkalmazni kell a történelmi materializmus módszerét. Más megoldás nincs.

Tehát az olyan történészek, akiknek nincs marxista-leninista elméleti tudásuk és azt nem is iparkodnak megszerezni, a legjobb esetben csak hangya és nem tudós munkát végeznek. Szorgalmasan összeszedik és elraktározzák a tényeket, de nem elemzik azt a marxizmus világnézete alapján, nem tárják fel az események és tények belső összefüggéseit, nem kutatják és nem tárják fel a történelmi jelenségek valódi okait, nem vonnak le a tényekből tudományos általánosításokat és követ-

keztetéseket. Nem gondolják át a tények belső logikáját és azok mélyebb kölcsönhatásait. Nem képesek a történelmi események valódi, tudományos értékelését adni, az osztályharc és a haladás szempontjából. *A marxista történésznek tudományos ítéletet kell mondania az események és tények felett, a marxizmus-leninizmus világnézete szempontjából, a haladó osztályok harcának szempontjából. A marxista történésznek pártosan kell állástfoglalnia a hadtörténelemben is, a magyar nép évszázados, haladásért vívott küzdelme mellett.*

Nem győzzük eléggé ismételni, hogy csak az a történész igazi jó munkatársunk, csak az jár helyes úton, aki teljes egészében elfogadja és kutatómunkájában alkalmazza a marxista-leninista elméletet. Ennek döntő feltétele az is, hogy egyszersmindenkorra le kell mondani a történetírás polgári, tehát sekélyes módszeréről, amely tagadja a marxizmust, a pártok és osztályok harcának jelentőségét a társadalom fejlődésében. Fel kell számolni a reakciós, az osztályok létezését tagadó objektivizmust, amelynek egyik alappillére a helytelen és tudománytalan történetszemlélet.

Népünk és hadseregünk hazafias nevelésének egyik fontos lelkesítő forrása haladó hagyományaink tudományos feltárása. Rákosi elvtárs kihangsúlyozta a III. kongresszuson, hogy komolyabban és alaposabban kell foglalkoznunk dicső hagyományainkkal: „Ifjúságunk hazafias nevelését nemzeti művelődésünk és történelmünk gazdagabban feltárt örökségével kell megalapoznunk." Ebből a tételből az a feladat hárul ránk, hogy történelmünk évszázados szabadságharcainak nagy eseményeivel és kimagasló fegyvertényeivel kimerítőbben kell foglalkozni. A hadtörténelemben nagy szerepet játszó személyiségek mellett alaposabban kell foglalkoznunk a történelem és a hadtörténelem forradalmait és változásait előkészítő társadalmi erőkkel és hősökkel is. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy hadtörténetírásunk nem foglalkozott elég alaposan a háborúk és forradalmak főhőseivel, a magyar dolgozó osztályokkal, azaz a magyar néppel, akinek döntő szerepe van és volt történelmünkben. Pedig igazán nem nehéz megérteni azt az egyszerű marxista tételt, amely szerint a társadalom anyagi és kulturális javait a dolgozó tömegek munkája teremti meg. A nép szerepe nemcsak a termelésben döntő, hanem a háborúban és a szabadságharcokban egyaránt. Mint Lenin rámutat: „A győzelmet minden háborúban végeredményben azoknak a tömegeknek harci szelleme határozza meg, amelyek a csatatéren vérüket ontják".[2]

Történelmünk egész folyamán a dolgozó tömegek termelték a hadseregek részére a fegyverzetet, az élelmet, a ruházatot, és mindent, amire szüksége volt a hadvezérnek, aki a háborút viselő uralkodóosztályoknak volt az érdekképviselője, vagy a nép forradalmi harcait vezette. De a dolgozó nép nemcsak nehéz verítékes munkájával járult hozzá hazánk

2 *Lenin:* Beszéd a Rogozsszkij—Szimonovszkij kerület széleskörű munkás- és katonakonferenciáján, 1920. május 13-án. Művei 31. k. Szikra, Bp. 1951. 131. o.

védelméhez több, mint ezer éven keresztül, hanem hősiesen hullatta vérét és forgatta a fegyvert országunk külső és belső ellenségei ellen.

Szívmarkoló szavakkal örökíti meg Petőfi Sándor a magyar nép szerepét a történelemben, „A nép" című versében:

„Egyik kezében eke szarva,
Másik kezében kard,
Igy látni a szegény jó népet,
Igy ont vért, majd verítéket,
Amíg csak élte tart."

Persze a marxista-leninista történettudomány nem fogadja el a narodnyikok és reakciós polgári történészek metafizikus felfogását, akik a népet osztályfeletti és osztályharcon kívüli kategóriának minősítik. A nép is történelmi kategória, amely állandóan változik és fejlődik az osztályharcok tüzében. Ebből világosan következik, hogy a nép is különböző osztályokból áll. Igy a rabszolgatartó társadalomban a plebejusok és rabszolgák, a feudalizmusban a jobbágyparaszt és kézműiparos, a kapitalizmusban pedig a proletáriátus és a parasztság, — ezek az osztályok képezik a népet. Mindeme osztályok megfelelő gazdasági és politikai helyet foglalnak el a társadalom termelési folyamatában és megvan mindegyiknek a maga különleges osztályérdeke. Ahhoz, hogy kidomborítsuk hadtörténelmi munkáinkban a nép döntő szerepét, ismerni kell a népről szóló marxista felfogást.

Néphadseregünk harcosai és tisztjei komoly, mély hazaszeretetének és általános kulturális színvonalának emeléséhez lényegesen hozzájárul a magyar nép történetének ismerete. De különösen közel áll hozzánk népünk hadtörténelmének kutatása, eredményei és tanulságai. Ezen ismeretek elsajátítása szerves részét képezi hadseregünk katonai, politikai kiképzésének; fejleszti harci minőségét, átütőképességét.

Pártunk III. kongresszusának irányelvei alapján komoly feladat és felelősség vár ránk a jövőben, hadseregünk hazafiasságra és hazaszeretetre való nevelése terén. Tehát tudományos kutatómunkánk főfeladata: feltárni és közkinccsé tenni hazánk hadtörténelmének és szabadságharcainak gazdag, dicsőséges, haladó hagyományait. Ez annál inkább is fontos, mert a magyar népnek a haladásért vívott harcai nemzetközi méretben is hozzájárultak az emberiség fejlődéséhez.

Vitathatatlan tény, hogy a magyar szabadságharcok nemcsak honi viszonylatban jelentették a fejlődés fontos tényezőjét, hanem az európai népek és nemzetek függetlenségi és szabadságharcainak szerves részeként is a haladást szolgálták. Közismert történelmi tények bizonyítják azt, hogy a magyar dolgozó nép évszázadokon keresztül önfeláldozó bátorsággal harcolt, tengernyi vért ontott, százezrek életét, országunk anyagi és kulturális javait áldozta a mongol és tatár hordák, a török és német rabló hódítók ellen. Ezek a nagy harcok, óriási áldozatok és fegyvertények a világtörténelem aranylapjaihoz tartoznak.

Kötelességünk, hogy ezeket az európai jelentőségű hagyományainkat is feltárjuk és megismertessük dolgozó népünkkel, aki jogos utóda nagy

őseinknek és büszke mindezekre a hagyományokra. Ez az indokolt történelmi büszkeség egyik forrása a mai szocialista hazaszeretetünknek, a népi demokráciáért való lelkesedésünknek. Az ilyen mély és őszinte hazaszeretet nem felületes fellobbanó szalmaláng, amely pillanatnyi felületes érzelmeken alapul, hanem a szocialista öntudat állandóan izzó parazsából ered, amely képes magával ragadni a dolgozó embereket, akik építőmunkájukban képesek minden akadályt és nehézséget legyűrni, a szocializmus győzelméért pedig készek minden áldozatot meghozni. Dolgozó népünk ma nemcsak szavakban fejezi ki ezt a hazafiasságot, hanem nap, mint nap, ezer és ezer tényen keresztül a szocialista társadalom építésében testesíti meg minden téren. Ez a szocialista hazaszeretet fejlődésünknek egyik fontos hajtóereje, előfeltétele. Erre az építő és alkotó hazaszeretetre tanít bennünket a magyar nép történelme, ilyen hazafiasságra és hazaszeretetre tanítja és neveli népünket, hadseregünket a mi nagy pártunk és ennek III. kongresszusa.

A magyar polgári történészek a hadtörténelmet is felhasználták reakciós, idealista filozófiai nézetek terjesztésére. Könyveik, írásaik tele vannak az úgynevezett történelmi osztályok érdemeinek a dicsőítésével. Szerintük a magyar történelmet királyok, hadvezérek és nagy államférfiak csinálták, történelmi kutatásaikban a nagy személyekből, azok életrajzából indultak ki. A személyek körüli fontoskodásokból építették maguknak „tudományos" légvárakat. Világos, hogy az ilyen történetírás reakciós, szubjektív idealista módszer. Sajnos, még ma is akadnak hadtörténészek, akik ennek a módszernek a befolyása alatt vannak és munkájukban túl sokat foglalkoznak a nagy személyek tetteivel és erényeivel stb., és elhanyagolják a nép szerepét, noha marxistáknak vallják magukat.

A dolgozó nép szerepe a történelemben nem egyszerűen írói metodika, nem formai, hanem komoly világnézeti kérdés, a történelmi materializmusnak egyik alapkövetelménye.

A néptömegek szerepe a történelemben különösen fontos kérdés a mi korszakunkban. Ebben a kérdésben éles vita folyik a marxista-leninista és a reakciós burzsoá ideológusok, történészek között. A kapitalizmus általános válsága idején, amikor a társadalom fejlődése napirendre tűzte a kapitalista termelési módszernek a csődjét, a polgári történészek és szociológusok mindent elkövetnek, hogy aláássák a dolgozó tömegek önbizalmát a saját erejükben. Az imperialista háborúk, proletárforradalmak és a proletárdiktatúra korszakában a szovjet nép a Kommunista Párt vezetésével minden téren megmutatta erejét, képességét és tudását arra, hogy felszámolja a kizsákmányoló osztályok hatalmát és helyébe felépítse a saját államhatalmát és a szocialista termelési módot, — amely megszünteti a kizsákmányolás minden formáját. De ezzel egyben követendő példát is mutatott a világ dolgozóinak, akiknek egy jelentős része már követi a szovjet nép példáját. Az eredmény az, hogy most már 900 milliós tábor építi a szocializmust és a kommunizmust, építi, alkotja az

emberi társadalom új történelmét. A hatalmas béketábor legfőbb ereje a dolgozó tömegek.

De itt nem áll meg a történelem kereke és most világméretekben bontakozik ki a dolgozó tömegek döntő szerepének újabb bizonyítéka korunk szabadságharcaiban, a nemzeti felszabadító mozgalmakban az imperialista és kapitalista elnyomás minden fajtája ellen.

Különösen a forradalmi időkben és függetlenségi, szabadságharcokban mutatkozik meg a dolgozó tömegek döntő szerepe a történelemben. Ez nem véletlen, hanem törvényszerű jelensége az osztály- és nemzeti függetlenségi harcoknak. Ezt a törvényszerűséget igazolja a magyar nép történelme is. „Sohasem tudnak a nép tömegei az új társadalmi rend annyira aktív alkotóiként fellépni, mint forradalom idején. A nép... ilyenkor csodákra képes."[3]

A dolgozó nép, a történelem alkotó és mozgató ereje, a forradalmak és függetlenségi, nemzeti felszabadító harcok idején meggyorsítja a történelem menetét, *különösen most, amikor a tömegeket a kommunista és munkáspártok vezetik a marxizmus-leninizmus forradalmi elmélete alapján.*

A fentiekből nem az következik, hogy a marxisták nem írhatnak történelmi életrajzot, csak arról van szó, hogy ne a hősökből és azok szubjektív tulajdonságaiból induljanak ki, ne a hadvezérekből vezessék le a történelmi események és fegyvertények okait, hanem megfordított sorrendben, a hős, a hadvezér szerepét vezessék le a gazdasági és politikai tényezőkből, a társadalmi osztályok viszonyaiból. Közismert marxista tény az, hogy a nagy idők teremtik a nagy hősöket és nem megfordítva. A történelmi materializmus nem tagadja a nagy hadvezérek és kimagasló személyiségek szervező és vezető szerepét a történelemben, hanem érdemük és hatásuk szerint tudományosan megmagyarázza azt.

A marxista történészek nem tagadják a kiemelkedő személyiségek fontos szerepét a magyar nép történelmében. Mi tényleg jogosan és őszintén büszkék vagyunk Budai Nagy Antalra, Hunyadi Jánosra, Dózsa Györgyre, Zrínyi Miklósra, Thököly Imrére, Rákóczi Ferencre, Kossuth Lajosra, Petőfi Sándorra és másokra. Büszkék vagyunk a magyar munkásmozgalom kimagasló személyiségeire, az 1919-es kommün hős harcosaira és mártirjaira, illegális Kommunista Pártunk kimagasló funkcionáriusaira, akik életüket áldozták a kommunizmus nagy ügyéért. Csak a magyar dolgozó nép és a mi pártunk tudja igazán értékelni a haladó személyek nagyságát a magyar történelemben. De mindebből nem következik az, hogy a magyar szabadságharcokat, a forradalmakat és a munkásosztály történelmi harcait a nagy személyek alkották, s így egész történelmünk nem egyéb, mint a nagy személyek életrajza. Eszerint a dolgozó tömeg csak nyers, alaktalan anyag volt történelmünk folyamán, amelyet a nagy személyek úgy formáltak, ahogy akartak.

[3] *Lenin:* A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban. Művei 9. k. Szikra, Bp. 1954. 104. o.

Az ilyen életrajzírás, mely szubjektív idealista módszer, olyan mélyen beette magát a hadtörténelmi írásokba, hogy sok elvtárs, amikor témakört választ magának népünk történelméből, akkor elsősorban a nagy személyekre gondol, csak a látható gyöngyöket szedi ki a történelemből és elhanyagolja a történelem főhősét, a dolgozó népet. Ez a megoldás nemcsak tetszetősebb, hanem a forrásanyagot tekintve könnyebb is. Még az olyan tekintélyes történelmi intézmény, mint a Magyar Történelmi Társulat is túl nagy teret szentel kiadványaiban a történelmi életrajzoknak. A Társulat népszerű kiadványsorozatában eddig 11 hadtörténelmi munka jelent meg. — Ezek közül 7 történelmi életrajz, és csak négy foglalkozik általános kérdésekkel.

Nálunk a hadseregben is érezhető bizonyos mértékben a személyi kultusz hatása. Megnyilvánul ez a hadtörténelmi tárgyú írásos propagandában is. Népszerű brosúrákban, tanulmányokban és cikkekben nem a magyar nép, a magyar katona az események és fegyvertények hajtóereje és főszereplője, inkább a hadvezéreket és a magasabb katonai vezetőket helyezik előtérbe és idealizálják. Sőt előfordulnak esetek, amikor történelmi tények helyett egyéni szubjektív elgondolásokat és cselekedeteket magyaráznak bele az oktatási célra készült hadtörténeti leírásokba. Igy akarják „megszépíteni", érdekesebbé és több tanulságot szolgáltatóvá tenni a hadtörténelmet, de ez inkább hamisítás, mint szépítés.

A hadtörténet főkérdéseit a nagy történeti személyiségek és nevek körül összpontosítják; ezzel szemben az átmenetek és reformkorszakok katonai eseményeit vagy kihagyják, vagy pár üres frázissal intézik el. Pedig ezek a korszakok is megérdemlik a történész figyelmét. Ezek az idők sem jelentenek szünetet a magyar nép osztályharcában elnyomói ellen.

Gondoljunk csak olyan „hétköznapi" tényekre, amikor a magyar jobbágyparasztság fiait az urak katonának hurcoltatták el egész életükre, később hosszú évtizedekre. Az uralkodó osztályellenség tisztjei vették kézbe őket és állatias módon sulykolták beléjük mindazt, amire az idegen és magyar zsarnokoknak szükségük volt ahhoz, hogy a magyar katonából kiverjenek minden emberi érzelmet, méltóságot és szabadságszeretetet, hogy engedelmes, vak eszközt gyúrjanak belőle, akit szükség esetén a saját népe ellen is fel tudnak használni. A jobbágyparasztságnak ez a szörnyű helyzete az elnyomók hadseregében hozzájárult ahhoz, hogy amikor arra történelmi alkalom adódott, a katonák nem az urak, hanem a szabadságharcos nép ügye mellé álltak.

A magyar történelem, ennek keretén belül a hadtörténet is egységes folyamat és ezt a folyamatot nem szabad önkényesen darabokra szaggatni és metafizikusan egyiket a másiktól elszigetelni, kiragadni a forradalmi szabadságharcok epizódjait és elhanyagolni az azokat előkészítő fokozatos fejlődési szakaszokat. A fokozatos fejlődést és az ugrásokat a történelemben elszakíthatatlanul egy dialektikus folyamatban kell vizsgálni és feltárni.

Rákosi elvtárs a kongresszusi beszámolójában arra is felhívta a történészek figyelmét, hogy ne csak a nagy forradalmi fegyvertényekkel és a kiemelkedő személyiségekkel foglalkozzanak, hanem az átmeneti, a reformkorszakokkal, ezek hőseivel is.

Ebből az a feladat következik, hogy gyökeresen szakítani kell a káros, szubjektív, idealista beütésekkel, melyek elsorvasztják a hadtörténelemtudományt és helytelenül, háttérbe szorítják népünk döntő szerepét a történelemben. A marxista hadtörténészek feladata ezen a téren az, hogy történelmi kutatásaik középpontjába a népet állítsák, mert ez a történelem fejlődésének a tengelye. Végérvényesen rehabilitálni kell a népet a hadtörténelemben is, mert a történelem reális, valóságos folyamatában az alkotó, döntő előremozgató erő mindig a nép volt, és az is marad. Nem a levitézlett úgynevezett történelmi osztályok — mint ahogy ezt a polgári történészek írták — védték meg szeretett hazánkat a mult századok viharos viszontagságaiban. A honmentő erő a magyar dolgozó nép volt, a szorgalmas nép, melyet az urak kegyetlenül kizsákmányoltak, lenéztek, megvetettek. Ez a nép építette és védte hazánkat ezer éven át és teremtette meg az urak kényelmére a jómódot akkor, amikor ő maga nyomorgott. A parazita úri pereputty a nép véréből és verejtékéből élősködött. Most, amikor a nép lett az ország igazi gazdája és magának építi biztos jövőjét, mutassuk meg nekik a történelemben is az igazi arculatát és szerepét és ne görbetükröt állítsunk elé.

Amikor élesen fellépünk a hadtörténelem írása terén mutatkozó szubjektív idealizmus ellen, ugyanakkor határozottan leszögezzük, hogy ez *nem jelenti a szubjektív tényezők tagadását a történelemben.* Az objektív és szubjektív tényezők kölcsönös hatása és összefüggése a hadtörténetben a marxista történészek számára világos. Feladatunk ebben a kérdésben az, hogy feltárjuk azokat, hogy megmutassuk a dolgozó tömegek, az élenjáró osztályok öntudatának fokát, szervezettségét, cselekvőkészségét és akaratát, forradalmi lendületét, erejét, önfeláldozó elszántságát és a politikai párt vezetésre való képességét. Ismertetnünk kell a hadvezérek és tisztek személyi tulajdonságait, katonai és politikai felkészültségüket, jellembeli szilárdságukat, a győzelemre törekvő, elszánt bátorságukat, a parancsnok szilárd akaratát, amely képes végrehajtani bármilyen harci feladatot. *Mindezek a szubjektív tényezők szükségesek ahhoz, hogy a meglévő nagy történelmi objektív lehetőségeket valóra váltsák.*

A hadtörténet tanulságai azt bizonyítják, hogy a hadvezérek, tábornokok és tisztek csak akkor tudják betölteni magasztos hivatásukat, ha minden tekintetben támaszkodnak az adott kor forradalmi eszméire, az élenjáró hadtudomány és hadművészet követelményeire. Az objektív és szubjektív tényezők helyes marxista-leninista viszonyának megértéséhez a hadtörténelemben, klasszikus iskolapélda a Szovjetunió hadtudományának és hadművészetének alkalmazása az 1918—20. évi polgárháború és a Nagy Honvédő Háború idején. A szovjet tisztek, tábor-

nokok és hadvezérek magasfokú katonai és politikai tudása, erkölcsi és jellembeli tulajdonsága felülmúlta a fasiszta tisztek tulajdonságait. A Szovjetunió társadalmi rendszere, valamint katonai objektív és szubjektív tényezői mind elméletben, mind gyakorlatban bebizonyították felsőbbrendűségüket a rothadó fasiszta burzsoá társadalmi és katonai rendszerrel szemben.

A szovjet tisztek és katonák szocialista hazafisága, szilárd erkölcse, tömeges hősiessége, a győzelemre törekvő céltudatossága, minden nehézséget leküzdő vasakarata, a magasfokú katonai öntudat, fegyelem és politikai felkészültség — mindezek a szubjektív tényezők páratlanok a világtörténelemben, és lényegesen hozzájárultak a győzelemhez. Éppen ezért a nagy Sztálin a szubjektív tényezőket is az állandóan ható katonai tényezők közé sorolta.

Hadtörténelmi munkánk egy másik komoly fogyatékossága az, hogy mindeddig igen kevés történelmi tanulmány és cikk jelent meg az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregéről. Ez a hadsereg pedig rövid idő alatt komoly fegyvertényekkel bizonyította be hazafiságát és a proletárdiktatúráért való önfeláldozó, hősies magatartását. A Magyar Néphadsereg jogosan tekinti magát a Vörös Hadsereg közvetlen utódjának. A Vörös Hadsereg rövid, de dicső multját fel kell tárni és megírni azokat a szervezési elveket, amelyen ez a hadsereg felépült, tanulmányozni kell hadászatát, konkrét fegyvertényeit és más fontos katonai és politikai kérdéseit. Mindezt összhangba és kapcsolatba kell hozni a Nagy Októberi Szocialista Forradalom Vörös Hadseregének történelmével, amely már akkor mintaképe volt a mi Vörös Hadseregünknek. A szovjet nép dicső Vörös Hadserege, amely a világtörténelem legnagyobb polgárháborújában, a belső ellenforradalom és a 14 rabló imperialista állam szakadatlan támadásaival szemben szilárdan megállta a helyét és szétzúzta az ellenforradalmi erőket, megvédte a világforradalom bástyáját, a szovjet nép függetlenségét és szabadságát.

Fiatal marxista hadtörténetírásunk előtt igen sok fontos feladat áll még. Egyik ilyen feladat, hogy komolyan foglalkozzék a Szovjetunió népei, elsősorban a nagy orosz nép, és a magyar nép közös történelmi harcaival, a közös ellenség ellen. E két nép történelme folyamán sokszor támogatta egymást a szabadságért és a függetlenségért vívott harcban. Vorosilov elvtárs, pártunk III. kongresszusán elmondott beszédében, megadta a vezérfonalat is ehhez a fontos munkához, amikor rámutatott arra, hogy az oroszok és a magyarok, Kelet-Európa más népeivel együtt hosszú, kemény harcokban verték vissza a mongol hordák pusztító támadásait. A XVIII. század elején pedig a Habsburgok gyarmatosító, elnyomó törekvései elleni magyar nemzeti felszabadító mozgalomban, szabadságharcban sok orosz katona és tiszt harcolt a fölkelt magyar nép oldalán.[4]

[4] Vorosilov elvtárs kongresszusi beszédének e részét magyarra pontatlanul fordították le; a fordításból kimaradt a в начале kifejezés. A Szabad Nép május 27-i, a Tartós békéért, népi demokráciáért május 30-i számában „A XVIII. században . . ." áll, „A XVIII. század elején . . ." helyett.

Az oroszországi forradalmi demokraták és minden haladószellemű orosz ember forrón üdvözölte a magyarok 1848—49-es dicső forradalmát. Kossuth, Táncsics, Petőfi és más népi hősök vezetésével a magyar nép harcrakelt az osztrák önkényuralom és a belső bitangok ellen. Az osztrák elnyomókat I. Miklós cár, „Európa zsandárja" segítette, hogy vérbefojtsák a magyar nép bátor felkelését. Az orosz társadalom haladó rétegei és kiváló forradalmárok, mint Csernyisevszkij, Hercen és mások felháborodva bélyegezték meg a cárizmusnak a magyar forradalommal szemben elkövetett szégyenteljes gaztetteit. „A magyar nép szabadságharca együttérzést keltett a cári hadsereg néhány egységének katonái és tisztjei között is. Mint ismeretes, egy csoport orosz katona és tiszt, Guszev kapitány vezetésével megtagadta, hogy résztvegyen a magyar szabadságharc leverésében. Ezért halálraítélték és kivégezték őket."[5] Ezek a hős orosz katonák és tisztek, és nem a cári zsarnokok fejezték ki az orosz nép és haladó emberek igazi viszonyát a magyar 1848—49. évi forradalomhoz és szabadságharchoz.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború idején különös erővel mutatkozott meg Oroszország és Magyarország népeinek fegyverbarátsága. Hűen a magyar katona szabadságszeretetéhez, több mint százezer munkás és dolgozó paraszt, a magyar dolgozó nép legjobb fiai, fegyverrel a kezükben álltak az Októberi Forradalom mellé. Hadifoglyokból szabadságharcosok lettek. A Szovjetunió Kommunista Pártjának vezetésével az orosz proletariátussal karöltve, Lenin—Sztálin dicső Vörös Hadseregében harcoltak a magyarok az Októberi Forradalom zászlajának győzelméért. E tettükkel dicsőséget szereztek a magyar népnek és öregbítették, gazdagították haladó, forradalmi szabadságharcos hagyományainkat. Ez követendő példája volt a proletárnemzetköziség harcának. A Szovjetunió népei nagyrabecsülik a magyar forradalmárok ezen érdemeit. Ezt a megbecsülést Vorosilov elvtárs pártunk III. kongresszusán így fejezte ki: *„A szovjet emberek sohasem felejtik el, hogy a magyarok ezrei harcoltak a Vörös Hadsereg soraiban és sokan életüket adták a világ első szovjetköztársaságának védelmében".*

Vorosilov elvtárs, aki személyesen ismeri a magyar vörös partizánok és vörös katonák aktív szerepét az Októberi Forradalomban, megemlítette ezt a történelmi tényt, azért, hogy ezzel is rámutasson a szovjet-magyar barátság történelmi forrásaira. Mindezekből látjuk, hogy az orosz és magyar nép évszázadokon keresztül támogatta egymást a szabadságharcokban. Ez a közös testvéri vérontás, amely országaink és népeink függetlenségéért és szabadságáért számtalan csatatereken összefolyt, pecsételte meg örökre a szovjet-magyar barátságot. Ezt a vérrel szerzett közös forradalmi hagyományunkat ápolni és megbecsülni kell.

1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltását óriási lelkesedéssel és határtalan örömmel fogadta az egész szovjet nép, köztük azok a

[5] Szabad Nép, 1954. május 27.

magyarok is, akik már 1917 óta aktív részvevői voltak a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak. A Magyar Tanácsköztársaság és a proletárforradalom győzelme megerősítette a világforradalomban vetett hitüket, reményüket; még nagyobb lelkesedéssel markolták meg a fegyvert és verték szét a gyűlölt ellenséget, az orosz fehérgárdistákat és a rabló imperialisták betolakodó hadseregét. A Magyar Vörös Hadsereg ebben az időben a cseh és a román imperialisták jelentős erőit kötötte le, — amely erők így nem támadhattak a Szovjetunió ellen, — s ezzel komoly segítséget nyujtott az akkor száz sebből vérző, fiatal Szovjetállamnak.

A Szovjetunió népeinek és a magyar nép közös haladó hagyományainak a megírása mellett nem szabad megfeledkeznünk és foglalkoznunk kell a többi népi demokráciák népeinek olyan történelmi hagyományaival, amelyek közösek a magyar dolgozó nép szabadságharcának fegyvertényeivel. A szláv népek és a román nép történelmi multjában sok közös harcot találunk a török és német hódítók ellen. Ezzel is szolgálni fogjuk népeink barátságának a megszilárdítását, amely fejlődésünknek elengedhetetlen előfeltétele és mozgatóereje.

Az MDP III. kongresszusa határozottan és világosan leszögezte pártunk és kormányunk fő irányvonalát, amely a szocializmus alapjainak a lerakása országunkban. A második ötéves tervünk is ennek a fő politikai és gazdasági irányvonalnak a megvalósítását fogja szolgálni. Pártunk új politikai szakaszának az a célja, hogy lényegesen emeljük dolgozó népünk anyagi, műveltségi színvonalát, ugyanakkor szakadatlanul küzdeni fogunk a békéért és a népek barátságáért, amely szocialista alkotómunkánk szükséges előfeltétele. A kongresszus irányelvei és határozatai megvilágítják és megkönnyítik pártunk új politikájának a megértését és végrehajtását, gazdasági, politikai, kulturális és tudományos téren egyaránt.

A párt III. kongresszusa a dolgozó népünk jóléte érdekében megköveteli minden tudományos munkástól, köztük a történészektől is, hogy erejük teljes bevetésével lényegesen javítsák meg tudományos munkájuk mennyiségét és minőségét. Hadtörténészeinknek több és jobb marxista-leninista művel kell gazdagítani népünk és hadseregünk kultúrértékeit. Bátran alkalmazni kell az alkotó, építő bírálatot és önbírálatot, tudományos munkánk minden terén, mert csak ilyen módon tudunk tovább fejlődni és leszünk képesek előrevinni fiatal hadtörténelmi tudományunkat.

Pártunk III. kongresszusának nagyjelentőségű irányelvei forradalmi harcos programmot ad pártunknak, kormányunknak és az egész magyar dolgozó népnek. Pártunknak e programmja alapján fogjuk lerakni országunkban a szocialista társadalom alapját. Erre az alapra építjük fel azután, további fejlődésünk eredményekép hazánkban a szocializmust.

Ez a felemelő, magasztos feladat hatalmas távlatokat nyit meg előttünk, új munkalendületre és lelkesedésre mozgósítja szorgalmas dolgozó népünket, mely pártunk vezetésével ezt a nagyszerű programmot meg fogja valósítani.

M. V. FRUNZE KATONAI-ELMÉLETI MUNKÁSSÁGA A POLGÁRHÁBORÚ UTÁN

J. N. Cvetajev.

A bolsevik párt és az egész szovjet nép az amerikai-angol és a többi külföldi intervenciósok s a belföldi földesúri-burzsoá ellenforradalmárok egyesült erőinek szétzúzása után továbbra is rendkívül nagy figyelmet szentelt a honvédelem kérdéseinek. A kapitalista környezet fennállása továbbra is betöréssel fenyegette országunkat. Ezért a párt — amellett, hogy a nép erőinek zömét a rombolás helyrehozására irányította, előkészítette a szocialista iparosítás feltételeit — egyben erősítette a Szovjetállamnak — a világ forradalmi és munkásmozgalma első „rohambrigádjának"[1] — védelmi képességét.

A „ki-kit" kérdésének a szocializmus javára való sikeres eldöntése érdekében a párt megfeszített politikai, gazdasági és ideológiai harcot indított a kapitalista elemek ellen. Éles harc folyt katonai-elméleti területen is.

A Szovjet Fegyveres Erők békeállapotra tértek át. Ennek az átmenetnek a programmját V. I. Lenin 1920. decemberében a VIII. Összszövetségi Szovjetkongresszuson így határozta meg: „...Minden esetre továbbra is fenn kell tartanunk a katonai készenlétet — mondotta Vlagyimir Iljics. — Nem szolgálhat megnyugvásunkra az, hogy csapásokat mértünk az imperializmusra, Vörös Hadseregünket továbbra is minden áron teljes harci készenlétben kell tartanunk és fokoznunk kell harcképességét... És el fogjuk érni, hogy a hadsereg létszámának csökkentése esetén megőrizzük azokat a kádereit, amelyek fenntartása nem fog mértéken felüli terheket róni a köztársaságra, s ugyanakkor a kisebb létszámú hadseregek mellett jobban biztosítjuk, mint eddig, hogy szükség esetén ismét talpra állíthassuk a hadsereget és még nagyobb katonai erőt mozgósíthassunk."[2]

A Fegyveres Erők békeállapotba való helyezésében a pártnak semilyen tapasztalata sem volt. A párt a hadsereg és a flotta átszervezésében abból indult ki, hogy ezt a nehéz feladatot csak a külföldi intervenciósok és a fehérgárdisták elleni harcban szerzett tapasztalatok,

[1] *Sztálin:* Beszéd a XIX. pártkongresszuson. A SZKP. XIX. Kongresszusa, Szikra, Bp. 1953. 1066. o.

[2] *Lenin* művei, 31. k. Szikra, Bp. 1951. 504. o.

a háborúról szóló marxista tanítás és a szovjet hadtudomány eredményei alapján lehet végrehajtani, egyben továbbfejlesztve ez utóbbit.

A pártnak a katonai szervezet felépítése terén tett minden lépése közben éles harcot kellett vívnia a szovjet hatalom ellenségeivel. Az ellenség a közvetlen katonai támadás helyett most azzal próbálkozott, hogy a Szovjetállamot belülről aláássa. Az ARA amerikai segélyszervezet tetszetős cégére alatt washingtoni utasításra szervezett titkos diverziót és kémkedést ellenforradalmi zendülések szításával és ideológiai kártevésekkel kapcsolták össze. Az amerikai-angol és a többi imperialisták a proletárdiktatúra meggyengítése és a szocialista építés meghiusítása érdekében megpróbálták dezorganizálni a Vörös Hadsereg békeállapotba való helyezését, megpróbálták aláásni anyagi helyzetét, lehetetlenné tenni harci kiképzését és ezáltal meggyengíteni a proletárdiktatúra fegyveres támaszát. A hadseregben az ellenséges ügynökök élén a Judás Trockij állt. Ezek az ügynökök a közvetlen kártevés mellett azzal próbálkoztak, hogy a katonai vezetőemberek egy bizonyos csoportjában félelmet keltsenek az antant hatalmával szemben, hogy csüggedést és defetista hangulatot teremtsenek és Clausewitztől átvett reakciós katonai-elméleti nézeteket terjesszenek. Az általános gazdasági romlás és az ellenséges tevékenység rányomta súlyos nyomait a hadsereg állapotára, amely rosszul volt ellátva, még nem nyerte el a kellő harci szervezettségét, stb. Még nem volt meg a csapatok harci kiképzésének kidolgozott rendszere és világos perspektívái. Az ellenség meggátolta az első világháború és a polgárháború tapasztalatainak általánosítását. Mint K. J. Vorosilov rámutatott, az ellenség akadályozta a hadügy terén az új problémák felvetését és az aktív munkát, s ezzel arra kárhoztatta a hadsereget, hogy a legjobb esetben is egyhelyben topogjon.[3]

Különösen káros volt az az ellenséges mesterkedés, amely tagadta, hogy a marxizmust a hadügyre is alkalmazni kell, hogy tudományos alapon előre lehetne látni a háború menetét és kimenetelét, s amely a hadsereg apolitikus voltát és a hadművészet alapelveinek örökös és megváltozhatatlan érvényét hirdette. Az ellenség azt prédikálta, hogy a hadsereg a maga egészében független az országtól; az ember a háborúban mintegy csak a technikai felszerelés függvényének szerepét tölti be. A támadás rovására magasztalta a védekező elméletet és az álló háborút előnyben részesítette a mozgó háborúval szemben. Az ellenség azt hangoztatta, hogy nem kell tekintetbe venni a Szovjetunióban lefolyt polgárháború tapasztalatait, amikor megverték a nagyszámú területrabló fegyveres erőit. Egyben bűnösen elhallgatták a sztálini géniusz vívmányait, a szovjet hadtudományt.

Az ellenség arra törekedett, hogy csökkentse annak a fontos szerep-

[3] L. *K. J. Vorosilov:* Cikkek és beszédek. Moszkva, 1946. 562. o. [Ahol külön utalás a magyar kiadóra nincs, ott a jegyzet az orosz eredeti oldalszámra vonatkozik. — A szerk. megj.]

nek a jelentőségét, amelyet a bolsevik párt az amerikai-angol és egyéb intervenciósok elleni harcban a szovjet nép valamennyi győzelmének lelkesítőjeként, szervezőjeként és vezetőjeként betöltött. Az ellenség igyekezett aláásni azt a hitet, hogy a szovjet nép le tudja küzdeni az ország akkori technikai elmaradottságát, és a Vörös Hadseregnek „elkerülhetetlen" vereséget jósolt az elkövetkezendő háborúban.

Ez a kapituláns agitáció és ellenséges aknamunka éberségre intette a pártot. A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy az objektív törvényszerűségek tagadása, a tudomány tagadása arra vezet, hogy a káosz és a véletlenek birodalmába kerülünk, szolgai függőségbe jutunk ezektől a véletlenektől, s megfosztjuk magunkat attól a lehetőségtől, hogy bármit is megértsünk. I. V. Sztálin a gazdaságtan törvényeiről szólva kiemelte, hogy ha felszámolnók a tudományt, „megfosztanók magunkat attól a lehetőségtől, hogy akárcsak a legelemibb gazdasági vezetést is megszervezzük."[4] Ez a tétel áll bármely tudományra, így a hadtudományra is. Ezért a párt és elsősorban maga Sztálin elvtárs alkotó módon kidolgozta a szovjet hadtudomány elméleti kérdéseit.

A szovjet hadtudomány alapjait a nagy Sztálin rakta le, még a polgárháború és katonai intervenció éveiben. *„A Vörös Hadsereg legjelentősebb győzelmeinek közvetlen ihletője és szervezője Sztálin volt.* Mindenhova, ahol a forradalom sorsa kockán forgott, Sztálint küldte a párt. Ő volt a legfontosabb stratégiai tervek szerzője. A döntő jelentőségű hadműveleteket ő vezette. Cáricin alatt, Perm alatt, Petrográd alatt és Gyenyikin ellen, nyugaton a pánok Lengyelországa ellen és délen Vrangel ellen — mindenütt. Sztálin vasakarata és stratégiai lángesze biztosította a forradalom győzelmét. Sztálin nevelte ki és vezette azokat a katonai megbizottakat, akik nélkül, mint Lenin megállapította, nem lett volna Vörös Hadsereg."[5]

Az általunk tárgyalt időszakra vonatkoznak Sztálin elvtárs klaszszikus munkái: „Az orosz kommunisták politikai stratégiájáról és taktikájáról", „Az orosz kommunisták stratégiájának és taktikájának kérdéséhez", „Beszéd a Katonai Akadémia ünnepi ülésén 1923 november 17-én", „A leninizmus alapjairól" és számos más műve. Sztálin ezekben a műveiben a munkásmozgalom marxista vezetésének kérdéseivel elszakíthatatlan kapcsolatban kifejti a szovjet hadtudomány alapvető tételeit is, klasszikus módon értékeli a hadművészet — a katonai stratégia és taktika — lényegét a stratégiai és taktikai tervek jelentőségét, kifejti, milyen nagy jelentősége van annak, hogy helyesen válasszuk meg a főcsapás irányát, milyen nagy jelentőségűek a stratégiai és taktikai sikerek, hogyan használjuk fel az egyes csapatnemeket a harcban.

I. V. Sztálin idézett műveiben továbbfejlesztette azokat a tétele-

[4] *Sztálin:* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra, Bp. 1953. 84. o.

[5] I. V. Sztálin. Rövid életrajz. Szikra, Bp. 1952. 75—76. o.

ket, amelyeket még az interv[illegible]ciósokkal és fehérgárdistákkal vívott harc során dolgozott ki. I. V. Sztálin műveiben rendkívül mélyrehatóan tárta fel a hadművészet fejlődésére döntő hatást gyakorló feltételeket.

Sztálin még 1921-ben írt műveiben megteremtett minden szükséges előfeltételt a stratégia és taktika feladatait, az aktív védelmet érintő fő kérdések megoldásához. Már akkor meghatározta a fő feladatokat: hogy el kell sajátítani az összes szervezeti formákat és harci formákat, hogy ezeket a helyzettől függően kell alkalmazni, ami a hadművészet lényeges oldala. Ezeket a tételeket I. V. Sztálin klasszikus módon fogalmazta meg 1923-ban: „A mai viszonyok között — írta I. V. Sztálin — a hadviselés művészete abban áll, hogy elsajátítjuk a háború valamennyi formáját és a hadtudomány e téren elért valamennyi vívmányát s azokat észszerűen felhasználjuk, ügyesen kombináljuk, illetve a helyzetnek megfelelően az egyik vagy másik formát a kellő időben alkalmazzuk...

A hadművészet feladata az, hogy biztosítson magának minden fegyvernemet, azokat tökéletessé tegye és műveleteiket ügyesen egybehangolja."[6]

Sztálin művei hatalmas fegyvert adtak a párt kezébe a szovjet katonai elmélettel szembeni ellenséges állásfoglalások szétzúzására. Ezekből a művekből közvetlenül folytak azok a követelések, hogy a legbehatóbban meg kell ismerni a jelenkori háborúk törvényeit, hogy tanulmányozni kell a szocialista rendszer előnyeit a kapitalista rendszerrel szemben, s meg kell határozni, hogy a háború törvényeinek mely útjait kell alkalmazni a Szovjetállam védelme érdekében. E sztálini útmutatások jegyében haladt előre a szovjet katonai elmélet, szilárdult meg országunk aktív védelme, és zúzták szét a hadtudomány terén mesterkedő burzsoá ügynököket.

Sztálin elvtárs, aki a békekörülmények között is szervezte és irányította a hadügy szervezését, a hadsereg feltétlen egységét követelte meg. „Nem szabad, elvtársak, megfeledkezni arról, — mondta I. V. Sztálin a X. Összoroszországi Szovjetkongresszuson — hogy bár köztársaságaink szerencsésen kerültek ki a polgárháború állapotából, a külső támadások veszélye korántsem tekinthető kizártnak. Ez a veszély megköveteli, hogy katonai frontunk teljesen egységes legyen, hogy hadseregünk feltétlenül egységes legyen, különösen most, amikor ráléptünk, persze nem a morális leszerelés, hanem a fegyverkezés valóságos anyagi csökkentésének útjára."[7] A közvetlen sztálini útmutatások sokra kötelezték a Fegyveres Erők soraiban lévő valamennyi kommunistát.

Az ország védelmének megerősítését célzó pártutasítások megvalósításáért folytatott harcban, a hadügy fejlesztésének útjait megvilágító elméleti problémák kidolgozásában kiemelkedő hely illeti meg Mihail

[6] *Sztálin* művei, 5. k. Szikra, Bp. 1951. 182—183. o.
[7] *Sztálin* művei, 5. k. 160. o.

Vasziljevics Frunzet, a párt és az állam kiváló vezetőférfiát, a Vörös Hadsereg tehetséges hadvezérét és építőjét.

Frunze elvtárs, mint Lenin és Sztálin közelálló tanítványa és küzdőtársa, a katonai vezetők sztálini iskolájának egyik legnagyobb képviselője volt. Művei közismertek; így: „A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg újjászervezése", „Az egységes katonai tan és a Vörös Hadsereg", „A Vörös Hadsereg katonai-politikai nevelése", „A jelenlegi helyzet fő katonai feladatai" és több más műve. M. V. Frunze e művei Lenin-Sztálin pártja köré tömörítették a parancsnoki kart és a Sztálin által lefektetett alapokon elméletileg világították meg a jelenkori háború problémáit, tisztázták a Szovjetország védelmének általános kérdéseit, valamint a Szovjet Fegyveres Erők további megerősítésének módozatait.

M. V. Frunze elméleti műveiben az alapgondolat az volt, hogy az ország védelmének feladatait csak a győzhetetlen ügyet szolgáló bolsevik párt vezetése alatt lehet sikeresen megoldani. A párt a külföldi intervenciósok és a fehérgárdisták elleni harc során megteremtette a marxizmus alapján felépített hadtudományt. Ez a szovjet hadtudomány az alapja a katonai nézetek egységének, ez az egyik legfontosabb feltétele a Szovjet Fegyveres Erők maximális erejének és az ország védelmének biztosítását célzó munka sikerének, tervszerűségének és céltudatosságának.

M. V. Frunze a sztálini hadtudomány alapján számos elméleti kérdést vetett fel és oldott meg magas tudományos színvonalon. Ezek közül M. V. Frunze elsősorban azokat a kérdéseket emelte ki, amelyek a jelenkori háború jellegének meghatározásával függtek össze. Így a háború kiterjedésének fokát, az erőfeszítés fokát és a háborúban felhasznált erők jellegét, a háborúra való felkészülés módjait, a hátország szerepét, az ember és a technikai felszerelés szerepét, a politikai munka jelentőségét, a hadműveletek jellegét és sok más kérdést. A kérdéseket konkrétan, a Szovjetállam érdekeihez alkalmazva vetette fel; kiinduló tételekként megvilágította a hadtudomány pártosságának problémáját és azt a kérdést, milyen előnyökkel bír a mi államunk társadalmi és gazdasági rendje az imperializmus országaival szemben.

1. M. V. Frunze a hadtudományról és a jelenkori háború jellegéről.

Az 1921—1923. évek folyamán M. V. Frunze Ukrajna és Krim összes Fegyveres Erőinek parancsnoka volt. A rábízott csapatok között rögtön a háború befejezése után számos szerv fejtett ki tevékenységet, amelyek a csapatok igazgatásával, a határok védelmével és a banditizmus (Mahno, Tyutyunnyik, stb.) felszámolásával kapcsolatos munkát összekapcsolták a nemrégiben lezajlott harcok tapasztalatainak általánosításával és a katonai problémák marxista feldolgozásával.

Azok között a szervezetek között, amelyek az Ukrajnában és Krimben állomásozó csapatok körében hadtudományi munkát végeztek, első-

sorban meg kell említenünk a főparancsnok mellett működő állandó tanácsot[7a] (posztojannoje szovescsanje pri komandujuscsem vojszkami) és a hadtudományi szerkesztőségi tanácsot (Vojenno-naucsnij redakcionnij szovjet), a különböző fokozatú hadtudományi köröket és végül a hadosztályparancsnokságok és egész Ukrajna parancsnoki és politikai vezetői karának tanácskozó-kongresszusait (szovescsanje-szjezd komandnovo i politicseszkovo szosztava vojennih okrugov i Ukrajni).

M. V. Frunze az eredményes hadtudományi munka egyik feltételének azt tartotta, hogy a parancsnoki kar minél szélesebb köreit vonják be a munkába. Előjegyzési naplójában erről a kérdésről egy érdekes megjegyzést találunk, amelyet az egyik csapattesttel kapcsolatban jegyzett be. „A hadtudományi munka megszervezése elég jó. — írta M. V. Frunze. — Csak egy kissé szűk keretek közé korlátozódik, a kérdéseket jobban és gyakrabban kell kivinni a parancsnoki kar széles tömegei elé."[9]

Míg a fentemlített szervek munkájukat a parancsnoki karral és a csapatok tömegeivel való szoros kapcsolatban végezték, addig a M. V. Frunze kezdeményezésére és közvetlen részvételével alakított „Katonai tudományok híveinek társasága" (Obscsesztvo revnyityelej vojennih znanij) összekötötte a csapatokat a munkásosztály tömegeivel. A Társaság ülésein nagyszámban vettek részt munkások és egyéb alkalmazottak. Az üléseken kimagasló katonai funkcionáriusok tartottak előadásokat, így többek között maga M. V. Frunze is.

M. V. Frunze rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a harci tapasztalatokat általánosítsák, s megkövetelte, hogy ezt a munkát gondosan meg is szervezzék. „Most — mondotta M. V. Frunze — szervező munkát kell végeznünk. Fel kell használnunk más államok minden tapasztalatát, a történelem tapasztalatait, saját tapasztalatainkat... és az egészet összegeznünk kell."[8a] A harci tapasztalatok általánosítása terén végzett munka az alkotó marxizmus alapelveire épült. M. V. Frunze és legközelebb álló munkatársai azt követelték alárendeltjeiktől, hogy kezdeményezzenek és újítsanak, hogy ezáltal „a mi tapasztalatainkkal gazdagítsuk Marx és Engels elméletét."[9]

Az M. V. Frunze kezdeményezésére szervezett „A hadsereg és a forradalom" (Armija i revoljucia)[10] c. folyóirat hasábjain megvitatták a katonai elmélet problémáit, a csapatok mindennapi életének kérdéseit.

7a Az állandó tanácsot 1921. február 15-én alakították meg a parancsnoki kar látókörének kiterjesztésére szolgáló átalakított bizottságból. (CGAKA, f. 15, op. 30, d. 12, l. 71.) [CGAKA = Centralnij Goszudarsztvennij Arhiv Krasznoj Armii = A Vörös Hadsereg Központi Állami Levéltára — A ford. megj.]

8 M. V. Frunze kabinetje (A Lenin Vörös Zászló renddel és Szuvorov rend első fokozatával kitüntetett „Frunze" Katonai Akadémián). d. 9. l. 22.

8a CGAKA, f. 32892, op. 1, d. 29/sz. l. 10.

9 CGAKA, f. 15. op. 2, d. 166, l. 10.

10 „A hadsereg és a forradalom" tudományos katonai-politikai folyóirat volt, amelyet az Ukrajna és Krim összes Fegyveres Erői főparancsnoka mellett működő vezérkar adott ki Harkovban. Az első szám 1921. júliusában jelent meg.

megvilágították az állam és a párt életét. Abban a széleskörű tematikában, amelyet M. V. Frunze a csapatok parancsnoki és politikai karának megvitatásra javasolt, olyan pontosan megfogalmazott kérdések szerepeltek, amelyeknek elvi jelentőségük volt a hadtudományban.[11] Ilyen kérdések voltak: a szovjet hadtudomány pártossága, a jelenkori háború jellegének fő vonásai, az erkölcsi és gazdasági tényezők szerepe a háborúban, a szovjet hadművészet sajátosságai és más kérdések.

M. V. Frunze kiemelte annak a lenini tételnek a fontosságát, hogy az imperialisták részéről fenyegető újabb támadás visszaverésére naponta fel kell készülni. Ezzel kapcsolatban M. V. Frunze rámutatott a hadtudomány elsajátításának fontosságára; azt mondta, hogy az igazi szocialisták nem pacifisták; a szocializmus nem fordít hátat a militarizmusnak dühös és banális frázisokat mormogva, mint ezt a burzsoá „békebarátok" teszik, hanem „tanulmányozza a militarizmus gyenge és erős oldalait, hogy annál nagyobb biztonsággal legyőzze."[12]

A Szovjetállam véderejének megerősítését szolgáló utakról és formákról alkotott eredeti elképzeléseit M. V. Frunze dokumentumok, cikkek és beszámolók formájában tette közzé, amelyek mint az egységes katonai tanról szóló munkái váltak közismertté.

M. V. Frunze „az egységes katonai tan" fogalmának tartalmát 1921. júliusában[13] a következőképpen határozta meg: „az egységes katonai tan egy adott ország hadseregében elfogadott tanítás, amely meghatározza az ország fegyveres erői felépítésének jellegét, a csapatok harci kiképzésének módszereit, az illető ország előtt álló katonai feladatokról és a feladatok megoldási módszereiről vallott uralkodó nézetek alapján való vezetésüket, mely feladatok az illető ország osztálylényegéből fakadnak és amelyeket az illető ország termelőerőinek fejlettségi szinvonala határoz meg".[14]

Ebből világosan látszik, mely kérdések tartoznak az „egységes katonai tan" fogalma alá. A meghatározás kiemeli az illető ország katonai felépítésének osztályelvét, és azt, hogy a hadművészet az illető társadalom politikai és gazdasági feltételeitől függ.

De M. V. Frunze nem vallotta azt, hogy ez a meghatározás teljesen visszatükrözi a szovjet katonai-elméleti nézetek egységének lényegét. A marxista katonai elmélet gyökeresen különbözik a burzsoá társadalom katonai elméletétől. M. V. Frunze még 1921. januárjában írt „A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg újjászervezése" c. téziseiben[15] teljes hangsúllyal kiemelte a szovjet katonai nézetek egységének ezt a meghatározó moz-

11 CGAKA, f. 15. op. 30, d. 12, l. 42.
12 M. V. Frunze kabinetje, d. 9, l. 10. mindkét o.
13 „Az egységes katonai tan és a Vörös Hadsereg" c. cikke. — „A hadsereg és a forradalom" c. folyóiratban, 1921. 1. sz.
14 *M. V. Frunze* művei, I. k. Moszkva-Leningrád, 1929. 211. o.
15 „Kommunyiszt" ujság (Harkov) 21. sz. 1921. január 30. A téziseket közösen írták Sz. I. Guszevvel, és a Harkov-városi és körzeti pártkonferenciákon vitatták meg — lásd CGAKA, f. 32392. op. 1, d. 18/sz. l. 7.

zanatát. A téziseket a katonai kérdésben hozott határozatként nyujtották be a X. pártkongresszusra. „Ez az egység — mondják a tézisek — amely a maga egészében a marxista tanítás általános alapján kidolgozott rendszert képez (az egységes proletár katonai tan — a háború tudományos proletár elmélete) szilárd alap az ország harci felkészültségének terve, a csapatok igazgatása és vezetése számára. A tannak az összes katonai utasításokban, szabályzatokban és útmutatásokban kifejezésre kell jutnia".[16]

Így M. V. Frunze az egységes „katonai tan" kifejezéssel a Szovjetország védelme és a hadművészet elméletének és gyakorlatának elvi kérdéseire vonatkozó, a marxista tanításon alapuló nézetek összeségét fejezte ki.

M. V. Frunze, a nézetek elemzésére támaszkodva, a következő fontos marxista tételeket emelte ki: először is azt, hogy a hadügyet az adott állam általános életfeltételei határozzák meg, tehát a hadügy nem öncélú potentátum; másodszor, hogy a katonai nézetek osztályjellegűek és az uralkodó osztály politikáját fejezik ki; harmadszor, hogy a katonai-tudományos nézeteknek összhangban kell állniok a politikai célokkal, vagy ahogy M. V. Frunze mondta „az állam általános céljaival és a rendelkezésre álló anyagi és szellemi erőforrásokat".[17] Negyedszer M. V. Frunze rámutatott arra, hogy a fent jelzett politikai célok, anyagi és szellemi erőforrások — objektív tényezők, amelyek függetlenek a katonai teoretikus alkotómunkájától. A teoretikusoknak az a feladatuk, hogy feltárják ezeket az objektív elemeket és összhangba hozzák velük saját következtetéseiket. M. V Frunze ezzel kapcsolatban megállapította a szovjet katonai funkcionáriusok elméleti feladatait: „tanulmányozni kell a bennünket körülvevő társadalmi környezetet; meg kell határozni az állam lényegéből folyó katonai feladatok jellegét és lényegét; tanulmányozni kell a feladatok teljesítését biztosító körülményeket mind az anyagi, mind a szellemi erőfeltételek tekintetében; tanulmányozni kell a Vörös Hadsereg felépítésének és az alkalmazott harci formáknak a sajátosságait; a hadtudomány és a hadművészet követelményeivel összhangba kell hozni mindazokat a sajátosságokat, amelyek objektíven és elszakíthatatlanul összefüggnek proletárállamunk jellegével és az általunk átélt forradalmi korszakkal."[18]

Az állam védelmének általános kérdéseire vonatkozólag M. V. Frunze később rámutatott arra, hogy a védelmet a három következő tételre: „először is a jövendő háború jellegéről alkotott világos és pontos elképzelésre, másodszor az esetleges ellenfeleinknek majdan rendelkezésükre álló erők és anyagi eszközök helyes és pontos számbavételére, és harmadszor saját erőforrásaink helyes és pontos számba-

[16] Az SZK(b)P X. kongresszusának jegyzőkönyvei, Partizdat, 1933. 681. o.
[17] *M. V. Frunze* művei, I. k. 217. o.
[18] U. o. 217—218. o.

vételére"[19] támaszkodva kell felépíteni. Ezekben a tételekben nyert kifejezést a sztálini hadtudomány alapkövetelménye. A sztálini hadtudomány a modern háború egész kérdéskomplexumának igazán tudományos ismeretén nyugvó rendszere, amely tekintetbe veszi a hadakozó országok társadalmi-politikai, gazdasági és tisztán katonai lehetőségeinek összességét a maga sokrétűségében és kölcsönhatásában. Csak a nézeteknek egy *ilyen* egysége teremthette meg az akkor még nem-egynemű parancsnoki kar gondolatainak és akaratának kellő céltudatosságát és lehetett a végzett katonai építőmunka sikerének szükséges előfeltétele. M. V. Frunze tételei elméleti hozzájárulást jelentettek a hadsereg egysége sztálini követelésének teljesítéséhez.

M. V. Frunze műveiben különösen kiemelte, hogy a marxista hadtudomány a proletárforradalom érdekeinek védelmére irányul és csak ezt szolgálja. A szovjet hadtudomány pártosságának kifejezése: a burzsoá ideológia megnyilvanulásaival szemben tanúsított engesztelhetetlenség és a marxizmus szellemének — a munkásosztály ideológiájának — megfelelő alkotó jelleg. M. V. Frunze abban látta a katonai szakértők eredményes elméleti és egyéb más munkájának fő feltételét, hogy ezek az emberek magukévá tudják tenni a munkásosztálynak és pártjának álláspontját.[20]

A szovjet hadtudomány pártossága nem jelentette azt, hogy figyelmen kívül hagyták a régi katonai szakértők tudását, megtagadták a mult értékes örökségét, hanem ezt kritikailag kiértékelték és átdolgozták. E tekintetben M. V. Frunze egész további elméleti tevékenységét nagymértékben befolyásolták V. I. Leninnek azok az alapvető útmutatásai, amelyeket Lenin M. V. Frunzének a X. pártkongresszus napjaiban a vele folytatott beszélgetések során adott. V. I. Lenin M. V. Frunze téziseit fejlődésünk perspektívájából kiindulva értékelte, azokat általában helyesnek találta, de megállapította, hogy nem veszik eléggé számba az akkori időszak sajátosságait. Ezek a sajátosságok abban álltak, hogy a Szovjethatalom nem építhette a szocializmust anélkül, hogy be ne vonja munkájába a régi szakembereket. Akkor még nem voltak a munkások és parasztok köréből származó tudományos-műszaki kádereink. A hadtudomány számára ennek a körülménynek rendkívül nagy jelentősége volt, mert a hadtudomány felhasználja a műszaki tudományok eredményeit a hadügy egyes területein, mint az erődítéstechnikában, a távközlésnél, az aviatikában, a tüzérségnél, a hadivegyészetnél, a katonai közlekedésügyben és számos más kérdésben. Ebből származott az, hogy saját tudományos-műszaki kádereket kell kiképezni és okosan fel kell használni a polgári szakemberek tudását. „A perspektiva szempontjából eljárása, természetesen, helyes — mondotta V. I. Lenin. — Magától értetődik, önöknek arra a feladatra kell felké-

[19] *M. V. Frunze* művei. III. k. Moszkva-Leningrád. 1927. 250. o.
[20] L. *M. V. Frunze* művei, I. k. 208. o.

szülniük, hogy teljes mértékben elsajátítsák a hadügyet, és ennek megfelelő munkát kell végezzenek. Kérem, tanuljanak, hozzanak felszínre ifjú erőket...” De V. I. Lenin egyben rámutatott arra is, hogy még korántsem tettek meg mindent a hadtudomány területén, rámutatott a „kommunista kérdés” veszélyére és kiemelte, hogy magasabb érettségi színvonalat kell elérni, hogy elsajátíthassuk az egész hadügyet.[21]

V. I. Leninnek ezeket a mélyértelmű útmutatásait, amelyek az OK(b)P VIII. kongresszusán kifejtett gondolatainak továbbfejlesztései voltak, M. V. Frunze a továbbiakban iránymutatásul használta fel a katonai építőmunka során. Maga M. V. Frunze mutatott példát arra, miként kell kritikailag kiválogatni az értékeset a mult hagyatékából és hogyan kell félresöpörni minden elhalót és elavultat.

A szovjet hadtudomány pártosságának kérdésével szoros kapcsolatban áll M. V. Frunze kritikája arról a burzsoá tételről, hogy a hadsereg apolitikus és osztálynélküli jellegű. M. V. Frunze kiindulópontja ebben az OK(b)P VIII. kongresszusán elfogadott pártprogramm útmutatása volt, amelyben arról volt szó, hogy a Vörös Hadseregnek, mint a proletárdiktatúra eszközének, osztályjellegűnek kell lennie,[22] továbbá azok a klasszikus tételek, melyeket Sztálin Perm elestének okairól V. I. Leninnek írt jelentésében kifejtett. Mint tudjuk, Sztálin elvtárs a Keleti Front vjatkai részlegére küldött csapatok példáján világosan kimutatta, hogy ha megfeledkezünk a hadsereg feltöltésének az osztálytartalmat szem előtt tartó proletár eljárásáról, ezzel a Szovjethatalom ellenségeinek kezére játszunk.[23] M. V. Frunze a sztálini tételekre támaszkodva konkrét anyagon bemutatta, hogy a tőkés államok hadseregei a burzsoázia osztályuralmának eszközei és a burzsoázia katonai nézeteit követik. Bármely osztálytársadalomban — írta M. V. Frunze „Az egységes katonai tan és a Vörös Hadsereg“ c. cikkében — az illető állam hadserege által elfogadott katonai nézetek rendszerének jellegét annak a társadalmi osztálynak a jellege határozza meg, amely e társadalom élén áll.[24]

M. V. Frunze nem egyízben kiemelte, hogy a hadsereg jellege az állam osztálylényegének kifejezése. „A hadsereg maradjon a politikán kívül“ jelszó burzsoá jelszó, amely arra szolgál, hogy a katonatömegekre ideológiai befolyást gyakoroljon. M. V. Frunze ezzel kapcsolatban azt mondta, hogy mi munkás-paraszt államban élünk, ahol a vezetőszerep a munkásosztályé. Ebből következik, hogy „a mi alapelvünk más. A hadsereg a dolgozó nép része, az ország egész politikai életének résztvevője, a hadsereg nem idegen a politikától és ez a politika a párt politikája...”[25] A Szovjetállam szempontjából ez azt jelentette, hogy fel

21 L. *M. V. Frunze* művei, III. k. 150. o.
22 Az SZK(b)P a kongresszusok, konferenciák és KB. plénumok határozatainak és döntéseinek tükrében. 1. r. 6. kiad. 1940. 287. o.
23 L. *Sztálin* művei, 4. k. Szikra, Bp. 1950. 214—215. o.
24 L. *M. V. Frunze* művei, I. k. 217. o.
25 M. V. Frunze kabinetje, d. 9. l. 11.

kell építeni és meg kell erősíteni a dolgozók új osztályhadseregét, a felszabadult munkások és parasztok osztályhadseregét, a proletárdiktatúra hadseregét, hogy megvédje a forradalom vívmányait a burzsoá-földesúri ellenforradalommal és a külföldi intervencióval szemben.

A Szovjet Hadsereg egyetlen vezetője a Kommunista Párt, amelynek világnézete a hadsereg eszmei életének alapja. „A kommunista eszmék alapján... kell megteremtenünk a Vörös Hadsereg szellemét" — mondta M. V. Frunze.[26] M. V. Frunze ismertetett tételei a szovjet hadtudomány pártosságáról, a Szovjet Hadsereg osztályjellegéről hatalmas csapást mértek a párt és országunk ellenségeire, akik arra törekedtek, hogy erkölcsileg szétzüllesszék a proletárállam fegyveres bástyáját és kiüssék a szovjet emberek kezéből hatalmas fegyverüket, a szovjet hadtudományt.

Hazánk aktív védelmének helyes megszervezése lehetetlen lett volna, ha nem teremtünk világos elképzelést a háborúk jellegében beállott azon döntő változásokról, amelyek már az 1914—1918-as imperialista háború folyamán élesen a felszínre törtek.

M. V. Frunze mélyrehatóan általánosította az első világháború és a polgárháború tapasztalatait. M. V. Frunze műveiben elemezte az erős ellenfelek modern fegyveres harcára jellemző vonásokat és így katonai funkcionáriusaink helyesen tájékozódhattak a legközelebbi jövő hadijelenségeiben beálló fejlődés perspektívái tekintetében. Abban az időben M. V. Frunze munkái komoly hozzájárulást jelentettek a szovjet katonai eszmék kincsestárához.

Leninnek és Sztálinnak az imperializmusról, az imperializmus korszakának háborúiról, a szocialista haza védelméről írt művei, az igazságos és igazságtalan háborúkról adott tanításaik megalapozták a politikai célok döntő befolyását a háború jellegére. Feltárták, milyen meghatározó szerepük van a gazdasági és erkölcsi tényezőknek a háborúban, lefektették az alapot olyan tételek tudományos kidolgozásához, mint: a háború kimenetelét eldöntő állandóan ható tényezők tétele, meghatározták a népek minden erejét súlyos megpróbáltatásnak kitevő modern háborúk általános körvonalait. A dolgozó emberiség nagy tanítói a polgárháború tapasztalatán szemléletesen kimutatták, milyen döntő fölényben van a Szovjetállam társadalmi és gazdasági rendszere az imperialista országok társadalmi és gazdasági rendszerével szemben.

M. V. Frunze a marxizmus-leninizmus klasszikusainak útmutatásaiból, valamint a világháború és a polgárháború tapasztalatából kiindulva, alapjában helyesen határozta meg a jelenkori háborúk jellemző vonásait. Emellett mindig hangsúlyozta a Szovjetállam békeszeretetét. Rámutatott arra, hogy a mi országunk minden erejét latbaveti és latba fogja vetni az országok és népek békés együttműködése érde-

[26] CGAKA, f. 32392, op. 1, d. 29/sz, l. 4.

kében.[27] A mi államunk már természeténél fogva sem követ agresszív, hódító célokat, de a béke fenntartása nemcsak tőlünk függ, és ha a külföldi imperialisták ismét megsértik a szovjet határokat, akkor a szocializmus országának hadat kell viselnie, mégpedig igazságos felszabadító háborút.

A proletárdiktatúra államának érdekei — mutatott rá M. V. Frunze — egybeesnek nemcsak a mi hazánk, hanem a külföldi országok dolgozó tömegeinek érdekeivel és vágyaival is. A mi példánk világítótoronyként áll az elnyomott népek előtt harcukban. Mindez azonban ellentétben áll az imperialisták érdekeivel, veszett dühöt vált ki belőlük a Szovjetállam iránt és arra készteti őket, hogy fegyveres úton próbálják megsemmisíteni a Szovjetállamot. De egyben azt is jelenti, hogy az imperialista ellenfél elleni harcban nemcsak a szovjet nép összes erőire támaszkodhatunk, hanem az imperializmus táborában élő dolgozók együttérzésére is. Ezzel M. V. Frunze kiemelte azt a tényt, hogy milyen különleges befolyást gyakorol a világ forradalmi mozgalma a modern háborúra és azt az ebből folyó tényt, hogy milyen politikai fölényben van a szocializmus országa.

Az imperialisták világuralomra törnek és így az általuk kirobbantott háborúk rendszerint világháborúkká válnak. Ezért ezeknek a háborúknak a jellegzetes vonásai nem hasonlítanak a múlt háborúinak tipikus vonásaira. „Amíg azelőtt — írta M. V. Frunze — a háborús összeütközések kimenetele a lakosságnak aránylag kisebb csoportjaitól, vagy a háborút hivatásukul választó állandó osztagoktól, illetve külön erre a célra ideiglenesen hadba szólított csapatoktól függött, addig jelenleg a háborúban a népeknek úgyszólván minden egyes tagja résztvesz, nem ezrek, vagy tízezrek hadakoznak, hanem milliók, a háborúk menthetetlenül körükbe vonják és maguk alá rendelik a társadalmi lét minden oldalát, és kivétel nélkül minden állami és társadalmi érdekre kihatással vannak. A hadműveletek szinterei ma nem kis körülhatárolt térségek, hanem hatalmas területek, amelyeken az emberek tíz- és százmilliói élnek; a harc technikai eszközei szakadatlanul fejlődnek és egyre bonyolultabbakká válnak, mind újabb és újabb szakmai kategóriákat és fegyvernemeket, stb., stb. ölelnek fel."[28]

M. V. Frunze szükségesnek tartotta, hogy ezt az általános meghatározást konkretizálja a Szovjetunió ellen irányuló háborúkra vonatkozólag. Az imperialistáknak a Szovjetunió elleni esetleges háborúját M. V. Frunze úgy értékelte, hogy az két ellentétes világ, két gyökerestül különböző társadalmi-politikai és gazdasági rendszer összeütközése lesz.[29] „... Ez halálos kimenetelű háború, élet-halál harc lesz"[30] — irta M. V.

[27] *M. V. Frunze* művei, III. k. 67, 79, 118, stb. o.
[28] *M. V. Frunze* művei, I. k. 209. o.
[29] L. U. o. III. k. 104. o.
[30] U. o. 253. o.

Frunze — ami a harcoló felek társadalmi rendszerének különbözőségéből folyik. Az ilyen háborúban eldöntésre kerülő célok döntő volta kizárja, hogy bármilyen kompromisszum is létrejöhessen a felek között; a harc csak a résztvevő erők egyikének teljes győzelmével végződhet.

A jelenkori háborúkat a hosszú időtartam jellemzi. „Ez nem semmiségek miatti összeütközés lesz, amelyet gyorsan meg lehet oldani."[31] M. V. Frunze ezt a megállapítását a háborús tapasztalatokra és Leninnek és Sztálinnak az amerikai-angol és a többi intervenciósok elleni harc idején adott útmutatásaira alapította. Ezzel halomra döntötte a német katonai ideológusokra és az ő nyomdokaikban haladó más-országbeli katonai személyiségekre jellemző elavult elképzeléseket, melyek szerint erős ellenfelek között folyó háború céljait rövid idő alatt, „villámháborúval" el lehet érni. Amennyiben a Szovjetunió ellen irányuló agresszív háború népünk szabadságát fenyegeti, nem kétséges, hogy a nép mindent latba vet, amivel csak rendelkezik: „be fogják vetni mindazokat az erőket, amelyekkel a hadakozó felek csak rendelkeznek."[32] A „villámháború" elméletének hibás voltáról alkotott végkövetkeztetését M. V. Frunze röviden így fogalmazta meg: „Elsőrendű ellenfelek összeütközése esetén a döntést nem lehet egyetlen csapással elérni."[33]

Ebből az elméleti előrelátásból folyt az a gyakorlati következtetés, hogy a Szovjetuniónak hosszú évekig tartó fegyveres harcra kell felkészülnie. Ez meghatározta az előkészítő rendszabályok rendszerét. M. V. Frunze erre vonatkozólag azt mondta, hogy számunkra mindig kötelező érvényű lesz, hogy hosszú és kitartó háborúra készüljünk fel. Bár M. V. Frunze lehetségesnek tartotta, hogy a fejüket vesztett imperialisták esetleg egyetlen csapással, óriási erők bevetésével próbálják megfojtani a Szovjetuniót,[34] de látta, hogy egy ilyen kísérlet kalandor-próbálkozás, amely kudarcra lenne ítélve.

A lezajlott háborúk tapasztalatainak értékelésénél M. V. Frunze arra a következtetésre jutott, hogy a legközelebbi háborúk a hadseregek létszáma tekintetében is óriási méretűek lesznek, sok millió harcos fog bennük résztvenni. M. V. Frunze kinevette a kis hivatásos gépesített hadseregekről nyugaton elterjedt burzsoá elméleteket. (Fuller, Douhet, Seckt stb.)

A hivatásos katonákból álló hadseregben M. V. Frunze akkoriban csak a háborús idők hadseregének gyenge vázát látta. A háború idején a hadsereget „az egész felfegyverzett szovjet nép" alkotja.[35] Sztálin útmutatása szerint minden fegyvernemből komoly tartalékokkal kell ren-

[31] U. o. 251. o.
[32] U. o. 252. o.
[33] *M. V. Frunze* művei, II. k. Moszkva-Leningrád. 1926. 96—97. o.
[34] L. *M. V. Frunze* művei, III. k. 113. o.
[35] *M. V. Frunze* művei, III. k. 256. o.

delkezni,[36] mert ezek a győzelem döntő tényezői a hosszú ideig tartó háborúban. M. V. Frunze Sztálin zseniális útmutatására támaszkodva fáradhatatlanul dolgozott a tartalékok képzésén, a területiális hadtestek alakítását célzó tervek megvalósításán, egyidejűleg leleplezve a „kis" hadseregekhez ragaszkodó „teoretikusok" teljes tudatlanságát és katonai analfabétizmusát.[37]

M. V. Frunze ama tételének helyességét, hogy sokmilliós tömeghadsereget kell létrehozni, a bekövetkező események menete megerősítette. A kislétszámú válogatott hivatásos hadsereg szervezésének csábító volta ellenére egyetlen burzsoá állam sem gondolt arra, hogy máskép hadakozzék, mint sokmilliós fegyveres erők segítségével. M. V. Frunze következtetései és előzetes figyelmeztetései ebben a tekintetben rendkívül nagyjelentőségűek voltak a Szovjetállam véderejének megerősítése szempontjából.

2. M. V. Frunze a hátország szerepéről a jelenkori háborúban

A sztálini hadtudomány egyik legnagyobb vívmánya annak a tanításnak kidolgozása, hogy a szilárd hátország döntő tényező a jelenkori háborúban.

A hátország fogalma felöleli az állam életének és tevékenységének egész sokrétűségét: az ország összes ember- és anyagtartalékát, a népgazdaság, a tudomány és a kultúra valamennyi ágát.

A burzsoá katonai eszmék a hátország kérdésében nem mentek túl egyes részleges általánosításokon, rendszerint néhány, a termeléssel és a katonai ellátással kapcsolatos gazdasági problémára szorítkoztak. A hátország problémájának ilyen korlátozott feltevése abban leli magyarázatát, hogy a modern háború egész menete nemcsak a hadban álló állam gazdaságának, hanem politikai erejének és szilárdságának, a nép erkölcsi erejének és a hadsereg ebből adódó erkölcsi szellemének is próbaköve. S a burzsoá tudomány éppen ezeket a kérdéseket nem képes megoldani.

V. I. Lenin szerint a hátország szerepe a jelenkori háborúban olyan tényező, amely a sikert vagy a vereséget eldönti. V. I. Lenin a külföldi intervenciósok ellen folytatott harc idején mélyreható általánosítást adva arról, hogy napjaink háborúja „minden nemzet összes gazdasági és szervezeti erőinek próbája", hangsúlyozta a Szovjetállam munkás-paraszt hátországának különös szilárdságát. Mi győztünk és győzni fogunk, mert van hátországunk, erős hátországunk, amely minden csapásra azzal felel, hogy „mégjobban összefog és mégjobban megfeszíti gazdasági erejét."[38]

[36] L. *Sztálin* művei, 4. k. 218, 365—369, 396—397. o.
[37] L. *M. V. Frunze* művei, III. k. 265. o.
[38] *Lenin* művei, 30. k. Szikra, Bp. 1953. 141. o.

I. V. Sztálin a polgárháború és a külföldi intervenció idején írt munkáival megvetette alapját annak a valóban tudományos tanításnak, hogy milyen döntő jelentőségű a jelenkori háborúban a hátország. „A világ egyetlen hadserege sem győzhet (persze huzamos és biztosított győzelemről van szó) szilárd hátország nélkül — mondotta Sztálin elvtárs. — A hátország a front szempontjából elsőrendű fontosságú, mert ez, és csakis ez táplálja a frontot nemcsak mindenféle élelemmel, ruházattal, hadfelszereléssel, hanem emberekkel is — harcosokkal, hangulatokkal és eszmékkel."[39]

Ezek az alapvető útmutatások hangsúlyozzák, hogy a hadsereg ereje nem merül ki a hadsereg tulajdonságaival, hanem az egész ország állapotától függ. „Az állhatatlan, s még inkább az ellenséges hátország, állhatatlan és laza tömeggé változtatja a legjobb, legszorosabban egybeforrott hadsereget is."[40]

A Vörös Hadsereg ellenségei — a megvetésre méltó trockisták és a katonai szakemberek reakciós beállítottságú része — minden erejükkel elhallgatták ezeket a rendkívül fontos útmutatásokat, a kérdést csupán a csapatok közvetlen mögöttes területére akarták összezsugorítani, és ezzel mesterségesen elválasztották a hadsereget a néptől.

M. V .Frunze munkáiban sokat tett Lenin és Sztálin ama eszméinek népszerűsítése érdekében, hogy milyen nagy szerepe és jelentősége van a hátországnak, hogyan kell alkalmazni ezeket az eszméket az akkori katonai építésben. M. V. Frunze munkáiban világosan továbbvitte azt a gondolatot, hogy a hátország állapota a modern háború döntő tényezője és hogy az erős szovjet hátország ellenséges agresszió esetén a háború győzedelmes kimenetelének egyik legfontosabb előfeltétele. M. V. Frunze kiemelte hadseregünk és népünk politikai egységét, s rámutatott arra, hogy a szovjet katonai funkcionáriusoknak állandóan szoros kapcsolatot kell fenntartaniuk a dolgozók tömegeivel. „Mi nem vagyunk kaszt, hanem az élő szovjet szervezet egy ága" — mondotta a Katonai Akadémia hallgatóinak és vezetőinek.[41]

A Szovjet Hadsereg erejét és szilárdságát a dolgozó nép tömegeiből meríti. Ezért M. V. Frunze azt követelte, hogy a hadsereg élénken vegyen részt az állam politikai életében és mindenben, ami az ország közös érdekeivel kapcsolatos, mert csak ez „biztosíthatja, hogy megerősödjenek a szoros kapcsolatok a hátország és a front között, ami a harci siker legfontosabb záloga."[42]

M. V. Frunze a hátországra vonatkozó következtetéseit és elképzeléseit számos alkalommal kifejtette szóban és írásban; ezek közül kiemelkedik „A front és a hátország a jövendő háborúban" c. cikke.

39 *Sztálin* művei, 4. k. 342. o.
40 U. o.
41 *M. V. Frunze* művei, II. k. 150. o.
42 „A hadsereg és a forradalom", 1922. 3—4. sz. 5. o.

M. V. Frunze azt tartotta, hogy a modern háborúban a teljes győzelemhez nem elég az ellenfél fegyveres erőit szétzúzni, hanem alá kell ásni az ellenséges ország gazdaságát azáltal, hogy elfoglalják az ellenséges terület fő gazdasági körzeteit és megtörik az ellenfélnek a további fegyveres ellenállásra irányuló eltökéltségét. Innen ered a modern háborúban a harci formák sokfélesége. Nemcsak fegyveres front alakul, hanem nem-fegyveres front is. Ezért M. V. Frunze rámutatott arra, hogy a jövendő háború nemcsak a harcmezőn követel meg önfeláldozó hőstetteket, hanem a munka frontján működő minden szovjet polgártól is, „bárhol is dolgozzék az illető, és bármilyen hivatást is töltsön be".[43] Csak az az állam számíthat a háborúban sikerre, ahol a lakosság egész tömege a legtevőlegesebben résztvesz az állam védelmében.[44]

A modern háborúban az átmeneti kudarcokat valló ország még mozgósíthatja ember- és anyagtartalékait, ezek alapján harcképes hadsereget állíthat fel és sikeresen folytathatja a harcot. De egy ilyen felelősségteljes ügyhöz arra van szükség, hogy ennek az országnak „gazdaságilag, és erkölcsileg erős hátországa legyen".[45]

M. V. Frunze világosan elhatárolta a hátország gazdasági és erkölcsi oldalát, nem szakította el és nem állította szembe egyik oldalt a másikkal, hanem dialektikus egységben tekintette őket. A gazdaságilag erős hátország — M. V. Frunze elgondolása szerint — az ország egész gazdaságának olyan szervezete, amely tervszerűen végzi „először is a frontnak a hadműveletekhez szükséges anyagokkal való zökkenőmentes ellátását, másodszor pedig biztosítja magának a hátországnak is mindazt, amire a munkaenergia és az erkölcsi szilárdság kellő színvonalon tartásához szükség van".[46]

M. V. Frunze azt tartotta, hogy csupán a békeévekben gyüjtött katonai tartalékok nem biztosíthatják a mi időnkben a sikeres hadviselést. Az első világháború tapasztalata megmutatta, hogy a békeévekben előkészített semilyen felszerelés- és ellátásbeli tartalék sem elegendő a hadműveletekhez. Az idejében való gazdasági felkészülés nehézségei hihetetlenül megnőttek. A felkészüléshez szükséges anyagi eszközök óriási összegekre rúgnak, ami még a leggazdagabb országok költségvetésére is súlyos terhet ró. Nagyjelentőségűvé vált a modern haditechnika gyors előrehaladása. Az, amit ma a legtökéletesebbnek tartunk, holnap már elavultnak számít és nem biztosítja a fölényt az ellenséggel szemben. Ebből következik, hogy célszerűtlen és egyenesen veszélyes óriási összegeket költeni egyedül a mozgósítási tartalékok előkészítésére. A háborúra való anyagi felkészülés súlypontját most átviszik az ország egész gazdaságának megfelelő szervezésére. Ebből következik, hogy a modern hábo-

[43] U. o. 30. o.
[44] U. o. 71. o.
[45] CGAKA, f. 32392, op. 1, d. 80/sz, l. 2.
[46] *M. V. Frunze* művei, II. k. 98. o.

rúban az győz, aki felül tudja múlni ellenfelét a gazdaság fejlesztésében és megszervezésében, és állandóan gyarapítani tudja erőit, aki meg tudja szervezni a fém-, fűtőanyag-, gyapot-, gabonatermelés fokozását, aki biztosítja a fegyverzet további tökéletesítését, a hadseregnek és a lakosságnak minden szükségessel való zökkenőmentes ellátását, a közlekedést, és a tudomány fejlődését. Ez a munka hihetetlenül bonyolult — mondta M. V. Frunze —, de szükséges és megvalósítható. M. V. Frunze azt tartotta, hogy ennek a munkának a megvalósítását nálunk rendkívüli módon megkönnyíti az, hogy fő iparágaink állami tulajdonban vannak: ebben van a mi hatalmas fölényünk a burzsoá országokkal szemben.[47]

Mindebből az következett, hogy a hátország megszervezésének módszereiben komoly változtatásokat kell végrehajtani. Ennek a szervezésnek a lényege abban áll, hogy az ország gazdaságát a katonai követelményeknek megfelelően kell tervszerűen kifejleszteni. Ezzel kapcsolatban számba kell venni és egyre fokozódó mértékben kell gyarapítani az állam minden anyagi eszközét. M. V. Frunze azt javasolta, hogy tervet kell készíteni a Szovjetunió népgazdaságának szükség esetén hadivágányokra való átállítására, hogy idejekorán ki kell dolgozni az egész ország mozgósítási tervét. M. V. Frunze elgondolásai szükséges és aktuális tervek voltak.

A jelenkori háború jellege kizárja, hogy rövid idő alatt fel lehessen rá készülni: hosszú időre van ehhez szükség. M. V. Frunze állandóan figyelmeztetett arra, hogy a szovjet embereknek már a békeidőben mindent meg kell tenniük a győzelemért, úgy kell szervezniük az országot, hogy gyorsan, könnyen és zökkenőmentesen áttérhessenek a hadivágányokra. M. V. Frunze az első világháború és a polgárháború tapasztalataira támaszkodva rámutatott arra, hogy egy állam csak úgy tud megfelelő módon felkészülni a háborúra, ha a katonai funkcionáriusok minden erőfeszítésüket egyesítik az egész polgári apparátus munkájával.[48]

„Határozottan le kell szögeznünk — mutatott rá M. V. Frunze, — hogy éppen békeidőben kell lerakni annak a szervezetnek a szilárd alapjait, amely majd háború idején működésbe lép, és már ekkor el kell kezdeni megfelelő irányban nevelni a dolgozó tömegeket. Tudatosítanunk kell azt, hogy a hadsereg mozgósítása, a munkások mozgósítása, az ország gazdaságának mozgósítása jelentőség szempontjából egyforma értékű."[49]

Különösen nagy jelentőséget tulajdonított M. V. Frunze a hadiipar fejlesztésének. Elsőrendű feladatként jelölte meg egy olyan ipar megteremtését, amely biztosítja, hogy a fegyveres erők helyt tudjanak állni bármely ellenféllel szemben.[50]

47 L. *M. V. Frunze* művei, II. k. 105. o., III. k. 104, 105, 114, 115. o.
48 L. *M. V. Frunze* művei, II. k. 48. o.
49 U. o. 49. o.
50 L. U. o. 147—148. o.

A hátország másik oldalát képezi erkölcsi szilárdsága, ami az állam jellegétől, a sajátos osztályviszonyoktól és attól függ, hogy mennyiben szolgálja az illető állam politikája a nép érdekeit.

M. V. Frunze megállapította, kétségtelen, hogy az a hadakozó fél fog alulmaradni, amelynek erkölcsi-politikai szilárdsága alacsonyabb fokon áll, mint ellenfeléé. Ebből következik, hogy a nép erkölcsi-politikai nevelése az ország háborúra való felkészülésének egyik legkomolyabb feladata. V. I. Lenin azt hangoztatta, hogy „résen kell lennünk" egy esetleges újabb háború miatt.[51] Erre a megállapításra támaszkodva M. V. Frunze olyan légkör előkészítését kívánta, amelyben „az egész nép gondoskodó és gyámkodó figyelme a hadsereg szükségleteinek biztosítására irányul, mert csak ilyen légkörben haladhat sikeresen fegyveres erőink építésének ügye."[52]

M. V. Frunze egész élete folyamán különösképpen azt az eszmét propagálta, hogy a szovjet népben nevelni kell a honvédelem terén reá háruló feladatok megértését és ezt gyakorlati tevékenységében meg is valósította.

M. V. Frunze már 1918-ban, mikor a külföldi intervenciósok és a belső ellenforradalom visszaverésére szolgáló fegyveres osztagok szervezéséhez fogott, döntő harcra lelkesítette az ivanovo-voznyeszenszki iparvidék munkásait és parasztjait a forradalom ellenségei ellen. A polgárháború frontján is állandóan fenntartotta velük a kapcsolatot és továbbra is magyarázta nekik az intervenciósok elleni harc céljait és feladatait.

Az állam előtt álló honvédelmi feladatok elkerülhetetlenségének és fontosságának országos tudata — M. V. Frunze véleménye szerint — a legfontosabb elem a szovjet emberek világnézetében és ez lehetővé teszi, hogy úgy készítsük őket elő, hogy „fizikailag és erkölcsileg képesek legyenek bármely percben bármely ellenség ellen harcba szállni".[53]

M. V. Frunze szerint az államon kívül a társadalmi szervezeteknek is közre kell működniök egy ilyen tudat nevelésében. Ő maga szervezte meg „A hadtudományok híveinek társaságát". A Társaság 1921. december 26-án alakult meg Harkovban, mégpedig „azzal a céllal — amint a Társaság megalapításáról szóló nyilatkozat mondta —, hogy ösztönözze az érdeklődést a hadügy iránt és a szeretetet a Vörös Hadsereg iránt". A Társaság felhívással fordult a munkásokhoz, amely így szólt: „Gyárak munkásai, mint a proletárforradalom élcsapata, nektek aktív részt kell vennetek a haditudományi körök munkájában, mert ne feledjétek el, hogy veszély esetén, fegyvert ragadva kell megvédenetek vívmányaitokat és proletárhatalmatokat.

A hadtudományi körben velünk közösen dolgozva megtanuljátok a hadtudományt, tudomást szereztek róla, hogyan folyik Vörös Hadsere-

[51] L. *Lenin* művei, 31. k. Szikra, Bp. 1951. 504. o.
[52] *M. V. Frunze* művei, I. k. 219. o.
[53] U. o. 230. o.

günk építése, mi élteti és lelkesíti a vörös harcost, hogyan szervezi erőit a ravasz és technikailag bennünket megelőző ellenségünk — a nemzetközi tőke. Megtudjátok, milyen esetleges hadműveletek fenyegetnek bennünket a közeljövőben, ugyanakkor ti pedig a kör munkájába hozzátok tudásotokat, forradalmi tapasztalataitokat, lelkesedéseteket és győzelmi akaratotokat. Munkás elvtársak! Lépjetek be a körbe, gyertek hozzánk közös munkára, sajátítsátok el a hadtudományi ismereteket. Adjátok át nekünk a gyárak zenéjét és mi mesélünk nektek a Vörös Hadsereg győzelmeinek mennydörgéséről."[54] A Társaság tagjai számosan tartottak beszámolókat: a légiflotta hazai és külföldi műszaki-tudományi vívmányairól, a tengeri harc eszközeiről és módszereiről, a Vörös Hadsereg szervezeti szabályzatáról, a hadművészetről, a gázháborúról, stb. A Társaság számos külön osztályt létesített (Ukrajna kormányzósági és megyei központjaiban, a felsőfokú Hadi-politikai Technikum keretében, stb.), tudományos kapcsolatokat teremtett, többek között a Katonai Akadémia Hadtudományi Társaságával, az ukrajnai katonai tanintézetek igazgatósága mellett működő Központi Hadtudományi Körrel és más szervezetekkel.

M. V. Frunzének a hátország háborúban játszott szerepéről szóló munkái mozgósították a katonai funkcionáriusokat és az egész szovjet népet a hadsereg és a nép kapcsolatainak megerősítésére, nevelték a szovjet emberekben azt a tudatot, hogy személyes felelősséggel tartoznak szocialista hazájuk védelmi készségéért és hogy készek legyenek fegyvert ragadni a haza védelmében.

3. M. V. Frunze az ember és a technika szerepéről a jelenkori háborúban és a politikai munka jelentőségéről

A hadsereg technikai felszerelése a Szovjetállam védelmi képessége megerősítésének egyik legfontosabb feltétele. I. V. Sztálin azt tanítja, hogy a hadsereg fegyverzete — a háború egyik döntő, állandóan ható tényezője. A technikai harci eszközök jelentős helyet foglalnak el a jelenkori háborúban. E tény helyes felismerésének nagy jelentősége volt a szovjet hadtudomány fejlődése szempontjából. A katonai funkcionáriusok érdeklődéssel foglalkoztak olyan kérdésekkel, hogy mi a szerepe a háborúban egyrészt az embernek, az ember erkölcsi szellemének, másrészt a technikának.

A mai hadseregek el vannak látva a lehető legkülönfélébb harci technikával; a harci cselekményeket a harc technikai eszközeinek tömeges alkalmazása jellemzi; a haditechnika fejlődése gyors ütemben haladt és halad előre. Az első világháború megmutatta az új fegyverne-

[54] „A hadsereg és a forradalom", 1922. 3—4. sz. 188. o.

mek — a repülők, a tankok és a hadivegyészet — magas harci hatásfokát.

A bolsevik párt a polgárháború után többízben rámutatott arra, hogy rendkívül nagy figyelmet kell szentelni hadseregünk technikai ellátási kérdéseinek. Hadseregünk technikai részeit — a X. pártkongresszus határozata értelmében — ellátták minden szükséges harci és anyagi-technikai felszereléssel. Külön rendszabályokat hoztak arra, hogy eme csapatok számára olyan elvtársakat válasszanak ki politikai biztosoknak, akik teljes mértékben tisztában vannak e felelősségteljes rendeltetésű fegyvernemek feladataival.[55]

A párt a Szovjet Hadsereg technikai ellátásának kérdését úgy kezelte, mint a hatalmas szocialista ipar megteremtésére, a szocializmus országunkban való győzelmére vonatkozó általános probléma szerves részét.

Hadseregünk technikai ellátásában a polgárháború után mutatkozó nagymérvű elmaradás fenyegető veszélyt jelentett. De ezt az elmaradást nem lehetett felszámolni azzal, hogy külföldön vásárolunk katonai felszerelést, hanem csak úgy lehetett egyszersmindenkorra megszüntetni, hogy felszámoljuk az egész ország technikai-gazdasági elmaradottságát. Csak a pártnak a népgazdaság szocialista iparosítása terén követett sztálini irányvonala biztosította igazán a hadseregünk modern technikai felszerelése terén előttünk álló feladatok megoldását. A kishitűek és kapitulánsok ellen az ország szocialista iparosításáért vívott harc az egész nép létfontosságú ügye volt — így a katonai funkcionáriusoké is.

A Fegyveres Erők technikai felszerelésének problémáját a Kommunista Párt és a szovjet nép a sztálini tervek szerint oldotta meg azáltal, hogy országunkat élenjáró ipari hatalommá tette. A sztálini ötéves tervek idején a Szovjet Hadsereget elsőrendű felszereléssel látták el, s ezzel az elmaradásnak véget vetettek.

M. V. Frunze rögtön a polgárháború befejezése után megkezdte a hadsereg technikai felszerelésére irányuló tevékenységét. E munka során többek között kidolgozták azt az elméleti kérdést, hogy mi a szerepe és kölcsönös kapcsolata a modern háborúban az embernek és a technikának, gyakorlati téren pedig új fegyvertípusokat vezettek be a hadseregben és fejlesztették a honvédelmi szempontból fontos népgazdasági ágazatokat. Ezzel kapcsolatban M. V. Frunze visszaverte az aljas trockistákat és reakciós katonai szakértőket, akik arról üvöltöztek, hogy akkori technikai elmaradottságunkat nem lehet leküzdenünk, és szántszándékkal eltúlozták az imperialista hadseregek technikai erejét. Arra számítottak, hogy ezzel megfélemlitik és erkölcsileg lefegyverzik a szovjet parancsnoki kart, gyengitik győzelmi akaratukat.

M. V. Frunze a lenini-sztálini tanítás és a lezajlott háborúk tapasz-

[55] A SZK(b)P határozatok tükrében, I. k. 392—393. o.

talata alapján helyesen határozta meg a technika szerepét a modern háborúban. Még 1921. február 15-én a kievi és harkovi hadtestparancsnokságok parancsnoki kara előtt felvetette a tankokkal, páncélkocsikkal, páncélvonatokkal és repülőgépekkel való harc problémáját.[56] Azt követelte, hogy dolgozzák ki és vitassák meg azokat a helyesbítéseket, amelyeket az új háborús tapasztalat alapján a Tábori Szervezeti Szabályzaton végre kellene hajtani, dolgozzák ki, milyen formákban és módszerekkel kell együttműködniök a gyalogságnak a tüzérséggel és a páncélos egységekkel, a tüzérségnek a páncélos csapatokkal, stb.[57] A fegyvernemek együttműködését M. V. Frunze a modern harc fő kérdésének tekintette.

A főparancsnok mellett működő állandó bizottság ülésein és „A hadsereg és a forradalom" c. folyóirat hasábjain szőnyegre kerültek az erődítésnek, a légierők, páncéloserők, a tüzérség felhasználásának kérdései, továbbá, hogy az európai államokban mérgező harci anyagokat alkalmaznak. M. V. Frunze cikkeiben alapos okadatolással rámutatott arra, hogy a lehető leghatározottabb rendszabályokat kell foganatosítani a hadivegyészet fejlesztésére hazánkban. Javasolta, hogy tervszerűséget kell vinni a vegyi fegyverek gyártásába és a meglévő vegyiüzemeket hozzá kell idomítani a honvédelem szükségleteihez.[58]

M. V. Frunze megállapította, hogy a technika hatást gyakorol a stratégia és taktika fejlődésére, és hogy ebből kiindulva revideálni kell a hadművészet elavult tételeit.[59] De egyben rámutatott arra is, hogy nem szabad eltúlozni a technika szerepét a modern háborúban: a technika nem magamagától van, hanem az emberek hozták létre, használják fel és irányítják.

M. V. Frunze a háborúk tapasztalata alapján arra a következtetésre jutott, hogy „a jövő háborúja, ha nem is teljesen, de jelentős mértékben a gépek háborúja lesz".[60] Ugyanakkor kiemelte, hogy a gépek minden fontossága mellett is a történeti folyamat fő mozgatói a népi tömegek maradnak. M. V. Frunze elsöprő kritikával illette a gépesített háború elméletének burzsoá túlzásait. Még 1921. október 19-én az Állandó Tanács ülésén hangsúlyozta, milyen gyökeresen eltér a mi hadseregünk az imperialisták hadseregeitől, ami abból következik, hogy a mi államunk politikája összhangban áll a széles dolgozó tömegek érdekeivel. A tömegek támogatják ezt a politikát és gondoskodnak a hadseregről. Innen származik a mi fő politikai és katonai eszménk: „ez pedig a forradalmi lelkesedéssel és aktivitással eltelt tömegekre való

[56] CGAKA, f. 15, op. 30, d. 12, 11. 42. 43.
[57] U. o. l. 44.
[58] *M. V. Frunze:* Előszó a „Gázháború" összefoglalásához — „A hadsereg és a forradalom". 1923. 3—4. sz. 137—138. o.
[59] L. *M. V. Frunze* művei, I. k. 406. o.
[60] *M. V. Frunze* művei, III. k. 251—252. o.

támaszkodás eszméje. Ezzel szemben Nyugaton a burzsoázia már lemondott a „felfegyverzett nép" eszméjéről és át próbál térni a kislétszámú, de nagyszerű technikai felszereléssel ellátott zsoldoshadseregre, mert csak ez lehet vak eszköz a társadalom uralkodó köreinek kezében".[61] M. V. Frunze rámutatott továbbá arra, hogy a rothadó osztályok a mi évszázadunkban, a forradalmak és háborúk századában, félnek a népi tömegektől és ezért kapaszkodnak az embernél engedelmesebb gépbe, mint „fuldokló a szalmaszálba."

M. V. Frunze e szemléletes hasonlatában kitűnően visszatükröződik a burzsoá hadügy válsága, amelyet a kapitalisták semmilyen, számukra hozzáférhető rendszabállyal sem tudtak és nem tudnak leküzdeni. A burzsoá világ, a reá érvényes fejlődési törvényeknél fogva, eljutott addig a határig, amikor már kibékíthetetlen az az ellentmondás, amely a katona — a népi tömegek képviselője — és a népre kimondhatatlan szenvedéseket zúdító háború rabló céljai között fennáll. A népi tömegek nem akarnak háborúskodni és a kapitalista járom alóli szabadulást a szocialista forradalomban látják. A kapitalisták e hangulatok ellen úgy próbálnak küzdeni, hogy a társadalmilag számukra veszélyes élő embert a géppel akarják felváltani.

Ilyenmódon M. V. Frunze felfedte a külföldi katonai körökben akkoriban uralkodó áltudományos burzsoá elméletek osztálytartalmát.

Az emberek és a technikának a modern háborúban való jelentőségét értékelve M. V. Frunze azt a fő következtetést vonta le, hogy „a döntő szerep mégsem a technikát illeti; a technika mögött mindig ott áll az élő ember, aki nélkül a technika holt dolog."[62] Ez a következtetés az egész társadalmi élet döntő tényezőjére — a fő osztályok mély politikai érdekeire — épült.

M. V. Frunze többízben megemlítette a technika „szolgáló" szerepét, azt, hogy „a technika az emberhez képest csak járulékos dolog; nem az ember függeléke a technikának, hanem a technika az embernek."[63] M. V. Frunze azt írta, hogy a vezetőszerepet az ember, a harcos tölti be, mert a technikát az ember tudja ilyen vagy olyan irányba terelni.[64] M. V. Frunze nagyra értékelte a nép politikai öntudatát, mint a technikai haladás múlhatatlan feltételét, mert ez a haladás biztosítja az államunk szempontjából olyan létfontosságú fegyvernemek fejlődését, mint a tüzérség, a légierők, a páncélerők és a hadivegyészet.[65] M. V. Frunze olyan rendszabályokat foganatosított, amelyek felkeltették az egész nép fokozott figyelmét a légiflotta és általában a katonai ismeretek iránt.

[61] „A hadsereg és a forradalom", 1921. 6. sz. 120. o.
[62] *M. V. Frunze* művei, III. k. 255. o.
[63] Az ukrajnai és krimi hadak s a Fekete-tengeri és Azovi-tengeri flotta parancsnoki és biztosi kara tanácskozásainak anyaga, Harkov, 1922. 147. o.
[64] L. *M. V. Frunze* művei, I. k. 248. o.
[65] U. o. 250., s köv. o.

Az ukrajnai haderők főparancsnoka mellett működő Hadtudományi Szerkesztőségi Tanácsban M. V. Frunze kezdeményezésére felvetették azt a kérdést, hogy egy Repülésügyet Támogató Bizottságot kell alakítani. A Bizottságnak az lett volna a feladata, hogy a munkásosztály széles tömegei között propagálja egy erős légiflotta megteremtésének eszméjét.[66] M. V. Frunze a VII. Összukrán Szovjetkongresszuson (1922) a Vörös Hadsereg állapotáról szóló beszámoló keretében a következő határozati javaslatot nyújtotta be: „Tekintettel a légi harceszközök egyre fokozódó jelentőségére, a VII. Összukrán Szovjetkongresszus a Fekete-tengeri flotta helyreállításáról való gondoskodás mellett figyelmébe ajánlja a kormánynak, hogy a légiflotta fejlesztésére a lehető legkomolyabb figyelmet szentelje."[67]

Ezzel egyetemben M. V. Frunze azt követelte, hogy a lehető legkomolyabban értékeljék ki, milyen katonai lehetőséggel rendelkeznek esetleges ellenfeleink. M. V. Frunze felszólalt például az ellen a nézet ellen, mely szerint a bennük dúló osztályellentétek és osztályharc következtében egy jövendő háborúban egy kapitalista állam sem tud olyan erősen szervezett katonai erőt kiállítani, amely a burzsoá rendet megvédje. M. V. Frunze rámutatott arra, hogy a burzsoázia a katonák bevetése előtt a legkomolyabb rendszabályokat foganatosítja a katonák ideológiai megdolgozása érdekében, latba veti a hadseregbe behívott dolgozó tömegek becsapására és elcsábítására a hazugságok egész arzenálját. Erre felhasználják a revans, a faji gyűlölet, a kozmopolitizmus eszméit és az ideológiai butítás egyéb „rendszereit". Ebből a tételből folyt az a következtetés, hogy „a jövendő hadműveletek előre elképzelésében és a jövendő összeütközések jellegének elemzésében saját hadszervezetünkön belül nem olyan reményekkel kell foglalkoznunk, hogy ellenfelünk majd politikailag szétzüllik, hanem azzal, hogy melyek azok a gyakorlati lehetőségek, amelyekkel az ellenséget aktívan, fizikailag szétzúzhatjuk."[68]

M. V. Frunze azt tartotta, hogy az ellenség technikai fölényét a következő módokon kell meggyengíteni: fokozni kell a manőverek szerepét, hogy hadseregünk a hadműveletekben a döntő vonalon mindig erősebb legyen az ellenfélnél, fejleszteni kell a partizánharcot, és nagymértékben kell alkalmazni az éjszakai ütközeteket. Különösen kiemelte azt a sztálini alapelvet, hogy határozottan nagy tömegekkel kell operálni, nem szabad az erőket szétszórni.[69] Ezek a harci módszerek csökkentik az ellenfél technikai fölényének hatásfokát és kiegyenlítik a szembenálló felek lehetőségeit. De az ellenfél technikai felszerelésével szembeállítható főeszköznek M. V. Frunze saját hadaink elsőrangú fel-

[66] CGAKA, f. 15. op. 2, d. 18. l. 41.
[67] CGAKA, f. 32392, op. 1, d. 27/sz., l. 79.
[68] L. *M. V. Frunze* művei, I. k. 247. o.
[69] „A hadsereg és a forradalom", 1921. 6. sz. 120. o.

fegyverzését tartotta.[70] A szovjet népnek arra kell céltudatosan törekednie, hogy ilyen hadsereget teremtsen. M. V. Frunze az elmúlt háborúk tapasztalataival teljes összhangban kijelentette, hogy „figyelnünk kell az idők szavára, ez pedig kategórikusan azt parancsolja, hogy minden erőnket meg kell feszítenünk a technika megjavítására...; az a feladatunk és kötelességünk, hogy kellő figyelmet szenteljünk ennek az ügynek."[71]

M. V. Frunze minden beszédében és cikkében kiemelte azt az eszmét, milyen döntő jelentőséggel bír az ember a technikának a győzelem érdekében való felhasználása szempontjából. M. V. Frunze elismerte, hogy a fő burzsoá országok hadseregei technikai tekintetben átmenetileg fölényben vannak a Szovjet Hadsereggel szemben, de sokkal előbbre is tekintett, mikor megállapította, nem kétséges, hogy a győzelem végeredményben hazánk oldalán lesz..." A technika önmagában holt dolog — írta. Nem a technika döntheti el annak az elkeseredett összecsapásnak a sorsát, amely a munka és a tőke világa között fog lezajlani. A technika az ember kezében van. És az emberanyagra vonatkozólag bízvást állíthatom, hogy a Vörös Hadsereg a leghatalmasabb, legerősebb harci eszköz munkás-paraszt államunk kezében... Tekintet nélkül osztályellenségünk esetleges technikai fölényére, a fenyegető összecsapásban az utolsó szó mégis a miénk lesz."[72]

M. V. Frunze a hazánk ipari fejlesztéséről hirdetett sztálini eszmék ragyogó propagálója volt. 1925. február 24-én a Leningrádi kormányzósági Végrehajtóbizottság kibővített plénumának ünnepi ülésén rámutatott arra, hogy: „Rohamfeladatunknak kell tartanunk a technika minden eszközzel való általános fejlesztését, és különösen a haditechnikáét."[73] Emellett hangsúlyozta, mekkora előnnyel rendelkezünk a kapitalista országokkal szemben azon a téren, hogy a legközelebbi jövőben fel tudjuk számolni technikai elmaradásunkat.

M. V. Frunze teljes mértékben hitt a munkásosztály építő erejében és így bízvást állíthatta, hogy köztársaságunknak olyan hadserege lesz, amely majd szembe tud szállni az egyesült kapitalista világgal és felszerelés tekintetében is felül fogja múlni bármely burzsoá állam hadseregét.

Azokat a helyes tételeket, hogy milyen döntő szerepe van az embernek a háborúban és hogy milyen fontos a haditechnika a győzelem kivívása szempontjából, lerögzítették a Szovjet Hadsereg szervezeti szabályzatában. M. V. Frunze, mint a Szovjetunió Forradalmi Katonai Tanácsának elnökhelyettese, 1924. április 11-én jóváhagyta a Munkás-paraszt Vörös Hadsereg parancsnoki kara számára készült útmutatót —

70 L. *M. V. Frunze* művei, I. k. 253. o.
71 Az ukrajnai és krimi hadak... tanácskozásainak anyaga, 147. o.
72 *M. V. Frunze* művei, II. k. 65. o.
73 U. o. III. k. 103. o.

„A gyalogság hadiszolgálati szabályzatát". Az útmutató első cikkelyei arról szólnak, hogy a mai harcban, amelyben az ellenfél megsemmisítésére szolgáló tökéletesített eszközöket nagy mennyiségben fogják alkalmazni, „a legfőbb a harcos egyéni tulajdonságai és harci kiképzésének színvonala." (4. cikkely).

A következő cikkely kiemelte a Szovjetállam háborúinak igazságos jellegét és hogy ebből milyen előnyök származnak hadseregünk számára. „Mindig a győzelem biztos zálogát fogja jelenteni, hogy a harcosok tudatában vannak ügyük igazának, amelyért a háború folyik, és ez megacélozza győzniakarásukat és azt a lankadatlan törekvésüket, hogy harcba szállhassanak és harcukat a veszteségektől vissza nem riadva, sikerrel vigyék diadalra." (5. cikkely). Ugyanakkor azonban az útmutató kifejtette azt is, hogy a háborúk jelenlegi körülményei között „a győzelem reményét nem szabad kizárólag a harcosok erkölcsi tulajdonságaira és szellemére építeni, hanem a technikai felszerelés mennyiségére és minőségére is, mert ez lehetővé teszi, hogy fizikai és anyagi csapást mérjenek az ellenfélre és nagy kihatással van a katonák erkölcsi állapotára. A győzelem fontos előfeltétele az is, hogy a csapatokat gondosan kiképezzék a technikai felszerelés szakszerű kezelésére" (6. cikkely).

Az 1925. évi Ideiglenes Tábori Szabályzat (2. r.) — amelyet szintén M. V. Frunze hagyott jóvá — elsősorban hadseregünk erkölcsi fölényét emelte ki. „Az a körülmény, hogy a Vörös Hadsereg által védelmezett érdekek és az egész világ elnyomott dolgozó tömegeinek érdekei egybeesnek — mondja a Szabályzat — rendkívül nagy erkölcsi fölényt jelent a burzsoá államok hadseregeivel szemben" (2. cikkely). A katonai siker fő feltételei között említi a Szabályzat a forradalmi győzniakarást, amelyet a technikai harci eszközök okos alkalmazásával kell párosítani. (9. cikkely).

A hadügy ezt követő fejlődése során szabályzatainkban véglegesen lerögzítették azt az alapvető tételt, hogy a háborúban a döntő szerep az emberé, aki a győzelem érdekében felhasználja a tömeges gépi felszerelést, hírközlési és közlekedési eszközöket.

A sztálini ötéves tervek biztosították országunkban a szocializmus győzelmét. M. V. Frunze álma a Szovjet Hadseregnek gazdag haditechnikával való ellátásáról testet öltött a felülmúlhatatlan szovjet tankokban, fegyverekben és repülőgépekben. A Nagy Honvédő Háború harcmezőin ezek az eszközök bebizonyították tökéletességüket a szovjet emberek kezében.

Különösen nagy jelentőséget tulajdonított M. V. Frunze a politikai munkának a harcosok nevelésében, a hadsereg erős erkölcsi szelleme fenntartásában és felemelésében. Ebben látta Frunze azt a fő eszközt, amelynek segítségével a tömegekben mind tudatosabbá válnak a háború igazságos felszabadító céljai, ennek segítségével értik meg és sajátítják

el a Kommunista Párt dicső forradalmi hagyományait, ez oltja bele a harcosokba a rettenthetetlenséget és a kitartást, a kommunizmus eszméinek diadalába vetett rendíthetetlen hitet. A politikai munka szervezi és irányítja a parancsnokok és katonák gondolatait és tetteit egy magasrendű célra — a szovjet haza ellenségeinek szétzúzására.

M. V. Frunze, mint a jaroszlavi katonai körzet katonai biztosa, még 1918-ban az egész ivanovo-voznyeszenszki pártszervezetet annak a feladatnak a megoldására összpontosította, hogy visszaverjék az antantnak az amerikai imperialisták által szervezett első hadjáratát. Arra a kérdésre, hogy mi a kiút a Szovjetoroszországra rontó agresszorok támadása következtében előállott súlyos helyzetből, M. V. Frunze ezeket válaszolta: „A kiút — minden erőnk megfeszítése. Tudatában kell lennünk annak, hogy a legnagyobb veszély fenyeget bennünket... Bármilyen áron is el kell hárítanunk a veszélyt. A remény nincs elveszve. Ha a munkásosztály a helyzet komolyságának tudatára ébred és fellángol benne a harci akarat — akkor meg vagyunk mentve. Mindenkiben tudatossá kell tennünk a most folyó események lényegét."[74]

Ránkmaradtak azokon a tömeggyűléseken hozott határozatok lelkesítő szavai, amelyeken M. V. Frunze személyesen is beszámolt a katonai helyzet veszélyes voltáról. Az egyik ilyen határozatban a következőket olvashatjuk: „A munkásosztály megigérte teljes támogatását, esküt tett rá, hogy minden erejét latbaveti a haza katonai erejének további megerősítése érdekében s minden segítséget megad a hadseregnek nehéz feladata megoldásához."[75]

A dolgozó tömegek forradalmi buzdítása érdekében kifejtett politikai munka módszereit M. V. Frunze, a szükséges kiigazításokkal, ragyogóan alkalmazta a hadseregben is.

M. V. Frunze kitűnő katonai vezető volt, akiben egyesültek a hadvezér és államférfi tulajdonságai a lángoló forradalmár tulajdonságaival.

M. V. Frunze a politikai munkát mindig úgy kezelte, mint „új fegyvert, amely a legnagyobb mértékben megerősítette és fokozta a Vörös Hadsereg harci erejét."[76]

A politikai munka „a párt fegyvere" — mondotta M. V. Frunze. Kiemelte, hogy a politikai szervek fő feladata az, hogy „biztosítsák a politikai vezetőszerepet a munkásosztálynak, illetve élcsapatának — az Oroszországi Kommunista Pártnak.

Ezért a politikai szervek katonai építőmunkánk egyik fő bázisát alkották, alkotják és fogják alkotni."[77]

74 „Rabocsij Kraj" ujság, 123. sz. 1918. augusztus 4.
75 Vooruzsennaja bednota, 1918. október 16.
76 *M. V. Frunze* művei, II. k. 20. o
77 U. o. 175—176. o. (Kiemelés tőlem. — A cikkíró.)

M. V. Frunze nagyra értékelte a politikai szerveknek a polgárháborúban kifejtett munkáját. „Ki teremtette meg a rend és a fegyelem elemeit fiatal vörös ezredeink ágyúdörgés közepette alakult soraiban? — írta a Forradalmi Katonai Tanács Politikai Intézőségéhez küldött üdvözletében. — Ki tartotta fenn a kudarcok és vereségek óráiban a bátorságot és a lelkierőt a harcosokban, ki öntött új energiát megingott soraikba? Ki szervezte meg a hadsereg hátországát, ki szilárdította meg ott a Szovjethatalmat, teremtette meg a szovjet rendet és biztosította ezzel seregeink gyors és sikeres előnyomulását? Kitartásával és állhatatos munkájával ki bomlasztotta fel az ellenség sorait, züllesztette szét hátországát és vetette meg ezzel a bekövekezett sikerek alapját?

Ezt a hadsereg politikai szervei tették, s meg kell mondanunk, ragyogóan tették. A múltban végzett szolgálataik felbecsülhetetlenek."[78]

M. V. Frunze kitűnően megszervezte a politikai munkát a csapatoknál és nagyszerűen biztosította a hadsereg magas erkölcsi szellemét a háborús feltételek között. Hogy milyen jól készítette elő az ellenféllel szemben az erkölcsi fölényt, erre elsőrendű példa az a „győzelmi kampány", amelyet a Déli Front seregeinél Vrangel felszámolása előtt indított. Itt „tömeggyűléseken, beszélgetések útján, beszédekben, vagy egyes mondatokban, jelszavakkal és minden más lehetséges eszközzel"[79] végezték az agitációt, újból és újból megmagyarázták a harcosoknak, hogy ki Vrangel, s arra buzdították őket, hogy minden áron szét kell Vrangeléket zúzni. Ennek az lett az eredménye, hogy a parancsnokok és a harcosok körében hatalmas erkölcsi fellendülés mutatkozott, a katonák szilárdan bíztak abban, hogy győzelmet aratnak az igen megerősödött és technikai fölényben lévő ellenfélen, az a rendíthetetlen eltökéltség töltötte el őket, hogy bármi áron is megsemmisítik az ellenséget.

M. V. Frunze el sem tudta volna képzelni a proletárállam katonai építését anélkül a munka nélkül, amelyet a párt hazánk egész hadügyének megszervezése, a Szovjet Hadsereg erejének, belső összekovácsoltságának, összeforrottságának és fegyelmezettségének megerősítése érdekében végzett. A hadügy ama legfontosabb kérdései közül, amelyek kutatásra és további kidolgozásra szorultak a békés építés idején, M. V. Frunze kiemelte a párt politikai munkájának kérdéseit.

A politikai munka módszereinek tökéletesítése során M. V. Frunze kezdeményezte és szervezte meg a „Vörös Hadsereg Házát" (az első ilyen intézményt a Szovjet Fegyveres Erők történetében), melynek hivatalos megnyitása 1923. február 23-án volt Harkovban. A „Hadsereg Házának" szervezeti szabályzata úgy szólt, hogy ez az intézmény „az Ukrajnában és a Krimben állomásozó seregek katonai és politikai életének eszmei

[78] *M. V. Frunze* művei, II. k. 20. o.

[79] Utasítás a Déli Front seregeiben levő valamennyi kommunistának, 1920. szeptember 30. L. „M. V. Frunze a polgárháború frontjain" c. gyüjteményt, Moszkva, 1941. 338. o.

központja, melynek célja a Vörös Hadsereg harcosai, parancsnokai és politikai tiszti kara politikai, kulturális és hadtudományi színvonalának emelése."[80]

A „Hadsereg Háza" rendkívül nagy népszerűségnek örvendett az ukrajnai és krimi seregek tagjai körében. Egyetlen év alatt 300.000-en látogatták. A Vörös Hadsereg harkovi Házának szervezete és tevékenysége kellő tapasztalatot nyujtott ahhoz, hogy más körzetekben is megkezdjék hasonló típusú „Házak" szervezését.

A békeviszonyok között azután tovább általánosították a politikai pártmunka tapasztalatait a hadseregben. Ezeknek a tapasztalatoknak fő tételeit először M. V. Frunze közvetlen közreműködésével szögezték le hadseregünk szervezeti szabályzatában.

Az M. V. Frunze által jóváhagyott 1925-ös Ideiglenes Tábori Szabályzat (2. r.) teljes hangsúllyal kiemelte a politikai munka jelentőségét háborús körülmények között. Erről szólnak a Szabályzat 5., 41., 75—76., 78—80. cikkelyei stb. A 41. cikkely emellett világos és konkrét feladatokat állít a politikai osztály elé: a) meg kell szervezni a saját és az ellenfél hadainak, továbbá a helyi lakosságnak erkölcsi és politikai állapotáról szóló adatok összegyüjtését és feldolgozását, ami a maga összességében mutatja a politikai helyzetet; b) meg kell szervezni a katonapolitikai munkát a csapatoknál és a propagandát a csapatoknál és a lakosság között; c) a parancsnokság útmutatásai szerint fel kell dolgozni a politikai részleg működési tervét, ezt át kell adni a csapatoknak és figyelemmel kell kísérni, hogy pontosan, helyesen és idejében végrehajtják-e a politikai rendelkezéseket az egyes helyeken. A Szabályzat 78. cikkelye, az OK(b)P programmjára támaszkodva, rámutatott arra, milyen nagyjelentőségű, hogy a hadak osztályöntudattal rendelkezzenek, megértsék a háború céljait. Ezt úgy tudjuk elérni, ha minden harcosnak megmagyarázzuk a társadalmi-politikai helyzetet és a hadsereg által végrehajtandó feladatokat. „Ezek a magyarázatok — mondja a Szabályzat — ne legyenek véletlen, epizódikus jellegűek, de kísérjék nemcsak a parancsnoki és politikai kar minden lépését, hanem az öntudatosabb harcosok lépéseit is egész tevékenységük során; ez a munka segítse elő az életvidám hangulat fenntartását, a kötelességtudást és a bátor magatartást is nehéz helyzetben."

M. V. Frunze a harcosok magasfokú politikai öntudatát a hadsereg belső összeforrottsága és az új katonai fegyelem alapjának tekintette.

M. V. Frunze állandóan hangsúlyozta, hogy a mi katonai fegyelmünk más, összehasonlíthatatlanul magasabbrendű fegyelem, mint a burzsoá hadak fegyelme, mert a kényszerítés eleme nálunk másodrangú. „Az osztályérdek — így szól az Ideiglenes Tábori Szabályzat 79. cikkelye — a Vörös Hadsereg belső eszmei kapcsolatának alapja. Elsősorban

[80] „A hadsereg és a forradalom", 1922. 5—6. sz. 117. o.

az egész parancsnoki és politikai kart kell ennek az öntudatnak áthatnia... Az OK(b)P sejtjei, valamint az egyes politikai funkcionáriusok és a politikai beosztású harcosok személyes példaadásukkal valósítják meg a részleg egészséges, belső, eszmei kapcsolatát." A Szabályzat a fegyelemre vonatkozólag ezeket mondja: „A fegyelem az egész, a parancsnoki, és a politikai területen kifejtett nevelőmunka eredménye." (80. cikkely.)

M. V. Frunze fenti tételei és az 1925-ös Ideiglenes Tábori Szabályzatnak az ő vezetésével kidolgozott tételei Lenin és Sztálin iránymutató eszméinek kifejezései, továbbá a politikai munkát hadseregünk építésében hatalmas eszköznek tartó bolsevik párt tapasztalatának kifejezései.

A hadseregben végzett politikai pártmunka alapjait a helyreállítási időszak éveiben rögzítették le szervezési rendszabályokkal, amelyek között meg kell említenünk a Forradalmi Katonai Tanács 1925. július 30-án kelt 800. sz. parancsát, amely azt követelte, hogy „a maximálisra kell fokozni a politikai munkát, minden erővel meg kell erősíteni a párt befolyását a Vörös Hadsereg részlegeinél és alakulatainál." Ugyanebben a tervben áll, hogy szélesen ki kell fejleszteni a politikai iskolák, tanfolyamok, körök, szemináriumok hálózatát a parancsnoki kar és a politikai funkcionáriusok számára, meg kell szervezni a hadosztályoknál a pártiskolákat az OK(b)P sejtjei politikai vezetői és titkárai számára, be kell vezetni az egységes programmot a hadsereg tagjainak politikai foglalkozásaiban, fokozni kell a Vörös Hadsereg történetének és harci tapasztalatainak propagálását. Ez a propaganda az egyik központi helyet foglalta el az eszmei-politikai munka rendszerében a hadseregben.[81]

Mindezek a rendszabályok biztosították a hadseregben folyó politikai pártmunka színvonalának emelését, az állomány erkölcsi szellemének megerősítését, a párt befolyásának növelését a hadsereg minden láncszemében.

M. V. Frunze kidolgozta elméleti nézeteit, vezető pozíciókat töltve be a hadseregben, ahol a párt lenini-sztálini Központi Bizottságának követe volt. M. V. Frunze a párt által az aljas burzsoá ügynökök ellen viselt harc első soraiban állva megvalósította a szovjet hadtudomány vívmányait, fáradhatatlanul dolgozott a Fegyveres Erők megerősítésén. Lángoló beszédeiben leleplezte a megvetésre méltó trockista bandát, mint az imperializmus kiszolgálóit.

A trockista korcsok leleplezése és az aktuális katonai-elméleti kérdések kidolgozása szempontjából nagy jelentőségű volt az ukrajnai és krimi hadak és a Fekete-tengeri és Azovi-tengeri flotta parancsnoki és biztosi kara 1922 március 1—7-én Harkovban tartott tanácskozása.

[81] *N. Ignatyev:* A Szovjet Hadsereg politikai pártapparátusának történetéből. „Propagangyiszt i agitator", A Szovjetunió Fegyveres Erői Politikai Főcsoportfőnökségének folyóirata, 1948. 3. sz. 41. o.

A tanácskozáson a hadsereg 350 képviselője gyűlt össze: dandárparancsnokok, hadosztályparancsnokok, körzeti parancsnokok, a körzetek forradalmi katonai tanácsainak tagjai, a körzetek vezérkari főnökei. Az egybegyűlteknek több mint a fele kommunista volt, és a zöme kiállta a polgárháború tűzpróbáját.[82]

A tanácskozásnak az volt a feladata, hogy összegezze a hadak polgárháború utáni tevékenységének eredményeit, hogy ezáltal emelje hadseregünk harci készenlétét. A tanácskozás összehívásának kezdeményezője M. V. Frunze volt.

A tanácskozáson résztvettek: M. I. Kalinyin, M. V. Frunze, D. Z. Manuilszkij, B. M. Saposnyikov, G. I. Kotovszkij, D. M. Karbisev és mások. A felsorolt személyek névsora arról tanúskodik, milyen fontos, jelentős tanácskozás volt ez.

A tanácskozáson kitűnt, hogy a trockisták megpróbálják revizió alá venni a pártnak a Vörös Hadsereg — mint újtípusú hadsereg — építésében vallott nézeteit. Minden igyekezetükkel azt próbálták bizonyítani, hogy hadseregünknek nem kell a proletariátus irányító befolyása alatt állnia.

M. V. Frunze „A Vörös Hadsereg katonai-politikai nevelése" c. beszámolójában határozottan fellépett e pártellenes nézetek ellen és rámutatott arra, hogy hadseregünk politikai, szervezeti és tisztán katonai alapjai a proletárdiktatúra mintázatai. A Szovjet Fegyveres Erők építésének alapja az osztályelv és ez nem is lehet másképp. „És méltán mondhatjuk — mondta M. V. Frunze —, hogy a Vörös Hadsereg már fennállása első lépéseitől kezdve élő megtestesülése ezeknek az eszméknek, élő megtestesülése a proletárdiktatúra alapelvének, az új proletár államiság alapelvének."[83]

Ez meghatározta a hadviselés, a hadműveletek és a harc módszereit is. M. V. Frunze hangsúlyozta, hogy a hadművészet területén hadseregünk alaposan kikristályosodott rendszerrel rendelkezik. „Kétségtelen — mondotta —, hogy a fő nézetek terén a Vörös Hadsereg minden részében összeforrott, összekovácsolódott élő szervezet. *Ilyen élő szervezet volt már lényegében létezése első lépéseitől kezdve.*"[84] A Szovjet Hadsereg jellegét és feladatait a marxista tanítás — „a munkásosztály ideológiája — a kommunista párt programmja" — határozza meg, a hadművészet alapja pedig „a vörös parancsnokok tapasztalata, az egész Vörös Hadsereg tapasztalata, együttvéve..."[85] M. V. Frunze rámutatott arra, halaszthatatlan feladat, hogy ezt a tapasztalatot általánosítsuk és szabályzatokban, utasításokban és oktatási programmokban lefektessük.

[82] Az ukrajnai és krimi hadak és a Fekete-tengeri és Azovi-tengeri flotta parancsnoki és biztosi kara tanácskozásainak anyaga, Harkov, 1922. 147. o.
[83] *M. V. Frunze* művei, I. k. 392. o.
[84] U. o. 391. o. (Kiemelés tőlem. — A cikkíró.)
[85] U. o. 394—395. o.

M. V. Frunze külön hangsúlyozta azt a tételt, hogy hadművészetünk új jellegű, és hogy ebben a tekintetben milyen döntő befolyással bírnak a munkásosztály harcának céljai, szervezetei és módszerei.[86]

M. V. Frunze kiemelte, a marxizmus megköveteli a katonai parancsnokoktól, hogy kerüljék el a sablonokat és alkotó módon alkalmazzák a háborúk tapasztalatából levont következtetéseket az új helyzetben. Meghatározta a hadművészet feladatait és elsajátításuk lényegét: „A parancsnoki kar nevelésében és oktatásában, valamint az egész igazgatási apparátus szervezésében arra kell törekednünk, hogy módszereink és apparátusunk minél rugalmasabb és hajlékonyabb legyen, ami lehetővé teszi, hogy az összes harci eszközöket és formákat alkalmazhassuk. Minden jó lehet a maga idején és a maga helyén, a katonai parancsnok művészetének abban kell megnyilvánulnia, hogy a különféle módszerek és eszközök tömegéből minden adott esetben ki tudja választani a legmegfelelőbbet. A katonai elmélet nem adhat számára semmiféle kész sablonszerű receptet, csupán iránymutató kiindulópontul szolgálhat."[87]

M. V. Frunze e kijelentéseinek alapjául a hadművészet sztálini eszméi szolgáltak.

A tanácskozáson M. V. Frunze rámutatott a Szovjet Hadsereg hadművészetének lényeges vonásaira: először is — a stratégia és taktika aktív és határozott jellege, határozottan végigvitt előretörés, melynél a védelem mint az előretörést biztosító eszköz nyer alkalmazást: másodszor — a hadműveletek rendkívül mozgékony és manőverszerű jellege, a poziciós harc módszereinek másodlagos jelentősége és nem tipikus volta. Emellett a manőver-stratégia alapvonása nem a nyakra-főre való támadás, hanem a kezdeményezés és aktivitás, amely a támadó hadművelet sikeres kimenetelét „a lényeg lényegében" biztosítja, ami alatt M. V. Frunze az ellenfél megsemmisítését értette.

A fenti vonások — M. V. Frunze nézete szerint — hadseregünk társadalmi természetéből folytak és a proletariátus — a legaktívabb és leghatározottabb osztály — diktatúrájának eszméit, valamint a jelenkori háborúk és a bennük alkalmazható harci eszközök objektív sajátosságait juttatták kifejezésre.

M. V. Frunze erősen megközelítette az ellentámadás sztálini tanításának elméleti alapját, rámutatva arra, hogy nem minden visszavonulás — megfutamodás: „... van stratégiai visszavonulás is, amikor arra törekszünk, hogy megőrizzük az élő erőt, vagy, hogy lerövidítsük a frontot, vagy mélyebbre csalogassuk be az ellenséget, hogy annál biztosabban szétzúzhassuk."[88] De az erőgyüjtésnek, mint az ellentámadásra való áttéréshez okvetlenül szükséges feltételnek az eszméje nem jutott kifejezésre M. V. Frunzenél.

86 U. o. 400, 411, 416—417. o.
87 *M. V. Frunze* művei, I. k. 418. o.
88 U. o. 417. o.

Az ukrajnai és krimi hadak parancsnoki és biztosi karának tanácskozása fontos esemény volt hadseregünk életében. A tanácskozáson visszaverték azokat az ellenséges próbálkozásokat, hogy revideálni kellene a szovjet katonai építés és hadtudomány sztálini nézeteit, és azt a felfogást, hogy a Vörös Hadsereg a proletárdiktatúra hadserege. A tanácskozás elősegítette a Vörös Hadsereg parancsnoki karánál uralkodó nézetek egységének megerősítését.

A Vörös Hadsereg további megerősödése szempontjából különösen nagy jelentőséggel bírt a XI. pártkongresszus katonaküldötteinek 1922. április 1-i tanácskozása. A tanácskozáson a polgárháború tapasztalatainak, továbbá a vörös parancsnokok és a régi szakemberek szerepének értékelése során Trockij és fullajtárjai szántszándékkal elferdítették a pártnak a hadsereg tekintetében folytatott politikáját, tagadták a sztálini hadtudományt, és helyette a burzsoá hadielméletet dícsérték, ezeket a burzsoá nézeteket pedig úgy leplezték, hogy a hadsereg bolsevik kádereit a polgárháború tapasztalatainak idealizálásával vádolták, az empirizmust hirdették, elferdítették és elhallgatták, hogy milyen szervező és irányító szerepet játszott győzelmeinkben a párt.

A XI. pártkongresszus katonai küldötteinek tanácskozásán felszólalt M. V. Frunze és K. J. Vorosilov is.

M. V. Frunze rámutatott arra, hogy a polgárháború éveiben aratott katonai sikereink az országban végbement alapvető forradalmi átalakulások eredményei. Amikor a hadügy terén az elméleti eredményeket összegezzük, nem lehetett és nem lehet másként gondolkozni, mint a marxizmus álláspontján.

Már M. V. Frunze e kiinduló tételei felfedték az áruló Trockij megállapításainak pártellenes lényegét, mely szerint a marxizmust nem lehet a hadügy jelenségeire alkalmazni.

A párt politikai stratégiájának területéről vett példákkal M. V. Frunze kiemelte azt a lenini-sztálini gondolatot, hogy milyen szoros kapcsolatban és függésben van a katonai stratégia a politikai stratégiával s hangsúlyozta, hogy meg kell tanulni a párttól a társadalmi jelenségeknek — és egyben a háború jelenségeinek — marxista elemzését.

M. V. Frunze felháborodással utasította vissza azokat a kísérleteket, amelyek a szovjet hadművészet nagyszerű teljesítményeit próbálták tagadni.

„Úgy vélem, — mondta M. V. Frunze — hogy ezek a megállapítások először is objektív szempontból sem igazak, lélektanilag, következményeiket tekintve pedig egyenesen károsak." M. V. Frunze kimutatta, hogy hadseregünk a párt vezetése alatt a háború éveiben hatalmas tűzpróbát állt ki. „Vajjon nem bizonyíthattuk-e be, hogy a hadügy terén a proletariátus valóban szilárdan áll a lábán? Minden idealizálás nélkül

állíthatom, hogy... — a kommunista párt és a munkásosztály a hadsereget erősen kézben tartotta és továbbra is kezében tartja."[89]

M. V. Frunze rámutatott arra, hogy az új, proletár államiság az a döntő tény, amely a Vörös Hadsereg típusát meghatározta. A hadsereg szervezete, a hadviselés, a hadműveletek és a csaták lefolytatásának módszerei, az újszerű fegyelem, a parancsnokok és a harcosok közötti viszony — mindez ragyogóan visszatükrözi a proletárállamra és a munkásosztályra jellemző vonásokat.

M. V. Frunze ismételten hangsúlyozta, hogy a sztálini hadművészet szerint a fő döntő hadművelet a manőverek széleskörű alkalmazásával vezetett támadás, s éles kritikával illette azt a trockista törekvést, amely a parancsnoki kar tudatába be akarta oltani az öncélú védelem eszméjét. Kimutatta, hogy ez a francia vezérkartól kölcsönzött eszme ellentmond a hadművészet minden katonai tapasztalatának és követelményének. A visszavonulást csak a támadás sikerét biztosító ideiglenes eszköznek ismerte el. „...Mi egyáltalán nem tagadjuk a visszavonulási hadműveletek létjogosultságát — mondta M. V. Frunze a tanácskozáson — de a visszavonulást, csak a támadás egy részének tekintjük. De visszavonulást, mint olyant, abszolút visszavonulást, amelyről nincs áttérés támadásra, nem ismerünk el. A visszavonulás olyan fogalom, amely teljes egészében beletartozik a támadás fogalmába. Visszavonulok 100—200 kilométerre úgy, hogy egy bizonyos vonalon, egy bizonyos általam meghatározott időben támadásba menjek át."[90] Az aktív védelem, mint tudjuk, a hadműveleteknek az a fajtája, amely az ellentámadást megelőzi. A kérdésnek erre az oldalára hívta fel a katonai funkcionáriusok figyelmét M. V. Frunze.

Mivel még az ukrajnai hadak parancsnoki karának tanácskozásán vita lángolt fel a háború döntő jellegéről, M. V. Frunze kénytelen volt még külön foglalkozni ebben a kérdésben a trockisták által képviselt egyik szántszándékos ferdítéssel. Az ukrajnai tanácskozás téziseiben hangsúlyozta, hogy a háborúban úgy lehet győzelmet elérni, ha megsemmisítjük az ellenség szervezett fegyveres erejét és elfoglaljuk a létalapját nyujtó bázisokat.[91] A trockisták támadásra indultak e vitathatatlan tétel ellen és a tézis egy másik fogalmazása mellett törtek lándzsát, azt javasolták, hogy a „megsemmisítés" szó mellé a „vagy semlegesítés" kifejezést iktassák be. Egy ilyen „beiktatás" kizsigerelte volna a tézis határozott tartalmát. M. V. Frunze leleplezte ezt az ellenséges manővert és rámutatott a javaslat likvidátor-mensevik jellegére.

M. V. Frunze felszólalását mélyrehatóan kiegészítette K. J. Vorosilov felszólalása. Vorosilov feltárta, hogy a technika jelentőségének eltúl-

89 *M. V. Frunze* művei, I. k. 463. o.
90 U. o. 469. o.
91 L. U. o. 417. o.

zása és az ember szerepének lekicsinylése a modern háborúban, valamint a passzív védelem trockista propagálása az imperializmus erői előtti kapitulálásra, vereségre vezető politika, hogy a trockisták nem bíznak a Szovjetállam erejében és lehetőségeiben.

K. J. Vorosilov figyelmeztetett arra, hogy továbbra is erősíteni kell az ország védelmét és ki kell dolgozni azokat a kérdéseket, amelyeknek segítségével tisztázható, hogy „milyen volt nálunk a hadügy... milyen most és milyen lesz holnap".[92]

M. V. Frunze és K. J. Vorosilov felszólalásai a XI. pártkongresszus katonaküldötteinek tanácskozásán feltárták azoknak a kirohanásoknak burzsoá, ellenforradalmi lényegét, amelyeket a trockisták a sztálini hadtudomány elméleti alapjai ellen intéztek. A tanácskozáson visszaverték azokat a pártellenes kísérleteket, amelyek a Vörös Hadsereg — mint újtípusú hadsereg — építésére vonatkozó sztálini felfogást revizió alá akarták venni. De a Júdás Trockijt és fullajtárjait még nem leplezték le teljesen, mint olyan ellenséget, amely szervezetten aláássa a hadsereget. Ezeknek az aljas burzsoá ügynököknek egész 1923. végéig sikerült megakadályozniuk a hadsereg átszervezését.

1924. januárjában a párt Központi Bizottságának egy különbizottsága, amelynek tagjai M. V. Frunze, Sz. I. Guszev, N. M. Svernyik, K. J. Vorosilov, A. A. Andrejev stb. voltak, megvizsgálta a Vörös Hadsereg állapotát és arra a megállapításra jutott, hogy veszélyes állapotban van.[93] Az 1924. februári plénum, amelyen I. V. Sztálin felszólalt, megerősítette azt a megállapítást, hogy a hadsereg vésztjósló állapotban van. Trockijt eltávolították a vezetésből. 1924. márciusától kezdve a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa élére gyakorlatilag M. V. Frunze került, aki hozzálátott a katonai reformok sztálini tervének megvalósításához.

M. V. Frunze az 1924-ben megindított katonai reformok során alkotó módon alkalmazta az általa propagált sztálini nézeteket, hogy miképpen kell az ország védelmét megerősíteni. A szocialista építés gyakorlatában számbavettek és megvalósítottak minden fontos lenini-sztálini elméleti tételt, amely az államnak egy esetleges háborúra való felkészülésére, a nép minden erejének minden tekintetben való megfeszítésére, a hátország elhatározó jellegű szerepére vonatkozott. Országunknak a védelemre való felkészülése során tekintetbe vették a Szovjetországnak és feltételezhető ellenfelének gazdasági és katonai lehetőségeit. Megerősítették a hadiipart, ezenkívül pedig pontos terveket dolgoztak ki minden népgazdasági ág és az egyes üzemek részére, rendszabályokat

[92] „A jelen fő katonai feladata". Az OK(b)P XI. kongresszusán résztvevő katonaküldöttek tanácskozásának 2. napjáról készült gyorsírói jegyzőkönyv (1922. április 1.). A Katonai Szerkesztőségi Tanács kiad. 1922. 87—90. o.

[93] L. *K. J. Vorosilov:* Cikkek és beszédek. A SZK(b)P KB. Pártkiadója. 1936. 563. o.

hoztak működésük összhangba hozására, biztosították a szükséges nyersanyagokat és segédanyagokat.

Sok évvel később a szocialista Szovjetunió a nagy Sztálin vezetésével visszaverte a hitlerista hordák hitszegő támadását.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja a legsúlyosabb megpróbáltatások elé állította társadalmi és államrendünket, Fegyveres Erőinket. Ez a háború nemcsak két hadsereg háborúja volt, hanem az egész szovjet nép háborúja a hitlerista rablók ellen. A nagy munkahőstetteket véghezvivő szovjet hátország erőfeszítései egybeolvadtak a frontokon hősiesen küzdő sokmillió harcos küzdelmével.

A Szovjet Hadsereg építésének gyakorlata és a második világháború megerősítette a sztálini hadtudomány fő tételeit, az ember és a technika szerepéről egy napjainkban lezajló háborúban. A háború megcáfolta az ember szerepét lekicsinylő hazug elméleteket, s megmutatta, hogy a katona, ha erkölcsileg ingatag és nem lelkesíti az igazságos cél, még kiváló felszereléssel sem tud győzelmet aratni. A szovjet harcosok szétzúzták az állig felfegyverzett, de erkölcsileg degradált fasiszta katonákat. „Érthető — mondja I. V. Sztálin —, hogy a legtapasztaltabb tábornokok és tisztek is vereséget szenvedhetnek, ha a katonák a rájuk kényszerített háborút mélységesen igazságtalannak tartják és ezért formálisan, küldetésük igazságosságába vetett hit és lelkesedés nélkül teljesítik kötelességüket a fronton."[94]

A háború egyben megmutatta azt is, hogy tömegesen alkalmazott tökéletes haditechnika nélkül nem lehet győzelmet aratni a háborúban. A Szovjet Hadsereg haditechnikájának tökéletesítését a párt kitartóan és lankadatlanul vezette hosszú évek során át. I. V. Sztálin még a párt Központi Bizottságának 1925. januári plénumán határozottan követelte, hogy „elő kell készítenünk hadseregünket, fel kell ruháznunk, és ki kell képeznünk ezt a hadsereget, tökéletesítenünk kell technikánkat, vegyészetünket, légierőnket, és általában a kellő színvonalra kell emelnünk Vörös Hadseregünket."[95]

M. V. Frunze és K. J. Vorosilov sokat tettek e sztálini útmutatások teljesítése érdekében. Az ő közvetlen közreműködésük folytán vezették be a Szovjet Hadseregbe a Degtyarev-féle hazai gyártmányú kézi, légvédelmi és repülőgépre való gépfegyvereket.[96] 1923-ban a repülőgépgyárakból kikerültek az első repülőgépek és motorok. 1928-ra megvolt már a teljesen korszerű könnyű repülőgépparkunk. A szovjet ipar nekifogott a hazai gyártmányú nehéztüzérség, a páncélos egységek megteremtésének. Karba helyezték és modernizálták a hadiflottát, létrehozták a partvédelmi szolgálatot.

94 *Sztálin:* A békéért, Szikra, Bp. 1952. 91. o.
95 *Sztálin* művei, 7. k. Szikra, Bp. 1951. 14. o.
96 *V. A. Degtyarev:* Életem. Goszpolitizdat, 1950. 107, 109. o.

A katonai reform idején szabályzatokban, utasításokban és útmutatókban megtestesültek azok a sztálini eszmék, amelyeket M. V. Frunze elméleti műveiben propagált. M. V. Frunze művei ebben a tekintetben is nagy kincset jelentettek a szovjet hadtudomány számára, mert tudatosan alkalmazták a modern háború objektív törvényeit a szovjet társadalom érdekében.

A támadás és a védelem jelentőségéről hirdetett sztálini nézeteket lerögzítettek az Ideiglenes Tábori Szabályzatban. „A védelem arra szolgál — így szólt a szabályzat —, hogy meggyengítsük az ellenfelet, de ezzel még nem tudjuk megsemmisíteni. Az ellenség harci egységeinek megsemmisítését csupán támadás útján érhetjük el."[97]

A Szabályzat lerögzítette, hogy a védelem csak kisegítő jelentőségű, a támadásra való áttérést biztosító eszköz.[98] A Szabályzat leszögezte továbbá, hogy a hadak és a parancsnokok fő célja és sikeres tevékenységük mértéke az ellenség megsemmisítése.[99]

Különösen nagy jelentőséggel bírt, hogy a Szabályzatban lefektették az erők összpontosításának sztálini elvét. A főparancsnoki kar számára összeállított hivatalos útmutató így szól erről: „Egy manőver csak akkor lesz eredményes, ha ügyesen osztjuk el az élő és technikai harci eszközöket, úgy, hogy a döntő pillanatokban a döntő szakaszokon faltörőkosként tömegesen tudjuk bevetni őket."[100]

A Tábori Szabályzat azt követelte, hogy az erők és a manőverek megfelelő csoportosításával „a döntő szakaszon mindig erősebbnek kell lenni az ellenfélnél, a kevésbbé jelentős részlegeken pedig kevesebb erőt lehet hagyni."[101] A sztálini hadtudomány gyakorlati és elméleti vívmányai a szabályzatokon keresztül hadseregünk életének és harci tevékenységének törvényeivé váltak. Ez M. V. Frunze jelentős érdeme.

A sztálini eszmék életbe való átültetésének megbízható végrehajtója csak egy munkás-paraszt parancsnoki kar lehetett. A párt nagy figyelmet szentelt a Szovjethatalom iránt odaadó, hűséget tanúsító parancsnoki káderek kiképzésére. A párt utasítása alapján M. V. Frunze 1924-ben egyben a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg Katonai Akadémiája parancsnokának tisztét is betöltötte. Abban az időben a Katonai Akadémia volt az az egyedüli központ, ahol az általános vezető parancsnoki káderek felsőfokú kiképzése folyt, ami oly múlhatatlanul szükséges volt a hadsereg újjászervezése szempontjából.

M. V. Frunze kiebrudalta a Katonai Akadémiáról a trockistákat, főképp munkásokkal és parasztokkal töltötte fel az Akadémia káder-

97 Ideiglenes Tábori Szabályzat, II. rész, 1925. 840. cikkely.
98 U. o. 1244—1246. cikkely.
99 U. o. 10, 16, 17. cikkely.
100 Főparancsnokság. A Legfelsőbb Katonai Szerkesztőségi Tanács kiadása, Moszkva, 1924. 3. cikkely.
101 Ideiglenes Tábori Szabályzat, II. rész, 1925. 13. cikkely.

szükségletét, felújította az előadói kart, komolyan megjavította az egész oktatási rendszert s összhangba hozta a szovjet hadtudomány színvonalával.

A Katonai Akadémia egész munkájának kiindulópontja az a sztálini követelmény volt, hogy el kell sajátítani a leninizmust. A parancsnoki káderekneк a leninizmussal való felfegyverzése biztosította a katonai építés összes feladatainak teljesítését és a szovjet hadtudomány fejlődését.

M. V. Frunze katonai-elméleti művei rányomták bélyegüket a szovjet hadtudomány fejlődésére. Ezek a művek voltak azok, amelyek a sztálini eszmék alapján először általánosították mélyrehatóan és széleskörben tudományosan a háború gépi időszakának első tapasztalatait, nevelték ki a katonai funkcionáriusokban a szocializmus építésének sikerében és végső győzelmében való bizodalom bolsevik érzését, az aktivitást és az alkotás szellemét. Leszögezték a párt által a katonai építés terén folytatott politika helyességét, erős fegyvert jelentettek a pártellenes elemek ellen és az ország védelmének kérdésében vallott reakciós, elmaradt nézetek elleni harcban.

M. V. Frunzenek az „egységes katonai tan"-ról szóló művei mozgósították a hadsereget annak a lenini-sztálini tanításnak a véghezvitelére, hogy a Szovjetállamot elő kell készíteni egy olyan esetleges háborúra, amely hosszú időre és minden tekintetben próbára teheti a nép minden erejét.

M. V. Frunze egész tevékenysége ragyogó példa az elméleti és a gyakorlati munka elszakíthatatlan egységére. Frunze minden nézetében és elgondolásában Lenin és Sztálin győzedelmes tanítását követte. Sztálin ezeket mondta, amikor idő előtt elhunyt tanítványát és küzdőtársát utolsó útjára kísérte: „Frunze elvtárs személyében korunk egyik legtisztább, legbecsületesebb és legrettenthetetlenebb forradalmárát vesztettük el.

A párt Frunze elvtárs személyében egyik leghűségesebb és legfegyelmezettebb vezetőjét vesztette el.

A Szovjethatalom Frunze elvtárs személyében országunk és államunk egyik legbátrabb és legeszesebb építőjét vesztette el.

A hadsereg Frunze elvtárs személyében egyik legszeretettebb és legmegbecsültebb vezetőjét és megteremtőjét vesztette el."[102]

Megjelent az Исторические Записки (1952) 41. számában.

[102] *Sztálin* művei, 7. k. 265. o.

A CANNAE-I CSATA[1]

Tóth Gyula fhdgy.

I.

A történetírás az ókortól napjainkig, de különösen az utolsó évszázadban behatóan foglalkozott a második pún háború eseményeivel. Számos könyv, tanulmány méltatta a rómiaiak és a karthagóiak nagy hadvezéreit, Scipiot és Hannibált, vizsgálgatta a közel két évtizeden át dúló küzdelem legfontosabb epizódjait. Mi volt e különös érdeklődés oka? Találunk-e ebben a több mint kétezer évvel ezelőtt lejátszódott véres háborúban, annak vezetésében olyan jelenségeket, amelyek hatással voltak a legújabb kor hadművészetének fejlődésére? Mit tudtak felhasználni a burzsoá katonai teóriák a Cannae-i csata tanulságaiból? Szükséges-e feleleventenünk évezredek homályából e véres nap tanulságait?

E kérdésekre számos esetben próbáltak választ adni a burzsoázia katonai szakértői, és a legtöbb esetben hasonló eredményre jutottak. Munkáikban leplelezetlen bámulattal csodálták az ókor e valóban kiemelkedő hadvezérét, Hannibált, és a díszítő jelzők elismételhetetlen sokaságával halmozták el. Miért? Hannibál iránti vak rajongásukat céljaik eléggé megmagyarázzák. Könyvtárat betöltő irodalmuk elismerése ugyanis annak a hadvezérnek szólt, akinek a terveiben és tetteiben az ő rosszul sikerült elgondolásaik, más népek ellen intézett gyalázatos orvtámadásaik „örökké érvényes" elveit vélték felfedezni. A tíz- és tízezer holttesttel borított Cannae-i csatatér képe úgy élt bennük, mint követendő, utánzásra méltó példa, minden idők hadművészetének magasiskolája. Hannibál Cannae-i dicsőségéről álmodoztak a XIX. és XX. század burzsoá hadvezérei: Moltke, von Schlieffen és a még náluk is hangosabb hitlerista vezérkar. A porosz junkerek, a fasiszta tábornokok képzelete Apulia mezőit, a Cannae-i csata színhelyét járta, amikor 1870-ben, 1914-ben, 1939-ben új háborúk terveit kifőzték.

A Cannae-i csata, a bekerítés és tökéletes megsemmisítés klasszikus példája kétségtelenül felfrissítette, fejlesztette a burzsoá hadművésze-

[1] Ez a tanulmány az eddig kiadott források és megjelent tanulmányok alapján, elsősorban hadtörténelmi szempontból kívánja megvilágítani a Cannae-i csata eseményeit. Célunk nem apró részletkérdések elemzése, hanem az ókor e nagy csatájának általános megrajzolása volt.

tet, de csak bizonyos ideig. Bár a Cannae-i csata legnagyobb burzsoá szakértője, von Schlieffen hangsúlyozta azt, hogy a Cannae-i elveket nem lehet sematizálni, mégis ő maga hirdette elsősorban a hadművészet elveinek „örökérvényűségét", azt, hogy „a megsemmisítő csatát ugyanazon az alapon végre lehet hajtani, mint azt Hannibál akkor tette."[2] A Cannae-i csata tanulságainak alkalmazása a német hadvezetés számára az 1870—71-es francia—porosz háborúban komoly sikert eredményezett.[3] De a tanulságok merev alkalmazása, sematizálása, miként azt a német hadvezetés az első és második világháborúban tette, ismételten azt példázta, hogy az imperializmus korában a burzsoá hadművészet, haditudománya egészéhez hasonlóan, reakcióssá vált. Ebben az időszakban már a haladás tagadása, az elavulthoz való görcsös ragaszkodás, a realitással mit sem törődő kalandorság váltak jellemző vonásaivá. A Cannae-i csata bekerítési sémáját demoralizált és ennek következtében gyenge ellenállást kifejtő hadseregek ellen fel tudták használni, (pl. az első világháborúban Tannenbergnél, a második világháborúban a francia és lengyel hadseregek ellen), de ez a séma azonnal csődöt mondott, mihelyt fejlettebb, nagyobb erkölcsi és anyagi fölényben álló hadsereg ellen kísérelték meg végrehajtását. Hannibál hadművészete, amelyet a múlt század közepén még helyesen értékeltek a katonai teoretikusok, az imperializmus korában, különösen von Schlieffen terveinek nyomán, a német militarizmus kalandorterveinek legfőbb tényezőjévé vált. A kalandortervekkel együtt természetesen ennek az eszköznek is feltétlenül el kellett buknia.

Már a burzsoá haditudománynak ez az állásfoglalása is indokolttá tenné, hogy alaposan, részletesen foglalkozzunk a Cannae-i csata történetével. Ezt azonban nemcsak ezért kell megtennünk! A Cannae-i csata fontos lépés a hadművészet fejlődésében. Hannibál ugyanis merészen és bátran újat alkotott, szakított az ókor addigi háborúiban követett, bevált elvekkel, túlhaladt az ókor addigi csatáiban alkalmazott hadművészeti elveknél. Érdeklődésünknek ez a másik oka. Munkánk legfőbb célját azonban Sztálin útmutatása határozza meg: „Bírálnunk kell-e Clausewitz katonai tanát lényegében? Igen, kell. Ügyünk érdeke és a mai katonai tudomány arra kötelez, hogy élesen bíráljuk nemcsak Clausewitzot, hanem Moltkét, Schlieffent, Ludendorffot, Keitelt és a német

[2] G. A. von Schlieffen porosz tábornagy, vezérkari főnök (1833—1913) a német katonai ideológia egyik megteremtője. „Cannae" c. tanulmánya a német militarizmus legszámottevőbb alkotása. Használt kiadása: Generalfeldmarschall Graf *Alfred v. Schlieffen:* Cannae (Mittler und Sohn, Berlin, 1925.) A fenti megállapítás munkája 3. oldalán található.

[3] A francia-porosz háború német hadvezetésének részletes elemzését l. *Engels:* Feljegyzések a háborúról. (Cikkek az 1870—71-es francia-porosz háborúról. Moszkva, 1940.) c. tanulmányában.

katonai ideológia többi képviselőit is"[4] — tanítja Sztálin, majd így folytatja: „Nem haladhatunk előre és nem vihetjük a tudományt sem előbbre anélkül, hogy az ismert tekintélyek elavult tételeit és nyilatkozatait bírálat tárgyává ne tennénk."[5] A Cannae-i csata burzsoá értékelése is fényesen bizonyítja e megállapítás helyességét. A burzsoá hadászok kezében Cannae kalandortervek lealacsonyító eszközévé vált, és a legbehatóbb elemzésük sem tudta felfedezni benne az életerős gondolatot, Hannibál hadvezéri nagyságának igazi lényegét, hadművészetének legfontosabb vonásait. I. e. 216 augusztus 2-nak komoly tanulságait csak a sztálini haditudomány tudta levonni. A bekerítés és a hadászati megsemmisítés csak a Szovjet Hadsereg győzelmes harcaiban vált példamutató, eleven valósággá.

II.

Az i. e. 218—202-ig tartó második pún háború eredeti forrásai nem maradtak fenn. Ezért csak azokra a közel egykorú történetírókra támaszkodhatunk, akik több-kevesebb hitelességgel örökítették meg e kor fontosabb eseményeit. Azok a történetírók, akik néhány évtizeddel, vagy évszázaddal később kezdtek művük megírásához, felhasználták az eredeti forrásokat, az egykorú, vagy közel egykorú elbeszéléseket, és ezekből saját írói, politikai szempontjaiknak megfelelően alakították ki történetemszemléletüket. Kisebb, jelentéktelenebb történetírók mellett a legnagyobb értékűek Polybios, Livius, Appianus történetírók munkái.

Polybios,[1] az i. e. második században élő görög-származású történetíró életének nagy részét Rómában töltötte. Politikai meggyőződése a római arisztokrácia állásfoglalását tükrözi. „Egyetemes történet"-e[2] az eseményeket 264—146-ig tárgyalja. Történetírói munkásságát az összefüggések keresése, a forrás-kritikai nézőpont jellemzi. Véleményét okmányszerű bizonyítóanyaggal erősíti meg, és még a szemtanúk állításait is ellenőrzi, hiszen „jobban bízhatunk a szemben, mint a fülben".[3] Polybios különösen nagy jelentőséget tulajdonít a történelem alakításában az egyéneknek, a hősöknek. Ezért e kor nagy alakjainak: Scipionak, Hannibálnak, Flaminiusnak, Perseusnak az alakja, jelleme különös élességgel jelentkezik műveiben. Polybios a pragmatikus történetírás elméleti megalapozója. Művét, mint a pún háborúk eseményeinek legmegbízhatóbb forrását tartja számon a történetírás.

4 *Sztálin:* A német katonai ideológiáról. Megjelent Sztálin — a győzelem hadvezére. Szikra Bp. 1950. 264—265. o.

5 U. o. 265. o.

1 Polybios értékelése *N. A Maskin:* Az ókori Róma története. (Magyar fordítása Bp. 1951.) c. mű 12—14. oldalán.

2 *Polybios:* Historiae. Használt kiadás: Polybii Historiarum reliquae, (Görög-latin), Firmin-Didot, Paris, 1895.

3 *Polybios:* Hist. XII. 27. o. (Idézve *Maskin* i. m. 13. o.)

Titus Livius[4] (i. e. 59—i. u. 17) római történetíró már kevésbbé megbízható krónikása a pún háborúk eseményeinek. Művével az Augustus-kori császárság politikai célkitűzéseit kívánta szolgálni.[5] Nem a forrásokból dolgozott, hanem átvette egy-egy korra vonatkozólag a legismertebb történetíró nézetét, és azt a forrásokkal való összevetés nélkül, kritikátlanul építette be a saját elképzeléseibe. Számára az írói munka, a szerkesztés és a formás előadás sokkal fontosabb volt, mint a történelmi igazság. A pún háborúkra vonatkozólag legfőbb forrása Polybios.

Appianus görög-származású történetíró munkájának különös értéke abban rejlik, hogy igen nagy teret biztosít az osztályharc leírásának. Műve az i. u. második században jelent meg, és fennmaradt részletei a római történelem legbecsesebb forrásanyagát tartalmazzák. Értékét Marx és Engels is nagyrabecsülték. Engels így írt róla: „ A régi források közül, amelyek a római köztársaságban dúló harcokról szólnak, csak Appianus mondja meg világosan és nyíltan, miről is volt itt végeredményben szó, tudniillik a földbirtokról."[6]

Ezeket a forrásokat használta fel a történetírás a második pún háború eseményeinek megvilágítására. A nagyszámú gazdasági, politikai, társadalomtörténeti tanulmány mellett a hadtörténelmi irodalom meglehetősen szegény. Ez az oka annak, hogy egy-egy részletkérdésben a vélemények igen eltérőek. Hadtörténelmi szempontból is különösen értékesek *Marx* és *Engels* ókorra vonatkozó, elszórtan található megállapításai.[7] A Cannae-i csata marxista elemzését *A. A. Sztrokov*: Az antik világ — Görögország és Róma — haditudománya[8] című munkájában találhatjuk. Tanulmánya a számunkra legfontosabb hadművészeti elemeket veszi vizsgálat alá. A polgári történetírás a XX. század elejétől kezdve vizsgálgatta különös figyelemmel az ókor hadművészetét, és a Cannae-i csatának rövid idő alatt külön irodalma keletkezett. Részletesen *H. Delbrück* és *J. Kromayer* foglalkozott a római hadtörténelemmel, és jórészt a közöttük kialakult vitának köszönhető, hogy ma már

[4] Titus Livius jellemzése *Taine:* Essai sur Tite Live. (Paris, 1856) című munkájában.

[5] Livius munkájának használt kiadása: *Titi Livi:* Ab urbe condita libri. (Weissenborn-Müller-Heraeus, 4. kötet 1930—1932.) A Cannae-i csatával a XXII. könyv 43—49. fejezete fogylalkozik.

[6] Appianus jellemzése. *N. A. Maskin* i. m. 23—24. o. Engels Appianusról írt jellemzése: *Marx-Engels:* Válogatott művek. Szikra Bp. 1949. II. k. 392. o.

[7] Ilyenek találhatók *Marx-Engels:* Válogatott levelek (1843—1895.) Szikra, Bp. 1950. *Engels:* A család, a magántulajdon és az állam eredete. (*Marx-Engels:* Válogatott művek, II. k. 166—323. o.) *Engels:* Hogyan „forradalmasítja" Eugen Dühring úr a tudományt. („Antidühring") Szikra, Bp. 1948. c. munkájában.

[8] *A. A. Sztrokov:* Az antik világ — Görögország és Róma — hadtudománya. A Szovjetunió Fegyveres Erői legfőbb irányítása alatt álló Katonapolitikai Levelező Hadiakadémia kiadása. Moszkva, 1946. (oroszul). A Cannae-i csata elemzése a mű 60—65. oldalán.

meglehetősen tisztán látunk a pún háborúk kusza eseményei között."[9] Egyébként Delbrück Cannae-ról szóló elemzése volt a forrása von Schlieffen többszázoldalas tanulmányának, a német militarizmus ábécéjének.[10]

III.

Az i. e. V. századtól a III. századig terjedő időben két nagyhatalom alakult ki a Földközi-tenger medencéjében; a római és a karthagói rabszolgatartó állam. A köztük fennálló gazdasági és politikai ellentétek már igen korán összeütközésre vezettek. A római rabszolgatartó állam a Földközi-tenger nyugati részében, Itáliában, az Appennini félszigeten terült el. A régebbi időben a római városközösség nemzetségekre, curiákra és tribusokra oszlott.[1] Néhány patriciusi család alkotta a nemzetségeket, amelyek curiákba (nemzetségi szövetségben) tömörültek, majd végül ezeket a legmagasabb egység, a tribus fogta össze. A nemzetségi tagok, a patriciusok alkották a római társadalom legrégibb uralkodóosztályát. A háborúk alatt meghódított idegen törzsek előkelői és az Itália különböző vidékeiről Rómába áttelepülő népek nem kerültek be a patriciusok társadalmi osztályába, hanem plebeiusok (tömeg, sokaság) lettek. Nem voltak politikai jogaik, de szabadoknak számítottak. Róma külső és belső hatalmának növekedésével a társadalom legszámottevőbb részét a rabszolgák tömege alkotta. A rabszolgának semmiféle joga nem volt, ura szabadon rendelkezett élete és halála felett. A római társadalom gazdasági alapja a mezőgazdaság volt. Róma történetének első korszaka a patriciusok és plebeiusok közötti heves harc jegyében telt el, melynek végeredményeként a plebeiusoknak fontos állami reformokat sikerült elérniök.[2] A nemzetségi felosztás helyébe a vagyoni cenzus lépett, amely a patriciusok és plebeiusok meggazdagodott tagjait egyránt érdekeltté tette a szomszédos

[9] *H. Delbrück:* Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. I. k. Az ókor. (3. kiad. Berlin, 1926.) A Cannae-i csatával az 5. könyv I. fejezete a 336—351. oldalon foglalkozik.

J. Kromayer—G. Veith: Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer. München, 1928. (Handbuch der Altertumswissenschaft Abt. 4. Teil III. Bd. 2.) A Cannae-i csata és a manipularis taktika elemzése: II. rész, 288—337. o. A viták eredményét foglalja össze *J. Kromayer—G. Veith:* Schlachtenatlas zur antiken Kriegsgeschichte. Leipzig, 1922-től.

[10] *G. A. von Schlieffen:* „Cannae" c. munkájának a felépítése a következő: a Cannae-i csata rövid ismertetése után Nagy Frigyes és Napóleon hadművészetét elemzi, majd az 1866-os és 1870—71-es háborúk bemutatása után Hannibal, Bismarck, Gneisenau, Benedek terveit, hadvezéri nagyságát ábrázolja.

[1] *F. Engels:* A család, a magántulajdon és az állam eredete. VI. fejezet. Nemzetség és állam a régi Rómában.

[2] A hagyomány ezt a politikai forradalmat a VI. római királynak, Servius Tulliusnak tulajdonítja. A plebs számbeli fölénye, növekvő gazdasági ereje és nem utolsó sorban az ‚hogy ők is részesei lettek a katonai szolgálatnak, arra kényszerítette a patríciusokat, hogy a plebejusok egy részével a hatalomban osztozkodjanak. E politikai forradalom után a fegyverviselésre alkalmas római polgárokat vagyonuk nagyságától függően öt osztályba sorolták. Mindegyik osztály meghatározott számú fegyverest állított ki.

népek elleni támadásban, Itália területén kívül fekvő földek megszerzésében. Róma sikeres harcokat vívott az itáliai törzsek ellen és az itáliai görög gyarmatok megszerzéséért. Az alacsonyabb fejlődési fokon álló itáliai törzsek feletti győzelme a rabszolgatartó állam megszilárdulását, magasabb társadalmi fok győzelmét jelentette. A háborúk eredményeként növekvő meggazdagodás továbbfokozta a patriciusok, a plebejusi felső réteg, illetve az alsó társadalmi osztályok között addig is meglévő ellentéteket. Bár a plebeiusok tömege állandó harcban elérte személyi jogainak elismerését, gazdasági helyzetében javulás alig állott be. Az uralkodóosztály tudatosan irányította a gazdasági hatalomból kisemmizettek figyelmét a hódítások felé, és lassanként a római társadalom felemelkedésének egyetlen útját a hódításokban látta: Róma agresszivitása egyre fokozódott. Ilyen belső körülmények között került összeütközésbe a hódítás útját járó római nagyhatalom legnagyobb ellenfelével, az Észak-Afrikában megerősödött karthagói állammal. Az i. e. V. század közepén Karthagó volt a legnagyobb nyugati hatalom. Gazdasági alapját a közvetítő kereskedelem alkotta. A karthagói kereskedők behálózták a Földközi-tenger kikötőit, és hajóik öntötték Britanniából az ónt, Afrikából az aranyat és az elefántcsontot, Hispániából a fegyverek alapanyagát képező különféle fémeket, valamint az akkor ismert világ minden részéről a rabszolgákat. Ezzel egyidőben a karthagói államban rohamosan fejlődött a mezőgazdaság is. Fejlődését különösen az segítette elő, hogy itt alkalmaztak először nagyméretekben a mezőgazdaságban rabszolgamunkát. Politikai szempontból oligarchikus államberendezést találunk Karthagóban, a legfőbb hatalom az arisztokrácia kezében összpontosult. A plutokrácia[3] két irányzatát figyelhetjük meg: az egyik a gazdasági hatalmat a kereskedelem kiterjesztésével, a másik a mezőgazdaság fejlesztésével kívánja erősíteni. A két irányzat állandó harcban áll egymással, hol az egyik, hol a másik kerekedik felül. Rómára természetesen a kereskedő réteg törekvése a veszélyesebb, és az összeütközés alapját is ezeknek a megerősödése képezi. Az említett gazdasági és politikai célok érdekében fejleszti magas fokra mindkét állam fegyveres erejét, hadseregeik fejlődése a vázolt gazdasági és politikai jelenségekből következik.

Rómában a királyok korában csak a király fegyveres kísérete és a nemzetség tagjainak felfegyverzett része alkotta a fegyveres erőt. Egy későbbi fejlődési fokon[4] megszervezték a görög mintájú gyalogos phalanxot, amely egységes harci tiktikát követő és viszonylag jól begyako-

[3] A plutokrácia a gazdagok uralmát jelenti, olyan politikai rendszert, amelyben az államhatalom a gazdagok kezében van. Ezek a dolgozók teljes jogfosztottságának útján kizárólag saját, önző érdekeiket követik.

[4] A hadseregszervezési változás is összefügg Servius Tullius reformjával. Csak az egész szabad lakosságnak a hadseregbe való bevonása tette lehetővé nagy emberanyag felhasználását a soronkövetkező háborúkban.

rolt tömeget alkotott. A köztársaság korai korszakában a vagyon szerinti felosztással párhuzamosan megjelent a korszerinti felosztás is. 17—46 év között minden szabad polgár köteles volt katonai szolgálatot teljesíteni. A hadsereg szervezeti alapegysége a legio volt.[5] Ez általában 4500 emberből állott: 3000 nehézfegyverzetű gyalogosból,[6] 300 lovasból[7] és 1200 könnyűfegyverzetű gyalogosból.[8]

A legio kisebb egységekre, centuriákra[9] oszlott. A phalanx csak egy lökés végrehajtására volt alkalmas, harcászati mozgást nem tudott végezni. A hadsereg szervezetében és harcászatában az egyik itáliai törzs, a samnisok ellen viselt háborúban állott be változás az i. e. III. században. Ez a háború késztette a rómaiakat arra, hogy a hegyes terepen nehezen mozgó, zárt phalanxot kisebb egységekre bontsák és fegyvereiket is megváltoztassák. A centuria felosztás helyett a legiok kisebb egységekre, manipulusokra[10] oszlottak. A katonáknak a harcban való elhelyezkedése a harcosok fegyverzetétől és korától függött. Az új harcrendi felállítás a fegyverek megváltoztatásával járt együtt.[11] A manipularis rendszer a római parancsnoki kartól magasfokú harcászati

[5] A legió eredetileg az egész római haderő neve volt, később csak annak egy részét jelentette. Létszáma koronként változott. A hagyományok szerint az első királyok idejében az egész haderő 3.000 gyalogosból és 300 lovasból állott. Servius Tullius óta 4.200 ember alkotta, amely szám később 6.000-re emelkedett. A legió nem taktikai egység volt.

[6] A nehézfegyverzetű gyalogság három lépcsőben állott fel. Az első lépcsőben állók neve „hastati" (lánzsások), a másodiké „principes" (elsők), a harmadiké „triarii" (tartalékok). A triariusok közé a legöregebb harcosokat osztották be. A harcosok fegyverzete lándzsából, pajzsból és rövid kardból állott. A csatát az első lépcső kezdte, és a két második lépcső csak veszély esetén avatkozott bele a küzdelembe.

[7] A római lovasság felszerelése kezdetben nagyon egyszerű volt. A lándzsa mellett csak egy egyszerű kerek pajzsot viseltek. Minden légióban 300 lovas található, és ezek 30—30 főből álló kisebb egységekre, ú. n. turmákra oszlottak.

[8] A könnyű gyalogosok (velites) hajítófegyverekkel rendelkeztek (mindenekelőtt hajító-dárdával), de volt kardjuk is. A nehéz gyalogosoktól eltérően nem volt védekező fegyverük, kivéve egy kis kerek pajzsot.

[9] A centuria (század) a legrégebbi időben a legió legkisebb része.

[10] Minden legió 30 manipulusból, minden manipulus pedig 2 centuriából tevődött össze. A manipuláris rendszer már biztosította a legió nagyobb mozgékonyságát. A széttagolt, nem mereven összefüggő harcrendet a manipuláris felosztás után már fel lehetett használni támadásra és védelemre, távol- és közelharcra egyaránt. A legió frontálisan és mélységben is tagozódott, és manipulusonként 3 lépcsőben állt fel. 10 manipulus „hastati" az első lépcsőben, úgy helyezkedett el, hogy az egyes manipulusok közötti térköz megfelelt egy manipulus szélességének.

[11] A samnis háborúk után a harcosok fegyverzetét is tökéletesítették. Míg régebben a sorharcosok fegyvere a lándzsa, a segédcsapatoké a rövid-kard volt, most a rövid (½ m. hosszú) kétélű, hegyes kard, amely egyaránt alkalmas volt vágásra és szúrásra, valamint a pilum (vasheggyel ellátott hajítódárda) lett a római hadsereg fő fegyvere. A pilum másfélméter hosszú volt és súlya a 4 kg-ot is elérte. A régi lándzsa és a pilum közti fő különbséget az utóbbinak egy méter hosszúságot is elérő része jelentette. A pilum hatásossága, szemben az egyszerű hajító-dárdával abban rejlett, hogy amikor a pilumot beledobták az ellenséges pajzsba, azt vasvégződése miatt a védő nem tudta letörni, mint régen a falándzsa végződését. Miután a pilum átdöfte az ellenség pajzsát, az kénytelen volt egyetlen védőfegyverétől megszabadulni, s így védtelenné vált ellenségével szemben.

vezetőkészséget követelt.[12] A legio arcvonalban, mélységben is tagozódott és a manipulus-rendszernek megfelelően három lépcsőben állt fel. A hastatusok[13] az első lépcsőben helyezkedtek el, és manipulusaik egymástól való távolsága megfelelt egy manipulus teljes szélességének. A második lépcsőben álló katonák manipulusai az első lépcső térközeit takarták.[14] A harmadik lépcső az első lépcső vonalában helyezkedett el.[15] Így keletkezett a sakktáblaszerű felállítás. A könnyű fegyverzetűeket[16] a szorosan vett harcrend előtt állították fel. Ők kezdték a harcot, és hajítófegyvereik eldobása után a manipulusok térközein át visszahúzódtak a nehézgyalogság mögé. További feladataikat ezután a harchelyzet alakulása határozta meg. A lovasság,[17] melynek száma légiónként 300 fő volt, a harcrend szárnyaira került.

A manipuláris rendszer fejlődést mutat mind a görög, mind a régi római zárt phalanx-szal szemben, hiszen a lépcsők széttagolása az egyes lépcsőknek nagyobb harcászati mozgékonyságot biztosított. A széttagolt egységeket átszegdelt terepen is lehetett alkalmazni, és az egyes manipulusok a harc alakulása szerint harcászati mozdulatokat is végezhettek.

Így rekonstruálható a római hadsereg szervezeti és fegyverzeti felépítése a második pun háború időszakában. Ilyen hadsereg vette fel a küzdelmet a nagyjából hasonló fejlettségi fokot elért karthagói haderővel szemben. Nincs itt mód arra, hogy a szárazföldi haderőt kiegészítő és bizonyos esetekben nagyobb jelentőségű tengeri haderőt is vizsgálat alá vegyük, hiszen a Cannae-i csata megértéséhez ennek ismerete nélkülözhető.

IV.

A pun háborúk túllépték Róma előző háborúinak kereteit. A harc már nem az Itáliában található néptörzsek leigázásáért és beolvasztásáért folyt, hanem egy veszélyes versenytárssal szemben a Földközi-

12 A manipuláris felosztás fokozott képességeket követelt, elsősorban a centuriótól (századostól). A harcban az egyik centurio vezette a manipulus jobb, a másik pedig a balszárnyát, de néha egy centurio is vezethette az egész manipulust. A hadsereg magasabb parancsnokai a katonai tribunusok voltak, akiket eleinte a consulok neveztek ki, később a népgyűlés választotta őket.

13-15 Az első sorban álló „hastati" 10 manipulusa egymástól olyan távolságra helyezkedett el, mint egy manipulus arcvonalának a hossza. A második lépcsőben álló „principes" 10 manipulusa az első lépcső térközeit fedezte. A harmadik lépcső az első lépcső irányában, manipulusainak szélességében állott. A harcrend így sakktábla-alakot vett fel. (Quincunx-alakú felállítás.)

16 A könnyű-fegyvereseket azért helyezték el az arcvonal előtt, mert a csata megkezdése után a manipulusok térközein át visszahúzódhattak a harcrend mögé. Ezután alkalomszerűen támogathatták a nehéz-gyalogságot, elvitték a csatamezőről a sebesülteket, erősítették a szárnyakat. Egyrészük a tábori szolgálatot látta el. További feladataikat a harchelyzet alakulása jelölte ki.

17 A római lovasságnak a hadviselésben sokkal kisebb szerepe volt, mint a gyalogságnak. Elhanyagolásuk a Cannae-i csata következményeiben is megmutatkozott.

1.sz. vázlat.

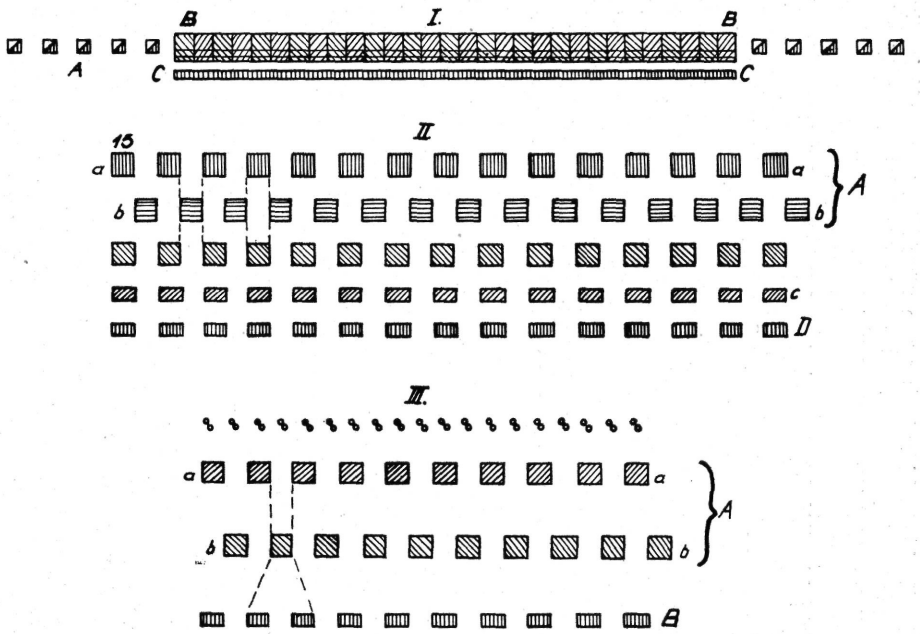

I. A phalanx legio a legrégebbi időben
II. A manipuláris legio Livius leírása szerint
III. A manipuláris legio Polybios leírása szerint

tengeri hegemónia megteremtéséért, a gazdasági és politikai egyeduralomért, nyersanyaglelőhelyek, rabszolgák szerzéséért. Róma a háború sikere esetén Galliából, Hispaniából, Észak-Afrikából és a Földközi-tengeri szigetvilágról akarta kiűzni az egyre növekvő, gazdagodó karthagói államot, hogy azután hatalmát az egész akkor ismert világra kiterjessze. Ezek a célok világítják meg a háború jellegét. A háború mindkét részről igazságtalan volt, mert új területek megszerzését, más népek leigázását tűzte ki céljául. „Imperialista háborúk folytak a rabszolgaság alapján is (Róma és Karthagó háborúja mindkét részről imperialista háború volt"). — állapította meg Lenin.[1]

A háború meg-megújuló hevességgel tombolt egy évszázadon át. Kisebb-nagyobb szünetei csak újabb erőgyűjtésre szolgáltak. Az első pún háború (i. e. 264—241) jórészt tengeri összecsapásokkal telt el. A háború kitörésére közvetlenül Szicilia birtoklása szolgáltatta az okot. Kezdeti sikertelenségek után azonban 241-ben a római hajóhad megsemmisítő győzelmet aratott az Aegates-szigetek (Szicilia északi partja) mellett vívott tengeri összecsapásban. A békeegyezmény Karthagót Szicilia és a körülötte fekvő szigetek kiürítésére, hatalmas hadisarc megfizetésére kötelezte.

Az első pun háborúban elszenvedett vereség azonban csak továbbfokozta a karthagói plutokrácia harcikedvét. Látván, hogy a tengeren nem bírnak Rómával, szárazföldi csapatokat szerveztek, és a szárazföldön akartak csapást mérni ellenfelükre. A kontinensre való átkelésül a mai Gibraltári szoros kínálkozott. A már említett ellentétes álláspontot Hamilcar Barcas[2] és Hanno[3] csoportja képviselte. Hamilcar pártjának véleménye szerint a hadsereg megerősítéséhez feltétlenül szükséges a hispaniai hatalom megerősítése és kiterjesztése. Ez a csoport azt hangoztatta, hogy Hispania birtoklása tette lehetővé eddig is a hadsereg kitűnő technikai ellátását, fegyvereiknek tökéletességét. A heves küzdelemben Hamilcar álláspontja győzött, és ennek eredményeként hatalmas hadsereg kelt át Hispániába. Hamilcar a helyi törzsekkel vívott egyik összecsapásban elesett. A hatalmat Hasdrubal[4] vette át, és fennhatóságát egészen a Hiberus (Ebro) folyó partjáig kiterjesztette. Hispania délkeleti részén megalapította Cartagenat, a környékbeli ezüstbányák kö-

1 *Lenin:* Művei XXI. köt. 3. kiadás 305 o. (oroszul). Idézi *N. A. Maskin*, i. m. 135. o.

2 Hannibal atyja maga is kiváló hadvezér volt. Azt a célt tűzte ki maga elé, hogy nemcsak visszaszerzi Karthágó régebbi birtokait, hanem még növeli is Karthágó területi hatalmát. 229-ben halt meg.

3 Hanno, a karthágói arisztokrácia tagja, a tengerentúli hatalom ellenzőjeként lépett fel, és azt követelte, hogy Karthágó hatalmát Afrikán belül erősítse meg.

4 Hasdrubal, Hamilcar Barcas veje, aki annak halála után Hispánia nagyrészét a punok részére megszerezte. Ő kötötte meg a rómaiakkal azt a szerződést, amely az Ebro folyót jelölte meg a két terjeszkedő birodalom határvonalául. 221-ben merénylet áldozata lett.

zéppontját. Az ezüstbányák jövedelméből megerősítette hadseregét, helyi törzsekkel kötött szövetségek alapján pedig feltöltötte haderejének személyi állományát. Róma elleni terveit Hamilcar fia, Hannibal[5] folytatta. A rómaiak elleni háború megindításához el kellett foglalnia a Rómával szövetséges Saguntum[6] városát, amely az Itáliába való előnyomulást akadályozta. A Saguntumért kitört harc volt a második pun háború (i. e. 218—202) közvetlen megindítója. Róma hadat üzent Karthagónak.

Hannibal hadászati terve az volt, hogy hatalmasra duzzadt hadseregével az ellenséget saját földjén keresi fel. Ezért akarta ő és Hasdrubal is a felvonulási területet, Hispaniát teljesen meghódítani, így biztosítván magát bármiféle háttámadás ellen. Ez a hadászati terv helyesnek bizonyult, és következetes megvalósítása Rómát kétségbeejtő helyzet elé állította.

Róma hadászati sablónra gondolt, és fel sem tételezte azt, hogy rövidesen tulajdon földjén találkozik nagy ellenfelével. A római haditervet az oly sokszor sikerrel alkalmazott „divide et impera"[7] elv sugallta. Feltételezték ugyanis, hogy Hispaniában való megjelenésükkel egyszerre semmivé teszik a közvetlenül fenyegető veszedelmet, a maguk pártjára állítják a hispaniai törzseket, és Hannibált, akinek Itália felé történő előnyomulását elképzelhetetlennek tartották, egy összecsapásban leverik. Ezzel egyidőben egy másik seregük partraszáll Afrikában, elfoglalja Karthagót, s így minden bizonnyal hazatérésre kényszeríti a messze földön tartózkodó fővezért. Ez a haditerv már sok esetben vezetett eredményre, akárhányszor a győzelem eszköze volt.[8] Jelen esetben azonban nem számoltak azzal, hogy az ellenfél gondol a szokásos haditervre, és olyan ellenintézkedéseket foganatosít, amelyek a haditerv végrehajtását lehetetlenné teszik. Hannibal a saját akaratát kényszerítette ellenfelére, és tervei feladására késztette.

A karthagói hadsereg Saguntum elfoglalása után elindult fáradságos és ismeretlen nehézségeket rejtő hadjáratára. Legelőször a Piréneusokon kelt át, majd a tengerparton vonult Itália felé. Egyes törzsekkel kemény harcot vívott, míg másokkal sikerült megegyezésre jutnia. De ezek a harcok sem tudták megakadályozni Hannibál átkelését a Rhodanus (Rhône) folyón. Ezután következett útjának legnehezebb szakasza: a kemény télben az Alpesek hatalmas hegycsúcsain kellett átvezetnie

[5] Hannibal, az egyik leghíresebb ókori hadvezér, Hamilcar Barcas fia, (i. e. 247—183). Egész életét katonáskodással töltötte és számos hadművészeti megoldással gazdagította az ókor haditudományát. Karthágó az ő fővezérsége alatt emelkedett a legnagyobb hatalomra, Róma törekvéseinek hosszú időre legfőbb akadályát képezte. A vesztett zamai csata (i. e. 202) után minden eszközzel fenn akarta tartani Karthágó előbbi törekvéseit, és ezért a rómaiak halálba üldözték.

[6] Saguntum kereskedő-város Hispániában, a Pallantia folyó mellett, közel a tengerhez. A gazdag kereskedelmi központot Hannibal 218-ban heves harc után elfoglalta, a rómaiak csak 8 évvel később tudták visszaszerezni.

[7] „Oszd meg és uralkodjál rajta".

[8] Mint pl. az itáliai törzsekkel vívott háborúban.

seregét. Hannibal az embertelen nehézségek ellenére is vállalkozott erre, és bár csak 26.000 embere maradt,[9] végrehajtotta haditervének legmerészebb részét: az ellenséget saját földjén lepte meg. Itáliában való megjelenése teljesen váratlanul érte Rómát. A Hispániába küldött római sereg ugyanis megkésve érkezett a Rhodanus folyóhoz, és csak utólag értesült az átkelésről. Eredménytelenül kellett visszatérnie Itáliába. Az Afrikába útrakelt sereget visszahívták Sziciliából. Hannibal rövid pihenő után feltöltötte seregét a helybeli gallokkal, és megindult dél felé. Sorozatos győzelmeiben Róma semmiféle erőfeszítése nem tudta megakadályozni. A Ticinus[10] és a Trebia[11] folyók mellett, majd a Trasimenus-i[12] tónál szétverte a legjobb római legiókat. A trasimenusi vereség híre Rómában hatalmas rémületet keltett. A senatus a végső eszközhöz folyamodott és a konzervatív nézetű Quintus Fabius Maximust diktátorrá nevezte ki.[13] Fabius Maximus új taktikát követett a győzelmesen előnyomuló pun seregekkel szemben: ellenfelének kimerülésére számított, és azt hitte, hogy „a karthagóiak mindent maguk mögött hagytak, számukra a menekülés egyedüli lehetősége a győzelem volt. A római hadsereg helyzete egészen másképpen alakult. Éppen ezért Fabius előre látta, hogy döntő összecsapásban elkerülhetetlen a vereség, nem is szánta rá magát: tisztán látta, miben rejlett helyzetének előnye az ellenségéhez viszonyítva, csak erre számított, és ennek megfelelően irányította a hadjáratot; a rómaiak előnye pedig abban rejlett, hogy kimeríthetetlen tartalékokkal rendelkeztek, és seregeik számbelileg túlsúlyban voltak."[14] Fabiusnak ez a halogató taktikája csak viszonylagos eredményt ért el,[15] hiszen egyre több itáliai föld elvesztését vonta maga után. Fabius ellenfeleinek a veresége a római néppárt

9 *Livius* XXI. 38. fejezet.

10 Ticinus, a Pó baloldali mellékfolyója Itáliában. Itt csaptak össze először Hannibál Itáliába érkezett hadai a rómaiakkal. A római lovasságot körülfogták és megsemmisítették, a római gyalogság azonban Scipio vezérletével átkelt a Pó folyó jobbpartjára, majd tovább vonult a Trebia folyóhoz. E győzelem nyomán a gall törzsek kiváltak a római hadseregből, és átálltak Hannibalhoz.

11 Trebia a Pó baloldali mellékfolyója. A Ticinustól elvonuló rómaiak itt ütöttek tábort. Hannibal döntő ütközetbe akart bocsátkozni és ezért feldúlta a római tábor körüli településeket, sőt azt is engedte, hogy a rómaiak győzelmet arassanak egy kisebb karthágói egység felett. Az összecsapásban Hannibal győzelmét lovasságának köszönhette, de itt már a bekerítő taktikával is találkozunk. Itt került Hannibal kezébe egész Gallia, 60.000 gall gyalogossal és 4.000 lovassal.

12 A trasimenusi tó, a felső Tiberis völgyében, Hannibál i. e. 217-ben aratott nagy győzelmének színhelye. Ez a csata jó példa egy egész hadsereg kelepcébe-csalására. A trasimenusi vereség megnyitotta az utat Róma felé.

13 Diktátort Rómában csak a legnagyobb veszély esetén neveztek ki. Teljes hatalommal intézkedhetett az állami és katonai ügyekben.

14 *Polybios* III. 89., 6—9.

15 Nem értünk egyet N. A. Maskin azon megállapításával, amely Fabius Maximus taktikájának helyességét elismeri. (I. m. 130. o.) Az események bebizonyították, hogy Fabius taktikája csak akkor lett volna eredményes, ha Hannibalt minden utánpótlási vonalától el tudta volna zárni. Az időnyerésnek ez a taktikája inkább saját erőit emésztette fel, amit elsősorban az itáliai szövetségesek magatartása bizonyít.

számára is vereség volt. Fabius az arisztokrácia érdekeit képviselte, halogató taktikája védte a nagy állattenyésztők helyi jószágait, viszont lent odadobta a kisparaszti földeket az ellenségnek. A római közvélemény elégedetlensége jogosnak látszott.

Hannibal a Trasimenus-i győzelem után az Adriai-tenger felé indult: így gondolta tengeri szállítással a Karthagóval megszakadt összeköttetést helyreállítani. Umbria[16] és Picenum[17] tartományokon keresztül az apuliai[18] síkságra vonult. Innen indította portyázó csapatait Samniumba[19] és Campaniába[20] élelmiszerszerzés végett. I. e. 217 telén az egész hadsereget ismét Apuliában találjuk. Itt töltötte a karthagói hadsereg a telet az ókor legnagyobb csatájának előestéjén.

Rómában ezidőtájt heves politikai harc folyt. Fabius Maximus diktátori megbízatásának letelte után a 216. évre új consulokat választottak. Lucius Aemilius Paullus[21] a halogató taktikát kívánta folytatni, míg Caius Terentius Varro,[22] a demokratikus körök képviselője, döntő hadműveletek megindítását követelte. A nézetek a consulok elképzelései szerint oszlottak meg. A polgári történetírás általában Paullus pártjára állott[23] és helyesnek tartotta a fabiusi taktika továbbfolytatását. Kétségtelen, hogy bizonyos ideig ez a taktika eredményes lehetett, de volt ugyanakkor több hiányossága is: a római hadvezetés ugyanis nem tudta megakadályozni azt, hogy Hannibál élelmiszerkészleteit, tartalékait fel ne újítsa. Hannibal kiküldött lovasportyái elegendő élelmiszert szereztek és így a remélt elszigetelés nem következett be. Másrészt Hannibal politikai elképzelése számára tudta kihasználni a római hadvezetés látszólagos tehetetlenségét, tudniillik egyre inkább elidegenítette Rómától az itáliai szövetségeseket. Hannibal közel kétéves itáliai tartózkodása követelőleg írta elő a római számára a döntő összecsapást, hacsak nem akarták, hogy az ellenség számára kitervelt elszigeteltségből saját maguk elszigetelése következzék be.

Az új consulok 216 nyarán az Apuliában, Gerunium felől délkeleti irányban előnyomuló Hannibál után eredtek. A két hadsereg a Cannae-i síkságon találkozott. Polybios elbeszélése szerint Hannibál úgy vélte, hogy saját ügyének használ, ha az ellenséget bármilyen eszközzel is csatára kényszeríti.[24] Elfoglalta Cannae városát és hatalmába vette a rómaiak itteni élelmiszerraktárát. A város ezidőben szét volt rombolva, de háborús szükségletekre fel lehetett használni. Ennek a fontos pontnak

16 Középitáliai vidék az Adriai-tenger mentén.
17 Umbriától délre fekvő ókori tartomány.
18 Síkság Közép-Itáliában.
19 A samnisok földje Közép-Itáliában.
20 Dél-Itália egyik leggazdagabb tartománya.
21—22 A két hadvezér elképzelését Polybios és Livius is több helyen mutatják be. *Polybios* III. 108, 110, *Livius:* Ab urbe condita XXII. 44.
23 Pl. *Mommsen:* Römische Geschichte III. V. fejezet, 600—601. o.
24 *Polybios* III. 107.

az elvesztése megzavarta a római hadsereget. Nemcsak azért voltak megijedve, hogy a Cannae-i raktárnak az ellenség kezébe kerülése megnehezíti élelmezésüket, hanem azért is, mert innen a karthagóiak az egész környéket állandó portyázásaikkal fenyegethették. A Geruniumból előnyomuló rómaiak „odavezették csapataikat, ahol az ellenség táborát gondolták... 6000 lépés távolságra telepedtek le az ellenségtől. Ott (!) Lucius Aemilius, látván a sík és teljesen fedetlen területet, a pun lovasság fölénye miatt a csatától való tartózkodást tanácsolta."[25] Véleménye szerint az ellenséget olyan helyre kell vezetni, ahol a gyalogságnak több esélye van. Ez a fedetlen, teljesen sík terület az Aufidus folyó balpartján terül el. Polybius és Livius határozott állítása ellenére az ellenfelek táborainak és a csata színhelyére vonatkozólag a legkülönbözőbb vélemények alakultak ki. Ezek legtöbbje megalapozatlan, figyelmen kívül hagyja a források egybehangzó állításait. Cannae környékének helyszínrajza eleve csak két álláspontot tesz lehetségessé.

A síkságot a kanyargós Aufidus folyó szeli át. A folyó jobboldalán a tengertől mintegy 7 kilométerre fekszik Cannae városa. Cannae északkelettől a tengerpartig a szintkülönbség 50 m, kilométerenként tehát jelentéktelen változás. Cannae délnyugattól a várossal egy magasságban dombos vidék kezdődik. A folyó baloldala Cannae magasságáig teljesen fedetlen terület, a dombok itt csak jóval beljebb emelkednek ki a síkságból. Tehát csak ez a két sík terület, az Aufidus folyó jobb- és baloldalán, jöhet számításba a csata helyszínének megállapításánál. Polybios és Livius egybehangzó állítása szerint ugyanis az összecsapás sík területen történt.[26] Tehát azok a nézetek, amelyek a csata színhelyét Cannae-tól délnyugatra, a dombvidéken keresik, adatnélküli kitaláláson alapulnak.[27] Egy másik nézet, amely az ellenfelek harcrendjét a folyó két oldalára teszi és lehetségesnek tartja, hogy egy ókori csatában a felállított harcrendek között egy folyó képezzen akadályt, elfogadhatatlan.[28] A sok egymásnak ellentmondó találgatás között csak két álláspont érdemes megvizsgálásra. Stürenburg és követői (Niebuhr, Mommsen, Delbrück) a csata színhelyét az Aufidus folyó baloldalán elterülő fedetlen síkságon keresik.[29] Nézetük tetszetős és a helyrajzi viszonyoknak megfelelő. Elfogadhatatlannak kell tartanunk mégis, mert nem veszik figyelembe a Polybios és Livius forrásértékű megállapításait. Bár ezek a történetírók nem írják le határozottan a csata színhelyét, a harcrendi felállításból a csata színhelyére vonatkozólag is fontos következ-

25 *Polybios* III. 110.
26 *Polybios* III. 112.
27 *Hesselbarth:* De pugna Cannensi c. művében megtalálható állásfoglalását idézi *J. Kromayer, G. Veith:* Schlachtenatlas zur antiken Kriegsgeschichte. 6. vázlat.
28 *Reuss* nézete u. o. található.
29 *Stürenburg:* De Romanorum cladibus Trasumenna et Cannensi, Progr. d. Thomaschule in Leipzig, 1883.

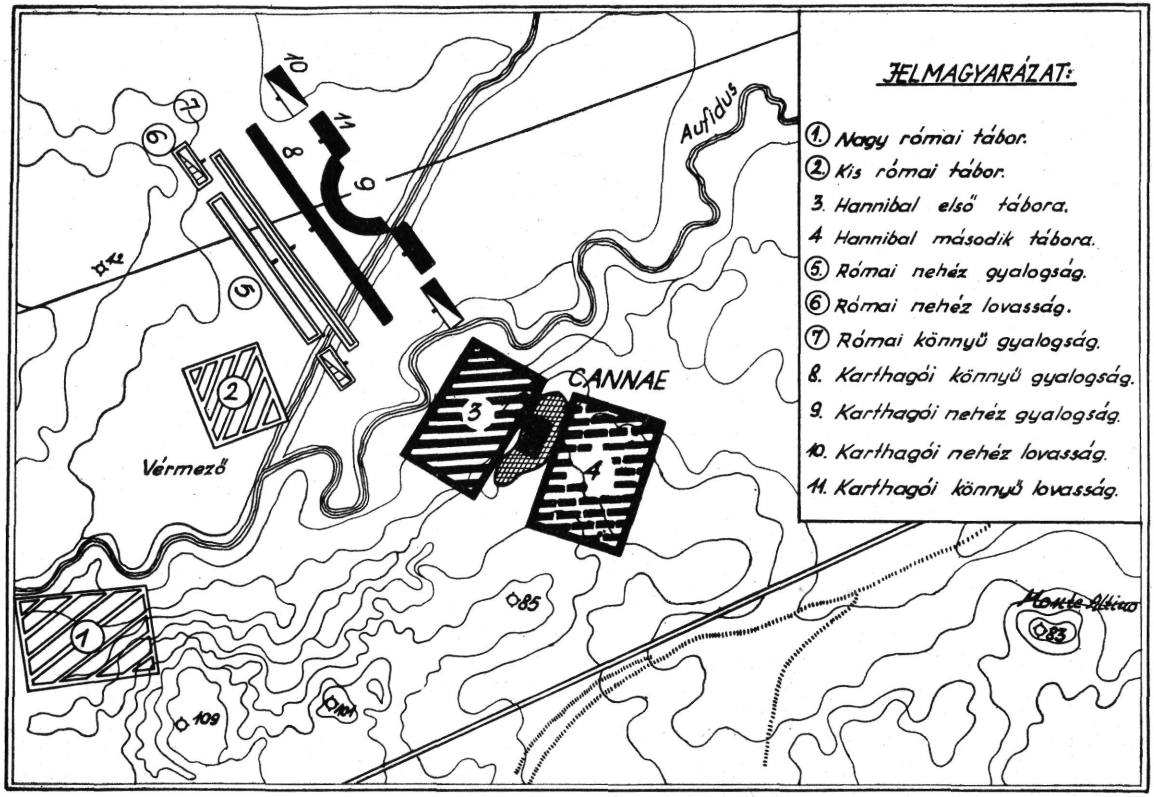

HELYZET A CSATA KEZDETE ELÖTT
(Stüremburg elképzelése szerint)

tetéseket vonhatunk le. 1. Polybios határozottan állítja, hogy a rómaiak arcvonala déli, a karthagóiaké északi volt.[30] 2. Polybios és Livius is megegyezik abban, hogy a római lovasság Paullus vezette része a harcrend jobbszárnyán állott, és ez a szárny a folyóra támaszkodott. A szembenálló karthagói nehézlovasság Hasdrubal vezetésével a pun harcrend balszárnyát foglalta el.[31] 3. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy amikor Hannibal a csata előtti napokban felkínálta az összeütközést, a rómaiak ezt azért nem fogadták el, mert kilátástalannak tartották a sikert a teljesen sík területen a lovasság gyöngesége miatt. Ez a terület csak a folyó baloldali síksága lehetett. 4. Ezen határozott állítások mellett van egy fontos szempont, amelyet a kérdés legkiválóbb szakértője, *J. Kromayer* fejtett ki munkáiban. Tudjuk, hogy Hannibal seregei élelmezését a Cannae-i élelmezőraktárból könnyen meg tudta oldani. A rómaiak szorult helyzetükben csak kényszermegoldáshoz folyamodhattak. Ismeretes, hogy Hannibal portyázó lovasai az egész környéket rettegésben tartották. Valószínűtlen, hogy a rómaiak a szárazföldi élelmiszerszállítást megkísérelték. Csak egyetlen megoldás lehetséges: az Itália különböző részeiből szállított utánpótlás hajón érkezett az Adriai-kikötőkbe, és az Aufidus folyón való felszállítás után került a rómaiak táborába. Igy a római csapatok csak a tengerhez közelebb eső vidéken tartózkodhattak, mert biztosítaniok kellett utánpótlásuk zavartalanságát. Ilyen következtetések után jutott Kromayer arra a véleményre, — amely megfelel a forrásoknak is —, hogy a római harcrend a tengernek háttal, déli arcvonallal, az Aufidus folyó jobboldalán állt fel. Ha ezeket a tényeket és következtetéseket elfogadjuk, akkor levonhatjuk a végső tanulságot: ha a rómaiak déli, a karthágóiak északi arcvonallal álltak fel, és a római lovasság jobb-, a karthagói lovasság balszárnya támaszkodott a folyóra, akkor a Cannae-i csata színhelye az Aufidus folyó jobboldalán keresendő. Az e nézettel szemben felhozott ellenérvek nem bizonyultak meggyőzőnek. A két harcrend a folyó mellett húzódó dombok ellenére is támaszkodhatott az Aufidus folyóra.[32] Az elűzött római lovasság menekülhetett dél felé is.[33] A rómaiak maguk is alkalmasabbnak találhatták összeütközésre a folyó jobboldalát, amely a gyalogság harcának lényegesen kedvezett. Végeredményben a források és egyéb meggondolások alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy a csata azon a síkságon játszódott le, amelyet Cannae, az Aufidus jobbpartja, a tenger és a Monte Altino elnevezésű domb határol.

30 *Polybios:* III. 114. *Livius:* Ab urbe condita XXII. 46.
31 *Polybios:* III. 113. *Livius:* XXII. 45.
32 Kromayer ellenfelei lehetetlennek tartották a lovasság folyóra való támaszkodását azért, mert Cannae északkelettől az Aufidus folyó mentén egy néhány méter magasságú domb húzódik.
33 Kromayer ellenfelei szerint az elüldözött római lovasság nem menekülhetett dél felé, Canusiumba, mert akkor a karthágói harcrendben kellett volna keresztülhatolnia.

3. sz. vázlat.

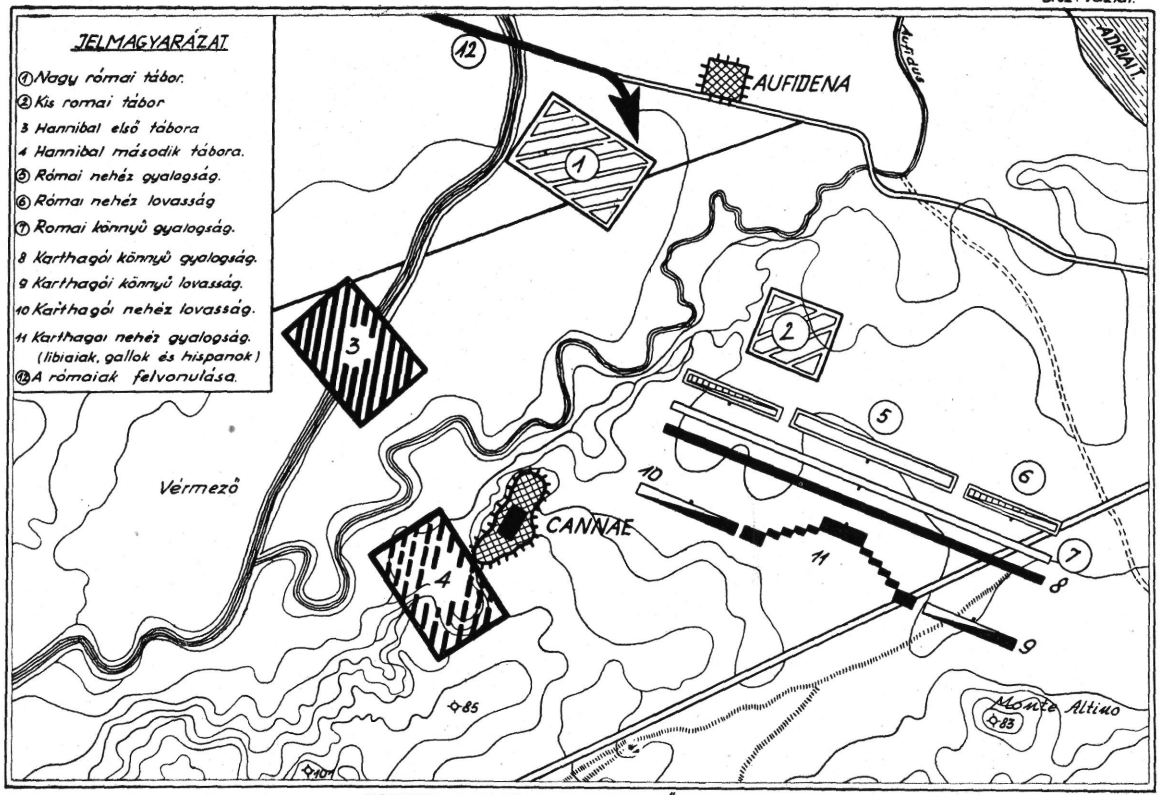

HELYZET A CSATA KEZDETE ELŐTT.
(J. Kromayer elképzelése szerint)

A csata előtti napok érdekes és változatos eseményei Polybios elbeszélésében elvenednek meg előttünk.[34] A megérkezést követő napon parancsnokoló Terentius, miután felszedette a tábort, közelebb jött az ellenséghez. A következő napon Aemilius csapatainak kétharmadát az Aufidius folyónál egyesítette, míg harmadik részét az Aufiduson túlra küldte. Ezzel az volt a célja, hogy saját csapatai számára a túlsó parton való legeltetést biztonságossá, ugyanezt a karthagóiak számára lehetetlenné tegye. Mikor Hannibal látta, hogy elérkezett az összecsapás ideje, gyűlésre hívta össze katonáit. Hozzájuk intézett beszédében a síkságon megvívandó harc előnyeit, a biztos győzelem esélyeit elemezte. Ezután maga is arra a partra egyesítette csapatait, ahol a rómaiak nagyobb tábora volt. Mintegy két nap múlva felállította harcrendjét, és összecsapási szándékát így közölte a rómaiakkal. A rómaiak nem fogadták el tervét, megerősített táborukba húzódtak vissza. Erre Hannibal is visszavonta csapatait, és csak a könnyű numidiai lovasokat küldte ki a kisebb római tábor megtámadására. Ez a támadás mintegy utolsó szikraként fellobbantotta Varro harci tűzét. Méltatlankodott azért, hogy az ellenség, az ő túnyaságuk és tétlenségük miatt, kénye-kedvére csúfot űz belőlük. Elérkezett a döntés órája, — mondotta. Míg heves szócsatákban teltek a napok, ismét Varróra esett a parancsnoklás sora. A consul a cselekvés színterére lépett. Alighogy felvirradt a nap, 216 augusztus 2-án átvezette a folyón a hatalmas római hadsereget, hozzájuk csatolta a kisebb táborban állomásozókat is, és a kürtök harsogása közepette harcrendbe állította e nagy összecsapás szerencsétlen részeseit.

Ugyanebben az időben Hannibál is átvezette csapatait az Aufiduson, és a baleari ijjászok, valamint egyéb könnyű-csapatok fedezete alatt megkezdte mesterművének végrehajtását. Már túlhaladt a nap delelőpontján, amikor hosszú rendezgetés után a könnyű-gyalogosok mindkét részről támadásra indultak.

V.

A források megegyeznek abban, hogy Hannibal 50.000 ember felett parancsnokolt.[1] Az 50.000 főt 40.000 gyalogos, és 10.000 lovas alkotta. A római hadsereg 86.000 emberből állott, ebből 80.000 gyalogos, 6.000 lovas[2]. Az összecsapásban a rómaiak részéről csak 55.000 nehézfegyverzetű, 8—9.000 könnyű fegyverzetű harcos, 6.000 lovas vett részt. A fennmaradó 16.000 ember a tábori szolgálatot, az utánpótlást látta el. Ez a római hadsereg kétszer olyan erős volt, mint amely a Trebiánál és egyéb összecsapásokban sikertelenül próbálta feltartóztatni az előnyomuló

[34] *Polybios:* III. 110—113.
[1] *Polybios* III. 114. *Livius* XXII, 46.
[2] *Polybios* III. 113.

Hannibalt. A rómaiak vitathatatlan számbeli fölényét csak némileg ellensúlyozta Hannibal lovassági fölénye. (10.000 lovas, 6.000-rel szemben.)

A szokásos felállítás helyett mindkét fél új harcrenddel próbálkozott. Hannibal Polybios elbeszélése szerint[3] félhold alakban állította fel seregét. A balszárnyon, a folyóra támaszkodva, a nehézlovasságot helyezte el Hasdrubal[4] parancsnoksága alatt, míg a másik szárnyra a könnyű numidiai lovasság került Maharbal[5] vezetésével. A karthagói phalanx közepét a kb. 20.000 főnyi kelta-ibér segédcsapatok alkották. A lovasság és a nehézgyalogság csatlakozási pontján állottak a libyiai (afrikai) csapatok. Ezek voltak Hannibal tartalékai (6—6600 fő). A phalanx előtt állottak fel azok a könnyűcsapatok, amelyek a harcot megkezdték. A félholdalakú felállítást nem szabad merev, köralakú ívnek elképzelnünk. Inkább csak arról volt szó, hogy a kelta-ibér nehézgyalogság nem képzett egyetlen hosszú vonalat, hanem közepével kissé előrehúzódott. Az előretolt nehézgyalogság két oldalán lépcsőzetesen helyezkedtek el a többi egységek. A tartalékul oszlopban felállított afrikai csapatok éppúgy előnyomulhattak a közép megerősítésére, mint bármelyik oldalon a gyalogos harcrend meghosszabbítására, az ellenség túlszárnyalására és bekerítésére. Ezzel a félholdalakú felállítással és nagyarányú tartalékképzéssel természetesen a karthagóiak arcvonala meggyengült. Az addig ismert harcászati eljárásoknál a phalanx közepét legtöbbször erősebbre képezték, hogy az ékalakú támadásával, mint a dárda hegye, kettétörje előnyomulásával az ellenség harcrendjét. Hannibal taktikai meggondolások miatt harcrendjének ezt a részét merészen és bátran használta fel. Tudta, hogy az ellenség közel kétszeres erőfölénye miatt csapatai bármilyen erejű zöm képzése esetén sem tudnák áttörni az ellenséges harcrendet. Ezért nem egyetlen, sűrű tömeget formált, hanem arányosan, egyenlő mélységben helyezte el nehézgyalogságát a félholdalakú arcvonalon. Ez — mint látni fogjuk — kockázatos lépés volt, hiszen az ellenségnek sokkal nagyobb lehetőséget nyújtott arra, hogy erős éktámadással a megvékonyított arcvonalat egyetlen lökéssel áttörje. A rómaiak erre számítottak. Szokatlan volt Hannibal eljárásában a nagy számarányú tartalékképzés is. A karthagói fővezér tartalékul a legmagasabb harcértékű afrikaiakat használta fel. 12.000 fős létszámuk a zömöt képző 20.000-hez viszonyítva aránytalanul nagynak látszik. Taktikai lépéseinek érdekében azonban ezt a kockázatot is vállalnia kellett. Midőn Varro seregét harcrendbe állította, abból a feltevésből indult ki, hogy ellenállhatatlan erejű éktámadással töri át a karthágóiak arcvonalát. Ezért szoros, tömött mélységi tagoltságban helyezte el erőit. A nagyszámú nehézgyalogság egyébként is alkalmasabb volt a mélység

[3] *Polybios* III. 113, 115.
[4] *Polybios* III. 113, *Livius* XXII. 46.
[5] *Polybios* III. 113, *Livius* XXII. 46.

megerősítésére, mint az arcvonal meghosszabbítására. Varro úgy vélte, hogy a szoros mélységi tagoltság kitűnő eszköz lehet az ellenséges arcvonal áttörésére, mert ez siker esetén még a lovasságra is döntő csapást tud mérni. Az arcvonal középső részére a nehézgyalogságot állította (kb. 55.000 embert). A nagyobb mélységet úgy érte el, hogy a manipulusok arcvonalszakaszát csökkentette, és az így felszabadult erőket a manipulusok végére helyezte el. Varro a manipulusok közötti réseket is lerövidítette, és ezzel az egész arvonalat összeszűkítette. Ha a manipulus addigi felállításánál 120 emberből 12 állott az arcvonalon és 9 sorban 108, akkor a 16 soros felállítás azt jelenti, hogy az arcvonalra csak 7, vagy 8 ember jutott, míg a többi a megnövelt mélységben került elhelyezésre. Varro azzal, hogy az arcvonalszakaszokat lerövidítve közelebb hozta egymáshoz a manipulusokat, visszafelé tett egy lépést a fejlődésben túlhaladt, zárt, mozgásképtelen phalanx felé. Varro a rómaikhoz intézett beszédében arról akarta meggyőzni katonáit, hogy — kétszeres fölényben lévén — ez a felállítás feltétlenül helyes lesz, mert minél szélesebb az arcvonal, annál nehézkesebb és lassúbb a sereg vezetése. Hogy a karthagói lovasság a rómaiak túlszárnyalására és átkarolására is képes lehet, arra Varro egyáltalán nem gondolt. Minden figyelmét arra összepontosította, hogy mélyen tagozott harcrendjével ellenállhatatlan lökést hajtson végre. Varro szintén a szárnyakon állította fel lovasságát. A jobbszárnyon Aemilius Paullus, míg a balszárnyon Terentius Varro vezette a lovasokat. Az egész könnyűgyalogságot (kb. 8—9000 főt) egy vonalban, az arcvonal előtt helyezte el. A római harcrend jobbszárnya a folyóra támaszkodott, míg a másiknak természetes támasza nem volt.

Hannibal harcrendje kétségtelenül magasabb fejlődési fokot mutat és ezért lehetett eszköze annak a taktikai lépéssorozatnak, amely a rómaiak teljes megsemmisítését eredményezte. Hannibal gyalogságának csekélyebb számát már a harcrendi felállítással a csata elején jórészt ellensúlyozta. A lépcsőzetes felállítás, a lovasság elosztása, a tartalékok képzése: a bekerítés végrehajtásának előfeltételeit ezek a tényezők biztosították.

A csapatok harcértékére forrásaink kevés adattal szolgálnak.[6] Egy lényeges különbség azonban még forrásainkból is kitűnik. Míg a Hannibal hadseregében harcoló kelta-ibér és gall zsoldosok a Róma uralma alóli felszabadulás reményével szálltak a küzdelembe, addig a római szövetségesek a nemrég leigázott népek közömbösségével néztek az események elé. Persze ez nem jelenti, hogy bármelyik hadseregnek az erkölcsi fölényét elismernők. Mindketten igazságtalan célért küzdöttek, és ez meghatározta csapataik erkölcsi arculatát is. A római hadseregben,

[6] Ennek részletes elemzésétől Polybios és Livius is tartózkodik. A polgári történetírás nem tartotta fontosnak e lényeges szempont megvilágítását.

amelynek több mint a felét római polgárok alkották. nem volt egységes álláspont. A csata előkészületei inkább veszekedéssel,[7] mint a helyzet reális felmérésével teltek el. A consulok közötti egyenetlenkedés demoralizáló hatása tagadhatatlan. Hannibal helyes politikai érvekkel használta ki a Róma és szövetségesei között fennálló ellentéteket. A római hadsereg erkölcsi színvonalát az sem emelhette, hogy Itália szívében, Róma falai közelében dúlt a harc, mert a háború igazságtalan jellegén ez sem változtatott. A források viszont egybehangzóan kiemelik[8] a karthagói harcrend legveszélyesebb helyén álló gall és hispan zsoldosok törhetetlen ellenállását, kitartását. Hannibal ezeknek a kisebb harcértékű zsoldos csapatoknak az önbizalmát azzal emelte, hogy a csata alatt maga is közöttük állt. A zsoldosok persze nem sejtették, hogy Hannibal ezt azért tehette meg, mert a lovasság vezetését (amelyet rendszerint a fővezér látott el) olyan kiváló lovaskatona kezére tudta bízni, mint Hasdrubal. Hannibal zsoldos-csapatainak erejét növelte azzal is, hogy már a csata előtt ismertette velük a követendő taktikát, a lovasság manőverét, amely — Hannibal ígérete szerint — biztos győzelmet fog számukra eredményezni. Végeredményben a csata pillanatában Hannibal a karthagói hadsereg erkölcsi színvonalát magasabb fokra tudta emelni. Hannibal — mint ezt az események is mutatták, — taktikájában erre a tényezőre is számított. A csata alatt pedig, az ígéretek özönével magasra szított lelkesedést a várható hatalmas zsákmány még tovább növelte. Hannibal tehát a harcrendi felállításból származó fölényét ezzel a másik fontos tényezővel is gyarapította.

VI.

A csatát a könnyűgyalogosok kezdték meg.[1] Könnyű dobófegyvereik kivetése után besoroltak a nehézgyalogosok manipulusai közé. Hannibal még a könnyűgyalogosok csatározása alatt harcbaküldte a balszárnyon álló megerősített lovasságot, amely Hasdrubal vezetés alatt hamarosan megverte a szemben felállított római jobbszárnyi lovasságot.[2] A másik szárnyon ezalatt a könnyű numidiai lovasság csatározott a szemben álló rómaikkal. Feladata csak az volt, hogy a rómaiak lovassági balszárnyának előrehatolását megakadályozza. A numidiai lovasság sikerrel folytatta az időnyerés taktikáját mindaddig, amíg segítséget kaphatott. Hasdrubal ugyanis a római lovasság jobbszárnyának teljes szétverése után a római harcrend háta mögött a numidiaiak segítségére sietett.[3] A kétoldalról szorongató pun lovasságnak a római szövet-

7 *Livius* XXII. 45.
8 *Polybios* III. 115, 116, *Livius* XXII. 47.
1 *Polybios* III. 115. *Livius* XXII. 47.
2 *Polybios* III. 115. *Livius* XXII. 47.
3 *Polybios* III. 116. *Livius* XXII. 48.

séges lovasok sem tudtak ellenállni, rövid harc után széljelszóródtak a mezőségen és elmenekültek. Hasdrubal a most már egyesített lovasság teljes erejével a rómaiak hátába támadhatott.[4]

A lovascsatával egyidőben megindult a római gyalogság ékalakú támadása is a kelta-ibér és gall segédcsapatokból álló pun derékhad ellen. Ebben az összeütközésben a várakozásnak megfelelő helyzet alakult ki. A rómaiak nagytömegű, mélységben sokszorosan növelt sorai az előretolt karthagói centrumot hátrálásra késztették, a félholdalakú arcvonal közepe az ékalakú támadás súlya alatt behorpadt. A rómaiak minden erőfeszítése arra irányult, hogy a gyenge pun centrumot áttörjék, így beékelődjenek a pun arcvonal két szárnya közé, és ezzel lehetetlenné tegyék annak egységes harcát. E cél elérése a rómaiak teljes figyelmét lekötötte, és a csata első szakaszában a kívánt eredményt hozta. A nagy nyomás elől a punok sorai heves harc közben kénytelen voltak egyre hátrább húzódni: a római ék egyre mélyebben hatolt a karthagói harcrendbe. Természetesen a heves ellenállás miatt az ék elején, az első sorokban harcoló rómaiak száma egyre fogyott. Az elesetteket az ék két doláról a középre előrehúzódó manipulusok pótolhatták. Ennek következtében a pun arcvonal jobb- és balszárnyára csökkenő nyomás hárult. A római gyalogság, amelynek szárnyait már nem fedezte lovasság, természetesen nem kifelé, hanem a nagyobb biztonságot nyujtó közép felé húzódott. A benyomott pun arcvonal mélységébe hátulról is a katonák tömege nyomult előre. A harc ebben a szakaszban a karthagói derékhad kitartásától függött.[5] A hispán és gall zsoldosok, akiknek harci kedvét Hannibál jelenléte magasra fokozta, megállták helyüket: a legfontosabb feladatot, amely ilyen esetben a védő középre hárul, a teljes áttörést megakadályozták. Kitartásuk lehetővé tette a következő és csatadöntő mozzanatok végrehajtását.

Hasdrubal lovassági háttámadása idején a tartalékot alkotó és addig a szárnyak mögött álló afrikai segédcsapatok is megindultak a szárnyak felé. A római gyalogságot, amely az erőszakolt éktámadás miatt amúgyis túlságosan előrehaladt, és összezsúfolódott a középen, most már nemcsak a megfordult félhold szárnyain álló gall és hispán csapatok szárnyalták túl, hanem a friss, új erőt jelentő afrikaiak is. Az előnyomuló afrikaiak a szárnyakon bekanyarodtak és Hasdrubal lovasságával együtt eleven gyűrűt vontak a rómaiak köré, a római gyalogságot teljesen körülzárták. Az ék előnyomulása lelassult, majd teljesen megállt. A római gyalogság ugyanis hozzá volt szokva, hogy ellenállhatatlan lökéssel nyomuljon előre, főleg, ha az ellenség engedett, vagy hátrált. A hát- és oldaltámadáskor, amely váratlanul érte a rómaiakat, a hátulsó soroknak meg kellett fordulniok. Ez a merev phalanx-harcászat számára végzetesnek bizonyult.

[4] *Polybios* III. 116. *Livius* XXII. 48.
[5] Ez a lényeges mozzanat nem kap elég teret a két történetíró munkájában.

4. sz. vázlat

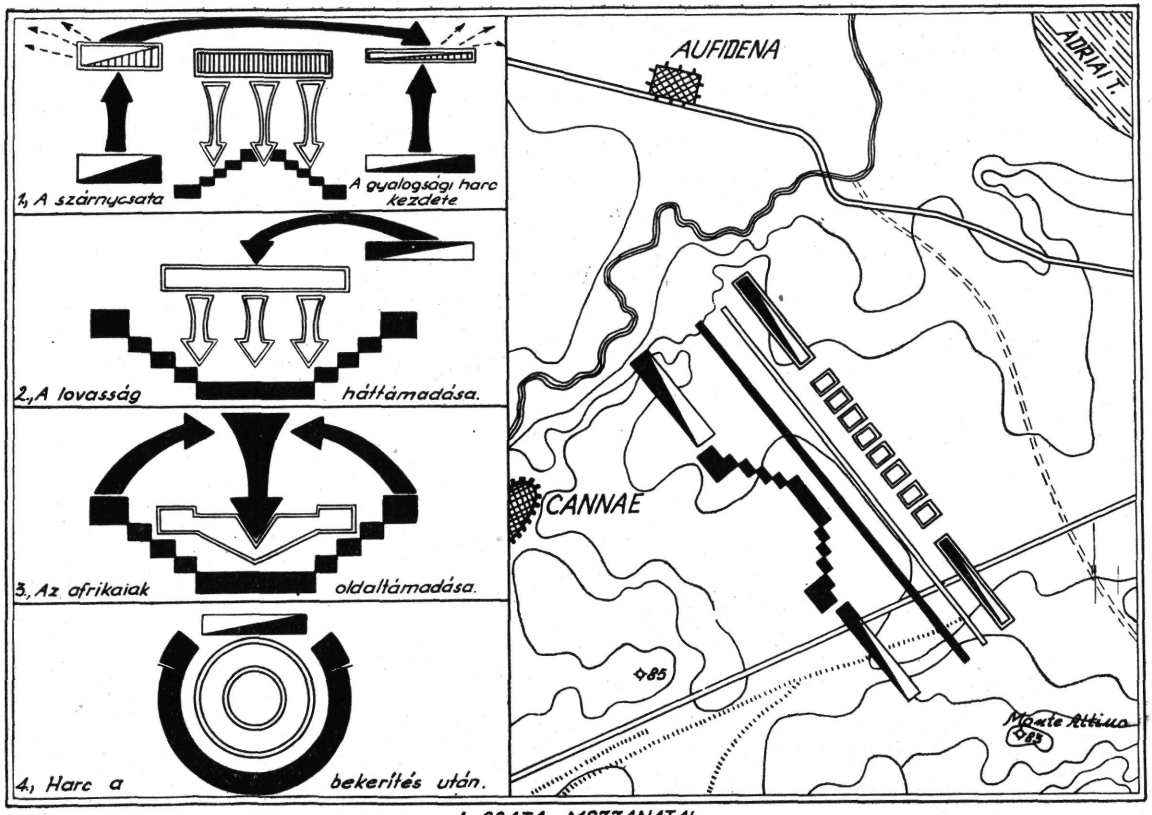

A CSATA MOZZANATAI

Megszűnt ugyanis a phalanxot előrehajtó erő, a hátulsó sorokban helyet foglalóknak az elsőkre gyakorolt fizikai és erkölcsi nyomása. A harcrend, amely már az előrenyomulással is megbomlott, teljesen felborult. Az előnyomulásnál ugyanis a második lépcsőben elhelyezett princeps-ek benyomultak a felállításnál amúgyis szűkre szabott hastatus-ok manipulusainak réseibe. Ez a mozdulat eleve lehetetlenné tett bármiféle arcvonalváltoztatást, mozgást. A triariusok, akik nem tudtak a résekbe behatolni, a gyors előnyomulás következtében a hastatus-ok és a princeps-ek zárt vonala mögött összetorlódtak. A hátulról jövő támadás következtében kialakult új arcvonallal szemben egyedül nekik kellett szembeszállniok. Feltételezhetőleg a hátulról jövő támadás a triariusokat váratlanul érte, és fordulásuk nehézkessége miatt sem tudták felvenni a szükséges harcrendi alakzatot. A rómaiak támadóereje ezzel egycsapásra megszűnt, számbeli fölényüket ez a nagyszerű manőver semmissé tette. Ha a consulok a harcrend három oldalának megparancsolják, hogy védekezve tartsanak ki, akkor az egyik oldalon heves rohammal áttörhették volna az erős gyűrűt. De erre a taktikai lépésre a római hadsereg képtelen volt, főleg szerkezeti felépítése miatt. A manipulusok ugyanis még a samnis háború után sem váltak teljesen önálló, taktikai egységekké, megmaradtak a legio alkotórészeinek. A legiok mozgatására az ismertetett felállítás miatt lehetőség nem nyílott. Ha a legiok egymás mögött állanak, akkor a legnagyobb veszélyben a hátulsók visszafordulhatnak, a szárnylegioknak segíthetnek a lovasság és az afrikaiak visszaverésében, mialatt a többi legio az ellenséges arcvonalat áttöri. De a legiok nem egymás mögött, hanem egymás mellett állottak fel, s így egyik sem tudott segítséget vinni a másiknak, annak veszélye nélkül, hogy a phalanx szétesik. A modern harcászat szemszögéből egyszerűnek látszik, hogy a hátsó lépcső, jelen esetben a triariusok sora megfordul és a többiek folytatják a megkezdett előretörést. De gondoljunk arra, hogy a római harcászat kategórikusan és mereven arra épült fel, hogy a hastatus-ok, majd a princeps-ek és szükség esetén a triarius-ok egymásután lépnek harcba. Ez a merev szabályokhoz szokott, arra begyakorolt római hadsereg percek alatt nem tudott új harcrendet kialakítani, arcvonalat változtatni, hiszen abból, mint jelen esetben is, csak rendezetlenség, fejetlenség támadhatott. A bekerítés, amely kétoldali átkarolásból alakult ki, a rómaiak teljes pusztulását hozta.

A csata utolsó szakaszában megkezdődött a rómaiak teljes megsemmisítése. Hannibal a szórványosan és rendszertelenül vezetett kitörési kísérleteket könnyen megakadályozta. A pánikbaesett 50.000 római körül a gyűrű egyre szűkült. Mivel harcolni csak az első sorok tudtak, a tétlenségre ítélt hatalmas tömeg hatásos ellenállás nélkül esett áldozatul a távolról reáhulló fegyvereknek. Az órákig tartó öldöklésben a római

hadsereg teljesen elpusztult.[6] A rómaiak 86.000 főből álló hadseregéből csak az elmenekült lovasok, a csatában részt nem vevő tábori csapatok és a bekerítésnél harcoló sebesült katonák maradtak életben. Ezzel szemben a karthagóiak csak 6.000 főt vesztettek,[7] melynek zömét a középen álló kelta-ibérek tették ki. Ezek sem a bekerítőharc után, hanem még a rómaiak ék-támadása közben eshettek el. Igy fejeződött be i. e. 216 augusztus 2-án a római hadsereg teljes megsemmisülése Cannae-nál.

Delbrück és nyomában von Schlieffen a csata döntő mozzanatának a lovasság háttámadását tekintik.[8] Nem veszik figyelembe azt, hogy egy ilyen nagyméretű bekerítő hadműveletnél a tényezők sokaságából tevődik össze a siker. Delbrück Polybios elbeszélésében egy ellentmondást vélt felfedezni.[9] Úgy véli, hogy mikor Polybios Hannibalnak a csata előtt a katonákhoz intézett beszédét bemutatja, a fővezér beszédéből a lovasság háttámadása és az ezáltal elkövetkezendő siker látszik a csata főmozzanatának. Elbeszélésében mégis — hangsúlyozza Delbrück — Polybios sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít az afrikaiak oldaltámadásának, és a lovasság háttámadását is nem mint Hannibal elgondolásának eredményét, hanem mint Hasdrubal ötletszerű elhatározását tünteti fel. Véleményünk szerint Polybios leírásában nem ebben található az ellentmondás. Hannibal ugyanis a legnehezebb feladattal megbízott kelta-ibérek előtt helyesen a lovasság háttámadását hangsúlyozta leginkább, gyalogságának felhasználásáról és mozdulatairól, éppen az ellenfél gyalogságának nagy számbeli fölénye miatt nem is beszélhetett. Polybios leírásából nem tűnik ki, hogy a háttámadás Hannibal elhatározása nélkül, csupán Hasdrubal pillanatnyi ötletéből született meg. A történetíró Polybios nézete azt bizonyítja, hogy ő sem értette meg Hannibal eljárásának minden mozzanatát Sem a lovasság háttámadása (Delbrück), sem az afrikaiak oldaltámadása (Polybios) önmagában, kiszakítva az események láncolatából nem tekinthető a csata döntő mozzanatának, hanem csak ezeknek a taktikai lépéseknek együttes, időben összehangolt jelentkezése. A háttámadás még nem vezetett volna feltétlenül teljes bekerítéshez, s esetleg az afrikaiaknak a szárnyakon történt bekanyarodása sem eredményezte volna a karthagói gyűrű létrejöttét. A bekerítéshez egy harmadik tényezőnek is feltétlenül hozzá kellett járulnia: az pedig a centrumban harcoló katonák szívós kitartása volt. Ez a mozzanat legalább olyan lényeges, mint a két előbbi. A hadtörténelem ugyanis nem egy esetben bizonyította be később, hogy az arcvonalat alkotó csapatok meggyengítése, elhanyagolása és ennek következtében történt meg-

[6] A rómaiak teljes pusztulásáról számol be Polybios III. 117, míg Livius az elesettek számát 45.500 gyalogosra és 5400 lovasra teszi. A csatában elesett Lucius Aemilius Paullus consul, mindkét quaestor és több senatori méltóságú parancsnok. *Livius* XXII. 49

[7] *Polybios* III. 117.

[8] *Delbrück* i. m. 331. o és *Schlieffen* i. m. 3. o.

[9] *Delbrück* i. m. 331. o.

ingása a bekerítő bekerítését eredményezte. A karthagói centrum kitartása elsősorban a helyes harcrend felállításából következett. A közép előretolásával ugyanis Hannibal időt nyert a másik két mozzanat végrehajtásához.

A centrum kitartása, a lovasság háttámadása, az afrikaiak oldalmozdulata volt az a három tényező, amely a számbeli kisebbségben álló karthagói hadsereg számára a kétoldali átkarolás sikerét biztosította. Ezeknek a mozzanatoknak bátor és merész elhatározása, valamint szívós végrehajtása mutatja Hannibal hadvezéri nagyságát. A három tényező valamelyikével ugyanis már előző ókori csatákban is találkozunk, de összeségükkel nem. A szárnycsatának ez a formája a legkockázatosabb, de ugyanakkor a leghatásosabb is. Epameinondas és a makedón Alexandros (Nagy Sándor) csak az egyoldali bekerítésig jutottak el, a kétoldali átkarolás Hannibal újítása.

A bekerítőharc az egyik legnehezebb harcászati, illetve hadászati feladat. Sikere a csapatok harcértékétől, az elszánt, gyors cselekvéstől, a résztvevő csapatok együttműködésétől függ. A vezetőktől lendületet, merészséget, határozottságot, szervezőképességet és igen nagy szívósságot követel. Hogyan érvényesültek a karthagói csapatok harccselekményeiben, parancsnokaik vezetési munkájában e fontos tényezők? Minek köszönhették a karthagóiak megsemmisítő győzelmüket?

A győzelem egyik oka a lovasság és a tartalékcsapatok *hát-*, illetve *oldaltámadása,* amely a rómaiak beidegzett, merev harcrendjét megbontotta, váratlanságával pedig egységes cselekvésre képtelenné tette. Hannibal ehhez a taktikai lépéshez a megfelelő előfeltételeket is biztosította: nevezetesen a *helyes harcrendi felállítással* és a *tartalékok képzésével.* Már a csata első szakaszában kiegyenlítette a rómaiak számbeli erőfölényét a lovasság helyes elosztásával és centrumának előretolásával. *Frontális vonalának kiképzésével ugyanis megtévesztette ellenségét a főcsapás irányát illetően.* A rómaiak joggal gondolhatták a félholdalakú felállítás után, hogy Hannibal is éktámadással próbálkozik. A legjobb csapatoknak, az afrikaiaknak tartalékban hagyását kockázatos, de célravezető merészséggel határozta el Hannibal.

A csata második szakasza merész háttámadással kezdődött. A lovasság előzése után ugyanis *az ellenség szárnyai szabadon, fedezetlenül maradtak.* Ez tette lehetővé, hogy a karthagóiak három oldalról *támadó súlypontot képezhettek.* Az így kialakult helyzetben a *római harcrend részeire bomlott,* s az eddig legnagyobb nyomásnak kitett pun derékhad, az ellenségre mindenünnen irányított csapások következtében *lekötő csoportból* szintén *bekerítő részleggé vált.* Hannibal mesterien kihasználta az ellenség *harcrendjének, harcászati felfogásának hibáit,* a *főirányban döntő erőfölényt tudott biztosítani,* addig, *amíg a kisegítő szakaszon* — a pun derékhadnál — *csak védelmi tevékenységet folytatott.* Természetesen a *döntő erőfölényt* csak úgy tudta *biztosítani,* hogy *kockázatosan egy másik*

szakaszt — nevezetesen a frontális arcvonalat — *meggyengítette.* A karthagói csapatok *folyamatosan és állandóan együttműködtek:* a balszárnyon álló lovasság a jobbszárnyival, a lovasság a bekerítő afrikaiakkal a legalkalmasabb időben találta meg a közös cselekvés pillanatát.

A csata befejező-szakaszában a karthagói hadvezetés a legfontosabb elvet tartotta szem előtt: *Minden erővel megakadályozta a rómaiak kitörési kísérleteit. A gyűrű állandó szűkülése miatt* a kétségbeesetten harcoló rómaiak nem találták meg a kitörés módját. A Cannae-i csata azért vált a megsemmisítő csata ókori klasszikus példájává, mert a *gyűrűből egyetlen római sem tudott kitöréssel megmenekülni.* Valószínűleg történtek ilyen kísérletek, de a pánikbaesett, szervezetlen, demoralizált római hadsereg ezeket nem tudta végrehajtani. A karthagói hadvezetés helyesen használta fel a megbomlott és kétségbeesett római hadsereg *megsemmisítésére a legalkalmasabb pillanatot, a kitörési kísérletet.*

A karthagói parancsnoki kar vezetését *gyorsaság, merészség, határozottság jellemezte.* Hasdrubal, a lovasság parancsnoka, gyorsaságának köszönhette, hogy a legváláságosabb pillanatban meg tudta indítani a háttámadást. Hannibal merészsége a harcrend kialakításában, a csapatok alkalmazásában mutatkozott meg. Határozott terveivel, magatartásával nem a véletlen kénye-kedvének dobta oda a csata alakulását.

A római hadvezérek, Varro és Aemilius Paullus nem találták meg az új taktika hatástalanító módszerét, rossz vezetésük miatt magáramaradt a hatalmas hadsereg, és ütőképes, áttörő erő helyett harcképtelen tömeggé változott.

A csatában — mint láttuk—, különleges jelentősége volt Hannibal lovasságának. A karthagói lovasság „elkeseredetten támadta a jobbszárnyról a római lovasságot..., azt elkeseredett ellenállás után szétverte és Nagy Sándornak Arbela mellett követett taktikájához hasonlóan, hátbatámadta a rómaiak centrumát, megrohamozta az itáliai lovasság mögöttes területét, szétverte azt és a könnyűfegyverzetű numidiai lovassággal megrohamozta a római gyalogság oldalszárnyait és hátát."[10] Hamilcar és Hannibal első-osztályú reguláris lovassága „nemcsak vetélkedett, de túl is haladta Sándor lovasságát."[11]

A déli 2 órától, éjjel 2 óráig tartó csata végetért. Az apuliai mezőség a római hadsereg temetője lett. „Soha nem fordult még elő, hogy egy hadsereget olyan tökéletesen megsemmisítettek volna" — írta Engels.[12] A tárgyalt körülményeken kívül Cannae Hannibal hadvezéri képességeinek eredménye is, aki taktikai újításai érdekében, művészileg tudta harcosai győzniakarását fokozni. Hadseregének harcrendje és mozdulatai

10 *Engels:* Válogatott katonai munkái. I. kötet. 1940. 184. o. (oroszul).
11 U. o. 182. o.
12 U. o.

azon a reális elképzelése alapultak, hogy a rómaiak nagyobb erejét csak bekerítéssel tudja megsemmisíteni.[13]

A bekerítés és a megsemmisítés maradt Hannibal sokoldalú tevékenységének, hadvezéri újításainak legfontosabb öröksége. Már az ókorban találkozunk a Cannae-i csata elveinek alkalmazásával és a legtöbb esetben sikerrel érvényesültek Hannibal taktikai elgondolásai.[14]

VII.

A Cannae-i csata tagadhatalanul nagy hatással volt a burzsoá hadművészet fejlődésére. A XIX. század végén a burzsoá teoretikusok nagy lelkesedéssel írtak Moltkéről, akiben véleményük szerint a Hannibaltól eredő bekerítés méltó utánzóra talált, „ki a francia hadsereget Sedannál teljesen bekerítve, egy modern Cannaeval fejezte be a francia—német háború első fejezetét."[1] Sedan után azonnal megindult a vita a két hadászatai eszköz, az átkarolás és az áttörés eshetőségei fölött, s elsősorban német és francia katonai körök között alapos nézeteltérést okozott. A német vezérkar von Schlieffen, a német vezérkar főnökének munkája nyomán az átkarolás mellett tört lándzsát, míg a francia katonai körök az átkarolást elhibázottnak tartották, s inkább az áttörést kívánták felhasználni az eljövendő háborúban. Schlieffen *Cannae* című tanulmányában kétségtelenül helyes megállapításai mellett alapvető hibát követett el, amelyet még burzsoá ellenfelei is szemére vetettek. Schlieffen — mint említettük —, sematizálta a Cannae-i csata tanulságait: a történelem nagy hadvezéreit csak annyira értékelte, amennyiben hadászati és harcászati elveikben a bekerítést alkalmazni tudták. Von Schlieffen szerint az egyetlen és célravezető hadászati lépés az átkarolás, amelyet tekintet nélkül az ellenség intézkedéseire, minden időben alkalmazni lehet. Hogy Schlieffen követői is hasonlóképpen értelmezték mesterük útmutatásait, azt a schlieffeni szellemben nevelt fasiszta katonai ideológusok erősítik meg: „Elegendő az utalás a hadtörténelemre, mely minden kétséget kizárva kimutatja, hogy döntő sikert csakis az átkarolás aratott. Áttörés — jobb híjján — csak kényszereszköz. Célja: az ellenséges arcvonal felszakításával erőszakkal szabad szárnyat teremteni, amelyet azután átkarolhatunk. Mulasztást követ el az a vezető, aki támadásban nem ragadja meg a legkisebb lehetőséget arra, hogy átkrolhasson."[2] Schlieffen burzsoá ellenfelei — elsősorban a német militariz-

13 Hogy miért nem használta ki Hannibal a lehetőségekhez képest győzelmét, megoldatlan kérdés, és egy másik tanulmány témája lehet.

14 *Adolf Schulten:* Sertorius (Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung. Leipzig, 1926.) c. könyvében tárgyalja az i. e. I. században vívott csatákban fellelhető bekerítő gondolatokat.

1 *Horváth László:* Átkarolás és áttörés. Magyar Katonai Közlöny 1925. 7—9. füzet, 628—640. o.

2 *Gerbert:* Átkarolás, védelem és ellentámadás. Magyar Katonai Szemle 1937. 7. szám, 18—19. o.

mus támadásától rettegő francia teoretikusok — Schlieffen elméletének elvetését tanácsolták. Bernhardi a „Mai háborúról" című könyvében az átkarolási győzelmeket csak a védők durva hibáinak tudja be, amennyiben azok szárnyaikat visszahajlították. A jövőben a szárnyak lépcsőzésével minden átkarolás elkerülhető lesz. Az arcvonalak nagy kiterjedései is meg fogják nehezíteni az átkarolást úgy, hogy ezek lehetősége alaposan korlátozott lesz."[3]

Igy hányódott a burzsoá elméletek tengerén Hannibal és Schlieffen. Bekerítés, vagy áttörés? — kérdezgették műveikben a burzsoázia katonai apostolai. A többség az átkarolás mellett foglalt állást. Az első világháború előtti osztrák-magyar hadsereg vezetői szintén az átkarolás hívei voltak. Az első világháború után azonban a reakcióssá vált Schlieffen-i elmélet megtalálta méltó szószólóit: Cannae a német imperializmus hadászati elképzeléseinek ábécéje lett. „Szívleljük meg Schlieffennek, mint embernek tanait, s akkor a Schlieffen-fogalom a győzelem fogalmává válik. Ezt a figyelmeztetést a világháború utáni versaillesi béke német hadseregének főparancsnoka, a mai hatalmas német haderő első apostola... intézte 1928 február 28-án, a Schlieffen-napon, a német tisztikarhoz."[4] Igy vált Schlieffen a német fasizmus eszményképévé. Elméletének alkalmazása jól megfelelt a hitleri kalandorterveknek. „Gr. Schlieffen a világháború előtt a német vezérkar főnöke és nagy tanítómestere, amidőn Cannae című tanulmányában lándzsát tör a megsemmisítés gondolata mellett, tanítványaiban és követőiben a *gyors döntésben való hitet* (kiemelés T. Gy.) és annak hadászati formáit akarja erősíteni. Tudja azt, hogy hazáját a leendő háború hosszú tartamától és az ezzel járó borzalmaktól megóvni, valamint a két arcvonalon fellépő túlsúllyal szemben a győzelmet biztosítani úgy lesz képes, ha gyors döntést ér el az egyik arcvonalon és így a hadműveleti szabadságát visszanyerve, a végleges döntést a másik arcvonalon keresheti."[5] A schlieffeni tervek alapján kidolgozott kalandortervek diadalát látta a fasiszta német és magyar vezérkar, amikor a második világháború elején átmeneti sikereket ért el. „A német legfelsőbb katonai vezetők nagy elődeik és tanítómestereik, Nagy Frigyes, Clausewitz, id. Moltke és Gr. Schlieffen nyomdokain járva azok örökérvényű tanításaikból átmentették a maguk számára a hadvezetés megváltoztathatatlan alapigazságait és feltámasztották a német-lengyel háborúban a schlieffeni megsemmisítő hadászatot a maga klasszikus formájában."[6] S ha voltak is nézeteltérések a Cannae-i csata elveinek alkalmazási módozatai körül, a végeredmény mindig ez volt: „Azt hisszük, szükségtelen még bizonyítanunk, hogy a Cannae-i csata

3 Idézi *Horváth László* u. o.
4 *Szönyegh István* idézete és megállapítása: Német hadvezetés Schlieffen szellemében. Magyar Katonai Szemle 1940. 3. szám 628—637. o.
5 Idézi *Szönyegh* u. o.
6 U. o.

megsemmisítési gondolatának egyeduralmát megdöntötte a Schlieffen által kitermelt és tanított tökéletesebb megsemmisítő gondolat, melyet a német fővezér és hadserege a most folyó háborúban meg is valósít. Ezt csodálja ma az egész világ."[7] A sikerektől megmámorosodott német vezérkar, igazoltnak látván az „örökérvényű", biztos győzelmet hozó schlieffeni gondolat diadalát, megindította a Szovjetunió elleni rablóháborúját. A második világháború, a Vörös Hadsereg győzelmei ítélkeztek a schlieffeni hadászat felett. A sztálingrádi csata, a tíz csapás választ adott arra, hogy a győzelmet a hadászati bekerítés, vagy a hadászati áttörés biztosíthatja-e?

A Vörös Hadsereg a második világháborúban mindkét hadászati eszközt alkalmazta, és bebizonyította azt, hogy a sztálini haditudomány alapján nem ragaszkodik mereven egyik módszer methódikus alkalmazásához sem. Ha a helyzet úgy kívánta, a Vörös Hadsereg hatalmas frontáttörést, máskor német hadseregek tökéletes bekerítését és megsemmisítését hajtotta végre. A második világháború a szovjet hadművészet magasabbrendűségét hirdette s porig alázta a schlieffeni kalandorterveket.

Néphadseregünknek az a feladata, hogy a sztálini haditudomány tükrében tanulmányozza a régmúlt nagy csatáit, és levonja azokat a tanulságokat, amelyek újtípusú, fejlődő hadseregünk elméleti és gyakorlati tudásának emeléséhez hozzájárulhatnak.

[7] *Lukács Béla:* Hadászati megsemmisítés problémája Cannae, Clausewitz és Schlieffen nyomán. Magyar Katonai Szemle 1940. 8. szám, 319—334. o.

A LEGRÉGIBB HUSZITA HADISZABÁLYZAT

Dr. Josef Macek, egy. docens, államdíjas, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja

A huszita forradalmi mozgalom távolról sem kimerített probléma. Mennél mélyebben hatolunk bele „isten harcosai" küzdelmének valóságos, történetileg hű lényegébe, annál szélesebb, világosabb kép bontakozik ki előttünk.

A huszita hadművészet már Palacký idejében egyike volt a polgári történetírást foglalkoztató alapvető kérdéseknek. H. Tomannak „A huszita hadművészet Žižka és Prokop idejében" (Prága, 1898) c. alapvető munkája lényegében a huszita forradalmi hadsereg értékes rajza és emléke még ma is. Bár Toman a történelem idealista felfogásából indult ki, mégis kiemelte a husziták demokratikus és haladó harcát, megmutatta forró, hazafias álláspontjukat. De már abban az időben is Toman művének ép e vonásaival fordultak szembe. A hivatalos polgári történetírás fóruma, a Český Časopis Historický szerekesztői megjegyzésében azt írta, hogy Toman munkájának értékelése „részletes kritika feladata lenne, amely majdnem ugyanannyi munkát igényelne, mint magának a műnek elkészítése."[1] Ezzel juttatta kifejezésre, hogy Toman munkájának haladó vonásaival egyáltalán nem ért egyet, s ez a véleménykülönbség később Toman életművének folytonos és fokozott elítélésében csúcsosodott ki Pekářnak Žižkáról írott könyvében.[2]

A legfőbb tézisek egyike, amellyel a reakciós polgári történészek a huszita tradíciót támadták, ép a huszita harc kérdése volt. Népünknek úgy kellett bemutatni a huszitizmust, mint valami véres foltot, a huszita harcosokat úgy kellett ábrázolni, mint veszett szörnyeket, akik nem alkalmazkodtak semmiféle határozott társadalmi-politikai programmhoz, hanem csak durva pusztítási, vérontási szenvedélyükhöz. Ha volt valami észszerű a huszita harcban, azt a külföldi hatás javára írták.

Elsősorban Žižka hadiszabályzata ellen és általában a huszita harcászat alapelvei ellen hoztak fel kifogásokat. A Žižka-féle szabályzat keletkezésének kérdése megoldásánál, ebben látták a harcoló husziták szervezett álláspontjának első megnyilvánulását. H. Toman eredményével szemben Pekař azt igyekezett bizonygatni, hogy Žižka hadiszabály-

1 ČČH [Český Časopis Historický] IV, 1898. 425. o.
2 V. ö. pl. Žižka a jeho doba [Žižka és kora] II. 188. és köv. o.

zatának mintáját a birodalmi szabályzatban, vagy Vencel király, vagy Zsigmond hadiszabályzatában kell keresni.[3] De még maga Toman sem tudott mit kezdeni Žižka hadiszabályzatával és a huszita harc alapelveivel. Az idealista összehasonlító módszertől vezettetve azt hitte, hogy a huszita hadiszabályzat és különösen a Žižka-féle hadiszabályzat mintája a későrómai klasszikus hadászati írónak, Flavius Vegetius Renatusnak irásaiban keresendő (i. u. 4. század).[4]

Mindezek a részletek mintegy abból a természetes feltételezésből indultak ki, hogy a Žižka-féle hadiszabályzat előtt a huszitáknak nem volt semmiféle összefoglaló hadiszabályzatuk. H. Toman, aki a legtöbbet foglalkozott ezzel a kérdéssel, csak a Bzdinka-féle hadiszabályzat töredékeiről tudott az 1421 körüli időből[5] és helyesen sorolta be az „Akik isten harcosai..." c harci dalt, mint olyant, mely dióhéjban maga a huszita hadiszabályzat.[6] Ezen a két töredéken kívül azonban a huszita háborúk történetével foglalkozó eddigi kutatók nem találtak olyan huszita hadiszabályzatot, amely bizonyíthatóan régebbi időből származott volna, mint a Žižka-féle. Ezt az álláspontot védte R. Urbánek, a Žižka korabeli huszita harcról szóló legutolsó tanulmányában is.[7] A legrégibb huszita hadiszabályzat kérdése tehát alapvető probléma a huszita háborúk szempontjából és szorosan összefügg a huszita forradalmi mozgalmak alapvető értékelésével. Ha u. i. nincsen a hadiszabályzatnak régebbi fogalmazása, mint a Žižka-féle, kiforrott hadiszabályzat, akkor mindig kézenfekvő az a benyomás, hogy a Žižka-féle szabályzat idegen példa — akár római, akár német — után készült s aszerint fogalmazta meg cikkelyeit.

Mindezek a felfogások azonban tarthatalanokká válnak ma, mert ismerjük a legrégibb huszita hadiszabályzatot, és az egy valószínűleg táborita hadiszabályzat 1420-ból.

★

A tábori ták chiliazmusának tanulmányozása közben részletesen kellett elemeznem a táborita chiliazmus forrásait és eközben rábukkantam a prágai egyetem ú. n. nyilatkozatára azokról a feltételekről, amelyek alapján a husziták harcolhattak. Ezt a címet F. M. Bartoš adta az érté-

[3] Žižka II. 189. o.
[4] Toman i. m. 3. o.
[5] FRB [Fontes Rerum Bohemicarum] V. 514. o. (Březova-i Lőrinc).
[6] H. Toman i. m. 14. s köv. o. Z. Nejedlý: Dějiny husitského zpěvu za válek husitských [A huszita ének története a huszita háborúk alatt] (Prága, 1913) 265. s köv. o. megerősítette és kiegészítette ezt az álláspontot.
[7] R. Urbánek: Žižka a husitské válečnictví [Žižka és a huszita hadművészet] (Žižkův sborník [Žižka emlékkönyv], 1924) 20. s köv. o. Elhagytam a Hodětín-féle hadiszabályzat időbeli besorolását, amely egy későbbi kéziratban 1413-ra van keltezve. Elfogadom Toman álláspontját (i. m. 18. o.) és Urbánekét (i. m. 35. o.), amelyhez Pekařnak is csatlakoznia kellett (Žižka II. 191. o.), hogy t. i. a Hodětín-féle szabályzat *fiatalabb*, mint a Žižka-féle. Goll ismételten megpróbálta védeni két adalékában, melyet Toman „Husitské válečnictví" [Huszita hadművészet]-ének kritikájához írt. ČČH 1899. 144. s köv. o.

kes okmánynak, amikor a chiliazmus forrásai között kiadta.[8] A forrást magát már Z. Winter is ismerte, aki 1897-ben a „Prágai főiskolák történeté"-ről írt művében rövid tartalmát közölte.[9] A táboriták történetének ez az értékes kincse napjainkig más, téves elnevezés alatt rejtőzött s így elkerülte a kutatók figyelmét. Feladatunk az, hogy eltávolítsuk róla a későbbi, rárakódott részleteket, hogy megmutassuk, hogy valóban ebben található a legrégibb huszita hadiszabályzat. Ha ez a bizonyításunk sikerrel jár, akkor igen értékes adalékkal járulunk hozzá a huszita korszak és általában az egész nemzet történetéhez. Bár nincs szó teljesen új, eddig ismeretlen forrás felfedezéséről, mégiscsak ez lesz egyike azoknak a forrásoknak, amellyel a dicsőséges huszita korszakról szóló ismeretünket a legbőségesebben gyarapíthatjuk.

Az ú. n. egyetemi nyilatkozat — amennyire én tudom — két változatban maradt fenn. A teljes szöveg a sušice-i múzeumnak Všehrd Kornél Viktor Knih devater kéziratában található.[10] Az egész kézirat a 16. századból származik és az utolsó előtti oldalra, nagyjából a 16. század derekáról származó írással másolták le gondosan a mi dokumentumunkat. „Aki szabály szerint akar harcolni..." felirattal kezdődik és a következő, befejezés formájában írt melléklettel zárul: „Ez a harcról szóló kiadvány a prágai magiszterek és papok tanítása és közlése szerint készült." Bartoš kiadása, mely az Archiv zeme České-ben (Cseh Országos Levéltár) lévő másolat után készült, néhány, lényegtelen apró hibától eltekintve, hiteles és gondos.

A második változat a Régi Évkönyvek ú. n. osecký-féle kéziratának végéhez van csatolva, s ma a prágai Egyetemi könyvtárban őrzik.[11] A Régi Évkönyvek osecký-féle kézirata a 16. században keletkezett, s azért értékes, mert néhány olyan iratot őrzött meg, amelyeket máshonnan nem ismerünk, s amelyeket a krónikaíró az 1426-i huszitákról szóló elbeszéléshez csatolt.[12]

Az osecký kézirat u. i. a huszita történet elbeszélését az 1426. évnél hirtelen bevégzi és befejezésként az 1419—1420. évi háború megindításának leírását toldja hozzá. Elmondja, hogy a Krížka-ra menő zarándoklaton hogyan fogadták el a négy artikulust és hogyan hozott állítólag az ördög a békés zarándokok soraira véres háborúkat. Már ebből a fogalmazásból is nyilvánvaló, hogy a Régi Évkönyvek írója itt cseh nyelvre fordítja Pelhřimova-i Biskupec Miklós táborita krónikájának egy

8 F. M. Bartoš: Do 4 pražských artykulů [A négy prágai artikulushoz] (Sborník příspevků k dějinám hl. m. Prahy [Tanulmányok Prága főváros történetéhez] V. 2. 580. s köv. o.)

9 Z. Winter: Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409—1622) [A prágai főiskolák története az idegen népek kivonulásától a fehérhegyi ütközetig], Prága 1897. 11. o.

10 Köszönet illeti a sušice-i múzeum igazgatóját a kézirat kikölcsönzéséért a prágai Történeti Intézetbe.

11 Egyetemi Könyvtár Prága, jelzet: 95. sz. (osecký könyvtár). A régi Évkönyvekre vonatkozóan l. F. M. Bartoš bevezetését az „R" kézirat kiadásához [Šimek: Staré letopisy české (A cseh Régi Évkönyvek)] IV. s köv. o.

12 Az osecký kéziratról a legrészletesebben Pekař írt, Žižka IV. 211. o., aki 4 okiratot is kiadott (212—218. o.).

részét, ahogy az első harcoknak pontosan ugyanezzel a magyarázatával találkoztunk.[13] Ebbe, a nyilvánvalóan Biskupectől átvett elbeszélésbe van betoldva a harc megítélése: „Keresztyén harcot soha máskor és máshol nem kezdhetnek, mint ahol és amikor az Uj Testamentum azt nekik megengedi..." Ez a mondat és a további mondatok egyenes szószerinti fordításai azoknak a hadvezetési alapelveknek, amelyekben — Biskupec szerint — a táborita papok a píska-i (1422), tábor-i (1424) és Klatovban (1424) tartott zsinatokban megegyeztek.[14] A háború megítélése és a háború alapelvei Všehrd sušice-i kéziratából ismert dokumentummal fejeződnek be. Bevezeti ezt a következő felirat: „továbbá ebben a csatában a mesterek és papok tanítása és közlése adatott ki, hogy ha valaki ebbe a háborúba belépni, harcolni és rend szerint viselkedni kívánna, hogy ezeket a dolgokat megtartsa" és következik a határozat eleje. A sušice-i kézirattal ellentétben azonban itt csak egy töredéke található meg forrásunknak, egészen az ötödik cikkelyig, ahol a mondat közepén az okmány egyszerre megszakad, s ezzel a Régi Évkönyvek osecký-féle kéziratának is vége.

A kutatók, akik forrásunkat eddig használták — elsősorban Z. Winter és F. M. Bartoš — abból a magától érthetődő gondolatból indultak ki, hogy ez az egyetemi magisztereknek 1420-ban tárgyalt döntése a háború kérdésében. Erre a megállapításra vezette őket mindenekelőtt az a sušice-i kéziratthoz csatolt befejező rész, ahol kifejezetten a prágai egyetemi magiszterekről beszél az író. És ugyanezt a fogalmazást találjuk meg az osecký-féle kézirat bevezetésében is, ahol majdnem ugyanazokkal a szavakkal beszélnek a magisztereknek a háború kérdésében adott „tanításáról és közléséről". Azt hiszem, sem az egyik, sem a másik megjegyzésre támaszkodni nem lehet, már csak azért sem, mert mindent egybevetve a kéziratok a 16. századból származnak — tehát mintegy 100 évvel későbbi időből, mint maga a forrás. A sušice-i kéziratban, megítélésem szerint, az iratot másoló, leíró személy toldalékáról, megjegyzéséről van szó. Erre vall mind a fogalmazás, mind a díszített, sorokba foglalt, a szöveg írásától eltérő írás. A Régi Évkönyvek osecký-kéziratának bevezetése még az előző elbeszélés kereteibe tartozik, mely egyenesen Biskupec krónikájának világos fordítása és inkább úgy fest, mintha a háborúról szóló magyarázat azokon a táborita zsinatokon keletkezett volna, amelyekről Biskupec az előszóban megemlékezik.[15] Akár így, akár úgy áll a kérdés, bizonyos, hogy sem a sušice-i kézirat befejezése, sem az osecký kézirat bevezetése nem lehet irányadó az irat származása és szerzője tekintetében. Mindenekelőtt meg kell ismerkednünk az egyetemnek a háború kérdésében 1420-ban vallott és megbízhatóan ismert álláspontjával, el kell végeznünk forrásunk belső elemzését és annak

[13] Vö. J. Macek: Tábor v husitském revolučním hnutí [Tábor a huszita forradalmi mozgalomban] I. (Prága 1952), 282. o.
[14] K. Höfler: Geschichtsschreiben der husitischen Bewegung II. 483. o.
[15] Höfler II. 482. o.

az egyetem álláspontjával való összehasonlítását. Csak azután adhatunk majd végleges választ forrásunk kérdésében.

★

Az 1419—1420. évek eseményeinek során kerültek szembe az egyetemi magiszterek azzal a kérdéssel, hogy szabad-e harcolni vagy nem és ha szabad, akkor milyen feltételek mellett. Prágában 1419 július 30-án robbantak ki a harcok, s IV. Vencel király halála után 1419 augusztus végén és novemberében újra fellángoltak.[16] A prágai polgárság, amint megkaparintotta a kiűzött német patriciusok és főpapok vagyonát, nem volt hajlandó többé szóhoz engedni a forradalmi erőket. Ezért próbáltak meg a prágai tanácstagok hosszú időn át megegyezést keresni Zsigmonddal. Ezért nem haboztak a prágai polgárok, hogy szövetséget kössenek az ú. n. huszita, az egyházi vagyonra éhes nemességgel. 1420 tavaszáig a prágai tanácstagok hallani sem akartak háborúról és harcról, mert 1419 júniusában, augusztusában és novemberében megismerték, mire képes a forradalmi szegény nép. Féltek a Zsigmond király körül csoportosuló nemzetközi ellenforradalomtól, de féltek saját legényeiktől, társaiktól, cselédeiktől és saját fajtájuk elszegényedett tagjaitól is. És csak természetes, hogy a nemesek, akik már-már a gazdag egyházi várak és majorok urainak képzelték magukat, még élesebben léptek fel a forradalmár néppel szemben. Ilyen körülmények közt egészen magától érthetődő volt, hogy a polgárok és az ú. n. „kelyhes" urak 1420 tavaszáig hosszasan halogatták a Zsigmond elleni harcot és abban az elképzelésben éltek, hogy végül mégis csak sikerülni fog a Zsigmond és a köztük fennálló „meg nem értést" nyugalomban és békében megoldani.

Ha meg akarjuk érteni az egyetemi magisztereknek a háború kérdésében elfoglalt álláspontját, nem szabad szem előtt tévesztenünk, a prágai polgárság és a kelyhes nemesség érdekeit. Nemcsak azért, mert az egyetemi magiszterek akkoriban a valóságban feudális urak voltak, akik jobbágytelkek tizedeivel rendelkeztek,[17] hanem azért is, mert szorosan összekapcsolódtak a gazdag polgársággal és a kelyhes urakkal.[18] Ezért nagyjából azt a politikai álláspontot foglalták el, amit a huszita nemesség és a tanácsurak, ami azt jelenti, hogy a háború kérdésében sohasem helyeselték a cseh nép forradalmi, fegyveres felkelését.

Teljesen világosan kitűnik az egyetemnek ez a forradalomellenes ál-

[16] Az 1419—1420. évek forradalmi harcaira vö. J. Macek: Husitské revoluční hnutí [A huszita forradalmi mozgalom] (1952), 68., 72. s köv. o. és Tábor v husitském revolučním hnutí I (Prága 1952) 201. s köv. o. (az egész V. fejezet). Itt részletesebb indokolás a továbbiakhoz.

[17] Tomek: Dějepis města Prahy [Prága város története] III. (Prága 1875), 277. o. említ a 14. században 9 jobbágytelket és házat a városban.

[18] Tábor I, 225. o.; az egyetemi magiszterek kapcsolata a tanácsurakkal kiviláglik pl. Jakabnak Jičínhez 1420. február végén írt leveléből: „cur non scribis ad magistros et scabinos Pragenses" (Quellen II. 60. o.).

láspontja egy ismeretlen nemesúrhoz, a háborúról írott leveléből.[19] Az eddig ismeretlen nemesnek, aki az egyetemben megbízható tekintélyt látott, 1420 február 17-én a prágai magiszterek azt válaszolják, hogy a hívő keresztény nem fordulhat a „testi harc" segítségéhez, azaz a valóságos harchoz, a háborúhoz. Az egyetem a türelem és a béke útját ajánlja, mint amelyen Krisztus és az apostolok is jártak. Ezen az úton kell haladni a hívőknek is. Nem arról van szó, hogy a háborút teljesen elkerüljék, szabad harcolni, de csak egy sereg kikötés és feltétel mellett.[20] Először is csak a felsőbb hatóságnak („sublimioribus potestatibus") van joga hadat vezetni, azaz a feudális uraknak. Az egyetemi magiszterek nem felejtették el bizonygatni, hogy csak azok, akiknek „minden lélek alávetve kell legyen" indíthatnak és vezethetnek hadat. És ha már megindult egy ilyen háború, akkor törődni kell néhány, állítólag az isteni törvényekből következő feltétellel. A háborúnak mindenekelőtt isten ügyéért kell folynia, helyes szándékkal, vallásos indokból és ki kell mutatni a harc szükségességét. A háború tartama alatt azoknak, akik a háborút vezetik, azaz az uralkodó osztályok tagjainak, tartózkodniok kell a pusztítási vágytól és nem szabad bosszút állniok, uralkodniok. Csak ha mindezeket a feltételeket megtartották, szabad a nemeseknek az isteni törvény szerint harcot kezdeni és vezetni. Nyilvánvaló ebből, hogy az egyetemi magiszterek a háborúról vallott nézetüket teljesen a háború feudális felfogása szerint alakították ki. Az egyetemi magiszterek azonban nemcsak a háborút ítélték el, hanem élesen elítélőleg léptek fel mindenféle olyan gyülekezéssel szemben, amely katonai, forradalmi felkeléshez vezethetett. 1420 február végén Stříbra-i Jakab magiszter írja Jičinnek, nem meri jóváhagyni, „hogy a köznép szükség esetén gyülekezzék össze".[21] Ekkora volt az egyetem félelme és rémülete a harcoló csoportokkal szemben!

És alapjában véve ugyanezt az álláspontot foglalták el az egyetemi magiszterek azokban az írásokban, melyeket 1420. tavaszán a polgárság és nemesség előtt felmerülő harc és háború kérdésének szenteltek. Stříbra-i Jakab pl. a „Noverint universi..." c. traktátusában[22] egyene-

[19] Kiadta F. M. Bartoš: Do čtyř artikulů, 577—80. o. Vö. a besorolásra vonatkozóan J. Macek: Tábor I. IV. K. melléklet; Hoch: Husité a válka [A husziták és a háború] (Česká mysl VIII, 1907. 139. o.) kimutatta, hogy az a három feltétel, amelyek körül a prágai egyetemi magiszterek fejtegetései is forognak, azaz a helyes ügy, a szükséges hatalom és a jószándék, Aquinói Tamástól vétettek át és már Wiclif is elfogadta őket.

[20] Teljesen azonos álláspont derül ki az egyetemi magisztereknek a rakovo-i chiliastikusok ellen írt leveléből, melyet 1420. január 22-ére datálnak (Höfler II. 835—6. o.; F. M. Bartoš: Do 4 artykulů 577. o.), ahol azt írják: „Insuper non concitetis fratres laicos ad arma carmalia et ad bella, ut quidam faciunt, quia periculosum est, sed ad pacienciam moneatis."

[21] J. Goll: Quellen II, 59. o.: „Verum tamen simplicem populum in articulo necessitatis congregari in bono salutis et in Christo Jesu non audeo reprobare."

[22] J. Goll: Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Böhmischen Brüder II (Prága 1882), 55—6. o. Vö. az irodalmat erre a traktátusra vonatkozóan J. Macek: Tábor v husitském revolučním hnutí I, IV. mell. 12. sz. A források világos tanúságával szemben F. M. Bartoš továbbra is azt a helytelen álláspontot vallja, hogy Jakab érdemeket szerzett a háború engedélyezése körül (JSH XXI, 1952. 86. o.).

sen az istenért folyó harc békés és türelmes útja mellett állt ki. Csak a „magasabb hatalom" („sublimioribus potestatibus sive brachio seculari") harcolhat anyagi eszközökkel, de az is csak azok mellett a feltételek mellett, melyeket az Újszövetség megállapít. Jakab igen élesen lép fel azokkal szemben, akik háborús szándékaikat az Ószövetségből vett idézetekkel támasztják alá „és arra szólítanak fel, hogy a népnek a Makkabeusok könyvét magyarázzák". Ez egyenesen helytelen és káros, mert az Ószövetséget betetőzi az Újszövetség, megelőzi azt, tehát az Újszövetség a döntő tényező a kérdésben.

Alapjában véve ugyanezt az álláspontot vallja a „Bellandi materiam concernit infra scriptum" traktátus,[23] amely ugyanúgy, mint az előzőleg említett írások, 1420. tavaszán keletkezett, s valószínűleg Příbram János magiszter köréből származott. Annak, aki a háború útjára lép — a traktátus szerint — annak igazságos igénnyel, rendes megerősítéssel (természetesen megint „ex auctoritate principis") és tiszta szándékkal kell rendelkeznie. Ezek nélkül a tulajdonságok nélkül senki sem bocsájtkozhatik háborúba. A többi dokumentumokkal szemben Příbram traktatusában fokozottabban érvényesül a nemzeti érzés, amely a bekövetkező háborút a csehek és németek, a bel- és külföldiek közti harcnak igyekszik feltüntetni. Příbram ebben a kis írásában elment a legvégső határig, ameddig az egyetem magiszterei egyáltalán elmehettek. Ez volt az a korszak, amikor a Zsigmonddal való megbékélés reménye szertefoszlott, s amikor már világossá vált, hogy a polgároknak harcolniok kell, ha nem akarnak belefulladni a keresztesek áradatába. Rá kell mutatnunk, hogy az egyetem a háborúhoz való hozzájárulást csak csűrés-csavarás után adta meg és csak védelmi háborúra gondolt. Semmiféle támadás a kizsákmányolók ellen, hanem csak a cseh haza védelme a betolakodók ellen — így fogták fel az egyetemi magiszterek az 1420-as hadieseményeket. A nép azonban megint csak nem igazodott az egyetem hozzájárulásához vagy ellentmondásához. Ha a kizsákmányoltak 1419-ben kezükbe vették a fegyvereket, akkor nem voltak hajlandók letenni azokat a keresztes támadás idején sem, és így egyszerre vezettek harcot a dolgozó nép érdekében s ugyanakkor hazafias harcot is a cseh haza megmentésére.

Egyébként az egyetemi magisztereknek ez az 1420-i mozgalmas események által kikényszerített visszavonulása, az egyetemnek a forradalmi harccal szemben elfoglalt elutasító álláspontja szempontjából nem jelentett semmit. Maga Příbram János magiszter évekkel utóbb visszaemlékezve a forradalom kitörésére a táboritákat tette felelőssé azért, hogy véres és pusztító háborút robbantottak ki. Az egyetemi magiszterek állítólag már akkor is ellene voltak olyan forradalmi harcoknak, mint amilyent a taborita chiliazmus hívei vezettek és ezért már akkor is vitába

[23] Goll i. m. 53—55. o. és J. Macek i. m. 13. sz.

szállottak velük. „Káros és hamis ürügyeket adának nekünk és másoknak, akik arra intettük őket, hogy ilyen hallatlan borzalmakat ne prédikáljanak" — dicsekszik Příbram ellenforradalmi tevékenységével és a háború teljes elítélésével.[24] Maga Příbram ítélte el a forradalmi háború kitörését az egyetemi magiszterek nevében és mint kis epizódot említi meg azt a korszakot, amikor arra kényszerítették, hogy elismerje a védelmi háború lehetőségét. Ezzel mutatott rá a legjobban, hogy az egyetem, félve a forradalmi tömegektől, teljesen elítélő álláspontot foglalt el a háború kérdésében, melynek legfőbb tényezője a nép volt. És nem foglal el más álláspontot a háború és a nép harca kérdésében Stříbra-i Jakab sem későbbi munkáiban. Szt. János jelenéseinek magyarázatában, melyet az 1421—1422 közti időre tehetünk,[25] Jakab néhányszor visszatér a harc és a háború kérdésére és mindig azt a nézetet vallja, hogy a lemondás, türelem, a lelki harc útja helyesebb, mint a valóságos harcé.[26] Sőt, végül Jakab magiszter ebben a kérdésben odáig megy el, hogy azt ajánlja, inkább hagyjuk magunkat agyonveretni ellenségünktől, mintsem fegyvert ragadni.[27] Ha Jakab nézeteit visszavetítjük abba a korba, amikor a fosztogató keresztesek Csehországra zúdultak, abba a korba, amikor minden becsületes embernek kötelessége volt, hogy a huszita forradalom győzelméhez hozzájáruljon, amikor a forradalom és az egész ország megvédéséről volt szó, akkor Jakab behódoló és vértanúi álláspontját nem tekinthetjük egyébnek a forradalmi nép elárulásánál, a cseh ügy elárulásánál.

Az egyetemnek a háború kérdésében elfoglalt, hitelesen megismert álláspontja alapján összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az egyetemi magiszterek nem értettek egyet a nép forradalmi harcával, mert a forradalom kitörésétől megrémült gazdag polgárság és nemesség érdekeit védték. Amikor az egyetemi magiszterek elítélték a „testi harcot", azaz a háborút, akkor a városi és falusi nép *forradalmi* harcára gondoltak. Amennyiben 1420-ban az egyetem — legalább is részben — elismerte a háború lehetőségét, akkor elsősorban a feudális urak által Zsigmond ellen vezetett védelmi háborúra gondolt. De az egyetemi magiszterek nem leplezhették el legbensőbb vágyukat: inkább az ellenséggel kötött szégyenteljes béke, mint az ellenséggel folytatott véres háború.

Ha összehasonlítjuk az egyetemnek a huszita forradalom éveiben elfoglalt álláspontját a prágai egyetem ú. n. nyilatkozatának azokkal

[24] M. J. Příbram: Život kněží táborských [A taborita papok élete] (kiadta J. Macek: Ktož jsú boží bojovníci [Akik isten harcosai] 267. o.).

[25] Vö. F. Šimek kiadását, Prága, 1932, ahol a X—XVII. oldalon megindokolja a keltezést. Új keltezéssel próbálkozott, de nem meggyőzően F. M. Bartoš JSH XXI, 1952. 88—89. o.

[26] Jakab eme nézetének több bizonyítékát gyüjtötte össze F. Šimek a kiadás bevezetésében a LXIX—LXXIV. oldalon.

[27] Jakoubek ze Stříbra: Výklad na Zjevenie sv. Jana [Magyarázat Szt. János jelenéseihez] (kiadta Šimek) 559. o., ahol ezek a gondolatok találhatók: „nem egyezvén bele a háborúba, biztosabb utat kerestek", vagy „Bár jobb volna meghalni!" stb.

a feltételeivel, amelyek mellett a huszitáknak harcolniok szabad, akkor meg kell állapítanunk, hogy lényegében különbözik a hitelesen megállapított egyetemi alapelvektől.

Mindenekelőtt rá kell mutatnunk, hogy az egész dokumentum nem beszél azokról a feltételekről, amelyek mellett *harcot lehet indítani*, hanem hallgatólagosan abból a feltételezésből indul ki, hogy *a háború már folyik* és *a hadiszabályokat* állapítja meg. Kiderül ez a bevezető mondatból: „Aki rend szerint akar harcolni, annak a következő dolgoktól kell őrizkednie". Ez annyit tesz, hogy azok akik a rend szerint való háborút akarnak vezetni, azaz az isteni törvény szerinti, s ezért győzelmes háborút, azoknak nem szabad elkövetniök bizonyos vétségeket, melyek azután egyes pontokban vannak felsorolva.

Először is minden harcosnak őrizkednie kell az igazságtalanságtól. Hogy mi az igazságtalanság, azt a Deuteronomium XXIII, 9[28] és Joel előszavából — III, 9 — vett idézetek mutatják. Világos ezekből, hogy a harcosoknak elvileg nem szabad gonosz dolgokat elkövetni, azaz az isteni törvényt megszegni.

A második szabály még ebben az értelemben egészíti ki az első követelményt és megállapítja, hogy a harcosoknak őrizkedniök kell a gonoszságtól. És ismét az ószövetségi Királyok Könyve világítja meg, hogy egy harcos sem bosszulhatja meg gonoszul a rajta esett igazságtalanságot. Ezekből a szabályokból kiderül, hogy nem csak a személyi sérelmek jóvátételéről volt szó, hanem a harcosoknak magukat inkább a magassabbrendű igazság végrehajtóinak és emelkedettebb célok védelmezőinek kellett tekinteniök, nem pedig személyi célokénak.

Míg az előző két pont még valahogyan összefügghet az egyetem magyarázatával — bár itt sem találjuk meg a szokásos négy feltételt a rend szerint való háború folytatásához,[29] — a harmadik pont már egyáltalán nem hasonlítható össze semmivel, ami eddig az egyetemi magiszterek tollából íródott. Itt u. i. azt a szabályt állapítják meg, hogy félelemből nem szabad várost (vagy helyet?) átadni az ellenségnek. És ezt a jelentős hadicikkelyt megint csak az Ószövetségből vett idézetek támasztják alá. A végén indokolást kapcsoltak hozzá, hogy miért nem szabad senkinek semmiféle helyet átengednie az ellenségnek, hanem fegyverrel kezében kell megvédenie: „Mert azok, akik kilépnek a helyről, Istent káromolják, a testvéreket megfélemlítik, az ellenséget erősítik."[30] Ez a gondolat már egyáltalán nem hasonlítható össze az egyetemnek semmiféle hitelesen megismert álláspontjával. Az egyetemi magiszterek, ha végül is kényszerűségből hozzájárulásukat adták a háború vezetéséhez, a végén

[28] Az eredetiben a XXIII. fejezet; F. M. Bartoš a kiadásban, 580. o. tévesen XXII-t ad meg.

[29] Vö. pl. az egyetem levelét az ismeretlen nemeshez (kiadta F. M. Bartoš: Do 4 artykulů, 377—380. o.).

[30] Kiadta F. M. Bartoš, i. m. 581. o.

mégis hozzáfűzték, hogy megértés, nyugodt tárgyalás útja mindig a viták legjobb megoldása. Itt azonban egyenesen Isten kedveért tilos a város feladására, az ellenséggel való kiegyezésre, a védett területnek az ellenség részére történő önkéntes átadására gondolni. Ez azt jelenti hogy itt a harcosok kiengesztelhetetlen, alapvető és kompromisszumot nem ismerő harcra vezetik az ellenséggel szemben — és ilyen háborút az egyetem elvileg elutasított.

Nem kevésbbé jelentős ebben a harmadik pontban a „testvér" szó használata. Tudomásom szerint a hitelesen az egyetem által kiadott forrásokban sehol sem találhatjuk meg a „testvér" kifejezést és még kevésbbé azt a gyanút, hogy a „tetvérek" sorai között félelem üti fel a fejét, ha a városokban vagy a megerősített helyeken (talán így kell felfognunk a kétséges „miesto" szót az eredetiben) nem fognak bátran, az ellenséggel való megalkuvás nélkül harcolni. Ha ezt az egész harmadik pontot a maga konkrét tartalmában fogjuk fel, akkor sehol sem találunk hasonlóságot az egyetem egyetlen mondatával sem.

A negyedik szabály meg egyenesen kizárja, hogy a szerző egyetemi magiszter lehetett volna. Felhívják benne a harcosokat, hogy őrizkedjenek az „ellenséges zsákmánytól, különösen addig, amíg a harcot be nem fejezték."[31] Első tekintetre ez a szabály úgy is magyarázható, mintha általában tilos lenne az ellenségen zsákmányt venni. De az ismételt hozzáfűzött ószövetségi idézetből kiderül, hogy a zsákmányt meg kell venni, amint kivívták a győzelmet. A huszita harcosoknak a makkabeusi Judás harcoshoz kellett alkalmazkodniok: „Ne kívánjátok meg a ragadományt, mert még harc van előttünk. Gorgiás seregével együtt közel van hozzánk a hegyen, hanem álljatok most ellen és győzzétek le őket, *azután bízvást zsákmányolhattok.*" (I. Makkabeusok könyve IV., 17—18.) Világos, hogy ez a követelmény abból a tényből eredt, hogy a harcosok szétfuthatnának a zsákmány után és ezzel meggyengíthetnék a harcrendet. Ezért a sereg tagjait felszólítják, hogy az ellenség végső felőrléséig harcoljanak és csak azután törődjenek a zsákmánnyal. Nyilvánvaló, hogy ennek az álláspontnak nem volt megfelelője az egyetem döntésében. Csak az alkothatta meg ezt, akinek már határozott tapasztalatai voltak a harcosokkal és akiknek fontos volt a győzelmes csapás biztosítása.

Ha eddig azt állapították meg, hogyan kell a katonáknak az ellenséges tulajdon zsákmányát megszerezni, a következő, ötödik pontban állást foglaltak a zsákmányolással kapcsolatban. A harcosoknak őrizkedniök kell, hogy „Isten és a vének parancsa ellenére semmit se titkoljanak el lopva az ellenséges zsákmányból". Ez azt jelenti, hogy az egész harcot kollektív munkának tekintették és kollektívnak kellett

[31] A sušice-i kézirat változatában „míg a harcot be nem fejezték" van, de az osecký-félében a „míg" szó előtt még ott található a „különösen" (fol. 129).

lennie a zsákmányolásnak is. Az addigi feudális hadvezetés elveivel szemben, amelyek abból a feltevésből indultak ki, hogy minden lovag többé-kevésbbé önálló egység, itt a huszita harc kollektív szelleme nyilvánul meg. Nem az egyéni számláknak az ellenséggel szembeni kiegyenlítéséről van szó, tehát nem lehet szó a zsákmány individuális biztosításáról sem. Ahogy a huszita nép kollektíven harcolt, úgy kollektíven kellett a zsákmányt is venni. Talán nem szükséges bizonyítgatnunk, hogy ezek az elvek is ellenkeznek az egyetemi magiszterek már eddig ismert álláspontjával.

A hatodik pont a sereg életmódjára vonatkozik. Minden huszita harcosnak tartózkodnia kell a mértéktelen evéstől, ivástól és lakmározástól. A befejezés egyben magyarázatot is ad arra, hogy miért kell a mértékletességnek ezeket a szabályait megtartani: a harcosok u. i. elmulasztják a prédikációkon való megjelenést, és az oltáriszentségnek két szín alatt történő magukhozvételét. Különösen felhívja ez a pont a figyelmet arra, hogy a bőjtöt meg kell tartani valahányszor azt az elöljárók elrendelik, azaz mindenekelőtt egy számbelileg erősebb ellenféllel vívandó ütközet előtt. Ez az elv, amely ismét magasabb értelmet akar adni az egész harcnak, Sámuel könyvének magyarázatából született és a huszita harcosokat az ószövetségiekkel hasonlítja össze.

A legforradalmibb és a leginkább kötelező erejű a következő két pont, amely egyenesen kizárja annak lehetőségét, hogy az egyetem legyen a szerzője és ahhoz a végső következményhez vezet, hogy ezek az elvek a forradalmi huszita sereg szükségletéből születtek. A hetedik pont felhívja a huszitákat, hogy ne fogadjanak be olyan személyeket, akik megbocsájtanának a gazdagoknak és más bűnösöknek „testi előnyökért, származásuk, ismeretségük vagy rokonságuk miatt". Mert amit ezek a gazdagabb osztályoknak megbocsájtanának és könnyítenének, azért a szegényeken vehetnének bosszút. Hasonlókká válnának az ószövetségi Saul királyhoz, aki „azt, ami gyenge volt és szegény, szétszórta, ami erős volt és gazdag, megtartotta" és isten ezért megfosztotta a tróntól. Kétségtelen, hogy ez a cikkely egyenesen a seregben lévő feudális urak és gazdagok ellen irányul, és kifejezője a népnek a nemességgel szemben érzett bizalmatlanságának és gyűlöletének. Joggal állíthatták a sereg forradalmár vezérei, hogy az urak a forradalom legnagyobb veszedelmét jelentik. Ha sikerül a feudális uraknak behatolni a seregbe, magukhoz ragadni a vezetést, kialakítják kegyenceik körét és megbosszulják a forradalmi tanítást, félrevezetik a seregben harcoló népet. És ezekből a félelmekből született meg a felhívás, emlékeztetés, hogy hasonló esetekre ne kerüljön sor.

A nyolcadik cikkelyben felmerül az óvás azok ellen, akik csak saját dicsőségük miatt mennek háborúba. Megint elsősorban a nemeseket értik alattuk, akik „meg akarják tartani jó hírüket a nép előtt, ... hogy

hallgassanak az urakra", és ezért állítólag beállnak a huszita csapatokba. Az ilyenek megszegik a fegyelmet, „különféleképpen úgy járnakkelnek, s bárhova elvonulnak, hogy maguknak jó hírnevet szerezzenek és magukat mások felett állóknak tűntessék fel". Isten — a makkabeusi könyvek tanítása szerint — az ilyen fennhéjázó embereket azzal büntette meg, hogy az ellenségnek kénye-kedvére kiszolgáltatta, akik ezrével verték őket agyon. Hogy semmi hasonló ne történjék a huszita seregben, őrizkedni kell az ilyen emberektől. Nem vitás, hogy ez a hetedik és nyolcadik pont a legélesebb ellentéte annak, amit az egyetem a háború kérdésében mondott vagy írt.

Végül a kilencedik pontban a szerző óvja a huszita harcosokat, hogy ne ártsanak mindenképpen, értelmetlenül, hanem kutassanak nincsen-e egy hívő lélek a hitetlenek között. Az ilyen hívőt ki kell szabadítani a hitetlenek kezéből és nem szabad nekik ártani, — és ismét az Ószövetségből hoz fel példát a szabályzat. És itt újra rá kell mutatni arra a jellegzetességre, hogy forradalmi, támadó harcról van szó. Következik ez abból a megjegyzésből, hogy ne ártsanak mindenkinek — ami egyben annyit jelent, hogy a forradalmi támadásnál a fegyvereket csak az ellenséggel kell szembefordítani. Másként nem magyarázható az ellenségnek okozott kár említése. Megjegyzésre méltó a „hívő" kifejezés használata is. Már fentebb találkoztunk a „testvér" kifejezéssel, amivel a sereg tagjait jelölték meg, akiknek ehhez a hadiszabályzathoz alkalmazkodniok kellett. Ezzel szorosan összefügg a hívő kifejezés is, ami megfelel ugyanennek a latin kifejezésnek („fideles") a táborita prédikátorok chiliastikus kifejezésmódjában.[32] Ha nem is akarjuk ezeket a kis azonos szavakat forrásunk szerzőjének megállapításánál felhasználni, mégis csak kiderül ezekből, hogy nem fogalmazhatták ezeket az egyetemi magiszterek.

Ugyanerre az eredményre jutunk a hadiszabályzat második részében, amelynek felirata „aki a világban jól és szerencsésen akar harcolni, annak a következő dolgokat kell megtartania." Míg az első kilenc cikkely az első részben összefoglalta mindazt, amitől őrizkedni kell, a második rész öt pontja fordítva, előírja azokat az irányelveket, amelyeket a harcosoknak képviselniök és védeniök kell.

Mindenekelőtt a harcosoknak engedelmeskedniök kell a parancsnoknak, az isteni törvények szerint kell viselkedniök és azokhoz kell igazodniok. Csak így válhatnak Isten seregévé, Isten harcosaivá, legyőzhetetlen hadsereggé. Ha a sereg minden tagja az isteni törvényekhez fog igazodni — igérik nekik — hogy Isten ugyanolyan fényes győzelemhez segíti őket, mint az izraelbelieket: „Ha rendeléseim szerint jártok és parancsaimat megtartjátok és azokat megcselekszitek, űzőbe veszitek ellen-

[32] Vö. pl. AČ [Archiv Český] III. 218—225. o., FRB V. 454. o., J. Döllinger: Beiträge zur Sektengeschichte Mittelalters II. 691—700. o.

ségeiteket és lehullanak előttetek. Öten közületek száz idegent űznek el és százan közületek tízezret."[33] Bár ezek a szavak csak az Ószövetség szavai voltak, mégis teljesen érthetően szóltak a legegyszerűbb harcoshoz, akik ezt a legmagabiztosabb ellenség feletti végső győzelem biztosítékaként fogták fel.

A másik irányelv, amelyhez a harcosoknak tartaniok kellett magukat, az istenbe és törvényeibe vetett hit szükségességét, mint új meg új sikerek előfeltételét tüntette fel. Higyjetek isten törvényeiben, higyjetek a prédikátoroknak, akik ezt veletek közlik, „higyjetek az ő prófétáinak és mindenben szerencsétek lesz."[34]

A harmadik cikkely már konkrétan megjelöli, hogyan kell a seregnek kifejezésre juttatnia, hogy „isten" serege, hogyan kell, mint egy egésznek a maga számára istennél a győzelem biztosítékát megszerezni. A csata előtt isten harcosainak imádkozniok kell, úgy, ahogyan azt az ószövetségi győzelmes csapatok tették.

A negyedik pont, amelyet a seregnek meg kell tartania, átmenet az alapvető elvi kérdések és a gyakorlati harc szabályai között. „Negyedszer. Engedelmeskedniök kell a vezéreknek, vagy a csata tartamára kikiáltott vezetőnek."[35] Érdekes tapasztalnunk, hogy így biztosítják a sereg tagjainak engedelmességét, a fegyelmet, melyről már a régebbi szabályzatokban is volt szó. Ha a sereg ellenállást akart tanúsítani a szakszerűen begyakorolt, feudális seregekkel szemben, akkor kiválóan fegyelmezettnek kellett lennie és minden egyes tagjának engedelmeskednie kellett a fölérendelt vezetőknek. Ezzel a vonással különösen szembetűnően találkozunk Trocnova-i Žižka Jánosnál, aki egyenesen híres volt vasfegyelméről és büntetéseiről.[36] Hiszen egy újonnan alakuló és szerveződő forradalmi néphadsereg győzelmes fellépésének elengedhetetlen előfeltétele ez, ha egy számbelileg fölényben lévő, begyakorolt feudális hadsereggel áll szemben.

Fel kell továbbá hívni a figyelmet arra, hogy *kikiáltott* vezérekről és vezetőkről van szó, ami arra enged következtetni, hogy a szóbanforgó sereg maga választja vezéreit. Ez a megállapítás nemcsak arra jogosít fel, hogy újból elvessük azt a magyarázatot, mintha ez az egyetem nyilatkozata lenne, hanem közelebb visz bennünket annak a kérdésnek megoldásához, hogy ki a szerzője dokumentumunknak. Ha u. i. egyszerűen elesik annak lehetősége, hogy a szerző az egyetem, amely soha nem járult hozzá, nem is járulhatott hozzá ahhoz, hogy a nép válasszon magának „vezért vagy vezetőt", akkor csak a huszita sereghez fordulhatunk, amelyről más oldalról tudjuk, hogy kapitányokat választott. És

33 F. M. Bartoš kiadása, 582. o.
34 Id. hely 582. o.
35 Id. hely 582. o.
36 Vö. a „Vaclav, Havel és Tábor" c. versben. A régi cseh irodalom antológiája II. 293. o. „az ellenség pedig a testvérek közt hallgatott, amint Žižka testvér kemény fegyelmet adott." Hasonlóan a Žižka-féle fegyelemről és büntetésről a Žižka-féle hadiszabályzatban (Ktož jsú boži bojovnici, 151. o.)

ez a sereg — amint még látni fogjuk — 1420-ban a táborita sereg és 1421-ben Prágában Želivský serege volt. Akár ez, akár az volt, — az egyetemnek semmi köze se lehetett ahhoz, hogy a harcosokat *választott* vezér iránti engedelmességre buzdítsa.

Még kevésbbé fogalmazhatta meg az egyetem a hadiszabályzat utolsó pontját, hogy minden ellenséges zsákmányt egy csomóba kell összehordani és a vezéreknek kell szétosztani a harcosok között. Ez a gondolat, melyet néhány ószövetségi idézetből (többek közt a Makkabeusok könyvéből) vettek át, szorosan összefügg a megelőző tilalommal, hogy a zsákmányt ne titkolják el (vö. a hadiszabályzat első részének ötödik pontját). Az egész sereg érdekében folytatott kollektív harcot meg kell erősítenie a zsákmány kollektív elosztásának. Nem egyesek gazdagítása, hanem a megszerzett tulajdonból való közös részesedés volt a hadiszabályzat által megkívánt alapelv.

A hadiszabályzatot éppen ez, a zsákmány kollektív elosztását elrendelő pont zárja le. Azt hiszem, az elemzés befejezéseként megállapíthatjuk, hogy szinte valamennyi tétel elemzésénél kiderült, a szabályzat nem az egyetem és nem az egyetemi magiszterek munkája. Újra emlékeztetnem kell az egész szabályzat felfogására, különösen az első rész 4, 7 és 8; a második rész 4, 5 pontjaira, melyekből a legmeggyőzőbben derül ki, hogy az egyetem a bennük foglalt gondolatokkal nem azonosíthatta magát. Ha összehasonlítjuk a hadiszabályzatot mint egy egységes egészet az egyetem és az egyetemi magiszterek megnyilvánulásaival, ahogyan azokat fentebb felsoroltuk, — egy pillanatig sem maradhat bennünk kétség aziránt, hogy ellenkezőleg, mélységesen különböző álláspontról van szó. Az egyik oldalon az egyetem félelme és rémülete a forradalmi harcoktól, a háború teljes elvetése, a feudális urak által vezetett védelmi harc megengedhetőségének bonyolult feltételei, a másik oldalon a háború természetessége, sőt a választott kapitányok által vezetett támadó háborúé is, a háború, melyet kollektív munkának és isten törvényei megvalósításának tekintenek — ezek az alapvető eltérések a két forrás között.

Egyébként formai szempontból is megbízható indokokat találhatunk arra nézve, hogy a hadiszabályzat nem az egyetemről származott. Szándékosan mutattam rá a belső elemzésnél és magyarázatnál arra, hogy minden gondolatot egy vagy több, az ószövetségi szentírásból vett idézettel indokoltak meg. Nagyon jól tudjuk u. i., hogy az egyetemi magiszterek elvileg elítélték a prédikátoroknak azt a gyakorlatát, amely az ószövetségi prófétáknak csak harcos kifejezéseit kölcsönözte ki, s a népet harcra bújtotta fel.[37] Egyenesen figyelmeztettek rá, hogy a forradalmár

[37] Pl. a „Noverint universi" c. traktatusban (Goll: Quellen II. 55—6. o.) Vö. még a mi hadiszabályzatunk bevezetését az osecký kéziratban: „Keresztény harcok sehol és soha máskor nem indíttathatnak, mint *csak ahol és amikor az Uj Testamentum azt számukra megengedi.*" (Szerző kiemelése.)

prédikátorok helytelenül használják harcias kifejezéseik számára elsősorban a Makkabeusok könyvét. És a hadiszabályzatban nem egy gondolatot találunk, amely éppen erre az ószövetségi könyvre támaszkodik. (V. ö. az első rész 8, a második rész 5 cikkelyét.) Az ószövetségi könyvek használata tehát arra a végső következtetésre vezet bennünket, hogy a hadiszabályzat szerzője az egyetemi magiszterek ellenfele, ellensége volt.

Ha kizárjuk az egyetem szerzőségének lehetőségét, akkor az előtt a kérdés előtt állunk, hogy ki volt a hadiszabályzat valószínű szerzője, vagy inkább az előtt a kérdés előtt, melyik sereg részére szánták ezt a hadiszabályzatot.

Mint már említettem, sok érv szól amellett, hogy ez a forradalmi néphadsereg hadiszabályzata. Akár a teljesen világosan feudális-ellenes, forradalmi cikkelyeket, melyek a nemesség ellen küzdenek (v. ö. első rész 7. és 8. cikkelyét), akár a „testvér" és „hivő" szavak használatát, vagy a közös zsákmányolást és zsákmányelosztást, akár a folytonos *kizárólagosan* ószövetségi idézeteket nézzük, mindez azt bizonyítja, hogy ezzel a hadiszabályzattal a husziták forradalmi néphadseregét irányították, s hogy ez nem lehetett valamelyik huszita nemes serege, vagy a prágai, az urakkal rokonszenvező sereg, olyan kapitányoké, akiknek legfőbb ideológiai fóruma az egyetem kellett, hogy legyen.

Két lehetőség jöhet tekintetbe azoknak a forradalmi huszita pártoknak meghatározásánál, akik részére a mi hadiszabályzatunk kötelező lehetett: egyrészt Želivský hadserege, másrészt a táborita sereg. Ezekre a kérdésekre azonban csak akkor felelhetünk, ha elvileg megoldottuk azt a kérdést, hogy vajjon meg lehet-e határozni hadiszabályzatunk keletkezésének korát és megállapítható-e annak mindenekelőtt a Žižka féle hadiszabályzathoz való viszonya.

Azt hiszem, hadiszabályzatunk 1420-ban keletkezett. Erre vall egyrészt a sušice-i kézirat bevezetése és befejezése, ahol megemlítik az egyetemi magisztereket, akik ép 1420 nyarán tartották meg vitájukat a háború megengedhetőségének kérdésében. Továbbá erre vall forrásunk besorolása az osecký kéziratban, Biskupecnek erről a vitáról szóló elbeszélésének közepébe. A mi dokumentumunk tehát a forradalmi hadsereg vezetőinek és prédikátorainak álláspontja, amellyel a vitában résztvettek. Ebben a hadiszabályzatban foglalták össze az egyetemi magiszterekkel szemben saját, a háborúról vallott elveiket és felfogásukat. Nem szükséges bizonygatnunk, hogy ez a magyarázat egyben azt a kérdést is megoldaná, hogy a zárómegjegyzésben miért van szó a prágai magiszterekről és papokról. Ennek a befejező megjegyzésnek az lett volna az értelme, hogy a hadiszabályzatot a prágai egyetemi magisztereknek a háború megengedhetőségének és a hadvezetésnek kérdésében folytatott vitájához adták ki.

Még biztosabb időbeli elhatárolást nyerhetünk azáltal, hogy a hadi-

szabályzatot Žižkának 1423-ból való hadiszabályzatával hasonlítjuk össze.[38] Forrásunknak a Žižka-féle hadiszabályzattal való összehasonlítása folyamán megállapíthatjuk, hogy három azonos cikkely található meg mindkét szabályzatban (ha nem is szószerinti fogalmazásban): az elv, hogy a zsákmányból semmit sem szabad eltitkolni (Žižkánál a 7 cikkely, a mi szabályzatunkban az első rész 5 cikkelye), az a követelmény, hogy a csata előtt imádkozni kell (Žižka 4 cikkely, itt a második rész 4 cikkelye) és a zsákmány kollektív megvétele azáltal, hogy mindent egy csomóba hordanak össze (Žižka 7 cikkely, itt a második rész 5 cikkelyei).[39] Ezek a közös cikkelyek mutatják annak a két seregnek alapvetően közös tulajdonságait, amelyek részére a hadiszabályzatokat kiadták. Ezek a seregek összeforrtak abban a közös elhatározásban, hogy az ellenséget szétzúzzák, ezeket a seregeket a fontos, isteni célért folyó harc tudata lelkesítette. De éppen mert a Žižka-féle hadiszabályzat cikkelyeinek többsége nem azonos a mi szabályzatunkéval, a különbözőség indokát egyedül abban kell keresnünk, hogy a mi szabályzatunk régibb, mint a Žižka-féle.

Mindenekelőtt erre a következtetésre indít bennünket, hogy hadiszabályzatunk a gondolatokat olyan általánosan és elvi jelleggel indokolja meg, hogy a háború későbbi folyamán már nem kellett külön további szabályokat felállítani. Pl. az első rész 3 cikkelye, mely előírja, hogy a harcosoknak félelemből nem szabad feladni a várost, — ez a cikkely csak *kezdőknek* volt példaképp odaállítható. Csak azokat, akik szinte az ábécéjét tanulták a harcnak, kellett felvilágosítani arról, hogy ne adják magukat alkúra az ellenséggel, ne vonuljanak ki megerősített helyekről és így ne sértsék a testvéreket. Ha a seregnek lett volna már valami haditapasztalata, nem kellett volna ezt az elvet indokolni.

Ettől eltekintve, úgy látszik, hogy ez a cikkely, mely óv az ellenséggel való egyezkedéstől és felszólít a megalkúvás nélküli harcra, a chiliastikus táborita prédikátorok kifejezéseinek nyomait mutatja, akik az irgalom nélküli, a megegyezés és halogatás nélküli háborúról beszéltek.[40] Příbram János magiszter a „Táborita papok életé"-ben kifejezetten elmondja, hogy a táborita papok „azt prédikálták és követelték, hogy semmiféle fegyverszünetet ne kössenek, velük tárgyalásba ne kezdjenek, ahogy az Irás mondja: Ne bocsájtkozz velük egyezkedésbe, ne is beszélj velük, s ezt azért, nehogy egymásután mindent kiirtsanak."[41]

38 Az 1423-i keltezésben az összes kutatók megegyeznek.

39 Érdekes ,hogy ez a cikkely az u. n. Sempacherbrief-ben is megtalálható, amely a svájci forradalmi hadsereg szabályzata (Toman: Husitské válečnictví 13. o.), ami azonban még nem jelenti azt, hogy a Sempacherbrief lett volna a példája a mi szabályzatunknak, hanem, a Sempacherbrief ugyanúgy, mint a Žižka-féle és a mi szabályzatunk bibliai példákból merített (Num. XXXI. 26, 27 és Deut. XX. 14 és Makkab. VIII. 27—8).

40 Vö. AČ III. 218. o. 2. és 3. cikkely; hasonló Příbram traktátusa Contra articulos Picardorum 29. és 27. pont. Březova-i Lőrinc (FRB V) 3. és 2. cikkely.

41 J. Macek: Ktož jsú boží bojovnici, 270. o.

Ha a mi hadiszabályzatunkban ez a gondolat sehol sem igazolható világosan, mégis tagadhatatlan bizonyos rokonság a chiliasztikus alapelvekkel. És ez a hadiszabályzatnak viszonylagosan korai keletkezését bizonyítaná.

További olyan alapvető jellegű cikkelyek, melyek ugyancsak egyedül a háború kezdetén voltak kiemelhetők, amellett a következtetés mellett szólnak, hogy hadiszabályzatunk régebbi mint a Žižka-féle. Így pl. az első rész 4. cikkelye kimondja azt az elvet, hogy zsákmányolni csak a harc győzelmes befejezése után lehet, hogy nem szabad megkívánni „az ellenség fosztogatását, míg a harc be nem fejeződött".[42] Ezt a vezérelvet ugyancsak nem találjuk meg a Žižka-féle hadiszabályzatban, bár részletesen tárgyalja meg a zsákmányt és annak felosztását. Žižka számára azonban 1423-ban ez a vezérelv olyan természetesnek tünt, hogy nem volt szükséges külön helyet biztosítani számára. Azok számára azonban, akik csak akkor kezdtek harcolni, ez alapvető elv volt. Ha a sereg tagjai az első ellenséggel való összeütközésnél szétforgácsolódtak, fosztogatásra, zsákmány utáni vadászatra adták volna magukat, elkerülhetetlen lett volna a végleges vereség — így kellett fontolóra venniök a kérdést a forradalmi csapatokat hadrendbe állító kapitányoknak s ezért sorolták be ezt az elvet a hadiszabályzatba.[43]

Az első rész 9. pontja hasonlóképpen azt jelzi, hogy a szabályzat a forradalmi harcok kezdetén keletkezett. Kifejezetten arról van benne szó, hogy a harcosoknak a hívőket keresniök kell a gonoszok közt és a hívőknek nem szabad ártaniok. Tekintet nélkül arra, hogy a „hívő" terminus megint a táborita chiliazmus kifejezéseire emlékeztet,[44] nem lehet ezt a cikkelyt másként felfogni és magyarázni, mint a háború megindításával kapcsolatban. Felesleges lett volna ezt a követelményt külön a harcosok lelkére kötni, mihelyt a táborok elhatárolták magukat. Aki nem csatlakozott a forradalmi csapatokhoz, ellenség volt, aki ellen a vezetők a csapatokat vezették. A hívők kiválasztása csak a forradalmi haderő hadbaindulásakor játszhatott szerepet.

Végül ugyanezen indokokkal vették fel a szabályzatba a második rész 4 cikkelyét, amely meghagyta a sereg tagjainak, hogy engedelmeskedjenek a vezetőknek. Ha ezt a cikkelyt összehasonlítjuk a Žižka-féle hadiszabályzat pontjaival, azt látjuk, hogy Žižka ebből, mint magától érthetődő valamiből indult ki, ezt az elvet bontotta fel részletes és konkrét előírásokra (a Žižka-féle hadiszabályzat 6. és 12. cikkelye). És amíg

42 F. M. Bartoš id. hely 581. o.

43 Nem érdektelen, hogy ezzel a gondolattal a Sempacherbrief legrégibb változatában is találkozunk (Toman: Husitské válečnictvi 3. o.), és rögtön az első helyen.

44 Vö. ennek a tanulmánynak a 32. jegyzetét a 94. oldalon.

a mi hadiszabályzatunk a fegyelem és büntetés kérdésében elvi álláspontot tartalmaz, addig Žižka szabályzata már megállapítja az engedelmességi rangsort, a büntetés nagyságát és formáját.

És egészében véve Žižka szabályzata kiforrottabb, kidolgozottabb és már nagyobb haditapasztalatra támaszkodik. A mi hadiszabályzatunkban mintha csak Isten harcosainak legfontosabb iránytadó alapelvei lennének felvázolva, Žižka szabályzata viszont részletesebb, konkrétabb, pontosabb. Ezzel függ össze, hogy Žižka szabályzatából a chiliastikus nézetek utolsó nyomai is eltűntek, és főképpen az, hogy eltűnt a két élesen feudális-ellen irányzatú cikkely (első rész 7 és 8 cikkely). Žižka serege, melyben már fontos helyet foglalt el a polgárság és az egyszerű harcosok mellett a nemesség is, nem igazodhatott aszerint a szabályzat szerint, amely bizalmatlanságot táplált a nemességgel szemben és kifejezetten óvást emelt a nemeseknek a hadseregbe való felvétele ellen. Ilyen élesen feudális-ellenes szemléletet csak a forradalmi hadsereg fellépése idején, az 1420-ban lehetett kifejezésre juttatni.

Amint az nyilvánvaló, sok érv szól amellett, hogy a Žižka-féle szabályzat fiatalabb, mint a mi hadiszabályzatunk. A Žižka-féle és a mi szabályzatunk közt van bizonyos összefüggés. Žižka szabályzata konkréten és részletesen kidolgozta a hadsereg igazgatásának és a hadvezetésnek szabályait, amelyeket a mi hadiszabályzatunk néhány pontja csupán elvileg vetett fel. Nem lehet azonban arról beszélni, hogy talán éppen a mi hadiszabályzatunk volt Žižka mintaképe.

Ezzel már megjelöltem szabályzatunk valószínű keletkezési idejét is. Azt hiszem, hogy a fentebb felsorolt érvek elegendőek ahhoz, hogy a hadiszabályzatot a Žižka-féle hadiszabályzat elé soroljuk be és összekapcsoljuk a forradalmi tömegek szervezett harcával, azaz 1420-ra tegyük.

Ha keletkezési időpontul az 1420. évet fogadjuk el — és ez valóban több, mint valószínű — akkor elesik az a lehetőség, hogy a szerző Želivský János legyen és, hogy az ő forradalmi csapatai igazodjanak ehhez a szabályzathoz. Ismert tény u. i., hogy Želivský 1421-ig állt a hadsereg élén, később Bzdinka-nak nevezett Vícemilic-i Hvězda Jánossal együtt. Ennek az évnek tavaszán történt, hogy a prágai csapatok kivonultak Keletcsehországból, hogy békésen, de ha kell tűzzel vassal biztosítsák városi és nemesi szövetségeseiket. Ekkoriban Želivský János volt a prágai csapatok legjelentősebb embere, ha nem is mondhatjuk azt, hogy fővezére.[45] 1420-ban, a háború kezdetén a prágai sereg főkapitánya

[45] Březova-i Lőrinc (FRB V. 482. o.) Želivský-ről, mint „director exercitus"-ról beszél. Vö. az egész kivonulásról V. V. Tomek: Dějepis města Prahy IV. Prága, 1879. 144. o.; J. Macek: Husitské revoluční hnutí (Prága, 1952) 101. o

Lichtemburk-i Krušina Hynek volt, egyike a kelyhes urak vezetőinek.[46] Teljesen kizárt eset, hogy a mi hadiszabályzatunk, amelyben támadják a nemességet, és hadnépet arra intik, hogy ne higyjenek az uraknak és igyekezzenek őket a seregből kizárni, Krušina kapitánysága alatt keletkezett volna. Želivský János csak abban az esetben lehetett volna a szerző, hogyha a hadiszabályzat keletkezési ideje 1421-re mutatna, ami azonban a fentebb felsorolt érvek miatt, több mint valószínűtlen. Tehát a másik lehetőséghez kell fordulnunk és igyekeznünk kell megtalálni a hadiszabályzat kapcsolatait a huszita forradalmi hadsereg másik csoportjával, a táboritákkal. Legyen szabad előre is felhívni a figyelmet, hogy rögtön néhány olyan jelenségre bukkanunk, melyek arra engednek következtetni, hogy ez valóban a táborita sereg hadiszabályzata 1420-ból.

Ha a forrásnak, mint egységes egésznek jellegéből indulunk ki, mely éles ellentétben áll a huszita jobbszárny álláspontjával és a huszita balszárnyhoz tartozik, rögtön rámutathatunk néhány cikkelyre, melyek az ismeretes táborita nézetekkel függnek össze.

A harmadik cikkelyben a megerősített helyek megvédéséről szóló felhívást és az ellenségnek való megadásról, és a városnak megegyezéssel történő átadásáról szóló utasítást egyenesen Táborhegy várával hozhatjuk összefüggésbe. 1420-ban onnan a sereg nagyobbik része Prága segítségére vonult ki, egy másik része visszamaradt, hogy a forradalomnak ellenséges várakkal körülvett központját megvédje.[47] Teljesen érthető lenne tehát, hogy a táborita seregnek ebben az időben keletkező szabályzata megemlékezik Tábor védőiről, felhívja és búzdítja őket annak az újonnan alapított városnak hősies védelmére, amellyel az egész délcsehországi forradalmi mozgalom további sorsa összeforrott. És tudjuk, hogy ez a felhívás nem maradt üres szó, hogy 1420 júniusában, amikor a táboriták Prága védelmében segítettek, Tábor védői valóban bátor védelmi harcot folytattak Rožmberk Ulrikkal szemben, aki a gyűlölt forradalmi erődöt földig le akarta rombolni.[48]

Ebben a harmadik cikkelyben csendül fel a táboritáknak a harcosokra vonatkozó „testvér" kifejezése, ugyanúgy mint a kilencedik cikkelyben a „hívő". Mindkét kifejezés egyenesen jellemző a forradalmár táborita csapatokra és az egész táborita pártra.

Ugyancsak a táborita seregre utal az „Isten és a vének parancsa ellen' szókapcsolás az 5 cikkelyben, különösen akkor, ha tudjuk, hogy a hadiszabályzat abból az előfeltételből indul ki, hogy a sereg vezetőit

[46] Főkapitány volt 1420. október 19-ig, amikor lemondott a főkapitányságról (FRB V. 449. o.). A hadiszabályzat keletkezése nem hozható kapcsolatba az 1420. jan. 4-i eseményekkel, amikor a prágai csapatok élére az Ujvárosban 4, az Óvárosban 4 kapitányt választottak (FRB V. 361. o.) már csak azért sem, mert ebben a csinyben az egyetemi magiszterek is közreműködtek („cum sacerdotibus et magistris calicis promoventibus communionem").

[47] J. Macek: Husitské revoluční hnutí, 83. o.

[48] Březova-i Lőrinc (FRB V. 380. o.).

választották (a második rész 4 cikkelye: „a sereg által kikiáltott vezér vagy vezető"). Teljesen megbízható tudomásunk van arról, hogy 1420 áprilisában a Tábor hegyén álló várban a táboriták valóban négy kapitányt választottak, „akikre feltekintettek".[49] Ezekre teljesen jól illett a hadiszabályzat minden egyes megjegyzése.

De Táborra mutat a hatodik cikkely is, teljes erkölcsi szigorával, felhívta a harcosok figyelmét az ellustulásnak az ellen a formája ellen, hogy a harcosok a lakomákon agyoneszik és agyonisszák magukat. Mintha már itt felvillanna az a gondolat, amelyre később — 1426. körül — Pelhřimova-i Biskupec Miklós hívta fel a figyelmet, aki a táboriták meggazdagodása és jóllakottsága ellen szólalt fel. Biskupec Miklós a harci morál süllyedésével kapcsolatban egyenesen a lakomák gazdagságára és az ott folyó ivászatra utalt.[50] A luxus és elpuhultság elleni harc ugyan közös vonása volt valamennyi huszita pártnak, de Táborban hallatták ellene a legélesebb hangokat. Annak a gondolatnak, hogy az erős ellenséggel szemben folytatandó csata előtt böjtölni kell, Táborban még 1434-ben is megtaláljuk az analógiáját. Ennek az évnek decemberében a táborita városok gyűlése összeült Táborban és Dube-i Rohač János vezetése alatt háborút határozott el a lipanyi győzők ellen. És ekkor, annak tudatában, hogy az ellenség erős, a táboriták megfogadták, hogy böjtölni fognak, hogy eképp biztosítsák az isteni segítséget az előttük álló küzdelemben a maguk számára.[51]

A 7 és 8 cikkely erősen feudálisellenes jellege és a hadseregben jelenlévő prédikátorokra utaló célzás (második rész 1 cikkely), ugyancsak arra a következtetésre mutat, hogy itt táborita hadiszabályzatról van szó. Végül nem szabad elfelednünk, hogy az osecký kéziratban az egész szabályzat Biskupec Miklós táborita krónikájának elbeszélésébe van beiktatva.

Azt hiszem, mindez elég érvet szolgáltat ahhoz, hogy a legvalószínűbb az 1420. évre és a táborita környezetbe való besorolás.

Egy ellenvetést azonban még meg kell cáfolnunk. A fenti magyarázatnak u. i. az lehetne az akadálya, hogy bár Táborban ebben az esztendőben a szegénység és a chiliastikus prédikátorok uralkodtak, mégis a hadiszabályzatban a chiliastikus nézeteknek csak a nyomait találjuk meg. Ha azonban részletesebben mérlegeljük azt a helyzetet, amelyben a szabályzat valószínűleg keletkezett, láthatjuk, hogy ezt az ellenvetést könnyű megcáfolni.

A négy kapitány megválasztása után 1420. áprilisában a táborita sereg először Tábor környékén harcolt. Ezekben a harcokban utoljára

[49] Březova-i Lőrinc 362. o.: „electis ac erectis sibi quattuor capitaneis".
[50] F. M. Bartoš ČSPSČ [Časopis společnosti přátel starožitností českých] XXIX. 113. o.
[51] J. Macek: Ktož jsú boží bojovníci 317. o.

találkozunk a sereg vezető képviselőinek chiliastikus beállítottságával. Csak ekkor hallunk arról, hogy a táborita sereg nem vett zsákmányt, hanem egyszerűen elpusztított mindent, ami csak a gyűlölt feudális urakhoz tartozott. Ilyen jellegű volt Sedlce kastély elpusztításának, védőivel, arany és ezüst kincseivel és ékszereivel együtt.[52] És nem sokkal később Ráb várának elfoglalását is a forradalmi szegény nép hasonló megnyilvánulásai közt vitték véghez. Ennek az erős várnak a helyőrségét is agyonverték. Žižka János személyes fellépése csak a várúr, Krk János fiainak életét menthette meg. A vár elfoglalásakor bőséges volt a zsákmány, „Mely zsákmányt pénz, paripa és fegyver kivételével a táboriták a várból kihordák, egy csomóba rakák s elégeték..."[53] Annak, hogy a táboriták a zsákmányt megsemmisítették, ez az utolsó esete az elbeszélő forrásokban. A további harcok folyamán áttértek a kollektív zsákmányolásra, s az ellenséges zsákmány kollektív felosztására, valószínűleg úgy, ahogy azt a legrégibb táborita hadiszabályzat jelzi. Említésre méltó, hogy Březova-i Lőrinc, bár ellenséges érzületet táplált a táboritákkal és alapjában véve Žižkával szemben is, a Ráb váráért folyó harc leírásánál mégis megemlíti Žižka érdemeit, melyeket a fiatal nemesek életének megmentése körül szerzett. Ha a sereg csak a prédikátorok chiliastikus intelmeire hallgatott volna, ahogy azt pl. Čapek János hirdette, akkor Ráb urának fiai nem maradhattak volna életben.

Már a Rábért folyó harc idejében, azaz 1420. április végén is nyilvánvaló volt, hogy Žižka és a többi kapitány álláspontja az ellenség kiirtását illetőleg eltért néhány chiliastikus prédikátor álláspontjától. Žižkának ezt a Ráb ostrománál tanúsított magatartását összefüggésbe hozhatjuk a táboriták harcának teljes rajzával, amint azt a legrégibb táborita hadiszabályzat lefektette.

A táborita hadiszabályzat összeállításának célját és keletkezésének korát is az 1420. májusi helyzetben kell keresnünk. Április első felében Prága felhívást intézett egész Csehországhoz, segélyt kérve Zsigmond keresztes hadseregének fenyegető támadásával szemben.[54] Erre kezdtek gyülekezni a falvak és városok felfegyverzett csapatai a régebbi harcok folyamán kialakult központok körül. Tábor-ban a négy választott kapitány a prédikátorokkal együtt elfogadta a prágai felhívást és május elején a táborita csapatok útnak indultak Prága felé, ahová 1420 május 20-án érkeztek meg a prágai nép ünnepélyes fogadtatása közben.[55] A táborita hadiszabályzat keletkezése talán éppen a táborita csapatok prágai útjával függ össze, mert itt volt várható az első hatalmas összecsapás a nemzetközi reakció seregével. Azért dolgozták ki, hogy a harcosok legfőbb feladatait megjelölje. A táborita harcosok már nem voltak

52 Březova-i Lőrinc (FRB V. 363. o.) valamikor 1420 április kezdetén.
53 FRB V. 364. o.
54 A felhívás AČ III. 212—213. o.
55 FRB V. 371. o.

kis, saját szakállukra a gyűlölt kizsákmányolókkal verekedő csoportok, hanem már nagy népi sereg voltak, amely a veszedelmes ellenféllel vívandó döntő ütközetre készült fel. De a hadiszabályzat nemcsak az újonnan megalakult sereg saját használatára volt szánva, hanem átadták azt a táborita kapitányoknak és az egyetemi magiszterekneknek is, mint a táboriták nézetét a háború kérdésének megoldásához. A táboriták nem voltak hajlandók arról beszélni, ami történt, azaz arról, hogy szabad-e harcolni, hanem kifejtették, hogyan képzelik maguknak a harcot, mitől őrizkednek harc közben és milyen alapelveket állítanak fel.

Ha így fogjuk fel a táborita hadiszabályzat keletkezését, akkor világossá válik előttünk, miért vannak benne eltűnőben a chiliazmus hatásai. A szabályzatot mindenekelőtt a kapitányok (ezek kivétel nélkül elszegényedett lovagok voltak) és prédikátoraik határozták meg, akik ebben juttatták kifejezésre háborúról vallott nézeteiket, és benyújtották ezt az írást az egyetemnek; már ez is elegendő annak megértéséhez, hogy a táborita chiliazmusnak éppen a legforradalmibb, legélesebb elvein kellett szelidíteni.

Az egyetemi magiszterek nem mertek nyiltan és nyilvánosan fellépni az ellen a hadiszabályzat ellen. Akkoriban teljesen háttérbe szorították őket a cseh vidékekről való forradalmár csapatok, melyek Želivský szegényeivel együtt teljesen uralták a fővárost. Ezen kívül a prágai erődítésekhez közeledett a keresztes sereg, mely kivétel nélkül minden huszitát hajlandó lett volna megsemmisíteni. Ezért nem is hallunk arról, hogy akkoriban a táborita felfogással szemben az egyetemi magiszterek közül valaki fellépett volna. A táborita dokumentum így került kapcsolatba az egyetemi magiszterek anyagával és száz év multán a másolás során, a befejező megjegyzés miatt gépiesen az egyetem számlájának javára írták. De tisztázni kell az egyetemi magisztereket annak gyanújától, hogy ők határozták volna meg a népi sereg forradalmi harcának alapelveit és vissza kell adni a szerzőséget azoknak, akik a javaslatot kidolgozták — a táboritáknak. Ezt akartam megkísérelni ebben a kis tanulmányban.

Az 1420-ból való táborita hadiszabályzat később hamarosan megszünt a sereg szükségletét szolgálni. Először az „Akik Isten harcosai..." dal lett dióhéjban hadiszabályzattá és segített a táborita sereg tagjainak szerepük megértésében.[56] Prágában ezalatt szükségessé vált a hadiszabályzat megváltoztatása, amely most már az olyan főúri származású kapitányokat védte, mint amilyen Lichtemburk-i Krušina Hynek volt.

[56] Igy nevezte a Ktož jsú boží bojovníci dalt H. Toman: Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy (Prága, 1898) 15. o. Hasonlóképpen Z. Nejedlý: Dějiny husitského zpěvu 267. o. is. A dal kormeghatározásánál Toman véleményéhez tartom magamat, ő Bzdinka-féle 1421-i hadiszabályzat keletkezése előtti időre teszi. A Ktož jsú boží bojovníci dalnak a mi hadiszabályzatunkkal közös pontjai a 4, 5 és 6 (bár más fogalmazásban), és a második rész 3. pontja (a vezérek iránti engedelmesség).

Ezért hívta össze Želivský János a gyülekezetet 1421. október 19-én az Újvárosba, Na rybničku Szt. István templomához és az összegyűlt néppel Vicemilic-i Hvezda Jánost választotta meg a prágai sereg főkapitányává. Valószínűleg ezzel egyidőben adták ki azt a hadiszabályzatot, melyből, sajnos, csak egy rendelkezést ismerünk, amely a hadseregben meglazult fegyelem ellen irányult.[57] A táborita seregnek, amikor állandó gyalogsereggé változott, pontos és részletesebb szabályzatra volt szüksége. 1423-ban Trocnova-i Žižka János a többi kapitánnyal és prédikátorral együtt összefoglalta az addigi haditapasztalatokat és lerakta alapjait annak a hadiszbályzatnak, mely mai napig is tanúbizonysága az Isten harcosainak soraiban uralkodó alapelveknek. Žižka hadiszabályzatának keletkezésénél tehát nem külföldi példa mechanikus kereséséről volt szó, hanem inkább az addigi haditapasztalatok kiaknázásáról és a régebbi hadiszabályzatokhoz való ragaszkodásról, s többek közt az 1420-i táborita hadiszabályzatban kifejtett elvekhez való ragaszkodásról is.

Ez tehát hozzávetőlegesen a legrégibb táborita hadiszabályzat helye a huszita szabályzatok sorozatában.

*

Ha befejezésül a teljes értékelés kérdéséhez fordulunk, akkor először is össze kell foglalnunk eddigi ismereteinket a legrégibb táborita hadiszabályzatról.

Kétségtelen, hogy az eddig az „egyetem nyilatkozata a háború kérdésében" elnevezés alatt ismert dokumentumot nem az egyetemi magiszterek dolgozták ki. Ez az a hadiszabályzat, amelyhez a huszita forradalmi néphadsereg igazodott, amikor nagyobb méretű harcot kezdett a nép ellenségeivel. A belső elemzés után és a többi hadiszabályzattal, főkép pedig Žižkáéval történő összevetés után ítélve valószínű, hogy ez a legrégibb táborita hadiszabályzat, amelyet 1420. májusában a táborita kapitányok és prédikátorok állítottak össze, részben a sereg szükségletére, részben pedig mint a háború és harc feltételeiről folyó egyetemi vitához való hozzászólást.

Ezzel az eredménnyel a huszita forradalmi mozgalomról való ismereteink új, igen értékes forrással gazdagodnak. Tehát valóban a legrégibb huszita hadiszabályzatról van szó, mely lehetővé teszi, hogy az első forradalmi csapatok harcának értelmét és célját a huszita forradalom első időszakából ismerjük meg. Bebizonyosodott, hogy a forradalmi néphadsereg előtt már akkor is emelkedett cél lebegett, amelyre minden erejét összpontosította. A közös ügyet csak azzal a feltétellel tudták megvédeni és kiharcolni, hogy jól voltak kioktatva, hogy egyéni dolgaikat az egész elé tűzött célnak rendelték alá. Az eredmény azt mutatja, hogy a huszita hadiszabályzat tudatában volt annak: kik a nép ellenségei. A nemesek

[57] FRB V. 514. o.

és általában a hatalmasok és gazdagok ellen irányul az egész táborita hadiszabályzat, amely újra azt bizonyítja, hogy az egész huszita háború a kizsákmányolt nép harca volt a kizsákmányolók ellen.

És éppen számunkra és éppen ma a huszita forradalmi seregről való ismereteink gazdagodása igen értékes nyereség. Gondoljuk meg a legrégibb táborita hadiszabályzat áttanulmányozása után, a huszita hagyomány jelentőségét a mi demokratikus néphadseregünk kiképzése szempontjából. Nem hiába figyelmeztetett a csehszlovák haderő legfőbb parancsnoka, Klement Gottwald elvtárs köztársasági elnök, hogy „ha valaha megközelítettük a dicső huszita korszakot, akkor éppen ma". A mi hadseregünk teljes joggal hivatkozik a huszita hagyományra, mert népi hadsereg, a dolgozó nép forradalmi eredményeinek védője, forradalmi elmélettel rendelkező hadsereg, olyan hadsereg, amelyet mélyen áthat a szocializmus ügye iránti odaadás, mely szülőföldjét szereti és őrzi a békés építőmunkát. Mindez biztos záloga annak, hogy a mi hadseregünk a győzelmes Szovjet Hadsereg testvéri segítségére támaszkodva — mint valamikor a huszita forradalmárok serege — győzhetetlen hadsereg.

A LEGRÉGIBB HUSZITA HADISZABÁLYZAT

A Všherd Knih devater c. kézirata a sušice-i múzeumban, F. M. Bartoš kiadása szerint, amely a „Prága főváros történeti adalékainak évkönyve" V/2 580. lapján megjelent „A négy prágai artikulushoz" c. cikkben található, — és az osecký-féle Régi Évkönyvek kéziratból az Egyetemi Könyvtárból (osecký-féle könyvek 95. sz.) fol. 129.

★

Aki rend szerint akar harcolni, annak ezektől a dolgoktól kell őrizkedni. Először is minden igazságtalanságtól, mert szól az Úr a Deuteronomium XXIII[a] szerint: Amikor hadba mégy ellenséged ellen, őrizkedjél minden gonosz dologtól. És Joel prófétán keresztül szól: „Szenteljétek meg harcotokat".

Másodszor őrizkedni kell a vétektől, bosszútól, mindenféle igazságtalanság szégyenétől, mert a Királyok első könyve XXV. fejezetében (28) szól Abigél Dávidhoz, amikor az Nabal ellen vétekre gerjedt: „Vedd el vétkét a te szolgálódnak, mert keresve szerez az Úr neked, Uramnak hív házat, mert az Úr hadait uram, te viseled. Azért gonoszság nem fog találtatni benned életed teljes napjaiban".

Harmadszor őrizkedni kell,[b] nehogy félelemből a helyet átadja, mert az Úr parancsolja a Deuteronomium XX, (3) szerint: „Halljad Izrael! Ti ma ellenségtekkel megütköztök, meg ne ijedjen szívetek, ne féljetek,

a) F. M. Bartošnál tévesen XXII.
b) az osecký kéziratban: „hogy őrizkedjenek".

álljatok helyt, s ne rettegjetek tőlük, mert a ti Uratok Istenetek közöttetek vagyon és harcol érettetek az ellenség ellen, hogy kimentsen titeket a veszedelemből." És így, akik kivonulnak a helyről Istent káromolják, a testvéreket megfélemlítik és az ellenséget erősítik.

Negyedszer őrizkedni kell[b] az ellenséges zsákmány megkívánásától, amíg[c] a harcot be nem fejezték, mert szólott Judás a harcosokhoz: „Ne kívánjátok meg a ragadományt, mert még harc van előttünk, Gorgiás seregével együtt közel van hozzánk a hegyen, hanem álljatok most ellen és győzzétek le őket, azután bízvást zsákmányolhattok".

Ötödször őrizkedni kell[b] attól, hogy bármit is Isten és a vének parancsai ellenére az ellenséges zsákmányból lopva eltitkoljanak, mint Achior, aki lopva egy vörös palástot, kétszáz nehezék ezüstöt és egy arany mércét Józsua tilalma ellenére, melyről szólott az Úr Józsuának a VII. fej. (10—12) szerint: „Kelj föl, miért fekszel arccal a földön? Vétkezett Izrael és megszegte szövetségemet, elvettek az átokból, elloptak és hazudtak[d] és edényeik közé rejtettek. És meg nem állhat Izrael az ő ellenségei előtt és futni fog előttük, mert megfertőztetett az átoktól, nem leszek többé veletek, míg el nem tiporjátok azt, aki bűnös e vétekben."

Hatodszor őrizkedni kell az ételben, italban és lakmározásban, mert ettől elmulasztják Isten szavának meghallgatását és Isten lelkének, testének és vérének magukhozvételét. És különösképpen vigyázni kell, ha a vének parancsot adnak, hogy a közösség jószándékáért böjtöljenek és különösképpen ha kemény ellenségük vagyon. Mert írva vagyon a Királyok első könyvében a XVII. fejezetben (I. Sámuel XIV. 24—25): „Amikor pedig parancs adatott, hogy semmit szájukhoz ne vegyenek, míg bosszút nem állottak ellenségeik felett, akkor Jonatan, Saul király fia sok ellenséget legyőzve, s nem tudva a tilalomról megkóstolta a mézet egy fakópja végére tett ágacskán keresztül, és az ő apja halálra ítélte őt, bár az község őt kikérte."

Hetedszer őrizkedni kell olyan személyek felvételétől, akik megboszszulván magukat a szegényeken, a gazdagoknak megbocsájtanának és mindenféle bűnösnek testi előnyökért, származás, ismeretség vagy rokonság miatt. Mert írva vagyon a királyok első könyvében a XV. fej. (9)-ben, hogy Saul király mindazt, ami gyenge volt és hitvány szétzúzta, ami gazdag volt és erős azt megőrizte és a leghatalmasabb király pártját fogja. És Isten ezért eltaszította, hogy ne legyen király.

Nyolcadszor őrizkedni kell az üres dícsérettől, különösképpen azoktól, akik nép előtt jó hírnevet akarnak maguknak szerezni és ráveszik azokat — azokat a népeket és azokat a legényeket —, hogy hallgassanak

c) az osecký kéziratban: „különösen".
d) itt végződik az osecký kézirat.

az urakra és különbözőkép viselik magukat, bárhová elmennek, hogy jó nevet szerezzenek és magukat mások felett állóknak mutassák. Mert írva vagyon a Makkabeusok első könyvében (V): „Néhányan Izrael fiai közül kivonultak, hogy maguknak a harcban jó nevet szerezzenek. És agyonvertek közülük kétezret."

Kilencedszer óvakodniok kell attól, hogy mindennek szántszándékkal ne ártsanak, bűnösnek és ártatlannak, hanem keresniök kell, nincsen-e a gonoszok közt egy hívő, aki jót cselekedne a hívőkkel, hogy őt kiszabadítsák és neki ne ártsanak, amint azt Izrael fiai tették Raab nevű asszonnyal Jerikóban, aki segített nekik, és az ő küldöttüket befogadta házába és kiszabadították őt házával együtt, amikor Jerikót szétrombolták.

Aki pedig e világban jól és szerencsésen akar harcolni, annak ezeket a dolgokat kell megtartania:

Először is, hogy Isten szavát és az ő parancsait meghallgassák, megcselekedjék, és megtartsák, mert mondja az Úr a Leviták könyvében XXVI. (3): „Ha rendeléseim szerint jártok és parancsaimat megtartjátok és azokat megcselekszitek, űzőbe veszitek ellenségeiteket és lehullanak előttetek. Öten közületek száz idegent űznek el és százan közületek tízezret."

Másodszor, hogy bízzanak Istenben és az ő szent törvényeiben, mert írva vagyon a II. Paralipomenon XX. (20) versben: „Szent Jozafát király, amikor hadba menének, a nép között állva mondotta: Hallgassatok meg engem Juda férfiai és Jeruzsálem minden lakói. Bízzatok a ti Uratok Istenetekben és biztosak lesztek, higyjetek az ő prófétáinak és mindenben szerencsések lesztek."

Harmadszor, a harc előtt imádkozniok kell, mert írva vagyon a II. Paralipomenon VI. (34) versben: „Ha néped hadba megy ellenségeid ellen az úton" és II. Makkabeusok könyvében IV. (39): „Egybegyűlvén a nép, hogy készen legyen a harcra, hogy imádkozzanak és könyörögjenek irgalmasságért és könyörületért."

Negyedszer, engedelmeseknek kell lenniök a harcra kikiáltott vezetőnek vagy vezérnek, mert írva vagyon Jozsua I. (16—17) versben, hogy az egész nép szólt Józsua vezérhez: „Mind, amiket te parancsoltál nekünk, megcselekesszük; és ahová csak küldesz, megyünk, amint Mózesnek engedelmeskedtünk mindenben, úgy engedelmeskedünk neked is, csak legyen veled a te Urad Istened, amint Mózessel volt."

Ötödször, minden ellenséges zsákmányt egy helyre kell összerakni és felosztják azt a vezetők, mert írva vagyon Numeri XXXI. (26—27): „És mondá az Úr Mózesnek: Vegyétek számba összességét azoknak, amiket zsákmányoltak, embertől baromig, te és Eleazar pap és a község fejedelmei. És osszd el a zsákmányt egyaránt azok közt, akik harcoltak, kimenvén a hadba és a többi egész sokaság között." És Deuteronomium XX. (14) szerint mondá az Úr: „Minden zsákmányt ossz el a seregnek

és egyél ellenségeid ragadományából, miket a te Urad Istened ad neked." És így cselekedett Isten népe, amint írva vagyon II. Makkabeusok könyvében VIII. (27—28.): „hanem azok fegyvereit és zsákmányait összeszedvén, megtarták a szombatot áldván az Urat, aki megszabadította őket azon napon, irgalmát kezdvén árasztani rájuk. A szombat után pedig a betegekkel, árvákkal és özvegyekkel a zsákmányt megosztak, a többit megtarták maguknak és övéiknek."

Ez a harcról való kiadvány a prágai magiszterek és papok tanításai és közlései szerint való.

Megjelent a Historie a vojenství 2. (1953) számában.

I. RÁKÓCZI GYÖRGY TÜZÉRSÉGÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

Makkai László

Iványi Béla, a régi magyar tüzérség monográfusa 1927-ben azt írta, hogy „talán nem csalódom, ha azt állítom, hogy Mohács és Majtény közt a magyar tüzérség fénykorát I. Rákóczi György erdélyi fejedelemsége idején élte."[1] Az alábbiakban ennek az állításnak a helyességét szeretném bizonyítani, mert Iványi — egyébként érdemes és adatokban gazdag — munkájából a fenti szavakon kívül ez a tény seholsem domborodik ki kellőképpen. A polgári pozitivista történészek közös hibája Iványinál is kiütközik: nem állítja be tárgyát az általános történeti fejlődésbe, sőt magát a tárgyat sem fejlődésében vizsgálja, hanem külsőséges összefüggések szerint tagolja.

I. Rákóczi György tüzérségének történetét végleges formában most még nem lehet megírni, mert ehhez további elmélyedő forráskutatás lenne szükséges, amit e sorok írója — nem lévén szakmája a hadtörténet — nem vállalhatott. I. Rákóczi György levéltára közül az egyik, a fejedelmi, az 1658-as tatár pusztításkor Gyulafehérvárt legnagyobb részében elégett, míg a másikat, a családi levéltárat a Habsburgok többízben elkobozták, egy töredékét pedig II. Rákóczi Ferenc Lengyelországba vitte. A sok költöztetésen és selejtezésen átment iratanyag csak mintegy három évtizeddel ezelőtt került be az Országos Levéltárba, de sem eredeti teljességét, sem eredeti rendjét nem sikerülhetett helyreállítani. A tüzérségre vonatkozó források ma számos levéltári állagban szétszórva találhatók s hosszadalmas munkával, darabonként kell majd összeszedegetni. E források egyrészét már különböző folyóiratokban kiadták, néhányat ennek a tanulmánynak függelékében közlünk, de mindez korántsem meríti ki az egész anyagot. A gyulafehérvári káptalan, a kolozsmonostori konvent, az erdélyi fiscalis levéltár, a Rákóczi-Aspremont levéltár, a kamarai levéltár vonatkozó állagai (Urbaria et Conscriptiones, Missiles, Lymbus, Archivum familiae Rákóczi), valamint a „Városi és kamarai iratok" c. gyüjtemény és a Jerney-gyüjtemény (a legutóbbi a Rádaykönyvtárban, a többi az Országos Levéltárban, illetve kis részben az Országos Széchenyi Könyvtárban) minden bizonnyal még sok ismeretlen

1 *Iványi Béla:* A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban HK) 1926—1928. Id. hely: 1927. 2. o.

adatot rejtenek. Ezeken kívül komoly eredménnyel kecsegtetnek azoknak a váraknak 1648 utáni leltárai, melyek 1648 előtt I. Rákóczi György birtokában voltak, mivel ezekben Rákóczi számos ágyújának leírása, vagy legalább említése megtalálható (példa erre az Archeológiai Közlemények 1878. évfolyamában közölt 1711-es munkácsi leltár). Mindezekre abban a reményben utalok, hogy az alábbiak elolvasása után akad olyan vállalkozó, aki nem sajnálja majd a fáradságot, hogy a régi magyar tüzérség e legérdekesebb korszakának adatait összegyüjtse és feldolgozza. Addig is a már közölt és az általam (egy más természetű munka során, mintegy véletlenül) megtalált források alapján megkísérlem Iványi adatait kiegészíteni s néhány főkérdést felvázolni.

A magyar tüzérség aránylag gyorsütemű fejlődése I. Rákóczi György iejében annak tulajdonítható, hogy a Bocskaitól kezdeményezett és Bethlen Gábor hadjárataiban kibontakozott függetlenségi harc az erdélyi hadsereg és ezen belül a tüzérség korszerűsítését követelte meg. Erre lehetőséget adott az államszervezetnek Bethlen és I. Rákóczi György uralkodása alatt előrehaladó központosítása, mely biztosította a fejedelmek számára a hadsereg fejlesztéséhez szükséges politikai hatalmat és anyagi eszközöket. A tüzérség akkor még mellékes fegyvernemnek számított s a gyalogság és a lovasság mellett, mind a lövegek, mind a legénység számát tekintve, úgyszólván eltörpült, de különösen a várak ostroma, illetve védelme szempontjából nélkülözhetetlen volt. A lövegek és a lőszer előállítása, továbbá a tüzérek fizetése viszont olyan óriási költségeket emésztett fel, hogy a tüzérség fenntartása anyagilag semmivel sem volt kisebb teher, mint a hadsereg más, sokszorosan nagyobb létszámú és fontosabbnak tartott egységeire fordított kiadás. Ezért komoly tüzérséget csak olyan állam tarthatott fenn, mely már elindult az abszolutizmus kiépítésének útján. A mi viszonyaink között ezt az is bizonyítja, hogy bár az erdélyi központosítás már Bethlen alatt aránylag magas fokot ért el, eredményei csak I. Rákóczi György korában értek be odáig, hogy a tüzérség fejlődésében is megnyilvánulhassanak.

I. Rákóczi György már uralkodásának legelején nagy figyelmet fordított a tüzérség fejlesztésére s ezirányú gondoskodása idővel csak növekedett. Természetesen a vár- és ostromtüzérség állott érdeklődésének előterében, mert a mezei harcban akkor még a lövegek másodrendű szerepet játszottak. Gusztáv Adolf korszakos jelentőségű újításai a tüzérségnek nyílt harcban való felhasználása terén ugyan nem voltak ismeretlenek Rákóczi előtt sem, mert skót származású tisztjét, Gaudi Andrást éppen tüzérségi tapasztalatszerzés céljából küldte szolgálni a svéd hadseregbe, de tudomásunk szerint az új harcmodort az erdélyi hadsereg az 1644—45-ös hadjáratában nem alkalmazta.[2] Nem is alkalmazhatta, mert

2 *Szalárdi János:* Siralmas magyar krónikája. Pest, 1858. 150. o. 1658-ban Gaudi már sikerrel alkalmazta a könnyű tábori ágyúkat mezei harcban is. V. ö. *Iványi* 1928. 442. o.

ehhez nemcsak a tüzérség, hanem az egész hadsereg átszervezése lett volna szükséges, amire viszont sokkal hosszasabb időre és több pénzre lett volna szükség, mint amennyi Rákóczinak rendelkezésére állott. Emellett a számbajövő ellenfelek, a Habsburgok, a török és a keleti szomszédok harcmodora és felszerelése megszabta az erdélyi hadsereg fejlesztésének módozatait is, melyek a vár- és ostromtüzérség erősítését írták elő. Ismeretes, hogy maga Zrinyi Miklós is elsősorban ebből a szempontból értékelte a tüzérséget,[3] így hát Rákóczi tüzérségének jelentőségét is a vár- és ostromtüzérség mennyiségi és minőségi fejlesztése terén kell keresni. Ebben a tekintetben viszont jelentős előrehaladást tapasztalunk.

1. I. Rákóczi György ágyúi

A rendelkezésünkre álló forrásokban mindenekelőtt az a nagyszabású ágyúöntési tevékenység tűnik fel, melyet Rákóczi uralkodása folyamán úgyszólván megszakítás nélkül és egyre növekvő mértékben folytatott. Ebben a tekintetben — mint egyéb tüzérségi vonatkozásban is — támaszkodhatott és támaszkodott uralkodása előtt elért eredményekre. Mindenekelőtt saját korábbi ágyúöntési kezdeményeit folytatta, mikor a sárospataki ágyúöntő műhelyt fejedelemségének szolgálatába állította és nagyarányúan kiépítette.

Sárospatakon talán már a XVI. században, a Perényiek birtoklása idején folyt ágyúöntés (ld. pl. a már említett 1711-es munkácsi leltár 42. számú darabját, melyet esetleg Patakon önthettek), de csak I. Rákóczi György építette ki állandó jelleggel a pataki műhelyt. 1620-ban egy Hans Arfegizer nevű mester öntött itt számára egy 2 fontos tarackot. 1627-ben Balzer Ragat öntötte itt a Sólyom nevű 15 fontos ágyút s valószínűleg az ő keze alól került ki a hasonló kaliberű Fülemile nevű ágyú is. Balzer nevét találjuk az 1628-ban öntött nyolcfontos Pacsirta és Fecske nevű ágyúkon is.[4] A pataki műhely folytatólagos működése, állandóan alkalmazott öntőmester vezetésével tehát 1626-tól kezdve bizonyítható.

A Felsőtiszavidéken ebben az időben nemcsak Sárospatakon folyt ágyúöntés. Elsősorban a sárosi és szepesi német városok jönnek számításba, mint hadiipari központok. Az ezekben kifejlődött (a bányászattal kapcsolatos) fémipar biztosította a főurak ágyúöntő műhelyei számára is a szakmunkásokat s valószínűleg Rákóczi két említett ágyúöntőmestere is ezekből a városokból szerződött Patakra, hiszen pattantyúsai is — mint látni fogjuk — jórészt Lőcséről, Bártfáról származtak. Ezek a városi német ágyúöntők nemcsak vándormesterekként működtek, hanem otthon is folytattak ágyúöntő tevékenységet, mint arról az idézett munkácsi

[3] *Iványi* 1928. 437. o.

[4] Ezeknek az ágyúknak a leírása a sárospataki tüzérségi leltárban olvasható. Történelmi Tár (a továbbiakban TT) 1879. 154. s köv. o. A Pacsirta ágyú később Munkácsra került s így az 1711-es leltárban is szerepel.

leltár egyik 1628. évi eperjesi városi ágyúja tanúskodik. Az is lehetséges, hogy egyes felvidéki főurak nevét viselő ágyúk is e városok valamelyikében készültek, mint pl. Homonnai János 1639. évi ágyúja (munkácsi leltár), mert eddig nem került elő adat ungvári ágyúöntő műhelyről. Rákóczi azonban — tudomásunk szerint — minden ágyúját sárospataki és gyulafehérvári saját műhelyeiben öntette s nem vette igénybe a városok műhelyeit. A felsőmagyarországi városi műhelyek közül ezekben az évtizedekben egyedül a kassai öntőház folytatólagos működéséről tudunk,[5] de Rákóczi tüzérségének fejlesztésében nem játszott szerepet. A Rákóczi kezére került felsőmagyarországi birtokok közül csak Munkácson volt ágyúöntő műhely, mely a XVI. század közepétől kimutathatóan 1613-ig, bár valószínűleg nem folytatólagosan, fennállott (Eszterházy Miklósnak az 1711-es munkácsi leltárban szereplő ágyúját itt önthették). Rákóczi azonban nyilván nem helyezte üzembe, mert egyetlen itt készült ágyújáról sem tudunk.

Fejedelemmé választása után Rákóczi a pataki ágyúöntő műhelyt nemcsak fenntartotta, hanem erőteljesen fejlesztette is. Nem lehet véletlen ugyanis (még a források hiányossága és az ágyúk elpusztulása beszámításával sem), hogy 1631 előttről csak néhány Patakon öntött ágyúról tudunk, míg 1631 utánról egész sor itt készült lövegről maradt fenn adat. A pataki műhely (bár továbbra is Rákóczi magántulajdona volt) fokozott tevékenységével az erdélyi fejedelemség haderejének tüzérségi megerősítését szolgálta. Fejlesztése együtthaladt Rákóczi magyarországi birtokszerzéseivel: 1631 és 1644 közt a pataki, munkácsi, makovicai, lednicei, sárosi, ónodi, szerencsi, 1644 után pedig még a tokaji, regéci, ecsedi, pocsaji várakat s általában a linzi békében megszerzett hét vármegye erősségeit kellett ellátnia lövegekkel. Előfordult ugyan, mint látni fogjuk, hogy 1644 után Gyulafehérváron is készült ágyú magyarországi várak részére, de általában a pataki műhely teljesítőképessége megfelelt a fejedelemség szűkebb területén kívüli szükségleteknek.

Az erdélyi és partiumi várak számára a gyulafehérvári ágyúöntő műhely dolgozott. Ennek a története is visszanyúlik Rákóczi uralkodása előttre. Többek között 1602-ből van adatunk működésére[6] s valószínűleg Bethlennek az Okmánytárban közölt fogarasi leltárban szereplő ágyúit is itt öntötték. Rákóczi készen vette át elődjétől, mert már 1631-ben dolgoztatott benne. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a fejedelem magánvagyona és az államvagyon között ebben a korszakban még nem alakult ki éles határvonal s Rákóczi úgy kezelte a gyulafehérvári öntődében, kincstári jövedelemből készült ágyúkat, mint magántulajdonát: egyaránt juttatott belőlük családi és kincstári várakba. Igy került pl. egy sor Fehérváron

[5] TT 1892. 575. o.
[6] *Iványi* 1928. 420. o.

öntött ágyú Pocsajra, Tokajba[7] és egyéb magyarországi várakba, melyek ezután a Rákóczi-utódok kezén maradtak s részben még II. Rákóczi Ferencet is szolgálták.

Mint ahogyan a magyarországi ágyúszükséglet ellátását Patakra koncentrálta, úgy központosította Rákóczi az erdélyi ágyúöntést Gyulafehérvárra. A XVI. század óta virágzó brassói, nagyszebeni és besztercei ágyúöntőipart[8] legfeljebb úgy vette igénybe, hogy szakembereket hívott a szász városokból Gyulafehérvárra s pattantyúsokat váraiba. Igy a szász városok ágyúöntő műhelyei csak a helyi szükségletek kielégítésére s az erdélyi főurak és a román fejedelemségek számára dolgoztak, egyébként tevékenységükről ebben a korszakban nem sokat tudunk. Nem folytatta Rákóczi a XVI. században még jelentős fogarasi ágyúöntést[9] sem, noha éppen Fogaras volt tüzérségi szempontból legjobban felszerelt erdélyi vára, úgyszólván erdélyi tüzérségének bázisa. Az erdélyi fejedelemség területén a fentieken kívül még Lippán folyt azelőtt ágyúöntés,[10] de a vár már Bethlen idejében török kézre került s így Rákóczi számára nem jöhetett számításba.

Az a tény, hogy Rákóczi ágyúöntés tekintetében teljesen önállósította magát a magyarországi és erdélyi német városok műhelyeitől, illetőleg, hogy ezek szakembereit saját üzemeiben dolgoztatta, továbbá, hogy két nagy ágyúöntő műhelyének fejlesztése érdekében az egyéb kínálkozó lehetőségeket, elsősorban a munkácsi és fogarasi nagymultú ágyúöntés folytatását elhanyagolta, tudatos központosító törekvésre vall. A két ágyúöntő műhely fenntartása ennek nem mond ellene, mert a szállítási nehézségeken kívül politikai természetű indokok is (birtokainak egy része ugyanis Habsburg-Magyarországon feküdt) kívánatossá tették ezt a megosztást. A két műhely munkájának összehangolásáról azután személyes irányításával őmaga messzemenően gondoskodott, amint arra még rátérünk. Igy, azonkívül, hogy anyaggal és személyzettel is takarékoskodott, rátérhetett az egységes ágyútípusok sorozatos előállítására, amivel kiküszöbölte azt a nehézséget, melyet a sokféle ágyúhoz járó lövedékek megfelelő arányban való készenlétben tartása okozott. Ha megnézzük a Rákóczi előtti korszakban egy-egy vár ágyúparkját, az szinte ahány, annyiféle típusú és kaliberű lövegből áll, míg Rákóczi ágyúi (különösen uralkodásának első évtizedében) néhány bevált típusra szorítkoznak.

Az első lövegtípus, melynek nagyarányú előállítását trónralépte után Rákóczi mindkét műhelyében elkezdte, egy 10 fontos golyóval járó falkon volt (a források hol ágyúnak, hol falkonnak nevezik, az 1711-es munkácsi leltár összeállítója pedig Feldschlange-nak, azaz tábori csatakígyó-

7 *Szilágyi Sándor:* Adalék két tüzérszertár történetéhez. HK 1888. 179, 181. o., *Szalárdi* 142. o.
8 *Iványi* 1928. 425. o.
9 U. o.
10 U. o.

Magyar tüzérség a 17. század első felében.

nak mondja ezt a tarackhoz viszonyítva aránylag hosszúcsövű, lapos röppályájú lövegtípust), mely közepes súlyánál fogva (az egyes darabok 19—21 mázsát, tehát kb. 14 mai mázsát nyomtak) egyaránt alkalmas volt komoly várostromra, de mezei harcra is. Ezt az ágyúfajtát Rákóczi 1631 és 1633 közt Patakon és Fehérvárt, majd 1641—42-ben újra mindkét műhelyben sorozatosan öntette. A kortársak ezeket a falkonokat „madaras ágyúk" néven ismerték, mivel az egész csövet sűrű virágos és madaras vésett díszítés borította, ezenkívül minden egyes darabon domborművű madár- vagy állatábrázolás volt, mely az ágyú nevét is megjelölte, továbbá az ábrázolást magyarázó latin nevű mondás, egy-egy zsoltárvers, a fejedelem neve, címe, címere, végül az ágyúöntő neve, az öntés helye és éve.[11] Ezek közül az iparművészeti remek-számba menő ágyúk közül igen sok használatban volt II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején, majd 1711-ben Munkácson Habsburg-kézbe kerültek és nyomuk veszett. Egyiket, a Szarvas nevű ágyút, sok más magyarországi löveggel együtt 1778-ban Bécsbe szállították[12] s talán még ma is megtalálható valamelyik ottani fegyvergyűjteményben.

A harmincas évekből a „madaras ágyún" kívül még csak néhány ágyútípust ismerünk Rákóczi műhelyeiből. Fehérváron 1636 előtt a fogarasi vár számára öntöttek két 25 fontos ágyút[13] s talán itt készült az a Rákóczi címerét és az 1631-es évszámot viselő 5 fontos ágyú is, mely az 1711-es munkácsi leltárban szerepel. 1633-ban viszont három (vagy több) 30 fontos dupla csatakígyót öntöttek Patakon.[14] 1645-ben mind Gyulafehérvárt, mind Sárospatakon újabb sorozat 10 fontos madaras ágyú öntésével lendült fel újra a tevékenység.[15] 1642-től fogva Rákóczi eltért az eddigi egységesítő rendszertől és haláláig a legkülönbözőbb kaliberű falkonokat (3, 4, 7, 8, 10, 12, 14, 15, 18, 20, 24, 28 fontosakat) és tarackokat (6, 8, 10 fontosokat) állíttatta elő[16] Ez a fordulat valószínűleg a várak tüzérségi felszerelésének nagyarányú megújításával függött össze s a kaliberek változatossága bizonyára a várakban már meglevő különböző kaliberű lövegállományhoz való alkalmazkodásból magyarázható. Egy-két adatból viszont arra lehet következtetni, hogy egy-egy várba nem különböző kaliberű lövegeket, hanem egységes méretű lövegsorozatokat küldött Rákóczi,[17] tehát az egységesítés elvét sem adta

11 Részletes leírások az idézett pataki és munkácsi leltárakban.

12 *Bujdosó Valentinus* (Thaly Kálmán): I. Rákóczi György és Bánffy Dénes ágyúi. Századok (a továbbiakban Sz) 1875. 347. o. Az ágyú részletes leírásával, de az öntési helyre vonatkozólag helytelen következtetésekkel.

13 Országos levéltár, Rákóczi-Aspremont lt. c. 28. f. 2. no. 40. (A fogarasi vár 1636. évi tüzérségi leltára.)

14 TT 1879. 155. o.

15 Az ekkor öntött ágyúk közül egyik sem szerepel az 1642-es pataki leltárban, tehát valamelyik másik vár számára készültek. Egyrészük később Munkácsra került s az 1711-es leltárban megtalálhatók.

16 Leírásukat ld. a továbbiakban.

17 HK 1888. 179. o. (Tokaj számára öntött 24 fontos ágyúk), *Szalárdi* 142. o. (Pocsaj számára készült „középszerű" ágyúk).

fel teljesen. Aránylag keveset tudunk a kor harmadik használatos lövegfajtájának, a mozsárnak öntéséről; a Rákóczi-műhelyekből mindössze 2 mozsarat ismerünk.[18]

Nem foglalkoztak a Rákóczi-műhelyek a kisebb tűzfegyverek, a szakállasnak nevezett kiságyúk, továbbá puskák, muskéták gyártásával. A sokezer darabra menő szükségletet Rákóczi a magyarországi és erdélyi német városok puskaműveseitől pénzért szerezte be.[19] Az ágyúgolyókat viszont részben a két műhelyben, részben helyben a várakban készítették, jórészt a német városokból ideiglenesen szerződtetett mesterek, akik a vasanyagot is maguk adták.[20] A szertüzérség feladatait, gránátok, bombák, petárdák és a különböző gyújtó vagy robbantó ú. n. „tüzes szerszámok" készítését, valamint a puskaporkészítéshez való salétrom előállítását s a puskapor szárítását, törését a pattantyúsok végezték a várakban.[21] Külön salétromfőző üzemek birtokában Rákóczi csak a hét vármegye megszerzése után jutott, a Nyirségen, ahol a nagykállói[22] és (a kisebb) nyírbátori salétromfőző ház[23] nagy mennyiségben állította elő ezt a fontos tüzérségi anyagot. A puskaportörés többnyire kézi szerszámokkal történt, de sok helyen létesült puskaportörő malom is. Iványi Gyulafehérvárt, Váradon, Munkácson, Sárospatakon, Szamosújvárt említ ilyeneket,[24] ezt a sorozatot az 1641-ben újonnan létesült makovicaival egészíthetjük ki[25] s a kutatás valószínűleg továbbiakról is szerez majd adatokat.

Ezek után vegyük közelebbről szemügyre a két ágyúöntő műhely tevékenységét. A technikai felszerelésről, sajnos, részletes adatok nem maradtak fenn, de egyes utalásokból megállapíthatjuk, hogy az öntési eljárás úgy folyt le, amint azt Iványi idézett monográfiájában leírta. Rákóczit maga az öntési munka is igen érdekelte, többízben személyesen jelent volt az öntésnél s megfigyelte a munkamódszereket is. Így pl. egyízben a gyulafehérvári műhelyekben alkalmazott kemenceépítési módszert, mely nagy nyersanyagmegtakarítást eredményezett,

18 A munkácsi leltárban.

19 1635-ben Rákóczi Medgyesen rendelt muskétákat és szakállasokat (Országos Levéltár, Gyulafehérvári káptalan lt. Lymbus XIV/2.) A különböző leltárakban ugyanakkor tömegesen szerepelnek korompai (krompachi) puskák.

20 1632-ben krompachi mesterek készítettek saját vasanyagból ágyúgolyókat Patakon s Rőthy Orbán ottani főkapitány ajánlja Rákóczinak, hogy Váradon is dolgoztasson velük (TT 1899. 429. o.) Egyébként a várakban is voltak golyóöntő formák, mint számos leltár bizonyítja.

21 Erre igen sok adat van, többek közt az Okmánytárban közölt Knauffelféle jelentés.

22 Ld. az Okmánytárban közölt leltárt.

23 Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptiones 13/9., mely leírja a szerény berendezést is: „Vagyon egy salétrum főző ház szérüjével együtt, ebben vagyon kád hat, három válú, hordó 1, fejsze 1, kapa 2, veder 1, vízmerítő edény 1, targoncza 2."

24 *Iványi* 1928. 169. o.

25 Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptiones 21/6. p. 75. a felszerelés részletes leírásával.

maga írta le sárospataki jószágkormányzójának azzal, hogy ott is vezessék be.[26] A műhelyekben folyó munka legapróbb részleteit is figyelemmel kísérte s különösen a költségkiszámításokat ellenőrizte behatóan.[27] A közvetlen felügyeletet addig, amíg uralkodásának vége felé meg nem szervezte a tüzérségi felügyelő (artilleriarum praefectus) tisztségét, elsősorban gazdasági tisztviselői, a jószágkormányzók és az udvarbírók, részben pedig a várnagyok látták el.[28] 1646-ban lépéseket tett arra, hogy a pataki műhely élére külön tisztviselőt állítson, aki az ágyúöntő mester folyamatos ellenőrzését s egyúttal a fennakadásmentes anyagellátást végezze.[29] Ennek az intézkedésnek eredményét azonban nem ismerjük.

Az ágyúöntő mestereket Rákóczi, csak úgy mint katonai és gazdasági tisztviselőit, meghatározott időre (valószínűleg egy-egy munkaszakaszra) szerződtette, melynek leteltével a szerződést mindkét fél beleegyezésével meg lehetett újítani. Rákóczi igyekezett, hogy egy-egy bevált mestert hosszabb ideig megtartson szolgálatában.[30] Így már fejedelemsége előtt, mint láttuk, Balzer Ragat legalább három évig dolgozott a pataki műhelyben.

1631-ben Johann Georg Salzbrunn (más forrásban Salzenberger)[31] nagyszebeni szász ágyúöntő kezdett dolgozni Sárospatakon s október végére néhány ágyú készen is állott, melyeknek kipróbálását Rákóczi pataki főkapitányának, Rőthy Orbánnak elrendelte.[32] Ebből a sorozatból származik az 1642-es pataki és az 1711-es munkácsi leltárban egyaránt szereplő *Szarka, Szajkó, Gerlice* és *Rigó* nevű négy tízfontos „madaras ágyú" (az utóbbit a pataki leltár 1633-as évszámmal jelöli meg, de a munkácsi leltár adatai más esetekben megbízhatóbbnak látszanak, ezért ezúttal is a munkácsi leltár 1631-es megjelölését fogadhatjuk el). 1632 januárjában a pataki műhelyben beállott ólomhiány miatt Salzbrunnt a fejedelem Gyulafehérvárra rendelte,[33] ahol 1631 őszén szintén folytak öntési munkálatok. Az ekkori fehérvári öntőmester nevét nem ismerjük, de jó szakember lehetett, mert a fejedelem dícséri, hogy szemeláttára három falkont öntött meg egy-egy félóra alatt s már készül a negyedik megöntéséhez is.[34] Talán akkor, vagy közvetlenül ezután készült Fehérváron az a tízfontos és két 25 fontos ágyú, me-

[26] HK 1888. 178. o.
[27] Ld. pl. az Okmánytárban Liders kérvényéhez tett megjegyzéseit.
[28] Sűrű levelezést folytatott Rákóczi pl. a pataki műhely felügyeletét ellátó Rőthy Orbán főkapitánnyal (TT. 1898. 67. o., 1899. 386, 582. o.), majd Debreczeni Tamás jószágkormányzóval. (HK 1888. 178. s köv. o.)
[29] HK 1888. 180. o.
[30] U. o.
[31] Nevét az 1711-es munkácsi leltár összeállítója és egyik ágyújának 1878. évi leírója Saltzbrun-nak, az 1642-es pataki leltár készítője Saltzenbergeus-nak olvasta.
[32] TT 1898. 67. o.
[33] U. o. 1899. 386. o.
[34] U. o. 1898. 67. o.

lyekről az 1636-os fogarasi leltárban esik szó.[35] Mindenesetre 1631-ben öntötték Fehérvárt a munkácsi leltárban szereplő 5 fontos falkont és azt a 10 fontos ágyút, melyen Rákóczi neve mellett az ifj. Bethlen Istváné állt s a felirat szerint a vajdahunyadi vár számára készült.

A fehérvári műhely tehát a fejedelem engedélyével magánfeleknek is dolgozott. Ez a gyakorlat egyébként mindvégig fennmaradt, mert pl. 1642-ben a havasalföldi vajda számára harangokat öntöttek Fehérvárt.[36] Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a fehérvári ágyúöntő műhelyben az első ismert erdélyi manufaktúrát sejtjük. Ezt a feltételezést azonban csak további kutatások igazolhatják.

1632 nyarán Salzbrunn visszatért Patakra s magával hozta az újabb sorozat „madaras ágyúhoz" való díszítő formákat. Róthy leveléből tudjuk, hogy ezek madarakat (fürj, fogoly, haris, veréb) ábrázoltak.[37] Valóban ezeknek és más hasonló formáknak felhasználásával öntötte Salzbrunn 1632-ben a *Galamb* és *Szarvas*, 1633-ban pedig a *Fogoly* és *Veréb* nevű 10 fontos falkonokat, melyek szintén szerepelnek az említett pataki és munkácsi leltárakban, sőt a Szarvas-ágyú, mint fentebb említettük, még 1778-ban is is megvolt Bécsben. Ugyancsak 1633-ban öntött Salzbrunn három 30 fontos dupla csatakígyót, *Krokodil*, *Sárkány* és *Basiliskus* névvel, ezek közül az első a pataki és a munkácsi, a két utóbbi azonban csak a pataki leltárban található. Ennek az ágyútípusnak a díszítése is hasonló volt a madarasakéhoz, az állatábrázolás, a rávonatkozó latin vers, a zsoltárvers, Rákóczi közismert „non est volentis..." kezdetű jeligéje, címe, címere, valamint az öntő neve és az öntés éve voltak láthatók rajta.

Ez az a pontosan keltezhető ágyúanyag, melyet a két műhely első három, igen termékeny évéből ismerünk, bizonyos azonban, hogy ennél sokkal többet öntöttek ezekben az években, csakhogy nem maradt írásos nyoma, vagy lappang valahol a vonatkozó adat.

Salzbrunn 1642 előtt meghalt (az akkor készült említett pataki leltár mint elhúnytról emlékezik meg), pataki működése azonban valószínűleg már 1633-ban félbeszakadt, mert ettől kezdve 1641-ig sem az ő, sem más nevével jelzett, Patakon öntött ágyúval nem találkozunk. Sőt gyulafehérvári ágyúnak sem került elő nyoma ebből az időszakból. Lehetséges, hogy Rákóczit lekötötték a trónja megszilárdításáért folytatott küzdelmek (Zólyomi, Székely Mózes, majd Bethlen István ellen) s ezért a nagyszabású ágyúöntési kezdeményezés abbamaradt, vagy erősen lefékeződött. Teljes szünetelés azonban, ismerve Rákóczi következetes, kitartó természetét, aligha állott be s talán a későbbi kutatás kideríti majd ennek az időszaknak ágyúöntési tevékenységét is.

35 V. ö. 13. sz. jegyzet.
36 TT 1892. 711. o.
37 U. o. 1899. 582. o.

A második nagyarányú ágyúöntési korszak 1641-el kezdődik s nyilvánvaló összefüggésben áll a magyarországi hadjáratra való készülődéssel. Szalárdi írja, hogy Rákóczi a hadjárat előtt „már néhány esztendőktől fogva minden munitiokkal, öreg lövőszerszámokkal, mozsárokkal, tüzes szerszámokkal, laptákkal, gránátokkal, jó pattantyúsokkal várait és zaigházait elkészítette."[38] A munka 1641-ben mindkét műhelyben megindult. A pataki műhelyben Hans Hohlte, Fehérváron a braunschweigi Anton Uten (a forrásokban: Antoni mester) vezették az öntési munkálatokat. Hohlte nyilván csak Salzbrunn halála után kerülhetett Patakra, Uten alkalmaztatásának idejéről azonban még ennyit sem tudunk, mivel a harmincas évek elején Fehérvárt működő mester nevét nem ismerjük s így az akár Utennel is azonos lehetett. A két műhely 1641-ben is a bevált „madaras ágyúk" öntését folytatta. Ebben az évben került ki Hohlte keze alól a *Fürj nevű* 10 fontos falkon, Uten pedig ugyanakkor az *Oroszlán, Róka, Hiúz, Medve, Farkas, Borz, Bölény, Tigris, Jávor* és *Párduc* nevű azonos méretű ágyúkat öntötte. Mindezeket leírja a munkácsi leltár. Ezzel a 10 fontos „madaras ágyúból" Rákóczinak legalább két tucat (valószínűleg több is) állott már rendelkezésére s rátérhetett másfajta lövegek készíttetésére. 1642-ben Patakon (talán Hohlte vezetésével) már négy különböző típusú ágyút öntenek, a forrás szerint (1642-es leltár) egy-egy példányban, éspedig 3, 8, 10 és 15 fontosat. A 10 fontos nyilván a „madaras ágyúk" sorozatának egyik késői darabja volt, a másik három típusból azonban a 8 és 15 fontosok leírását nem ismerjük, hacsak a munkácsi leltár egyik ismeretlen korú, de I. Rákóczi György fejedelmi címerével díszített 7 fontosnak írt ágyúja nem azonos a 8 fontos típussal. Viszont bizonyosra lehet venni, hogy a munkácsi leltárban leírt 10 rövid, ú. n. szűkített porkamrájú, Rákóczi fejedelmi címerével ellátott 3 fontos ágyú azonos a Patakon 1642-ben öntött 3 fontos típussal. Ebből az is következik, hogy valójában nem egy-egy példányban, hanem sorozatokban öntötték Patakon a „madaras ágyúk" mellett a többi fajtát is. Az öntési munkálatok Fehérvárt is folytatódtak, mégpedig nagy arányokban, mert 1642 őszén Rákóczi jelentős mennyiségű ólmot követel a brassóiaktól[39], de hogy mit és mennyit öntött ekkor Uten, nem tudjuk. Mindössze 1643 végéről van adatunk egy 15 fontos löveg öntésének előkészületeiről, melyhez az ólmot Váradról küldték.[40]

A magyarországi hadjárat idejéről (1644—45) nincs adatunk ágyúöntésre, de már 1645 végén, alighogy visszaérkezett Fehérvárra, Rákóczi mindkét műhelyét újra teljes erővel munkába állította. Nagy feladatot kellett megoldaniok: Rákóczi ugyanis élete utolsó éveit a hét vármegye-

38 *Szalárdi* 147. o.
39 TT 1893. 312, 320. o.
40 *Szilágyi Sándor:* A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. 115. o.

vel megnövekedett országának katonai újjászervezésére, mindenekelőtt a várak építésére és tüzérségi felszerelésére fordította. Ezidő alatt szinte állandóan úton volt Magyarország és Erdély között, személyesen sorra látogatta a várakat és a legaprólékosabb kérdésekben is önmaga intézkedett.[41] Ezzel az újjászervezési akcióval áll kapcsolatban az Okmánytárban közölt két fogarasi tüzérségi utasítás is. A várak különböző szükségleteinek kielégítésére az ágyúöntés terén is változás állott be, mostmár a két műhely a legkülönbözőbb kaliberű lövegeket kezdte előállítani. 1645—46 teléről egy-egy fehérvári és pataki öntési szakaszról elég részletes források maradtak fenn ahhoz, hogy technikai és pénzügyi vonatkozásban is jobban beletekinthessünk a műhelyek életébe.[42]

Gyulafehérvárt továbbra is Uten vezette a munkát, melynek méreteire jellemző, hogy két hónap alatt[43] 10 nagy ágyú megöntéséhez és felszereléséhez a mesteren és legényein kívül 248 kovács, 47 lakatos, 16 ötvös, 80 kerekes és 84 ács közreműködése volt szükséges. Ezek természetesen nem voltak a műhely állandó munkásai, hanem időszakosan szerződtették őket. A megöntött ágyúk kiásását, vontatását, fúrását, mázsálását, próbálását egy nap alatt 1296 drabant, tehát egész kis hadsereg végezte. A 443 mázsa 25 font bronzon („matériás réz") és 220 mázsa vason kívül rengeteg viasz, faggyú, terpentin, szalonna fogyott el a formák kikenése és az öntés során, a kemencéhez pedig 33 szekér kovácsszenet és 105 szekér fát használtak el. Mikor az ágyúk lafettára („agy"-ra) és két-két kerékre szerelve, puskapormérő kanalakkal, döröckölő (töltő) rudakkal, tisztítórudakkal, láncokkal, kötelekkel, pótkerekekkel és póttengelyekkel, emelő csigával, vasásókkal ellátva készen állottak, a végső elszámolás szerint egy-egy ágyú 3535.29 forintba (akkori érték szerint mintegy 200 hízott ökör árába) került. Ebből az összegből az ágyúmester a felhasznált bronz minden mázsája után 4.50 forintot kapott, ebből kellett azonban legényeit, sőt a díszítést készítő ötvösöket is fizetnie, akik a fejedelemtől csak természetbeni ellátást kaptak a munka tartamára.

Ugyanez volt a fizetése az egyidejűleg Patakon dolgozó Hermann Liders ágyúmesternek is, aki 1645—46 telén 12 négyfontos falkont öntött 137 mázsa és 27 font bronzból. Ezenkívül ugyanő két harangot is készített. Ezek az ágyúk is 1646 januárjában már készen voltak, csak tisz-

41 HK 1888. 177. o.

42 *Szendrey János:* A sárospataki és gyulafehérvári ágyúöntőházak a XVII. században, I. Rákóczi György idejében. (HK 1891. 117. s köv. o.)

43 Szendrey valószínűleg helytelenül olvasta a július 20-iki dátumot, mert az eredetiben bizonyára február 20 állott, ugyanis a szóbanforgó 10 nagy ágyú csak azokkal a tokaji vár számára készült 24 fontos lövegekkel lehet azonos, amelyekről 1646. január 19-én Rákóczi azt írja, hogy négy hét alatt elkészülnek (HK 1888. 179. o.) és amelyek március 1-én valóban már útban is voltak rendeltetési helyük felé. (U. o.) A munkálatok rövidebb idejét bizonyítja egyébként az is, hogy a kovácsoknak kiadott hetipénz (szokás szerint fejenként 40 dénár) összege kb. két és fél heti munkát tételez fel.

tításuk és felszerelésük hiányzott. A fejedelem úgy rendelkezett, hogy „küldjék be" őket, tehát valószínűleg valamelyik erdélyi vár számára készültek.[44] Talán ebből, vagy egy megelőző sorozatból való az a Liders nevével és 1645-ös évszámmal jelzett darab, melyet a munkácsi leltár 5 fontosnak tüntet fel.

Liders 1646-ban is dolgozott a fejedelemnek, bár Debreczeni Tamás jószágkormányzó részéről sok panasz merült fel ellene. Azzal vádolta, hogy csak húzza-halasztja az időt, legényeivel együtt felveszi az ellátást, de nem szorgalmazza az öntést. Liders viszont azzal védekezett, hogy idejét állandóan a tisztviselők utáni szaladgálással kell töltenie, mert nem adják keze alá a szükséges anyagokat. Rákóczi úgy értesült, hogy Liders mindennek ellenére kitűnő szakember, ezért utasította Debreczenit, hogy adjon melléje külön tisztviselőt, aki ösztönözze s egyúttal gondoskodjék a fennakadásmentes anyagellásról. Egyúttal azonban visszautasította Liders túlzott anyagi követeléseit (a szokott 4.50 helyett 6 forintot kért mázsánként).[45] Mindenesetre igyekezett magát biztosítani arra az esetre ha Liderstől mégis meg kellene válnia és sürgette külföldi követségben járó emberét, Mednyánszky Jónást, hogy szerezzen számára megfelelő ágyúöntő mestert.[46] Liders végül is megmaradt a fejedelem szolgálatában, aki utasította Debreczenit, hogy a régi feltételek mellett újra szerződtesse, mert „noha részeges az öntő és restes is, de mind jó mesternek mondják."[47] Nem tudjuk azonban, hogy 1646-ban milyen ágyúk készültek Patakon. Talán új „madaras" sorozatot öntöttek, mert 1646 márciusában Debreczeni Fehérvárra madaras formákat küldött be, valószínűleg jóváhagyás végett.[48] Ez esetben kapcsolatba lehet hozni Liders működését azzal a 10 darab madaras ágyúval, melyeket 1704-ben a szatmári várban leltároztak, de amelyekről (I. Rákóczi György nevének említésén kívül) részletesebb leírás nem maradt fenn. Mivel Szatmár 1645-ben jutott végleg Rákóczi kezére, valószínűleg látszik, hogy (mint Tokajt is) új tüzérségi felszereléssel látta el s így kerülhettek oda a szóbanforgó ágyúk. Ugyanez a leltár Rákóczinak egy 12 fontos ágyúját is említi, talán ez is etájban készülhetett.[49] Annyit tudunk, hogy 1644-ben továbbfolyt a magyarországi várak felszerelése, mert 1646 őszén újabb ágyúk érkeztek Erdélyből a tokaji vár számára[50], ami egyúttal azt is mutatja, hogy Fehérvárt sem szakadt meg az ágyúöntési tevékenység.

A fehérvári műhely 1646. évi öntvényeiről ennél az egy adatnál többet nem tudunk. Talán ebben az időben készült itt a pocsaji új vár

44 HK 1888. 179. o.
45 U. o. 180. o.
46 TT 1882. 327. o.
47 HK 1888. 180. o.
48 U. o. 1179. o.
49 Sz. 1870. 418—419. o.
50 HK 1888. 181. o.

számára a már említett 24 „középszerű ágyú". 1647 tavaszán újabb 6 ágyú állt készen a műhelyben, melyek próbára vártak s egyidejűleg Rákóczi elrendelte 11—11 darab tíz, nyolc és hat fontos tarack öntését, mégpedig az „azelőtt megöntött forma szerént öntve", tehát már előbb is készültek tarackok Fehérvárt. De sem ezekről, sem a régebbiekről nem maradt fenn közelebbi leírás. A fejedelem technikai utasításokat is adott az öntéshez: a mester egyszerre 6 formát készítsen s így 6 sorozatban készítse el a taracokokat lehetőleg 3 hét alatt, vagy még hamarabb.[51]

Ezalatt Patakon Liders egy sorozat nagy falkont öntött, mégpedig valószínűleg egyszerre többféle kaliberűt, mert a munkácsi leltárban az ő neve alatt, 1647. január 6-iki dátummal már egy újabb 12 fontos sorozat 16 darabja állott próbára készen.[52] Júliusban egy vagy több 18 fontos falkon készült Patakon, melyek közül egyik Liders nevével és 1647. július 9-iki dátummal szerepel a munkácsi leltárban. Az év második felében pedig 24 tarack és 6 darab 28 fontos ágyú került ki Liders keze alól,[53] aki így Uten mellett kétségkívül Rákóczi legeredményesebb ágyúmestere volt. 1648 tavaszán azután azzal vett búcsút Pataktól, hogy egy negyedévre Lengyelországba megy dolgozni, majd visszatér a fejedelem szolgálatába.

Ezek az utolsó adatok, melyek Rákóczi két ágyúöntő műhelyéről eddig napvilágra kerültek. 1648-ból nincs nyoma ágyúöntésnek, bár aligha állt meg a munka. A későbbi kutatás talán ez utolsó év eredményeire is világosságot fog deríteni.

Már a fenti, bizonyára igen hiányos felsorolásból is megtudjuk, hogy I. Rákóczi György többszáz különböző kaliberű ágyút öntetett, melyekre jellemző egyrészt, hogy egységes sorozatokat képeztek, másrészt, hogy többnyire közép- és nagykaliberű darabok voltak. A források nagy többségben falkonokról emlékeznek meg, ezek közt is nagy számban szerepelnek a 10 fontos „madaras ágyúk". Tarackok öntéséről kevesebbet hallunk, azt is csak 1645 után. Jellemző, hogy az ismert kaliberű Rákóczi-tarackok szintén a nagyobb méretűek sorába tartoznak. A mozsarak dolgában még rosszabbul állunk, ezekből csak kettőről van adat, viszont ezek is kivételesen nagyok, 35 fontosak. Rákóczi tehát nem sajnálta a pénzt és az anyagot, hogy komoly tüzérséget hozzon létre. Viszont a XVI. században még sűrűn alkalmazott, de később már nem igen használt ágyúkolosszusok Rákóczi öntvényeinek sorában sem szerepelnek, bár egyet, Báthory Zsigmond híres *Farkas* nevű ágyúját, mely sokáig sutba dobva hevert, ő szereltette és állíttatta fel Fehérvárt.[54]

51 U. o. 182. o.
52 U. o.
53 Ld. Liders kérvényeit a függelékben.
54 Sz. 1870. 416. o.

Újabbakat azonban ebből az elavult típusból nem öntetett, falkonjai legfeljebb 30 fontosak voltak.

Hátra van még, hogy az egyes várak tüzérségi felszerelését szemügyre vegyük. Rákóczi ágyúi mind a várakba kerültek s a bástyákra voltak felállítva. Egyetlen esetet sem ismerünk, hogy az ágyúkat felszereletlenül arzenálban tartották volna, még a kivételesen nagy sárospataki ágyúpark is várvédelemre volt beosztva. Külön tábori tüzérség akkor még nem volt s a mezei harcra vagy ostromra esetenként a jobban felszerelt várak lövegeinek egyrészét használták fel.

Arról, hogy egyes várak hogyan voltak ágyúval ellátva, sajnos, nem sok adatot sikerült találnom, de ezen a téren is sokat pótolhat a további kutatás. Sárospatakon 1642-ben 1 negyvenfontos, 3 harmincfontos, 2 tizenötfontos, 9 tízfontos, 3 nyolcfontos és 1 háromfontos ágyú, 10 kis, 4 kétfontos, 6 kétfonton felüli és 11 ismeretlen kaliberű tarack, valamint 5 mozsár volt.[55] Igen jól felszerelt vár volt már Bethlen idejében Fogaras. Itt Rákóczi 1632-ben 1 huszonötfontos, 2 tízfontos, 2 nyolcfontos, 10 hatfontos, 1 négyfontos ágyút és 4 kisebbfajta tarackot, valamint 4 mozsarat talált.[56] 1636-ig ezt a készletet 1 huszonötfontos, 3 tízfontos ágyúval, 5 nagyobbfajta tarackkal és 1 mozsárral egészítette ki, viszont elvitetett innen 3 hatfontos ágyút (talán beolvaszttatta).[57] Ebben az esetben is meglátszik az a törekvése, hogy nagyobb kaliberű lövegekkel fejlessze tüzérségét. Később Fogaras ágyúparkja még jobban kiépült, de pontos adatokat 1636 utánra nem találtam. Természetesen nem minden Rákóczi-vár volt ilyen gazdagon ellátva ágyúkkal. A szerencsi kastélyban pl. 1632 és 1648 között nem változott a lövegek száma, mely egyébiránt is igen szerény volt, mert mindössze 4 tarackra korlátozódott.[58] Ennél jóval nagyobb ágyúállományt kell feltételeznünk olyan fontos várakban, mint Munkács és Várad. Egy ismeretlen dátumú munkácsi kimutatásban (valószínűleg 1630 körülről) ugyan mindössze 12 tarack szerepel,[59] de nem kétséges, hogy Rákóczi ezeket is kiegészítette. Váradon viszont 1636-ban többek között 16 nagy „lövőszerszám", valószínűleg falkon volt[60] s itt is jelentős lehetett a Rákóczi által beállított új löveganyag. Összehasonlításul megemlítem, hogy ugyanebben a korszakban magyar főurak kezén levő várak tüzérségi felszerelése messze mögötte maradt a sárospatakinak és a fogarasinak. Igy Regécen 1644-ben mindössze 9 kis, 2 kétfontos és 2 nagyobb tarackot tartottak.[61]

55 TT 1879. 154. s köv. o.
56 Ld. az Okmánytárban közölt leltárt.
57 Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptiones 14/40.
58 Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptiones 41/24, 41/45. Neoregestrata Acta 786/17., Archivum fam. Rákóczi f. B. 1608. 313. sz.
59 Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum familiae Rákóczi f. B. 1606. 320. sz.
60 *Szilágyi Sándor:* A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése 22. o.
61 Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum familiae Rákóczi f. B. 1608. 319. sz.

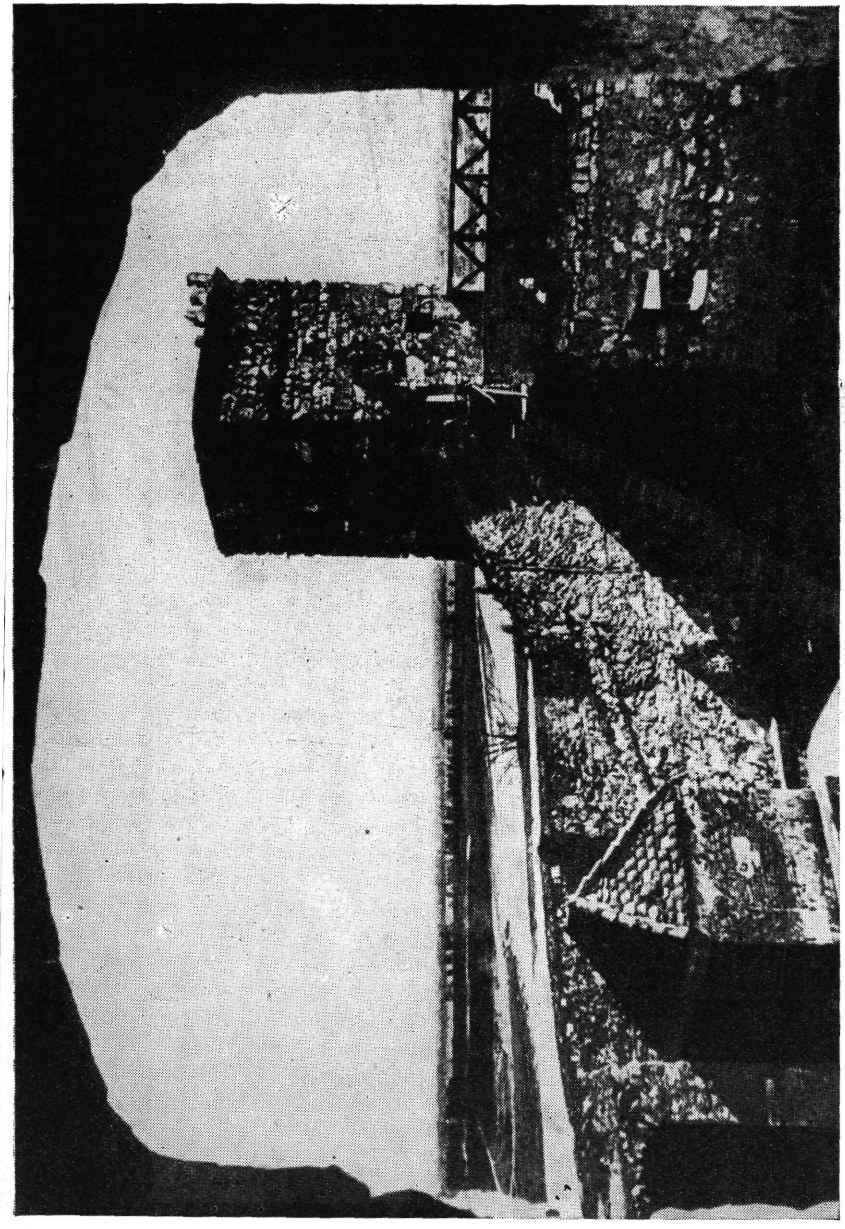

A sárospataki vár ágyútornya.

Ecsed viszont id. Bethlen István birtoklása (sőt valószínűleg már Bethlen Gábor) idején is a jól ellátott helyek közé tartozott, mert 1644-ben 3 huszonnégy fontos, 1 húszfontos, 1 tízfontos, 3 kilencfontos, 1 hatfontos, 3 kétésfélfontos ágyú, 1 kicsi meg 11 nagyobb tarack, valamint 2 mozsár volt a várban.[62] Különösen fontos volna tudni, hogy az 1645—1648 közötti újjászervezési időszakban Rákóczi milyen számú és kaliberű lövegekkel látta el erdélyi és magyarországi váraît, de ehhez még hosszas kutatómunka szükséges.

Bármennyire is hiányosan ismerjük I. Rákóczi György ágyúöntéseinek történetét, a fenti adatok is azt mutatják, hogy ezen a téren a fejedelem rendkívüli erőfeszítéseket tett. Különösen nagyarányúnak kell tekinteni a tüzérség fejlesztésére irányuló törekvéseit, ha egybevetjük azokat a korabeli erdélyi állam gazdasági teherbíró képességével. A XVI. századi Magyarországon a termelő erők fejlődése, főleg az iparban, de a mezőgazdaságban is, erősen elmaradt a nyugateurópai országok mögött. A munka kisebb termelékenysége miatt a korszerű tüzérség megteremtése sokkal nagyobb gondot rótt a magyarországi dolgozókra és sokkal több gondot okozott a fejedelemnek, mint nyugaton. Nyers számítások alapján legalább 300-ra kell tennünk a Rákóczi által öntetett közepes és nagyobb ágyúk számát s a fehérvári öntőműhely fentebb ismertetett elszámolása alapján körülbelül 3000 forintra egy-egy ágyú öntési és felszerelési költségét. Ez azt jelenti, hogy Rákóczi uralkodása alatt legalább 900.000 forintot költött ágyúk öntésére. Ha a korabeli Rákóczi-birtokok jövedelmét tekintjük, hozzávetőleges számítással 30—40 forintra becsülhetjük egy jobbágyháztartás után az összes bevételt, melynek egy része természetesen rámént a birtokkezelés költségeire (tisztviselők fizetése, gazdasági berendezések fenntartása stb.). Ezek szerint minden ágyú előállítása 100 jobbágy évi többlettermékét emésztette fel. Mivel pedig Rákóczi a szóbanforgó ágyúknak legalább felét 1645 és 1648 között öntette, ezekben az években átlagban 5000 jobbágycsalád többlettermékét fordította ágyúöntésre. A családi és kincstári birtokokon élő mintegy 30.000 jobbágycsalád egyhatodának kizsákmányolása tehát a tüzérség fejlesztésére szolgált.[63] Ezek a számok természetesen csak a jobbágymunka termelékenységének és az ágyúöntés költségeinek arányait érzékeltetik, s nem jelentik azt, hogy az ágyúöntés anyagi alapját kizárólag a földesúri jövedelmek biztosították, hiszen Rákóczinak egyéb természetű bevételei is voltak (adók, vámok), melyeknek egyrészét szintén tüzérségének kiépítésére használta fel. Az azonban kétségtelen, hogy az ipar fejletlensége miatt a tüzérségi kiadások hatalmas terheit túlnyomó részben a földmívelő jobbágyság viselte,

62 Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptiones 13/11.
63 Ld. I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai c. forráskiadványom bevezetését. (Bp. 1954.)

ami az állami központosítás egyéb szükségleteivel együtt hozzájárult a parasztság kizsákmányolásának fokozásához. Rákóczi tüzérségének aránylagos fejlettsége és az anyagi erőforrások korlátozottsága közti ellentét is érzékelteti az erdélyi központosítás jelentőségét: a fejedelmek államszervező tevékenysége hihetetlen erőfeszítésre tudta mozgósítani a társadalmat a függetlenségi harc érdekében.

2. I. Rákóczi György tüzérei

A rendkívül nagy költség ellenére ágyút aránylag még könnyebb volt előállítani, mint a megfelelő tüzérségi emberanyagot biztosítani. Az akkori tüzéreknek a kor viszonyaihoz képest jelentős technikai képzettségre volt szükségük. Ha a ballisztika még gyermekcipőben is járt, az ágyúk kezeléséhez mégis szükséges volt valamelyes számítási készség, emellett a XVII. századi tüzérek („pattantyúsok") az ágyú kezelése mellett a szertüzérség feladatait is ellátták a salétromfőzéstől, puskaportöréstől kezdve egészen a „tüzes szerszámok" készítéséig. A magyarországi ipar fejletlensége mellett igen kislétszámú volt a képzett tüzérek száma s ezek is az iparilag aránylag előrehaladott német városokból kerültek ki. Rákóczi tüzéreinek túlnyomó többsége német volt, noha igen sokan közülük jól beszéltek, sőt írtak magyarul.

A pattantyúsokat Rákóczi rendesen egy évre szerződtette, de ha beváltak, igyekezett őket szolgálatában megtartani, mert ritkán lehetett megfelelőt találni. Rákóczi levelezése telve van a pattantyúsok megszerzésének nehézségeiről szóló panaszokkal. Igy pl. testvére, Rákóczi Pál országbíró 1634-ben azt írta a fejedelem jószágkormányzójának, hogy makovicai közös ágyúikhoz „nem volna utolsó, ha egy jó s hív pattantyúsra is gondviselés lenne, ki nélkül haszontalan az lövőszerszám". Mivel ilyent nehéz találni, csodálkozik, hogy bátyja udvarbírója nem szerződtetett egyet, akit hozzá küldött.[64] 1636-ban, mikor Bethlen István támadása küszöbön állott, a fontos Kővár parancsnoka, Rőthy Orbán úgy tájékoztatta Rákóczit, hogy „kiváltképpen emberre volna szükségünk... Lövő szerszámot is rendel Nagyságod ide, de úgy látom, Kegyelmes uram, az mennyi lövőszerszáma Nagyságodnak itt vagyon, ahoz is elégtelenek vagyunk. Két pattantyúsunk vagyon, de azok oly roszszak, hogy az fizetést is kárlom nekik, ezek sem tüzes szerszámot, sem port csinálni nem tudnak, még kisebbet is annál."[65] Komoly szervező munkára volt tehát szükség ahhoz, hogy Rákóczi elérhesse az 1644—45-ös hadjárat szép tüzérségi eredményeit.

Rákóczi már fejedelemsége előtt mindent megtett, hogy váraiba, főleg Sárospatakra képzett pattantyúsokat szerezzen. Egy-egy várba job-

64 TT 1884. 670 o.
65 U. o. 1891. 345. o.

bára csak egy pattantyús jutott, egyedül Patakon volt több tüzér, élükön a főpattantyússal (a forrásokban: czajbert, a német Zeugwart szóból). A pataki főpattantyúsok közül névszerint csak Hans Zwiek ismeretes, aki 1634 és 1637 közt szolgált „tudományos pattantyús mesterségével" s betegség címén kérte és kapta meg elbocsátását.[66] 1648-ban említik Joachim Graffberger fogarasi pattantyúsnövendék meghalt apját, aki pataki főpattantyús volt.[67] Valószínűleg ennek helyére fogadta Rákóczi számára Szentpáli István Danzigban azt az ismeretlen nevű tüzért, akiről Rákóczi 1647. május 29-én azt írta Debreczeni Tamásnak, hogy „nem egy közönséges czaibort, hanem ugyan derék ember, kinek mása, mi nem igen hisszük, hogy legyen sem ez országban, sem ott kinn Magyarországban, Komárom, Nagy-Győr és Érsekújváron kívül."[68] A pataki pattantyúsok közül a következők ismeretesek: Sztix János (1627), Diklai Stratzer Péter (1629), Rott Mátyás (1630), Opitz Menyhért (1634), Lőcsei Strasser János (1636), Bárfai Charausz Lőrinc (1639) és Lőcsei Koch Tamás (1639), továbbá az 1644—45-ös hadjáratban fogságba esett és a fejedelem szolgálatába állt Kurtzweil György és Heert János.[69] Az Okmánytárban közölt jelentésben szereplő Koch Tóbiás volt pataki, akkor fogarasi tüzér valószínűleg azonos a fenti Koch Tamással. 1648 után kicserélődött a pataki tüzérség, mert 1652-ben a következő nevekkel találkozunk: Jacob János, Albert György, Wittemberg János, Kemény János, Kinter Pál, Klein János, Czernak György, Makosi György, Sulcz Márton.[70] Ezek közt legalább kettő (Czernak és Makosi) nyilván magyar s mivel egyiknek a neve sem ismeretes előbbről, feltehető, hogy ők már Rákóczi saját nevelésű tüzérei. Ez az utóbbi névsor egyuttal tájékoztat a pataki pattantyúsok létszámáról is. Lórántffy Zsuzsanna, aki 1652-ben özvegységben bírta a várat, bizonyára nem növelte, sőt inkább csökkentette a tüzérségi kiadásokat (így pl. a fentebb említett danzigi főpattantyús már nem volt ott, mert az ő fizetésének megfelelő állású tüzér nem szerepel a névsorban), ezért I. Rákóczi György utolsó éveiben a pataki tüzérek számát legalább 10—12-re kell becsülnünk. Ezenkívül külön portörő mester is volt Patakon, mint 1645-ben Czeökeöli Lőrinc.[71]

A kisebb jelentőségű várakban már jóval kevesebb tüzért tartottak. Említettük, hogy Makovicára Rákóczi Pál a fejedelemmel közösen akart egy pattantyúst fogadni. Szerencsen egyáltalán nem volt pattantyús,[72]

66 Országos Levéltár, Kamarai lymbus II/10. fol. 274.
67 Ld. Knauffel Jakab jelentését az Okmánytárban.
68 TT 1887. 225. o. és HK 1888. 183. o.
69 Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum Familiae Rákóczi f. B. 1606. fol. 309, 399, 409, 440, 443, 460. és *Iványi* 1928. 29—31. o.
70 Országos Széchenyi Könyvtár kézirattára, Fol. Hung. 105. p. 18—19.
71 Országos Levéltár, Kamarai lymbus II/10. fol. 679.
72 Sem az 1631-es (Országos Levéltár, Rákóczi-Aspremont lt. c. 59. f. 2. no. 29.), sem az 1652-es (Országos Széchenyi Könyvtár Fol. Hung. 105.) szegődményjegyzékekben nem szerepel pattantyús.

a csekély számú tarackot valószínűleg félig-meddig hozzáértő katonák vagy drabantok kezelték. Kőváron 1636-ban két pattantyús volt alkalmazva, egy bizonyos Ábrahám és Szőcs Mátyás[73], de már láttuk, hogy Rőthy Orbán nem sokra tartotta tudományukat. Jellemző a pattantyúsokkal való takarékoskodásra, hogy mikor Kővár az ország megnövekedése folytán Szatmárral és Nagykállóval szemben vesztett hadifontosságából, többé nem alkalmaztak benne tüzért.[74] Görgény váráról csak 1659-ből van adatunk, akkor egy pattantyús és egy portörő szolgált ott,[75] valószínűleg I. Rákóczi György idejében sem volt sokkal több tüzér ebben a várban. Az 1652-es, már idézett szegődményjegyzék Tokajban 4, Regécen 1 pattantyúst, Munkácson 4 pattantyúst és 2 portörőt tüntet fel, I. Rákóczi György alatt talán valamivel nagyobb lehetett a számuk. Sajnos, nem ismerjük a gyulafehérvári és a váradi tüzérség létszámát, mely aránylag magas lehetett, viszont fennmaradt egy 1648-as névsor a fogarasi pattantyúsokról[76], mely annál jelentősebb, mivel Fogaras Sárospatakhoz hasonlóan Rákóczi fontos tüzérségi bázisa volt. Eszerint a fogarasi tüzéreknek külön kapitánya (artellariae capitaneus) volt Knauffel Jakab személyében, aki alatt Sosloszer Keresztély, Koch Tóbiás, Klázer Ágoston, Kloni János, Vartembergh Kristóf, Angyal Simon, Nathen János és Miller Mihály pattantyúsok teljesítettek szolgálatot. Ezekhez voltak beosztva a tanuló legények: Horon Frigyes, Hoffmann György, Eötves András, Takácz György, Filder János, Wenczel Keresztély és Graffberger Joachim. A létszám tehát megfelel az 1652. évi sárospatakinak, kivéve, hogy ott tanuló legényekről nem esik szó.

Ezekből a számadatokból következtetve Rákóczi egész tüzérségét sem tehetjük 60—70 főnél többre, de még ennek összetoborzása is — mint láttuk — igen nehezen ment s emellett komoly költséget emésztett fel. A pattantyúsok aránylag magas fizetést kaptak, részben készpénzben, részben természetbeniekben (búzát, bort, sört, posztót, disznót, bárányt, sót, stb.). Az eddig ismert forrásokban a legmagasabb fizetése a fogarasi pattantyúsoknak volt. Itt a főpattantyús csak készpénzben 500 forintot kapott s a természetbeniekkel valószínűleg 700 forintot is elért a járandósága, ami megfelelt a legnagyobb uradalmak vezetői, a főudvarbírók fizetésének. A többi fogarasi tüzér összes (készpénz és természetbeni) fizetése 90 és 520 forint közt mozgott, tehát igen nagy különbségek voltak közöttük, nyilván tudásuknak megfelelően. A pataki pattantyúsok fizetése 1652-ben már egységesebb képet mutat, ezek évi 100—130 forintot kaptak. Jóval kevesebb jutott a gyengébb képességű kővári tüzéreknek (45 és 130 forint, de az utóbbit 1638-ban

73 Országos Levélár, Kamarai lymbus III/8. pall. 9.
74 Az 1653-as szegődményjegyzékben (Országos Levéltár, Gyulafehérvári káptalan lt. lymbus XX. 1.) már nincs pattantyúsról szó.
75 Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum familiae Rákóczi f. B. 1606. fol. 361
76 Ld. az Okmánytárban.

70 forintra szállították le). Görgényben a pattantyúsnak 200, a portörőnek 80 forint járt. A fogarasi tanuló legények egyenként 48—76 forint készpénzfizetést s emellett bizonyára ellátást kaptak.[77] Rákóczi pattantyúsai tehát évente sokezer forintba kerültek. Ágyúkkal, puskaporral, ágyúgolyókkal, tüzes szerszámokkal együtt Rákóczi uralma alatt a tüzérségre fordított összeg jóval meghaladta a másfélmillió forintot.

Ezt a drága áron létrehozott tüzérséget Rákóczi állandóan fejleszteni igyekezett. Magyarországi hadjárata előtt nem volt országos tüzérségi szervezete, de a háborút követő nagy újjászervezés során már ennek is szükségét érezte s a svéd szolgálatban tüzérségi tapasztalatokat szerzett Maxfeld Bertalant (aki egyébként fontos diplomáciai szolgálatokat is teljesített neki), kinevezte tüzérségi felügyelőjének (universarum artilleriarum nostrarum praefectus), azzal a megbízással, hogy az ágyúöntő műhelyek ellenőrzésén kívül a várak erődítésére és tüzérségi felszerelésére is gondot viseljen.[78] Maxfeld ezirányú működéséről nem sokat tudunk, mindössze arról maradt fenn adat, hogy 1646 végén Dániából próbált pattantyúsokat szerezni a fejedelemnek.[79]

A pattantyús-hiányon Rákóczi hazai utánpótlás nevelésével is igyekezett segíteni. Láttuk, hogy Fogarasban pl. 7 pattantyús legény tanult. Ezeket jórészt maga Knauffel tüzérségi kapitány tanította, de nem minden nehézség nélkül, mert az akkori viszonylag szerény tüzérségi elméleti tudás elsajátításához is bizonyos előzetes műveltség, legalább írástudás volt szükséges s ez nem minden legénynek volt meg. Mégis, mint Knauffel idézett jelentésében olvassuk, elég jó eredményeket értek el egyesek közülük. Nehezítette az utánpótlás képzését az is, hogy a külföldi pattantyúsok féltékenyen őrizték mesterségük titkait s legfeljebb jó pénzért voltak hajlandók másoknak is megtanítani. Igy pl. Rákóczi hadseregének egyik német strázsamestere 100 forintért tanulta ki a pattantyússágot.[80] A fejedelem ezt az akadály ki akarta küszöbölni s szigorú rendeletet adott ki, hogy a fogarasi pattantyúsok ingyen kötelesek alaposan megtanítani a legényeket tudományukra.[81] További nehézséget okozott az, hogy magyarok (talán német nyelvtudás hiánya miatt is) nem szívesen vállalkoztak pattantyússágot tanulni. Fogarasi Bálint deák pl. 1647-ben csak azért volt hajlandó a már említett danzigi főpattantyús mellé tolmácsnak elmenni s egyúttal a pattantyússágot is megtanulni, mert csak ezen az áron engedte ki Rákóczi a börtönből, ahová valami kihágása miatt bezárták.[82] A magyarországi társadalom ipari és műveltségbeli elmaradottsága tehát nemcsak a tüzérségi fel-

[77] Ld. az idézett forrásokat.
[78] HK 1888. 182—183. o.
[79] TT 1887. 225 o.
[80] Török-magyarkori államokmánytár III. 255 o.
[81] Ld. az Okmánytárban közölt szabályzatot.
[82] Országos Levéltár, Kamarai lymbus II/10. fol. 516.

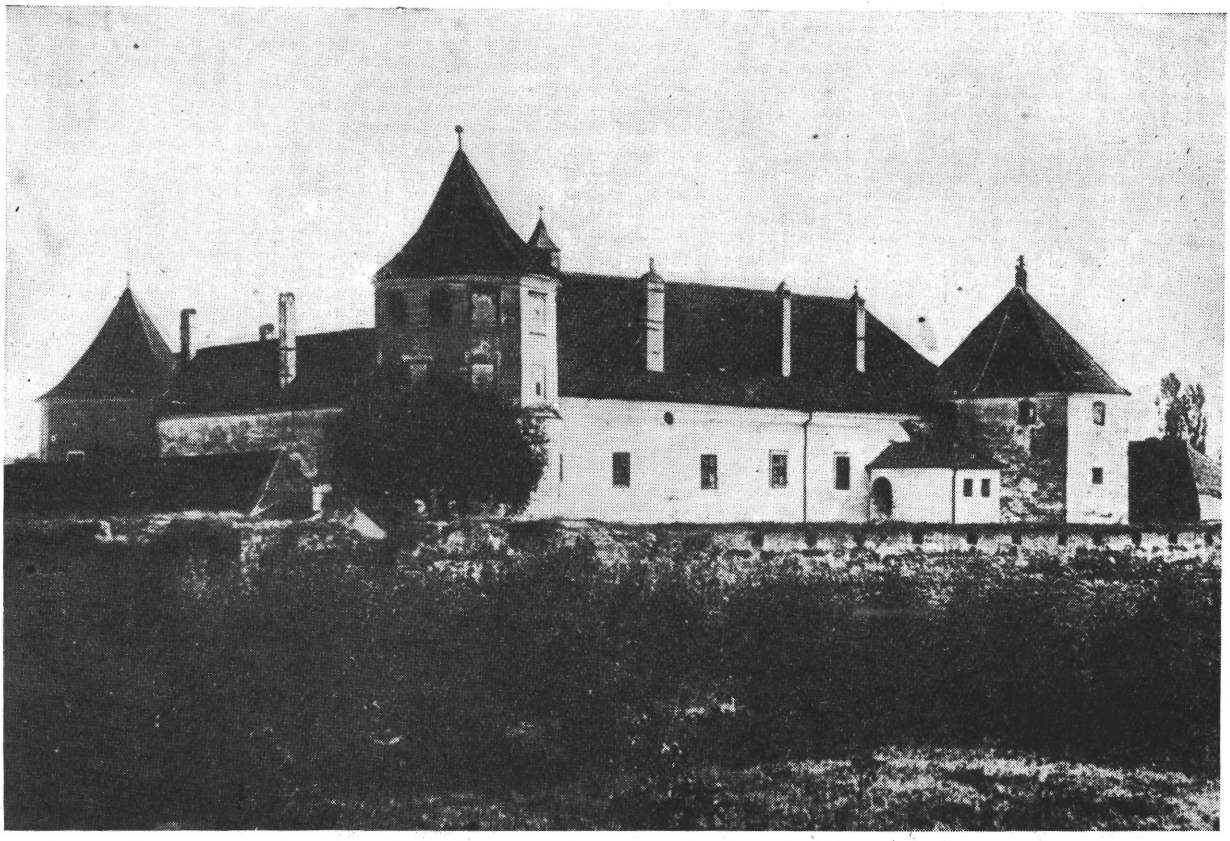

A fogarasi vár, Rákóczi erdélyi tüzérségi bázisa, a 17. században.

szerelés előállítását tette óriási feladattá, hanem a tüzérségi emberanyag kiformálását is nagymértékben akadályozta.

Annál nagyobb teljesítménynek kell tekintenünk azt, hogy Rákóczi tüzérsége az 1644—1645-ös hadjáratban jól megállta a próbát, sőt a katonai sikerekben nem nagyon bővelkedő háború során a fejedelem hadserege legjobb részlegének bizonyult.[83]

A tüzérség magvát 12 tízfontos falkon (nyilván a „madaras ágyúk" sorozatából) alkotta, melyeket két ütegre osztva, 1644 január 27-én indítottak el Fogarasból. Az egyik üteget, mely Rákóczi Zsigmond herceg hadteste mellé volt rendelve, Kristóf főpattantyús, petárdás mester vezette két maga tanította legényével. Hozzá osztottak be egy meg nem nevezett, Danzigból szerződött pattantyúst is. Az ágyúkhoz 2 petárdát, 200 golyót, 25 mázsa puskaport, 5 mázsa gyujtóport, 200 rőf kanócot s felállításukhoz szükséges szerszámokat adtak. Ezenkívül az üteghez tartozott egy tüzes szerszámokat vető mozsár is, 13 nagy, 31 kisebb és 51 félig kész tüzes szerszámmal, meg 36 gránáttal. Az üteg parancsnoka Dersi István volt, segédtisztje pedig Jakab zászlótartó.

A másik üteg a fejedelem hadtestéhez tartozott. Élén Knauffel Jakab főpattantyús (a későbbi fogarasi tüzérkapitány) állott, aki szintén két maga tanította legényt (mint Knauffel idézett jelentéséből kiderül, Kloni Jánost és Vartembergh Kristófot) vitt magával. Egy másik Jakab nevű pattantyús, „az régiek féle" szintén ide volt beosztva, de valószínűleg más várból rendelték az üteghez, mivel megérkezéséig a fogarasi Angyal Simonnal helyettesítették. Ez az üteg is a másikhoz hasonlóan volt felszerelve, azzal a különbséggel, hogy petárdát nem vittek, viszont a mozsárhoz több tüzes szerszámot (195) és gránátot (50) adtak. A parancsnokságot Dávid Ferenc viselte, ugyancsak egy lovas kisegítővel.

Ezeken kívül az expedícióhoz csatlakozott Ágoston pattantyús (nyilván a fogarasi Klázer Ágoston), akinek keze alatt egy Fehérvári András nevű legény és egy lovas volt, továbbá felügyelőként a már említett, pattantyússágot tanult Konrád strázsamester. Minden ágyúhoz egy-egy cigánykovácsot és egy-egy faragó ácsot osztottak be.

A terv szerint a menethez útközben kellett csatlakozni a gyulafehérvári ágyúknak egy pattantyússal, aki mellé a fejedelem Dévárói és máshonnan rendelt pattantyúsokat. Lőszert a magukkal vitt anyagon kívül szintén útközben, főleg Váradról kellett még felvételezniök.[84] Az egész fejedelmi tüzérség parancsnoka Mikes Mihály volt.[85]

[83] A hadjárat történetét *Tóth László* írta meg (I. Rákóczi György beleavatkozása a 30 éves háborúba (HK 1917), de tanulmánya sem politikai, sem katonai tekintetben nem éri el a tudományos színvonalat, tüzérségi vonatkozásban pedig úgyszólván semmit sem mond. A kérdést újra fel kell dolgozni.

[84] HK 1919. 149. s köv. o.

[85] *Szalárdi* 159. o.

A tüzérség elindításának feladata viszont Kemény János fogarasi főkapitányra, a hadjárat egyik generálisára várt. Az akkori közlekedési viszonyok közt ez olyan nagy körültekintést igényelt, hogy hetekig tartó tanácskozások előzték meg. Mindenekelőtt a szekerekről kellett gondoskodni, mert Rákóczi seregében az ágyúkat nem taligával fogatolták (noha ez már akkor ismeretes eljárás volt), hanem szekerekre rakva szállították. Ilyen nagy vasas szekerek különböző súlyú falkonok szállítására pl. a sokszor idézett 1642-es pataki leltárban is előfordulnak. Az ágyúk szállítása Erdélyben már a XVI. század óta a szász papok kötelessége volt, akik ezzel váltották meg adókötelezettségüket. Rákóczi azonban függetleníteni akarta magát a hadfelszerelés ilyen rendi módszereitől, mert tapasztalatból tudta, hogy sem minőségileg, sem mennyiségileg, sem határidőre nem kapja meg, amire szüksége van. Ezért legalább annyit akart megtenni, hogy maga készítteti el a szekereket a szász papok költségére. De Kemény János lebeszélte erről, aminek az lett a következménye, hogy kevéssel az indulás előtt maga Kemény volt kénytelen jelenteni: „az munitio alá rendelt 14 szekér közel sem elég". Igaz, hogy a szász szekerek kitűnőek voltak (olyanokat a fejedelem sem készíttetett volna, mondja Kemény), de elkéstek a beküldésükkel.[86] Mikor már az ütegek végre indulásra készen állottak, el kellett dönteni, hogy merre haladjanak. Téli időben Erdélyben a súlyos szekerek könnyen elakadhattak, különösen, ha előttük már a lovascsapatok tönkre tették az utat. Kemény ezért azt tanácsolta a fejedelemnek, hogy ne Marosvásárhely felé vigyék az ágyúkat, mert ott vonulnak fel a székelyek, se Marosújvár felé, mert ott viszont nehéz a Maroson való átkelés, hanem előbb Gyulafehérvárra, s onnan tovább északnak. Maga a szállítás nem a fejedelem állataival, hanem a szász székek és a megyék (végső soron a jobbágyok) igaerejével történt, ami rendszerint súlyos veszteségeket okozott a parasztságnak. Ezúttal is, Kemény javaslata alapján, három szász szék vitte a két üteget a fővárosig, onnan a gyulafehérvári ágyúkkal együtt Fehér megye Décséig, Torda megye Tordáig, Kolozs megye Szamosújvárig, ahonnan aztán a Szamos völgyén és a meszesi kapun át kellett Magyarországra kivinni őket.[87]

A menetközben újabb tüzérségi egységekkel meggyarapodott fejedelmi hadsereg utolsó hazai táborhelye Kolozsvár volt, ahonnan február 2-án indult ágyúkkal és társzekerekkel együtt a Meszesen át a császár ellen. A fejedelem és fia, Zsigmond külön-külön tevékenykedő seregrészei mellett kisebb csapatok, ugyancsak tüzérséggel felszerelve a két császári végvárat, Kállót és Szatmárt vették ostrom alá. Ez volt Rákóczi tüzérségének első komoly próbája. Kálló ugyan az első lövésekre megadta magát, de Szatmár ellenállott. Mivel a zajló Szamoson az idő-

[86] Török-magyarkori államokmánytár III. 250 o.
[87] U. o. 251. o.

járás kedvezőbbre válásáig nem tudták átszállítani a nagy falkonokat, Kemény és Gaudi csak hetek múlva tudták a tüzérséget lőtávolba hozni, akkor azonban olyan sikeresen lőtték a várat, hogy a kapitány (akinek egyik ágyúgolyó távollétében a szobájába csapott és elsodorta ágyút is) hamarosan egyezkedni kezdett, különösen, mikor gyújtóbombák is kezdtek rájuk hullani. A vár megadására azonban csak később került sor, mert közben Rákóczi megindította támadását Kassáról s Keménynek is csatlakoznia kellett, így hát Szatmárt a semlegesség ígéretével feloldotta az ostrom alól.[88] Kassa megvétele tárgyalások útján sikerült, az erdélyi tüzérség csak ijesztés céljából vonult fel a falak alá, viszont annál inkább megmutathatta tudását a falakon belül, mikor júniusban Eszterházy nádor és Götz tábornok csapatai ostrom alá vették a várost. A védelmet erdélyi csapatok látták el Rőthy Orbán vezetésével és a fogarasi pattantyúsok is derekasan viselkedtek. Mikor a császáriak kétheti sikertelen ostrom után, kiéhezve és Kemény csapatai által üldöztetve nyugat felé visszavonultak, Eperjes falairól is erdélyi ágyúk tüze fogadta őket s így folytatniok kellett csúfos futássá fajuló visszavonulásukat. Rákóczi büszkén írta haza feleségének, hogy „az fogarasi pattantyúsoknak is jó hírek meg fog köztök (t. i. a németek közt) maradni, míg egy leszen bennek, ugyancsak emberül viselték Kassán s Eperjesen magokat."[89] Rövidden rá tudatta otthon maradt idősebbik fiával, hogy a kassai tüzérség a kétheti ostrom alatt 6 mázsa és 92 font ágyúport, 33 font gyújtóport, 13 mázsa kanóczot, 1239 ágyúgolyót, valamint 2165 szakállas golyót használt el, ami tanulságul szolgáljon az otthoni várak lőszerrel való ellátásánál.[90]

A nyár folyamán az erdélyi tüzérek mint ostromlók is bizonyságot tettek tudásukról. Előbb Jeszenő várát, majd Regécet kényszerítették megadásra. Olyan jól tudtak célozni, hogy a falakon belüli lakóépületekben teljesen lehetetlenné tették a tartózkodást, sőt a kazamaták lőréseit is eltalálták. Örsi Zsigmond, Regéc kapitánya, mikor Rákóczi elé vitték, meg is kérdezte: „Hol ördögbe tanult pattantyúsok volnának azok a Nagyságodé?"[91] Az eredmények és dícséretek meggyőzték Rákóczit, hogy nem volt hiábavaló a sok költség és fáradság, amit tüzérségére fordított.

A hadjárat folyamán néhány kisebb arányú bevetés mellett, még egy komoly feladattal kellett Rákóczi tüzéreinek megbírkózniok. 1645 tavaszán a fejedelem újabb támadásra indult azzal a céllal, hogy egyesül a Brnot ostromló Tornstenson svéd tábornok seregével s együtt fordulnak Bécs ellen. Mivel komoly várvívással kellett számolni, Rákó-

88 Az ostromot maga *Kemény János* írja le „Önéletírásában" 306. s köv. o. *Tóth* i. m. több tévedés van erre vonatkozólag is.
89 *Szilágyi Sándor* i. m. 187. o.
90 U. o. 194. o.
91 *Szalárdi* 190. o.

czi még az előző évinél is jelentősebb tüzérségi erőt vonultatott fel. Március 12-re Kassára rendelte a magyarországi és erdélyi megyékre kivetett szekereket, melyekre az ágyúkat és lőszereket rakatta. Ebben az esetben nincsenek számszerű adataink a tüzérségről, csak annyit tudunk, hogy Erdélyből gránátvető mozsarakat es gránátokat is küldtek ki.[91] A Morvaországba való áttörést csak a nyár folyamán sikerült végrehajtani s a fejedelem Rákóczi Zsigmondot előre küldötte Brno alá 10.000 emberrel és 8 újonnan öntött, virágos díszű nagy faltörő ágyúval.[93] A világhírű svéd tüzérség mellett harcolni nagy vizsgaalkalom volt az erdélyi pattantyúsoknak, akik valóban részt is vettek az ostromban s csak augusztus közepén vonultak haza, mikor Rákóczit a Porta eltiltotta a további hadműveletektől. Időközben maga a fejedelem is Torstensonhoz érkezett, de már csak búcsúzni. Az elváláskor Rákóczi igen jelentős mennyiségű tüzérségi anyagot (többek közt 490 mázsa és 40 font puskaport, 2270 drb negyvennégy-, harminc-, huszonöt-, tíz- és háromfontos ágyúgolyót, sok „tüzes labdát", gránátot és petárdát) adott át a svédeknek, mintegy 22.000 forint értékben,[94] ami egyrészt az erdélyi tüzérség komoly felkészültségére, másrészt a hadjáratra kivitt lövegek típusaira enged következtetni.

Ez volt I. Rákóczi György tüzérségének utolsó haditevékenysége. Ő maga azonban nem tekintette annak. Már szóltunk arról a nagyszabású újjászervezési munkáról, melyet élete utolsó éveiben várai és tüzersége fejlesztésére fordított. Utasításai nem engednek kétséget afelől, hogy újabb hadjáratra készült. Knauffel jelentésében nem véletlenül esik nagy hangsúly a tüzérek mezei harcra való kiképzésére, a sajátosan tábori célra szolgáló tarackok sorozatos öntése (ld. fentebb) pedig arra utal, hogy tábori tüzérséget is szándékozott szervezni. Olyan apró rendelkezései, mint pl. a fogarasi híd alkalmassá tétele az ágyúk ki- és beszállítására, szállításképes puskaporos hordók készíttetése,[95] ugyancsak messzemenő terveire világítanak rá. 1648 végén bekövetkezett halála azonban megakadályozta ezeknek végrehajtását.

92 Török-magyarkori államokmánytár III. 305. o.
93 U. o. III. 328., *Szalárdi* 198. o.
94 TT 1887. 221. o.
95 Ld. a fogarasi porkoláboknak adott 1648. évi utasítást az Okmánytárban.

ESZTERGOM 1706. ÉVI OSTROMAI ÉS AZ OSTROMOKKAL KAPCSOLATOS HADMŰVELETEK

Perjés Géza

Tanulmányunk a Rákóczi szabadságharcnak egy rövid, de aránylag eléggé felderítetlen időszakával foglalkozik, mely az 1706. évi fegyverszünet lejártától Esztergom elestéig tart. Az események középpontjában Esztergom áll, melyet először a kurucok megostromolnak és bevesznek, azután a császáriak visszafoglalnak. Tanulmányunkban tekintettel vagyunk Esztergom ostromára, azonban érdeklődésünk előterében inkább a nyugati országrészeken, főleg Dunántúlon folyó hadműveletek állnak.

A kérdéses időszak elkerülte eddig a hadtörténészek figyelmét és általában magának Esztergom ostromának is csak alárendelt jelentőséget tulajdonítottak. Tanulmányunk során kiderül, hogy Esztergom birtokbavétele Rákóczi stratégiai elképzeléseiben központi helyet foglalt el: nem kevesebbet célzott, mint a nyugati országrészek szoros egybekapcsolását, tehát katonapolitikai célkitűzés volt. Sikere esetén talán más fordulatot vett volna a szabadságharc, ugyanis a Duna által elválasztott Felvidék és Dunántúl egyesítése olyan bástyát jelentett volna az ellenséggel szemben, olyan politikai, gazdasági és stratégiai bázist, mely biztosíthatta volna Rákóczi számára a hadsereg regularizálásához annyira szükséges időt.

I. A CSÁSZÁRIAK HELYZETE 1706 ELEJÉN ÉS NYARÁN

A császáriak helyzete a magyarországi hadszintéren az 1705 őszén aratott zsibói győzelem után is igen kedvezőtlen maradt. Erdély kivételével az egész ország a kurucok kezén volt. Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom, Buda, Pétervárad, Eszék, Szeged, Arad várain ugyan még császári zászló lengett és több dunántúli és felvidéki városban, valamint kisebb várban német helyőrség volt, mint Szt. Gotthárdon, Pécsett, Szigetvárott, Székesfehérváron, azonban ezeket a kuruc hadak megfigyelés

alatt tartották, Lipótvárt és Trencsént pedig erős blokád alatt. Igy ezek a császári helyőrségek elszigetelt helyzetükben nem jelentettek a császáriak számára megbízható hadműveleti alapot, sem lehetőséget arra nézve, hogy az említett várak és helyőrségek legszűkebb környezete kivételével pacifikálhassák a környező vidéket. Legkevésbbé sem javították azonban meg az ellenség helyzetét abból a szempontból, hogy Bécs és Erdély között összeköttetést biztosítsanak s igy a nyugati és keleti császári erőket többszáz kilométeres űr választotta el egymástól. Emiatt aztán Bécs erdélyi seregével alig-alig tudott érintkezni és még a legbiztosabb összeköttetést a temesvári basák jelentették, akik megfelelő jutalom ellenében átengedték az Erdélybe igyekvő császári futárokat.

Fokozta a nehézségeket az a pénzügyi és adminisztrációs zűrzavar, ami általában jellemezte a bécsi udvart.[1] Az 1706-os hadiév kiadásait kereken 28 millió forintban állapították meg és ennek csak egynarmadát sikerült a Landstagokkal megszavaztatni, a többit rendkívüli eszközökkel, — kölcsönökkel, főleg angol kölcsönökkel, rendkívüli adókkal, stb. — kellett előteremteni. Ez azonban csak részben sikerült és az államháztartás állandó pénzzavarban volt, ami a hadszintereken, de elsősorban a magyarországi hadszintéren igen erősen éreztette a hatását. Fokozta a nehézségeket a polgári és a legfelsőbb katonai adminisztráció zürzavaros volta, a tisztviselői kar hihetetlen hanyagsága és korruptsága. Ezek után nem csodálható, ha a csapatoknál éhség, betegség, nyomor, gondatlanság és szökés uralkodott. Az éhező katonák gyakran kukoricán és káposztatorzsán éltek és nem volt ritkaság az az eset sem, hogy ruhátlanságuk miatt nem hagyhatták el a szállásaikat. Sátor, ágynemű hiányzott és ennek következtében a betegek száma egyre növekedett. A szökés mindennapos, lázadástól kellett tartani. A várak megszálló csapatai annyira megbízhatatlanok voltak, hogy kapitulációjuk minden pillanatban várható volt. Az olaszországi hadseregnél a 17.000-et számláló lóállományból alig 3000 volt szolgálatképes. 1706 februárjában a 34 császári és 4 dán gyalogezrednél az előírt 120.000 főhöz képest 31.470 fő volt a hiány.

Nagyrészt eme körülmények miatt, valamint abban a reményben, hogy a tárgyalások ideje alatt „a hatalmat sikerül a lázadók kezei közül kiragadni és a nemesség... kezei közé visszajuttatni"[2] a bécsi udvar

1 A bécsi udvar tehetetlenségéről és az ügyek ziláltságáról híven beszámol a hivatalos osztrák vezérkari mű, Arneth aulikus történész, valamint a bécsi angol követ. Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. I. Serie: VIII. Bd.: *Mayerhofer—Kommers:* Spanischer Successions Krieg. Feldzug: 1706. Wien, 1890 (A következőkben: Feldzüge.) 407. és köv. o. *Arneth:* Guido Stahrenberg. Wien, 1853. és Pr. Eugen von Savoyen. Griesbach, 1888. c. művei. Archivum Rákóczianum. 2. osztály: Diplomatia (a következőkben: A. R. 2. oszt.).

2 Till levele Savoyai Jenőnek. 1706. VII. 21. Feldzüge: 418. o.

megköti a fegyverszünetet és megindulnak a nagyszombati békealkudozások. A fegyverszünet alatt, mely április 14-től július 24-ig tart, mindkét fél az elért helyzetében marad, a császáriak visszavonják csapataikat a Fertő-tó mögé. Ezzel szemben a kurucok hozzájárulnak ahhoz, hogy a császáriak körülzárt váraikat élelmezhessék és megengedik a közlekedést a Dunán, a Vágon, a Tiszán és a Maroson.

A fegyverszünet alatt mindkét fél nagy erővel folytatja előkészületeit a hadműveletekre.[3] Császári részről az alapvető hadműveleti elképzelés az, hogy Stahrenberg Köpcsénynél gyülekező és Rabutin Erdélyben lévő 13.000, illetve 20.000 főt számláló seregei koncentrikusan támadják meg a szabadságharc politikai, gazdasági és katonai bázisát jelentő Felvidéket. Ehhez Stahrenberg Guido számára legalkalmasabb előnyomulási irány a Duna völgye. Rabutin Erdélyből Szolnokra menetelne, ahonnan a kialakult helyzetnek megfelelően, Stahrenberggel egyetértésben indítaná meg támadását a Felvidék ellen.

Stahrenberg serege a nyár folyamán gyülekezik össze. A gyülekezés igen vontatottan megy és főbb állomásai a következők:

A Wendt és D'Arnan ezredek egy-egy zászlóalja július 24. körül érkezik be Bajorországból.[4] A Rajnától három lovas ezred érkezik szeptember elején; a Hohenzollern vértes ezred, a Wolfskehl és Schönborn dragonyos ezredek.[5] Pálffy János Légrádnál gyülekeztet 7000 szerb és horvát határőrt[6] és a Nehem reguláris gyalogezred öt századát. Beérkeznek augusztus 13-án. Végül teljessé teszi a sereget Secula szlavóniai huszárezrede.

Stahrenberg serege csak szeptember 8-ára gyülekezik össze és lesz menetkész. Csapatrendje:[7]

Reguláris gyalogság:

Friesen ezred	1 zlj-a	800 fő
Hasslingen ezred	9 szd-a	840 fő
Sickingen ezred	2 zlj-a	1600 fő
Nehem ezred	5 szd-a	600 fő
D'Arnan ezred	1 zlj-a	500 fő
	összesen:	4340 fő

3 Feldzüge: 422. és köv. o.
4 A. R. 2. oszt. III. 170. o.
5 A. R. 2. oszt. III. 227. és 333. o.
6 A szerb, horvát, szlavon és román határőrök bár fegyelmezetlenek voltak, azonban a Feldzüge szerint igen jól harcoltak.
7 Feldzüge: 432. o.

Reguláris lovasság:

Hohenzollern vértes ezred	12 szd-a	800 fő
Montecuccoli vértes ezred	8 szd-a	600 fő
Wolfskehl dragonyos ezred	10 szd-a	800 fő
Schönborn dragonyos ezred	8 szd-a	800 fő
Különböző parancsnokok alatt (Cusani, Hannover, Althan, Reisink stb.)		1650 fő
Secula huszár ezred		500 fő
	összesen:	5150 fő

Irreguláris alakulatok (szerbek és horvátok)

Gyalogság		2000 fő
Lovasság		2000 fő
	összesen	4000 fő

Mindössze tehát 13.500 fő és ebből 7000 lovas.

Stahrenberg törzsében van Pálffy János, Sickingen és Draskovich generális.[8] Ezen felül az utánpótlási, szállítási és egyéb adminisztratív ügyek elintézésére több magyar főúr van Stahrenbergnél, mint gr. Erdődy és gr. Illésházi, Vas-, illetve Trencsén megyei főispánok, valamint gr. Nádasdy Tamás.

A császári hadvezetés különös gondot fordított az örökös tartományok határainak védelmére. Az egyre megújuló, váratlan kuruc betörések jelentős morális és anyagi károkat okoztak. A betörések megakadályozására nagyszabású határerődítési munkálatokhoz kezdtek. A védelem súlya Bécs irányában volt és ide építették az ú. n. „lineát",[9] mely a Dunától délre két fő részből állt: (a Dunától északra is megkezdték az építést a Morva partján, de ezt nem fejezték be a fegyverszünet végéig).

a) *Fertő és a Duna közti rész:* Nezsider-Parndorf (Josefinische Aufnahme szerint Badendorf)—Rohrau—Petronell vonalon. A linea ezen részén kb. 6—8 redut volt, maga a vonal egy kb. 1.20—1.40 m magas földhányásból és sekély árokból állt. Feltartó ereje kevés és Bercsényi jelentése szerint kapával lebontható, „... mélyen fölhánt árok simplicissime,

8 Az akkori szervezés szerint még hadműveleti egységek nem voltak, így ez a három generális állandó alkalmazásra készen Stahrenberg törzsébe volt és csak esetenként kaptak kezük alá több ezredből álló harccsoportokat.

9 A linea leírására nézve: Archivum Rákóczianum. 1. osztály: Had- és Belügy. (a következőkben: A. R.) V. 132., 156., 194., 207/8. o, (Bercsényi jelentései), (A. R. IX. 297/8. o. (Eszterházi és Bottyán jelentései). Feldzüge: 423/4. o. *Ritter's* Oedenburgischer Chronik. Sopron, 1874. 122. és 126. o., Josefinische Aufnahme.

homokos földbül..." és „... egy ember-magasságnyira sincsen, úgy, hogy a katona által is ugorhatja..."[10]

b) *Fertő és Fraknó közti rész:*

Balf—Sopron—Fraknó vonalon épült. A terepviszonyok és a műszaki megerősítés folytán feltartó ereje sokkal nagyobb, mint a másik részé. A vonal Balfnál a Fertőre támaszkodott és innen Sopronig 6 reduttal és palliszádokkal volt megerősítve. Főerőssége maga Sopron volt, mely egy kuruc ostromot már kiállt és azóta lényegesen megerősítették. A vonal építése egész nyáron át lázasan folyt és sokszor 4—5000 ember dolgozott rajta.[11]

Ezenkívül Stájerország védelmére megerősítették Csáktornyát, Radkersburgot, Neuhast és Fürstenfeldet és kilenc új határőrtornyot építettek.

A határvédelem ellátására rendelkezésre álló erő meglehetősen kevés volt:

Morvában: Montecuccoli tábornok parancsnoksága alatt: De Wendt ezr. 2 zlj-a és Montecuccoli lov. ezr. 4 szd-a. Összesen 1300 gyalogos és 350 lovas.

Alsó Ausztriában a Dunától É-ra:

Hohenfeld parancsnoksága alatt Friesen gyalogezred egy része és Bartels vértes ezred 6 szd-a. Összesen: 500 fő gyalogos és 500 fő lovas.

Alsó Ausztriában a Dunától D-re:

Stahrenberg Maximilián alatt: Darmstadt vértes ezred, 500 huszár, 2—300 varasdi határőr. Összesen 2000 fő.

Stájerországban:

Heister parancsnoksága alatt: Nehem és Heister gyalogezredek 660 újonca, Gronsfeld lov. ezredéből 300 fő és 600 határőr. Összesen: 1500 fő.

A Muraközben:

Steinpess parancsnoksága alatt 1500 határőr.

Amint látjuk, a határvédelem ereje valójában igen kevés volt és a súlyterületre, Alsó-Ausztria kb. 200 km-es arcvonalára mindössze 3000 fő jutott.

A császáriak a fegyverszünet alatt feltöltik prucki, soproni, pozsonyi, légrádi és budai raktáraikat és Pozsonyban és Komáromban egy-egy hadihidat helyeznek készenlétbe.

Amint már említettük, a császáriak terve az volt, hogy Stahrenberg és Rabutin serege koncentrikus támadással elfoglalja a Felvidéket. Eh-

10 A. R. V. 194. és 207/8. o.
11 *Ritter:* 123. o.

hez Stahrenberg számára a Duna-mente kínálkozott természetes hadműveleti vonalként, mely az utánpótlást megkönnyítette és azonkívül a Csallóközben Komáromig fedezve volt a Kis Duna, illetve Mosoni Duna által.[12]

Egyébként úgy látszik, hogy a császári hadvezetés elhatározása nem volt egyértelmű. A Feldzüge-ből az vehető ki, hogy a Hofkriegsrath több elhatározás között ingadozott. A 422. oldalon a hadműveleti terv világosnak látszik: a külső vonal előnyeit felhasználva Stahrenberg a Duna völgyéből, Rabutin Szolnok irányából koncentrikusan támadjon a Felvidék ellen. Ez az elhatározás júniusban alakulhatott ki, mert e hó 23-án ilyen értelemben küldenek intézkedést Rabutinnak. Ugyanakkor a Kriegskommisariat Budán létesít Rabutin seregei számára raktárakat, ami nagyjából azt jelenti, hogy Rabutinnak Budára kell menetelnie, hogy az anyagot felvételezhesse. Ez viszont nem egyezik a koncentrikus támadás tervével, hanem inkább arra mutat, hogy volt egy olyan elképzelés is, hogy a két sereg Budán egyesülne. Egyébként ez tűnik ki a Feldzüge 442. lapjáról is.

A továbbiakban — kb. augusztus elején — a Hofkriegsrath alelnöke és több tagja felkeresik Stahrenberget köpcsényi táborában és haditanácsot tartanak. A tanácskozás eredménye egy szétfolyó, vezetőgondolat nélküli elhatározás, mely nem egyezik sem a koncentrikus támadás, sem pedig a Budán való egyesülés tervével. Stahrenberg feladata az új elhatározás szerint *egyszerre:* a határvédelem ellátása mellett támadás, Esztergom, Lipótvár, Buda felmentése, a kurucok dunai átjáróinak elpuszítása, végül pedig *Dunántúl teljes elfoglalása.*[13]

Hogy a császári hadvezetőségnek tulajdonképpen mi volt az alapvető elhatározása, az sem a Feldzüge-ből, sem pedig Arneth műveiből nem vehető ki világosan. A két idézett mű által említett forrásokból csak az állapítható meg, hogy VII. 23-án a koncentrikus támadás mellett voltak, de IX. 5-én erről már letettek. IX. 5-én Rabutint utasítják, hogy meneteljen Budára Stahrenberggel való egyesülés végett. Végül is ennél maradhattak, mert a Hofkriegsrath egy októberi jelentéséből az tűnik ki, hogy várják Rabutint Budára, bár egyre kevesebb reménnyel.[14]

Mindez nagyon fontos, mert azt bizonyítja, hogy a császári hadvezetés a legnagyobb mértékben ingadozott, nem volt képes egészséges és főleg szilárd elhatározásra jutni. Másrészt pedig ez a határozatlanság és a Rabutinnal való biztos összeköttetés hiánya idézte elő azt, hogy Rabu-

12 Csallóköz ugyan a kurucok kezén volt, de Rákóczi maga sem tartotta megvédhetőnek nagyobb erejű ellenséggel szemben.
13 *Arneth:* Stahrenberg 414. o.
14 *Arneth:* Stahrenberg 417. o.

tin serege elfogyott; ugyszólván megsemmisült és ennek következtében Erdély is felszabadult, tehát a császáriak az év végére rosszabbul álltak, mint a hadműveletek megkezdésekor.[15]

II. A KURUCOK HELYZETE ÉS RÁKÓCZI HADMŰVELETI LEHETŐSÉGEI

1. Rákóczi hadműveleti lehetőségei 1706 nyarán

Esztergom ostromát egy különös stratégiai és taktikai szituáció indokolja.[16] Ennek a szituációnak a lényege az, hogy döntést nem lehet elérni a két fél stratégiájának és taktikájának inadekvát volta miatt: a császári csapatok taktikai fölénye a rendezett, nyílt csatákban (Bataille rangée) vitathatatlan (Koroncó, Nagyszombat, Zsibó), viszont a kurucok stratégiai és taktikai fölénye a portyázásban és a guerilla harcban (Szomolány, beütések Ausztriába és Morvába) a császáriak taktikai sikereit ellensúlyozzák, kiegyenlítik, semmissé teszik.[17] Tehát holtpont áll elő, amelyen túljutni csak három esetben lehetne: a) ha a császáriak az eddiginél jóval nagyobb létszámú haderőt küldenek Magyarországra, amely képes a kuruc haderő teljes megsemmisítésére, főleg pedig nagy létszámánál fogva elegendő az ország teljes megszállására és ezzel a népi erők megfojtására. b) Ha a császári hadsereg *egészében* alkalmassá válik a portyázó hadviselésre és ezzel reguláris harcban való taktikai fölényét legalább is stratégiai egyenértékűséggel egészíti ki. c) Ha a kurucok megtanulják a reguláris taktikát és egyenlő ellenfeleivé válnak ebből a szempontból a császáriaknak.

E három lehetőség közül az elsőt figyelmen kívül hagyhatjuk, mivel a császári hadsereg lekötöttsége más hadműveleti területeken a szabadságharcnak sine qua non-ját képezte. A spanyol örökösödési háború által előidézett kedvező külpolitikai helyzet nélkül Esze Tamásék nem indították volna meg a felkelést és Rákóczi nem állt volna az élére. 1706. nyarán az örökösödési háború még javában folyt — s méghozzá

[15] Rabutin és Bécs között az összeköttetés hosszú hónapokon keresztül megszakadt. Ennek következtében Rabutin úgyszólván saját szakállára működött, Kassát sikertelen ostrom alá vette, majd visszavonult az Alföldre, onnan a Tiszántúlra. Időközben a körülötte rajzó kuruc hadak, valamint a különféle járványok a seregét megtizedelték, úgyhogy az eredetileg 20.000 főt számláló seregből alig maradt meg 2000 katona.

[16] A hadtörténettírás feladatai közé tartozik, hogy a hadvezérek elhatározásait indokolja, magyarázza és méltányolja. Esztergom ostroma esetében ez annál is fontosabb, mivel a kérdés eddig tisztázatlan volt és a hadtörténetírók nem ismerték fel jelentőségét.

[17] A portyázó hadviselés kérdésének feltárása a magyar hadtörténelmi kutatás legsürgősebb feladatai közé tartozna. Ilyen vonatkozású részletes és szakszerű munka jelentős mondanivalókat tartalmazna nemcsak magyar, de az egyetemes hadtörténelem szempontjából is.

nem valami kedvezően a császáriak szempontjából — és kilátás sem volt arra, hogy a harcoló felek megegyezzenek. A holtpont elhagyására tehát két lehetőség maradt, s egyik, vagy másik teljesülése a császáriak, vagy a kurucok győzelmét hozta volna, vagy legalább is a tisztességes békét. A kérdés csupán az, hogy a harcoló felek melyikének volt több esélye arra nézve, hogy a háborút túlbillentse a holtponton. Ahhoz hogy a császáriak megtanulják a portyázó hadviselést, két akadályt kellett volna leküzdeniök: először ki kellett volna képezni a portyázásra alkalmas vezetőket és csapatokat, mint ahogyan azt a magyar nép kitermelte a török megszállás és az első kuruc háborúk idején. Ez hosszú-hosszú időt kívánt volna.[18] A másik akadály egyenesen leküzdhetetlen volt: az elnyomás és kizsákmányolás szolgálatában álló hadsereg képtelen lett volna arra az ideológiai szintre felemelkedni, mely alapját képezte eme kötetlen, szabadabb, a katonák öntevékenységére, szabadságszeretetére és hazafiasságára apelláló hadviselésnek.

A kurucok számára a holtponton való túljutás esélyei kedvezőbbek voltak: a reguláris taktika megtanulása — amennyiben eltekintünk attól, hogy a magyar nép lélektani okokból erre keptelen volt, s ettől nyugodtan eltekinthetünk[19] — pusztán csak idő és organizáció kérdése. Rákóczi szervezői képességei közismertek. Az idő? Nos — Rákóczi éppen ezért harcolt és éppen 1706-ban minden igyekezete arra irányult, hogy a döntést elkerülje és időt nyerjen.[20] Időt kellett nyerni ahhoz, hogy az országban politikai hatalmát megszilárdítsa, a társadalom erőit a legnagyobb teljesítőképességre fokozva, jól szervezett és kiképzett hadsereget létesítsen. Mindehhez pedig az kellett, hogy az ország két legfontosabb területét, a Felvidéket és a Dunántúlt szorosan összekapcsolja. Tudomásunk szerint Rákóczi ezt így soha nem fejezte ki, azonban azt tudjuk, hogy a reguláris hadviselés elsajátítását milyen fontosnak tartotta, másrészt pedig az 1706 előtti Dunántúllal kapcsolatos események mind azt bizonyítják, hogy az egyesített Felvidéket és Dunántúlt a szabadságharc szempontjából alapkövetelménynek tartotta.

A Dunántúl és Felvidék szoros kapcsolatának megteremtésére tekintetbe jöhetett Pozsony, Komárom, Esztergom, Buda és a túlságosan kieső Földvár.

18 Hogy mennyi időt vett volna igénybe, arra jellemző, hogy mintegy 50 évvel később, a hétéves háború idején, II. Frigyes mozdulatait számtalan esetben paralizáló és Berlint megsarcoló könnyű lovasság zömét nem osztrákok, hanem horvátok, de elsősorban magyar huszárezredek alkották.

19 A magyar hadtörténetírás hajlamos arra, hogy a portyázó hadviselést sajátos néplélektani sajátságoknak tulajdonítsa. A hadtörténelem tanusága szerint a portyázó hadviselésben igen különféle népek mutattak fel kitűnő teljesítményeket (tatárok, numidok, keleti gótok, franciák, kozákok és északamerikaiak stb.).

20 II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Ford.: *Vas* István. Bp., 1948. 138. o. (a következőkben: Eml.).

Pozsony földrajzi helyzeténél fogva erre kevésbbé volt alkalmas: az osztrák határhoz való közelsége nehézzé tette elfoglalását és kétessé megtarthatóságát. Ezen kívül a Dunát Pozsonynál keresztező forgalom Dunántúlon a Fertővel összefüggő Hanság miatt egy aránylag szűk folyosóra korlátozódott Magyaróvár—Lébény—Győr irányában. Az igen erős Komárom és Buda elfoglalása, a rendelkezésre álló erőket tekintve, kivihetetlen feladatnak látszott. Dunaföldvár pedig kieső fekvése miatt csak másodsorban jöhetett számításba.

Így nem maradt más hátra, mint Esztergom, melynek birtokbavétele a vár állapota és a benne lévő helyőrség gyengesége miatt lehetségesnek látszott, megtartása pedig kiváló fekvésénél fogva nem látszott nehéz feladatnak. Ezenkívül Esztergom megvétele előbb-utóbb Buda elestét is maga után vonta volna.

2. Az ostrom tervének keletkezése

Esztergom megvételének terve Rákóczi legszemélyesebb elhatározása, mondhatni féltve dédelgetett édes gyermeke volt. Érdemes végigkövetni az ostrom tervének kialakulását, mert élesen megvilágítja Rákóczi egész lelkiségét; széles horizontú áttekintő képességét — amiben csak Bercsényi tudta követni, — másrészt pedig kitartó, részletes aprómunkára való hajlamát, pontosságát és jellembeli állandóságát. Végül pedig kiváló alkalmat nyújt arra, hogy napvilágra hozza Rákóczi és Bercsényi karakterének különbségeit.

Ahogy az Emlékiratokból tudjuk,[21] Rákóczi már 1705 nyarán elhatározta Esztergom ostromát. Ekkor La Maire mérnököt küldte ki, hogy deritse fel a várat. Tervét még 1705 őszén sem közli senkivel, amikor Srétert megbízza az ostromhoz szükséges tüzérségi anyag előkészítésével.[22] Thaly szerint 1706 januárjában közli tervét Bercsényivel.[23] 1706 márciusától kezdve Rákóczi és Bercsényi levelezésében gyakran találkozunk az ostrom tervével és így nyerünk képet az ostrom motívumairól.

Rákóczi az ostrom igazi indokairól csak kétszer nyilatkozik és akkor is csak az őt annyira jellemző szűkszavúsággal.

Szeptember 12-én, ezen a lázas napon, amikor Stahrenberg szándéka Esztergom felmentését illetően világossá válik, sürgeti Eszterházi Antalt, hogy küldjön csapatokat „... mivel ez már capitulációban eredett várnak megvételén az *egész Dunán túl való földnek conservatiója áll.*"[24]

21 Eml. 107. o.
22 Eml. 134. o.
23 *Thaly* Kálmán: Bercsényi család, Bp.: 1880. III. k. 558. o.
24 A. R. I. 617. o. (Kiemelés tőlem. P. G.)

A második adat szeptember 19-ről való, amikor azzal vigasztalja Eszterházit a földvári híd elvesztése miatt, hogy „... itten sokkal securusabb híd-helyet nyervén magunknak ...",[25] a földvári átjáró hiánya már nem olyan égető. E két kijelentésből az látszik, hogy Esztergom ostromának indokát Rákóczi kizárólag a Dunántúllal létesítendő biztos összeköttetésben látja, és azt hisszük, nem csalódunk akkor, amikor az ostrom okaira vonatkozó, más helyeken tett kijelentéseinek értékét az őket megillető mértékre szorítjuk és abban a funkcióban nézzük, amit az adott körülmények között a kérdéses kijelentéseknek el kellett látniok.

Igy VII. 28-án írt levelében az ostromot abból a szempontból is jónak tartja, hogy az ellenséget a lineából kicsalja és így meg lehessen ütközni vele,[26] ami már azért sem áll, mert az Emlékiratokból tudjuk,[27] és egész későbbi ténykedése is azt bizonyítja, hogy kerülni akarta a döntő ütközetet.

IX. 7-én Eszterházinak azt írja: „... ezen várat is nem egyéb okbul szállottam vala meg, hanem hogy az ellenséget lineábul kihúzván, vélle megharcolhassunk ...".[28] Ehhez az előbb mondottakon kívül még azt is hozzá kell fűznünk, hogy amint említettük, Rákóczi az ostromot már 1705 nyarán elhatározta, amikor még egy olyan speciális körülmény, mint az, hogy az ellenség nem akar kijönni lineájából — ami akkor még nem is volt meg — nem lehetett ismerős. IX. 7-én az erőknek Esztergom körüli koncentrációjáról volt szó a császári sereg felmentő kísérletének meghiúsítása céljából és Eszterházi mindenképpen egy Sopron elleni diverzióra akarta felhasználni a hadakat. Az idézett kijelentés funkciója világos: a nem valami nagyképességű Eszterházi úgy sem tudná felmérni a vár minden áron való megtartásának jelentőségét, azért ilyen kézzelfogható tényre való hivatkozással kell lebeszélni a diverzióról.

Esztergom birtokban tartásának hadműveleti jelentőségét teljes részletességgel Bercsényitől tudjuk meg. A levelezésben először III. 8-án fejezi ki az ostrom előnyeit, és ettől kezdve április végéig úgyszólván minden levelében szó van róla.

Lelkesedése hirtelen emelkedik, tetőfokát március végén éri el, attól kezdve lefelé száll, hogy aztán teljesen meg is szünjön.

A március 8-i levelében[29] azt írja: „... nem látok jobbat, igen sok okokra nézve."

Az okok a következők:

1. Központi helyen lévén Esztergom, onnan minden irányban akció fejthető ki.

[25] A R. I. 621. o.
[26] A. R. I. 571—572. o.
[27] Eml. 138. o.
[28] A. R. I. 609. o.
[29] A. R. V. 48. o.

2. Budával való összeköttetést onnan lehet a legjobban akadályozni.
3. A Dunántúl megtartása és a lakosság bizodalma.
4. Élelem már körülötte készen van.
5. Mindenfelé ellent lehet állni.
6. A gyalogságnak támaszpontja lehet, ahova mindig visszavonulhat.
7. Az Erdélyből Esztergom ostromának hírére kijövő németet fel lehet morzsolni.

Március 15-én így ír Rákóczinak:[30] „Most pedig én csak azt írhatom Nagyságodnak: Esztergom legyen oxicrucium,[31] mert az békességhez és tractához semmit sem kell bíznya."

Március 17-én a lelkesedése a tetőpont körül mozog és sürgeti Rákóczit az ostrommal:[32] „Nem várnám én Kegyelmes Uram az tavaszt..." írja és megint kifejti Esztergom megvételének előnyeit és itt találkozunk először zseniális hasonlatával, a *„borbélyszékkel"*, melyet Rákóczi is átvesz[33] és amely ettől fogva az ostrom fedőneve lesz. Most így látja Bercsényi az ostrom előnyeit:

1. Centrumban lévén egyaránt alkalmas arra, hogy a Morva elleni beütések bázisául szolgáljon és a rácok megzabolázására is kiindulópont legyen.
2. „Mint *borbélyszéket*, úgy fordíthatjuk az tábort egy lépéssel, ha kell, túl,[34] — ha kell, a nógrádi hegyeknek, ha kell, az váczinak, ha kell, az újvári pusztának..." és 24 óra alatt az összes generális összegyülekezhet.

Március 24-iki és 28-iki leveleiben[35] megint sürgeti Rákóczit és ígéri, hogy a karvai hidat[36] hamarosan elkészítteti, hogy emiatt semmi késedelem ne legyen. Jellemzően a híd faanyaga még április 24-én sincs együtt és Rákóczi azért meg is rója.[37]

Április 17-iki levelében[38] fantáziája a törökkel hozza kapcsolatba Esztergomot: „Az töröknek is elhiszem, az lenne kedvesebb útja, az ellenségnek nagy baja: mert Austriának és Styriának elhagyásával kellene arra menni; az borbélyszéktül nekünk is ingyenes útunk..."

Ettől kezdve kevés említés esik Bercsényi leveleiben Esztergomról és csak augusztus 3-án írja Károlyinak, hogy a fejedelem elment Esztergom alá „...kicsalni Lineájából a németet".[39] Jellemző, hogy már

30 A. R. V. 53. o.
31 Oxicrucium: ecetes víz.
32 A. R. V. 56. o.
33 „Én, Isten kegyelmébül, csak beülök a borbélyszékben, forgassuk aztat, a mint lehet..." Rákóczi levele Bercsényihez. A. R. 493. o.
34 Dunántúlra.
35 A. R. V. 64. és 73. o.
36 A karvai hídon keltek át az ostromhoz gyülekező hadak. A híd faanyagának előteremtése, Bercsényinek, mint Felvidék főgenerálisának a hatáskörébe tartozott.
37 A. R. I. 537. o.
38 A. R. V. 102. o.
39 Rákóczi Tár. Bp. 1868. II. köt. 137. o. (a következőkben R. T.).

annyira elkopott előtte Esztergom ostromának varázsa, hogy az ostrom indítóokának csak azt tartja, ami Rákóczinál, hogy úgy mondjuk, csak egy leplező ok volt.

3. A kuruc csapatok helyzete a fegyverszünet végén

Előkészületek az ostromra és a hadműveletekre

1706 VII. 24-én, a fegyverszünet végén a nyugatmagyarországi kurucseregek csoportosítása hadműveleti szempontból igen tanulságos képet nyujt[40] (1. sz. vázlat). Felismerhető a határozott súlyképzés, a mellékirányok merész elhanyagolása és az aktív védelem elemei. Mint már említettük volt, Rákóczi hadműveleti tervének középpontjában Esztergom megvétele állt s az ostromban részt nem vevő ezredeit úgy csoportosította, hogy a császári csapatok bármilyen irányból jövő akcióját elháríthassa. Tehát alapjában véve hadászati védelemről volt szó, melynek keretein belül az ostrom, mint harcászati mozzanat állt. Ez a védelmi elgondolás azonban a legnagyobb mértékig aktív volt; azzá tette Ocskai és Bezerédi támadó portyázásra beállított csoportja és a Bottyán parancsnoksága alatt, Pápánál lévő 11 lovas ezredből álló csoport,[41] mely mint hadászati gyorstartalék, bármilyen irányú bevetésre készen állt. Ezen felül rugalmas védelmi elgondolás volt, nem merev vonalak, várak, megyék védelmét célozta, Rákóczi szavaival: „nem falukat, sem nem egy darab tartomány kell őrzenünk . . .,[42] hanem területek feladását is számításba vette.

A csoportosításnak azonban volt egy gyenge oldala, mégpedig az, hogy abban az esetben, ha az ellenség a Csallóközben nyomul előre és Győrnél, vagy Komáromnál dél felé kanyarodik, akkor a rábaközi csoport hátába kerül és így helyzete tarthatatlanná válik. Itt azonban egy földrajzi viszonyokból eredő dilemmával állt szemben Rákóczi. Bár a Csallóköz kuruc kézen volt, azonban nagyobb erejű ellenséges támadással szemben tartósan nem volt megvédhető, mégpedig azért, mert Magyaróvár, Győr, Komárom császári kézben lévén, az ott lévő helyőrségek veszélyeztették volna a védőállás hátát és oldalait. Azonkívül a kurucoknak nem volt sem hajóhaduk, sem pedig megfelelő hadihíd-készletük, így a Duna felett a császáriak uralkodtak, az átkelést és víziszállítást megakadályozhatták és ennek következtében könnyen kelepcévé válhatott volna ez a terület. Viszont arra semmi biztosíték nem volt, hogy a császáriak *csak* a Csallóközön keresztül nyomulnak előre. Tehát

[40] A kuruc hadak csoportosítására nézve az adatokat az Archivum Rákóczianumból, A Rákóczi Tárból, OSZK. Thaly Gyüjteményből, Eszterházi Antal Tábori Könyvéből és Thaly műveiből szereztem.

[41] A több ezredből álló seregrészek megjelölésére a csoport kifejezést használom, mivel Rákóczi idejében sem hadosztály, sem hadtest, mint szervezési egység nem létezett.

[42] A. R. I. 564. o.

a Rábaköz védelmét elhanyagolni nem lehetett, sőt a védelmére erősen fel kellett készülni, azonban már eleve azzal a korlátozással, hogy az ellenség csallóközi előnyomulása esetén fel kell adni.

Mindenesetre ez a védelmi terv stratégiailag jobb volt, mint a császáriaké, akik a rendelkezésre álló erőket egy merev vonalon forgácsolták el, hadműveleti tartalékot[43] nem képeztek és egyáltalán, ingadoztak a támadás vagy védelem között.

Az egyes kuruc csoportok ereje és feladata a következő volt:

1. Rákóczi közvetlen parancsnoksága alatt Érsekújváron vannak az udvari hadak és a tüzérség: (2 gy. e. + 3 lov. e.).[44]

Gyalogezredek:

Udvari palotás hajdu ezred. Pk.: Szentiványi János.
Udvari testőr gránátos ezred. Pk.: Fierville.

Lovas ezredek:

Testőrző udv. lov. karabélyos hu. ezred. Pk.: Ordódy György.
Udv. lovas gránátos ezred. Pk.: Vissenacque.
Udv. karabélyos hu. ezred. Pk. Deák Ferenc.

2. Forgách parancsnoksága alatt a reguláris ezredek Érsekújváron: (3 gy. e. + 2 lov. e.)[45]

Gyalogság: Révai gy. e.
Roth gy. e.
Fodor gy. e.
Lovasság: Forgách drag. ezred,
Chassant drag. ezred.

3. Bercsényi parancsnoksága alatt a Dunától É-ra (3 gy. e. + 5 lov. e.)

a) Közvetlen rendelkezésére Senténél.[46]
Bercsényi udv. palotás ezred egy zlj-a és
Géczi és
Rétei György lovasezredei;

b) Ocskay parancsnoksága alatt Fehér hegynél:[47]
Gyalogezredek: Winkler és Senyei Pongrác.
Lov. ezredek: Ocskai és Rétei János.

Feladata: biztosítani Morva felől és beütések végrehajtása Morvába;

[43] Stahrenberg Köpcsénynél gyülekező csoportját erre a célra, egy jóval hátrébb fekvő helyen fel lehetett volna használni.
[44] R. T. II. 134. o., Thaly Kálmán Kuruckori Okmánygyüjteménye. OSzK. Fol. Hung. 1389. V. 281—2. o. (a következőkben: Thaly gyüjt.), Eml. 141. o.
[45] Eml. 141., R. T. II. 134. o. Különben nem volt itt az összes reguláris ezred, pl. Bonafoux, Czelder, Győri-Nagy, Eszterházi.
[47] A. R. V. 171. és 173. o.

1. sz. vázlat.

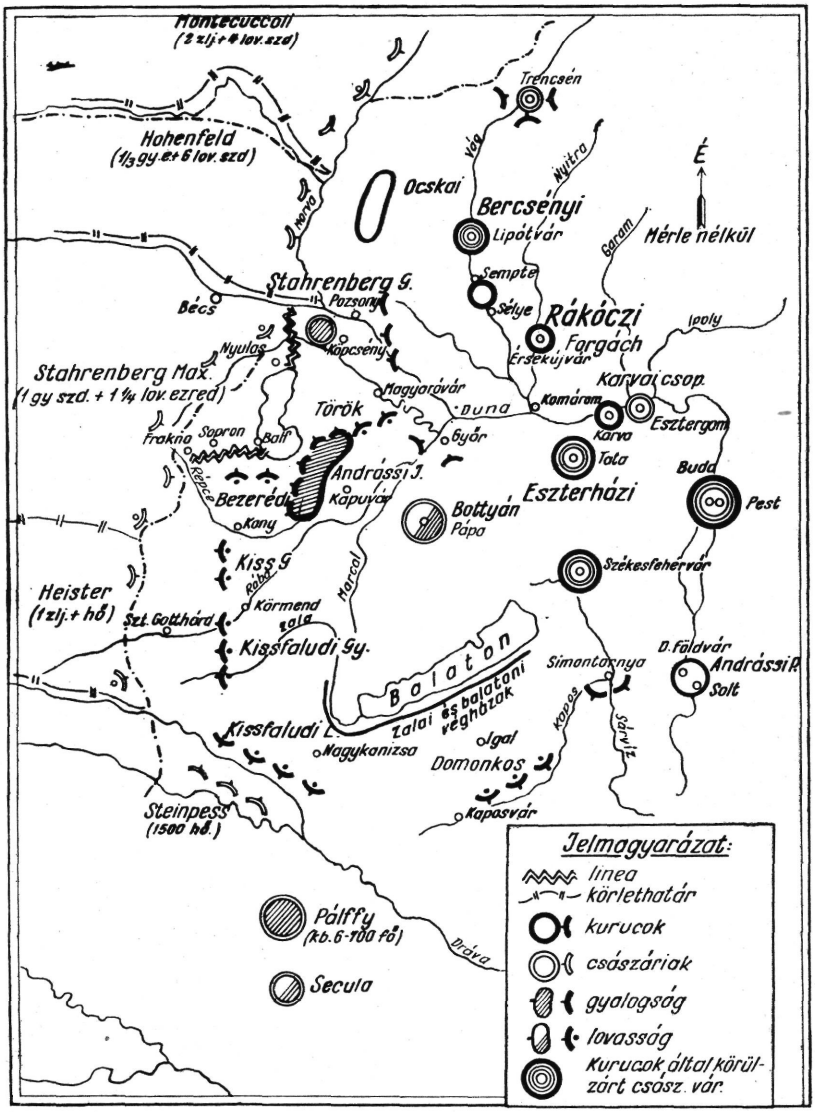

HELYZET
1706 VII. 24-én.

c) Csallóközben:[48]

Thuróczy gy. ezrede Nagy-Magyarnál és Balogh István lov. ezredének 4 százada.

Feladat: Nagymagyari rév biztosítása és összeköttetés fenntartása Dunántúllal.

4. Eszterházi Antal parancsnoksága alatt Dunántúlon:[49]

a) Karvai csoport:[50]

Gyalogezredek: Lóczy,
Nyáray.

Lovas ezredek: Barkóczy
Bezzegh
Mikházi
Palocsai
Csáki Mihály
Ebeczki István.

b) Rábaközben Andrássi István parancsnoksága alatt:

8 gyalogezred: Andrássi István
Bonafoux
Csajághy
Czirjáki
Horváth[51]
Móré
Révai
Szinai

A csoport feladata: a rábaközi átjárók védelme.

c) A Rábaközi csoport szárny biztosítása (2 lov. e.):
Sopron felé: Bezerédi lov. e. Feladata ezen kívül felderítés és beütések végrehajtása.
Győr és Magyaróvár felé: Török István lov. e.

d) Stájerország és Muraköz felé biztosít (2 lov. e. + népfelkelés),
Stájerország felé Kisfaludi György lov. ezrede és
Kiss Gergely a zalai népfelkeléssel[52]
Muraköz felé: Kisfaludi László lov. ezrede és
Szili a zalai népfelkelés másik részével.[53]

e) A Kapos mentén Horvátország felé biztosít:
Domonkos Ferenc gy. ezrede.[54]

48 A. R. V. 171., 193. o. és Feldzüge: 425. o.
49 Eszterházi Antalt 1706. június 28-án nevezik ki Dunántúl parancsnokául.
50 Pontos adatokat nem találtam, más helyeken később talált adatokból következtettem vissza.
51 Csak aug. 5-től. A. R. I. 443. o.
52 *Eszterházi Antal* tábori Könyve. Bp. 1901. 407. o. a (következőkben: ETK.).
53 ETK. 424. o.
54 A. R. I. 584. és ETK. 435. o.

f) Simontornyát védi:
Horváth, a foki és hidvégi hadakkal.[55]

g) Dunaföldvárnál Andrássi Pál alatt (2 gy. e. + 1 lov. ezred):
Andrássi Pál és Czelder gy. ezredei, valamint Balogh Ádám lov. ezrede.

h) Az egész Dunántúl hadászati tartalékja Pápánál Bottyán pk. alatt 11 lov. e.:
Bertóthy lov. e.
Bottyán lov. e.
Eszterházi Antal drag. e.
Eszterházi Dániel lov. e.
Perényi lov. e.
Győri-Nagy drag. e.
Petróczi lov. e.
Somogyi Ádám lov. e.
Szalay Pál lov. e.
Szekeres lov. e.
Somogyi Ferenc lov. e.

Feladata: Mint gyors tartalék legyen alkalmazásra készen Muraköz, Stájerország és Sopron irányában való bevetésre. Rákóczi szavaival: „... akár az Muraköz felől, akár Styria, akár Sopron felől nyomuljon az ellenség, Bottyán János Generálisunk azon Pápánál való corpussal azonnal rajta mehessen és ha elég nem lenne, az ellenség ellen teendő akciókra, mind Kisfaludiakkal, mind Bezerédivel conjungálhassa magát azonnal a Rábaköznek succurálhasson..." és „...kikhez képest szakasszon említett Generálisunk (t. i. Bottyán) keze alá oly darab hadat az egész corpusbul: aki Kegyelmed corpusa előtt minden felől az ellenség felé commandéroztatván, az egész corpus mintegy bástyája — legyen."[56] [57]

Kisebb részek tartották megfigyelés alatt Budát, Tatát, Székesfehérvárt és Sümeget,[58] Lipótvárt és Trencsént. Ezenkívül déli irányban biztosítanak a balatoni és zalai őrházak őrségei.[59]

Ebben az időben a Felvidéken és a Dunántúlon mindössze 21 gyalog és 32 lovas ezred volt és ellenőrizhetetlen létszámú megyei és egyéb felkelő alakulatok. A haderő összlétszámának a felbecsülése igen nehéz, mivel alakulatonként igen különbözőek voltak a létszámok. Ezredenként legfeljebb 500 főt vehetünk és ebben az esetben az összlétszám kb. 30—35.000 fő lehetett.

[55] ETK. 437. o.
[56] Thaly gyüjt. V. 34—35. és 40. o.
[57] Hadtörténelmi szempontból páratlan érdekességű Bottyán lovasságnak alkalmazása, t. i. a lovasságnak sereglovasságként való alkalmazásáról van szó, ami ebben az időben Ny. Európában teljesen ismeretlen.
[58] ETK. 400., 410., 413., 415. o.
[59] ETK. 437. és 440. o.

Intézkedés az élelmezésre

A dunántúli hadak élelemmel való ellátásának megszervezésével Bercsényi Csáki István hadi főkomisszáriust bízta meg. Erről értesíti Eszterházi Antalt, mint a dunántúli hadak parancsnokát.[60]

Csáki a kapott utasításoknak megfelelően megszervezi az ellátást és arról július hó 28-án jelentést[61] küld Rákóczihoz, melynek lényege a következő:

A dunántúli vármegyék két ellátási kerületbe (districtus) osztatnak be:

Első kerület: Kommisszáriusa Horváth Zsigmond, egyben Dunántúl főkommisszáriusa is.

Helyettese Rábaközben: Foky János.

Ide tartozik: Vas, Sopron, Moson és Zala megye.

Raktárak („Magazinális avagy profontházak"):

Kapuvárott, Várkeszőn és Csornán.

Második kerület: Kommiszáriusa a Pápán lakó Ujvári Ferenc kerületi kommiszárius.

Idetartozik: Veszprém, Somogy, Fejér, Tolna, Baranya megyék és Győr, Komárom, Esztergom vármegyék dunántúli részei.

Raktárak: Pápán, Várpalotán, Simontornyán.

A raktárakban két havi élelmet tároltak, tehát a hadak ellátása augusztus végéig biztosított.

A felvidéki, csallóközi, valamint Esztergom ostromában résztvevő csapatok élelmezésére részletes adatokat nem találtam. Léván és Verebélyen voltak profontházak, melyekből a felszabadult Esztergom helyőrségét élelmezték.[62]

Tüzérségi anyagi szolgálat. Lőszerutánpótlás

Amint már említettük a fejedelem Esztergom ostromának előkészületeit már 1705. őszén megkezdte. Az előkészületek között első helyet foglalt el a tüzérségi anyag és lőszer biztosítása. Sréter Jánosnak, a tüzérség főfelügyelőjének 1706. III. 30-án írt jelentéséből[63] tudjuk, hogy a libetbányai bombaöntőház és a tiszolci vashuta nagy ütemben gyártják a bombákat és bár még csak két hete fogtak hozzá, már 200 bombát és „golyóbist" öntöttek. Jelentésében felsorolja a Kassán lévő löveganyagot és lőfelszerelést, mely várja az Érsekújvárba való szállítását. (Itt volt az Esztergom ostromához szükséges anyag gyüjtőhelye.) A jelentés a következő tüzérségi anyagot sorolja fel:

60 ETK. 4—5. o.
61 Thaly gyüjt. V. 285—286. o.
62 ETK. 443. o.
63 Thaly gyüjt. V. 348—351. o.

lövegfajta	db	hozzávaló golyó db
24 fontos löveg	3	1000
16 „ „	2	600
12 „ „	6	1600
4 „ „	12	1300

Készen van ezenkívül 12 db „golyóbis és por alá való szekér" és 550 q puskapor.

Rákóczi április 4-én válaszol Sréternek és utasítja, hogy a Kassán lévő tüzérségi anyagot úgy indítsa útba Érsekújvárra, hogy oda április 15-ig beérkezzen, ezenfelül intézkedjen az Egerben lévő ágyúk odairányítására is, mégpedig „... minden költség kímélése nélkül..."[64]

Végeredményben Esztergom ostromához Villányi[65] szerint 40 darab löveget vontak össze. Rákóczi számításai[66] szerint ahhoz, hogy éjjel-nappal megszakítás nélkül lőhessék a várat, három, egymás váltó lövegpark szükséges, amihez azonban az Ujvárban lévő lőszer nem elégséges, pedig elégtelen tüzérségi előkészítés nélkül a várat nem lehet bevenni, ahogy írja: „... ollyan lészen dolgunk, mint a kit a borbély ugyan székben ültet, megmos és szappanoz: de borotvája nem lévén, meg nem borotválhat".[67]

Egyébként az összes nyugatmagyarországi hadak lőszerfelvételező helye Érsekújváron volt, ahova az egyes ezredek önállóan jártak felvételezni még a Dunántúlról is. Ha a rendelkezésre álló lőszer nem is volt túl sok — pl. Forgách pozsonyi vállalkozásához már nem jutott annyi, hogy rendszeres ostromba foghasson — azonban a lőszerellátásban fennakadás nem volt, sőt például Karvát három hónapra elegendő lőszerrel sikerült feltölteni.

4. A kuruc seregek szelleme 1706. nyarán.

A kuruc hadsereg nagyszerű teljesítményeinek alapja az a morális fölény, amivel a császáriakkal szemben rendelkezik. Ez a morális fölény több szálból szövődik: a végletekig kizsákmányolt, elnyomott nép elkeseredéséből, németgyűlöletéből és bosszúvágyából, a nemzeti szabadság vágyából, végül pedig a társadalmi felszabadulás, tehát a jobbágysorsból való kiemelkedés vágyából. A kuruc paraszti vezetők a szabadságharc megindulásakor reálisan számoltak a körülményekkel és tudták,

64 A. R. I. 506—508. o.

65 *Villányi Szaniszló:* Három évtized Esztergom megye és város múltjából. Esztergom, 1892. 177—180. o. (a következőkben: *Villányi*).

66 Az akkori tüzérségi lőszerszámvetés szerint a 24 fontos löveg nyáron 90—100, télen 70—75 lövést képes leadni naponként. (L. *Dictionnaire Militaire.* Dresde, 1751. „Batterie" címszót.)

67 A. R. I. 509. o. Rákóczi levele Bercsényihez 1706. IV. 4.

hogy a nemesség részvétele nélkül az ország szabadsága nem vívható ki. Ezért hirdették a nemzeti összefogás szükségességét és az az erő, ami ebből az összefogásból származott, párosulva a tömegek lelkesedésével, magyarázza a szabadságharc kezdeti, hatalmas sikereit.

Ez a kezdeti kuruc lelkesedés a szociális igények ki nem elégítése, a nemesek saját előnyeit és hatalmát célzó törekvései következtében megcsappan.[68] És jelentkezik a visszahatás, a lelkesedés kialszik, felüti fejét a bizalmatlanság, gyanakvás a vezetőkkel szemben. A krizis éppen történetünk idején robbant ki, ahogy ezt Esze Tamás irodalomtörténeti kutatásaival bebizonyította.[69] A kuruc morál megroppanásának két legfontosabb irodalmi dokumentumának, a *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése* és *A szegénylegény éneke* keletkezési ideje 1705 ősze és 1706 ősze közé tehető, tehát éppen abba az időbe, mellyel tanulmányunk foglalkozik.

A versekben remeg az igazságtalanságok felett érzett indulat, szemére hányják Rákóczinak a katonák nyomorát, a rézpénzben fizetett zsold értéktelenségét. Zúgolódnak a katonák:

Szegénylegénynek olcsó a vére:
Három réz forint szegénynek bére.
Azt sem költheti el szegény végtére,
Melyért méreg,
Kínzó féreg
Forr a szívére.

(A szegénylegény éneke)

Ha valamely hóldra némelynek fizetnek,
Az ennéhány gongót eleiben vetnek,
Akin lábabélit alig szerezhetnek,
Ezüst pénzzel pedig urak bővelkednek.

(Két szegény legény egymással való beszélgetése)

Szemére hányják a vezetőknek az ígéretek be nem váltását:

Az mi urainknak sok szép ajánlása
Volt az vitézeknek szükséges mondása:
Lészen vitézeknek megjutalmazása!
De már, amint látjuk, lött változtatása.

(Két szegény legény egymással való beszélgetése)

[68] *Heckenast Gusztáv:* A Rákóczi szabadságharc Bp. 1953. 71., 77., 88. o.
[69] *Esze Tamás:* Két szegénylegény egymással való beszélgetése. Irodalomtörténet. 1949.

A nemesek harácsolnak, tömik a zsebeiket és nem gondolnak a szegénylegényekre; a hadizsákmányt is elvonják a katonáktól:

Ha valaha néki lött egy kis nyereség
Elvonja szegénytül szeme előtt tisztség.
Noha ruhájában nincsen semmi épség,
Nem látják, de mi is, hadak is az hívség.
(Két szegény legény egymással való beszélgetése)

A szociális igények ki nem elégítését tetézi a nemesi tisztek bátorságának, vezetői készségének tagadása. A nemesi tisztek gyávák, húzódoznak a harctól:

Mert mikor az harcra el kellettik menni,
Sok tündöklő forgót szoktanak letenni.
Kapitány uraknak elől kéne menni,
De megszokták hátra ő magokat vonni.
(Két szegény legény egymással való beszélgetése)

Kiderül, hogy a nemesi tisztek nem értik mesterségüket, ifjoncok és nincs haditapasztalatuk. Jobb volna, ha otthon maradnak perlekedni:

Az kinek nem vala soha ily próbája,
Nehéz harcra menni, ott retteg mája.

Sok tiszteket láttunk, az kiknek pörleni
Jobb volna, hogysem mint hadakat rendelni.
Hogy tudna az ilyen hadakat rendelni?
Szaladásnak módját készebb elővenni!
(Két szegény legény egymással való beszélgetése)

Egyenesen megdöbbentő, hogy Rákóczi szinte szó szerint ezt írja: „Az iskolákban és a törvényszék termeiben nevelkedett fiatalemberekben megvolt a hajlam és a jóakarat a tanuláshoz, de a kineveztetés még nem volt elég ahhoz, hogy ismerjék kötelességeiket: nehéz volt ugyanabban az időben a *mesterséget tanulni és gyakorolni is.*" És más helyen: „Az első buta, részeg és durva, de csapataik közt mégis tekintélyes tiszteket mások követték, csiszoltabbak, akik képesek voltak fegyelmet tartani és számadást vezetni a századokban és ezredekben. *de a hadtudományokban ezek sem voltak kevésbbé tudatlanok, méghozzá a katonák kevésbbé szerették és tisztelték őket.*"[70]

70 Eml. 83 és 163. o. (Kiemelés tőlem. P. G.)

Itt Rákóczi és a kuruc versek névtelen írói egy rendkívül fontos katona-lélektani kérdésre világítanak rá, t. i. arra, hogy a tisztek szakmai ismeretei, mesterségbeli tudása mennyire döntő fontosságú nemcsak az erők gazdaságos felhasználása szempontjából, hanem azért is, mert a jó szakmai vezetés bizalmat kölcsönöz, oly lélektani szituációt teremt, amely a harcoló csapat kohézióját a legmagasabb fokra növeli. Ez a mesterségbeli tudás volt az, ami a császári csapatok nem egy győzelmét eredményezte. Mi magyarázza, hogy az otthonuktól, foglalkozásuktól, családjuktól évek óta távolélő, főúri, a népet lenéző tábornokaik alkalmatlanságából eredően gyakran nélkülöző vagy rongyoskodó katonák mégis bátran helyt tudtak állni a császáriakkal szemben? Igaz, hogy a nehéz körülmények, a rossz vezetés, a vesztett harcok, az ellenség nem egyszer megmutatkozó fölénye jelentős mértékben csökkentette a katonáknak a háború igazságos jellegén alapuló erkölcsi arculatát, szellemét. Ugyanakkor a csapat életébe való beilleszkedés a tisztikar és az altisztikar vezetésének elismerése, a parancsok teljesítése mégis azt eredményezték, hogy a katonák tudatosan törekedtek a helytállásra, a győzelemre. A csapat közösségi életének, szellemének hatása azokon is megmutatkozott, akik inkább csak ösztönösen vettek részt a harcban és törekedtek az ellenség legyőzésére. A vezetés és az összetartozás ereje folytán valamennyien felismerték, hogy életük megmentésének a harcmezőn való helytállás és a parancsnokokba, pontosabban azok szakmai, katonai tudásába vetett hit az előfeltétele. Rákóczi — mint a hadtudomány olyan sok más területén — itt is élesen látja a problémát: „.... a háborúban a vezetésbe vetett bizalom a forrása a szerencsés eseményeknek. Sőt azt is mondhatom, hogy az a bizalom az engedelmesség alapelve az ütközetben, mert *ha a katonák azt hiszik, hogy vágóhídra viszik őket, akkor csak immen-ámmal engedelmeskednek és gyakran tekintenek hátra.*"[71]

A kuruc morál megroppanása, a lelkesedés görbéjének tragikus hirtelenséggel való alászállása történetünk idején kézzelfoghatóan érezteti hatását. Bár az elégedetlenség a tiszántúli hadaknál kezdődik, a „régi vén vitéz", Orosz Pál thökölyánus generális csapataitól indul ki,[72] azonban 1706 nyarán a nyugatmagyarországi hadaknál is erősen érezteti már a hatását.

A morális bomlás legfőbb jele az egyre nagyobbarányú szökés. Rákóczi VII. 16. és 21-i leveleiben[73] az állományok megcsappanásáról ír, az első levelében annak a félelmének ad kifejezést, hogy a tervbe vett hadműveletek egy részét nem lehet végrehajtani „... az ezredeknek mód nélkül való elosztása miatt."

[71] Eml. 138. o. (Kiemelés tőlem. P. G.)
[72] *Esze:* Két szegénylegény 259. o.
[73] A. R. I. 563. és 566. o.

Eszterházi állandóan panaszkodik az állományok csökkenése miatt. VII. 12-én jelenti, hogy Moré ezrede alig tesz ki két századot és Czirjákié is nagyon kevés.[74] 14-én „Eszterházi Dániel „corpusa" igen vékonyodik".[75] 18-án jelenti nyolc ezredének gyengeségét „... a nyolczbul alig lészen négy".[76] Szigorú intézkedések történnek a *„lézengők"*, *„kóborlók"* összeszedésére és büntetésére. Eszterházi Antal július 28-án utasítja Veszprém megyét, hogy „A kóborlásnak, húzásnak-vonyásnak... akarván véget vetnem... valahol találtatik a malefactor, méltónak láttatván lenni a halálra, halogatás és ide s tova való hordozás nélkül akárhol is megbüntettessék... intimálom a nemes vármegyének, hogy minden falu és város határában akasztófát erigáltasson és csináltasson... melyek két hét alatt mindenütt el is készüljenek."[77]

Sok a fegyelmetlenség, iszákosság, verekedés. Szepessi János írja, hogy Esztergom ostrománál „... az hajdúságnak az ki a belső városon vagyon, az ártt, hogy felettébb bő bora vagyon, mert jól iván az Esztergomi piros borban nem úgy vigyázván magokra az mint kellenék, felesen ölettenek meg az várbeliekbül."[78]

Nyárai és Lóczy hajdui összeverekednek és kardra mennek Ujvárban és ez nem lehetett holmi apró nézeteltérés, mert „... közöttük feles sebes esett..." és a Fejedelem színe elé kerül az ügy, aki Gyürki Pált küldi oda, hogy „... kerestesse ki mint a két részrül az vétkes feleket, és in instanti meg is lövődöztesse... — oly severitással, hogy már valaha egyszer azon említett Lóczy fene hada megzaboláztassék!"[79]

A legsúlyosabb az, hogy elvész a harci lendület, lázadásokkal, megadásokkal találkozunk és ez okozza a karvai erőd és Esztergom elestét is, mely utóbbiban a legmegbízhatóbbnak látszó udvari palotások lázadnak fel. Még jóval a császári ostrom előtt olyan jelenségek mutatkoznak a várban, amelyekből az következtethető, hogy a helyőrség teljesen demoralizált. Bottyán, bár beteg, személyesen megy fel a várba, hogy rendet csináljon. Bottyán erről utólag így ír Rákóczinak: „A palotás vörös hajduk is felzendülvén, hogy az fegyvert lerakják, kik közül hármat vagy négyet in flagranti agyba-főbe is vertem; Csajághi Uram hajdui szintén úgy már nagyobb részént meghasonlottak volt..."[80]

A kuruc harci szellem általános megromlásában is vannak még kitűnő harci cselekmények ebben az időszakban. Ilyen elsősorban Bottyán vállalkozása a linea ellen augusztus 18-án, Bezerédi, a Kisfaludiak ausztriai portyázásai és Ocskai betörései Morvába. Azonban ezek egyrészt

74 ETK. 405. o.
75 ETK. 407. o.
76 ETK. 412. o.
77 ETK. 8. o.
78 Thaly gyüjt. V. 331. o.
79 A. R. I. 628. o.
80 A. R. IX. 316. o. Bottyán Rákóczihoz. 1706. dec. 1-én,

elszigetelt jelenségek, másrészt pedig igazolják azt, amit előbb mondottunk, hogy t. i. szakmájukat értő harcászati vezetők alatt keletkezhet olyan speciális katona-lélektani szituáció, mely hosszabb-rövidebb ideig függetleníteni tudja magát az általános ideológiai és morális szituációtól.

Mindenesetre Rákóczi figyelmét nem kerülték el ezek a jelenségek és tisztában volt azzal, hogy a hadsereg morálja megromlott. Esztergom ostroma ezért is indokolt volt, amelynek katonapolitikai célkitűzése: Felvidék és Dunántúl szilárd tömbbé való összefűzése lehetővé tette volna azt, hogy a kuruc harcikedvet helyreállítsa a demoralizáció okainak: a társadalmi igazságtalanságnak és a tisztikar tudatlanságának megszüntetése által. Mind kettőhöz azonban idő és szilárd politikai hatalom kellett volna, amelyet a nyugati országrészek biztos összekapcsolása talán lehetővé tett volna.

III. ESEMÉNYEK

A fegyverszünet 1706 VII. 24-én járt le és utána azonnal megkezdődtek a hadműveletek, melyek középpontjában Esztergom ostromai (először kuruc, aztán császári) álltak. A soron következő hadműveletek leírásánál szakítottunk azzal a gyakorlattal, hogy az eseményeket pusztán időrendi sorrendben mondjuk el. Igyekeztünk az első pillantásra kaotikusnak és szétfolyónak látszó hadműveleteket a harcoló felek, de főleg Rákóczi hadműveleti elgondolásai köré csoportosítani, mert véleményünk szerint a nyári események alakulásait, sőt a császáriak ténykedéseit is Rákóczi hadvezéri kezdeményezései befolyásolták.

Igy az eseményeket periódusokra osztottuk, melyek a hadműveleti helyzetnek megfelelően többé-kevésbbé zárt eseménysort képeznek, főleg pedig Rákóczi hadműveleti terveit illetően határozottan elkülöníthetők egymástól.

Az első periódus VII. 24-től IX. 4-ig tart. Az ostrom szempontjából aránylag nyugodt időszak, az ostromot a császáriak nem zavarják. Lezárul a periódus a Csallóközben lévő Nagy-Magyar és Püspöki elestével, miáltal a császáriak csallóközi szándéka világossá válik.

A második periódusban (IX. 5.—IX. 19.) kapitulál Esztergom. Jellemzi ezt az időszakot Rákóczi fokozódó szorongása a két császári főseregi, Starhemberg és Rabutin szándékát illetően; egyesülnek-e, vagy nem? Mi Starhemberg szándéka: Dunántúl? Esztergom? Felvidék? Mit akar Rabutin? Lezárul a periódus azzal, hogy Rabutin szándéka Kassát illetően világossá válik.

A harmadik periódusban (IX. 20.—X. 11.) Rákóczi gondolatai Felvidékre összpontosulnak. A kuruc fegyvereket sorozatos balsikerek érik, Karva, és végül Esztergom elesik.

A) ELSŐ PERIÓDUS

1. Az ostrom

Néhány tudnivaló a kor várharcáról

Mielőtt az ostrom leírását megkezdenők, szükségesnek látjuk, hogy az akkori idők várharcáról néhány szót szóljunk, ami nélkül az ostrom sok részlete érthetetlen.[81]

A 17. század második és a 18. század első felének várépítésében és várharcában a francia Vauban (1633—1707) és a németalföldi Coehorn (1641—1705) nézetei és működése gyakorolnak döntő befolyást. Ez az az időszak, amikor az olaszok által kezdeményezett bástyarendszer válik egyeduralkodóvá az erődítés terén. A bástyarendszer lényege az, hogy az egyre nagyobb léptekkel fejlődő lövegek tűzhatását, főleg *oldalozó* tűzhatását kihasználja. A tűzrendszer alapját a fővédővonal töréspontjainál épített *bástyák* képezték, melyekből a fővédővonal és a szomszéd bástyák elé oldalozó tüzet lehetett fektetni, de mellékesen és korlátolt mértékben, arctűz leadására is ki voltak képezve.

A középkori várvédelem aránylag kis mélységű volt, lényegileg a főfalra és alsófalakra, a köztük lévő falközökre (Zwinger) és néhány előretolt műre (barbacana) korlátozódott. Az újabb irányzat a védelem mélységét a fővédővonal elé helyezett elő- és külsőművekkel (ravelin, redout, fegyverhelyek, fedett utak, traversek, árkok stb.) növeli. Fontos szerepe van a fedett utaknak, mely képessé teszi a vár védőit, hogy kitöréseket hajtsanak végre és ezáltal a védelem a legnagyobb mértékben aktívvá válik.

A gyalogsági védelem súlya a fedett út védelmén van, melynek elvesztése Vauban szerint egyet jelent a vár elvesztésével. A gyalogság kitörésekkel zavarja és késlelteti a támadó előnyomulását és ostrommunkálatait. A tüzérségi védelem távolvédelemből (a vár előterepeinek lövése arctűzzel) és közelvédelemből (a fővédővonal oldalozása) áll.

Az ellenség főtámadási irányának felismerése után a védő tüzérségét átcsoportosítja és tűzösszpontosításokat hajt végre. A védelemben mozsarakat is alkalmaznak a támadó futóárkai, paralelljei, általában ostromművei ellen. A védelmi harci műszaki részéhez tartozik az ellenakna ásása.

A korabeli várak műszaki berendezései és a tűzrendszer zártsága a támadót igen nehéz feladat elé állították. A támadás csak a legnagyobb tervszerűség és módszeresség mellett sikerülhetett. A támadás megszervezése, — mint a mai támadásoké is — lényegileg a tűz és mozgás koordinálásán alapult. Lényegileg a támadás két fázisból állt: előre-

81 A várépítés és várharc elvi szempontjaira nézve: *Müller:* Geschichte des Festungskrieges. Berlin, 1892.

gyülekezés rohamtávolságig, roham és harc a vár fővédőművében (esetleg előműveiben is). Amint látjuk, teljesen megfelel a mai támadás ütemezésének. A támadás egyes fázisainak megfelelően a fegyvernemek szerepe és jelentősége igen különböző. Az első fázisban a hangsúly a tűzérségi előkészítésen és réslövésen van, valamint a tüzérség és gyalogság mozgását lehetővé tevő árkászmunkán. A tüzérségi támadás műszaki megalapozása, felemelt és védett ütegek[82] kiépítése rendkívül fontos, tekintettel arra, hogy a tüzérség csak kis távolságból (max. 1000—1200 m, réslövéshez 300 m) tud hatásos tüzet kifejteni és csak közvetlen lövéssel, tehát nyílt állásból. Műszakilag meg nem erősített tüzelőállásokkal szemben a védő tüzérsége éppen műszaki megerősítése folytán abszolút fölényben lenne. Tehát addig, amíg a mai megerősített állás elleni támadásnál a műszaki munka jelentősége az akadálynyitásban és a bunkerek felrobbantásában van, tehát lényegileg a gyalogság mozgását és annak zárófázisát, a rohamot segíti elő, az akkori erődök elleni támadásnál a műszaki munka a tüzérség mozgatásának és tüzelésének előfeltételét képezte.

A rés megnyitásával a tüzérség és árkászok jelentősége lecsökken és a gyalogság lép előtérbe, végrehajtván a rohamot, vagy a rohamok sorozatát.

Az ostromhoz hozzátartozik a körülzárolás, amely egy belső (contravallatio) és egy külső gyűrűből (circumvallatio) áll. Az előbbi rendeltetése az, hogy a védők kitöréseit megakadályozza, az utóbbi a felmentő sereg beavatkozását van hivatva elhárítani.

Mindez természetszerűen igen nagy anyagfelhasználással járt és igen sok időt vett igénybe. Mondhatni, ami energia, anyag, ember volt az akkori idők hadseregében, az mind egy-egy ilyen ostrom körül összpontosult. Még a mai fogalmakkal mérve is jelentős számok szerepeltek. Igy pl. Namur 1695-ös ostrománál 200 löveget vontak össze, az ostrom 63 napig, az általános roham (Generalsturm) 13 óráig tartott. A védő vesztesége 8000 fő, a támadóé 20.000 fő volt.[83]

Amint látjuk, a várharc anyagi, kiképzési, vezetési tekintetben igen nagy követelményeket támasztott a hadseregekkel szemben. Minderre a kuruc hadsereg nem lett volna képes és bár Esztergom megközelítően sem volt olyan erős, mint az örökösödési háborút viselő felek várai, azonban a fent leírt módszeres támadással és anyagi előkészítéssel való elfoglalása igen nagy feladatot jelentett számára. Mindezt fontos szem előtt tartanunk, mert csak így tudjuk majd megérteni Rákóczi tervét az ostromra, az ostrom lefolyását, majd a vár elesténck körülményeit.

[82] Az üteg abban az időben nem szervezési egységet jelentett, hanem több löveg tüzelőállását.

[83] *Müller:* Geschichte 52—53. o.

Az ostrom lefolyása.[84]

Esztergom vára közvetlenül a Duna mellett emelkedő hegyen épült. A hegy Duna felőli nyugati oldala rendkívül meredek, a Szt. György hegy és Tamás hegy felé eső részek enyhébb lejtőjűek.[85] A vár építésénél erre a körülményre tekintettel voltak és a Duna felé néző oldal erődítése gyengébb, mint a többi oldalakon. Egyébként a vár fővédőművének vonalvezetése, műveinek elrendezése még a középkori várépítés elveit követi. Csak kevés bástyája van és azok elrendezése sem felel meg a tűzrendszer akkori elveinek (oldalozó tűz stb.), csak a keleti és déli oldalon találunk fedett utat, árkot és pallisadot. A belső védőmű — tehát a várfalakkal övezett terület — kiterjedése igen csekély, legnagyobb kiterjedése észak-déli irányban 260 m, keleti-nyugati irányban 110 m. Kiegészíti a várat és vele össze van kapcsolva a Várhegy lábánál elterülő Víziváros fala, mely erősebb építésű, mint maga a várfal, azonban előművei nincsenek, ezért feltartó ereje kevés.

A vár ostromát nyugatról tervezi Rákóczi, mégpedig úgy, hogy a réslövő ütegek a párkányi oldalról kezdik meg a vár lövését. Ez az első eset a vár történetében, hogy a vár ellen a főtámadást ebből az irányból vezetik. Rákóczi ezt az elhatározását azzal indokolja,[86] hogy nem merte a karvai gyenge hídon átszállítani az ostromágyúit. Véleményünk szerint itt Rákóczi nem emlékszik pontosan, mert még abban az esetben is, ha a híd esetleg nem bírta volna el az ágyúkat, hajó vagy tutaj elbírta volna, lévén az ostromnál használt legnehezebb löveg súlya 60—65 q. (24 fontos $^1/_2$ karthaun). Ezenkívül pedig ténylegesen is kerültek át réstörő lövegek a tulsó partra. Véleményünk szerint, az ostrom irányának megválasztásánál az lehetett a döntő szempont, hogy a fejedelem nem tartotta képesnek a kuruc csapatokat sem kiképzés, sem felszerelés dolgában, hogy a vár jobban megerődített délkeleti, vagy keleti oldala ellen végrehajtsanak egy olyan szisztematikus támadást, mint amit az előzőekben leírtunk. Ezt két megjegyzése látszik megerősíteni. Az egyikben a várat keleti irányból támadó (t. i. a későbbiekben látni fogjuk, hogy Esztergom megvétele után Stahrenberg ostrom alá vette a várat) Stahrenbergről azt írja: „Neki könnyebb volt rést lövetni, de nehezebb volt rohamra indulnia a cölöpzet és árok miatt..."[87] A másik megjegyzéséből pedig ugyanazon az oldalon az tűnik ki, hogy a kuruc tisztek nem értettek a várharchoz: „Bonafoux... nem viselkedett szilárdan a *tudatlan* tisztekkel szemben, akik még *sohasem láttak ostromot*..."

Rákóczi tervét a meglepetésre és a vár védelmi állapotának gyen-

[84] Az ostromra vonatkozó irodalom: A. R., Eml. 143—146., Feldzüge: 425—429., *Villányi* 174. és köv. o.

[85] Rákóczi rosszul emlékezett, t. i. azt írja: „... a Várhegy a folyó felőli oldala kevésbbé meredek..." Eml. 144. o.

[86] Eml. 144. o.

[87] Eml. 138. o.

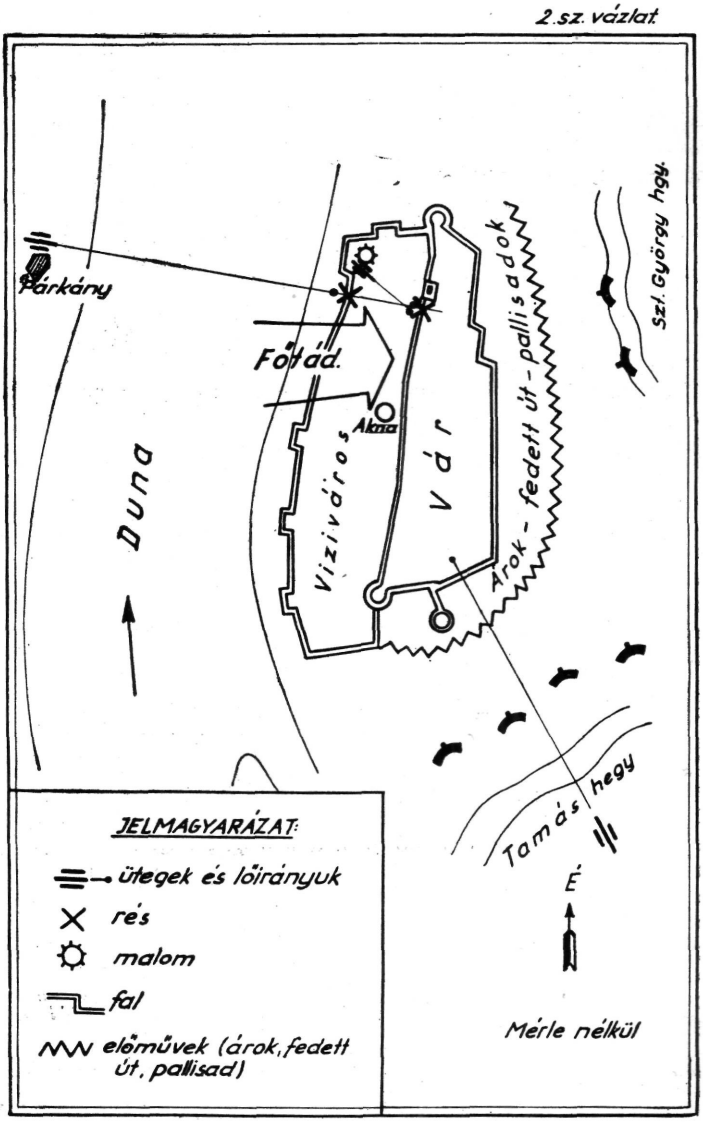

ESZTERGOM OSTROMA

geségére alapította. A vár valójában elég gyenge állapotban volt és a megszálló csapatok ereje és felszerelése is sok kívánni valót hagyott hátra. A parancsnok, Kuckländer tábornok azonban erélyes és szakmáját úgy látszik elég jól értő katona volt. A védősereg létszáma 459 fő volt, 20 használható ágyúval. Lőszerben és puskákban hiány volt, mérnök nem volt és ágyúmester is kevés.

Az ostromra kiszemelt ezredek VII. 24-én indulnak Ujvárból, Karvánál átkelnek a Dunán és 28-án Esztergom alatt vannak. A körülzárolást Gyürki vezeti, a támadó részek parancsnoka Forgách.

VII. 30-án megkezdődnek az ostrommal kapcsolatos műszaki munkálatok, melyeket kisebb támadások lepleznek és biztosítanak a Tamás hegy irányából.

Rákóczi VIII. 2-án indul Ujvárból, ugyanekkor indul a tüzérség is. 5-én érkeznek meg Párkányba. Rákóczi elosztja a gyalogságot, a lovasságot Forgách parancsnoksága alatt a tulsó partra küldi. A műszaki munkálatok teljes erővel folynak és a Szt. György hegy és a Tamás hegy irányából és már 8-ára sikerül annyira előre tolni a futóárkokat, hogy belőlük puskatűz adható le a várra.

A tüzérségi támadás 9-én 1/24 h-kor kezdődik a párkányi oldalról 4 karthaunnal és 3 mozsárral, a Tamás hegyről 8 löveggel és 3 mozsárral. Ehhez még 11 löveg csatlakozott Párkánynál 11-én. A tüzérség olyan hatásosan lövi a Víziváros falát, hogy azon rés támad. Figyelemreméltó eredmény ez, ha meggondoljuk, hogy a lőtávolság kb. 650—700 m volt és általában réslövést 3—400 m-ről hajtottak végre abban az időben.[88]

Miután a rés megvan, a rohamot meg lehet indítani. Roth ezredes 12-én alkonyatkor indul katonáival rohamra, azonban siker nélkül, mivel a csapatok között pánik tör ki: „Az budai rácz Visegrádhoz érkezésének híre annyira megbódította vala az hadaknak elméjét, hogy hátrafutással kezdették az ostromot, és gyalázatos megszaladásukkal az várbeli ellenség megrémülésének (ki is a várost pusztán-hagyván, csak tizenkét emberrel őriztette vala) hasznát nem vehettem."[89]

13-án megismétlik a rohamot, de most már másfélezer hajduval, — akiknek egy része hajón kelt át a Dunán — és elfoglalják a Vízivárost „...mindannyi bomba és gránát között is kevés ember kárával".[90]

15-én kezdődik a vár falán a réstörés és ebben a párkányi ütegeken

[88] Hogy ez mennyire szép eredmény volt, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Kuckländer fel akarta venni a kapitulációs feltételek közé, hogy egy császári bizottság szállhasson ki Budáról, mely hivatalosan megállapítaná, hogy a rést valóban a Duna túloldaláról lőtték, mert egyébként félő, hogy az udvar majd nem fogja elhinni. *Villányi* 191. o.

[89] A. R. I. 586. o.

[90] U. o.

kívül egy, a Víziváros falánál lévő malomhoz felállított üteg is részt vesz.[91]

A rés elkészül, azonban a védők tartják magukat, úgy, hogy 10 mozsárral kezdik bombázni a várat, melynek hatásától várják a védők kapitulációját és ha ez nem történne meg, akkor „... végső próba leszen az ostrom".[92] A szűk várban — ahova a Víziváros lakosainak egy része is beszorult — kezd már a védők kitartása gyengülni. Kijött szökevények vallják, hogy nagy „veszedelem" van a várban a szüntelen bombázás miatt, „... vízbül penig nagy a szükségek, de borral suppleállyák az deffektust..."[93]

A tüzérségi tűz tovább tart, de egyre kevesebb eredménnyel jár „... az pattantyúsok kevés experientiája miatt, — akik szerencse, ha tíz lövés között hárommal megtalálják az kűfalt, gyakortább penig semmitsem..."[94] Valószínű azonban, hogy a gyenge eredmény oka nem a tüzérek tapasztalatlansága volt, — hiszen pár nappal azelőtt még páratlan ügyességgel lőttek, — hanem az ágyúk túlerőltetése, ami a gyujtólyukakat kitágította és így a lövegek lőszabatossága megromlott.[95] Egyébként ekkor még Rákóczi igen optimista, mert úgy gondolja, hogy pár nap alatt megveszi a várat.[96]

A helyzet végre rohamérettnek látszik, legalább is La Maire úgy ítéli meg, és augusztus 21-ről 22-re virradó éjszaka megindul a roham, azonban a hegy meredeksége és az ellenség „tűzesőként ható" tüzelése és gránátdobálása miatt nem sikerül.[97]

Ezek után Rákóczi már nem lát más eszközt a vár megvételére, mint az aknát és azt írja 23-án Károlyinak: „... legnagyobb reménységem a megkezdett minához lévén..."[98] A vár falától mintegy 20 lépésre lévő természetes barlangot alakíttatja át aknává, bár tudatában van annak, hogy a légnyomás miatt milyen nehéz egy természetes mélyedést aknává átalakítani.[99]

Ettől kezdve egészen az első periódus végéig, tehát IX. 4-ig nevezetesebb esemény nem történik az ostromnál. Folyik az aknaásás, de egyre nehezebben, mert vörös márvány rétegre bukkantak, ami a fúrást

91 Rákóczi rosszul emlékszik, amikor azt írja, hogy „állást foglaltam egy barlangnál a várfaltól körülbelül hat ölnyire..." Eml. 144. o.
92 A. R. I. 591. o.
93 Szepesi János levele. 1706. aug. 8. Thaly gyüjt. V. 331. o.
94 A. R. I. 594. o.
95 A gyújtólyukak kitágulásáról Rákóczi is ír az emlékiratokban. 145. o.
96 A. R. I. 594. o.
97 Ellentét van az emlékiratok (144. o.) és Rákóczi 23-án kelt levele között (A R. I. 595. o.). Az előbbiben tisztán csak a védők erős tüzében látja a sikertelenség okát, az utóbbiban pedig a hegy meredekségében. Valószínűleg mindkét ok fennforgott.
98 A. R. I. 659.
99 Eml. 144—145. oldalán Vas I. fordítása hibás: nem „aknavetőket", hanem aknászokat helyezett Rákóczi a barlagba és a barlangban nem a „légáramlás" volt a veszélyes, hanem a légnyomás.

igen megnehezíti. Folyik a vár lövetése is, a védők pedig minden eszközzel, még kövek lehengergetésével is igyekeznek az akna elkészítését gátolni.

2. Események a Felvidéken és a Dunántúlon

Beütések Morvába és Ausztriába

Mint már említettük, a kuruc seregek hadászati védelemre csoportosultak, azonban a legnagyobb mértékben aktív védelem volt ez. Kihasználva a kuruc seregek portyázásra való alkalmasságát és az örökös tartományok gyenge határvédelmét, egymást követik a beütések.

Ocskai VII. 26-án — tehát két nappal a fegyverszünet lejárta után — már Morvában van és Bród körül pusztít, 28-án pedig Szakolcára küldi Bercsényi.

Dunántúlon Eszterházi Antal, ez a szerény tehetségű, határozatlan tábornok küldi hadait portyázásra. Bezerédi felderítői állandóan Sopron körül rajzanak, főleg a linea felderítéséről van szó, ahogy Ritter György János, derék soproni szabómester elmondja: „... a kurucok naponta itt mutogatták magukat és mindig azt próbálgatták, hogy tudnák a lineát elfoglalni, amit többször meg is rohantak..."[100]

VII. 29-én Eszterházi jelentést kap arról, hogy Pálffy átkelt a Murán a szerbekkel és menetben van Stahrenberg felé. Intézkedik Bottyán, a két Kisfaludi és Szekeres lovas ezredeinek összevonására és 500 kocsin szállított hajdut is kirendel mellé jük[101] azzal, hogy „... az ellenséggel való conjunctiót (t. i. Pálffy csatlakozását Stahrenberghez. P. G.) ne engedvén, minden kigondolható móddal üsse meg, valahol találandja".[102] A vállalkozás sikerül, Pálffyt kiszorítják Magyarországról és Stájerországon-Ausztrián keresztül, csak nagy kerülővel tud beérkezni Köpcsénybe.

VII. 30-án utasítja Eszterházi Bezerédit, hogy „háromezered magával az ellenséget attakírozván, jó próbát tegyen..." Ehhez kirendeli Andrássi gyalogságát is, „... hogy cum instrumentis necessariis (a szükséges eszközökkel), a sopronyi sáncokat irruálván (lerontván), apperturát (nyílást) és ineatust (bejáratot) az bémenő militiának csinálhassanak..."[103] Bezerédi egész Badenig nyargal, felégeti a falvakat és „dícséretes nyereséggel" VIII. 2-án visszatér.

Eszterházi állandó aktivitásra, felderítésre, összeköttetésre, biztosításra, „szorgalmatos vigyázásra", az „ellenség motusának kitanulására", „hostilitásokra", „dícséretes portára" buzdítja alparancsnokait és Tábori Könyvének régies, de fülünk számára oly kedvesen hangzó sorai-

100 Ritter: 126. o.
101 ETK. 417. o.
102 ETK. 414—416. o.
103 ETK. 418. o.

ból eleven élet, drámai mozgalmasság csap ki és szinte magunk előtt látjuk, ahogy:

Ordinációhoz
És rendes traktához
Mindent ők disponálnak;
Az őrállásokra
Fiók-istrázsákra
Mindent alkalmaztatnak:
Rivadást ha hallanak:
Lövésre vigyáznak,
Ellenséggel harcolnak.
Egész éjjel s nappal
Nyughatatlanságban,
Vannak őrállásokban:
Rácokra vigyáznak,
Lovakon nyargalnak,
Ellenséggel harcolnak.
Vérek ontásával,
Éltek fogyásával
Semmit ők nem gondolnak.

(Rácok veszedelmiről...)

VIII. 18-án Eszterházi jelenlétében, Bottyán személyes vezetése alatt Bezerédi 4.000 lovassal és 1.000 gyalogossal meglepetésszerűen megrohanja az előzőleg már alaposan felderített lineát[104] és igen sikeres és eredményes vállalkozást hajt végre. Thaly részletesen leírja a vállalkozást,[105] itt csak néhány harcászatilag érdekes részletet emelünk ki. Elsősorban is nevezetes a kiváló felderítés, melynek alapján pontosan ismerték a linea fekvését, a redutok helyét, sőt a megszálló csapatok erejét is. Kitűnő volt a támadás irányának a megválasztása: a linea Fertőre támaszkodó szárnyát törték át Balfnál, ahol a Sopron alatt táborozó ellenség tartalékának beavatkozására legkésőbb kerülhetett sor, valamint ezen a helyen a támadás jobboldalról a Fertő miatt biztosítva volt, végül pedig innen nyugati irányba kanyarodva egymásután fel lehetett göngyölíteni a redutokat. Kiváló volt az időjárás kihasználása, mert ahogyan Rittertől tudjuk, korán reggel esett az eső, így tehát a látási viszonyok a védő számára korlátozottak voltak és ez nagyban elősegítette a meglepetést.[106] Megfelelő gondoskodás történt a betörés műszaki előkészítésére, mert ahogy tudjuk, a kurucok rőzsekötegeket szállítottak

104 „Amidőn sűrű portáim és kémeim által megvizsgáltattam volna ezen soproni lineát..." Eszterházi levele Rákóczihoz. 1706. aug. 21. A. R. IX. 298 o.
105 *Thaly:* Bottyán János. Bp. 1865. 121. és k. o.
106 *Ritter:* 126. o.

magukkal az árkok betömésére. A betörés utáni mozzanat terve és az ennek megfelelő csoportképzés harcászati mintapéldául szolgálhat: egy gyalog és egy lovas rész biztosít, egy másik egymásután felgöngyölíti a redutokat, egy harmadik lovascsoport pedig nem törődve az oldalaival és hátával, egész Sopronig nyargal és ott a tábort „... felvervén, sok szép nyereséggel járt a had, s circiter százig valót le is vagdaltak ..."[107] A mai megerősített állás ellen való támadás minden eleme feltalálható ebben a vállalkozásban. Kiválóan bizonyítja Bottyán fejlett harcászati érzékét és szervezőképességét. Jellemző, hogy a vállalkozásban résztvevő csapatok között két hét múlva sok a szökés, tehát már a vállalkozás idején is demoralizálva lehettek, azonban Bottyán kitűnő harcászati vezetése nyomán olyan katona-lélektani szituáció állt elő, mely az általános morális állapottól függetleníteni tudta magát. A vállalkozás nagy riadalmat keltett Bécsben és még az angol követ is szükségesnek látta, hogy kormányát tájékoztassa róla.[108]

Az első periódusban még egy nevezetesebb vállalkozást szervez Eszterházi. VIII. 21-én megerősíti Bezerédit Móré gyalogezredével és még ezen felül is küld neki erősítést, úgy, hogy csoportja IX. 1-én 2.000 főt számlál. Eszterházi a következő „kemény ordert" adja: „... jó dispozíciókat hagyván Soprony elein, valamely hostilitásokat elkövethet, kövesse el... de mindazonáltal vigyázzon magára, hogy ki ne rekesztessék a Nyulason lévő német által".[109] Ugyanakkor utasítja Kisfaludi Lászlót, hogy vegye át Bezerédi körletét és megérkeztéig biztosítson nyugat felé.

Bezerédi IX. 2-én tört be Ausztriába és W. Neustadtig pusztítja a falvakat, ahogy Ottlyk írja: „... Bezerédi Ur... eghész Német Ujhelyigh és egy órányira Bécsigh főll rabolta Ausztriát s jó nyereséggel meghtért. Németh pórságot lineábul széllel verte..."[110]

Mi a szándéka Stahrenbergnek?

A kuruc seregek csoportosításának ismertetésénél kiemeltük a dunántúli hadak hadműveleti diszlokációjának helyességét. A csoportosítás fő erőssége az volt, hogy helyes súlyképzéssel a várható ellenséges támadás irányának lezárása mellett (Rábaköz) egy igen erős, 11 lovas ezredből álló hadászati gyors tartalékot képezett. A csoportosításnak azonban voltak gyenge oldalai, t. i., ha az ellenség nem a Rábaköz felé nyomul, akkor:

1. csallóközi előnyomulása esetén Győrnél, vagy Komáromnál partot váltva a rábaközi csoport hátába kerülhet és elvághatja Esztergomtól.

2. Komáromhoz érve egyenesen Esztergom irányába nyomulhat, an-

[108] A. R. 2. oszt. III. 212. o.
[109] ETK. 431. o.

nak felmentésére és ezt az eredeti csoportosításban lévő dunántúli hadak nem akadályozhatják meg, mert lekésnek.

3. A hadászati gyorstartalék fennállása indokolt volt addig, amíg Dunántúlt délkeleti, déli és délnyugati irányból is veszélyeztette támadás. Ezt a veszélyt Pálffy Horvátországban gyülekező hadai jelentették. Amint nyilvánvalóvá vált, hogy Pálffynak nincsenek támadó szándékai, — illetve csak a Stahrenberghez való csatlakozása után vannak —, a gyorstartalék akciós lehetőségei erősen lecsökkentek, lényegileg a Rábaköz irányába korlátozódtak, és az ellenség előnyomulását a Csallóközben hadihíd anyag hiányában nem tudja megakadályozni.

Tehát a központi kérdés: mi Stahrenberg szándéka? — Rábaköz? — Csallóköz? És amint nyilvánvalóvá válik csallóközi szándéka, az eredeti csoportosítást meg kell változtatni.

Valószínűleg ez lehetett a fejedelem gondolatmenete, mert már VIII. 1-én, amikor a császári hadak még nem mozdultak, figyelmezteti Eszterházi Antalt, hogy készüljön fel arra, amennyiben az ellenség Esztergom felmentése céljából Győr felé nyomul, hadainak zömével csatlakozzék hozzá.

Ezt követően egészen VIII. 20-ig nem találkozunk a problémával. Ezen a napon Károlyihoz írt levelében[111] említi, hogy adandó esetben Eszterházi csoportját Tatánál vonná össze, sőt még a Duna északi oldalán lévő hadakból is megerősítené.

VIII. 20. és 25. között ilyen értelemben intézkedhetett, mert 25-én kelt levelében[112] hivatkozik egy Dániel György által küldött orderra, melyben valószínűleg a tatai koncentrációra intézkedhetett. A 25-én kelt intézkedés központi kérdése: „... mit kellessík observálni, hogyha az ellenség útját Komárom felé venné?"

Két eset van:

1. az ellenség csak gyengébb erőkkel jön Komárom felé, akkor

a) Bottyán, Somogyi F. és Szalai lovas ezredei meneteljenek Párkányba.

b) Eszterházi a zömmel kerüljön az ellenség hátába, Ausztriába.

c) Forgách beüt Morvába. (Egyébként ezen a napon indult el Morva ellen.)

2. Ha az ellenség teljes erővel jön Komárom felé, akkor az előbb említett Dániel György által küldött orderhez tartsa magát.

Tehát az eredeti csoportosítás felszámolásának a szándéka világos és lényege az, hogy egy Esztergom körüli koncentrációval a császári sereg felmentő kísérletét megakadályozza, ugyanakkor pedig Morva és Ausztria ellen küldött portyázó hadakkal visszatérésre kényszerítse az

111 A. R. I. 592—595. o.
112 A. R. I. 595—596. o.

ellenséget. Hogy az utóbbi milyen helyes felismerés volt, azt legjobban maga a Feldzüge értékeli, amikor azt írja, hogy a császári csapatok „... minden előre tett lépését az örökös tartományok védelmének szempontjai tartották fel".[113]

IX. 1-én a Fejedelem Eszterházi kérdéseire válaszolva az alábbiak szerint foglalja össze teendőit:

Két lehetőség van:

1. az ellenség Csallóközben nyomul előre, ebben az esetben két fázis van:

a) amíg az ellenség elér Komáromig:

aa) Bezerédi, Kiss G., Somogyi Á., Kisfaludi L. lovas ezredeit be kell vetni Ausztria elleni portyázásra.

bb) Czirjáki gy. ezrede és Török I. lov. ezrede Rábaközben marad.

cc) Bottyán lovas csoportjával meneteljen Párkányhoz.

dd) A zöm vonuljon vissza a Dunához.

b) amint az ellenség elhagyja Komáromot:

aa) ha a Duna jobbpartján nyomul előre: Bezerédi hátul, Eszterházi A. előlről támadja.

bb) ha a Duna balpartján nyomul előre: akkor Eszterházi keljen át a Dunán — és ehhez már eleve olyan pozicióban legyen, hogy előbb érhesse el a karvai hidat, mint az ellenség.

2. Ha az ellenség Rábaköznél támad és veszélyezteti Eszterházit, akkor vonuljon vissza Tata körzetébe.

Időközben Rákóczi intézkedik, hogy Bottyán 5 lov.ezreddel (Bottyán, Szalay, Perényi, Petróczy és Berthóthy) keljen át Karvánál a Duna északi partjára, három gy. ezredet pedig (Csajághy, Szinay, Horváth T.) Esztergom alá rendel.[114]

A nagymagyari és a püspöki sánc eleste

Időközben Stahrenberg serege lassan gyülekezik. IX. 1-én beérkezik Bécsbe a Wolfskehl gyalogezred a Rajnától és azonnal Stahrenberg tábora felé menetel.[115] Az udvar kiküldöttei útján parancsot ad Stahrenbergnek a hadműveletekre vonatkozóan, amiből azonban nem lehet kigazodni és nem lehet tudni, hogy támadjon-e, vagy pedig a határokat védje? Határozott parancsot követel az udvartól.

Elhatározza, hogy addig is, amíg a válasz megérkezik, elfoglalja Csallóközt, főleg azért, hogy a Morvát veszélyeztető kuruc betöréseket

113 Feldzüge: 407. o.
114 A. R. IX. 203—204. o.
115 A. R. 2. oszt. III. 227. o

megakadályozza. Amint már említettük, a nagymagyari és püspöki sáncokat Thúróczy és Winkler gyalogezredei és Balogh lov. ezredének egy része védte. Egy áruló, Balak István nevezetű volt kuruc ezredes[116] felfedi a császáriak előtt egy utat, amelyen meglepetésszerűen meg lehet közelíteni az állásokat. A császáriak élővédje (kb. $3^1/_2$ lov. ezred) Pálffy parancsnoksága alatt két oldalról átkarolva megtámadja a Nagymagyartól északra lévő sáncot és rövid harc után elfoglalja. Winkler maga is fogságba kerül és a kurucoknak tekintélyes veszteségeik vannak. A támadás hírére Thúróczy harc nélkül feladja a püspöki sáncot és elhagyja Csallóközt. Pálffyt követi Stahrenberg seregének zöme, átkel a Dunán és Pozsonytól északra és keletre táborba száll.[117]

Ezzel lezárul az első periódus: Az ellenség befészkelte magát a Csallóközbe és Stahrenberg szándéka, legalább is első szakaszában, most már világos: a Csallóközben akar előnyomulni. További szándéka minden valószínűség szerint Esztergom felmentése.

B) MÁSODIK PERIÓDUS
(IX. 5.—IX. 19.)

Esztergom kapitulációja

Az ostrom leírását ott hagytuk abba, hogy különösebb harci tevékenységet egyik fél sem folytat; Rákóczi minden figyelme a készülő aknára összpontosul, amely IX. 5-re robbantásra készen áll.

Kiadja orderjét[118] az akna felrobbantását követő rohamra, melynek lényege a következő:

A roham időpontja: IX. 6-án kb. 17 h-kor.

A roham jele: az akna robbanása.

Csoportosítás: Egy rohamcsoport Chassant és Győri Nagy János dragonyos ezredeiből (400 fő).

Másik rohamcsoport: udvari gránátos ezredből 400 fő.

A roham terve: A zöm előtt 3 kisebb rész nyomul előre (14 fő, 30 fő és 50 fő) lépcsőben egymás mögött.

A zöm a betörés után három részre oszlik: két rész jobbra és balra biztosít, egy rész előretör a vár közepéig.

Gyülekezés: Éjfél után két órakor, a malomnál lévő Bersonville mérnöknél, aki a csapatokat úgy helyezi el, hogy „... az ellenség lövésétül mentesek lévén, az ostromnak idejét megvárhassák, az tiszteknek penig ugyan tülle megfognak mutattatni az utak, az melyeken fel kell menni: úgy, hogy mihent az minák (aknák) tüzi fel lobban, és maga

116 A. R. 2. oszt. III. 232—233. o. Stepney jelentése valószínűleg tévedésen alapul. Balogh (Balak) István nem volt áruló.
117 A harc leírása: Feldzüge: 431. o.
118 Thaly gyüjt. V. 47—48. o.

effektussát véghez viszi, mentül nagyobb sietséggel az ostromhoz rohanjanak . . . ."

A roham végrehajtására azonban nem kerül sor, mert az ellenség 5-ről 6-ra virradó éjszaka egy tiszt vezetése alatt 30 muskétást a sötétség leple alatt leereszt a vár falán, akik elfoglalják az aknát. A császáriak kiürítik az aknát és a benne talált 19 q lőport felszállítják a várba.

Rákóczi, akit ez a „nagyon kellemetlen esemény"[119] eléggé kihozott a sodrából,[120] legjobb csapatait küldi az akna visszafoglalására, ami nem volt kis feladat, tekintve a hegy meredekségét és az odavivő ösvény keskenységét. A Feldzüge szerint a kurucok vesztesége 700 fő volt, Szepesi János 90 főről tud.[121] Ottlyk így írja le a visszafoglalást: „. . . déltájban szemünk láttára harminc hajdu vitéz módon bément és tizenkettőt az ellenségbül meghölt, a többi Várhoz recipiálta maghát, azokbul hármat lehúztak elevenen laitoriakbul, amint várba salvalni akarták maghokat."[122]

Rákóczi számára sürgős, hogy a vár minél előbb kapituláljon, mivel Stahrenberg ez időben már előnyomult Komáromig és fenyegeti az ostromló seregeket. Az aknát újra megtölteti lőporral, újabb kitörések ellen erős biztosítást rendel ki[123] és felajánlja a kapitulációt a császáriaknak.

Az akna visszafoglalása végleg megtörte a védők ellenálló erejét, 60 halottat és sebesültet vesztettek, a létszám lecsökkent 216 főre, akikből csak ötvennek volt használható fegyvere. A tisztekből, altisztekből és legénységből álló haditanács elhatározta a kapitulációt. Többnapi huza-vona után, mellyel Kuckländer időt akar nyerni, hogy Stahrenberg beavatkozhasson, végre elfogadja a kapitulációt és az őrség fegyverét megtartva,[124] IX. 17-én a résen keresztül kivonul a várból.[125]

Stahrenberg Komáromnál. A krízis

Az első periódus azzal zárult, hogy Stahrenberg benyomult Csallóközbe, ezzel a Komárom irányába való előnyomulási szándéka világossá vált. A dunántúli hadak átcsoportosítása a bekerítés elkerülése és az

119 Eml. 145. o.

120 Ottlyk szerint: „. . . Kgs. Urunk eő. Ngsa. tegnap elbosszankodván parancsot ostrommal rajtok menni . . ." Thaly gyüjt. V. 302.

121 „. . . sok 90 ember sebesedésével és halálával nyertek vissza . . ." Szepesi levele Radvánszkyhoz. 1706. szept. 8. Thaly gyüjt. V. 335. o.

122 Thaly gyüjt. V. 302—305. o.

123 Vas I. fordításában (146. o.) azt írja " . . . hogy az aknákat álcázzák el". A szövegben „masquer la mine" van, da a „masquer" itt nem álcázást, hanem biztosítást jelent. Az 1751-ben, Dresdában kiadott „Dictionnaire Militaire" is ilyen értelemben definiálja a kifejezést.

124 Az akkori hadi szokások szerint ezzel ismerte el a támadó, hogy a védő becsületesen kitartott.

125 A kapitulációs tárgyalások feltételeit és lefolyását lásd: *Villányi* 188. és köv. o., valamint A. R. I. 671—672. o.

ostrom biztosítása céljából időszerűvé válik.. Periódusunk elején ugyan felröppennek olyan hírek, hogy a császári sereg Morva és Sopron irányában eloszlott, azonban ezek csak kósza hírek és Rákóczi kezdettől fogva Stahrenberg komáromi előnyomulásával számol.

IX. hó 8-án Stahrenberg serege teljesen együtt van, amint említettük már, ereje 13.500 főt tesz ki, melynek fele lovas. Ugyanekkor megérkezik Bécsből a határozott parancs, melynek lényege: a támadást azonnal megkezdeni, Komáromot feltölteni, Esztergomot felmenteni. Ezután foglalja el a Rábaközt, mentse fel Lipótvárt és a többi császári kézen lévő várat töltse fel élelemmel és lőszerrel. A Felvidékre vonatkozó hadműveletekre nézve csak olyan utasítást kap, hogy igyekezzen Rabutinnal egyesülni, aki Budára fog érkezni.[126] Ugyanakkor kijelölik a téli szállásokat a két sereg részére: Stahrenberg kapja a Garam és és az Ipoly felső folyása körüli területet, Rabutin a Buda—Bányavárosok—Tisza által határolt területet.

A sereg IX. 10-én indul meg, a lovasság Stahrenberg parancsnoksága alatt szárazföldön menetel, míg a gyalogság Sickingen vezetésével vízi szállítással ereszkedik le a Dunán. A sereg 13-án érkezik Komáromba, ahol az elővéd a Vág-Dunán hídfőállást foglal. A hadsereg előnyomulása zavartalanul folyik, egyedül Sickingen szállítmányát érik apróbb tűzrajtaütések, de különösebb kárt nem okoznak.

Komáromban jellövéseket adat le Stahrenberg az esztergomi védők biztatására, de ennél többet nem tesz és a vár úgyszólván a felmentő sereg szeme láttára esik el. Hogy Stahrenberg miért várakozott ennyi ideig Komáromban — csak IX. 26-án indult meg —, nem tudjuk. Lehetséges, hogy a Rabutinnal való egyesülésben reménykedett, mert ahogyan tudjuk, kérte Bécset, hogy utasítsa az együttműködésre.[127]

Amint már említettük, az ellenség csallóközi előnyomulása kezdettől benne volt Rákóczi hadműveleti elképzeléseiben. Erre vonatkozóan már jó előre kiadta intézkedését, melynek lényege az volt, hogy a dunántúli hadak zöme Tatánál csoportosul, ahol az ellenség jobb-, vagy balparti előnyomulásának megfelelően készen áll.

Miután a császáriak elfoglalják Nagymagyart és Püspökit, Rákóczi ezt írja: „...kétségkívül kitetszik Csallóközben való igyekezeti".[128] A most következő napokban az ellenség nem mozdul és egymás után érkeznek olyan hírek, hogy ezredeit Morva, illetve Sopron felé küldte és nem szándékozik tovább előnyomulni a Csallóközben. Rákóczi — bár nem veti el teljesen a híreket — azonban alapjábanvéve a csallóközi előnyomulással számol és elutasítja Eszterházinak azt a kérését,

126 Rabutin ekkor már elindult Kassa ostromára és esze ágában sem volt Budára menni.
127 Feldzüge: 434. o.
128 A. R. I. 607—8. o.

hogy a zömmel Ausztriába csaphasson, sőt egy beérkezett levélre hivatkozva azt írja: „...melybül általláthatja Kegyelmed, hogy Kegyelmed Tatához való jövetele absolute szükséges..."[129]

IX. 7-én Pálffy egy kisebb felderítő résszel Komáromba érkezik, Rákóczi Bercsényihez írt levelében 300 főt említ, de Bercsényi kételkedik ebben és több száz kilométer távolságról is — ekkor Dózsán volt, Jászberény mellett — intuitíve meglátja az ellenség szándékát: „Pálffy csak 300 ráczczal — hihetetlen, Komárom elein legyen; inkább hiszem, előregyütt, s több is együtt eddig utánna; s nem is itélem egyéb mesterségit az ellensignek, hanem: az mennyire az Esztergomot, annyira a hidat akarná elbontani..."[130]

Egyre több hír érkezik az ellenség zömének eloszlásáról és most már hihetőbbnek is látszanak, t. i. Forgách dürnkruti betöréseire vonatkoznak, melynek következtében Morvába kellett volna menni erősítésnek. Rákóczi várakozó álláspontón van és a hírek megerősítését várja. Azt írja Eszterházi Antalnak, hogy visszaküldi csapatait „...mihent az ellenség visszamenetelt és az Dunán való általtakarodását bizonyosan fogom megérteni..."[131] A császáriak Lipótvár felmentésére irányuló szándékáról is érkeznek hírek. Rákóczi ennek megakadályozására 11-én kirendeli Bottyánt, Sellyére, azonban azzal a fenntartással, hogy, amint „...az ellenségnek minden erejével Komárom felé való fordulását megtudja..."[132] parancs bevárása nélkül térjen vissza Radvánra.

A krízis IX. 12-én kezdődik. Ezen a napon biztossá válik az ellenség Komárom felé való igyekezete és ettől kezdve drámaian peregnek az események. A levelezésnek ez a része tele van fojtott izgalommal, Rákóczinak a még nem kapitulált vár és a tüzérsége felett érzett aggodalmával, mely utóbbit a császáriak gyorsan előrenyomulva elfoghattak volna. Ettől kezdve a levelezésben az eddig megszokott nyugodt, körülményesebb ordereket rövid, szűkszavú intézkedések, ellentmondást nem tűrő parancsok követik.

Ezen az egy napon a következő intézkedéseket adja ki:

Bottyánnak előző napon adott parancsát visszavonja és utasítja, hogy azonnal térjen vissza Radvánra és Komárom felé felderítve „...minden igyekezetit és szándékát az ellenségnek mesterkedjék kitanulni..."[133]

Forgáchot értesíti, hogy Bottyánt visszavonta és utasítja, hogy elért helyzetében tartson ki.[134]

Gyürki Pálnak kiadja az intézkedést, hogy az éjszaka folyamán az

129 A. R. I. 611. o
130 A. R. V. 241. o.
131 A. R. I. 612. o.
132 A. R. I. 672. o.
133 A. R. I. 673. o
134 A. R. I. 673—674. o.

Esztergomnál lévő lovas részek vonatját küldje át a karvai hídon, a palotásokat váltsa fel Csajághy hajduival és legyen készen arra, hogy átkeljen a Dunán.[135]

Eszterházi Antalnak két intézkedést is küld ezen a napon:[136] és sürgős csatlakozásra utasítja. És felmerül a súlyképzés gondolata, a döntő harc felvétele az ellenséggel: „... könnyű lévén együttlétünkben oly dispozíciókat tennünk, hogy, ha Komáromtul erre költözik (t. i. az ellenség), teljes erőnkkel itt vélle próbálnunk, vagy penig, ha annak a földnek (t. i. Dunántúlnak) fordul, utánnak teljességgel költöznünk; lehetetlen lévén hazánknak minden helyeit hadaink dirib-darabolásával mególtalmaznunk..."[137] Eszterházi úgy intézze dolgait, hogy legyen ideje a partváltásra Karvánál.

Azonban IX. 14-én egy váratlan esemény megakadályozza az erők összevonását: a karvai hidat elszakítja a vihar. Eszterházi hadainak egy része már a balparton van, másik része vezető nélkül a túloldalon, az ellenség jobb-, illetve balparti előnyomulását a hírek egyformán állítják, az első esetben a már kapitulációban lévő vár elestétől kell tartani, a másodikban a tüzérség elveszésétől. Egyiket sem lehet megakadályozni, mert sem a jobb-, sem a balparti erők önmagunkban erre nem elegendők. Szinte káotikus a helyzet. Rákóczi a Garam völgyében való visszavonulás gondolatával foglalkozik. Kétségbeesett és jellemével össze nem illő tervhez nyúl: minden hadijog és szokás félretolásával a már tárgyalásokba bocsátkozott védősereget meglepetésszerűen le akarja rohanni, hogy mielőtt a felmentő sereg beérkezik, elfoglalhassa a várat. Kiadja Gyürkinek az utasítást, hogy amennyiben az ellenség a karvai hídhoz érkezik „azonnal válogatott néppel az kapun és ha lehet a bressán (résen) berohanván az bennlévő ellenséget desarmálják (fegyverezzék le) ... és az várban posessiót vegyenek, hírt adván előre alattomban az mi részünkről való zálogoknak,[138] hogy magokra vigyázván, azon actus alatt az mieink közzé, az kapuhoz futamodjanak; az ő részükről való zálogokra való szorgalmatos vigyázás legyen." Ha pedig ez nem sikerülne, akkor „... legyen itthagyott ingenérünknek (mérnök) parancsolatja, hogy az városban lévő mínát oly készen tartsa, hogy Kegyelmed parancsolatját vévén, azonnal tüzet adhasson..."[139]

A lázas nap hangulatát plasztikusan szemlélteti Bercsényihez írt levele.[140] „Lerme, lerme, lerme![141] — az sok lerme után Isten szeren-

135 A. R. I. 674. o.
136 A. R. I. 615. és 617. o.
137 A. R. I. 617. o.
138 Tuszok, t. i. a kapitulációs tárgyalások megkezdésekor a két fél tuszokat cserélt.
139 A. R. I. 679. o.
140 A. R. I. 618—9. o.
141 Zaj, lárma, riadalom.

csésen virradóra juttata; mind azon valék, hogy az idevaló dolgokrul bizonyost írhatnék Kegyelmednek...“ ezután leírja, hogy a kapituláció feltételeit aláírták és a németnek aznap kell kivonulnia a várból. Stahrenberg szándéka nem világos jobb- és balparti előnyomulása egyaránt lehetséges, mert „... az hidat a győri Dunán sietséggel vetteté...“ s így nem is olyan rossz, hogy a híd elszakadása miatt Eszterházi hadainak egyrésze a túlsó parton maradt: „... az Antal Úr hadai túlmaradván nyugodalmasabban feküdtem le.“ Azonban ugyanakkor arról is jönnek jelentések, hogy az ellenség a balparton akar előnyomulni: „... de valóban, megindíták az bolhát benem, hertelenséggel oly hírt írván Bottyán, hogy portája oly hírt hozott volna, hogy az ellenségnek a Vág-Dunán is elkészülvén hídja, még az étszaka fog költözködni...“ Azonban a jelentések inkább a jobbparti előnyomulás mellett szólnak és előjön a központi kérdés: „mi lesz az várral...?“

A válság 16-án végetér, a hidat újra összekötik, a várba bevonulnak a kuruc hadak — és Stahrenberg nem mozdul. Az időközben beérkezett Forgách parancsnoksága alá rendeli Bottyán öt lovasezredét, így megint együtt van egy 7 ezredből álló lovastömb. Eszterházit visszaküldi Dunántúlra, hogy a dunántúli ügyeket vigye tovább és Karvát, valamint Esztergomot erősítse meg.

Esztergom kézrekerült, a sok-sok munkának, fáradtságnak és aggodalomnak megvan a gyümölcse! Azonban új aggodalom támad a fejedelemben, szinte ugyanabban a pillanatban, amint Esztergom megvétetett, Rabutin Kassa ellen fordult: a Felvidéket, a szabadságharc gazdasági, politikai és katonai bázisát akarja elfoglalni.

IX. 19-én azt írja Bercsényinek:[142] „Absolute szükségesnek látom lenni, hogy azon hely (t. i. Kassa) minden úton s módon oltalmaztassék...“ Jelenlétét épp ezért Felvidéken szükségesnek tartja, közli Bercsényivel, hogy az Esztergom megerősítésére és védelmére tett intézkedései után 20-án Nyitra mellékére indul, ahol az ellenség mozdulataihoz képest készen áll a bányavárosok védelmére, vagy a Hatvan—Gyöngyös körzetében álló Bercsényihez való csatlakozásra.

C. A HARMADIK PERIÓDUS
(IX. 20—X. 11.)

A most következő hetekben a kuruc fegyvereket sorozatos balsikerek érik. Karva, mely Esztergom előretolt állása volt és maga Esztergom elesik és ezzel úgy látszik minden erőfeszítés kárba veszett és a nagy cél: Felvidék és Dunántúl szilárd összekapcsolása semmivé vált. Szükségesnek látjuk a most következő események tárgyalásánál alaposan megvizsgálni, hogy a balsikerekért mennyiben terheli Rákóczit a felelősség,

142 A. R. I. 622. o.

ugyanis a kérdéssel foglalkozó művek szinte egyértelműen elmarasztalják.[143]

A Feldzüge fő kifogása az, hogy Rákóczi a rendelkezésére álló és számbeli fölényben lévő erőket nem vonta össze és nem támadta meg velük a várat ostrom alá vevő császári csapatokat. Ez a felfogás egyrészt a tények nem ismerésén alapul, másrészt pedig az általunk annyira helytelennek tartott „tiszta" hadtörténelmi felfogásból ered, mely a súlyképzés, döntés, aktivitás, stb. fogalmait, a hadászat „örök elveit" akarja alkalmazni egy olyan korra és abban egy olyan hadászati helyzetre, amelyben ezen elvek alkalmazása nem volt — mert nem lehetett — azonos a maival. Az kétségtelen, hogy Rákóczi számbeli fölényben volt és hadai kéznél voltak, tehát „döntő" csapásra felhasználni őket nem lett volna nagyon nehéz. Hogy mégis nem tette meg, annak több oka volt:

1. Nem tartotta a kuruc hadakat alkalmasnak arra, hogy nyílt csatába bocsátkozzanak a császáriakkal és ennek okairól már néhány alkalommal megemlékeztünk. Azt írja az Emlékiratokban: „... nagy figyelmet kellett fordítanom az ellenséges hadseregre, *amellyel nem akartam többé ütközetet kockáztatni.*"[144]

Ugyan néhány alkalommal felmerül az erők összevonásának gondolata, azonban csak addig, amíg Esztergom felmentésének megakadályozásáról van szó. Amint Esztergom kézrekerül, előtérbe lép a császári hadak visszakényszerítésének egy eddig is bevált, indirekt eszköze: az ellenség utánpótlási vonalai és az örökös tartományok ellen irányuló stratégiai portyázás. Ezért küldi Forgáchot meglehetősen erős sereggel Pozsony és Morva ellen és ezért utasítja Eszterházi Antalt, hogy Andrással és Bezerédivel hajtasson végre vállalkozásokat Sopron irányában.

2. Esztergom elfoglalását nem tartotta lehetségesnek a császári csapatok gyengesége miatt: „... melynek obsidiójától (t. i. Esztergom ostromától) teljes implacantia, hogy tarthassunk, bűvőn kitanulván erőtlenségét. (t. i. az ellenségét.)"[145] Másrészt pedig mindent megtesz annak érdekében, hogy a vár hosszabb ostromot is kiállhasson, élelemmel, lőszerrel tölti fel és legmegbízhatóbbnak tartott csapatait helyezi el benne. Számítása szerint az ellenség hosszantartó ostromra kényszerül, mely alatt Forgách és Bezerédi diversiója feltétlenül eredménnyel jár és visszakényszeríti az ostromló sereget. Esztergom megvételét Bercsényi sem tartotta lehetségesnek,[146] sőt, még a Hofkriegsrath sem.[147]

3. Rabutin közeledése a Felvidékhez oly veszélyt jelentett a szabad-

143 Feldzüge: 436. o., *Villányi:* 201. o.
144 Eml. 138. o. Kiemelés tőlem. P. G.
145 A. R. I. 629.
146 A. R. V. 275. o.
147 *Arneth:* Stahrenberg: 417. o.

ságharc szempontjából, hogy ennek megakadályozására a hadak egy részével feltétlenül oda kellett mennie.

Amit emberileg — és az adott körülmények között egy jó hadvezérnek is — meg lehetett tennie, azt megtette. Amennyiben a „tiszta" hadtörténelmi felfogás szerint helyes eljárást választja, tehát ha nyílt csatába bocsátkozott volna a császáriakkal, akkor minden valószínűség szerint a kuruc seregeket megint csak vereség éri. Esztergom mégis elesett volna, tehát az eredmény ugyanaz marad azzal a nagy különbséggel, hogy a döntő csatában elfogyasztott kuruc hadak, már nem álltak volna rendelkezésre az őszi hadműveletekben, amikor az önmagát szétforgácsolt császári főseregeket több kisebb csatában (pl. a győrvári ütközetben) felmorzsolták és a hadműveleti mérleg ugyanaz maradt, sőt jobb lett, mint a nyár elején volt, t. i. Dunántúl megint kuruc kézen volt és ezen felül az erdélyi ellenség, Rabutin serege is megsemmisült.

Ezen kívül olyan előre nem látott körülmények léptek közbe, melyek Rákóczi minden gondoskodását és helyes tervezését hiábavalóvá tették. Forgách, akitől, mint volt hivatásos katonától el lehetett volna várni, hogy a fejedelem intenciói szerint járjon el, helytelen helyzetmegítélése folytán és egyéni nyereségvágytól hajtva feladatát nem hajtja végre. Erről még később bővebben megemlékezünk. Andrássi és Bezerédi szintén tétlen marad Sopron alatt. Karva és Esztergom védői morálisan összeroppannak és megadják magukat.

Karva és Esztergom erősítése

Rákóczi 20-án indul el udvari hadaival és három gyalogezreddel Zsiliz felé. Indulásáig személyesen irányítja a vár javítását és élelemmel, lőszerrel való. feltöltését, majd Eszterházi Antalra bízza a vár és a karvai sánc erősítését.

Eszterházi a tőle megszokott buzgalommal végzi a rábízott feladatokat.[148] A karvai hidat leúsztatja Esztergomba, Karvánál új redutokat emeltet, megkezdődik az élelemszállítás a várba és kéri a fejedelmet, hogy a gazdászat-közigazgatási szolgálat megszervezése végett küldjön, prefektust, kasszát és egy húskomisszáriust, aki „... húst fog militia számára osztogatnyi." Az ostrom alatt megrongálódott bástyákat kijavíttatja és a kőműves munkához szükséges anyag biztosítása céljából „kemény parancsolatot" küld Csiz község lakóinak, hogy „valamennyi kész meszek, szenek vagyon..." beszolgáltassák. Görözdös Mihály kincstári prefektust utasítja, hogy „nagy sietséggel" kétezer köböl búzát szállítson be a várba, „a többit pedig se órát, se napot nem várván, feje vesztése alatt mentül számosabban..." szolgáltassa be. Ugyancsak Görözdös számára ad parancsot, hogy a várpalotai profontházból várme-

148 Az idevonatkozó részekre nézve: ETK. 439. és köv. o.

gyei szekerekkel szállítassa be az összes ott található gabonát. A szállítmányt a Földvárról menetben lévő Czelder fogja ezredével kísérni. A lévai és verebélyi profontházakból is „felesen" szállíttat be a vármegyékkel élést és Vas Miklós verebélyi tiszttartót felszólítja, hogy süttesen kenyeret a hadak számára. Munkaerőt is rendel ki Nyitra és Trencsén megyékből, rájuk írván, hogy „... se órát, sem napot nem várván, kétszáz számbul álló manuális embereiket kapákkal, fejszékkel..." és egyéb szükséges eszközökkel küldjenek a várhoz.

Folyik a lőszerpótlás is, mégpedig olyan jó eredménnyel, hogy a karvai erődben három havi készletet sikerül felhalmozni, amit az ott parancsnokló Chassant, úgy látszik, keveselhetett, mert Eszterházi „reprehensiv" választ küld neki: „Mi okból merészelte 8 holnapi munitiót kívánnyi a sánczban, holott ha Bécs volna is elegendő volna három holnapi obsidióra (ostromra), mely három holnapra mind por, mind golóbis elegendő volna."

Ugyanekkor Eszterházi Antal dunántúli hadaira is vigyázó szemmel van. Andrássit és Bezerédit utasítja, hogy „Sopron elein notabilis actiót tegyenek", az elszéledt hadakat gyűjtsék össze és „jó vigyázással" legyenek.

Jelenti a Fejedelemnek, hogy zavarok vannak Rábaközben, Sopronnál, Földvárnál, mely utóbbit a budai császári helyőrség csapatai el is foglaltak. Kisfaludi Lászlót Sopronhoz rendeli, Szekeres Istvánt pedig Tata megfigyelésére. A Kapos mentén lévő Domonkos Ferencnek és a Fehérvárt megfigyelés alatt tartó Balogh Ádámnak utasításokat küld, hogy mihez tartsák magukat végső esetben és figyelmezteti őket, hogy összeköttetésben legyenek egymással. Igéri, hogy ha szükséges, támogatást nyújt nekik.

Esztergom és Karva parancsnokainak kijelölése

A vár és a sánc parancsnokainak kijelölése súlyos gondot okoz Rákóczinak. Amint már említettük, a várharc taktikája komoly katonai szakismereteket kívánt; a védelmi harcot irányító parancsnoknak egyaránt kellett értenie az erődítéshez, a tüzérséghez, az akadályépítéshez, az aknaharchoz és magához a harc taktikai irányításához is. Mindezeken felül nagyfokú erkölcsi, jellembeli szilárdságot kívánt. Ilyen kvalifikációjú tiszt a magyar származásúak közül egyedül Gyürki és Bottyán volt. Gyürki mindenféle üres kifogást hoz elő és kitér a megbízás alól.[149] Bottyán éppen beteg ebben az időben és különben is jobban szeretné Rákóczi maga mellett látni a Felvidéken.

Így esik a választás két franciára és a karvai erődhöz Chassant, Esztergomba Bonafoux kerül. Szó van ugyan arról, hogy a karvai erőd

[149] A. R. I. 682. o.

parancsnokságát Czelder veszi át, azonban ez a kiváló tehetségű, népi származású tiszt ezredével nem tud beérkezni időben. A várból jövő jelentések alapján a fejedelem megbánja, hogy Bonafoux-t nevezte ki parancsnokul, aki nem tudja a helyőrséget rendben tartani és fegyelmezni és amikor a legénység, még jóval az ostrom előtt, egy alkalommal felzendült: „... nem is úgy szóllott, amint kellett volna: hanem csak mint afféle félemedett, csak szuszogott".[150] Rákóczi szeretné leváltani Bonafoux-t és Csajághyt a helyébe tenni és szinte diplomáciai eszközökhöz folyamodik, hogy az előbbit lebeszélje a parancsnokságról. Vay Ádámot küldi el azzal, hogy „... vesse meg kérem, mesterségét, hogy Csajági ezerének és magának kedvet csináljon az bemenetelre, Bonafouxt felváltván ezerestül..."[151] Végeredményben sajnos Bonafoux marad a parancsnok, aki a várat 9 napi ostrom után feladja. Rákóczi Emlékirataiban[152] azt írja róla, hogy levágatta volna a fejét, ha magyar lett volna, mert „... nem viselkedett elég szilárdan..." az egymás között egyenetlenkedő és lázadó magyar és német csapatokkal, főleg pedig a várharchoz nem értő „... tudatlan tisztekkel..." szemben.

A császári hadak diversiójának terve:
Forgách, Andrássi és Bezerédi küldetése

Esztergom megmentésére vonatkozó tervek legfontosabbika Forgách, Andrássi és Bezerédi raid-jeinek terve volt.

A császári fogságból kiszabadult Rivière alezredes pozsonyi fogsága alatt kikémlelte a város és a vár helyzetét, a helyőrség erejét. Véleménye szerint a város meglepetésszerű elfoglalása, de legalább is a határában lévő élelmiszerraktárak elpusztítása — melyektől Stahrenberg seregének élelmezése függött — sikerrel kecsegtet.

Rákóczi IX. 22-én előzetes intézkedést[153] küld Forgáchnak a vállalkozásra vonatkozóan, melynek lényege az, hogy a vállalkozásban résztvevő gyalogságot már kirendelte a tüzérséggel együtt, mely utóbbinak Rivière a parancsnoka, aki részletesen fogja őt informálni. Mivel a rendelkezésre álló lőszer kevés, Pozsonyt nem bombázhatja sokáig, s ha ott végzett, forduljon Morvának.

IX. 30-án adja ki végleges intézkedését, melyet a kérdés fontossága miatt, részletesen ismertetünk. Bánlaki így nyilatkozik a kérdéses orderről[154]: „... hosszadalmas, körülményes, sok tekintetben kicsinyeskedő és határozatlan, hogy nem csoda, hogy a parancsvevő nem hámozhatja ki belőle, hogy a fejedelem melyik részét tartja és miért legfontosabbnak." Véleményünk szerint Bánlaki eme elmarasztaló ítélete a

150 Bottyán leírása. A. R. IX. 317. o.
151 A. R. I. 632. o.
152 Eml. 146. o.
153 A. R. I. 628. o.
154 *Bánlaki* József: II. Rákóczi Ferenc nenzeti felkelése. Bp., 1941. 381. o.

„tiszta" hadtörténelmi felfogásból ered és a hosszú-hosszú fejlődésben kialakult, mai vezérkari parancstechnika szempontjait vetíti 200 évre vissza. Ezért történelmietlen és hamis. A katonai nyelv és a parancstechnika épp olyan lett dolog, épp olyan fejlődésen ment keresztül, mint a kereskedelem, a jogszolgáltatás, az adminisztráció, egyszóval a társadalmi élet minden szektorának nyelve. Amit Bánlaki hosszadalmasnak, terjengősnek, kicsinyesnek tart, — az a kor stílusa és ebből éppúgy nem vetkőzhetett ki Rákóczi, mint ahogy az ember nem bújhat ki a bőréből. Véleményünk szerint az order[155] teljesen világos, érthető és az összes orderek közül, amiket áttanulmányoztunk, mondhatni a legkönnyebben lehetett a mai nyelvre átfordítani, a mai parancstervezetnek megfelelően csoportosítani, mert felépítésében, sorrendjében — helyzetközlés, csapatrend, feladat, összeköttetés stb. — szinte egyezik a mai szabályzatok által előírt parancsokkal.

A parancs lényege:

1. *Helyzetközlés:* Rákóczi hangsúlyozza az ellenség ellen való nagyobb hadműveletek fontosságát, amire most Esztergom megmentése miatt különösen nagy szükség van.

2. *Csapatrend:*

a) *Reguláris ezredek:*

Forgách drag. ezred
Győri-Nagy drag. ezred
Chassant gyalogezred
Róth gyalogezred
Fodor gyalogezred

b) *Mezei ezredek:*

Ocskay lovasezred
Bezzegh lovasezred
Balogh I. lovasezred
Petróczy lovasezred
Thuróczi gyalogezred
Senyei gyalogezred

c) *Tüzérség* (Újvárban csatlakozik):
6 ágyú és 3 mozsár

3. *Gyülekezés:* Bazinnál, ahol tüntessen Morva irányában, majd meglepetésszerűen forduljon Pozsony felé.

4. *Feladat:* (alternatív)

a) Pozsony elleni támadás: Éjszaka, meglepetésszerűen támadja meg a várost, bombáztassa és ha lehet — Rivière szerint kivihető — a várat

155 Az order teljes szövegét közli Thaly a Hadtörténelmi Közleményekben. 1890. évf. 109. o.

is vegye be. Amennyiben a vállalkozás sikerül, a várost tartsa és létesítsen a Dunántúllal biztos összeköttetést.

„Az hadakozásnak szokott változása által mindazonáltal hogyha ezen operatiónak kivánt successusa (sikere) nem lehetne...", akkor:

b) Ausztriába üssön be, ha lehetséges a bécsi hidakig, ott malmok és profontházak felállításával teremtsen magának hadműveleti alapot, helyszíni beszerzéssel biztosítván az élelmezést és „...hajókat nyervén, a Duna túlsó részére is — ámbár apró porták által is Bécs elein lármáztasson."

Ha ez sem sikerül, akkor:

c) Üssön be Morvába „...ha csak lehet mentül mélyebben..." és visszafelé jövet forduljon Trencsénnek.

d) Most következik a parancs legfontosabb része, melyből világosan kivehető, hogy miért nem jelöli meg a Fejedelem azt, hogy orderjének „melyik részét és miért" tartja legfontosabbnak: „De mindezen projectumokból (tervekből) semmi oly bizonyos effectusokat, (eredményeket, hatásokat) nem ígérhetvén maguknak, Kgmed *operációit, legfőképen az időhöz és alkalmatossághoz szabván, s Kgmed, hadi experentiáitól* (tapasztalataitól) *ezekhez hasonlókat remélhetvén* — mindeneket leginkább arra és Hazájához való kötelességére és szeretetére bízunk."[156]

5. *Összeköttetés:*

a) Dunántúllal: Csallóközön keresztül úgy, hogy Balogh István vagy Somogyi Ferenc ezredét ott elhelyezve tartsa a kapcsolatot.

b) Rákóczival és Eszterházival futárjárattal, illetve postán.

6. *Egyéb:* Felhívja a figyelmét a hadak fegyelmezésére a csapatok harcképessége és a lakosság szimpátiájának megtartása szempontjából.

Bánlaki véleményével szemben a következőket kell megállapítanunk:

1. Az orderből világosan kivehető, hogy a vállalkozásra *Esztergom felmentése* miatt van szükség, ami egy képzett, hivatásos katonának teljesen elegendő ahhoz, hogy tudja a kötelességét, hogy mai katonai terminológiával kifejezve a „feladat szellemében" cselekedjék.

2. Nagy távolságra szóló, hosszabb időre terjedő stratégiai feladatról lévén szó, melynek végrehajtása közben „az hadakozásnak szokott változása" miatt előre nem látható helyzetekkel és körülményekkel kell számolni, egyenesen helytelen lett volna a tennivalókat jobban konkretizálni. Rákóczi nem azt kívánta, hogy a felsorolt három feladat *mindegyikét* hajtsa végre Forgách, hanem azt, amelyikre a legtöbb lehetőség kínálkozik és amely a feladat szellemének a legjobban megfelelt. Ezért

156 Kiemelés tőlem. P. G.

hivatkozik a fejedelem Forgách hadi tapasztalataira és írja neki, hogy hadműveleteit „az időhöz és alkalmatossághoz" szabja.

3. Az sem áll helyt, hogy az order kicsinyeskedő és hosszadalmas lenne. Az egészen természetes és helyes, hogy Rákóczi intézkedik a gyülekezésre, annak helyére, a tüzérség csatlakozására, mert több olyan egységről van szó, melyek eddig nem tartoztak Forgách alá, tehát pillanatnyilag csak ő intézkedhet velük.

Pozsony bevételére vonatkozó részek inkább tanácsok, mint kimondott utasítások és ezeket, tekintve a Rivière jelentésében foglaltak fontosságát, nem lett volna szabad kihagyni.

4. Végül pedig annak bizonyítására, hogy a parancs világos volt és abból Forgách nagyon jól megértette a lényeget, szabadjon magát Forgáchot idézni: „Az mi németünk megvévén csalárdsággal az sáncot, (t. i. a karvai erődöt, mely ekkor már elesett) azt tudja: Esztergom is úgy lesz az ővé: nem adja az Isten! Én megyek Pozsonynak, Ausztriának etc., *úgy hiszem visszajön a német uram az lármára!...*"[157] Tehát tisztán látta, hogy a vállalkozásának célja: Esztergom mentesítése és szavaiból az is kivehető, hogy megértette: alternatív feladatról lévén szó, azt hajtja végre, amely a helyzetnek és a körülményeknek a legjobban megfelel. Tehát Forgách maga sokkal szerényebb volt, mint Bánlaki és nem tartott igényt arra, hogy a fejedelem megjelölje, hogy a feladat „melyik részét és miért" tartja legfontosabbnak.

Forgách az ígérgetés ellenére nem ostromolja meg Pozsonyt.[158] Rákóczi azon parancsát, hogy meglepetésszerűen támadja meg a várost, nem teljesíti, a pozsonyi polgárok megtudják küldetését, kivonulnak eléje és 4.500 Ft lefizetésével visszatérésre bírják. Ezután még beül Ausztriába és Morvába, ahol példátlan kegyetlenségeket művel, pl. Zistersdorfban gyerekeket, asszonyokat ölet le. Vállalkozása nyomán Stahrenberget valójában viszarendelik Magyarországból, azonban már késő: Esztergom elesett.

Az Esztergom megmentésére vonatkozó terv másik része a soproni diverzió volt. Az Emlékiratokban[159] erre vonatkozóan Rákóczi, Bezerédi felelősségét említi, aki vagy egy szerelmi viszony miatt, vagy pedig azért nem mozdult, mert már akkor aruló lett volna. A Feldzüge hivatkozik Bezerédi és Ebergényi császári generális levelezésére és azt állítja, hogy a köztük lévő tárgyalások ebben az időben már elég előrehaladott állapotban voltak, azonban ismeretlen okokból megakadtak. Mindenesetre, ha Bezerédi felelősségét nézzük, nem szabad elfelejteni, hogy ebben az

157 Forgách Rákóczihoz. Közli *Thaly:* Ocskai László. Bp. 1870. 86. és k. old.
158 Forgách pozsonyi magatartására nézve. Eml. 148., A. R. I. 640., Feldzüge: 436. o.
159 Eml. 148., Feldzüge: 436. o. Andrássi kinevezésére és Bezerédi alárendelésére nézve ETK. 434., 435. és 437. o., A. R. I. 640. o.

időben ő tulajdonképpen Andrássi István parancsnoksága alatt állt, akit Eszterházi szeptember 8-án megbíz, hogy a rábaközi „felső" hadakból corpust formáljon és alárendeli *Bezerédi*, Moré, Thuróczi és Somogyi ezredeit. Ezután is többször küld utasítást Andrássinak — igaz, hogy Bezerédinek is közvetlenül — a Sopron elleni „próbákra".

Karva és Esztergom eleste[160]

Stahrenberg IX. 26-án Komáromnál átlépi a Dunát, és másnap délelőtt Karva előtt van, melyet átkarolóan megtámad és rövid harc után bevesz. A császáriak könnyű sikerének oka a német származású csapatok árulása és a védők morális összeroppanása; az erődítés néhány redutjában megadják magukat, mire a többi is kapitulál. Bár a császáriak kegyelmet igértek mindenkinek, mégis kardélre hányták a védőket, sőt az ott lévő polgári lakósokat, — akik a műszaki munkálatok elvégzésére voltak kirendelve — azok gyerekeit és asszonyait is kegyetlenül legyilkolták[161]

28-án Stahrenberg serege Esztergom alatt van, a Tamás hegy és a Szt. György hegy felől megindítja az ostromot. 11 ágyú 4 ütegben és 6 mozsár lövi a várat. A védősereg kezdetben erélyesen viszonozza a tüzet, több kisebb kitörést is végrehajt, azonban a harci kedv alábbhagy, egyenetlenség és zendülés tör ki, úgy hogy a császáriak legnagyobb meglepetésére és örömére Bonafoux 9-én felajánlja a kapitulációt és 11-én átadja a várat. Mind császári, mind kuruc oldalon hatalmas visszhangot kelt az ügy. Bécsben „Wunder Österreichs"-nek nevezik[162] (Ausztria csodájának). Bercsényiné így ír róla: „Posony táján mi hírek vannak örömest értettem, de kisűn fognak hoza, amikor már az Esztergom oda van, az, melyet valóban csak gyalázatosan kellett a Kommendansnak fel adni, mert benne való haidussagh nagyobb része nem akart fegyvert fogni, mellyre nézve kellett akkordára menni. Noha volt 18 száz haidu benne és élések elégh. Kuckländer harmadfél százal hét hétig tartotta, igazán Isten látogattatta."[163]

A vár 1700 főt számláló védőseregéből 300 császári szolgálatba áll, a többi szabad elvonulást kap Érsekújvárra. A császáriak zsákmánya 69 löveg, amiből 19 volt használható.

160 Karva és Esztergom elestére nézve: Eml. 147—148., A. R. I. 633—635., Feldzüge: 434. o.

161 Ottlyk így írja le a karvai harcot: „Méltóságos Fejedelemmel rándulnunk kellett Esztergomhoz megh akarván segithenünk Dunántúl Karva táján lévő erős sáncunkat kik felül jóllehet alkalmas derék dispositiokat tett volt Kgs. Urunk, de mivelhogy az Sáncba lévő hadaink közt némely nyúl szévű hadnagy tisztek és németek voltanak azok megh ijedvén az ellenségtüll kiugrándozzanak, s a többit akik bent voltak (jóllehet Gratiát utóljára kiáltottak) adgyon üldözvén az ellenség sáncukat is megvevé." Thaly gyüjt. V. 307. o.

162 *Arneth:* Stahrenberg 419. o.

163 Bercsényiné levele férjéhez. 1706. okt. 18. Thaly gyüjt. V. 150. o.

Karva elestének hírére Rákóczi sietve visszatér Párkányból, ahol látja Stahrenberg beérkezését Esztergom alá. A vár alatt lévő hídon át akar küldeni két ezredet az ellenség megtámadására, azonban a hadak között kitör a pánik, főleg a tisztek vesztik el a fejüket és húzódoznak a harctól: „... a tisztek olyan rémültnek látszottak és annyi akadályal és nehézséggel hozakodtak elő, hogy jól láttam: itt semmit sem használna az sem, ha latba akarnám venni tekintélyemet".[164] Itt már segítség nincs, bízni kell abban, hogy a vár kitart, addig, amíg a morvai és ausztriai beütések visszatérésre kényszerítik az ellenséget. Az ellenség veszélyezteti Kassát, minden gondolata oda összepontosul és már szeretne ott lenni: „Megvallom, repülnék, nem mennék már az mellettem lévő hajdusággal"[165] írja Bercsényinek. Megindul a Felvidékre és Tornánál egyesül Bercsényivel X. 11-én.

Esztergom elestével tanulmányunk végéhez érkeztünk. Az ezután következő időkben ugyan még nevezetes események történnek Magyarország nyugati részein, melyek következtében Dunántúl újra felszabadul, mégis úgy tartjuk, hogy tanulmányunk önmagában zárt eseménysort foglal magában, amennyiben a hadműveletek központja kezdetben Rákóczinál, később pedig a császáriaknál is Esztergom volt. Miután a vár elesett, mindkét részről új célkitűzéseket magában foglaló hadműveletek indultak meg.

164 Eml. 148. o.
165 Rákóczi Bercsényihez. 1706. okt. 2. A. R. I. 634. o.

V I T A*

HOZZÁSZÓLÁS SZÉKELY GYÖRGY: „KAPCSOLATOK A KELET-EURÓPAI NÉPEK HARCAIBAN A FEUDÁLIS NÉMET HÓDÍTÓK ELLEN A 11—14. SZÁZADBAN" C. TANULMÁNYÁHOZ.

Gogolák Lajos

Szeretnék hozzaszólni Székely Györgynek a Hadtörténelmi Közlemények 1954. 1. számában megjelent „Kapcsolatok a keleteurópai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században" című tanulmányához — és pedig két szempont szerint: tárgyi szempontból is, ám főként a tanulmány bevezető részét illetőleg. Nem lévén sem hadtörténész, sem a középkor történésze, mégis milyen ok, mily jog kínálkoznék itt hozzászólásra? A kérdés — a különböző német politikai alakulások kelet-középeurópai terjeszkedésének dolga — úgy vélem, változatlanul kell, hogy ott álljon közérdeklődésünk homlokterében: tanulmánya végén Székely György méltán hivatkozik arra, hogy e küzdelmek a szocializmus építésében és a béke védelmében együtt küzdő keleteurópai népek közös történelmi hagyományai... S ha tovább fejtjük, tovább vizsgáljuk ezt a gondolatsort, ha végigmegyünk a kelet-középeurópai kis népek történetén, egészen napjainkig úgy találjuk, hogy a német kérdés, a német hatalmi alakulások elleni küzdelem állandó problémája e nemzeteknek. De állandó kérdése a kelet-középeurópai kérdés a nagynémet történetírásnak is! — hiszen éppen erre vonatkozik hozzászólásom szándéka.

Székely György gazdagon dokumentált tanulmányához tulajdonképpen nincsen hozzátennivaló, — azonban úgy vélem, hogy a tanulmány bevezető fejezetéhez inkább; a középeurópai és német problematika újabb történelmi irodalma bő anyagot kínál arra vonatkozólag, hogy az újabb nagynémet és hitlerista történetírás mekkora mitoszt, különleges német „hivatást" teremtett a közép-keleteurópai hódításra készülő hitleri terjeszkedés igazolására, „jogigényének" alátámasztására éppen azokból a korszakokból, amelyekkel Székely György tanulmánya foglalkozik. A magyar történetnek, a többi kelet-középeurópai kis népek mult-

* A szerkesztőség a problémák tisztázása érdekében helyt ad a lapban megjelent cikkekkel kapcsolatos hozzászólásoknak. Kérjük olvasóinkat, hogy észrevételeiket és hozzászólásaikat a szerkesztőségnek küldjék be. Az 1. szám két cikkéhez érkezett hozzászólásokat köszönettel vesszük.

jának is közös hagyománya a német terjeszkedés elleni küzdelem, — nos, viszont valóságos hagyománnyá vált a keleti terjeszkedés politikájának dicsőítése, igazolása a német történetírásban. Ezzel máris ott állunk a nemzeti hagyományok problematikájának kellős közepén! „Auch das deutsche Volk hat seine revolutionäre Tradition"[1], — így kezdi Engels a német parasztháború történetét... Az úgynevezett „nemzeti hagyomány" roppant lehetőségeiből minden egyes társadalmi rendszer, minden egyes korszak kiválasztja a néki megfelelőt, homályban hagyván a többi korszakokat. Így pl. Marx és Engels szinte alig foglalkoztak — kivévén talán a frank korszak gazdasági szerkezetét — a középkori császársággal, a császárság és pápaság küzdelmeivel, valamint csak részben, főként porosz vonatkozásban, azzal a keleti terjeszkedéssel, amelyet az újabb nagynémet, majd hitleri történetírás oly előszeretettel avatott hagyományának. Engels ugyanekkor a középkori császárságról megjegyzi, hogy „sie ist eine mehr nichdeutsche als deutsche Idee", és utal arra, hogy a középkori császári politika tulajdonképpen rombadöntötte Németországot.[2] Marx egy megjegyzése pedig arra utal, hogy a „Német királyságot" a német-római szentbirodalmon belül aligha nevezhetjük nemzeti államnak... Nem sokkal utóbb Marx emlékeztet arra, hogy a sajátos német fejlődésre éppen az jellemző, hogy a két legnagyobb partikuláris állam, mely végülis megosztotta egymás közt Németországot— Poroszország—Brandenburg és Ausztria — tulajdonképpen gyarmati, koloniális állam — meghódított szláv területen: Brandenburg szász, Ausztria pedig bajor kolónia...[3] Nos, a német történetírás, általában az egész német fejlődés meggyőz bennünket arról, hogy a nagynémet hatalmi expanzió máig is élő és bujtogató hagyománya e két „koloniális" terület örökségét viszi a kelet-középeurópai nemzetek felé tovább. Ily értelemben kívánja hozzászólásom kiegészíteni Székely György tanulmányát.

Marx és Engels e kiragadott megjegyzései, utalásai is leleplezik a sajátos tragikus német politikai fejlődés lényegét. Székely György is helyesen utal reá tanulmánya bevezetőjében, hogy „egységes német birodalomról a tárgyalt korszakban nem beszélhetünk — még a birodalom egyes részeinek fejlettsége szempontjából sem..., a német császárságot előbb a német törzsek és meghódított népek tarkasága jellemezte, majd a feudális felaprózódás gyengítette meg".[4] Ugyanekkor viszont az újabb nagynémet, majd hitleri történetírás, illetve „völkisch" történetpolitikai publicisztika egyetlen hatalmas és egységes tömbként, egyetlen hagyományként tekintett a középkori császárság felé, amelyet korántsem csupán a néhol-néhol vitatott itáliai politika (pl. Sybel) jellemzett egyedül, hanem igenis elsősorban a keleteurópai terjeszkedés. És ha a 19-ik

[1] „A német népnek is megvannak a maga forradalmi hagyományai."
[2] „... ez sokkal inkább egy nemnémet, mint német idea..." *Marx-Engels-Lenin-Stalin:* Zur deutschen Geschichte, I k. Berlin, 1953. 279. o.
[3] U. o. 623. o.
[4] *Székely György,* HK. 1954. 1. sz. 141. o.

századi liberális „esztétikai" történetírás (pl. Ferdinand Gregorovius) a császárság római-olasz politikájában az emberi haladás motívumait, az antiklerikális küzdelem előzményeit vélte felfedezni, ugyanekkor az új nagynémet, vagy hitleri történetírás annál inkább mitologizálta a „völkisch" gondolat, a hitleri imperializmus érdekében a középkori szláv- és részben magyarellenes hadjáratokat, hódító törekvéseket. És éppen e ponton érzek bizonyos hiányosságot Székely György tanulmányában, vagyis inkább annak bevezetőjében. Székely György megragad egy-két jellegzetes magyar történetirodalmi példát, megmutat egy-két nagynémet hatást és elemet újabb történetírásunkban. Ám valószínűleg tanulmányának konkrét célkitűzései, valamint terjedelme nem engedte meg, hogy részletesen kifejtse azt az ideológiai alapvetést, ahogy az új nagynémet történetírás szemlélte a középkori keleteurópai küzdelmeket, — és tegyük hozzá: szemlélte méghozzá erőteljes és támadó éllel, megmutatni törekedvén mindenütt a nagynémet gondolat, a hitleri törekvések „jogosultságát" a keleteurópai kisebb népek ellenében. Hozzászólásomban arra vállalkoznék, hogy pár jellemző példát bemutassak az újabb német történetírásból és „völkisch" történetpolitikai irodalomból, nem is a teljességre, inkább a jellegzetességre törekedvén s mintegy kiegészítvén itt-ott Székely György helyesen, de vázlatosan megfogalmazott bevezető tételeit.

Tudatosan vallotta és vállalta az egyre inkább hitleri irányba tolódó, a keleteurópai nagynémet külpolitikát szolgáló és támogató történetírás a német hagyománynak ilyen említett egyoldalú értelmezését, a mult „megfelelő" visszavetítését, — mintegy úgy tüntetvén fel a hitleri keleteurópai programmot, mint megszakítatlan és örök, egyetlen német nemzeti hagyományt. „Wir haben ein Recht, auch die fernere Vergangenheit auf die Regungen des Geistes und Empfindens zu befragen, die uns heute mächtig bewegen. Es scheint mir kein Zufall, das gerade im Südosten des Raumes, in welchem sich das Dasein unseres Volkes vollzieht, die Dringlichkeit dieser Frage erkannt geworden ist..."[5] — írja könyvének bevezetőjében a német „népi mult" egyik kutatója, mely könyv különben foglalkoztat is bennünket észrevételeink során. Nyílt vallomás: az aktuális nagynémet, hitleri törekvések, vagyis a terjeszkedési politika érdekében keres igazolást a német történetíró, aki a keleteurópai — főként északkeleti — nemzeti feszültségek történetével foglalkozik.

Hogy honnét ez a feszültség, hogy honnét ered a kelet-középeurópai

5 „Jogunk van arra, hogy a távolabbi multat is megkérdezzük azokra a szellemi és érzelmi hullámzásokra vonatkozólag, melyek ma oly hatalmasan megmozgatnak bennünket. Ugy tetszik nekem, hogy nem véletlen az, hogy annak a térségnek délkeleti részén ismerték fel e kérdés sürgető voltát, hol népünk léte beteljesül..." *Erich Maschke:* Das Erwachen des Nationalbewusstseins in deutsch-slavischen Grenzraum. Leipzig, 1933. 3. o.

népeknek e történetírás során német részről fájdalmasan emlegetett ellenszenve a németség iránt, arra leplezetlenül feletetet ád nekünk egész sor munka, — ezek a művek nyíltan feltárják a keleti hódító politikát, dicsőítvén a németség hatalmi és „népi" térfoglalását, a keleteurópai népek — szlávok és magyarok — visszaszoríttatását, megfékezését. E nem egyszer forrásokkal bőven támogatott fejtegetések során azonban a németség, mint egyetlen és egységes egész, mai értelemben vett nemzeti tömb szerepel, — mintha bizony a feudalizmus, hűbériség e korszakában egyetlen nemzeti tudat kötötte volna össze a császárt, a részfejedelmet, a hűbérurat, a tartományi őrgrófot, avagy a keleteurópai országokba „vocatio" révén érkezett német telepest... Mindegy, a „völkisch" gondolat egyetlen egésznek látja a középkori németséget, amelyet a hódító és kolonizáló öntudat mellett természetesen a kelet-középeurópai népeken felülemelkedő kulturális hivatás, magasabb műveltség, humanitás és civilizáció jellemez...

Vegyünk például egy inkább népszerűsítő célzatú munkát, mely bízvást úgy vehető, mint a Keleteurópára vonatkozó történelmi nézetek összefoglalása és emellett bőven felhasználja a „geopolitikai tudomány" készenálló formuláit. A danzigi pedagógiai főiskolai docens Hans Joachim Beyer műve[6] már azért is érdekes, mert a lengyel—német feszültség forrpontja, Danzig felől fordul támadó éllel az összes kelet-középeurópai népek története, önállósága, nemzeti hagyományai ellen. Bőségesen kiemeli Középeurópa kevert jellegét, mely rendetlenségbe rendet csakis a germán szervezés vihet. Elsősorban is az „éjszakkeleti térség" problémáival foglalkozik: germán, éjszaki teremtvény a lengyel és orosz állam, a keleteurópai államalakulások kiindulópontja a wikingek mozgalma, wiking szellem és vállalkozás adott formát a keleteurópai népségek rendetlenségének, — a Keleti tenger: „nordisches Mittelmeer"... És még nyomatékosabban ennél beszél e rendezés, e szervezés germán, utóbb kiváltképpen német elemeiről: a lovagságról, elsősorban a Német Lovagrendről, illetve a livlandi Schwertritterekről, ezek adták a német államszervezés legmagasabbrendű, végig követendő példáját...[7] Ugyanily részletességgel elemzi a német lovagság csehországi szerepét is, majd meg kifejti: a magyar államot a németek építették fel, utóbb azonban a cseh-, illetve magyar államiságot felépítő német elemek veszendőbe men nek... Nagyon figyelemreméltó e militarista, hitleri szellemű elmefuttatások során az, amit a Német Lovagrend erdélyi szerepéről, majd ennek kapcsán általában a katonai szervezetű lovagrendek és a német kolonizációs polgárság kapcsolatáról beszél. Az erdélyi szász népiség, az erdélyi szász polgárság szerinte igenis katonai célzattal települt le, a német lo-

[6] *Hans Joachim Beyer:* Aufbau und Entwickelung des deutschen Volksraumes. Danzig, 1935.

[7] u. o. 14. o., 25. o.

vagok hívták Erdélybe akkoron a szász polgárokat, amikor még fennen ragyogott a birodalom egysége, a szászok szigorú és zárt szervezettsége e birodalmi egység hatása, végig visszaverődő visszfénye... Míg viszont a magyarokkal rokonszenvező és korántsem ily szervezett szepesi szászok már akkor érkeztek, akkor szerveztettek, mikor a birodalmi egység aláhanyatlott...

Hans Joachim Beyer műve más miatt is érdekes számunkra: geopolitikai térképvázlata szemléletesen ábrázolja a középkori (vagyis: legújabb!) német terjeszkedés „Kraftfeld"-jeit: Lengyelország éjszaki, tengerparti tájait, Sziléziát és Csehországot, majd pedig a „Südost"-ot, azaz Ausztriát és Magyarországot, — természetesen mindenütt a „német kisebbség" feketén árnyalt szigetjeivel. Ismét egy hitlerista történetirodalmi önbeismerés: e történeti munkák telistele vannak a különféle német „kisebbségek" sorsának siratásával, ugyanekkor leplezetlenül beismerik, hogy e német „kisebbség" jelentős részben a kelet-középeurópai különféle német hódító és terjeszkedési akciók során született és annak következtében települt a német feudális hódítókkal szembeszegülő népek közé...

A Hans Joachim Beyer által említett hármas front, avagy történeti „Kraftfeld" említése egyben mintegy eleve megszabja hozzászólásunk, megjegyzéseink kereteit; hadd mutassuk be sorjában pár jellegzetes példán, mint szólt a nagynémet történetírás a lengyel, a cseh és az osztrák, illetve magyar kérdésekről, miként értelmezte azt a korszakot, amelyről Székely György tanulmánya beszélt.

★

Legelőbb is itt van Lengyelország, a lengyel—német viszony problémája, amely a Német Lovagrend, majd a Lengyelországot felosztani sürgető porosz állam örökségeként maradt a nagynémet gondolatra. Foglaljuk össze röviden azokat az indítékokat, amelyek a porosz-német történetírást a lengyel kérdés állandó vitatása felé hajtották. S itt elsősorban is tudatosítanunk kell: a kis-német, azaz porosz 1866-os részmegoldást végrehajtó Bismarck-féle politika megfontoltan és konokan ragaszkodott Lengyelország széttagoltságához, — ez volt a cárizmus és a Birodalom közti statusquo, sőt szövetség záloga. A porosz bismarcki állameszme — szemben a hitleri koncepcióval — éppen porosz érdekből, de az Ausztriával való megegyezés érdekében is, nem vallotta a teljesen egységes, egyetlen német nemzeti állam elvét; viszont, hogy a lengyelországi porosz birtoklást is fenntartotta, nem utasította el magától — porosz, szűken porosz vonatkozásban — a nemzetiségi, a kevertlakosságú állam teoriáját és gyakorlatát. (Bismarck bizonyos vonatkozásban ezért is részesült kedvezőtlen megítélésben a hitleri történetpolitikai publicisztika részéről...) A lengyel területek birtoklása ipari és stratégiai

szempontból egyaránt fontos volt a porosz államnak.[8] Ideológiai és „tudományos" alátámasztást szolgáltatott e rideg hatalmi tényeknek az 1890-es évektől a Friedrich Ratzel-től kezdeményezett „geopolitikai tudomány", melynek lényege a „nagy terek törvénye": azaz, hogy a „nagy térségek egyesítenek..." A lengyel nép rovására a „porosz tudomány" már akkor kidolgozta a Rajnától az Uralig terjedő „nagy tér törvényszerűségeit", azaz: a németségnek a lengyel nép fölötti uralma elméletét...

Mindezeknek az elméleteknek legújabb összefoglalása volt az a gyűjteményes munka, melyet a Székely Györgytől többször idézett Albert Brackmann szerkesztett a porosz-német történetírás akkori tekintélyeinek közreműködésével.[9] A hitleri „Machtergreifung" időpontjában megjelent kötet leplezetlen összefoglalása a német történetírás álláspontjának Lengyelország irányában; és mivel a német történetírást a 19-ik század eleje óta tudatos porosz szempontok vezették akár Lengyelország, akár Ausztria irányában, ezt az összefoglalást és állásfoglalást bízvást politikai tettnek is elfogadhatjuk. Tegyük még hozzá az elmondottakhoz: általában a hitleri hatalomátvétel döntő jelentőségű úgy a porosz, mint az osztrák történetírás, történetpolitikai irodalom szempontjából. A hitlerizmus magába foglalta, mintegy „szintézisre emelte", egyetlen egységre hozta az összes addigi német imperialista politikai irányokat, velük együtt pedig az őket addig külön-külön igazoló történetírást is.

Az idézett mű előszavának sima szavai mögött eleve tehát hódítási szándékok ásítanak elő. Hangjában Albert Brackmann előszava ugyan első látszatra nyugodt és mértéktartó; ki is emeli, hogy nem vezetik „ellenséges" szándékok a szerzők írásait. De nézzünk csak pár mondatot: „... beide Völker seit über tausend Jahren in engster Raumgemeinschaft und deshalb in besonders nahen politischen und kulturellen Beziehungen gestanden haben..."[10] Azaz: a közös „Raum" fogalmával már eleve tagadja a lengyel nép külön nemzeti, népi területének jogosságát, mi több: a lengyel államiságot is, melyet a nagy lengyel szabadsághősök a maguk korában többé-kevésbbé az úttörő francia forradalmi példa nyomán akartak átalakítani, majd meg 1919 után — Pilsudski hatalomrajutásáig — a lengyel burzsoázia a francia harmadik köztársaság szerint iparkodott fenntartani. Azonban a porosz-német történész eleve megtagadja annak lehetőségét, hogy egy keleteurópai nép nyugati —

[8] Bismark keleti — különösképpen lengyel — politikájáról az „állam és nép" problémájának poroszországi feszültségeiről, a porosz állami és társadalmi szemlélet alakulásáról l. általában: *Hans Rothfels:* Bismarck und der Osten. Leipzig, 1934.

[9] *Albert Brackmann—Karl Brandi* (hg.): Deutschland und Polen — Beiträge zu ihren geschichtlichen Beziehungen. Müchen-Berlin, 1933.

[10] „... több, mint ezer éve mindkét nép a legszorosabb élettér-közösségben, tehát különlegesen közeli politikai és kulturális vonatkozásban állott egymással..."

tehát a porosz principiumhoz mérten: akkor haladóbb! — példákon indulhasson állami életében! „Die Gemenglage ihrer Siedlung verbietet es, die westeuropäische Begriffe völkischer Staatsgrenzen auf den Osten zu übertragen..."[11] Azaz: mikor Brackmann „historisch gewordene enge Raumgemeinschaft"-ról, lengyelek-németek települési területeinek egymásba gyűrűzéséről beszél, eleve a lengyel nép alsóbbrendűségének alapgondolata vezeti, — és ez vezeti a gyűjteményes kötet szerzőit is végesvégig, midőn a német fölényt, a középkori német hódításokat, a lengyelek rovására való német kolonizációt, majd meg a porosz állam mohóságát és elnyomó politikáját igazolják.

E gyüjteményes kötet egyik szerzője, Hermann Aubin[12] mily érvekkel igazolja a német fölényt a lengyelek fölött? Elsősorban is: Lengyelország területe nemcsak földrajzilag azonos az éjszaknémet síksággal, hanem történelmileg is: történeti folytonosság szempontjából Lengyelország germán terület, csak utóbb jöttek a germánok helyére szlávok, azaz lengyelek. Mily tényezők döntötték el a német fölényt a szerző szerint? Az élettér elsőbbsége, a lélekszám, végül is a kulturális színvonal. A német nép élettere, melyhez a lengyel táj odatartozik: „Herzstück Europas". A lengyelek fölötti német fölény indokai, elemei: a frank birodalom és az egyház révén a németek örökölték Róma civilizációját; a nyugati kultúrközösség alapeleme, éltetője pedig a germánság. A középkorban a német-germán elem egyet jelentett a kereszténység terjeszkedésével, — a németség kapcsolta be a lengyel népet erővel-békével a keresztény-germán kultúrközösségbe és Németország központi helyzete révén — „Mittellage" — a nyugati civilizáció védője és terjesztője volt a szlávokkal szemben. A német központi helyzet — „Mittellage" — tette azt, hogy a németség osztályrésze volt a békében, háborúban egyaránt a nyugati civilizáció átvitele a szlávok felé, — így állott elő a „német-szláv kultúrlejtő" — „Kulturgefälle", — mely gondolat különben állandó eleme ennek a könyvnek is, más hasonló munkáknak is. Mivel pedig a nyugati német határok a kora középkorban már konszolidálódtak, mivel Franciaország és részben Itália ellenállott a tartós német hatásnak, tehát a „keleti erővonalak" tartós, állandóan fokozódó tényezői lettek a keleteurópai terjeszkedés során a német politikának.

A középkori császárok, illetve a Német Lovagrend lengyelellenes terjeszkedését szerzőnk ily indokokkal magyarázza tovább: A Birodalom biztonsága, keleti határainak mindinkább való küljebbtolása Nyugat érdeke volt. Németország állandó, permanens „határőrséget" („Grenzwacht") vállalt a szláv népek ellen Nyugat érdekében a keleti fejletlen

11 „Településük szoros mivolta megtiltotta, hogy a népi állami határok nyugateurópai fogalmait keletre átvigyük..." u. o.: III. o.

12 U. o. 13. o.: *H. Aubin:* Die historisch-geographischen Grundlagen der deutsch-polnischen Beziehungen.

„népségek" („Völkerschaften") ellen. Németország itt „aktív önvédelmet" folytatott a középkor során s a „veszélyeztetett határok" védelme a német császárok, illetve a lovagrend „békéje" által kulturális fejlődést, nívóemelkedést hozott Lengyelországnak is... Keletebbre bár, de a német lovagrend és a császárok folytatták Nagy Károly örökét: a „szubgermán zóna" német áthatását: kereszténységgel, német fegyverekkel és német erkölcsiséggel... Keleteurópa, így Lengyelország is: tulajdonképpen germán föld, a német előretörés tulajdonképpen: visszafoglalás, — hiszen a szlávok tökéletlen településükkel germán területre vonultak be a népvándorlás végső szakaszában...

Lengyelország nyugatra esett Bizánc észak-déli erővonalaitól; így került bele a német szférába, így lett nem orthodoxszá, de katolikussá. E nyugati lengyel orientációt a német vazallátus jellemzi; de jellemzi egyben a lengyel részről ellenségesen felfogott német—lengyel kapcsolat is. A németek csak adtak a lengyeleknek s a 16-ik század előtt Európa nem tud a lengyelekről, csak a fejlett német pénzgazdaság kapcsolta bele Lengyelországot Európa vérkeringésébe. További tényezői a lengyel-német viszonynak: az Impérium és az egyház harca, illetve az Impérium veresége önállósítja a lengyel klérust a Birodalomtól; ugyanekkor viszont újabb kapcsolatot jelentett Németországgal a lengyel részfejedelmek által folytatott német polgári telepítő politika, — ide tartozik Szilézia elnémetesedésének kérdése is s a keleti német terjeszkedés legdiadalmasabb szakasza a lovagrendi uralom.

Ezt az álláspontot, mely egyetlen láncolatba kapcsolja össze a középkori császári hódító politikát, a lovagrend terjeszkedését és a német polgári kolonizációt, még élesebben formulázza Albert Brackmann ugyane kötet egy másik cikkében.[13] A 10—15. század közti időszakról kifejti, hogy ezt az éjszaki népek vezető szerepe hatja át, — általuk válik a civilizált Európa részévé a keletközépeurópai térség. A kezdeti középkor két vezető hatalmassága egyaránt germán: Nagy Károly frank birodalma éppen úgy, mint a tőle éjszakra terjedő és messze kisugárzó wiking kultúrkör. A frank-éjszaki ellentétet feloldja a frank-német fölény, amely az Imperium Christianumban nyert megvalósulást. És ha a wikingek alakították is Nagy Károly—Nagy Ottó közt Keleteurópa történetét, Nagy Ottó óta Keleteurópa formálója a német nép volt, mely magára vállalta az Imperium Christianumot, Nagy Károly programmját, azaz az Egyház fegyveres védelmét a pogányok — azaz: szlávok, illetve magyarok — ellen. Ezt a „missio"-t a német királyok „mindenütt" gyakorolták és Nagy Ottó szlávellenes „missio"-ja egyet jelentett a keresztény Európa fegyveres szolgálatával; ezt hagyta örökül az Ottók kora a németségre. A szlávok „szellemi tunyaságával" szemben a német szel-

[13] U.o.: 28. o.: *Albert Brackmann:* Die politische Entwicklung Ost-Europas von 10. bis 15. Jahrhundert.

lemi és fegyveres erő tényezői voltak: a karoling tradició, az antik hagyomány, végül a szász-germán fölény. Mindez korlátlanul érvényesült a pogánysághoz makacsul ragaszkodó vilcek, veletek, brandenburgi és mecklenburgi vendek, Nyugat-Pomeránia lakói, illetve a többi szlávok, liuticsek, pomormánok, redárok ellen, — de a lengyel területekkel szemben kissé megzavarta a keresztény-germán hatalmat Mieszko-Dago kereszténnyé vált fejedelemsége. Lett légyen — fejtegeti tovább Brackmann — Mieszko-Dago Lengyelországa éjszaki-germán-norman alapítás, a nagyobb szám asszimiláló ereje, vagyis a szlávság, magába olvasztotta a wiking elemet, a német kulturális fölénnyel szemben továbbra is a lengyel hátramaradottság érvényesült. (Mellesleg szólva: Brackmann, noha élénken szól a lengyel hátramaradottságról, természetesen meg nem állhatja, hogy megfelelően ne színezze ki Lengyelország keletkezésének „éjszaki-norman elméletét".) A kereszténnyé vált Lengyelországot úgy politikai, mint pedig egyházi tekintetben a német függőség jellemezte s e német függőség abban is érvényesült, hogy a hűbéres lengyel fejedelmeknek a vendekkel való ellentétei erősebbek voltak, mint a Birodalommal való feszültségek, hadakozások.

Brackmann nem titkolhatja, hogy német szempontból tulajdonképpen sajnálatos, hogy Lengyelország közvetlen kapcsolatot talált Rómával; s hasonló sajnálkozó hangon taglalja röviden III. Ottó irányzatát, — ezzel kapcsolatban hozzászólásomnak lenne utóbb még pár szava Székely György tanulmányáról. Ugyanekkor valósággal pozitívumnak fogja fel német birodalmi szempontból az 1240-es tatárjárást: Lengyelország tulajdonképpen ekkor szakad el a szláv kelettől, — az oroszság (Kiev) és a lengyelség közé beékelődnek a tatárok, a lengyel állam részfejedelemségekre oszlása pedig elősegíti a német kolonizációt. Brackmann álláspontja itt egyezik Hans Joachim Beyer ismertetett álláspontjával: a német polgári kolonizáció a kelet-középeurópai államokban mindenkor azok meggyengülésének, a Birodalomtól való legyőzetésének eredménye; a keleteurópai fejedelmi udvarokban egyre nagyobb szerepet nyert lovagi kultúra nyomán megjelenik mindenütt a kolonizációs polgári elem. De Brackmann még tovább megy Lengyelország történeti multjának ily értelmezésében. Az 1240 után Keleteurópa síkjain elterpeszkedő tatár uralom Lengyelországot teljesen ráutalta a Birodalomra s ugyanekkor a Birodalomnak az 1300-as években végleg bekövetkező hanyatlása, szétoldódása újra lehetőséget ád a lengyel államnak az addig hiányzó centralizáció, belső egyesítés megvalósítására. Brackmann itt — elég különös gondolati ficamokkal — dicsőiteni igyekszik Nagy Kázmér politikáját német szempontból: Nagy Kázmér elismerte a német gazdasági fölényt, német polgárokat, iparosokat, kereskedőket hivott országába, — úgy hogy a Birodalom hanyatlása idején is változatlan maradhatott Lengyelországban a németség vezető szerepe... Brackmann Nagy Kázmért szembeállítja Jagiello Ulászlóval: Jagiello Ulászló elté-

pett minden lengyel—német kapcsolatot, a fegyverek útját választotta, Keletre terelte a lengyel politika irányát, felduzzasztotta Lengyelországot, a Jagiello-politika egyszerre provokált keleti és nyugati feszültségeket s németellenes, lovagrendellenes, tehát végső fokon: poroszellenes akarásával végzetes örökséget hagyott hátra... Ime, az Albert Brackmann lengyel történeti szemléletének értelme; ez a szemlélet pedig hallgatagon máris kimondja a hitleri szándékot: Lengyelország teljes csatlakozását és alávetését Németország alá... Hasonló nézeteket variálnak a kötet korunkra vonatkozó egyéb értekezései is; az egyik ilyen munka a lengyel katolikus klérus németellenességét értelmezi,[14] kifejtvén, hogy ez csak a 13. századtól támad fel, mintegy az itáliai császári törekvések kudarcának eredményeként. Persze, az értekezés nem hallgathatja el, hogy ennek a klerikális-nemzeti ellenszenvnek lényege az volt, hogy a lengyel klérus szabadulni igyekezett a német főpapság, a német kolostorok egyeduralma alól. Egy másik értekezés Szilézia elnémetesedését magyarázza, ismét csak a germán őskor, a német őslakós érveivel,[15] mely érvek különben roppant bőséggel tolakodnak előtérbe, midőn a nagynémet, hitleri történetírás odafordul Csehország felé.

★

Egy osztrák-katolikus reakciós történetíró mondatát idézi gyakorta a szudétanémet történetírás, midőn igazolni és dicsőíteni igyekszik a Csehország elleni középkori (illetve újabbkori) német hadi és politikai törekvéseket: Předbelohorský stát náš byl stát českonemecký"...[16]

Igen érdekes és figyelemreméltó az a folyamat, ahogyan az új nagynémet, majd hitleri történetírás a cseh probléma felé fordult. Ez a fordulat azt mutatja, hogy a nagynémet-hitleri „történettudományos" értelmezések mint örökölték, mint olvasztották magukba a nagyosztrák Habsburg-gondolat érveit, indokait, — hiszen különben is a Habsburg-birodalmi gondolatot is olyannak tartotta a hitleri történetfelfogás, mint amely fontos és értékes előzményeket, indítékokat jelent számukra a „Südost", Délkeleteurópa, a dunai-kárpáti táj s annak nemzetei felé. Figyelemreméltó, hogy az 1920—30 közti időszakban általában az osztrák probléma felől közeledtek a nagynémet értelmezések Csehország felé s csak a hitleri hatalomátvétel után bontakoztak ki nagyobb méretekben azok az utalások, melyek a cseh középkor bajor, vagy szász összefüggéseit méltatták. A cseh középkor német vonatkozásai közt a 13—14. század fordulóját kivéve alig találunk osztrák kapcsolatot, — a csehországi német behatolás, lett légyen az akár háborús, akár békésebb, mind szász,

[14] u. o. 96. o.: *Felix Haase:* Der deutsche Katholicizmus und seine Beziehungen zu Polen.
[15] u o.: 146. o.: *Robert Holtzmann:* Schlesien im Mittelalter
[16] „A mi Fehér-hegy előtti államunk csehnémet állam volt." *Josef Pekař:* Bílá Hora. Praha, 1920. 66. o.

bajor indításokból ered. „Egységes" vagy „egyetemes" német hatásról tehát ezuttal sem lehet szó, — ez is igazolja Székely Györgynek a bevezetésben említett s általunk idézett tételét.

Ha nem is kimondottan történettudományos, a történettudománnyal mégis rendkívül sok vonatkozásban álló munkákat írt Csehországról, Csehszlovákiáról a szudétanémet származású Hugo Hassinger előbb bécsi, majd Freiburg i. B.-i földrajzprofesszor. Munkái két szempontból is igényt tarthatnak érdeklődésünkre. Elsősorban is Hassinger az ú. n. geopolitikai irány mérsékeltebb képviselői közé tartozik s katolikus, valamint ó-osztrák elkötelezettségei vissza is tartották a teljes hitlerizálódástól utóbb. A cseh kérdést osztrák szempontból vizsgálta és földrajzi-történetpolitikai munkáiban nagy súlyt helyezett az „osztrák táj", a „bécsi medence", valamint a Bécs és a Duna felé nyíló morva kapu szerepének hangsúlyozására. Másfelől pedig munkái német nyelven a huszas évek elején igen bő és sokban tárgyilagos látszatú foglalatát adták Európa felé a burzsoá Csehszlovákiát illető tudnivalóknak. Ugyanekkor azonban már Hugo Hassingernél is fellelhető ugyanaz az osztrák, Habsburg-katolikus álláspont felől a nagynémet gondolat felé közelítő magatartás, mely olyan amfibikus jellegűekké teszi pl. Heinrich von Srbik műveit. Tehát: Ausztria történeti szerepének és német hivatásának igazolása és mentegetése, a „Südost" osztrák-német jellegének hangoztatása, a „Südost" nemzetiségi vonatkozásainak oly ó- és nagy-osztrák értelmezése, melyből természetesen bő haszon háramlik az egyetemes nagynémet földrajzi és történelmi szemléletre.[17]

Ime, Hugo Hassinger is — ha stilárisan talán enyhébb fogalmazással — alapjában véve ugyanazokat az érveket használja a kelet-középeurópai népek iránt, mint berlini porosz kollégái. Középeurópa szerinte két részre tagolódik; az éjszaki síkság végtelen átmenet a német földtől a származata síkig s így a német-lengyel „Mitteleurópa" elválaszthatatlan egymástól; ugyanígy a Duna a sváb kaputól kezdve Bécs közvetítésével a magyar Alföld és a Morva kapu révén egyetlen német egységbe fonja a tájakat és népeket. A nyugati szlávok és magyarok területe: német „Kulturboden" s német kultúrtalajon virult fel, német elemekből s azok rovására a magyarok, csehek, lengyelek, szlovének nemzeti élete és polgáriasodása. A német „kultúrlejtő" igazi kora a „Hochmittelalter" — a szűk német föld különböző módokon beszervezi önmagának a keleti területek nyersanyagát. A németségre — Délkeleten Ausztria örökségének folytatásaként — az a szerep vár, hogy *újra* megszervezze egyetlen egységbe a keletközépeurópai népeket... Hugo Hassingernél tehát ugyanúgy ott van már a porosz történeti-földrajzi iskola hatása, mint a Fr. Ratzel nyomán induló s különösképp a lengyelek felé forduló berlini történészeknél.

[17] *Hugo Hassinger:* Geographische Grundlagen der Geschichte. Freiburg i. B. 1931. 203. o.

Csehszlovákiáról szóló nagy reprezentatív munkájában[18] Hugo Hassinger részletesen kifejti ezeket a gondolatokat. E nagy mű igen sok tekintetben dokumentatív értékű, ami adatgazdagságát, statisztikai, kisebbségi és politikai értesültségét, pozitív részleteit illeti; így máig is értékes forrásanyagot tartalmaz, mintegy bevezetőként, a csehszlovák burzsoá köztársaság korszakáról. Ami a könyv Szlovákiával és részben a magyarokkal foglalkozó részét illeti, itt Hassinger ismét kifejti: a magyar Alföld a keleteurópai-ázsiai sztyeppe előreugrott nyúlványa, mintegy osztráknémetellenes támadó bázisa, — a magyarok elleni német „védelem" tehát ugyanazokon a nyomokon haladt, ahogyan pl. Nagy Károly, vagy Nagy Ottó felléptek a pogány magyarokkal szemben. Az osztrák „March" volt e védelem góca. Ami pedig Csehországot illeti, Hassinger részletesen, újra teljes apparátussal feltálalja azt a pángermán földrajzi és történeti elméletet, amely szerint Csehország a természettől alkotott ék, előretolt természetes erősség Németország szívében, — ennek az éknek semlegesítésére kellett állandóan a német politikának, hadvezetésnek, a legkülönbözőbb német hatalmi formációknak törekedniök. Hatalmas méretekben elemzi itt Hassinger a germán-német őslakás csehellenes elméletét s ennek magyarázata 1925-ben különösen érdekes, aktuális politikai jelentőséggel bírt. A weimari polgári köztársaság eleinte elutasította magától a Habsburg-örökség minden elemét s a szudétanémet nacionalista, irredenta politikával szemmelláthatóan nem vállalt közösséget. A szudétanémet politika és ennek provinciális történetírása, amely nagynémet okokból 1867 óta szembenállott Ausztriával, a maga ősgermán romantikájával mindinkább eltolódott a régibb, akár liberális, akár katolikus polgári vonalról és a fejledező hitlerizmushoz tapadt. Az ó-osztrák és katolikus Hugo Hassinger így közvetve, akarva-akaratlanul segítette a mindinkább hitlerizálódó szudétanémet irredenta politikát, — aminthogy viszont a szudétanémet provinciális nacionalista történetírás is hovatovább lemondott minden ó-osztrák és barokk-katolikus-ellenreformációs hagyományról és a középkori csehországellenes német akciókra, a középkori kolonizáló hagyományaira való hivatkozással a hitleri vonalhoz csatlakozott, azt sokféleképpen sürgetően ösztönözvén.

Tehát Hugo Hassinger ebben a forrongó időszakban a maga tudományos tekintélyével a nagynémet, illetve svájci közvélemény elé tárta a régi osztrák, illetve újabb szudétanémet történeti iskolák összes csehszlovákellenes érveit. Hosszasan elemezte földrajzi nevek, ógermán hagyományok alapján a cseh-morvaországi német őslakás problémáját, hangoztatva nagyjából annak jogosságát, szembeszegült a burzsoá-cseh politikusok által németellenes éllel és szemrehányással hangoztatott „kolonizációs elmélettel" (pl. Masaryk), vagyis, hogy a csehországi németek idegenből

[18] *Hugo Hassinger:* Die Tschechoslowakei — Ein geographisches, politisches und historisches Handbuch. Wien—Leipzig—München, 1925. 193. o.

jött kolonisták; hangoztatta továbbá, hogy a 11—13. századi „új" német kolonizáció a régi német településhez csatlakozott s termékeny munkása lett a német „kultúrlejtő"-nek. Hassinger itt közben „békés keletközép-európai német behatolásról" beszél, — természetesen ismét csak feledvén, hogy a német telepítési és gazdasági politika a Birodalom sűrű hadjáratainak, csehellenes katonai erejének, a cseh fejedelmek, majd királyok kényszerű hűbéri helyzetének következménye. Ugyancsak részletesen elmagyarázza, hogy a középkorban külön, sajátos nemzeti cseh művelődés nem lett volna, a cseh királyok és főurak maguk is elnémetesedtek és környezetükben a német lovagi-udvari kultúra virult; német volt a csehországi egyház és tulajdonképpen nem is volt cseh nemzeti állam, nem létezett cseh szuverenitás, — 1002—1866 között, bár különféle módon, Csehország a Birodalom tartozéka és előbb a rajnai-majnai, utóbb az osztrák-német kultúrkör elválaszthatatlan része volt.

Hugo Hassinger nagy műve világgá kürtölte Bertold Bretholz[19] morvaországi osztrák-német történész „kolonizációs elméletét": a cseh történet forrásainak kiadásában különben érdemeket szerzett szerző, Brünn egykori levéltárosa, művében a szudétanémet nyelvészet és településtörténet érveivel bizonyította azt, hogy Csehországban az 5—6. század óta mindig nagy számban laktak németek, a germánok sohsem hagyták el Csehországot stb. — a csehek nem őslakók saját hazájukban, hanem csak jövevények, akik századok során mindig kiszorították onnét a békés német elemet s a középkori császárok, bajor és szász hercegek csehellenes hadjáratai tulajdonképpen mind jogos visszafoglalások... Bretholz is természetesen rendkívül nagy teret szentel a csehországi német művelődés, német udvari kultúra szerepének, — szerinte a szláv elem egészen mellékes szerepet játszott. Ugyanezeket a nézeteket hangoztatta egy másik szudétanémet történész és politikus, Alfréd Fischel.[20] A nagynémet-hitleri őskori és germán régészeti történészek politikai indításból felkarolták ezeket az osztrák-szudétanémet teóriákat és archeológiai érvekkel támasztották alá az 1938-as szégyenletes hitleri behatolást,[21] mely különben rövid uralma alatt szónoklatokban, újságírásban és hitleri pompázatosságban mindig visszaidézni igyekezett ama középkori korokat, midőn német fejedelemek parancsoltak a prágai várban és a cseh hercegek és királyok kénytelen-kelletlenül fejet hajtottak a német hódítók előtt. A szudétanémet politika egyik vezető történésze[22] maga is nyíltan ismételten kimondotta, hogy a német hódítók, a német lovagok után Cseh-

19 *Bertold Bretholz:* Geschichte Böhmens und Mährens. I. k. Reichenberg, 1924. 34. o., 100. o.

20 *Alfred Fischel:* Das tschechische Volk. Breslau—Oppeln, 1928. 5. o.

21 *Lothar Zotz—Bolk Fr. von Richthofen:* Ist Böhmen Urheimat der Tschechen? Leipzig, 1940.

22 *Josef Pfitzner:* Sudetendeutsche Geschichte. Reichenberg, 1937. 23. o., 27. o.

országban mindig a német polgári kolonisták következtek, akik munkájukkal azután állandósították ezt a hódítást...

Voltak azonban egyezményesebb irányzatok is; például a csehszlovák burzsoá köztársaság vezetői megnyerni törekedtek a szudétanémet politika polgári és szociáldemokrata vonalát (pl. Kamill Krofta írásai), ugyanekkor ez a szudétanémet polgári és szociáldemokrata vonal sem idegenkedett attól, hogy a cseh-morvaországi németséget — vagyis saját pártjait, vagyis önmagát — „második államnemzetté" konstituálja, mintegy svájci, vagy belga-flamand mintára. Ebbe az irányzatba tartozik Konrad Bittner szellemtörténeti munkássága, amelyet a csehszlovák kormány is támogatott.[23] A szerző azonban nem tudja letagadni František Palacký 19. századi romantikus nemzeti történetírásának igazságait: „Die böhmische Geschichte ist der Boden, wo von jeher Gegensätze des Germanismus und Slavismus am stärksten aneinander platzten und am klarsten zum Vorschein kommen; ihr Gesamtinhalt ist ein beständiges Ringen des deutschen und slavischen Elementes..."[24] Konrad Bittner vitázik Palackýval és vitázik a régibb szudétanémet-osztrák történésszel, A. Bachmannal, aki más szavakkal ugyanezt a történeti tényekből leszűrt igazságot vallotta: „Böhmen oder vielmehr die Sudetenländer insgesamt sind das klassische Land nationaler Kämpfe zwischen den Deutschen und Slaven seit Jahrhunderten."[25] Konrad Bittner ezzel szemben valamely zavaros „hullámelméletet" konstruál, melyet grafikonnal is szemléltet: a csehek és csehországi németek viszonyának változatai mintegy kiegészítik egymást a „közös haza" érdekében. Ez az elmélet szinte az utolsó törekvés, hogy megmentse a csehországi németségből teljesen kihalt „deutsch-böhm" öntudatot, avagy a 19-ig századi „Landespatriotismus"-t: a könyv bőséges apparátussal gazdag forrásanyagot hoz annak bizonyítására, hogy a csehországi szociális és vallási mozgalmakban mennyire része volt Hus, a husziták, a cseh-morva testvérek mellett a németségnek is. Mindez azonban nem akadályozhatja meg a szerzőt, akire már nyilván szintén igen hatottak a nagynémet geopolitikai és történeti elméletek, abban, hogy a német lovagi hatás dícsérete mellett ne fejtse ki: a Szudéták és a Kárpátok tája mindig a német Középeurópa szellemi körébe tartozott és hogy Csehország és Szlovákia Nagy Károly óta a német-római szentbirodalom eszmei és gyakorlati része, tagja volt.[26] S miközben a cseh-német feszültségeket — nyilván aktuális poli-

[23] *Konrad Bittner:* Deutsche und Tschechen — Zur Geistesgeschichte des böhmischen Raumes. I. k. — Brünn-Prag-Leipzig-Wien, 1936.

[24] „A cseh történelem az a talaj, ahol elejétől fogva a germanizmus és szlávizmus ellentétei a legerősebben törtek egymás ellen és ahol a legvilágosabban megnyilatkoztak; a cseh történelem tartalma állandó küzdelem a szláv és német elem között..." u. o.: 5. o.

[25] „Csehország, vagyis helyesebben a Szudéták országai évszázadok óta a szlávok és németek közti nemzeti küzdelmek országai". u. o. 6. o.

[26] u. o.: 9. o., 26. o.

tikai célzattal, ám szellemtörténeti álcázással — szelidíteni igyekszik történetírásával, „csodálattal" áll meg a 14. századtól észlelhető „cseh növekedés" előtt, — sem társadalom-, sem szellemtörténeti apparátusával nem tudja ezt megmagyarázni, a cseh „fellendülés" számára csak csodálat tárgya, avagy rejtély marad...[27]

*

És végül Ausztriáról, mely a német „népi front" legdélibb szakaszaként szerepelt számos említéssel az eddig idézett és még mindenféle más munkákban is... Ausztria „német hivatása" újabb keletű: ha az osztrák történetírás már a 13—14. század fordulóján is felfedezi a „délkeleti térség" összefogásának Habsburg-jelenségeit, Ausztria igazi „német hivatása" úgy Cseh-, mint Magyarország felé 1526 után kezdődik igazában. Azonban Heinrich von Srbik, a külön „osztrák hivatást" a nagynémet-hitleri öntudat ölére mentő történetíró már a középkori Ausztriában megtalálja a délkeleteurópai német küldetést, ahogy Ausztria, az eredetileg „March"-terület túlnyúlik saját határain: „...deutsch war der geschichtliche Kulturboden weit über die deutschen Siedlungsgrenzen innerhalb Österreichs...",[28] avagy: „...deutsch war die geschichtliche Sendung Österreichs..."[29] Nagy Károly kolonizációjától a Babenbergekig Ausztria Grenzland volt, March, határterület, amelynek jelentősége — tehát támadó szerepe — annál jobban növekedett, minél inkább keletre tolódott a Birodalom súlypontja, — és az utolsó Babenberg politikai horizontja felölelte a magyar és a cseh „Raum"-ot is...[30]

Ha Srbik bőven beszél „Ausztria kettős hivatásáról", — vagyis birodalmi német és kelet-középeurópai szerepéről —, ennek lényegét még jobban kifejti az ő és a Josef Nadler irodalomtörténész közös szerkesztésében megjelent gyüjteményes és programmadó kötet, mely az Anschluss előestéjén már sietett megzendíteni Ausztria nagynémet küldetését a kelet-középeurópai nemzetek felé.[31] A kötet egyik, korunkra vonatkozó tanulmánya elmondja: Ausztria a lech-mezei csatamezőn, Nagy Ottónak a magyarok — tehát: Kéleteurópa — fölötti győzelmének pillanatában született. Nagy Ottó gondolatsorában Ausztriának ugyanaz a támadó és védekező jelentősége volt, mint Nagy Ottó hadi alapításainak éjszakon, a szláv népek ellenében; Nagy Ottó lech-mezei győzelme eleve megszabta az Ostmark hivatását. Koloniális terület, igen, Ausztria, — de jelentősége ugyanolyan fontos az egyetemes németség számára, mint

27 u. o. 63. o.

28 „...német volt a történelmi kultúrtalaj, messze túl Ausztriának belső német települési határain..."

29 „...német volt Ausztria történelmi küldetése..."

30 *Heinrich von Srbik:* Österreich in der deutschen Geschichte. München, 1936. 7—8. o., 17. o.

31 *Josef Nadler—Heinrich R. von Srbik:* Österreich-Erbe und Sendung im deutschen Raum. Salzburg—Leipzig, 1937. 43. o.; *Hans Hirsch:* Deutsches Königtum und Römisches Kaisertum.

Nagy Ottó északkeleti kolóniáinak, melyekből kinőtt Brandenburg-Poroszország. Freisingi Ottó évszázadokkal utóbb még tudatában volt e koloniális jelentőségnek: Ausztriát, írta, a magyaroktól szakították el és kebelezték az Impériumba... Az osztrák középkor: mintegy előkészület, hogy a magyarokat és cseheket Ausztria bevezesse egy magasabb kulturális egységbe, amit a németség birodalma és középeurópai szerepe jelent. Ily szempontból értékeli azután a szerző az osztrák hercegek, majd a Habsburgok magyar- és csehellenes harcait. Ausztria ekkor még mellékes frontszakasz a mai német történetírás szempontjából, — a Habsburgokat több mint egy évszázadra a császárságból, Csehországból és Középeurópa uralmából kiszorító Luxemburgoktól sem a nagynémet, sem a szudétanémet történetírás nem bírja megtagadni a tiszteletet.

★

A következőkben pár tárgyi észrevételt szeretnék tenni Székely György tanulmányáról. Elsősorban is azt, hogy a „német feudális hódítók" fogalmát túl általánosan, túlságosan egyértelműen használja, — holott bevezetőjében maga is megemlíti, hogy „egységes német birodalomról a tárgyalt korszakban nem beszélhetünk". Valóban: a német birodalom a legkülönfélébb képleteket, alakulásokat mutatja fel e korszakban, — tanulmánya során Székely György itt nem különböztet eléggé, nem mutatja meg a különféle német uralmi alakulások sajátos jellegét, változatait. Igy az olvasónak — különösen a középkor bonyolult történetében járatlanabb olvasónak — mégis az az érzése a tanulmány áttekintése során, hogy mégis, igenis volt egységes, vagy legalább is *egyazon* szándékú német birodalom.

A következőkben tehát azon észrevételeim, amelyek az újabb német és hitleri történetírás idevonatkozó pár munkájának ismertetésére vonatkoznak, összeszövődnek némi tárgyi, különösképpen pedig külpolitikai irányú megjegyzésekkel, amelyek ugyanekkor egyben vázlatosan megmutatnák egy-egy korszakban a különböző német politikai, hatalmi alakulások más-más jellegét.

A nagynémet történetírás egyik reprezentánsa, Robert Holtzmann nagy és jelentős munkákban foglalkozott a szász császárok korszakával, elsősorban is Nagy Ottóval.[32] Nem időzhetünk most bővebben e műveknél: de szintetizáló szándékaik és vonalvezetésük mindenben igazolják Székely Györgynek a kiadott forrásokból történt szemléjét a német-szlávmagyar viszonyt illetőleg. Pár jelentős szempontot mégis emeljünk ki Holtzmann műveiből, amelyek egyben grandiózus történeti igazolást is adtak — igaz, részben már a hitleri korszak végén! — a keletközépeurópai hitleri hódító és külpolitikának. Holtzmann utal a császárság és a német-

[32] *Robert Holtzmann:* Otto der Grosse. Berlin, 1936., Geschichte der sächsischen Kaiserzeit (909—1024). München, 1934.

szász királyság keresztény missziós hivatására s kiemeli, hogy a hit terjesztése egyben a szlávok visszaszorítását, meggyérítését, a szláv területeknek német betelepítését hozta magával. Magyar vonatkozásban: a lechmezei ütközetet olyan döntő tettként ábrázolja, mint amely létrehozta Ausztriát — Ostarrichi-t —, megfékezte a magyarokat, előkészítette a császárság és németség magyarországi keresztény misszióját.

Székely György érveiben, okadatolásában, különösen bevezetésében jelentős helyet foglal el I. Istvánnal kapcsolatosan III. Ottó császár egyénisége. Hiányosságnak kell azonban tartanunk, hogy itt hiányzik annak bemutatása: mennyiben volt más III. Ottó rövid és — mai körülírással élve — „esztetizáló" Róma-gondolata, mint pl. Nagy Ottó keresztény császársága, erőszakos térítő, országosztó, németeknek földetosztó szlávellenes keleti akciója. E kérdés vitatásába e sorok írója részletesen nem bocsátkozik s nem is hivatása, nem is szakterülete, hogy elemezze az idevonatkozó forrásokat, illetve újabb hazai irodalmat. Azonban feltétlenül bizonyosnak látszik, hogy akár I. István államalapítása, akár Lengyelország — most már keresztény — megerősödése, a Birodalomtól való viszonylagos függetlenülése csakis III. Ottó egyetemes római „romantikája", ábrándos és gyenge „esztetizáló", „antikizáló" korának idején mehetett végbe, — nem sokkal utóbb, majd meg az I. Istvánnal rokon II. Henrik halála után megindulnak a sorozatos német támadások ellenünk. Hogyan is néz a nagynémet történetírás III. Ottó időszakára? Vegyünk két végletes példát. A múltszázadi nagy esztétizáló liberális történetíró, a magyar és lengyel 1848—49-es küzdelmekért ifjúságában úgy lelkesedő Ferdinánd Gregorovius III. Ottó és II. Szilveszter (Gerbert) korszakában a reneszánsz egyik első jelenségét, a mindinkább a pápai kényszerből szabaduló Róma-gondolat kezdetét pillantja meg. Robert Holtzmann szerint ugyanekkor III. Ottó keleteurópai politikája, különösen Lengyelország iránti állásfoglalása, a csehek és lengyelek keresztény történetében, valamint a pogány poroszok misszionálásában oly nagy szerepet játszó Adalbert püspök iránti „romantikus" tisztelete végzetes lépés volt, végzetes eltérés Nagy Ottó kemény és következetes szláv politikájától. Ide tartozik III. Ottónak az 1000-ik évben végzett lengyelországi zarándokútja, a gneseni érsekség feállítása, Lengyelország viszonylagos egyházi — tehát ekkor: politikai — függetlenülése a német egyházpolitikától, egyáltalában, a még hűbéres, de már csak jelképesen hűbéres Lengyelország igen laza kezelése. Robert Holtzmann úgy látja, hogy III. Ottó teljesen aláásta Nagy Ottó keleti egyházi és külpolitikáját, megrendítette a magdeburgi érsekség erejét, megerősítette Boleslaw Chrabrit, magára hagyta a lengyelországi klérust, elősegítette a nemzeti pogányság visszatérési kísérleteit, megrendítette a bizalmat Németországban a császári politika iránt.[33] Magyar vonatkozásban Holtzmann hasonló fanyal-

[33] *R. Holtzmann:* Gesch. d. sächs. Kaiserzeit, 359. o.

gással ír a magyar királyságnak III. Ottó által szorgalmazatt megszenteltetéséről és egyházpolitikájáról, — ahol, természetesen, siet meglátni I. Istvánt és III. Ottót illetőleg a hűbéri vonásokat, a császári „kegyet és intelmeket"...[34] Jellemző különben, kiket idéz Holtzmann a magyar multat illetőleg: a lengyel kérdésre is „mértékadó" A. Brackmann mellett Konrad Schünemannt, kiváltképpen pedig Hóman Bálintot...[35]

Hasonlóképpen a német hatalmi alakulásoknak az eddigiektől teljesen eltérő jellegét mutatja Hohenstauf II. Frigyes császár politikája, — talán helyes lett volna, ha Székely György egy-két szóval jellemzi II. Frigyes törekvéseit, amelyek olyan roppant változást hoztak a pápai Európa rendszerében. A nagynémet történetírás általában tragikusan jellemzi II. Frigyesnek a német ügyekkel szembeni passzív állásfoglalását, éppen a keleti misszió elhanyagolását. Hogyan áll II. Frigyessel kapcsolatosan a Német Lovagrend kérdése? A Német Lovagrendre a pápaság elleni politikája során volt szüksége: egyfelől mert a lovagrend független szervezet volt a feudális német részuralmaktól, másfelől támogatta a császárt ezek ellen, végül pedig Éjszakeurópában mégis a császári hatalom egyik bázisául kínálkozott, — nos ezeknek az árnyalatoknak említése múlhatatlan II. Frigyes és a Lovagrend kérdésének elemzésénél.[36]

Ugyanilyen árnyalást láttam volna szükségesnek, a különféle diplomáciatörténeti szempontoknak kissé bővebb részletezését, mikor Székely György Bajor Lajos császárról, majd a Habsburgokról beszél. Bajor Lajos, majd meg Luxemburg VII. Henrik császársága roppant jelentőségű az avignoni pápaság elleni küzdelemben, valamint az olasz nemzeti tudat éledésében (Dante!) — és például tágabb kitekintést engedett volna annak felvázolása is, ha Székely György csak futtában is megemlíti, hogy Róbert Károly miért is támogatta Bajor Lajos ellen a felemelkedni kezdő Habsburgokat? Ez a folyamat elemi része az 1300 utáni középeurópai katonai és külpolitikának. A magyar Anjouk, akárcsak a nápolyi Anjouk — közvetlen elődeik — a Hohenstaufok végleges bukása során, a pápai-francia császárellenes szövetkezésben emelkedtek fel és közvetlen érdekközösség volt közöttük és a szintén pápai teremtmény Habsburgok között; vélük szemben, az olasz Anjoukkal is szembeszálló Bajor Lajos császár képviselte a középkori nagy császári-itáliai politika utolsó pápaság-ellenes lehetőségeit. A Habsburgok császársága teljes szakítást jelentett a ghibellin császárság örökségével és uralmuk kifejezetten guelf császárság volt, ami a Birodalom szűkreszorultát, illetve a francia királyi politika következetes

[34] U o. 363. o.
[35] U. o. 536. o.
[36] Hohenstauf II. Frigyesről általában: *Ernst Kantorowicz:* Kaiser Friedrich der zweite. Berlin, 1931., *Otto Vehse:* Die amtliche Propaganda in der Staatskunst Kaiser Friedrichs II. München, 1929. E. Kantorowicz nagy műve jellegzetes példája a Hitler előtti kor történeti-politikai mítoszteremtésének; a nemzeti szocializmusnak sokféle közvetett ösztönzést nyujtó George—Gundolf—kör „esztétikai történetszemléletének" terméke.

eredményeit hozta magával. Hasonlóképpen a Luxemburgok felemelkedése is ide tartozik. Az újabb nagynémet történetírás egyaránt szembefordul a Habsburgok és Luxemburgok guelf császárságával, — a cseh történetírással szemben különben konokul vitatja a Luxemburgok német jellegét, megtagadván óriási cseh nemzeti jelentőségüket. Nem mehetünk tovább itt annak részletezésébe, hogy mennyiben volt kedvező hatású Magyarországra és a kelet-középeurópai népekre a Luxemburg császárság, amely hosszú időre megakadályozta a Habsburgok kibontakozását, további előretörését, — Székely György helyesen elemezte tanulmányában az Anjou—Luxemburg szövetségi rendszer katonai, illetve gazdaságpolitikai előnyeit. De a Habsburgok, Luxemburgok, Bajor Lajos uralmának különféle jellege is igazolja azt, hogy egyértelmű „német" hatalmi formációról mennyire nem beszélhetünk a történelmi folytonosság sorrendjében, — ezért is hasznos lett volna itt a megfelelő részletezés s az egyes uralmi rendszerek társadalomtörténeti, hatalompolitikai, világnézeti elemzése.[37]

Annál is inkább, mert hiszen például a kelet-középeurópai népek és mellettük a mai, demokratikus és egységre törekvő németség egyáltalában nem utasíthat el magától minden német hagyományt válogatás nélkül. Hohenstauf II. Frigyes pápaságellenes küzdelme, Luxemburg VII. Henrik és Dante kapcsolata, Bajor Lajosé ismét csak pápaságellenes harca és a véle kapcsolatos ferencesrendi spirituálisok feltétlenül Európa haladó hagyományai közt érdemelnek helyet. S a középeurópai népek haladásának, különösen a cseh nép ébredésének igen jelentős részlete a Luxemburgok cseh királyi korszaka. Mindez és még sok más arra int, hogy óvatosabbak legyünk minden német hagyomány elvetésében; a megkülönböztetés itt igen fontos és érzékeny kérdése például a mai Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság szellemi és történettudományos kapcsolatainak.

★

A kelet-középeurópai német feudális uralkodók és hűbérurak akcióit, hadmeneteit a hitleri és nagynémet történelemszemlélet természetesen töretlen és örök hagyománynak, követendő példának fogta fel. Azonban ez a történetszemlélet Kelet-Középeurópa hatalmi szándékokkal fűtött áttekintése során múlhatatlanul összetalálkozott azokkal az itteni népekkel és ezek történelmi multjával, történetírásával, amelynek és amelyek-

37 *Friedrich Bock:* Reichsidee und Nationalstaaten — vom Untergang des alten Reiches bis zur Kündigung des deutsch-englischen Bündnisses im Jahre 1941. München, (1943) — elsősorban Bajor Lajos politikájának áttekintése, a ghibellin és guelf császárság ellentétes koncepciójának rajza — természetesen, nem egyszer áttetsző tendenciával: pl. „német-olasz együttműködés . . ." Ugyancsak Bajor Lajos, a Habsburgok és Luxemburgok problematikájáról l.: *Adolf Lehrleiter:* Die Politik König Johanns von Böhmen in den Jahren 1330—1339. Tübingen, 1908.

nek szinte ősi elemévé vált a németellenes, védekező hagyomány. Nézzük meg, mint reagált a nagynémet és hitleri történetírás tehát a kelet-európai népeknek az évszázados támadó akciók során kialakult korai népi-nemzeti öntudatára?

Az egyik ilyen munka[38] tudatosan hangsúlyozza: a múlt megismerése szempontjából döntő dolog, hogy mit is választunk ki a hagyományok közül... A nemzeti jelleget és így a németség jellegét, nemzeti egyéniséggé, egységes néppé válását külső, méghozzá „ellenséges" tényezőkkel magyarázza, — jellemzően a harcra, feszültségre beállított nagynémet történelemszemlélet igényei szerint. Azaz: a nemzeti-népi egység úgy keletkezik, hogy kívülről az idegenek nyomják, ellenséges érzéssel szemlélik ezt, vagy azt a népet; különben is az idegenek látják csak meg egy-egy törzsi, tartományi széttagoltságban élő nép — jelen esetben a korai középkori németség — sajátos jellegét; valamint egy-egy nyelv különbözősége és érthetetlensége is a feszültség és így a nemzeti-népi elhatárolódás, sőt ellenségesség oka a nemzetek között. A szerző itt utal a francia-német nyelvi különbségre a hajdani közös frank hagyományon belül s hasonló analógiákkal fordul a szláv-német érintkezések felé is. Melyek szerinte a „nemzeti" tudat első jelei, amelyek a korai és későbbi középkori feszültségekben, ellenségességekben szerepet játszottak? Ime: a különbség-tudat felismerése, az állam, az állammal összefonódott vallás (pl. a császárok keresztény missziótudata), végül pedig a kulturális különbségek, azaz: a római-keresztény művelődés földrajzilag és népileg tagolt fejlődési fázisai. Egyéb ilyen szerzők szokása szerint Erich Maschke is eljut ehhez a jellegzetes gondolathoz: „Európa kultúrlejtője Nyugatról Kelet felé..." Tehát: a német tudatot áthatja a folytonos védekezés a francia fölénnyel szemben, ugyanakkor jellemzi bevallottan a megvetés a szlávok kultúrája és nyelve iránt — s itt a szerző nyíltan megmondja: az e tárgyról szóló (s általa részletesen idézett) középkori forrásokban már eleve tükröződnek bizonyos állandó német nemzeti tulajdonságok... Tehát szerzőnk a német feudális hódítók szlávellenes harcaiban kialakult hűbérúri, földesúri, vagy lovagrendi társadalomszemléletet maradandó érvénnyel azonosítani törekszik a német nemzeti jellemmel.

Erich Maschke megkeresi e német hűbéri, lovagi fölénytudat egyes típusait; hozzájuk társítja még egyes egyházi szerzők szlávellenes megnyilatkozásait. A német krónikákban gyakran előfordul a meghódolni nem akaró szlávok elnevezése: „kutyák"; Eigil fuldai apát elődjének, Sturmi apátnak kegyes életében a fürdőző szlávok bűzéről értekezik; a pogány szlávok elleni hadjáratok, vérfürdők, melyek hivatását Nagy Károlytól örökölte volna a szász császárság, tulajdonképpen a császárság keresztény missziójának állomásai s a szlávellenes keresztény háborús misszió

[38] *Erich Maschke:* Das Erwachen des Nationalbewusstseins im deutsch-slavischen Grenzraum. Leipzig, 1933.

a Birodalom legdöntőbb keleti feladata, a csehek és lengyelek elleni misszió Thietmar szerint a császárok politikai missziója, mely a keresztény „Civitast" győzelemre juttatja a pogányok fölött. Ide sorolható, — folytatja gondolatmenetét a szerző — Freisingi Ottó püspök magyarellenes kirohanása is. Más krónikák és feljegyzések a szlávok keresztény hitét „mobilis et incerta fides"-nek jellemzik; másutt a szlávokat „natio prava et perversa"-nak nevezik. S viszont ugyane források a német hűbérurak szlávellenes földesúri magatartását az „avaritia Saxonum" jelzővel is illetik — ez utóbbi csupán szerény beismerése az elbai és pomerán területeken fennálló és sok felkelésre okot adó tényleges helyzetnek, a német kolonizátorok tevékenységének, melyről Marx és Engels oly elítélően beszéltek.

Erich Maschke beismeri: mihelyt a császárok keresztény missziós kötelezettsége a szlávokkal szemben megszünt, ezek önálló nemzeti tudata már — függetlenül a németségtől — Nyugat ihletésére alakult. A legjellegzetesebb példa erre Cosmas prágai kanonoknak a 12-ik század elejéről származó krónikája. Cosmas ellensége a szláv, orthodox, Cyrill—methódi iránynak, tudatosan latin egyházi szemléletű, nem egyszer dicsekszik is a cseh hercegeknek a Birodalomban lévő tisztességével. Ugyanakkor a csehszláv-német nyelvi ellentét hevesen tudatosul nála, kikel a cseh férfiakat elnemzetietlenítő német „connubium" ellen, — miközben viszont E. Maschke közbeszövi: a német fejedelmek sokkal türelmesebbek voltak a német-szláv connubium tekintetében... S itt azután Erich Maschke műve rendkívül érdekessé válik számunkra. Cosmas krónikájának elemzése közben kifejti: a csehek németellenessége védekezésből eredt; az író, Cosmas már magas műveltségi öntudattal rendelkezik, mint általában ekkor már a cseh klérus és nem tűri maga fölött a német (mainzi) főpapok idegen uralmát. Egy másik lényeges eleme Cosmas művének: korai és élesen harcos hazafisága. Ez a hazafiság elsősorban ott nyilatkozik meg, hogy tiltakozik az ellen, hogy Csehország tisztségeire németek, idegenek üljenek, — a német behatolás legelsősorban is a klérusban, illetve az udvarban volt érezhető, ennek nyomán a városok szervezetében is a külön német jogrendszer bevezetésével. A jogrendszer kérdéséről így szól Erich Maschke: általában a német hódítás az alávetett területeken kétféle jogot vezetett be, a Sachsenspiegel keményen megkülönbözteti a németek és szlávok jogát. E jogrendszer célja volt: a szlávok teljes kiszorítása a meghódított területekről. Hasonló tényezőket lát a szerző Lengyelországban is: legelőbb is a klérus lázadozik nemzeti szinódusain a „Theutonica gens" ellen. Az egykori pogány-keresztény vallási ellentét helyére így lép a nemzeti ellentét — előbb a klérusból kiinduló, majd a német városok külön jogrendszere ellen támadó nemesség — korai formája, — mindez pedig a kelet-középeurópai német térhódítás eredménye volt.

Ugyanezt a gondolatsort fejti ki egy prágai német egyetemi tanár

középkori forrásokon alapuló munkája, amely a népi öntudat keletkezésével foglalkozik.[39] A szerző azt tartja, hogy a Birodalomnak a környező keleti népekre gyakorolt roppant nyomása és hatása fejlesztette ki és tette németellenessé e népek öntudatát. Az öntudat, a népi érzés — írja szudétanémet nacionalista szerző — egy-egy nép kulturájának fokmérője. Ez a szerző is a pogány-keresztény ellentétből igyekszik megmagyarázni a népi tudatot. De a pogányságkereszténység, a kelet és nyugat ellentéte így, önmagában még nem jelenti teljesen a népi tudatot. A korai középkorban a népi tudat mértéke a vallás volt, — Einhart szerint a frankok és szászok egy nép lettek a kereszténységben, — azért lettek egy nép, mert a szászok kereszténységre tértek. Ami a csehek öntudatát illeti, a szerző szerint ez régibb kell legyen, mint a források s a csehek igen hamar túljutnak azon, hogy a hit egységében egyek legyenek a németséggel, a német birodalommal, a cseh nép tudatát egyáltalában nem határozhatta meg a cseh hercegek, majd királyok hűbéri helyzete. Így jut el a szerző annak felismeréséhez, hogy a cseh népi-nemzeti öntudat kezdeti mértéke a németek iránti ellenszenv: ezt pedig folytonosan táplálták a német császárok csehellenes háborúi, még inkább a német bevándorlás. Példákat hoz erről Cosmas krónikájából: Cosmas lelkesen beszél róla, hogy Špitihnev három nap alatt kiűzte az összes németeket, hogy a győztes csehek levágták a németek orrát, hogy Cosmas kikel a német felfuvalkodás ellen, hogy élesen támadja a prágai püspökséget birtokló szász klérus hatalmaskodásait: „éhes szász kutyák", „inkább kutyafarkot, vagy szamárpiszkot a prágai püspöki székre, mint németet..." Cosmas valósággal gyönyörködve írja le: az 1040-es háború során a kövér, dagadt németek elakadtak a hegyekben, a páncélos lovagok alkalmatlanok a gyalogháborúra, a németek fáradt testének kigőzölgése valóságos felleget borított az erdők fölé... Cosmasnál és a korai csehéknél tehát egy behatoló, hódító idegen nép elleni ellenszenv a hazaszeretet öntudatának mértéke, — állapítja meg Heinz O. Zatschek.

Az 1278-as háború, Přemysl Ottokár és az első Habsburgok csehországi behatolási kísérlete során születik meg, úgy tetszik, a közös szláv rokoni tudat egyik első jelensége, a lengyel-cseh rokonsági érzület, — ismét csak német hatásra. A lengyel-cseh nyelvrokonság épp úgy szerepet játszik itt, mint az a felismerés, hogy Csehország a lengyelek védelmezője a németek ellen; ha Csehország összeomlik, a németek önzése befalja Lengyelországot is... Máig is kísértetiesen csengenek ezek az idézetek!

Ezután Heinz O. Zatschek könyve a Dalimil-féle verses krónikával foglalkozik, mint a 13—14-ik század fordulójának egyik legfontosabb jelenségével. (Ez a mű Luxemburg János cseh királyságának elején kelet-

[39] *Heinz Zatschek:* Das Volksbewusstsein — Sein Werden im Spiegel der Gesichtsschreibung. Brünn-Wien-Leipzig, 1936., — különösképp: 21. o., 32. o., 39. o.

kezett s több német fordítása is megjelent, ahol a németek elleni kirohanások már a „külföldiek" elleni tiltakozássá szelidültek.) Dalimilben Heinz O. Zatschek is, minden a cseh történettel foglalkozó és bármily pártállású, vagy nemzetiségű szerző is, a cseh öntudat igen fejlett fokát látja, — Heinz O. Zatschek némi szomorúsággal jegyzi meg, hogy Dalimil a népi ellentét szerint „értelmezi át az egész cseh multat". (Hogy ezt megérthessük, fel kell idéznünk azokat a szudétanémet és részben reakciós cseh elméleteket, amelyek szerint a cseh középkor „német-cseh szünbiózis" kora, melyben a németeké az elsőbbség...) A szerző részletesen idézi Dalimilt: A németek ki akarják írtani, el akarják németesíteni egész Csehországot; a császárság semmiképpen sem népekfölötti keresztény eszmény, de sajátul német intézmény és mindig a cseh nép ellensége, támadója volt; nem hiába cseng az ősi jóslat: ha a cseheknek idegen királyuk lesz, a cseh anyanyelv elpusztul. Igaza volt egy régi cseh hercegnek: inkább parasztlányt vett el, mint német nőt. Přemysl Ottokár végzetes király: elősegítette a németek betelepedését és a csehek visszaszorultát; Habsburg Albrecht: a csehek kegyetlen gyilkosa... Hasonló részleteket idéz Heinz O. Zatschek a korai lengyel dokumentumokból is. Befejezésül kiemeli: a szláv népek nemzeti tudata csakis a németek ellen fordult ily élesen. A „Volksbewusstsein" e korai és rendkívüli élességét a szlávok kissebbrendűségi tudatából magyarázza; azaz: a csehek és lengyelek gyengék voltak a császárság fölényével és erejével szemben, kultúrájuk alacsonyrendű volt, a német civilizáció elérhetetlen és irigyelt magasságokban állott fölöttük. A szláv nemzeti tudat tehát tükrözi az erős-gyenge ellentétét s mindennek magyarázata — vallja be szerzőnk — az idegen hódító behatolás, az idegen főuralom meggyökereztetésének állandó kísérlete...

★

Végére érvén az újabb nagynémet, hitlerista történetírás bőséges anyagából válogató szemlénknek, mellyel Székely György tanulmányát kíséreni és értelmezni megkísérlettük, hadd vessünk még fel pár kérdést, pár problémát, melyek természete már egészen aktuálisan politikai. Csak ez lenne a németség, ilyen lenne a németség és mi magunk is így nézzünk a németség felé?... Hiszen a felsorolt és ismertetett történeti munkák mind nagyjából azonos természetűek, azonos ideológiájúak: a „kulturfölény" ideológiájával (ha némileg „szelidebbek"), avagy a nyers erőszak puszta jogával igazolják úgynevezett történettudományi eszközökkel azt a német térfoglalást, amely szinte napjainkig is a kelet-középeurópai népek állandó, örök sorskérdése volt. Ha így vesszük a kérdést, valóban indokolt Székely György tanulmányának pozitív tudásanyagot tartalmazó, gazdag dokumentáris anyagon épülő része és elesnek eleve azok az észrevételeink, melyek arról szóltak, hogy talán-talán Székely

György egy-egy problémát, egy-egy korszakot kissé elnagyolva tárgyal és kizárólag csak a német-magyar, német-cseh, német-lengyel hadakozások szemszögéből jellemez.

A kérdés azonban nemcsak aktuálisan politikai, hogy tudniillik mellettünk él, velünk együtt küzd a békéért és a szocializmus építéséért a háborúk borzalmas tapasztalatait levont, egységre törekvő német nép is; a kérdés egyúttal nemcsak német jelentőségű, szűkebb értelemben, hanem egyetemesen emberi és európai. Ha csak ilyen, ha csak ily háborúshódító lenne a német hagyomány és a hagyományon épülő jelen, akkor valóban indokolt az az álláspont, amely minden német dolgot és megnyilvánulást eleve elutasít. Valóban, a két világháború közti nagynémet és hitleri történetírás szellemét, ideológiáját jellemzik tárgyukban, lényegükben, felépítésükben és tendenciájukban ezek a felsorolt és egyéb munkák, melyek az úgynevezett történettudomány vonalán folytatták és igazolták a támadó, hódító középkori császári, lovagrendi, vagy Habsburg-politikát, abból valóságos nemzeti hagyományt és ideológiát teremtve az újabb agresszió számára. Azonban van a német népnek más ideológiája és más történetszemlélete is; és itt nemcsak Marxra és Engelsre hivatkozhatunk. De hivatkozhatnak a kelet-középeurópai népek a maguk németséggel való szembenállásában, viszonyában a polgári német felvilágosodás humanista hagyományára is, elsősorban J. G. Herderre, a nagy íróra és történetfilozófusra, kinek halálának 150 éves emlékezetét minap ünnepelte a németség. Herder humanizmusának óriási hatása volt a középeurópai szláv nemzetekre; ösztönzései és felismerései igazolták a cseh és — részben — lengyel nemzeti-népi romantika történeti kutatásait a 18-ik század végén, a 19-ik század első felében. Herder e gondolatsora is idetartozik, a német középkori (és újabbkori) hódító háborúk témakörébe, Herder szerint a szláv népek jelentik a történelemben a béke, a békés munka principiumát, ugyanekkor a németség története során számtalanszor dúlta szét a szlávok békés életét, a németség a maga középkori lovagi korszakában Herder szerint szembenállott minden humanitással, a durva erőszak és hódítás politikájával fordult Keleteurópa népei felé . . .[40]

Herder jelentőségéről, a népiesség és népköltészet felébresztése, a tiszta népszellem megérzése iránti gondos munkájáról, Goethere ily értelemben gyakorolt ösztönző hatásáról ezúttal beszélnünk felesleges. A népiségről szóló tanításait nem egy esetben félrecsavarta a hitleri „Volkstheorie" áltudományossága, amelyet különben rendkívül feszélyezett, hogy a „Volkslehre" — népiségtudomány — őse oly rokonszenvvel, oly propagatív hatással és oly messzeható erővel állott a szlávok oldalára. Herder történetfilozófiai értelmezése visszhangzik a cseh Palacký

[40] *Konrad Bittner:* Herders Geschichtsphilosophie und die Slaven, Reichenberg, 1929.

középkori és huszita történetszemléletében s a lengyel romantikában egyaránt. A hitleri „Volkstheorie" propagandista professzorai tehát kimutatni törekedtek: Herder — veszélyes pacifista, gondolkozása történetellenes, Herder a keleti németség uralmának és kiváltságos, vezető helyzetének likvidátora...[41] Mindez azért, mert Herder költői erővel és humanista intuicióval felismerte a régi szláv-német viszony egynémely, az adott kor társadalmából és politikájából következő s évszázadokon át ismétlődő jellegzetességeit.

Ugyanekkor Herder a keletközépeurópai népek szemében egy másik, egy igazabb németség — a béke és humanitás nemzetének — valóságos emberi és szellemi jelképévé vált. A herderi németséget igenlik ezek a nemzetek; Herder említése és idézése állandó tünete a cseh és lengyel történetírásnak, történetpolitikai publicisztikának, mikor időről-időre védekező harcot folytatott akár a Habsburg-, akár a bismarcki, akár a vilmoscsászári, vagy hitleri térhódítás ellen. A mai németség midőn új, békés életének kialakításán dolgozik, méltán ismerte fel követendő példának és eszménynek Herder humanizmusát és békés, igazságos álláspontját a szomszéd nemzetek iránt. S ez az a hagyomány, a herderi németség szelleme az, amely felé bizalommal és megértéssel fordulhatnak a kelet-középeurópai népek is.[42]

41 *Rudolf Fischer—Friedrich Heiss* (hg.): Die Entdeckung des Volkes. Berlin, 1936., — különösen: 15—17. o.; *Max Hildebert Boehm*-nek ,a hitleri „Volkstheorie" ideológusának értekezése: Der deutsche Volkstumsgedanke und der Osten.

42 L. az 1953—54-es új Herder-kiadást.

A MAGYAR VÖRÖS HADSEREG KISALFÖLDI TÁMADÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

Hozzászólás Kornis alezredes elvtárs cikkéhez

Dömötör Gergely százados

Újonnan megjelenő hadtörténelmi folyóiratunk első száma örvendetesen nagy helyet szentel a Magyar Vörös Hadsereg harcainak. Ezek között is kiemelkedő helyet foglal el Kornis alez. elvtárs tanulmánya a felvidéki támadás néhány kérdéséről. Ennek a tanulmánynak egy megállapításával azonban szeretnék vitába szállni.

A szerző elítéli a kisegítő csapás végrehajtását a Kisalföldön (1919 máj. 30—jún 15.), majd a főcsapás áthelyezését erre a területre (jún. 15—jún. 24.). „Mélységesen hibás a hadászat egészéből kiragadva, az egyébként igen szép harcászati eredményt felmutató észak-nyugati irányú támadást pozitívként értékelni, s nem látni meg annak a stratégia szempontjából teljesen elhibázott voltát."[1]

Véleményem szerint a kisalföldi támadást ilyen mereven elítélni nem lehet, ez az állítás legalább is vitatható.

A kisalföldi támadás két szakaszra osztható. Az első szakasz, amikor a 3. hadosztály részei és az 1. dandár a dunai flottilla egyes egységeinek támogatásával[2] kisegítő csapást mértek ezen a területen (máj. 30—jún. 15.)[3], a második szakaszban pedig a hadsereg főparancsnokság az V. hadtesttel itt akarta végrehajtani a főcsapást (jún. 15—jún. 24.).

Az első szakasz kérdése szorosan összefügg a III. hadtest Miskolc—Eperjes irányába végrehajtott támadásával. Véleményem szerint az, hogy a Vörös Hadsereg nemcsak a főcsapás irányába támadott, hanem, bár

1 Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 1. sz. 48. o.

2 A „Szamos" monitor és egy őrnaszád. HI. Vörös Hds. iratai. Kankovszki korvettkapitány naplója.

3 Kornis alez. elvtárs véleménye szerint a hadseregparancsnokság jún. 12-én határozta el a kisalföldi támadást.

A valóságban a hadseregparancsnokság már jún. 9-én ilyen elhatározásra jutott. (H. I. Vörös Hds. hdm. napló 609/8 hdm. 60 fasc.) Ez azonban még csak előzetes elhatározás, de a következő napokban egymásután születnek a támadással kapcsolatos részletintézkedések. Pl. 10-én a dunántúli csapatok alkalmazásáról. (HI. Vörös Hds. hdm. napló 610/12. 60 fasc.)

Jún. 12-én már a végleges elhatározással kapcsolatos parancs kiadásáról van szó. (612/12 hdm.)

alárendelt erőkkel, de kisegítő csapásokat mért Rimaszombat, Rozsnyó, Losonc—Zólyom, Léva és Ersekújvár irányába is, helyes volt.

Helyes volt nemcsak harcászati szempontból, mint pillanatnyi lehetőségek kihasználása, hanem hadműveleti szempontból is. Mert így az ellenség erejét 250 km széles arcvonalon lekötötte, a figyelmét a Miskolc—eperjesi főcsapástól elvonta és lehetetlenné tette, hogy a cseh burzsoá hadvezetőség tartalékait egységesen alkalmazza. Mindez oda vezetett, hogy a cseh burzsoá csapatok főparancsnoka[4] nem tudta erőit Kassa térségében összpontosítani. Ezzel a kisegítő irányokban — többek között a Kisalföldön — végrehajtott csapások nagymértékben elősegítették a főtámadás sikerét.

Meg kell jegyezni, hogy az 1918—20-as oroszországi polgárháborúban és a Nagy Honvédő Háborúban végrehajtott hadműveletek jellemző vonása volt a széles arcvonalon mért fő és kisegítő csapások sorozata, úgy mint, azt a Magyar Vörös Hadsereg 1919 júniusában végrehajtotta.

De elemezzük még tovább ezt a kérdést. A támadás megindulásakor a magyar főerők Miskolc körzetében voltak összpontosítva. A májusi események és a júniusi heves ellenlökések[5] pedig azt tanúsítják, hogy a cseh főerők, vagy azok jelentős része, az arcvonal középső és nyugati szakaszán tartózkodott. Így ha kisegítő csapások nélkül csak a III. hadtest tört volna előre Kassa irányában, a magyar főerők sokkal távolabb tartózkodtak volna a forradalom szívétől, Budapesttől, mint a cseh burzsoá csapatok zöme. Ennek pedig beláthatatlan következményei lehettek volna, annak ellenére, hogy a fővárost védelemre rendezték be, a helyőrség állományába tartozott a Vasas és a hídfő hadosztály, valamint a nagyszámú vörösőr zászlóalj.

A cseh burzsoá csapatokat a főváros közeléből éppen az 1. dandár és 3. hadosztály északnyugati irányban végrehajtott támadása távolította el.

Összefoglalva megállapítható, hogy a felvidéki támadó hadműveletek kezdeti szakaszában a nyugati és északnyugati irányba mért kisegítő

[4] A cseh burzsoá csapatok főparancsnoka május 31-ig Piccione olasz, attól kezdve pedig Pellé francia tábornok volt.

[5] Itt a május 2—12-ig tartó salgótarjáni harcokra, majd az azt követő kisterenyei eseményekre (május 16—19.) gondolok. Május utolsó napjaiban heves harcokat kellett vívnia a 3. hadosztálynak Losonc birtokáért, jun. folyamán pedig az 5. hadosztálynak Rimaszombat körzetében, majd Tiszolcnál és Rozsnyónál, ahonnan az intervenciós erőket a vörös csapatok vissza is dobták (június 15.). Június 8-tól az arcvonal nyugati szakaszán észrevehetően megnő a burzsoá csapatok ellenállása, mutatja ezt Érsekújvár visszafoglalása (június 8.), s a fel-felújuló Léva környéki támadások. Különben tanulmányában Kornis alezredes elvtárs is kifejti, hogy májusban a két fél az ellenkező szárnyakon harcol a döntésért. (I. m. 40. old.) Tehát ha a cseh főerőket Rimaszombat—Losonc, a Vörös Hadsereg főerőit pedig Miskolc körzetében lévőknek vesszük, akkor a burzsoá csapatok főereje légvonalban kereken 30 km-rel közelebb volt a fővároshoz, mint a magyar főerő. A kassa—eperjesi előnyomulás végrehajtása esetén ez az eddig jelentéktelen különbség 100 kilométerre nőhetett volna.

csapások feltétlenül szükségesek voltak, nemcsak harcászati sikerekkel kecsegtettek, hanem döntő módon hozzájárultak a hadműveleti terv eredményes végrehajtásához.

Ez időszakban még egy kérdést kell megvizsgálni. Kornis alez. elvtárs véleménye szerint: „Ha a nyugati szárnybiztosító egységek a Garam vonalát elérve ott szilárd védelemre rendezkedtek volna be, és nem nyújtották volna meg, pillanatnyi sikerek kedvéért, az északnyugati arcvonalat, a Garam-vonal szilárd kiindulási alap lehetett volna a későbbi új hadműveletek számára."[6]

A Garam-vonal védelme valóban jól biztosíthatta volna az V. hadtest felvonulását, azonban mögötte az ellenség is tartós védelemre rendezkedhetett volna be s ekkor már a folyó leküzdése igen nagy nehézségeket jelentett volna. Az erőszakos folyóátkelés amúgy is igen nehéz feladatok elé állítja a legkiválóbban felszerelt hadseregeket is, a Vörös Hadseregnél, ahol műszaki erőkben és anyagban igen nagy hiány volt,[7] ezek a nehézségek csak fokozódtak volna.

Helyes volt tehát az itt harcoló egységeknek az a törekvése, hogy nemcsak a Garamot, de lehetőleg a Nyitrát is leküzdik, amikor az még könnyűszerrel lehetséges, mert az ellenség védelme még nem erősödött meg kellően. Éppen ezzel szerezték meg a legjobb kiindulási alapot a további *támadó* hadműveletek számára.

Hiba volt azonban az, hogy az 1. dandár nemcsak a legfontosabb út- és vasúti csomópontok, Érsekújvár és Nagysurány birtokbavételére és főleg megtartására törekedett, hanem még Nyitra városát is birtokba akarta venni. Ennek következménye lett az egész Nyitra-vonal elvesztése, pedig az érsekújvári hídfőből sokkal nagyobb eredményt érhetett volna el a 8. hadosztály későbbi támadása.

Persze ha csak védeni akartak volna, arra a Garam folyó is kiválóan alkalmas lett volna, de a Vörös Hadsereget ebben az időszakban a legnagyobbfokú aktivítás jellemezte, és a hadseregparancsnokság későbbi elhatározása igazolta az 1. dandár és 3. hadosztály ejlárását.

A folyóakadályok ilyen módon menetből való leküzdése a Nagy Honvédő Háború folyamán a Szovjet Hadsereg legbeváltabb módszere és szocialista hadtudomány jelentős tényezőjévé vált.

★

A kisalföldi támadás második szakaszának elemzésénél meg kell legalábbis nagy vonalakban vizsgálni az általános helyzetet. A III. hadtest a főcsapás irányában előretörő 6. hadosztályával elfoglalta Kassát, 1. hadosztályával pedig Eperjest és Bártfát. Az ehhez csatlakozó kisegítő irányokban északkelet (3. dandár) és észak (10. dandár, 5. hadosztály) felé is mindenütt sikereket értek el. Az a terv azonban, hogy a Tokaj

[6] I. m. 48. o.

[7] A Magyar Vörös Hadsereg június 15-én csak 13 műszaki századdal és 7 nem teljes hadihídkészlettel rendelkezett.

irányában támadó 4. hadosztály birtokba veszi a Tisza hidat, s azon átkelve a túlparton hídfőállást foglal, melyből támadását a 8. hadosztállyal együttműködve Nyiregyháza irányában továbbfejleszti, nem sikerült. A román csapatok ugyanis fel tudták a hidat robbantani, a 4. hadosztály erőszakos folyamátkelési kísérlete pedig 200 ember és 7 géppuska veszteséggel összeomlott. A rajtaütés lehetősége tehát elmúlt, az átkelés kierőszakolása hatalmas műszaki és egyéb erőket igényelt volna, ez pedig éppen a felvidéki hadműveletek miatt nem állt rendelkezésre.

A hadseregparancsnokság Tokaj térségében összevont ugyan egy műszaki csoportot,[8] de ez kevés volt.

Az átkelés megkísérlése tehát bátorság lett volna, annál is inkább, mert még siker esetén is az átkelő 4. és 8. (az eredeti terv szerint még az 1.) hadosztályokkal, melyekhez a II. hadtest erőinek is csatlakoznia kellett volna (kb. egy ho.) a pihent, jól felszerelt román burzsoá hadsereg öt hadosztálya vette volna fel a harcot. Az erőviszonyok tehát fölöttébb kedvezőtlenek voltak, a románok elleni támadó hadműveletek erőszakolása csak kudarchoz vezethetett volna, annál inkább, mert a román parancsnokság Tokaj irányába csoportosította át tartalékait.

Helyes volt tehát a hadseregparancsnokságnak az az elhatározása, mely szerint anélkül, hogy a román bojárok csapatainak szétveréséről lemondana — először a cseh burzsoá hadsereggel végez. Majd az itt felszabadult hadosztályokkal megerősödve fordul a románok ellen. Csak az volt a kérdés, hogy hol mérjék a főcsapást.

A főcsapás végrehajtása eddig Kassa—Eperjes—Bártfa irányába helyes volt. Célját elérte, mert kettévágta a cseh és román intervenciósok arcvonalát s megteremtette annak lehetőségét, hogy adandó alkalomkor az Orosz Vörös Hadsereg erőivel egyesülhessenek.

Innen a csapást keleti vagy nyugati irányba lehetett volna továbbfejleszteni. A sikerek kelet, tehát Kárpátukrajna irányába való továbbfejlesztésének csak akkor lett volna értelme, ha a hadseregparancsnokság a románok elleni támadásra határozta volna el magát, ebben az esetben azonban mindig fenyegetett volna a cseh burzsoá erők hátbatámadása.

A támadás nyugati irányba való továbbfejlesztése jobban megfelelt a hadseregparancsnokság elhatározásának és Kárpátukrajna felé is megnyugtató módon lehetett biztosítani még alárendelt erőkkel is.

Azonban nem lett volna célszerű, hogy a hadseregparancsnokság Eperjes—Bártfa körzetébe összpontosítsa főerőit, azzal a céllal, hogy innen a Vág völgyébe törjön előre.

Erre a 1000—2000 m magas hegyek és a közöttük kanyargó szűk völgyek nem voltak alkalmasak. Az 1. hadosztály pesti munkásokból és

[8] A műszaki csoport az 1., 2., 4., 6. és 38. árkász századból és két hadihíd készletből állott.

a 6. hadosztály alföldi parasztokból álló harcosait így is nagy nehézségek elé állította a szokatlan hegyi terep. Meg kell jegyezni, hogy mindkét hadosztály ennek ellenére kiválóan megállotta a helyét.

De nem volt alkalmas előnyomulási irány már csak azért sem, mert igen gyér közlekedési hálózattal rendelkezett. A Vág völgyében nyugat felé előnyomuló III. hadtest utánpótlása csak nagy kerülővel Miskolcon, Kassán és Eperjesen keresztül volt lehetséges.[9] A főerők ilyen irányú előnyomulása pedig leküzdhetetlen akadályok elé állította volna az amúgy is nagy nehézségekkel küzdő szállítószolgálatot.

Keletszlovákia gazdaságilag legértékesebb részeit a Vörös Hadsereg már birtokba vette, további előnyomulása esetén gazdaságilag értékes területek elfoglalásával egyelőre nem lehetett számolni, mert azok főleg Közép- és Nyugat-Szlovákiában feküdtek.

Végül, de nem utolsó sorban, ezen a területen kevésbbé lehetett számítani a szlovák lakosság támogatására. Szlovákia munkássága kitörő örömmel fogadta a magyar csapatokat s a szlovák munkások felszabadulásuk után néhány nappal megalakították a Szlovák Tanácsköztársaságot. (Jún. 16.) Kelet-Szlovákiában jelentős munkásság azonban csak főleg a már felszabadult városokban (Kassa, Eperjes, Bártfa) volt.

A terület többi részén legnagyobbrészben szlovák parasztok laktak. A szlovák parasztság érdeklődéssel figyelte a magyar Tanácsköztársaság harcát. Azonban olyan aktív támogatásra, mint a szlovák munkásság, nem vállalkozott. Ennek fő oka a Tanácsköztársaság elhibázott parasztpolitikája volt, mely itt is megbosszúlta magát. A szlovák parasztság támogatását elsősorban földosztással lehetett volna megnyerni, de ezt a Tanácsköztársaság elmulasztotta, a cseh burzsoázia pedig osztott földet.

A szlovák parasztság kevésbbé öntudatos rétegeit ezenkívül félrevezette a szlovák burzsoázia és a szociáldemokraták hírverése, mely szerint a Magyar Vörös Hadsereg csak a magyar imperializmus gyűlölt uralmát hozza vissza.

Mindezek miatt a Vág völgye nyugati irányú főcsapás végrehajtására nem volt alkalmas, kisegítő csapásra azonban igen. Ezt a valóságban is végrehajtotta a III. hadtest. 1. és 6. hadosztályaival.

Vizsgáljuk meg ezek után a Kisalföldet, illetőleg egész Délnyugat-Szlovákiát.

Itt a Vörös Hadsereg a csapást sík területen, illetőleg alacsony hegységben mérte (1000 m-ig). Igaz, hogy az észak-déli, tehát az előnyomulásra merőleges irányú folyók az előretörést gátolhatták, de ezek menetből való leküzdésére a 3. hadosztály és az 1. dandár már figyelemre méltó kísérletet tett.

A csapást itt közvetlenül a cseh burzsoá hadsereg főerőire lehetett mérni, hiszen a Tiszolc-rozsnyói és a lévai cseh ellencsapások azt mu-

[9] A hadtápvonal így vasúton kereken 300 km lett volna.

tatták, hogy az ellenség főerejét az arcvonal középső és nyugati szakaszára összpontosította. Ugyanakkor ezt az ellenséges főerőt távol lehetett tartani Budapesttől.

Délnyugat-Szlovákia út- és vasúthálózata aránylag igen fejlett. Főleg a vasúthálózat volt fontos, melyet a Vörös Hadsereg páncélvonatai és hadtápszolgálata egyaránt jól kihasználhatott.

A Magyar Vörös Hadsereg páncélos fegyverneme ugyanis csak a páncélvonatokra korlátozódott, ló- és gépkocsihiány miatt pedig a szállítás főleg csak vasúton történhetett.

Az utánpótlás már azért is könnyebbé vált, mert ez a terület közelebb volt Budapesthez és szállításra részben a Duna is felhasználható volt.

Ez a terület gazdaságilag is igen értékes. A Kisalföld felszabadítása még az aratás előtt, hatalmas élelmiszerkészletekhez juttatta volna a Tanácsköztársaságot, Korpona, Zólyom, Beszterce, Körmöcz és Újbánya körzetének szilárd birtoklása pedig a legégetőbb nyersanyagszükségletnek kielégítését biztosította.

A lakosság aktív támogatására is számítani lehetett úgy a bányavidék öntudatos szlovák munkássága, mint a Kisalföld magyar lakossága részéről.

Végül legalább is a Dunára támaszkodó szárny támogatására kiválóan ki lehetett volna használni a dunai flottilla nem éppen megvetendő tűzerejét, mely csak a fő harci egységeket számolva 4 db 10 cm-es tarackot, 8 db 8 cm-es ágyút, 2 db 7.5 cm-es ágyút és 40 db géppuskát jelentett.[10] A dunai flotta eredményes működésére reményt nyújtott a Szamos monitor tevékenysége, mely kiválóan támogatta az 1. dandár harcát.

Mindezeket összevetve, a főcsapás irányának megváltoztatása és a Kisalföldre való áthelyezése helyes volt s a hadműveletek jó végrehajtása a cseh burzsoá erők szétverésére vezethetett volna.

★

Most még az a kérdés, hogy mi volt a támadás sikertelenségének oka?

A Tanácsköztársaság iratanyaga igazolja, hogy ebben az időben a csapatokon a fáradtság jelei mutatkoznak s az ellenforradalmi tisztek és a szociáldemokraták szívós aknamunkája elérte a célját, a Vörös Hadseregben megkezdődött a bomlás folyamata.

A bomlási folyamat a munkás- és vöröskatona ezredeknél egyaránt megkezdődött. Ennek a bomlásnak a csírái már a májusi toborzás végrehajtásában rejlenek.

10 A Dunaőrség fő harci egységei: Újvidék: (felszerelés alatt, még nem harcképes). — Szamos: (2 db 10 cm-es tarack, 2 db 8 cm-es ágyú, 2 géppuska). — Maros és Lajta: (1 db 10 cm-es tarack, 3 db 8 cm-es ágyú, 3 géppuska) monitorok. — Pozsony és Komárom (1 db 7.5 cm-es ágyú, 5 géppuska) ágyúnaszádok. — Viza, Compo, Fogas és Csuka őrnaszádok 5—5 géppuskával. H. I. Vörös Hadsereg iratai 515/19 hdm. 171/3. 61 fasc.

A kommunisták nem áltatták a munkásokat, hanem tudtukra adták, hogy hosszú és szívós harc, sok nehézség vár rájuk. A szociáldemokraták azonban azzal agitáltak, hogy csak „egy nyomásra" kell kimenni a harctérre. Ez a jelszó, mellyel igen sok munkást a rövid erőfeszítést kívánó könnyű győzelem illuziójába ringattak, a hadsereg szétbomlasztásának egyik eszközévé vált.

Júniusban ugyanis a szociáldemokraták már azt hirdették, hogy az „egy nyomás" ideje lejárt.

A munkásezredek, zászlóaljak felállítása szakmai alapon történt s így a munkás csapatok és alegységek tulajdonképpen nem voltak mások, mint hadbavonult szakszervezetek. A szakszervezetek vezetése pedig a két párt egyesülése után is túlnyomóan a szociáldemokraták kezén volt s így itt is a szociáldemokrata befolyás érvényesülhetett.

A hadsereg önként jelentkezés alapján történt feltöltése is züllesztően éreztette hatását. Azok a munkások, akik az életüket kockáztatták a Tanácsköztársaság védelmére, az otthoniak leveléből értesültek, hogy a gyávák, ellenséges és lumpenproletár elemek élik világukat s nyíltan hangoztatják, hogy csak a „szamarak vannak a fronton".

Az arcvonalból önkényesen eltávozóknak pedig nem történt semmi bajuk.

A hátországi szervekben lévő szociáldemokraták és ellenforradalmárok nemcsak ezt, hanem az élelmezési nehézségeket is kihasználták, hogy elégedetlenségeket szítsanak és a rendelkezések ellenére hátrányos helyzetbe hozták a vörös katonák hozzátartozóit.

Elképzelhetjük, hogy milyen bomlasztó hatást tett ez a harcosokra, mikor a hozzátartozók mindent nyiltan megírhattak, sőt voltak olyanok, akik a szociáldemokraták úszítására még a valóságnál is sötétebb helyzetet festettek.

Mindehhez hozzájárult, hogy a politikai megbízottak között alig volt kommunista, zömük szociáldemokrata volt, akik szintén mindent megtettek a fegyelem aláásására.

Rontotta a hadsereg harci szellemét az, hogy a Clemenceau jegyzéket, minden kommentár nélkül, a harcosok tudomására hozták.

A felső vezetés ingadozása is a hadsereg harcképességének rovására ment. Július 15-én a támadás folytatását határozták el a Clemenceau jegyzék ellenére. 16-án elrendelték az ellenségeskedés beszüntetését (616/21 hdm.), majd 17-én ismét támadási parancsot adtak ki (317/9. hdm.).

Ezzel párhuzamosan a kisalföldi támadás kezdetét 15-re tervezték, majd 17-re halasztották el. Természetesen ez az ingadozás erősen befolyásolta a hadsereg harcértékét.

A támadást végrehajtó hadosztályok sem voltak a legerősebbek. A Kornis alez. elvtárs által közölt adatok szerint június 15-én a 3. hadosztály csak két, harcban eléggé kifáradt ezredből állott. A 4. had-

osztály ugyan négy ezredből állott, azonban a románokkal vívott heves harcok és a Tisza-átkelés kudarca ezt a hadosztály is megtépázta, a 8. hadosztály pedig zömében össze nem forrott, harcokban eddig részt nem vett csapatokból állott. Igy természetesen ezek nem is érhettek el olyan sikert, mint a III. hadtest magasabb egységei.[11]

A cseh burzsoá parancsnokság pedig sietve friss csapatokat szállított erre az arcvonalszakaszra és június 8-tól tartó váltakozó sikerű harcok után 24-én a hadműveletek végleges beszüntetéséről szóló parancs már végeredményben visszavonulásban érte az V. hadtestet.

Összefoglalva megállapítható, hogy a főparancsnokság elhatározásának megváltoztatása és a főcsapás irányának áthelyezése a Kisalföldre nem volt eleve elhibázott, de a hadsereg soraiban a szociáldemokrata és ellenforradalmár aknamunka következtében megkezdődő bomlás, a politikai és katonai vezetésben lévő ingadozás miatt a támadás nem sikerülhetett.

[11] Az 1. és 6. hadosztály egyaránt négy-négy gyalogezredből állott. (I. m. 57 oldal)

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

MARX—ENGELS—LENIN—STALIN:

ZUR DEUTSCHEN GESCHICHTE

Bd. 1. Von der Frühzeit bis zum 18. Jahrhundert. Berlin, 1953. Dietz Verlag.

A Német Demokratikus Köztársaság Marx—Engels—Lenin—Stalin Intézete újabb jelentős lépéssel járult hozzá a marxizmus-leninizmus klasszikusainak megismeréséhez. Kiadták Marx—Engels—Lenin—Sztálin a német történelemre vonatkozó műveit, cikkeit, leveleit, feljegyzéseit. A művet 3 kötetre tervezik, az első kötet a legrégibb időktől a 18. századig terjedő időszakkal foglalkozik, a 2. kötet a 19. századi Németországgal, a 3. kötet a 20. század történetét tárgyaló műveket foglalja magában. A következőkben röviden ismertetjük az első kötetet.

A könyv nélkülözhetetlen minden történész, de különösen a német nép történetével foglalkozó kutató számára, mert a marxizmus-leninizmus klasszikusainak zseniális írásain, megállapításain keresztül megismerjük a német nép kialakulásának, fejlődésének igazi történetét. Megismerjük azokat az óriási értékeket, amelyeket a német nép évezredes történelme során magából kitermelt: „A német népnek is megvannak a maga forradalmi hagyományai. — Volt idő amikor Németország olyan jellemeket formált, akik bízvást megállják helyüket más országok legjobb forradalmárai mellett, s amikor a német nép olyan kitartásról és erélyről tett tanúságot, mely egy központosított nemzetnél a legnagyszerűbb eredményekre vezetett volna, amikor német parasztok és plebejusok olyan eszméket és terveket forgattak fejükben, amelyektől utódaik bizony gyakran visszarettennek." (189. o.)

Ezeknek a haladó hagyományoknak, a német nép valódi arcának megismerése különös fontos ma, amikor Németország történelmének új, válságos korszakát éli. Két lehetőség nyílik meg előtte: vagy az amerikai háborús uszítók és német cinkosaik eszközévé válik, egy új világháború kirobbantásában, s ezzel nemcsak magára, hanem az egész világra nézve is mérhetetlen nyomort és pusztítást okoz, vagy felismeri a helyes utat és csatlakozik a világ békéjéért harcoló milliókhoz, s tehetségével, szorgalmával és munkájával maga is jelentősen hozzájárul egy új, az egész emberiségre nézve boldogabb jövő megteremtéséhez.

Ez a válogatás különösen a kutató történész szempontjából nagyjelentőségű, mivel néhány ismert tanulmányon kívül, mint pl. Engels:

A német paraszthábor ú, A Mark, Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány című cikkének a németekre vonatkozó része, stb. legnagyobbrészt nyomtatásban most először megjelent anyagot tartalmaz, melynek feldolgozása a történelemtudomány számára hatalmas segítséget jelent.

A mű természetesen elsősorban a német történelemkutatással foglalkozók számára hasznos, de Magyarország történetére és az egyetemes hadtörténelemre nézve is számos utalást találunk benne, — különösen Marx: Időrendi kivonatok a német történelemhez (Chronologische Auszüge...) című munkájában. Célunk most elsősorban az, hogy az egyes tanulmányok általános ismertetése mellett ezekről az eddig még legnagyobbrészt ismeretlen adatokról és megállapításokról tájékoztassuk a magyar hadtörténészeket.

A kötet Engels: Az ősgermánok történetéhez (Zur Geschichte der Urgermanen,) c. most először kiadásra kerülő munkájával kezdődik. (Ezeket a tanulmányokat Engels később felhasználta A család, a magántulajdon és az állam eredete c. munkájának A német állam keletkezése c. fejezetében. Ezért most csak a hadtörténeti vonatkozásokat emeljük ki.)

Ebben a művében Engels részletesen leírja a germán társadalom fejlődését, az anyajogú család, majd nemzetség kialakulását, a törzsek kifejlődését, elemzi ezek gazdasági és társadalmi helyzetét. Megállapítja, hogy a kialakuló germán államok alapja: munkájával és fegyverével a szabad paraszt, de már Nagy Károly idejében itt is a nagybirtok rendszere válik teljesen uralkodóvá az egész germán nyelvterületen a szabar parasztok rovására. Pl. 2788 frank háztartásból 2080 kolonus (jobbágy), 35 bérlő, 220 rabszolga és csak 8 szabad jobbágy. Hadtörténelmi szempontból különösen érdekesek azok a fejezetek, amelyekben Engels a germánoknak a rómaiakhoz való viszonyát tárgyalja. Itt két különböző társadalmi rendszer harcolt egymással, ennek megfelelően különbözőek voltak a hadviselés formái is. A két nép kapcsolata megváltoztatta a hadviselés módjait és teljesen új taktikát hozott létre, amely a későbbi évszázadok folyamán uralkodóvá vált. Engels ezekben a tanulmányokban elsősorban a római történetíróknak, különösen Caesarnak és Tacitusnak adataira támaszkodik.

Germániának a rómaiak által való meghódítása már Julius Caesar idején felvetődött. Ebből a célból a rómaiak a nemrégen meghódított Galliában — különösen a Rajna mentén — erődítéseket építettek, támpontokat a germánok ellen. Germánia meghódításának kísérlete azonban újabb lendülettel csak Augustus uralkodása idején, i. e. 11-ben Drusus vezetése alatt indul meg. Drusus, majd Tiberius kezdetben nagy sikereket értek el. A fejlettebb haditechnika és taktika diadalmaskodik ekkor a germánok felett. A rómaiak sikereiben nagy rész jut a megvesztegetésnek is. Kihasználják az egyes germán népek egyenetlenkedéseit is.

Ebben az időben kezdődik meg az úgynevezett kolonus rendszer alkalmazása is, barbár, rendszerint germán törzseket telepítenek le a birodalom határai közelében, hogy megvédjék azt a többi barbár népek támadásai ellen. Az első ilyen törzs a sicamberek törzse volt.

Az időszámításunk után első évtizedekben a germánok — római hatásra nagyobb törzsszövetségekbe kezdenek tömörülni. — Ez az őse a későbbi germán állam alakulásoknak. Az első ilyen „államok": Maroboduus markomann és Arminius cherusk törzsszövetsége volt. Maroboduusnak pl. római minta szerint szervezett 4000 lovasból és 70 ezer gyalogosból álló hadserege volt.

A rómaiak hadjárataikban Germánia fokozatos meghódítását tűzték ki celul maguk elé. Ennek elérését támaszpontok megszerzésével akarták biztosítani. Olyan természetes határokat kerestek, amelyek mögött biztosítva látták magukat az esetleges germán támadás veszélyével szemben, és előkészületi bázisul szolgáltak további előretöréseik számára. Ezért a Rajna vonalát tűzték ki először ideiglenes határnak, majd mikor látták, hogy Germániát nem tudják meghódítani, végleges határnak.

A római—germán hadjáratok legérdekesebb alakja a cherusk Arminius volt. Ezért érdemes az ő taktikájával részletesebben foglalkozni. A kora ifjúságában a rómaiak között élő Arminius megismerte az ellenséget. Látta, hogy a fegyelmezett, jól felfegyverzett római légiókkal szemben a germánok sík mezőn, nyilt csatában nem vehetik fel a versenyt. Ezért midőn uralomra került s megszervezte a népét, germán taktikával győzte le a rómaiakat. Kicsalta Varust, a római helytartót megerősített táborából, és gerilla-taktikával morzsolta fel az eltévedt, járatlan utakra került római hadsereget. Ebben a csatában (teutoburgi ütközet i. u. 9.) három római légió semmisült meg. Ezek után Róma lemond Germánia meghódításának tervéről, sőt Domitianus, majd Hadrianus császárok alatt falakat emel, hogy feltartóztathassa az egyre hevesebbé váló germán támadásokat.

Ezek a támadások azonban az i. u. 3.—4. évszázadban egyre hevesebbek, egyre erőszakosabbak lesznek, az 5. századra pedig, már a Római birodalom helyén kisebb-nagyobb germán államalakulatokat találunk. Az új berendezkedés természetesen tökéletesen megváltoztatta egész germán életet. Az addigi vérségi kapcsolatok az új hazában természetesen felbomlottak, helyükbe a faluközösség intézménye lép. Markok, faluközösségének rendszeréből épül fel a korabeli germán állam, amelyben „a népeknek ilyen kis közösségekből való összetétele, melyeknek végül is alig voltak közös gazdasági érdekei, lehetővé tette, egy velük idegenül szembenálló, őket jobban és jobban kizsákmányoló államhatalom megteremtését." (88. o.)

„A mark-rendszer aláaknázása már röviddel a népvándorlás után megkezdődött. A frank királyok mint a nép képviselői vették birtokukba

...az egész nép tulajdonát képező területeket .... hogy (azokat) udvari cselédeiknek, hadvezéreiknek, püspököknek és apátoknak ajándékozva elkótyavetyéljék. Ezzel megvetették a későbbi nemesi és egyházi nagybirtok alapját." (159. o.) Ezzel megszünt a földtulajdonnak egyenlősége és kialakult a nagybirtok. Ez megváltoztatta az egész társadalmi berendezkedést s ezzel együtt a hadszervezetet is. Új társadalmi osztály alakult ki, a földnélküli szabad emberek osztálya. Ezek hamarosan elvesztik függetlenségüket s vagy az akkor kialakuló jobbágyosztályba süllyednek, vagy pedig egy-egy hatalmas birtokkal rendelkező nagyúr, „senior" köré csoportosulnak, s ők alkotják a Nagy Károly korabeli germán állam hadseregének a magvát. Ezeket később vazallusoknak nevezték. Kialakult közöttük és a seniorok között a hűbéri kapcsolat. Ezeket a hűbéri kapcsolatokat az állam nemcsak eltűrte, hanem mint pl. a 847. évi Capitulareban látjuk, elő is kívánta mozdítani. „A folytonos belső és külső háborúk, melyeknek rendszeres következményei a földelkobzások voltak, tönkretették a parasztok nagy tömegeit, úgyhogy már a Merovingok korában igen sok szabad ember volt földbirtok nélkül. Nagy Károly szüntelen háborúi megtörték a szabad parasztság fő erejét. Kezdetben minden szabad birtokos katonaköteles volt s nemcsak fegyverzetét kellett magának megszereznie, de hat hónapig a hadi szolgálat alatt saját ellátásáról is gondoskodnia kellett. Nem csoda hát, ha már Nagy Károly idejében alig minden ötödik embert lehetett valójában hadbavinni."

A katonáskodás tehát óriási terhet jelentett az egyre kevesebb szabad harcos számára. Nagy Károly megpróbálta ezt a régi germán hadrendszert, azaz a szabadok egyetemes hadkötelezettségét, különböző intézkedésekkel föltartani, így pl. a 807-es Capitulare. (Ebben fordul elő először a lovag — Caballárius szó is.) Ennek ellenére a szabad harcosok nagyrésze jobbágysorba süllyedt. A jobbágyság elterjedése és a szabad frank harcosok és parasztok szolgaságba süllyedése „volt az ára, hogy [Nagy Károly] megvette a római császárságot, a közszabadok helyzetének megsemmisítése, ezek alkották Gallia meghódításáig az egész frank nemzetet, a nép felbomlása nagybirtokosokra, vazallusokra és jobbágyokra. De a közszabadokkal együtt a régi hadszervezet is eltünt, s velük együtt a királyság is. Károly ezzel megsemmisítette uralmának egyetlen alapját." (108. o.)

Károly utódai alatt még rosszabbá válik a parasztság helyzete, részben a háborúk, részben a belső földesúri elnyomás következtében. A paraszt szabad birtokosból adófizető és robotoló féljobbággyá, vagy éppen jobbággyá változott.

A feudalizmus már kialakulása teljességében, „fénykorában" magában hordta bukása csíráit, „az elnyomott osztályok csendes munkája egész Nyugat-Európában aláásta a hűbéri rendszert." (159. o.)

A marxizmus-leninizmus klasszikusai a feudalizmusban is a haladó,

az új erőt vették elsősorban vizsgálat alá. Ezért a német feudális nagyurak egymásközötti torzsalkodásairól, a német császári rablóhadjáratokról csak nagyon röviden emlékeztek meg. Figyelmüket elsősorban a kialakuló új társadalmi osztály, a városi polgárság életére, feudalizmus elleni harcaira irányították. Engels A német parasztháború és A feudalizmus hanyatlásáról és a burzsoázia felemelkedéséről c. tanulmányaiban részletesen foglalkozik a feudalizmus elleni felszabadító harcokkal, melyeknek élvonalában a forradalmi parasztság állott. Megállapítja Engels: ahhoz, hogy a hűbéri nemesség hatalmát meg tudják törni, a királyi hatalomnak és a vele szövetséges polgárságnak új hadsereget kellett teremteni. A feudális nemességet „mindezek ellenére azonban felszínen tartotta az a körülmény, hogy egész addig az ő monopóliuma volt a fegyverforgatás, hogy nem lehetett nélküle hadat viselni, csatát vívni. Ennek is meg kellett változnia; meg kellett történnie az utolsó lépésnek, értésére kellett adni a feudális nemességnek, hogy vége annak az időszaknak, amelyben ő uralkodott a társadalomban és az államban, hogy lovagi minőségében nem használható többé már a harcmezőn sem." (164. o.)

Uj hadsereget kellett teremteni. Ennek az új hadseregnek alkotó ereje a zsoldos volt. Velük kezdődik az új csatadöntő elemnek, a gyalogságnak kialakulása is. Ez az új hadsereg először a XIV. századi Angliában fejlődik ki. Alapanyaga a szabadbirtokos paraszt — a yeoman — a kor legjobb íjásza. „A tizennegyedik századtól kezdve az angol lovagok szívesebben harcoltak gyalog, ahol csak a terep vagy más körülmények ezt lehetővé tették. A harcot az íjászok kezdik meg, és megpuhítják az ellenséget, mögöttük a gyalogos lovagok zárt csatasora várja az ellenséges támadást vagy a kedvező pillanatot az előretörésre; csak egy rész marad lovon, hogy oldaltámadásokkal segítse elő a döntést." (165. o.)

Az állandó hadsereg, az új haditechnika megteremtésének döntő szerepe volt abban, hogy a XV. század második felében Európában erős központosított királyságok keletkeztek (Franciaország, Anglia, Oroszország, stb.). Csak Németországban, ahol ebben az időben tombolt legerőszakosabban a feudális anarchia, nem jött létre erős központi hatalom. Ennek a kornak mélyreható társadalmi és gazdasági elemzését nyujtja Engels egyik legnagyszerűbb tanulmányában: A német parasztháborúban. Engels e remekművének s ezen keresztül a kor Németországának tanulmányozása túlnő ennek az ismertetésnek keretein, csak néhány az egyetemes hadtörténelem s a magyar történelem szempontjából fontos megállapítására hívjuk fel itt a figyelmet.

Ebben a forrongó átalakulás előtt álló korban a német nép minden társadalmi osztálya elmozdult a középkor folyamán évszázadokon át szilárdnak látszó helyzetéből s mozgásnak indult. Minden társadalmi rétegben túlfűtött volt az elégedetlenség, mind az egyre rosszabbodó helyzetű kisnemességben és parasztságban, mind a feltörekvő és érvényesülni akaró polgárságban. „A birodalom különféle rendjei: fejedelmek, nemesség,

főpapok, patriciusok, polgárok, plebejusok és parasztok a tizenhatodik század elején hallatlanul zagyva tömeget alkottak. Szükségleteik a legkülönbözőbbek voltak és egymást minden irányban keresztezték. Mindegyik útjában volt a másiknak, mindegyik szakadatlanul, majd nyílt, majd burkolt harcban állott valamennyi többivel." (204. o.)

Az osztályok közötti ellentétek a XVI. század első negyedében felkelésekben robbantak ki. Ezek közül legjelentősebbek voltak a parasztság felkelései. A parasztháború nemcsak német jelenség volt, hanem fejlődése foka szerint minden európai ország, így Magyarország is, előbb vagy utóbb keresztülesett rajta. Az ok a pénzgazdálkodásra való áttérés és az ezzel járó egyre súlyosbodó kizsákmányolás volt, mely ebben az időben az egykor földjében és személyében egyaránt szabad parasztot személyes szabadságának utolsó maradványaitól is meg akarta fosztani. Részletesen elemzi Engels a német parasztháborút megelőző európai parasztforradalmakat is, így az 1514-es Dózsa forradalmat is. Megállapítja, hogy itt a felkelés kitörésének oka az volt, hogy „a magyar lovagok és főnemesek ... nem látták szívesen a keresztes hadjáratot, amely tulajdonuktól, szolgáiktól fosztotta volna meg őket. Utánaeredtek az egyes parasztcsapatoknak és jobbágyaikat erőszakkal, bántalmazások között cipelték vissza. Amint ennek a híre a keresztes sereghez eljutott, az elnyomott parasztok dühe kirobbant." (231. o.)

Beszél a forradalmat elnyomó magyar nemesség kegyetlenkedéseiről is; „mindenkit, aki az ellenség kezére jutott, karóba húztak vagy felakasztottak. Az utak mentén és a felperzselt falvak szélein ezrével lógtak a parasztok tetemei. Mintegy 60.000 volt az elesettek és lemészároltak száma. A nemeseknek viszont gondjuk volt rá, hogy a legközelebbi országgyűlésen a parasztok örökös szolgaságát az ország törvényeként ismertessék el." (232. o.)

A parasztfelkelések kudarcának okát Engels abban látja, hogy a parasztság céljai nem voltak egységesek, határozottak. Ezért vezetőik is határozatlanok voltak, sokszor hagyták magukat elszédíteni az urak ígéreteitől.

Katonai téren ugyanez mutatkozik: a parasztkatonák hősiesen harcoltak, de fegyelmezetlenek voltak és hamar elcsüggedtek, fegyverzetük és harci tapasztalatuk is messze alatta maradt a nemesi csapatoknak. Hiányzott az egységes vezetés is. Mindezek az okok, melyekhez hozzájárult még az egyideig szövetséges polgárság árulása is, a parasztfelkelések bukását idézték elő.

A parasztok feletti győzelemnek egyedül a fejedelmek vették hasznát, akiknek hatalma megerősödve került ki a küzdelemből. A többi társadalmi osztály helyzete nem változott meg lényegesen, a legdöntőbb tény, a feudális széttagoltság, változatlanul megmaradt, sőt egyre kifejezettebbé vált. Ennek a megszüntetési kísérletei a Habsburgok által, vezettek azután a 30 éves háborúhoz, amely vandál pusztításával egész Németországot tönkretette, és fejlődésében teljesen visszavetette.

A XVI—XVII. századi német történelem és különösen a 30 éves háború eseményeinek kitünő összefoglalását látjuk Marx: Kronológiai kivonatok a német történelemhez a XV. század végétől a westfaliai békéig (Chronologische Auszüge...) című művében, mely Schlosser világtörténelmének alapján készült. Nyomtatásban most jelenik meg először. (Friedrich Christoph Schlosser, a német polgári történetírás egyik legjobb képviselője volt.) Jóllehet ezek a kivonatok csak az események időrendben elhelyezett szűkszavú elmondására szorítkoznak — Marx ezeket saját maga számára készítette segédkönyvül politikai gazdaságtani és történelmi kutatásaihoz — mégis rendkívül értékesek számunkra. Bepillantást engednek Marx kutató módszerébe; látjuk, milyen alapos, mindenre kiterjedő tudományos felkészültséggel végezte Marx munkáját. Érdekesek a kivonatok abból a szempontból is, hogy meglátjuk bennük a kor német történelmének legfontosabb kérdéseit. Igy ez a tanulmány, mint történelmi segédkönyv is, még ma is rendkívül jól használható.

Jellemző képet nyújt Marx a korabeli hadviselés módszereiről is. Látjuk, milyen vadállati kegyetlenséggel pusztította mindkét hadviselő fél a lakosságot és dúlta fel a városokat. Jellemző példa erre Münden bevétele 1626-ban, amikor a várost elfoglaló Tilly zsoldosai háromezer ellenálló katonát, polgárt, asszonyt és gyermeket mészároltak le. Magdeburgot ugyancsak Tilly katonái gyujtották fel, és gyilkoltak le 25 ezer embert. A korabeli hadászatot a sok ide-oda való vonulgatás, a döntő ütközetek lehetőségszerinti kikerülése és a hadtápterület tökéletes elpusztítása jellemezte. Ez a hadviselési mód tette lehetővé a háború ilyen hosszú ideig tartó elnyúlását és Németországot annyira elpusztította, hogy ez évszázadokra vetette vissza fejlődésében.

Nagyon értékesek benne azok az adatok és megjegyzések is, amelyekben Marx kiegészíti vagy helyesbíti Schlosser valamilyen tévedését, vagy megállapítását. Számos magyar vonatkozású utalást is találunk ezekben a kivonatokban, különösen Bocskay István és Bethlen Gábor szerepel benne sokszor.

A 30 éves háború eredményeként „a német-római császárság már csak névleges állam volt. A birodalmi hercegek hatalma egyre inkább közeledett a teljes szuverénitás felé... ezt a hatalmat a francia és svéd garanciával a westphaliai békében is lefektették". (517. o.) Ezután, ha a német császár háborúba keveredett, ellenfelei között mindig volt egy-két birodalmi herceg is. Ezek általában fizetést húztak Németország ellenfeleitől, különösen XIV. Lajos francia királytól. Az ország gazdaságilag annyira tönkre volt téve, hogy ez az „államsegély" képezte a korabeli Németország legjelentősebb jövedelemforrását.

A Szent Maxban Marx és Engels jellemzik a korabeli német társadalom különböző osztályait és megállapítják, hogy az adott viszonyok között nem jöhetett létre a politikai központosítás, mivel ennek valamennyi gazdasági feltétele hiányzott. „Az egyes életkörök tehetetlensége

(sem rendekről, sem osztályokról nem lehet beszélni, legfeljebb egykori rendekről és meg nem született osztályokról) egyiknek sem engedte meg, hogy megszerezze a kizárólagos uralmat. Ennek szükségszerű következménye az volt, hogy az abszolút monarchia korszakában, amely itt legnyomorúságosabb félpatriarchális alakjában jelent meg, az a sajátos kör, amelyre a munkamegosztás folytán a közügyek igazgatása hárult, szertelenül nagy függetlenséghez jutott, amely a modern bürokráciában még szertelenebbé vált. Az állam ilymódon látszólag önálló hatalommá szerveződött és ezt a helyzetét, amely más országokban csak ideiglenes — átmeneti fok — volt, Németországban a mai napig megtartotta." (520. o.)

Engels: Gülich — Németország című tanulmánya Gülich: A kereskedelem, az ipar, és a mezőgazdaság történeti vázlatai című művének bírálata. Ebben a művében Engels részletesen foglalkozik a XIX. század eleji német ipar stagnálásával, s ennek történelmi politikai és gazdasági okaival és előzményeivel. Elemzi a német ipar és kereskedelem történetét 1500 és 1828 között. Az ipar elmaradottságának fő okát Engels a feudális széttagoltságban, amely abban az időben még mindig megvolt, valamint a háborúkban látta.

Az Abszolut monarchiáról szóló tanulmányában Marx rámutat arra, miért nem forradalmi a német polgárság. Megállapítja, hogy „a polgárság annyira elkésett [a fejlődésben], hogy abban a pillanatban, amikor megindíthatná a harcot az abszolút monarchia ellen, s megalapíthatná a saját politikai hatalmát, már a leghevesebb harcban áll a munkásosztállyal." (583. o.) (Szilézia és csehországi munkásfelkelések.) Ez az oka annak, hogy a burzsoázia megijed és szövetségese lesz a kor legzsarnokibb uralmának, a reakciós porosz Hohenzollern királyságnak.

Marx: A Hohenzollernek isteni joga c. művében feltárja Poroszország felemelkedésének titkait. A XVII—XVIII. században Németország vezetését a két legkeletibb tartomány, Ausztria és Poroszország veszi át. Poroszország a XIX. századra Németország leghatalmasabb államává vált. Büszke „ragyogó" katonai hagyományaira, hódításaira és arra, hogy Európa legharciasabb országa. Amikor azonban Marx megvizsgálja, hogyan fejlődött ki a porosz hatalom, akkor rámutat arra is, hogy Poroszországnak egyetlen egy hódítása van, Szilézia, a többi tartományt házasság, vétel, megvesztegetés, stb. árán szerezték. A porosz királyi címet is azért kapta I. Frigyes, mivel felajánlott a spanyol örökösödési háborúval elfoglalt I. Lipót császárnak 30 ezer katonát. Ezek vérével vásárolta meg királyi címét. Ez tehát a Hohenzollernek „isteni joga". Marx ez utóbbi tanulmányában meglátta, milyen veszélyeket rejt magában a reakciós Poroszország, amely azután a XX. században két világháborúba sodorta az emberiséget.

Függelékül a marxizmus klasszikusainak azokat a leveleit közlik, amelyekben a német történelemre vonatkozó utalások fordulnak elő.

★

A könyvet vizsgálva, feltétlen meg kell emlékeznünk arról a lelkiismeretes és kiváló munkáról, amit a szerkesztők és kiadók végeztek, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusainak új gyüjteményét nagy tudományos értékének megfelelő kiadásban dolgozták fel. Kutató munkájuknak eredményeképpen ez a kötet felöleli Marx, Engels, Lenin és Sztálin csaknem minden, a német történelemre vonatkozó írását. Talán csak Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete című munkájának A német állam keletkezése című fejezete hiányzik a fontosabb művek közül. A kiadás tudományos értékét nagyban növeli a pontos szöveghűség, valamint a különböző mutatók egész sora: név, szakmutató, valamint Engels Zur Geschichte der Urgermanen című tanulmányához külön mutató segíti elő az olvasó könnyebb tájékozódását. Egy értelemzavaró sajtóhibára azonban felhívjuk a figyelmet: A mutatóban II. Rákóczi György szerepel, holott, a szövegből világosan látszik, hogy I. Rákóczi Györgyről van szó. (502., 503. o.) Mindezek a jelentéktelen hiányosságok azonban természetesen semmit sem vonnak le a kiadvány magas tudományos értékéből.

★

Marx, Engels, Lenin és Sztálin a német történelemről szóló műveinek megjelenése a történeti irodalom nagy nyeresége. Ezek az írások Németország történetének bonyolult korszakaiban felbecsülhetetlen értékű támogatast nyujtanak a kutató történészek számára. Ezekben a műveikben a marxizmus-leninizmus klasszikusai ismét ragyogó bizonyságot tesznek arról is, hogyan lehet a marxizmus-leninizmus általános érvényű elveit egy adott tudományra és egy adott társadalom tényleges vívmányaira alkalmazni. Szaporítja ez a mű szellemi fegyvereinket, tudásunkat is. Biztos útmutatót nyujtanak ezek a tanulmányok a német történelem tanulmányozásához.

Rázsó Gyula.

WITTMANN TIBOR:

BETHLEN GÁBOR

(Magyar Történelmi Társulat. Művelt Nép könyvkiadó, 1952. 154 l.)

Wittman Tibor Bethlen Gábor c. munkája az első olyan értékelő mű, amely a marxizmus-leninizmus alapján mutatja be a nagy fejedelmet. Mint ilyen, igen nagy hiányt pótol, mert bár történelmünk más nagy alakjaival összevetve, a Bethlen Gáborra vonatkozó irodalom gazdagnak mondható, ez elsősorban pozitívista és szellemtörténeti műveket jelent, amelyek beállításukban kétszínűnek és álnoknak bélyegezték Bethlent, vagy a legjobb esetben, mint a vallásszabadság hősét ismerték el. Ez az irodalom, bár Bethlen Gábor értékelésében bizonyos részletproblémákat helyesen látott meg, mint pl. Szilágyi Sándor, aki felismeri Bethlen törekvéseit a nemzeti királyság és függetlenség érdekében, egészében azonban a legkülönbözőbb helytelen beállításban mutatja történelmünk e szakaszát. Érdekes tény, hogy Bethlent kortársai sokkal többre becsülték, mint a későbbi történészek. Példa erre Kemény János, aki Bethlen nagyságát Mátyás király mellé, a nemzeti királyság hőse mellé helyezi, még inkább példa Roe, az angolok konstantinápolyi követe, aki a „Recovery of Hungary"-t, Magyarország feltámasztását emlegeti Bethlen céljaként, és aki rámutat arra, hogy Bethlen az, aki a törököt a markában tartja, nem pedig fordítva. Ezt a tanubizonyságot azonban Bethlen későbbi értékelői nem vették figyelembe, és török „vazallusságról" beszéltek, legjobb esetben odáig jutottak el, hogy megállapították: Bethlen nem gondolt komolyan arra, hogy a török ellen támadjon. A Horthy-uralom éveiben Bethlen nagyságának méltó ábrázolása csak a szépirodalom területén, Móricz Erdély c. trilógiájában történhetett meg.

Wittman könyvének legfőbb erőssége az, hogy cáfolja ezeket a beállításokat, és helyes képet ad arról a bonyolult, de áttekinthető politikai tevékenységről, melyet Bethlen uralkodása mutat. Ismeretes a szerzőnek Bethlen, mint hadszervező c. műve, ezen a tanulmányon alapszik jelen könyv legértékesebb része, az eddigi Bethlen monográfiák hiányának pótlása: Bethlen politikai vonalvezetését elsősorban hadvezéri és hadseregszervezői munkásságán keresztül méri le. Ez a könyv legkidolgozottabb része is.

A rövid előszó után, mely helyes, de némileg vázlatos képet ad a 17. századi Magyarországról, egy egész fejezetet szentel szerzőnk a fiatal Bethlen fejlődésének a nemzet harcaiban. A gyurgyevói ütközet, Temesvár, Lippa és Jenő említése után, ahol Bethlen a törökök ellen vitézke-

dik, a következő bekezdés röviden ezt mondja: „Ekkor új szakasz kezdődött Bethlen és a nemesi párt harcaiban. Az erőszakos, elnyomó Habsburg-hatalom ellen kellett minden erővel küzdeni... Nagy fordulatnak kellett beállnia, hogy a hazájukat szerető magyarok török területre bujdostak." (9. p.) Helyes lett volna részletesebben rámutatni, mi okozta ezt a nagy fordulatot az erdélyi nemesek, Székely Mózes és Bethlen magatartásában.

Bocskai elvitathatatlanul nagy vívmányai után két nem eléggé nagyvonalú és áttekintő fejedelem, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor következett, akik nem ismerték fel azt, hogy a német és török békéje már nem előny Erdélyre nézve, hanem akadályozza a függetlenség kivívását. Bethlen már ebben az időben fontos politikai szerepet tölt be, és szemben Báthoryval, aki feláldozta a portával való jó viszonyt, amíg nem kapott biztosítékot a Habsburgoktól a törökellenes háború esetére, Bethlen mérséklő diplomáciát hirdetett a török felé, és bizalmatlanságot a némettel szemben. Helytelenítette emellett Báthory belpolitikáját, a bizonytalan légkört teremtő birtokpolitikát, és a szászokkal való önkényeskedést is.

A Bethlen trónrajutását követő évek nagy külső és belső feladatokat állítottak elébe. A császár a zsitvatoroki béke ismételt megújításával akarta biztosítani a törökkel a békét, és ezalatt a magyar nemzeti ellenállás letörését (hajdupalánkok lerombolása) és Erdély katolikus hűbéres fejedelemséggé tételét tervezte. Erdély bekebelezésére jó segítőknek bizonyultak a szász városok, amelyek még Báthory uralmának örökségeként a legélesebben szembenállottak a fejedelemséggel. Marx rámutat arra, hogy az idegen telepes városok kiváltságai mindig gyengítik a központi hatalmat, erre jött rá maga Bethlen is, amikor rögtön uralkodása elején a szász összeesküvést kellett felszámolnia, hogy hiába ezeknek a városoknak fejlettebb kereskedelme, mégis beépült ellenségként kell kezelnie és szemmeltartania őket.

Az udvar felhasználta politikájában azt a török követelést, hogy Bethlen Lippa és Jenő várát adja át, és Homonnai személyében trónkövetelőt is állított, felhasználták ellene a román fejedelmeket keletről, és Pázmány ellenreformációját a nyugati országrészben.

A következő fejezet Erdélynek, mint az egész ország szabadsága biztosítójának gazdasági kialakulásával és fejlődésével foglalkozik. Itt erősen érződik, hogy az írót stúdiumai elsősorban a hadjáratok felé irányították. A későbbi fejezetekhez képest itt néha általánosságokat mond, és bár adatokat felsorol Bethlen gazdaságpolitikájának illusztrálására, következtetései bizonytalanok, pl.: „Ujszerű ez a gazdaságpolitika, rokonságot mutat az Európában ekkor már kialakult merkantilizmussal," de érdemében nem foglalkozik a kérdéssel. Mint Marx megállapítja, a merkantilizmus fő jelentősége, hogy elsőnek foglalkozik az egész ország gazdaságával, szemben korábbi szemlélettel, mely csak egy céh, egy város, stb. szempontjából nézi a gazdasági életet, a merkantilizmus a kereskedelmi tőke behatolását, és a piacok egységesítését jelenti. Bethlen szé-

les látókörére jellemző az, ahogy az erdélyi pénzügyi problémákat megoldotta. Az infláció letörésének látszólag egyszerű módja az lett volna, hogy elzárja Erdélyt kereskedelmileg a környező országoktól, helyette azonban a cseh és lengyelekkel közös jó pénz megteremtését sürgette, ami a probléma megoldása mellett nem fejlesztette volna vissza Erdély kereskedelmi forgalmát. Meg kellett volna mutatni azokat a döntő tényezőket, amelyek az erdélyi merkantilizmus kialakítására hatottak: a 7 megye megszerzése, amelyek fejlettebbek voltak, és a hadsereg fenntartására való állandó nagy pénzösszeg biztosításának szükségessége, amelynek érdekében történt az erők összevonása.

Ugyanakkor Erdély gazdasági életét az abszolút hatalom szolgálatába állította, és annak szempontjai szerint irányította, a fejlettebb, de politikailag megbízhatatlan szász városok fékentartására nagyobb segítséget ad a magyar városoknak, elsősorban Kolozsvár fejlesztésével.

Hiányos a kép az erdélyi mezőgazdaság állása, a birtokrendszerre vonatkozólag is. Ez utóbbit és vele együtt Erdély társadalmi osztályainak ábrázolását szinte csak az adófizetés, illetőleg a katonaállítás szempontjából nézte a szerző.

A könyv gerince, a szerző által az előtérbe állított rész Bethlen hadjárataival foglalkozik.

Az első felszabadító harc elemzésével bemutatja azt a fejlődést, amelyet a Bocskai és Bethlen politikai álláspontjai közti különbség jelent. Megcáfolja ugyanakkor a polgári történetírás „törökösség"-re vonatkozó vádját, bebizonyítva, hogy Eszterházy Miklós maga is gondolt a törökkel való együttműködésre, ugyanakkor idézi Bethlen saját szavait Khlesl vádjára: „Mit kell csodálkozni azon, ha Erdély a törökök torkában feküdvén, a velük való békét és szövetséget ápolja." Bebizonyítja, hogy Bethlen igazi célja e hadjárattal a Habsburg birodalomtól való elszakadás volt, még ha ezt az udvar megnyugtatására, a török és a rendek miatt nem is mondhatta ki nyíltan, hanem a rendi és vallási sérelmeket kellett hangsúlyoznia. Megmutatja a cseh és magyar szabadságharc összefonódását, Bethlen mindenre kiterjedő hadszervezését és taktikáját; a cseh szövetség létrejöttének körülményeit. Bethlen tudta azt, hogy ezzel a szövetséggel nem döntheti meg a Habsburg hatalmat, ezért diplomáciája a nyugati protestáns hatalmak felé fordult, azonban a protestáns fejedelmek és a Katolikus Liga ulmi szerződése eldöntötte a csehek sorsát. Hozzájárult ehhez a magyar rendek ingatagsága, sőt árulása, akik különösen a cseh vereség után saját érdekeik biztosítására a Habsburgokkal való megegyezés mellett voltak. Itt nyilvánult meg Bethlen szervezői képessége, mikor erőgyüjtés után, szinte kizárólag Erdély államrendjére és hadseregére építve, hatalmas harcászati sikereket érhetett el, és megmentette az országot a csehek sorsától.

Bethlen 2. felszabadító harcát is nagy katonai sikerek tették emlékezetessé, ez az az idő, amikor a fejedelemnek le kellett mondania arról,

hogy nyugati szövetségesek segítségével szabaduljon meg a Habsburgoktól. Az angol diplomácia, amely eddig a legnagyobb mértékben akadályozta Bethlennek a töröknél végzett németellenes munkáját, mikor Bethlen győzelmei nyomán az ausztriai árak emelkedése előnyös helyzetet teremtett az angol kereskedelem számára, már gondolt arra, hogy Bethlent eszközként felhasználja a Habsburgok ellen. A harmadik háború is katonai sikereket jelentett és ha ez nem is hozta meg Bethlen célkitűzéseinek megvalósulását, az elsősorban a más frontokon harcoló protestáns hatalmak veresége miatt történt, mégis elért annyit, hogy Ferdinándnak Magyarországon más eszközökkel kellett uralkodnia, mint a birodalom más részeiben. Bethlen három háborújának jellemzése közben mutat rá a szerző azokra a tényezőkre, amelyek a katonai sikerek elérését lehetővé tették, ilyenek voltak a könnyű lovasságnak, mint tipikus magyar fegyvernemnek döntő alkalmazása, a gyalogság erőteljes foglalkoztatása mellett, a népi harcmodor, és az, hogy a császáriakkal ellentétben, pontosan és aránylag jól fizetett zsoldoshadsereg fegyelme az országot nem pusztította feleslegesen, és mint Bethlen maga vallja, a nép gerillaharca.

Az erdélyi kulturális viszonyokról szóló fejezet, — a gazdasági élethez hasonlóan, vagy inkább azzal összefüggően, többnyire adatok felsorolásából áll, de nem ad egységes eleven képet. Jobban összefüggésbe kellett volna hozni a gazdasági élettel, pl. a művészi fazekasság fejlődését az anabaptisták betelepítésével. Az utolsó fejezet Bethlen utolsó nagy terve és öröksége, a könyv igen jelentős része, az, amely egy eddig történészeink által elhanyagolt területet mutat be.

Általában a keleti országokkal, döntően pedig az oroszokkal megkötendő szerződés tervét igen alapos előkészítés után, a környező. és a távolabbi kapitalista országok önző és megalkuvó politikáján megbukó kereskedelmi és katonai szövetség létre nem jöttének okait, különösen az angol és francia diplomáciai lépések elemzését adja, s ezzel előkészíti Bethlen keletre fordulását. Jellemző rá a teljes egyenlőség alapján álló szövetség gondolata a román fejedelmekkel, majd a lengyel trón megszerzésének terve a szabadság kivívására. A döntő és eddig elhallgatott lépés azonban az orosz szövetség megszerzésének terve volt. Oroszországnak nagy jelentősége volt a Habsburgok elleni harcban a nyugati államok szempontjából is a 20-as években az egységes Habsburg-ellenes tábor kialakulásának idején. Az oroszokra elsősorban a lengyeleknek, mint a Habsburgok fő csatlósainak megtámadása és leszerelése várt. A két nemzet szabadságharca találkozott itt, a magyaroké, akik a csehek segítésével igyekeztek a Habsburg igát lerázni, és az oroszoké, akiket ez segített saját politikai és gazdasági szabadságharcuk vívásában, a lengyelek ellen. A szövetség sikert ígért, Bethlen széleskörű szövetségrendszert igyekezett létrehozni, amelynek már effektív eredményei is voltak, a török sereget indított Bethlen segítésére. Bethlen államférfiúi nagyságát ez jellemzi igazán, hogy a közös ellenség ellen a szomszédnépekkel a teljes egyenlőség alapján, a haladó nemzetközi erőkkel mindenkor együtt har-

colt. Tervei halála miatt nem valósulhattak meg, de példája ma is megmutatja a magyarság helyét.

Wittmann könyve sikeresen járult hozzá ahhoz, hogy Bethlen Gábor alakját új, helyes megvilágításban lássuk. Mindamellett azonban helyes volna, ha kutatóink tovább gazdagítanák ezt a képet, új, eddig elhanyagolt részletek feltárásával; ezzel tartoznak a történészek dolgozó népünknek.

Rázsó Gyula

★

BENCZÉDI LÁSZLÓ:

A HEGYALJAI KURUC FELKELÉS, 1697

(Magyar Történelmi Társulat. Művelt Nép Könyvkiadó, 1953. 128 l.)

Benczédi László könyve régóta érezhető hiányt pótol: feltárja és összefoglalja a hányódó adatokat, és egységes képet ad a hegyaljai felkelésről; a Rákóczi-szabadságharc előképéről.

1686-ban, 145 éves török megszállás után felszabadult Buda vára és a török hódítók a hadműveletek során kiszorultak az országból. Elérkezett volna az a pillanat, az ország területi épségének helyreállítása, — melyben nemcsak a főúri politikusok, Eszterházy Pál, Széchenyi György reménykedtek, hanem Thököly Imre volt katonái és a Rákóczi szabadságharc legendáshírű Vak Bottyánja, Bottyán János esztergomi kapitány egyaránt, hiszen ők az ország jobb jövőjének reményében harcoltak a török ellen Buda falain. Szomorú volt a kiábrándulás: a szabadulás órája nem jött el. A visszafoglalt területeket ugyanis nem csatolták vissza a központi magyar hivatalok irányítása alá, hanem külön szerveket állítottak fel: a budai, csáktornyai és kassai kamarai adminisztrációkat, melyek a magyar hatóságoktól függetlenül, közvetlenül az udvari kamara irányításától függtek. A kincstár ezen kamarai adminisztrációk révén hajtotta keresztül az újonnan elfoglalt területek gazdasági kiaknázásáról készített tervét, s e hivatalok révén tette rá kezét az összes jövedelmi forrásokra, figyelmen kívül hagyva a korábbi birtokosok jogigényeit. A várt területi egyesítés helyett tehát részekre szaggatták az országot. Az 1687-ben császári megszállás alá került Erdélyt megfosztották függetlenségétől, s az 1681-ben kibocsátott Diploma Leopoldinum értelmében felállított gubernium a bécsi kormányszervek és a császári főparancsnokok utasításainak végrehajtó szervévé vált. A külön igazgatás alatt álló országrészek határain vámhelyeket és harmincad állomásokat állítottak fel, melyek a magyarországi kereskedelmet jóformán megbénították, hiszen vámmentességi engedélyt csak itáliai és német kereskedők kaptak. Ezt a tervszerű kizsákmányolást fokozták a vadul garázdálkodó császári zsoldoscsapatok, melyeknek kegyetlenségéről szóló emlékek, szomorú lapjai történelmünknek.

Csupán gazdát cserélt az ország, s a „másik pogány", a Habsburg önkényuralom telepedett a magyar nép nyakára. A terményeitől megfosztott, kizsarolt, örökös bizonytalanságban tengődő nép keserű dühvel nézte a rablásból, fosztogatásokból dőzsölő császári zsoldosokat. Benczédi idézi a korabeli feljegyzésekben ránkmaradt panaszokat, melyek híven tükrözik az ország jogfosztott állapotát, s a bécsi udvar gyarmatosító politikájának kíméletlenségét: „az német had, mely igen kietlen nagy pusztaságot tőn... az rettenetes porciózás, az téli kvártélyozás annyira megrontott, hogy minden marhánkbul kipusztultunk..." Még keserítőbb sorok vádolnak Csányi János soproni polgár írásában: „A Rába-közét két hónap alatt annyira kiélték a katonák, hogy a legtöbb falu üresen maradt; a parasztok elfutottak ugyannyira, hogy a katonákat a Rába-közből Ausztriába kellett küldeni, mivel amott már nem volt mit enniök. Maguk a szegény lakosok kutyáikat, macskáikat is kénytelenek voltak megenni éhségökben."

A könyv érdeme, hogy mélyrehatóan elemzi a gazdasági és politikai körülményeket. A Habsburg-államháztartás a 17. század második felében súlyos pénzügyi zavarokkal küzdött és egyre nagyobb adósságokba verte magát. Jellemző, hogy 1700-ban, mikor az udvari kamara össze akarta írni az adósságokat, ez nem sikerült neki, csak hozzávetőleg lehetett megállapítani, hogy 14—40 millió között van az utóbbi évtizedek adóssága. Az osztrák államnak tehát életbevágó érdeke volt a tőkefelhalmozás elősegítése, a tőkés fejlődés meggyorsítása. Logikusan ismerteti Benczédi a külpolitika és a bécsi gyarmatosító gazdasági politika szükségszerű egybeesését: „A bécsi politika új gyarmatok szerzésére irányuló erőfeszítései nem véletlenül teljesedtek ki éppen a század utolsó évtizedeiben. A Habsburg-birodalom a század folyamán fokról-fokra kiszorult az európai politika vezető hatalmi állásából. Nyugat-Európában a gazdaságilag fejlettebb Anglia, Franciaország és Hollandia ragadták magukhoz a vezetést. A szárazföldön Franciaország, a tengeren pedig Anglia szerezte meg az elsőbbséget és e hatalmak egyre nagyobb akadályokat gördítettek a Habsburg-állam tengerentúli gyarmatosítása, általában nyugati irányú terjeszkedése elé. Ezek az államok ügyesebb ragadozóknak bizonyultak, mint a fejlődésben elmaradt, a világkereskedelmi útvonalaktól távoleső Habsburg-császárság.

A nyugati gyarmatok utáni tülekedésben a Habsburgok lemaradtak és ezt valahogyan ellensúlyozni kellett. A megoldás kínálkozott; a bécsi udvar figyelme egyre inkább kelet felé fordult..."

Ezt a gazdasági hadjáratot politikai kísérte, melynek éle azonban a birtokos osztályon belül inkább csak korábbi függetlenségi harcokban részt vett családok ellen irányult. A magyar nagybirtokos osztály nemzetáruló tagjait ugyanakkor nagy adományokkal és magas kitüntetésekkel édesgették magukhoz. E főurakban, az Eszterházyakban, a Zichyekben, a Pálffyakban, a Habsburg abszolutizmus készséges támogatókra talált, ezeknek a birtokoscsaládoknak érdeke már összefonódott a bécsi udvar érdekeivel.

Nem így a jobbágyságé, melynek elkeseredése minduntalan kitört, mutatván ezt a báti, kitvici zendülések, melyekben a „nem tűrjük tovább" elszántsága izzott. A felkeléseket leverték, s látszólag az elnyomás csendje borult az országra, azonban, mint Benczédi írja: „... a hallgatás vihar előtti csend volt. A keleti országrészekben már gyülekeztek azok a jobbágyerők, melyek 1697-ben minden előzőnél nagyobb arányú népfelkeléshez és végül 1703-ban a kuruc szabadságharc megindításához vezettek."

Világosan megmutatja a könyv, milyen előzmények s milyen elkeseredés sűrűsödött össze 1697 nyarán, mikor a nagy fegyveres jobbágyfelkelés kirobbant a Hegyalján. A felkelés vezetői Tokaji Ferenc, Szalontai György és Kabai Márton voltak. A felkelést a vezetők titokban készítették elő, csak Károlyi Sándor báró értesült valamennyire a felkelés előkészületeiről s azt sietett is a császáriak tudomására hozni.

Tokaji Ferenc Rákóczi jobbágya volt, aki Thököly seregében gyalogos hadnagyként szolgált, majd a Thököly-mozgalom lehanyatlása után vándorkereskedő lett. Élete során sok emberrel ismerkedett meg, s ismervén a nép nyomorát és elégedetlenségét, fogamzott meg benne a felkelés gondolata. Szalontai György szintén Rákóczi jobbágya, a pataki uradalomhoz tartozó Végardó község bírája volt. Kabai Márton református prédikátorban a protestantizmus népi, antifeudális gondolata élt: gyűlölte a Habsburg-uralom eszközét; a katolikus egyházat és a jezsuitákat. Titkos összejöveteleken hűségre eskették az elégedetlen jobbágyokat. Tervük Thököly harcát kívánta folytatni, s meg akarták nyerni a nemességet is. Munkájuk nem járt eredménytelenül, mert a bécsi elnyomás gyűlölete sok kisnemest is vitt táborukba. A felkelés szervezői, áruházban, kereskedőknek álcázva, kamarai tisztviselőktől szerzett iratokkal felszerelve végezték szervező munkájukat Hegyalján és a környező megyékben. Ötletes módon, pálinkás- és boroshordók között szállították a fegyvereket.

A felkelés az 1697 június végén tartott ujhelyi vásáron tört ki. Amikor a zsoldosok fosztogatni kezdtek, a parasztok ruhái alól fegyverek kerültek elő, s harcolni kezdtek a katonák ellen. A felkelésnek hamar híre futott; a nemesek és a papok közül sokan a pataki várba menekültek. A várat azonban Szalontai György elfoglalta, s ugyanakkor Tokaji Ferenc 500 főnyi seregével bevette Tokaj várát.

A két vár elfoglalása után a felkelők körlevélben szólították fel a nemességet csatlakozásra. Rákóczit is felkeresték, ő azonban akkor még nem merte vállalni a nemzeti felkelés vezetését. A mozgalom kiszélesedett, kiterjedt Szatmár vidékére is. A középpont Sárospatak volt, ahol a pataki diákok is felesküdtek Thököly zászlajára.

A császáriak komoly előkészületeket tettek a felkelés elfojtására, s így a felkelők Ónod várának megtámadása során Bőcs közelében vereséget szenvedtek. Bár a császári csapatok jelentős erőkkel vonultak fel a felkelők kezén levő várak ellen, győzelmüket nagyrészben a jezsuiták

áruló tevékenységének köszönhették, akik hamis ígéretekkel bujtogattak a fegyverletételre.

A várak elvesztése után a felkelők az erdőkbe vonultak vissza. A szétforgácsolt kurucokkal szemben végkép győzedelmeskedett a nagybirtokosok támogatta császári hadsereg. A felkelés elbukott. Tokaji Ferencet és Kabai Mártont bebörtönözték, ott is haltak meg, a császár fogságában.

Benczédi, könyvét nem zárja le a vereséggel, hanem — helyesen — megmutatja az összekötő kapcsot az 1697-es hegyaljai felkelés és a Rákóczi szabadságharc között. Igen helyesen mutat rá a lezajlott események történelmi jelentőségére. „A hegyaljai felkelés, és az utána következő kuruc megmozdulások, a néptömegek aktív történelmi szerepe, teremtették meg az előfeltételét annak, hogy II. Rákóczi Ferenc 1703-ban megértse a kész formában örökségbe kapott viszonyokat és megértse, hagyan lehet azokat megváltoztatni... A szabadságharc élére álló fejedelem — egyedül osztályának tagjai közül — megértette, hogy a hegyaljai felkelők ugyanazért a célért ontották vérüket, mint amelyért ő is harcol."

Korunknak szólva vonja le múltunk történetének tanulságaként: *„1697 emléke arra tanít, hogy még forróbban szeressük hazánkat, még éberebben és elszántabban őrködjünk függetlenségünk és szabadságunk felett."*

A felkelés politikai, gazdasági, eseménytörténeti leírása és értékelése igen jól sikerült. Hiányosabb azonban a katonai események, csaták, hadműveletek értékelése. Különösen a kuruc hadviselés értékelését hiányoljuk. Jóllehet Benczédi megállapítása szerint is: „A felkelés sikerének vagy sikertelenségének döntő kérdése a kitörés első percétől kezdve egészen a bukásig a katonai kérdés volt." A katonai események tárgyalása mégis elnagyolt. A könyv utal arra, hogy: „Az újonnan felállított kuruc hadsereg belső életét a volt (thökölyánus) kuruc hadsereg haditörvényei és szokásai szabályozták." Megelégszik e mondattal, holott a könyv népszerűsítő jellegénél fogva — ki kellett volna térnie a Thökölyféle kuruc hadsereg hadszervezetének ismertetésére is. Ennek a visszatekintésnek a hiánya különösen azért érződik, mert: „A sereg tisztjei és altisztjei a volt kuruc hadsereg katonái közül kerültek ki." Ilymódon a kuruc hadsereg hadiszervezete ismertetésének hiányában a továbbiakban is csak homályos képet nyerünk a felkelés katonai történetéről; a katonai vezetés, tervezés és a végrehajtás közötti kapcsolatokról.

Hasonlóképpen hiányos a felkelés katonai megszervezésének története, mert jóformán csak a toborzás különféle módjait tárgyalja. A sereg fegyverzetéről megállapítja, hogy: „A korabeli haditechnika színvonalát megközelítő fegyverzet csak a felkelés katonai magvának és a volt tokaji magyar őrségnek jutott." Nem ártott volna, ha röviden ismerteti a korabeli haditechnikát, s azt a fegyverzetet, mely a „felkelés katonai magvának" jutott.

A sereg harci szelleméről szép példákat láthatunk a könyvben. Különösen azok a jobbágyok tűntek ki vitézségükkel, kik hazájukkal együtt otthonukat is védelmezték. „Számukra nem volt mindegy, hogy az ellenség ellen házuk küszöbén, többszáz kilométerrel odébb, vagy esetleg a határon túl Thököly katonájaként harcolnak." Harci-szellemüket nem az ellenség ágyúi törték le, hanem az árulás. Sok nemes csak kényszerből csatlakozott a kurucokhoz, s az első adandó pillanatban megszöktek, vagy elárulták a felkelés ügyét. Csökkentette a felkelők katonai erejét az a tény is, hogy a rendelkezésre álló rövid idő alatt nem lehetett katonai szolgálathoz nemszokott tömegekből, erős, ütőképes, fegyelmezett hadsereget kovácsolni. Mégis a felkelők részéről elkövetett hibák ellenére, joggal állapította meg Benczédi, hogy a hegyaljai felkelés küzdelmekben és hőstettekben gazdag korszak volt.

A könyv, bár vannak benne törések, hiszen szükségszerűen birkózik benne a tudományos igény és a népszerűsítő jelleg, egészében véve jól sikerült. Használható, jó munka, mely jelentősen megkönnyíti történelmünk tanítását és tanulását. Külön kell megemlékeznünk a könyv stílusáról, szép, erőteljes magyar nyelvéről, melyben kár, hogy néhány anakronisztikusnak ható szépséghiba bennfelejtődött. Dicséret illeti Benczédit a fejezetcímek szerencsés kiválasztásáért is, melyek rögtön az olvasó elé idézik a kuruckor hangulatát. Elénkidézi annak a felkelésnek a szellemét, melyet bár levert a túlerőben lévő ellenség, de amelyről méltán mondhatjuk: „Annyira a tűz meg nem oltatott, hogy pislogása ne légyen." Mert ezt a tüzet nem lehetett elfojtani.

Kovalcsik József

VARGA JÁNOS:

NÉPFELKELŐ ÉS GERILLAHARCOK JELLASICS ELLEN 1848 ŐSZÉN

Budapest 1953. 339. o.

Az 1848—49-es magyar szabadságharc több tisztázandó kérdése közül a partizánmozgalmak, a népháborúk kérdésének feldolgozása is egyik fontos feladat volt. Régi történetírásunk — alkalmazkodva a népellenes politikai rendszerek igényeihez — lekicsinyelte, vagy teljesen figyelmen kívül hagyta népünk hősi erőfeszítéseit a 48/49-es szabadságharcban. Horthy-Magyarország képviselői még fokozottabban igyekeztek elködösíteni 1848 népének hősi küzdelmeit, igazi értelmét. Tették ezt azért, mert a növekvő munkásmozgalom és az agrárszocializmus terjedése növelték az uralkodóosztály félelmét a néptömegektől. Nem merték az agyonhajszolt proletárok és éhező zsellérek elé tárni az elnyomókkal vívott harcuk népi akcióit, gerillatevékenységét. Nem volt érdekük, hogy a nép széles rétegei a bennük lévő erő tudatára ébredjenek és megkíséreljék erejüket felhasználni nyomorgatóikkal szemben.

Varga Jánosnak ez a munkája az első sikeres eredménye annak a nagyobb méretű feldolgozásnak, melynek során az egész 48/49-es szabadságharcunkra kiterjedően feltárja a paraszti tömegek részvételét, a partizánalakulatok, népfelkelő csapatok tevékenységét az önvédelmi háborúban. Könyvében elsőnek vet fel és válaszol meg olyan fontos kérdéseket, melyeket eddig szakirodalmunk nem oldott meg. Ilyen pl. az a megállapítása, hogy a Jellasics elleni népháború elsősorban a szegényparasztság népmozgalma volt.

Hasonlóan új eredmény történetirodalmunkban az, amit a nemzetőrség összetételében és funkciójában végbemenő változásról megállapít. Az eddiginél gazdagabb bizonyító anyag alapján tárja fel és világítja meg azt az összefüggést is, amely az ország függetlensége és a parasztság osztályérdeke között volt 1848 őszén. Új eredményeket tár fel az 1848-as őszi népháború egy-egy fontos fejezetének feldolgozásában is, mint pl. a székesfehérvári felkelés, az ozorai diadal, a Theodorovics-féle sereg elleni mozgalom.

A munka erénye, hogy a megkívánt részletességgel tárgyalja a politikai viszonyokat, az erőviszonyokat, a forradalom helyzetét. A feldolgozás jellege tudományos, megírásának módja, stílusa és pártossága érthetővé és hasznossá teszi a széles dolgozó tömegek előtt, de különösen néphadseregünk katonái előtt.

A szerző könyvének első fejezeteiben vázolja azt a társadalmi, politikai helyzetet, amely lehetővé és szükségessé teszi a népfelkelés megszervezését és megindítását.

A nemzet önvédelmi harca új szakaszába lépett, amikor Jellasics serege szeptember 11-én átlépte a Drávát. Elérkezett az az idő, amikor a népnek 1848 folyamán másodszor kellett beleszólni közvetlenül és döntő módon az események menetébe.

Arról volt szó, hogy a haladó erők megvédik-e azt az új társadalmi rendet, amelyet 1848 márciusában teremtettek maguknak. Az volt a kérdés, hogy a középnemesség vállalja-e a forradalom fegyveres harcának vezetését, vagy pedig cserbenhagyja a nemzet függetlenségének ügyét; a parasztság, a nép felsorakozik-e azok vezetése alatt, akiktől még sok követelnivalója van. A nemesség többsége nem akarta összeegyeztetni osztályérdekeit a nemzet általános érdekeivel. Ugyanakkor azt követelte, hogy a parasztság mondjon le osztályérdekeiről. A nemesség nem sokat tett a parasztság megnyerése érdekében, bizalmatlan volt a néppel szemben, ezért nem is hitt abban, hogy a nép képes megvédeni a nemzet függetlenségét. Inkább az Ausztriával való további függőséget akarta, minthogy osztályérdekéből engedjen.

Mindezek ellenére Jellasics betörésekor a nép megkezdte ellenállását. Úgyszólván spontánul kelt a haza védelmére. Ezzel a nép bebizonyította, hogy kész a haza megvédésére. A parasztságnak ezt a hon-

védő készségét kellett most már továbbfejleszteni, fokozni, szervezni. Erre a feladatra vállalkoztak a Kossuth köré csoportosuló liberálisok és radikálisok, akik eljutottak a parasztkérdés jelentőségének felismeréséhez — bár horderejének teljes felismerésére nem voltak képesek, aminek döntő oka osztálykorlátaikban rejlett.

E felismerés után alakulhatott ki az a nemzeti egységfront-politika, amely inkább a parasztságtól követelt áldozatot, mint a nemességtől. Ez a politika bizonyult az egyetlen járható útnak. A parasztság 48 őszén nem a megdöntött feudális rend maradványainak azonnali megsemmisítésétől tette függővé a szabadságharc vállalását.

Történészeinket foglalkoztatta az a kérdés, hogy 1848 parasztjai a kritikus ősztől kezdve alárendelték-e osztályérdekeiket a függetlenségi harc ügyének vagy sem. Az író rámutat arra, hogy a kérdés ilyen felvetése helytelen. Az adott helyzetet elemezve arra a megállapításra jut, hogy a magyar parasztság szeptemberben elsődlegesen 48 márciusa eredményeinek megtartásáért ragadott vasvillát és kaszát, hogy ezzel a feudális maradványok teljes megszüntetésének feltételeit is megteremtse. Jelen esetben a parasztság osztályérdeke az volt, hogy megvédje a már elért eredményeket, a további cél pedig, hogy osztálykövetelését teljes mértékben kiharcolja. 1848 őszén a már kielégített osztályérdekek védelme került előtérbe. A szerző itt azt a dialektikus összefüggést elemzi és mutatja be, mely az osztályharc és a honvédő harc között van.

E kérdések tisztázódása után kerülhetett sor a népfelkelés megszervezésére. Az uralkodó körök azonban a szervezés közben mindent megtettek, hogy elkerüljék az ellenforradalommal való összecsapást; még közben is lépéseket tettek a megegyezés érdekében. Tették ezt azért, mert a parasztsággal való osztályellentéteik megoldását egyoldalúan, a maguk szájaíze szerint akarták és ennek következtében féltek a parasztságtól.

Ismét a baloldal, Kossuthék ismerték fel a megoldás útját, a haladás irányát, amikor az összes hazafias erők összefogása érdekében az osztályharc kérdését nem élezték ki. A kormánybiztosok megszervezésével olyan szervezetet alakítottak ki, amely a nemesség számára is elfogadható volt. Végül is a nemesség többsége kénytelen volt a népet elfogadni fegyveres társának, mert erre kényszerítette a helyzet: a néptömegek nyomása, az ellenforradalom brutális támadása, a baloldali politikusok követelése és az az objektív tény, hogy tömegek nélkül nem lehet a szabadságharcot megkezdetni, folytatni. A szerző itt nagyon helyesen elemzi azt a kölcsönhatást, amikor a forradalom ingadozó vezetői erőt merítenek a nép harci szelleméből, ezek a forradalmi vezetők viszont magasra szítják a honvédő harc tüzét.

Varga munkája Kossuth személyét és történelmi nagyságát a népfelkelés megszervezésén és vezetésén keresztül mutatja be. Az esemé-

nyek menetén keresztül világítja meg azt, hogy a nép hogyan termeli ki vezetőit, többek között Kossuthot, aki felismeri a szabadságharc ügyének helyes politikáját és kifejezője lesz az általános nemzeti haladás ügyének. Hisz a tömegek történelemformáló erejében és a forradalmi gyakorlat tapasztalataira támaszkodva dolgozza ki a népfelkelés feladatát, formáját. A marxista történetírás módszerével eleveníti meg Kossuth forradalmi jellemének kialakulását, mozgósító, szervező hatását a tömegekre, a forradalom vezetőrétegére, az ingadozókra s az uralkodó osztály tagjaira. Bemutatja Kossuth katonai éleslátásának a gyakorlatban való érvényesülését. Részletesen foglalkozik a Kossuth által megfogalmazott népfelkelés elvi meghatározásával. Kossuth határozza meg a népfelkelők és fegyveres erők együttműködésének, a gerillaharc sokoldalú módozatainak gyakorlati alkalmazását. Különösen hangsúlyozza az ellenség üldözésének fontosságát és az ellenség teljes megsemmisítésére való törekvés döntő jelentőségét.

Ezekután az író bemutatja azt az összeszedett rablósereget, amelynek Jellasics volt a fővezére, akinek bécsi főnökei azt a szerepet szánták, hogy a magyar szabadság sírásója legyen. Az az ellenforradalmár elevenedik meg előttünk, akinek személyében a népek becsapásának olyan sokoldalú aljas taktikája összpontosult. Jellasics seregének bérenc és rabló jellegét mutatja, hogy fegyverrel a bécsi udvar látta el, élelmezését pedig a magyar nép kirablásával akarta kielégíteni. Jellemző a sereg erkölcsi állapotára, hogy tisztjei rabló-főnöknek tekintették magukat. Érthető, ha a katonák nem érezték a háborút igazságos ügynek, és a bécsi udvar hiába küldte kezdetben a fegyvereket és a pénzt, ennek ellenére harci képességük alacsony értékű maradt. Ez a 35 ezer főnyi sereg és a Roth-féle 10 ezer főnyi tartalékhadtest kelt át szeptemberben a Dráván, hogy Bécs parancsára megfojtsa a magyar forradalmat és visszaállítsa Magyarországon a gyarmati kizsákmányolást.

A magyar uralkodóosztály a nép megnyerését és a népfelkelés megszervezését mindezideig nem vitte előbbre olyan mértékben, mint ahogyan azt az alsó rétegek lelkesedése és a forradalom krízise elvárta volna tőle. Ezt a helyzetet tükrözte az az állapot is, hogy a betöréstől kezdve a dél-dunántúli magyar haderő parancsnoka, Teleki, szabad utat akart engedni Jellasicsnak ahelyett, hogy aktív védelemmel időt nyert volna az ellentámadás előkészítésére. Most is és később is az uralkodó osztály ingadozó rétegét a megalkuvás, az ellenséggel való kibékülés politikájának kísérlete vezette.

Nem így volt ez a felkelő nép részéről. Varga János az új kutatási eredmények dokumentálásával tárja fel, hogy a szeptemberi napokban kizárólag a népfelkelők szálltak szembe az ellenséggel. Zala és Somogy megye 60 ezer parasztja állt talpra az első szóra, melyet a kormány csak nagyon bizonytalan, ingadozó elhatározással tett meg. A nép persze nem

ingadozott és itt világít rá az író élesen, hogy Dunántúl parasztjai azért tudtak hősiesen harcolni, mert meggyűlölték az ellenséget, és ilyen rablósereggel szembekerülve döbbentek rá, hogy mit jelent számukra a haza, a szülőföld védelme. A legszegényebb néprétegek nagyszerű megnyilvánulásán keresztül mutatja be legigazibb hazafiságukat. Ezek a rétegek szenvedtek a legtöbbet a rablósereg pusztításaitól, nekik volt a legkevesebbjük, de azt mind elrabolta az ellenség, míg a grófok és püspökök vagyonát maga Jellasics védte meg fegyveres őrségével.

A népfelkelők kezdeti tevékenységére, de a továbbiakra is jellemző a spontán megnyilvánulás, alkalomszerűség, az összehangoltság hiánya. Itt azonban az író a vezetés ingadozó, sokszor gyáva és áruló magatartásának tényét bizonyítja be. Mindezek ellenére az adatok azt bizonyítják, hogy a nép partizántevékenysége az egész Dunántúlra kiterjedt. A népfelkelők nagyszerű, merész akciókat hajtottak végre. Megakadályoztak minden utánpótlást és bezárták a gyűrűt Jellasics körül Somogy és Zala felől. E harcokban megnyilvánuló spontaneitás megadta az alapot és kitermelte a vezetőket is, akik a továbbiakban irányították a mozgalmat.

Kossuthnak a partizántevékenységről adott útmutatásai a pákozdi harcokban és az ozorai diadalban érvényesültek a legjobban, ahol a partizánok egyidejűleg támadtak a honvédekkel és komoly részük volt a győzelem kivívásában. A Pákozdnál kibontakozó harchelyzetbe kapcsolódnak be a pátkai partizánok. A harc kritikus pillanatában közreműködő pátkaiak tevékenységén keresztül mutatja be az író a magyar nép egységének megható példáját. A csata színhelye környékén felkelt népnek nagyrésze volt abban, hogy az ellenség balszárnya nem tudott áttörni Lovasberény felé, és lehetetlenné tette, hogy döntő fordulatot kezdeményezzen.

A felkelt nép tehát helytállt abban a csatában is, amely hazánk sorsa felett döntött. A pákozdi győzelem a felkelő nép és a honvédsereg együttes erőfeszítésének diadala volt. A további feladat az lett volna, hogy a szétzüllött és kisebb részekre bomlott menekülő ellenséget felmorzsolják, megsemmisítsék. Ennek a feladatnak a megoldását ismét a tehetetlen — mondhatni áruló — főparancsnok akadályozta azáltal, hogy nem kezdte meg az üldözést, hanem lehetővé tette az ellenség menekülését. Ennek ellenére a pákozdi győzelem morális hatása még a távolabbi vidékeken is éreztette hatását. A nép a tőle telhető módon megkezdte a császáriak üldözését, és mindenütt fellángolt a partizánmozgalom, ahol érintkezésbe kerültek a menekülőkkel.

Köztudomású, hogy a pákozdi csata után Jellasics serege nem szenvedett nagyobb vérveszteséget és mégis a Bécs felé való szökés útját választotta. A szerző elemezve ezt a helyzetet, Jellasics szökésének döntő okául tárja fel azokat az adatokat, melyek szerint a felkelt nép félelmes ereje tette teljessé a megvert ellenség demoralizálását. Ezek után került

sor a székesfehérvári népfelkelők nagyszerű akciójára, amikor a Jellasics által hátrahagyott őrséget lefegyverezve, nagymennyiségű tartalékanyag birtokába jutottak. A fehérvári felkelés is spontánul kezdődött, azonban sikerült menetközben megszervezni és olyan hőstettet végrehajtani, mely Fehérvár történetében páratlanul áll.

Azok a megmozdulások, melyeket a pákozdi harcok, a fehérvári akció és a környező falvak gerilla-tevékenysége jelentett, ezek készítették elő a még fényesebb ozorai diadalt.

Roth tábornokhadteste képezte Jellasics seregének tartalékát, melynek az lett volna a feladata, hogy a magyar főváros elözönlése előtt egyesüljön a főseregg el. Ez a 9—10 ezer főnyi hadtest Somogy déli részén kelt át a Dráván és Székesfehérvár irányába törekedve a főseregéhez hasonló vandalizmussal pusztított. A vagyonos polgárok és a megye főtisztviselői nem mozgósítottak felkelésre. Baranya népe azonban hamarosan meggyőződött arról, hogy az ellenforradalom milyen szerepet szánt Magyarország népének. A környező falvak népe az erdőből, a hegyekből mindenütt követte a vonuló ellenséget és lecsapott rájuk, ahol tehette. Sok merész akciót hajtottak végre, melyek közül legjelentősebb volt az a bravúros tett, melynek eredményeként hatalmas mennyiségű lőszer került birtokukba.

Hasonlóan Jellasicshoz, Roth is azért választotta a menekülés dicstelen útját, mert a felkelő nép erre kényszerítette. A nép bosszúja elől menekülő hadtest állandó szorongattatások közepette ért el a dél-ozorai útmenti völgybe, ahol elérte megérdemelt végzete. Az író itt azt az izgalmas helyzetet mutatja be, amikor az ellenség megdöbbenve, erkölcsileg megbénítva, 15 ezernyi népfelkelőtől körülfogva fizikailag is megtorpan. A környező dombokon ezernyi és ezernyi kasza csillámlott, amikor Csapónak, a tolnai népfelkelők parancsnokának feltétel nékül megadta magát a körülfogott sereg.

A történeti irodalomban vita folyt arról, hogy kit illet meg az ozorai győzelem dicsősége, ugyanis az ellenség fegyverletétele előtt megérkeztek az üldöző magyar sereg egyes részei is, és a körülzárás ekkor vált teljessé. Varga hivatkozva Kossuth értékelésére, hangsúlyozza, hogy Ozora nem véletlenül és elszigetelt fegyvertényként vált az ellenség végzetévé, hanem a diadalt népünk megmozdulásainak, partizánakcióinak egész sora készítette elő. Kossuth elégtétellel győződhetett meg, hogy helyes úton jár, amikor szükség esetén a felkelő népi tömegekkel is visszaverhetőnek tartotta az ellenforradalom támadását. Ozora igazolta, hogy a népfelkelés a rendes hadsereg mellett betölti honvédelmi szerepét.

Jellasicsnak sikerült átmentenie seregét Ausztriába anélkül, hogy komolyabb ellenállással találkozott volna. Az adatok azt bizonyítják, hogy az ellenségnek ezt a főtáborát is könnyen Rothék sorsára lehe-

tett volna juttatni. A népfelkelők eddig is azt bizonyították, hogy készen állnak az ellenség teljes megsemmisítésére. Azonban a 20.000 főnyi magyar haderő vezetésében a szabotázs, árulás uralkodott és a hadműveletek egész idején meglátszott az, hogy Mogának nem volt szándékában az ellenség megsemmisítése. Ezt az alkalmat használta ki az ellenség, hogy kétségbeesett futással meneküljön a nép bosszúja elől.

Varga János következetesen elemzi az egyes osztályok, rétegek magatartását a 48 őszi népfelkeléssel kapcsolatban. Feltárja a népfelkelés sikereinek igazi forrásait. Felsorakoztatja az igazi hazafiakat, akik ott küzdenek az első sorokban. Ezek között jellemző módon találunk mestereembereket, kisnemeseket, városi munkásokat, pásztorokat, cselédeket, napszámosokat és a legnagyobb tömegben zselléreket. Ezek között találjuk a vidéki intelligencia azon elemeit, akiknek érdeke volt a forradalom győzelme, mert szabad életet, felemelkedést biztosított számukra. A népmozgósítás programmja a parasztság körében váltott ki legnagyobb visszhangot, mert nekik volt leginkább érdekük, hogy a reakció erői ne tudják visszahozni a robotot és az úriszék világát. A szerző itt különös figyelmet fordít a parasztságon belüli osztályellentétek megjelenésének tényére. A forrásanyag alapján helyesen látja a különbséget a parasztság egyes rétegeinek magatartásában, amely a honvédő harc folyamán mutatkozott meg. Ezek szerint nagyon keveset mondhatunk a gazdag parasztok hőstetteiről, de a cselédek, napszámosok és zsellérek példamutató bátorságáról, hazaszeretetéről annál többet. A parasztságon belüli rétegeződés mellett rámutat a parasztság közös érdekén alapuló egységére is.

A szeptemberi veszély idején Kossuth a nemzetőrségben is ezekre a szegényebb, elszántabb, bátrabb rétegekre akart építeni. Eddigi történetírásunk a nemzetőrség összetételével foglalkozva azt állapította meg, hogy a nemzetőrök között szegényebb parasztok nincsenek. A szerző kimutatja, hogy a nemzetőrség fennállása alatt mind funkciójában, mind pedig osztályösszetételében gyökeres változáson ment keresztül és csak ezek után válhatott a nemzetőrség a népfelkelők és partizánharcok magjává.

Varga nemcsak a hazafias erőket sorakoztatja fel, hanem azokat is, akik az ellenséget támogatták, a népfelkelést leszerelni igyekeztek, szabotáltak gyávaságból, számításból, a néptől való félelmükből vagy egyenesen felbérelt ügynöki megbízásból kifolyólag. Ezek között találjuk elsősorban a gazdag polgárokat, kalmárokat, megalázkodó megyei tisztikart, tiszttartókat, földbirtokosokat, a néptől távolálló papokat és szolgabírákat. A középnemesség ingadozó rétegének e tekintetben is megmutatkozott kettős arculata. Egy részük nyílt árulóvá lesz, más részükre jellemző a polgári forradalmaknak az a sajátossága, hogy az ellenforradalom fellépése idején fokozott mértékben aktivizálódik és így kénytelen fegyveres szövetségesének elfogadni az elnyomottakat. Az ingadozó közép-

nemesség azért választhatta a behódolás helyett a küzdelmet, mert alulról bátorítást, ösztönzést kapott. A belpolitikai eseményeknek azt a sajátosságát fogalmazza meg itt a szerző, amikor a népfelkelés a balratolódás lendítőkerekének szerepét tölti be.

Nem így állt a helyzet az arisztokráciánál és nemesség jobboldali rétegénél. Ezek csak az alkalmat várták és keresték, hogy a népfelkelőket és nemzetőröket leszereljék. Ezt az alkalmat a schwechati kudarc után ki is akarták használni. A schwechati vereséget a magyar uralkodóosztály mindenképpen a népfelkelők rovására szerette volna írni, holott a csata szerencsétlen kimenetele szükségszerű következménye volt az Ausztriába való behatolás katonai és politikai előkészítetlenségének.

Mindezek ellenére a népfelkelő és partizánharc eszméje nem bukott meg, mert a nép igazi vezetője Kossuth és a baloldal azon voltak, hogy az újabb nagy támadással szemben még fokozottabban bevonják a néptömegeket és új alapokra helyezzék a harcot. Az őszi népfelkelés fogyatékosságaiból tanulva Kossuth újult erővel folytatta a partizánháború szervezését.

A szerző bátor elméleti általánosításokkal segíti elő az egész munka alapos áttekintését, könnyebb megértését. Miután tisztázza az egyes részletkérdéseket, néhány döntőjelentőségű megállapításával összegezi a népnek az 1848 őszi függetlenségi harcban játszott szerepét.

A népfelkelésnek döntő szerepe volt abban, hogy a magyar szabadságharc ügye nem bukott el mindjárt 48 őszén, hanem visszautasította a reakció legelső nyilt támadását. A népfelkelés eredménye hozzásegítette az országot ahhoz, hogy összeszedje erejét és a reakció újabb támadásáig haderőt teremtsen, amely 1849 tavaszán győzelemre vitte fegyvereit. A népfelkelők ahhoz is hozzájárultak, hogy az ellenségtől elvett fegyverekkel egészítsék ki a magyar katonák fegyverzetét — különösen az első időkben.

A nép megmozdulása a becsületes elemekben megerősítette a végső győzelem hitét és a harc bátor folytatására ösztönözte őket.

A népfelkelés a későbbi honvédség előiskolájának bizonyult. Az ellenséggel szemben tanulták meg igazán szeretni a hazát és így váltak a harc folyamán a reguláris sereg harcosaivá.

A nép tudatára ébredt mérhetetlen erejének és megtanult győzni. Minden egyes sikerült partizánakció újabb bizalmat öntött a népbe és fokozta benne a teljes győzelem hitét. A hadsereg és a hátország népének egysége jött létre 48 őszén, amikor a népfelkelők sikerei erősítették a születő hadsereg bátorságát. A katonák érezték, hogy azért a népért ontják a vérüket, mely maga is aktívan vesz részt az ellenség szétpriásában.

Ebben a harcban a dolgozó nép létéről volt szó, igazságos ügyről volt szó és itt mutatkozhatott meg az az egység is, amely Dunántúl nem-

zetiségei között alakult ki ebben az időben, az ellenforradalommal szemben. A népfelkelés eredményeként az ellenség megdöbbenve győződött meg arról, hogy Magyarországon nem egyszerűen egy lázadó pártról van szó, hanem a magyar nép döntő többségének olyan mérvű egységéről, amelyet eddig még nem tapasztaltak.

Varga János munkájával nagyban hozzájárult ahhoz, hogy 1848 dicső harcán keresztül is bemutassa a népnek, mint a történelem alkotójának szerepét. Eddig ismeretlen forrásanyag alapján nemcsak feltárja a nép hősi harcát, hanem szabadságharcunk egyik fontos problémáját tisztázva, meg is védi a népfelkelés becsületét, áldozatvállalását azokkal a rágalmakkal szemben, melyeket az elnyomó osztályok és azok képviselői szórtak rá a multban.

A magyar nép az 1848—49-es szabadságharcban olyan hőstetteket hajtott végre, amelyekre csak hazáját szerető nép képes. Ezek a hőstettek több mint egy évszázad távlatából is fényesen ragyognak felénk és lelkesítő példájukkal hazánk fokozottabb védelmére kötelezik a népfelkelő hősök unokáit.

Babinszki Mihály hadnagy

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

ADATOK I. RÁKÓCZI GYÖRGY TÜZÉRSÉGÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

1.

1632. január 15.

Fogarasi vár leltárának tüzérségi vonatkozású részletei.

. . . . . .

BÁTHORY BÁSTYA

Az Báthory bástyán vagyon négy öreg faltörő falkony, no. 4.

1. Első álgyú 50 mázsás, 25 fontos golyóbisú, Ferdinánd címere alatt, agya és kerekei romladozottak, minden vasai éppen megvadnak.

2-dik falkony 23 másás, 6 fontos golyóbisú, ugyan Ferdinánd címere alatt, agya és kerekei jók, vasasok, minden szerszámostul.

3-dik falkony 24 másás, 6 fontos, Sólyom nevű, Mihály vajda címere alatt, agya és kerekei jók, vasasok, minden szerszámostul.

4-ik falkony 30 mázsás, 8 fontos, Báthory Boldisár címere alatt, minden szerszámai jók, vasasok.

Ezen bástya alatt lévő kasamatában vagyon két mosár álgyú, háromhárom másás, melyekben jár három fontos kő golóbis, no. 2.

Azon kasamatában festett paisok no. 97.

Ezen bástyán levő fedés alatt vagyon lövő szerszám eleiben való új vasas tengelyek, ki nagyub s ki kisebb no. 12.

Álgyú eleiben való új vasas kerék no. 3.

Ismét két öreg álgyú eleiben való vasas kerék no. 2.

Egy ó vasas tengely, álgyú alá való no. 1.

. . . . . .

Egy salétrom főző üst no. 1.

. . . . . .

Álgyú vonni való öreg kötél tizenhat öl, continet libras no 90.

Ezen bástyán lövő szerszám alá való új vasas tengely rudastul vagyon no. 4.

Vas nélkül való új rudak tengelyestől no. 5.

Öt hosszú nyelű vasas horog no. 5.

Álgyú alá való vasas gyámol talp no. 1.

. . . . . .

Ezen bástyán három sereg bontó no 3.

Első sereg bontó tizenhat csövű, minden szerszámostul vasas no. 1.

Második sereg bontó hét csövű, vasazatlan fakó kerekeken álló no. 1.
Harmadik sereg bontó is hét csövű, fakó kereken álló no. 1.

PORHÁZ

Az két bástya között levő új por házban vagyon álgyú por centenarii no. 28.
Szakállos por vagyon centenarii no. 8.
Puska por vagyon centenarii no. 4.

AZ VÁROS FELŐL VALÓ ELSŐ ÚJ BÁSTYA

Az Báthory bástyáról az üdvezült urunk [Bethlen Gábor] bástyájára menvén, vagyon rajta négy falkony no. 4.

1. Első falkony 25 más ás, 8 fontos golyóbisú, Rudolphus címere alatt. Agya, kerekei vasasok.
2-dik falkony harminckét más ás, tíz fontos, moldovai vajda címere alatt, agya nélkül.
3-dik falkony 25 más ás, 6 fontos golyóbisú, címer nélkül, agya és kerekei vasasok.
4-dik falkony 30 más ás, 6 fontos golyóbisú, halhéas, Csuka nevű, szebeni váras címere alatt, agya és kerekei vasasok, csak hogy igen régiek.
5-dik egy hosszú sebes tarack, nyolc más ás, két fontos, Bekes Gáspár címere alatt, agya és kerekei vasasok.
6-ik sebes tarack nyolc más ás, két fontos, medve címerű, agya és kerekei vasasok, minden szerszámostól.

. . . . . .

HARMADIK BÁSTYA

Az üdvezült urunk csináltatta második új bástyán vagyon egy öreg falkony, huszonöt más ás, hat fontos, címer nélkül, agya és kerekei jók, vasasok.
Ugyan itt két öreg álgyú alá való vasas kerék no. 2.
Porszárasztó két tábla no. 2.

. . . . . .

AZ KÉT KŐFAL KÖZÖTT VALÓ MÁSODIK PORHÁZ

Fekete ón vagyon benne három más a, centenarii no. 3.
Álgyúhoz való három öreg karikás derék szeg no. 3.
Álgyú tengely végiben való szeg no. 8.
Álgyuhoz való öreg horog vas karika no. 1.
Két széles tálnér vas karika no. 2.
Álgyúhoz való öreg vas karika no. 1.
Egy tekenőben holmi dirib darab töredezett vas szeg, álgyúban való.
Pornak való fenyű tonna no. 2.

Az urunk első bástyáján levő agy nélkül való öreg falkonnak minden nemű vas szerszámai itt éppen vadnak.

Olvasztott fenyű szurok vagyon librae no. 58.

Kénkő vagyon centenarii no. 2. librae 52.

Olvasztatlan fenyű szurok centenarius no. 1

NEGYEDIK BÁSTYA

Az üdvezült urunk építtette harmadik bástyán vagyon egy Philemile nevű új álgyú, harmincöt más*s, tíz fontos, az maga címere alatt, minden szerszámai jók, újak és vasasok.

2-dik falkony húsz más*s, hat fontos, maga címere alatt, minden szerszámai újak és vasasok.

3-dik falkony húsz más*s, hat fontos, maga címere alatt, minden szerszámai újak és vasasok. ...

4-dik új falkony húsz más*s, hat fontos, maga címere alatt, minden szerszámai jók és vasasok.

5-dik ó falkony huszonöt más*s, hat fontos, címer nélkül, minden szerszámai jók és vasasok.

. . . . . .

Az tüzelő kasamatában egy nagy öreg mosár álgyú, húsz más*s, harminc fontos kő golyóbissal járó, minden szerszámai jók és vasasok.

AZ TOMORI BÁSTYÁN vagyon egy sugár hosszú tarack, 8 más*s, egy fontos golyóbisú. Ugyanott más falkony, 14 más*s, 4 fontos golyóbisú, minden szerszámostul megvadnak.

. . . . . .

Az kapu felől való kasamatában vagyon egy nagy öreg négy karikás mosár álgyú, tíz más*s, tizenöt fontos kő golyóbissal járó, egyik kerék talpa vasazatlan, egyéb szerszámai mind vasasok.

. . . . . .

Az kapu felet való porkolábok házán feljül vagyon egy kis falkony, 12 más*s, hat fontos golyóbisú, minden szerszámai jók, vasasok.

Ugyanott egy hosszú sugár tarack, hat más*s, másfél fontos golyóbisú. Maylat címere és neve alatt való, egyik kereke vasas, másik vasatlan

Ugyan ott álgyú vonni való kötelek no. 13.

[összesen 370 öl, súlya 1283 font].

. . . . . .

Álgyú vonni való öreg vas láncok no. 4.

[34—37—53—39 szemből állók].

. . . . . .

Puska pornak való üres fenyű tonna no. 1.

Ezen házban egy deszkával által rekesztett kamara, melyben vagyon nagy öreg szakállos no. 121. Az tizének agya nincsen.

Vagyon hét rendbéli polcokon álló tüzes szerszámmal teli csinalt csupor, az mint az porkolábok mondják. no. 1400.

Ugyan ott kivető tüzes kalács no. 24.

Sáncban kihányó szeges csöves lud vagyon no. 20.

Hosszú rudakra épittett sáncban kivető ludak csövöstül no. 26.

Ostromra kihányó csövös golyóbisos poros gömbölyeg tüzes szerszám no. 80.

Tarack golyóbis öntő forma no. 2.

Szakállos golyóbis öntő forma no. 4.

Fából csinált ostromra kihányó tüzes csövök porral, golyobissal rakattak no. 76.

Pornak való fenyű tonna no. 3.

Két tonna kanótt no. 2.

Golyóbis nélkül való szakállos töltő no. 100.

Kerék talpára való két darab vas no. 2.

Álgyú tengely végében való két öreg vaskarika no. 2.

. . . . . .

DESZKÁBUL CSINÁLT KONYHA

. . . . . .

Álgyúk alá való vasas kerekek jók, no. 28.

Ugyan ott álgyú alá való vasas kerekek töredezettek vadnak, no. 4.

Egy álgyú alá való vasas gyámol talp, no. 1.

AZ ÖREG GRÁDICS ALATT VALÓ HOSSZÚ BOLTBAN

. . . . . .

Vagyon külömb-külömb féle lövő szerszámokban való golyóbis.

Első ládában hat fontos álgyú golyóbis vagyon no. 250.

Második ládában nyolc fontos álgyú golyóbis no. 355.

Harmadik ládában három fontos tarack golyóbis no. 1065.

Negyedik ládában négy fontos tarack golyóbis no. 140.

Ötödik ládában tíz fontos álgyú golyóbis no. 50.

Hatodik ládában fél fontos siska golyóbis no. 460.

Ezekhez nincsen lövő szerszám.

Hetedik ládában tizenöt fontos álgyú golyóbis no. 65.

Nyolcadik ládában vagyon 20 fontos álgyú golyóbis no. 8.

Ezekhez nincsen lövő szerszám.

Kilencedik ládában vagyon egy fontos tarack golyóbis no. 400.

Tizedik ládában vagyon két fontos tarack golyóbis no. 1216.

Tizenegyedik ládában vagyon másfél fontos tarack golyóbis no. 840.

Tizenkettedik ládában vagyon 25 fontos golyóbis az legnagyobb álgyúhoz való no. 3.

Ezen ládában vagyon 40 fontos álgyú golyóbis no. 2.
Ez két rendbélinek nincsen lövő szerszáma.
Szakállos golyóbis vagyon no. 500.
In summa promiscui maior et minor.
Ugyan itt vas sulom egy nagy öreg tetéz cseberrel vagyon no. 1.

TYUKÁSZ HÁZ

. . . . . .

Ezen tornáczban... három álgyú agyainak kiszabott fái, tölgyfából csinált, minden szerszámával, csak vasazni kell no. 3.

Azon kívül hét álgyú agyainak való tölgyfából kifaragott deszkak üszegében no. 7.

. . . . . .

EGY HOSSZÚ SZIN

. . . . . .

Álgyúnak való kiszabott tengely fák no. 6.

. . . . . .

Ez mellett kívül vagyon egy nagy rakásba álgyú kerékhez való külő fa.

Másik rakásban vagyon mellette egy nagy rakás álgyú kerékhez való talpfa.

Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptiones 14/39. 32. folio levél.

2.

1646. július 21.

A nagykállói salétromfőző ház leltára

Inventarium instrumentorum et aliarum rerum ad inspectionem salis nytri domus destiliationis pertinentium in oppido Nagy Kallo factum, ad mandatum illustrissimi ac celsissimi principis domini domini nostri clementissimi ad manus egregii domini Stephani Horvat de Szekely salis nytri inspectoris et cumulatoris per manus egregii domini Danielis Cseresniey antea eiusdem salis nytri cumulatoris resignatorum. Praesentibus Stephano Babay iuniore provisore et tricesimatore Kalloviensi, Petro Thuri alias Eötues, Johanne Szent Mihali iurato notario Kalloviensi, Georgio Literato Sarnoczay tricesimae Kalloviensis rationistae, Christophoro Hanszdorfler artellariorum magistro eiusdem Kalloviensis et Joanne Matis. Anno 1646. die 21. Julii.

Az salétrom eresztő ház fundussánál, benne való instrumentomokkal, ahoz tartozókkal. Az eresztő házban egy katlan főző üstével, mely beli vagyon tapasztva és környül annak rendi szerint deszkával felcsinálva, az alja téglával rakva.

Lúgos kád nyolc, födelő kád egy, szaporító kád egy, salétrom aluvó tekenyű nyolc.

[Más kézzel]: Az kádaknak négyét Gávára *[I. Rákóczi György családi birtokára]* vitette praefectus uram *[Debreczeni Tamás jószágkormányzó]* az ispánnal iuxta quietantiam.

Az udvaron négy hitván tekenyű, désa négy, rocska négy, vas ásu három, kapa egy, tajtékmerő réz kanál egy, csákány egy, nyeles lúg merető kettő, egy kút az eresztő házban, egy hitván veder benne, egy fa csiga az kúton.

Egy tekenyő emelő csiga is rúdjával együtt. Tizenhárom új réz üst az eresztő ház kamara padján.

[Más kézzel]: Ezeket Gávára vitette praefectus uram Baniaj Jánossal, kiről extál quietantia.

Vagyon egy mása tizenhat vas glóbisával együtt, mely teszen hat mását, egy korcsolya, egy padrajáró lajtorja.

Vagyon eresztett salétrom négy hordóban tizennégy mása és hét font, centenarii 14/7.

Vagyon salétrom eresztő házbul nyíló két ajtójú kamara, melyben vagyon eresztetlen salétrom százhúsz mása, centenarii no. 120.

Azon kamarán vagyon két felé nyíló fenyő deszkából csinált ajtó, vas sarkakra, kettő.

Azon kamarában vagyon fenyő deszkábul csinált salétrom szárasztó három láda.

Vagyon az eresztő házban tizenkilenc fenyű deszka folyó gerendákon rakva, hogy az madarak az eresztett salétromban ne rusnyálkodjanak, kirül Czeigbart uram quietantiát kíván.

Az eresztő háznak padján vagyon munkácsi hordó üres, kit udvarbíró uram adott no. 90.

Vagyon az eresztő házon két felé nyíló fenyő deszkábul csinált ajtó vas sarkokon kettő, vagyon két lakatt.

Azon salétrom eresztő háznál vagyon egy szoba pitvarostul és pitvarbul nyíló kamara.

Az szoba végében vagyon egy hosszú kamara, kiben hatvan hordó salétrom elfér, az kamara végében vagyon egy kis kert.

Vagyon a salétrom ház eresztő udvaron egy kazal fal, salétrom eresztéshez való, az salétrom eresztő ház pedig éppen zsindelyes.

[Harmadik kézírással]: Pénzt administrált, adott in paratis kilencszáznyolcvanegy forint huszonkét pénz. In restantiis harmincnyolc forint. Item maradék eresztett salétrom egy mása.

[Pecsétek, alattuk]: Stephanus Babay iunior mp. Petrus Eötues mp. Joannes M. Szent Mihalinus mp. Georgius Sarnoczai mp. Christoph Zeigbart, Matis Janos.

Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum Familiae Rákóczi f. B. 1608. fol. 423—424. 2 folio levél.

3.

Hermann Liders ágyúöntő levelezése

a)

(Sárospatak, 1647. június)

Hermann Liders ágyúöntő kérvénye Debreczeni Tamáshoz, a magyarországi Rákóczi-birtokok jószágkormányzójához

Herman Lyders álgyú öntőnek alázatos supplicatioja Kegyelmedhez.

Kegyelmedet Uram, kelleték alázatosan megtalálnom, mivel immár ugyan sok az munkám, az mellyet míveltem, mellyekről számot nem vetettem, mivel pedig, Uram, én írástudatlan ember vagyok, el is feletkezem. Annak felette, Uram, szükségim is sokak vadnak, mind magamra s mind legényimre nézve, az gazdámnak is sokkal vagyok adóss.

Kegyelmednek azért, Uram, alázatosan könyörgök, mint uramnak, Kegyelmed adjon négy száz forintot, vehessem valami hasznát szolgálatomnak, mert így apránként semmi látattya nincsen sok dolgaimnak, alig győzöm csak a legényimet is. Vettetne Kegyelmed számot is az én munkám felől, látnám miért fáradtam s mi haszna munkámnak. Mellyet Kegyelmednek, mint uramnak, alázatosan megszolgálom.

b)

Sárospatak, 1647. június 6.

Debreczeni Tamás válasza

Végezd el csak dolgodat, megfizettetek én, de valamig el nem végezed, addig nem adatok. Ahol azt írod: számvetésed nem volt, nem emlékezel reá, de vagyon számvetésed az elein való öntésidről s contentatiód is azokról. Azolta az mit míveltél, ismég számot vessenek. Csak végezd el ez utolsókkal való dolgaidat s ha mivel adós leszünk, mingyárást megfizettetem. In Sáros Patak, die 26 Junii, anno 1647.

Debreczeni Thamas mp.

c)

(Sárospatak, 1647. június)

Hermann Liders viszontválasza

Hermann Liders replicatioja Kegyelmedhez.

Kegyelmed, Uram, megbocsásson, ha Kegyelmed énnékem pénzt nem adat, én egyedül nem dolgozhatom, mert az legényim elmennek, ha nem fizethetek. Valami hitván ruhát is csináltattam, melynek az árrával most is adóss vagyok. Az miről Uram, számot vetettek velem s contentáltak, én arról nem kérek, hanem az ki még számvetetlen, arra kérek. Kegyelmed adasson arra, félben immár nem hagyom, ha Isten eddig rá segített, immár Istennek hála, az könnyebb fele vagyon hátra.

d)

(Sárospatak, 1647. június 28.)

Debreczeni Tamás döntése

Az első számvetés után adgya be őkegyelme, mennyit öntött újra, ezen mingyárást számot vettetek őkegyelmével. Azt is megirassa, mikor mit adattam. In Sáros Patak, die 25 Junii, anno 1647.

Debreczeni Thamas mp.

(Debreczeni válaszai Liders kérvényére rávezetve.)

Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum familiae Rákóczi f. B. 1606. fol. 394. 2 kis levél.

e)

(Sárospatak, 1647. december)

Hermann Liders kérvénye a fejedelemhez

Saaros Patakon lakó Herman Liderss, Nagyságod ágyúöntője alázatosson könyörgök Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak.

Kegyelmes Uram, alázatosson kénszeríttetem Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak. Kegyelmes Uram, valami fizetésemben pénzbeli restál, immár Kegyelmes Uram az elmúlt napokban megbusítottam praefectus uramot ő kegyelmét fizetéssem felől, de ő kegyelme nem akarja kiadni, amíg a munka nem lösz készen. Kegyelmes Uram, mivelhogy sem magamnak mivel élni, a legényeket is nincs mivel fizettetnem, mivelhogy a legények engemet busíttanak mindennap, hogy fizethetnék meg nekik, könyörgök alázatosson Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, méltóztassék fejedelmi kegyelmességéből parancsolni, bár csak hatszáz forintot adgyanak ki, mert nincs mivel élljek, mivel a nélkül is még két ezer forint restál. Az mely hozzám való Nagyságod kegyelmességéért álgya meg az szent úr isten Nagyságod.

f)

(Sárospatak, 1647. december 21.)

Debreczeni Tamás javaslata a fejedelemhez

Kegyelmes Uram, az álgyú öntőnek Nagyságod parancsolta vala, úgy fizettessek, ne ő maradgyon adóssa, hanem Nagyságod neki, mert ő neki nehéz aztán fizetni, igen vigyáztam arra. Miolta ide jött, az mit itt öntött, immár ennyit fizettem neki, mint im az számtartóval leírattam. Az 24 taraszkokról számot vetvén régen vele, im most is adatok 200 forintot. Igen kellene ugyan, ha egyik belső porkoláb mindennap ugyan reá vigyázna, hogy mívelnének, mert sokszor nem kezdettek mívelni, de az praebendát ugyan elhorgyák. Óneki nincsen kára benne, mert ez télen pénzén kellene élni, ha elvégezné tisztítását és számot vethetném vele, de káros az sok praebenda. Ha mívelnek, agyák ki, ha nem mível,

akkor ne adnának. Károkat is tőn az öntésben, még azt is ki kellene tudni. Ha Nagyságod marad adóssa, meg fizethet kiről, de ha ő, nehéz lesz megvenni.

In Sáros Patak, die 21 X-bris, anno 1647.

Nagyságodnak alázatos szolgája

Debreczeni Thamas mp.

[I. Rákóczi György sk. döntése]:

Az 28 fontos 6 álgyuban megyen centenarii no. 378 librae 60, másájától f. 4/50, teszen f. 1693/25. Eddig attak neki f. 1700, többet kell most igirni, adasson pénzt neki in fabricam etc. 21. Dec. Sarospatak 1647.

[Az ágyúöntő kérvényére van rávezetve Debreczeni javaslata és a fejedelem döntése is.]

Országos Levéltár Kamarai lt. Archivum familiae Rákóczi f. B 1606 fol. 395. 2 kis levél.

g)

(Sárospatak, 1648. március.)

Hermann Liders kérvénye Debreczeni Tamáshoz.

Hermann Lider ágyu öntőnek alázatos suplicatioja Kegyelmedhez, mint urához.

Kegyelmednek, mint uramnak alázatossan jelentem. Kegyelmednek, uram, nyilván vagyon, én az mi Kegyelmes urunk ő nagysága munkáját minden alkalmatossággal, jó móddal Istennek kegyelmességéből elvégeztem. Kegyelmednek, mint uramnak alázatosan könyörgek, Kegyelmed hozzám való jó akarattya még én bennem meg nem hült, az Kegyelmed fogadássa szerént, annak okáért mint uramnak, Kegyelmednek alázatossan könyörgek, Kegyelmed, Uram méltóztassék parancsolni számtartó uramnak vagy exactor uramnak, vetnének számot velem és fizetnének meg, mivelhogy szolgáimnak is sokkal vagyok adós, azonkül a hol asztalt tartottam is, meg kel fizetnem. Továbbá ezen is alázatossan könyörgek Kegyelmednek, mint uramnak, az elmult napokban jelentettem Kegyelmednek, mint uramnak, hogy elsőben Lengyelországban mennék, tudni illik egy cantorra megjőnék az mi Kegyelmes urunk ő nagysága szolgálattyára.

Kegyelmednek alázatos méltatlan szolgála mint urától i. v. v. *[Kívül]:* Alázatos suplicatiomat nyútom nemes, nemzetes praefectus uramnak ő kegyelmének.

[Debreczeni Tamás kezével]: Exactor uram, Vízaknay Márton ur és számtartó uram vessenek számot ő kegyelmével és hozzák kezemhez, hogy fizethessek meg neki. De Pálházi István uram is ott legyen az számvetés-

ben, mert ő kegyelme erogált mind rezet, ónat. In Sáros Patak, die 20. Martii anno 1648. Debreczeni Thamas mp.

[Debreczeni döntése a kérvényre rávezetve.]

Országos Levéltár, Kamarai lt. Archivum familiae Rákóczi f. B. 1606. fol. 392. 2 kis levél.

4.

Dés, 1648. február 10.

A fogarasi udvarbírónak és porkoláboknak adott fejedelmi utasítás tervezetéből a tüzérségi vonatkozású pontok

Instructio pro provisore Fogarasiensi ac castellanis.

. . . . . .

3. Az árokban levő porházakat cserepeztessék meg mindjárást,

4. Az várbeli czejtházat is mindjárt cserép alá vegyék,

5. Az portörő malomnak igen jó erős kertet csináljanak körülle és az por szárasztó házat is jó móddal készítsék el, megzsindelyezzek és kő kéményaljat csináljanak neki,

6. Az bástyáknak hidlása megbontakozott, áldgyú-kerekeknek és lövőszerszámok agyainak, tengelyeinek renováltatása, ugy látjuk, igen kivántatik, készen is pediglen mind kifaragva, mind pediglen afélékhez való fáknak jó száraz helyben való készen állása mindenkor kivántatnék, azt is azért fogyatkozás nélkül vitessék véghez.

7. Az ispánokkal magok járásokból esztendőnként az szokás szerént fenyőviaszat, taplót, földhordó kosarakat avagy tekenőket administráltassanak elegendőt és azokat jó alkalmatos helyekben tartsák,

. . . . . .

14. Porhoz való tonnákat tölgyfából csináltassanak, mert az fenyőfa helyben is igen veszendő, de kiváltképpen utra semmirekellő, melyről parancsoltunk is az székekre,

15. Kanótot bővön, áldgyukhoz való köteleket is elegendőket csináltassanak. *[Rákóczi sk. széljegyzete]:* Ezt Fejérvárott kell véghez yitetni,

16. A salétromnak szorgalmatosson való főzettetésekre az arra rendelt embereknek gondja és vigyázása legyen,

17. Vas nélkül az várat semmi időben ne hagyják és ha mikor fogyatkozni kezdene, bennünket tempestive tudósítsanak,

18. Áldgyukhoz való csigákat az cejtházhoz kettőt is igen jókat csináltassanak,

19. Az hidakra oly gondviselés legyen, hogy ha mikor kivántatnék, öreg lövő szerszámot is ki és be fogyatkozás nélkül vonhassanak rajtok. *[Rákóczi kezével]:* Olton által

. . . . . .

24. Az lövő szerszámok gyujtó lyukainak, serpenyő fedeleknek vétessék mértékét az pattantyusokkal és alá vivén Fejérvára, öntessék meg, melyről parancsolni fogunk prefektusunknak.

. . . . . .

10. Februarii Des 1648.

Az utasítás többi pontja a vár építésével és élelmiszerrel való ellátásával foglalkozik.

Országos Levéltár, Rákóczi-Aspremont lt. c. 28. f. 2. no. 44. 2 folio levél.

5.

Dés, 1648. február 10.

A fogarasi pattantyúsok szabályzatának a fejedelem által felülvizsgált és jóváhagyott tervezete.

A fogarassi pattantyúsoknak instrukciójok és edictumok.

1. Mindenik pattantyús az ő gondviselése alá bizatott bástyákra úgy viseljen gondot, hogy ha mi fogyatkozás azokon és azoknak kasamatáiban levő lövő szerszámok és egyéb pattantyúsok mesterségét illető dolgokban lesznek, egyáltaljában nem más, hanem azon pattantyúsok fognak érette severe megbüntettetni, az kiket concernalni fog az dolog, mert mi az pattantyúsoknak heverésekre, részegeskedésekre és csak az városon való vándorlásokra nem akarunk fizetni. *[Rákóczi sk. széljegyzete]:* Igy kell, parancsolom.

2. Elrendelve legyen, hogy continue legalább kettő-kettő az pattantyúsokban éjjel és nappal az várban tanáltassék, melyet valaki az ő rendiben elmulat, elsőben ez pattantyúsoknak előttük járója három forint poenával büntesse meg, ha másodszor elmulasztja, az porkolábok értésére adván fogarassi főkapitánunknak, az kapu között való veretéssel büntesse meg, ha ki pedig harmadszor is azt cselekedné, halállal büntettesse meg érette. Hoc tamen excepto, ha az kin az rend volna, vagy betegség vagy más egyéb oly elmulaszthatatlan dolga occurálna, az fő pattantyús mestertől kérdezzék és nyerjen licentiát és az olyankor mást substituáljon helyette, az pattantyúsok kapitányának pediglen hon nem létében az várbeli porkolábóktól kérjenek arra való licentiát.

3. Valakin az rend leszen, hogy az várban benn legyen és az részegen tanáltatik akár éjjel s akár nappal, ha nappal, az porkolábok fogassák meg és ha az pattantyúsoknak előttük járójok hon vagyon, hívassák be, mutassák meg neki s azbeli excessusért elsőben egy nap és egy éjjel halassák az tömlöcben, avagy mindjárt az kapu között megveresse az előttük járó. A porkolábok minden kedvezés nélkül eljárjanak benne, toties quoties. Ha pedig északa tanáltatik részegen lenni az ő rendi szerént ben háló pattantyús, azt minden további való halogatás nélkül az

porkolábok megfogassák, tömlöcben tétessék, reggel az fő pattantyús mestert be hivatván, ugyan ott az várban az előttök járó, porkolábnak is jelenlétekben és több emberséges embereket is, mind németeket, magyarokat convocálván, törvént láttasson reája és első vétkéjért három forinttal büntesse, másodszoriért az kapu között igen erőssen megveresse, harmadszoriért pediglen fogarassi fő kapitánunk halállal büntettesse.

4. Ha mely pattantyús az várban veszekedik, grázdálkodik, porkolábokkal vagy egyéb várbeli szolgákkal az kapu belől veszekedik, árestáltassák az porkolábok és az előttük járójoknak értésére adván, az menjen be az várban és az mint feljebb is megirattak, convocáltasson emberséges embereket és ugyan ott az várban igazítsa el törvény szerént, nem kedvezvén egyik félnek is.

5. Ha valamely pattantyús az várban fegyvert vonszon, annál inkább ha embert sért, ha várbeli lopásban tanáltatik, vagy egyéb várnak és nekünk tartozó hűségek ellen való dologban, aféléknek érdemek szerént való megbüntetése fogarassi fő kapitánunk authoritássában leszen *[Rákóczi sk. egyszavas betoldása]:* utánunk, abhibeálni fogja mindazonáltal az pattantyúsoknak előttök járóját és több emberséges embereket is.

6. Ezeken kívül ha mi oly dolgok occurálnak az pattantyúsok között, vagy azokkal valakinek valami dolga leszen, az pattantyúsok kapitánya igaz törvént szolgáltasson felőle, kivel ha az peresek contentusok nem lesznek, fő kapitánunk eleiben trasmittáltassék.

7. Hogy az portörésben jobb móddal procedálhassanak és ha mi fogyatkozás abban esnék, egymásra ne hárogathassák, két bizonyos pattantyús rendeltessék, az kik arra gondot viseljenek és annak igazán való administratiójáról számot is adjanak.

8. Az salétromnak is megeresztésére két hiteles pattantyúsok rendeltessenek, azok is az ő reájok bizott dolgokat és hivataljokat igazán administrálják.

9. Azon közben az pattantyúsok héjában ne heverjenek, tüzes szerszámok csinálásában continue munkálódjanak, poroknak szép tisztán és szárazon való tartásokban és egyéb lövő szerszámok agyainak, kerekeinek és egyéb eszközöknek felépíttetésében.

10. Mi úgy értjük, hogy az mely legények pattantyússágnak tanulására adják is magokat, derekas mesterségeket nem akarják nekiek meg mutatni, sőt ugyan titkolják inkább tőllük, *[innen Rákóczi sk. kézirása]:* tartozzanak azért az pattantyúsok, mind penig az caibert sub poena infidelitatis *(mégegyszer kiirva:* tartozzanak) tanitani fundamentaliter s azért tőlük semmi tartást ők nekiek nem szabad venni, holott mi azért tartjuk őket, hogy azzal is szolgáljanak. Ugyan jó akarattul ha mit azért akar adni, szabadságában legyen, de arról is semmi egyéb personaliter adót ne keressen rajtuk.

Mind ezeket penig resolválván, egyebek mindenekben az szerént regestrantur.

10 Februarii, Des 1648.

A lapszélen Rákóczi sk. széljegyzetei: a 2. ponthoz: idem *(ez az 1. pont széljegyzetére utal),* a *3. ponthoz:* ez is jó, *a 4., 5., 6., 7., 8. és 9. pontokhoz:* idem *(a 3. pont széljegyzetére utalva).*

Országos Levéltár, Rákóczi-Aspremont lt. c. 28. f. 2. no. 49. 2 folio levél.

6.

(1648.)

Knauffel Jakab fogarasi tüzérségi kapitány előterjesztése (valószínűleg a fogarasi főkapitányhoz) a fogarasi tüzérek fizetéséről és minősítéséről.

Conventiones nobilium, egregiorum ac strennorum artellarii magistrorum capitanei caeterorumque tormentariorum et igniariorum arcis Fogaras.

Nobilis Jacobus Knauffel artellariae capitaneus pro solutione sua habet paratis in pecuniis f. 500. Az én állapotom, szolgálatom nyilván vagyon Nagyságodnál.

Nobilis Christianus Sosloszer tormentarius et igniarius annuatim pro solutione sua habet paratis in pecuniis f. 225. Panneum pro amictu ex genere fajlandis ulnas no. 10, viginti cubulos tritici: cubulos 20, vini urnas centum: urnas 100, hebdomadales pecunias d. 40, mectabiles porcos: porcos 2. Ennek is Nagyságos Uram, mind szolgálatja és állapotja nyilván vagyon Nagyságodnál.

Nobilis Thobias Koch, tormentarius et igniarius annuatim habet pro solutione sua paratis in pecuniis f. 160, pannum pro amictu ex genere fajlondis ulnas no. 6, tritici cubulos saxonicales: cubulos 16, vini sexaginta urnas: urnas 60, hebdomadales pecunias d. 30, mactabilis porcus: porcus 1. Ez, Nagyságos Uram, minthogy pataki czaibert volt, az én botom alatt nem volt, szolgálatját én nem tudom, hanem Nagyságod inkább fogja tudni.

Egregius Augustinus Klázer tormentarius et igniarius habet per annum pro singulis mensibus angariatim talleros no. 10, tallerum unum computando pro f. 1, d. 80, facit in usualibus monetis hungaricales florenos no. 216. Per diem duas iustas vini: iustas 2, mensalia liba: liba 6, hebdomadales nummos d. 60. Ezt, Nagyságos Uram, mind az álgyuk, mind pedig az tüzes szerszámok körül adhibeáltam.

Joannes Kloni tormentarius et igniarius habet per annum pro solutione sua paratis in pecuniis f. 80, tritici cubulos: cubulos 12, vini urnas viginti quatuor: 24. Ezt, Nagyságos Uram, én az tüzes szerszámokra, az mint én tőlem itt lehetett, megtanítottam, tanuló legénységében adhibeáltam is az expeditiókor. Ez Patakról jött vala be tanolni.

Christophorus Vartembergh tormentarius habet pro solutione sua menstruatim florenos septem: f. 7, tritici cubulos per annum cubulos 12, vini urnas: urnas 24, mactabilem porcum: porcum 1, lignorum currus no. 12. Ez, Nagyságos Uram, mezőben is az ellenség ellen jól viselte magát, most is naponként az mire kelletik adhibeáltatja magát, de ha Nagyságod kegyelmessége, más valami jobb állapotocskát is az én ítéletem szerént megérdemlene.

Simon Angial tormentarius habet pro solutione sua menstruatim f. 7, per annum cubulos tritici: cubulos 12, vini urnas numero: urnas 24, mactabilis porcus no. 1, per annum caseos quatuor: 4, lignorum currus no. 12. Ez is, Nagyságos Uram, régi hűséges szolgálatjára nézve, az mint nyilván vagyon Nagyságodnál, az én ítéletem szerént valami jobb állapotocskát vagy cziaybertságot valahol az ő Nagyságok várában meg érdemlene, az Nagyságod kegyelmessége accedálván.

Joannes Nathen tormentarius habet pro solutione sua menstruatim f. 6, per annum tritici cubulos: 12, vini urnas: urnas 24, lignorum currus 12. Ezt is, Nagyságos Uram, az tüzes szerszámokra instruáltam, örömest is akármi szolgálatra adhibeáltatja magát, csakhogy mezőben való magaviseletét nem láttam, mivel az expeditiókor itthon kellett maradnia.

Michael Miller tormentarius habet pro solutione sua menstruatim f. 6, tritici cubulos sex: cubulos 6, vini urnas: urnas 6, porcus mactabilis 1. Efelől is, Nagyságos Uram, jó reménségem van, hogy ha szintén mezőben kelne, az ellenség ellen is jól s vitézi módon viselné magát.

Az tanuló pattantyusoknak fizetések következendőképpen hóról hóra kijár, ugy mint

Fridericus Horonnak egy hóra	f. 6, d. 40.
György Hoffmánnak egy hóra	f. 5, d. 50.
Eötves Andrásnak egy hóra	f. 4.
Takácz Györgynek egy hóra	f. 4.

Ezt a négyet, Nagyságos Uram, annyira taníttattam, hogy az ágyúból való lövésben próbájokat producálhatnák, az tüzes szerszámoknak csináltatására és ebbeli próbájoknak producálására, minthogy eszköz nem volt hozzá, hogy magok industriájából elkészíthették volna, eddig, Nagyságos Uram, elhaladott, noha, Nagyságos Uram, más tüzes szerszámoknak csináltatásában eléggé munkálkodtak.

Hancz Fildernek egy hóra f. 4. Efelől Nagyságos Uram, az mint tanító mesterétől végére mentem, kicsin reménység vagyon, mivel nem aptus erre az állapotra, nem is fér elméjében az tanítás, minthogy semmi írást nem tud.

Christianus Wenczelnek egy hóra f. 4. Ez, Nagyságos Uram, minthogy látta, hogy nagy bajjal, főtöréssel jár az dolog, goromba elmével bírván,

hivataljában nem is járt el, hogy igyekezett volna tanolni, mert ez is semmi írást nem tud, sőt ilyen reménségéről táplálta magát, hogy az compániában vissza mehet.

Joachimus Graffbergernek egy hóra f. 4. Efelől, Nagyságos Uram, reménségem jó vagyon, mert jó elméje vagyon hozzá s igyekezik is tanolni, és ha eszközöm volna hozzá, hogy ugyan meg taníthatnám, nem válnék az többi közzül egy is az őnagyságok szolgálatjára olyan, mint ez. Ez az Patakon megholt cziaybert fia.

Országos Levéltár, Rákóczi-Aspremont lt. c. 28. f. 2. no. 65. 2 folio levél.

Makkai László.

BIBLIOGRÁFIA

A HADTUDOMÁNYI KÖNYVTÁRBA ÉRKEZETT KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNETI MÜVEK JEGYZÉKE

(1954. január 1—június 30.)

A SZOVJETUNIÓBÓL:

ВАСИЛЬЕВ, А.: Великая победа под Москвой. [A moszkai nagy győzelem.] Москва, Военное издат, 1953. 94 p. 1 t.

ВАСИЛЬЕВ, М.: Осада и взятие Выборга русскими войсками и флотом в 1710 г. [Viborg ostroma és elfoglalása az orosz hadsereg és flotta által 1710-ben.] Москва. Военное издат, 1953. 102 p. 1 t.

ГРЕКОВ, И.—КОРОЛЮК, В.—МИЛЛЕР, И.: Воссоединение Украины с Россией в 1654 г. [Ukrajna újraegyesülése Oroszországgal 1654-ben.] Москва. Госполитиздат 1954. 111 p.

ЖЕМАИТИС, Ф. Р.: Сталинградская битва. [A sztálingrádi csata.] Москва. Знание, 1953. 30 p.

История Москвы. Том 1—2. Период феодализма XII—XVIII вв. [Moszkva története. 1—2. kötet. A feudalizmus kora, a XII—XVIII. század.] Москва. Акад. Наук, 1952—1953.

КОЗАЧЕНКО, А. И.: Борьба украинского народа против иноземных поработителей, за воссоединение с Россией. [Az ukrán nép harca a külföldi elnyomók ellen az Oroszországgal való újraegyesülésért.] Москва. Знание. 1954. 39 p.

КРЫЛОВ, В.: Александр Федорович Можайский. 1825—1890. Ленинград, Молодая Гвардия. 1951. 269 p. 12 t.

МАНФРЕД, А. З.: Возрождение германского милитаризма — угроза безопасности европейских народов. [A német militarizmus újjászületése — az európai népek biztonságát fenyegető veszély.] Москва, Знание. 1954. 39 p.

Очерки истории СССР. Период феодализма IX—XV вв. ч. 1—2. [A Szovjetunió története. A feudalizmus kora, IX—XV. század.] Москва, Акад. Наук. 1953.

Очерки по истории освободительной борьбы корейского народа. Пер. М. Н. Пака. [A koreai nép felszabadító harcának rövid története.] Москва, Иностранной Литературы. 1953. 322 p.

Освобождение Болгарии от турецкого ига. Под. ред. Л. В. Валева, С. А. Никитина, П. Н. Третьякова. [Bulgária felszabadítása a török elnyomás alól.] Москва, Акад. Наук. 1953. 321 p.

ПАВРОВА, Г. Е.: Декабрист Николай Бестужев — историк русского флота. [A dekabrista N. Besztuzsev — az orosz flotta történésze.] Москва, Военное изд. 1953. 82 p.

ПОРШНЕВ, Б. Ф.: Народные восстания во Франции перед Фрондой. [1623—1648.] Отв. ред. Е. В. Тарле. [A Fronde előtti népi felkelések Franciaországban.] Москва-Ленинград, Акад. Наук. 1948. 721 p. 1 t.

Провал империалистических планов в отношении Польши в годи второй мировой войны. Под. ред. Н. Л. Рубинштейна. [A Lengyelországgal kapcsolatos imperialista tervek csődje a második világháború éveiben.] Москва. Госполитиздат. 1952. 205 p.

РОСТУНОВ, И. И.—КАРАСЕВ, А. В.: Освободительная война украинского народа 1648—1654. годов и воссоединение Украины с Россией. [Az ukrán nép felszabadító háborúja az 1648—1654. években és Ukrajna újraegyesülése Oroszországgal.] Москва, Знание. 1954. 37 p.

СОЛДАТЕНКО, Е. И.: Трудовой подвиг советского народа в Великой Отечественной Войне. [A szovjet nép munkahőstettei a Nagy Honvédő Háborúban.] Москва, Госполитиздат, 1954. 292 p.

ТЕЛЬПУХОВСКИЙ, Б. С.: Великая победа Советской Армии под Сталинградом. [A Szovjet Hadsereg nagy sztálingrádi győzelme.] Москва, Госполитиздат, 1953. 165 p. 5 mell.

ТЕЛЬПУХОВСКИЙ, Б. С.: Всемирно-исторические значение победы СССР в Великой Отечественной Войне. [A Szovjetunió világtörténelmi jelentőségű győzelme a Nagy Honvédő Háborúban.] Москва, Знание. 1952. 39 p.

ТИХОНОВ, И. И.: Битва под Курском. [Июл-август 1943 года.] [A kurszki csata.] Москва, Знание. 1953. 31 p.

ТРОЯНОВСКИЙ, П. Т.: Взятие Берлина. Записки военного корреспондента. [Berlin elfoglalása. Egy haditudósító feljegyzései.] Москва-Ленинград, Детгиз. 1945. 78 p.

ТЯГАЙ, Г. Д.: Крестьянское восстание в Корее 1893—1895 гг. [Az 1893—1895. évi koreai parasztfelkelés.] Москва, Акад. Наук. 1953. 204 p 1 t.

ЧААДАЕВА, О. Н.: Подготовка Великой Октябрьской Социалистической Революции. [A Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítése.] Москва. Изд. Университета. 1952. 145 p.

ЧЕРВЯКОВ, Д. Е.: Партизанское движение в период подготовки и проведения Кутузовым контрнаступления в 1812 году. [A partizánmozgalom Kutuzov 1812 évi ellentámadása előkészítésének és végrehajtásának időszakában.] Москва, Знание. 1953. 39 p.

A LENGYEL NÉPKÖZTÁRSASÁGBÓL:

Atlas wojskowo-historyczny. Walki gwardii ludowej i armii ludowej w latach 1942—1945. [Katonai — történelmi atlasz. A népi gárda és a néphadsereg harcai 1942—1945 között.] Warszawa, WMON [Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej], [195?] 20 térk.

BEM Józef: Uwagi o rakietach zapalających. [Megfigyelések a gyujtórakétákról.] Warszawa, WMON, 1953. 43 p.

Bohaterowie ludowego wojska. Pod. red. J. Wachtla. [A népi hadsereg hősei.] Warszawa, WMON, 1953. 180 p.

KACZMAREK K.: Nad Turią i Bugiem. [A Turia és Bug mentén.] Warszawa, WMON, 1953. 46 p.

KOMORNICKI Stanisław: Wyzwolenie Kołobrzegu. [Kołobrzeg felszabadítása.] Warszawa, WMON, 1951. 100 p. 1 t.

KRWAWICZ M.: Obrona polskiego Pomorza i bitwa pod Oliwą w 1627 roku. [A lengyel Tengermellék védelme és az Oliva melletti csata 1627-ben.] Warszawa, WMON, 1953, 53 p. 1 t.

LIPKA Cz. — TARNAWSKI M.: Pancernym szlakiem. Szlak bojowy wojsk pancernych i zmechanizowanych ludowego wojska polskiego. [A páncélosok útján. A lengyel népi hadsereg páncélos és gépesített csapatainak harci útja.] Warszawa, WMON, 1953. 204 p.

MONIS M.: Szlak bojowy ludowego lotnictwa. [A népi repülőerők harci útja.] Warszawa, WMON, 1953. 110 p.

NAŁĘCZ Stanisław: Nad Nysą i Szprewą. [A Neisse és a Spree mellett.] Warszawa, WMON, 1953. 105. p.

NOWAK Tadeusz: Walki z agresją Zakonu Krzyżackiego w okresie jednoczenia Państwa Polskiego. [Harcok a Kereszteslovagok Rendjének agressziója ellen a lengyel állam egyesülésének időszakában.] Warszawa, WMON, 1952. 120 p. 10 t.

PIERADZKA Krystina: Walki słovian na Bałtyku w X—XII. wieku. [A szlávok harcai a Baltikumban a X—XII. században.] Warszawa, WMON, 1953. 146 p. 14 térk.

PILIŃSKI W.: Polscy saperzy. Szlak bojowy wojsk inżynieryjnych ludowego wojska polskiego. [A lengyel árkászok. A lengyel népi hadsereg műszaki csapatainak harci tevékenysége.] Warszawa, WMON, 1953. 126 p. 1 térk.

Postępowe i rewolucyjne tradycje narodu Polskiego. Materialy poglądowe do zajeć politycznych. [A lengyel nemzet haladó és forradalmi hagyományai. Szemléltető anyag a politikai foglalkozáshoz.] Warszawa, WMON, 1954. 35 p.

RATUK Wł.: Na wale Pomorskim. [A Tengermellék védősáncain.] Warszawa, WMON, 1953. 51 p.

RAWSKI T.: Sztuka dowódcza Tadeusza Kościuszki. [Kościuszko Tádé hadvezéri művészete.] Warszawa, WMON, 1953. 231 p.

STANICKI Z.: Kościuszkowy w walkach o Berlin. [A Kosciuszko-hadosztály a Berlinért vívott harcokban.] Warszawa, WMON, 1952. 44. p. 1 t.

SZMATOWICZ E.: Łączność — nerv armii. Działania bojowe łącznościowców ludowego wojska polskiego. [A híradás — a hadsereg idegrendszere. A lengyel népi hadsereg híradósainak harci tevékenysége.] Warszawa, WNOM, 1953. 121 p.

TUSZYŃSKI W.: Kościuszkowcy w Walce o Pragę. [A Kościuszko-hadosztály a Pragaért (Varsó külvárosa) vívott harcokban.] Warszawa, WMON, 1953. 73 p.

Wybrane zagadnienia z historii Polski, Materiały do szkolenia. [Lengyelország történelmének egyes kérdései. Anyag az iskolák számára.] Warszawa, WMON, 1954. 167 p.

Wypisi źródlowe do historii polskiej sztuki wojennej. Zeszyt siódmy. Wimmer Jan: Okres upadku polskiej sztuki wojennej. (1683—1764.) [Forrásszemelvények a lengyel hadművészet történetéből. 7. füz. Wimmer Jan: A lengyel hadművészet hanyatlásának időszaka. (1683—1764.)] Warszawa, WMON, 1953. 58 p.

A BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁGBÓL:

МИТЕВ, Ионо: Българското опълчение в освободителната война. [A bulgár népfelkelés a felszabadító háborúban.] София, Държавно Военно Издат, 1952. 160 p.

МИТЕВ, Ионо: Героичното минало на нашия народ. [Népünk hősi multja.] София, Народна Младеж, 1952. 151 p.

A NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁGBÓL:

Leipzig 1813. Die Völkerschlacht in nationalen Befreiungskampf des deutschen Volkes. [Lipcse 1813. A népek csatája a német nép felszabadító háborújában.] Leipzig, VEB. 1953. 207 p. 3 térk.

Russisch-deutsches Volksblatt 1813. [Orosz-Német Néplap 1813.] Berlin, Rütten — Loening, 1953. 398 p.

Scharnhorst, der Schöpfer der Volksbewaffnung. Scriften von und über Scharnhorst. [Scharnhorst a népfelfegyverzés megalkotója. Írások Scharnhorsttól és Scharnhorstról.] Berlin, Rütten — Loening, 1953. 215 p.

STEIN B. E.: Die „russische Frage" auf der Pariser Friedens-Konferenz 1919—1920. [Az „orosz kérdés" a párizsi béketárgyalásokon 1919—1920.] Leipzig, Koehler — Amelang, 1953. 410 p.

STEINER Gerhard — HÄCKEL Manfred: 1813. Ein Lesebuch für unsere Zeit. [1813. Olvasókönyv korunk számára.] Weimar, Thüringer Volksverl. 1953. 521 p.

BÉCSBŐL:

BAUER Heinrich: Oliver Cromwell. Ein Kampf um Freiheit und Diktatur. [Cromwell Olivér. Harc a szabadságért és a diktatúráért.] München — Berlin, Olderburg, 1932. 408 p. 17 t.

FOURNIER August: Gentz und Cobenzl. Geschichte der österreichischen Diplomatie in den Jahren 1801—1805. [Gentz és Cobenzl. Az osztrák diplomácia története az 1801—1805. években.] Wien, Braumüller. 1880. 311 p.

FRYXELL Andreas: Geschichte Gustav Adolf's. [Gusztáv Adolf története.] Leipzig, Senf, 1868. 320 p. 1 t.

GNEISENAU Neidhardt v.: Briefe des Generals Gneisenau 1809—1815. [Gneisenau tábornok levelei.] Gesammelt und hrsg. v. Julius v. Pflugk-Harttung. Gotha, Perthes 1913. 180 p. 1 t.

HELFERT [Joseph Alexander]: Joachim Murat. Seine letzten Kämpfe und sein Ende. [Joachim Murat. Utolsó harcai és halála.] Wien, Manz, 1878. 244 p.

Das illustrierte Geschichtenbuch vom Kaiser Josef [II.] [Illusztrált történelemkönyv II. József császárról.] Wien, Waldheim, é. n. 880 p.

KAMPERS Franz: Karl der Grösse. Die Grundlegung der mittelalterlichen Kultur und Weltanschauung. [Nagy Károly. A középkori kultúra és világnézet megalapozása.] Mainz, Kirchheim, 1910. 128 p.

KLOPP Onno: (Johann Tserklaes) Tilly im dreissigjährigen Kriege. [Tilly a harmincéves háborúban.] 1—2 Bde. Stuttgart, Cotta, 1861.

LANG Karl Heinrich v.: Idyllen und Kämpfe aus den Jahren 1770—1830. [Élmények és harcok az 1770—1830-as évekből.] Hrsg. v. Richard Elchinger. Wien, Nikola, 1925. 271 p. 11 t.

NIKOLAJ [Mihajlovics orosz nagyherceg] Michajlowitsch: Die Fürsten Dolgorukij, die Mitarbeiter Kaiser Alexanders I. in den ersten Jahren seiner Regierung. [A Dolgorukij hercegek, I. Sándor cár munkatársai uralkodásának első éveiben.] Leipzig, Schmidt u. Günther, 1902. 190 p. 12 t.

RUBIO Santiago Pasqual y: Abhandlung über den Gebirgskrieg. [Értekezés a hegyi harcokról.] Durch kriegsgeschichtliche Beispiele verm. v. H. Leemann. Zürich, Mayer — Zeller, 1858. 136 p.

[SCHÖNHALS Karl v.]: Erinnerungen eines österrichischen Veteranen aus den italienischen Kriege der Jahre 1848 und 1849. 7. Aufl. [Egy osztrák veterán visszaemlékezései az 1848—49. évi olasz háborúra. 7. kiad.] Stuttgart, Cotta, 1853. 390 p.

TEGETTHOFF Wilhelm v.: Aus Tegetthoff's Nachlass. [Tegetthoff hagyatékából.]. Hrsg. Adolf Beer. Wien, Gerold, 1882. 371 p.

THÜRHEIM [Joseph Andreas]: Christoph Martin Freiherr von Degenfeld... und dessen Söhne. (1600—1733.) Ein Beitrag zur Geschichte des siebenzehnten Jahrhunderts. [Christoph Martin Freiherr von Degenfeld... és fiai. Adalék a 17. század történetéhez.] Wien, Braumüller, 1881. 292 p. 1 t.

THÜRHEIM [Joseph Andreas]: Ludwig Fürst Stahremberg... Eine Lebens-Skizze nach handschriftlichen Original-Quellen, verfasst und geordnet v. Thürheim. [Stahremberg Ludwig herceg... Életrajzi vázlat eredeti kéziratos források alapján.] Graz, Universitäts—Buchdr. 1889, 371 p.

Р Е З Ю М Е

ЗАДАЧИ ВОЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ В СВЯЗИ С ДИРЕКТИВАМИ III. СЪЕЗДА ВЕНГЕРСКОЙ ПАРТИИ ТРУДЯЩИХСЯ

Полковник *Сиклаи Шандор*

Статья посвящена имеющему историческое значение III. съезда Венгерской Партии Трудящихся и решениям съезда, касающимся военной истории. Статья указывает на то, что принятый III. съездом новый Устав подчеркивает отношение партии к революционным, прогрессивным традициям истории нашего рабочего класса и трудового народа. Это положение полностью соответствует духу нашего Служебного Устава, который также отмечает необходимость для Венгерской Народной Армии беречь прогрессивные традиции.

В зачитанном товарищем Ракоши отчетном докладе Центрального Комитета целая глава посвящается успехам, недостаткам и предстоящим задачам в области культурного, научного и идеологического развития нашей народной демократии. Эти успехи постепенно, но коренным образом изменяют все мировоззрение нашего народа. Сущность этого мировоззрения заключается в материалистической диалектике. Этот метод за короткое время показал на практике свою правильность, и ученые, в том числе и историки, которые смело и научно применяли марксистскую диалектику, убедились в том, что следуя марксистскому мировоззрению, они идут по единственно правильному пути.

Связь между материалистической философией и науками и нашей народной демократией, в практической творческой работе социалистического общества привели к повороту в нашей культурной и научной жизни. *За последние десять лет марксистско-ленинское мировоззрение стало господствующим в Венгрии.. За этот короткий период наука перешла в руки народа и служит интересам народа.*

Для претворения в жизнь требований III. съезда партии на своем участке работы, т. е. в области исследований и разработки военной истории, необходимо прежде всего и в первую очередь глубже и систематичнее изучать марксизм-ленинизм. Все наши научные сотрудники должны овладеть революционной сущностью марксизма-ленинизма и особенно изучить и применять положения исторического материализма в разработке военной истории.

Наша работа будет действительно научной и плодотворной лишь в

том случае, если мы будем творчески изучать марксизм, а не догматично, не в духе талмудизма и начетничества.

Изучать марксизм-ленинизм и применять его необходимо в процессе нашей повседневной научно-исследовательской работы, а не изолированно от нее.

Необходимо вести беспощадную борьбу против субъективного идеализма в военной историографии, отрицающего решающую роль трудящихся массы в истории. В связи с этим наша партия подчеркнула известное марксистско-ленинское положение о том, что трудящиеся массы играют решающую роль в истории. Большинство наших военных историков, серьезно отстаивая это учение, стремятся работать в этом духе. В то же время эще многие из наших сотрудников, принявшие это учение лишь на словах, формально подходят к вопросу, не применяя в своих трудах, статьях этого принципа.

Встречаются среди нас и такие историки, которые рассматривают историографию лишь как описательную науку. Описание фактов важно, но это еще не наука, наука начинается там, где факты и события анализируются на основе марксистско-ленинского мировоззрения и вскрывается закономерность развития общества. Исходной точкой анализа истинной исторической науки может быть не что иное, как объективная закономерность экономического развития общества. Изучая и вскрывая сущность, формы классовой борьбы, она приходит к научным выводам и обобщениям. *То же самое должна делать и военная история ан своем участке.* Лишь тот историк проводит настоящую научную работу, который ни на минуту не упускает из виду борьбы классов в истории, как двигатель развития. Кроме этого историк-марксист должен научно расценивать события и факты с точки зрения марксизма-ленинизма, с точки зрения борьбы прогрессивных классов. Историк-марксист должен соблюдать строгую партийность и в военной историографии, с позиции вековой борьбы венгерского народа за свободу и независимость своей Родины. Только марксистско-ленинский взгляд на историю воспитывает наш народ и Народную Армию в духе истинного глубокого патриотизма. Одна из задач нашей военно-исторической работы состоит в том, чтобы правильно показать роль объективных и субъективных факторов в военной истории.

Марксистско-ленинский взгляд на историю отнюдь не отрицает важной роли личности и субъективного фактора в военной истории.

Только советская военная наука и военное искусство разъяснили диалектическое взаимоотношение и обусловленность между объективными и субъективными факторами.

Классическим примером для правильного теоретического и практического понимания этого учения служат гражданская война 1918—1920 годов и Великая Отечественная война. *В ходе этих гигантских событий советский строй показал абсолютное превосходство над гнющим капиталистическим строем.* Субъективные качества советских полководцев, генералов, офицеров и бойцов великий Сталин включает в число постоянно действующих факторов.

Статья отмечает еще такие важные задачи, как исследование, освещение истории борьбы народов Советского Союза, в первую очередь великого русского народа, и венгров против общего врага — в таком духе, как говорил об этом товарищ Ворошилов на III. съезде нашей партии.

III. съезд Венгерской Партии Трудящихся подчеркнул, что основной задачей партии и правительства является закладка фундамента социализма в нашей стране. Первостепенно важные руководящие принципы III-го съезда дают нашей партии, правительству и всему трудовому народу революционную боевую программу.

Эта вдохновляющая, возвышенная задача открывает перед нами огромные перспективы, поднимает на новые трудовые подвиги наш трудящихся народ, который под руководством партии претворит в жизнь эту замечательную программу.

СРАЖЕНИЕ ПРИ КАННАХ

Ст. лейтенант *Тот Дюла*

История прошлого тщательно занималась событиями второй пунической войны, особенно деятельностью полководцев Ганнибала и Сципия. Буржуазные военные историки и полководцы в планах и делах Ганнибала и Сципия предполагали открыть „вечно действующие" принципы собственных теорий. Окружение при Каннах жило в воображении Мольтке, фон Шлиффена и гитлеровского генерального штаба как шедевр военного искусства всех времен. „Уничтожающее сражение можно провести на том же основании, как это совершил в свое время Ганнибал" — отмечал фон Шлиффен. Этот схематизм свидетельствует о том, что в период империализма буржуазное военное искусство, как и военная наука в целом превратилось в реакционное, авантюристское. Однако нам следует заниматься историей этого сражения не только в целях разоблачения буржуазных теорий, а и потому, что Канны являются важным шагом в развитии военного искусства. Ганнибал отважно и смело создал новое, отбросив принципы военного искусства, применявшиеся в битвах древних времен. Серьезные уроки из этого сражения смогла извлечь лишь сталинская военная наука, *ибо стратегическое уничтожение врага стало достойным подражания и являлось живой действительностью только в победоносных боях Красной Армии.*

Источниками для данной статьи служили труды историков древних времен — Полибия, Ливия и Аппиана. Положения классиков марксизма уточнили и для этой статьи основные экономические, общественные и политические вопросы древних времен. Наилучший военный вывод в связи со сражением при Каннах автор статьи нашел в труде А. А. Строкова „Военная наука античного мира — Греции и Рима." Из числа буржуазных историков особого внимания заслуживает деятельность Х. Дельбрюка и И. Кромайера, так как анализ Дельбрюка в связи с Каннами служил фон Шлиффену источником для его обширного труда, являющегося основой германского милитаризма.

В период с V. в. до н. э. до III. в. в бассейне Средиземного моря образовалось два рабовладельческих государства. Проявившиеся между ними разногласия экономического характера вскоре привели к столкновению. С ростом экономической мощи оба государства создали огромные армии, с одной стороны, для обуздания эксплоатируемых масс, с другой, — для захвата чужих территорий. Пунические войны велись за завоевание

гегемонии в Средиземном море, за экономическую и политическую монополию, приобретение залежей сырья и рабов. Война с обеих сторон была несправедливой. Первая пуническая война состояла главным образом из борьбы на море и завершилась поражением Карфагена. Однако неудача еще более усилила у карфагенской плутократии охоту к войне и в конце концов привела к победе группы Гамилькара, подчеркивавшего важность овладения Испанией. Сторонники Гамилькара стремились упрочить положении Карфагена, как великой державы, не внутри Африки, а приобретением сферы приложения сил в западном Риме. Сын Гамилькара — Ганнибал продолжал осуществлять планы отца. Стратегический план Ганнибала состоял в нападении колосальной армией на противника на его собственной земле. Рим предполагал воспользоваться стратегическим шаблоном, задумав свой план под влиянием нередко успешно применяемого принципа „divide et impera", расчитывая своим появлением в Испании сразу ликвидировать непосредственно угрожающую опасность и, привлекая на свою сторону испанские племена, одним ударом разбить Ганнибала. Но Ганнибал, пере равйвшнсь через Альпы, навязал свою волю противнику, заставив его отказаться от задуманных планов. Победы, одержанные у рек Тицине и Требии, а также при тразименском озере, поставили Рим в отчаянное положение. В борьбе с продвигающимся вперед Ганнибалом Максим Фабий смог добиться лишь относительных успехов, ибо он своей тактикой защищал только горный скот крупных скотоводов, бросив врагу равнинные земли мелких крестьян. Ганнибал стремился выйти к морю, чтобы восстановить прерванное с Карфагеном сообщение. Внутренняя борьба консулов Паула и Варро 216 года также благоприятствовала Ганнибалу, так как римские полководцы не смогли помешать ему восстанавливать свои запасы продовольствия и резервы, а беспомощность римского командования оттолкнула от него итальянских союзников. В такой обстановке прибыли обе армии на каннскую равнину.

Место сражения на основании источников и прочих выводов следует искать на правом берегу реки Авфидии, на территории, ограниченной Каннами, правым берегом Авфидии, морем и холмом Монте Альтино.

Описав соотношение сил, статья анализирует боевые порядки. Ганнибал по тактическим соображениям применял не плотный, сплошной боевой порядок фаланги, а построил свою тяжелую пехоту равномерно на одинаковой глубине фронтом в форме полумесяца. Необычным в действиях Ганнибала было и образование большего резерва. Варро при построении своей армии в боевые порядки стремился неотразимым, клинообразным наступлением прорвать карфагенский фронт. Для этого он укоротил участки фронта, приблизив манипуляторов друг к другу. Своим решением он сделал шаг назад в сторону отжившей, замкнутой, неспособной к движению фаланги. Боевой порядок Ганнибала показывает высшую ступень развития, так как он таким построением уже в начале боя сумел компенсировать свою малочисленную пехоту. Построение эшелонами, распределение конницы, создание резервов — все это позднее обеспечило условия для предстоящего окружения. Ганнибалу в период боя удалось повысить и боевые качества наемных войск и в своей тактике он опирался главным образом на упорство и выносливость расположенной в центре тяжелой пехоты, состоящей из кельтиберов.

Из подробного описания боя можно сделать следующие выводы:

стойкость центра, нападение конницей с тыла, фланговые маневры африканцев — вот три фактора, обеспечившие для менее многочисленной карфагенской армии успех двухстороннего охвата. Причем полный разгром римлян был результатом лишь согласованного и одновременного действия этих трех факторов. *Полибий и Дельбрюк ошибаются, подчеркивая большую роль одного или другого фактора.*

Чем объяснялась сокрушительная победа карфагенцев? Наступления резервных частей и конницы с флангов и тыла нарушили привычный, жесткий боевой порядок римлян, своей внезапностью лишив их возможности согласованного действия. Ганнибал, построением боевых порядков и образованием резервов, обеспечил для себя соответствующие условия. Образовав фронтальную линию, он привел в заблуждение противника относительно направления главного удара. Во втором этапе боя, благодаря успешным действиям конницы, фланги римлян остались открытыми, что дало возможность карфагенцам совершить наращивание сил для наступления с трех сторон. После этого боевой порядок римлян распался на части и основная сила пунических войск также приняла участие в окружении. Ганнибал, использовав ошибки в боевых порядках и тактических замыслах противника, сумел обеспечить решающее превосходство сил на главном направлении. Его войска взаимодействовали постоянно и бесперебойно. В последнем этапе боя всеми силами не допускали противника к прорыву, использовав для уничтожения окруженных самый удобный момент — их попытки вырваться из окружения. Управление карфагенского командного состава характеризовалось быстротой, храбростью и решительностью.

Фашистское военное командование, не поняв характера и сути военного искусства Ганнибала и проповедуя по следам Шлиффена „веру в быстрое решение", построило свои авантюристские замыслы на вырванных из окружения при Каннах отдельных моментах. Вторая мировая война, победа Красной Армии, вынесшие приговор шлифенской стратегии, дали ответ на широко оспариваемые буржуазными теоретиками вопросы — что обеспечивает победу: стратегическое окружение или стратегический прорыв. Красная Армия, применявшая во второй мировой войне оба стратегических средства, доказала, что в интересах победы невозможно придерживаться методического использования того или иного способа. Вторая мировая война показала превосходство советского военного искусства и разбила авантюристские планы Шлиффена.

К ИСТОРИИ АРТИЛЛЕРИИ ДЬЕРДЬ РАКОЦИ I.

Маккаи Ласло

Кульминационной точки развития венгерская артиллерия до 1848 г. достигла во время освободительной войны Ференца Ракоци II (1703—1711 гг.). Важной предпосылкой создания куруцской артиллерии служила организаторская деятельность трансильванского князя Дьердь Ракоци I (1630—1648 гг,), так как при нем литые пушки в большом количестве использовались и в боях куруцев. История артиллерии Дьердь Ракоци I еще не написана. Ввиду распыленности источников охватывающий труд по этому вопросу не смог выйти в свет, и настоящая статья приводит лишь несколько данных и выдвигает основные проблемы.

Развертывающаяся из имеющихся в распоряжении данных деятельность Дьердь Ракоци I в связи с широкой организацией артиллерии, стала возможной благодаря укреплению власти трансильванского княжества, значительному развитию государственной централизации, фундамент и политические условия которой были созданы еще предшественником Ракоци — Габором Бетлен (1613—1629 гг.), но результаты которых созрели лишь при Ракоци в такой мере, что проявились и в развертывании артиллерии. Военные потребности того времени требовали развития крепостной и штурмовой артиллерии, но имели место и первые шаги в отношении создания полевой артиллерии.

Ракоци, стремившийся прежде всего поставить отливку пушек под центральный контроль и руководство, не пользовался городскими цехами, которые еще в XVI. в. выпускали большинство изготовляемых в Венгрии пушек. Все пушки Ракоци отливались в двух княжеских мастерских в Шарошпатак и Дюлафехервар. Первая была организована Ракоцим, когда он был еще помещиком, а не князем, и после 1630 года была расширена, а вторая работала еще при Бетлене, но лишь при Ракоци превратилась в солидную мануфактуру, работавшую и для частных лиц, а также для заграницы (для румынских княжеств). В обеих мастерских работами руководили наемные мастера-литейщики, обычно венгерские и трансильванские горожане, реже зарубежные специалисты. В Шарошпатак между 1631 и 1633 годами (а пожадуй и дольше) работал происходивший из г. Надьсебен Иоган Георг Зальцбрун, в 1641—1642 гг. — Ганс Холте, в 1645—1648 гг. — Герман Лидерс, а в Дюлафехерваре начиная по крайней мере с 1641 года и до конца работал брауншвейгский гражданин Антон Утен.

Хотя в период правления Ракоци в этих мастерских, по всей вероятности постепенно отливали пушки, колокола, но сохранившиеся данные относятся лишь к трем периодам отливки пушек в обеих мастерских в 1631—1633, 1641—1643 и 1645—1647 годах. Эти три периода связаны с тремя важными периодами правления Ракоци, при чем первый из них был периодом усиления власти Ракоци, закончившийся в 1636 году, второй — периодом подготовки к походу в Венгрии (1644—1645 гг.), а третий являлся периодом политического и военного усиления княжества, расширенного семью северотисскими губерниями. За время своего правления Ракоци отлил сотни пушек, преимущественно одинаковые серии крупно- и среднекалиберных орудий (выстреливавших ядра весом в 10—30 фунтов), отделка которых проводилась также по единым принципам. Наряду с орнаментикой, изображающей цветы и животные, на пушках отмечены фамилия, звание, лозунг князя, фамилия литейщика, год производства или кроме того, наименование пушки (как правило, под именем животных или птиц, например: Перепел, Воробей, Дрозд, Крокодил, Змей, Лев). Над отделкой пушек тщательно работали ювелиры, и вышедшие из под их рук пушки имеют, ценность с точки зрения истории искусства. Среди пушек встречается преимущественно тип гафуницы со сравнительно длинным стволом настильной траекторией и очень мало гаубиц и мортир. Гафуницы чаще всего были весом в 10 фунтов и по их отделке современники называли их „пушки с птицами". Этот тип Ракоци отливал особенно в первые годы сериями, и к изготовлению пушек другого калибра в значительном количестве приступил лишь после 1641 года. Несмотря на недостаточные сведения все же можно установить, что Ракоци на первых порах стремился создать единый тип орудий, но после 1641 года перешел на отливку различных калибров, очевидно потому, что ему приходилось приспосабливаться к найденным в крепостях типам орудий и снарядов. Изготовленные пушки помещались в крепостях в порядке крепостной обороны, и орудия от случая к случаю вывозились из наилучше оборудованных крепостей для боя на полях или для осады, так например для похода в Венгрии — из Фогараш и Дюлафехервар. По нашим сведениям артиллерией лучше всего были обеспечены Фогараш и Шарошпатак, служившие одновременно и артиллерийской базой Ракоци, причем в них производилась подготовка артиллерийского пополнения.

На отливку и оборудование пушек Ракоци отпускал солидные суммы. Расходы по производству одной типовой гафуницы составляли примерно 3.000 форинтов, что в то время соответствовало цене 100 откормленных волов. Количество отлитых Ракоци пушек нам не известно, по всей вероятности их было больше, чем мы знаем, и судя по доступным источникам, расходы в связи с отливкой пушек равняются примерно 1 миллиону форинтов, что, учитывая ограниченные материальные средства княжества, является огромным усилием и указывает на успехи централизации.

Большие трудности причиняло Ракоци обеспечение соответствующего артиллерийского людского материала, ибо в связи с промышленной отсталостью страны ощущался большой недостаток в специалистах. Ракоци набирал артиллеристов частью из иностранцев, частью из среды квалифицированных ремесленников немецких городов Венгрии, но при этом сознательно стремился к выращиванию артиллерийского пополнения и из числа венгров. В сохранившейся инструкции в связи с подготовкой артил-

леристов в Фогараш, Ракоци приказывает зарубежным артиллеристам делиться своими знаниями с венгерскими солдатами.

Серьезной пробой сил для артиллерии Ракоци был венгерский поход 1644—1645 гг., в котором, особенно при обороне гг. Кошица и Эперьеш, а затем при осаде Есене и Регец отличились трансильванские артиллеристы. Современники с восторгом вспоминают о их умелом прицелевании и сам Ракоци весьма гордился их успехами. Одна из трансильванских батарей участвовала в осаде Брюнна на стороне Торстенсона и Ракоци даже оказал шведам серьезную помощь, предоставив им часть своих боеприпасов. И в последовавшие за походом годы Ракоци уделял большое внимание дальнейшему развитию своей артиллерии. Приобревшего солидный опыт на шведской службе Берталана Максфелда назначил артиллерийским инспектором (это первая известная в венгерской истории попытка к организации артиллерии, как самостоятельного рода войск). И сам Ракоци лично проверял в своих крепостях артиллерийское оборудование и пополнение артиллерии людским материалом.

Таким образом является несомненным, что при Дьердь Ракоци I в развитии венгерской артиллерии наступил значительный прогресс, одновременно способствующий и более глубокому ознакомлению с централизацией Трансильвании.

ОСАДЫ Г. ЭСТЕРГОМА 1706 ГОДА И СВЯЗАННЫЕ С НИМИ ВОЕННЫЕ ОПЕРАЦИИ

Перьеш Геза

Статья посвящена до сего времени нерасследованному периоду освободительной войны Ракоци, продолжавшемуся с момента окончания неудачных мирных переговоров в г. Надьсомбат до взятия Эстергома, т. е. с 26 июля по 11 октября 1706 года. Хотя в центре событий стоят осады Эстергома, читатель знакомится и со связанными с ними военными действиями.

Создавшаяся летом 1706 года обстановка характеризовалась тем, что ни одна из сторон не могла добиться решения и война находилась на мертвой точке. Эта мертвая точка объяснялась неравномерностью в стратегии и тактике воюющих сторон: в открытых боях императорские войска имели абсолютное превосходство над куруцами, а в отношении партизанской тактики и крупных оперативных поисков преимущество было на стороне куруцев. Следовательно, на вывод войны с мертвой точки и достижение решения куруцы имели больше шансов, чем императорские войска. Чтобы добиться превосходства им надо было только овладеть регулярной методической тактикой, а ето являлось лишь вопросом времени и организации. Что же касается императорских войск, у них на овладение партизанской тактикой и стратегией было весьма мало шансов: армия, стоявшая на службе эксплоатации и угнетения, не смогла бы овладеть таким вольным методом ведения войны, апеллирующим на героизм и самодеятельность народа, поднявшегося с оружием в руках на защиту своей свободы.

В такой обстановке Ракоци, весьма правильно оценив положение и стараясь избежать открытого сражения с императорскими войсками, решил атаковать Эстергом, овладев которым смог бы установить надежную связь между Северной Венгрии и Задунайским Краем, дающая возможность создать из этих двух территорий прочную экономическую и политическую базу, обеспечивающую условия для регуляризации армии.

Статья, анализируя зарождение плана атаки, доказывает, что она имела решающее значение для освободительной борьбы. Не участвовавшие в атаке войска сгруппировались на оперативную оборону в районе Задунайщина-Междурабский Край. План обороны был предельно активен благодаря сформированным на флангах, предназначенным для стратегических поисков двум группам (во главе с Очкаи и Безереди), а также быстроходному резерву из 11 конных полков под командованием Боттяна. Единственным слабым местом оборонительного плана являлось то, что отсутствие соответствующего военно-мостового имущества и судов лишало

возможности обороны района Чаллокёз, а, овладев этим участком, императорские войска угрожали бы Междурабской оборонительной позиции с тыла.

В дальнейшем статья указывает на то, что составлявшее в то время основные силы куруцской армии крепостное крестьянство, видя злоупотребления, предательство и военную беспомощность дворянства, начинает отходить от освободительной войны.

В третьей части статьи описывается ход событий, делящихся на три периода, и параллельно с осадой освещаются операции, проводимые в Северной Венгрии, главным образом в Задунайщине. Предшествовавшее осаде артиллерийское наступление развертывается с противоположного берега Дуная. Благодаря отличной сноровке и умению куруцских артиллеристов в короткое время удалось пробить брешь в стене Визиварош, расположенного под крепостью. Куруцы овладевают Визиварошем, но неоднократные попытки штурма крепости, построенной на крутом склоне горы, остаются неудачными. Ракоци, отказавшись от своего плана, направленного на взятие крепости штурмом, прибегает к более длительному способу — отрывке прохода под стеной крепости — расчитывая на капитуляцию крепостной охраны. Тем временем и не участвующие в осаде войска не сидят сложа руки, а совершают удачные прорывы.

Между тем императорская армия овладевает районом Чаллокёз. Ракоци приказывает очистить Междурабский Край и сосредоточивает главные силы задунайских войск вокруг Тата.

Во втором периоде комендант Эстергома сдает крепость, и 17 сентября охрана оставляет крепость.

Тем временем императорский полководец Штаренберг подходит к Комарому, но не двигается с места, и крепость падает прямо на глазах у подошедших на помощь войск.

В третьем периоде императорские войска оставляют Комаром и ценой короткого боя овладевают передовой позицией Эстергома, а затем атакуют и сам Эстергом, защитники которого спустя две недели сдают крепость.

В сложившейся обстановке Ракоци выбирает самый правильный путь. Учитывая подготовку, снаряжение и моральное состояние куруцских частей, принятие открытого боя с императорскими войсками было совсем безнадежным делом. Поэтому Ракоци прибегает к более эффективному и до того оправдавшему себя плану диверсии, пытаясь принудить императорские войска к отступлению путем широких операций, направленных против линии подвоза неприятеля. Одновременно настолько укрепляет Эстергом, чтобы крепость смогла выдержат натиск предпринятым врагом. Но планы Ракоци, большей частью по независящим от него причинам, не привели к ожидаемому результату. Генерал Форгач, направленный Ракоцим во главе сильной группы против г. Пожонь, из личного корыстолюбия не выполняет возложенной на него задачи (подкупленный гражданами г. Пожонь, он отказывается от осады города). А среди охраны Эстергома вспыхивает бунт и французский комендант крепости трусливо сдает ее.

С падением Эстергома рухнули военно-политические и стратегические планы Ракоци, и хотя императорские войска опять-таки не смогли стратегически использовать свои тактические успехи и к концу года Задунайщина снова перешла в руки куруцев, — с падением Эстергома была потерена последняя возможность на объединение Задунайщины и Северной Венгрии.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SZIKLAI SÁNDOR ezredes	Hadtörténetírásunk feladatai a Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának tükrében — — —	3
J. N. CVETAJEV	M. V. Frunze katonai-elméleti munkássága a polgárháború után — — — — — — — — — — —	16
TÓTH GYULA főhadnagy	A Cannae-i csata — — — — — — — — — — —	53
Dr. JOSEF MACEK államdíjas, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja	A legrégibb huszita hadiszabályzat — — — —	83
MAKKAI LÁSZLÓ	I. Rákóczi György tüzérségének történetéhez —	110
PERJÉS GÉZA	Esztergom 1706. évi ostromai és az ostromokkal kapcsolatos hadműveletek — — — — — — —	136

VITA

GOGOLÁK LAJOS	Hozzászólás Székely György: „Kapcsolatok a keleteurópai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században" c. tanulmányához — — — — — — — — — — — — —	185
DÖMÖTÖR GERGELY százados	A Magyar Vörös Hadsereg kisalföldi támadásának kérdéséhez — — — — — — — — — — — —	210

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

MARX—ENGELS—LENIN—STALIN	Zur deutschen Geschichte (ism. *Rázsó Gyula*) —	219
WITTMAN TIBOR	Bethlen Gábor (ism. *Rázsó Gyula*) — — — —	228
BENCZÉDI LÁSZLÓ	A hegyaljai kuruc felkelés, 1697 (ism. *Kovalcsik József*) — — — — — — — — — — — — —	232
VARGA JÁNOS	Népfelkelő- és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén (ism. *Babinszki Mihály hdgy.*) — — — —	236

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

BIBLIOGRÁFIA

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИ

Полковник
СИКЛАИ ШАНДОР — Задачи военной историографии в связи с директивами III. съезда Венгерской Партии Трудящихся — — — 2

Е. Н. ЦВЕТАЕВ — Военно-теоретическая работа М. В. Фрунзе после гражданской войны — — — — — — — — — 16

Ст. лейтенант
ТОТ ДЮЛА — Сражние при Каннах — — — — — — — — — 53

ИОСИФ МАЦЕК
лауреат гос. премии член корреспондент А. Н. Ч. С. Р. — Старинный гуситский военный устав — — — — 83

МАККАИ ЛАСЛО — К истории артиллерии Дьердь Ракоци I. — — — — 110

ПЕРЬЕШ ГЕЗА — Осады г. Эстергома 1706 года и связанные с ними военные операции — — — — — — — — — — 136

ДИСКУССИИ — — — — — — — — — — 185

КРИТИКИ И РЕЦЕНЗИИ — — — — — — 219

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — — — 245

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ УКАЗАТЕЛЬ — — 261

РЕЗЮМЕ — — — — — — — — — — — 267

AZ 1954. 1. SZÁMBAN A KÖVETKEZŐ ÉRTELEMZAVARÓ HIBÁK FORDULNAK ELŐ:

81. oldal 1. bekezdés 1. sora helyesen:

Fentiekben — bár vázlatosan és hézagosan — időrendben haladva

161. oldal 2. bekezdés 4. sora helyesen:

következtől elpusztultak között a nagyurak servienseit és „övéit" emlegetik

211. oldal 3. bekezdés helyesen:

Károlyi hada ekkor már nem volt vele, a Duna-Tisza köze oltalmára küldte.[176]

266 oldal 3. bekezdés 8. sora helyesen:

kedvezőre a kuruc szabadságharc vezetését, amely a zsibói csatavesztés

Ára: 8·— Ft

4650/2

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3-4

1954

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3–4

1954

ÚJ FOLYAM BUDAPEST I. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Honvédség Központi Helyőrségparancsnok Tiszti Klubja Könyvtár
3425/1955

Felelős szerkesztő: A Hadtörténelmi Intézet parancsnoka.

Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Borus József, dr. Csillag Ferenc, Kornis Pál, Nagy Lajos, Rohonyi Gábor (a szerkesztőbizottság titkára), Sallai Elemér, Szalai József, Sziklai Sándor (a szerkesztőbizottság elnöke). Budapest, I., Kapisztrán-tér 2. Tel.: 160—220.

Megjelenik negyedévenként.

Felelős kiadó: a Katonai Kiadó, Budapest, VI., Sztálin-út 2. Telefon: 112—064.

Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára félévre 16, egész évre 32 Ft.

Csekkszámla szám: 61.297. bef. szla. Budapest.

Megrendelhető: Posta Központi Hírlap Iroda. Budapest, V., József nádor-tér 1. Telefon: 180—850 és a kiadónál.

6028/2 — Vörös Csillag Nyomda, Budapest. Felelős: Poroszka L.

TIZ ÉVVEL EZELŐTT

MAGYAR PARTIZÁNOK SALGÓTARJÁN VIDÉKÉN

Nógrádi Sándor altábornagy

Most 10 éve annak, hogy a salgótarjáni szénmedencében megindult a magyar partizánok fegyveres harca. A bányászok már azt megelőzően derekasan szabotálták a termelést, vagy úgy, hogy nem mentek le a bányába, vagy úgy, hogy lementek, de nem dolgoztak. Adósak maradtak a szénnel a fasiszta hadvezetésnek s ugyanakkor bátor kiállásukkal nagy szolgálatot tettek a hazának.

A párt úgy határozott, hogy a salgótarjáni bányászok harcát minden erővel támogatni kell, a fegyverek erejével is. Más harcosokkal együtt e sorok írója kapta a megtisztelő feladatot. Hálásabb vidéket a partizánmozgalom sikeres kibontakozása számára alig lehetett elképzelni, mint a salgótarjáni szénmedence. Ott százakban élt még az 1919-es Tanácsköztársaság dicső emléke, ott sokezren vettek részt a Horthy-korszakban lezajlott véres bányászküzdelmekben. De most már nemcsak ők kezdeményezték az ellenállás legkülönbözőbb formáit és akcióit, hanem az „öregek" fiai, lányai is éppenúgy, mint a medence forrólelkű bányászasszonyai, akikben határtalan gyűlölet gyülemlett fel a német és magyar fasiszták ellen. A vidék dolgozó parasztjai, erdőmunkásai, mind-mind a bányászok oldalán álltak. Amikor a partizánok Szlovákia hegyeiből lehúzódtak közéjük, első meglepetésük az volt, hogy a Szálasi-fasiszták sok községben féktelen terrorjuk ellenére sem tudták megvetni a lábukat. Ezt elmondhatta magáról Karancsalja, Bocsárlapújtó, Karancsberény, Somoskő és még több más falu.

Az észak felől ide vonuló partizáncsapat inkább belekapcsolódott a már meglévő helyi ellenállási mozgalomba, rendezte sorait, erősítette és továbbfejlesztette azt, mintsem kezdeményezte. Mert íme, miket talált készen a salgótarjáni medencében. Ott volt id. Bandúr Gyula fegyveres csoportja, amely már többhetes harci múltra tekintett vissza. A partizánok hallottak róla, keresték és megtalálták. Jelentkezett a partizánok parancsnokának egyik harcálláspontján, a karancsberényi erdőben Kovács János erdész és Balázs Barna bányász, mindkettő fegyverrel a vállán és felajánlotta 15 főből álló salgótarjáni csoportja csatlakozását a partizánokhoz.

— Mi a gömörsidi erdőből jöttünk. Hatvanan vagyunk, vannak fegyvereink. Csatlakozni akarunk a partizánokhoz. Szeretnénk megtudni, hogy mit kell cselekednünk.

Igy mutatkozott be, lábhoz tett fegyverrel, két 19 éves, bátor, határozott fellépésű parasztfiú a Monosza-hegy oldalán. Vállalták, hogy Gömörsid és Ajnácskő körzetében állandóan figyelni fogják a német visszavonulás fő útvonalait és rajtaütéseikkel megsemmisítik a fasiszta elnyomókat. Jött Somoskő és Egyházasbást, jöttek a környék tanyáinak fiataljai. Losoncra Barják Antal, bagolypusztai nagygazda levelet vitt a partizánegység parancsnokától a szeptember első napjaiban megalakult nemzeti bizottsághoz. A levél felszólította a Nemzeti Bizottságot, hogy küldje ki egy tagját a partizánok törzséhez. Két vezetőjét küldte ki a losonci Nemzeti Bizottság: Hódosi József bádogosmestert és Gleszk János ügyvédbojtárt. A későbbiek során ők küldtek parasztfuvarosokkal téli ruhaneműt és kötszert a partizánok számára, vállalták egy hadifontosságú üzem leállítását Losoncon, s ezt végrehajtották.

A frontról megszökött katonák egy tizes csoportja Kerényi és Varga hadnagyok vezetése alatt egyszóra hajlandó volt a partizánok oldalán folytatni a harcot a német fasiszták ellen és már a legközelebbi ütközetben derekasan meg is állta a helyét.

A visszavonuló németek csak az utakon mertek közlekedni. Egyízben december elején Tőzsér vadőr útján, aki a partizánokkal barátkozott, a magyar tábori csendőrök Karancsberényből azt üzenték a partizánoknak, hogy a németek készülnek átfésülni az erdőt. A partizánok visszaüzentek, hogy csak jőjjenek, várják őket. Persze, az átfésülésből nem lett semmi. A németek számára nem volt élelem a falvakban, tanyákon, de a partizánokat a lakosság sohasem hagyta éhezni, A tanyák egymással vetekedve sütötték a kenyeret és küldték a borjakat, bárányokat, a tejet, a mézet a táborba, hogy semmiben se legyen hiányuk a partizánoknak. Hólya-puszta, Bagoly-puszta, Abroncsos-puszta, Macskalyuk, Vidossza-puszta és sok más tanya magyar és szlovák parasztjai felszólítás nélkül adtak és utolsó falatjukat is megosztották volna a partizánokkal. Ebből látni, a nép mozdult meg és készült megsemmisítő harcra a fasiszta elnyomók ellen.

A szlovák területről délre húzódott partizáncsoport működését október első felében Losonc környékén kezdte meg. Köztük voltak a parancsnokon kívül más, a Szovjetunióból érkezett magyarok, akik az elsők között tették le ünnepélyes keretek között az esküt. Itt adjuk közre e szent partizáneskü szövegét:

„Én, aki szabad elhatározásomból, önként léptem be a Magyar Szabadságharcosok soraiba, esküszöm, hogy minden erőmmel és tudásommal harcolni fogok a magyar nép teljes felszabadulásáért, ősi ellenségünk: a német és a hazaáruló Horthy és követői ellen. Mint a Nemzeti Függetlenség katonája, hűségesküt teszek a szabad, független és demo-

kratikus Magyarországra — történelmünk nagy szabadságharcosainak e szent eszméjére. E cél elérése érdekében kész vagyok a harccal járó minden viszontagságot és veszélyt fegyelmezetten vállalni és ha kell, élelmet is feláldozni. Fogadom, hogy a szabadságharcosok csoportjában ingadozás nélkül végrehajtom feljebbvalóim parancsait, hogy társaim mellett a végsőkig kitartok és szigorúan megőrzöm a szabadságharcos népmozgalom minden titkát. Ha netán mégis, bármely oknál fogva árulóvá vetemednék szent ügyünkkel és bajtársaimmal szemben, úgy kérlelhetetlenül sujtson le rám a szabadságharcos népmozgalom szigorú törvénye."

A magyar partizáncsoport szorosan együttműködött a szlovák és szovjet partizánokkal. Közben szóban és írásban tevékenyen agitált a horthysta hadsereg katonái között. Naponta jöttek át a fronton magyar harcosok és beálltak a partizánok soraiba.

Az október 16-án megindított német támadás térnyerése azonban felszorította a partizánalakulatokat az Alacsony-Tátrába. Itt megszakadt a partizánok összefüggő arcvonala, a csoportok az erdőkbe húzódtak. Megkezdődött a rajtaütésszerű, gyorslefolyású harcmodor alkalmazása a német fasiszták ellen, ami együttjárt a szabotálásokkal, a fasiszta hadsereg híradó és egyéb eszközeinek állandó rongálásával.

A magyar partizáncsoport magjához a magyarokon kívül néhány kitűnő szovjet és szlovák partizán is tartozott. E csoport egyrésze az Alacsony-Tátrában Donoval községben ütközött meg egy, a felszabadított szlovák partizánterületek ellen nyomuló német egység elővédjével. Előfordult, hogy az Alacsony-Tátra hegyeiben aknavetők bevetésével kísérelték meg a német fasiszták a magyar partizáncsoport megsemmisítését. Csatározások közben déli irányba, a salgótarjáni szénmedencébe vonulva, Losonctól mintegy 25 km-nyire nyugatra, Túrmezőn folytatott a csoport egyszer heves éjjeli tűzharcot egy fasiszta egységgel. Ebben a harcban különösen kitüntette magát leleményességével és bátorságával Szamszonyenkó Tánya szovjet rádióslány.

Palicsekék és az Abroncsos-puszta

Abroncsos-puszta festői hely a Monosza-hegy tövében. Minden oldalról erdőborította hegyek veszik körül. Habár néhány kilométernyire fekszik csak Ragyolc községtől, lakosai a rossz út miatt alig érintkeznek a külvilággal. A pusztát inkább településnek lehetne nevezni. Tíztizenkét dolgozó parasztcsaládból áll, határa annyinak ad kenyeret. Palicsek János a bíró, ő intézi a település ügyes-bajos dolgait. Magas, szikár, feketehajú, negyvenöt év körüli ember. Szlovákos kiejtéssel beszéli a magyar nyelvet. Neki is, feleségének is, aki csendes, okos és feltűnően ügyeskezű szlovák asszonyka, igen nagy a tekintélye a puszta többi lakosa előtt. Magától értetődött, hogy a partizánok felderítői a

Monosza körüli tevékenységük közben Palicseknél tájékozódtak a környék sajátosságairól. Akkor a partizáncsapatnak ki kellett vonnia magát a karancsberényi szűk ellenséges gyűrűből és új, alkalmas terepet kellett megszállnia a harc folytatása céljából. A csapat legjobb felderítője, Papp Gazsi Béla ezidőben már sebesülten feküdt a Bagoly-pusztán, Barjákék gondozásában. De a felderítők a feladatot nélküle is példásan oldották meg. A bíró tudta, hogy partizánokkal áll szemben. Úgy fogadta őket, mintha saját fiai lettek volna. Öröm és büszkeség töltötte el. Mintha érezte volna, hogy a partizánok, akikről csak annyit tudott, hogy „legalább nyolcszázan" vannak, az ő hegyes-erdős vidékére készülnek. Beszélt a felderítőknek a település lakóiról, a fasisztákkal szembeni gyűlöletükről. Palicsekné jó ebédet főzött a felderítőknek, büszkén mutatta be nekik kis unokáját, sudár termetű, feketeszemű, gyönyörű szép eladó lányát.

Amilyenek Palicsekék, érzelmeikben olyanok voltak Abroncsospuszta többi lakói is. — Vannak nálunk is fiatalok; elbujkáltak a fasiszta bevonulás elől, de beállnának a partizánokhoz — mondták. Két nappal később, amikor a Monosza oldalán lévő erdőben megjelent és állástfoglalt a mintegy 100 főnyi törzscsapat, örömujongásban tört ki a völgyben eladdig csendben meghúzódó puszta. Palicsekék konyháján nagy sürgés-forgás támadt, ott főzték az ízletes birkagulyást a partizánok számára, oda futotatk be a környékbeli lakosok felderítő jelentései a partizántörzshöz való továbbítás végett.

A szovjet hadsereg Kisterenye—Salgótarján irányából jövő hatalmas nyomása arra kényszerítette a német fasiszta parancsnokságot, hogy erdei utakat is igénybe vegyen csapatai visszavonulására. Ezért lovas és gyalogos felderítők hol Sőreg, hol Egyházasbást felől jöve bukkantak fel az abroncsosi völgyben. Ezek a felderítők rendszerint a partizánok hurokjába kerültek.

December második felében jártunk. A fiatal nyírfaerdőt már régen belepte a hó, hidegek voltak az éjszakák és a nappalok. Mégis biztos védelmet és rajtaütési lehetőséget a partizánok számára csak az erdő nyujthatott. Csak kis harcbiztosító osztagok és hadtáposok tartózkodhattak a völgyben. Ők néha megmelegedhettek a puszta lakóinál. Volt úgy, hogy az egész csapat bevonult a völgy házaiba és harci készültségben pihenhetett néhány órát. A központ Palicsekék háza volt. Ilyenkor ott szorongtak a szomszédok az egy konyha-szobában és hallgatták a partizánok szép dalait. Halkan, de megható szépen szárnyalt a partizándal a szabadságharcosok ajkán.

Egy ilyen estén ajándékozta meg Palicsek bíró a partizánok parancsnokát egy gondosan karbantartott szovjet géppisztollyal, amit már régebben tartogatott magánál. A géppisztolyt a puszta egyik, a partizánharcosok soraiba beállt derék fia kapta meg. Itt, Palicsekék házában, december 24-én, karácsony estéjén, a partizánok vevőkészüléke se-

gítségével tudta meg a csapat törzse, hogy Debrecenben megalakult az ideiglenes nemzeti kormány. Nagy öröm volt ez a partizánok és Abroncsos-puszta lakói számára. Örömkönnyek is hullottak. Hajnalban a szélrózsa minden irányába hírvivők vitték szét a lelkesítő hírt a falvakba, a partizánok pedig felesküdtek az ideiglenes nemzeti kormányra.

A partizánok ezt az üzenetet küldték a kormánynak:

„Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányának, Debrecen. A Nógrádi partizánegység tisztjei és katonái, a magyar szabadságharc régi harcosai, nagy lelkesedéssel fogadták az ideiglenes nemzeti kormány megalakulásának hírét és a mai napon felesküdtek, hogy mindhalálig hűen teljesítik a nemzeti kormánynak parancsait. A német rablók által megszállt területen állva folytatjuk a harcot az ellenség teljes megsemmisítéséig. Vesszen a német, éljen a magyar!

Harcálláspont, 1944 december 25."

Az ideiglenes nemzeti kormány megalakításának híre még jobban fokozta a salgótarjáni szénmedence lakosságának ellenállását és példátlan hatással volt a partizánok harci kedvére.

A ragyolciak.

Csoportjuk mintegy 10 főnyi felfegyverzett bányászból állt. Mind egy szálig rettenthetetlen emberek, igazi megtestesítői a salgótarjáni medence harcos, kommunista bányászainak. Id. Bandúr Gyula magával vitte a csoportba kisebbik fiát, a 18 éves Árpádot, a másik fia, a 21 éves Gyula, összekötő és felderítő szerepet kapott. A csoport másik markáns tagja Benyus János 42 éves bányász, vele volt Ferenc nevű fia is. Ebben a csoportban kezdték meg a harcot az olyan nagyszerű emberek, mint György Lajos, Bodnár László, Zdorni Márton, Novák Béla bányászok.

Kutya-hideg hajnalokon kőkeményre fagyott a csizma, a bakancs a partizánok lábán. Sokaknak közülük nem volt felső kabátjuk, de meleg sapkájuk sem. Igy voltak a Bandúrok és a Benyusok is. Bársony Máté, a forróvérű borsodi parasztgyerek, aki még Horthy hadseregéből jött át a partizánokhoz harmadmagával, úgy jelképezte a telet öltözetében, hogy egy vörös gyapjúsálat csavart a fejére. Télikabát hiányában ez is melegített.

Egy ilyen fagyos hajnalon jött be a táborba először ifj. Bandúr Gyula és jelentette az ellenség helyzetét a salgótarján-losonci országúton. A felderítő adatokat menyasszonya gyüjtötte össze gondosan, aprólékosan és juttatta el a partizánokhoz. Ettől a naptól kezdve minden nap közölte velünk felderítő munkájának eredményeit.

Egy reggelen két ifjút vezettek az őrszemek a parancsnok elé: ifj.

Benyus Ferencet és György Bélát, az egyik 18, a másik 19 éves. — Titeket mi szél hozott ide — kérdezte tőlük a parancsnok. — Partizánok akarunk lenni, — válaszolt bátran a kis Benyus. — Fegyveretek van-e? — Nincs, mondja csendesebben, szemét lesütve. — Itt az a szabály, hogy harcosokat csak fegyverrel veszünk fel, szerezzetek magatoknak és gyertek vissza.

Másnap reggel büszkén jelentkeztek újra, fegyverrel, elegendő tölténnyel hozzá. A németek egyik gépkocsijáról szedték le a sötétség leple alatt. Akkor már hárman voltak. De a gépkocsiról utánuk lőttek és harmadik társuk megsebesült. Hárman lettek a Benyusok és ott volt már György Lajos kisöccse is.

A ragyolciak bátor magatartása, vállalkozó szelleme, helyi ismereteik egyik legnagyobb erősségévé vált a partizánegységnek. A abroncsospusztai harc idején Bandúr Árpád apja oldalán halt hősi halált. Az apa, Bandúr Gyula csodálatosan nagy lelkierővel, amilyet csak a népi elszántság igaz megtestesítőjénél lehet tapasztalni, viselte el a borzasztó csapást. Megállás nélkül folytatta a tüzelést a tanya mögül ellentámadásba lendült fasiszta oszlop ellen.

A somoskőiek.

Egyenként, vagy kettesével, fagyban-hóban, napokon és éjjeleken keresztül járták sokan az erdőt, a hegyeket keresztül-kasul, hogy a partizánok nyomára bukkanjanak. Sokaknak sikerült ez. Igy jutottak el a partizánokhoz a mucsényiak, a somoskőiek, a vecseklődiek is. Az egyik napon jelentkezett Somoskőből Márton András bányász 15 éves fiával. Az erdőből látcsővel jól kivehető volt, hogy Somoskő közelében az egyik magaslaton fekvő tanyán élénk mozgolódás van. A fiucska ismerte a tanyát, elmondta, hogy az édesanyja oda szokott tejért járni, de már több napja nem volt ott. Feladatot kapott a kis Márton. Hazament, megkérte az édesanyját, hogy menjen fel a tanyára tejért és jól nézze meg, kik vannak ott és mit csinálnak. Az anya pontosan végrehajtotta a megbizatást. Jelentéséből meg lehetett állapítani, hogy a tanyán tüzérségi megfigyelő rendezkedett be.

Ugyanabból a faluból jött a partizánokhoz Valasek József 42 éves építőmunkás, többgyermekes családapa. Régi munkásmozgalmi ember. Ennek a gesztenyebarna hajú, nagybajuszú magyarnak megfontolt, de szenvedélyes és értelmes, olvasottságra, műveltségre való beszédét mindenki szívesen hallgatta. Egyik, a parancsnokkal folytatott beszélgetése közben azt fejtegette, hogy a népi írók is előhírnökei az új Magyarországnak. Valasek József 1944 december 28-án hősi halált halt a monoszai harcokban. Halálával nagy veszteség érte Nógrád megye forradalmi munkásságát.

A rádiósok.

Ők a partizáncsapat kedvencei. Nekik kötelességük bármilyen körülmények között a parancsnok közelében maradni, a parancsnok pedig köteles minden eszközzel biztosítani feladataik végrehajtását, ha kell olymódon is, hogy külön fegyveres csoportot rendel ki védelmükre. Egyszerű mindennek a magyarázata. A híradás összekötőkapocs a partizáncsapat és a szabad föld, vagy a felszabadító hadsereg, sőt — mint ebben az esetben is — a partizáncsapat és a párt vezetői között. A partizánok szoros kapcsolatban működnek a hadsereggel, tőle gyakran fontos feladatokat kapnak, és ha megszakad az összeköttetés a vezetéssel, bizonyos értelemben elárvul a partizáncsapat. Kénytelen saját maga választotta irányokban működni, ahogy mondják, saját szakállára dolgozni.

Csapatunknak közvetlen összeköttetése volt Rákosi Mátyással, továbbá az ukrán partizánok vezérkarának főnökével és a IV. ukrán front törzsével. Annál nagyobb csapás volt a csapat számára, amikor elromlott az utolsó adókészüléke is és megszakadt a kapcsolata a párttal, a felszabadító szovjet hadsereggel.

A rádiócsoport 3 főből áll. Parancsnoka Sandoval José (ejtsd: Szandoval Hozé), 1936—39-ben a spanyol köztársasági hadsereg hős százados volt. José és a két rádióslány úgy dolgozott, hogy bármilyen új állomáshelyen legfeljebb 15 percre volt szükségük ahhoz, hogy adnivenni tudjanak. Mintaszerű pontossággal dolgoztak és hősies bátorsággal harcoltak. Legutolsó adásuk november közepén olyan körülmények között folyt le, hogy egy, a német fasiszták által megszállt falu legszélső házában harcbiztosító csoport segítségével kísérelték meg a rádiótávirat továbbítását. Ekkor már nem volt saját áramfejlesztőjük, hanem csak olyan készülékkel rendelkeztek, amelynek működéséhez villanyvilágításos vezetékre volt szükség. E kísérletnél ez az adókészülék is kiégett, megjavítani nem lehetett. José és a rádióslányok ettől rettenetesen szenvedtek. Az életüket adták volna azért, hogy a csapatnak legyen összeköttetése. José a parancsnoktól — amint az ilyenkor lenni szokott — azt az utasítást kapta, ha a föld alól is, szerezzen rádió-adót, vagy elemeket az elromlott készülékhez, mert helyre kell állítani az összeköttetést. Alig néhány nap múlt el, José engedélyt kért arra, hogy hatodmagával, német egyenruhába öltözve, géppisztollyal felszerelve bemehessen a legközelebb fekvő német fasiszta ezred körletébe és megszerezze a szükséges anyagot. Az engedélyt megkapta. A német fasiszta hadsereg akkor már úgy tele volt tűzdelve a leigázott európai országokból összeszedett legkülönbözőbb nemzetiségű katonákkal, hogy fel sem tűnt, ha azok csak a maguk nyelvén beszéltek. A csoportban németül csak az egyik rosztovi születésű orosz partizán tudott néhány szót, a többi semmit. José vezetésével késő este bementek Csákányháza köz-

ségbe. A helyőrség ügyeletes tiszti szolgálatot egy német törzsőrmester látta el. Neki adták elő, hogy a hadosztálytörzstől küldték őket azzal a sürgős feladattal, hogy szedjenek össze minden zseblámpaelemet és szolgáltassák be azokat a hadosztálytörzsnek. A törzsőrmester maga szedte ki az elemeket a katonák és tiszthelyettesek zseblámpáiból. Százhetven elemmel és 2 autó-akkumulátorral tért vissza José csoportja. De bizony a zseblámpaelemekből nem lett áram az adókészülék számára, mert valahol mindig megszakadt köztük a kontaktus.

Ütközet az Abroncsos-pusztán.

A szovjet hadsereg II. ukrán frontjának csapatai december 26-án szabadították fel Salgótarjánt. A német fasiszták hanyatt-homlok özönlöttek északi irányba. Felderítőik nagy részét az erdei utakon a partizánok elfogták ugyan, mégsem mondhattak le arról, hogy élő erőik visszavonulására erdei utakat is igénybe vegyenek. December 28-án éjjel 2 órakor ért egy SS-oszlopuk az Abroncsos-pusztára. Ez egy volt ama kevés éjszakák közül, amikor a partizántörzscsapat — ekkor mintegy 95 fő — harckészültségben a puszta házaiban melegedett. Az őrszemek jelentették az SS-csapat beérkezését és riasztó lövéseket adtak le. Palicsek házából a parancsnokkal együtt elsőnek Lapsov Jenő törzsparancsnok ugrott ki. A tornácon állva tüzeltek bele géppisztollyal a háztól jobbra-balra húzó fészerektől körülvett udvaron sűrűn gyülekező SS-ekre. Csak annyit lehetett látni a sötét éjszakában, hogy sokan közülük összerogytak. Hallani lehetett jajgatásukat, nyöszörgésüket. A támadás pánikot okozott az SS-ek között. A fészerek és házak között összevissza futkostak. Közben a partizánok a házakból kirohanva vették üldözőbe őket. Az SS-ek végül is a puszta mögötti emelkedő tisztásán foglaltak el tüzelőállást és heves géppuska- és golyószórótüzet zúdítottak a tanyára. Erejük egy zászlóaljnyi volt. A partizánok visszavonultak a tanyával szemben lévő erdős Monosza-hegy oldalába. Az SS-oszlop órákon át tűz alatt tartotta a tanyát és az erdőt. Megsemmisítő tüzet akkor kaptak újra a partizánoktól, amikor egyes osztagaik bemerészkedtek a Monosza erdejébe. A tűzharc köröskörül az erdőben délelőtt 10—11 óráig tartott. Ebben a harcban a német SS-oszlop sok halottat vesztett. De itt haltak hősi halált Bandúr Árpádon, Valasek Józsefen kívül olyan nagyszerű népi hősök, mint Szvetlik Barna Mucsényból, Lapin Sándor szovjet, Hőnig József szlovák partizánok és még a krónikás számára is ismeretlen néhány olyan magyar harcos, akik a frontról jöve, éppen csatlakozni készültek a partizánokhoz. Az ő sírjuk ott domborodik a Monosza tövében. A puszta lakói gondozzák a sírt szeretettel. December 29-én átment a front a partizáncsapaton s a partizánok egyesültek a felszabadítókkal.

Az abroncsos-puszta—monoszai harcban az élők közül különösen ki-

tüntették magukat Lapsov, Tömpe, Molnár, Kurimszky, Rákosi Éva, id. Bandúr Gyula, György Lajos partizánok és még sokan mások.

A monoszai harc különösen emlékezetes a partizáncsapat számára. A németek a partizánok tevékenysége következtében nem tudták megvetni a lábukat a környező hegytetőkön és kénytelenek voltak szervezetlenül tovább menekülni Csehszlovákia felé, ahol ugyancsak a megsemmisülés várta őket.

A magyar partizánok a felszabadulás 10. évfordulójának napjait az elesett hősök emlékének tiszteletével, a párt és a felszabadító Szovjetunió iránti mély szeretettel s hálával ünneplik meg és változatlanul hűek régi esküjükhöz, a néphez, szabad magyar hazánkhoz.

TÖRTÉNELMI EMLÉKEINK VÉDELMÉRŐL

Fülep Ferenc, a hadtörténettudomány kandidátusa

Népi demokráciánk igen nagy gondot fordít és nagy összegeket áldoz történelmi emlékeink védelmére és megmentésére. Amíg a mult rendszer idején egynéhány, politikai szempontból felkapott műemlékünk kivételével szinte semmi sem történt nemzeti hagyományaink föld alatt és föld felett megmaradt dicső emlékeinek fenntartása érdekében, addig ma kiterjedt múzeumi és műemléki hálózatunk segítségével kormányzatunk megmenteni és megtartani igyekszik multunk e néma, de szakembereink által megszólaltatva egész népünk számára oly sokatmondó emlékeit.

Történelmi emlékeink védelme terén a felszabadulás óta döntő változás történt: kulturális forradalmunk kifejlődésével, dolgozó népünk műveltségi színvonalának emelkedésével egyre szélesebb rétegek kapcsolódnak bele történelmi emlékeink megvédésének munkájába. Dolgozó népünk egyre örvendetesebb módon magáénak érzi régészeti leleteinket, honfoglaláskori temetőinket, középkori várainkat, és társadalmi munkával vállal részt például a diósgyőri vár helyreállításában. Tanácsaink, honvédségi szerveink részéről egyre gyakoribb a bejelentés az előkerülő régészeti tárgyakról, egyre gyakrabban hívják fel a figyelmünket ezek megmentésére. Népünk aktív közreműködése ebben a munkában arra vall, hogy gazdája lett történelmi értékeinknek, érdekli földünk és népünk multja. A számos óvóintézkedés ellenére azonban még a közelmultban is akadtak ezen a téren rossz példák. Amikor közelebbről megvizsgáltuk azokat a bejelentéseket, amelyek egy-egy értékes, földünk és népünk története szempontjából felbecsülhetetlen értéket jelentő régészeti vagy történeti objektum megsértéséről vagy esetleg elpusztulásáról adtak hírt, csaknem minden alkalommal kiderült, hogy az ott dolgozó emberek, tanácsfunkcionáriusok vagy katonai parancsnokok nem látták elég világosan az emlék jelentőségét a mai történettudomány, népünk igazi története megismerésének szempontjából és nem voltak tisztában azzal, hogy mi a kötelessége egy-egy vezetőnek vagy parancsnoknak ezen a téren, s hogy mit vár tőlük a magyar tudomány nemzeti hagyományaink, történelmi emlékeink védelme terén.

Ebben a rövid cikkben azt a célt tűztük magunk elé, hogy megvilágítsuk régészeti és történeti emlékeink védelmének célját és jelen-

tőségét, ennek a munkának összefüggését a marxista történettudomány feladataival — közbeszőve néhány példát az eddigi jó és rossz tapasztalatokról.

Történelmi emlékeink közül nem mindegyik maradt fenn a föld felszínén. Országunk területén számtalan helyen a régmúlt időkben nagy települések, erődök, várak és városok állottak, amelyek az idők folyamán elpusztultak. Az ilyen elpusztult épületek, erődítmények, várak, városok felkutatásával, szakszerű, tudományos feltárásával a történettudomány külön ága, a régészet foglalkozik. Ezért nevezzük — jelen cikkünkben is — az ilyen leleteket, objektumokat régészeti emlékeknek.

Hazánk földje igen gazdag régészeti emlékekben. A magyar múzeumok az elmúlt évtizedekben lelkes szakemberek önzetlen munkájával, igen sokszor hivatalos támogatás nélkül, olyan értékes anyagra tettek szert, amelyekre méltán lehetünk büszkék világviszonylatban is. Mégis ezek a tárgyak igen sok esetben nem alkalmasak arra, hogy belőlük földünk, népünk történetének eseményeit kihámozzuk. Miért? A kérdésre adott válasz egyben rávilágít a régi és az új, marxista történettudomány módszertani különbségeire is. Hazánk földjének történetéről írott forrásokból körülbelül 2—3000 esztendőre visszamenőleg tudunk úgy-ahogy tájékozódni. Azonban ebből a 2—3000 esztendőből is igen sok esemény homályban marad. Az írott emlékanyaggal megvilágított rövid időszakkal szemben hazánk földjén az ember néhány százezer évvel ezelőtt jelent meg. A történettudomány elveti az emberiség története régi korszakainak olyan idealista magyarázatát, amilyent pl. a biblia nyujtott, és írott források hiányában olyan támpontok után kutatott, amelyekből hitelesen feltárható az a sokszázezer esztendő, amelyik az írásbeli feljegyzések megjelenése előtt földünkön lefolyt. Ennek a hosszú-hosszú időnek az emlékei azok a régészeti leletek, amelyek igen nagy bőségben kerülnek elő hazánk egész területén. Az itt élő ember lakóhelyén, temetőiben reánk hagyta munkaeszközeit, edényeit, ruházati felszerelésének és házi berendezésének tárgyait. Ezek a munkaeszközök és egyéb tárgyak tehát az írásos források megjelenését megelőző időszakra vonatkozólag elsőrendű és csaknem *egyetlen* történelmi forrásanyag a történettudomány számára. De akár a rabszolgatársadalom, akár a feudális társadalom korát vizsgáljuk is meg, amelyekről már írott források beszélnek, óvatosan kell ezekkel a forrásokkal bánnunk, mert ezek a történelem eseményeit a kizsákmányoló osztályok érdekében, ezek szempontjából örökítik meg és magyarázzák, a kizsákmányoltak nagy tömegeinek életéről vajmi keveset beszélnek. A kezünkbe kerülő „forrásanyag", a munkaeszközök és egyéb felszerelési tárgyak viszont beszédes bizonyítékokat szolgáltatnak a kizsákmányoltak életéről. Ezekből következtetni tudunk nemcsak a termelőerők fejlettségére, hanem arra is, hogy milyen volt a társadalom fejlettsége, vajjon — ha a régmúlt, sokszázezer év előtti állapotokra gondolunk — megtalálhat-

juk-e az ősközösség, az első kizsákmányolástól mentes társadalom emlékeit, vagy kizsákmányoló és kizsákmányolt viszonyáról volt-e szó abban a történelmi korszakban, amelyikre anyagunk, az előkerült régészeti leletek vonatkoznak.

Világítsuk meg néhány példával az elmondottakat. Az elmúlt évben a dunántúli Lovas községből bejelentés érkezett a szekszárdi múzeumba, hogy régészeti leletek kerültek elő. A helyszínre kiszállt tudományos dolgozók megállapították, hogy ott két bányaüreg van, amelyből az ősember vörös festéket bányászott. A bányaüregben ott feküdtek a szarvascsontból készült egykori bányaeszközök is. Arra a megállapításra jutottak, hogy ezek kb. 80.000 évesek lehetnek. Az eszközök finom kidolgozása szinte páratlan ebben a korban. A munkaeszközök már speciálisan bányászat céljára készültek. A gödörben talált szénszemcsék, a csonteszközökön talált égési nyomok arra mutatnak, hogy a kőzetet felhevítéssel és bizonyára hirtelen lehűtéssel repesztették meg. A leletekből messzemenő következtetéseket lehet levonni a 80.000 évvel ezelőtt itt élt ember társadalmi viszonyaira is.

Nézzünk meg egy korban közelebbi, azonban a mi szempontunkból sajnos nem ilyen szerencsés példát. Időszámításunk előtt kb. 600 esztendővel keletről, a mai Szovjetunió területéről egy lovas nép vándorolt be hazánk területére, amelyet az írott források szkitáknak neveznek. Egykorú görög történetíró azt írja, hogy ezek között vannak „királyi" és „földművelő" szkiták; nyilván az uralkodó és kizsákmányolt osztályokról van itt szó. Ezeknek a szkitáknak nagy temetői találhatók hazánk területén, így pl. a Duna-Tisza közén is. Az 1920-as években Tápiószentmárton községben előkerült egy rendkívül érdekes és fontos lelet: egy aranyból készült szarvas, a szkiták szent állata. Ez a tárgy ma a Nemzeti Múzeum egyik legféltettebb kincse és büszkesége. A lelet arra vallott, hogy Tápiószentmártonban a „királyi" szkiták egyik nagy temetőjére bukkantak rá. A mult rendszer idején nem volt lehetőség a temető feltárására. A felszabadulás után a területet régészetileg védett területté nyilvánítottuk, számítva arra a lehetőségre, hogy anyagi fedezet esetén megkezdjük tudományos feltárását, amelyik igen nagy eredményeket ígért. Annál fájdalmasabb meglepetés volt számunkra, amikor arról értesültünk, hogy a területen végrehajtott katonai építkezés során ezt a páratlanul érdekesnek ígérkező temetőt az utolsó sírig elpusztították, anélkül, hogy arról az építkezés parancsnoka a Nemzeti Múzeumot értesítette volna.

A római birodalom kb. 400 évig hazánk nyugati részére is kiterjesztette uralmát, és a Dunántúl a római birodalom tartománya lett. A rabszolgatársadalom városi életet, fejlett úthálózatot létesített, a Duna partját komoly erődsorral védelmezte. A tartomány fővárosának, Aquincumnak az emlékeit Óbudán, az aquincumi múzeum körül feltárt romok és többek között a Nagyszombat-utcai ú. n. római katonai amfiteátrum

(körszínház) őrzi. A katonai amfiteátrum Aquincum katonai tábora, helyőrségi központja közelében állott és a katonák szórakoztatására szolgált. A katonai tábor falai Óbuda alatt, többméter mélységben a föld alatt húzódnak. A legújabb kutatások a hatalmas zárófalak nyomait néhány helyen megtalálták. Régóta ismeretes azonban, hogy a katonai tábor középpontja a fővezéri székhely, az óbudai zsidótemető környékén terült el. A magyar régészeti kutatás arra számított, hogy a zsidótemető felhagyásával ezt a fontos helyet szakszerűen feltárhatja, azonban az ott építkezéseket kezdeményező katonai parancsnokság ehhez nem járult hozzá. S amint tudomásunkra jutott, az új épületek alapjainak ásása alkalmával monumentális ókori épületmaradványok kerültek elő, bizonyára a fővezéri székhely föld alatt lévő épületei. A római rabszolgatartó társadalom közelebbi tanulmányozásának egyik igen fontos lehetőségétől esett el így a magyar tudomány.

Meg kell azonban állapítani azt, hogy különösen az utóbbi időben követésreméltó, jó példa is egyre nagyobb számban akad, jeléül annak, hogy katonai szerveink is egyre megértőbb álláspontot foglalnak el régészeti emlékeink iránt és kutatóinkat egyre jobban segítik munkájukban. E sorok írója pl. csak a legnagyobb megbecsüléssel tud megemlékezni egy néhány év előtti nagykőrösi építkezésről, ahol egy leletbejelentéssel kapcsolatban az építkezés parancsnoksága a legmesszebbmenően elősegítette munkáját egy zárt területen. A napokban egyik pestkörnyéki alakulat fordult bejelentésével az aquincumi múzeumhoz és a múzeum dolgozója a helyszínre kiszállva őskori telephelyet talált meg. Egy másik esetben — ugyancsak a közelmultban — a helyi szervek a Honvédelmi Minisztérium engedélyét kérték. Ezt sajnos — őszintén meg kell mondani — ezideig vagy hosszú hónapok alatt, vagy egyáltalán nem sikerült hasonló esetekben megszerezni, ami egyértelmű volt a lelet elpusztulásával, mivel szakember nem szállhatott ki a helyszínre. Most még 24 óra sem telt el és az engedély birtokában szakemberünk ott lehetett a munka színhelyén. Jelentőségében valamennyi közül kiemelkedik azonban egyik szolnoki parancsnokság magatartása. Ez a katonai szerv az építkezés területén előkerülő germán nép, a gepidák nagy temetőjének ásatásához nemcsak engedélyt, hanem minden támogatást és segítséget megadott és ezzel a szolnoki múzeum egy népvándorláskori nép teljes temetőjének, páratlan anyagának birtokába jutott, melynek feldolgozása értékes adatokat fog szolgáltatni hazánk területének egyik legbonyolultabb periódusa: a nagy népvándorlás korának germán-hun korszaka megoldásához.

Felmerül azonban az az ellenvetés, hogy nem okvetlenül szükséges szakember jelenléte egy építkezésnél előbukkanó lelet feltárásához. Az edényeket, csontokat, eszközöket összeszedik, és eljuttatják a múzeumba. Ez a megoldás azonban csaknem azonos a leletek elpusztításával. Fentebb azt írtam, hogy a múzeumainkban igen sok anyag

gyűlt össze az elmúlt évtizedek során, de ezekből nem tudjuk földünk, népünk történetét rekonstruálni. Ennek éppen az az oka, hogy a múzeumba egy-egy helyről csupán a tárgyak kerültek be, edények, fegyverek, munkaeszközök stb., de nem ismerjük azokat a körülményeket, ahogyan ezek a földbe kerültek, vagy a földben feküdtek. Márpedig ezeknek a körülményeknek a megfigyelése elengedhetetlenül fontos a régmúlt idők eseményeinek rekonstruálásához, az ember életének megértéséhez és megmagyarázásához. Vegyük ismét a Lovas községből származó bányaeszközök példáját. Ha ezeket valaki kiemeli a bányagödrökből és harmad-negyedkézből kerülnek be a múzeumba, a szakemberek esetleg nem tudták volna az eszközök rendeltetését megfejteni, tekintve, hogy hazánkban még ilyen bányászati eszközök ebből a korai időből soha nem kerültek elő. — Bizonyos korszakokban az emberek úgy temetkeztek, hogy a halottakat elégették és a csontmaradványokat nagy edényekben, urnákban temették el. A halottak mellé odatették ékszereit, kisebb-nagyobb edényekben ételt is útravalóul. Ha a sírt nem szakember bontja fel, egy-két edény, néhány tárgy kerül be a múzeumba. Ha szakember bont fel egy ilyen urna-sírt, megtudjuk, hogy az elégetett csontokat bizonyos meghatározott sorrendben helyezték az urnába: alulra kerültek a láb, középre a törzs és a tetejére a fej csontjai. Egy érdekes, ősi temetkezési szokás ez! Ha az edényekből a földet nem öntik ki és ezt a földet kémiai vizsgálatnak vetik alá, meg lehet állapítani, hogy útravalóul milyen ételeket helyeztek el az edényben, ami értékes támpontokat szolgáltat az egykori ember táplálkozási viszonyaira. Megtudhatjuk még esetleg azt — az edények és a mellékük tett tárgyak pontos, hiánytalan számbavételéből és a többi sírral való összehasonlításából —, hogy az illető gazdag vagy szegény ember volt-e. Egyik kutatónk szerint a honfoglaló magyarok sírjaiban talált nyilak számából következtetni lehet az illető rangjára. Ez a néhány példa is azt bizonyítja, hogy a tárgyakból egymagukból még nem lesz történelem, a leletkörülmények néha, hozzáértő számára, sokkal értékesebb történelmi adatokat szolgáltatnak. A mult rendszer idején múzeumainkba került, a lelőkörülmények feljegyzése nélkül szűkölködő tárgyak éppen ezért nem alkalmasak a történelmi események megvilágítására; ezért igyekszik a mai magyar régészet — a szovjet régészeti tudomány eredményeit felhasználva — a helyszínen megörökíteni minden apró mozzanatot, melyeket a tárgyak helyzete, fekvése stb. nyujt. Ehhez azonban avatott szem, avatott kéz szükséges, vagyis olyan ember jelenléte, aki ebben a tudományban járatos és olvasni tudja a föld és leletek nyujtotta „egykorú tudósítást".

Emlékeink másik fajtája a szorosabban vett történelmi emlékek. Ezek általánosságban olyan régi épületek, várak, várromok, régi templomok és egyéb épületek maradványai, amelyek a föld felszínén maradtak meg. Országunk ilyen emlékekben elég szegény. Ennek az oka az, hogy a tatárjárás, törökdúlás ezeket igen nagy mértékben el-

pusztította. Annál nagyobb megbecsülésben kell részesítenünk megmaradt emlékeinket, mert ezekhez nemzeti történetünk kiemelkedő eseményei fűződnek. Már említettem Diósgyőrt, melynek ősi falai még Árpádházi királyainkat látták vendégül. A visegrádi fellegvár az Anjou dinasztia kedvelt központja volt, ahol fontos nemzetközi szerződést kötött országunk a fenyegető német császárság ellen. Festői romjai máig is dacolnak az idővel. Alatta a völgyben Mátyás király palotáinak maradványai mai állapotukban is csodálatba ejtik a látogatót. A remekbe szabott építészeti alkotások és művészeti emlékek népünk alkotóerejének, tehetségének fényes bizonyítékai. Azt hiszem, minden magyar ember szívét elfogja a lelkesedés, ha megáll az egri vár romjaiban is monumentális falain, vagy végigmegy a vár sötét kazamatáin és megdobogtatja szívét népünk hősiességének ez a szimbólummá vált színhelye, ahol minden kő, minden talpalatnyi föld a hazáját védő felfegyverzett nép nagyságáról, összefogásáról és a túlerőt is legyőző, megszégyenítő erejéről beszél. De ugyanúgy felidézhetnénk Szigetvár és Kőszeg falai alatt védőik hazaszeretetét, idézhetném a balatonkörnyéki végvárak legendás dicsőségét. Ki tudja elfelejteni az öreg sárospataki Rákóczi-várat, aki egyszer is megfordult benne és kinézett lőrésein a szelíd bodrogközi síkságra, vagy a Hegyalja szőlőborította lankáira. Ezeket az öreg falakat hányszor védelmezte népünk idegen hódítókkal szemben, hányszor harcolt falaiknál saját elnyomói ellen!

Dolgozó népünk szeretettel veszi körül történelmi emlékeinket. Az egri és sárospataki várat pl. százezres tömegekben keresik fel a látogatók, katonák, diákok, munkások, parasztok. A szigligeti várromot a közelmultban renoválták és a felállványozott romot nap mint nap a távoli falvakból érkező látogatók keresték fel, hogy figyelemmel tudják kísérni megújhodását.

Ma már nem történhetik meg a visegrádi várrommal az, ami néhány évvel ezelőtt megtörtént, hogy egyik katonai alakulat tüzérségi célpontnak használta és belelőtt az öreg falakba.

A marxista magyar történettudomány egyre határozottabb lépéseket tesz, hogy feltárja népünk igazi történetét, és eredményeit országunk minden polgárának, néphadseregünk minden harcosának közkincsévé tegye. Népünk igazi történetének megismerése haladó nemzeti hagyományaink megbecsülésére, igaz hazafiságra nevel. Ezt a magasztos érzést a közvetlen élmény erejével mélyíti el a hazáért és népünk szabadságáért életüket is feláldozó, dicső elődeink hősi küzdelmei színhelyének megismerése, szeretete és megoltalmazása. Szeretet és megbecsülés ez azok iránt, akiknek példája tettekre inti a mai utódokat is.

Néphadseregünk minden tagja tekintse tehát megtisztelő kötelességének földünk, népünk minden régészeti és történeti emlékének megoltalmazását és segítse ebben a munkában a népért dolgozó magyar tudományt!

Könyvtár

A MAGYAR ZÁSZLÓ ÉS NEMZETI SZINEINK MULTJA

(I. KÖZLEMÉNY)

Kumorovitz L. Bernát

Nemzeti színeinkkel a múltban két törvényünk is foglalkozik. Az 1847—1848. évi 21. törvénycikk „ősi" jogaiba helyezte vissza őket, és használatukat is szabályozta. Rövid rendelkezései azonban nem világosítanak fel minket arról, hogy az 1848-as törvényhozók mit értettek a nemzeti színek „ősi" jogain; milyen hagyományokból merítettek, s mit tudtak színeink múltjáról: mert — mint Eötvös József az 1848-as törvényekről szóló 1860 októberében szerkesztett védelmi iratában megjegyezte: az 1848-as törvényhozás „nem építé határozatait részletes kimutatásokkal."* Az 1848. július 11-i kormányrendelet is csak a katonai zászlóról intézkedett, s itt sem éppen a márciusi napok szóhasználatának a szellemében, mert a nemzetőrség és a polgárság, zászlón és kokárdán, más formában viselte a nemzeti színeket. Az 1949. évi alkotmánytörvény 68. §-a viszont — az 1848—1849-i forradalmi hagyományokat magáévá téve — egyszerűen csak megállapította, hogy: „A Magyar Népköztársaság zászlaja: piros-fehér-zöldszínű lobogó, középen a Magyar Népköztársaság címerével". Pedig mind a két törvény mögött évszázadokra visszanyúló gyakorlat és heraldikai fejlődés húzódik meg. Mivel a törvényhozásnak ez nem feladata, címertani irodalmunk pedig színeinkkel kezdettől fogva nem törődött, a kérdés mindezideig feldolgozásra váró probléma maradt.

Jelen értekezésünkben ezt a munkát szeretnők elvégezni.

Mondanivalónkat négy fejezetre osztottuk. Az elsőben a középkori magyar zászlóról igyekszünk vázlatos képet rajzolni, a másodikban a magyar trikolór kialakulását ismertetjük, a harmadikban a magyar nemzeti zászlónak, a háromszínű rózsának és más színes jelvényeknek 1848—1849-ben való használatát mutatjuk be, a negyedikben pedig a Világos utáni magyar zászló használatának az alakulására mutatunk rá.

Hisszük, hogy — úttörő volta miatt még mindig csak vázlatos — munkánk nem volt hiábavaló, s közrebocsátásával a jövőbeli enemű kutatások részére eléggé használható alapot építettünk.

* Magyar Történeti Múzeum Kézirattára: Fol. Hung. 1517. sz.

1. A középkori magyar zászló

1. A zászló a kultúra terméke. Már az ókori népek használták, s mindenekelőtt a hadviselésben volt fontos szerepe. A hadizászló ugyanis nemcsak dísze és jelvénye volt a harcoló seregnek, hanem a hangtalan vezényletnek is eszközéül szolgált. A harctereken, a nemzetközi kapcsolatoknak ezeken a vértől pirosló érintkező pontjain, sokszor a messze idegenből odasodródott vitézek ismerkedtek meg az ellenség harcmodorával, szellemi és fizikai tulajdonságaival. Ez a magyarázata annak, hogy a népvándorlás korában a római és bizánci katonaírók szolgálati, gyakorlati és szervezési szabályzatokat állítottak össze saját hadigépezetük korszerűvé tételére. De tanultak a hódítók is: az új honfoglalók részben ezeknek a katonai írásoknak az útmutatása alapján szervezik és gyakoroltatják csapataikat. Tehát a középkori hadtudomány s vele az európai zászlóhasználat is sok tekintetben a római-bizánci hagyományokban gyökeredzik.

A középkorban a legismertebb ilyen ókori (390 k.) katonai írás F. R. Vegetius „A hadügy vezérfonala" című kis munkája volt.[1] A frank és német területen számos másolata maradt fenn. A XII. században a németek dolgozták át „Tractatus de arte bellandi" címmel, Jean de Meun pedig, 1284-ben, szóról szóra lefordította franciára.[2] Ismerve a középkori magyar-német, illetve magyar-francia kapcsolatokat, feltételezhetjük, hogy ismerték nálunk is; ezt azért is megtehetjük, mert az újkorban Vegetius munkája már bebizonyíthatóan kedvelt olvasmánya volt a magyar hadvezéreknek.[3]

Vegetius a római hadizászlókról is tájékoztat bennünket. Szerinte a legio jelvénye a sas, a cohorsé a sárkány.[4] Mind a kettő a zászlórúd hegyén volt elhelyezve. Régebben a cohors centuriákra oszlott, s minden centuriának is saját zászlaja volt. Reá a cohors és a hozzátartozó centuria számát jegyezték föl, úgyhogy a katona a kézitusa hevében is könnyen tájékozódhatott. A centurio a sisakján viselt jelvényt.[5] A lovasságnál a turma (32 lovas) szintén a saját külön zászlaja alatt har-

[1] Flavii Vegetii Renati Epitoma rei militaris. Recensuit C. *Lang.* Lipcse, 1869. (Vegetius.) — A római hadijelvények képét lásd *Bárczay O.:* A hadügy fejlődésének története. Budapest, 1895. 232. l.

[2] *Gritzner, E.:* Heraldik. (Grundriss der Geschichtsw. herausg. von A. Meister. Bd. I. Abt. 4.) Leipzig—Berlin, 1912. 66. l. — L'arte de chevalerie. Kiadta R. Ulisse, Párizs, 1897.

[3] Lásd a következő (2.) fejezet 32. és 33. jegyzetét. — 1848. júl. 20-i (egy magyar hadiiskola felállítása tárgyában benyujtott) javaslatában Mészáros Lázár hadügyminiszter is Vegetiusból idézett. („Honunk gyermekeinek tudományos képzése tehát életkérdés édes hazánkra nézve s egykor tettel fogják bebizonyítani azt, amit Vegetius következő szavaiban mond: In omni autem proelio non tam multitudo et virtus indocta, quam ars et exercitium solent praestare victoriam." Országos Levéltár (O. L.) Archivum Regnicolare XX. 22. Fasc. 21. A. No. 119.) — *Beér J.:* Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Budapest, 1954. 599. l.

[4] Vegetius Lib. III. c. 5.

[5] Vegetius Lib. II. c. 13.

colt.[6] Ütközetben nem lehetett mindig a vezényszóra hagyatkozni, s ha a kürtjelekkel sem boldogultak, akkor a zászlóval adtak jelt az előnyomulásra, üldözésre, visszavonulásra vagy megállásra.[7] Voltak akadályelhárító csapataik is. Ezek szintén zászlójelre léptek működésbe.[8] A néma jelek közé számítja Vegetius azokat az alkalmi jeleket is, amelyeket a vezér parancsára a ruházaton, a fegyverzeten és a lovakon kell viselni, főleg olyankor, ha az ellenség nehezen különböztethető meg a bajtárstól.[9]

A zászló neve a rómaiaknál: vexillum, a zászlótartóé pedig: signifer;[10] de nevezik a legióét *aquilifer*nek, a cohorsét pedig *draconarius*nak is.[11] Néha a barbárok jelzésmódját is alkalmazzák. Ilyen a kéz- vagy korbácsintés, vagy egy ruhadarab lengetése.[12] Vegetius tehát rámutat, hogy a rómaiak a barbár harci szokásokat is ismerték. A sárkányt Traianus császár rendszeresítette a Dáciában aratott győzelmei után. A szkitáknak is volt sárkányos zászlójuk, s még korábban a perzsáknak. A *draco* tehát keleti eredetű, s a zászlóval együtt, a rómaiak közvetítésével honosodott meg a középkori Európában.[13]

Az ókori zászlóhasználat azonban nem volt csak a rómaiak és görögök privilégiuma. Az új hazát kereső magyarságnak is voltak zászlói, hiszen évszázadokon át az euráziai lovas-nomád népek kultúrközösségében éltek, s ezeknek minden törzse saját zászlóval rendelkezett. A VI. században a török kagánok farkasfejet, a szkiták pedig szarvast tűztek zászlórúdjaikra, mert a farkas, illetve a szarvas volt a totemjük, mint őseinké a turulmadár.[14] A nomád fejedelmek zászlóhasználatára vonatkozólag pozitív adatunk is van: ez a VII—VIII. században készült nagyszentmiklósi kincs egyik korsója, a megrendelőnek (valamelyik türk eredetű nomád nép uralkodójának) a képmásával, aki teljes hadiöltözékben lóháton ül, s jobbjában vállára támasztott zászlót tart.[15] Kézai szerint a magyarok Géza fejedelem koráig turulos zászló alatt harcoltak.[16] E hagyománynak megfelelően a Képes krónika illuminátora Attilának vörös alapon fekete turulmadaras, a keresztény magyar királyoknak pedig kettőskeresztes és vörös-fehér csíkú zászlókat ad a kezébe.[17] Ezek az

6 Vegetius Lib. II. c. 14.
7 Vegetius Lib. III. c. 5.
8 Vegetius Lib. III. c. 6.
9 Vegetius Lib. III. c. 5.
10 Vegetius Lib. I. c. 20.
11 Vegetius Lib. II. c. 13.
12 Vegetius Lib. III. c. 5.
13 Du Cange s. v. „draco".
14 Magyar művelődéstörténet. (Szerk. Domanovszky S. Budapest, é. n.) I. 64. l. (Művelődéstört.)
15 Képe: Művelődéstört. I. 35. l. — Lásd még u. o. az I. 621. l. jegyzetét. — *Bárczay O.*: A heraldika kézikönyve. Budapest. 1897. 311. l.
16 Művelődéstört. I. 64. és 67. l. — Kézai 10. c. (A krónikák helyeit itt és a következőkben a Szentpétery I. szerkesztette „Scriptores rerum Hungaricarum . . ." (Budapest, 1937. — Scriptores. —) szerint idézzük.
17 *Váczy, P.*: Die ungarische Nationalfahne. (Ungarn 1941. szept. füzet) 530. l.

ábrázolások azonban XIV. századi heraldikai visszavetítések olyan korba, amikor a címert még nem ismerték. A XIV. század előtti magyar zászlóhasználatnak pontosabb és valószerűbb képét csak krónikáink adatainak más, régebbi források anyagával, főleg pedig címeres emlékeinkkel s a szomszédok gyakorlatával való egybevetése alapján rajzolhatjuk meg.[18]

Említettük, hogy Németországban ismerték Vegetius munkáját. E „Tractatus" szerint az egész német hűbéri hadseregnek a XII. század végén volt egy főhadijelvénye, a császári sasos közös zászló (commune vexillum),[19] a seregrészek a saját (sasos, oroszlános stb.) csapatzászlóik alatt harcoltak, az egyes harcosok pedig közös hadijelvényt viseltek sisakjukon, pajzsukon, lándzsájukon vagy külső felszerelésükön.[20] A középkori királyi zászló hegyén szereplő jelvények különfélék, főként állatok. A császárok a római (fekete, majd aranyozott) sast, a szász fejedelmek és angol királyok szintén a rómaiaktól átvett sárkányt,[21] a dánok hollót, a westphaliaiak pedig lovat tűztek zászlórúdjukra,[22] végül pedig feltűnik Krisztus monogrammja és a kereszténység szimbóluma, a kereszt.[23] Időközben a jelvény a háttérbe szorul, a hangsúly a zászló lobogójára tolódik át: finomabb anyagból szövik, vagy többszínű szövetből alakítják. A régi német császári zászló III. Ottó alatt (986—1002.) bíborszínűvé válik, a XIII. század közepén pedig aranyra változik.[24] A fejlődés utolsó szakaszában a jelvény a rúdról a lobogóra kerül.[25] Az első lépést ebben az irányban a dánok tették meg Nagy Kanut idejében (1012—1040.), s a XI. század második felében a franciáknál és angoloknál,[26] a XII. század végén pedig a német fejedelmeknél találkozunk ezzel az újfajta zászlóval.[27]

A zászló neve a középkorban latinul: vexillum, németül (más germán népeknél is): gonfanon (vagy Guntfano, Herifano), ami szintén hadizászlót (Gunt—pugna—bellum—háború, fano—Fahne—zászló) jelent.[28] A zászlón lévő jelvényt signum-nak (Zeichen, enseigne) neve-

[18] A jelen vizsgálat nem annyira a zászló, mint a szinek szempontjából fontos, az alábbiakban pedig nem kizárólag a magyar zászlónak, hanem általában a magyar színhasználatnak az alakulását kívánjuk bemutatni.

[19] *Gritzner* i. m. 66. és 82. l.

[20] U. o.

[21] U. o. 82. l.

[22] U. o. 65. l.

[23] A római és bizánci császárok hatalmi jelvénye a labarum volt, vagyis hosszú nyélen függő hadizászló, a nyél végén a római sassal. Nagy Konstantin a sas helyébe, a zászló fölé, a keresztet és Krisztus monogrammját (X és P) tűzte. Igy keletkezett a vexillum crucis, a keresztes zászló. Nicephoros szerint Konstantin császár maga vitte a keresztes zászlót, amikor győztesként bevonult Rómába. — *Kumorovitz* L. B.: A magyar címer kettőskeresztje és hármashalma. (A gödöllői premontrei gimnázium 1941—1942. évi Évkönyve. 311. l. (*Kumorovitz:* Kk. és Hh.)

[24] *Gritzner* i. m. 66. és 82. l.

[25] U. o. 66. l. — A kereszt és a „XP" 300. körül.

[26] *Galbreath, D. L.:* Manuel du Blason. Lausanne, 1942. I. és X. fejezet.

[27] *Gritzner* i. m. 66. l.

[28] *Du Cange* s. v. „Guntfano."

zik.[29] Ez és a katonák közös jelvénye a teljesen zárt sisak korában egyénivé válik, s a XII. század végén a pajzsra kerülve címerré alakul.[30] Ezóta a zászlóra is a címer kerül, s a címeres zászló is új nevet kap. Ez a francia bannière, az olasz bandiera és a német Banner; nálunk a XIII. század végén banerium, a XIV. században pedig banderium.[31]

A címer miatt a zászló formája is megváltozott. A gonfanon hosszanti tengelye ugyanis a zászló rúdjával derékszöget zárt be, a jelvénynek pedig fejjel a zászlórúd felé fordulva, a lobogó tengelyében kellett elhelyezkednie. Ezzel szemben a címeres zászló tengelye a rúddal párhuzamosan fut, s a lapján lévő címerkép, ferdén jobbra fordulva, a rúdba kapaszkodik.[32] Az újabb francia heraldikai irodalom a régebbi hadizászló megjelölésére a gonfanon, a címeresre pedig a bannière kifejezést használja.[33] Az utóbbi zászlóformának a VIII. században (jelvény és címer nélkül) való előfordulása azonban arra vall, hogy ez sem okvetlenül nyugati eredetű. Valószínűleg mind a kettő egyformán régi, s az utóbbi azért szorította ki a gonfanont, mert a címer szabályos elhelyezésére alkalmasabbnak bizonyult. Sokszor a zászló szövetéből alakított egy vagy több, rövidebb vagy hosszabb lobogó szalagja (fanon) miatt,[34] a bannière csak a címer révén különböztethető meg a gonfanontól.

A hűbéri szervezetű országokban a bannière használata a legtekintélyesebb seniorok előjoga volt. A kisebb rangúak a háromszögletű címeres pennon-t viselhették, amely, rangemeléskor, egyik csúcsának lemetszése által, bannière-ré változhatott.[35]

A közvitézek a XIV. század óta hosszú, egyenlőszárú, díszes és jelmondatos pennonceles-eket kezdenek használni.[36]

2. A középkori magyar zászlóhasználatra vonatkozólag krónikáinkban aránylag elég sok adatot találunk.[37] Anonymusnál a magyar zászló

[29] *Gritzner* i. m. 66. l.
[30] U. o.
[31] Du Cange s. v. „banerium". — Kézai 10. c. stb.
[32] *Galbreath* i. m. 29. l.
[33] U. o. 28. és 29. l.
[34] U. o. 28. és (képpel) 269. l.
[35] U. o. 269—270. l.
[36] U. o. 270. l.
[37] Kézai Attiláról mondja, hogy turulos *baneriuma* volt, s a koronás turult pajzsán is viselte. Ezt a zászlót, minden közös vállalkozásukkor, egészen Géza fejedelem idejéig használták a hun (magyar) hadseregben. (10. c.) Hasonlóképpen ír Attiláról a Pozsonyi (3. c.) és a Képeskrónika is (10. c.), szóhasználatuk azonban nem Kézaitól való. De Kézai a *Vexillumot* is használja: Szvatopluk legyőzése után a hét magyar hadsereg — magasra emelt zászlókkal — (vexillis erectis) indult a Dunántúlra. (26. c.) Igy ír erről a megmozdulásról Mügeln is Rimes krónikájában. (18. c.) Anonymus következetesen csak a *vexillum* szót használja a zászló megjelölésére. A görögök ellen a magyar hadak Árpád buzdító beszéde után indulnak: Bogat fia Bulcsu ragadja meg a zászlót (elevato vexillo). Tosu fia Lél pedig a harci kürtöt szólaltatja meg (tuba cecinit, 39. c.). A Zalán elleni vállalkozásban a szerepük fordított: Lél a zászlótartó s Bulcsu a kürtös. (41. c.) Bulgáriába és Macedóniába Zuard és Cadusa seregei nyomulnak jelvényes zászlóik alatt (elevatis vexillis signiferis), s így (elevato vexillo) indult Veszprémbe Usubu is. (45. és 48. c.) A Képeskrónika szerint Aba Sámuel győzhetett volna 1044-ben, ha emberei között nem lettek volna titokban Péterhez húzók is, kik zászlóikat eldobván, megszöktek. (76. c.) Mügelnnél a vexillum

neve: vexillum. Részletes ismertetését természetesen nem adja, csak a 14. fejezetben elmondja, hogy Lél saját jelvényes zászlójával indította meg a Zalán elleni ütközetet; más helyeiből pedig az tűnik ki, hogy a honfoglalás korában minden magyar hadseregnek saját zászlaja volt.[38] Nem tudjuk, vajjon ezek az adatai az ősgestából valók-e,[39] vagy maga szerkesztette-e őket. Mivel II. Béla király 1117—1121-i (az almádi monostor birtokainak összeíró) oklevelében egy predium Zazlou néven szerepel, s a monostor egyházi felszerelésében pedig hét vexillum is van,[40] azért már az ősgestában is szerepelhetett a vexillum szó. Ha tehát Anonymusnál és XI. századi forrásában valóban csak visszavetítéssel lenne dolgunk, belőlük még akkor is a XI. és XII. századi tényleges gyakorlat tükröződik. A letelepedés után ugyanis a magyar honvédelem szervezet, felszerelés és harcmodor tekintetében a szomszédokéhoz idomult.[41] A németeknek és görögöknek nem lehetett akkor már a régi fegyverzettel és taktikával eredményesen ellenállni. II. Istvánról tud-

mellett a banderium kifejezés is megjelenik: Bélának nagyobb volt a serege, s amikor zászlót bontva (banderiis erectis) megütköztek, a magyar király (I. András) ereje és zászlaja (virtus atque vexillum) lehanyatlott. (Chr. rhytm. 43. c.) A Képeskrónika a Salamon vitézei által viselt zászlók anyagát is ismeri: gyolcsból valók voltak. (102. c.) Dalmáciában Kálmán magyar kapitány és zászló (banerium) alatt velencei őrséget hagyott — írja Kézai. (64. c.) Richardus atya az alánok földjén járva (1236—1237.) azt tapasztalta, hogy e szilaj nép között kereszttel ellátott zászlóval (vexillum) legbiztonságosabb az utazás. (Scriptores I. 538. l.) Rogerius pedig arról értesít, hogy Bertalan pécsi püspök a tatárok elől menekülve, László somogyi ispán felvonuló seregével találkozott, s magyar zászlóiról ismerte fel. (Hungarica vexilla cognocens... 29. c.) Kézai szerint az Ottokár elleni háborúban IV. László serege a királyi zászló alatt vonult fel és egyesült (Marcheggnél) Rudolf csapataival. (74. c.) A király zászlaját (banerium) Renoldus fia Renoldus tartotta, a zsákmányolt cseh, morva és lengyel zászlókat (vexilla) pedig a győzelem örök emlékezetéül, a király székhelyén, a székesfehérvári egyház falain helyezték el. (74. c.) A Képeskrónika a rozgonyi csatáról (1312.) szólva elmondja, hogy Gurke, a királyi zászló őrzője (vexilliarius) elesett, s a király a keresztesek zászlajával irányította a küzdelmet. (196. c.) — A Vexilliarius mellett az oklevelekben sűrűn találkozunk a vexillifer-rel (Hazai okmt. VII. 408., 1350.; Fejér: C. D. IX/5. 470., 1381. stb.) s az Anjouknál feltűnik a zászlótartók testületének a főnöke, a magister vexilliferorum... (Dl. 2582., 1338.) Konth Miklós nádor 1357. máj. 11-i oklevele szerint István és György mesterek és liptói ispánok a király zászlótartói (vexilliferi domini regis) voltak. (Dl. 4669.) — 1387-ben Zsigmond király zászlótartója: Buek Detre. (M. Tud. Akad. Kézirattára: Velence I. 1387.) — A zászlózsákmány az Anjouk idejében nagy dicsőséget jelentett. A nápolyi hadjáratokban István erdélyi vajda több ellenséges hadvezérnek a zászlaját zsákmányolta. Győzelmeiért I. Lajos király 1350. okt. 30-án Csáktornya várát adományozta neki. (... eundem Lodovicum de... civitate Troye cum sua gente cum banderiis... seu vexillis explicitas... invasit... in quo prelio... vexilla ducis Vernely, domini Nicolai de Acherolis, domini Philippi dicti mali spiritus, domini Johannis de Surgonia et alia tria conestabulorum caporalium seu nobilium aportavit... Dl. 4151.) — I. Lajos király a Velencével kötendő béke feltételei közé 1378-ban azt is felvette, hogy minden ünnepély alkalmával a Szent Márk-téren tűzzék ki a magyar zászlót. M. Tud. Akad. Kézirattára. Velence II. 1378.

[38] Például 45. és 48. c.

[39] *Hóman B.:* A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925. 75. és 85. l.

[40] Magyar Nyelv 1927. 361. l. — A Zazlou, Zazlo mint birtoknév a XIII. században is előfordul. A pannonhalmi Szent Benedek rend története. I. Budapest, 1902. 640. l. (III. Ince pápa oklevele, 1216.) és u. o. I. 778. l. (IV. Béla király oklevele 1237—1240-ből.)

[41] *Eckhardt F.:* Magyarország története. Budapest, 1933. 41. és 50. l.

juk, hogy Bizánc ellen 700 zsoldos frank lovagot fogadott,[42] Kinnamos pedig az 1167-i szerémségi csata leírásában a magyar sereget már gyanúsan nyugati külsejűnek találja: egytömegbe szorított lándzsaerdő az egész magyar hadtest.[43] III. Béla a francia lovasság mintájára fejlesztette tovább hadseregét.[44] Anonymus vagy esetleg forrásának (az ősgesta II. István-korabeli folytatásának) az írója tehát ilyennek képzelte a honfoglaló magyar seregeket is. Kétféle hadserege volt akkor Magyarországnak: az egyik a király, a másik az ispánok és királyi főtisztek zászlaja alatt harcolt. Anonymus a vezéri zászlókról ír, s ilyenek voltak az ő korában többek között az ispánok zászlói.

A XIII. századi magyar zászlóhasználatról Kézai tudósít bennünket, ugyancsak az elmúlt évszázadokba való visszavetítéssel. Szerinte a magyarságnak van közös (fejedelmi, illetve királyi) zászlaja, amelyet közös vállalkozásaikban használnak,[45] az egyes hadseregcsoportok (hét hadsereg) pedig a saját (vezéri) zászlóik alatt harcolnak.[46] Adatai alapjában véve megegyeznek az Anonymuséival, csak a magyar hadügy XIII. századi fejlődése miatt bővebbek és plasztikusabbak. 10. fejezetéből és a Pozsonyi krónikából (8. c.) pedig arra is következtethetünk, hogy vagy ő vagy talán már a XIII. századi húnkrónika írója is a Vegetius alapján szerkesztett németországi vagy más eredetű Tractatus valamelyik változatát s a német és francia zászlóhasználatot is ismerte, melyet megfelelően módosítva, akkor már nálunk is alkalmaztak,[47] hiszen II. András keresztes lovagjai „semmiben sem különböztek a velük együtt harcoló cyprusi és más francia lovagoktól: szakállukat francia módra viselték, sisakjuk, pajzsuk, zászlajuk és fegyverzetük egészen megegyezett a franciákéval.[48]

XIV. századi krónikáink ismét bővítik a magyar zászlófajtákat: a tényleges gyakorlatnak megfelelően a királyi, az ispáni és főtiszti zászló mellett ekkor fellép a zászlósúri,[49] a lovagrendi és lovagi zászló,[50] s a király egyeseknek azt a kiváltságot adja, hogy kizárólag az ő zászlaja alatt harcoljanak.[51]

A zászló neve az esetleges magyar „zászló" mellett Kézai koráig: vexillum. De Kézai már a bannerium-ot is ismeri. Ez azonban nem az ő

[42] *Tóth Z.*: A hadakozó nép. Művelődéstört. I. 278. l.
[43] U. o. I. 278. l.
[44] *Eckhart* i. m. 64. l.
[45] 10., 64. és 74. c.
[46] 26. c.
[47] A külföldön legalább sok példánya volt közkézen.
[48] *Eckhart* i. m. 65. l.
[49] *Timon Á.*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1919. 265. l. — U. o. 795. l.
[50] Képeskrónika 196. c. — Pozsonyi krónika 83. c.
[51] Dl. 2217. IV. Béla: . . . concessimus gratiam memoratis hospitibus . . ., ut quandocunque exercitum habuerimus generalem, sub nostro vexillo militare tantummodo teneantur — cum comite de Zoulum in nostro ordine descendentes . . . 1283-ban IV. László király többeket nemesítve megengedi, hogy az ő zászlaja alatt harcoljanak. (Dl. 1142.)

kizárólagos találmánya: használhatta már a hún-krónika írója is, s tőle tanulhatták Kézai[52] és utódai.[53] XIII. századi okleveleink azonban továbbra is csak vexillum-ról írnak,[54] s a banerium vagy banderium a XIV. században, a bandériális hadrendszer kialakulása korában honosodik meg véglegesen. De már Kézainál is korszerű kifejezésnek tekinthető, mert a címeres zászló a XIII. század elején jelenik meg hazánkban, bandériális hadrendszerünk csírája pedig XIII. századvégi képződmény. A királyi tekintélynek IV. László alatt való esése ugyanis nálunk is előidézte az Ausztriából és Németországból jól ismert, az oligarchák által pedig irigyelt és nagyon kívánt partikularizmust. Ezóta a szegényebb nemesek egy-egy hatalmas úrhoz csatlakoznak, s fegyveres vállalkozásaiban az ő zászlaja alatt harcolnak.[55]

Végül is, hogy a hatalmasok romboló erejét a haza szolgálatába állítsák, Anjou-királyaink megengedik nekik, hogy továbbra is fegyvereseket tartsanak, s csapataikat a saját címeres zászlajuk alatt vezessék a király táborába. Az ilyen magán-katonai egység címeres zászlaja a banderium, mely azután, jelentésátvitel folytán, magára a csapatra is átragadt.[56] Megállapíthatjuk tehát, hogy — bár krónikásaink a saját korukbeli állapotokat vetítik a régmúltba, a római, bizánci és német-francia analógiákból, továbbá hadrendszerünk nyugatias fejlődéséből, főleg pedig a nagyszentmiklósi leletből bizonyos, hogy a magyar fejedelmek, vezérek és királyaink kezdettől fogva ismerték és használták a nemzeti hadizászlót. Az oklevelekből pedig azt is tudjuk, hogy királyainknak a XIII. században és később is már állandó zászlótartói, zászlóvivői voltak.[57]

Most már az a kérdés, hogy milyen volt ez a zászló? A nagyszentmiklósi lelet fejedelmének a zászlaja bannière típusú, mert főtengelye a kópjahegyű rúddal párhuzamos.[58] Felső balsarka hegyes fanonban (szalagban) végződik. Jelvény nincs rajta, tehát üres, illetve egyszínű. Keleti hagyományainkat tekintve ilyen zászlót használhattak a honfoglaló magyarság vezérei is, azzal a különbséggel, hogy rúdja hegyére a turul volt ráerősítve. I. István király Bajorországból nősült, német lovagokkal vette magát körül, országát pedig német mintára szervezte meg, ezért valószínű, hogy hadserege megszervezésében és a zászlóhasználatban is német befolyás alatt állott. III. Ottó (986—1002.) és a német császárok a XIII. század közepéig a bíborszínű zászlót használták, nyelén a

[52] Scriptores I. 226. l. Domanovszky előszava a XIV. századi krónikához.
[53] U. o.
[54] IV. Béla 1264-ben ír ugyan banerium-ról, ez az oklevele azonban hamis. Ld. *Kovachich:* Suppl. ad Syll. 382. l.
[55] *Eckhart* i. m. 96—97. l.
[56] *Timon* i. m. 797. l. 4. jegyzet és u. o. 798. l.
[57] István ifjabb király egy földnek az eladományozásakor például azt írja, hogy az:... fuit terra sine herede decedentium vexillum nostrum deferentium... (Dl. 568. 1264.) — Lásd még a 37. jegyzetet.
[58] Művelődéstört. I. 35. l.

római sassal.[59] István király jelvénye a kereszt volt. Zászlaját tehát, ha valóban az Ottóénak a mintájára készítették, rúdja hegyén kereszttel ellátott vörös színű zászlónak képzelhetjük. Minthogy minden hagyomány szívós, a XIII. századi vörös-fehér színekből visszakövetkeztetve is vörösnek tekinthetjük a régi magyar királyi zászló eredeti színét. Az ezüst kereszt III. Béla idejében alakult kettőssé[60] és címerképpé.[61] Ezért joggal föltételezhetjük, hogy már a XII. század végén helyet kapott a zászlaján, hiszen a jelvény előbb jelent meg a zászló lobogóján, mint a címerpajzson, s éppen ezidőtájt került le a nyél csúcsáról a lobogó szövetére a német császári sas is.[62] III. Béla újítása azonban francia vagy görög kapcsolatain is alapulhat.

Imre korában a keresztes címert a vágásos címerpajzs váltotta föl, s ezóta a két címer az Anjoukig váltakozva használatos a magyar királyok heraldikájában.[63] Igy történhetett ez a zászló esetében is, mert a címer a zászló függvénye. II. András tehát, címerének megfelelően, a vörös-fehér csíkú, utódai pedig III. Andrásig bezárólag a vörös szövetű és ezüst kettőskeresztes zászlót használhatták,[64] körülbelül úgy, ahogyan a Képeskrónika illuminátora festi őket. (Ld. az 1. képet.) A XII. század közepe tájáról már külföldi tudósításunk is van a magyar címer színeiről. Conradus de Mure († 1275. körül) Clipearius című heraldikai munkájában 160 fejedelemnek és főúrnak írja le a címerét. A magyar királyé: vörös pajzsban fehér felnyergelt paripa. A címerleírás téves ugyan, de a magyar színeket mégis ismeri.[65]

Az első magyar-címeres zászlóábrázolást, amely feltevéseinket igazolhatja, István (a későbbi V. István) stíriai hercegi lovaspecsétjén találjuk. Hosszú, hegyes lándzsára tűzött, sokszalagú lobogóján a stíriai párduc ágaskodik.[66] Újabban azt tartják róla, hogy fanonjai nem díszszalagok csupán,[67] hanem az Árpád-címer vágásai, s eredetileg színezettek is voltak.[68] V. István tehát, aki ifjabb király, majd király korában a kettős-

[59] *Gritzner:* i. m. 66. és 82. l. — Gellért-legenda 4. c.
[60] *Kumorovitz:* Kh. és Hh. 315. l.
[61] U. o. 316. l.
[62] *Gritzner:* i. m. 66. l.
[63] *Donászy F.:* Az Árpádok cimerei. Budapest, 1937. 3., 4. és 12. l.
[64] Ebből az időből zászlóereklye nem maradt ránk, s a pénzeken ábrázolt szintelen zászlóknak csak az alakját ismerjük. Parányi voltuk miatt címer nincs rajtuk. Legkorábbi effajta emlékünk II. András király három pénzérméje (*Réthy L.:* Corpus Nummorum Hungariae.) (Magyar Egyetemes Éremtár. I—II. Budapest, 1898—1907. — Réthy: Corp. Num.) I. 11. tábla 199. sz.; 12. tábla 216. és 217. sz. Az első az előlapon, a második és harmadik pedig a hátlapon tornyos épületet ábrázol, mellette két-két banière típus zászlóval. Az első kettő szalagos (fanon). Mind a hatot német minta után rajzolták. (U. o. 28. l.) Banière a Kánnembeli László országbíró 1236-i zászlaja is. (*Kumorovitz L. B.:* A magyar pecséthasználat története a középkorban. A gödöllői prem. gimn. 1943—44. évi Évkönyve. 51. sz. kép. — Kumorovitz: Pecséttörténet.)
[65] M. N. Múz. Kézirattára. Quart. Hung. 2210. sz. 5. l. (Fejérpataky L. előadása a magyar címerről. 1901.)
[66] *Donászy:* i. m. 14. l.; *Kumorovitz:* Pecséttörténet 2. sz. kép; *Bárczay:* i. m. 193. l., 480. sz. kép.
[67] *Donászy:* i. m. 14. l.; *Váczy:* i. m. 532. l.
[68] U. o. 14. l.

keresztes országcímert használta, stíriai hercegsége idejében zászlaján Stíria párducát egyesítette családi címerével.[69] Az uralkodócsalád férfitagjai később is a vágásos címert viselték, s amikor trónraléptek, felcserélték a közjogi jellegű kettőskereszttel. Igy tett III. András 1286-i vá-

1. kép.

gásos címerével 1290-ben,[70] s később példáját követték az Anjouk.[71] E zászlócsíkok címervágás-jellege mellett van beszédesebb bizonyítékunk is: a berni Múzeumban őrzött három XIII. századvégi magyar királyi zászló, melyek Habsburgi Ágnessel, III. András király özvegyével 1313-ban kerülhettek a königsfeldi kolostorba.[72] Zöld selyemből készült zászlók ezek,

[69] U. o. 14. l. — Vágásos zászló van a XIII. századvégi kígyósi csaton is. Művelődéstört. I. 310. l.
[70] *Donászy:* i. m. 13. l.
[71] U. o. 15. l.
[72] *Váczy:* i. m. 532. l. 2. tábláján az egyiknek a fényképével.

főtengelyük irányában lebegő fekete kettőskereszt van rájuk varrva, s öt-öt fanonjuk egyforma hosszú és széles, tehát valóban címerpólya jellegük van. A két jobbkarban lévő közül az egyiken vörös és zöld, a másikon pedig csupán vörös szegélyszalagok maradványai láthatók. Ezek a vörös paszománydarabok tehát a XIII. századi királyi, illetve hercegi csíkos zászló egyik színére (a vörösre) utalnak. A XIII. század végén a trónkövetelő Anjouk is a csíkos zászlót használták. 1290-ben Mária, V. István leánya és II. Károly nápolyi király felesége, aranykorona és országzászló átadásával ruházta Magyarországot fiára: Martell Károlyra[73], Villani 1295-i feljegyzése szerint pedig hercegi négyelt pajzsán a magyar színek is (vörös-fehér) szerepeltek.[74] A címer és zászló közötti szoros összefüggés alapján tehát bizonyosra vehetjük, hogy az 1290-i magyar zászló vörössel és fehérrel csíkolt volt. Ilyeneknek ismeri a magyar színeket a XIII. és XIV. század fordulóján élt cseh Dalimil is, aki krónikája egyik helyén III. István és II. Ulászló cseh király egyik háborújáról beszél. Itt Jurik Stanko kitüntette magát, ezért a cseh királytól engedélyt nyer arra, hogy pajzsán a magyar szineket viselje.[75] Ha pedig a XIII. század végén ilyen volt a magyar királyi zászló, nem lehetett más a század elején sem. Közvetve támogatja még állításunkat a vágásos címernek a pecséteken való alakítása. A heraldika szabályai szerint ugyanis színre csak fémet lehet rakni. A címeres pecséteken a párosszámú sávok már Imre óta plasztikusak, tehát a mélyek már akkor is színt, a kiemelkedők pedig fémet (ezüstöt) jelentettek. Ez a szín azonban csak a vörös lehetett, mert különben fehér alapon fehéret alkalmaztak volna, ami heraldika ellenes eljárás lett volna. A csikolt zászló színezése tehát a címerével kezdettől fogva azonos.

III. András király berni zászlajának azonban van egy nehézsége. Miért zöldszínű? Váczy a kereszt állásából egyházi zászlónak tartja. Véleményünk szerint ezek a zászlók gyászzászlók is lehetnek, és az özvegy királyné emlékül vihette őket magával Svájcba. A középkorban az ilyen zászlókat a halott emlékezetére a tetemét befogadó templom vagy kápolna falára tűzték, ezért is készültek templomi zászlók mintájára. A gyász jelének a zöld sötétebb színe jobban is megfelelt, mint a vörös-fehér zászló, amelyre különben sem helyezték a királyság jelvényét, a kettőskeresztet. A keresztes zászló alapja a későbbi felfogás szerint is vörös, tehát ez sem volt alkalmas a kívánt célra. A kereszt fekete színe pedig már határozottan a zászló gyászjellege mellett szól. A kettőskereszt ugyanis a XIII. és XIV. század fordulóján minden kétséget kizáróan

[73] *Kovachich, M. G.:* Suppl. ad vest. comit . . . 51—52. l.: „. . . exinde per coronam auream et eiusdem regni vexilla sollemniter investimus materne dilectionis causa . . ."

[74] *Bárczay:* Heraldika 385. l.

[75] „Kněz je sě Jurika ctíti | Jeho dětem káza na ščité | cervené a biéle pruhy nositi." *Chaloupecky, V.:* O znaku Slovenska 161. l.

ezüst, azaz fehérszínű, a fekete kereszt a jelen esetben tehát okvetlenül különleges célra szolgál, illetve utal. A családi címer színeit az egyik zászlón még ma is látható vörös szegélymaradvány képviselte. Ez viszont azt jelenti, hogy Ágnes királyné tisztában volt a királyi család (vagy esetleg a saját családja) színeivel, de — különleges okból — csak sejttette őket, mert nem lehetetlen, hogy fehér szalagjuk is volt. Ha pedig a kettőskeresztes királyi zászló szolgált a gyászzászló mintájául, a fehér szalag fölösleges is volt, mert az ezüst kereszt alapja: vörös.[76]

Az Anjouk zászlóhasználatára vonatkozólag, hála a Manesse-codexnek és a Képeskrónikának, már bőséges, sőt nagyon változatos forrásanyaggal rendelkezünk. Az előbbi a Minnesängerek költeményeit tartalmazza díszes képekkel illusztrálva. Werner v. Hohenberg költeményénél nagy csatajelenetet látunk, mely egy város zászlókkal díszített falai előtt folyik le. Kettő közülük közelebbről is érdekel bennünket, mert az aranyliliomos kék lobogó az Anjouké, a vörös-fehér csíkú pedig Magyarországé.[77] A Képeskrónika valamennyi zászlaja bannière típusú, a felső (néha az alsó) bal sarkában többnyire csúcsban végződő fanonnal.[78] Ábrázolás szempontjából négy csoportba sorozhatjuk őket. Az őstörténettel kapcsolatosak, a húnkrónika hagyományainak megfelelően, vörösszínű lobogójukon a zászlórúd felé forduló (tehát heraldikailag szabályosan) fekete turulmadarat tartalmaznak.[79] A XI. és XII. századi csatajelenetek illusztrációin az egymással szembenálló felek egyike vörös lobogón zöld hármashalmon álló ezüst kettőskeresztes, a másik pedig vörössel és fehérrel hétszer vágott (tehát négy vörös és négy fehér csíkú) zászló alatt harcol.[80] Végül az Anjouk korából való képein (I. Károly király harca Amadé fiaival és Csák Mátéval, I. Károly esküvője) az Anjou-magyar családi színeket egyesítve tartalmazza a királyi zászló. De itt sem következetes a krónika illuminátora, mert I. Károlynál kétféle zászlót szerepeltet: az egyiken a rúd mellett (tehát a főhelyen) vannak a magyar színek, s a lobogó bal, kékszínű felében az aranyliliomok, a másikon pedig fordítva.[81] Ez az egyesített családi színhasználat lehetett divatos az Anjouknál, amit megerősít az a följegyzés is, mely szerint Károly Róbert 40 rőf vörös, fehér és kék szövetet vásároltatott Nápolyban, hogy

[76] *Galbreath:* i. m. 273—277. l. — Ha azonban mégis későbbi keletű templomi zászlók volnának, akkor is jellemzők a magyar gyakorlatra, amelyre Ágnes Svájcban visszaemlékezhetett és alkalmazott. Olv. még *Delmár E.:* Középkori magyar emlékek Svájcban. Budapest, 1914. 15—16. l.

[77] M. N. Múz. Kézirattára, Quart. Hung. 2210. sz. 5. l. — I. Lajos király egyik pecsétjén (1379.) is látható két vörös-fehér zászló. *Bárczy:* Heraldika 200. l., 486. kép.

[78] Hogy akkoriban a zászló alakja valóban ilyen volt, megerősíti Dózsa nádor egy 1322-ből ránkmaradt pecsétjének a két heraldikai zászlaja is. *Bárczay:* Heraldika 249. l., 561. kép.

[79] *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Budapest, 1940. 31. l. (Aquileja ostroma.) — U. az: Művelődéstört. I. 164. l. és *Váczy:* i. m. I. tábla.

[80] *Ambrózy:* i. m. 33. l. — *Váczy:* i. m. I. tábla (a mogyoródi csata).

[81] *Ambrózy:* i. m. 34. l. — Művelődéstört. I. 277. l. (A rozgonyi csata.)

belőle hat magyar királyi zászlót csináltathasson.[82] A new-yorki Metropolitan Múzeum egy Anjou-kori emlékén olyan szászló is van, amely nyolcszor vágott, a felső szélesebb kék mezejében vannak a liliomok, a lobogó további része pedig a vörössel és ezüsttel hétszer vágott Árpád-házi címer csíkjait foglalja magában.[83] Ez a zászlófajta teljesen megegyezik Kassa városának a címerével, melyet 1369-ben I. Lajos királytól kapott[84] és az 1380-ban Erzsébet királyné által Szent Simon tiszteletére készíttetett zárai ezüst szarkofágon látható zászlóval.[85]

Az Anjouk tehát családjuk és magyar rokonságuk kifejezésére az Árpádok színeit eleinte elkülönítve, majd háromféle változatban egyesítve viselték zászlóikon. A Képeskrónika többi zászlója inkább csak illusztráció, melyek közül a csíkozottak és a kettőskeresztesek a régi hagyománynak és a XIII. századi tényleges gyakorlatnak felelnek meg. Attila turulos zászlaja azonban már tiszta heraldikai visszavetítés, mert a turul a maga korában a zászló rúdján és nem a lobogóján foglált helyet.

A XV. század első feléből nem ismerünk magyar királyi zászlóábrázolást, az Anjou- és Mátyás-korabeli zászlóképekből azonban arra következtethetünk, hogy a különböző házakból való királyaink az Anjou-hagyományokat követték, és zászlóikon családi színeiket szintén a magyar színekkel egyesítve használták. Dlugoss I. Ulászló koronázásáról megemlékezve azt írja, hogy a budai polgárok — régi joguknál fogva — az ország zászlaját vitték a menetben, leírását azonban nem adja.[86] Bonfini pedig arról értesít, hogy II. Károly király koronázásakor az elül vitt Szent István-korabeli zászló megsérült,[87] s hozzáteszi, hogy e zászló vitelével a koronázásnál új szokást honosítottak meg. Bonfininak ez az adata valószínűleg Monacitól való, annyit tehát elhihetünk neki, hogy akkor valóban vittek zászlót, XI. századi eredete azonban csak visszavetítésnek tekinthető, amely a Gellért-legendára támaszkodik.[88] Hunyadi János zászlóiról szintén Bonfini emlékezik meg,[89] azonban csak Mátyás király lobogóit írja le. Szerinte (a bécsújhelyi seregszemlén) „minden csapatnak megvolt a maga zászlaja, melyen a keresztény hitnek (kettőskereszt), a Corvin-háznak (holló), a legyőzhetetlen magyar nemzetnek (vágások), továbbá Dalmáciának, a cseh királyságnak és Ausztriának a jelvényei látszottak". Ezenfelül a lovasoknak és a gyalogosok vezetőinek is volt zászlójuk, nem tekintve az egyes lovasok dzsidáihoz erősí-

[82] *Váczy:* i. m. 533. l.
[83] U. o. 533. l.
[84] U. o. 533. l. — *Bárczay:* Heraldika 384. l. — Az 1369-i kassai címer színei azonban már ezüsttel kezdődnek. *Széll S.:* Városaink neve, címere és lobogója. Budapest, 1941. 23. és 62. l.
[85] *Váczy:* i. m. 533. l.
[86] Johannis *Dlugossii* seu Longini Historia Polonica. XII. 742. col.
[87] *Bonfini:* Rerum Ungaricarum decades IV. (Pozsonyi kiad. 1744.) Dec. III. L. I. 285. l.
[88] Gellért-legenda 4. c.
[89] *Bonfini:* Dec. III. L. V. 336. l.

tett lobogókat.[90] A Mátyás király korából való miniaturákon címert sokat, zászlót ellenben keveset találunk. Ilyen van például az egyik Corvin-kódex (Philostratos) allegórikus tartalmú (Mátyás bevonulása Bécsbe) színes ábrázolásán. Vízszintesen csíkolt zászló ez, nagyobb is már a XIII. és XIV. századiaknál, bal széle pedig két hosszú ékben (fecskefarok) végződik. A lobogó közepén a király címere foglal helyet: a négyelt pajzs első és negyedik mezeje vörös alapon a cseh oroszlánt, a második és harmadik a vágásos magyar címert, szívpajzsa pedig kék alapon a Hunyadi-ház hollóját tartalmazza.[91] Thuróczy krónikájában (1488. augsburgi kiad.) a csatajelenet zászlaja négyelt, első és negyedik mezeje a kettőskeresztet, a második és harmadik a vágásokat ábrázolja.[92] Bonfini leírásából és az említett ábrázolásokból annyit állapíthatunk meg, hogy Mátyás király zászlaján (az Anjoukéhoz hasonlóan) az ország egyesített címere volt látható: a lobogóalap tehát a címerekből volt kialakítva, a zászló idoma azonban már megváltozott: divatba jött a fecskefarkú zászlóforma. A címerszerkezet egyező voltából pedig arra következtethetünk, hogy Mátyás előtt sem volt más a magyar zászló, s II. Ulászlóé és II. Lajosé is ilyesféle lehetett. Bonfini II. Ulászló koronázását ismertetve elmondja, hogy a király zászlaját Losonczy László királyi zászlótartó vitte, leírásával azonban adós maradt. V. László sisakdísze azonban vörössel és fehérrel hétszer vágott sasszárny volt, a XVI. századi Jagello-inkunabulum címlapján viszont egy páncélos lovag jobbjával vörössel és ezüsttel kilencszer, baljával pedig egy tizenegyszer ugyanígy vágott magyar címerpajzsra támaszkodik, lehetséges tehát, hogy akkoriban a címeres mellett, ilyen zászlót is használt a magyar király.[93] Az 1515-i keresztesek Bakócztól fehér zászlót kaptak, közepén nagy vörös kereszttel, s maga a bíbornok szentelte föl, és adta át Dózsa Györgynek.[94] Az egykorú ábrázolások megbízhatóságára azonban jellemző, hogy ez a zászló egy német újságban már feszületet mutat a Madonnával és Szent Jánossal az oldalán.[95] 1526-ból való az egyetlen (állítólag eredeti) középkori magyar hadizászló (Tomori zászlaja), melyet (Istvánffy szerint) a mohácsi ütközetben Dragffy János tartott. Ma a M. N. Múzeumban van kiállítva. Világoskék selyemből készült, előlapján a Madonnával (1500. körüli hímzés?), hátlapján pedig a magyar címerrel. Megfelelően átalakítva még a XVII. században is használták.[96]

A középkori magyar királyi zászló tehát, melyet az ország zászlajának is tekintettek, a különféle külső, részben pedig a heraldikai fejlődéssel

[90] U. o. IV. L. VIII. 505.
[91] A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. Budapest, 1896. (MNT.) IV. 273. l.
[92] *Váczy:* i. m. 534. l.
[93] *Bárczay:* Heraldika 200. l., 489. kép. Bonfini: Dec. IV. L. I. 531. l.
[94] *Holub J.:* Istvánffy Miklós Históriája hadtörténelmi szempontból. Szekszárd, 1909. (Művelődéstörténeti Értekezések 35. sz.) 87. l.
[95] MNT. IV. 402. l.
[96] *Holub:* i. m. 81. l.

kapcsolatos módosításoktól eltekintve, évszázadokon át megtartotta eredeti Árpád-kori színeit, valószínűleg azért, mert a címer vágásaihoz igazodott. A vágásos címer a XIV. és XV. század folyamán — a királyi zászlón is háttérbe szorította a kettőskeresztet, úgyhogy azóta kettőskeresztes zászlóábrázolást sem találunk többé. A XVI. században a zászló abban is eltér a korábbiaktól, hogy lobogója nagyobb lesz, egy (de zászlónként változó) színűvé válik, bal széle fannon helyett csúcsával a rúd felé irányuló ékben (fecskefarkú zászló) végződik, címere és egyéb ábrái pedig most már csupán díszként kerülnek rá, míg a XIII., XIV. és (talán) a XV. században voltaképpen címerszerkezete volt. Kivételképpen azonban a régi vágásos zászló a XVI. és XVII. században is fel-felbukkan.

2. A magyar trikolór kialakulása

3. Mohács után a kettős királyság a zászlóhasználat alakulásában további fejlődést eredményezett. Istvánffy szerint Zápolya János királyi zászlaja bíborszínű volt, arannyal díszítve. (Címerét nem említi.) Ugyanilyen I. Ferdinándé is, s Forgách Ferenc tudósítása szerint egyik oldalán a király (sasos), a másikon Magyarország címere díszlett.[1] Összefügg ez a változás az uralkodóház változásával együtt a magyar hadügy újabb alakulásával is. Az ország védelme mindinkább az idegenben élő uralkodó kötelességévé lett. A Habsburg-házbeli magyar király (aki egy személyben időnként német király vagy császár is) gondoskodik állandó (többnyire idegen) katonai csapatokról, ezért állandó és egységes, de már nem magyar jellegű zászlóval látja el őket. A királyi zászló magyar vonatkozásai ennek következtében a régihez (a különböző házakból való királyokéhoz) képest még jobban elmosódnak. A korábbi dinasztiák ugyanis uralmuk főbázisának, a Habsburgok azonban csak melléktartománynak tekintették Magyarországot.

A középkori magyar hadsereg a nemzeti felkelés megyei csapataiból, a királyi seregekből és a zászlósurak bandériumaiból állott, s a királyi haderőkhöz tartoztak az erdélyi vajda és a bánok tiszti bandériumai. Zsigmond katonai reformjai a gyakorlatban nem valósultak meg. Mátyás sem változtatott a régi hadrendszeren, csak hatékonyabbá tette: fokozta a királyi jövedelmet, hogy állandó s egyedül csak neki engedelmeskedő zsoldos hadsereget tarthasson.[2] Halála után hadügyi erőfeszítései veszendőbe mentek. A főurak többnyire pénzen váltják meg hadkötelezettségüket, ez a pénz azonban eltűnik. A zsoldosokat sem fizetik, s a magyar zsoldos hadsereg éppen akkor semmisül meg, amikor másutt már nagy gondot fordítanak rá. A várak idegen kézre jutnak. Mindenki másra

[1] *Holub J.*: Istvánffy Miklós Históriája hadtörténelmi szempontból. Szekszárd, 1909. (Művelődéstörténeti Értekezések 35. sz.) 87. l.

[2] Magyar Művelődéstörténet. (Szerk. Domanovszky S.) Budapest, é. n. II. 57—68. l. (Művelődéstörténet.)

igyekszik áthárítani a honvédelem terheit: az oligarchia a kisnemességre, ez meg a főurakra. 1498-ban a végvárakba rendelik a még megmaradt katonaságot (a királyi zsoldosokat és a tiszti bandériumokat), mert a török veszedelmesen előnyomul. A megyei felkelés létszáma is csökken. A jobbágyság nem érez érdekközösséget a nemességgel, ez viszont 1514 után fél, s csak a veszély idején hajlandó a parasztság egyötödét felfegyverezni segédhaderőként.

Mohács sem eredményez okulást. A német párt idegen királyt és idegen hadakat hoz az országnak. A német keretben harcoló magyarság szintén idegenek, kalandorok vezénylete és idegen jelvények alatt küzd. Legfeljebb a végvárak jelentenek — egyideig — kivételt, a XVI. század vége óta azonban ide is már az örökös tartományok adnak zsoldosokat.[3] Vannak magánvárak is, bennük magán és magyar katonasággal. Esterházy Miklós például ezernél több fegyverest tartott saját végváraiban. Nagyobb baj esetén az általános felkeléshez folyamodtak. Visszahúzódása miatt a nemesség mindinkább megyei haddá változik. A tiszti bandériumok létszáma (Erdély elszakadása óta) is egyre csökken. Helyükbe egyes főurak alkalmi zászlóaljai lépnek, anyagiak hiányában azonban szintén a minimumra zsugorodva. A bandériális hadrendszer tehát most már csak elvben a régi.

Az első habsburgi királyok mindenekelőtt a határőrvidéket szervezik meg. 1578. és 1580. között alakul meg a károlyvárosi (Grác székhellyel); ezt 1627-ben a karinthiai és karniolai rendek veszik át. 1702-ben a Száva, Tisza és Maros vidéke alakul határőrvidékké (és az első Szlavóniának neveztetik el), 1764—1766-ban pedig az erdélyi határőrvidék alakul ki.

1526-ban tehát honvédelmünk felbomlik. A megyei hadak és egyes magánosok csapatai azok, melyek még magyarok ebben az időben. Nagyobb magyar hadseregről inkább csak kivételes esetben, mint például Bocskay, Bethlen és a Rákócziak ellenállása korában beszélhetünk.[4]

A Habsburg-kori magyarországi hadsereg idegen jellege (szervezete, vezetése) miatt jelvényei is elszakadtak a XV. századvégi magyar hagyományoktól. A hadizászló ekkoriban elnémetesedett: (nagyon) sokszínűvé vált, a magyar címer pedig a sasos németbirodalmi címer egyik alkatrészévé lett. Bocskay például egyik hajducsapatának (Nagyszalonta alapítóinak) saját családi oroszlánját adta címerképül, emlékére annak, hogy ezen jelvény alatt futamították meg a sasos zászlókkal felszerelt királyi csapatokat. A sokféle színre pedig azért volt szükség, hogy az egyes alakulatokat meg lehessen különböztetni. E célból tehát minden zászlóaljnak (majd ezrednek), ezen belül pedig az egyes századoknak (10—12) saját (más-más színű) zászlójuk volt. Ezenfelül, mint régen, jeladásra is használták a zászlókat. Már a XVI. században (a gyalogság tér-

3 *Bárczay O.*: A hadügy fejlődésének története. Budapest, 1895. 529—533. l.
4 U. o. 530. l.

hódítása óta) kétféle méretben készültek a hadizászlók: a lovasságéi kisebbek (átlag 40x50 cm), a gyalogságéi nagyobbak (átlag kb. 100x150 — 200x350 cm nagyságúak[5]). A magyarországiakat véve alapul — van: fehér,[6] sárga,[7] kék,[8] zöld,[9] vörös,[10] továbbá kétszínű: zöld-sárga,[11] zöld-bíbor,[12] kék-vörös,[13] vörös-fehér[14] és vörös-zöld,[15] sőt háromszínű is: sárga-vörös-kék,[16] vörös-sárga-kék[17] és kék-vörös-sárga[18] zászló. A zászlók színezése dolgában ugyanaz a helyzet Erdélyben is. A goroszlói csatában (1601.) például, ahol Rudolf király parancsára Básta és Mihály vajda Báthory Zsigmonddal ütköztek meg, 72 lovassági és 36 gyalogsági zászló került Básta kezébe. Van közöttük vörös-, fehér-, zöld-, kék-, sárga- és ibolyaszínű, s vannak összetettek, mint például vörös-fehér, vörös-kék, vörös-sárga, fehér-kék, sőt háromszínű is, például (többszörösen) vörös-fehér-zöld. Képeik és címereik a csapattulajdonosok szerint szintén sokfélék.[19] A nagyobb hadiegység (zászlóalj, ezred) zászlaja a főzászló (Hauptfahne). Színe mindig fehér. Többnyire idegenben (a XVI. században főleg Grácban) készültek.[20] 1574-ben például két zászlót küldtek onnan a kanizsai zsoldosoknak. Az egyik világoszöldszínű volt, arany és vörös lángnyelvek díszítették és vörös keresztet festettek rá. Már a XVI. század végén akadt többszínű mezőből alakított zászló (1579). 1594-ben egy huszárcsapat ka-

[5] Például: *Szendrei J.:* Magyar történelmi emlékek az ezredéves kiállításon. Budapest, 1896. (Kat. 1896.) 307., 583. és 722. l.

[6] Például: U. o. 385. l. — A fehér zászlót a megadás jeléül is használták. U. o. 377. l.

[7] U. o. 355. l.

[8] Például u. o. 314. l.

[9] Például u. o. 722. l.

[10] Például u. o. 356. l. — A vörös zászlónak az újkorban különleges szerepe is volt. Frangepán Kristóf nagyon örült, amikor 1525-ben Jajca várának a felmentésére igyekezvén, megpillantotta a vár tornyára kitűzött vörös zászlót. (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. Budapest, 1896. (MNT.) IV. 458. l.) — 1685. őszén a császári seregek ostromzár alá vették Munkács várát. Zrínyi Ilonát pedig felszólították, hogy válassza el ügyét Thököli elveszett ügyétől. Ő azt felelte, hogy hűséget esküdött férjének, mely alól csak a halál oldhatja fel. 1685. márciusában az ostrom megindult, mire „Ilona asszony felvonatta a vár tornyára a vörös lobogót, jeléül annak, hogy mindhalálig kész ellenállni... 'Ha asszony vagyok is, Munkácson meg mertem őket várni'..." — írta férjének, aki segítségért ment a törökhöz. 1686. januárjában, végszükségben kapitulált csak. (MNT. VII. 474. és 477. l.) A vörös zászló kitűzése tehát a végsőkig való ellenállást, a megnemalkuvást hirdette az ellenség felé.

[11] *Szendrei:* Kat. 1896. 772. l.

[12] Például u. o. 753. l.

[13] *Hampel J.:* Kalauz a Régiségtárban. (Magyar Nemzeti Múzeum.) Budapest, 1912. 77. l. (Hampel: Kalauz.)

[14] Das Landes-Zeughaus in Graz... Leipzig, 1880. 169. l. (Das Landes-Zeughaus.)

[15] Die österreichische Armee. 1700—1867. III. R. *Offenfeld;* Text v. O. *Teuber.* Wien, 1895. (Szines illusztrációk.)

[16] Das Landes-Zeughaus ... 165. l. (1579.)

[17] *Szendrei:* Kat. 1896. 317. l. (1688.)

[18] U. o. 318. l. (XVII. század.) — A Szépművészeti Múzeum 582. sz. képén vörös-fehér-zöld zászlót is láthatunk Bonaventura Peters (1614—1653.) egyik festményén.

[19] *Mika S.:* Erdélyi hadizászlók 1601-ből. Turul, 1893. 9—12. l.

[20] Das Landes-Zeughaus... 166. l.

pott főzászlót Grácból, 1601-ben pedig Priesterhofer Jakab gráci szabó szállított Magyarországba birodalmi zászlót (Reichsfahne). A Magyar Nemzeti Múzeumban egy 1623-ból való ezredzászlót őriznek. Egyik lapján a Madonna, lábainál a magyar kiscímerrel, a másikon pedig felirat és sasos címer látható.[21]

A belovár-körösi huszárok számára 1635-ben készült zászló bővebb leírását ismerjük. Vörös karmazsin-damaszt lapja ugyanilyen színű selyemrojtozattal volt ellátva, képe a Szentháromságot, a Madonnát és János apostolt ábrázolta „DEUS PROPITIUS ESTO MIHI PECCATORI" felirattal, hátlapját pedig aranykoronás kétfejű sasos címer díszítette, körülötte különféle alakzatokkal (csillag, korona stb.). Az ára 81 forint volt.[22] E régi és megbízható leírás s az említett adatok alapján eléggé elfogadható képét rajzolhatjuk meg a XVI. és XVII. századbeli magyar királyi hadizászlónak. Színe sokféle, tele van mindenféle képpel, szimbólummal, színes lángnyelvekkel és feliratokkal. Csak az egyik lapja mondható (az idézett Bocskay-féle adat alapján is) állandónak: ez a sasos címer, amelynek Magyarország címere már csak egyik alkatrésze. Hátlapja ellenben nagyon változatos ábrázolású volt. Ezért a királyi zászló ebben az időben (egy-két kivételtől eltekintve) nem is tesz ránk magyaros benyomást.[23] Csak az erdélyi, a megyei és a magyar főurak által fenntartott alakulatok zászlói tartalmaznak a XVI. és XVII. században tisztán magyar heraldikai elemeket. Mivel az erdélyi fejedelmek zászlói a saját családi (később habsburgi elemekkel kevert) címereiket tartalmazták,[24] ezért a magyar zászló további alakulására csak az előbbiek és a II. Rákóczi Ferenc-félék voltak hatással, ehelyütt tehát csak ezeknek a rövid ismertetésére vállalkozhatunk. Részletes feldolgozásuk ma még alig lehetséges, a fejlődés menete azonban a rendelkezésre álló adatok alapján mégis felvázolható.

A saját végváraikban katonát tartó magyar főurak csapatzászlói közül a Nádasdy- és az Eszterházy-félékről vannak adataink. A Nádasdy T. kezén lévő Velike vár 1542. évi inventáriuma például lobogót említ.[25] Az 1548-ban Eger alá vonuló Nádasdy-hadak „tafota lobogók"-at használnak,[26] és van kisebbfajta zászlójuk is (szazlo aproval[27]); 1550-ből pedig a Nádasdy-iratok arról értesítenek, hogy a hadbavonuló Nádasdy-alakulat tartalékanyagot visz magával zászlók készítéséhez: tafota zászló és

[21] A M. N. Múzeum kiállításán. (1948.)

[22] Das Landes-Zeughaus . . . 169. l. (1635.)

[23] Lásd még: *Szendrei:* Kat. 1896. 384. l. (XVII. század.)

[24] *Bárczay O.:* A heraldika kézikönyve. Budapest, 1897. 314—316. l. (*Bárczay:* Heraldika.) — *Hampel:* Kalauz . . . 76. l. (Abafizászló.) A M. N. Múz. kiállításán: Bocskay-zászló. — Lásd még a II. Józsefnek erdélyi fejedelemmé történt beiktatásánál használt zászlót a M. N. Múzeumban.

[25] Országos Levéltár (O. L.) Nádasdy-iratok B/1556. 643/b.

[26] O. L. Nádasdy-iratok B/1556. 250/a. Registrum az marharol, kit Zolthan kezehez attak, hog' az hadban indoltak Eger ala.

[27] O. L. Nádasdy-iratok B/1556. 650/b.

zászlócskák részére: ... valamint szegeket a zászlócskák fölszögezésére;[28] továbbá ... apró szegeket lobogonak v^{c} (500) és ötuen szeget öregbet, eg' ueg g'olczot lobogohoz, Vramnak het ref olasz poztot ket könvel eggik Wegetius, az masik Alexander[29] és ismét lobogo-t és lobogóhoz való aprószöget.[30] Vegetius[31] 390. k. időből való „A hadügy vezérfonala" című könyvének a Nádasdy-intventáriumokban való említése arra mutat, hogy az újkorban is ez a hadvezérek kedvelt olvasmánya. Nádasdy T. 1548-ban Eger alá viszi magával,[32] 1550-ben pedig egyik alvezérének a ládájában is megtaláljuk.[33] Ezekből az adatokból tehát arra is következtethetünk, hogy a zászlóhasználat még most is az ó- és a középkorihoz alkalmazkodik. Színeikről, sajnos — az inventáriumok nem nyujtanak tájékoztatást. Az Eszterházy-zászlókról már több adatunk van. Szendrei körülbelül tizenötöt ismertetett belőlük a XVII. század vége előtti időből. Ezenfelül 1655-ből egy Illésházy-, 1667-ből pedig egy Nádasdy-kornétát (lovassági zászlót) írt le. A legrégibb a XVI. századból való Eszterházy-zászló (?). Vörös damasztselyemből készült, stilizált arany lángnyelvek díszítik, előlapján a Madonna, a hátsón pedig a keresztre feszített Krisztus olajfestésű képe látható. Mérete: 159x352 cm.[34] Illésházy kornétája zöld selyemből való, és saját családi címerével van díszítve.[35] A Nádasdy-kornéta (41x54 cm) előlapján tulipánkoszorúban a kettőskereszt, a hátlapon (babérkoszorúban) a Madonna jelképe (félhold fölött álló átlőtt égő szív) látható, mindkettőn pedig felirat is van.[36] A többi XVII. századi Eszterházy-zászló közül tizenegy gyalogsági,[37] három lovassági.[38] Színük szerint: 9 vörös[39], 2 sárga[40], 2 zöld[41] és egy fehér[42]. Csak öt datálható évszámmal: 1666-ból való három[43], 1683-ból pedig kettő[44]. Az egyik 1683-as fehérszínű, tehát ezred- vagy főzászló[45]. Abban is különbözik a többitől, hogy lapja váltakozva rombuszalakú kék, vörös és sárgaszínű selyemlapocskákkal van szegélyezve. Ha Szendrei megfigyelése helytálló, akkor ez a legrégibb eddig ismert példánya a lángnyelvekkel szegélyezett zászlók-

[28] ... tafotam pro banderio et banderiolis ... U. o. B/1556. 944/a.
[29] U. o. B/1556. 944/b.
[30] U. o. B/1556. 945. lobogo —, claviculos pro lobogo parvos $\frac{M}{I}$ (=1000).
[31] Flavius, Renatus: Epitoma institutionum rei militaris. (390. k.)
[32] Registrum az marharol, kit Zolthan kezehez attak, hog' az hadban indoltak Eger ala: ... uegetius kön'wet és alexanderet. O. L. Nádasdy-iratok B/1556. 250/a. Sárvár, 1548. jun. 13.
[33] ... De Wegetio de re militari. O. L. Nádasdy-iratok B/1556. 943/b.
[34] *Szendrey:* Kat. 1896. 366. l.
[35] *Hampel:* Kalauz ... l. folyosó 7. sz. zászló.
[36] *Szendrei:* Kat. 1896. 583. l.
[37] U. o. 307., 355., 358., 360., 385., 455., 616. és 722. l.
[38] U. o. 314., 608. és 620. l.
[39] U. o. 307., 314, 355., 356., 455., 608., 616. és 630. l.
[40] U. o. 355. és 360. l.
[41] U. o. 358. és 722. l.
[42] U. o. 385. l.
[43] U. o. 356. és 620. l.
[44] U. o. 355. és 385. l.
[45] U. o. 385. l.

nak. Ez a zászlódíszítési mód ugyanis csak a XVIII. század első harmadának a vége felé válik divatossá s azért fontos, mert az alapjában véve egyszínű hadizászlón, ezeken a lángnyelveken kaptak helyet ismét a nemzeti, illetve a címerszínek. Címer és egyéb ábrázolás tekintetében tizenkétféle változatot mutat ez a tizennégy Eszterházy-zászló. Mégpedig: 1. előlap: Madonna, hátlap: Eszterházy-címer; 2. előlap: Eszterházy-címer, fölötte Szentháromság és Madonna, hátlap: ismeretlen; 3. előlap és hátlap: Mária megkoronáztatása, alatta Eszterházy-címer; 4. előlap és hátlap: Eszterházy-címer; 5. előlap és hátlap: monogramm; 6. előlap: Eszterházy-címer, hátlap: tájkép; 7. előlap: Eszterházy-címer, hátlap: Madonna, mellette (babérkoszorúban) a magyar kiscímer; 8. előlap: Eszterházy-címer, hátlap: kétfejű sas; 9. előlap: Eszterházy-címer, hátlap: Mihály főangyal a sárkánnyal; 10. előlap: magyar kiscímer és az Eszterházy-család jelvénye, hátlap: tájkép[46]; 11. előlap: Madonna, hátlap: magyar címer[47] és 12. előlap: két fekete sas, hátlap: ismeretlen[48]. Ebben az időben tehát még nincsen egységes hadilobogó, de már útban vannak a későbbi Madonnás és magyar címeres zászló kialakítása felé: Mária hétszer, a magyar kiscímer pedig háromszor szerepel a XVII. századi Eszterházy-zászlókon, egy esetben (11.) pedig egy zászlóra is kerülnek („Maria Patrona Hungariae" felírással) s (bár csak átmenetileg) ez lesz Mária Terézia korában a magyar királyi hadizászlónak (törzszászló) hivatalosan is előírt ábrázolása és felírása. Pedig az Eszterházy-zászlók voltaképpen magánzászlók voltak.

A katonai csapatokat tartó főurakénak a mintájára készültek, és szintén magyar jellegűek a megyei insurrectionális zászlók. A legrégibb, melyet eddig megismertünk, Nógrád megye zászlója, 1663-ból. Kék damasztselyemből készült, s előlapján a megye címerével, a hátlapon pedig Krisztus képével van díszítve. Nyele vörös-fehér-zöldszínű. Ez utóbbi azonban 1848-ból való, mert ezt a zászlót akkor is használta a megye nemzetőrsége[49]. Borsod megyének egy kékszínű kornétáját ismerjük ebből az időből. Egyik lapján a vármegye címere látható[50], s ugyancsak lovassági zászló a Szepes megyéé is a XVII. század végéről. Vörös selyemből készült, s egyik lapját a Madonna, a másikat pedig a megye címere ékesíti[51].

II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát jó fegyelmű és francia mintára szervezett kuruccsapatai vívták meg. A gyalogság és lovasság ezredekbe, a tüzérség pedig századokba volt beosztva, s egyenruhát is viseltek már. Egy ezred 10—12 századra oszlott, s mindegyik zászlóval volt fölszerelve. Csákójukon és kalpagjukon a fejedelem címerét viselték. A zászló a fejedelem szívügye volt: mindig maga gondoskodott róla. Nagyszebenben és

[46] 1.: U. o. 356. és 620. l. (három esetben); 2.: u. o. 385. l.; 3.: u. o. 355. l.; 4.: u. o. 360. l.; 5.: u. o. 722. l.; 6.: u. o. 358. l.; 7.: u. o. 455. l.; 8.: u. o. 314. l.; 9. u. o. 355. l. és u. o. 616. l.

[47] U. o. 307. l.

[48] U. o. 608. l.

[49] U. o. 614. l.

[50] *Hampel:* Kalauz . . . 77. l.

[51] *Szendrei:* Kat. 1896. 359. l.

Lőcsén csináltatta őket, saját előírása szerint. Rendszerint Bertóthy Ferenc kassai vicegenerálisa útján intézkedett megrendelésük ügyében. 1705. május 23-án ötvenet készíttetett festett bagariából a palotások és karabélyosok részére. A palotásoké „zölddel, veressel és kékkel" elegyített (lángnyelves?) fehér zászlók voltak, s a magyar és a fejedelem családi címereivel voltak díszítve. 1705. szeptember 8-án az egri püspök szentelte fel őket Rákóczi személyes használatára készített zászlajával együtt, amely szintén fehér (a korábbi kék) volt. 1706. elején három új udvari ezredet állított föl, s ekkor így utasította Berthóthyt: „Csináltasson kegyelmed 30 selyemzászlót, lovasoknak valókat, félben kéket, melyeken egyfelől a magunk címere olyformán legyen, mint a karabélyosok zászlóin . . ." Egyébként a ránkmaradt Rákóczi-zászlók, a kor divatjának megfelelően, szintén na-

2. kép.

gyon változatosak. Az ismertek közül például ma hét típust különböztethetünk meg: 1. (fehér) előlap: Rákóczi-címer, hátlap: Madonna, „Patrona Hungariae" felírattal; 2. (fehér) előlap és hátlap: felirat; 3. (zöld) előlap: Rákóczi-címer, hátlap: magyar kiscímer; 4. vörös-fehér csíkú (2. kép); 5. (vörös) előlap és hátlap: magyar kiscímer és „Pro Libertate" felírás; 6. (vörös) előlap: Madonna, hátlap: üres (felirat) és 7. kék-vörös (Rákóczi-színek), felírással.[52]

A Rákóczi-zászlók rúdja színes, sokszor felírásos, lándzsahegyükön pedig a fejedelem címere van bevésve,[53] tehát e tekintetben is a régi gyakorlathoz igazodnak. Az imént említett XVI. századi (Eszterházi-) zászló rúdját például vörös alapon sárga és fekete gyűrűk tarkitották[54], egy XVII. századinak a lándzsacsúcsán pedig az Eszterházy-család és Magyarország címerét találjuk.[55] A zászlórudak színezése általában változatos: karikákban[56] vagy csigavonal formájában[57] a zászlószínek mindegyike előfordul rajtuk, néha pedig festett sastollakkal is díszítették őket.[58]

A Rákóczi-zászlókon tehát a fejedelem színei és családi címere mellett Magyarország címere, a Madonna és a magyar színek (vörös-fehér) szerepelnek, azért használatuk a magyar jelvényeket olyan időben tudatosította a szabadságharcos kuruc seregekben, amikor a magyar királyi hadizászló magyar jellegét már elveszítette.

4. Látjuk tehát, hogy a Habsburg-uralom első kétszáz esztendejében a magyar királyi zászló elnémetesedett, s csak a megyék, egyes zászlósurak és II. Rákóczi Ferenc zászlóin találkozunk ebben az időben magyar színekkel, illetve címerekkel. Azonban ezek csak mellékesen (Rákóczit — Magyarország fejedelmévé való választása után — kivéve), a saját családi színeik és címerük mellé vették fel néha az ország címerét. Ezért felelnünk kell még arra a kérdésre, hogy miképpen őrizte meg a magyarság a XVI. és XVII. században országa régi színeit és címerét.

A XVI. század közepéig tárcsapajzsokon és a királyi tornaöltözéken találjuk meg tisztán őket. A XV. század után eltelt száz esztendő alatt például vörössel és fehérrel vágott pajzsokat használt a magyar gyalogság. A Magyar Nemzeti Múzeum ma is vagy tíz darabot őriz belőlük. Nagyságuknak megfelelően hatszor, hétszer, nyolcszor, kilencszer és tízszer vágottak, tehát voltaképpen a magyar címer színeit mutatják olyan időben, amikor a zászlókon nem szerepelnek a régi heraldikai formában a címerek komplikáltsága vagy idegen volta miatt.[59] Brassóban ebben a kor-

[52] *Szendrei J.:* II. Rákóczi Ferenc fejedelem hadilobogói. 15—23. l. — *Thaly K.:* Adalékok a hazai festészet történetéhez Thököly és Rákóczi korában, különösen a zászlófestészet. — A labanczászló sárga volt. A Rákóczi-emlékkiállítás leíró lajstroma. Budapest, 1935.
[53] U. o.
[54] *Szendrei:* Kat. 1896. 366. l.
[55] U. o. 608. l.
[56] U. o. 358., 360., 365. és 615. l.
[57] U. o. 616. l.
[58] U. o. 358. és 615. l.
[59] M. N. Múzeum. (Kiállítás 1949.)

szakban önálló foglalkozási ág volt a gyártásuk.[60] Némelyiknek a belső oldalán a magyar címer másik alkatrészét, a kettőskeresztet is megtalálhatjuk.[61] A magyar király tornaöltözéke — az Anjouk óta — vörös-fehér csíkozatú volt, s az maradt a XV. század második felében, sőt tovább is. Amikor II. Ulászló 1515-ben fiával Bécsbe látogatott, magyar kísérete festői ruházatával tűnt föl, a vitézek pedig vörössel és fehérrel csíkolt zászlót viseltek lándzsáikon.[62] A magyar huszárok a XVI. század végén kétcsíkú vörös-fehér zászlós dzsidát használtak[63], Francolin herold Turnier-Buch-ja szerint pedig a Miksa főherceg által 1560-ban atyja tiszteletére rendezett tornán a magyar királyi zászló fehérrel és vörössel hétszer vágott volt.[64]

A zászlón kívül (tehát más tárgyakon) használt magyar színekhez, a fehérhez és vöröshöz, a XVI. század második felében hozzá kezd kapcsolódni a magyar címer harmadik színe: a hármashalom zöldje. A függőpecsétek selyemsodratában a középkor végén jelenik meg először. I. Mátyás erre a célra már túlnyomóan a három színt használja.[65] A mai három nemzeti szín együtt, a címeren és a pecsétsodraton kívül, eddigi tudomásunk szerint, Jean Agricola (Hans Bauer) egy tornaképén (1557.) fordul elő első ízben: egy huszár vörös-fehér-zölszínű takaróval ellátott üstdobot üt, csákójának structolldísze pedig szintén piros-fehér zöldszínű.[66] Az első (de kétszer) háromszínű zászló 1601-ből való, s a török szultán ajándékozta Báthory Zsigmondnak.[67] A XVI. század közepe óta három (tehát nem éppen nemzeti) szín zászlókon és egyéb tárgyakon, mint láttuk, egyre gyakoribbá válik, mégpedig együtt, vagy külön-külön alkalmazva, s újabb színek is csatlakoznak hozzájuk. II. Mátyás koronázási ünnepén (1608.) ellenben azt a fahidat, amely (Pozsonyban) a koronázótemplom és a ferencesek egyháza közötti úton állott, már vörös-fehér-zöldszínű szőnyeggel takarták le.[68] 1611-ben az Erdélybe vonuló huszároknak 20, a hajdúknak pedig 40 piros, fehér és zöldszínű selyemzászlót rendeltek Bécsben. Ezek a zászlók azonban nem három, hanem csak egyszínűek voltak, hiszen még II. Rákóczi Ferenc is három külön színre gondolt, amikor 1706-ban így utasította Berthótyt: „Csináltasson kegyelmed harminc selyemzászlót, tízet narancssszínűt, tizet vereset, tízet pedig

[60] *Bietz, Z.:* Die Hermannstädter Tartschen. (Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum. III. 1933.) 32—35. l.

[61] *Szendrei:* Kat. 1896. 389. l. (XVI. század.)

[62] Művelődéstörténet II. 272. l. — *Váczy, P.:* Die ungarische Nationalfahne. (Ungarn 1941. szept.)

[63] *Bárczay:* Heraldika . . . 343. l. — *Szendrei:* Kat. 1896. 142. l. Szendrei szerint akadt közöttük vörös-zöld, sőt tiszta zöldszínű is.

[64] U. o. 307. és 320. l.

[65] *Kumorovitz L. Bernát:* Mátyás király pecsétjei. Turul 1932. Kny. 10. l. és 104. sz. jegyzet.

[66] *Szendrei J.:* A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest, 1905. 53—54. l. — A zöldnek zászlókon való első előfordulására olv. a 63. jegyzetet.

[67] *Mika:* Weis Mihály . . . 109. l. u. II. melléklet 3. sz. kép. — E zászló ékben végződik, hat csíkjának színrendje: vörös-zöld-fehér-vörös-fehér-zöld.

[68] *Váczy:* i. m. 535. l.

kéket..."[69] Azonban kétségtelen, hogy a XVII. század közepe óta a három magyar szín összekapcsolva sem megy már ritkaságszámba. 1653-ban, tehát félszázados visszavetítéssel, H. R. M. mester ilyen zászlót festett a Pápa visszafoglalását (1597.) megjelenítő falfestményén a sárvári Nádasdy-kastélyban.[70] Az I. Lipót koronázásáról készült egykorú színes rézmetszet zászlói is háromszínűek, csakhogy a színek egymásután kétszer ismétlődnek, tehát ezek a zászlók kilenc csíkúak.[71] Kovachich M. Gy. szerint a három szín II. Ferdinánd, I. József és III. Károly koronázásakor a dekorációban már fontos szerepet játszott.[72] Amikor Eleonórát, I. Lipót hitvesét koronázták, a templom lépcsőjét „Pannonicus tricolor pannus"-szal, azaz magyar háromszínű szövettel takarták be.[73] 1707-ben II. Rákóczi Ferenc viszont, mint Magyarország vezérlő fejedelme, egyszínű zászlói mellé felvette a régi magyar színeket is és hatszor vágott (tehát hétcsíkú) vörös-fehér fejedelmi (?) zászlót csináltatott magának.[74]

A XVI. század közepe táján tehát az Árpád-kori színekhez a zöld csatlakozik, de a régi hagyomány is él még. A felsorolt példákból azonban az is kitűnik, hogy a Habsburgok magyarországi uralmának első kétszáz esztendejében a magyar színek használata már nem önálló és folyamatos, hanem inkább csak rendkívüli alkalmakra (királykoronázás, tornajáték) és kivételes esetekre (Báthory és Rákóczi zászlaja) zsugorodó. Oka ennek a halódásnak a magyar hadügy császári jellegén kívül az, hogy Bécsben a címerhasználatban is szakítottak a magyar hagyományokkal, s a császári címet és méltóságot a királyinál nagyobbnak tartván, Magyarország címerét nem a családi címerükkel kapcsolták össze, miként az Anjouk és különböző házakból való királyaink, hanem a legnagyobbnak vélt hatalom jelképébe, a császári kétfejű sasba helyezték.[75] Ez történt a hadizászló esetében is; megsárgult és megtarkult ez már akkor, s a sas terpeszkedik benne a teljes és önálló magyar címer nélkül. A magyarságnak nem tetszik éppen ez az eljárás, de nem tehet sokat ellene, legfeljebb annyit, hogy a királykoronázások alkalmával veszi elő tiszta magyarcímeres országzászlaját, és színeivel dekorál. Mivel pedig ilyenkor jóindulatára van szükség, meg is tűrik ezt a rövid időre szóló nemzeti játékát. S éppen ez az alkalmilag, de már I. Ferdinánd óta „intézmény"-szerűen használt országzászló őrizte meg és tartotta nyilván a németes és magán hadijelvények korában a magyar címer színeit, és szolgálta-

[69] Lásd a 3. §-t.
[70] *Ambrózy Gy.*: A magyar csatakép. Budapest, 1940. 78. l.
[71] *Váczy:* i. m. 535. l. — Már II. Mátyásnál is. Lásd Bartonieknak a 76. jegyzetben i. m. 139. l.
[72] *Váczy:* i. m. 535. l. — De nem mindig mind a három: néha valamelyikük hiányzik. II. Ferdinánd koronázásánál a vörös-zöld szint használták. *Kovachich M. G.:* Solennia inauguralia... Pest, 1790. 82. l.
[73] *Váczy:* i. m. 535. l. — *Kovachich:* i. m. 121. l.
[74] M. N. Múzeum. (Kiállítás.)
[75] *Horváth S.:* A magyar állam címere és a kétfejű sas. Budapest, 1912. 16. l.

tott ötletet — mint az imént láttuk — mind a háromnak az összekapcsolására s máskor, másutt és más formában való alkalmazására.

5. A középkorban a királyi zászló az ország zászlaja is volt, s a királykoronázások alkalmával sohasem hiányzott az ünnepi menetből. Dlugoss II. Károly koronázási zászlaját (Monaci nyomán) már az ország *ősi* zászlajának (Bannerium vetustum Regni Hungariae) mondja. Más középkori forrásaink azonban egyszerűen csak mint királyi zászlóról szólnak róla. Az országzászlóval I. Ferdinánd óta találkozunk újból, és későbbi adataink szerint is ez a zászló különleges rendeltetésű szimbóluma a nemzetnek: csak a koronázások alkalmával használják, közben a többi koronázási jelvénnyel együtt őrzik, később pedig minden koronázásra újakat készítenek belőle. I. Ferdinánd koronázásakor (1527. nov. 3.) a királyi dísztribünt — négy oldalról — öt magyar főúr állta körül Magyarország és társországai, továbbá a királyi család és az örökös tartományok zászlóival.[76] Ha a királyi családot és az örökös tartományokat egy-egy zászlóval képviselték, akkor a többi három Magyarországé, Dalmáciáé és Horvátországé lehetett. Miksa koronázásakor (1563. szept. 8.) már külön megelítik Dalmácia és Horvátország zászlaját.[77] II. Mátyásnál (1608. szept. 9.) a zászlók száma tízre szaporodott, s ezzel elérte a teljes létszámot. Egy 1608-ból való rézmetszeten láthatjuk is őket, s a magyarázó vers így emlékezik meg róluk:

„Auch 10 Fahnen Ungern zu Ross
Durch welche dann andeutet was
Die Zahl 10 Länderfein
Zu Ungern zugehören sein . . .“[78]

Sorozatukban a Magyarországéhoz csatlakozik Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Bosznia, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kúnország és Bulgária zászlaja. Valószínűleg már Rudolf idejében is használták őket, mert a II. Mátyás koronázásáról ránkmaradt ceremónia-leírás szerint a szertartás előtti napon „. . . . a koronát . . . a (pozsonyi) várból a templomba vitték, hasonlóképpen a tíz kapcsolt királyság zászlait (is) lehozták . . . A tíz zászlót tíz magyar, a koronát pedig a nádor tartotta“.[79] Hogy már Rudolf korában mind megvoltak, tanúsítja még az a körülmény is, hogy az ő nagy pecsétjén a magyar társországok és hűbéres tartományok címereikkel már mind képviselve vannak. A II. Mátyás utáni koronázások mindegyikéről ismerünk metszeteket[80], s az országzászlók mindig szerepelnek rajtuk.

[76] *Bartoniek E.*: A magyar királykoronázások története. Budapest, 1936. 117. l.
[77] U. o. 122. l. — III. Ferdinándnál már társországokról beszélnek. U. o. 157. l.
[78] Magyar Történelmi Képcsarnok 3136. sz. metszete. (M. N. Múzeum.)
[79] MNT. V. 639. l.
[80] M. N. Múzeum. TM. Kcs. — *Wayer L.* ism. Bartoniek E.-nak a 76. jegyzetben idézett munkájáról. Századok 1941. 10—11. sz.

Most már az a kérdés, hogy milyenek voltak ezek a koronázási zászlók, illetve: milyen volt a magyar országzászló? Sajnos, éppen a legrégibbekről nincsen képünk, a II. Mátyás óta sorozatban reánk maradt egykorú metszetek pedig inkább csak dekoratív és hírközlő jellegű ábrázolások, s a heraldikával nem sokat törődnek. II. Mátyás koronázásáról például három metszetet ismerünk: egy szineset és két szürkét.[81] A szines kép fehérrel és vörössel hétszer vágott két magyar zászlót ábrázol, de címer nélkül, formája pedig sem ennek, sem a többinek nem vehető ki a rajzból. Ez a kép tehát csak azt bizonyítja, hogy rajzolója a csíkos magyar zászlót még ismerte. A két színtelen metszeten viszont ezek a zászlók már mind fecskefarkúak, címeresek (a címerek azonban stilizáltak),[82] hatnak a lapja satírozott, négynek pedig fehér. A későbbi ábrázolásokból és a ránkmaradt eredeti zászlók leírásából azonban arra következtethetünk, hogy külső forma tekintetében már ezek is a királyi hadizászló mintájára készültek, tehát egyszínűek és fecskefarkúak voltak, és az általuk képviselt országok címereit tartalmazták. Az illusztrátorok eljárására jellemző, hogy például II. Mátyás cseh királyi koronázási képét a III. Ferdinánd magyar királlyá koronázásánál, az I. Lipót esküjéről szólót pedig az I. Ferenc és V. Ferdinánd koronázása ábrázolásánál is felhasználták.[83] Szerencsére, 1618. óta 1792-ig bezárólag, hat koronázási zászló eredetiben maradt fönn, s Szendrei 1896-ban leírta őket. E leírás és az általuk képviselt országok címereit tartalmazták. Az illusztrátorok nak róluk. A legrégibb II. Ferdinánd koronázásáról készült (1618.) magyar országzászló. Anyaga kék selyem, alakja fecskefarkú, s mindkét lapján a magyar kiscímert tartalmazza ezzel a felirattal: „REGNI HUNGARIAE". Rúdjának felső része vörös, közepén fehér sastoll, alatta néhány kék és vörös gyűrű, majd újabb sastoll díszíti.[84] A többi kilencet nem ismerjük, mert egykorú rajzuk ma már nem található meg az Országos levéltárban.[85] 1647-ből IV. Ferdinánd horvát koronázási zászlaját írta le Szendrei. Világoskék színű, előlapján Horvátország címerével, a hátlapon: „F. III. CORONATUS IN REGEM UNGARIAE DIE XIII. JUNII MDCXLVII." felirattal. Rúdja vörös alapon vörös csíkú, lapjának a mérete pedig 161x273 cm[86]. I. Lipót koronázásáról (1655.) Szerbia fecskefarkú, sárgaszínű damasztselyem zászlaját (161x249 cm) ismerjük. Előlapját Szerbország címere díszíti, fölötte „R. SERVIAE" felirással, a hátlapon a magyar királyi korona látható, alatta pedig az uralkodó neve: „LEOPOLDUS" és az évszám olvasható.[87] Mária Teréziának vörös damasztselyem dalmáciai zászlaja maradt fenn 1896-ig. 140x280 cm nagy-

81 M. N. Múz. T. Kcs. 3135., 3136. és 3137. (színes) sz.
82 U. o. 3135. és 3136. sz.
83 *Wayer:* i. ism. (Lásd a 80. jegyzetet.)
84 *Szendrei:* Kat. 1896. 805. l.
85 *Illés J.:* A magyar címer és a királyi cím története 1804-től kezdve. Budapest 1916. (Akad. Értekezések a tört.-tud. köréből. XXIV. köt. 6. sz.) 45. l. 1. jegyzet. Illés ezen helye szerint 1916-ban még megvoltak.
86 *Szendrei:* Kat. 1896., 807. l.
87 U. o. 805. l. képe u. o. 806. l.

ságú, fecskefarkú, szélein selyem rojtozattal, amely egyébként a többieken is megvan. Előlapján Dalmácia címere („DALMATIAE" felirattal), a hátlapon pedig „MARIA THERESIA CORONATA IN REGEM HUNGARIAE MENSIS IUNII ANNO 1741." mondat jelezte rendeltetését.[88] Végül 1792-ből való I. Ferenc kúnországi zöldszínű koronázási zászlaja Kúnország címerével és a szokásos felirattal.[89] 1809-ben Pest megye insurgensei használták. Az 1792-es, Magyarországot képviselő zászló fehér volt, címere pedig a német-római birodalmi sas mellére volt helyezve.[90] A koronázási (ország-) zászlóknak ez a felsorolása, sajnos, nem folyamatos,[91] annyit azonban mégis megállapíthatunk belőle, hogy a Habsburgok korában Magyarországnak, kapcsolt részeinek és hűbéres tartományainak a királykoronázásokon való képviseletét — az időközben elnémetesedett s a hadseregnél használt királyi zászló helyett — az országzászló vette át. Időnként változó méreteiből arra következtethetünk, hogy minden alkalomra újakat készítettek, amire a szokássá vált időjelölő felirat miatt is volt szükség. Alakjuk és színük tekintetében a hadizászlókhoz hasonlítanak ugyan, címerével azonban mindegyik (I. Ferencig?) sas és egyéb idegen címerek tehertétele nélkül) egyedül csak az általa képviselt országot, a magyarországi tehát, mint főzászló (ezért vált később fehér színűvé) kizárólag Magyarországot jelképezte. Lángnyelvek (a XIX. és XX. századiakból is visszakövetkeztetve) nincsenek rajtuk[92], ezért a magyar országzászló a magyar színeket a magyar címer színeivel fejezte ki. Jelentősége tehát, mint már a szakasz elején jeleztük — az, hogy a magyar szineket évszázadokon át nyilvántartotta, a feledéstől megóvta, és indítást nyújtott másutt és más formában való használatukra, hatása alatt pedig a hármashalom zöldje is magyar színnek tudatosul a szemlélőben. Ennek viszont az lett a következménye, hogy a XVI. század közepe óta, a vörös és a fehér mellé, harmadiknak — más tárgyakon is — a zöldet csatolták, száz év múlva pedig mind a hármat (együttesen) magyar „tricolor"-nak nyilvánították.[93]

6. A török felett aratott XVII. századvégi győzelmek a magyar hadügy további fejlődését mozdították elő. Most is a katonás szellemű magyarok járnak az élen. 1688-ban alakul meg a Czobor-huszárezred, két év múlva a Pálffy- és Deák-ezredek, 1702-ben pedig a Forgách-huszárezred és a Babolcsay által felállított hajdú gyalogezredek létesültek.[94]

[88] U. o. 805. l.
[89] *Hampel:* Kalauz . . . 79. l.
[90] U. o. 218. l.
[91] Ausztriában is lehet belőlük néhány darab, esetleg Jugoszláviában is.
[92] V. Ferdinánd dalmát koronázási zászlaja megvan a M. N. Múzeumban, de sem ezen, sem az 1867-ben használtakon (Koronázó templom), sem pedig az 1916-osokon (3 darab a M. N. Múzeumban), nincsenek lángnyelvek. Szegélydiszük: aranyrojtozat.
[93] Lásd a 4. §-t. — *Bárczay:* Heraldika . . . 319. l. „. . . albo, viridi et rubro coloribus Ungaricis . . . " — mondja az oklevél.
[94] *Bárczay:* A hadügy fejlődése . . . 588—592. l. — Die österr. Armee . . . 39—43. l.

A spanyol örökösödési háború és II. Rákóczi Ferenc szabadságharca újabb lökést ad a hadügy alakulásának, s a szerzett tapasztalatok alapján megszületik az 1715. évi VIII. törvénycikk, mely a régi hadrendszert érintetlenül hagyva, 2. §-ában alapjait veti meg az állandó hadseregnek, mert — mint a törvénycikk elmondja —, a régi rendszer nem hatékony, ezért „...szükséges részben bennszülöttekből, részint külföldiekből alakított tekintélyesebb rendes sereget minden eshetőségre fenntartani". Azonban ennek a törvénynek is elsősorban Bécs látta hasznát. Eleinte ugyan 1715. után is magyarok kaptak patenseket új ezredek felállítására, s ők, tőlük telhetőleg, a hadsereg magyaros jellegét igyekeztek megőrizni. Bécs irányítása alatt azonban a század végére „házi" hadsereg lett belőle, s „nem maradt benne magyar, csak a legénység s a pénz, amelyen őket s az élükre állított idegen tiszteket eltartották". Ilyenformán az egyenruha kezdetben még magyaros színei és a zászló lassanként egyöntetűvé és német szabásúvá válik. A Czobor-huszárok például vörös-fehér övet viseltek. Az ilyen felszerelési tárgyak fokozatosan eltűnnek.[95] A III. Károly idejében alakult ezredek közül a Károlyi-huszárezred (1734.) felszerelését ismerjük. Az ezred tíz századból állott, s mindegyiknek volt saját zászlaja: előlapja világoskék szövet, rajta a Madonnával s „MARIA PATRONA NOSTRA" felírással, hátlapja vörös, a kétfejű sas díszítette, mellén a magyar címerrel, „SUB UMBRA ALARUM TUARUM" és „VIVENDUM NOBIS AUT MORIENDUM" jelmondattal.[96] Az ezred zászlaja ugyanilyen, csak nagyobb. Az első századé (főzászló) fehér selyemből való, előlapján a Madonnával és Magyarország címerével, hátlapján pedig a Károlyi-nemzetség címerével. Az uralkodó által felállított ezredek zászlóaljai természetesen már egészen más jellegű zászlók alatt harcolnak. Nemcsak az uralkodóház családi színei (a fehér és vörös) és címerei, hanem a császáriak is egyre tért hódítanak a hadfelszerelési tárgyakon, zászlókon, dobokon stb., főként pedig a fekete-sárga szín és a birodalmi zászló (Reichsfahne) régi zöldje, a zászlók lángnyelves szegélyén és magán a zászlólapon.[97] A XVIII. század közepéig azonban (bel- és külpolitikai okok folytán), a hadseregnek „házi hadakká" való alakítása még mérsékelten haladt előre, sőt — Mária Terézia korában egyideig meg is akadt, mégpedig — heraldikai véletlen folytán — látszólag a magyar színek javára. Mária Terézia ugyanis nem mint császár (a bajor választó lett azzá), hanem csak mint Magyar- és Csehország királynője és osztrák főhercegnő lépett a trónra. Az osztrák örökösödési háborúban az ő csa-

[95] Die österr. Armee ... 41. l.

[96] *Bárczay:* A hadügy fejlődése ... 559—561. l.

[97] U. o. 561. l. — Die österr. Armee ... 6. melléklete hat zászlót ábrázol színesen. A lángnyelvek vörösek és zöldek fehér alapon, a zöldszínű zászlókon pedig vörösök és fehérek. Ez utóbbiak a Habsburg-család színei (*Nagy E.:* Magyarország közjoga. Budapest, 1901. (Közjog.) 97. l.), a zöld pedig a birodalmi zászlóról való szín. (*Nyáry A.:* A heraldika vezérfonala. Budapest, 1886. 150. l.)

patai a császári seregekkel kerültek szembe, s most az a sajátságos helyzet állott elő, hogy a császáriak (fekete-sárga) helyett új tábori jelvényekről kellett gondoskodnia. (1743.) A régebbi fehér (Máriás és vörös-zöld lángnyelves) törzszászlókat meghagyta, a többiről pedig úgy rendelkezett, hogy fehér-vörös lángnyelvekkel szegélyezettek és fűzöldszínűek legyenek, s egyik lapjukat a magyar, cseh, burgundi, tiroli és az uralkodóház címerei egyesítve, a másikat pedig az ezredtulajdonos címere ékesítsék.[98]

Mária Terézia ezen rendelkezése szerint az 1743-as törzszászlók tehát fehér alapon vörös-zöld, a többiek pedig zöld alapon vörös-fehér lángnyelvekkel (három színből) a vörösből, fehérből és zöldből tevődtek össze, s kétségtelen, hogy akkoriban nálunk már magyarnak is tekintik az ilyen színkombinációt. Láttuk, hogy I. Lipót feleségének, Eleonórának a koronázásakor a templom lépcsőjét „Pannonicus tricolor pannus"-szal, azaz magyar háromszínű szövettel takarták be. Mária Terézia Szörény vármegyének adományozott címerében a piros-fehér-zöld színt kifejezetten magyar színnek mondja,[99] a kancellária pedig a királynő uralkodásának első éveiben iratait piros-fehér-zöld fonállal kötötte.[100] Azonban az 1743-as zászlórendeletével a királynő nem a magyar színeknek akart kedvezni. Ő sem a császári sast, sem a birodalmi színeket nem használhatta, azért családi színeire, a vörösre és fehérre esett választása[101], ezek pedig megegyeztek a magyar és cseh színekkel. A zöld szín sem kizárólagosan magyar szín még akkor: a német Reichsturmfahnenak már a középkorban zöld uszálya volt[102], s III. Károly vette föl a császári zászlóra. Mária Terézia e részben tehát atyja hagyományait követte, aki elkezdte a fekete-sárga színek és a háromszínű lángnyelvek rendszeresítését. Ezért mondottuk, hogy a Mária Terézia-féle 1743-as zászlók csak heraldikai véletlen folytán és csak látszólag jutottak a „magyar" színekhez. S hogy ez mennyire így is volt, bizonyítja az az 1745. évi október 22-i újabb zászlórendelete, mellyel az 1743-asnak az érvényét hatálytalanította, s a régi (fekete-sárga) császári színek használatát visszaállította („... die Fahnen auf den ehemaligen kayserlichen Fuss errichten zu lassen ..."[103]), mert férjét, Lotharingiai Ferencet közben császárrá választották. Ekkor a fehér törzszászlók kivételével a többi ismét sárga és tarka lett, s egyik lapjára a császár címerét, a másikra pedig Mária Teréziáét és országaiét festették.[104] Ugyanekkor a kancellária is visszatért a fekete-sárga fonál használatára.[105] Az 1745-ös rendeletből azonban az is követ-

[98] *Bárczay*: A hadügy fejlődése 562. l.
[99] Lásd: a 93. jegyzetet.
[100] O. L. 2834/1942. ikt. sz. Fasc.-ban a 186/1920. sz.
[101] *Horváth S.*: i. m. 18. l. — Nagy: Közjog 97. l.
[102] *Nyáry*: i. m. 150. l.
[103] *Bárczay*: A hadügy fejlődése ... 564. l.
[104] *Kisfaludy—Péter E.*: A régi hadsereg zászlói. A Pesti Hírlap Vasárnapja 1932. XII. 11. (50. sz.) 16. l.
[105] Lásd a 100. jegyzetet.

kezik, amit az előbb mondottunk, tudniillik — hogy a vörös-zöld lángnyelves fehér törzszászlót Bécsben nem tekintették magyarnak, s a beavatottak talán ezért nem alakították ilyenné a XVIII. században az országzászlót sem, hanem megelégedtek a címerében lévő színekkel, melyeknek magyar vonatkozását, a címer miatt, nem lehetett kétségbe vonni. De kétségtelen ez abból is, hogy az 1806-os zászlórendezés is meghagyta ezt a zászlófajtát[106], pedig akkor már igazán nem törekedtek a magyar szín- és címerigények kielégítésére.[107]

Mária Teréziának egyik rendelkezése sem volt radikális, mégpedig takarékossági okokból. Amikor fiát társuralkodóul maga mellé vette, a címerek is módosultak.[108] II. József 1781-ben kiadott, de végre nem hajtott rendeletében a zászlócímert pecsétje címeréhez kívánta igazíttatni. A napoleoni háborúkig csak lényegtelen változások figyelhetők meg a hadizászlón, némely magyar alakulaté pedig szinte tüntetően magyar jellegű. A 7. huszárezred 1798-i törzszászlaja például keretében jelzi a színeket, a rajta lévő sas hozzá képest nagy méretű magyar címert tart. Az 5. huszárezred (sötétvörös) lobogójának a négy sarkában látjuk a magyar kiscímert[109], 1806-ban, az osztrák császári cím felvétele után, az egész hadsereg egyforma zászlót kapott a magyar szempontból sérelmes csztrák császári középcímerrel. Ezt a zászlórendezést Károly főherceg mint az udvari haditanács elnöke és intézkedő hadügyminiszter hajtotta végre úgy, hogy minden zászlóaljnál, mint már említettük, megmaradt a (vörös-zöld) lángnyelves fehér törzszászló, egyik oldalán a Madonna képével, a másikon a kétfejű sassal, a többi pedig sárgaszínű zászlót kapott, mindkét oldalán a császári középcímerrel.[110] 1806-ban azonban II. Ferenc császár a német fekete-sárga-vörös színek közül a fekete-sárgát nyilvánította osztrák császársága színeiül[111], az 1812-es, 1816-os (és a későbbi, mint például az 1849. márc. 4-i zászlórendezések a vörös-fehéret (és a zöldet is) egészen kiszorítják a hadizászlóról.[112]

A heraldikában járatlan Mária Terézia-korabeli magyar szemlélő természetesen úgy vélhette, hogy egyedül hazája színeit látja azokon a törzs-zászlókon, melyek alatt királyáért a német császár ellen harcol, s a század végén is így vélekedhettek róluk, amikor a vörös-zöld lángnyelves (és esetleg a magyar címert is feltüntető) fehér zászlók alatt[113] (is) folyt a küzdelem Napoleon ellen. Akkor azonban, a francia trikolór hatá-

[106] *Kisfaludy—Péter:* i. c. 17. l.
[107] Ezzel a kérdéssel „A magyar címer kialakulása" c. értekezésünkben (kézirat) foglalkozunk.
[108] *Kisfaludy—Péter:* i. c. 16. l. — *Bárczay:* A hadügy fejlődése 564. l.
[109] U. o. 17. l.
[110] U. o. 17. l.
[111] *Nagy:* Közjog 97. l.
[112] *Erben, W.:* Katalog des k. u. k. Heeres-Museums. Wien, 1899.
[113] A szoros értelemben vett katonai zászlók mellett voltak még megyei insurrectionális zászlók, céhzászlók, polgári-katonai jellegű és egyéb zászlók is, ezek azonban a katonai zászlóhoz igazodnak, azért ehelyütt nem foglalkozunk velük. A nemzeti színek fejlődésének a szempontjából nem jelentenek sokat.

sára, a piros-fehér-zöld szín újabb elrendezésben (a polgárság nemzeti zászlaján és kokárdáján) új értelmezést kapott nálunk is, s miután Bécsben végleg a fekete-sárgára tértek át, minden kétértelműség nélkül magyarnak kezdik tekinteni.[114]

7. A trikolórt Franciaországban is csak az újkorban kezdik használni a polgári állam szimbólumaként. XIV. Lajos koráig a francia hadizászló sem volt egységes: az ezred zászlóit a parancsnokok színe és címere díszítette, a hadsereg főparancsnokának a zászlaja pedig fehér volt. XIV. Lajos ezt az állást törölte, illetve magának tartotta fenn, s vele a fehér hadizászló (a királyi címerrel bővítve), a királyság zászlajává lett. Ezóta a királyi gárda használja, az ezredek pedig háromszínű zászlót kapnak.

A zászlóval együtt fejlődött és szintén inkább katonai jelvény volt a kokárda. Neve eredetileg kakastaréjt, vagy kakastollcsomót, később pedig különféleképpen redőzött szalagdíszt jelentett, noha éppen ezeknek a használata a régibb. A középkorban ugyanis a lovagok a tornákon hölgyük színeit viselték, többnyire hurkolt szalag formájában. A kakastollról a szalagra a XVII. században tolódott át. A tolldísz divatját ugyanis a franciák a szolgálatukba szegődött horvátoktól tanulták el. A szalagkokárda különben már XIII. Lajos korában kimutatható. Színe változatos. A spanyol örökösödési háborúban a francia katonák fehér-vörös, a hétéves háborúban pedig fehér-zöld színű kokárdát viseltek. 1767-ben a királyi zászló fehér színét vette át. A forradalom idejében a kokárda jut előbb nagyobb szerephez, s trikolórrá alakulva a királyi fehér zászlót is háromszínűvé formálja, és az egész nemzet szimbólumává avatja.

Amikor 1789. július 12-én a nép a Bastille megvívására a királyi palota kertjében gyülekezett, C. Desmoulins ismertető jelvényt ajánlott. „Milyen színt akartok, — kérdezte. A remény zöldjét, vagy Cincinatus kékjét, az amerikai szabadság és demokrácia színét? A zöldet — harsogta a tömeg." Erre Desmoulins leszakított egy falevelet, s kalapjára tűzte. A nép követte példáját. Amikor az emelvényről lelépett, zöld szalagot nyujtottak át neki. Abból is feltűzött egy darabot, a maradékot pedig szétosztotta a körülállók között. Rövidesen egész Párizs felvette ezt a színt, s akinek nem jutott szalag, tovább is falevelet hordott. A zöld szín lett tehát a nagy felkelés első jelvénye. Július 13-án azonban elvetik, mert kiderült, hogy ez Artois grófjának a színe, akit a nép gyűlölt. Ugyanaznap a nemzetgyűlés (tévesen) a kék és vörös mellett döntött, mert Párizs városának a színeit látták bennük, s úgy vélték, hogy a XIV. században D'Eitenne Marcell partizánjai is ezek alatt a színek alatt harcoltak. Ez a kokárda a polgárság jelvényévé lett, mint a nemességé korábban például a vörös cipősarok volt. Július 31-én a vörös-kék kokárda háromszínűvé válik. Ez a módosítás a hagyomány szerint La Fayette tábornoknak nevéhez fűződik, aki e napon terjesztette a városi tanács elé a nemzetőrség sza-

[114] Lásd az 5., 6. és 7. §-t.

bályzatát és a királyság zászlajának a fehér színével bővített kokárdáját, a forradalom eszméire célzó eme profétikus szavainak a kíséretében: „Bemutatok önöknek egy kokárdát, amely bejárja majd a világot". Ezóta a kék-fehér-vörös francia trikolór, a zászlón és kokárdán egyaránt, a forradalom és a polgárság jelvénye. A törvényhozás többször is foglalkozott vele: az 1791-i törvény a háromszínű zászlót, az 1793-i pedig a kokárdát tette kötelezővé.

A trikolór mellett a forradalom vörös színű zászlót is használt. 1789-ben, az ellenszegülők ellen hozott törvények értelmében, zendülés esetén, az előljáróságnak a városháza főablakán vörös zászlót kellett kitűznie, annak jeléül, hogy a karhatalom működésbe lépett. Felírása: „Loi martiale du peuple contre la rébellion du pouvoir executif". Rendszeresen használták. 1792-ben a nép is vörös zászló alatt kelt fel a királyság megdöntésére.

A kokárda és zászló használata a következő években is változatos. A kokárda esetében a forradalom éveiben általában megelégedtek az egyszerű nemzetiszínű szalaggal. A nőké rozettaszerű volt. A nép vászonból valót hordott, amilyet már hat sou-ért lehetett kapni. Ez volt a legelterjedtebb azért is, mert a drága és díszes kokárda viselőit arisztokratáknak nézték. A hazafiak e mellett az egyszerű kokárda mellett még ellenző nélküli vörös (frigiai vagy jakobinus) sapkát hordtak.[115] (3. kép.)

Az ellenforradalmárok fekete vagy fehér kokárdát tűztek fövegeikre (rebellis kokárda), és üldözték a trikolór viselőit. Meg is únják a kokárdát. Egy 1793-i rendelet szerint a nők kokárda nélkül nem mehetnek sétálni. Ugyanebben az esztendőben mindenkire, még a Franciaországban tartózkodó idegenekre is kötelezővé teszik viselését. Aki nem hordja, gyanús. A direktórium idejében megint elhanyagolják. A köztársaság ötödik évében már börtönnel büntetik a kokárda megvetőit.

A nemzeti zászló kék-fehér-vörös színű volt. Azonban, főleg vidéken, meg is fordítják a színeket, és fehér-kék-vörös vagy vörös-kék-fehér színű zászlót használnak. Az egységes színrendet csak az 1831-i törvény vezette be. E szerint a színek elhelyezése horizontális, s a zászlórúdnál van a kék, középen a fehér, a vörös szín pedig szabadon lobog. A zászló lobogójára a forradalom jelszavait írták, a rúdra pedig 1805-ben a császárság jelképét, a római sast tűzték.

A restauráció idejében a fehér kokárdát és a liliomos, királyi címeres és nyelén sasos fehér zászlót rendszeresítik. Napoleon száznapos uralma azonban visszaállítja a trikolórt. Az 1816-i törvényhozás újból a fehér színt vezeti be. 1831-ig a trikolór Indiában húzódik meg: Allard

115 *Larouss:* Dictionnaire s. v. „drapeau", „drapeau rouge", „cocarde." — *Max:* Les drapeaux français. Paris, 1880. — *Neubecker, O.:* Fahnen und Flaggen. Leipzig, 1939. — Képes Világtörténet . . . X. 243., 250., 251., 253., 291., 292., 390., 470., 471., 488. és 566. l. Kép: u. o. 390. l. — Marcell hívei vörös-kék színű sapkát viseltek. *Weber, G.—Baldamus, A.:* Lehr- und Handbuch der Weltgeschichte. Leipzig, 1923. (23. kiad.) II. 694. l.

tábornok, megbízásból, Lohareban hadsereget szervez, s ez a francia színeket használja. Az 1831-i júliusi forradalom után a polgárkirály (Fülöp Lajos) visszaállítja a trikolór zászlót, nyelén a gall kakassal, lobogóján pedig „Liberté, ordre publique" felírással.

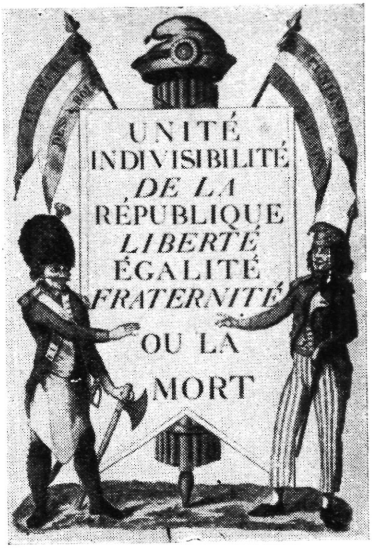

3. kép.

1848-ban majdnem vörösre cserélik ki. Amikor ugyanis a februári forradalom napjaiban az ideiglenes kormány helyreállította a trikolórt, a nép, abban a hiszemben, hogy ez a köztársaság zászlaja, a barrikádok vörös zászlóját kívánta nemzeti jelvényül. A. Blanqui a nép nevében tiltakozott is: A trikolórt, amelyet még XIV. Lajos vezetett be és az első köztársaság megszentelt, Lajos Fülöp meggyalázta. „Most már nem élünk a császárságban, de az első köztársaságban sem", azért a nemzetőrség és a nép vére által megszentelt zászlót kell felvenni, — mondotta. Az ideiglenes kormány azonban nem fogadta el ezt (a történeti tévedésen alapuló) kívánságot, s a trikolór megmaradt francia nemzeti jelvénynek.

Az 1848-i februári forradalom idején a háromszínű kokárda helyett a kabáthajtóka gomblyukába tűzött vörös szalag vagy rózsa lett divatos, melyet a vörös zászló letiltása után a nipponi rózsa formájú és nemzetiszínű kamélia (camelia tricolore) váltott föl.[116]

[116] Uj Idők Lexikona s. v. „camelia".

A francia trikolór tehát a forradalom terméke. Kék színe a királyi címerből, a fehér a királyi zászlóból, a vörös pedig Párizs címeréből való. A forradalom kokárdáján egyesült első ízben e három szín francia nemzeti színné, s innen került át a nemzeti zászlóra. A trikolór kialakításában tehát mind a kettőnek jelentős és egymást kiegészítő szerepe volt.

8. A francia háborúk során La Fayette emlékezetes szavai beteljesültek: Egész Európa megismerkedett a trikolórral és az általa jelképezett eszmékkel. Az 1831-i és az 1848-i párizsi forradalom pedig csak felfrissítette és a réginél élénkebb ütemű megvalósítására sarkalta az elnyomott népek szabadság iránti vágyakozását, így a magyarságét is. E szabadságmozgalmak nemzeti szimbólumaként, francia mintára, csaknem mindenütt megszületik a háromszínű zászló és kokárda, amely most már nemcsak a forradalomnak, a köztársasági eszmének vagy demokratikus világnézetnek, hanem a nyelvi nemzetiségnek is jelvényévé válik.[117]

Legkorábban ott vették használatba a nemzeti színeket, ahol Franciaország ereje cselekvőleg is megmutatkozott. Így az Anconai Köztársaság (1797—1798.), a Helvét Köztársaság (1798—1803.), a Cisalpin Köztársaság (1797—1802.), Piemont (1800.) és a Római Köztársaság (1803—1805.) már a XVIII. és XIX. század fordulóján barátkozik meg a trikolórral,[118] míg az ellenséges és elmaradottabb országokban ez csak a század közepén valósul meg. A németek fekete-sárga-vörös színe sem ó-német szín, amilyennek a múlt század közepén képzelték, hanem a jenai Burschenschaftok színe, s csak a napoleoni háborúk idejében vert mélyebb gyökeret. Az első fekete-vörös zászlót, 1816-ban, a jénai nők adták az egyetem hallgatóinak, s a német trikolór az 1831-i párizsi forradalom utóhullámaként jelentkező német forrongások idejében született meg. Az 1832-i hambachi mozgalommal szemben a Bundestag is kénytelen volt föllépni. A mainzi osztrák katonai parancsnokság azt jelentette, hogy a polgárság német nemzetiszínű kokárdát visel, s az 1833-ban megismételt hambachi nemzeti ünnepségekről beküldött hivatalos jelentések (tévesen) már ó-német színű zászlókról írnak. A Bundestag válaszképpen kijelenti, hogy a fekete-vörös-arany színű kokárdák viselése tilos, s az ilyen zászlók alatt való felvonulásokat büntetendő cselekménynek kell minősíteni. Forradalmi jelvények ezek, készítésük tehát tilos.[119]

1845-ben a dán király is eltiltotta a schleswig-holsteini vörös-fehér kék trikolórt.[120]

A szláv trikolór a hollandi köztársaság vörös-fehér-kék lobogójának az átvétele révén keletkezett, és Oroszországból jutott el a testvérnépekhez. Nagy Péter cár ugyanis (rangrejtve) tanulmányozta a hollandi hajóépítést, majd hazatérve átszervezte hajóparkját, s kereskedelmi hajóin

[117] *Szélt S.:* Városaink neve, címere és lobogója. Budapest, 1941. 56. l.
[118] U. o. 57. l.
[119] *Bárczay:* Heraldika . . . 318. l.
[120] U. o. 318. l.

az átalakított (fehér-kék-vörös) lobogót rendszeresítette; hadserege és hadiflottája azonban továbbra is megtartotta a régi orosz heraldikai zászlót. A csehek, szerbek, horvátok, szlovének, szlovákok, rutének, montenegróiak stb. váltakozó színekkel s itt-ott egyéb módosítást is alkalmazva (a bolgároknál például a kék helyén zöld van, a cseheknél a kék ékalakban szerepel) nagy védőjüknek ezt a kereskedelmi flotta-beli zászlaját vették át nemzeti és nemzetiségi jelvényükül.[121]

9. A francia hármasszín analógiájára összeállított magyar trikolórra vonatkozó adataink legelső képviselője talán az a nemzetiszínű szalag, melyet József nádor és hitvese: Alexandra Pavlovna 1801-ben Nógrád megye zászlaját feldíszítették és ilyen szalagok vannak (de fekete-sárgák is) a pesti hajómesterek 1814-ből való céhzászlaján, koruk azonban bizonytalan.[122] A II. József halála utáni parasztmozgalmak idejében pedig a piros pántlikát és a forradalmi zászlót is használták már nálunk.[123] Mindazonáltal hazánkban is már kezdettől fogva élénk és folyamatos volt az érdeklődés a francia forradalmi eszmék és intézmények iránt: értük hullott a porba Martinovics Ignác feje, s értük kerültek vérpadra és börtönbe a nemzet legjobbjai. Martinovics 1794 augusztus 13-i vallomásában maga is beismerte, hogy a nemzet színeiül a zöld-vörös-fehér színt kívánta bevezetni; Szolártsik Sándor pedig Abaffy Ferenc és baráti köre forradalmi magatartásáról szóló följelentésében azt írta, hogy Szentmarjay elébe ment egy francia hadifoglyokkal Vácra érkező hajónak, a foglyokkal beszélgetett, és egy kokárdát is kapott tőlük.[124] Petőfinek és a márciusi ifjaknak az olvasmánya már csupa forradalmi francia írás. Lamartine-nak a girondiak történetéről szóló kötetébe Petőfi ezeket a szavakat jegyezte be: „Imádságos könyvem: a szabadságháborúk története".[125] Azonban nemcsak a fővárosnak van már akkor radikális értel-

[121] *Széll:* i. m. 56. l.

[122] *Szendrei:* Kat. 1896. 753. l. — Hampel: Kalauz 80. l.

[123] Egy zemplénmegyei kiáltvány ezeket rendeli: „Minden helybeli parasztnak kürtje és zászlója legyen fekete bagariából, veres pántlikával szegve; a zászló közepén egy papiros ragasztva, melyen ez írás legyen: Felséges II. Péter Lipót a mi királyunk; és a helység neve is ott legyen, és mihelyt legkisebb csatály esik vagy hallatik valahol, az egész országban minden helységbe minden paraszt, aki csak talpára állhat, egyszere kiálljon, fegyveresen, fuljon kürtöt, emeljen zászlót, menjen a mezőbe, vágjon marhát, egyék és ígyék, koncolja az urakat az egész országban". (MNT. VIII. 479—481. l. — Marczali szerint azonban ez csak Bécsből származó ijesztés volt csupán a nemesség ellen. U. o. VIII. 482. l.)

[124] *Benda K.:* A magyar jakobinusok iratai. II. A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai. 1794—1795. Budapest, 1952. 56. l.: „. . . drei nazional Farben zu Kokarden, grün, roth und weiss einzuführen". — Benda szerint (u. o. b. jegyzet) a Martinovics-féle színrendben elírás lehet a „roth—weiss und grün" helyett. — Benda (u. o.), 171. l.: „Es bekam hier auch unter anderen einen französischen Brief, mit der Aufschrift: Sittojen! aus welchem er bey Tische erzählte, es wäre ein Schiff mit französischen Gefangenen gekommn, und der Szentmariay sey ihnen entgegen gegangen, sie gesprochen, geküsst, auch eine Cocarde von ihnen bekommen habe,welche er niemanden sehen läst, als der sie kniend küssen will". — 1794. aug. 30-i vallomásában Szentmarjay beismerte, hogy egy francia tiszttől kapott kokárdát, de azt csak ismerőseinek mutatta meg, majd megsemmisítette. *Benda:* i. m. 118. l.

[125] 1948—1949. Centenáris Kiállítás. Kiadta a Történelmi Emlékbizottság. Budapest, 1948. 25. l. (C. kat.)

misége, hanem a megyéknek is. Ők a magyar trikolór első ápolói. A vidékiek közül legszembetűnőbben Madarász Józsefben és fivérében lép elénk 1848—1849-nek ez a harcos nemzedéke. A politika porondjára, fivérével együtt, 1836 október 25-én, Fejér megye gyűlésén lép egy sérelmes királyi rendelet kapcsán, s bátor kiállás után annak félretételét vívják ki. Ilyen meggyőződés mellett nem meglepő tehát, hogy (eddigi tudomásunk szerint) ők voltak az elsők, akik a magyar színek mellé a francia forradalmi jelvényeket, radikális jelentésükben, nyilvánosan is használatba merték venni. A gyűlésen Madarász László a felvilágosodást is dicsőítve így beszélt: „Holland nyitotta meg Európa szabad éveinek törvényeit s az ő országa tettét követte a Themze. S a törvényes szabadság, a törvény és ennek engedelmesség Missisipi partjairól a Seineig dörgött, s a XVIII. század vége vérözönnel táplálá életre a fölvilágosodást, melyet a közvélekedés gyémántpajzzsal véd és a szent alliáncz fölkent hármas zászlaja sem födheti sötétséggel". Maga pedig a gyűlésen vállára vetett tiszta vörös, fivére pedig nemzetiszínű kardkötőt viselt. Ekkor már mindenki republikánusoknak tartja őket. Az 1843. évi május 3-i választásokon pártjuk már republikánus vörös zászlókkal és vörös tolljelvénnyel vonult a megyeház udvarára.[126] 1840 jún. 8-án a pestiek Széchenyi István tiszteletére fáklyásmenetet rendeznek és „ALKOTMÁNY—AKADÉMIA—IPAR" felírású nemzetiszínű zászlót ajándékoznak neki.[127] A jászkun hármas kerület váltságának százados ünnepére 1845-ben kiadott emléklapot három nemzetiszínű zászló díszíti.[128] A megizmosodott magyar nacionalizmus tehát a három színt már az utcára viszi, sőt a viselet díszévé is avatja. Erre vall az 1841-ből való nemzetiszínű női selyemruha. Tónusa zöldes, ami azért van, mert a kockák zöld csíkjai a pirosaknál és fehéreknél szélesebbek.[129] Hasonló ruha maradt Petőfiné, Szendrey Júlia után is.[130] A nemzeti színekben ízlésesen pompázó szövetet és piros-fehér-zöld színű pántlikákat nagyban gyártották már akkor Valero selyemgyárában.[131] Két darab Valero-féle nemzetiszínű szalagot az 1948. évi centenáris kiállítás is bemutatott.[132] A három szín rövidesen már használati tárgyakon is megjelenik, 1842-ben például egy köszörült piros-fehér-zöld színekkel festett üvegpoháron, rajta „A Pesth" nevű gőzhajó, a magyar címerrel s az 1842-es évszámmal. Felírása: „Örömére és emlékezetjére, hogy Pesth elindítá a rólla nevezendett első magyar gőzhajót".[133] A színek, egyik oldalán, zászlóhegyszerű ékben vannak elhelyezve. Az 1847. évi országgyűlési választásokon már általános a nemzetiszínű magyar zászló. A Budapest Székesfőváros Történeti Múzeuma egy 1847-ből való

[126] *Madarász J.:* Emlékiratain, Budapest, 1883. 38. és 44. l.
[127] C. Kat. 13. l.
[128] *Lestyán S.:* József nádor... Budapest, 1943. lapsz. nélk.
[129] Budapest Székesfőváros Történeti Múzeuma. B. Sz. T. M.
[130] C. Kat. képmelléklete.
[131] Uj Idők Lexikona.
[132] C. Kat. 12. l.
[133] B. Sz. T. M. — C. Kat. 11. l.

vízfestményt őriz, amely a Kristóf-téri választási menetet ábrázolja. Lovas és gyalognép vonul rajta két nemzetiszínű zászlóval, az egyiken ezzel a kortes-felírással: „ÉLJEN-SZENTKIRAL-KOSSUTH".[134]

10. A Március Tizenötödike 1848. ápr. 6-án (19. sz.) azt írja, hogy ezelőtt „tíz-tizenkét esztendővel a nemzetiszín még meglehetősen tiltott portéka volt, és viselését felségsértésnek tartották". Szemére is veti a konzervatívoknak, hogy zászlóikat csak óvatosságból tűzték ki. Valóban: az újfajta magyar trikolór végleges meghonosítása hosszú és szívós küzdelemnek az eredménye, melyet a magyar társadalomnak a francia forradalom eszméin nevelkedett, haladó szellemű és radikális reformokért lelkesedő képviselői érleltek győzelemre. Ez a küzdelem a század elején az országgyűléseken is kap teret. A magyar címer (s általa a magyar színek) védelmében a magyar kancellária már a XVIII. század második felében felvette Bécs ellen a küzdelmet, az országgyűlések pedig 1811. óta a pénzügyekkel, majd később a nyelv kérdésével kapcsolatban folytatják tovább a harcot. A napoleoni háborúk idején ugyanis Ausztria áttért a papírpénzgazdálkodásra. Magyarországnak nem volt önálló pénzügye, (s noha elvileg nem fogadta el a papírpénzt), a devalvációk pedig súlyosan érintették, azért arra törekedett, hogy a magyar kamarát a bécsi udvari kamarától függetlenítse. 1811-ben azt a követelést veszi fel sérelmei közé, hogy „a pénz értéke és veretése iránt egyedül az ország gyűlése végezzen, a pénzre is csak törvényes országcímer és a körülírások honi nyelven nyomassanak". A király azt válaszolta, hogy gondoskodni fog az 1550:XLVIII. törvénycikk megtartásáról.[135] Ez a válasz azonban nem volt kielégítő, mert az idézett artikulus az ércpénzeken nem írt elő magyar köriratot, s a címerre vonatkozólag sem rendelkezett kategórikusan: egyik oldalukat — régi szokás szerint a Madonna képével, a másikat pedig — tetszés szerint — a felség arcképével vagy Magyarországnak a német sas mellére helyezett címerével kell díszíteni.[136] S ebben az időben a sas sem németbirodalmi szimbólum többé, hanem osztrák császári jelvény, s a magyarság nem is nézi jószemmel. De mást nem tehetvén, belenyugszanak, heraldikai szempontból talán azért is, mert a Habsburg-kori magyar pénzeken az 1550:XLVIII. törvénycikk aránylag elég kedvezően érvényesült: I. Ferdinánd óta a magyar kiscímer felbontva, I. Lipót óta pedig (vagy már talán előbb) a teljes kiscímer (önállóan is) mutatkozik rajtuk. Rendszerint az előlapon a köriratban, vagy a hátlapon a Mária-kép alatt foglal helyet, Mária Terézia pénzein pedig, a XVIII. század hatvanas éveiben, már nagyobb formában egyes pénzérmék (leginkább a tallérok) egész mezejét tölti ki, s a koronát angyalok tartják a címerpajzs fölött. Jellemző, hogy II. József és II. Lipót alatt

[134] B. Sz. T. M. — C. Kat. 18. l. — Deák Ferenc választási zászlaja ma is a M. N. Múzeumban van.
[135] O. L. 186/1947. — 281/1921. alap- és 293/1921. ikt. sz.
[136] *Horváth S.*: i. m. 20—21. l.

is megmarad ez a címerfajta.[137] 1792. és 1800. között I. Ferenc dukátjain, tallérjain és aprópénzein még elődei hagyományait követi, a napoleoni háborúk idejében azonban csak aprópénzt (1809-ben tallért is) veret.[138] A rendek fellépése tehát pénzügyi és címertani szempontból egyaránt indokolt volt. A király 1811-i ígérete csak annyiban teljesült, hogy 1813-ban tallérokat is veretett, 1815 és 1830 között azonban megint papírpénzzel kísérletezik, s ércből csak apróbb címletű pénzt bocsát ki.[139] 1830. után újból megjelennek a nagyobb értékű ezüst- és aranypénzek, a dukátokon és tallérokon az előlapon az uralkodó álló alakjával, a hátlapon a Madonnával, alatta pedig az ismét parányivá vált magyar kiscímerrel, mely a huszasokról néha el is tűnik.[140] I. Ferenc utolsó éveiben tehát a magyar címer törpülni kezd, és fogyó tendenciát mutat. A pecséteken ebben az időben már a sasos címer dominál, a pénzeken azonban, mert közkézen forognak, s veretésük az országgyűléstől is függ, (V. Ferdinánd idejében is)[141] más megoldással igyekeznek háttérbe szorítani a még mindig sas nélküli magyar államjelvényt, amely saját területén a magyar uralom ősi jellegét folyamatosan s Bécs szemében bántó módon képviseli.

Ilyen körülmények között az 1832—1836-i országgyűlésen a rendek ismét a pénzügyekkel kapcsolatban vetik fel — a címer mellett — most már a színek kérdését is. Veszprém vármegye sérelmi pontjai között a következőket olvassuk: A megye a magyar kamara függésének „bizonyító külső jelélül látván és tartván azt, hogy a magyar udvari kamara igazgatása alatt levő helyeken és javakban, épületekben és egyéb tárgyakon lévő festések nem Magyarországnak, hanem az Ausztriai birodalom(nak) színeivel lenni tapasztaltatnak, ezen a nemzetiséget elmellőző s a magyar kamarának a német birodalomtól függetlenségét kérdésbe hozható jeleket az ország színeivel felcseréltetni kívánja, amint a királyi helytartótanács kormánya alatt lévő javakban ez már valósággal megtörtént".

Veszprém megyének a kérelmét, mivel „a nemzetiség" problémájához fűzte a színhasználat sérelmét, a nyelv ügyével foglalkozó választmányhoz tették át, amely előtt ekkor már „a nemzetiség sikeresítése" szempontjából több fontos kívánság feküdt. A választmány felterjesztésének 7. pontjába foglalta ezt a sérelmet ilyen fogalmazásban: „Hogy a honi nyelv az egész országban uralkodjék, megkívánható a nemzetiség tekintetéből, hogy hivatalos voltát és országos hitelességét minden külső nemzeti jelek szembetűnőképpen mutassák, ugyanezért: a) minden Magyarországon vert pénzek magyar jelekkel és körírásokkal készüljenek;

[137] A M. N. Múzeum Éremtára. (Lásd a pénzérmék megfelelő sorozatát.)
[138] Österreichische Münzprägungen 1519—1938. Von *V. Müller zu Aicholz — A. Loehr — E. Holzmair.* Wien, 1948. I—II. 2. Aufl. (II. k. I. Ferenc alatt.)
[139] U. o.
[140] U. o. I. k. 42. és 43. tábla.
[141] U. o. I. 45. tábla.

b) minden köz- és kamarabeli épületek magyar címerekkel és felírásokkal ékesíttessenek, a magyar kereskedők hajóira, de egyéb magyar hajókra is magyar címer tétessék, úgy szintén a katonaságnál is az ország színei hozattassanak be, és mindennemű országos intézetekben az ország címere és pecsétje használtassék; a hivatalos pecsétek szintén magyar felírással legyenek".

Az országgyűlés jól tudta, hogy az uralkodó miképpen fog reagálni e kívánalmakra, elvi álláspontja miatt azonban nem tehetett egyebet, minthogy felterjesztette őket, de óvatosságból csak így megkurtítva: „(6. §.) Minden magyarországi pénzek magyar körírásokkal verettessenek és minden egyéb akár polgári, akár katonai intézeteknél is az ország címere, színei és magyar körírású pecsétje használtassék".

Az uralkodó (1836 ápr. 26-án) a címerre (és a színekre) vonatkozólag nem felelt, csak a pénztörvény pontos megtartását ígérte. A színek és az országcímer kérdése 1836-ban tehát nem került döntésre az országgyűlésen.[142]

1839—1840-ben a régi fogalmazásban kerültek ismét szőnyegre az 1836-os javaslatok. Az eredmény annyi volt, hogy most már a magyar kancellária is jelentkezett, s legalább tanácsot adott a királynak arra vonatkozólag, hogy miképpen térjen ki a kérdés érdemleges megválaszolása elől. „Amik a tárgyalt (országgyűlési) felterjesztés 7. pontjában javasoltatnak és olyan összefüggésbe vannak állítva — írja (latinul) a kancellária, hogy a felséged felséges háza országainak pragmatikai kapcsolatát érintik (ezekre vonatkozólag) elég az 1790—1791. évi X. törvénycikkre és az ennek folyományaképen kiadott ünnepélyes biztosító levelekre és az 1836. évi április 26-i királyi kijelentésre hivatkozni, anélkül, hogy a most tárgyalt pontra különösebben ki kelljen terjeszkedni."[143] A kancellária tehát, amely korábban sorompóba állott a magyar címerért, annak igazán magyarrá tételéért már nem volt hajlandó küzdeni. Nem is nagyon tehette, hiszen most új közjogi alap megteremtéséről volt szó, ő pedig csak a már meglévő törvények által biztosított keretek között mozoghatott.

Az 1843—1844. évi országgyűlésen ismét a nyelvkérdés társaságában szerepel a címer- és színprobléma, de most is eredménytelenül, mert hozzákapcsolták a horvátkérdést. Az alsótábla így fogalmazta meg javaslatát: „Törvényjavaslat a magyar nyelv és nemzetiség, — az ország címere és a nemzeti színeknek ezentúl általános használatáról, s Horvátországra nézve némely külön rendelésekről. Az ország rendei Ő Felsége kegyelmes megegyezéseinek hozzájárultával meghatározzák, hogy: „... (4. §) Minden Magyarországi pénzek magyar jelekkel s kör-írással veressenek, Magyarországban s a hozzákapcsolt részekben a polgári, kincstári, katonai minden intézeteknél, valamint a magyar tengeri révpartok,

[142] Lásd a 135. jegyzetben közölt sz. a. (3—7 l.)
[143] U. o. 7. l.

s a magyar kereskedők hajói s egyéb magyar hajók lobogóikon egyedül az ország czímere s a nemzeti színek használtassanak; végre minden hivatalos pecséteken a körírás magyar legyen". Most a felsőtábla lép közbe, s a horvátok kívánságára a javaslatból kihagyják azt a részt, hogy a magyar színek és a czímer „Magyarországban és a hozzákapcsolt részekben használtassanak", mert általa „Dalmát-, Horvát- és Szlavónországok tulajdon zászlóitól, czímerei és hivatalos pecsétjeitől és nemzeti színeitől megfosztatnának s így ezen országok consistenciájának minden külső jele százados divat ellenére kitöröltetnének".[144]

Ilyen előzmények után örökölte ez a problémát az 1847—1848-i országgyűlés. Az 1848. január 7-én megtartott XVIII. országos ülésen a rendek által benyujtott „Törvényjavaslat a magyar nyelv és nemzetiségről" 5. §-a némi módosítással az 1843—1844-i javaslatot ismétli meg ebben a formában: „5. §. Minden magyarországi pénzek magyar jelekkel és körírással veressenek, és minden polgári, kincstári, katonai intézeteknél, valamint a magyar tengeri révpartok, s a magyar kereskedők hajói, és egyéb magyar hajók lobogóikon egyedül az ország czímere, és a nemzeti színek használtassanak; — végre minden hivatalos pecséteken a körírás magyar legyen".[145] Most az volt a baj, hogy a javaslat, bár elég lazán, a nyelvkérdéshez volt csatolva, s a horvátkérdés miatt, éppen a nyelv dolgában, nem tudott a két tábla megegyezni. Emiatt 1848. március 4-én a kerületi ülések elé utaltatott vissza.[146] Itt végre felismerik, hogy a szín- és czímertörvény javaslata önállóan is szerepelhet — a nyelvi, pénzügyi, nemzetiségi és katonai vonatkozások tehertétele nélkül, hiszen ezek más természetű kérdések, tehát máskor és másként oldhatók meg. Azonban a politikai helyzet is más volt már március elején, bátrabban lehetett már szólni. A nemzeti zászló és czímer ügyének a megvitatására a kulturális természetű ügyekkel — mégpedig a magyar egyetem és a nemzeti színház ügyével — együtt március 23-án, az alsóház 46. országos ülésén került sor. Az esti félnyolc órakor megtartott kerületi ülés országossá válván, az elnök bejelentette, hogy „a magyar egyetemről", a „nemzeti színről és ország czímeréről" szóló javaslatot fogják tárgyalni[147] ebben a szövegezésben:

„A nemzeti színről és ország czímeréről.

1. §. A nemzeti szín és ország czímere ősi jogaiba visszaállíttatik.

2. §. Ennélfogva a három színű rózsa polgári jelképen újra felvétetvén,

[144] U. o. 7—10 l.

[145] Felséges Első Ferdinánd austriai császár, Magyar- és Csehországok e néven ötödik apostoli királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik esztendei sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésének irományai. Pozsony, 1848. 50. és 52. l. (Az 1847—1848-i országgyűlés irományai.)

[146] U. o. 72. l.

[147] Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-dik esztendei Szent-András hava 7-dik napjára összehivott magyarországi közgyűlésének naplója a tekintetes Karoknál és Rendeknél. Pozsony, 1848. 188. l. (Az 1847—1848-i országgyűlés naplója a rendeknél.)

egyszersmind megállapíttatik, hogy minden középületeknél s közintézeteknél, minden nyilvános ünnepek alkalmával, és minden magyar hajókon a nemzeti lobogó és az ország címere használtassék."[148]

Bunjik József, Horvátország követe szólalt föl elsőnek, s a javaslatot akképpen kívánta módosítani, hogy „A nemzeti színt, valamint Magyarország, úgy a kapcsolt részek is jogosan használhassák". Bunjik után Kubicza Pál, Trencsén megye követe beszélt. Nem fogadhatja el ezt az indítványt, mert sértené az ország integritását, mivel — mint már Máramaros megye követe (a kerületi ülésen) kifejtette, „a színek a nemzetiséget nemcsak mint fajnemzetiséget fejezik ki, hanem a politikai nemzetiségnek is képviselői". Ajánlja, hogy ezzel a mondattal bővítsék ki a javaslatot: „Egyébiránt a' kapcsolt részeknek szabadságukban állván saját nemzeti színüket az ország színei mellett használni".[149]

A ház helyesléssel fogadta Kubicza javaslatát, egyedül csak Hunkár Antal, Veszprém megye követe támogatta Bunjikot. Szerinte „a nemzeti színek a zászlóktól eredtek, mellyeket koronázáskor minden ország vihetett őfelsége előtt, kiki a maga színét; Horvátországnak is megvan a maga színe és czímere; miért ne engedjük meg neki használatát?" Olgyay Titusz, Pozsony megye követe Kubicza javaslatát helyesli. Bunjik kijelenti, hogy nem járulhat hozzá a szövegbővítéshez, mert világos utasítása szerint „emblemata debent conservari", vagyis országa jelvényeit meg kell védenie. A királyi személynöki ítélőmester a trencsénmegyei követ javaslatát jelenti ki elfogadottnak, de némi stiláris változtatással, így módosítva: „Egyébiránt a' kapcsolt részeknek szabadságukban hagyatván, hogy az ország színei és czímere mellett saját színeiket és czímerüket is használhassák".[150] Ezt a szöveget a Ház ismét helyesléssel fogadja, Bunjik ellenben azt kívánja, hogy a „szabadságukban hagyatván" helyébe a „jogukban áll" kifejezést iktassák. Indítványát azonban elvetik,[151] s az előadó Károlyi László újból felolvassa az egész javaslatot a megvitatott pótlással együtt,[152] melyet március 26-án a felsőház is elfogadott.[153]

[148] O. L. Arch Regnicol. Lad XX. No. 21. Irományok 93/172. sz. Az 1847—1848-i országgyűlés irományai (106. l. 93. sz.) csak a későbbi, bővebb szöveget közli.

[149] „Trencsén megye követe Kubicza Pál: Nézetem szerint talán mégsem volna akkép kitenni, hogy a' nemzeti színek és a kapcsolt részek színei egyforma joggal használtassanak. Mert — igazsága volt Máramaros követének, midőn erre vonatkozólag megjegyzé, hogy az ország integritására tekintettel kell lennünk — a' színek a' nemzetiséget nemcsak mint fajnemzetiséget fejezik ki, hanem a politikai nemzetiségnek is képviselői. Ennélfogva akként kívánnám tétetni a törvényjavaslatot: „Egyébiránt a' kapcsolt részeknek szabadságukban állván saját nemzeti színüket az ország színei mellett használni. (Helyes!)" (Az 1847—1848-i országgyűlés naplója a rendeknél 188. l.)

[150] „Személynöki itélőmester Károlyi László: Trencsin javasalta szerint így lenne a szerkezet: Egyébiránt a' kapcsolt részeknek szabadságukban hagyatván, hogy az ország színei és czimere mellett saját színeiket és czimerüket is használhassák. (Helyes!)"

[151] „Horvátország követe Bunjik József: Akkor méltóztassanak azt hozzátenni: nem „szabadságunkban," hanem „jogunkban áll." („Maradjon!")

[152] O. L. Arch. Regnicol. Lad. XX. No. 21. Irományok 93. és 93/b/182. sz. — Az 1847—1848-i országgyűlés irományai 106. l.

[153] Az 1847—1848-i országgyűlés irományai 116. l. 108. sz.

A törvényjavaslatnak felsőházi tárgyalásán elhangzott egy felszólalás, mely a színeknek a sorrendjét kívánta lerögzíteni, mert az olasz színekkel azonosak. A felszólaló (gr. Erdődy Sándor) azt javasolta, mondják ki, hogy „a zöld alól van".[154] Az elnöklő országbíró azonban elvetette ezt az indítványt azzal a megokolással, hogy „a magyar lobogó színei meg vannak állapítva", vagyis a javaslat tartalma köztudomású.[155] Hogy pedig igaza volt, bizonyítja a magyar kancellária országgyűlési bizottságának és a bécsi Államkonferenciának a 21. artikulus óvatos szövegezésű javaslatával szemben tanúsított állásfoglalása. A diétális bizottság ugyanis „a háromszínű kokárdának mint polgári jelvénynek" a törlését ajánlotta; az Államkonferencia azonban bőkezűbb volt: a javaslatot a maga egészében tartotta elfogadandónak, mert nincs reménye, hogy az országgyűlés a csonkításba belenyugodnék. Sőt az engedékenységből jó is származhat. Szerinte ugyanis a törvényjavaslat „polgári jelvény" kifejezéséből — ab opposito — arra lehet következtetni, hogy „a katonai kokárda a magyar ezredek zászlóinál stb. nem fog megváltozni, hanem megmarad fekete-sárgának", ami a hadsereg egysége szempontjából nem csekély jelentőségű lenne.[156]

A két tábla március 30-án tartott „országos elegyes" ülésén Károlyi László már a királyhoz intézett s lepecsételt feliratot olvasta fel, melyben a magyar egyetemről, a nemzeti színről s az ország címeréről és a nemzeti színházról szóló törvényjavaslatok szentesítését kérik.[157]

A királyi szentesítést tartalmazó királyi leirat április 3-án érkezett meg,[158] s ugyanaznap este hat órakor tartott elegyes országos ülésen Ghiczy Kálmán nádori ítélőmester olvasta föl.[159] Ezzel megszületett az első teljes szín- és címertörvényünk, mely az 1847—1848-i országgyűlésen hozott s 1848. április 11-én együttesen szentesített törvényeinknek 21. cikkelye ebben a végleges formában:

„XXI. Törvényczikk
a nemzeti Színről és ország Czímeréről.

1. §. A nemzeti szín és ország czímere ősi jogaiba visszaállíttatik.
2. §. Ennélfogva a háromszínű rózsa polgári jelképen újra fölvétet-

[154] O. L. 186/1947. — 281/1921. alap- és 293. ikt. sz. — Felséges Első Ferdinánd... által Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett magyar országgyűlésen a... főrendeknél tartott országos ülések naplója. I. Pozsony, 1848. 438. l. (Az 1847—1848-i országgyűlés naplója a főrendek üléseiről)

[155] U. o. — A főrendek ülésén Busán Herman horvátországi követ Bunjiknak alsóházi indítványát ismétli meg, azonban ezt itt is elvetik.

[156] *Károlyi Á.*: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Budapest, 1936. 140. és 260. l.

[157] O. L. Arch. Regnicol. Lad. XX. No. 21. Irományok 148/233. sz. — Az 1847—1848-i országgyűlés irományai, 140. l. 148. sz.

[158] Az 1847—1848-i országgyűlés irományai 166. l. 175. sz.

[159] O. L. Arch. Regnicol. Lad. XX. No. 21. — Az 1847—1848-i országgyűlés naplója a rendek üléseiről 216. l.

vén, egyszersmind megállapíttatik: hogy minden köz-épületeknél s közintézeteknél minden nyilvános ünnepek alkalmával, és minden magyar hajókon a nemzeti lobogó és ország címere használtassék. — Egyébiránt a kapcsolt részeknek szabadságukban hagyatván, hogy az ország színei és címere mellett, saját színeiket és címerüket is használhassák."[160]

Összefoglalásképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a Habsburg-uralom első kétszáz esztendejében a magyar királyi zászló elnémetesedett: sokszínűvé vált, a magyar címer idegen címerekkel keveredett rajta, s csak a megyék, egyes zászlósurak és II. Rákóczi Ferenc zászlóin találkozunk ebben a korszakban tiszta magyar (színekkel) és címerekkel. Már ebben az időben tűnik fel az ezred- vagy törzszászló. Színe fehér, s a címer mellett főábrázolása a Madonna. I. Ferdinánd óta az „intézményesen" használt országzászló őrizte meg és tartotta nyilván a magyar címer színeit, és szolgáltatott ösztönzést mind a háromnak más tárgyakon, például szőnyegeken, tolldíszen stb. való használatára. A XVIII. század eleje óta a zászlókat vörös-fehér-zöld lángnyelvekkel szegélyezik. Közülük a törzszászlók a XIX. század elejéig maradnak meg, s Madonnás fehér lapjukkal és vörös-zöld lángnyelveikkel „magyaros" benyomást keltenek a szemlélőben, hiszen a XVII. és XVIII. században már magyar színeknek tekintették őket Bécsben is. Az osztrák császárság megalapítása után Bécsben fokozatosan a fekete-sárgára térnek át, úgyhogy 1848-ban nálunk már gátlás nélkül a régi magyaros, mert valóban a magyar színeket tartalmazó törzszászló mintájára szerkeszthetik meg a nemzetőrség, majd a honvédség zászlaját.[161] Azonban egyenlő arányban, zászlón és egyéb tárgyakon, néhány XIX. századeleji kísérlet után, a francia trikolór jelentésében és hatása alatt, csak 1848-ban egyesültek véglegesen színeink. Az 1848-as törvényhozók tehát, amikor a szín- és címertörvényt megalkották, a francia hatást is figyelembe véve, valóban a magyar nemzeti színeket helyezték vissza „ősi" jogaikba.

[160] O. L. Arch. Regnicol. Lad. XX. No. 21. Irományok 148b/236. — Az 1847—1848-i országgyűlés irományai 218. l.
[161] Lásd a 11. §-t.

A PARASZTSÁG ÉS A FŐURAK 16. SZÁZADI HONVÉDŐ HARCUNKBAN

Kiss István

A Hunyadiak kora után, mely a központosított zsoldos hadsereg megalkotásával modern magyar haderőt teremtett, támaszul mind belmind külpolitikában, a feudális széthúzás ellen küzdő királyi hatalomnak, hadszervezetünk fejlődése visszaesett. Abban a feudális anarchiában, amely a Jagellók alatt elszabadult, a Hunyadiaktól maradt központi sereget szétzüllesztették, szétverték. Örökébe, országos haderő gyanánt, a feudális zászlósurak magánhadseregei léptek. Az ú. n. királyi bandérium már csak egy volt a főúri bandériumok közül. Az 1492. és 1498. törvényekben lefektetett hadszervezet egyrészt újra biztosította a köznemességet, hogy a nemesi felkelést csak védelmi célra s csak az országhatáron belül lehet igénybevenni, másrészt megszabta az egyházi és világi főurak köteles bandériumainak keretét. Főuraink ugyanis nem magánvagyonuk arányában, hanem különféle állami jövedelmek, adók s juttatások fejében állították ki a szóbanforgó katonaságot, melynek maguk voltak parancsnokai. Végeredményben közpénzen tartották fenn — legalábbis döntő részben — magánhadseregüket, a szüntelen pártvillongások pusztító eszközét.

Ennek a feudális haderőnek jelentékeny része nem a zsoldosokból, hanem a kiváltságolt helyzetű, harcos jobbágyokból került ki. Minden jelentős várban megtaláljuk az adómentesség fejében katonai szolgálatot teljesítő jobbágyokat. Világos várban pl., 1525-ben, 48 equites libertini-t és 15 familiares castri-t, az lovaskatonát és vári szolgálatra berendelt jobbágyot találunk.[1] Ugyanekkor Gyulán, noha a közvetlen várőrség zsoldosokból áll, négy falu jobbágyai, adómentesség fejében, várőrszolgálatot teljesítenek.[2] A kedvezményekkel s földdel fizetett jobbágykatona típusa már a 16. század elején többszáz éves multra tekinthetett vissza s korszerűnek éppen nem volt nevezhető. Előnye az volt a feudális urak számára, hogy nem kellett készpénzzel fizetni őket, mint a zsoldosokat, viszont fel lehetett velük tölteni a köteles bandérumok kereteit, „megtakarítva" így az állami jövedelmekből, zsoldfizetés címén, elsajátított összegeket. Ez a visszaélés a Habsburg királyok alatt is állandóan visszatérő jelenség s mint látni fogjuk, az országgyűlések

1 Dl. 37.000.
2 *Veress Endre:* Gyula város oklevéltára, 86—90. o.

ismételten foglalkoznak vele. Mohácsnál ez a feudális anarchia, a zsoldoskapitány-zászlósurak bandériumainak katonai rendszerével egyetemben, vereséget szenvedett.

Vizsgáljuk meg milyen hatással járt a trónviszályok állandósulása, a török befolyás, majd területi terjeszkedés kibontakozása 16. századi hadszervezetünk döntő gazdasági-társadalmi bázisa, a magyar parasztság helyzetének alakulására. Elemezzük a török pusztítás következményeit, az új Habsburg-állam adópolitikájának és katonai szervezetének hatását, tisztázzuk a nagybirtokos osztály honvédő szerepének jelentőségét s mindezt mérlegelve, mutassunk rá a jobbágyság folyamatos és sokrétű honvédő szerepének súlyára s jelentőségére.

Annak, hogy a magyar uralkodó osztály hitványsága, korrupciója és politikai tehetetlensége következtében 1541-től kezdve a török hódítók szilárdan megvetették a lábukat — rettenetes következményei lettek az egész országra, de elsősorban a fő termelőosztályra, a parasztságra nézve. Az 1541—1559-ig terjedő török háborúk és hódoltató akciók súlyát a tiszavidéki megyék fogták fel, Egertől Gyuláig.

Minden török háború, akár nagy hadjárat, akár kisebb méretű behódoltató vállalkozás is volt az, mindig a lakosság tömeges megsemmisítésével járt, mindig a termelőerők kiterjedt és intenzív pusztulását vonta maga után. 1541-ig a Tiszavidék aránylag mentes maradt a nagy török seregvonulásoktól. Ennek ellenére már 1528-ból van példánk arra, hogy a gyulai jobbágyok elszöknek a török közeledtének hírére és hónapokon át nem térnek vissza falvaikba.[3] A budai vilajet kiépítése után éppen a tiszavidéki megyék váltak a behódoltatás legközvetlenebb áldozataivá. Heves megye egy része már 1549-ben behódolt, miután hatalmas területen elpusztult. Jellemző a hivatalosan magyar megye viszonyaira, hogy a dicator (adószedő) ezt írja Gyöngyös és 16 más falu mellé: „a fenti mezővárosba és falvakba a török igen közeli szomszédsága miatt nem tudtam kimenni a porták összeszámlálására".[4] Ugyanitt a jobbágyok egy része a pusztítás után visszatér régi falujába s megkísérli helyreállítani gazdaságát. 1549-ben pl. Hevesben 10 újonnan települt falut találunk, melyeknek lakói teljesen szegények s így adómentesek.[5] Ez egyben annak is bizonyítéka, milyen lassan sikerül csak az újratelepült jobbágyoknak gazdaságaik helyreállítása. Gyakran csak időlegesen mentesített pauper- vagy zsellér-falvak keletkeztek, melyeknek lakói állandóan készek voltak a továbbvándorlása, szökésre. Erősen mutatkozik már a 40-es évek végén a népeség csökkenése. Számos nagybirtokos igyekszik újratelepítéssel erősíteni megritkult jobbágyságát. Igy kerül sor a délről az Alföldre menekült szláv pásztorelemek letelepítésére. Szabolcsban 1549-ben Kenézlő, Vencsellő, Keresztút, Zele-

3 *Veress* id. mű 144. o.
4 O. L. Dica Heves 1549. XVI. tom.
5 O. L. Dica Heves 1549. XVI. tom.

mér, Ujváros, Böszörmény mezővárosokban és falvakban nagytömegű szláv pásztort telepítenek meg. Hol „slavi", hol „rasciani", hol pedig „orozi" néven említve őket. Összesen 141 porta után adóztak.[6]

Az 1551—52-es nagy török hadjáratok, melyek során a Temes, a Maros és a Körösök vidékét meghódították, az egész vidéket elpusztították Lippától Szolnokig s Egerig. A jobbágyság futása s pusztulása döbbenetes méretű volt. Amidőn pl. Kászon pasa, becskereki parancsnok, hódoltató levelet küld 1552-ben a makóiakra s bessenyőbéliekre, a parasztok elmenekülnek a faluból, pusztán hagyva a földeket.[7] A török dúlás tervszerűen alapos és kiterjedt. Gyula városában a királyi biztosok 1552-ben 21 adózó és több mint 200 deserta portát találnak.[8] Ugyanabban az évben Arad, Csongrád és Csanád megyéknél, leszámítva azt az egy-két tucat falut, ahol maradt valami parasztság, mint az adószedő írja: „a Marostól egészen a Tisza partjáig az egész megyét elpusztította és felgyujtotta a török!"[9] 1553-ban Zarándban 27, Békésben 17 jobbágy szökött meg a „törökök mértéktelen adóztatása miatt".[10] A kamara egy adókimutatása már 1552-ben megállapította, hogy a török hódoltatás alá került megyék török adót fizetnek s így azon felül, a királyi adónak csak felét tudják megadni. Megjegyzik továbbá, hogy sok helyre életveszély nélkül már el sem tud jutni az adókivető a törökök miatt.[11] Hevesben, Eger 1552-es ostroma után, még 1554-ben is puszta Eger városa és a környező 8 falu. A megye egyik járása, 34 helység 410 portával, behódolt a töröknek. A még hódolatlan falukat folyvást dúlják, az embereket rabszolgaságba hajtják, mint pl. Bálaszentmiklóson.[12] A szomszédos Borsod megyében, Várkony falvánál lejátszódott eset mindennapos volt a hódoltsági övezetben. Igy mondja el a dicator: „Ezt a falut róttam volt 26 forintra, de a törökök elrablották. Annakutána a vármegye rája bocsájtott a szolgabíróval — nem megszámláltam, találtam többet 11 forintnál."[13] Batizi András 1555-ben megjelent Cathecismusának előszava igen jó képet fest a Tiszavidék helyzetéről: „mostani időkben... az pogány törökök naponta rajtunk vagynak, országunkat dúlják és rabolják és azt sem tudjuk, mely horában el kell futnunk".[14]

1552 után a Maros és Tisza vonalán, Lippa—Szeged—Szolnok sávjában kiépültek a török szandzsákok. A Maros—Körösök—Tisza-vidéki megyéket csak Gyula és Várad erődei fedezték. Nem tudtak azonban egymagukban s kellő erő híján a török hódoltság erőszakos kiterjeszté-

6 O. L. Dica Szabolcs 1549. XLI. tom.
7 T. T. 1891. 640. o.
8 O. L. Dica Zaránd 1552. LXIV.
9 O. L. Dica Arad, Csongrád, Csanád 1552. LXIV. tom.
10 O. L. Dica Zaránd 1553. LXIV. és Békés 1553. VI. tom.
11 *Acsády I.* Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. Bp. 1888. Kamarai adókimutatás 1552. 241. o.
12 O. L. Dica Heves 1554. XVI. tom.
13 O. L. Dica Borsod 1554. IX. tom.
14 *Batizi András:* Cathechismus... Colosvar. 1555. 7. o.

sének gátat vetni. 1555-ben Bihar vm. telkeinek már 10.5%, kb. 800 porta és Szabolcs vm. telkeinek 18.5%-a, mintegy 500 porta, már behódolt s adózott a töröknek. [15] Állandó előnyomulásukat a törökök erődített támpontok, ú. n. palánkok építésével biztosították. A palánkok helyőrsége folytatta azután azokat a rablóhadjáratokat, amelyekkel a környéket behódoltatták.[16] Mind Gyula, mind Eger végvárakkal szemben egész sorát építették ki a törökök az ilyen palánkoknak.

Hogy mit jelentett a török hódoltság vagy csak a török szomszédság is a jobbágy mindennapi életében, szemléltetően mutatják a Gyula végvár közvetlen környékéről származó adatok. Egy 1563. április 6-ról keltezett összegező kimutatás szerint, csak a gyulai uradalom, (akkor már királyi birtok), területén 83 jobbágyot fogtak össze s hurcoltak magukkal a törökök.[17] A Gyula várával szomszédos Békés és Simánd oppidumok lakosairól a következőket írja egy 1559-es urbarium: „E város polgárainak névsorát azért nem iktattuk ide, nehogy névsorukat és anyagi helyzetüket közölvén, a szomszédos törökök e szerencsétlen polgárokat, akiket rablásaikkal, valamint állandó és elviselhetetlen adóikkal csaknem a végső nyomorúságig és szegénységig züllesztettek — még kegyetlenebbül és vadabbul zaklassák." [18]

A Tisza—Maros—Körösök vidékéről a jobbágyság jelentős tömegei menekültek északnak a török dúlás elől. Túlnyomó többségük marhapásztornak állt Szabolcs, Szatmár és Bihar megyékben. E hajdú-pásztorok nagyrésze azután a 16. század derekától kezdve nemcsak állattenyésztésből, hanem rablásból, katonáskodásból élt. Mint Szabó I. rámutat, a hajdúk mindenfelé katonáskodtak, de a törökkel sose cimboráltak. „Szolgáltak egyformán mezei és várbeli katonaként, egyformán Szapolyainak és Ferdinándnak. Szolgáltak majd másnak is az országban, aki megfizette olcsó fegyverüket, csupán a török oldalán nem harcoltak hajdúk."[19] A hajdúság jórészét a töröktől elűzött s azt izzón gyűlölő Maros—Körösök vidéki jobbágyok adták, mint az a Bocskai és Bethlen Gábor-féle hajdútelepítések névsoraiból kiderül. [20]

A 16. században, midőn a Tiszavidék hódoltsági övezetté válik, a jobbágyság kiirtásának és elnyomorításának legfőbb oka a török, de azért nem elhanyagolható tényező ezen a téren a növekvő földesúri, különösen pedig az állami adókizsákmányolás sem. Tanulságos ebből a szempontból a gyulai uradalomhoz tartozó Vári falu lakosainak panasza várnagyuk ellen, 1529-ből. A szóbanforgó várnagy ekkor Sadrobich

15 *Lukinich Imre:* Erdély területi változásai, Bp. 1918. 74. o.
16 *Verancsics* VII. köt. 326. o. — a Monumenta Hungariae historica, II. Scriptores 10. kötete.
17 *Veress* id. mű 364—365. o.
18 U et C fasc. 11. no. 41.
19 *Szabó István:* A hajdúk 1514-ben. Sz. 1950. 187. o.
20 *Győrffy István:* A hajdúk eredete, Bp. 1927. 13—14. o.

Péter, váradi kanonok, aki mellékesen a vári plébániát is megszerezte s ebben a minőségben egy év alatt 22 forintnyi különadót, szénát, ökröket stb. csikart ki a szerencsétlen jobbágyoktól, akik „isten szerelmére" kérik a földesurat, szabadítsák meg őket e paptól. Sadrobich zsarolásai miatt ekkorra már 16 jobbágy megszökött.[21] Érdekes fényt vet ez az adat a protestantizmus gyors terjedésének okaira is a tiszavidéki parasztság körében.

A földesúri roboton kívül, melynek jelentősége a század folyamán egyre nő, sőt egyes vidékeken a legterhesebb paraszti kötelezettséggé válik, igen súlyos kiuzsorázási formája a jobbágyságnak a század derekára általánosan kifejlődött uradalmi borkimérési jog, az educillatio. Ez abból állt, hogy a földesúr a jobbágyoktól hegyvám, tized s egyéb címeken összeharácsolt vagy kényszer-áron elvett bort, kötelező jelleggel árulta parasztjainak. Saját bortermését a jobbágy csak szűkreszabott időkeretek között értékesíthette, úgyhogy lényegileg az uradalomban bort csupán az úri kocsmákon keresztül hoztak forgalomba. Az educillatio rendszere a földesúrnak biztosította a kényszeren alapuló borkereskedelem magas hasznát. Gyulán, ahol az 1530-as években még nem találkozunk borkorcsmáltatási joggal, 1553-ban már 1500 forint haszonnal jár az educillatio alkalmazása.[22]

Talán még súlyosabb terhet jelentett a parasztság számára, az 1540-es évektől kezdve az állami adóteher. Ismeretes, hogy az „adók azt a feudális járadékot jelentik, amely központosítva van és elnyeli azokat a „feleslegeket", amelyeket a feudális urak nem nyeltek el helyben"[23] Ilyen feleslegek felhalmozódását a jobbágyoknál, a hódoltsági övezetben, igen megnehezítették a török rablóportyák. Az 1552-es dica Békés és Zaránd megye még adózó falvainál szinte kivétel nélkül a következő megállapítást teszi: „a többi jobbágy pedig szegény és a telkek pusztán állnak".[24] A magyarázatot az aradi szandzsák hadinépének becsapásaiban kell keresnünk. Érdekes, hogy az 1560-as adókirovás 981 portájával szemben, Földváry István, a keménykező dicator, 1562-ben már nem kevesebb, mint 1947 portányi adót préselt ki a békési parasztokból. Az ismert körülmények között ezt csak úgy érhette el, hogy a telkes és féltelkes jobbágyok mellett, a pauper és zsellér jobbágyok széles tömegén is behajtotta az egész portát illető adót, ami persze ahelyett, hogy elősegítette volna az adóalap — a parasztgazdaságok helyreállítását, éppen azok szétzüllesztését, szétrombolását siettette.[25]

Fokozta az állami adókizsákmányolás nyomását a környék parasztságával szemben a királyi csapatok fosztogatása s erőszakoskodása. A

21 *Veress* id. mű 149. o.
22 *Veress* id. mű 237. o.
23 *Porsnyev B. F.* A feudális állam lényege. A MTA Törttud. Int. Ért. 1951. jan—márc. 133. o.
24 O. L. Dica Békés és Zaránd 1552. LXIV. tom.
25 O. L. Dica Békés 1560. és 1562. LXIV. tom.

királynak ugyan nem állt érdekében az adózók ilyen esztelen pusztítása s tiltakozott is ellene, — de Bécs messze volt s a végeken a kapitányok parancsoltak. Gyulán, 1543-ban, a tiszántúli megyék részleges országgyűlésén a kisebb nemesek sokat panaszkodtak a nagybirtokosok, Losonczi István, Patóchy Boldizsár, Petrovics Péter stb. hatalmaskodása ellen.[26] Ugyanezen főurak jórésze viszont, az 1551-es háborúban, más habsburgpárti nagybirtokosokkal együtt, már vezetője a kiépülő végvári rendszernek, mint pl. Losonczi István, Kerechényi László, Dobó István, Mágócsy Gáspár stb. Tudjuk továbbá, hogy a török elől északra menekült, elszegényedett nemesek nagyrészt a végvárak lovaskatonájaként, tisztjeként helyezkedtek el. Történetírásunk eddig a végváriak fosztogatását az igen gyakori zsold-elmaradás következményének tartotta, ami igaz ugyan, de nem magyarázza meg teljesen azt a tényt, hogy a jobbágyokat fosztogató csapatok élén főúri kapitányok és köznemesi tisztek állnak s a katonák nagy része maga is elszegényedett nemes. A végvári katonaság kilengéseinek, zsákmányolásának határozottan osztályjellege van. A nemesi vezetésű s jórészt nemesi legénységű csapatoknál (huszárság) a török gyűlölete együtt jelentkezett a jobbágyokkal szembeni megvetéssel, a paraszt sorsa iránti érzéktelenséggel. Lássunk néhány példát Gyulának, az 50—60-as évek nagy végvárának életéből. Katonai kilengések a végvidéken persze nemcsak Gyulán fordulnak elő, de itt mintegy tömörítve vetődik fel a kérdés minden vonatkozása.[27] Castaldo már 1552-ben azt jelenti Ferdinándnak, hogy a fizetetlen zsoldosok, (itt zömmel külföldi zsoldosokról van szó), mértéktelen rablásai miatt parasztlázadástól tart.[28] Ugyanő, 1553 januárjában, Horváth Bertalan, gyulai huszárkapitány és lovasai gaztetteiről a földmíves néppel szemben, a következőket jelenti: „amit a szerencsétlen jobbágyok elvermeltek, azt hallatlan és kegyetlen kínzással csikarják ki a nyomorult parasztoktól. Ha egy szerencsétlen jobbágyot elkapnak az elhagyott falvakban, kötőféket csavarnak homloka köré s azt fadarab segítségével addig szorítják, míg annak fejéből szinte kiugranak szemei — ilyen módon kényszerítve a szerencsétlent annak bevallására, van-e valami föld alá rejtett dolga."[29] Mindenesetre jellemző, hogy a törökkel való cimborasság miatt, ugyanezt a Horváth kapitányt hazaárulással gyanusítják.[30] Egy évvel később a gyulai tisztek és katonák rablásaival okozott kárt felbecsülő királyi bizottság megállapítja, hogy a kár Gyulán s annak 30 falujában mintegy 15.000 forintra rúg![31] Ez kb. ötszöröse volt Zaránd vm egész akkori állami adójövedelmének. A fosztogatás kolomposai a várbeli katonák s azok nemesi, főrangú tisztjei. A helyzet a következő években sem

[26] MOE. II. 499—502. o.

[27] Pl. Pásztó mezővárosnál: „Major pars istius oppidi per gentes Regie Majestatis autumno elapso combusta est porta 23". O. L. Dica Heves 1552. XVI. tom.

[28] *Veress* id. mű 195. o.

[29—30] *Veress* id. mü 198—199. o.

[31] *Veress* id. mű 206. és 231. o.

javul. Ferdinánd 1560 novemberi instructiójában arra inti főkapitányát, ne nyomja el a vár környékén lakó hűséges alattvalóit.[32] Egy évvel később Miksa király attól tiltja el Kerechényi főkapitányt, hogy a szökött jobbágyok adóját a visszamaradottakon hajtsa be.[33] Három héttel később pedig azért tesz szemrehányást gyulai főkapitányának, mert — a hírek szerint — sanyargatásai miatt ezrével szöknek el a jobbágyok.[34] A végek hősiesen küzdő magyar katonaságát természetesen nem általában jellemzik a fent tárgyalt kilengések, de ahol erre példát találunk, ott többnyire a főrangú, nemesi tisztek vezetik a fosztogató katonákat. Annak bizonyságaként, hogy a végvári magyar katonaság működését korántsem jellemzik általánosságban az előbb idézett erőszakosságok — szolgáljon igazolásul az ellenség tanuskodása! Musztafa, budai pasa 1575 decemberében a következőket panaszolta fel Miksa császárhoz írt levelében: „Továbbá, míg az végekben magyar kapitányokat tart fölséged, kiknek sem éjjel, sem nappal csatájok, ragadozások, kóborlások, leselkedésök és minden ellenkező dolgai meg nem szünnek... de ha azok helyiben német kapitányokat és németeket választanátok, úgy elhinnénk azután, hogy mind a két fél békül maradna."[35] A magyar végvári csapatok főfeladatuknak — mint ez a török főparancsnok panaszából kiderül — az aktív védelmet, az ellenséges erők állandó nyugtalanítását, pusztítását tekintették. Harcukat a legnehezebb körülmények között vívták, ellenséges túlerővel szemben, a Habsburg hadvezetés közönye, tehetetlensége és hiányos anyagi támogatása közepette. Bár történetírásunk e kérdéseket már tisztázta, utalni kell jelentőségükre, nehogy kizárólag vagy akárcsak túlnyomórészt is, fosztogatásaikon keresztül ítéljük meg a végváriak szerepét. Másrészt régóta ismeretes irodalmunkban a német zsoldos csapatok szinte állandó dúlása, pusztítása hazánkban. Az adólajstromok ilyenféle megállapítása: „elpusztították a németek, most adóképtelen", egyre több falunál és egyre sűrűbben fordul elő a 16. század derekától kezdve.[36]

Mindezen tényezők: a döntő szerepet játszó török dúlás, hódoltatás, valamint a növekvő földesúri, állami s esetenként katonai kizsákmányolás egy irányba hatottak — a jobbágyság egyre gyorsabb ütemű pusztulását eredményezték. Tönkremenetelük arányát a 16. század közepéről való adóösszeírásokban elég jól lemérhetjük. Íme a török hódoltatás és dúlás eredménye a tiszavidéki megyékben.[37]

32 *Veress* id. mű 330—331. o.
33 *Veress* id. mű 344. o.
34 *Veress* id. mű 345. o.
35 A budai basák magyar nyelvű levelezése. Bp. 1915. 81. o.
36 Pl. Timár falunál, O. L. Dica Szabolcs 1566. XLI. tom.
37 Az 1523. adójegyzék szerint *G. Kovachich:* Supplementum ad vestigia comitiorum. Budae. 1800. II. tom. 516. o. és O. L. Dica Arad, Zaránd, Csanád, Csongrád, Békés, Külső-Szolnok 1552. LXIV. tom. Bihar 1552. VIII. tom. Szabolcs 1549. XLI. tom. Heves 1549. XVI. tom.

	1523-ban	1552-ben
Arad porta-száma	4.000	3
Zaránd porta-száma	3.200	485
Csanád porta-száma	4.309	65
Csongrád porta-száma	1.066	25
Békés porta-száma	1.680	489
Külső Szolnok porta-száma	1.510	154
Bihar porta-száma	7.617	11.222
Szabolcs porta-száma	3.048	4.282
Heves porta-száma	3.173	887
	29.603	17.552

Leszámítva Bihar és Szabolcs adtait, ahová akkor még nem ért el a török dúlás teljes súlya, azt tapasztaljuk, hogy a 7 tiszavidéki megye telekállománya 30 év alatt 18.900 portáról — 2000 portára zuhan. Ez azt jelenti, hogy a fenti területen a török pusztítás s egyéb okok folytán az adózóképes porták, tehát a jobbágygazdaságok állománya, két évtized alatt 85 százalékkal csökkent! Igaz, hogy az 1560-as években, a végvári rendszer kiépülésével arányosan, az elmenekült jobbágyok egy része visszatér s újból gazdálkodni kezd, de az újjáépített telkek száma még így is 50—60 százalékkal marad alatta a török hódítás előttinek. Megjegyzendő, hogy a paraszti gazdaságok pusztulásának aránya magasabb, mint a jobbágyság pusztulási aránya, mert a parasztok jelentős tömege elmenekül s így csak anyagilag jut tönkre, kerül zsellérsorba. Az adóporták csökkenése így pontosan tükrözi a parasztság anyagi veszteségét és a zselléresedés folyamatát, de csak közvetve utal a népesség számának apadására.

A török hódoltság és az azzal kapcsolatos pusztítás állandó terjedése mind a Habsburg-uralkodóház, mind a nemesség számára létkérdéssé tette a folyamatos török előnyomulás megfékezését. Ez az 1550-es évektől kezdve lassanként királyi kézbe kerülő erődök újjáépítésével és a rájuk támaszkodó kiserőd-rendszer megszervezésével ment végbe. A tiszavidéki védelmi rendszer sarokbástyái Eger és Gyula végvárak lettek. A török katonai rendszer ekkoriban állt ütőképessége tetőfokán. Szemben a magyar kiserődökkel, mindenütt hasonló palánkokat építettek azok lekötésére, majd nagy erővel a központi helyzetű várak elfoglalására törtek. Jellemző ebből a szempontból a gyulai védelmi rendszerhez tartozó Boros-Jenő kapitányának, Stersenkovith Mátyásnak jelentése, néhány évvel a központi erőd, Gyula ellen intézett török támadás előtt. Jelentése szerint a törökök Jánosházánál és Sirinél várakat építettek a magyar kézen lévő Világosvár, Pankota és Boros-Jenő lefogására.[38] Egyidejűleg a végvárak kiépítésével, ugrásszerűen nő a királyi várak helyőrsége. Gyulán, melynek 1529-ben 37 cseh és 15 magyar gyalogosból állt

[38] *Veress* id. mű 278. o.

egész védőőrsége, 1554 májusában már több mint 800 főnyi helyőrség állomásozik. 458 huszár, 8 huszártiszttel, akik maguk a várnagyok s más megyei középbirtokos nemesek, továbbá 352 hajdu és puskás gyalog, 3 tiszttel, köztük az egyik várnagy. Jó két évtized alatt tizenötszörösére nőtt a várbeli katonaság.[39] A királyi várak katonasága zsoldos katonaság, de néhány műszaki csapategységet leszámítva, a 16. század végéig döntő többségében magyar. Állandóan harcban álló várövezetünk huszár s hajdu csapatai mellett, a német s olasz eredetű Habsburg hadvezérek alatt jön ugyan az országba idegen zsoldos katonaság is, de egészen a 15 éves háborúig, a végvári helyőrségek túlnyomóan magyar jellege és nemzeti öntudata töretlenül megmarad. Végváraink jelentősége a török feltartóztatásában közismert s így csak egy jellemző példára hivatkozunk. A királyi kamara, amidőn az 1551—52-es ellenséges előretörés után felsorolja, milyen megyék jutottak török fennhatóság alá, megállapítja, hogy Gyula várának vidékén, Békés megyében és a szomszédos részeken csak a királyi csapatok ereje tartott meg bizonyos területeket magyarnak.[40]

Bár a királyi csapatok a töröknél rendszerint gyengébbek, a földesúri kézen lévő várakhoz képest jelentékeny erőt képviselnek. Földesuraink azért adják át szívesen erődeiket a királynak, mert nem akarnak a török ellen nagyobb kiadással, nagyobb anyagi áldozatokkal járó zsoldos kötelékeket tartani váraikban. Gazdag feudális uraink nem igen óhajtottak pénzügyi áldozatokat hozni a honvédelem terén s így az 1550 körül még magánkézben lévő várakban mindenütt a régi típusú, kislétszámú, familiáris katonaságra bukkanunk, melyeknek fenntartása köztudomás szerint nem került sokba s főleg nem készpénzbe. A 16. század derekán libertinus lovaskatonákat találunk Nagyvárad várában, „servitor arcis" típusú harcos jobbágyokat a középszolnoki Hadadon, a borsodi Diósgyőrött és Szendrőn egyaránt.[41]

A királyi katonaság zsoldját, valamint az erődítési munkákat az állami adókból fedezték. Így a végvári rendszer kiépítésének költségei végső fokon a jobbágyságra hárultak. 1552-ben Gömör, Borsod és Heves megyék adójának egy részét Eger és Murány várak erődítésére fordítják.[42] A század derekán az egri főkapitány zsoldfizetés céljára folyamatosan megkapta Borsod, Heves, Pest, Solt megyék, a Jász és Kiskun kerület, valamint Külső-Szolnok és Csongrád megmaradt részeinek adóját.[43] Ugyanakkor Gyula várához Zaránd, Békés, Csanád, Külső-Szolnok, Csongrád és Arad vármegyék, illetve azok még magyar kézen lévő részei adóztak. A nagybirtokos osztály, mely saját vagyonát nem terhelte meg a honvédelem kiépítésével kapcsolatos költségekkel — teljes súlyával

39 *Veress* id. mű 245—246. o.
40 *Acsády:* Magyarország pénzügyei stb. 241. o. O. L. Dica XVI. tom.
41 O. L. Dica Közép-Szolnok 1549. LX. tom. Bihar 1552. VIII. tom. és Borsod 1554. IX. tom.
42 Lásd a 40. jelzetet.
43 O. L. LXIV. tom. és *Acsády:* Magyaro. pénzügyei stb. 104—105. o.

bekapcsolódott a honvédelembe ott, ahol az számára üzletet jelentett. Olyan bárók, mint Báthory András vagy Balassa Menyhért, 1552—53-ban Szabolcs, Szatmár, Kraszna, Közép-Szolnok, Bihar megyék és egyéb részek adóját kapják meg a királytól zsoldos csapataik fenntartására.[44] Hasonló szerepet játszik kisebb mértékben a középbirtokos nemesség is. Gyulán 1554-ben, 352 gyalog hajdu egy havi zsoldja 753 forint, 458 huszár egy havi zsoldja pedig 2070 forint, míg 7 birtokos-nemes huszártiszt ugyancsak egy havi zsoldja 1059 forint![45]

Nézzük, mit adott a haza, a dulcis patria, ezeknek a honvédő szerepükből vastagon gazdagodó főuraknak? Az 1553-as adólajstromokból összeállított kimutatás szerint 5 bárói család — Báthory, Perényi, Serédy, Bánffy és Pernstein — kezén volt az ország 25 százaléka, további 11 család — köztük a Lossonczi, Bebek, Drágffy és Balassa családok — újabb 20 százaléka felett rendelkezett a földvagyonnak. A mintegy 12.000 telekre rúgó egyházi vagyon — az összvagyon 22 százaléka — jórészt ugyancsak a leggazdagabb bárók birtokában van. Hozzájuk csatlakozik még vagy két tucat nagybirtokos család és a középnemesség erősen rétegeződött, kb. 1000 családra rúgó csoportja. Rajtuk kívül áll, a már többnyire adó alá fogott, egytelkes nemesek 2—3000 családnyi rétege. Összegezve, az egész nemesség 0.5 százalékának tulajdonában volt az ország földbirtokának kb. a fele.[46] Az a másfél tucat báró, aki a nemzeti földvagyon nagyobb részét bírja, külön zsold és juttatás fejében vállalta „honvédő szerepét"! Lássunk néhány példát arra, miként töltötték be a bárók és nagybirtokosok honvédő szerepüket? Gyula főkapitányi székét 1552 és 1566 között hat főúr töltötte be: Mágócsy Gáspár, Henyey István, újra Mágócsy, Bornemissza Benedek, Kun Balázs és Kerechényi László. Kivétel nélkül mindegyikük ellen kénytelen volt a király, a kamara javaslatára, vizsgálatot elrendelni s pert indítani lopás, erőszakos birtokfoglalás, jobbágyok jogtalan kiuzsorázása és állami jövedelmek eltulajdonítása miatt.[47] És akkor, amikor egy-egy megye portális adójövedelme 2—3000 forint körül mozog, a főrangú kapitányok ügyében 15.000—20.000 forintos tételekről van szó. Katonai állásukat kereskedelmi privilégiumok kieszközlésére használják fel. Kerechényi főkapitány több ízben is megszerzi a vámmentességet kiterjedt marhaexportja számára.[48] Ugyanő, lemondásával fenyegetőzve, 5000 forintos külön juttatást csikar ki az udvartól. Ő és a hozzá hasonló protestáns főkapitányok, kapitányok s főispánok szerzik meg a tiszántúli egyházi vagyont is. Biharban 1552-ben még 5000 porta az egyházé (a megye 44

44 *Acsády:* Magyaro. pénzügyei stb. 241. o. és O. L. Dica LVI. tom.
45 *Veress* id. mű 245—246. o.
46 *Acsády:* A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után. Bp. 1890. 73., 80—82. o. és *Acsády:* a Magyar jobbágynépesség száma a mohácsi vész után. Bp. 1889. 39. o.
47 *Veress* id. mű, igen sok helyen pl. 413., 431. o. stb.
48 *Veress* id. mű, a kiadatlan oklevelek regesztáiból; az 1561. szept., 1564. nov. 7. és 1566. aug. 1. jelzetek alatt.

százaléka!), de a század végén gyakorlatilag már nincs egyházi vagyon a megyében.[49] Hasonlóképpen alakul az egyházi birtok helyzete Zaránd és Békés megyékben is a század derekán. A bárók s nagybirtokosok, mint ismeretes, hatalmas vagyont szereztek a hadseregnek történt élelmiszerszállításokkal és a kincstárnak nyujtott hitelek révén is.[50] A Habsburgok, akiknek magyarországi uralma néhány tucat kapzsi és megvesztegethető főúr támogatására épült, 1536—1600-ig kénytelenek voltak a bárók kezére juttatni 35 várat és 716 falut, szinte az addig megmaradt egész királyi vagyont.[51] Főuraink szerepének tisztázását a törökellenes háborúkban, elősegíti Porsnyev megállapítása: „A feudális társadalom uralkodóosztályának sajátos, nemzetellenes vonásai vannak: egyrészt a helyi szeparatizmus, autonómizmus, másrészt a kozmopolitizmus."[52] A mi 16 századi arisztokráciánknál is kiütköznek ilyen vonások. Igen gyakran, a magas katonai méltóságot viselő bárók esetében nem annyira honvédő, mint inkább birtokszerző szerepük domborodik ki. Állásukkal, hatalmukkal szeparatista módon, kiskirályokként visszaélnek, rabolnak, zsarolnak, vagyont szereznek s a maguk vadászterületét valósággal kiszakítják az ország testéből. Igaz, vannak közöttük olyanok, akik sarokba szorítva és közvetlenül saját birtokaik védelmében — hősiesen küzdenek a török ellen, de jellemző, hogy mindig csak azok és olyan területen, ahol már uradalmaik elvesztése forog kockán. (Lásd Losonczit Temesvárott, Kerechényit Gyulán, Dobót Egerben és Zrínyit Szigetvárott.) Számos példánk van a bárók kozmopolitizmusára is. Az elvnélküli kapzsiság és megvesztegethetőség mindennapos jelenséggé tette ide- s odapártolásukat a Habsburgok, Szapolyai és az erdélyi fejedelmek között. Anyagi érdekből nem egyszer renegáttá válnak és a törökhöz állnak. A 16. század végén, Dsáfer, boros-jenői bég, eredetileg Márkaházy Pál, erdélyi birtokos, volt portai követ.[53] Mehmeth, szolnoki szandzsák bég, 1557-ben, levélben hívja fel Mágócsy, gyulai főkapitány figyelmét arra, — ha a szultánhoz áll, megtarthatja Gyulát minden jövedelmével, aminthogy Bebek Ferencnek is szandzsákot adott hűségéért a szultán.[54] Rendkívül tanulságos a főúri hazaárulás szempontjából, Andrássy Péter levele Ali, budai basához, melyben addigi kémszolgálataira hivatkozva, biztosítja a török főparancsnokot, továbbra is szorgosan küld neki kémjelentéseket. „Mind Nagyságodnak és az győzhetetlen császárnak (értsd a szultánnak. K. I.) hivön szolgálhassak... és ha valami végzés leszen Nagyságodnak megírom, most im Lengyelországban egy szolgámat küldöttem és az lengyel királynál valami dolog avagy valami akartja volna abból is bizonyossá teszem Nagyságodat... és ha Nagyságod az hatalmas császár előtt törekedne, hogy vonja el Erdély országot az Báthoriak

49 O. L. Dica Bihar 1552. és 1599. VIII. tom.
50 *Szekfű Gy.:* Magyar történet, III. Bp. 1935. 197—200. o.
51 *Szekfű* id. mű 201—202. o.
52 *Porsnyev:* A feud. állam stb. 134. o.
53 *Márki S.:* Arad megye tört. II/2. 18. o.
54 *Szalay:* 400 magyar levél, 220. o.

markából, mert azok az ebek a császárhoz nem szívvel vannak, hanem csak színnel... de Nagyságod én velem egyet értsen, én Nagyságodnak mindeneket tudtára adok... Mikoron énnekem valami levelet ír te Nagyságod, küldje Fülekre az olajbégnek és Nagysd meg parancsolja, hogy valami gazdag paraszt embörnek adja és az parasztembör enmagam kezébe adja, mert ez nagy főben járó dolog."[55] Szinte dicsekszik szolgálataival ez a töröknek kémkedő, habsburgpárti főúr, aki titkos futárként — gazdagparasztot vesz igénybe.

A feudális-burzsoá magyar történetírást nem zavarták a tények a nagybirtokosaink honvédő szerepéről szóló legenda kialakításában. Ez pedig, akár Szekfü ügyes elkenéséről, akár Salamon Ferenc naív szerecsenmosdatásáról van is szó — egy célt szolgált, a feudális uralkodóosztály a törökelleni harcban vitt önzetlen vezetőszerepének tudatosítását és ezzel a háború terheit valóban viselő nép történeti jelentőségének háttérbeszorítását.[56]

A főúri honvédelem kérdésének elemzése elvezet a törökellenes küzdelem igazi viselőjéhez, a néphez, a parasztsághoz. A jobbágy, aki fölismerte a török hódítás népirtó, barbár jellegét, összefogott uraival és a feudális állammal az ellenség feltartóztatására és visszaverésére. „Ugyanaz a spontán gazdasági szükségszerűség, amely arra késztette a parasztokat, hogy szembeszálljanak a feudális urak vagyonukra és munkájukra irányuló túlzott igényeivel, arra kényszerítette őket, támogassák a feudális államot a nagyobbik rosszal, a hódítással szemben."[57] Ennek a megállapításnak a mi történeti fejlődésünkben is megvan a maga létjogosultsága.

Parasztságunk részvétele a honvédelemben rendkívül sokrétű. Nézzük mindenekelőtt annak adóügyi oldalát. Már Acsády megállapította, hogy a nemesség a 16. század első felében teljesen megszabadult a banderium-tartás kötelezettségétől s így adómentessége éppen a legnagyobb nemzeti veszedelem idején mentesítette a honvédelem anyagi terhétől. „Az uralkodóosztályok lassankint minden kárpótlás nélkül szabadultak meg e súlyos tehertől" mondja.[58] Nagybirtokosaink pedig, akik huszár- vagy gyalog-csapatokat tartanak — királyi megbízásból járnak el és állami pénzből fizetik azok zsoldját. De ki fizette az állami adót, melyből a főúri kapitányok csapataik zsoldját húzták? A parasztok. A török elleni védelem állami költségeit és egyre fokozódó mértékű költségeit a jobbágyok adói fedezték. A század derekán olyan megyei katonaságot (continuus miles) szerveztek, amelynek kiállítása újra csak a jobbágyo-

[55] A budai basák stb. 253. o.

[56] *Salamon F.:* Magyarország a török hódítás korában, Bp. 1886. 89. o. „Az az önzés, az a magánérdek, mely a kor egyeseiben rút kinövéseket mutat, nagy részben elválhatatlan volt a közérdektől. A vezérszerepet játszott férfiak nem hasonlíthatók a hadi és diplomátiai condottierekhez. Birtokuk, mely körül önzésük megnyilatkozik, a haza földjének egy része volt, s a török ellen megvédeni az országot legbiztosabb út volt arra, hogy magokat és birtokaikat megvédjék."

[57] *Porsnyev:* A feud. állam stb. 140. o.

[58] *Acsády:* Magyaro. pénzügyei stb. 201—202. o.

kat terhelte. Két-két huszár felszerelése minden 100 jobbágy után, újabb erőfeszítést követelt meg a parasztságtól.[59] Ugyanakkor a bárók, akiket ugyanez a törvény, nem jobbágyaik, hanem saját vagyonuk terhére kötelezett hasonló katonaság kiállítására, szemérmetlenül kijátszották a rendeletet és a királyi zsoldból fizetett csapatokat mutatták be ellenőrzéskor„ a saját pénzen kiállított huszárok helyett![60] Miközben a főurak így többnyire kijátszották a törvényt, a jobbágyság fizette ezt az új katonatartási adót is, amely háborús években, mint Szatmár megye egyik, 1594-es határozatában látjuk, elérte azt a fokot, hogy minden két adózó porta után követelték meg a jobbágyoktól 1 gyalog puskás felszerelését.[61] Uj és hatalmas teherként szakadt a jobbágyságra a katonai közmunka, az erődök építéséhez szükséges honvédelmi robot, amelyből később egy új adónem, a portánként kivetett közmunkaváltság származott. Az ingyenes erődépítési robot iszonyú teher. Kerechényi László, gyulai főkapitány, az 1560-as években egyszerre 5—6000 jobbágyot dolgoztatott folyamatosan a vár erősítésén, ami bizony sok parasztot tönkretett, sőt menekülésre késztetett.[62]

Rá kell mutatnunk, hogy a parasztság az őt sújtó rengeteg honvédelmi adó és egyéb teher teljesítésén túlmenőleg, önként és tudatosan újabb terheket is vállalt a haza védelmében, továbbá, hogy nemcsak anyagilag, hanem vérével is adózott. Igy pl. Gyula vár 1559-es urbáriumában a parasztok kijelentik az összeírónak, hogy a vágómarha adón felül, ha szükség kívánja több ökröt is adnak, „de ezt nem kötelezettségből teszik, hanem önként adják, nehogy a vár ereje az élelmiszerellátás hiányában meggyöngüljön".[63] Jobbágyaink ádozatkészsége és bátorsága még a töröktől megszállt területen is megmutatkozott. Mint Ferhát basa 1589-ben Rudolfhoz intézett panaszából kiderül, amidőn Nádasdy huszárai török területre csaptak, a helybéli magyar lakosság, segítve őket, eltitkolta vonulásukat a fehérvári bég elől. Mire a bég dühében három parasztot karóba huzatott. Válaszul a huszárok elfogtak három török tisztet a fehérvári őrségből — „kiket az három jobbágy helyett karóba vertenek, mely dolog még az vég házakban ezideig nem történt vala, hogy az szolgáló rendet paraszt embörért karóba veressék".[64] Valóban jó szolgálatot tehettek ezek a töröktől kivégzett parasztok a portyázó katonáknak, hogy oly gyorsan bosszút álltak értük a végváriak. Jellemző a török főtiszt osztálygőgjére, hogy nem tisztjei karóbahúzásán háborodik fel tulajdonképpen, hanem azon, hogy az a jobbágyok megbosszulásaként történt.

Adózott a jobbágy vérével is a hazáért. Már az 1535-ös törvény ki-

59 Az 1555. évi 4. tc. és az 1566. évi 15. tc.
60 Az 1555. évi 4. tc. 12—15. pontok.
61 *Kolozsvári—Óvári:* A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye. III. köt. 20—21. o.
62 *Veress* id. mű 345. o.
63 U et C fasc. 11. no. 41.
64 A budai basák stb. 496. o.

mondotta, hogy a török elleni háborúra egyéb hadakon kívül, a nemesek jobbágyaik egyötödét is készen tartsák. 1543-ban a gyors és pusztító török terjeszkedés hatása alatt törvényt hoznak arról, hogy a törökök és hatalmaskodók elleni harc válságos időszakában el kell rendelni a jobbágyság fejenkénti népfelkelését! („viritim etiam colonos ad arma cogere et levare").[65] Hogy a parasztok népfelkelését igénybe is vették a török ellen, több adat bizonyítja. Bihar megye számos községében közlik az adóösszeíróval, 1552-ben, hogy jobbágytársaik elestek a „lippai háborúban", ami azt jelenti, bihari parasztok vettek részt a Temes-Maros vidéki harcokban.[66] Ali, budai basa, egyik 1582. májusi leveléből pedig egyenesen az derül ki, hogy a királyi csapatokat felfegyverzett parasztokkal erősítették meg. „Érttöttük — írja a budai parancsnok —, hogy Kassa felé számtalan sereg vagyon, mind németöt, mind magyar és paraszt had, lajtorjákkal és minden sok hadi szerszámmal".[67] De a megyék szerint szervezett „continuus miles" s a szatmári paraszt puskás (pixidarius) is közvetlen és világos példája a jobbágy véradójának, fegyveres katonai szolgálatának. A század úgyszólván valamennyi várostrománál ott találjuk s nem kis számban, a várbasereglett jobbágyok önkéntes csapatait (Kőszeg, Eger stb.). Végül pedig utalunk a már tárgyalt hajduság népi eredetére és állandó népi utánpótlására. A töröktől elűzött, a földesúri s állami adóktól tönkretett, földönfutóvá vált parasztok népes tábora állt évről-évre s elsősorban a Tiszántúlon a hajduk közé. A törökök, az ellenség izzó gyűlölete nem véletlenül élt a legelevenebben a népből származó hajduk között, akik mint lenézett és rosszul fizetett zsoldoskatonák, az egész századon át a legtöbb vért ontották a haza védelmében.

Vizsgáljuk meg végül a mentesített jobbágyokból kikerülő servitor-libertinus csoport szerepét a honvédő harcokban. Szembeötlik ugyanis az, hogy ez a jórészt katonai-ipari szolgálatot végző servitor réteg erős túlsúlyban van a Tiszántúlon s néhány délnyugatdunántúli, hódoltsági vármegyében. 1553-ban összesen 2901 servitort írnak össze 22 megyében. Ezek közül 4 megyében — Szatmár, Szabolcs, Kraszna és Közép Szolnok — 1137 servitort találunk. Abban a 4 tiszántúli megyében él tehát az összes servitorok 39 százaléka, ahol 1540 és 1571 között a Habsburgok és a kialakuló erdélyi fejedelemség szinte állandóan hullámzó várháborúi folytak, párosulva a gyakori török intervencióval és behódoltató törekvésekkel. További 1158 servitort (39 százalék) Vas és Zala megyékbe tömörülve találunk. Az a tény, hogy a servitorok 78 százaléka hat olyan megyébe összpontosul, amelyek erődökkel megrakva, a török elleni front első szakaszát képviselték, elég élesen utal arra, hogy a 16. századi servitorok zöme igenis katonai szolgálatot teljesített. Az persze, hogy ez a feudális jellegű, korábbi századokra visszanyúló, servitori katonai

[65] Az 1535. évi 25. tc és az 1543. évi 22. tc.
[66] O. L. Dica Bihar 1552. VIII. tom. Bánk, Tamáshida és Feltót falvaknál.
[67] A budai basák stb. 246. o.

szolgálat ilyen kiterjedten fennmaradt, az a termelőerők 16. századi visszaesésével állt szoros kapcsolatban, ami viszont a maga részéről a még a bárókat is sújtó készpénzhiánnyal s zsoldfizetési nehézségekkel függött össze. De ez semmit nem változtat azon a tényen, hogy a török ellen nagymértékben felhasznált servitor katonaság jobbágyfiukból állt! S ez igen fontos körülmény, tekintet nélkül a servitor katonák szervezetileg és technikailag elmaradt vagy haladó jellegére. A magyar jobbágyság törökellenes, honvédő harcának nem lényegtelen részét jelentette a servitorok, a harcos jobbágyok 16. századi működése.

A honvédő harc, a török elleni küzdelem igazi teherviselője a parasztság. S méltán állapítja meg róluk Acsády, hogy a közszegénység még csak fokozza az áldozatok magas erkölcsi értékét, amelyet a magyarság nemzeti és állami létéért hoztak[68]. Azt a vér- és pénzadót, amellyel a török pusztításnak és terjeszkedésnek gátat tudtunk vetni — Habsburg királyaink egyezkedő és ajándék-adót fizető politikája ellenére is— azt a folyvást és mindenkitől nyúzott magyar jobbágyság szolgáltatta. Rájuk hárult a honvédelem legnagyobb áldozata és ez az áldozat mentette meg a 16. században országunkat a megsemmisítéssel fenyegető török támadással szemben.

[68] *Acsády:* Magyaro. pénzügyei stb. 216. o.

A BELORUSSZ NÉP RÉSZVÉTELE AZ 1648—1654. ÉVI FELSZABADÍTÓ HÁBORÚBAN

J. G. Suljakovszkij

A XIV—XVII. században a belorussz és ukrán földek a lengyel és litván feudális urak zsákmányává váltak. A lublini unió alapján a lengyel mágnások és köznemesek földszerzési jogot kaptak Ukrajnában és Belorussziában és ezt alaposan ki is használták: a legjobb földeket ragadták el a faluközösségektől. Belorusszia földjének mintegy egyharmad részét a katolikus és az uniált papság tartotta kezében. A parasztok földjeinek tömeges kisajátításával egyidejűleg áttértek a pénzjáradékról a robotra és a jobbágyrendszert jogi formába öntötték. A parasztságra ebben az időben Európa egyetlen országában sem nehezedett olyan rabló kizsákmányolás és a paraszt sehol sem volt olyan jogfosztott, mint Lengyelországban. A robot átlag heti 4—5 napot tett ki, sok helyen azonban a 6—7 napot is elérte. A parasztság állandó osztályrésze az ínség és nyomor volt. Egyre nőtt a töredéktelkes és földnélküli parasztok („konyhakertészek", zsellérek, béresek, stb.) száma, és egyre nagyobb számban kezdtek a belorussz parasztok a zaporozsjei Szicsbe menekülni.

Erősen megromlott a városi lakosság helyzete is. Hanyatlásnak indultak a belorussz városok, lakosságuk tönkrement és elnyomorodott, mert több mint ötszörösére emelték az állami szolgáltatásokat és adókat. Megnőttek a kereskedelmi és vámilletékek, a nemeseknek sok monopóliumot biztosítottak. Nagy konkurrenciát jelentettek a (minden illeték és adó alól mentesített) pánok és nemesek; az egyház főemberei uzsorával, a lengyel közhivatalnokok pedig túlkapásaikkal sanyargatták őket

A kierőszakolt breszti egyházi unió (1596) után Belorussziában fokozódott a nemzeti-vallási elnyomás is. A lengyel urak ki akarták irtani a belorussz és ukrán nyelvet és kultúrát, s minden tekintetben a belorussz és az ukrán nép leigázására törekedtek. Ezt a célt szolgálta a lengyel urak által folytatott katolizálási politika. A katolikus vallással és az unióval szembeszegülő parasztok és városi polgárok a legszörnyűbb üldöztetésnek és zaklatásoknak voltak kitéve. A belorussz főpapok és nemesek viszont elfogadták a katolikus vallást, ill. az uniót, hogy ezzel fenntartsák kiváltságos helyzetüket. Ezek azután gyorsan el is lengyelesedtek és elárulták népüket.

A társadalmi-gazdasági és a nemzeti-vallási elnyomás növekedése miatt mind Belorussziában, mind Ukrajnában egyre nőtt az elégedetlenség a lengyel urak ellen. A jobbágyparasztok, a földjüktől megfosztott és tönkrement béresek és a polgárság különböző társadalmi csoportjai harcra keltek a közös ellenség, a földesúri Lengyelország ellen. Mivel a belorussz nép társadalmi harca szorosan egybefonódott a nemzeti-vallási harccal, ezért a belorussz pravoszláv papok és nemesek egyes képviselői is csatlakoztak a népi mozgalomhoz. De ezek a csoportok nem lehettek a jobbágyok megbízható szövetségesei a lengyel, a litván és belorussz urak elnyomása alóli teljes felszabadulásért vívott harcukban. Ezek az elemek hajlamosak voltak a kompromisszumra és amikor a népi harc kimondottan antifeudális jelleget öltött, elárulták a nép érdekeit és átmentek az ellenség oldalára. A fő mozgató erő, az egyetlen végig következetes harcos, a jobbágyparasztság volt, amely „örökre meg akart szabadulni az uraktól". A belorussz parasztok és a városi lakosság dolgozó rétegei közösen léptek fel a testvéri ukrán néppel és fegyveres erejével, a kozáksággal (akik között sok belorussz szökött paraszt volt).

A belorussz nép az ukrán néppel vállvetve vívta harcát a lengyel, litván és belorussz feudális urak elnyomása ellen, a testvéri orosz néppel, az egységes orosz állam keretei között történő újraegyesülésért.

★

Az ukrán parasztoknak és a kozákoknak a lengyel urak felett aratott első győzelmeiről szóló hírek és Bogdan Hmelnyickijnek a népet a lengyel pánok elleni felkelésre buzdító kiáltványai 1648 május végére már egész Belorussziában elterjedtek „...Gomeltől és a Dnyeperen túlról egészen Boriszovig, sőt messzebb Bihovig, aztán Mogiljovig és még távolabbra". Felbuzdult egész Belorusszia. A parasztok és polgárok fegyverkeztek, kisebb osztagokba tömörültek, pusztították a gyűlölt lengyel és litván feudális urakat, a nemeseket és bérlőiket, nem kímélve „saját" belorussz uraikat sem, „megadták minden magasabbrangú embernek".[1]

A Bogdan Hmelnyickij által Belorussziába küldött kozákosztagok, amelyek maguk is nagyrészt szökött belorussz parasztokból álltak, nagy csapatokká dagadtak a „kozáknak beállt" belorussz parasztok csatlakozása révén. „Az egész nép... hallván a lengyelországi és hetmani seregek megindulásáról, rögtön csapatokban kezdett gyűlni, nemcsak azok,

1. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII столетии [Délnyugat-Oroszországban a XVII. században történt események krónikája]. Összeáll. az 1720. évben Sz. Velicsko, I. köt. Kiev, 1848. 64, 90—94. o.; Г. Конисский, История руссов и Малой России [Az oroszok és Kis-Oroszország története], Чтения Московского общества истории и древностей Российских, 2. sz. 1846. 67—68. o. (A továbbiakban idézve: История руссов címen.)

akik kozákok voltak, hanem azok is, akik soha nem is hallottak a kozákokról."[2]

A belorussziai felkelők zöme a helybeli parasztokból került ki. Mescserszkij herceg brjanszki vajda 1648 június 18-án ezeket írta Alexej Mihajlovics cárnak: „... a litván földön (azaz Belorussziában — A cikkíró megj.) pedig mindenfajta önként összeállott emberek, nem pedig rablók harcolnak".[3]

A belorussziai lengyel-litván feudális főúr Stanislaw Albrycht Radziwill (a litván nagyfejedelemség kancellárja) 1648 májusára vonatkozólag ezeket írta naplójába: „... nemcsak a kozákok keltek zendülésre, hanem a Ruszban (azaz Belorussziában — A cikkíró megj.) lévő összes jobbágyaink is hozzájuk álltak és gyarapították a kozákok sorait és leginkább az orosz holopok mentek át hozzájuk".[4]

1648 májusában Sztarodubból Belorussziába érkezett Holovackij kozák ezredes. A felkelők az ő vezetésével elfoglalták Gomelt és más városokat. Júniusban a népi felkelés lángja már egész Belorussziára kiterjedt. A felkelési mozgalom fő körzetei ebben az időben a Dnyepermellék, valamint a Berezina és a Pripjaty medencéje voltak. Hladkij, Harkusa, Podobajlo, Mihnyenko és mások vezetése alatt kb. 30.000 felfegyverzett belorussz paraszt csapatokba tömörül és leszámolt a királyi hivatalnokokkal, a lengyel és litván főurakkal, nemesekkel és felégette udvarházaikat.[5]

Gomel, Mogiljov, Lojev, Bragin, Bobrujszk, Turov, Breszt-Litovszk, Mozir és más belorussz városok lakossága megnyitotta kapuit a felkelők előtt és csatlakozott hozzájuk. A lengyel nemesek pánikszerűen menekültek Belorussziából. 1648 június 7-én Nyikifor Plescsejev putyivli vajda a következőket írta Moszkvába: „... ami pedig a Dnyeperen inneni litván városokat illeti, ezekből az összes litván városokból a pánok, a bérlők, a hivatalnokok és a lengyelek ... mind elmenekültek feleségestül, gyermekestül a Dnyeperen túlra, a királyi városokba és ezekben a litván városokban csak a polgárok és a szántóvető muzsikok maradtak".[6] Ezt kénytelen volt még a nemesség is beismerni. Az ebben a korban élt Joachim Jerlicz nemes ezeket írta „krónikájában": „... mint a fő ellenség — a török — elől ... úgy a belső ellenség — a kozákok, jobbágyparasztok és a kondások — elől (a nemes) mindent

2. Летопись Самовидца по новооткрытим спискам [Szamovidec krónikája újonnan feltárt kéziratok alapján]. Szerk. O. I. Levickij, Kiev. 1878. 12. o.

3. Воссоединение Украйны с Россией. Документы и материалы в трех томах. [Ukrajna újraegyesülése Oroszországgal. Forrásanyag három kötetben], II. köt. M. 1953. 43. o.

4. Pamietniki Albrychta Stanislawa Radziwila Kanclerza w. ks. Litewskiego [A. S. Radzivill, a litván nagyfejedelemség kancellárja, emlékiratai]. Kiadta Raczynski. II. köt. Poznan, 1839. 292. o. (A továbbiakban „Pamietniki Radziwila" címen idézve.)

5. В. Дядиченко, К. Стецюк, Боротьба українського народу за воззъединания України з Росією. [Az ukrán nép harca Ukrajnának Oroszországgal való egyesítéséért]. Kiev. 1953. 25. o.

6. Воссоединение Украйны с Россией, II. köt 24. o.

otthagyva, asszonyát, gyermekeit kapva, ki hogy tudott... Lengyelországba, a Visztulán túlra kezdett menekülni".[7]

1648 nyarán Belorusszia mindazon körzete, ahol a felkelés fellángolt, teljesen a felkelők kezébe került. Egyes feudális nagyurak, Drucki-Gorski herceg, Jan Pac és mások nemesi csapatokat verbuváltak Orszany és Msztyiszlavl környékén a felkelt nép elleni harcra, de tevékenységük, különösen az első időkben, nem járt sikerrel. Drucki-Gorski nemesi zászlóaljai élén augusztus elején Rogacsov körzetében aktív hadműveleteket indított a felkelők ellen, de már szeptember közepén kénytelen volt visszavonulni Sztarij Bihov alá, mert a rogacsovi parasztok jól ismerték a környéket, behúzódtak a mocsaras helyekre, erdőkbe és onnan folytattak ellene partizánharcot.[8] A felkelés egyre tovább terjedt. Augusztusban a kozákok és a parasztok csapatai Krivosapka vezetésével elfoglalták Cserikovot (később Mogiljovot is) és innen pusztították a nemesi birtokokat.

Belorusszíában 1648 nyarán a népi felkelés egyre szélesebb körre terjedt ki. Ezt elősegítették Bogdán Hmelnyickij ukrán kozák-paraszt seregének a sikerei és az a közvetlen katonai segítség, amelyet az ukrán kozákok a belorussz népnek nyujtottak. Viszont a belorussz nép harca is elősegítette a felszabadító háború kibontakozását Ukrajnában. Az ukrán népi hadseregnek Piljavecnél 1648 szeptember 11—13 (21—23)-án a lengyel nemesi sereg feletti győzelme szempontjából nagy jelentőségű volt a belorussziai széleskörű antifeudális háború, amely sakkban tartotta a lengyel nemesi hadsereg jelentős egységeit és biztosította az ukrán népi sereg hátát és szárnyait.[9]

Az ukrán és a belorussz nép antifeudális harcával szoros kapcsolatban a lengyel parasztság is felkelt és az ukrán és belorussz parasztokkal egyidőben, sőt néha közösen lépett fel a közös ellenség — a mágnások és a nemesek — ellen. Igy a podlasiei lengyel parasztok a pinszki és breszti járások felkelt belorussz parasztjainak közvetlen befolyása alatt indították meg a harcot.

1648 szeptember végén — október elején, miután a lengyel urak Piljavecnél vereséget szenvedtek, a Polesie-ben felkelt belorussz parasztok és szegény polgárok élére Hladkij kozák ezredes állt. Hladkij partizáncsapatai a moziri körzetben szétverték Wollowicz (a litván nagyfejedelemség alkancellárja) nemesi csapatait. Pan Wollowicz zászlóaljai romjaival szégyenszemre megfutott és bezárkózott Sluck város erős falai közé. Hladkij csapataihoz csatlakoztak Mozir, Turov, Pinszk és más polesiei városok pogárai.

A pinszki polgárok — az iparosok és az „egész köznép" — Bogdan

7. Latopisiec Jerlicza albo kroniczka [Jerlicz évkönyve, vagyis krónikája]. Kiadta Wojcicki. Pétervár. II. köt. 1853. 68—69. o. (A továbbiakban „Jerlicz" címen idézve.)

8. Zacie Janusza Radziwila... przez Edwarda Kotlubaja [E. Kotlubaj: Janusz Radziwill élete]. Vilna és Vityebszk. 1859. 115—116. o. (A továbbiakban „Kotlubaj„ címen.)

9. История Украинской ССР. [Az Ukrán SzSzK története], I. köt. Kiev. 1953. 248. o.

Szocsivka (a szőrmécéhből), Jarmolaj Velesznyickij (a szabócéhből), Ivan Senyeny (a nyergescéhből), Grigorij Meskovics (a sapkakészítőcéhből) és mások vezetésével felkeltek a lengyel nemesek és a helyi királyi hivatalnokok, az „urjadovecek" ellen. A pinszki polgárok előre megbeszélt jelre puskával, kaszával, furkósbottal felfegyverkezve a városkapunál szekerekkel elzárták az utcákat és rátámadtak a gyűlölt lengyel nemesekre, zsoldosokra és papokra. Pinszk város katonai parancsnoka megsebesült és megfutott; vele együtt menekültek a városból a még életben maradt zsoldosok és nemesek. A gyűlölt elnyomók házait feldúlták. A felkelők különösen nagy gyűlölettel és elkeseredéstől eltelve dúlták fel a lengyel katolikus elnyomás helybeli fellegvárát, a ferencesek kolostorát. Amikor az egyik kozák csapat odaért a városhoz, a pinszkiek örömmel nyitották meg előttük a kapukat és megfogadták, hogy velük együtt „a végsőkig védeni fogják a várost".[10]

A felkelési mozgalom egyre tovább terjedt egész Belorussziában. Harkusi és Podobajlo csapatai a Sztarij Bihov, Csecserszk és Cserikov közötti térségben tevékenykedtek, szétverték Zygmunt slucki vajda csapatait és nehéz harcokat vívtak Drucki-Gorski herceg számbeli túlsúlyban lévő csapataival.[11] Ebben az időben Hladkij csapatai a helyi parasztsággal szétverték Gansiewski (a litván nagyfejedelemség asztalnokának) nemesi csapatait, elfoglalták Kobrint és Breszt-Litovszkot, és kíméletlenül leszámoltak a lengyel nemesekkel és papokkal.[12] A felkelési mozgalom kiterjedt a novogródi és slucki körzetekre is. (Egyedül Sluck városát nem sikerült a felkelőknek bevenniük.) Ilyen módon 1648 őszére nemcsak egész Ukrajnában, hanem egész Belorussziában (a Szozstól keleten a Dnyeperig és nyugaton a Bugig) mindenütt hatalmas népi felkelés bontakozott ki a lengyel urak ellen.

A lengyel urak külföldi zsoldosokkal széleskörű támadást indítottak a felkelt belorussz nép ellen, kihasználva a felkelők gyenge szervezettségét és szétforgácsoltságát. 1648 október végén Cserikovnál Harkusi ellen bevetették Pac és Drucki-Gorski mágnások csapatait és Pinszk ellen pedig Mirski és Schwartz (zsoldos ezredes) osztagait küldték harcba.[13]

Megkezdődött Pinszk ostroma. A város körül árkokat ástak, sáncokat emeltek. A városkapukkal szemben ágyúkat állítottak fel. Az ostromlott pinszkiek a kozákokkal együtt 13 napig hősiesen védték városukat a jelentős túlerőben lévő lengyel nemesi seregek ellen. És csak a 14. nap délben sikerült a nemesi csapatoknak fenevadak módjára be-

10. Летопись неизвестного автора " О бунте г. Пинска и об усмирении оного в 1648 г. [A pinszki zendülés és a zendülés pacifikálása.] Чтения Московского общества истории и древностей Российских, 5. sz. M. 1847.

11. Kotlubaj, 119. o.

12. Pamietniki Radziwila, II. köt. 329. o.

13. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией [Dél- és Nyugat-Oroszország történetére vonatkozó iratok. Kiadta az Archeográfiai Bizottság], III. köt. 243. sz. Szentpétervár. 1861. (A továbbiakban idézve: Акты Юго-Западной России címen.)

törniök a városba. De korai volt még a diadalmámor. Egy ember sem adta meg magát nekik kegyelemre. A polgárok és a kozákok bezárkóztak a házakba és tovább folytatták az ellenállást esküdt ellenségeikkel szemben, és nagy veszteségeket okoztak soraikban.[14] És csak akkor sikerült a nemesi seregeknek megtörniök a pinszkiek hősi ellenállását, amikor már a város minden oldalról lángban állt. Sokan vesztették életüket a lángokban és a megmaradtakat — a nőket és gyermekeket is — könyörtelenül leöldösték. Grigorij Kunak diák, moszkvai futár ezeket írta feljegyzéseiben: „Mirski litván parancsnok feldúlta Pinszket, több mint 3000 polgár ott lelte halálát, Mirski kímélet nélkül gyilkoltatta a nőket és gyermekeket is".[15]

De a lengyel uraknak nem sikerült elfojtaniuk a belorussz nép felszabadító harcát: a Pripjatynál Turov és Mozir a felkelők kezében maradt. Bobrujszk lakossága erős kézzel állta a nemesi seregek ostromát. Az egész belorussz Dnyeper-vidéken az ukrán kozákokkal karölte továbbra is állták a sarat a belorussz parasztcsapatok. Mogiljov, Recsica, Gomel, Lojev, Cserikov és Csecserszk a felkelők kezében maradt.[16]

A felkelések nem szüntek meg Sluck környékén sem. Felkelő csapatok tevékenykedtek Slonim és Novogródek, Boriszov és Minszk körzetében is. Minszk és Boriszov körzetében a helyi bérlő, Danowai, két külföldi zsoldosezreddel próbált szembeszállni a felkelőkkel, de a parasztok szétverték ezredeit. A felkelők alaposan leszámoltak a gyűlölt urakkal, bérlőkkel, kereskedőkkel és papokkal, s szétverték az ellenük küldött nemesi osztagokat. „... És sok helyen — írta Grigorij Kunakov deák — sok zsoldost megöltek, mert rabolni indultak, zsákmányt remélve, hogy mennél előbb, mennél többet szerezzenek; de most már seholsem rabolnak, nem bocsátkoznak nyílt harcba, és ugyan félnek a zsákmányolástól."[17]

A főurak és nemesek csak 1649 január közepén indultak döntő támadásba a felkelt belorussz nép ellen. Ekkor az új király, János Kázmér, diplomáciai tárgyalásokat kezdett Bogdán Hmelnyickijjel és fegyverszünetet is kötöttek. Radziwill hetman pedig ezalatt az idő alatt összeverbúválta az egész nemesi sereget és nagyszámú, jól felfegyverzett külföldi zsoldosokat Ropp, Ganshof, Wichmann, Tiesenhausen, Nolde és mások vezetése alatt, és a felkelők ellen küldte őket. Ennek a hadjáratnak nemcsak az volt a célja, hogy vérbefojtsa a belorussz nép felkelését, hanem, hogy váratlan csapást mérjen a Belorussziában tevékenykedő ukrán népi hadseregre. A belorussz nemesség, a gazdag polgárok, kereskedők és a papok árulása, a kozák vezetők megalkuvó politikája, és a felkelő csa-

14. Lásd: Чтения Московского общества истории и древностей, M. 1847.
15. Акты Юго-Западной России, III. köt. 243. sz. 297. o.
16. Ojczyste spomniki. W pismach do dziejów Polski [Hazai emlékek levelekben Lengyelország történetéről], Összeáll. Graboski. II. köt. Krakkó, 1845. 7. o.
17. Акты Юго-Западной России, III. köt. 243. sz. 298. o.

patok szétforgácsoltsága következtében Radziwillnak több súlyos vereséget sikerült mérnie a felkelő csapatokra.

1649 január 20-án Janusz Radziwill serege élén Bresztből Turovba indult. Február 1-én Turovot elpusztították és lakosait kardélre hányták. Február 9-én Radziwill csapatai ostrom alá vették Mozirt. A moziriek kereken visszautasították a megadásra való felszólítást és elhatározták, hogy utolsó lehelletükig védekezni fognak vezetőik — egy helybeli nyergesmester és a Kievből segítségükre jött kozák Mihnyenko — parancsnoksága alatt. A zsoldosok és a nemesi seregek egyre-másra indították a rohamokat Mozir ellen, de mindannyiszor kudarcot vallottak. Ekkor puskaporos hordókkal aláaknázták a város kapuit és a robbanás után a zsoldosok betörtek a városba. Egyenlőtlen harc fejlődött ki Mozir utcáin. De a felkelők továbbra is hősiesen ellenálltak, gerendákból, szekerekből és homokból barrikádokat építettek. Egy sem adta meg magát. Csattogott a fegyver Mozir utcáin. Mások bezárkóztak a házukba és puskával lövöldöztek a zsoldosokra. A nemesi csapatok felgyujtották a házakat, úgyhogy sok felkelő bennégett, vagy a leomló falak temették maguk alá őket.[18] Mihnyenkot elfogták és karóba húzták, levágott fejét a városkapura szögezték. A menekülőket, még a nőket és gyermekeket is, könyörtelenül lemészárolták. Alig néhány lakosnak sikerült elmenekülnie a mocsarakba és erdőkbe. Ezekre a menekültekre Janusz Radziwill hajtóvadászatot rendezett.

Radziwill akkor rendezte Mozirban ezt a vérfürdőt, amikor a lengyel király megbízottai Hmelnyickijjel Perejaszlavban tárgyalásokat folytattak. Mikor Radziwill kegyetlenkedéseinek híre Hmelnyickij fülébe jutott, a lengyel uraknak a háború beszüntetésére vonatkozó javaslatára ezeket mondta: „Hát semmit sem jelentene az, hogy ömlik a keresztény vér, hogy a litván seregek kiirtották Mozir és Turov lakosságát, hogy Janusz Radziwill karóba húzatott valakit. Én elküldtem Radziwillhoz néhány ezredesemet és megírtam neki, hogyha ő így járt el pravoszlávval, akkor én ugyanezt fogom tenni négy lengyel fogollyal, sok lengyel foglyom van és így megfizetek neki érte."[19]

Február 14-én Radziwill Bobrujszk ellen indult. A bobrujszki polgárok Poddubics (Poddubszkij) vezetésével még 1648 nyarán csatlakoztak a felkeléshez és segítettek a parasztoknak pusztítani a pánokat, a nemeseket és a királyi hiavtalnokokat az egész bobrujszki körzetben. A bobrujszki sztarosztát bedobták a Berezina folyóba és a hatalom az egész kerületben a felkelők kezébe került. Az urak és a király földjeit „a pravoszláv keresztény hitű szegényeknek juttatták".[20] 1649 január közepén a pánok serege Wollowicz parancsnoksága alatt Bobrujszk alá érkezett. Egy hónapja ostromolták már Bobrujszkot, de sikertelenül. Ekkor Wollo-

18. Zbiór pamietników historycznych o dawniej Polsce [Történeti emlékek gyűjteménye a régi Lengyelországról]. Kiadta Niemcewicz. VI. köt. Varsó. 1822. 114—115. o.
19. Воссоединение Украйны с Россией, II. köt. 116. o.
20. Акты Юго-Западной России, III. köt. 238. sz. 248. o.

wicz Radziwillhez fordult segítségért. Február 19-én Radziwill csapatai már Bobrujszk alatt álltak és a Berezinán túl vertek tábort. Február 21-én a nemesi és zsoldos csapatok körülzárták Bobrujszkot. Jelentős túlerőben voltak, de Radziwill nem mert rohamra menni Bobrujszk ellen, hanem tárgyalásokba bocsátkozott a város lakosaival.

A papok és a gazdag polgárok úgy határoztak, hogy feladják a várost, ha Radziwill megfogadja, hogy meghagyja az életüket. Az egyességet megkötötték. Az árulók megnyitották a város kapuit és Radziwill csapatai behatoltak a városba. A bobrujszkiak tapasztalhatták, hogy mit ér egy főúr szava; a zsoldosok Radziwill parancsára lemészárolták a kozákokat és a polgárokat, azokat is, akiknek az életét garantálták.[21] Grigorij Kunakov így ír erről: „... és az összes polgárokat, még azokat is, akik megnyitották neki a várost, halálra kínoztatta, 800 embernek levágatta a kezét, 150-et lefejeztetett, és több mint 100-at karóba húzatott".[22] köztük a felkelők vezérét, Poddubicsot is. A felkelők egy csoportja bezárkózott a várbástyába és magáragyujtotta azt, nehogy a vadállati lengyel nemesi csapatok kezébe jusson. 270 levágott kezű felkelőt elküldtek „testvéreikhez" mutatóba, hogy miként bánnak el az uraik ellen zendülő parasztokkal.[23] A zsoldosok három napon keresztül fosztogatták a várost és a felkelőket karóba húzták.

Radziwill Bobrujszkban ütötte fel tanyáját és innen küldte szét csapatait egész Belorussziába. Halál és pusztulás kísérte útjukat, fosztogatták, kínozták és gyilkolták a belorussz parasztokat és polgárokat és magukkal vitték a rablott holmit.[24] A pánok a kegyetlen leszámolás után örömmámorban úsztak; azt hitték, hogy végérvényesen elfojtották a felkelést Belorussziában. De a „csend" nem sokáig tartott. Thorres pápai nuncius jelentéseiben arról panaszkodott, hogy Belorussziában a harc nem akar véget érni. A belorussz nép nem állt magában. Harcában a testvéri orosz nép együttérzése és támogatása kísérte és a testvéri ukrán néppel vállvetve vívta harcát.

Hmelnyickij 1649 tavaszán Ilja Holota és Nyebaba nevű ezredeseit elküldte Belorussziába (a Dnyeperhez, Szozshoz és a Pripjatyhoz). Ujból kibontakozott a felkelés. „Ahol csak megjelenik az orosz név — meséli a lengyel krónikás — egyre-másra csapatokba verődnek".[25] Holota kozákparaszt csapatai rárontottak a Pripjaty balpartján és Zahalnál téli táborba vonult lengyel seregekre. A lengyel nemesi csapatokból, akiket parancsnokuk, Wollowicz otthagyott, hírmondó sem maradt.[26] A pánok

21. Kotlubaj, 129. o.
22. Акты Юго-Западной России, III. köt. 243. sz. 298. o.
23. Theatrum Europeum (oder historischer Beschreibung der denkwürdingsten Geschichten von Jahr 1647), VI. köt. Franckfurt am Mayn, 1663. 811. o.
24. Акты Юго-Западной России, III. köt. 243. sz. 296. o. 38. sz. (pótlások), 42—43. o.
25. Pamietniki do panowania Zygmunta III, Wladyslawa IV i Jana Kazimierza [III. Zsigmond, IV. Ulászló és János Kázmér uralkodására vonatkozó okmányok]. Kiadta Wojcicki. II. köt. Varsó. 1846. 10. o. (A továbbiakban „Pamietniki do panowania Zygmunta III." címen idézve.)
26. Летопись Григория Грабянки [Grigorij Grabjanka krónikája], Kiev. 1854. 88. o.

seregének ez a veresége jeladás volt a népi felkelés újabb fellángolására a Pripjaty és a Dnyeper medencéjében. Egyre-másra keltek fel a városok és a falvak. Az erdőkben erdei partizáncsapatokat szerveztek. Gomelnél és környékén Nyebaba, Lojevnél és Braginnál Makera kozák ezredes csapatai tevékenykedtek. Az Ovrucsa és Mozir közötti vidéket Napalics és Hornosztaj csapatai kerítették kezükbe.[27]

A felkelők által üldözőbe vett nemesek pánikszerűen menekültek. Erről tanuskodik az a levél, amelyet Obuhovics moziri alkamarás (1649 május 23-án), a litván nagyfejedelemség alkancellárjához, L. Sapiehahoz intézett: „Mindenünnen csak úgy rajzanak a zendülő parasztság rajai... nem tudom, mit kellene tenni."[28] A felkelés átterjedt Belorusszia nyugati körzeteire is, egészen Breszt-Litovszkig. A nemesek és a kereskedők Bresztből Grodnóba menekültek. A grodnói körzetbeli nemesek gyülésükön haladéktalanul megszavaztak 18.000 aranyat a felkelő parasztok és kozákok elleni csapatok fenntartására. Vilnába összegyültek a szenátorok és segítségért fordultak a királyhoz. A helyi mágnások is hozzájárulást fizettek zsoldos csapatok fogadására.[29]

Holota és a polesiei felkelt parasztok ellen Gansiewskinek, a litván nagyfejedelemség asztalnokának parancsnoksága alatt nagy külföldi zsoldoscsapatokat küldtek: Denhoff dragonyosait és Donowai gyalogosait.[30] A lengyel sereg élcsapatai Zahalnál vertek tábort. Holota, nem tudván, hogy nagy lengyel egységek közelednek, 1649 június 17-én Krasznoje Szeloból támadást indított Falencki zahali tábora ellen. Szét is verte Falencki csapatait és üldözőbe vette a sereg romjait. De mikor a kozák-paraszt csapatok sorai a lengyelek üldözése közben felbomlottak, váratlanul rájuk támadtak a pánok jól felfegyverzett, túlerőben levő zsoldosai.

A kozák-paraszt csapatok ekkor szétugrottak és az erdőkbe vonultak. Holota egy kisebb kozák csapattal a Pripjaty egyik szigetére vette be magát. A zsoldosok körülkerítették és elkezdődött az egyenlőtlen küzdelem. A kozákok körömszakadtáig harcoltak, számosan hősi halált haltak, alig néhánynak sikerült megmenekülnie. Elesett ebben a tusában Holota „a szolgák bátor vezére" (így nevezeték őt a pánok) is.[31] De drágán kellett a pánoknak ezt a győzelmet megfizetniük. Kristof Chodkiewicz vilnai vajda egy június 26-i levelében azt írta, hogy ebben a csatában 2000 katona esett el a lengyel nemesi csapatokból.[32]

27. Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов [A régi dokumentumok összegyüjtésére alakult ideiglenes bizottság kiadványai] I. köt. 62, 64. sz. Kiev. 1878. (A továbbiakban Памятники Киевской комиссии címen idézve.)

28. U. o. 66. sz. dokumentum.

29. Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией [A vilnai Archeográfiai Bizottság által kiadott okmányok], I. köt. II. rész, Vilna. 1865. 184—186. o. (A továbbiakban ABK címen idézve.)

30. Kotlubaj, 136. o.

31. Летопись Григория Грабянки, 89. o.; Акты Юго-Западной России, III. köt. 69. sz.

32. Jakuba Michalowskiego wojskiego dubelskiego z dawniego rekopismu Ksiega pamietnicza. [J. Michalowski dubelszki vajda emlékiratai], Krakkó, 1864. 422. o. (A továbbiakban „Michalowski" címen.)

A továbbiak során a harc központja a Dnyeper-vidék lett. Radziwill a lengyel királytól azt a parancsot kapta, hogy vonuljon Ukrajnába, de a felkelt belorussz parasztoktól félve, nem hajtotta végre. Kémei jelentették, hogy a Dnyeper átkelőhelyeit Lovejnél (ahol a Szozs a Dnyeperbe ömlik), Podobajlo kozákjai, más helyeken pedig Nyebaba, Holovackij és Hrabjanka csapatai tartják kezükben. Polesieben Piotrków, Mozir, Babicsa és Bragin körzetében továbbra is kisebb partizánalakulatok tevékenykedtek.[33]

A Dnyeper átkelőhelyeiért indítandó harc érdekében a főurak és a nemesek úgy határoztak, hogy táborukat Recsicánál ütik fel. Többízben is próbáltak Recsicához áttörni, de kísérleteik kudarcot vallottak, sőt, mivel komoly vereséget szenvedtek, kénytelenek voltak visszavonulni.[34] Miután az urak nem tudtak nyílt harcban győzni, ezért cselhez folyamodtak. Holovackij osztagát tőrbecsalták és leverték. Holovackijt foglyul ejtették és karóba húzták. Ezekután a lengyel nemesi sereg Recsicánál foglalt állást.

1649 július 18-án Radziwill serege, amely lovasokból, dragonyosokból (udvari) kozákokból, magyar és német zsoldos gyalogságból és tüzérségből állt, megerősítve a helybeli belorussz nemesek egy csapatával, Lojev irányában meginduit Recsicából, hogy kikényszerítse a Dnyeperen való átkelést és Kiev alá vonuljon. Csak július 23-án érték el Lojevet. Támadást intéztek Podobajlo tábora ellen, de ez kudarcba fulladt. Ekkor elhatározták, hogy július 25-én újabb támadást intéznek, de ekkor hírt vettek arról, hogy jelentős kozák sereg kelt át a Pripjatyon készen arra, hogy megtámadja a recsicai lengyel-litván tábort. E sereg Kricsevszkij kozák ezredes[35] csapataiból állott, amelyeket Hmelnyickij még július elején Radziwill ellen küldött. Kricsevszkijhez csatlakoztak még Mihail Pankevics, Grigorij Holota (a híres Iljas testvére), továbbá a vityebszki Sapka-Hotolszkij kozák osztagai és sok belorussz gyalogos paraszt vasvillával felfegyverkezve.[36]

A Pripjatyon való átkelés után Kricsevszkij osztagai szétverték Loziecki kapitány ott állomásozó csapatait. A futva menekülő zsoldosok jelentették Radziwillnak, hogy Kricsevszkij közeledik.[37]

Július 31-én reggel Kricsevszkij kozák-paraszt csapatai megindították a támadást Radziwill lojevi tábora ellen. A lengyel csapatok nem bírták feltartóztatni a kozák könnyűlovasság fergeteges rohamát és megzavarodtak. Ekkor bevetették a kozákok ellen a legjobb zsoldoscsapatokat, Reinheld Tiesenhausen ezredes lovasait és Nolde őrnagy dragonyosait, de ezek is meghátráltak a kozákok csapásai elől. Radziwill vereséget

33. Michalowski. 416. o.; Kotlubaj, 133. o.
34. История руссов, 89. o.
35. M. Kricsevszkij született Kricsev faluban (nem messze Breszt-Litovszktól). Bogdan Hmelnyickij belső barátja volt. Lásd: Воссоединение Украйны с Россией, II. köt. 306. o
36. Pamietniki do panowania Zygmunta III. II. köt. 104—105. o.
37. Theatrum Europeum, VI. köt. 813—814. o.

szenvedett serege megkezdte a visszavonulást Recsica felé.[38] A sereg a teljes felbomlás határán állott, amikor felderítő útról éppen visszatértek Pawlowicz és Komarski csapatai. Mikor ezek meghallották a lövöldözést, a csatamezőre siettek és váratlanul hátbatámadták Kricsevszkij kozákjait.

A váratlan támadás nagy zűrzavart keltett a kozákok soraiban. Kricsevszkij csapatai visszavonultak az erdőbe, elsáncolták magukat és erős kézzel visszaverték az ellenség támadását. Futárokat küldtek Podobajlohoz és segítséget kértek. De Podobajlo éppen ekkor zsoldoscsapatokkal állt harcban. Podobajlo osztaga a túlerő ellenére hősiesen kétszer is visszaverte a lengyel zsoldosok támadását és nagy veszteségeket okozott nekik. Az uraknak azonban tüzérség segítségével sikerült Podobajlot visszavonulásra kényszeríteni, hiszen csapatában sokan csak vasvillával és kaszával voltak felfegyverezve. Podobajlo szervezett rendben visszavonult, sikerült osztagának nagyrészét megmenteni és továbbra is kezében tartotta a Dnyeperen át vezető lojevi átkelőhelyet.

Kricsevszkij ellen támadásba ment Radziwill egész serege, a német, magyar és lengyel gyalogság, a lovasok és a tüzérség.

A csata egész napon át dúlt. Háromszor indult rohamra az ellenség, de hiába. A kozákok pontos találataikkal nagy pusztítást végeztek közöttük. Megsemmisítették lovasságuk jelentős részét, megölték és megsemmisítették Radziwill sok tisztjét. A küzdelemnek csak akkor szakadt vége, amikor az est leszállt. A lengyel sereg visszavonult, de résen volt, mert félt a kozákok és a felkelők váratlan támadásától.[39]

Reggel, amikor Radziwill felderítői Kricsevszkij táborához közeledtek, látták, hogy a tábor üres. A kozákok az éjszaka elvonultak. A nemesi csapatok üldözőbe vették őket és sikerült is a súlyosan sebesült Kricsevszkijt foglyul ejteniük.

De bárhogyan is próbáltak Kricsevszkijből bármit is kicsikarni Hmelnyickij terveiről, ez nem sikerült nekik. Kricsevszkij egyetlen szót sem ejtett. Amikor egy szekérhez kötözték, ő maga verte szét a saját fejét, hogy elkerülje a kínvallatást.[40]

Radziwill fennhéjázva azt jelentette a királynak, hogy teljesen leverte a felkelést Belorussziában. De ez üres dicsekvés volt. Ahelyett, hogy előnyomult volna Kiev felé, kénytelen volt Recsicába visszavonulni. Radziwill hadserege nagyon meggyengült és sok vért vesztett. Kricsevszkij és Podobajlo osztagai pedig nem voltak megsemmisítve. Radziwill augusztus 3-án, tehát a „győzelme" után 3 nappal, azt írta a királynak, hogy nem tud Ukrajnába, a királyi csapatok segítségére sietni, mert

38. Pamietniki do panowania Zygmunta III. II. köt. 105. o.
39. Z dziejów Ukrainy [Ukrajna történetéről]. Kiadta Lipinski, Kiev. 1912. 454—456. o.
40. Воссоединение Украйны с Россией, II. köt. 306. o.; Архив ЮЗР [Délnyugat-Oroszország Archivuma], III. rész, IV. köt. 296—301. o.; Акты Юго-Западной России, III. köt. 301. sz. 398. o.

nincs elég puskapor, sem élelem és ezt nem is tudja előteremteni, mert „az összes itteni járások a felkelőkhöz pártoltak".[41]

Ilyen módon a belorussz nép hősi harcával meghiusította a lengyel katonai parancsnokság terveit. Meggátolta, hogy Radziwill csapatai hirtelen támadást indítsanak Kiev ellen és betörjenek a Dnyeper jobbpartjára. Ezzel elősegítették azt, hogy az ukrán nép győzelmet arasson Zbarazsnál és Zborovnál a lengyel nemesi csapatok felett.

Kricsevszkij visszavonuló kozákjai új ezredest választottak Pesko személyében, és tovább folytatták tevékenységüket Belorussziában. Podobajlo ezrede továbbra is ott maradt a Szozs torkolata környékén és kezében tartotta a Dnyeper gázlóját. Gomel és Mogiljov polgárai és parasztjai ellátták a kozákokat puskaporral és élelmiszerrel. Radziwillnek nem sikerült a kozák-paraszt csapatokat Csecserszknél levernie. A kozákok nem ereszkedtek csatába, hanem szétszóródtak a szélrózsa minden irányába, áttértek a partizán harci módszerekre. A partizáncsapatok száma napról-napra nőtt. Különösen Kosztirenko osztaga tünt ki aktivitásával.[42]

„Szeptember elején pedig — írja Velicsko krónikás — a kozákok még Kricsevszkij és Podobajlo osztagainál is nagyobb seregbe gyültek és a Pripjaty felől támadásba mentek át."[43] Ezek Ilja Bogazsenko kozák csapatai voltak. Radziwill még nemrég győzelmeivel hencegett, de mikor megtudta, hogy Bogazsenko Babicsinél átkelt a Dnyeperen, inába szállt a bátorsága, nem mert nyílt terepen szembeszállni a kozákokkal, hanem visszahúzódott megerősített táborába. Sőt még egy hidat is veretett a Dnyeperen, hogy minden eshetőségre készen biztosítsa visszavonulási útját.[44]

1649 szeptember 9-én Radziwill értesült róla, hogy Zborovban aláírták a békeszerződést.[45] A kozák csapatokat visszahívták Belorussziából. A lengyel király kiáltványt tett közzé, amelyben amnesztiát ígért a pinszki, moziri, recsicai, stb. polgároknak, megfogadta, hogy visszaállítja a pravoszláv egyház régi jogait, visszaadja a pravoszlávoktól annakidején elvett templomokat, a pravoszláv papságot mentesíti az adók alól és visszaadja nekik elvett földjeiket. Megígérte továbbá az egyházi egyesületek, iskolák és nyomdák újjászervezésének engedélyezését is. És végül, hogy lecsendesítse a parasztokat, felhívta az urakat, hogy emberibb módon bánjanak jobbágyaikkal.[46]

A zborovi békeszerződés következtében a társadalmi ellentétek mind Belorussziában, mind Ukrajnában kiéleződtek. A zborovi szerződés a parasztoknak semmit sem adott. A belorussz nemesek, papok és gazdag

41. Kotlubaj, 371. o.
42. Theatrum Europeum, VI. köt. 819. o.; Z dziejów Ukrainy, 501. o.; Kotlubaj, 152. o.
43. Летопись Величко [Velicsko krónikája], 79. o.
44. Theatrum Europeum, VI. köt. 819. o.
45. Я. И. Смирнов, Рисунки Киева 1651 г. по копиям их конца XVIII века, [1651-beli kievi képek XVIII. századvégi másolatokból] Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе 1905 года, (A továbbiakban idézve Я. И. Смирнов, Рисунки Киева címen.)
46. Архив ЮЗР, III. rész, IV. köt. 382—386. o.

polgárok meg voltak elégedve a király igéreteivel, de a paraszti tömegek folytatták a harcot. Kisiel kievi vajda 1649 október 16-án a következőket írta a királyi kancellárnak: „A köznép együtt marad az urak ellen, nem vonulnak haza, Braginban több tucat urat megöltek."[47] 1650 áprilisában Kisiel ezt írta a királynak: „A köznép annyira fel van gerjedve, hogy bárkit is hajlandó urának vallani, csak minket — véréből való urait — nem, és méginkább kész odacsatlakozni, ahol ugyanaz a nép és ugyanaz a vallás" (azaz Oroszországhoz. — A cikkíró megj.). Majd így folytatja Kisiel — „nem hajlandó tűrni a zsarnokságot (zendülésért halállal büntetik őket) és ezért átszökik a Dnyeperen túlra" (azaz az orosz állam területére. — A cikkíró megj.).

1650-ben a belorussz parasztok újra harcra kelnek, előzik a birtokukra visszatért urakat.[48] Különösen éles harc folyik Kricsev és Msztyiszlavl körzetében, ahol ebben az időben az ifjabb Krivonosz csapatai tevékenykednek. 1650 őszére már számos felkelő csapatot szerveznek, amelyek közül kiválik a Polesieben működő Sumejko osztaga. Lojevnél és Recsicánál ebben az időben Nyebaba vonta össze csapatait. 1650 végén már világos volt, hogy mind Belorusszia, mind Ukrajna egy újabb népi felszabadító háború küszöbén áll.

1651 tavaszán, amikor Hmelnyickij Ukrajnában ismét megindította a harcot a lengyel pánok ellen, Belorussziában a népi mozgalom újabb hulláma bontakozott ki. Nyáron már teljes tűzzel folyt a harc. „A parasztok — a nemesi rendhez tartozó Jerlicz krónikája szerint — úgy gyűltek tömegbe, mint darázs a mézre. Csatlakoztak a felkelőkhöz ifjak, öregek egyaránt, nem is hederítve rá, hogy itt a kaszálás és az aratás ideje."[49] Belorusszia legfontosabb körzeteit — a Dnyeper-melléket és Polesiet — elborította a felkelés lángja. 1651 tavaszán a Dnyeper-vidéken már több tízezernyi paraszt állt a felkelés zászlaja alá. Nyebaba csernigovi kozák ezredes vezetése alatt csapatokba szerveződtek és partizán módszerekkel küzdöttek, pusztították a nemesi birtokokat és a lengyel nemesi csapatokat. Ezek közül kiváltak Kosztirenko és Oksa osztagai.[50]

Az orosz állam a belorussziai felkelők harca iránt nem csupán érdeklődött, hanem hathatós segítséget is nyujtott a belorussz népnek. Az orosz parasztok Ukrajna és Belorusszia parasztjaival vállvetve küzdöttek a mágnások és nemesurak ellen. Erről számtalan tény tanuskodik. Hadd idézzünk csak egyet. 1651 június 16-án egy erős kozák csapat, Taraszenko vezetése alatt (Ivan Sohov ezredéből) az orosz kormány tudtával és segítségével, átvonult a brjanszki ujezden és harc nélkül elfoglalta Roszlavlt. A helybeli vajda és a nemesek szégyenszemre Szmolenszkbe menekültek. A parasztok között tömegmozgalom indult meg. Rögtön

47. Michalowski, 509. o.
48. U. o. 551. o.
49. Jerlicz, 123. o.
50. Я. И. Смирнов, Рисунки Киева, 258—259. o.

Roszlavl elfoglalása után a kozákok a Szmolenszk vidékén lakó orosz parasztokkal együtt kezükbe kerítették Dorogobuzst és itt ágyúkat és nagy puskaporkészletet zsákmányoltak. Az összes környékbeli parasztok a felkelőkhöz húztak. Dorogobuzsból azután Kricsev, Msztyiszlavl, Mogiljov és Orsa alá vonultak, ahol csatlakoztak hozzájuk a belorussz parasztok.

Taraszenko csapatai ellen Kricsevhez és Msztyiszlavl vidékére küldték Sapiehat (a msztyiszlavli vajdát) a helyi lengyel nemesi csapatok és Weiss soldos dragonyosai élén. Heves, véres harc bontakozott ki, aminek — a királyi kancellárhoz küldött jelentés szerint — az lett az eredménye, hogy a lengyelek „érzékeny vereséget szenvedtek. 20 előkelő nemes elesett, maga Weiss is otthagyta a fogát a csatában. A csatatéren maradtak ezenkívül Wollowicz msztyiszlavli törvényszéki jegyző, Suchodolski msztyiszlavli nótárius és Kaminski, a többi holttest nem volt felismerhető". A jelentés szerzője, — nyiván kissebbítve a veszteséget — végezetül ezt írta: „és összevéve részünkről mintegy 200-an estek el".[51]

Ugyanígy kudarccal végződtek a lengyel-litván feudális seregeknek azok az első próbálkozásai is, hogy Polesieben elfojtsák a népi mozgalmat. A Pripjaty medencéjében Harkusi és Anton csapatai tevékenykedtek. Köréjük sereglettek a parasztok, akik sokszor egész falvanként csatlakoztak a felkeléshez. Május végén a turovi sztaroszta úgy nyilatkozott, hogy megyéje teljes egészében felkelt. A kozák-paraszt csapatok ellen mozgósított lengyel nemesi csapatok nem egyszer visszavonulni kényszerültek. Megfutott volt jobbágyai elől Pawsza is, akit, mint a lengyel hadsereg ezredesét, Harkusi ellen küldtek.[52] Ugyanígy szégyenszemre visszavonult maga Radziwill is, amikor először próbálta szétugrasztani Anton partizáncsapatait. Bogdan Hmelnyickij ezeket mondta a lengyel uraknak: „Ti, mostani lengyelek, nem hasonlítotok a régi lovagokra, hanem nyulak és majmokként csak fecsegni és futni tudtok".[53]

Az urak nyílt ütközetben nem tudták leverni a felkelőket és kedvelt módszerükhöz, a hitszegéshez és a csalárdsághoz folyamodtak. Igy Radziwill áruló módon rátört Nyebaba kis csapatára. A kozákság az óriási túlerőben lévő ellenségtől körülkerítve, hősiesen küzdött úgy, hogy sok ellenség maradt a csatamezőn. De elesett Nyebaba kozák ezredes is. A krónikás elmeséli, hogy Nyebaba minden oldalról bekerítve, bátran, körömszakadtáig védte magát. Amikor levágták jobbkezét, balkézzel vívott, amíg holtan le nem terítették. Vele együtt estek el hű fegyvertársai: Poltorakozsuha, Kapuszta, Kravcsenko és mások.[54] De Nyebaba csapatának egy jelentős része áttörte az ellenség gyűrűjét és rendezett

51. Акты Юго-Западной России; Воссоединение Украйны с Россией, III. köt. 26—32, 38, 42. sz.
52. Акты Юго-Западной России, III. köt. 451—455. o.
53. Летопись Григория Грабянки, 62. o.
54. Летопись самовидца, 27. o.; Летопись Григория Грабянки, 126. o.; Starozytnosci historyczne polskie [Lengyel történeti régiségek]. Kiadta Qrabowski, I. köt. Krakkó 1848. 317. o.

sorokban visszavonult Csernigov alá. Nyebaba helyébe ezredesükké Podobajlot választották.[55]

A Dnyeper átkelőhelyei szabadon álltak, de Radziwill nem mert Ukrajnába indulni. Félt a népi felkelésektől, amelyek egyre-másra ütötték fel fejüket serege hátában, a belorussz Polesieben, és seregei is sok vért vesztettek a súlyos harcokban. A lengyel nemesi csapatok azonban kihasználták a Nyebaba halálával a kozákok és a parasztok között beállott zűrzavart és néhány győzelmet aratva, július végén sikerült kiszorítaniuk Harkusi és Anton csapatait Belorussziából. Radziwill csak ekkor merte rászánni magát arra, hogy Kiev ellen vonuljon. Utját mindenütt halál és lángban álló falvak kísérték.[56]

Az ukrán csapatok beresztyecskai veresége és a belaja-cerkovi békekötés (1651 szeptember 18) meggyengítette a négyéves véres harcban kimerült belorussz nép ellenállását. Az urak diadalmámorban úsztak. A Radziwill-féle sereg visszatért Belorussziába. Lengyel zsoldosok ütötték fel táborukat a Dnyepernél és a Pripjatynál és megkezdődött a kegyetlen leszámolás és fosztogatás. Belorussziában különösen vad terror dühöngött a néppel szemben. A lengyel király a belaja-cerkovi békével kapcsolatban kiadott egyik utasításában ezeket írta: „A kozák vidékektől távolabb eső területeken nem kell figyelembe venni a kozákokkal kötött szerződés feltételeit."[57]

Belorusszia számos városa és faluja romhalmazzá vált, de a többi is pusztulásnak indult. Sokhelyütt a lakosság majdnem a felére csökkent. Egyesek a lengyel urak elleni egyenlőtlen küzdelemben estek el, mások az éhínségtől és az országban dúló járványos betegségektől hullottak el, ismét másokat a tatárok ejtettek fogságba. Itt-ott azonban továbbra is tartották magukat a felkelők. Igy 1652 őszén kezükben tartották majdnem az egész lojevi sztaroszta-kerületet és nem engedtek be ide urakat. Belorussziában itt-ott még 1653-ban is tovább működtek az erdőkbe elrejtőzött paraszt-partizánok (akiket a pánok az „erdő" szóról „leszunok"-nak neveztek).[58] De ezek az 1648—1651. évi népi felkelés kialvó lángjának utolsó fellobbanásai voltak. A meggyengült parasztság zöme látta, hogy a lengyel urakkal szemben egyedüli mentsége Oroszországnak, az orosz népnek a segítő keze. Egyre több belorussz paraszt szökött át az orosz állam területére. A népi felkelés első éveiben, különösen a csendesebb években, is szöktek át parasztok Oroszországba. Erről ír többek között a brjanszki vajda, Grigorij Kunakov cári futár és mások.[59] De az Oroszországba menekült parasztok száma különösen a belaja-

55. Дневник Станислава Освецима [St. Oswiecim naplója] Киевская старина. IV. köt. 1882. 349. o.

56. Летописное повествование о Малой России и ее народе [Krónikás történet Kis-Oroszországról és népéről] Чтения Московского общества истории и древностей Российских, II. köt. M. 1846. 160. o.

57. АВК, XXIII. köt. 241. sz.

58. Я. И. Смирнов, Рисунки Киева, 338. o.

59. Акты Юго-Западной России, III. köt. 217. sz. 227. o.; 291. sz. 372. o.; 33. sz. (pótlások).

cerkovi béke után szökik fel. 1652-ben János Kázmér lengyel király tiltakozik Alekszej Mihajlovics cárnál azért, hogy „a polocki járásból a parasztok a moszkvai állam területére szöknek".[60]

A belorussz nép nagy örömmel vette a Hmelnyickij és az orosz kormány közötti tárgyalások hírét és ezért forró lelkesedéssel üdvözölte a perejaszlavli rada határozatát Ukrajna Oroszországgal való újraegyesüléséről. Anfinogen Krizsanovszkij belorussz követ, Moszkvába érkezvén elmondta, hogy milyen hírek vannak a lengyel uraknak és Törökországnak Oroszország elleni katonai terveiről és ezeket írta meg a külügyi kancelláriának: „A belorusszok elhatározták, hogy sorsukat összekötik Hmelnyickij (az ukrán nép — A szerző megj.) sorsával, ezért elhatározták, hogyha Hmelnyickij felesküszik a cárra, ők mindnyájan ennek engedélyezését fogják kérni a cártól; ha pedig a lengyelek legyőzik a felkelőket, akkor ők (a belorusszok), mindnyájan, onnan túlról is, Hmelnyickij segítségére sietnek".[61]

Az orosz követekkel folytatott tárgyalásai során Hmelnyickij is beszélt arról, hogy a belorussz nép el van szánva arra, hogy az ukrán néppel vállvetve fog harcolni a lengyel urak ellen felszabadulásáért és az Oroszországhoz való csatlakozásáért: „...Ha ő cári fensége hajlandó magas kegyelme alá fogadni a zaporozsjeieket és elküldi segítségükre kardforgató népeit, akkor a túlnan, Litvániában lakó belorusszok rögtön nekilátnak a harcnak a lengyelek ellen."[62]

A belorussz nép a közös ellenség elleni vállvetett harccal elősegítette az ukrán nép évszázados álmának gyors megvalósulását — az egységes orosz államban az orosz néppel való egyesülését. E harc tapasztalatai alapján a belorussz nép is meggyőződött arról, hogy az Oroszországgal való egyesülés a felszabaduláshoz vezető egyetlen út.

Megjelent a Вопросы Истории 1954, 5. számában.

60. Архив ЮЗР, III. rész, IV. köt. 669—670. o.
61. К. В. Харлампович, Афиноген Крыжановский, Сборник статей в честь Д. А. Корсакова, Kazán. 1913. 172. o.
62. Витебская старина [Vityebszki régiségek], I. köt. 59. o.

ZRINYI TÉLI HADJÁRATA 1664-BEN

Rohonyi Gábor hadnagy

Több mint 100 éve tartott már hazánk török megszállása, amikor megkezdte tevékenységét multunk egyik legkiemelkedőbb alakja, Zrínyi Miklós, a költő, hadvezér és hadtudományi író. Kiemelkedő alakja korai irodalmunknak, nagyműveltségű, nagytudású férfi, akit azonban kortársai elsősorban, mint katonát és politikust ismertek. Vele szemben az emberek nem voltak közömbösek: vagy meghajoltak nagy tudása, lángoló hazaszeretete és világos elméje előtt, vagy gyűlölték, kalandornak, egyéni érdekeit hajszoló önzőnek, zavarosfejű megszállottnak nézték és hirdették. Művei a maga korában még csak szűk körben váltak ismertekké, mégis komoly tudósnak tartották a katonai tudományok körében.

Elméleti hadtudományi műveiben és hadvezéri gyakorlatában egyaránt szembeszállt a kor divatos nyugati hadművészeti irányzatával, a metodizmussal, az 1664. évi téli hadjárat egyik legfényesebb példája annak, hogy Zrínyi hadművészete messze felette állt ennek. Nincs helyünk itt arra, hogy foglalkozzunk a metodizmus gazdasági-társadalmi gyökereivel. Mindössze annak megállapítása szükséges, hogy ez az elmélet és gyakorlat a hadvezetés tudományát előre meghatározott sablonok, a gyakorlattól távolálló, merev elméleti okoskodás szűk keretei közé akarta szorítani. A metodista hadművészet, melynek egyik legismertebb képviselője volt Zrínyi kortársa, Montecuccoli, alkalmazható volt a nyugati harctereken, ahol a császári tábornokok hasonló felfogású hadvezérekkel állottak szemben; a törökök ellen azonban már eleve bukásra volt ítélve. A törökök harcmodora a gyors döntésre irányult és ha egy hadsereg kerülgette a velük való megütközést, nem érhetett el eredményt, mert török portyázók messze vidékeket is úgy elpusztítottak eközben, hogy az ellenfelet teljesen megfosztották az utánpótlás lehetőségeitől. Montecuccoli céltalan manőverezése 1661-ben szinte kardcsapás nélküli vereségét és a Tiszántúl és Erdély nagy részének pusztulását idézte elő. Zrínyi és Montecuccoli ellentéte ettől kezdve mélyült el.

Az ellentéteknek azonban egyéb okai is voltak. Montecuccoli Raymund tábornagyot egyéni érdekei a Habsburg dinasztia mellé állították. A császári udvarban lett befolyásos udvaroncca, nagyhatalmú hadvezérré és tanácsossá. Montecuccoli minden politikai kérdést kizárólag a dinasztia érdekeinek szemüvegén keresztül figyelt meg és bírált el. Nem így Zrínyi! Ő nem tudta megérteni és támogatni a császári politikát, amely

nyugateurópai céljai érdekében engedményeket akart adni az egyre jobban hanyatló török birodalomnak Magyarország rovására, hogy keze Keleten felszabaduljon. Ezt a politikát Zrínyi nem értette meg és nem akarta támogatni. Ezt a politikát Zrínyi a már több mint 100 éve vérző és küzdő magyar nép elárulásának tartotta. Az udvar minden tilalma ellenére állandóan harcolt a fegyverszüneteket felrúgó török csapatok ellen és az udvar, mely féltette a nehezen megvásárolt békét, egyre bizalmatlanabbul fordult el Zrínyitől. Ellenfelei azt hirdették, hogy saját egyéni érdekei vezetik és nem tart mást szeme előtt, mint birtokainak épségét. Vajjon volt-e ebben igazság? Kétségtelenül. Zrínyi birtokait, melyek főleg Délnyugat-Dunántúlon, a Muraközben és Szlavóniában terültek el, közvetlenül fenyegette a török betörés veszélye. Zrínyinek tehát létérdeke volt, hogy a török hatalmat visszaszorítsák. Amikor az egész nemzet erejének összefogását akarta elérni — nem vitás —, hogy egyéni érdekei is erre szorították.

Az adott történelmi helyzetben azonban a nemzeti erők összefogása nemcsak azt eredményezte volna, hogy a Zrínyi-javakat fenyegető török hatalom lehanyatlik, hanem azt is, hogy az ország felszabadul a török elnyomás súlyos igája alól. Igy fonódott össze Zrínyi egyéni érdeke általános nemzeti érdekkel, melyet ő világosan felismert, és így vált Zrínyi a török elleni harc kiemelkedő vezetőjévé.

Mi tehát Zrínyi történelmi szerepe? Zrínyi nagy történelmi szerepe az, hogy egyéni érdekeit össze tudta egyeztetni az egész nemzet érdekeivel, hogy az előzőt az utóbbival szorosan összekapcsolva, képviselte. Zrínyi, amikor képviseli a nagybirtokos osztály egyik csoportjának érdekeit, egyúttal a nemzet nagy többsége: a kis- és középbirtokos nemesség nagy része és az egész parasztság érdekeinek kifejezőjévé is válik. A nemzet elismert vezetőjévé pedig — ezen alap mellett — kiemelkedő egyéni tulajdonságai tették.[1]

Történelmi szerepét tárgyalva, feltétlenül ki kell emelni azt, hogy felismerte: a török uralom megdöntésére eljött az idő, de az új elnyomók, a Habsburg gyarmatosítók fenyegetik a magyar nép függetlenségét.

*

1 Történelmi irodalmunk az utóbbi években sokat foglalkozott múltunk haladó személyiségeivel, ezeknek példáját tárva dolgozó népünk elé; történelmi szerepüket tárgyalva azonban gyakran helytelen vulgáris, idealista álláspontot képviselnek. Egyre gyakoribbak lettek az olyan jellemzések, mint pl. „felülemelkedett egyéni érdekein", „átlépte osztálykorlátait" stb. Az ilyen és hasonló jellemzések azonban a személyiség történelmi szerepének félreismerésén és helytelen felfogásán épülnek fel. Régi történelmünknek kevés olyan alakja van, akire ezeket a jellemzéseket inkább ráilleszthetnők, mint Zrínyi Miklós. Azonban sokkal helyesebbnek tartom, a valóságot sokkal inkább tükrözőnek, elméletileg tisztábbnak, ha mellőzzük az ilyen és ehhez hasonló megállapításokat. Ezek a jellemzések nem növelik, ezek hiánya pedig nem csökkenti történelmünk egyetlen haladó alakjának szerepét és értékét sem.

Az 1664. évi hadjárat előzményeinek tárgyalásakor feltétlenül szükséges röviden szemügyre venni azt, hogy megvolt-e a lehetőség a török uralom felszámolására? Az 1664. évi hadjárat megértéséhez, Zrínyi tervének helyes értékeléséhez ezenkívül kissé részletesebben kell foglalkoznunk az 1663. évi hadjárattal is, mint amellyel a következő évi hadműveletek szerves összefüggésben álltak.

Már a 16. sz. végén megmutatkoztak a török birodalom bomlásának jelei. A szultáni hatalom és az állam vezetése mindinkább a török nagyurak, az egymást váltó nagyvezirek kezébe került. A 17. sz. első felében sorra érik a kudarcok a birodalmat és a szultánok egyre kevesebb nagy katonai akcióra vállalkoznak. A főváros, Konstantinápoly igazi urai a katonák, elsősorban a janicsárok lettek, akiknek gyakori lázadásai szultánokat, vezireket buktattak meg, vagy emeltek hatalomra. Az állami jövedelmek zöme, már nem a szultán kezébe jutott, hanem a vezirek és a tartományi kormányzók kincstárába. Az európai harcterekre egyre kevesebb figyelmet fordíthattak, mert a birodalmat Ázsiában fenyegette veszély: a perzsák harca függetlenségük kivívásáért, IV. Murad (1623—1640) ugyan ismét elfoglalta a perzsák által visszahódított területeket és úgy látszott, hogy a török hatalma újra emelkedik, ez azonban csak látszat, külső máz volt. Ibrahim (1640—1648), majd IV. Mohamed (1648—1687) uralkodása alatt már minden hatalom kicsúszott a szultán kezéből; a lázadások, a nagyurak államcsínyjei egymást érték, sorra szenvedték a katonai vereségeket is. Ezt követően lett nagyvezirré a tehetséges Köprili Mohamed, aki több jelentős katonai győzelmet aratott. Ismét úgy látszott, hogy a török uralom csillaga felfelé halad.

A legvilágosabban gondolkodó államférfiak azonban jól látták, hogy Köprili csak rövid időre tartóztathatja fel a teljes felbomlást, a török birodalom ereje kimerült és reális lehetőség van arra, hogy a törököt Magyarországról, sőt egész Európából kiszorítsák. Ezek közé az államférfiak közé tartozott Zrínyi is. Ennek felismerése késztette arra, hogy a császár határozott parancsai ellenére állandó harcot folytasson a török ellen. Az udvar féltette a nehezen megszerzett békét. Félt, hogy Zrínyi okot fog adni a töröknek egy újabb támadó hadjáratra, amelyre a töröknek szüksége volt, hogy elterelje a figyelmet belső zavarairól, és emiatt kénytelen lesz erőket elvonni nyugatról. Ez volt az oka annak, hogy a Portához küldött követek utasítása az volt: minden áron biztosítani a békét. A császári udvar nem ismerte fel, hogy az új háború elkerülhetetlen. Nem ismerte fel, hogy az új, fiatal nagyvezir, Köprili Mohamed fia, Köprilizade Ahmed feltétlenül háborút akar, mert egy győztes háború eltereli a figyelmet a belső bajokról és egyéni helyzetét is megszilárdítja. A háború tehát elkerülhetetlen volt és a nagyvezir, miközben tárgyalásokat folytatott a császári követekkel, teljes energiával szorgalmazta egy nagy hadsereg összegyűjtését. Ez a hadsereg Köprilizade

Ahmed nagyvezir parancsnoksága alatt 1663 tavaszán (március 21) indult el Drinápolyból.

✱

A hadjárat megindítása előtt gyűlést hívtak össze, hogy megbeszéljék a háború célját. A nagyvezir úgy vélte, hogy a két ellenség, Ausztria és Velence közül az előbbi ellen kell támadni, mert „Velence nem képes félelmet gerjesztő szárazföldi sereget kiállítani, és a moszlim tartományoknak kárt és romlást okozni".[2] Ez is mutatja azt, hogy a nagyvezir valamilyen győztes háborúra számított és Velence tengeri erejével félt felvenni a harcot.

A mintegy 120.000 emberből, nagymennyiségű ostromszerből, kb. 120—130 ágyúból és sok igavonó állatból álló hatalmas hadsereg 1663 június 8-án érkezett Nándorfehérvár (Belgrád) alá. Mindehhez csatlakoztak még a magyarországi török csapatok olyan létszámban, amennyit csak elvonhattak a várak védelmétől. A török hadsereg támadási célja sokáig nem derült ki. A konstantinápolyi tárgyalások során a török követelései a következők voltak: Erdélyből vonják ki a császári katonaságot, rombolják le az erdélyi határszéli Székelyhidát és a Kanizsával szemközt épített új várat, Zrinyiujvárt. Ugyanezeket a követeléseket terjesztette a nagyvezir Nándorfehérvárott is a császár követei elé. Mindenki azt hitte, hogy a török sereg Zrínyi várai és birtokai ellen fog vonulni, minthogy egy Erdély elleni támadásra nem Nándorfehérváron át, hanem Havasalföldön vonult volna fel.

Zrínyi készült erre a támadásra, erre mutatnak levelei, valamint bizalmasának, Vitnyédi Istvánnak írásai és egyéb források is. 1663 ápr. 30-án egy bécsi bizalmasához írt levelében Zrínyi a következőket írja: „Hogy én a török szándékainak célpontja vagyok, azt nem tartom gyalázatnak, sőt inkább kiváló dicsőségnek, hogy ez az összehasonlíthatatlanul hatalmas birodalom ilyen sokra becsül. Remélem, hogy bennem olyan ellenállásra talál, ami nemes katonához és lovaghoz illő és ha erőnk és katonáink száma egyenlőtlen is, bátorságban és harci szellemben nem állok mögötte."[3] Valóban: bátorságban nem volt hiánya Zrínyinek, annál inkább katonában és anyagiakban. Ugyanezen levélben arról ír tehát, hogy szüksége van támogatásra. Ujzrínyivár hatalmas stratégiai szerepet tölt be: védi a Dunántúl délnyugati részét és egész Stiriát. A stiriai uraknak is életbevágó érdeke tehát az, hogy megadjanak neki minden segítséget, mert, ha a vár elvész, nemcsak a „sziget" (t. i. Muraköz), az ő birtoka áll védtelenül a török betörésekkel szemben, hanem Alsó-Ausztria is. Nem várt azonban tétlenül arra, hogy jön-e segítség, vagy sem? Nem sajnálta jövedelmeit és erősen készült a védelemre.

2 *Thury:* Az 1663—64. évi hadjárat Rasid efendi, török történetíró művéből. HK 1890. 367. o.
3 *Markó:* Zrínyi Miklós levelei. Bp. 1950. 113. o.

Nem hiába volt ő a reménye csaknem mindenkinek szerte az országban.[4] Ő és katonái nem pihentek, kémei járták a török megszállta területet és állandó pontos értesüléseket hoztak. Katonái gyakran ütöttek rajta a török csapatokon.[5] Csak akkor dőlt el, hogy mi a török igazi célja, amikor az eszéki hadihídon átkelt és nem nyugat felé fordult, hanem északnak. A nagyvezir nem mert Zrínyi ellen támadni, hanem oly irányba fordult, ahol „Zrínyi Miklóst nem talál".[6] Most már nem volt kétséges a török célja: a Duna mentén akar előretörni Győr vagy Érsekujvár irányában.

Az udvar ezen idő alatt szinte egyebet sem tett, mint alkudozást kísérelt meg a törökkel. A császár és tanácsosai azt hitték, hogy engedményekkel megőrizhetik az oly nagyon áhított békét. Az udvar elküldte követeit a Belgrádnál álló nagyvezirhez, de a tárgyalások eredmény nélkül zárultak. A török már Eszéknél állt, amikor újra megjelentek a császári követek és hajlandók voltak beleegyezni a török korábbi, fentebb már érintett követeléseibe. Ekkor azonban meglepő dolog történt, a török újabb követeléssel állt elő. Erdély kiürítésén és Ujzrínyivár lerombolásán kívül évi 30.000 arany adót követelt. A tárgyalások ismét eredménytelenek voltak.[7] Akadhatott-e egyetlen olyan rövidlátó ember is, aki ezekután hitt a háború megakadályozásában, a tárgyalások sikerében? Lehetett valaki olyan szűk látókörű, hogy ne ismerje fel a török taktikáját? Volt néhány ilyen ember és sajnos, ők irányították az udvari politikát. Megérkeztek tehát ismét a követek a nagyvezirhez a budai táborba és minden feltételt hajlandók voltak teljesíteni, csak fizetni ne kelljen. A török azonban ragaszkodott az adóhoz és a követek visszatértek az udvarhoz új utasításokért.[8] A nagyvezir pedig az egész hadsereggel megindult Érsekujvár ellen.

Érsekujvár a Felvidék egyik legerősebb vára, kiváló felszereléssel ellátva, kapitánya gróf Forgách Ádám volt. Köprilizade Ahmed Párkánynál kelt át a Dunán és elhatározta, hogy tőrbecsalja Forgáchot. Elhíresztelte, hogy Párkánynál a híd elszakadt és a Duna balpartján csak 3500 török van. Forgách magához vette az érsekujvári őrség zömét és a gyülekező nemesi felkelést, Párkányhoz sietett, ahol 12.000 török várta. A magát biztonságban gondoló Forgáchot körülfogták, serege leölve vagy szétverve a párkányi mezőn veszett. Ő maga gyáván megfutott, miután meggondolatlanul, a nyert hírek ellenőrzése nélkül mészárszékre vitte a vár megvédésére hivatott sereg javát. Felelőtlenségéről tanuskodik Wesselényi nádorhoz írt levele, amelyben „sok szép nyereségről" ír, „mert csak felöltöztetve tiszta szerecsen [t. i. arab] lovakat ezüstös szerszámok-

4 „. . . reá (t. i. Zrinyire) akarnak a törökök jönni, de bizony dolgot ad nekik és megbánják ő Nga ellen való resolutiójokat . . ." *Vitnyédi* levelei II. MTT XVI. 54. o.
5 *Vitnyédi* levelei II. 64. o.
6 U. o. 97. o.
7 *Thury* i. m. 372. o.
8 U. o. 374—376. o.

kal, aranyos czafrangokkal tizenhetet hoztak."[9] E „sok szép nyereség" azonban a várbeli gyalogság teljes pusztulásába került. Néhány héttel később pedig gyáván feladta azt a várat, amelyről — persze, amikor még messze volt a török — hetvenkedő módon írta, hogy „hatvanhat hétig megtartja".[10] Feladta azt az Érsekujvárt, amely Wesselényi nádor szavai szerint „mindennel úgy volt provideálva mind népből mind munitióból s élésből; nem hiszem a keresztyénségben, se a török birodalmában egy hely jobban provideáltatott volna mint az".[11] Igy esett el a Felvidék legerősebb vára és utána még egy sor kisebb-nagyobb erődítmény jutott török kézre. Az egész Felvidéket a rémület szállta meg.

A török hadjárata tehát jelentős eredményt mutatott fel 1663-ban.

Mit tettek a veszély elhárítására az udvar katonai szervei és a magyar rendek?

Már 1663 tavaszán híre jött a török készülődésének. Az udvar gyorsan haditanácsra rendelt Pozsonyba több főurat. A pozsonyi haditanácsot az országbíró, Nádasdy, betegsége miatt el kellett halasztani április 1-re. Zrínyi a tanácskozáson nem vett részt, mert nem kapott rá meghívót, hivatlanul pedig nem akart megjelenni, ellenfelei ki akarták zárni a tanácskozásból és megakadályozták, hogy a meghívó idejében jusson kezébe. A pozsonyi tanácskozáson jelen volt a két érsek, a győri püspök, Wesselényi nádor, Nádasdy országbíró, Eszterházy Pál, Forgách Ádám.[12] A tanácskozás egyébként teljesen eredménytelenül zárult. „A posonyi consultatio felől, mely ad primum diem aprilis publicáltatott volt, egyebet írnom nem tudok, az mit két nagy úrtul hallottam, mindenike azt mondta, nem ér egy babot minden consultatiojok" — írja április 25-én Thököly Istvánnak Vitnyédi.[13] Amikor a helyzet már nagyon fenyegetővé vált, I. Lipót összehívta a magyar tanácsot. A tanácskozás június 1—3-án Bécsben folyt le. A tanácskozáson résztvettek az esztergomi és kalocsai érsek, a győri, veszprémi, váci és samandriai püspökök, Nádasdy országbíró, az alnádor és alországbíró, Forgách Ádám, Pálffy Miklós, Zichy István, Illésházy Gábor és György, Palocsai Gábor, Lippay János, Ostrosith Mátyás, Hölgyi Gáspár, Egresdy Boldizsár, Kereskes Menyhért, vagyis főként olyanok, „az kik közül igen kevesen láttanak három török holttestet".[14] Ez a tanácskozás sem sokat végzett és ilyen összetételben nem is végezhetett. Öt pontban terjesztették a király elé javaslatukat, a király által adott válaszok azonban nem voltak túl biztatóak. Jellemzésül megemlítem, hogy arra a követelésre, hogy a végbelieknek adják meg elmaradt fizetésüket, a király válasza az volt, hogy a végbeliek kapnak majd, amennyit csak lehet. Igy a bécsi tanácskozás is csak elfecsérelt idő maradt.

9 — *ys* —: Két levél gr. Forgách Ádámról 1663-ból. HK 1893. 720. o.
10 U. o. 721. o.
11 U. o. 721. o.
12 *Vitnyédi* levelei II. 58. o.
13 U. o. 162. o.
14 U. o. 70. o.

Szinte csak egyetlen ember volt, aki nem beszélt, aki nem vett részt a huzavonában: Zrínyi. Lehetőségeihez képest, minden eszközt megragadott, hogy kellően felkészülhessen a török elleni harcra. Amennyire anyagi keretei engedték, fegyvert, lőszert és egyéb hadiszereket vásárolt. Kijavíttatta várai felszerelését, katonákat fogadott. Nem is várta ölbetett kézzel a török támadását. Vitnyédi, aki a kor minden jelentősebb magyar politikai tényezőjével levelezésben állt, gyakran számol be Zrínyi harcairól, de igen gyakran foglalkoznak ezekkel más kortársak is. Zrínyi várta a török támadást, összehívta a horvát-szlavon nemesi felkelést Varasdra, közben katonái állandóan támadták a törököt. Igértek neki mindenhonnan segítséget, de ez valójában csak ígéret maradt. Midőn kiderült, hogy a török a Felvidék ellen vonul, engedélyt kért az udvartól, hogy megtámadhassa a törököt. Amíg a válaszra várt, szétverte a kanizsai pasa seregét, amely 10.000 főből állott. Végül is kénytelen volt, — legalábbis ideiglenesen — szétoszlatni a varasdi felkelő tábort. Az udvar félt Zrínyitől, félt már amúgy is nagy népszerűségétől és inkább mellőzte a török elleni harcok — talán egyetlen — hivatott hadvezérét. Sokáig azonban nem nélkülözhette hadvezéri zsenijét: midőn a Felvidék sorsa válságosra fordult — kénytelen-kelletlen ugyan — Zrínyihez kellett fordulniok.

Forgách Ádám szerencsétlen párkányi csatavesztése rémületet keltett az egész Felvidéken. A kétségbeesett emberek csak egy nevet hangoztattak: Zrínyiét. Mindenkinek már csak benne volt bizalma, de őt még hivatalosan senki sem hívta.[15] A nagy veszedelem hírére azonban félre kellett tenni egy időre a féltékenységet és bizalmatlankodást.[16] Augusztus második felében tudósítja Vitnyédi Zrínyit, hogy hírei szerint rá akarják bízni a dunántúli főkapitányságot és figyelmezteti, hogy az ország többi főkapitánya ezzel nem lenne alárendelve neki, tehát nem lenne biztosítva elgondolásainak következetes végrehajtása.[17] Szeptember 2-áról kelt levelében értesíti, hogy Wesselényi és Rottal gróf Sopronba érkeztek. Zrínyivel akartak tárgyalni, kérték, hogy utazzon hozzájuk, sőt arra is hajlandók voltak, hogy Rohonczig vagy Németujvárig eléje menjenek. Rá akarták bírni, hogy a táborba szálljon. Vitnyédi értesülései szerint tervük az volt, hogy Zrínyi vagy a nagyvezir érsekujvári állásait, vagy pedig Budát támadja meg. A tárgyalások végül Kőszegen folytak le. Zrínyi a nádor helyetteseként foglalta el a magyarországi csapatok főparancsnoki tisztségét. Helyettesei lettek a Dunántúlon Batthyányi Kristóf, a Felvidéken pedig Pálffy Miklós.[18]

Nagy öröm fogadta a hírt. Mindenki úgy érezte, hogy végre a megfelelő vezért találták meg. Csodákat Zrínyitől sem vártak, de hitték,

[15] U. o. 107—108. és 113—114. o.

[16] 1663. aug. 26-án írja Vitnyédi Zrínyinek: „. . . Ujságbul írhatom Ngdnak, bizonyosan értettem őfelsége publice ivott Ngd egészségére, mit nem mivel a szükség." U. o. 114. o.

[17] U. o. 103—104. o.

[18] U. o. 122—123. o.

hogy ő megállítja a török támadást és következő tavasszal ellentámadásra indul.

Zrínyi nagy lendülettel fogott a hadsereg megszervezéséhez. Összehívta a nemesi felkelést és a távolmaradókat súlyos büntetéssel fenyegette. Szeptember végén érkezett a Felvidékre. Magára vállalta a Csalló-köz védelmét és felszólította Montecuccolit, hogy együttműködve, támadják meg a törököt. Montecuccoli azonban kevésnek találta a rendelkezésére álló erőket és az együttműködést visszautasította. Ebben persze nem kis része volt a kettőjük között immár nem is lappangó ellentétnek. Zrínyi kis seregével nem támadhatta meg a nagyvezirt, kisebb összecsapásokban azonban győzelmesen vett részt. Így pl. Lippay érseket tudósította okt. 20-án arról, hogy 700 katonájával nagy győzelmet aratott egy 3000 főnyi török csapat felett, mely a Vágon akart átkelni.[19] Zrínyinek és harcosainak döntő szerepe volt a török felvidéki támadásának megállításában. Amikor a török sereg megkezdte visszavonulását Buda felé, Zrínyi ismét felszólította Montecuccolit az együttműködésre, de ismét csak visszautasításra talált. 3—4000 emberével maga indult tehát a nagyvezir nyomában és sikerült a foglyok és a zsákmány jelentős részét elvenni tőle.[20] Közben a nagyvezir, hogy Zrínyit elvonja a Felvidékről, parancsot adott a Muraköz elleni támadásra. Október 17-én Zrínyi Péter verte meg a boszniai pasát, majd Köprilizade Ahmed visszavonulása után Zrínyi Miklós is sietett a Muraköz védelmére. Ideje is volt visszatérnie, mert a Belgrádban telelő nagyvezir Kaplan pasát Kanizsához rendelte azzal a feladattal, hogy pusztítsa el Zrínyi birtokait és várait. A Zrínyi ellen rendelt török-tatár sereg november végén megindult, hogy a Muraközt feldúlja, innen Stájerországba szándékoztak betörni egészen Grazig, ott a Murán átkelve akartak visszatérni, útközben feldúlva a Batthyány-birtokokat. A török-tatár sereg november 27-én meglepetésszerűen akart Kotorinál átkelni a Murán és megtámadni a Zrínyi-birtokokat. A már átkelt 2000 főnyi tatár lovasságot Zrínyi 300 lovasával megtámadta és visszaszorította a folyóba. A megújuló támadásokkal szemben addig tartotta magát, amíg 300 gyalogosa 2 kis ágyúval megérkezett. Egész nap folyt a harc az egyenlőtlen erők között, s végül 28-án hajnalban a török sereg kénytelen volt visszavonulni.[21] A támadó sereg létszáma kb. 15.000 fő volt. Zrínyi tehát bebizonyította Montecuccolinak a gyakorlatban is, hogy a háborúban nem a számok törvénye az egyetlen törvény.

Ezzel befejeződtek az 1663. évi hadműveletek és Zrínyi megkezdte diadalmas téli hadjárata közvetlen előkészítését.

*

19 *Markó:* Zrinyi levelei 122—123 o.
20 *R. Horváth:* Zrinyi Miklós mint hadvezér. HK 1891. 100. o.
21 *Markó:* Zrinyi levelei. 126—127. o.

Debreceni Helyőrségi Könyvtár

Már 1663-ban köztudomású volt az, hogy a török elleni fellépésben nemcsak elvi és politikai síkon vannak ellentétek az udvar kegyeltje, Montecuccoli, és a nagyszerű, sorozatos sikereiről már egész Európában híres, ragyogó magyar hadvezér, Zrínyi között. Már ekkor nyilvánvalóvá lett, hogy a küszöbön álló hadjárat döntő stratégiai kérdéseiben is teljes az ellentét közöttük. E stratégiai tervek, noha csak 1664 elején tárták azt mindketten a regensburgi haditanács elé, már mindkét hadvezérben jóval előbb kikristályosodtak.

Zrínyi tervének lényege a következő volt: el kell vágni nyugat-kelet irányban a magyarországi török helyőrségek és a török birodalom legfőbb összeköttetési vonalait. Ha ez megtörténik, az elszakított, ellenséges hátországban lévő török helyőrségek nem tarthatják magukat sokáig és rövid idő alatt, különösebb erőfeszítések nélkül, érett gyümölcsként hullanak a császári csapatok ölébe. Ennek érdekében tehát meglepetésszerűen és nagy gyorsasággal kell előretörni a Dráva mentén, elfoglalva e vonalon előbb a kisebb várakat és fel kell égetni a hatalmas stratégiai fontosságú Dráva-hidat, amely a legkényelmesebb összeköttetést biztosítja a töröknek a dunántúli várakkal; miután ezt sikerült végrehajtani, el kell foglalni Kanizsa és Pécs várát, melyek a dunántúli török uralom pillérei.[22] Zrínyi e terve roppant előnyökkel bírt. Mindenekelőtt jelentősége volt a váratlan támadásnak. A korabeli viszonyok között támadást ősszel, de különösen télvíz idején nem nagyon indítottak. A török hadseregek egy része irreguláris alakulatokból állott, melyeket a téli pihenő idején elbocsátottak és csak tavasszal gyüjtöttek össze megint; így ősztől tavaszig a török haderő számbelileg is csökkent. A támadásra kiválasztott idő tehát már önmagában is nagy előnyökkel kecsegtetett.

Az eszéki hadihíd lerombolása is nagyfontosságú része volt a tervnek. Ez volt a leggyorsabb és legjobb út a Dunántúlra. A híd elpusztítása meggátolja a nagyvezirt abban, hogy átkeljen a Dráván, meggátolja tehát abban is, hogy a veszélyeztetett török váraknak segítséget vigyen. Ha pedig mégis megkísérelné az átkelést, akkor a legkedvezőbb körülmények között, az átkelés közben lehetne megtámadni, ami a magyar seregek számára újabb hatalmas előnyöket jelentene. A török sereget tehát már a határon lehetne feltartóztatni, ez Magyarországot súlyos pusztításoktól mentené meg. A török feltartóztatása a Drávánál azt is biztosítja, hogy az országban lévő török katonai erőket nem lehet összpontosítani és a magukra maradt dunántúli török helyőrségek kénytelenek megadni magukat. Ha azonban sikerülne a nagyvezirnek kierőszа-

[22] Érdekes megjegyezni, hogy az eszéki hadihíd felégetésének gondolata először nem Zrinyi elméjében fogant meg. Vitnyédi veti fel ezt a gondolatot 1663. június 30-án Sopronban kelt levelében. Ekkor még nem volt világos, hogy mi a török célja. Ugy látszott, hogy Zrinyi ellen készül és Vitnyédi beszámolva Zrinyinek a várható segítségről hozzáfűzi a következőket: „Azonban talán nem ártana, ha lehet az eszéki hidat, vagy occupálni, vagy elégetni, hogy lenne derekas megakadályozása útjának." *Vitnyédi* levelei II. 84. o.

kolnia az átkelést a Dunántúlra, az oly sok idejét veszi igénybe, hogy ez alatt Kanizsa vára, sőt más erősségek is, könnyen elfoglalhatók. Átkelve a Dráván, a nagyvezir az elpusztított Dél-Dunántúlt nem használhatja fel sem hadműveleti, sem pedig hadtáp bázisul. Megfosztva a helyszínen történő utánpótlás lehetőségeitől, a török sereg rákényszerül arra, hogy magával hozott készleteit fogyassza el. Végül, de nem utolsó sorban, Zrínyi terve arra épül fel, hogy így hamarabb következik be a döntés, és a hadjárat rövidebb ideig tart.

Montecuccoli elképzelése merőben különbözött ettől. Az ő tervére a bécsi udvar szándékai és céljai nyomták rá a bélyeget: a lehető legkisebb megerőltetéssel, ha lehet, engedmények megadásával állítani meg a török támadást. Terve röviden a következő volt. A török támadását a Duna völgyében kell bevárni és felfogni. A támadás megállítása után lassan kell előre nyomulni Esztergom, majd Buda felé; ezek elfoglalása után a támadást továbbra is a Duna völgyében, óvatosan kell folytatni Belgrád felé, majd onnan Szófia irányába.

Ez volt tehát a nagyszerű terv, amelyben benne volt minden, még Európa felszabadítása is! Csak éppen szerzőjéből hiányzott a realitás iránti érzék. Vagy más volt itt a baj? Vagy Montecuccoli, ismerve az udvar szándékait, igyekezett annak szájaíze szerint cselekedni? Valószínűleg mindkettőnek szerepe volt, de főleg az utóbbinak. Az udvar nem akarta nyíltan hirdetni, hogy az adott körülmények közt nem szándékszik erélyesen fellépni a török ellen, tetszett tehát Montecuccoli terve, mely sokat mondott, de keveset lehetett belőle megvalósítani.

Ő maga is biztos volt az udvar támogatásában, nem is nagyon igyekezett tervét indokolni és előnyeit taglalni. Terve mellett felhozta, hogy a sereg az ország közepén helyezkedik el, így minden irányban hatóképes és mozdulatait nem korlátozza az, hogy ellenséges seregek maradnak háta mögött. Szállítási, utánpótlási problémái pedig, a nagyjelentőségű stratégiai úton, a Dunán könnyen megoldhatók. Tervének voltak egyéb előnyei is, melyet meg sem említett. Ilyenek voltak: Esztergom és Buda elvesztésével a török elveszti uralmát a Duna fölött és az, hogy Buda elfoglalása kétségessé teheti az egész török uralmat Magyarországon.

E tervnek azonban voltak súlyos hátrányai és nehezen megvalósítható feltételei is. Mindenekelőtt nem szakítja meg az összeköttetést a török birodalom és a magyarországi török seregek még egy része között sem. A török tehát állandó, folyamatos segítséget küldhetett Magyarországba. Mindehhez hozzájárult, hogy a töröknek hadserege állt Magyarországon Köprilizade Ahmed vezetése alatt és ez a hadsereg jelentős erőt képviselt. Montecuccoli terve feltételezte, hogy a fősereg mellett jelentős katonai erőt képviselő mellékseregek is működjenek, melyek lekötik az országban szétszórt török erőket. Az udvar azonban nem tudott létrehozni ilyen mellékseregeket, mert anyagilag kimerítették a nyugati háborúk. Ezen okoknál fogva nyugodtan állapíthatjuk meg: a

Montecucolli által felvázolt terv, nem számolva az adott körülményekkel, elveszítette reális talaját.[23]

Az udvar gáncsoskodói azonban nem nyughattak. Zrínyinek a körülmények, az adott viszonyok gondos egybevetésén alapuló tervét, mely a meglévő erőviszonyok mellett valóban reális volt, igyekeztek elbuktatni.

Az eddiginél is inkább híresztelték, hogy tervének alapja — az egyéni önzés. Azért dolgozta ki ezt a tervet, hogy a veszélyeztetett Zrínyi-birtokokat megmentse a török pusztításától. Felmerül a kérdés: igaz-e ez? Igaz-e, hogy semmi egyéb nem vezette a diadalmasan lezajló téli hadjárat tervének előkészítésekor, mint egyéni érdekeinek követése? A felelet nem egyértelmű. Ilyen kérdésre természetesen tagadóan kell válaszolni, de nem volna helyes, ha egyéni szempontjait teljesen eltagadnók. Nem lehet kétséges, hogy kiindulópontja, amikor sürgeti a török elleni harcot, anyagi javainak, egyéni érdekeinek védelme volt. Ezek az érdekek azonban szorosan kapcsolódnak a nemzeti érdekekkel, egyéni érdekeinek védelmében vált a nemzeti törekvések és követelések vezéralakjává. Zrínyi azonban nem volt olyan, mint a nagybirtokososztály zöme, nemcsak akkor ragadott fegyvert, ha a török őt támadta. Felismerte, hogy saját érdekeit is mindenekelőtt az szolgálja, ha az ország felszabadul az idegen elnyomás alól. Ezért gyüjtött sereget és sietett 1663 őszén a Felvidékre, kockáztatva azt, hogy közben a török feldúlja birtokait, amire egyébként tett is kísérleteket. Ő nagy összefüggéseiben ismerte fel a problémát, a török támadást és jól tudta, hogy a nagyvezir veresége a Felvidéken többet jelenthet javai védelmében, mintha katonai erőivel apróbb török seregek fosztogatásait akadályozná meg a Dunántúlon. Ugyanígy szempontja lehetett az 1664. évi hadjárat terveinek kidolgozásakor a Zrínyi-birtokok védelme, de ekkor is az lebegett szeme előtt, hogy birtokai az egész országnak képezik részét és e birtokokat akkor fenyegeti legkevésbbé a török pusztítás veszélye, ha megdőlt Magyarországon a török uralma. Ezért dolgozta ki már fentebb ismertetett tervét, mely az adott körülmények között egyedül kecsegtetett sikerrel, mely az egész nemzet szempontjából tehát a legéletképesebb volt. Bűnül róhatjuk-e fel Zrínyinek, az ország egyik legnagyobb birtokosának, hogy törődött birtokai épségével, ha ezt nem a nemzet érdekeinek rovására akarta biztosítani? Nem róhatjuk bűnéül semmi esetre sem, annál is inkább, mert hatalmas birtokai jövedelmeinek zömét a török elleni kérlelhetetlen harcra áldozta. A téli hadjárat terveinek kidolgozásakor azonban nemcsak egyéni érdekeiből indult ki. Terve szervesen illeszkedik bele egész politikai koncepciójába: Magyarország teljes felszabadításába. Ennek megvalósítása során a legelső lépés az évszázados török uralom megdöntése volt, az ország felszabadítása a török elnyomás

[23] Zrinyi és Montecuccoli tervét ismerteti és részletesen elemzi: R. *Horváth:* i. m. HK 1891. 103—106. o.

alól. Az adott történelmi helyzetben, a meglévő katonai erőviszonyok között pedig egyedül csak ez a terv, Zrínyi terve, ennek következetes végrehajtása szolgálhatta a nemzet ügyét, az ország felszabadítását a török járom alól.

Azonban nemcsak úgy akarták Zrínyi terveit elgáncsolni, hogy emberi hitelét ássák alá: meg akarták fosztani lehetőségeinek legalább egy részétől is. Zrínyi, mint a nádor közvetlen helyettese, végeredményben az ország főkapitánya volt és ilymódon nagy katonai hatalmat összpontosítottak kezében. Midőn a nagyvezir Érsekujvár megvétele után éppen Zrínyitől való félelmében nem mert előnyomulni és téli szállására vonult vissza, nem volt szükség pillanatnyilag Zrínyi katonai zsenijére. Az udvar félt a számára oly veszélyes, „megbízhatatlan" ember kezében ilyen nagy katonai hatalmat hagyni. Rávették tehát a betegeskedő, elhatározásaiban nem elég következetes és szilárd nádort, Wesselényit, hogy fossza meg Zrínyit e tisztségétől. Az 1663. év végén tanácskozást hívtak össze.[24] E tanácskozás eredménye az volt, hogy Zrínyit ellenfelei támadására leváltották tisztéből. A megbeszélésre Zrínyit meg sem hívták. Nem először történt ez, féltek tőle. Féltek hatalmas tekintélyétől, féltek kristálytiszta logikájától, nagy népszerűségétől, mely ekkor már mindenki másét országszerte elhomályosította. Midőn az év őszén a nádor és Rottal gróf kérésére Zrínyi elvállalta a katonai vezetést, egyik feltétele az volt, hogy Nádasdy, az országbíró, kivel nem volt jó viszonyban, nem szólhat bele a katonai vezetés semilyen kérdésébe. Most pedig, és ez még különös sértés is volt, éppen Nádasdyra ruházták azt a tisztséget, melytől Zrínyit megfosztották. Hogy fogadta a hírt Zrínyi? Nem tudjuk. Tudjuk azonban azt, hogy bizalmasa, Vitnyédi, a legnagyobb felháborodás hangján írt a történtekről.[25] Keczer Andrásnak írt leveléből kitűnik, hogy a Zrínyi elleni akció egyik főkolomposa maga Nádasdy volt. Zichyhez írt levelében pedig a nádor határozatlanságát és következetlenségét állítja pellengérre: „... azt tudja e palatinus uram ő Nga, hogy urunkban Ngdat, Pálffy Miklós, úgy Koháry uramékat találja és úgy bánik ő Ngával is mint azokkal? Elfelejtette-e ő Nga az itt léte korán[26] való megalázását, urunknak való supplicáló ajánlását, hogy szintén Ujvárig is eleibe megyen ő Ngának. Jut-e eszében, hogy maga vicariusává nagy supplicálásával választotta, és most csak hírré sem adja ő Ngának mást választ maga helyett, rosszabb pedig, és így mocskolja ő Ngát gondatlanságbul-e vagy mibül... urunk ő Nga [t. i. Zrínyi] sem köszöni meg ily böcstelen degradálását."

Vitnyédi e sorai tükrözik Zrínyi hangulatát is, de tükrözik minden

[24] Vitnyédi több levelében is említi ezt a tanácskozást, melynek helyéül, — minden közelebbi meghatározás nélkül — Tepliczét jelöli meg.

[25] Két levele Keczer Andrásnak és Zichynek 1664. január 1-én. *Vitnyédi levelei* II. 139—144. o.

[26] T. i. amikor Rottallal az ősz folyamán Zrínyinél járt.

becsületes hazafi elkeseredését. Az emberek, akik bíztak Zrínyiben, nem bíztak meg Nádasdyban. Most már féltek attól, hogy a Felvidék, melynek védelme Érsekujvár megvételével nagyon meggyengült, könnyű zsákmánya lesz a töröknek. Hihetőleg ugyancsak a közhangulatot juttatják kifejezésre Vitnyédi itt következő szavai, melyeket ugyancsak Zichyhez írt leveléből idézek: „... de hiszem istent, mindnyájan, az kik authori voltatok, drágán fizetitek meg az árát ezen cselekedetnek, és akkor Muraközbül fogjuk nevetni ez lator ambitióért való gyalázatos veszedelmeket, hogy ily érdemes urat így mocskoltatok meg, az igaz, ki atyai ki atyafiui és más jó akarat szüne alatt, egy érdemetlen, mostani veszedelmükben való holt ebért".

Azt hitték az udvar politikusai, és azok kiszolgálói, hogy Zrínyi megsértve, megbántva, elkeseredve fog ezután visszavonulni a közéleti szerepléstől és legalább egy időre, megfosztva tervei megvalósításának lehetőségétől, eltették őt az útból. Korainak bizonyultak e remények. Nem kétséges, hogy az események lehangolhatták Zrínyit, de az ellene folytatott támadások akaraterejét, elhatározásának acélosságát nem törhették meg. Még inkább be akarta bizonyítani hivatottságát. Legalább is erre mutat „degradálását" közvetlenül követő tevékenysége.

Nem pihent meg, hanem talán még fokozottabb energiával látott tervei kivitelezéséhez. Közben azonban nem szüntek meg harcai a törökkel és e harcok hírei bejárták az országot. Jó és gonosz hírek szállongtak mindenfelé. Egyik szerint már meg is halt, a másik úgy tudta, hogy foglyul esett.[27] A hírek zöme azonban szerencsés harcokról, diadalokról tudósított és lelkesítette a csüggedőket, akik már csak benne bíztak, akik már mindenki másban reményüket veszítették.

A dúló, fosztogató török csapatok elleni harc azonban Zrínyi energiájának csak kisebb részét vette igénybe, nagyobb részét téli hadjárata előkészítésére fordította. Már hónapok óta gyüjtötte a hadianyagot, vásárolta a lőszert és fegyvereket. Vitnyédi és más megbízottai is vásárolták számára külföldről, főleg a birodalomból, a szükséges eszközöket.[28] Igyekezett megfelelő katonai erőt összpontosítani, hogy az alkalmas idő beálltával támadásra induljon.

Mi volt alkalmas idő Zrínyi terve számára?

A téli idő, a fagy beállta egyik fontos feltétele volt a terv sikeres végrehajtásának. A Dunántúl déli része, ahol azok a végvárak feküdtek, melyek elfoglalására készült, vizenyős árterület volt abban az időben. A terület egy része egész évben, más része az év meghatározott szakaszaiban, főleg ősszel és tavasszal, víz alatt állott. Mindenütt mocsarak s lápok akadályozták a közlekedést. Az észak-déli irányú patakok is jelentős árterülettel rendelkezvén, megnehezítették egy hadsereg előretörését nyugat-keleti irányban. A védők számára ez tehát nagy

[27] *Keczer Ambrus* naplója. MHHS 33. köt. 135. o.
[28] Vitnyédi Zrinyinek 1664. január 1-én. *Vitnyédi* levelei II. 146. o.

előnyt, a támadóknak nagy hátrányt jelentett. A terület fontos várai mocsarakkal voltak körülvéve. Pl. a korabeli utazók Kanizsáról azt mondották, hogy egy tó közepén épült; a Szigetvárt körülvevő mocsarakon pedig csak néhány — könnyen védhető — út vezetett át. Mindez nagyon megnehezítette a tervezett ostromokat is. Olyan időpontot kellett tehát keresni, amikor az időjárási viszonyok leginkább teszik lehetővé a földrajzi viszonyok adta nehézségek leküzdését. Zrínyi, helyesen, úgy ítélte meg a helyzetet, hogy ez leginkább tél idején, a kemény fagyok beállta után következik be. Ekkor a mocsarak, vizenyős területek befagynak és az utakon a közlekedés könnyebb. A hadjárat megindulását éppen ezért január második felére tűzte ki.

Az indulás közeli dátuma siettette a hadak gyüjtését. Magához vette saját katonaságán kívül a horvátországi hadak egy részét is, melyekkel mint horvát bán rendelkezett. Igyekezett baráti kapcsolatai és kiterjedt ismeretsége révén is minél nagyobb katonai erőt összpontosítani. Már 1663 december 30-án értesíti Eszterházy Pált levélben, hogy nagy hadjáratra készül.[29] Azért értesíti, hogy csatlakozzon hozzá és mindenkit, aki részt akar venni e hadjáratban, hozzon magával. Javasolja, hogy Batthyány Kristóffal járjon el egyetértésben, hogy időben egyesülhessen vele. Arra kéri csak, hogy megfelelő titoktartással kezelje az egészet, nehogy a török idő előtt hírt vegyen. E levelében Zrínyi a hadjárat jelentőségét is méltatja: „... most egyszer kel megrontanunk úgy azt a darab török országot, hogy sok esztendeig az után had reá ne ühessen... oly kart vallanak, kit semi üdök nem fótozhatnának be..." Eszterházy, úgy látszik, kezdetben vonakodott az akciótól, mert Vitnyédi 1664 január 3-án kelt levelében erősen kikelt magatartása ellen és azzal vádolta, hogy annyira félti fraknói várát és uradalmát, hogy a török ellen vonakodik harcolni.[30]

Eszterházyhoz intézett levelében említi Zrínyi, hogy sok elfoglaltsága miatt nem tud mindenkihez személyesen írni levelet. Valószínű, hogy az értesítések egy részét Vitnyédire bízta. Erre mutat, hogy több csatlakozásra hívó Zrínyi-levelet, legalább eddig, nem ismerünk, Vitnyédi levelezésében azonban találkozunk néhánnyal. Partingerhez intézett levelében 1664 január 6-án bizalmasan említi, hogy „mi Hóhenlóéval egy dolgot akarunk cselekedni".[31] Farkas Andrást is értesíti január 10-én, hogy másnap indul a táborba és a többiekkel 13-án fog Kiskomáromnál találkozni.[32] Mindenesetre a kellő titoktartás mellett meglehetősen nagyszámú urat értesítettek a vállalkozásról és hívtak fel a csatlakozásra.

Mindebből kiderül, hogy Zrínyi egyáltalán nem becsülte le az előtte álló nehézségeket, nem kicsinyelte le a szembenálló török erőket, noha rendületlenül bízott terve sikerében. Hiba is lett volna, ha lebecsüli a

29 *Markó:* Zrinyi levelei 129—130. o.
30 *Vitnyédi* levelei II. 147. o.
31 U. o. 151. o.
32 U. o. 151. o.

török közvetlenül szembenálló erőit, mert a nagyvezir ugyan belgrádi téli táborban időzött, de elég nagy haderőt tartott készen a gyűlölt és rettegett ellenséggel szemben. A pécsi és kanizsai várőrség, valamint a többi, kisebb-nagyobb végvár őrsége már önmagában sem volt lebecsülendő ellenfél. Ezek számát növelte az a haderő, melyet Köprilizade Ahmed az őszi visszavonulás során a Dél-Dunántúlra rendelt. Kaplan pasát Kanizsán helyezte el a határőrökkel, a jali agát pedig Pécsett tatár csapatokkal. Ezek száma hozzávetőleges becslés szerint 10.000 fő lehetett.[33] További, bár nem közvetlen, erősítést jelentett az, hogy a tatár kán fiát, Ahmed girait, tatár csapatokkal a Bácskában helyezte el s a határmenti kisebb várakba is küldött erősítést.[34]

Zrínyinek tehát minden oka megvolt arra, hogy igyekezzék összevonni minél nagyobb katonai erőket. Mindenekelőtt persze saját katonaságára számíthatott, amelyhez még hozzácsatolta a horvátországi csapatok egy részét is. Mindez kevés lett volna, azonban az értesített urak egy része is csatlakozott a sereghez. Ezek közül a legjelentősebb segítséget Batthyány Kristóf hozta, aki Zrínyi mellett a legjobban volt fenyegetve a török pusztításai által.[35] Csatlakozott továbbá a megyei hadak egy része is. Ezek a „vitéz Nádasdytul megválva",[36] ugyancsak részt akartak venni a török elleni nagy támadó hadjáratban. Ily módon Zrínyi mintegy 15.000 főnyi, magyar és horvát csapatokból álló hadsereget vont össze. Minden áskálódás és bizalmatlanság ellenére, Zrínyinek sikerült birodalmi csapatokat is segítségül kapnia, ebben kétségtelenül segítette nagy tekintélye és az, hogy nyíltan nem merték gáncsolni terveit. A Hohenlohe Gyula tábornok parancsnoksága alatt álló stájerországi német segélyhadak, mintegy 9000 fő, tehát már 1663 december végén parancsot kaptak, hogy csatlakozzanak Zrínyihez. Az egésznek azonban volt egy kis „szépséghibája": Hohenlohet nem rendelték Zrínyi alá. Így a hadseregnek két egyenlő hatáskörrel és joggal felruházott parancsnoka volt és ez már önmagában is az ellentétek csíráit hordta. Ezeket az ellentéteket még mélyítette, hogy Hohenlohe a metodizmus iskolájának és Montecuccolinak, ki Zrínyinek közismerten egyik legnagyobb ellensége, híve és tanítványa volt.

Zrínyi rendelkezésére tehát a téli hadjárat végrehajtásához legfeljebb 25.000 ember állt, ennek azonban több mint egyharmada felett nem rendelkezhetett közvetlenül.

Január végén Zrínyinek Sopronba kellett volna mennie, hogy a Nádasdy által összehívott haditanácson részt vegyen, ez a tanácskozás

33 *Thury* i. m. HK 1890. 503—504. o. Rasid efendi Kaplan határőreinek számát 10.000-re, a jali aga tatárjaiét pedig 50.000-re teszi. E számok azonban nyilvánvalóan túlzottak és éppen ezért elfogadhatatlanok.

34 U. o.

35 Rasid efendi — természetesen erősen túlozva — Batthyány csapatait 30.000 főre teszi. *Thury:* i. m. HK 1890. 506. o. Batthyány kb. 1000, legfeljebb 1500 katonát hozhatott.

36 *Vitnyédi* leveli II. 151. o.

azonban semmi jóval nem kecsegtetett. Nemcsak arról van szó, hogy a mélyen megsértett Zrínyi számára ez újabb megaláztatást jelentett volna, hanem arról is, hogy a katonai kérdésekben járatlan, tehetségtelen Nádasdy haditanácsában csak a szót csépelték volna és az időt fecsérelik el. Zrínyi tehát már eleve úgy határozott, hogy nem vesz részt a soproni tanácskozáson, hanem megmutatja azt, hogy míg Sopronban Nádasdy és társai csak beszélnek a török elleni harcról, addig ő egy merész és jól előkészített hadművelettel súlyos csapást mér a törökre. Talán ez is oka lehetett annak, hogy annyira sürgette az előkészületek befejezését, és azt, hogy a támadás január második felében megindulhasson.

Január közepén már minden készen állt a hadjárat megindítására, azonban az indulást néhány nappal el kellett halasztani.[37] Ennek oka bizonyára az lehetett, hogy Zrínyi be akarta várni az erősebb fagyok megérkeztét, amikor ezek beköszöntöttek, azonnal megindult a téli hadjárat.

Január 20-án indult el Zrínyi hadserege Ujzrínyivárból, ekkor még csak saját katonasága és a horvátországi csapatok voltak vele. Tizenkét ágyút is vitt magával[38] és Berzencze felé vonult. Január 21-én Berzencze alatt egyesült Zrínyi a Hohenlohe parancsnoksága alatt álló birodalmi csapatokkal, valamint a megyei hadakkal.[39]

Január 21-én megkezdték Berzencze lövetését. A berzenczei török őrség erősen viszonozta a tüzet, azonban már másnap délben, céltalannak látván minden ellenállást, felhagytak a kilátástalan küzdelemmel, kikötve azt, hogy fegyveresen, családjaikkal együtt szabadon elvonulhatnak a városból.[40] Berzenczére Zrínyi őrséget rendelt és következő nap, 23-án, megindultak Babócsa felé. Babócsát még azon a napon megszállták és megkezdték ostromát. A törökök itt is megkísérelték ellenállást kifejteni, de rövidesen belátták, hogy nem képesek huzamosabban az eredményes ellenállásra. Január 25-én feladták a várat, fegyvertelen szabad elvonulás feltétele mellett. A feladott várban sok fegyver, főleg lőfegy-

[37] U. o. 153. o.

[38] Markó: i. m. 129. o.

[39] Vitnyédi, Farkas Andrásnak írt levelében (*Vitnyédi* levelei II. 151. o.) azt írja, hogy Zrínyi, Hohenlohe és a megyei hadak találkozási helye Kiskomáromnál van megjelölve. Január 14-i levelében azt említi, hogy úgy látszik a gyülekezést elhalasztották, mert előző nap senkit nem talált a kitűzött helyen. (U. o. 153. o.) Draskovich János Wesselényi nádorhoz írt levelében (Közli: — *ys* —: Gr. Zrínyi Miklós 1664-iki téli hadjáratáról. HK. 1892. 692—694. o.) pedig arról ír, hogy a hadsereg január 21-én Berzencze alatt találkozott. Kellő adatok hiányában nem dönthető el, hogy valójában hol történt meg a találkozás. Mindkét hely mellett szól meggondolás. Vitnyédi, mint Zrínyi bizalmasa, úgyszólván ura minden tervét pontosan ismerte, így nyilván biztosnak kellett lennie a kiskomáromi gyülekezésben. Ugyanakkor nem volna érthető, hogy Zrínyi az egyesülés kedvéért miért tett volna meg akkora kerülőt, miközben az erős török vár, Kanizsa mellett is el kellett volna vonulnia. Lehetséges azonban az, hogy az időpont elhalasztásával a gyülekezés helyét is megváltoztatták. Míg bővebb adatok nem állnak rendelkezésre, én is — fenntartással — Draskovich adatát fogadom el.

[40] A továbbiakban a téli hadjárat leírásánál Draskovich János Wesselényihez írt és már említett levelét veszem alapul, hozzávéve más leveleket és beszámolókat is kiegészítésképpen.

ver, élelem és egyéb értékes zsákmány jutott a győztesek kezére. Babócsa várába is őrséget helyezett el Zrínyi.

Az első sikerek kétségkívül a váratlan, gyors támadás eredményeként születtek meg. A törököket meglepte a támadók gyorsasága és erélye és kísérletet sem tettek arra, hogy segítséget vigyenek a veszélyeztetett váraknak. Zrínyi fontosnak tartotta e két vár elfoglalását, mert a Kanizsa és Szigetvár elleni későbbi hadműveletek fontos alapját képezték.

Zrínyi és Hohenlohe egyesült hadserege tovább vonult Szigetvár felé. Utközben Barcsot, mely csak egy gyenge palánk volt, foglalták el. A barcsi őrség neszét vette a veszélynek és még idejében kiszökött, Zrínyi kezébe már csak az üres vár került. A fegyvereket és a felhalmozott élelmiszereket azonban hátrahagyták és így nyolc tarack Zrínyi zsákmányául esett.[41] Barcstól fordultak Szigetvár felé, de Szigetvár elfoglalása nem tartozott bele a tervbe, tehát csak elvonultak mellette. A török őrség lőtte a vár alatt elvonuló sereget, de sok kárt tenni nem tudtak. Kétszáz lovas is kijött a várból, megpróbálták a magyar lovasokat a vár alá csalogatni, amikor azonban a németekre került a sor, az eddig óvatos török lovasság vérszemet kapott, közéjük csapott és többet sikerült közülük le is vágniok. Szigetvár mellett tehát elvonultak és a közelében lévő Türbék nevű kastélyt január 27-én felégették. Itt temették el a Szigetvár 1566. évi ostroma közben elhunyt Szulejmán szultán szívét. A törökök egy ideig védték a zarándokhelyet, de hamarosan fel kellett adniok. Még ezen a napon elfoglalták Pellérdet, mely Pécstől 5 km-re délnyugatra fekszik; itt a hadsereg tábort ütött. Másnap, január 28-án, rohammal bevették Pécs városát.

Mire Pécsig eljutottak, a hadjárat híre már szállt szerte az országban, sőt még külföldre is eljutott. Mindenki a hős horvát bán nagyszerű győzelmeiről, sikereiről beszélt. Az emberek szájról-szájra adták a hírt és új remények ébredeztek bennük: hiába foglalta el a nagyvezir Érsekujvárt, hiába voltak a török előző évi sikerei, elérkezett a török uralom alkonya. E remények fényében még nagyobbnak látták Zrínyi sikereit a valóságosnál, a hírek még nagyobb eredményekről beszéltek. Sokan úgy tudták, hogy Zrínyi Szigetvárt is bevette, melyet közel 100 éve dédapjától foglalt el a török.[42] Sőt már arról is álmodoztak, hogy Zrínyi e sikerek után azonnal a Felvidékre indul, hogy ott is csapást mérjen a törökre.[43] Ezek persze csak alaptalan, kósza hírek voltak, de megmutatják, hogy felvillanyozta az embereket a török elleni támadó fellépés híre és mindenki Zrínyi tehetségébe és lángeszébe vetette bizalmát.

A támadás oly gyors volt, hogy a pécsi törökök nem is kísérleteztek azon, hogy a várost védjék, hanem — azt feladva — gyorsan visszahú-

41 Vitnyédi levele Rottalhoz melyben beszámol a téli hadjárat sikereiről. *Vitnyédi* levelei II. 153—155. o.

42 Csáktornyai és szlavoniai levelek. *Koncz:* Levelek Zrinyi Miklós 1664. évi téli hadjáratáról 554. o. és *Keczer Ambrus* naplója 142. o.

43 *Keczer Ambrus* naplója u. o.

zódtak a várba. Pécs nagy és gazdag város volt, sok jómódú magyar és török kereskedő élt itt. A németek azonnal a fosztogatáshoz látták, de Zrínyi a magyar és horvát csapatokat nem engedte be a városba, hogy ha a törökök a fosztogatókra kiütnének, legyen, aki visszaverje őket. Zrínyi így is sok zsákmányra tett szert. Állítólag 300 szekér posztót és 2000 lovat zsákmányolt.[44]

Hozzáfogtak a vár ostromához, de Zrínyi fontosnak tartotta az eszéki híd elpusztítását is. Hohenlohe vállalkozott arra, hogy ő a saját csapataival elfoglalja Pécs várát; abban állapodtak meg tehát, hogy Zrínyi a magyar és horvát csapatokkal Eszék felé indul a híd elpusztítására. Hohenlohe és Zrínyi január 31-én váltak el.

A nagyvezirt teljesen váratlanul érte a legkegyetlenebb téli időben a támadás. Serege szét volt szórva téli szállásokon, ezek összevonásához is idő kellett. Mohamed pasát, aki Eszéknél volt téli szálláson, kinevezte a Zrínyi ellen küldendő sereg fővezérévé, melléje rendelve még több pasát és béget is. Kémei jelentették az ellenség gyors előrehaladását. A nagyvezir most már komolyan megijedt és nem találván elegendőnek az Eszékhez küldött csapatokat, rendeletet adott ki az összes téli szállásaikon tartózkodó török és tatár vezéreknek, hogy haladék nélkül gyülekezzenek Mohamed pasa parancsnoksága alatt. A veszélytől való félelmében még az előző évinél is nagyobb készületeket tett: azonnal magához rendelte a ruméliai és anatóliai hadsereget is, sőt maga is megindult az eszéki tábor felé.[45]

Zrínyi gyorsan tört előre Eszék felé, miközben maga előtt hajtotta a menekülő török-tatár csapatokat, melyek fejvesztve futottak és igyekeztek mielőbb a Drávát látni maguk és üldözőjük között. Február 1-én már az eszéki hídnál állott. A légvonalban is mintegy 65 km-es utat tehát kb. másfél nap alatt tette meg. Nagyszerű menetteljesítmény volt ez, mert a terület egy része egész évben víz alatt állt és a lovasok a nagy hidegben, befagyott utakon csak nagyon nehezen jutottak előre. Ez az út lovast és lovat egyaránt komoly próbára tett és kimerített, különösen nehéz volt nagyobb alakulatoknak előrehaladniok. Zrínyi, ha úgy számítunk is, hogy a magyar és horvát csapatok egy részét Pécsett hagyta Hohenlohenál, legalább 10.000 lovast vitt magával erre a vállalkozásra. Ezt a nagy és nehéz teljesítményt csak olyan katonák vállalhatták, akik rendszeres, alapos kiképzésben részesültek, és akiket hazájuk, népük iránti szeretet fűtött és hajtott a gyűlölt ellenség elleni harcba.

Amint elérték a híres eszéki hadihídat, azonnal nekifogtak felgyujtásához, noha Eszékről tarackokból erősen lőtték őket. Száraz faágakat és nádat hordatott össze Zrínyi, melyet a Dráva jegén a híd alatt felhalmozott és azt meggyujtva, maga a híd is lángot fogott. A szél kedvező

[44] *Koncz:* i. m. 555. o.
[45] *Thury:* i. m. HK. 1890. 506. o.

volt[46] és így a korabeli haditechnika egyik csodája több napig égve, teljesen elpusztult.

A híres eszéki állandó hadihídat még Szulejmán szultán építtette. A korabeli utazók, mohamedánok és keresztények egyaránt az elragadtatás és csodálat hangján szólnak róla. Több mérföld, egyes számítások szerint 6 km hosszú és 16 lépés széles volt, egymás mellett 3 szekér is kényelmesen elhaladhatott rajta. Egymás mellé sűrűn levert, egyforma vastag tölgyfaoszlopok tartották a hídat, mely egyforma hosszúságú, síma, vastag tölgyfadeszkákból állott. A nagyvezirnek eredetileg szándékában volt megvédeni a nagy stratégiai fontosságú hídat, de 6000 emberével nem mert szembeszállni és visszavonult Zrínyi elől.

Négy napig tartózkodtak Zrínyi és serege az eszéki hídnál. Ezalatt az idő alatt a Dráva balpartján a hídfőt védő Dárda várát is elfoglalták és az egész vidéket elpusztították. Valószínűleg ezekben a napokban zajlott le az a csata is, melynek során Zrínyi csaknem életét vesztette. A törökök körülfogták, de nem ismerték fel és a segítségére siető horvátok kivágták őt a török gyűrűjéből.[47] Kiküldött csapatai elfoglalták Baranyavárt és Sásvárt is.[48]

Február 4-én indult vissza Zrínyi Pécsre. Utjában elhaladt Siklós vára mellett és azt a vidéket is elpusztította. Visszafelé — valószínűleg, hogy távolabbi vidékek pusztítására kiküldött portyázói el ne szakadjanak tőle — lassabban haladt és csak 7-én ért vissza Pécsre. Az eszéki híd vidékét azért pusztította el, hogy — ha a nagyvezir mégis átkelne a Dunántúlra — nagy területeken ne találjon élelmet.

Visszatérve Pécsre, Zrínyi és Hohenlohe között viszály ütött ki. Hohenlohe nem foglalta el a várat, sőt katonái annyit részegeskedtek, hogy a török egy ízben kiütött és 200 emberét elpusztította. Hohenlohe mindenáron el akarta foglalni a várat is, melyben hír szerint sok érték volt felhalmozva, de Zrínyi, látván, hogy eddig még semmi nem történt, nem vállalkozott az ostromra. Pécs várának elfoglalása meglepetésszerű rohammal, Hohenlohe hibájából nem sikerült. A téli hideg nagyon elcsigázta a katonákat, a hosszú ostrom sok áldozatot követelt volna és a nagy hidegben a sebesültek és betegek ápolása úgyszólván lehetetlen volt. A kétes kimenetelű ostrom pedig azzal az eredménnyel járhatott

[46] *Vitnyédi* levelei II. 154. o.
[47] *Koncz:* i. m. 554—555. o.
[48] Sásvár elfoglalását két forrás említi. Vitnyédi Rottalnak írt beszámolójában és Eszterházy Pál 1664. II. 14-én kelt, feleségéhez intézett levelében (O. L. Eszterházy lt. Pál nádor iratai. 2. köteg. 112.) határozottan állítják Sásvár elfoglalását és elégetését. Nem tudjuk pontosan azt, hogy ez a Sásvár hol feküdt. Egyesek szerint azonos a mai Sásddal, amely 20 km-re északnyugatra fekszik Pécstől. Maga Zrinyi I. Lipóthoz intézett levelében (*Markó:* Zrinyi levelei. 136—137. o.) említi, hogy elpusztították Sásdot, azt azonban nem írja, hogy ez az eszéki akció során történt volna. Teljesen valószínűtlen, hogy az Eszék környékén harcoló Zrínyi csapatot küldjön ki egy Pécstől északnyugatra fekvő városhoz, mely Eszéktől légvonalban kb. 75—80 km-re fekszik. Ugyanilyen meggondolások alapján el kell vetni a másik lehetőséget is, azt, hogy Sásvár azonos a mai Szászvárral (Pécstől 20 km északkeletre).

volna, hogy az egész addig jól megőrzött felszerelés elpusztul.[49] Hohenlohe nem akarta kiengedni kezéből a gazdagnak ígérkező zsákmányt, ezért minden kockázatot hajlandó lett volna vállalni, de Zrínyi nélkül nem mehetett semmire. Feszült légkörben lezajlott haditanács után, február 8-án Pécs városát felgyujtották és a hadsereg még aznap megkezdte útját visszafelé.

Ismét különváltak; Hohenlohe Segesd felé tartott, hogy azt körülzárja, útjában elpusztítva a Pécs és Kaposvár közötti vidéket, Zrínyi pedig Babócsa és Berzencze felé fordulva, a Dráva mellékét dúlta fel. Zrínyi 11-én Babócsán volt; innen levelet írt a császári tanácshoz Grazba,[50] melyben beszámolt az eddigi eredményekről és sürgősen segitséget, fegyvert és katonaságot kért, hogy az elért eredményeket necsak biztosítani, hanem továbbfejleszteni is lehessen. Másnap Berzenczére ment. Babócsát és Berzenczét is megerősítette, ellátta katonasággal, és a várak védelmét Czinderire, illetve Kis Farkasra, kedvelt hajdukapitányaira bízta. Berzenczéről tovább sietett Segesdre, ahová 13-án érkezett meg.

Segesden a török őrség nagyon kicsiny volt, Hohenlohe mégsem tudta elfoglalni és a kb. 50 fönyi őrség csak Zrínyi megérkezésekor adta fel a várat. Zrínyi ide is őrséget helyezett Ősi vajda[51] parancsnoksága alatt. Ezzel bezárult a kör Kanizsa körül: délről és délkeletről Berzencze és Babócsa, keletről Segesd, délnyugatról pedig Ujzrínyivár fogta körül.

Az ismét egyesült sereg Berzenczére indult vissza, ahol 14-én megpihentek, február 15-én pedig visszatértek Ujzrínyivárba. Innen Hohenlohe tovább ment, Stájerországba.

Zrínyi boldogan és büszkén számolt be az elért eredményekről. Nyugodtan írhatta Csáky Istvánnak: „Én nem szintén haszontalanul töltettem el telet."[52] Joggal tarthatta hadjáratát a török felett aratott legnagyobb sikerek egyikének. Tervét, melyet kidolgozott, lényegében végrehajtotta: felégette és elfoglalta a déldunántúli török erődítményeket és ezzel körülfogta Kanizsa várát, mely ilyen helyzetben nem tarthatta magát sokáig. Elpusztította az eszéki hidat és ezzel meggátolta azt, hogy a nagyvezir a fenyegetett Dunántúlra erősítéseket küldjön. Feldúlta a Balatontól délre eső területeket és ezzel elérte azt, hogy ha a nagyvezir mégis kierőszakolja az átkelést a Dunántúlra, akkor ne találjon a maga számára hadtápbázist. Egyedül Pécs várát nem sikerült elfoglalnia, ezt is főként vezértársának, Hohenlohenak tehetetlensége miatt.

Zrínyi tehát ismét bebizonyította nagy hadvezéri tehetségét. Most már csak megfelelő hadseregre lett volna szüksége, hogy az eredménye-

49 *Markó:* i. m. 136—137. o.

50 *Markó:* 131—133. o. Másolata a Markó által említett helyeken kivül megtalálható: O. L. széki gr. Teleki nemzetség lt. Missilis oszt. 697. sz.

51 A vajda tiszti rang, körülbelül kapitánynak felel meg. Más forrás szerint Segesd kapitánya Petheő László lett. *(Berkeszi:* Zrinyi téli hadjárata. Sz. 1886. 253—259. o.

52 *Markó:* i. m. 137. o.

ket továbbfejlessze. Ő saját erejéből ezt a hadsereget nem teremthette elő, hiszen a téli hadjárat hatalmas összegeket emésztett fel. Az összeg, melyet a katonaság kiállítása, a felszerelés beszerzése, falvai pusztításai kitesznek, meghaladta az 50.000 tallért.[53] Zrínyi mindenfelé sürgette a segítséget, hogy elfoglalhassa Kanizsát, majd Pécset is, mielőtt a nagyvezir átkelne a Dráván. Ez kétségessé tette volna a török uralmát az egész Dunántúlon. Zrínyi nagyszerű hadjárata azonban más lehetőségeket is hordott magában. A török elleni harcnak ilyen szellemben való folytatása magában hordta az egész ország felszabadításának lehetőségét is. Ha tovább folytatják a harcot, ha a török birodalom és a magyarországi török várak közötti összeköttetés elvágását következetesen végigviszik a Duna, Tisza és a Maros vonalán, rövid idő alatt megdőlt volna a török uralma Magyarországon, mert az utánpótlási és összeköttetési vonalaiktól elvágott török helyőrségek sokáig nem tarthatták volna fent magukat. Zrínyi terve tehát további nagy győztes hadműveletek csíráit hordta magában és éppen ez az, ami kiemeli jelentőségét a török felett aratott többi győzelmekkel szemben. Igy kapcsolódott össze a rész az egésszel: a téli hadjárat, majd a Dunántúl felszabadulása az egész ország felszabadításával.

Magyarországon mindenki, még Zrínyi személyes ellenségeinek jelentős része is, az elért sikerek hatása alatt állott. Feszült figyelemmel fordult az egész ország a hadjárat felé. Az eredmények minden józan és becsületes embert meggyőztek arról, hogy a török hatalma leáldozóban van: itt az idő az erélyes fellépésre. Zrínyiben látta az ország a felszabadulás biztosítékát, mindenütt követelték a hadjárat folytatását, követelték, hogy a diadalmas hadvezér számára teremtsék elő terve folytatásához a szükséges feltételeket. Egyhangú volt már a közvélemény, hozzá kell fogni haladék nélkül a török kiűzéséhez és az új hadjáratot arra a hadvezérre kell bízni, aki az utóbbi években egyedül volt képes eredményeket elérni: Zrínyire.

Törökországban a hadjárat híre rémületet keltett. Joggal féltek attól, hogy Zrínyi nem áll meg az eddigi eredményeknél. A nagyvezir dühében kegyetlenül büntette meg a megvert török vezéreket és tiszteket. A tatár pasának fejét vette, bőrét szalmával tömve ki, a szultánhoz küldte. Felakasztatta a kihaját, a pécsi őrség tisztjei közül többet kivégeztetett és hasonlóval fenyegette a berzenczei, babócsai és segesdi tiszteket is azért, mert feladták az őrizetükre bízott várakat.[54] Különösen félt attól, hogy a téli hadjárat és várható következményei megingatják politikai és hatalmi helyzetét. Ezért kétszeres energiával igyekezett rendezni és friss erőkkel kiegészíteni megtépázott csapatait, hogy a nyár folyamán kiköszörülhesse a csorbát.

A bécsi udvari körök magatartása nem volt egyértelmű. Az udvar,

[53] Vitnyédi levele Dvornikovicshoz 1664. III. 24. *Vitnyédi* levelei II. 174. o. A tallér e korban Európában nagyon elterjedt nagyobb (ezüst) pénzegység volt.
[54] *Vitnyédi* levelei II. 171. o.

Zrinyi téli hadjárata 1664. I. 20-II. 15.

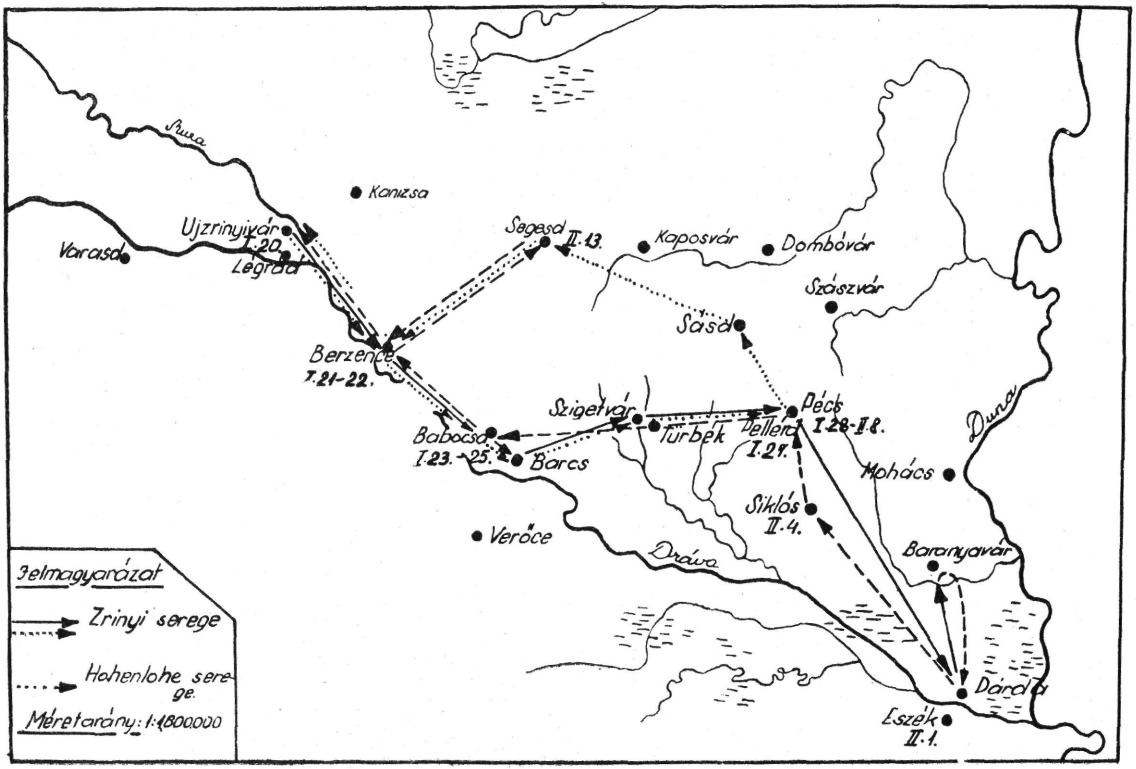

mint ismeretes, nem akarta a török elleni harcot, mert erejét nyugat felé kívánta összpontosítani. Hozzájárult ehhez az a bizalmatlanság, melyet Zrínyi ellen táplált. A téli hadjárat tehát semmiképpen sem volt az udvar inyére, mert a nagy sikerek nyomán a közvélemény egyre inkább követelte a török elleni harc folytatását, és Zrínyi népszerűsége roppantul megnőtt.

Mit tettek az udvari körök? Igyekeztek leértékelni a téli hadjárat jelentőségét. Azt hangoztatták az udvar megbízottai, hogy Zrinyi győzelmei nem nagyjelentőségűek, nem nagyon fontosak.[55] Gúnyolódtak Zrínyi felett. Azok, akik henyén nézték a török előnyomulását, akik a töröktől csak vereséget tudtak szenvedni, az elfoglalt várakat ököristállónak, vagy akolnak nevezték.[56] Fondorlatokat szőttek Zrinyi ellen és még jobban igyekeztek azon, hogy hadvezéri és emberi hitelét aláássák.

Persze mindez nem nyiltan, hanem csak a kulisszák mögött zajlott le. A hivatalos hangok a dícséret és az öröm ódái voltak. Hiszen nem lehetett a hősről tudomást nem venni, amikor egész Európa róla beszélt és őt dicsőítette, nem lehetett a téli hadjáratot hivatalosan elítélni és annak diadalmas hadvezérét megróni, elmarasztalni, amikor külföldről özönlött hozzá az elismerés. A pápa arany ereklyetartót küldött és hadi költségeire pénzsegélyt. A spanyol király az aranygyapjas renddel tüntette ki. XIV. Lajos francia király pairré[57] nevezte ki és 10.000 tallért ajándékozott neki. Az olasz és német fejedelmek pénzzel és kitüntetésekkel halmozták el. A bécsi udvar sem maradhatott el ezek mögött. A császár és kedvelt minisztere, Porcia herceg, hízelgő, kedveskedő leveleket írtak, melyekben megköszönték Zrínyinek a kivívott sikereket. Regensburgban nagy hálaadó ünnepi körmenetet rendeztek, melyen I. Lipót személyesen is résztvett, végül a császár hálája jeléül, a török felett aratott számos diadala jutalmául Zrínyinek birodalmi hercegi címet adományozott.

Mindez azonban nem kábította el Zrínyit. Ő nem fényes, de üres címekre vágyott, hanem gyors segítségre és támogatásra. Az összes kitüntetéseket a hercegi címmel együtt visszautasította és a császártól pénzt, katonát és fegyvert, valamint felhatalmazást kért arra, hogy hadjáratát folytathassa.

Ez azonban már nem volt az udvar szájaíze szerint. Hízelgő levelek, körmenet, hercegi cím — még csak hagyján; de harc a török ellen: ez már nem tetszett! Hiába sürgette Zrínyi a támogatást, hiába hangoztatta, hogy addig kell elfoglalni Kanizsát és Szigetvárt, amíg a nagyvezirt a hadi előkészületek kötik le. A császár és a haditanács húzta-halasztotta a döntést. A huza-vona azonban lassanként éppen olyan

55 *Marczali:* Regesták külföldi levéltárakból. Történelmi Tár 1881. 132. o.
56 *Vitnyédi levelei* II. 171—172. o.
57 A francia főnemesek címe. A francia polgári forradalom kitörésekor (1789) Franciaországnak 38 paire-je volt.

kellemetlenné vált, mint a nyílt állásfoglalás. Az udvar ekkor eldobta az álarcot és ismét valódi arcát mutatta meg.

A téli hadjárat sikerei után, melyben Zrínyi haditervének első részét ténylegesen már végrehajtotta és ez biztosítékot jelentett a terv második részének sikeres végrehajtására, mindenki azt hitte, hogy őt nevezik ki császári főverzérré. A reménykedők azonban csalódtak; a március közepén Regensburgban megtartott haditanács Montecuccolit bízta meg a fővezérlettel, akinek Zrínyit is alárendelték. Zrínyi tervét nem vetették el teljesen, hanem „beépítették" egy „nagyszabású" haditervbe. Ezt azonban úgy hajtották végre, hogy Zrínyi tevékenységét ne koronázhassa siker.

Montecuccoli kinevezése csapás volt a török elleni harc pártjára, csapás volt magára Zrínyire is. Montecuccoli nemcsak Zrínyi személyes ellensége volt, hanem hadvezéri tevékenységében is mindenekelőtt az udvar politikai célkitűzéseit tartotta szem előtt. Ez azután megmutatkozott az 1664. évi hadjárat kudarcaiban, majd a szégyenletes vasvári békében is.

A dicsőséges téli hadjárat eredményei tehát kiaknázatlanok maradtak és a török kiűzésének időpontja ismét halasztást nyert.

AZ ÁLLANDÓ HADSEREG, MINT A FEUDÁLIS REAKCIÓ TÁMASZA

Ottoheinz Rocholl

Hadtörténelmi adalék, különös tekintettel a 17. századra.

I.

A rendi monarciából az abszolutizmusba való átmenet, más szóval a feudális osztály leplezetlenebb diktatúrájába való átmenet idején maximális politikai centralizációra találunk, amelynek kifejezője egy átfogó hatósági szervezet és az állandó hadsereg.[1] Az egyik feltételezi a másikat: közvetlen haszonélvezőjük a monarchikus hatalom, amely azonban nem más, mint a feudális piramis csúcsa és az egész feudális osztály érdekeinek képviselője. Mindenesetre jó időbe telik, amíg a junkerek belátják, hogy csak a centralizáció a biztosíték arra, hogy az idejüket múlt feudális állapotokat továbbra is fenntarthassák. Igy ennek a centralizációnak a folyamata egyáltalán nem egyenes vonalban halad és még sokáig kísérik részben heves harcok az uralkodók és a rendek között. Végül is azonban a feudális urak elérték az alájuk rendelt katonák korlátlan kizsákmányolását és új, politikailag és gazdaságilag jövedelmező állásokat nyertek az igazgatásban és a hadseregben. Ezt a folyamatot az állandó hadseregnek a régi zsoldoshadseregből és különösen a tiszti rangoknak a zsoldostisztségekből való kifejlődésében akarjuk végigkísérni, emellett ezt a folyamatot lényegében a „katonaállamok közötti katonaállam",[2] Brandenburg-Poroszország viszonyain keresztül szemléltetni.

II.

A természeti gazdálkodásról a pénzgazdálkodásra való áttérés alaknázta a nemesség gazdasági helyzetét, a lovagi hadsereget felváltotta a polgárokból és szabad parasztokból álló gyalogság, amely először íjat, majd kézi tűzfegyvert használt.[3] A régi rendi harcos-kasztok helyére a

1 *Porsnyev:* Abszolutizmus, Nagy Szovjet Enciklopédia, Moszkva 1949, I. köt. 23. l.

2 *Mehring:* Historische Aufsätze zur preussisch-deutschen Geschichte (Történelmi tanulmányok a porosz-német történelemhez). Berlin 1946, 40. l.

3 *Engels:* Der Verfall des Feudalismus und das Aufkommen der Bourgeoisie (A feudalizmus hanyatlása és a burzsoázia feltörése), *Marx—Engels—Lenin—Stalin,* Zur deutsche Geschichte (A német történelemhez) c. műben, Berlin 1953. 1. köt. 165. s. köv. l.

munkamegosztás és az osztályelkülönülés során „olyan emberek" új „osztálya lépett, akik a háborúból és a háborúért éltek".[4] Emellett nem szabad szem elől téveszteni, hogy a zsoldosok céhének keletkezése és virágzása korában volt egy polgári-demokratikus vonása, mint a többi céheknek is, virágzásuk idején. Ez nem utolsósorban a „tisztségekben" jut igen világosan kifejezésre. Ez a polgári-demokratikus vonás azonban már nincs meg a harmincéves háború tömeges zsoldosseregeiben, amelyekből az állandó hadseregek közvetlenül származnak, amelyekben a „Gartbrüder" épp olyan kitűnően alkalmasak katonának, mint ahogy a junker jászollovasok (Krippenreiter) közül „született" tisztek kikerülnek.[5]

Milyen új hadseregformákat alakít hát ki a zsoldosok céhe és milyen volt eredetileg a vezetősége? Ebben a céhben a vezető az, akire „tisztséget" (Amt) ruháznak. Az első durvább megkülönböztetést a „tisztségviselők (Amtleute)[6] között magasabb és közönséges parancsnokolás (Befehl) szerint teszik,[7] végül pedig a „magasabb tisztségek" keletkeznek.[8] A zsoldosok parancsnokai azonban még nem alkotnak önmagában szorosan zárt csoportot, hanem részben magából a zsoldosok tömegéből nőnek ki. A tapasztalt zsoldosokat mindig meghallgatják a haditanácsban. Csak idővel jön létre a tisztségek hierarchikus rendje, és most hozzáfognak, hogy ezek hatásköreit elhatárolják és egymásmellé rendelés helyett most már egymás alá rendeljék őket.

1530 körül keletkezett egy mű, amelyet tisztségek könyvének (Ämterbuch) neveznek. Legrégibb fogalmazása a müncheni Állami Könyvtárban, egy ezzel közeli rokonságban álló Gothában található. Szerzőinek Heinrich Treusch von Putler és Conrat von Bemelberg lovagokat tekinthetjük.[9] A könyvet átdolgozták és az egész 16. században, sőt még később is nagy hatása volt. Jähns joggal nevezi a német katonai hierarchia tudományos alapjának.[10] Itt azt a fogalmazást vesszük alapul, amelyet az idősebb Reinhart, Solms grófja, mint második kötetet felvett katonai enciklopédiájába.[11] Ebben 24 hadi tisztség leírása van és a zsoldosok vezetőrétegének keletkezésére vonatkozólag fontos felvilágosításokat ad számunkra.

[4] *Engels:* Infantry (Gyalogság), The New American Cyclopaedia, 1860, IX. köt. 518. l.

[5] *Mehring:* id. h. 46. l.

[6] *Droysen:* Beiträge zur Geschichte des Militairwesens in Deutschland während der Epoche des 30 jährigen Krieges (Adalékok a hadügy történetéhez Németországban a harmincéves háború korszakában), Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte (Német kultúrtörténeti folyóirat), új folyam, Hannover 1875, 4. évf. 570. l.

[7] U. ott 548. l.

[8] U. ott 571. l.

[9] A tisztességek könyvére vonatkozólag lásd *Jähns*, Geschichte der Kriegswissenschaften (A haditudományok története), München és Leipzig 1889, 502—507. l.

[10] U. ott 502. l.

[11] Reinhart der Ältere Graf zu *Solms*, Beschreibung der vierundzwentzigsten Kriegsämpter (A huszonnégy hadi tisztség leírása), a „Kriegsbeschreibung" (Hadleírás) II. kötetében, Lich 1559.

Legfelül van a „legfőbb tábori kapitány" (Oberster Feldhauptmann). „Minden legfőbb tábori kapitány az egész tábort kormányozza és igazgatja, parancsokat ad minden ügyben, kivéve egyes dolgokat, amelyek más, alájarendelt magas tisztségek hatáskörébe tartoznak. Névszerint az alezredes, tábornagy, gyalogos-ezredes, tüzérségi parancsnok (Zeugmeister) és legfelsőbb élelmezési parancsnok (oberster Proviantmeister), de ha ezek az említettek tisztségüket nem jól látják el, a legfőbb tábori kapitány joga és kötelessége beavatkozni... Bár az említett egész igazgatás a legfőbb tábori kapitány alá tartozik, mégse változtasson a felsorolt tisztségek közül egyet se meg."[12]

Az ő hatáskörébe tartozik tehát a felügyelet a többi tisztségek felett. Neki „nem szabad megengednie, hogy egy magas vagy alacsony tisztség viselője a másik hatáskörébe avatkozzék és azt abban akadályozza, hanem mindegyiket hagynia kell, hogy parancsnoklását végezhesse."[13] Arra is felügyelnie kell, hogy mindenki rendesen lássa el tisztségét, máskülönben meg kell intenie, sőt meg is büntetnie az illetőt.[14]

Soronkövetkező tisztségként Solms a tábornagyot, mint „rohamzászlók ezredesét" említi.[15] „Oberster" csak azoknak a megjelölése, akiknek bizonyos feladatkörben intézkedési hatáskörük van. A továbbiakban ilyen „Oberster"-eket még mint tüzérségi parancsnokokat (Zeugmeister), tábori tömlöctartókat (Profos), élelmezési parancsnokokat (Proviantherr) és hasonlókat találunk.

További tisztségek a szekérvárparancsnok, szekérparancsnok, lovassági őrmester, lovassági szállásmester, zsoldos-szállásmester, zsoldos-parancsnok, zsoldos-őrmester, WEIBELS-WEIBEL, vezető, szállásmester, bordélymester (Hurenweibel), káplán, trombitás, felcser, írnok és hóhér. Ezek mellett a tisztségek mellett, amelyek nem alakultak ki tiszti rangokká, találunk olyan rangokat is, amelyekkel a későbbi katonai hierarchiában is találkozunk, itt azonban szintén csak egy-egy tisztséget jelentenek az éppen most említettek mellett.

A legfőbb tábori kapitány után a legfontosabb személy helyettese, az alezredes. Ő „képviseli, ha a táborban van, a legfőbb tábori kapitányt, és mindaz, amit ő így parancsol, cselekszik és elrendel, annyi, mintha azt a legfőbb maga parancsolta volna meg."[16] De tisztsége alá van rendelve a legfőbb tábori kapitányának, akinek minden esetben engedelmeskedni tartozik.

A legfőbb tábori kapitánynak ezenkívül vannak századosai és lovaskapitányai, akiknek ismét saját helyetteseik (hadnagyaik) vannak. A hadnagyok intézménye a lovasságnál régebbi. Solms nem helyesli, hogy a zsoldos-századosok mellé is adjanak hadnagyokat, mert azt hiszi, hogy

12 U. ott 14. l.
13 U. ott 23. l.
14 U. ott
15 U. ott 25. l.
16 U. ott 30. l.

ezek akkor elhanyagolnák szolgálatukat: „A századosok hadnagyokat akarnak tartani, ez is újítás, és ha tartanak, azáltal sok mindent elhanyalognak, amikor maguknak kellene, amint tartoznak, felvonulást és őrséget ellenőrizniök, ezt a hadnagyoknak parancsolják meg; ennek az oknak egy felettes nem engedhet."[17]

Eredetileg csak a nagy seregtest volt meg, amely zászlóaljakra és századokra oszlott. Az ezredek keletkezése későbbi időből való. Ezek abból a szükségességből jöttek létre, hogy nagyobb seregtesteket jobban lehessen vezetni. Solms példát is mond erre. Kifejti, hogy egy nagy hadseregben sok lovaskapitánynak vagy századosnak kell lennie, a hadvezérnek azonban bosszantó mindegyikkel külön értekeznie. Éppen így viszályt okozna, ha egy megbizatásra több századost küldenének ki és egyik sem akarna a másik alá tartozni. „Ezért jó, ha a hadúrnak az összes lovasok felett van egy ezredese, akinek parancsa alá az összes kapitányok vagy századosok tartoznak."[18]

Ezek a tisztségviselők szociális szempontból tekintve polgárokból és parasztokból, de nemesekből is állnak. Találunk köztük néhány polgári származású zsoldost, akik vagyonuk, de személyes bátorságuk révén is nevet és tekintélyt szereztek maguknak, de ugyanakkor találunk a zsoldosseregekben nagyszámú nemest is, akikkel megkülönböztetetten bánnak. Solms kifejezetten rámutat, amikor az ú. n. szakaszmesterek bevezetése ellen nyilatkozik, hogy egy századosnak, ha szakaszonként akarna hadműveleteket végezni, a szakasz élére „egy nemest, vagy ügyes zsoldost" kellene állítania, akinek a lovasok engedelmeskedni tartoznának.[19]

Azonkívül a nemesek a csatarend felállításakor olyan helyeket kaptak, ahol kitüntethették magukat. „Némely kapitányok a csatarendet nemesekkel akarják bezárni, míg egyesek ellene vannak, azt vélik, hogy a nemeseket csak legelől kell felállítani, ha van annyi nemes, hogy ez lehetséges; ha nem, jó lovas és jól felszerelt zsoldosokat kell venni... Ha vannak a kapitány alatt grófok és urak, ezeket állítsa a zászlós mellé, és ezt tiszteletreméltó rendjükre való tekintettel, ha azonban olyan sok gróf és úr van, hogy többen vannak, mint amennyi a zászlók fedezésére szükséges, azokat is az elülső tagba oszthatja, itt is becsülettel megállják helyüket."[20]

A tisztségviselőkre később megjelenik a „tiszt" (Offizier) elnevezés. Ez körülbelül 1500 óta mutatható ki, de udvari tisztviselőket hívnak így. Csak ennek a századnak a végére találjuk a katonai rangok megjelölé-

[17] U. ott 66. l.
[18] U. ott 48. l.
[19] U. ott 59. l.
[20] U. ott 60. l.

sére.[21] A század közepe táján használatba jön a „tábornok" (General) kifejezés is, először csak összetételekben. Az ezredes most olyan állást tölt be, amilyen a tömeges zsoldosseregek korára jellemző. Ezt közelebbről is meg kell szemlélnünk.

Az állandóan növekvő költséges hadseregek a katonai hierarchia súlypontját az ezredesre tolták el. Ez (kora-) kapitalista vállalkozóvá lett. Ez ténylegesen a céh kimúlását jelenti. A fejedelem, aki háborút akart viselni, egy vagy több ilyen vállalkozóhoz fordult és velük „kapitulációt" kötött. Ez kétoldalú szerződés volt, amelyben az ezredes kötelezte magát, hogy meghatározott időpontig felállít egy ezredet. A fejedelem ennek ellenében megígérte, hogy ezeket a csapatokat eltartja, és az ezredesnek rendelkezésére bocsátotta a toborzási pénzt, vagy, ami gyakoribb eset volt, az ezredes előlegezte azt. Az ezred belső ügyei az ezredesre tartoztak. Ő állította ki a kapitányokat, akiket gyakran megbízott a toborzással, és ő nevezte ki és bocsátotta el a többi tiszteket. Az egész hatalom az ő kezében volt, ő szerezte be a ruházatot is és ami még a felszereléshez tartozott. Ő volt az egyetlen személy, aki a fejedelemmel közvetlen összeköttetésben volt, de csupán szerződéses alapon. Ha a háború végetért, vagy a szerződés lejárt, a csapatok szétszéledtek és az ezredes más elfoglaltság után nézett.

Minthogy az ezredes lehetőleg sok pénzt akart keresni az üzleten, mindenféle csalás divatban volt. A kapitulációban pl. köteleznie kellett magát, hogy ezredét megszemlélteti, amely alkalommal csalás csalást követett. Vagy egyáltalán nem volt együtt a zsoldosok megállapodás szerinti létszáma, vagy azt lovászgyerekekkel és egyéb szekerésznéppel pótolták ki. A katonák közé bedugtak mindenkit, akit csak fel lehetett hajtani, hogy lehetőleg sok pénzt takaríthassanak meg a toborzáskor. Hogy ezt az összevert népet együtt tarthassák, drákói büntetéseket vezettek be. Ezeknek a kiszabása az ezredes kizárólagos hatáskörébe tartozott és ez a körülmény hatalmát minden, az ezredbe tartozó személy fölé emelte. A fejedelem hatalma az ezredesével szemben már azért is csekélyebb volt, mert rendszerint adósa volt neki. A régi zsoldoshadsereg a készpénzfizetés elve alapján állott. Ezt az elvet azonban hosszantartó háborúk és fokozódó pénzszűke idejében nem lehetett fenntartani. Ezért ez mindinkább helyet adott a beszállásolásos ellátás elvének, amely szerint a csapatokat a vidéken helyezték el és a katonák onnan annyit sarcoltak ki, amennyit csak lehetett. Amikor a csapatokat elbocsátották, az ezredes általában már megtöltötte erszényét, de a katonák és az alsóbbrangú tisztek nem láttak pénzt. Minden anyagi eszköz nélkül, saját felelősségükre vonultak tehát végig az országon és zsákmányoltak. A „gárda-

[21] *Helbing*: Das militärische Fremdwort des 16. Jahrhunderts (A katonai nyelv idegen szavai a 16. században), Zeitschrift für deutsche Wortforschung (Német szókutatási folyóirat), Strassburg 1912, 14. köt. 23 .l.

zsoldosok" (gardene Knechte) valóságos csapássá váltak és ezeket az állapotokat nem is lehet eléggé élénken elképzelni.[22]

Ezeknek a hadseregeknek a tisztjei gyakran nem sokkal jobb körülmények között voltak, mint a katonák. Ezredesüknek, aki őket tetszése szerint felvehette, vagy elbocsáthatta, teljesen ki voltak szolgáltatva. Ugyanazok a hadicikkelyek vonatkoztak rájuk, mint a zsoldosokra és azokhoz hasonlóan a legkegyetlenebb büntetések fenyegették őket is. Másrészt ők is lehetőleg nagy pénzkeresetre voltak rászorulva, hogy hamarosan elérhessék céljukat, azt, hogy maguk toborozhassanak ezredet. Igy tehát csak egyéni boldogulásukkal törődtek. Éppolyan ismeretlen volt közöttük a bajtársiasság, mint a hazafias érzés. Ma itt, holnap ott harcoltak. Legjobbjaik számára is alig volt más út az előbbrejutásra. Minthogy nem volt szabályozott előlépés, a magasabb állásokba leggyorsabban a szolgálat változtatása útján lehetett feljutni. Ennek a zürzavarnak a tetőpontját a harmincéves háború jelentette. De ez a háború a hanyatlás közepette mégis olyan formákat alakított ki, amelyek az állandó hadsereg rendszerére való áttérés szempontjából fontosakká lettek.

III.

Az abszolutizmus klasszikus hazájában, Franciaországban alakult ki legelőször egy szilárdabb hadseregszervezet, és ugyanez érvényes — ha más okokból is — Németalföldre. Mindkét ország hosszantartó háborúi arra vezettek, hogy az összetoborzott egységeket hosszabb időre együtt tartsák. E két ország példája hatott Németországra és különösen Brandenburgra.

Különös jelentősége van mindazonáltal Gusztáv Adolf és Wallenstein hadseregeinek. Kezdetben a svéd hadsereg — amely a felkelésre nyúlt vissza — nemzeti szempontból aránylag zárt volt és megbízható eszköznek bizonyult vezére kezében, aki egyúttal az uralkodó is volt. Ennyiben ez a sereg felette állott a Liga zsoldostömegeinek. Ez azonban nem sokáig maradt így, mert a svéd törzs gyorsan összeolvadt és feltöltésre szorult, amire ugyanaz a népség kínálkozott, amely mindig ott található, ahol remény van a győzelemre és a gazdag zsákmányra. A viszonylagos nemzeti zártság azonban nem is döntő abban, hogy a svéd hadsereg a szervezet szilárd formáit alakította ki, hanem itt is, mint Wallenstein hadseregénél, az a döntő, hogy mindkettő olyan alakulat volt, amely hosszabb időn át fennállott. Kutatásaink szempontjából Wallenstein hadserege a legjellegzetesebb, mert közveltenül a régi zsoldoshadsereg fentebb vázolt viszonyaiból keletkezett.

22 *Engels:* Die Mark (Brandenburg) *Marx—Engels—Lenin—Sztálin* id. h. 153. l.

Wallenstein elvben nem különbözött a régebbi ezredesektől, ő volt a pénzember, aki a császárnak hadsereget toborzott. Ez a hadsereg azonban az ő vezérlete alatt különleges politikai tényezővé lesz. Vezérének politikai céljai és hosszantartó együttmaradása az addig szokásosnál szilárdabb szervezési formák felvételére kényszerítik. Ezek a tisztek élesebb elkülönítését is megkívánták a többi katonáktól, sőt Wallenstein megkísérelte őket személyes céljai keresztülvitele érdekében szorosabban saját személyéhez fűzni, ami — mint ahogyan a legtöbb tisztnek a sorsdöntő órában való elpártolása bizonyítja — nem sikerült neki. Még Wallenstein hadserege sem ismer ugyan tiszteket az abszolutizmus korának állandó hadseregénél használatos értelemben, hanem akkoriban így nevezték mindazokat a sereghez tartozókat, akiket a szemleívek „első lapjára" — prima plana — jegyeztek fel. De a prima plana-ra feljegyzettek Wallensteinnél már meglehetősen szilárd csoportot képeztek. Ez a prima plana sorolta fel a kapitányt, hadnagyát, a zászlóst, az őrmestert, a tábori írnokot, a felcsert, a vezetőt, a szállástmestert, az őrmestereket (Gemeinwebel), kürtösöket és tizedeseket. Az ezredtörzs tisztjei közül a legjelentősebbek voltak: az ezredes, alezredes és az ezredesőrmester, a későbbi őrnagy. Ezekre már meglehetősen szilárd zsoldtételeket is találunk, amelyeket azonban annál inkább csökkentették, minél szilárdabban fogta kezébe a csapatokat Wallenstein. Ha egy gyalogsági ezredes 1625-ben még heti 500 forintot kapott (1.5 forint egyenlő 1 birodalmi tallérral), akkor 1629-ben már csak 300, 1634-ben pedig csak 125 forintot. A zsoldtételek fejlődését az alábbi táblázat szemlélteti:[23]

Gyalogság	1625	1629	1634
Ezredes	500 forint	300 forint	125 forint
Alezredes	150—200 „	120 „	30 „
Őrnagy	50—125 „	90 „	10 „
Kapitány (százados)	100 „	75 „	40 „
Hadnagy	35—50 „	22.5 „	15 „
Zászlós	25—30 „	18 „	12.5 „
Lovasság			
Ezredes	500 forint	300 forint	150 forint
Alezredes[24]	150 „	120 „	37.5 „
Őrnagy	125 „	—	—
Lovaskapitány	100 „	75 „	—

[23] *Löwe:* Die Organisation und Verwaltung der Wallensteinschen Heere (A Wallenstein-féle hadseregek szervezete és igazgatása), Freiburg és Leipzig 1895, 63—65. l.

[24] Az alezredes és őrnagy viszonylag alacsony tétele a kapitányéval szemben abban leli magyarázatát, hogy minden magasabbrangú tisztnek százada van, tehát pótlékként még kapitányi zsoldot is kap.

Hadnagy	40 „	30 „	—
Kornétás	26.5 „	22.5 „	—

Prima plana-lövészek: 110 forint,
prima plana-vértesek: 125 forint.

A wallensteini hadsereg ezredeseinek már nem volt meg az a hatalmuk, mint a régi zsoldoshadseregben. Egyrészt Wallensteinnek elegendő saját pénze volt és nem szorult rá, hogy a toborzási pénzt előlegezzék neki, tehát nem függött tőlük, hanem inkább azok őtőle. Meghagyta nekik a teljes fegyelmi hatáskört ezredeik felett, de már csak katonai előljárói voltak ezredeiknek és nem egyszerűen birtokosaik. Az ezred az ezredes halála esetén már nem szaladt szét, hanem egy másik ezredes keze alá adták. Másodszor azért is csökkent az egyes ezredesek hatalma, mert ebben a hadsereg-kötelékben igen sok ezred volt egyesítve. Hogy jobban lehessen őket tagolni és így részenként felhasználni, szükségessé vált egy tábornoki kar, amely a hadvezér és az ezredesek közé ékelődött be és ennyiben az utóbbiak önállóságát erősen korlátozta. A tábornoki kar hat rangfokozatra lett felosztva. A legalsó volt a *főhadiszállásmester*; a császári hadseregben 1600 óta már hét birtokosa volt ennek a rangfokozatnak. Felette volt a tábornok, az ezredes tábornagy, a lovassági tábornok, a tábornagy és az altábornagy.[25]

A szolgálatváltoztatás Wallenstein tisztjeinél is gyakori jelenség maradt, mert a rendszeres előléptetés még itt is ismeretlen volt.[26] Wallenstein hadseregének tisztjei között találunk még néhány olyan régi zsoldost, aki lassanként feljebb jutott, a tábornokok és ezredesek azonban majdnem kizárólag nemesek voltak.[27] Az abszolutizmus korának állandó hadserege azután egyszerűen a junkert tette meg tisztté, mint ahogyan azt a brandenburgi-porosz hadsereg keletkezése folyamán végigkövethetjük.

IV.

Brandenburgban a választófejedelmek aránylag csak későn alkalmaztak zsoldosokat. Az első zsoldosokat a városok kontingenseiben találjuk. Ezek zsoldosokat toboroztak, amit 1489-ben János választófejedelem is törvényesített.[28] A választófejedelem számára az erősségek létesítése folytán, amelyeket állandóan megszállva kellett tartani, előállott annak a szüksége, hogy zsoldosokat tartson. Nagyobb tömeget tartani belőlük igen sokba került volna. Ezen úgy segítettek, hogy egy ezredest évi javadal-

25 Az első gyalogsági tábornokot a svéd hadseregben találjuk. Baner 1630 óta viselte ezt a rangot. Lásd *Droysen* id. h. 571. l.
26 *Löwe:* id. h. 86. l.
27 U. ott.
28 *Jany:* Geschichte der Preussischen Armee bis zum Jahre 1807 (A porosz hadsereg története az 1807. évig), Berlin 1928, I. köt. 6. l.

mazással lekötöttek. Ezt meghatározott pénzösszegért arra kötelezték, hogy megállapított számú katona toborzását vállalja. További ezredeseket havi várakozási díjra alkalmaztak. Ezek rendszerint 5 tallért kaptak egy-egy lóra. Ha szükség volt a zsoldosokra, elő kellett őket állítani, máskülönben a szerződés a határidő lejártakor megszűnt és az ezredes a pénzt ellenszolgáltatás nélkül kereste meg.[29]

Amikor Brandenburgban nagyobb tömegű csapatokra volt szükség, akkor hanyatlott le leginkább a zsoldosság intézménye. A választófejedelem számára a viszonyok a rendeknek még töretlen hatalma következtében különösen nehezek voltak. Amikor 1609-ben a Jülich-clevei örökösödési viszály miatt nagyobbszámú csapatot kellett toborozni, a rendek elzárkóztak és a választófejedelemnek Dánia királyától kölcsönt kellett felvennie.[30] Csak amikor már magát Brandenburgot fenyegette a veszély, akkor egyeztek bele a rendek, hogy 1000 lovas toborzási pénzét vállalják és ezeket komoly baj esetén három hónapig tartják is.[31] Amikor 1620-ban ismét veszély fenyegetett, a rendek ismét beleegyeztek, hogy három hónapig csapatokat tartanak. 1620 május 1-én létrejött egy megegyezés, mely szerint „úgy találtatott, hogy az ország védelmét és megmentését nem lehet csupán az ország népére alapozni, hanem sokkal több szükséges, ezért elhatároztatik, hogy nem kevésbbé egy bizonyos számú lovas és gyalogos toborzott népet, mint rendes lovasokat és gyalogságot (amelyeket a városok küldenek) tartani fogják.[32] A lovagság 300 lovas tartását vállalta, a városok 1000 embert tartottak el. A rendek ezt a részvételüket az ország védelmében jól megfizettették maguknak. Részt kaptak a hadsereg vezetésében, a választófejedelem biztosai mellett saját szemlebiztosaik voltak, a csapatokat is kétszeresen eskették fel. Az ennek következetében rendezetlen parancsnoklás ennek a katonaságnak lehetővé tette a rendszeres fosztogatást.

Még nagyobb zürzavar keletkezett, amikor a választófejedelem 1635 július 29-én a prágai békéhez csatlakozott. Ennek a békének a határozatai szerint a választófejedelemnek csak az erősségekben volt szabad saját csapatokat tartania, a többit a császár vette át. Amikor 1637-ben ismét nagyobb hadikészület vált szükségessé, az új csapatokat egyszerre a választófejedelemre is és a császárra is fel kellett esketni.[33]

Ilyen állapotban voltak a brandenburgi csapatok, amikor Frigyes Vilmos választófejedelem vette át az uralmat. Az egész országot saját

29 U. ott 17. l.

30 Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg, herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften (Okmányok és ügyiratok Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem történetéhez, kiadja a Tudományos Akadémia), Berlin 1864. X. 19. l.

31 *Jany:* id. h. 45. l.

32 *Mylius:* Corpus Constitutionum Marchiacarum, Berlin és Halle, 1736, VI. 1, 88. sz

33 *Jany:* id. h. 82. l.

és idegen katonaság nyomasztotta, mert egyik sem tett semmi különbséget a lakossággal való bánásmódban. Még az ellenség elől való védelmet sem lehetett ezektől a csapatoktól elvárni. Amikor 1633-ban Wallenstein hadseregének egy része Berlint fenyegette, ezt írták: „Volckmann ezredes itt állott ugyan némi katonasággal, amelyet azonban csupán csak kiéheztetőnek lehetett nevezni."[34] Brandenburg első tábornoka, Klitzing, a rablást a legnagyobb arányokban űzte. Emellett mindegyiknek kevesebb katonája volt, mint amennyinek kellett volna lennie és a zsold különbözetét zsebrevágták.[35]

Berlin városának tanácsa az összes panaszokat összefoglalta egy panasziratban a választófejedelemhez. Pestis és egyéb nyomorúságok felsorolása után 1640-ben azt panaszolta, hogy „olyan sok tisztet kell eltartani, akik nagyszerűen élnek, anélkül, hogy meglenne az a legénységük, amelynek tényleg lennie kellene, és amelyért a zsoldot nagy összegekben húzzák, emellett a meglévő katonáknak és altiszteknek nyomorúságosan kell tengődniök, ezért megszöknek, vagy éhenvesznek. A választófejedelem lovasságának zabolátlansága olyan nagy, hogy egyetlen ló, tehén, ökör, vagy ember nincs előlük biztonságban."[36] Ebben az időben sok brandenburgi zsoldosvezér gazdagodott meg és vásárolt magának birtokot. A tartományt azonban nem védték meg, ezért az Németországnak a harmincéves háború által legsúlyosabban érintett részei közé tartozott. Ezek a rossz tapasztalatok megérttették Frigyes Vilmossal az összetoborzott népség hátrányait, új hadseregszervezet látszott szükségesnek, hogy a választófejedelemség állagát egyáltalán meg lehessen őrizni és az uralkodó hatalmát a rendekkel szemben meg lehessen szilárdítani. De állandó hadseregre az ő uralkodásának kezdetén még nem lehetett gondolni, annak még jóformán minden feltétele hiányzott. Az ország szegény volt és a katonaságot túlkapásai mindenütt gyűlöletessé tették. Igy a választófejedelem 1640-ben kétfelől is nehéz helyzetben volt, egyrészt a rendekkel, másrészt a csapatokkal szemben.

A rendek a hadsereg csökkentését követelték és a tisztekkel évek óta folyt a huzavona a nyári és a téli ellátás körül. A téli ellátás összege magasabb volt a nyárinál, mert nyáron háborúskodtak és a katonáknak ebben az évszakban az ellenség költségén kellett élniök. A rendek követelésére takarékossági okokból egész éven át a nyári zsold maradt érvényben. Emiatt súlyos nézeteltérések támadtak egyes ezredesekkel, mint Rochow és Goldacker, akik elbocsáttatásukat követelték, hogy a császár szolgálatába állhassanak. Kapitulációjukra hivatkoztak, amely-

34 Idézi *König*, Versuch einer Historischen Schilderung der Residenzstadt Berlin (Berlin székváros történeti leírásának kísérlete), Berlin 1792, I. köt. 221. l.

35 *Schrötter F.:* Die brandenburgisch-preussische Heeresverfassung (A brandenburgi-porosz hadsereg alkotmánya), Leipzig 1892, 110—111. l. Ezeknek a tiszteknek az erkölcseire jellemző drasztikus példát közöl *Mörner*, Märkische Kriegs-Obersten (Őrgrófsági hadiezredesek), Berlin 861.

36 Idézi *König:* id. h. 227. l.

ben egyetlen szó sem volt különböző zsoldokról és a császárra tett esküjüket emlegették fel. Nagy fáradság árán sikerült csak a választófejedelemnek ezredeiket újra kézbevenni. Mindkét tiszt átszökött a császár seregéhez. A következő évben a választófejedelem nagy csökkentést hajtott végre. Az egész lovasságot átengedte egy század kivételével a császárnak, a gyalogság megmaradt katonáiból három ezredet szervezett, amelyeket az erősségekbe szánt.[37] Ezt a kevés csapatot most ismét csak a választófejedelemre eskették fel. Az erősségek helyőrségeiből törzseket lehetett kivonni a csapatok újabb szaporításához. Ebben az időben azonban még nem lehetett állandó hadseregről beszélni.

A csapatok eltartásának kérdése volt a választófejedelem és a rendek közötti ellentétek sarkpontja. Itt az államhatalom birtoklásáról volt szó. A rendi ellenzék egyáltalán nem ismerte fel, hogy az új uralmi formába való átmenetre az egész feudális osztály érdekében van szükség. Még nem hajlott a politikai centralizáció elismerésére. Volt azonban több tényező, amely előtte is kedvessé tette az állandó hadsereget. Az ország katonai gyengesége nyilvánvaló volt; ha a lengyeleknek vagy svédeknek martalékul esett volna, a junkerek elvesztették volna jövedelmező pozicióikat. Az elnyomott parasztok ezenfelül az elmúlt nyugtalan időkben megtanulták a fegyverrel való bánást; ideje volt őket szükség esetén erőszakkal is újra a „velükszületett függőségbe" visszahozni. Végül arra is kellett gondolni, hogy hol lehetne a háború által deklasszált összes elemeket elhelyezni, amire a hadsereg kiválóan alkalmasnak látszott.[38]

Igy találkoztak mindkettőjük érdekei az 1653. évi hirhedt országgyűlési megegyezésben.[39] A rendek ebben kötelezték magukat, hogy 530.000 tallérnyi összeget adnak a csapatok eltartására. Ezt hét évre kellene elosztani. A választófejedelem ellenszolgáltatásul teljesen kiszolgáltatta a parasztokat a nemességnek. A megegyezés tehát világos helyzetet teremtett és garantálta a feudális társadalmi rend további fennállását. A megegyezés egyben biztosíték arra, hogy az új hatalmat az uralkodó kizárólag a feudális osztály érdekében gyakorolja és lemond arról, hogy más társadalmi erőkre is támaszkodjék. A nemesség minden szociális előjoga fennmaradt, a választófejedelem csak arra törekszik, hogy a nemességet politikailag annyira visszaszorítsa, amennyire az a politikai centralizációnak útjában állott, amely egyébként végül is az ő érdekében jött létre.

Egy évvel később még egy segédeszköze keletkezett a választófejedelemnek az állandó hadsereg felállításához az 1654. évi országgyűlési záróhatározatban. Ez arra kötelezte a rendeket, hogy a fejedelmeket a

[37] A járandóságok ügyében vívott harcokról és a rendekkel a csökkentésre vonatkozólag folytatott tárgyalásokról lásd: Urkunden und Aktenstücke, id. h. X., 1. rész. A csökkentésre vonatkozólag lásd még *Jany*, id. h. 99—100. l.

[38] *Mehring:* id. h. 44—45. l.

[39] Szövegét lásd *Mylius*, id. h. VI. 1. 118. sz.

csapatok eltartásában támogassák. Védelmi pénzt kellett fizetniök és ez ellen nem indíthattak pert az udvari tanácsnál vagy a kamarai bíróságnál. A döntő 180. §. így szólt: „Különösen pedig minden választófejedelem és minden rend alattvalói és polgárai tartoznak az egyik vagy másik birodalmi rend birtokában lévő szükséges erősségek, helységek és helyőrségek védelmére és fenntartására fejedelmüknek, uraiknak és felsőbbségüknek segítő járulékkal engedelmesen kezére járni."[40]

Mindezekhez járultak még az északi háború tapasztalatai. Az olivai béke után a választófejedelem — ami egészen új dolog volt — megtartotta serege egy részét és csak ettől fogva lehet állandó hadseregről beszélni.

V.

Az állandó hadsereg befelé biztosította a feudális urak hatalmát és hódításokat tett lehetővé a szomszédok kárára. Ahogyan az országban a parasztokat ki lehetett zsákmányolni, úgy lehetett a hadseregben a katonákat. A tiszti állások új, jövedelmező szinekurák voltak a nemesség számára, amely lassanként beletalált új szerepébe az abszolút államban. Mindenesetre még jókora időbe telik, amíg a zsoldoshadsereg maradványai teljesen idejüket múlják, vagy — ha az hasznosnak látszik a nemesi tisztek előtt — az új hadseregszervezetbe ügyesen beillesztik azokat. A beállott változás szemléltetésére hasznos lesz először egy jellemző tiszti kapitulációt megnézni Frigyes Vilmos korábbi időiből.

Caspar Pothausent, a testőrgárda alezredesét, 1646-ban „egy ötszáz muskétásból álló lovasszázad élére... kegyesen alkalmazzák és elfogadják."[41] Ő megígéri, hogy „a szükséges tiszteket, amint alább részletezve van, megszerzi és a következő augusztus hónap végére előállítja, nekik gondosan lelkükre köti, hogy mindegyik annyi közlegényt hozzon, amennyit csak tud és azokat a szemlére állítsa elő."

Ezután a négy század erőinek felsorolása következik egyenként. „Officierer des ersten Blades" (prima plana) tizenhat van, mégpedig egy kapitány, egy hadnagy, egy zászlós és három szakaszvezető, egy szállásmester, egy tizedes „a nemes ifjak közül", egy Capitain des armes, egy szemlei írnok, egy felcser, három dobos, egy sípos és egy tömlöctartó.

Ebben a korban Brandenburgban is még mindenki az első lapon szerepel, aki valamiféle funkciója révén kiemelkedik a zsoldosok tömegéből. Az, hogy kit tesznek egy ilyen funkcióba, még nem a választófejedelem ügye. Ez csupán azt várja el, hogy az alezredes igyekezzék ki-

40 *Meiern:* Regenspurgische Reishstags-Handlungen und Geschichte von den Jahren 1653 und 1654 (Regensburgi országgyűlések és az 1653—1654. évek története), Leipzig és Göttingen 1738—1740, II. köt. 136. l.

41 A kapitulációt nyomtatásban közli *Gansauge,* Das brandenburgisch-preussische Kriegswesen um die Jahre 1440, 1640 und 1740 (A brandenburgi-porosz hadügy az 1440, 1640, és 1740. évek táján), Berlin 1839, 4. melléklet.

próbált és megbízható embereket kapitányoknak és egyéb tiszteknek megszerezni.

További megegyezések határozzák meg a csapatok előállításának módját. Ha az alezredes nem tudja a megegyezés szerinti számot előállítani, a választófejedelem a hiányt helyőrségeiből pótolja ki. Pothausen jövőbeli feladata az lesz, hogy a századokat teljes létszámon tartsa és a fegyelemről és rendről gondoskodjék. „Ennek ellenében Mi beleegyeztünk, hogy amikor szemle lesz, neki minden munkétás közlegény után, akit Nekünk ténylegesen bemutat, hat birodalmi tallért kiutalunk és kifizettetünk." Az alezredesnek ezredesi ellátást (havi 400 tallért) biztosítanak. A többiek zsoldtételeit is megállapítják. A századok eltartására ugyanannyit szavaztak meg, mint amennyit más századok is kapnak. Végül „neki, az alezredesnek a hatáskörébe tartozik a bíráskodás a századnál, mint ahogy az német ezredeknél régtől fogva szokásos."

Ez a kapituláció nem különbözött lényegesen a Németországban általában szokásosaktól. Mint szerződés, ez képezte az alapját a kölcsönös jogoknak és kötelességeknek.

Ennek az állapotnak azonban abban a pillanatban meg kellett szünnie, amikor nagyobb csapattestekre volt szükség. Nagyobb kontingensek, amelyek hosszabb időre együtt maradtak, a csatamezőn együttesen tevékenykedtek, erősebb központi hatalmat tettek szükségessé. Itt is úgy volt, mint Wallenstein seregénél: az ezredesek számának növekedése csökkentette hatalmukat. A közös felső vezérlet érvényrejuttatása mellett sikerült a választófejedelemnek a szemle-rendszer szigorú kialakítása, jól működő igazgatás szervezése és ezáltal a hadsereg anyagi alapjának biztosítása útján személyes befolyását megnövelnie.

Svéd mintára 1656-ban hadicikkelyeket bocsátottak ki, amelyeknek illetékessége túlnyúlt egyetlen ezred keretein. Nem a brandenburgi hadsereg első hadicikkelyeiről volt ezúttal szó, de a választófejedelem tekintélye az ezredek előtt már annyira megszilárdult, hogy megtartásukat is keresztül tudja vinni.

Hogy ennek ellenére még mindig milyen viszonyok uralkodtak az ezredeknél, azt Eberhard Hoyer széljegyzetei (Annotationes) az egyes cikkelyekhez bizonyítják a legjobban.[42] Ezek a cikkelyek foglalkoztak minden vétséggel és szigorú büntetéseket helyeztek értük kilátásba, hogy legalább a legsúlyosabb visszaéléseket megszüntessék.

Igen részletesek voltak a szemlére vonatkozó előírások. Az ezredesek, lovaskapitányok és századosok minduntalan kénytelen voltak szemlére állni, ha nem akartak zendülők színében feltűnni, azaz életüket eljátszani.[43] Nem volt szabad egymásnak közlegényeket kölcsönadniok,

[42] *Völcker:* Corpus iuris militaris (A hadijog törvénykönyve), Frankfurt 1709, 541. és köv. l.
[43] U. ott 666. l.

hogy így magasabb létszámot mutathassanak ki, ami igen kedvelt eljárás volt. Ha ez mégis megesett, „az illetőt a hadbíróság gazembernek nyilvánítja és a táborból a hóhérlegények (Steckenknechte) kiutasítják."[44] Hoyer ehhez megjegyzi, hogy a szemlék alkalmával annyiféle csalás történt, hogy fel sem lehet mind sorolni. Egy „articulirte Instruction"-ra utal, amelynek „szem előtt tartása a császári és kath. uniói seregeknél" 1626-ban elő volt írva, a szemle megtartásának módjára vonatkozólag. Ez a régebbi keletű előírás ujjmutatásul szolgál azokra az állapotokra vonatkozólag, amelyek általában ekkor is uralkodtak.[45] A szemlét meglepetésszerűen kellett tartani, hogy a közlegények kölcsönös átengedését megakadályozzák. A szemlebiztosnak a közlegényhez intézett kérdéseit „gyakran változtatnia kell, majd más kérdések után megint az előzőt ismételnie, hogy lássa, a közlegény kitart-e válasza mellett." Nem szabad tűrnie, hogy egy tiszt feleljen a közlegény helyett, mert így gyakran ellepleződik a csalás. Ha több ezred van egy helyen, a szemlét mindegyikre ugyanazon a napon kell megtartani. Különösen arra kell ügyelni, hogy lovászfiúkat el ne fogadjanak katonák helyett.

Egyéb csalásokat a zsoldfizetéskor követtek el. Ezért annak a tisztnek, aki nagyobb zsoldot vagy több élelmezést követelt, mint amennyi katonája volt, rangját és életét kellett vesztenie. Hoyer azonban ehhez rezignáltan jegyzi meg: „Ha szigorúan eszerint a cikkely szerint járnának el, nemcsak sok kapitány, de nem kevés ezredes is életét vesztené vakmerősége miatt, hacsak az egész ezredtörzs nincs iránt uk teljes jóindulattal, minthogy soknak közülük gyakran kevés, vagy semmi összeköttetésük nincs a törzskariakkal, különösen, ami a hadbírósági személyeket illeti."[46]

Ez a hadijog nemcsak annyiban volt érvényes, amennyiben írásbafoglalták, hanem mindarra vonatkozólag is, amit később tettek közhírré. Ezzel a választófejedelem azt az akaratát nyilvánította, hogy korlátlanul szolgáltasson igazságot: „Mint ahogy Mi magunknak tartjuk fenn, hogy ezt a cikkely-okiratot tetszésünk szerint megváltoztassuk, kibővítsük vagy szűkítsük."[47]

Emellett a szigorú hadijog mellett még más intézkedésekhez is folyamodtak, hogy szorosabb hadseregszervezetet alapítsanak. Az északi háború folyamán kialakult az egységes fővezérlet és hadügyi kormányzat. Sparr táborszernagy 1658-ban tábornaggyá lett, miután már három évvel azelőtt ráruházták a fővezérletet. Ő lett ezáltal a legfelsőbb fórum az összes vezényleti, igazgatási és igazságszolgáltatási ügyekben. A titkos hadiiroda és a főhadbiztosság köteles volt rendelkezéseit elfogadni. A hadiiroda az 1665-ös hadikészülődések során átfogó jellegű hatósággá fej-

44 U. ott
45 U. ott.
46 U. ott 673. l.
47 *Mylius*, id. h. III. 1. 25. sz.

lődött. A hadbiztosság mint külön hatóság alakult ki azokból a biztosokból, akik régtől fogva a hadseregnél működtek. Amikor a háború után a csapatokat már nem bocsátották el teljes egészükben, a hadbiztosság is fennmaradt állandó hatóságként. A beszállásolás és adóztatás ügyeit intézte egységes alapelvek szerint. Később kerületi alosztályai alakultak ki és így a választófejedelem legátfogóbb és legfontosabb hatóságává lett. A hadiadó-igazgatás ezzel a rendek kezéből a választófejedelem hatóságaira szállott át. Amint így az állandó hadsereg létesítése révén nőtt a választófejedelem hatalma a rendek felett, ugyanígy növekedett a hatóságok szoros centralizációja folytán a hadsereg felett is.

VI.

Minden intézkedés közül a legdöntőbb azonban egy olyan tiszt rendszeresítése volt, aki csak a választófejedelemtől függött; ez hosszantartó harcba keveredett a régi ezredesek jogaival, amely harc igen változatosan folyt és Frigyes Vilmos uralkodása végéig sem dőlt még teljesen el. Mindenesetre már ő is lényeges dolgokat keresztülvitt.

Amíg az ezredes eredetileg saját tetszése szerint vette fel és bocsátotta el tisztjeit, Frigyes Vilmos azt követelte, hogy azok csak „ítélet és igazságszolgáltatás után" legyenek elbocsáthatók. Ezzel kimondta az önkényes elbocsátás korlátozását. A választófejedelem ezenkívül a tisztek beiktatására vonatkozó igényét is érvényesítette. Azt követelte, „hogy mindenkor derék és hadban tapasztalt, Irántunk is becsületes személyek kerüljenek a tiszti rangokba és az ezred fenntartása, valamint a Mi szolgálatunk is ezáltal minél jobban elláttassék."[48] Az „Irántunk is becsületes személyek" alatt azután 1672-ben azt értette, hogy ezek úgy viselkedjenek, „ahogy azt a Mi ezúttal kibocsátott rendeletünk, vagy amelyeket Mi ezután ki fogunk bocsátani, azt megkövetelik."[49] Végül is egy 1673-ban kibocsátott rendeletében azt követelte, hogy neki minden tisztet beiktatása előtt megnevezzenek.[50] Ezt a rendeletet mindazonáltal még nem minden esetben teljesítették.

A választófejedelem tekintélyének növekedése másból is világosan kiderül. Már 1657-ben azzal fenyegette meg a tiszteket, hogy a károkért, amelyeket ők vagy alárendeltjeik okoznak, felelősségre fogja vonni őket, de 1677-ben már arról adhatott ki „parancsot, hogy a tisztek az alájuk rendelt katonák kihágásaiért felelni kötelesek."[51]

[48] Idézi *Jany*, id. h. 206. l.

[49] Idézi *De L'Homme De Courbière*, Geschichte der Brandenburgisch-Preussischen Heeresverfassung (A brandenburgi-porosz hadseregszervezet története), Berlin 1852, 58. l.

[50] *Schrötter, R.:* Das preussische Offizierskorps unter dem ersten König von Preussen (A porosz tisztikar az első porosz király alatt), Forschungen zur Brandenburgisch—Preussischen Geschichte (Kutatások a brandenburgi-porosz történethez) c. kötetben, München és Leipzig 1913—14, 26—27. köt. FBPG 26, 430. l.

[51] *Lüning:* Corpus iuris militaris, Leipzig 1723, 858. és 873. l.

Az ezredes ítélkezési joga korlátozást szenvedett. Miután 1663-ban parancsot adott ki arról, hogy az ezredeseknek „nincs kegyelmezési, csak halálos ítélethozatali joguk",[52] 1687-ben részletes parancsa jelent meg, „hogy a bűnügyekben létrejött ügyiratokat a hadbírósági ítélettel együtt, a tábornok-hadbíróval való közlés előtt felülvizsgálat és fejedelmi jóváhagyás vagy enyhítés céljából be kell küldeni."[53]

Az ezredes ezzel mindinkább elvesztette régi funkcióit. Az új hadsereg kötelékében ugyanúgy egy rangot viselt, mint a többi tisztek. Az „ezredes" ranggá lett, amely függetlenné vált az ezred birtoklásától. A választófejedelem ezt a címet olyan személyeknek is megadta, akik az ezred kötelékén kívül állottak, így erősségek parancsnokainak és adjutánsoknak.[54] Az ezredesi rang, mint a többiek is, előlépés útján elérhetővé vált. Igy pl. 1660-ban egy alezredes ezredessé lett, azonban régi fizetése maradt meg azzal, hogy az első szabad ezredet meg fogja kapni.[55] Az ezredesek összességén belül 1684-ben rangsort állapítottak meg. Meghatározták, hogy „az ezredesek rangjukat állásuk elfoglalásának időrendje szerint viselik."[56] Ezzel az ezredeseket is beillesztették az általános rendszerbe. Hatalmuk még mindig nagy volt, de határozottan megrendült a választófejedelem javára.

Most már az összes tisztek pontos rangsora kialakult az állandó hadseregben. A század élén áll a kapitány, az ezredén az ezredes, az egész hadsereget a tábornok vezérli. Szervezeti követelmények mindegyikük számára egy helyettest tesznek szükségessé, a hadnagyot, alezredest és altábornagyot. A belső szolgálatra, különösen a gyakorlatokon való felügyelet céljaira, minden csoportban az őrmester, illetőleg ezredes-őrmester és tábornok-őrmester, későbbi nevén őrnagy, illetőleg főhadiszállásmester következik. Ezen a renden belül lehetővé válik a szabályszerű előmenetel, amely általában rangidő szerint történik. A tisztek gyakori szolgálatváltozásainak döntő oka ezzel megszűnt, az egyes egyéneket ez szorosabban kötötte a választófejedelemhez. A tisztek legnagyobb része legalul kezdte szolgálatát. Mégis azt lehet mondani — eltekintve egyes kivételektől, mint Derfflinger —, hogy a magasabb rangbeliek társadaldalmilag teljesen egységesek voltak. Legnagyobbrészt a nemességből származtak. A tisztnek abban az időben, amely még nem szabadult meg az előleg rendszerétől, ahhoz, hogy magasabb állásba kerüljön, saját anyagi eszközökkel kellett rendelkeznie. Ezt előteremteni általában csak a földbirtokos nemesek tudták. Ezek fiaiknak katonai előképzést is tudtak adni. A fiatal nemes számára lehetséges volt, hogy mint apród a választófejedelem udvarában, vagy egy tekintélyesebb tábornoknál szolgáljon.

52 *Mylius:* id. h. III. 1. 29. sz.
53 *Lüning:* id. h. 882. l.
54 *De L'Homme De Courbière,* id. h. 60. l.
55 *Schrötter F.:* id. h. 136. l.
56 *Lüning:* id. h. 881. l.

Mint önkéntes is megismerhette a francia és a németalföldi hadsereg mintaszerű intézményét. Aki azonban ilyen kiképzési lehetőségeket ki tudott használni, az gyorsan haladt előre és később a magasabb rangokra is jutott.

Frigyes Vilmos legtöbb tisztje belföldi származású volt, de azért sok idegen is megtalálta bodogulását hadseregében. A különböző iskolák hatása katonai felfogásukra nagyon világos volt. A francia követ, de Lumbre erről ezt írta 1655-ben Riesenburgból: „De a legnagyobb hiba az, hogy amint ezek az összes tisztek még nem elég jól ismerik egymást, és minthogy különféle iskolákból jöttek, állandóan eltérő véleményük is van, amelyet makacsul fenntartanak, ami akadályozza a fejedelem szándékait."[57] A választófejedelem maga is tudta, milyen sok függ a jó katonai előképzettségtől. Azt is tudta azonban, milyen jól bele tudná kapcsolni a tiszti pálya pontosan szabályozott előképzési rendszere az itt-ott még ellenkező nemességet az abszolút államba. Kolbergben ezért 1653-ban lovassági akadémiát állított fel. Hátsó-Pomeránia éppen akkor jutott az uralma alá, a hely kiválasztása tehát annyiban is kedvező volt, mert így a pomerániai nemességet az új uralomhoz köthette. A lovassági akadémia befolyását a hadseregre persze nem szabad túlbecsülni. A növendékek száma csekély volt; talán 60—70 nemes ifjú került oda 15—16 éves korában és maradt ott legfeljebb 2—3 évig. Lovaglást, vívást, valami kevés matematikát és franciát tanultak, s emellett mindabban művelték őket, ami a kor nézete szerint a lovastisztet jellemezte. De a növendékek itteni tartózkodásuk alatt nemcsak iskolások voltak, hanem egyidejűleg be is voltak osztva a schlabberndorfi ezred századaiba, ami a szigorú kiképzés eredményét kérdésessé tette.[58]

Tartósabb hatása volt a francia menekültek felvételének. Ezek nagy számban jöttek Brandenburgba és felvételükre 1686-ban két Grands-Mousquetairs-századot (muskétás) és egy Grenadiers à cheval-századot (lovasgránátos) állítottak fel. A muskétások mind a francia hadsereg azelőtti tisztjei voltak, a lovasgránátosoknak volt szakaszvezetőknek vagy altiszteknek kellett lenniök. Ez a szaporulat nagyon lényeges kiegészítést jelentett a magasabb parancsnoki állások számára. Huszonöt ilyen tiszt lett később tábornokká.[59] A menekültek befolyása politikailag és katonailag egyaránt igen jelentős volt, ment Európa legjobb hadseregéből jöttek és a belföldi nemesek ellen is ki lehetett őket játszani.

A menekültekkel honosodott meg a kadettek intézménye is Brandenburgban. A Varenne, Briquemault és Cournaud-ezrednél, illetőleg

[57] Urkunden und Actenstücke, id. h. II. 63. l.

[58] *Crousaz:* Geschichte des Preussischen Kadetten-Corps (A porosz kadétkar története), Berlin 1857, 29. l.

[59] *Schöning:* Des General-Feldmarschalls Dubislav Gneomar von Natzmer Leben und Kriegsthaten (D. G. von Natzmer tábornagy élete és haditettei), Berlin 1838, '56. skk. ll.

zászlóaljnál kadétszázadokat állítottak fel, amelyek a jövő tisztjeinek kiképzésére szolgáltak. Ezt azonban még semmiesetre sem lehet a későbbi kadétság intézményével azonosítani. Még nem volt meg a szabályozott kiképzés és mindenekelőtt: ezek a kadétok egyúttal még harcosok is voltak.

A választófejedelem az új intézményt nagyon célszerűnek találta. Ezért már 1688-ban a gárdánál is felállítottak egy századot, amely német nemesek felvételére volt szánva. A következő évben a lottumi ezrednél találunk egy ilyen századot. Kezdeményeiben tehát már Frigyes Vilmos alatt létrejött az az intézmény, amely később a tiszti pályára való jutást lényegében szabályozta. Ezekből a századokból a választófejedelemnek sokkal inkább kedvére való utánpótlás került ki, mint amilyen a régi zsoldosvezérekből fejlődhetett volna.

A hadseregszervezet általános megszilárdulásának a tisztek anyagi helyzetét is szilárdabb alapokra kellett helyeznie. Az ellátási rendelkezések, amelyek eddig a korok viszonyainak kedvezése és kedvezőtlensége folytán igen eltérőek voltak, most egységes alapelvek szerint, hosszú időre rendezést nyertek 1679-ben. Ezek szerint a tisztek a következő összegeket kapták havonta:

	Lovasság	Dragonyosok	Gyalogság[60]
Ezredes	80 tallér	76 tallér	73 tallér
Alezredes[61]	36 tallér	34 tallér	30 tallér
Őrnagy	28 tallér	25 tallér	20 tallér
Kapitány v. százados	50 tallér	40 tallér	32 tallér
Hadnagy	23 tallér	20 tallér	15 tallér
Zászlós	18 tallér	15 tallér	12 tallér

Ezekhez a tételekhez járultak még a szálláspénzek, amelyeket 1681-ben állapítottak meg, hacsak nem természetben adták a szállást.

A zsoldtételek természetesen csak nagyjából adnak megfelelő képet a tényleges jövedelemről, mert minden törzstiszt egyúttal századparancsnok is volt, tehát pótlólag századosi ellátmányt is kapott, azonkívül százada ellátásából is megtakaríthatott magának. A századgazdálkodásból elérhető bevételek kérdését most nem érintjük és megelégszünk az arra való utalással, hogy ez már ebben az időben is megvan, bár csak I. Frigyes Vilmos alatt válik azzá a zárt rendszerré, amelynek alakjában a szabadságolásokkal való összefüggésében megjelenik. Ez a korai századgazdálkodás azonban a számadásellenőrzés nemlétének idejében csak egyik forrása volt a jogtalan vagyonszerzésnek és annyira megfelelt az általá-

[60] *Mylius:* id. h. III. 1., 51. sz.
[61] Lásd a 24. sz. jegyzetet.

nos felfogásnak, hogy akkoriban aligha emelt volna bárki is ez ellen olyan kifogást, mint az 1808-as reformerek, akik a feudalizmus összeomlása után joggal fordultak egy ilyen, a rendezett hadseregigazgatáson belül fennálló rablási és csalási rendszer ellen.

A tábornokok számára nem voltak tételek megállapítva. Ezeknek is megvolt az ezredük, amelyből jövedelmet húztak, ezenkívül azonban esetről-esetre igen tekintélyes külön kiutalásokat kaptak a választófejedelemtől. A fiatalabb tisztek keveset kaptak, megvolt azonban a bizonyosságuk, hogy szintén szinekúrához jutnak, ha százados kapnak.

Igy alakított ki a választófejedelem a harmincéves háború zsoldostömeghadseregéből olyan állandó hadsereget, amely a politikai centralizáció megbízható eszköze volt, amennyire azt korának viszonyai, elsősorban az abszolút államba még nem teljesen beleilleszkedett nemesi ellenzék, engedték. Az ezredek „államosítása" — amint a régi zsoldosparadicsom megszüntetésének folyamatát nevezhetjük — az első porosz király alatt jutott el a befejezésig, amely azután I. Frigyes Vilmos számára lehetővé tette, hogy a hadsereget tegye meg az állam középpontjának és szükségleteinek minden más szükségletet alárendeljen.

VII.

Bármilyen tehetségtelen volt is az első porosz király és bármily sok pénzt pazarolt el pompázatos udvartartására, és bármennyire is függött másrészt a birtokos nemesi udvari kamarillától és külföldi támogatóitól, azt mégis felismerte, hogy milyen fontos az állandó hadsereg intézménye az új királyság számára. A négy millió tallérra emelkedett állami bevételekből 2 és fél milliót a hadseregre fordítottak.[62] Ez azért nem meglepő, mert a junkerek most egyre jobban belátták az új uralomforma előnyeit, különösen azért, mert a politikai centralizáció, amelynek különleges kifejezése a királyság volt, számukra olyan korlátlan nemesi eldorádót teremtett.

A brandenburgi-porosz állam hadserege már rendelkezett haditapasztalatokkal. Svédek és franciák ellen harcolt már, most Európa minden csataterén küzdött — méghozzá Jenő herceg és Marlborough, koruk legnevesebb hadvezérei alatt. Persze nem nemzeti érdekekért harcolt, hanem többnyire idegen dinasztiáknak adták bérbe, hogy uralkodója pazarló udvartartását fenntarthassa. Gyakran nem is saját zárt kötelékében harcolt, mint pl. a németalföldi segédhadtest 1688-ban; ugyanannak az ezrednek egyes részei más-más harctereken állottak. A hosszantartó háborúk folytán az egyszer felállított ezredek mind fenn is maradtak, már egyet sem oszlattak fel teljesen, hanem törzseik minden csökkentés után

62 *Mehring:* id. h. 49. l.

is, amelyek a hadjáratokra következtek, megmaradtak. Az obsitos katonákat már nem engedték más szolgálatba állni, hanem igyekeztek őket letelepíteni, hogy mindig rendelkezésre álljon egy tapasztalt haditartalék. Ugyanígy megkísérelték a tiszteknek a szolgálatban való megtartását is. Ezek közül a létszámfelettieket „reformált tisztek"-nek nevezik. Ezek kis fizetést húztak és újabb csapatnövelések esetén azonnal újra rendelkezésre állottak. A ryswiczki béke után újabb csökkentés során elsősorban azokat a tiszteket bocsátották el, akiknek saját vagyonuk volt. A további elbocsátások a szolgálatban való magatartásnak megfelelően történtek. Az összes ezredparancsnokok beszámoltak tisztjeikről. „Hogy mely tiszteket kell ennél a csökkentésnél megtartani vagy elbocsátani, azt Nekünk kötelességszerűen elő kell adnotok és ezzel kapcsolatban jelentenetek, milyen sokáig szolgáltak és hol születtek?"[63] Igy a csökkentés egyúttal megbízhatóság szempontjából való kiválogatást is jelentett.

Most a fővezérlet is állandó funkcióhoz jutott. A tábornagy kezében volt, akinek egyúttal a hadsereg igazgatása feletti felügyelet is kötelessége volt. A tulajdonképpeni igazgatási feladatokra a tábornok-hadbiztos állott mellette. Ennek az állása az első király alatt nagy jelentőségre tett szert. A tulajdonképpeni igazgatás mellett az ő feladata volt a hadsereg fenntartásához szükséges anyagiak előteremtése is. A tábornok-hadbiztosság maradandó hatósággá és az ország igazgatásának legfontosabb szervévé fejlődött tovább és 1712-ben kollegiális szervezetet kapott. A tábornagy ezzel szemben a következő években elvesztette „hivatalát" és a legmagasabb tábornoki ranggá lett, különösen azért, mert a későbbi király sajátmaga tábornagya akart lenni. A Frigyes Vilmos által létrehozott titkos haditanács most jutott legnagyobb jelentőséghez. Benne egyesült a tábornagy és a tábornok-hadbiztos a többi tábornokkal közös tanácskozásokra. A király elnökölt. 1703 óta a trónörökös is tagja volt, akinek szava katonai ügyekben mindig többet nyomott a latban. Itt adták elő és itt döntötték el a hadsereg minden ügyét.

A hadsereg kiegészítése bizonyos normák szerint történt. Tekintettel azokra a követelményekre, amelyeket a hosszantartó háborúk a katonákkal szemben támasztottak, nem lehetett már a szabad toborzásra hagyatkozni. Ehhez járult az is, hogy a szükséges kiegészítést ezen a módon már nem is lehetett egykönnyen biztosítani és mindenekelőtt nagy költségekkel is járt, ami szükségessé tette, hogy a hadsereget lehetőleg az országból rekrutálják. Szokásban volt az ezredek részére toborzóhelyeket kijelölni, ahol kiegészítésükről gondoskodtak. A toborzás megkönnyítése céljából egy 1693-ból való rendelet előírta a hatóság közreműködését.[64] Min-

[63] Idézi *Kopka von Lossow*, Geschichte des Grenadier-Regiments König Friedrich I. (Az I. Frigyes király-gránátosezred története), Berlin 1889, I. köt. 130. l.

[64] *Mylius:* id. h. III. 1. 70. sz.

den ezrednek be kellett jelentenie a szükségletét a tábornok-hadbiztosságon, amely azután a kiállítandó katonák számát a kerületek között felosztotta. A rendelet a helyi hatóságokra bízta, hogy előírt részüket maguk teremtsék elő és adják át a toborzótiszteknek. A következő időkben visszatértek ugyan a tisztán tiszti toborzáshoz is, de ez a szükséglet már semmiképpen sem tudta fedezni. Az ezredek jobban is szerették a vidéken való állítást, már azért is, mert lényegesen olcsóbb volt és a junkereket is megszabadította minden „renitens" elemtől. A katonaszedéskor és toborzáskor gyakoriak voltak az erőszakosságok, ezért a szökevények száma is gyorsan növekedett.

VIII.

Frigyes uralma alatt az ezredek „államosítása" befejeződött. Amikor 1689-ben a kapitulációkat megújították, azt követelte, hogy „ha a jövőben a tiszteknél üresedések adódnak a legmagasabbtól a zászlósig, Nekünk ezt, mielőtt az állások újra betöltésre kerülnének, haladéktalanul jelentsék".[65] Az ezredes kinevezési joga puszta javaslattételi joggá változott. Javaslattételekor részletesen be kellett számolnia a városmányosok tulajdonságairól, szolgálati buzgalmáról is viszonyairól.[66] Még mindig előfordult ugyan, hogy ennek ellenére az ezredes iktatott be tiszteket, de ezek az esetek egyre ritkultak. Az ezredes önkénye az alája rendelt tisztekkel szemben megszünt. Az ezred belső viszonyai — amihez az ellátmányok felosztása is hozzátartozik — annak továbbra is saját kizárólagos hatáskörébe tartoztak, de az igazságszolgáltatást tovább korlátozták. Az ítéleteket kihirdetés és végrehajtás előtt már régebbi idő óta az ügyiratokkal együtt be kell küldeni. Ha ezután egy tiszt valamit elkövetett, az eredes nem bocsáthatta el egyszerűen, hanem csak a szolgálattól függeszthette fel és jelentést kellett tennie.[67]

Az előléptetés mindig szabályosabbá vált. Általában a szolgálati idő alapján történt. Csak a legmagasabbrangú tisztekre vonatkozólag akarta Frigyes a szolgálati időre való tekintet nélküli előléptetés lehetőségét magának fenntartani. Ennek megfelelően 1695-ben rendeletet bocsátott ki, „hogy Mi a jövőben hadseregünknél, lovas és gyalogos ezredeinknél (még pedig az ezredesi rangtól a legmagasabb alkalmazásig) semmiféle rangidőhöz vagy korhoz kötve ne legyünk tábornokaink kinevezésében vagy előléptetésében, hanem ebben mindenképpen szabad kezet tartunk fenn és a Mi tábornokaink és egyéb tisztjeink érdemei, minősége és más meggondolások alapján is azokat időnként elő akarjuk léptetni és fel-

[65] Urkundliche Beiträge und Forschungen zur Geschichte des Preussischen Heeres (Okmányszerű adalékok és kutatások a porosz hadsereg történetéhez), Berlin 1903. 8. füz. 24. l.
[66] *Kopka von Lossow*, id. h. 6. melléklet.
[67] U. ott.

jebbvinni, ahogy Nekünk őket előléptetni a legkegyelmesebben tetszik és ahogy az Nekünk a legjobban megfelel."[68]

A szigorúan rangsor szerinti előléptetés a tisztek összessége számára biztosította, hogy mindegyikük előlép, kegyektől vagy rosszindulattól függetlenül. Mostantól kezdve az is érvénybelépett, hogy a törzstisztek aszerint az idő szerint nyerjék el rangjukat, amelyben őrnaggyá léptek elő.[69]

A sok hadjárat az előléptetésekre előnyös volt. Egyes ezredrészek elkülönítetten való működése nagyobb számú tisztet kívánt meg. A századokhoz második hadnagyot is adtak, az ezredparancsnokok testőrszázadainál a törzskapitány új rangja keletkezett. Az olyan ezredeknél, amelyeknek parancsnoka tábornok volt, egy második ezredest rendszeresítettek. Mindenekelőtt a törzstisztek száma növekedett, ami szintén a hadjáratok szükségleteivel lehet megmagyarázni. Minthogy minden törzstiszt megtartotta a századát a vele kapcsolatos bevételek miatt, ezek számának növekedése rosszabb helyzetet teremtett az alantas tisztek számára. Minthogy minden ezrednél meg voltak állapítva az ellátási összegek tételei, sok tiszt alacsonyabb ellátást élvezett, mint amely állásának megfelelt volna. Néha a századok vezetése olyan tisztek kezében volt, akik más helyen, pl. az udvarnál tényked tek.[70]

Az előléptetést, amelyet most kizárólag az uralkodó gyakorolt, sokszor megadták az ezredek tényleges szükséglete nélkül is, az illető személy kitüntetése céljából. Ezzel a rangok elvesztették az utolsó maradványát is régi tisztség-jellegüknek, amelyből keletkeztek. Gyakran az is szokásban volt, hogy a szolgálattól megválónak magasabb rangot adományoztak.

A gárdatiszteknek még volt bizonyos elsőbbségük. Róluk kimondták, hogy „ők a gárdaszolgálatot qua tales, azaz abban a rangban, amelyben vannak, a hadseregben azonban a magasabb címnek megfelelően lássák el, és ha pl. egy őrnagynak a legfiatalabb alezredesi rangja van, az maradjon is úgy, amíg magasabb címet kap; így azok, akik ezután lesznek alezredessé, hogy ő ezt a címet tényleg megkapta, utána következnek és így tovább."[71] A gárdatiszteket egyébként nem határolták el olyan erősen a többiektől, mint később. A király pl. 1704-ben elrendelte, hogy a polgári származású tisztek a gárdánál előléptetéskor ne kerüljenek hátrányba a nemesi származásúakkal szemben.

Nagyon nehéz a polgári származású tisztek számarányáról pontos adatokat szerezni. A jegyzékekben gyakran hiányzik a nemesi előnév. Kétségkívül elnézőbb volt az eljárás az állandó hadsereg kezdeti időszaká-

[68] *Lüning*, id. h. 894. l.
[69] *Schrötter R.*, id. h. FBPG 27, 148. l.
[70] *Kopka von Lossow*, id. h. 184 l.
[71] Idézi *De L'Homme De Courbière*, id. h. 76. l.

ban, mint később. Tévedés volna azonban az előbb idézett rendelet túlbecsülése is. A tisztek legnagyobb része a nemességből származott. Ha a polgári származásúak aránya időnként valamit emelkedett is, ez csak azért volt, mert a háborúk sok tisztet fogyasztottak el és a nemesség maga nem tudott pótlásukról gondoskodni. Ugyanebben az időben ugyanis a francia menekültek száma is csökkent, ami ugyancsak hiányokat okozott.

Schrötter közöl néhány számadatot, amelyek a polgári származásúak számarányát szemléltetik. Adatait ezredlistákból vette. A Dönhoff-gyalogezredben 1691-ben 30 nemes és 4 polgári tiszt volt, 1713-ban azonban csak 26 nemes és 10 polgári. Az Alt—Dohna-ezrednél az arány 1694-ben 20 : 4, 1713-ban 18 : 16, a Prinz Christian Ludwig-ezrednél 1710-ben 30 : 12, ezzel szemben a Kronprinz-gyalogezrednél 1690-ben 24 : 1, 1709-ben 30 : 2, a lovas testőrezredeknél 1691-ben 19 : 5, és 1707-ben 17 : 2.[72] Tekintetbe kell azonban venni, hogy a polgári származású tisztek sokszor nem az ezred tábori, hanem helyőrségi zászlóaljában voltak. Az Alt—Dohna-ezrednél 1694-ben és 1697-ben minden polgári származású tiszt a helyőrségi zászlóaljban volt. Éppen ennek az ezrednek a története, amely a spanyol örökösödési háborúban nagy veszteségeket szenvedett, mutatja, hogy tisztán ezek a vesztségek okozták a polgári származású tisztek számának aránylag nagy megnövekedését. Összesen ugyanis ennek az ezrednek is alapításától, 1629-től 1713-ig csak 40 polgári származású tisztje volt az egész 228-ból.[73]

Különleges helyzete volt a tüzérségnek, amely csak Frigyes alatt nyerte tulajdonképpeni modern szervezetét. Jókora időbe telt, amíg ennél a fegyvernemnél a régi céh-alkotmány maradványai kiküszöbölődtek. Amikor Sparr 1651-ben táborszernaggyá lett, még mérgezett porokat, rakétanyilakat, mérgezett golyókat és üveg-gránátokat kellett kivonnia a használából, amelyek akkoriban a tüzérségnél még divatban voltak. Frigyes idejében a tüzérséget századokra osztották és megtörték azt a különös becsvágyát, hogy lehetőleg különféle kalíberű fegyverei legyenek. A tüzérség régi céhmesterei csak most válnak tulajdonképpen tisztekké. A haditechnika haladása ennek a fegyvernemnek jó kiépítését követelte meg és az 1704-ből való tüzérségi szabályzat adta meg neki szilárd szervezetét.

A tüzérségnél a tisztek legnagyobb része polgári származású volt. 1700-tól 1713-ig csak hat nemesi tisztje volt — ezek közül is némelyik csak legújabban nemesi rangra emelve — 68 polgári származásúval szemben.[74] A tüzértisztnek mesterséget kellett tanulnia és ez nem volt összeegyeztethető a nemesség rendi felfogásával. Kiképzéséhez sok elmé-

[72] *Schrötter R.*, id. h. 105. l.
[73] A *Kopka von Lossow* által közölt ezredlisták nyomán.
[74] *Schrötter R.*, id. h. 105. l.

leti ismeretre is szüksége volt, amelyeknek elsajátítására a nemes többnyire túlságosan lusta volt. A tüzértiszteket ebben az időben igen nagyra becsülték. Hogy ezt a fontos fegyvernemet kiemeljék, egy időre rögtön a gárdacsapatok utáni helyet kapta a rangsorban.[75] Ezzel a tüzérség hatalmasat lépett előre az 50 évvel azelőtti időhöz képest, amikor még ezt mondták: „A tüzérség puszta neve olyan gyűlöletes az emberek előtt, hogy mindenki szétszalad, amint róluk van szó és ezért a zsoldosoknak más néven adattam fegyvereket és úgy vonultattam el őket."[76]

Kimondhatjuk tehát, hogy a tisztek — az említett kevés kivételtől eltekintve — majdnem kizárólag a belföldi nemességből származtak, tehát a nemesség felfogása volt az ő felfogásuk is. A rendi becsület, amely a nemeseket az egyéb néptől elválasztotta, a tiszti becsületben alakult ki a legmerevebben. Ez különösen világosan nyilvánul meg a párbajok megítélésében. A törvény értelmében a párbaj tilos volt és testi, valamint halálbüntetéssel üldözték. Minthogy azonban a párbaj az érvényben lévő rendi szemlélet szerint a becsület védelmének egyetlen eszköze volt, a gyakorlatban enyhébben ítélték meg. A párbajozót csak akkor kezelték szigorúan, ha ellenfelét megölte. A tisztek nagyon is érezték a válságot, amelybe kerültek, ha a király parancsait tisztelni és becsületüket védeni kívánták, de feltétlenül az utóbbinak adták az elsőbbséget. A muskétások parancsnoka, Christian von Dohne gróf, találóan jegyezte meg: „Ilyen ez a szerencsétlen és bizarr szokás, amely az úriembert vagy tisztet az elé az alternatíva elé állítja, hogy fejvesztésnek tegye ki magát, ha megsérti a fejedelem tilalmát, vagy hogy elveszítse azt ami a világon a legdrágább neki, a becsületét."[77]

Az ekszkluzív rendi és tiszti becsület kifejezésre jut az 1701-ben kiadott szigorú nősülési rendeletekben is, amelyeket 1709-ben az alsóbbrangú tisztekre, kapitányig bezárólag, kiterjesztettek.[78] Más rendeletek az adósságcsinálás ellen irányultak. Ez ennek ellenére gyakran előfordult, mert a tisztek az őrszolgálat örökös egyformasága mellett szabadidejüket szívesen töltötték szerencsejátékokkal, miközben bőségesen ittak is.

Az állandó hadseregben tehát a szolgálat meglehetős szigorú követelményeket állított fel mostanában. Ezeknek a követelményeknek való megfelelésre egy a nép többi részétől elkülönített, különleges nevelésnek kellett előkészítést nyujtania. A hosszas szolgálat altisztekkel együtt — nyers és műveletlen emberekkel, amint az instrukciók mondják — mindinkább tilossá vált. A nemes ember a megfelelő rendi nevelést a kadé-

[75] *Schöning:* Historisch-biographische Nachrichten zur Geschichte der Brandenburgisch-Preussischen Artillerie (Történelmi-életrajzi híradások a brandenburgi-porosz tüzérség történetéhez), Berlin 1840, I. köt. 182. l.

[76] Dessaui János György herceg helytartó beszámolója 1659-ből, idézi *Schöning*, id. h. 68. l.

[77] Idézi *Schrötter R.*, id. h. 121. l.

[78] *Mylius*, id. h. III. l. 94. sz.

toknál találta meg. Ezek közé csak nemeseket vettek fel. Már *ennek* a királynak leghőbb szándéka volt, „hogy nemesi származásúak, különösen a vagyontalanok fiai a Mi országainkból, olyan századba kerüljenek, ahol hadi és egyéb gyakorlatokban szabadon oktassák őket és legközelebb, kvalifikációjuk alkalmával az ezredekhez vétessenek mint fő- és altisztek alkalmazásba".[79] A kadétnevelés ezáltal a szegény nemesség fiainak ingyenes, tisztté való kiképzését biztosította. Frigyes Vilmos választófejedelem kadétjaival szemben, akik még félig iskolások, félig harcosok voltak, most már a kadétokat nem vitték a harcba. Kiképezték őket a haditudományban, matematikában, franciában, emellett táncolni és vívni is tanultak. Ugyanakkor katonai szolgálatot is teljesítettek a helységben állomásozó csapatnál. Berlinben 1701-ben kadétakadémiát létesítettek, 1703-ban egy másodikat Kolbergben. 1710-ben még Magdeburgban találunk egy kadétszázadot. A kadétok száma azonban még mindig alacsony volt. A tiszti pályára lépés egyéb lehetőségeként ezért továbbra is megmaradt az apródi szolgálat vagy a közvetlen belépés a hadseregbe.

Világosan kitűnik, hogy az ilyen nevelésben részesült nemes a hadsereget és az egész abszolút államot mint legsajátabb ügyét tekintette, különösen azért, mert itt minden biztosítékot megtalált gazdasági helyzetének további fenntartására.

IX.

A hadsereg szervezete, mint minden más állami intézmény is, a társadalmi viszonyok változásaitól függ. Ha Poroszország csak a 18. században lett is a tulajdonképpeni katonaállammá, mégis látható, milyen világosan és következetesen fejlesztette ki már a korai abszolutizmus az állandó hadsereget, mint leghatásosabb eszközét. Látható, hogy kész volt azt mindenre való tekintet nélkül be is vetni az uralkodó osztály érdekében. Az abszolutizmus állandó hadserege leépítette a régi zsoldoshadsereg polgári-demokratikus hagyományait, azét a hadseregét, amely a lovagi hadseregeket felváltotta, de ugyanígy kiküszöbölte a zsoldos tömeghadseregek rablókapitalista kinövéseit is. Jellemző rá nemesi származású tisztikara, vagyis az, hogy felülről lefelé van átszervezve. Ez magyarázza meg azt is, miért volt aránylag kevés szó a fenti fejtegetésekben a katonákról. Ugyanazt a viszonyt találjuk a hadseregben tiszt és katona között, mint a vidéken a junker és a parasztok között. A feudális reakció korában a paraszt a fejedelmi és birtokosi hatalmi politika szenvedő alanya, ugyanez a katona sorsa is az állandó hadseregben. Mindkettő — hiszen ezenfelül is szorosan együvétartoznak, mert az elnyomott katonák legnagyobb része paraszt — védtelen a politikai centralizáció következtében, amelyet éppen a dolgozó rétegek elnyomására vezettek be, mert a burzsoázia nincs tudatában vezető szerepének a feuda-

[79] Idézi *Schrötter R.*, id. h. 121. l.

lizmus elleni harcban és mind számszerűleg, mind gazdaságilag túlságosan gyenge is erre a feladatra. Ennek a hadseregnek a katonái számára csak a passzív ellenállás, a megszökés marad egyetlen kiútként sorsuk, a feláldoztatás vagy megveretés elől menekülésre. A szökések gyengítik ugyan a rendszert, de meg nem dönthetik. Aktív ellenállásra azonban nincs módja a népnek, amely a paraszthábor úban való leveretése és országának teljes elpusztítása után a harmincéves háborúban kivérzett és elvesztette forradalmi energiáját.[80] A feudális reakció pusztulását csak az a kívülről eredő lökés hozza meg, amely Jénánál és Auerstädtnél az elnyomás legjobb eszközét, a junkerek hadseregét is összetörte.

[80] ***Engels*** Marx und Engels über das reaktionäre Preussentum (Marx és Engels a reakciós poroszságról), c. műben, új kiadás, Berlin 1946, 10—11. l.

A RÁKÓCZI SZABADSÁGHARC LEGFONTOSABB KATONAI SZABÁLYZATAI

Markó Árpád, a történettudomány kandidátusa —
Tóth Gyula főhadnagy

A kuruc szabadságharc katonai szabályzatainak kérdéscsoportjával részletekbe menően eddig még nem foglalkoztak történészeink. Nagyjából ismertük a megjelent szabályzatok keletkezésének történetét, szövegét különféle kiadványokból, de ezek problémái mindig csak mint Rákóczi életével, a szabadságharc történetével lazán összefüggő, többékevésbbé fontos részletkérdések jelentkeztek. Thaly Kálmán érdeme, hogy legelőször kísérelte meg e katonai szabályzatok történelmi jelentőségét meghatározni, a kuruc hadsereg fejlesztésében betöltött szerepüket felmérni. Thaly forráspublikáló tevékenysége napvilágra hozta a legfontosabb edictumokat és regulamentumokat, és az őt követő kutatók jórészt Thaly eredményeire támaszkodtak. A kutatás irányát Thaly két alapvető munkájában határozta meg: a) a Ludovika Akadémia Közlönyének 1876. évfolyamában közzétett dolgozatában,[1] b) addigi eredményeit összefoglaló és kiegészítő kitűnő tanulmányában: Irodalom és Műveltségtörténeti Tanulmányok a Rákóczi-korból (Budapest, 1885. V. fejezet). Márki Sándor Rákócziról írott nagyszabású életrajzában — Thaly nyomdokain járva — felismerte Rákóczi szabályzatszerkesztő tevékenységének fontosságát, de a problémák megoldásához nem vitte közelebb a kutatást. (Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest, 1909. II. kötet, 6. könyv. 89—236. oldalakon.) Markó Árpád sok új vonással gazdagította az addig megrajzolt képet (II. Rákóczi Ferenc a hadvezér, Budapest, 1934. II. fejezet), de a kutatás jelenlegi stádiumában nem elégedhetünk meg az akkori eredményekkel. Esze Tamás, akinek széleskörű levéltári és könyvészeti kutatásai az elmúlt évek során számos új problémára hívták fel a figyelmet, a tanulmányunkban található adatokat, valamint elméleti megállapításait szívesen bocsátotta rendelkezésünkre. Ez úton mondunk köszönetet neki.

[1] *Thaly Kálmán:* A magyar katonai irodalom a XVIII-ik század elején. LAK. 1876. 827. és 903. o.

Tanulmányunk célja az, hogy felmérje a katonai szabályzatok vizsgálatában eddig elért eredményeket, nemismert szabályzatokat tárjon a történészek és hadseregünk elé, rámutasson ismereteink azon hiányosságaira, ahol a kutatóknak az elkövetkező években fel kell deríteniök a rejtve maradt láncszemeket. A teljességet sem a tanulmány terjedelme, sem jelenlegi ismereteink nem teszik lehetővé. Munkánkban szakítunk a szabályzatok eddigi tárgyalásmódjával, a kronológiai rendszerezéssel,[2] és fajták szerint — mondhatnánk műfajilag — kívánjuk megrajzolni a fejlődés vonalát. Külön-külön csoportba kerülnek a regulamentumok, az edictumok, a várvédelmi utasítások, a particularis regulamentumok és az egyéb, alkalmi jellegű szabályzatok. Ez a tárgyalásmód — véleményünk szerint — lehetővé teszi az összekuszálódott szálak szétbontását, az elért eredmények és meg nem valósított tervek tisztázását.

A Rákóczi szabadságharc katonai szabályzataiban a magyar nép hősies erőfeszítései tükröződnek, és méltán gazdagítják hagyományaink újjászületö örökségét. Ennek feltárását kívánja szolgálni tanulmányunk.

a) Regulamentumok.

Hosszú idő és tapasztalatgyüjtés előzte meg a kuruc szabadságharc indulását, melynek nagy eseményeit jól ismerjük. E történelmi napok ereje két alkalomban sűrűsödött össze: mindkettő Rákóczinak és népének találkozásáról beszél. Az egyik találkozás eredménye a kuruc célokat megformáló Brzezan-i kiáltvány, a másiké a feladatok megvalósítására hivatott néphadsereg születése: Rákóczi találkozása Klimiec-nél népével. Az utóbbira Rákóczi így emlékezik:

„...megszálltunk egy Klinec nevű faluban... Nagyobb biztonság céljából elrendeltem, vezessék hozzám a hegy tulsó oldalán tartózkodó csapatokat. Déltájban érkeztek, botokkal és kaszákkal felfegyverezve... Miután az így összegyűlt kis parasztsereg első örömkitöréseit mérsékeltem... Kihirdettem a haditörvényeket és bírót rendeltem a fegyelem fenntartására. Kezdettől fogva szigorú és igazságos példákat akartam szolgáltatni a vétkesek ellen..."[3] Rákóczi tehát ebben a pillanatban — bár csak ösztönösen — helyesen ismerte fel az elkövetkező évek legfontosabb feladatát: szűkös körülmények között megkezdte a hadsereg szervezését. A kuruc hadnak megindulásától kezdve voltak hadgyüjtő hadnagyai, akiket Rákóczi és generálisai „Elébb-elébb küldenek a hadaknak szaporítására", a falukra húzódott, mocsarakban, erdőségekben bujdokló csapatok seregbe gyüjtésére. E lelkesítő, komoly nehézségeket rejtő munka elvégzésére csak „becsületes, hazájukat szerető hadnagyokat" küldtek ki, „kik is a velük levő hadat jó fegyelemben tartván, a szegénység háborgatására okot nem szolgáltatnak." E hadgyüjtő hadnagyok jó mun-

[2] Az említett történetírók valamennyien ezt a módszert követték.
[3] II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. (Fordította: Vas István. Bp. 1948.) 32—33. o.

káját dicsérik az 1703. év ragyogó eredményei,[4] a dicsőséges tiszántúli hadjárat, az erdélyi győzelmek, a felvidéki előnyomulás. Rákóczi, aki maga is újonc volt a katonai tudományokban,[5] jól látta, hogy az elért sikerek hamar veszendőbe mennek, ha a népfelkelésből támadó harcra kész, ellenséggyűlölő tömegeket nem szervezik meg reguláris alapon működő, fegyelmezett néphaddá.[6] A nagyerejű forradalmi lendületet szervezni kellett, mert az országra váró feladatokat csak akkor lehetett teljesíteni, ha a néphadsereg lelke és szíve, az önfeledten táborba sietők jobbágy öntudatos, katonailag képzett és fegyelmezett katonája lesz a kuruc hadseregnek. A hadseregszervezés sokirányú feladataival foglalkoznak a kezdettől nyomonkísérhető regulamentumok, más szóval szervezési szabályzatok.

A regulamentum fogalomköre sokkal szélesebbre bővül, mint eddig gondoltuk.[7] Az ónódi Regulamentum Universale nem egyszerre és történelmi előzmények nélkül toppan be a kurucok életébe, hanem hosszú, megfeszített munka után kerül a szabadságharc legnagyobb alkotásai közé.

Mit értünk regulamentumok alatt? A *regulamentum hadsergszervezéssel, közelebbről a haderő felállításával, beosztásával, élelmezésével, fizetésével,* tehát ellátásával *foglalkozó* olyan *szervezési szabályzat,* amely az egész hadseregre, de sajátosan egyes részeire vonatkozóan is meghatározza a csapatok életét, anyagi körülményeit, végeredményben a hadsereg létét, fenntartását érintő alapvető szabályokat.

Az 1703-tól 1707-ig terjedő időszakban az írásos regulamentumok formálják a kuruc hadsereg szervezetét. Részletes ismeretük nélkül meg sem kísérelhetjük annak megállapítását, hogy mik kerültek át ezekből az egész kuruc hadsereg gyakorlatába, és mik maradtak meg egyes ezredek határain belül. A jelenleg ismert forrásokból csak arra lehet következtetnünk, hogy az első időszakban kiadott szervezési táblázatok, fizetési lajstromok, élelmezési kimutatások[8] kezdetben az egyes ezredekre vonatkoztak, és fokozatosan lettek általános érvényűek a kuruc hadsereg összes reguláris ezredeiben. Érthető és természetes ez a fejlődés. Rövidlátásra vallana, ha Rákóczitól és vezérkarától már a kezdeti hónapokban olyan egységes szervezési szabályzatot követelnénk, amely akkor gazdasági, politikai, helyzeti okok miatt nem jöhetett létre.

[4] Tevékenységükről részletesen beszél *Esze Tamás* kitűnő tanulmányában: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. A történettudomány kérdései 12. sz. füzet Bp. 1951.

[5] Többször beszél erről Emlékiratai-ban és leveleiben is.

[6] A regularitás és irregularitás sokat vitatott problémájában e tanulmányunk nem kíván állástfoglalni, ez egy későbbi munkában kerül megvilágításra.

[7] Regulamentum címszó alatt eddig csak az Onód-i alkotást tárgyalták.

[8] Ilyenek találhatók az O. L. gyüjteményeiben (a legtöbb a Rákóczi szabadságharc levéltárában). Egy kezünkben levő példány címe: „Az így Ezer Fő Tiszteinek, s Mester Embereknek Menstruális fizetések" 1704. június 21-ről. Élelmezési táblázatot közöl *Hornyik János:* Kecskemét város története (Kecskemét 1860-tól. IV. kötet.) című munkájában.

A regulamentumok születése egybeesik a kuruc had szaporodásával, visszatükröződik bennük a fejlődéssel járó nehézség éppúgy, mint a sikerekkel növekedő, bontakozó felemelkedés.

Az egységes regulamentum megalkotásához vezető út fontos állomásai a *capitulátiók*. Ezeket eddig a történetírás a fejlődés vonalának megrajzolásakor nem vette figyelembe, összegyüjtésükre jóformán semmi nem történt. A *capitulatió* olyan megállapodás, amelyet egy kinevezett ezredessel köt Rákóczi vagy Bercsényi az alárendelt ezred tagjainak szervezetéről, ellátásáról. Ilyent létesített például 1705 végén Rákóczi a svéd Stolzenberggel,[9] amikor megbízta, hogy Lengyelországban egy dragonyos ezredet állítson fel a szabadságharc támogatására. A fejedelem pátense részletesen rendelkezik az ezred szervezetéről, zsoldjáról, a felszerelés és lovak megszerzéséről, az ezredes hatásköréről. A capitulátiók azért fontos nyomai a regularizálási folyamatnak, mert: 1. ilyent csak reguláris ezredparancsnokokkal kötnek, 2. bennük kifejezésre jut a legjobb megoldás keresése, a harcoló csapatok — lehetőleg teljes — kielégítésének vágya, 3. a felső vezetés széleskörű tapasztalatszerzésének bizonyítékai.

A tapasztalatok állandó gyarapítására azért volt szükség, mert a hadsereg fejlődésével párhuzamosan új és új igényeket kellett kielégíteni, a régi regulamentumok helyébe újak kívánkoztak, melyek helyesen tükrözték a fejlődésben elért eredményeket, a regularizálás sajátosságait. Rákóczit többször figyelmeztette hűséges segítőtársa, Bercsényi, hogy nem szabad a megkezdett úton megállni, figyelni kell a jogos panaszokra, sőt lehetőségként még azt is javasolta, hogy „Csak nem látnék jobb módot abban, mintha ezen Reguláris Hadnak az császár regulamentuma szerint fizettetne Nagyságod."[10]

Valamennyi fizetési lajstrom, ellátási rendelkezés összegyüjtése után a kutatás választ adhat arra, hogy kezdettől miként alakult a hadsereg fizetési rendje, milyen fokozatokon haladt át, míg végleges szabályozása, a Regulamentum Universale megjelent. E forrásoknak a gazdaság, — (pénz) történet adataival való összevetése arra deríthet fényt, hogy a pénz vásárlóerejének csökkenése vagy emelkedése milyen mértékben befolyásolta a harcoló csapatok ellátottságának állapotát, a reguláris ezredek katonáinak anyagi helyzetét.[11]

[9] Lásd *Wagner Aurél*: A diplomáciai viszony XII. Károly és II. Rákóczi Ferenc között a poltavai csatáig. (Bp. 1928.) és *Péterffy L.*: XII. Károly svéd király magyar összeköttetései (Arad 1907). A pátens címe: „Capitulatio regiminis Stolczenbergiani". Több capitulatio jelenik meg a Hadtörténelmi Intézet kuruckori kiadványában.

[10] Bercsényi levele Rákóczihoz Ecsedről 1705. szept. 30-án. O. L. Forgách. Miss.

[11] E kérdés megvilágítására legjobb kísérletek: *Hildenstab György:* Közgazdasági viszonyaink II. Rákóczi Ferenc korában (Székelyudvarhely 1910.), *Takáts Sándor:* A rézpénz, mint országos csapás (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. Bp. 1903.), *Biloveszky J.*: Adalékok a rézpénz és az adózás történetéhez II. Rákóczi Ferenc korában (Veszprém 1913—14.).

A Regulamentum Universale-t évek alapos tapasztalata, az útkeresés fárasztó munkája előzte meg. Nem egykönnyen ment elfogadtatása sem.

Hogy a Szécsény-i országgyűlésen széleskörűen kibontakozó rendi ellenállás mennyiben érintette a Regulamentum Universale ügyét, az eddig ismert adatokból megállapítani nem tudjuk. A detronizáció kérdésével együtt ez is nyitott, de nagy érdeklődésre igényttartó probléma marad.[12]

1706 utolsó hónapjaiban már javában folytak a tárgyalások az 1707 nyarára tervezett ónódi országgyűlés előkészítésére. Rákóczi elérkezettnek látta az időt, hogy ezen az országgyűlésen a katonai élet minden vonatkozására mérvadó általános szervezeti és szolgálati-, törvénykezési szabályzatot fogadtasson el, és nyilván figyelembe vette azt az ellenállást, amellyel az elmult években a rendek részéről találkozott. Az ónódi nagy szabályzatok előkészítő munkája a regulamentumokat és edictumokat egyaránt érintette, s a könnyebb megértés kedvéért itt nem választjuk szét a regulamentumra és az edictumra vonatkozó munkafázisokat. Ezt a megoldást az indokolja, hogy az ónódi gyűlésen együtt tárgyalták a katonai szabályzatok különféle fajtáit, és azokat egy artikulusban foglalták össze. Az Universale-k megszerkesztésére mind Rákóczi, mind Bercsényi, de katonai tanácsadóik is áttanulmányozták a már kiadott műveket, és használható részeiket változtatás nélkül bedolgozták a nagy szabályzatokba. A Rozsnyón 1706 december 18—1707 február 5-e között lefolyt tanácsüléseken a katonai kérdések alig kerültek szóba, de Bercsényi mindjárt azután hozzáfogott az új szabályzatok, elsősorban a Regulamentum megszerkesztéséhez. 1707 február 15-én írja Ungvárról, hogy „... az Regulamentummal több munka van, mint sem véltem, csak legalább is még négy napot elfoglal..."[13] Néhány nap mulva, február 20-án pedig amiatt panaszkodik, hogy „... A mindennapi munka expeditiója vette el üdőmet az Regulamentum elkészítésitül, kit igen szükségesnek látok lenni, addig míg Nagyságodnak indulása lészen."[14]

Az ónódi országgyűlés (1707 május 31—június 22.) a szabadságharc legjelentősebb eseménye, katonai szempontból is a szabadságharc történetének legmagasabb pontját jelenti. Az ott előterjesztett katonai Regulamentum és Edictum „Rákóczi hadvezéri tevékenységének legkitűnőbb eredménye."[15] A szabályzatok előkészítését már hónapok óta egy külön

[12] A Szécsény-i országgyűlés törvénycikkeit közölte *Rumy K. Gy.*: Actorum conventus Széchéniensis fragmenta (Monumenta Hungarica sermone nativo scripta, Pest 1815—1817.), de sem ebből, sem a későbbi forrásmunkákból, feldolgozásokból e kérdésre választ nem kapunk.

[13] Archivum Rákóczianum. V. kötet. 360. o.

[14] U. o. 364. o.

[15] *Wellmann Imre:* Az ónódi országgyűlés történetéhez. Szertpétery-Emlékkönyv, Bp. 1938. 98. o.

e célra összeállított bizottság végezte Besztercebányán, Bercsényi elnökletével, melynek munkáját e minden szempontból nagyszerű alkotások dicsérik.[16]

Az ónódi gyűlés határozatait 24 articulusban foglalták össze. A 10. articulus tárgyalja *„A hadi regulamentum csinálásáról"* cím alatt a kiadás indoklását. Szükséges, hogy a sok panasz, sérelem orvoslására „... a vitézlő Rend élődése felől bizonyos rendtartás szabassék..." Ezt nemcsak a hadsereg kapja meg, de kiadják a vármegyéknek, városoknak, hogy megismerjék azt, és magukat ahhoz alkalmazzák. Rákóczi azonban fenntartja magának a jogot, hogy a hadak életében bekövetkezhető változásokhoz mérten e szabályzatok kiegészítésére szükséges intézkedéseket megtehesse.

A gyűlés berekesztése előtti napon, június 21-én került sor a hadi ügyek megtárgyalására. Az ülésen Sennyey István alkancellár elnökölt, az Edictum és a Regulamentum szövegét Kajaly Pál és Vay Ádám udvari marsall terjesztették a gyűlés elé.[17] Rákóczi a törvényeket július 5-én szentesítette, és a lőcsei híres Brewer-féle nyomdában 2000 példányban kinyomatta. A *Regulamentum Universale*[18] két nyelven, latinul és magyarul, félhasábosan nyomtatva látott napvilágot. Nem került nyomdába az Erdéllyel foglalkozó specialis regulamentum.[19] A kuruc szabadságharc legfontosabb szervezési szabályzatának címe: *„Regulamentum Universale, Inclytorum Confoederati Regni Hungariae Statuum ac Ordinum tam Militiarum, quam et ex parte Inclytorum Comitatuum Liberarum item ac Regiarum Civitatum, aliorumque, quorumvis observandum."* A szokásos fejedelmi köszöntés után röviden ismerteti a szabályzat kiadásának indokolását. Történelmi példákat sorol fel: a nagy hadvezérek vezette háborúk bizonyítják, hogy világraszóló győzelmeiket csakis tanult és fegyelmezett seregekkel arathatták. Ezért fontos, hogy a magyarnak „... vele született vitézkedő, vérmes indulatát..." rendbe kell foglalnunk, és így „... kivesszük hatalmaskodó eszközinek és fegyverének erejét kezekből ellenségünknek." Elérkezett az idő, amikor a tanulatlan hadból alakult hadinép rendes katonasággá alakuljon át, és hogy „... tudhassa mind a vitézlő rend, mind a Commissariatusság, a Nemes Vármegyék, Szabad Királyi Városok és azoknak minden lakosi, mihez kellessék kinek-kinek magát alkalmaztatni, kihez folyamodni, kitől keresni történhető bajának orvoslását." Már eddig is adtak ki regulákat, de szükséges, hogy most ezt az összefoglaló regulamentumot is közzétegyék.

[16] *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér. Bp. 1934. 59—60. o.
[17] *Áldásy Antal:* Az 1707. évi ónódi országgyűlés története. Bp. 1895. 94. o.
[18] A Nemzeti Múzeum birtokában lévő bőrkötésű példányban a két szabályzat egybekötve található. Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban OSzK). Régi Magyar Könyvtár (továbbiakban RMK) 1734. szám.
[19] *Thaly:* I. m. 295—296. o. Egyik példánya az OSzK. kézirattárában van.

A *Regulamentum Universale* hét részre tagozódik.

Az első rész létszám és fizetési táblázatot tartalmaz — „....minthogy a fizetés zabolája a Rendnek s az Engedelmességnek, — az egész Hadak fizetésének Rendi ekképen következik."

Az 1. táblázat a „Generalstaab tartásának és fizetésének rendi." Felsorolja a tábornokok járandóságát személyekben, lovakban és készpénzben. Igen bőkezűen voltak ellátva. Bercsényi, mint Főgenerális, 150 emberre, 300 lóra kapott természetbeni járandóságot és 1200 forint hópénzt. De a legutolsó cancellista, írnok sem szűkölködött, lévén neki 2 személyi (orális) és 3 lótartási (equilis) portiója hópénzen kívül. A 2. táblázat a Commissariatus, azaz hadbiztosság személyzeti ügyeit szabályozza. A 3. a lovas testőrző hadakról intézkedik. Az ezredes (colonellus) járandósága 12 személy, 17 ló és 200 forint hópénz. A 4. a karabélyos had, azaz az udvari hadak gyalogsága, az 5. a mezei lovas had, a 6. a granatéros had, a 7. a testörző gyaloghad, — a 8. a mezei gyaloghadról szól. A 9. a mesteremberek compániája és a „Minások", azaz árkászok, műszaki csapatok fizetését tünteti fel. A 10. az „Ágyúk mellé rendelt segítő compánia", — a 11. a Flintás compánia, a 12. Pattantyúsok és tüzes szerszámok compániájának tagozásáról és fizetéséről intézkedik. A gyalogos századparancsnoknak 5 személyi, 5 lóra való adag jár és 45 forint hópénz.

Második rész címe: A hadak fizetéséről, nyári tractamentumáról, ellátásáról, ruházatjáról, a regimentek cassájáról, a közterhekben való exemptiójáról, és más egyebekről. 12 pontra tagozva a fizetés, ruházat és abrak kiosztási módjairól, a lakosság hadi célokra szolgáló természetbeni hozzájárulásáról, újonc sorozó bizottságokról és a tisztek havi fizetésének minden forintja után egy garas levonásáról egy közös „regimentcassa" céljára.

Harmadik rész címe: A mustrákról, recrutákról, lónak s fegyvernek, nemkülönben ruházatnak administratiója módjáról és más ezekhez illő rendelkezésekről. 12 pontból áll. Évenként kétszer kell minden csapattestben mustrát, azaz létszámellenőrzést tartani. Részletesen intézkedik ezek előkészítéséről és lefolyásáról, az emberben, lóban és fegyverben mutatkozó hiányok pótlásáról. A mustrát végző hadi biztosnak a mustra alatt büntető joga is van.

Negyedik rész: 20 pontban tárgyalja „A hadak téli tractamentumáról és condescensiókról" szóló utasításokat. A kvártélynak szétosztása, rendfenntartás, ellátás, elszámolás, csapatoknak nyári kihelyezése, beszállásolás alól mentesített épületek stb. A lakosság zaklatása, indokolatlan követelések támasztása szigorúan tilos.

Ötödik rész: A pénz collectiójának és cassájának rendiről, 8. pont a vármegyékre kivetett hadiköltségek beszedése, fizetőmesterek szolgálata, a pénzkezelés ellenőrzése, legmagasabb ellenőrző személy, — akihez minden elszámolásnak, stb. be kell érkeznie, az ország főgenerálisa (Bercsényi).

Hatodik rész: 9 pont A hadi generális commissariatusságáról. Az ország területén működő generalatusok (katonai területi parancsnokságok) körzetével összhangban a hadbiztosi területek, mai kifejezéssel élve, a hadtápszolgálat szabályozása. A lakosság és katonaság közti jó viszony ápolása.

Hetedik rész: A hadi törvényekről. Ez a fejezet a második ónódi szabályzat kiegészítése. Mivel az nyomtatásban kiadatik, — „...senki ügyét observato foro, — azon kívül ne prosequálja."

Minden vezénylő tábornok mellé hadbíró lett beosztva. A törvénykezés első fóruma a kerületi hadbíróság, második a generális auditor, végső, legfelső fórum a Fejedelem, vagy főgenerálisa.

A Regulamentum Universale rövid záradékkal végződik, amelyben a határozványok szigorú megtartását kinek-kinek elsőrendű kötelességévé teszi. Keletkezése: „Költ Ónódnál lévő táborunkban, die Julii Anno 1707."

Rákóczi foglalkozott azzal a tervvel is, hogy Erdély számára külön kiadásban jelenteti meg a Regulamentum Universalet. Thaly Kálmán talált egy érdekes példányt,[20] amely nem lett kinyomtatva, és speciálisan Erdély szervezésével foglalkozik. E kézirat szövege teljesen azonos a fent ismertetett regulamentum pontjaival, csupán a bevezetésben, befejezésben, továbbá keltezésében tért el attól. Ezekben a szövegrészekben még lelkesebben és melegebb hangon igyekszik a hazafias önérzetre hatni. A többi ónódi kiadványt Rákóczi, mint a magyarországi rendek vezérlő Fejedelme, a hazai törvényekre és az országgyűlésre hivatkozva adta ki, ebben a kéziratban elégségesnek tartja a maga fejedelmi jogára hivatkozni, amikor ezt mondja: „...fejedelmi méltóságunk teljessége szerint keményen parancsoljuk minden rendű erdélyi híveinknek..." a szabályzat betartását. A kézirat keltezése két hónappal későbbi, 1707. szeptember 3-ról a Terebes melletti táborból.

A Regulamentum Universale a Rákóczi szabadságharc delelőpontján emelkedett törvényerőre, s benne összefoglaltak mindent, amiben a hadsereg vezetői regularizálási munkájuk során nagyot alkottak. Ez a mű szervesen beilleszthető az eddigi részregulamentumok fejlődési vonalába, és kiindulópontja lett a következő évek szervezési elveinek, esetenkénti módosításainak is. A hadtörténetírás azonban ennek megállapításával nem elégedhet meg. Megoldatlan maradt ugyanis a legérdekesebb és legfontosabb kérdés: mi valósult meg e szervezési-szabályzatból a gyakorlatban, hol és mikor találkozott össze a terv a valóság tényeivel? Ennek kiderítése a kutatás legfontosabb feladata. Ha a történetírás megnyugtatóan rávilágít az itt felmerült problémára, akkor választ tud adni arra is, hogy melyik időpont lett volna a legalkalma-

[20] Lásd előbbi jegyzetet.

sabb a Regulamentum Universale megjelenésére, késedelme ártott-e, vagy nem a szabadságharc nagy erőfeszítésének?

Végeredményben nyugodtan megállapíthatjuk, hogy a regulamentumok kérdésében még nem látunk tisztán, a kuruckor vizsgálói a problémákat fel sem tárták, és a kutatásnak csak kis részét végezték el. Tanulmányunk ennek regisztrálása mellett néhány probléma felvetésével kíván szolgálni a komoly teendők jövőjének.

b) Edictumok

A szabályzatok második, nem kevésbbé fontos csoportját a katonai edictumok alkotják. Modern gyakorlatban az edictumok szolgálati szabályzatnak felelnek meg, és a kuruc katonák megkövetelendő magatartását, erkölcsi-politikai állásfoglalását írják elő. *Az edictum tehát viselkedést szabályozó törvény, a helyes, példamutató élet normája,* melyhez a kuruc katonának minden körülmények között ragaszkodnia kell. Létrehozását az a felismerés sugallta, „hogy a jó rendtartás és annak bizonyos igazgató Regulái nélkül, a hadakozásnak hasznossan és boldogul folyni nem lehet".

1. Az első írásos edictumot Rákóczi a Szatmár-i ostrom idején, 1703 szeptember 7-én küldte el Domahid-i táborából Rápolti Nagy Pálnak, a Károlyi vár parancsnokának,[21] és a szöveg értelme szerint a többi, hasonló helyzetben lévő alparancsnoknak. Ennek ismerjük később keltezett példányait is. Hadtörténelmi irodalmunk eddig a hadirendtartás későbbi jelentkezéseit újakként kezelte,[22] holott Rákóczi új rendtartást csak 1705 május 1-én bocsátott ki egri táborából.

Az első *Edictum Militare* a tábori rendet és fegyelmet szabályozó utasítás. Tartalma: buzdító felszólítás erkölcsös életre, fegyelemre, engedelmességre, engedetlenek megbüntetésére, őrségen való különös éberségre. A 12. pont rövid összefoglalása Rákóczi nevezetes vetési pátensének: „Az oldalt-járó tiszteknek és más engedelem nélkül zászlója alól kimenő vitézlő rendnek hasonló büntetése legyen, mint amilyet országunk törvénye a kóborlókra rendelt". Zsákmányolásra a vitézek csak hadnagyuk engedélyével és kapitányuk jóváhagyásával mehetnek ki a táborból, de csak akkor, ha a tábor kenyér, hús, takarmány szűkében szenved. Minden tizedaljából csak két embert lehet élelemszerzésre kiküldeni. „És ha azok közül valamelyik zsákmány hírével valamely kártevésre, vagy csintalanságra fakadna, úgy mint tolvaj büntetődjék, azt is hozzá tevén: valaki ellenségre készített puskáját, fegyverét disznó lövöldözéssel mocs-

[21] Történelmi Tár. 1904. 35. o.

[22] *Thaly* például említést tesz egy, a hadbíráknak szóló utasításról, amely 1704. május 14-én kelt Rákóczi dunaordasi táborában. (I. m. 275. o.) Ez az edictum azonos az 1703. szeptemberivel.

kolja, puskáját elvegyék és másnak adják". Az edictum elejét akarja venni a nép és hadsereg egységét bomlasztó jelenségeknek, a falusi lakosokkal szembeni harácsolásnak, erőszaknak. Menetlevél nélkül senki sem mehet ki a táborból, és „ha valaki kin lévén, ágyúlövést hall, vagy más parancsolatot veszen, azonnal minden késedelem nélkül tiszte és élete vesztése alatt bejöjjön". A fegyelmezetlenek büntetése kézlevágás, agyonlövés, akasztófa.

A tábor életét, rendjét, fegyelmét szigorú rendelkezések biztosítják. Ha valaki az „estvéli kiáltás után zajt indítani vagy lőni merészel" első alkalommal megpálcázzák, ha másodszor is vét, agyonlövik. A nappali lövöldözés is szigorúan tilos, puskapróba csak a tiszt engedelmével lehetséges. A szabályzat eme pontjainak világos célja az, hogy a tábort, a tábori életet megkedveltesse a katonákkal, éppen a rend, a fegyelmezettség szigorú betartásával. A tábornak különös szerepe van a kuruc hadseregben: innen indulnak el fárasztó útjukra, a harcok gyötrő forgatagába, ide térnek vissza keserű levertséggel, vagy diadalmas győzelmi örömmel. Érthető, hogy már itt kemény, fegyelmezett emberekké kell válniok, ha a harcban meg akarják állni a helyüket. A tábori fegyelem megszilárdítása a későbbiekben is az egyik legfontosabb feladat volt, nem ok nélkül foglalkoznak annyit aprólékos részletességgel ezen egész embert követelő élet minden mozzanatával.

A tiszti tekintély a kuruc hadsereg egyik jellemvonása legyen: „A közvitézlő rendeknek, úgy a tiszteknek is, egymástul való függése és engedelmessége parancsoltatik", s ha valaki tettel, avagy csak szóval is vét előljárója, vagy feljebbvalója ellen, „azonnal megfogattassék, keze elvágattassék és meglövöldöztessék". De a tiszt is jóban, rosszban együtt éljen beosztottaival, soha ne hagyja el csapatát, s ha mégis „harcon, vagy más ellenség előtt való helyen kimégyen", haljon meg érette.

Az őrszolgálat pontos ellátása az egyszerű harcos legfontosabb, egyben legmegtisztelőbb feladata. „Mivel személyünknek megmaradása mind táborunknak s országunknak szolgálatja a vigyázást leginkább kívánja" a strázsálás vállalása becsületbeli kötelesség. A parancsnokok „keményen pálcáztassák meg azokat", akik „a strázsálást kikerülik akármicsoda szín alatt". A laza, gondatlan őrszolgálat tagjai kétszeri pálcázás után életükkel fizessenek.

A katonai becsület a kuruc vitéz elidegeníthetetlen kincse. Közmegvetés és a legsúlyosabb büntetés sujtsa azt, aki társait meglopja, „nyereségben, vagy kótyavetyélésben" csalni merészel, „haragtul viseltetvén társára fegyvert fog", és aki régi hibák hánytorgatásával viszályt támaszt. Bármilyen ellentét merül fel a katonák között, bízzák annak elintézését parancsnokukra, aki józan ítélettel fog igazat tenni közöttük.

A legsúlyosabb bűnök az árulás, a kémkedés és a zendülés. Ezekre csak egyetlen büntetés lehet: megalázó fővesztés.

A szabályzat pontjainak következetes érvényesítésére nem egy példa található. Czegei Vass György naplójában olvashatjuk:[23] 1705. január 19-én „vesztettek két embert: egy katonát meglövöldöztek, hogy a tisztje ellen fegyvert fogott, mást, egy legényt keménységéért felakasztottak".

A szabályzat kihirdetésének több bizonysága van. 1703. szeptember 9-én Orosz Pál ezereskapitány, Rákóczi tisztáninneni hadainak főparancsnoka elrendeli,[24] hogy Rákóczi parancsának meghallgatására mindenki táborra jöjjön, „valakik akár hol táborunkon kívül vadnak, akárki paszszusával jártanak, akármely foglalatosságban legyenek". Az engedetlenkedő életével lakol. Szeptember 9-én tehát Orosz Pál kezében volt a 21 pontból álló edictum.

Van tanúsága annak is, hogy egyik-másik ezereskapitány ezrede feladatának figyelembevételével átalakította, illetve kivonatosan közölte Rákóczi edictumát, mint például Ilosvay Bálint ezereskapitány 1703 szeptember 26-án.[25] Ilosvay nyolc pontból álló edictuma átvette a káromkodás, az engedetlenség, a kóborlás és a lakosok prédálásának tilalmát, és egyéb sajátos pontokkal toldotta meg. Ez is bizonyítja, hogy az első edictum csak átmenetileg felelt meg a követelményeknek, kibővítése rövidesen szükségessé vált.

Az edictum terjedésének, népszerűvé válásának legszebb, irodalomtörténeti emléke Tolvay Ferencz Zólyom vára megvételéről éneklő verses krónikájában lelhető fel.[26] A költő az edictumnak szinte minden sorát megkapó versekbe ülteti át. Tolvay feldolgozása ama nagy hatásnak a bizonyítéka, amelyet az edictum a harcoló katonákra szerte az országban gyakorolt, költői alkotásra ösztönzött, és verset faragott a népszerűvé vált témából.

21. De, hogy rendesebben a dolgok folyjanak:
Im, illy Edictumok ott publicáltatnak,
Minden zászlók alatt megtrombitáltatnak,
S a commendó által megolvastattatnak:

35. V. Immár az elsőség és hadi felsőség
Mint réguláltassék alsó vitéz község,
Melly szükséges légyen az engedelmesség,
Lássad, tanúld, — helyén hogy légyen egészség.

[23] Lásd Czegei Vass György Naplóját. (Monumenta Hungariae Historica. II. Scriptores. 35. kötet.)

[24] Orosz Pál ezereskapitány nyiltparancsa katonaságának. Közölte *Esze Tamás:* Hadtörténelmi Közlemények. Bp. 1954. 1. szám. 288—289. o.

[25] Ilosvay Bálint ezereskapitány ediktuma az Ungvárt ostromló kuruc hadak számára. U. o. 293—294. o.

[26] A verseskrónika cime: „Mint folyt Magyarország dolga in Annis proxime elapsis 1703, 1704 et 1705, azokrul irt rövid rythmica historia szakaszszai." Közölte *Thaly* I. m. 371—379. o.

36. Valaki tiszt ellen merénd patvarkodni,
Annyival is inkább kezét felemelni,
Sőt fegyveres kézzel magát opponálni:
Hadi törvény szerént illynek meg kell halni.

37. Alábbvaló tiszt is a feljebbvalóval
Ha megháborodik: commendáns azonnal
Maga eleiben hivassa strázsával —
S úgy igazíttassék casus el jó móddal.

38. VI. Valamelly vitéztül zászló elhagyatik:
Régi eleinknek törvényi hirdetik,
Az illyen szökevény fára függesztetik,
Vagy Generálishoz szintén küldettetik.

39. Strázsán álló vitéz, strázsát el ne hagyja,
Bár ellenség jő is: ha kerekét oldja
És onnét elszalad — vagy álom elnyomja:
A törvény dictálja, hogy légyen halála.

40. VII. Strázsa jelt kikérjen estve, s úgy kiálljon,
Környülötte járót bátran megszólítson,
Az öldöklő fegyver kezén készen álljon,
Ha szükség kívánja, puskája morduljon.

41. A környüle járót közelebb szólítsa,
Ellenségre készen a fegyverét tartsa,
A jelt osztán tőlle halkan úgy kévánja:
Mások meg ne értsék, hogy minden ne tudja.

42. A kitül kévánta a jelt, ha nem tudja:
Árestumba vigye, fegyverét leoldja,
Zászlós főtisztinek mindjárt hírré adja, —
Mit kell vélle tenni? azon főtiszt tudja.

43. Egy szóval, étszaka zászlótul távozni
Nem szabad, hacsak tiszt azt nem fogja hadni:
Serényen mindennek kell zászlót őrizni,
Szüntelen készen kell ellenséget várni.

44 Máskint, az vitéz ha kezd illy ellen vétni:
Mindjárt tiszt büntesse, vagy főhöz kell vinni,
És a főtiszt előtt jobban megrostálni
Kelletik, és a bűnt méltán megbüntetni.

45 VIII. Ellenségnek senki adni szót ne merjen,
Hanem commendánsnak az hirivel légyen,
Commendánstul kiki instructiót végyen, --
Kiváltképpen dolog ha tractára mégyen

46. Ellenség s idegen hogyha esett kézben:
Azon tiszt, hol fogták, a fő eleiben
Vigye sietséggel, s titkos examenben
Úgy kell megérteni, dolog miben légyen?

47. De tiszt ha közel lesz ellenséghez strázsán:
Szóköttet csak vegye külön, magánossan,
S sietve megértse ellenséget korán,
Hogy van? Ne tanuljon ember maga kárán!

48. IX. Estve s reggel szükség commendánshoz gyűlni
A fővebb tiszteknek s relatiót tenni,
Mint folytak a dolgok? azt mind referálni --
Hogy tudják jobb móddal magokat viselni.

49. Ugyanis gyakorta egész zászlós strázsa
Az üdő mint hozza, helyét változtatja:
Ezt tiszteknek tudni a szükség kévánja,
S az illy dolgot főtiszt tanácscsal folytatia.

50. X. Nagy rendetlenség zászlóját elhadni
Vitéznek, és magát másuvá csatlani;
Azért senki illyet ne merjen próbálni,
Mert kemény büntetés majd fogja követni.

---

2. 1705 első hónapjaiban Rákóczi egy olyan hadsereg összeállításán és kiképzésén buzgólkodott, amely le tudja győzni a Dunántúl felszabadításával járó nehézségeket. A tél elmúltával maga is táborba szállt és csapatai között élt.[27] Egri tartózkodása a hadsereg-teremtő és formáló munka legfontosabb állomása.[28] Az ekkor készített szabályzat, a *Hadi Regulák*, az ónódi országgyűlésen törvénybe iktatott „Artikulusok, Edictumok és Törvények" alapszövege. A szabályzat XII. Titulusban 40 nyomtatott oldalon foglalja össze mondanivalóját. Külön címlapja nincs. a szöveg végén olvasható záradék *Hadi Edictum*-nak nevezi. Kelt Egerben 1705 május 1-én.[29]

[27] Rákóczi Emlékiratai. 100. o.
[28] Az egri szervezőmunkát ismerteti *Esze Tamás:* Rákóczi dunántúli hadjáratának terve 1705-ben. H. K. 1954. 176—212. o.
[29] OSzK. RMK. I. 1701/a szám.

Az Egerben kiadott Hadi Edictum első oldalán a fejedelem teljes címével rövid bevezetésében ismerteti, hogy e szabályzat célja a haza szabadságáért hadrakelt sereg életének „zsinórmértéke szerint való igazgatásának világ elejibe terjesztése...", mert „mióta a két haza terheit vállainkra felvettük, egész tehetségünkkel igyekezünk..." azon, hogy a törvények szükségességét elismertessük.

Mivel e szabályzat ismertetésére még nem került sor, és szövege — csekély változtatástól eltekintve — megegyezik az ónódi Edictum Universale szövegével, rövid kivonatban alább ismertetjük. Szükségesnek látszik ez azért is, mert éppen e szabályzattal kapcsolatban merülnek fel a leghatározottabb problémák, amelyekről másutt szólunk.[30]

E könyv 12 fejezetre, titulusra tagozódik.

Az I. titulus „A cégéres vétkekről, s büntetésekről" szól. Ennek I—IX. articulusai általános vallás-erkölcsi szabályokat állapítanak meg. A további articulusok rövid tartalmi kivonata a következő: X. Embert ölni halálbüntetés terhe alatt tilos. Ittasság nem enyhítő körülmény. XI. Fegyverrel, késsel, bottal a bajtársakra támadni tilos. Ha a megtámadott másképpen nem tudja kivédeni a halálos támadást, és támadóját önvédelemből megöli, ezért büntetés nem jár. XII. Ha ártalmatlanabb fegyverrel, mint pl. bottal, ököllel, veréssel okozza valaki bajtársának halálát, gyilkosnak minősíthető, és úgy is bűnhődik. XIII. Ha a halált nem a támadás, hanem abból eredő véletlen okozza, a támadó súlyos büntetést kap. XIV. Ha valaki tévedésből nem azt öli meg, akire támadni akar, akkor is fejét veszti. XV. Indokolatlan lövöldözésből keletkező halál okozója halállal bűnhődik. XVI. A törvény sujtja azokat is, akik gyilkolásra parancsot adnak, vagy a gyilkosságot a törvényszabta határokon kívül hajtják végre. XVII. Mérgezett étel, vagy ital kiszolgáltatója — és az is, aki tud erről, de nem akadályozza meg — halállal bűnhődik. XVIII. Halálos méreg eladására halálos büntetés jár. XIX. Ha véletlen lövés, vagy elgázolás miatt következik be a halál, akkor is hasonló a büntetés. Ha nem pusztul el a sérült, gyógyítása költségeit meg kell neki fizetni. XX. A párviadal, sőt az arra való kihívás is büntetendő. A veszekedők „...ellenségen mutassák meg maguk vitézségét, hogy abbul tessék ki, melyikük jobb". XXI. Veszekedés közben történt testi sértés, ha az nem is volt szándékos, szintén bűn, és ezért kártérítés jár. XII. Szándékos emberölésért halálbüntetés következik. XXIII. Ha a megsebesített nem azonnal, hanem csak bizonyos idő múlva hal meg, — „borbély" (orvos) vizsgálja meg. Ha a merénylet okozta halálát, a támadót kivégzik. Ha a gondatlan sebkezelés az oka, akkor az illető borbély lakol halállal, ha csak be nem tudja bizonyítani, hogy nem gondatlanság a halál okozója. XXIV. Az öngyilkos minden vagyonát az ország örökli, kivéve ha jogos örökösei, gyermekei vannak.

[30] Lásd a 33. jegyzetet.

De ha csak leánya maradt, az csak a leánynegyedet kapja. XXV. A természetes halállal kimúlók vagyonát gyermekeik öröklik, ha csak leánya maradt, az csak a leánynegyedet. Ha gyermekei nincsenek, akkor legközelebbi fiúági örökösei kapják a családi vagyont. A szerzett vagyon, ha végrendelet nincs, az országé marad. XXVI. Ha valaki más feleségét, vagy leányát erkölcstelenségen éri, és „... a paráznákat megölendi", büntetlen marad. XXVII. Ha valaki egy megtámadott segítségére siet, és a támadót megöli, nem büntetendő. XXIX. Ha egy bűnös letartóztatására kirendelt személyt a vádlott fegyverrel megtámadja és a hivatalos személy őt önvédelemből megöli, büntetlen marad. XXXII. Ha többen támadnak egy ember ellen, és az több seb miatt pusztul el, valamennyi támadó halált érdemel. XXXVI. Hivatalos személyt, tisztviselőt meggyilkoló ember életével felel. XXXVII. Ellenséget akár méreggel, akár másféle módon meg lehet ölni, minden fegyver használata megengedett. XXXVII. Ha a mi hadifoglyainkat az ellenség megöli, ugyanazt tesszük mi is a kezünkbe jutó ellenséggel. XXXIX. Ha egy erősséget körülzárunk, és a megadási felszólításra az ellenség nem hajlik, kegyelemre nem számíthat. XL. Az ellenséggel való bánásmódot a tisztek szabályozzák. XVI. Ha valaki kiszabadít egy „latrot", vagy más büntetését töltő embert, azt a büntetést kapja, amit a latorra kimértek. XLII. Útonállás, rablótámadás, lopás, házak, helyiségek feltörése, templomok, iskolák, kórházak kirablása halállal büntetendő, a lopott jószágban osztozkodókat felakasztják. XLIII. Erőszakkal elvett szekér, állat után kártérítést kell fizetni. Ha a bűnös erre nem hajlandó, halállal lakol. XLIV. Talált jószágot, marhát vissza kell vinni tulajdonosának, ha pedig akinél találtatik, nem tudja igazolni magát, mint tolvaj fog bűnhődni. XLV—L. A talált jószágok visszaadásának módjai. L. Hamis név, pecsét használata fejvesztés terhe alatt tilos. LI. Vásárra menő, onnan jövő emberek kifosztásáért halálbüntetés jár, ha a tiszt, vagy altiszt erről tud, és nem tesz jelentést, mint orgazda, vagy tolvaj, halállal lakol. LII. Kártyavesztésben, nyereségben való családsért a tettes anyagilag felelős. LIII. Ugyancsak büntetéssel sujtják azt, aki embert, asszonyt, gyermeket rabol, vagy kifoszt.

II. Titulus. Mindenféle vitézlő rendek magok alkalmaztatásokról. I. Articulus. Minden tiszt, katona fegyelemmel, engedelmességgel tartozik a fejedelem iránt, hazája szolgálatában mindent elkövessen, magát a harcra alkalmas módon viselje, őrségen, ostrom alatt a vitézlő rendnek megfelelő becsülettel szolgáljon II. Riadónál mindenki siessen beosztásába. III. Csapattestétől történő elvezénylése alatt más feljebbvalójának feltétlen engedelmességgel tartozik, s ha ellenkezik, úgy büntetik, mintha saját tisztje ellen lépne fel. IV. Szülő- és terhes állapotban lévő asszonyokat, öreg embereket, egyházi személyeket minden erőszakoskodától megóvjon. V. Templomokat, klastromokat, káptalanokat, konventeket, iskolákat, malmokat, felprédálni ha-

lálbüntetés alatt tilos. Szántó-vetőket zaklatni, házakba ablakon, ajtón betörni tilos. Minden kártétel büntetése fejvesztés. Ha a gazda a kiszabott élelmet, takarmányt jószántából nem adná, akkor a katona annyit vehet el tőle, amennyire szüksége van, de teljesen ki nem fosztha tja, és kárt ne okozzon. VI. Ha a hópénz, fizetés idejében nem érkezik, türelemmel kell várni, a szolgálatot emiatt elmulasztani büntetés terhe alatt tilos. VII. Szigorúan tilos a feljebbvaló tisztet szidalmazni, vagy ellene erőszakkal fellépni. VIII. A salvaguardia-ra, azaz menedékjogot nyujtó házra, vagy valamelyik helyőrség oltalmára kiküldött katonák ezeket életük vesztése árán is védelmezzék. IX. A kapitulált várak ellen ellenséges cselekedetet elkövetni, és a tiszt engedélye nélkül prédálni tilos. X. Ha valaki a Fejedelemtől, vagy generálisaitól kiállított oltalomlevelet figyelembe nem veszi, s az oltalmazottat megtámadja, — halállal lakol. XI. Harc közben várak, helységek elfoglalása után csak akkor szabad a prédáláshoz kezdeni, ha a tiszt ezt már megengedi. XII. Más ember szolgáját elcsalni, vagy erővel magához kényszeríteni tilos. Ilyen erőszakoskodóra a hadi törvényszék fog ítéletet mondani. XIII. A zsákmányon a harcban résztvettek közösen osztozkodnak, fegyvereket, lőszert, valamint foglyulejtett főtiszteket a felettes hatóságnak kell bevinni, de akié az érdem, — jutalmat kap. XIV. Ha valaki a jogos zsákmányt mástól elveszi, mint tolvaj büntetendő. XV. Halállal bűnhődik, aki a profószra, hóhérra, tömlöctartóra támad. XVI. Ha valaki elmulasztja az esküt letenni, vagy a köteles jelentkezésen, rendeletek kiadásánál nincs jelen, mindennek ellenére valamennyi parancsot teljesíteni köteles.

III. Titulus. Az Hadakozásban kívántató munkárul. I. Articulus. Aki kivonja magát az erődítési munkákból, sáncolásból, vagy reá bízott munkáját hanyagul teljesíti, büntetést kap. II. Úgyszintén az is, aki idegen tiszt parancsa alá helyezve, az attól kiszabott munkát elvégezni vonakodik. III. Általában minden parancs vagy utasítás nem-teljesítése a magaviselet mivoltja szerint halállal vagy más büntetéssel sujtandó. IV. Aki idejében nem áll munkába, vagy közben abból magát kivonja, — megbüntettetik. V. Senkit sem lehet kényszeríteni erejét meghaladó munkára. Ha ez mégis megtörténik, és az illető munka közben elpusztul, a parancsot kiadó tiszt fog ezért felelni. A vitézlő rend a tisztjeinek szükséges munkákat köteles elvégezni.

IV. Titulus. A Strázsálásrul. I. Őrszolgálat alatt zenebonát támasztani, lövöldözni tilos, különösen ha ebből nagy baj származik, — ezért halálbüntetés jár. II. Aki a trombita, vagy dobszóra nem siet őrhelyére, fogságba kerül. Aki őrségről, vagy járőrszolgálatból engedély nélkül elfut, halállal lakol. Ha lováról leszáll, — lovát elveszti. Úgyszintén jár az is, aki társa ebbeli szándékát tudja, és nem jelenti fel. IV. Tisztje tudta nélkül senki sem küldhet maga helyett más embert őrségre, csak ha beteg lesz, de ezt idejében jelentse. V. Őrségen lerésze-

gedni, aludni, onnan megszökni súlyos bűn. Ha válságos helyzetben cselekszi ezt, — meghal, ha tiszt, akkor a rangját veszti. VI. Őrségre csak arra alkalmas embert szabad küldeni, s a meghatározott időn túl ott nem tartható. Ha egy feljebbvaló mégis elkövet ilyen szabálytalanságot, büntetést kap. VII. Ha azonban helyét az ellenség reárohanása miatt kénytelen elhagyni, büntetést nem kap. VIII. Ha tiszt, vagy bárki más szemet húny ilyen vétségek felett, s nem vonja felelősségre a bűnöst, — maga kap olyan büntetést, mint, amit a bűnös megérdemelt volna.

V. Titulus. A tábor megindulásának módgyárul. I. A dob vagy trombitaszóra mindenki siessen századjához, máskülönben életét veszti ő is és az is, aki neki ezt tanácsolja. II. A tábor (sereg) elvonulásakor senki sem maradhat vissza, csak aki beteg. Ha mégis eltávozik s egy mérföldnél messzebb szökik, büntetést kap. Ha végleg elszökik, meghal, javait az ország elkobozza. III. Ha valaki induláskor vagy máskor is beosztásában rendetlenkedik, tisztje testi fenyítéssel büntetheti, ha az ellen zúgolódik, megverheti. IV. A csapatot engedély nélkül elhagyni tilos, büntetése halál. V. Egészséges ember, engedély nélkül nem tartózkodhatik a poggyászos szekereknél.

VI. Titulus. A zászlójukat elhagyókról, szökőkről, passus nélkül járókról. I. Engedély nélküli szökés büntetése halál. II. Az engedélyezett passuson fel kell tüntetni, meddig érvényes az? Ha ezt valaki túllépi, — rövidebb távollétért tiszt rangját veszti, közvitéz büntetést kap. Hosszabb távollét esetében, ha kellően nem tudja igazolni magát, tiszt is, katona is halállal lakol. III. Az elszéledt katonák összeszedésére küldött osztagok kevés emberrel menjenek, s kérjenek segítséget a vármegyéktől, községektől. Ha valahol katonát nem találnak, ott ne töltsék hiába az időt, hanem pihenés után menjenek tovább. IV. A járőrengedéllyel portyázók délelőtt legalább 2—3 mérföldet járjanak be, estig ugyanannyit. Éjjeli szállásaikról igazolványt hozzanak. Ha elmulasztják, vagy a községekben rendetlenkednek, a kárt megtérítik, és hadbíró elé állítandók. V. Előfogatokat csak egyik községből a másikig szabad igénybe venni, úgyszintén élelmezést is. VI. Túlzott követeléseket a községek iránt támasztani tilos. Bort, pálinkát követelni tilos. Abrakolásra 7 lóra egy kassai szapu zab elég, árpa vagy más gabonából kevesebb. VII. Erőszakoskodókat a „szegénység" (a falusi lakosság) megtámadhatja és letartóztathatja, s ha e közben haláleset történik; — maguk az okai. Mindazonáltal a szegénységnek nincs joga katonákat megölni, de úgy fegyverezze le őket, hogy se sebesülés, se halál ne történjék. VIII. A nemzet igaz ügye mellett mindenki élete fogytáig köteles hadakozni. Aki elszökik és biztatói is, — halállal bűnhődnek. IX. Harc alatt vagy előtte magát betegnek mondó érdeme szerint büntettetik. X. Ha a zászlótartó vagy az, akire a zászlót bízták, azt elveszti, vagy nem veszi át, halállal bűnhődik. XI. Aki a zsoldját

megkapta, és azzal megszökik, akasztófára kerül. Ha nem találják, nevét kihirdetik s ha később kézre kerül, felakasztják. XII. Úgyszintén az is, aki egyik csapattól a másikhoz ide-oda kóborol. XIII. A zászlótartó esküjét az egész csapat előtt teszi le.

VII. Titulus. Az Erősségnek feladásáról, megegyezésről, correspondentiáról, ellenséggel való összvemenésről, beszélgetésről, árultatásról, kémekről. I. Generálisok, tisztek jól oktassák ki a csapataikat a harcban való viselkedésről. II. A harcot abbahagyó tiszteket hadi törvényszék elé állítják. III. Ha egy ezred generálisa engedélye nélkül tárgyalást kezd az ellenséggel, — tisztjeit ki kell végezni, legénysége érdeme szerint büntetést kap. IV. Gyávaság harc közben súlyos bűn. V. A generálisok a várakba, erődökbe okos, bátor, kemény tiszteket osszanak be parancsnokul kellő utasításokkal. VI. Az erősség parancsnokának kötelmeit szabályozza. Gondoskodjék kellő mennyiségű élelemről, fegyverekről, lövőszerről. Tisztjeit, csapatait kellően ossza be, és foglalkoztassa, buzdítsa őket, jó példát mutasson ostrom közben, és a várat csak akkor adhatja fel, ha csapata teljesen kimerült, lövőszere elfogyott, vagy látja, hogy a helyőrség elpártolását megakadályozni már nincs hatalma. Ha nem így cselekszik, — halállal lakol. VII. Azok is, akik megijednek az ellenség fenyegetésétől, és a védelmet elhanyagolják vagy előljáróiknak nem engedelmeskednek. VIII. Ha a várparancsnok olyan helyzetbe kerül, hogy kénytelen kapitulálni, ezt csak tisztességes feltételekkel teheti. Katonaságának teljes fegyverzetben, lobogó zászlóval, pogygyászával engedtessék meg a várból való kivonulás, s az ellenség biztosítsa bántódás nélküli menetüket a legközelebbi táborig vagy várig. Ha egy-két katona útközben megszökik, ez nem jelenti a szerződés megszegését. A kivonulásra három nap előkészületi időt kell kieszközölni. A vár megszállásánál minden erőszakosságot kerülni kell, a kapitulációs szerződést mind a két fél tartsa be. IX. A tuszokat az elvonulás után szabadon kell bocsátani, s addig is tisztességesen tartani. X. Ezt a szerződésben határozottan fel kell tüntetni. XI. A szerződés végrehajtásáig fegyverszünet tartandó. Ezalatt egyik fél sem végezhet sáncolási munkákat, minden ellenségeskedés szünetel. A fegyverszünet kezdetét és végét mindkét fél dob- és trombitaszóval hirdeti ki. XII. Ha tiszt vagy közrend az ellenséggel, — legyen az bár legközelebbi rokona, — szóban vagy írásban érintkezik anélkül, hogy erre engedélye volna, halállal bűnhődik, javait elkobozzák. XIII. Ha valaki ilyesmit megtud, vagy ezt a kapcsolatot elősegíti, — meghal. XIV. Kémeket, titkos üzenetvivőket a hóhér nyársalja fel. XV. A haza és nemzet árulóinak bűnhődése halál és javaik elvesztése. XVI. Igy jár az is, aki ilyet megtud és nem jelent fel. XVII. Idegen kiküldötteket, vagy a seregükhöz tartozó más idegeneket a hadbíráknak kell bejelenteni, s oda kísérni. XVIII. Ha valaki éjjel mulatozás, éneklés közben ezzel jelt ad az el-

lenségnek, — mint áruló bűnhődik. XIX. Ha egy tiszt viselkedése gyanús, arról azonnal jelentést kell tenni. XX. Ellenségtől vagy az ellenséggel rokonszenvező saját emberünktől ajándékot elfogadni tilos. A közvetítő börtönbe kerül, és az ajándék elkoboztatik. XXI. Hamis név, álruha használata az ellenséggel való cimborálás esetében halállal jár. XXIII. Harc alatt senki sem viselje magát ellenség módjára, ne beszéljen, ne mulatozzon, mert tömlöcbe kerül. XXIV. Ha valaki ellenségtől származó levelet talál, arra ne válaszoljon, hanem adja tisztjei kezébe. Eltitkolása árulásnak minősítendő. XXV. Hadifoglyot 36 óránál tovább senki se tartson magánál vagy szabadon ne bocsássa, hanem kísérje generálisa elé.

VIII. Titulus. A Quártélyról. I. A szállásmestertől kiosztott szállást mindenki fogadja el. Senkinek sincs joga önhatalmából szállást változtatni, vagy a másnak kijelölt szállást elfoglalni. II. A szállásosztók lelkiismeretes pártatlansággal osszák szét a szállásokat a személyek állapota szerint. Ajándékot ezért elfogadni tilos, kedvezni senkinek sem szabad. III. A szállással meg kell elégedni, a szállásadó gazdától a megengedettnél több élelmet, gyertyát stb. követelni tilos. IV. Széna, szalma közelében pipázni tilos, a kárt a bűnös megtéríti.

X. Titulus. A fegyver s hadi eszközök gondviseléséről. I. Articulus. A fegyver gondozásáról intézkedik. Aki fegyverét favágásra, vagy sertésölésre használja, büntetést kap. II. Ha a puskáról a mustránál kiderül, hogy nem sül el, a tulajdonost megbüntetik. III. Tilos a fegyvert feleslegesen használni, elrontani, ezért hadi törvényszék elé kerül az illető. IV. Ha fegyverét a katona elveszti, vagy tőle ellopják, megpálcáztatik. Még szigorúbban bűnhődik, aki fegyverét, lovát elhagyja, hogy magát a szolgálatból kivonja. V. Aki társától fegyvert, lőszert, lószerszámot lop, a lopás mérvéhez illő büntetést kap.

XI. Titulus. A Mustrárul. I. A betegeket és indokoltan távollévőket kivéve minden tisztnek és vitézlőrendnek a mustrán (szemlén) jelen kell lenni, másképpen a hópénzt elveszti. II. A mustrálást havonta egyszer kell megtartani. Árulóként büntetik azt a tisztet, aki a... „mustrát nem kedveli, vagy halogatja". III. Ha olyan ember mulasztja el a mustrát, akinek fizetése nincs, javait elkobozzák. IV. Megbüntetik azt, aki a mustrán nem saját, hanem kölcsönvett fegyverrel, lóval jelenik meg. V. Ha ezeket egy más kompániától kapta kölcsön, a kölcsönkérő és a kölcsönadó is egyaránt fejvesztéssel bűnhődik. VI. A mustra közben elszökők vagy kóborlók mint szökevények bűnhődnek. VII. Se generálisnak, sem más tisztnek nincs joga bárkit is a szolgálatból végleg elbocsátani. Különösen tilos ez harc előtt, vagy amikor a sereg megindul, vagy portyázásra készül. Ezért fejvesztés jár.

XII. Titulus. A Bírónak tisztirül és némelly környül álló dolgokról. I. A generális hadbíró a törvényeket jól ismerje, úgyszintén a hadi artikulusokat. A Fejedelem nevében ítélke-

zik. Közvetlen fenyítő hatalma van az ezred tisztjei felett is. II. Ha valaki a hadicikkeknek ellenszegül, a hadbíró letartóztathatja, az ezred tisztjeivel közli ezt, s ha valaki az ő döntésével nem ért egyet, az fellebbezhet a felsőbb Hadiszékhez, vagy ha ilyen nincs jelen, a Generálishoz. III. A hadbíróktól láttamozott végrendeletek, kötelezvények, szerződések teljes érvénnyel bírnak. IV. Különösen figyeljen arra, hogy a gonosztévők érdemlett büntetésüket megkapják. V. Intézze el a táborban a katonák és a kereskedők, markotányosok közt felmerült ellentéteket. VI. De az igazság érdekében ne csak a peres feleket hallgassa ki, hanem a bírákat, tanúkat is, s ha valaki a felkérésnek nem engedelmeskedik, az illetőt a törvények szerint megbüntetheti. VII. Ha ilyen eset előfordul, a tiszt tájékoztassa a hadbírót, hogy a vétkes büntetését megkapja. VIII. Hadifoglyokat vagy más ellenségtől hozzánk szaladt embert a hadbíró hallgassa ki, vallomását a cancelláriába küldje, s engedély nélkül a foglyot el nem bocsáthatja. IX. Ha megtudja, hogy valaki a táborban összeesküvést sző, azt keményen vizsgálja ki s kergesse ki a táborból. X. A katonaságot a téli szállásokon is látogassa meg, s ha ott valami rendellenességet talál, tudassa azt a tisztekkel, hogy a hadicikkek szerint járjanak el. Ha pedig a tisztek ezt elmulasztanák, akkor terjessze az ügyet a Fejedelem, vagy főgenerálisa elé. XI. A táborban használt űrmértékeket, hosszmértékeket a hadbíró ellenőrizze, az adás-vétel árát az idő és hely követelményei szerint szabályozza s ha a korcsmárosok, kereskedők ezzel nem törődnek, javaikat a Fejedelem vagy főgenerális engedélyével elkobozhatja. XII. Arra is legyen gondja, hogy a tábor ügyésze kötelességét rendesen teljesítse, ne hatalmaskodjék. Minden intézkedést, amit a Fejedelem vagy főgenerálisának nevében parancsolnak, végre kell hajtani. XIII. A hadügyészek (Generális fiscus) a hadbíráknak engedelmeskedjenek, azoktól kapják utasításaikat. Irják össze a rabokat, a jegyzékeket a hadbíró gyakran ellenőrizze, a rabokat kihallgatásra a hadbíró elé vezesse, s gondot viseljen, hogy a peres felek ... „a maguk dolgaikban való progressustól el ne rekesszenek". XIV. A generális hadbíró felelős azért, hogy a Fejedelemtől kiadott mentesítések és pártfogó levelek szövegei a való igazságnak megfelelően szövegeztessenek meg, s azokat betartsák. XV. Bűnök letárgyalására két fő- vagy vicekapitányt, ugyanannyi hadnagyot, strázsamestert, tizedest és közlegényt hívjon össze. XVI. Mivel a hadbíró a törvények megtartásának ellenőre, a Fejedelem különös kegyét és oltalmát élvezi. A tiszteknek tehát megparancsoltassék, hogy minden olyan dologban a hadbírát támogassák, sem őt, sem szolgáit ne ingereljék, nekik jó szállásról, ellátásról gondoskodjanak és működését elősegítsék. XVII. Mind a vármegyei, mint a haditisztek jól vigyázzanak, hogy a vétkesek megkapják büntetésüket. Ha ezt elmulasztják, szigorúan bűnhődnek.

„Melly hadi edictuminkat, hogy mind az felül megnevezett Fő, közép, alsó renden lévő Hadi Tiszteink megtartsák s alattok valóikkal

meg tartassák s executioban is vegyék. Intimáljuk s kemény indignatiónak alatta Haggyuk és Parancsollyuk."

„*Datum Agriae. Die prima Mensis Maii. Anno Millesimo Septingentesimo Quinto. (Kelt Egerben, 1705. május 1-én.)*"

Az ismertetett törvénykönyv kinyomtatását az 1705-ös nagy szervezés tette szükségessé. Szövege a további edictumok alapjának tekinthető, és az Edictum Universale őse.

3. A Szécsény-i országgyűlés — mint már említettük — részleteiben nem ismert okok miatt hivatalosan nem tárgyalta a hadi szabályzatok ügyét. Hogy Rákóczi már ekkor készült az Edictum Universale elfogadtatására, fontos bizonyítékát találtuk meg. Az országgyűlésen magasra lángoló rendi ellenállás azonban megakadályozta a hadsereg életét szabályozó törvények beiktatását. A fő- és középnemesség tagadó magatartásában a jobbágysággal szembeni mély osztályellentétei feszülnek, 1705-ben pedig ennek egyre több megnyilatkozását ismerjük. A fő- és középnemességet általában — egyes rétegek és személyek kivételével, helyi körülményektől függően — gazdasági érdekei arra késztették, hogy magukat, de főleg jobbágyaikat kivonják a katonai szolgálat alól. Ez az osztályellentét sarkallta a rendeket a hadsereg egységét megteremtő regulamentumok és edictumok megbuktatására, aminek részleteit — sajnos — nem ismerjük. A további kutatás feladata, hogy erre, valamint a detronizálás problémájára fényt derítsen, és összefüggésbe hozza a szabadságharc általános történetének tényeivel. Feltevéseink alapja a következő:

a) 1705-ből ismeretessé vált egy latinnyelvű hadi edictum, mely a Szécsény-i gyűlés berekesztése után, 1705 szeptember 28-án kelt.[31] Ha összehasonlítjuk ezt a latin kéziratot az Egerben kiadott nyomtatott Hadi Edictummal, akkor a következő eltéréseket állapíthatjuk meg: az eredeti egri magyar edictum XII. Titulusra tagozódik, ez utóbbi latin csak XI-et sorol fel, mert a III. Titulus anyagát bedolgozta a másodikba. Az első titulus magyar szövege 54 articulusból áll, a latiné csak 40-ből. Bár a II. titulust szaporította a törölt III. titulus anyaga, a latin szöveg mégis egy articulussal kevesebbet ad, mint a magyar. Ennek magyarázata az, hogy több rokon-tartalmú pontot egybeolvasztottak. A többi fejezetek ezután már tartalmilag és beosztás tekintetében teljesen azonosak mindkét variánsban. Csupán a magyar VIII. pont (latin VII.) titulus címében találunk változtatást. A magyar ennek „A Quártályrul" címet adja, a latin „Hibernys", azaz kifejezetten téli táborozásról beszél, de a szövegben nincs változás. E Kolinovics-féle fordítás tehát 1705 szeptember 28-ról van keltezve, és lényegében a május 1-i szabályzaton alapuló Ónód-i Edictum Universale szövegét adja.

[31] Az Egyetemi Könyvtár „Gabriellis Kolinovics Senquiciensis: Fulcrum Commentariorum de rebus Ungaricis" kötetében található. Egyetemi Könyvtár. G—87. sz. Senkvicz. 1742.

b) Az Ónód-i Edictum Universale egyik megtalált példánya, az Ónód-i szabályzatok keltezési napjával látott napvilágot, de a szöveg végén a Szécsény-i keltezés olvasható.[32] Az Ónód-i Hadi Regulák és Artikulusok szóról-szóra tartalmazzák ennek a Szécsény-i kiadásnak teljes szövegét. A nyolcadrét alakú füzet XI. articulusból áll. Bevezetésében elmondja, hogy az Ónódon 1707. pünkösd hetében tartott session (ülésen) terjesztették elő. Címe ugyanaz, mint az Ónód-i ilyen tartalmú kiadványnak, azaz: A Magyar Országos Confoederalt Nemes Statusok és Rendek Részérül szabott Hadi Regulák, Articulusok, Edictumok és Törvények. A XI. titulus végén a keltezés: Datum Szécsénij ... Die vigesima octava Septembris Anno millesimo septingentesimo quinto. (1705. szept. 28.) A hivatalos Ónód-i szabályzat ezt megtoldja egy XII. titulussal, a „Hadi, törvényes Processusról". Természetesen ebben a szécsényi keltezés már nincs feltüntetve. Kolinovics tanulsága és az Ónód-i edictum Szécsény-i keltezése azt bizonyítja, hogy az Edictum Universale már a Szécsény-i országgyűlés idején készen állt, de elfogadására az ismertetett okok miatt nem került sor. Az összes körülmények tisztázása a kutatás legfontosabb feladata.

4. A kuruc szabadságharc edictumainak ügyében 1706 áprilisában egy eddig kellően fel nem derített fordulat következett be. Ráti Gergely, Rákóczi egyik belső emberének Károlyihoz írt leveléből[33] az tűnik ki, hogy szokatlanul erős hangon bírálja a múlt évben, tehát 1705-ben kiadott egyik szabályzatot, annak bevonását és megsemmisítését rendeli el, mert abban több olyan intézkedés is szerepel, amelyek a népjog és a haza törvényeivel ellentétben állanak. *A különösen fontos levél teljes szövegében így hangzik:*

„Az elmúlt napokban Hadadi uram udvarhoz jövén, Nagyságod parancsolattyából, azon alkalmatossággal a' cancellária divertált, a' halott szeme eleiben akadot bizonyos, mégh tavallyi esztendőben repróbált edictumoknak imprimált exemplárjaji, mellyeket látván csak importunoskodott, hogy adjunk neki is azon exemplárokból vagy hármat, noha eleget mondották a cancellisták, hogy annyit tészen, mintha harmadévi kalendáriumot vásárolni akarna. De ugyancsak importunitással extorqueált azon Kancellistáktul négyet. Én penigh nem úgy tartom, mint harmadévi calendáriumot, hanem minth kegyelmes urunknak és magyar nemzetnek prostitutiójára való álapotot lenni azon irreflexióval imprimált törvént, mellyet kegyelmes urunk anatemizált és hadi bírónak volt lecskéje. Én is a' melly kancellista oka volt, hogy Hadadi uramnak adatot ezen négy ezemplár, árestomba tétettem.

Nagyságodat azért alázatosan kérem, vetesse vissza eö kegyelmétől és hányassa tűzre. Várok minden órán Gróff Berchényi uramtul eő

[32] *Thaly* I. m. 295—296. o. RMK. 1734/a.
[33] Károlyi Levéltár. Fasc. B. Nr. 35. 1706. ápr.

nagyságától Nagy Szombatbul ujj imprimált edictumoknak egy néhány copiáját, akkor a' kinek fogh illetni. Mert a' felől írt edictum forma törvényekben igaz elégh jó is, de sok absurdumok inseráltattak köziben, némellyek contra jus gentium, némellyek contra legis patriae és ugyan akkor állottam vala mostani hivatalomba, s hozzám hozták volt pro authenticatione, subscribáltam vala is egy néhányat, de relegálván, az után repraesentáltam az méltóságos fejedelemnek és igen reprobáltatot. Kérem iterato is Nagyságodat, ha szintén Hadadi uram szokássa szerént valamellyet azok közül kiadot vólt is kezébül, rehabeáltassa Nagyságod, mert csak confusio származhatna belőle.

Agriae, die Aprilis 1706.

Nagyságodnak

alázatos szolgálja

Ráti Gergely."

A levél tartalmából a következőket állapíthatjuk meg: valamelyik 1705-ben kiadott szabályzatnak nem lehetett sok becsülete, mert már a fejedelem irodájának emberei is lekicsinylőleg beszéltek arról („... mintha harmadévi kalendárium..."). A levélíró, Ráti ennél határozottabban elítéli ezt a kiadványt, amelyet a Fejedelem is „anatemizált"..., azaz erősen kifogásolt, mert az a magyar nemzet lebecsmérlésének (prostitutiojára való állapot) tekinthető, ha ilyen... „irreflexióval"..., azaz gondatlansággal, helytelen módon fogalmazott törvényt bocsátanak ki. Ez az ügy most az... „hadi bírónak leczkéje"... volt. Utóbbi kijelentés vagy azt tartalmazza, hogy a hadi bíró feladata ezzel foglalkozni, vagyis ezt a helytelenséget eligazítani, vagy pedig azt, hogy ezért a hadi bírót megleckéztették. Ezért a tavaly kiadott példányokat sürgősen vissza kell vonni, és megsemmisíteni. Az új, Bercsényitől átfogalmazott helyes szövegű példányok hamarosan beérkeznek, akkor azokat mindjárt kiadják. Igaz ugyan, hogy van azokban a törvényekben... „elégh jó is"... de sok absurdum is belecsúszott, ezek a jus gentium és a leges patriae határozványiba ütköznek. Amikor hitelesítésre ezeket a Fejedelem irodájába hozták, Ráti néhányat alá is írt, de azután még egyszer áttanulmányozva az írást, figyelmeztette erre a Fejedelmet, aki erősen kifogásolta ezeket. Az irodában megforduló Hadadi látta ezeket a példányokat, s kierőszakolt azokból néhányat. Ezeket kellene tehát sürgősen visszaszerezni, mert csak... „confusio"... származhat a dolgokból.

Jogos tehát az a kérdés, melyik lehetett az az 1705-ben készült edictum, amelynek hatálytalanítását Rákóczi sürgősnek tartotta, és mik voltak azok a részletek, amelyek a népjoggal és a haza törvényeivel ellenkeztek? 1705-ből csak két szabályzatot ismerünk, amelyek nyomtatásban megjelentek: a már tárgyalt 1705 május 1-i Edictum, és a másutt is-

mertetésre kerülő várparancsnoki instructió.[34] Ez utóbbiban semmi, a haza törvényeit, vagy jogi kérdéseket tárgyaló határozvány nincs, tehát csak a másik, egri edictum — az 1705 május 1-i — esetleg valami későbbi szabályzat kifogásolásáról lehetett szó. Mivel 1705-ből más edictum megjelenéséről nincs tudomásunk, csak az egri edictum marad a vizsgálódás tárgyául. Ebben azonban a leggondosabb összehasonlító elemzés sem tud olyant felfedezni, ami a népjoggal, sőt a haza törvényeivel ellenkeznék. Éppen ezért jutottunk arra a következtetésre, hogy a Rátiféle levélben tárgyalt helytelen szövegű szabályzat kérdését továbbra is nyitva kell hagynunk. A Ráti-féle levél utolsó részében azt olvassuk, hogy a hozzá hitelesítés céljából hozott példányokat még egyszer átolvasván neki is aggályai lehettek, mert azokat újból bemutatta Rákóczinak, aki azokat „... igen reprobálta ...“ Ezért figyelmezteti Károlyit, hogyha Hadadi „... szokása szerint ...“ (valószínűleg felületességből) ki is adott volna néhányat kezéből, sürgősen vonassa vissza azokat. Az eddig napvilágra került adatokból tehát csak azt következtethetjük, hogy a Rákóczitól „incriminált“ szövegrészekkel szerkesztett füzetből végül egy példány sem forgott közkézen.

5. 1706-ban csak egy nyomtatott edictum megjelenéséről tudunk. Ismeretes, hogy Rákóczi egy percre sem tett le a szabályzatok állandó javítgatásáról, és tekintélyes időt fordított tökéletesítésükre, terjesztésükre. Ennek nyoma a Nagyszombatban 1706 novemberében kiadott szabályzat, amely a magyar nyomdatechnika fejlődéséről is tanúskodik. Kis oktávalakú füzet, 22 oldalon, 47 pontban foglalja össze *Hadi Regulák avagy Articulusok* címen a hadirendtartás legfontosabb határozványait.[35] A bevezetésben indokolja e kiadás szükségességét: „Előre láttuk, s annyival inkább már tapasztaltuk is, hogy a jó rendtartás és annak bizonyos igazgató regulái nélkül, a hadakozásnak hasznosan és boldogul folyni nem lehet“.

Az I. pont a szolgálati időt határozza meg. Mindenki köteles addig szolgálatot teljesíteni, amíg a haza szabadságát megnyeri. II. Más ezredbe átlépni tilos. Tiszt becsületét, közlegény életét veszti, ha ezt engedély nélkül teszi. III. Ha szolgálatát engedély nélkül elhagyja, ugyanígy bűnhődik. IV. Veszekedés, „visszavonás“ egymás közt tilos. V. Ha valaki fegyverét, lovát elhagyja, vagy kártyán, kockán elvesztegeti, — akkor a nyerőt is, a vesztőt is felakasztják. VI. Fejét veszti, aki előljárójára fegyvert fog, vagy őt becstelen szóval illeti. VII. Fejvesztés jár az őrszolgálatból engedély nélkül való eltávozásért. VIII. Őrszolgálatban elkövetett hanyagságért szigorú büntetés jár. IX. Ha egy cirkáló járőr egy, az őrhelyéről eltávozott katonával találkozik, vagy azt őrségen alva találja, azonnal megölheti. X. Az őrségnek, a parancsnok en-

[34] Lásd 43. jegyzetet.
[35] OSzK., RMK. I. 1718. szám.

gedélye nélkül tilos az ellenséggel beszélni. Ezért is fejvesztés jár. XI. Puskaport, golyóbist és az ország egyéb javát maga hasznára fordítani tilos. Az ilyen embert „minden irgalom nélkül rút és gyalázatos halál" éri. XII. Aki kémet rejteget „néggyé vágattassék". XIII. Harc idején elszaladó, vagy harcolni vonakodó ugyanígy bűnhődik. XIV. Felesleges vakmerősködés, parancs nélkül ellenség földjére való lecsapás, ha ezzel maga kárát okozza, — halállal bűnhődik. XV. Parola kiadás után mindenki szállásán legyen. Ha az utcán járó a jelszót nem tudja, — fejét veszti. XVI. Takarodó után a táborban csend legyen. Kiabálókat, zajongókat szigorúan büntetik. XVII. Éjjeli dorbézolás, korcsmázás szigorúan büntettetik. XVIII. Aki fegyverszüneti időben lármát indít, vagy fegyverét ellenség felé kilövi, — fejét veszti. XIX. Fosztogatásért akasztófa jár. Kisebb kártételért „ha csak egy garas árrát érő is", kemény megpálcázás. XX. Falukat felverni, engedély nélkül zsákmányolni büntetés terhe alatt tilos, az okozott kárt meg kell téríteni. XXI. Idegen jövevényt, ismeretlen embert a parancsnok vagy hadbíró tudta nélkül szolgálatba venni szigorúan tilos. XXII. Más hadiember katonáját elcsalni, kemény büntetés terhe alatt tilos. XXIII. Hátas lovakat szekérbe fogni, hogy ezzel maga hasznára kereskedjen, — szigorúan tilos. XXIV. A táborba élelmet behozóktól semmit sem szabad elszedni, ezért kemény büntetés jár. XXV. Ugyancsak kemény büntetést kap, aki a táborból kimegy, hogy az oda közeledő kereskedőktől előbb megvegyen valamit. A megvett portékát elkobozzák. XXIV. A táborban eladható élelmicikkek és egyéb áruk eladási árát a hadi bíró vagy a parancsnok szabja meg. XXVII. Ha ezt kijátszva történik vétel és eladás, a vevő és az eladó is szigorú büntetést kap. XXVIII. Gonosztevők letartóztatására küldött katonákat gúnyolni tilos. Ugyszintén tilos az „igazság célját véghez vivő személy" azaz tömlöctartó és hóhér személyét becsmérelni, vagy kicsúfolni. XXIX. Ezeres kapitány becsületesen jelentse adott alkalomkor, hogy ezeréből hány személy hiányzik? Tilos polgári lakosokat csalárd módon „bemustrálni". XXX. A várat, erősséget feladó kapitány becsületét és fejét veszti. XXXI. Ha a tizedesek vagy közvitézek észreveszik, hogy a parancsnok a várat az ellenség kezébe akarja játszani, joguk van őt letartóztatni, s a legközelebbi parancsnoknak átadni. XXXII. Válságos időben a várparancsnok személyesen legyen jelen a kapuk nyitásánál és csukásánál, és éjjel minden katonáját a várban összegyüjtve tartsa. XXXIII. Idegeneket a várba bocsátani tilos. Bebocsátást kérők is csak egyenként, vagy kis csoportokban jöhetnek be, de csakis a parancsnok engedélyével. XXXIV. Aki prédálás céljából ellenség földjére megy, fejét veszti. XXXV. Ugyanezt a büntetést kapja a katona, ha őrségre kijelölve nem megy oda. XXXVI. Ugyanígy jár az őr, aki nem várva be a felváltást, otthagyja a helyét. XXXVII. Ha valaki az őrszolgálatot részegség, kocka- vagy kártyajáték miatt elmulasztja, — fejét veszti. XXXVIII. A várból senkit sem szabad magán-

ügyekben ide-oda küldözgetni, vagy a várból kiküldeni. XXXIX. A várban talált portékát azonnal be kell jelenteni, máskülönben lopásnak számít. XL. Ha közvitéz zsoldját, fegyverét megkapja, és anélkül jár, — börtönbe kerül. XLI. A várban veszekedést, zenebonát, támasztani tilos. Ha valaki verekedés közben társát fegyverrel megsebzi, — kezét veszti. XLII. A várbeli munkák alól magukat kivonók szigorú büntetést kapnak. XLII. A kapitány, hadnagy, tizedes az alatta lévőket szüntelenül oktassa, harcra alkalmasakká nevelje, fegyverkezelésben gyakorolja. XLIV. Vitézek, tizedesek tisztjeik iránt becsülettel viseltessenek, alantasaikkal pedig tisztességesen bánjanak. Az az ellen vétők hadbíróság elé kerülnek. Zendülést, pártütést rendezőket le kell tartóztatni, és a parancsnokhoz kísérni. XLI. Istenkáromlás, szentek becsmérlése, ördöngősség, boszorkányság, káromkodás, gyilkosság, paráznaság, lopás, útonállás, templomok, temetők, parochiák, iskolák, házak, majorok, falvak és városok felprédálása, kifosztása, felégetése halálos büntetéssel jár. XLVI. Ha valaki mindezeket az articulusokat be nem tartja, becsületét veszti, az ilyen embert le kell tartóztatni, és a parancsnok elé vinni. XLVII. Ezeket az Articulusokat a tisztek a seregek előtt gyakran és behatóan magyarázzák, felolvassák, megértessék. A rendelkezések nemtudása, vagy részegség nem mentesíti az illetőt a büntetéstől.

Ha összehasonlítjuk ezt a szabályzatot az 1705 május 1-i Egerben kiadott szabályzattal, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy ez lényegében a régi szabályzatnak rövidebb, szabatosabb fogalmazványú, tehát tábori szolgálatban való használatra alkalmas kivonata. Feltűnő itt is a legkisebb vétséget követő büntetés szigorúsága.

A szabályzat gyakorlati alkalmazása érdekli leginkább a hadtörténetírást. Adatok széleskörű feltárásával ez az érdeklődés könnyen kielégíthető.

6. Az edictumok hosszú sorát a szabadságharc másik kiemelkedő katonai eredménye, az *Edictum Universale*[36] zárja be. Ezt is a tapasztalat formálta a kuruckor hatalmas alkotásává. Elfogadásáig sokkal világosabban végig kísérhető a fejlődés vonala, mint a Regulamentum esetében. Magyarázza ezt az, hogy e téren több volt a tapasztalat, komolyabb előmunkálatok, évszázados hagyomány alapozta meg végső formábaöntését. Az edictum szabályzatfajta nem olyan sokrétű, mint a regulamentum, ezért könnyebben meg lehetett találni bennük az egész hadsereget érintő közös vonásokat.

Az *Edictum Universale* (Hadi-törvénytár) címe: *A Magyar Országi Confoederált Nemes Statusok és Rendek részéről szabott Hadi Regulák,*

[36] Thaly idézett munkájában részletekbe menően ismerteti a szabályzat szövegét. Megtalálható OSzK., RMK. 1734 sz. alatt.

Articulusok, Edictumok és Törvények. XII. Titulusra tagozódik. A titulusok tartalma nagyjából azonos az előbb kiadott hasonló tárgyú munkákkal.

Az I. titulus 53 pontban beszél „A czégéres vétkekről, a büntetésekről, és némely hadi successiokról".

II. Titulus (17 pont). „Mindenféle Vitézlő Rendeknek magok alkalmaztatásokról".

III. Titulus (8 pont). „A Strázsálásrul."

IV. Titulus (5 pont). „A tábor megindulásának módgyárul."

V. Titulus (13 pont). „A zászlóikat elhagyókrul, szökőkrül, Passus nélkül járókrul."

VI. (24 pont.) „Az erősségnek fel-adásárul, meg-egyezésérül, ellenséggel való összemenésrül, Corrspondentiárul, beszéllgetésrül, árultatásrul, kémekről."

VII. (8 pont.) „A Quártélyrul."

VIII. (4 pont.) „A Gyujtogatásrul."

IX. (pont). „A Fegyver- és Hadi eszközök gondviselésérül."

X. (7 pont.) „A Mustrárul."

XI. (18 pont). „A Bírónak tisztirül és némely környül álló dolgokrul."

XII. (37 pont.) „A Hadi Törvényes Processusról."

Ez az utolsó XII. titulus különösen érdekes és fontos. A többi titulusban elmondott határozványok rövidebb-hosszabb fogalmazványban már megjelentek a régebbiekben, de a XII. pont a magyar haditörvényszék és a katonai büntető perrendtartás első nyomtatásban megjelent összefoglalása. Szabályozza az idézéseket, illetékességet, a hadbíróságok ügymenetét, fellebbezések módját: rendelkezik a védőkről, a rabokkal való bánásmódról, büntetések kiszabásáról, testi fenyítésekről és a pénzbírságok kezeléséről. A hadbírói tevékenységet szabályozó utasítás záradéka így szól: „... Mely Hadi Edictumunkat és törvényeinket, hogy mindazon felül megnevezett fő-, közép-, alsó Renden lévő Hadi Tiszteink megtartsák, s az alattok valókkal is megtartassák és Executióba is vegyék — intimálljuk mindeneknek és kemény indignationk alatt hadgyuk és parancsollyuk is."

Az edictumok számos kérdése ma még megoldatlan. Valószínű, hogy újabb edictum előkerülése már nem fogja gyarapítani az itt ismertetettek számát, mégis a kutatók munkája nem zárható le. Főként arra kell választ adnunk a továbbiak során, hogy miként érvényesültek az edictumok elvei a gyakorlatban, mennyiben járultak hozzá az ütőképes, fegyelmezett kuruc hadserg megteremtéséhez, megszilárdításához.

c) Regulamentum Particulare

A kuruc hadsereg fizetésének, élelmezésének, felszerelésének intézésére Rákóczi a Hadi Comissáriátust még a Szécsény-i országgyűlés előtt megszervezte.[37] Élére országos főcommissáriusul Csáky Istvánt nevezte ki. Csáky mellé fizető, élelmező, ruházó, tüzérségi főcommissáriusokat küldött, kiknek irányítása alá kerültek a commissáriusok, helyetteseik és kisegítő beosztottaik. A Hadi Commissáriátus fizetéséről Rákóczi 1705 január 29-én intézkedett.[38] Beosztását, szervezeti felépítését egy projectum szabályozta,[39] mely a Hadi Commissáriátus következő szolgálati helyeit jelölte meg:

Fő commissárius,
Vice commissárius,
Subalternus commissárius,
Secretarius,
Perceptor,
Szekérmester,
Registrator,
Cancellista.

Elrendelte, hogy a megyei comissariusok a központi szervtől függjenek, „hogy annyival is inkább az comissariatusság küldendő dispositiói végben mehessenek, és az districtusokban condescendáló vitézlő rend jobb móddal a' szegénység kárán kívül continuálhattya uttyát." Természetesen nem tartozik tanulmányunk tárgyához e szervezet részletes ismertetése, feladatkörének leírása. E rövid bevezetésre is csak azért volt szükség, hogy egy újabb szabályzatfajtának ismertetését elvégezhessük. Főleg a comissariátus tevékenységét szabályozta Bercsényi 1706 december 5-én Bajmóc várából keltezett *Regulamentum Particulare*-ja.[40] Ennek a szabályzatnak érdekessége, hogy félhasábosan, két nyelven (magyarul és latinul) jelent meg nyomtatásban. A latinnyelvű szöveget megtaláljuk Kolinovics említett kéziratában is 1706 december 8-i keltezéssel.[41]

A szabályzat főként közigazgatási jellegű intézkedéseket tartalmaz és a quártélyokban, táborokban szükséges utasításokat teszi közzé. A nagy negyedrét alakú füzet félhasábosan, latin és magyar nyelven, 21 pontban foglalja össze mondanivalóit, „melyeknek megtartására mind az egész Hadak, mind pedig az Vármegyék ugy az Commissariusság is

[37] *Takács János:* Közteherviselés II. Rákóczi Ferenc korában. (Zalaegerszeg 1941.) 13. o.

[38] Rákóczi a Hadi Commissariatushoz O. L. Lymb. Ser. I. 1705. Fasc. 73. Közli: *Takács.* U. o.

[39] „Projectum az hadi commissariatusság felállításárul, és az haza szolgálattyának előmozdítására czéllozó dolgoknak következendőképpen való follytatásárul." Ráday: (?) fogalmazványa. O. L. M. Kamara. Div. instr.

[40] OSzK., RMK. 1723.

[41] Lásd: 31. jegyzetet.

keményen köteleztetnek." A bevezetés további szövegéből kitűnik, hogy ezt a szabályzatot Bercsényi fogalmazta és nyomtatásban való kiadását engedélyezte.

A regulamentum első pontja arról szól, hogy a companiákat legfeljebb két-három helyre felosztva szabad beszállásolni. Minden szálláson tiszt jelenléte kötelező. 2. A quártélyokat a kerületi biztosok és a vármegyei tisztek osszák szét, válogatni nem szabad. 3. A lakosságot zaklatni szigorúan tilos. Pénzt tőlük nem szedhetnek. Lóabrakra havonta egy lónak harmadfél pozsonyi szaput és „tékozlás nélküli" szénát kérhetnek. 4. Alomnak csak szalmát szabad használni. 5. A katonának egy hónapra 1 köböl „élet" (gabona) kenyérre, hetenként 5 font hús jár. A főzést a házigazda végzi. Költségeit a commissárius és a vármegye viseli. Ha a katona ezen felül követel valamit, azt a zsoldjából kell levonni. 6. Kisegitésül más községeket is igénybe lehet venni, a fent említett hivatalos személyek szabályozása szerint. 7. Minden regimenthez e célból a vármegye 1—2 biztost rendeljen ki. 8. Minden körzetben egy generális intézi a hadi dolgokat, szállásügyeket, és az ő gondja a fegyelemre felügyelni. 9. Minden generális mellé, mint a vármegye összekötő szerve, — egy hadi commissarius lesz beosztva. 10. Minden ezredparancsnok részletes létszámtáblázatot készit emberekről, lovakról, s az élelem eszerint lesz kiutalva. Minden szaporulatot a hadbiztosnak kell bejelenteni. Ha ezt elmulasztja, az új emberek nem kapnak élelmet. Ez az intézkedés nem vonatkozik a reguláris seregekre, csupán a mezei hadakra. 11. A reguláris hadak tisztjeinek járandóságát külön kell meghatározni. Különösen az idegen nemzetiségű tisztektől nem lehet kívánni, hogy úgy bíráltassanak el, mint a többiek. Ezek akkor is megkapnak mindent, ha történetesen nem tartózkodnak ezredüknél. 12. Minden ezredet két hetenként legalább egyszer kell mustrálni. 13. Az ezredek furirjai (írnok) a mellérendelt commissáriussal mindenről ellennyugtát (contra-quientantiát) állítsanak ki. Az ezredek kvártélymestere és a főbb hadi biztosok havonta a valóságnak megfelelő számadást készítsenek. 14. A mustrák előtt a hadi biztos az ezredektől kijelölt megbizottak jelenlétében az előfordult kihágásokat, panaszokat kivizsgálja, elintézi. Ezek a legközelebbi elszámolásnál lesznek kiegyenlítve. Erről jelentést tesznek a generálisnak, és a kárt a felelős személyek fizetéséből levonják. 15. Ha a sereg szállásáról elvonul, jelentést küld a generális mellé beosztott hadi biztosnak, ez viszont az útvonalon fekvő megyék, községek biztosainak, hogy az ellátást szabályozzák. Régi kvártélyuktól, — amíg oda vissza nem térnek, — semmi ellátást nem vehetnek fel. 16. Ha sürgős esetben e szabályozást nem lehetne betartani, minden intézkedésre hivatott személy úgy rendelkezzék, „hogy a Haza szolgálatja fogyatkozást ne szenvedjen." 17. Szekereket magáncélokra igénybevenni tilos. 18. Passus nélkül a katona nem járhat ide-oda. A lakósokat zaklató csavargókat le kell tartóztatni és az ezredhez kísér-

tetni, ahol szigorúan büntetik. A „meg fogó" kapja a letartóztatott egyén egy havi zsoldját attól a regimenttől, amelyhez a csavargó tartozik. 19. Szabályozza, hogy kinek van joga passusokat kiállítani. 20. Ezt részletesen ki kell hirdetni és megmagyaráztatni a vármegyékben, hogy minden község és város bírái tudják, hogy az ő területükön milyen igazolványok érvényesek. Az utolsó 21. pont buzdítja az egész katonaságot e rendszabályok lelkiismeretes megtartására. Ezért mindenki egyformán felelős. A szabályok be nem tartása és az ellenőrzés lazasága büntetéssel jár.

E Regulamentumot azért ismertettük, mert katonai szabályzat, és a kuruc hadsereg egyik fontos szervének működéséről tájékoztat. Nyomtatásban megjelenése nagy fontosságát igazolja.

Megállapíthatjuk nyugodtan, hogy a kuruc hadsereg gazdasági-közigazgatási, egyszóval hadtáp munkájával eddig igen keveset foglalkoztak kutatóink, s még a legfelsőbb szervek írásos, de nyomtatott szabályzatai is feltáratlanul maradtak. Megfeledkeztünk tehát a hadsereg egyik legfontosabb alkotó eleméről, a háború sorsát eldöntő egyik alapvető tényezőről. Erre hívjuk fel most a figyelmet.

d) Egyéb szabályzatok.

Nemcsak a hadsereg szervezésére, fegyelmezésére fordítottak gondot a szabadságharc vezetői, s főként Rákóczi, hanem a katonai élet egyéb részletkérdéseit is figyelemmel kísérték. Számos kiadott, de még több kiadatlan alkotás őrizte meg mindenre kiterjedő gondoskodásuk nyomát.[42] Jórészük a várak védelmével, a tábori szolgálattal, katonai intézmények működésével foglalkozik. Ezek közül ismertetünk néhányat, a fontosnak tartott katonai szabályzatokat.

1. *Várvédelmi utasítások.*

1705 május 1-én, az egri edictummal együtt látott napvilágot az *Instructio* címet viselő utasítás,[43] mely a várparancsnokok hatáskörét szabályozza, és a várak védelmének kérdéseivel foglalkozik. Az Instructio cím alatt hagyott széles helyre írták a címzett nevét és katonai beosztását.[44] *Ennek kivonatos tartalma a következő:*

Akire egy vár, vagy erősség védelmét bízzák, az tapasztalt, tanult

[42] Kiadott és közölt szabályzatok: 1. II. Rákóczi Ferenc hadi rendelete a káromkodók ellen. Nyitra. 1705. aug. 29. H. K. 1892. 712—716. o. Közli: *Veress Endre.* 2. II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek 1704. október hó 22-én Vihnyén kelt rendelete, a tábori posta szolgálat ügyében. H. K. 1917. 150—151. o. Közli: *Szendrei János.* 3. II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvartartási szabályzata. Tört. Tár. 1881. 158—168. o. Közli: *Thaly Kálmán,* stb.

[43] Teljes eredeti szövegét közzétette *Markó Árpád* a Magyar Katonai Szemle 1931. februári füzetében.

[44] A Hadtörténelmi Intézet Levéltárában található eredeti példányon Dessewffy Ferenc, Eperjes-i várkapitány nevét olvashatjuk.

hadi-ember legyen és a várat jól ismerje. Az előterepet gondosan tisztítassa meg, az erősség minden részét, felvonóhídat, sáncokat, stb., jó karban tartsa: udvarán veteményes kerteket csináltatni, vagy marhákat legeltetni tilos. Csak egy kapu legyen nappal nyitva. A felszerelésben (ágyúkban, lafétákban, lőszerekben) mutatkozó hiányokat azonnal pótolja, és évente tegyen jelentést a vár állapotáról. A titkos kijáratokat, alagutakat mindig használható állapotban kell tartani. A puskaport kettős lakattal ellátott helyen őriztesse, hogy el ne lopják. Ha csak földvárról van szó, az árokban elhelyezett paliszádákra (cölöpgátakra) különös gondot viseljen. Azokat élesre hegyezett végeikkel haránt veresse a földbe, és az árkot, ha kell, vízzel árassza el. De télen gondoljon arra, hogy a jégpáncélt feltöresse. Az ellenséges ágyútól megrongált részeket haladéktalanul állíttassa helyre, s azokat a helyeket, ahol az ellenség előreláthatóan ágyúit fogja telepíteni, rejtett aknákkal lássa el. A vár feladásáról csak akkor tárgyalhat, ha a sáncok, falak már földig le vannak rombolva. A várat hat hónapi tartalék eleséggel kell ellátni. Malmot tűztől és víztől mentes helyen állíttasson fel. Ellenséges körülzárás idején gyakran rendezzen kitöréseket, hogy az ellenséget elzavarja, s akkor annak sáncait azonnal tömesse be. A kitörő csapat ne távozzon messze a vártól. Ha a vár helyzete tarthatatlan, tisztességes elvonulást kérjen zászlóval, dob- és trombitaszóval, fegyverestől, ágyúkkal, mozsarakkal, úgy hogy senkit bántódás ne érjen, a várban maradó lakósságot sem.

Nagyon vigyázzon, hogy a várban összeesküvés, árulás ne készüljön. Titkos gyűlések tartása tilos, estéli dobolás után a városban senki sem járkálhat. A főbb helyeken őrségeket állítson fel, éjjel tiszti-járőrök vizsgálják meg a vár minden részét. Ünnepek idején a várkapukat be kell zárni. Vásárok tartása a várban tilos. Idegeneket a várkapitányhoz kell vezétni, a vendégfogadósok, kocsmárosok minden este írásban jelentik a hozzájuk érkezettek nevét.

Az őrszolgálatot, az őrváltások idejét a várkapitány szabályozza. A főstrázsa a várban őrködik, a fiókzstrázsák a bástyák külső szögletein, oly közel egymáshoz, hogy szóban érintkezhessenek. Télen egy, nyáron két óránként kerül sor felváltásukra. Éjjel szakadatlanul járőrök vizsgálják végig a belső vár és a külső erődvonalak minden zegét-zugát. A főstrázsamester minden este a kapitánytól megkapja a napi parolát, az őrség és a járőrparancsnokkal esti eligazításnál suttogó hangon közli azt, hogy az éjjel találkozó járőrök és őrségek magukat igazolják, és egymást felismerjék. A járőrök a meglátogatott őrségeken hagyjanak jelet, hogy a főstrázsamester abból másnap ellenőrizhesse ottlétüket. A kapuk zárása és nyitása a parancsnok meghatározása szerinti időben történik. Ha az ellenség közel van, a váron kívül nagyobb távolságra is kell vigyázó őröket küldeni. A város bizonyos pontjait előre meg kell határozni, ahova mindenki gyülekezik, ha hirtelen riadó vagy más mozgolódás keletkezik.

Ha a várban zendülés támad, a lakosságot a terekre kell terelni, és ott tartani, amíg a zendülés lecsillapul. Tűzvészkor az őrök helyükön maradnak, a tűzoltás a lakosság kötelessége. Az őr háromszor kiáltsa „ki vagy?", ha valaki közeledik feléje, s ha harmadszor sem felel, lője le. A lövés zajára a legközelebbi őrség fegyverbe lép, a tiszt megtudja a lövés okát, és azt jelenti a kapitánynak.

Az Instructiohoz hasonló várvédelmi utasítások nem szorosan vett katonai szabályzatok, éppen bizalmas jellegük miatt. Nyilván az egyes utasítások a várak sajátosságainak megfelelően módosultak, és az Instructio csak az általános elveket határozta meg. De speciális feladatát figyelembe véve is katonai szabályzatként kell kezelnünk.

A várvédelem sajátosságainak szép példája az a hosszú utasítás,[45] amelyet 1711 február 10-én adott ki Rákóczi Salánkon, 11 nappal az országból való végleges távozása előtt. Ekkor már csak a Munkács-i vár volt a kurucok kezében, s Rákóczinak az lehetett az egyetlen reménye, hogy ez az utolsó mentsvár kitart addig, amíg ő az I. Pétertől remélt segítséggel visszatér. Ez az utasítás, amelyet a Munkács-i vár parancsnokának, Rochefort Ferenc francia-kuruc őrnagynak adott, persze nyomtatásban már nem jelent meg, pedig tartalmánál fogva nemcsak a Munkács-i vár védelmét szabályozza, hanem mint kitűnő, minden részletkérdésre kiterjedő várvédelmi szabályzat, általános érvényű.

VII fejezetre tagozódik. *Az I. a lassú obsidiorul, avagy bloquadról szól, és igen bölcsen állapítja meg, hogy a hosszú ostrom és körülzárás ellenszere: „... a jó rakott profunthház, malmoknak conservatioja, a sütő- és épületre való fáknak behordása, marhák, füstölt és sós-hús beszerzése." Különösen lelkére köti a várparancsnoknak, hogy a várőrségnek legalább egy esztendőre való ellátására szükséges „peszmeget" (kétszersültet) készíttessen.*

A II. fejezet: az belső seditio (zendülés) és practikák (titkos tárgyalások) eltávoztatásáról és ezek ellen való praecautiokrul intézkedik. Nagyon indokolt volt ez a gondoskodás, hiszen tudjuk, hogy a hadjárat alatt több vár és erősség azért jutott ellenséges kézre, mivel a vár őrsége összejátszott az ostromló hadakkal, és kierőszakolta a feladást.

A III. fejezet: Az erősségben való strázsárul, czirkálásokrul intézkedik.

A IV. fejezet: A formális obsidiorul (körülzárás) és erővel való impetitiorul (megrohanás) szól, s arra az eredményre jut, hogy egy jól felszerelt és erőllyel védett várnak nem kell félnie a szabályos ostromharcoktól, ennél nagyobb veszedelem a fegyelem megingása és az ellenséggel való csalárd „practica".

Az V. fejezet: Az felső várakrul és azoknak oltalmárul szól s megmagyarázza, hogy a vár legerősebb részét, a fellegvárat külön felszere-

[45] Archivum Rákóczianum. III. köt. 572—590. o.

léssel kell ellátni, úgy, hogy ha az alsó vár az ellenség kezébe is jut, a felső vár legalább még egy évig tudja magát tartani.

A VI. fejezet: A Munkács-i vár bizonyos épületeinek állapotáról tájékoztatja a várparancsnokot, végül a

VII. fejezet: Az hadi commandorul és várbeli tisztek subordinatiojárul (alárendelés) intézkedik, megszabja a várban esetleg tartózkodó parancsnokok alá- és felérendeltségi viszonyát egymáshoz.

2. Tábori szabályzat.

Stepney angol nagykövet 1704 április 12-én jelentette miniszterének, Hedgesnek,[46] hogy nem csodálható, ha a magyarok nem bíznak a császárban. Ő maga is találkozott a császár udvarában egy szász hadnaggyal, aki eldicsekedett előtte, hogy most indul Magyarországra Rákóczi megölésére. 1704 május 17-én ugyanő azt is leírja,[47] hogy mi történt ezzel a bérgyilkossal. Rákóczi palotásai a fejedelem sátra körül egy gyanúsan ólálkodó embert fogtak el, aki bevallotta, hogy magas állású férfiak bérelték fel Bécsben a fejedelem meggyilkolására. Ez ugyanaz a szász hadnagy volt, akivel ő beszélt. Érthető, hogy a felháborodott nép azonnal karóba húzta a nyomorultat.

Ennek és hasonló eseményeknek a tanulságai tükröződnek az 1704 július 1-én kiadott instructioban.[48] Címe *„Tábori Főstrázsamester és alatta való tábori strázsamesterek instructioja"*. Tíz pontban foglalkozik a tábori élet rendtartásával, a tábori szolgálat szabályaival. Pontosan tárgyalja az őrségek felállítását, magatartását, a „parola" (jelszó) kiadását, a tábor felriasztását, a közlekedést a táboron belül és kívül. A felállított őr kötelmei a következők: 1. „Senkit magához bocsátani ne merészeljen, hanem egy puskalövésnyire magától" megállítsa a közeledőt. 2. „Ha pediglen háromszori megintése után a fiók-strázsának (felállított őrnek), azon cirkáló, vagy ellenség meg nem állana: azonnal vagy hozzá való lövéssel, vagy kiáltással lármát csináljon, maga pedig dandárjához magát vegye." 3. „Az fiók-dandáron való tiszt pedig a fiók-strázsának első intését meghallván: azonnal maga alattvalóit lóra ültesse és azokat egy sorban vévén, fiók-strázsájára nyargaljon." 5. „Azt is serio (komolyan) meghagyja, hogy se éjjel, se nappal, híre nélkül (engedélye nélkül) senkit is be ne bocsássanak. (a táborra)." 6. „Az strázsákon kiállíttatott tiszteknek pediglen meghagyja becsületi s tiszti elvesztése alatt: valameddig fel nem váltatnak, sem magok onnan eljönni, sem alattvalók közül akárkit is elbocsátani ne merészeljenek, sem senki czédula nélkül ki ne bocsássanak." 10. „Mindent valamit tud az jó rendtartásban, hazánk s magunk szolgálatjára valót, mind maga véghezvigye, s mind alatta

[46] Archivum Rákóczianum. II. osztály: I. kötet. 235—36. o.
[47] U. o. 272—273. o.
[48] H. K. 1895. 299—304. o.

valóival véghezvitesse. A büntetésben pediglen minden személyválogatást, barátságot, vagy félelmet félre téve, mindenekben magunknak s felette való tisztei parancsolatait, az melyek országunk hasznára levők lesznek, kövesse."

A szövegből az látszik, hogy ez az utasítás elsősorban a főhadiszállás tábora számára készült, mert intézkedik a „... kiváltképen sátorunk körül..." való szolgálatról, de tartalmi következtetések valószínűvé teszik, hogy a kuruc haderő összes táborainak szólt.

3. A Nemesi Testőrség szabályzattervezetei.

A Regulamentum Particulare címszó alatt már beszéltünk egy intézmény működését szabályozó utasításról. Ehhez hasonlítható — bár kinyomtatásra nem került — az a négy szabályzattervezet, amely az 1706—7. években felállított testőrség működését kívánta irányítani. Ezt a testületet a Fejedelem azért állította fel, hogy a tisztikar magasabb katonai kiképzését elősegítse, és az arra alkalmas fiatal tiszteket a diplomatiai szolgálatra is előkészítse. E testőrcsapat, — amely állandóan a Fejedelem főhadiszállásán teljesített szolgálatot, — első ünnepélyes felavatása 1707 április 26-án történt Kolozsvárott.[49] A négy kézirat a testőrség szolgálati és egyéb viszonyaival foglalkozó, — valószínűleg egy nyomtatásban kiadásra tervezett általános szabályzat részlettervezete lehetett. Az első tervezetnek, mely *Az Nemesi Társaság Seregének rendi* címet viseli, Thaly 3 példányát találta meg, részben csonkán a vörösvári levéltárban, a Kemény-család Nagyenyed-i levéltárában, és a Kaprinay kéziratgyüjteményben.[50]

Ez utasításoknak mintegy folytatását képezi az a kézirat, amelyet Thaly a sopronmegyei Szil-Sárkány községben a Badicz-család levéltárában lelt fel. A család egyik őse, Badicz Imre Rákóczi testőrcsapatában szolgált. Az ő iratai közt maradt meg ez a teljes kézirat a Fejedelem sajátkezű aláírásával hitelesítve. A kézirat a *Nemesi Társaság Edictuma* címen ismert, az Onód-i gyűlés alatt kelt, Onódon 1707 június 15-én. Ugyancsak Badicz hagyatékában található a harmadik és negyedik tervezet is, melyeknek címei: *„Az Nemes Társaság törvényére tett connotatiok, mellyek szerint corrigáltassanak"*, és *„A Nemesi Társaság előtt elolvasandó punctumok az holnapi mustra alkalmatosságával."* Ugyancsak a Testőrség szervezési és ellátási kérdéseivel foglalkozik még egy rövid kézirat a vörösvári levéltárban, de már sokkal későbbi eredetű, 1710 októberéből való, *„Az Nemes Compániának közönséges fogyatkozásiról"* címen.

Mindezekből megállapíthatjuk, hogy Rákóczi valóban behatóan és

[49] *Thaly:* I. m. 327—344. o. és *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc nemestestőrsége. Magyar Katonai Szemle 1931. évf. II. füzet.
[50] *Thaly:* I. m. U. o.

minden részletre kiterjedően igyekezett ennek a csapatnak életét, szolgálatát szabályozni, s ha ideje és alkalma lett volna mindezt egy nyomtatott szabályzat alakjában kiadni, — a magyar hadtörténeti irodalom még egy igen értékes munkával szaporodott volna.

A testőrszabályzatokkal kapcsolatban emlékezünk meg egy rövid *gyakorlati szabályzat*-tervezetről, amelyet Thaly ugyancsak Badicz Imre, Rákóczi testőrének iratai között fedezett fel.[51] Márki Sándor nagy Rákóczi-életrajzában facsismilében közzétette e vezényszavak jegyzékét. A gyakorlati szabályzatoknak nyomtatásban való kiadása abban a korban még nem volt szokásban. A harceljárások, fegyverfogások, mozdulatok gyakorlati szabályozását rendszerint az ezredparancsnokok intézték a hagyományok útján szerzett tapasztalat és szükséglet szerint. Egész hadseregekre egyaránt kötelező, egységes gyakorlati szabályzatok csupán a XVIII. század elején készültek.[52] Rákóczi hadseregében az ezredek, századok a császári seregben meghonosodott szabályok szerint végezték gyakorlataikat. Ezért az a 66 vezényszó, amelyet Thaly Baditz testőr iratai közt talált, a császári seregnél használatos vezényszavak fordítása. Valószínűleg a Forgách Simon, kuruc tábornagy könyvei közt meglévő császári regulamentum, az Exertitium Militare szerint készült. A megmaradt írás a puskával, karabéllyal való gyakorlatozás vezényszavait és a szakaszban való rendgyakorlatok kifejezéseit ismerteti. A magyar vezényszó gyakran csupán magyaros fonetikájú német kifejezés, vagy szószerinti magyar fordítás. Pl. a császári regulamentben: „Zugweise aufmarschieren!" a kurucoknál: „Aufmasirozatok Czugweisz!", vagy pl. a német szövegben: „Verdeckt vor dem Regen tragt Euer Kurzgewöhr" Rákóczi seregében: „Eső ellen földgyétek bé a fegyvert" stb. Ez a Baditz-féle gyakorlati szabályzattöredék is azt bizonyítja, hogy Rákóczi a sereg életének és használhatóságának minden részletére kiterjedő figyelemmel szerkesztette útmutatásait.

A kuruc szabadságharc részszabályzatairól adott rövid áttekintésünk csak néhány fontos munkát ismertetett, főleg az eddig nyomtatásban megjelentek köréből. Ez a kép sem teljes, sok kiegészítésre szorul, miként a szabályzatok más fajtáinál is. Lappanganak még bizonyosan levéltárak mélyén hasonló alkotások, de vannak olyanok is, amelyek mellett eddig szótlanul, figyelmetlenül mentünk el.

*

A szabályzatok ismertetését, a kutatás jelenlegi állásának ábrázolását befejeztük. Tanulmányunk utolsó részében még egy probléma-

[51] *Thaly:* I. m. 334. o. és *Márki:* I. m. II. kötet. 152—154. o. Századok. 1868. 740. o.

[52] A császári hadseregben 1728-ig, a Regal-féle szabályzat kiadásáig (Regal: Reglement über ein Kayserliches Regiment Zu Fuss... Nürnberg, 1734) nem volt a hadsereg ezredeinek egységes gyakorlati szabályzata, hanem az ezredes saját belátása szerint döntött. 1737. március 1-én adták ki a III. Károlytól jóváhagyott első általános szabályzatot „Regulament und Ordnung... Wien 1737." címen. *Ujhelyi Péter:* Az állandó hadsereg története. Bp. 1914. 42—43. o.

csoportra kívánunk rávilágítani, amely szervesen összefügg a fent ábrázolt kérdésekkel is: 1. Mit használt fel a Rákóczi-korszak elődeinek hagyatékából? 2. Milyen külföldi hatások érvényesülnek a megszületett alkotásokban? 3. Összefüggenek-e a szabályzatok más jellegű, de szintén katonai-tudományos munkákkal?

A Rákóczi szabadságharc katonai szabályzatai — egyéb alkotásokhoz hasonlóan — folytatják és betetőzik a XVII. századi örökséget. Kifejezésre jut bennük az erdélyi fejedelmek, Zrínyi Miklós, és a századvégi kurucmozgalom életerős hagyománya. Zrínyit először Rákóczi kora kelti életre.[53] Az egész generáció az Áfium bebizonyosodott igazságain tanul, fejlődik. A Zrínyihez való visszahajlás nem hátráltatja, de előrelendíti a hadsereg szervezetének megszilárdításán fáradozó vezetőket. Zrínyi politikai hitvallás, a szavai szerinti cselekvés a nép szolgálatát jelenti. Forgách azért ajánlotta Rákóczinak az Áfium legelső nyomtatott példányát, mert a fejedelem „... nemcsak igyekszik a jó militaris disciplinát behozni, — sőt parancsolja s parancsoltatja máris!" Forgách szavai a valóságot idézték. Nem lehet szebb feladata a hadtörténetírónak, mint annak vizsgálata: hol érintkezik a szabadságharc katonai-irodalmi termése Bocskai, Bethlen, a Rákócziak, Zrínyi és Tholnai Mihály[54] alkotásaival, hogyan fejleszti tovább az ő gondolataikat e 8 év hősies erőfeszítése.

A kuruc szabályzatokban kétségtelenül kimutatható a fejlett külföldi munkák hatása. Nem szolgai másolásról, hanem tanulásról van szó, amikor Rákóczi és belső embere, Ráday Pál kezükbe veszik a legjobb külföldi alkotásokat.[55]

A szabadságharc első éveiben Rákóczi legnagyobb segítségére az a szabályzat volt, melyet *Palocsay György* huszárkapitány szerkesztett.[56] Palocsay, Gombos tábornok császári huszárezredének századparancsnoka, magyar katonasága számára lefordította I. Lipót 60 szakaszból álló, latin nyelven kiadott hadi articulusait. Később ezután a császári haderő más alkotásait is behatóan tanulmányozta Rákóczi,[57] aminek számos nyomát találjuk. Tanulmányaira legnagyobb hatással a *Schola Militaris Moderna* című kézikönyv volt,[58] melyet az udvari hadak egyik

[53] Forgách gondozásában jelenik meg az Áfium első kiadása.

[54] *Tholnai Mihály:* Szent had, azaz lelki s testi szabadságokért fegyvert vont vitézek tüköre. Kolozsvár, 1676.

[55] A Schola Militaris Moderna egyik példányában Ráday Pál sajátkezű bejegyzése olvasható.

[56] Századok. 1873. 173. o. és *Fejérpataky László:* Lipót császár által kiadott katonai szabályok. L. A. K 1877 4. évf. (X. füz.) 164—168. p. A fordítás címe: „A Felséges Nagy Hatalmú Római Császár Magyar és Cseh Országoknak Királlya Első Leopold . . Hadi Articulusai."

[57] Ennek nyomát látjuk Rákóczi kancelláriájának levelezőkönyvében, ahol egy 1706-ból származó Regestrumban ezt olvassuk: „Regulamentum militiae Caesareae, N. B. Pápai uramnak adtam 6.8-bris 1705, Szécsény alatt." Archivum Rákóczianum I. köt. 8. o.

[58] *Georg Andreas Böcklers:* Schola Militaris Moderna, oder neuvermehrte Kriegsschule. Frankfurt am Main 1685. Georg Heinrich Oehrlingen kiadása.

ezredesével, *Szent-Iványi Jánossal* 1708-ban magyarra is fordíttatott.[59] Nem kerülhette el figyelmét az 1693-ban megjelent legjobb francia munka sem.[60] A kétségtelenül meglévő hatás fokáról most nem beszélhetünk, mert ehhez alapos összehasonlításra lenne szükség.

A katonai szabályzatok megjelenését a szabadságharc vezetőinek figyelmes tanulása előzte meg. Elmélyülten értékelték koruk hadművészetének állapotát, és ezért tudtak katonailag szakszerű, tudományos értékű alkotásokat teremteni. Forgách discursusai,[61] Rákóczi legújabban felfedezett hadtudományi munkája,[62] szép bizonyítéka ennek. A tractatus irodalomnak a hadiszabályzatokkal számtalan érintkező pontja, sőt felülete van, de túllépnénk tanulmányunk célját, ha erről, — akárcsak futólagos — képet is igyekeznénk rajzolni.

Az ismertetett szabályzatok nem csupán a kuruc hadsereg szervezete és fegyelme, de a magyar művelődés és nyelvtörténet szempontjából is rendkívül értékes adatokat, emlékeket őriztek meg. Irodalmi hatásukra csak egy példát idéztünk, de ez is bizonyítja az irodalomtörténet- és a hadtörténetírás elmélyítendő kapcsolatának szükségességét.

Csak nyolc évet tekintettünk át, és mennyi kincsre bukkantunk? E harcos élet mindmegannyi pillanata merült fel a szabályzatok elrongyolt lapjainak forgatásakor. Éppen ez kötelez bennünket, hogy előkeressük nemcsak e nyolc év, de a megelőző, közel 200 év hasonló alkotásait is, mert bizonyos, hogy a szabadságért és függetlenségért harcoló hadseregek életét ezekből tudjuk leginkább megismerni.

A Rákóczi szabadságharc szabályzatainak tanulmányozása megerősíti bennünk azt a felismerést, hogy fegyveres erőink szigorú rendjét és magasfokú katonai fegyelmét, a csapatok harci tevékenységét békében és háborúban egyaránt szabályzataink biztosítják, mert egyik fontos sajátosságuk az, hogy bennük él nemzeti múltunk egész haladó öröksége.

[59] Szent-Iványi János levele Rákóczihoz 1708. ápr. 10. Eredetije az O. L. gyüjteményében. Rákóczi választ április 25-ről, eredetije a Jeszenák-család levéltárában. (OSzK. kézirattár. Prot. Rák. IV.)

[60] Ez a könyv 1693ban jelent meg Henry van Bulderen-nél.

[61] A *Császár Ferenc* által kiadott (Pest 1848.) Rákóczi Discursusait (Kassa 1710.) Thaly Kálmán megállapítása szerint Forgách Simon tábornok írta. *Thaly Kálmán:* Gr. Forgách Simon mint író. Századok 1882.

[62] *Windisch Éva:* Rákóczi Ferenc ismeretlen hadtudományi munkája. I. T. K. LVII. évf. 1—4 1953. 29—56. o.

MAGYAROK AZ 1813—15. ÉVI FELSZABADITÓ HÁBORÚKBAN

Berkó István

A háború megindulása

A franciák világuralomra törő nagy császárját, I. Napoleont az 1812-ben Oroszország ellen indított háborújában végzetes csapás érte: félmilliós hadserege megsemmisült. Ez a hadsereg a legnagyobb volt a történelem valamennyi hadserege közt, amit a világ 1812-ig látott és bár a francia császár rendelkezett vele, mégsem állott még a fele sem franciákból. A 442.000 főnyi óriási seregben csak 200.000 francia volt, míg a többit azok az államok szolgáltatták, melyeket Napoleon császár a maga szövetségébe kényszerített bele. A seregben a 200.000 francián kívül 70.000 bajor, szász, württembergi és más német, 50.000 lengyel, 45.000 olasz, 34.000 osztrák és magyar, végül 32.000 porosz katona is volt, összesen 1200 ágyúval.

A valóban xerxesi hadseregből csak 8000 ember tért vissza, a túlnyomóan nagy többség a téli háború kimondhatatlan hadifáradalmai következtében elpusztult vagy fogságba esett, a többi a harcok áldozata lett. Hivatalos jelentések szerint az oroszok 100.000 foglyot ejtettek és 243.000 hullát temettek el.[1]

Az európai hatalmak a nagy katasztrófa hírére megdöbbentek és eleinte tanácstalanul állottak. Csak ezután tört előtérbe az általános óhaj, hogy a kedvező alkalmat fel kell használni és magukat Napoleon erőszakos uralma alól fel kell szabadítani.

A Napoleon által Oroszország ellen vezetett óriási sereghez tartozó porosz segítőhad vezére, Yorck János tábornok tette meg az első lépést. Tauroggenben 1812 december 30-án ugyanis az oroszokkal olyan értelmű szerződést kötött, hogy a Napoleon visszavonuló hadait üldöző orosz csapatok nem fogják bántani a porosz csapatokat. A porosz kormány nemcsak jóváhagyta ezt a szerződést, hanem titokban széleskörű előkészületeket tett Napoleon uralmának lerázására. Amikor pedig befejezte az előkészületeket és elég erősnek érezte magát, 1813 március közepén nyilvánosságra hozta az oroszokkal kötött szerződést és megüzente a háborút a francia császárnak.

[1] *Berndt Ottó:* Die Zahl im Kriege. Wien 1897. 20. tábla

Ez alatt az idő alatt azonban Napoleon is érzvén, hogy hatalma jobban kockán forog, mint valaha, óriási erőfeszítéseket tett és országától újabb súlyos áldozatokat követelt, minek következtében 1813 tavaszán már 100.000 főnyi sereget vezethetett Szászországba a Jenő olasz alkirály vezetése alatt ott visszahagyott csapatok erősbítésére.[2]

Ujabb háborúk sorozata indult meg ezzel, melyet a hadtörténelem az 1813—1815. évi felszabadító háborúknak nevez.

Pedig Európának, kiváltképpen Franciaországnak már éppen elege volt a folytonos háborúból, hiszen 1792 óta szinte szakadatlanul ropogott a puska és dörgött az ágyú a vén Európa különféle harcterein. De ha még annyira is elég volt már a háborúból, a kínálkozó ritka alkalmat meg kellett ragadni, ha a népek a zsarnokság igájából szabadulni akartak.

A napoleoni uralom ellen 1813-ban Németországban folyó háború bonyolult volt és ellentmondásokat tartalmazott. A német nép felszabadító mozgalma összefonódott ebben a háborúban a hatalmuk megőrizésére törekvő reakciós nemesi körök harcával, a francia polgári forradalom haladó eszméi elleni harccal, amely eszmék hordozóját az európai feudális arisztokrácia Napoleon személyében látta. Németország politikai elmaradottsága folytán a felszabadító harcban a vezető szerepet nem a haladó, hanem a reakciós osztályok játszották. Anglia és Oroszország, Ausztria és Poroszország uralkodó körei arra törekedtek, hogy az elnyomott népek nemzeti lelkesedését kihasználják nemcsak a franciák európai uralmának megsemmisítésére, hanem saját hódító céljaik megvalósítására is.[3]

A háború tehát már 1813 tavaszán megkezdődött, de ekkor még csak az oroszok és a poroszok küzdöttek Nepoleon hadserege ellen. Május 2-án Lützen mellett nyolcórás nagy csata volt, melyben 69.000 orosz és porosz a 116.000 főnyi francia seregen diadalmaskodott. Majd három hét mulva, május 20 és 21-én Bautzennél a 96.500 főnyi orosz és porosz sereg újabb csapást mért Napoleon 163.000 főnyi hadára, mely csak halottakban és sebesültekben 20.000 embert vesztett, míg a szövetségeseknek 13.000 főnyi hasonló vesztesége volt.[4]

Ez után a csata után az ellenfelek annyira kimerültek, hogy további hadműveletekre képtelenné váltak. Ilyenformán mindakét ellenfél óhajtotta a fegyverszünetet, mely június 4-én hatheti időtartamra létre is jött.

Ez alatt a harcoló felek Ausztria szövetségét keresték. Ausztria Napoleonnal szemben a szövetség fejében súlyos követelményeket támasztott, melyeket az nem volt hajlandó teljesíteni. Ausztria számított

2 *Berkó—Gyalókay—Markó—Pilch:* A magyar katona. Vitézségünk ezer éve. Budapest, 1933. II. kötet 197. o. Ezt a forrásművet a továbbiakban csak röviden jelezzük: Magyar katona.

3 *Donath—Engelberg—Füssler—Uhlmann:* Leipzig 1813. Leipzig 1953. 2024. o. és Berndt 1. m. 35. tábla.

4 *Berndt:* u. o.

is erre és csak a látszat kedvéért tárgyalt Napoleonnal és most kapva kapott a visszautasításon, nem tétovázott tehát tovább, hanem Oroszország és Poroszország mellé állva augusztus 12-én szintén megüzente a háborút a francia császárnak. Ezzel megindult az 1813. évi úgynevezett őszi hadjárat.

Az oroszokkal kötött megegyezés a napisajtóban is közhírré tétetett. Az egyezmény értelmében a két szerződő fél kötelezte magát, hogy abban az esetben, ha a másikat francia részről támadás érné, 50.000 főnyi gyalogosból és 10.000 lovasból álló segítő hadtestet küld a támogatására.[5]

A külön segítőhadtest küldésére nem került sor, hiszen mindakét szerződő fél teljes haderejével vett részt a felszabadító háborúban.

A hadjárat megindulása előtt a magyarországi helytartótanács külön felhívásban felszólította a népet, hogy a hadviseléshez szükséges élelmiszereket és vágómarhát önkéntesen szolgáltassa be. Az élelmiszerek és vágómarha önkéntes beszolgáltatása a felszabadító háborúk végéig folyt, és úgy látszik élénk ütemben történt, mert az anyag átvételéhez előre elkészített űrlapnyomtatványokat használtak. Az egyes cikkek és a szarvasmarhák váltságolhatók is voltak, ezeknek pénzbeli váltságdíját az említett felhívás közzétette.[6]

Az előkészületekhez tartozott az is, hogy a bécsi legfőbb udvari haditanács a katonaszökevények számára, akik zászlóik alá önként visszatérnek, bűnbocsánatot hirdetett. Hiába, szükség volt nagyon a katonára. A bűnbocsánatot külön nyomtatott hirdetményben tették közzé.[7]

Szabadcsapatok is alakultak, így 1813 szeptemberében 2 erdélyi vadászzászlóalj, továbbá a Délvidéken 5 zászlóaljnyi gyalogság.[8]

A mérkőzésben olyan nagy erők vettek részt, aminők sem eddig soha, sem később, egészen az 1914—18. évi első világháborúig nem vonultak fel egyetlen hadjáratban sem.

Az erőviszonyok ezek voltak:

A) *Szövetségesek:* Ausztria, Oroszország, Poroszország, Svédország: Schwarzenberg tábornagy főparancsnoksága alatt 490.000 ember és 1800 ágyú, mégpedig:

a) csehországi hadsereg Schwarzenberg személyes vezetésével 130.000 osztrák, 50.000 orosz és 50.000 porosz, összesen: 230.000 ember,

b) sziléziai hadsereg Blücher porosz tábornagy alatt 60.000 porosz és 50.000 orosz, összesen 110.000 ember,

c) északi hadsereg Bernadotte svéd trónörökös vezényletével 70.000 porosz és 20.000 svéd, összesen 90.000 ember.

d) orosz tartalékhadsereg Bennigsem tábornagy alatt 60.000 ember.

Azonkívül mellékhadseregek és várőrségek 230.000 ember.

A szövetségesek egész hadereje tehát 711.000 ember volt.

[5] *Országos Levéltár:* 1924—53.
[6] *Országos Levéltár:* 1813—660, 1988—71, 1814. Fasc. 1135, 1988—75, 1924—2.
[7] *Országos Levéltár:* 1813. X. 28. nyomtatvány.
[8] *Országos Levéltár:* 1813—6810.

B) *Franciák:* Napoleon császár főverzélete alatt 310.000 ember és 1300 ágyú. Ebből:

a) közvetlenül Napoleon vezérlete alatt 250.000 ember,

b) Oudinot marsall alatt 60.000 ember.

Ezekhez járultak még mint mellékhadseregek és várőrségek 190.000 ember.

Napoleon összes hadereje tehát 500.000 emberre rúgott.

A nagy döntő küzdelemhez tehát 1,211.000 ember mérte össze fegyverét.

Az 1813. év Napoleon katonai erejére majdnem olyan végzetes volt, mint az előző 1812. esztendő. Az 1813. év folyamán Napoleon 500.000 embert vont a németországi harctérre, az év végén azonban csak 85.000 ember tért vissza a Rajnán át, a többi elesett, megsebesült, megbetegedett, foglyul esett, megszökött, vagy várakban körülzárva maradt.[9]

A hadműveletek megkezdése előtt a Schwarzenberg közvetlen vezetése alatt álló szövetséges csehországi hadsereg Csehország északi területén vonult fel. A Blücher vezénylete alatt álló sziléziai hadsereg Boroszló és Schweidnitz között gyülekezett. Bernadotte svéd trónörökös hadserege északon állott. Az orosz tartalékhadsereget az Odera mellett vonták össze.

Ausztria a csehországi főhadseregen kívül az olaszországi francia sereg és a Napoleonnal szövetségben maradt Bajorország ellen is kénytelen volt egy hadtestet felállítani Belső-Ausztriában. Ilyenformán a cs. kir. hadsereg kötelékébe tartozó magyar csapatok egyik része a csehországi főseregnél, másik része pedig a belső-ausztriai seregnél kapott beosztást.

A cs. kir. hadsereg sorcsapatai közt abban az időben 5 gránátos zászlóalj, 15 gyalogezred és 12 huszárezred állott Magyarországból és társországaiból újoncozott legénységből. A gyalogosok és gránátosok szervezetszerű létszáma kereken 76.000, a huszároké kereken 18,000, összesen 94.000 harcos volt.

A magyar csapatok elosztása a következő volt:

A főseregnél 10 gyalogezred, egyenként két zászlóaljjal, 2 gránátos zászlóalj, továbbá 7 huszárezred egyenként nyolc századdal.

A belsőausztriai hadtestnél 5 gyalogezred, szintén 2—2 zászlóaljjal, 3 gránátos zászlóalj és 5 huszárezred ugyancsak 8—8 századdal.[10]

A szövetségesek közül először a Blücher vezetése alatt álló sziléziai hadsereg támadott, de Napoleon visszanyomta. Most Schwarzenberg a csehországi főseregeggel az Érchegységen át Drezdának vett irányt. Napoleon azonban gyorsan ott termett, augusztus 26-án és 27-én kétnapos nagy csatában döntőleg megverte és visszavonulásra kényszerítette.[11]

9 *Berndt* i. m. 21. tábla.

10 *Wrede:* Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. Wien 1898. I., II. és III. kötet.

11 *Lukes:* Illustrierte Geschichte der k. u. k. Armee. Wien 1900. II. kötet, 483. o.

A csata elveszett bár, de itt is megmutatták a magyar katonák, hogy legények a gáton. Mindegyik részletre ezúttal nem terjedhetünk ki, csak nagyon is néhány példát említünk tehát meg.

Többek közt az egyik huszárezredünk egy hatalmas francia gyalogsági négyszöget rohamozott meg, a reá meredő szuronyok erdején ellenállhatatlan lendülettel áttört, az ellenség jórészét levágta, a többit szétkergette és több mint száz foglyot ejtett. *Sághy János és Tóth Ferenc* közhuszárok az elsők között ugrottak a négyszögbe, ahol Sághy egy ellenséges törzstisztet is elfogott.

Amikor a sereg visszavonulása megkezdődött, *Pákozdy* huszárőrmester a várban rekedt ágyúkat néhány huszárral megmentette az ellenség kezéből.

Berényi József közhuszár az üldöző franciákkal folytatott viadalban megmentette súlyosan sebesült századosának az életét, miközben maga is sebet kapott.

Hasonlóképpen kivágták az ellenség kezéből a súlyosan sebesült trombitást és egy bajtársukat *Farkas István* és *Varga Ferenc* közhuszárok.[12]

A csata első napján a pesti gyalogezred elkeseredett kézitusát vívott, azonkívül 48 órán át állandó készenlétben és harcban étlen-szomjan maradt úgy, hogy a visszavonulásnál a legénység fele kimerült és kidőlt.

A visszavonulás alatt a 103.200 főnyi szövetséges hadsereg augusztus 29-én Kulmnál rábukkant Vandamme tábornok 37.000 főnyi francia hadtestére, amelyet kétnapos csatában megfutamított, majd körülfogott és végül megadásra kényszerített.

A csata elején az ellenségnek sikerült néhány ágyút elfoglalni és azokat a visszaszerzésükre indított gyalogsági roham visszaverésével meg is tartani. Meglátta ezt *Dőry* huszárszázados, századával azonnal az ellenségre rontott, az ágyúkat visszaszerezte és ezzel egyben alkalmat nyujtott a visszavert gyalogságnak, hogy rendezkedjék. Dőry századost ezért a hőstettéért a legmagasabb kitüntetéssel, a Mária Terézia-renddel jutalmazták.

A magas kitüntetés fényéből természetesen sok árad arra a csapatra is, amely a fegyvertényt végrehajtotta. Mert nagyszerű fegyvertényt csak olyan csapattal lehet végrehajtani, amely csapat kiváló katonákból áll.

A visszavonuló franciák üldözése közben *Simonyi József* őrnagy három huszárszázaddal az ellenség nyomában volt, amikor egy magaslatra ért, amelyen az ellenség erős ellenállásra helyezkedett el. Simonyi nem tétovázott egy pillanatig sem, hanem huszárait leszállította a lóról, ő maga kivont karddal az élükre állt és gyalog, karabéllyal a kézben

12 *Amon:* Geschichte des Husaren Regiments Nro. 4. Wien 1882. 215. o.

megrohamozta a magaslatot, az ellenséget elűzte, egy zászlót zsákmányolt és sok foglyot ejtett.

Várady István és *Vitéz István* közhuszárok elsőül ugrottak le a nyeregből, karabéllyal kezükben az erdőbe rontottak, ott több franciát leütöttek és egy ellenséges századot néhány katonával együtt foglyul ejtettek.

A Kulm mellett vívott csata sok hősi cselekedete közül csak *Paszavits János* és *Ördey István* közhuszárokat említjük, akik a viaskodásban lelőtt lovak alá temetett századosukat és főhadnagyukat egy szál karddal kivágták a reájuk rohanó bosszúszomjas ellenség gyűrűjéből.[13]

Október 9-én Dohna mellett volt kisebb csata, melynek folyamán a már említett *Simonyi József*, immár alezredes, huszárosztályával egymásután többször összecsapott az ellenséges lovassággal, azt megfutamította és üldözte. Üldözés közben egyszerre csak erős ellenséges gyalogsági négyszögre bukkant. Merész elhatározással ezt a négyszöget egyszerre mindnégy sarkán megrohamozta, szétverte és egy úgynevezett „sas"-t is elvett tőle, melyet a franciák abban az időben zászló helyett használtak, mint a csapat tiszteletbentartott jelvényét.

Más alkalommal az egyik százados 20 huszárral bevágtatott Weissenfels városba és ott 200 francia lovast elfogott.

Altenburgnál 30 huszár gyalogosan ostromolt meg és foglalt el egy megerődített gyárépületet, amelyet sokszorosan nagyobb számú ellenséges gyalogság makacsul védett.

Másik helyen egy huszárjárőr 90 emberből álló francia osztagot rohant meg és fegyverzett le.

Frankenbergben 7 huszár négyszerte több francia lovast és egy lőszerszállítmányt fogott el.

Chemnitznél egyetlen huszár, akinek lovát kilőtték, több francia lovassal szemben gyalogosan vette fel a harcot, az egyiket leütötte, lovára felkapott és rohamozó századához csatlakozott.

Az Altenburg városra intézett támadásnál *Kordás Mihály* huszártizedes az ellenséges tüzérség közé rontott, összekaszabolta az ágyúkezelőket és amikor a többi tüzér az ágyúkkal elmenekült, Kordás két ágyút elfoglalt és azt meg is tartotta.

Napoleon császár, mivel a poroszokkal szembenálló seregtesteit folytonos vereség érte, így augusztus 23-án Gross-Beeren mellett, 26-án Katzbachnál, szeptember 6-án pedig Dennewitznél feladata az Elbe-folyó mellett elfoglalt állásait és Szászországban, Lipcse városa körül vonta össze hadait. A szövetségesek minden irányból utána nyomultak és Lipcsénél október 16—18-án végbement a „Népek csatája", mely Napoleon vereségével végződött.

[13] *Seeliger:* Geschichte des Infanterie Regiments Nro. 32. Budapest, 1900. 267. o.

[14] *Amon:* Geschichte des Husaren Regiments Nro. 12. Wien 1876. 215.

Ez a csata az újkor eddig vívott legnagyobb csatája volt. A szövetségesek 301.500 emberrel, közte 56.000 lovassal és 1384 ágyúval vettek részt benne. Ebből a seregből 91.000 osztrák és magyar, 120.000 orosz, 72.000 porosz és 18.500 svéd harcos volt. Napoleon serege ezzel szemben csak 171.000 emberből állott, 22.000 lovassal és 700 ágyúval.

A háromnapos óriási küzdelemnek óriásiak voltak a veszteségei is. Az osztrákok és magyarok 8 tábornokot, 411 tisztet és 14.541 katonát, a poroszok 600 tisztet és 15.500 katonát, az oroszok 860 tisztet és 22.600 katonát, a svédek 310 embert vesztettek. A szövetségesek összes vesztesége 53.800 ember, közte 21 tábornok és 1804 tiszt volt, a sebesültek és halottak 48.000, az eltüntek 5000. A veszteségi százalék 16.2%.

A francia veszteség összesen 60.000 emberre rúgott, közte 36 tábornokkal. A halottak és sebesültek száma 45.000, a fogságba jutottaké 15.000, az egész veszteség százaléka 26.3 százalék. Elveszett azonkívül 325 ágyú, 28 zászló és ezredjelvény (sas), továbbá 900 lőszerkocsi.[15]

A lipcsei csatát megelőzően, október 14-én, nagy lovascsata volt, melyben két huszárezredünk is résztvett.

A csata első napján, október 16-án délután, két magyar gyalogezred Markleeberg helységet szuronnyal vette be, majd a franciákat üldözve Dölitz községig hatolt, ahol az egyik ezred a francia gárdát futamította meg. A két ezredparancsnok, *Rétsey Ádám* és *Torri Ferenc* ezredesek a Mária Terézia-rendet kapták jutalmul, amit ezredeik legénységének vitézsége szerzett meg számukra.

Egy másik magyar gyalogezred Crőbern községet tartotta, majd a rendkívül fontos Auenhayn major elfoglalására kapott parancsot, melyet az ellenség erősen megszállt. A francia tüzérség előrejött, amikor az ezred támadását észrevette. Először az egyik zászlóalj intézett rohamot, de visszaverték. Most a második zászlóalj tört előre és noha kartácstűz fogadta, mégis betört az ellenség állásaiba. Tíz óra hosszat tartott a küzdelem, amíg a fontos majort el lehetett ragadni az ellenségtől. Az ezred parancsnoka szintén a Mária Terézia-rendet kapta jutalmul.

Két másik magyar gyalogezred az első csatanapon rohammal vette be Lindenau falut. Ugyanitt tünt ki rohamával egy harmadik gyalogezredünk is.[16]

A lipcsei csata magyar hősei közül elsőül ismét fel kell említenünk *Simonyi Józsefet*, akit a király ott a harctéren nyomban ezredessé és ezredparancsnokká nevezett ki.

Simonyi a magyar huszárvirtus megtestesítője, a magyar hadak történelmének egyik legragyogóbb személyisége. A hajduszoboszlói mészáros fia, aki tizennyolcéves korában, szülei tudta nélkül, felcsapott közhuszárnak, végigharcolta az 1789—90. évi török háborút és az 1792—

[15] *Berndt* i. m. 36., 37., 38 tábla
[16] *Woinovich:* Kulm, Leipzig, Hanau. Wien 1911. 60.

1815-ig lefolyt összes francia háborúkat. Rátermettségével gyorsan haladt katonai pályáján, minden kitüntetést és rangot elért, amit vitézséggel el lehetett érni. Már huszonkétéves korában tisztté nevezték ki, negyvenhároméves korában, vagyis huszonnégyévi szolgálat után pedig ezredességig emelkedett. Mindenki a „legvitézebb huszár" néven ismerte.

A legmerészebb vállalkozásoknak és a huszárrohamoknak volt a mestere. Lipcsénél ezredével egymás után több, az egész napon 18 rohamot intézett tízszeresen nagyobb ellenségre. A tizenkettedik roham után a kimerült ellenségtől csak 40 lépésnyi távolságra gyülekeztette huszárait. Ekkor egy ellenséges lovas, a sorból kiugratva, Simonyi előtt termett és rásütötte pisztolyát, de a golyó fennakadt Simonyi levéltárcájában.[17]

A csata folyamán Simonyi ezredéből a pozsonyi születésű *Weis János* főhadnagy észrevette, hogy az ellenség az egyik ágyút elfoglalta és viszi. Nosza, utána ugratott 6 huszárral, a diadalmas ellenség közé rontott, jónéhány franciát levágtak és az ágyút visszahozták. Közben egy ellenséges tábornokot is megugrasztottak, szétverve annak népes kíséretét. A hőstett jutalma a legmagasabb kitüntetés, a Mária Terézia-rend volt.

Weis szintén népi származásból eredt, ő is önként csapott fel közhuszárnak és csak tizenhétévi szolgálat után érte el a tiszti rangot.[18]

Az egyik roham alatt a franciák elragadták az ezred zászlóját a súlyosan sebesült zászlótartótól. *Gáspár József* huszártizedes odaugratott, két-három franciát lekaszabolt és a zászlót visszahozta.[19]

Szánd József huszárőrmester alól kilőtték a lovat, őt magáat pedig elfogták. Két francia lovas kísérte hátra. Szánd őrmester hirtelen lerántotta az egyiket a nyeregből, kardját kicsavarta a kezéből, lóra pattant és a másik franciát hatalmas vágással leterítve annak lovát is elfogta és szerencsésen visszavergődött ezredéhez.[20]

A Nádor-huszárezred két százada három francia vértesezredet támadott meg és jóideig állotta velük szemben a harcot. *Tóth István* közhuszár a saját kezdeményezéséből két pajtásával és hat orosz kozákkal egész francia lovasosztagot támadott meg és vert szét.

Másik huszárezredünk egyik osztálya a francia vértesek hatalmas tömegeitől körülvett vadász zászlóaljat merész rohammal kivágta. A csata későbbi folyamán az ezred 7 huszárja a három zászlóaljjal harchoz fejlődött ellenség háta mögé lopózott és támadásával megfutamította.[21]

Kovács Ferenc közhuszár átadta a maga lovát századosának, aki alól paripáját kilőtték. Ő maga, csak úgy gyalogosan, egy ellenséges tisztet levágott, annak lovát odaadta *Daras* tizedesnek, majd újból neki-

17 18 19 *Amon:* Geschichte des Husaren Regimentes Nr. 4.
20 *Amon:* Geschichte des Husaren Regimentes Nro. 5. Wien 1885. 313.
21 *Amon:* Geschichte des Husaren Regimentes Nro. 12. 397.

ugrott egy ellenséges lovasnak, levágta és most már neki is volt paripája.[22]

Csak kiragadott példái ezek a magyar hadivirtusnak, amelynek száz és száz tanujelét adták huszáraink a népek háromnapos csatájában Lipcsénél 1813 október 16—18-án.

Hősiesség és kitartás tekintetében az ott viaskodó magyar bakák sem maradtak azonban hátra. Az egyik zászlóalj például parancsot kapott egy ellenséges tüzérüteg elfoglalására, amelyet szuronyrohammal végbe is vitt. Az üteg ágyúi gyilkos tüzet bocsátottak a rohamozókra, azonkívül az üteg lovassági fedezete is nekikrontott. A magyar gyalogosok szuronnyal visszaverték a lovasrohamot, azután az ágyúk tüzéreire vetették magukat és mind a hat ágyút véres harcban elfoglalták. Igen ám, az ellenség azonban erősbítést hozott, amely újult erővel támadta bakáinkat. Ezek azonban ezt a lovasrohamot is szuronnyal visszaverték és az elfoglalt ágyúkat megtartották.

Egy másik zászlóaljat egy erdő elfoglalására küldtek, mely mögött ellenséges tartalékok és ágyúk voltak. A zászlóalj támadását kartácstűz fogadta, de megrendíteni nem lehetett és végül is az ellenség kénytelen volt visszavonulni.[23]

Még nagyobbszabású fegyvertény volt az 5 magyar gyalogezredből álló Bianchi-hadosztály hőstette. Ezt a hadosztályt 12.000 embernyi, irdatlan nagy lovastömeg rohamozta meg. A hadosztály négyszögeket formált, amelyek az egyik össztüzet a másik után zúdították a támadókra, de azoknak mégis sikerült az egyes négyszögek között lévő hézagokba jutni. Itt azonban meglelték sírjukat. Szuronnyal és pusktűzzel egyik négyszög a másikat tervszerűen támogatva, olyan rettenetes öldöklés keletkezett, hogy a hatalmas lovastömeg végül is kénytelen volt visszamenekülni, ha ott egészen elpusztulni nem akart. Ez a fegyvertény döntötte el a csata első napjának sorsát.[24]

Egyéni hőstettekben sem volt hiány. Például *Mathej János* közvitéz, amikor a zászlótartó elesett és az ellenség a zászlót el akarta ragadni, hősi ellenállással megvédte azt és biztonságba helyezte.

Dany Pál, szintén közvitéz, a harcban mindig elől volt, társait buzdította és több franciát ledöfött szuronyával vagy leütött a puskaaggyal.[25]

Egy zászlós súlyosan sebesülve az erdőben fekve maradt. Az ellenség már körülvette, hogy fogságba hurcolja. Meglátta azonban *Dudás István* és *Dada András* közvitéz, odasiettek, a négy francia közül egyet

[22] *Amon:* Geschichte des Husaren Regimentes Nro. 4. 318.
[23] *Weissenbacher:* Geschichte des Infanterie Regimentes Nro. 19. Wien 1896. 429.
[24] *Magyar Katona:* II. 202.
[25] *Ebhardt:* Geschichte des Infanterie Regimentes Nro. 33. Fehértemplom 1878. 256.

leszúrtak, egyet lelőttek, kettőt pedig elfogtak és a zászlóst megmentették.[26]

A lipcsei csatával kapcsolatban meg kell említeni *Széchenyi István*, a „legnagyobb magyar" szereplését, aki mint dsidás főhadnagy, Schwarzenberg tábornagy fővezér kíséretéhez volt parancsőrtisztül beosztva. Általában el van terjedve, hogy Széchenyi a lipcsei csata döntő napját, vagyis október 18-át megelőző éjjelen veszélyes körülmények közt, az ellenség előrsvonalain át, esős éjszakában lovagolva, nemcsak Blüchernek, a sziléziai porosz sereg vezérének vitte meg a parancsot a másnapi csatára, hanem saját kezdeményezéséből felkereste Bernadotte svéd trónörököst is és fellépésével rábírta, hogy a döntő küzdelemben résztvegyen. Ennek a merész lovaglásnak és kiváló katonai cselekménynek valóban világtörténeti jelentősége lett volna. De, sajnos, erre nézve eltérők a vélemények, mert nincsenek rá hiteles egykorú és minden kétséget kizáró bizonyítékaink.[27]

A lipcsei csata után Napoleon háborítatlanul vonult Franciaországba, a szövetségesek pedig ez év végén a Rajnához értek. Napoleon visszavonulását csak a hanaui csata zavarta meg. Bajorország ugyanis — mint már említettük — a hadjárat elején Napoleon oldalán állt. Hadserege az Inn-folyó mellékén vonult fel és vele szemben egy osztrák hadtest volt. Az 1813 október 8-án kötött egyezmény szerint azonban Bajorország elpártolt Napoleontól, a szövetségesek mellé állt és az osztrákokkal karöltve, 52.000 főnyi sereggel útját akarta állni Napoleonnak akkor, amikor ez Lipcse alól visszavonult. Ez a kísérlet csúfos kudarcba fúlt, mert Napoleon megtámadta és szétverte az osztrák-bajor haderőt.[28]

A csatában magyar csapatok is résztvettek, így két huszárezred is, melyek sikeres rohamokat intéztek ugyan, de ezzel a csata kimenetelét nem tudták megváltoztatni. Az egyik huszezred azzal tünt ki, hogy két százada a hadtest balszárnyát átkaroló nagy francia lovastömegre elszántan rohamot intézett és ezzel időt nyert, hogy az egész ezred harcba fejlődjék és az ellenséget feltartóztassa.[29]

Az egyéni hősiesség példái sem hiányoztak. A sok közül talán elegendő csak egyet megemlíteni, mint az elszánt kötelességtudás példáját. Az egyik magyar gyalogezred *Morafski* nevű tizedese szakaszával reggelig kitartott a sokkal erősebb támadóval szemben, de az általános visszavonulásnál neki is engednie kellett.[30]

A visszavonuló francia seregnek a Rajnáig való üldözésében 9 magyar gyalogezred és 6 huszárezred is résztvett és számos kisebb-nagyobb ütközetet vívott, így Hochheimnél, Stolpennél, Lhomennél, Penignél,

26 U. o.
27 *Woinovich—Weltzé:* Österreich in den Befreiungs Kriegen 1813—1815. Wien—Leipzig 1911—1912. II. kötet 423.
28 U. o.
29 *Amon:* Geschichte des Husaren Regimentes Nro. 4. 385.
30 *Weissenbacher:* i. m. 435.

Rumburgnál, Weimarnál, Tilstinél, Colmannál és másutt. A szakadatlan üldözés természetesen állandóan fogyasztotta a hátrálók sorait és hadianyagát.

Figyelemreméltók annak a különítménynek a fegyvertényei, amely 3 század magyar huszárból és 10 szotnya orosz kozákból volt összevonva a csehországi Égerből Lipcsén át vonult a Rajnához. Utjában 23 tisztet, és 3610 francia katonát fogott el, 534 lovat, 6 ágyút, 15 lőszeres kocsit, 123 társzekeret és egy hadipénztárt zsákmányolt. A járőröket és a portyázó különítményeket leginkább a magyar huszárok tisztjei vezették, mert azok értették a lakosság nyelvét, és a huszárok és a kozákok egymást buzdították az ellenséggel való összecsapások alkalmával.[31]

Események a belsőausztriai hadtestnél

A belsőausztriai hadtestet már említettük. Ezt a hadtestet nem hiába vonták össze, mert Napoleon Olaszországból is meg akarta támadni Ausztriát. A francia haderőt itt Jenő olasz alkirály vezette, seregtestei Udine, Triest, Laibach és Károlyváros között vonultak fel.

Velük szemben az osztrák-magyar haderők igen hosszú vonalon, Aussee és Károlyváros között több csoportban gyülekeztek.

A támadást a császári-királyi erők kezdték meg Villachnál, de az ellenség megállította őket. A francia vezér most Laibachnál próbált támadni, de súlyos vereséget kapott. Erre az osztrák-magyar balszárny előretört és szerencsés ütközetek sorozata után elérte az Adriai-tengert.

Hasonló szerencsével harcolt a jobbszárny is, mely Bozenig küzdötte előre magát. Most a közép is megindult és visszaszorította a francia-olasz csapatokat. A vereségek sorozata arra kényszerítette Jenő alkirályt, hogy erőit az Isonzó-folyó mögé vonja vissza.

Ugyanekkor jött létre a Duna mellékén a bajorokkal kötött, már említett megegyezés, minek folytán a francia vezér a bajorok támogatására immár nem számíthatott. Az osztrákoknak viszont szabaddá lett a jobboldala és meg is erősödtek.

Az osztrák-magyar erő zöme most a Dráva, a Rienz és Eisach völgyén át végrehajtott oldalmenettel az ellenség balszárnya és háta mögé igyekezett jutni. Jenő alkirály, átlátván a veszedelmes helyzetet, visszahúzódott előbb a Piave, később még hátrább, az Adige-folyó mögé.

A hadműveletek alatt a magas hegység által össze-vissza szaggatott terepen a magyar gyalogság és lovasság legtöbb esetben zászlóaljanként, illetőleg lovasosztályként, vagy ennél is kisebb kötelékekben volt kénytelen az ellenséggel megütközni. Legalább 45 nevezetesebb összecsapásban volt része a magyar csapatoknak.

31 Magyar Katona II. 202.

Az egyik magyar gyalogezredbeli zászlóaljnak különösen kijutott a véres harcokból. Lippánál. Jelsanenél, a Rubbia-folyó mellett, Ferraránál, Magnavaccánál, Forlinál, Malabergonál, Consandolónál harcolt és közben résztvett Triest körülzárásában is. Két tisztje kiérdemelte a Mária Terézia-rendet.[32]

Az egyik huszárezrednek szintén sűrűn nyílt alkalma, hogy bemutassa a magyar huszárvirtust. Egyik osztálya Weichselburgnál, St. Mariennél, Gross-Laschitznál, Zerknitznél, a másik Krainburgnál, Podpetschnél, a harmadik Castelnuovonál harcolt, majd résztvett az Istriai-félsziget visszahódításában. Amikor az osztályok egyesültek, az ezred a Po-folyó felé nyomult és Boaránál, Forlinál és Conca di Raménál mérte össze fegyvereit az ellenséggel. Az ezred tisztjei közül *Esterházy Vince* százados és *Meszéna János* főhadnagy a Mária Terézia-rendet érdemelték ki. Meszéna annakidején mint közhuszár csapott fel katonának.[33]

Triestnél egy század magyar gyalogosból és egy szakasz huszárból álló kis csoport a városon keresztül az erődhöz nyomult és megtámadta. Az erőd megszálló csapata kirontott és nagy utcai harc kezdődött, aminek az lett a vége, hogy az ellenség kénytelen volt véres fővel az erődbe visszamenekülni.[34]

Lippánál kevés magyar gyalogos és egy huszárszakasz a túlnyomo ellenséget visszaverte és Capo d'Istriát elfoglalta.[35]

Pisinonál, szeptember 14-én, *Jakab Benedek* gyalog tizedes, amikor a hátráló csapatok szétfutottak, a maga szakaszával szembefordult az üldöző ellenségnek és azt megállítva feltartóztatta addig, amíg a csapatok rendeződtek és újból felvették a harcot.

Varga János, szintén gyalogos tizedes, amikor harcoló századát az ellenség átkarolta, szakaszával saját kezdeményezéséből az ellenségre rontott és noha haslövést kapott, kitartott addig, amíg százada és a szomszéd század gyülekezett.[36]

Ala mellett november 10-én *Mannsberger Pál* magyar gyalogos tizedes a tartalék felállítási helyéről észrevette, hogy egy francia század fedetten előrenyomul, hogy a mieink visszavonulási útját elvágja. Egy pillanatig sem tétovázott, hanem szakasza élén szuronnyal a francia századra rontott és azt visszaverte.

Ugyanitt *Lakatos Pál* tizedes, amikor észrevette, hogy az ellenség a századot tűzzel oldalozza, szakaszával rohamot intézett reá és visszaűzte, közben sebesült századosát is kivágta a fogságból. A merész vállalkozásnál *Pista András* közlegény nagy segítségére volt neki.[37]

Szintén Ala mellett a zászlóaljhoz beosztott ágyúk kezelőlegénysége

32 *Weissenbacher:* i. m. 457.
33 *Amon:* Geschichte des Husaren Regimentes Nro. 5. 264.
34 35 36 *Herzmann:* Geschichte des Infanterie Regimentes Nro. 52. Wien 1871. 314.
37 *Mändel:* Geschichte des Infanterie Regimentes Nro. 51. Kolozsvár 1901. II. 128.

közül a legtöbb elesett vagy megsebesült. *Kaitsa Péter* őrvezető és *Isztrás Demeter* közlegény önként az ágyúkhoz ugrottak és azokat ügyesen kezelték tovább. Majd amikor hátrafelé állást kellett változtatni, segítettek az ágyúkat visszahúzni és az új állásban tovább tüzeltek azokból.[38]

San Pietornál *Zsoldos Tivadar* és *Papp János* közlegények a rohamnál elsőül törtek be az ellenség közé és a fogságból kivágták sebesült hadnagyukat.[39]

Csontos Balázs, Deák Simon, Halmágyi István, Gligoras Antal és *Ursz János* közlegények a harcállás hátába, a magaslatra észrevétlenül felhatolt francia osztagra szuronnyal támadtak, az ellenség által már elfoglalt ágyúk elvitelét megakadályozták és azokat visszahozták.

Más alkalommal *Szőllősy István* közlegény, amikor a beosztott ágyúkat az ellenség elragadta és már vitte, elsőül rontott szuronnyal a franciákra, társai követték, a franciákat elűzték és az ágyúkat visszahozták, amellett 30 foglyot is hoztak magukkal.[40]

Boaránál 82 gyalogosból és 10 huszárból álló kis csoport 125 gyalogosból és 60 lovasból álló ellenséget üldözött. Amikor az ellenség közben védőállást vett, a magyar gyalogosok egy része szemben támadta, másik része átkarolta és visszavetették. A 10 huszár pedig nekiesett a 60 lovasnak és szétverte.[41]

Hermagornál esett meg, hogy *Bíró János* százados vezetésével egy század huszár és a hozzájuk csatlakozó 1 tiszt és 7 huszár egy egész ellenséges zászlóaljon tüneményes győzelmet aratott. Elsőül a huszár század sújtott le, a zászlóaljat rendetlenségbe hozta, majd a másik tiszt a 7 huszárral reárontott az ellenség rendetlen tömegére és egészen eltiporta. Ez a néhány ember elfogott egy zászlóaljparancsnokot, 11 tisztet és 242 katonát, zsákmányul ejtett 3 zászlót, 850 puskát, 15 dobot, azonkívül az olasz tábornok poggyászát és vezetéklovait. A két derék huszártisztet a Mária Terézia-renddel tüntették ki, majd az ütközet századik évfordulóján emlékoszlopot emeltek, melyre Biró János huszárszázados nevét is rávésték.[42]

A Wippach-folyócska völgyében Wippach község határában több mint száz évig szintén emlékoszlop hirdette egy kiválóan derék magyar vitéz, *Rostás Pál* közhuszár vitézségét. Lehetséges, hogy ez az emlékoszlop még ma is áll és nem söpörte el az 1914—18. évi első világháború vihara. Amikor 1813 október elején a franciak Laibachból kivonultak, a velük szemben álló osztrák-magyar dandár utánuk eredt. Az elővéd élén Rostás Pál közhuszár lovagolt négy társával. Ez a kis csapat váratlanul a franciák utóvédére bukkant. Az öt huszár, Rostás buzdító szavaira, vakmerően nekirontott a meglepett franciáknak és néhányat levágott.

38 39 40 *Herzmann:* Geschichte des Infanterie Regimentes Nro. 52. 365.
41 *Lukes:* i. m. 493.
42 *Pizzighelli:* Geschichte des Husaren Regimentes Nro. 2 Brassó 1905.

Csakhamar azonban 60 főnyi gyalogcsapat és 7 lovas vette körül huszárainkat, egyiköket a golyó leterítette, három pedig megszaladt. Egyedül Rostás tartott ki és negyedórán át hősiesen küzdött, míg lovát kilőtték alóla, ő pedig sebekkel borítva leroskadt. Harminc lövés érte a derék vitézt. Wippach lakói a távolból szemtanui voltak a hősies küzdelemnek, a franciák távozása után a halott vitézt díszes temetésben részesítették, sírja fölé pedig emléket emeltek.

Rostás ezrede a hamvakat 1845-ben exhumáltatta, díszes koporsóba tették, melybe egy tokban hőstettének leírását is elhelyezték. A sír fölött márványoszlopon életnagyságú huszáralak állt, amint balkezével a kőre támaszkodik, jobbkezével pedik kardját védőleg maga elé tartja. A talapzaton ez a magyar felírás volt: „Rostás Pál, a cs. kir. 5. huszárezred közhuszárja, aki 1813 október 3-án négy társával a hátráló ellenfél állását kikémlelvén, annak utócsapatát bátor elhatározással megtámadta, 60 gyalog és 7 lovas ellenségtől körülvéve, Leonidásként egy negyedórán át küzdött, amíg 30 lövés kioltotta fejedelméért és hazájáért áldozott hősi életét." Az emlékművet ünnepély keretében avatták fel.[43]

Az 1814. évi események

A hátráló franciákat üldöző szövetséges hadak 1813 decemberében a Rajnánál megállottak és feltöltötték erősen megfogyatkozott létszámukat. Azonkívül friss csapatok is érkeztek segítségül, így a magyar gyalogezredek 3-ik zászlóaljai, amelyek eddig odahaza voltak.

A huszárezredeknek is nemcsak a létszámát töltötték fel, hanem szervezetüket is kibővítették 2 osztállyal (4 század). Ezeket az osztályokat a nemzet az insurrectio helyett küldte. Az insurrectio fegyverbeszólítására ugyanis nem volt meg a törvényes indok, hiszen az ország területét az ellenség nem fenyegette közvetlenül, az insurrectio csapatai pedig a határokon túl, idegen területen a törvény értelmében nem voltak felhasználhatók.

Ehelyett tehát mindegyik huszárezred részére, kivéve a székely határőr huszárezredet, 2—2 osztályt szerveztek toborzott legénységből ugyanolyan szervezettel és létszámmal, mint az ezred többi tábori osztálya. A huszárezredek egy részénél azonkívül még külön tartalékszázad is alakult ezeknek az osztályoknak pótlási céljaira.

Az új osztályok neve a hadsereg akkori német szolgálati nyelvén „Veliten-Division" volt. A név a latin „veles" (csatározó) többesszámának (velites) elnémetesített alakja.

Mindegyik huszárezred tehát 4 rendes és 2 Veliten, vagyis összesen 6 osztály (12 század) állott, továbbá a tartalék, az ezredek egy részénél ezenkívül Veliten-tartalék századból is. Végeredményben tehát a huszárezred 14 századot számlált 2046 emberrel.

[43] *Amon:* Geschichte des Husaren Regimentes Nro. 5. 368—369.

A Veliten osztályok toborzását és felállítását a hazafias főnemesség anyagilag nagyon elősegítette. Tisztikaruk egyharmadát az ezred tisztikarából osztották be, a többi tisztet a megyék választották ugyanúgy, mint az insurrectiónál.

Az osztályok toborzását a megyékre elosztották. Például a 4. huszárezred egyik Veliten osztályát Bihar, a másikat Temes megye, a tartalék századot pedig Zólyom megye és a bányavárosok kerülete állította ki.

A Veliten osztályok szervezésével a magyar huszáezredek összlétszáma kereken 24.000 emberre növekedett.[44]

Nemcsak a szövetségesek bővítették ki haderejüket, hanem Napoleonnak is sikerült óriási erőfeszítéssel 300.000 főnyi új sereget talpraállítani.

Az 1813. év végéig a szövetségesek hadai tehát a háború folytatására készen voltak. Nagyon jó lett volna, ha a seregek elhelyezkedése alapján az orosz gárdacsapatok már január elején erélyesen előnyomulnak. I. Sándor cár azonban nem engedte, hogy ez január 13., vagyis az orosz újév előtt megtörténjék, mert egy évvel ezelőtt éppen ezen a napon lépte át gárdájával a Nyemen-folyót és most párhuzamot akart vonni a Rajna átlépésével a nevezetes évfordulón. Annyira „poetikus"-nak tartotta a gondolatot, hogy minden egyéb katonai kérdésnek háttérbe kellett vonulnia. Schwarzenberg tábornagy, a szövetséges hadak fővezére, méltán bosszankodott, hogy „ennyire fontos és Európa sorsát eldöntő időkben ilyen bábjátékokra van gondja valakinek".[45]

A hadműveletek 1813 december havában megindultak és a szövetségesek több irányból előnyomulva hadműveleti céljuk, vagyis Párizs felé haladtak, 1814 január végén már Bar-sur-Aube és Joinville alatt álltak. Mivel azonban nem egyesülten törekedtek Párizs felé, így nem tudták elérni céljukat.

Napoleon ugyanis a Marne-folyó mellett fekvő Chalonsban összegyűjtött seregével, noha gyengébb volt az ellenfélnél, hol az egyik, hol a másik szövetséges seregre támadott és ezeket egyenként többször visszaszorította. Napoleon ezzel a módszerével a több mint négyszeres túlerőt több mint két hónapig feltartóztatta és Párizs elfoglalását megakadályozta. Végre, mikor a szövetségesek belátták, hogy külön-külön nem érnek célt, március utolsó harmadában Chalonsban egyesültek, Párizs ellen nyomultak és március 30-án a főváros védelmére rendelt tábornokokkal kötött egyesség alapján elfoglalták.[46]

A szövetségesek párizsi bevonulása március 31-én nagy ünnepélyességgel történt. A bevonulásban a szövetséges hadak mindegyikétől külön e célra kijelölt csapatok vettek részt, köztük magyar gránátosok és huszárok is. A menet élén a magyar Nádor huszárezred haladt csengő zené-

44 *Wrede:* i. m. III. 65. és *Amon:* Gesch. d. Hus. Rgts. 4. 385—386
45 *Lukes:* i. m. 433.
46 *Woinovich—Veltzé:* i. m. II. 173.

vel. Ez az ezred a Párizs felé előnyomulás alatt a szövetséges hadak főhadiszállásának őrizetét látta el.[47]

Amíg az osztrák és magyar haderők együtt voltak, a Schwarzenberg tábornagy által vezetett főseregnél a magyar gyalogság és huszárság legalábbis 25 olyan helységnél mérte össze fegyvereit a franciákkal, ahol nagyobb erők csaptak össze. Ezek a helységek a következők:

Belfort, Bar-sur-Aube, La Rothiére, Chaumeril, Fontaine, Nangis, St. Ferjeux, Montereau, La Ferté, Fontainebleau, La Fére-Champenoise, Troyes, Arcis-sur-Aube, Vandeuvre, Fontaine-Guerins, Ferté-sur-Aube, Lesmont, Charenton, Briennes, Nogent, St. Martin, Langres, Moret és Páris.[48]

Hadműveletek Dél-Franciaországban

Még javában folytak a harcok magával Napoleonnal, amikor Schwarzenberg tábornagy fővezér arról értesült, hogy Dél-Franciaországban, Lyon körül nagy francia erők gyülekeztek, melyek a fősereget oldalba akarják támadni. Sőt ez a francia sereg Svájc felé vett irányt és nemcsak az osztrák-magyar előőrsöket, hanem azokat a csapatokat is visszaszorította, amelyek Besançon várát ostromolták, a svájci határon álló erők pedig egy ideig még Genfbe is beszorultak.

A merészen fellépő francia had ellen a szövetségesek megfelelő erőket küldtek Dél-Franciaországba. Ezek között az erők között 7 magyar gyalogezred és 6 huszárezred volt.

A magyar katonák itt újból egész sorozatát vívták az ütközeteknek, melyek nevezetesebbjei Lyon, St. Georges, Longsard, Limonest, Romans, Meximieux, St. Julien, St. Etiennes-du-Bois, Bourge-en-Bresse, Chirens, Roannes, Polgny, Auxonne, Anneçy.[49]

Ennek a dolgozatnak szűk keretében nincs elég helyünk, hogy a magyar vitézek minden hősi cselekedetét felsoroljuk, így csak néhány példát említünk meg.

Még 1814 januárjában az egyik magyar gyalogezred kisebb osztaga megkerülte a francia előőrsvonalat és az egyik főőrsöt hátában támadta meg és megszalasztotta. Ennél az alkalomnál különösen kitünt *Kessenheimer György* tizedes és *Vajtko János* közlegény.[50]

Maçonnál március 11-én *Hodosdy Dániel* őrmester egymaga rontott neki 4 franciának, akik egy sebesült magyar hadnagyot el akartak hurcolni. Egy franciát leszúrt, egyet leütött, kettő pedig elszaladt.

St. Amourban az egyik magyar gyalogszázad bent a községben harcolt, a franciák túlerővel bekerítették és visszavonulásra kényszerítették. Egy francia tábornok a századparancsnokot hátulról fejbevágta úgy, hogy

[47] *Amon:* Gescht. d. Hus. Rgts. 12. 168.
[48] *Wrede:* i. m. I. és II kötet.
[49] *Woinovich—Veltzé:* i. m. III. k. 208.
[50] *Weissenbacher:* i. m. 444—445.

elterült. A hátráló századból ekkor *Szabó József* közlegény visszafordult, a tábornokot átszúrta, annak segédtisztjét erős marokkal megragadta és foglyul magával hurcolta.[51]

St. Georgenél március 18-án *Fekete András* őrmester néhány bakával rárohant náluknál sokszorta több franciára, akik egy árokból tüzelésükkel sokat ártottak a zászlóaljnak. A franciákat szuronnyal verték ki az árokból és egy részüket elfogták. Fekete őrmester a menekülő franciáknak nagyon utánasietett és azok elfogták. Ott termett azonban *Szipe Ignác* és *Surányi Márton* közlegény és az őrmestert kiszabadította.[52]

Más alkalommal *Klusevits János* tizedes, amikor az ellenség közelről adott tüze már-már visszavonulásra kényszerítette a századot, szakaszával hősiesen kitartott és noha mellét golyó fúrta át, rendületlenül a harcoló vonalban maradt, bajtársait buzdította és csak erőszakkal lehetett a segélyhelyre vinni.[53]

Klapacs Pál közlegény néhány társával egy házat, ahonnan az ellenség erősen tüzelt, megrohamozott, elfoglalt és a bent védekező franciák egy részét leszúrták, másik részét foglyul ejtették.[54]

A vakmerőség és az igazi magyar huszárvirtus ritka példáját mutotta Maçon mellett *Varga Sándor* közhuszár. Százada az előőrsök mögött mint tartalék élénken figyelte az eseményeket és parancsra várakozott. Az előőrsöket francia huszárezred támadta meg, melynek támogatására egy francia vértesezred is felvonult egy szőllővel beültetett domb mögött.

Egyszerre csak a mi huszárszázadunk balszárny-szakaszából Varga Sándor közhuszár engedély nélkül a sorból kiugratott, az előnyomuló ellenséges osztagokat a domb alján nagy ívben megkerülte és váratlanul a francia vértesek ezredese mellett termett. Mielőtt az ezredesnek ideje lett volna a lovasban az ellenséget felismerni, a magyar huszár kardja már villant és az ezredes a következő pillanatban széthasított sisakkal és kettévágott koponyával bukott le lováról.

A huszárok a túlsó dombon az egész jelenetnek szemtanui voltak, önkéntelenül „Éljen" kiáltásban törtek ki és aggódva lesték a következményeket.

Amilyen gyorsan mérte Varga a végzetes csapást, éppen olyan gyorsan kapta el az ezredes remek lovának kantárját. Egy-két ugrás, a széles árkon át, egy merész ugratás és a merész huszár a zsákmányolt lóval együtt eltünt.

A francia vértesek csak most tértek magukhoz az ámulatból és százan is vágtatva utána eredtek. De már késő volt, Varga néhány perc mulva megjelent századánál a levágott francia ezredes gyönyörű lovával, amelyet állítólag ezekkel a szavakkal adott át parancsnokának: „Itt vagyok. Kapitány uram sok jót tett velem, meghálálom ezzel a szép lóval, tessék elfogadni."

51 52 53 U. o.
54 *Herzmann:* i. m. 452.

A százados gazdagon megajándékozta Vargát, akit később az arany vitézségi éremmel tüntettek ki.[55]

Lyonnál március 20-án *Géressy őrmester* egy fallal körülvett kertbe akart több magyar gyalogossal behatolni, de az ajtó be volt reteszelve, odabent pedig egy francia osztag volt, amely sűrűn lövöldözött az ajtóra. Géressy azonban betörte az ajtót és embereivel berohant. Közben átlőtték a lábát, de ő nem tágított, hanem tovább vezényelte a századot. Most második lövést is kapott, de nem mozdult és csak erővel lehetett elvinni, hogy bekötözzék.[56]

Lyon bevételénél egyik magyar gyalogosezredünk hősies viselkedésével olyan eredményt ért el, hogy az ezredparancsnokot, *Szentiványi* ezredest a Mária Terézia-renddel jutalmazták. Ez az ezred vitézi magatartásával már az előző évben is megszerezte akkori ezredparancsnokának ezt a magas kitüntetést.[57]

Ugyancsak Lyonban, március 20-án *Ocsevics Antal* őrmester, aki az elesett és megsebesült tisztek helyett a századot vezényelte, a főutcán előnyomuló, jóval erősebb ellenségre rohamot intézett, az ellenséget visszaűzte és tőle egy zászlót zsákmányolt.[58]

A Lyon körül vívott harcban ugyanegy magyar zászlóaljból *Sárkány Pál, Bussay Károly, Demeter György, Haladay Károly, Hedmegy István* őrmesterek, *Regenye István, Csipráky József, Ringó Ferenc, Szabó András, Rosztovszky Mátyás, Sporer Péter, Tóth János* tizedesek, *Szénásy István, Molnár János, Sivy Pál, Hajek János, Csák János, Szabó János, Dávid András* őrvezetők, *Szabó József, Szabó Mátyás, Törrő János, Kövér József, Gombitta József, Lelkes Ferenc, Nagy Imre, Hilinka Lukács* közlegények kaptak vitézségi érmet, vagy jutalmat.[59]

Nagy szó volt ez abban az időben, mert a vitézségi érmet vajmi szűkösen osztogatták, hanem inkább néhány arannyal jutalmazták a legénység hősi tetteit, sok vitézi cselekedet hősét azonban egyszerűen csak napiparancsilag megdicsérték.

Lyonnál esett meg *Simonyi József* huszárezredes egyik sokat emlegetett bravúrja. Amikor ezrede az egyik hadtesthez csatlakozott, a hadtestparancsnok szerette volna, ha valamelyik lovascsapat átkelne a Rhone-folyón és nyugtalanítaná az ellenséget. De a zajló, széles és sebes folyón az orosz kozákok többször is hiába kísérelték meg az átkelést.

Végre Simonyi vállalkozott rá és március 20-án estefelé három század huszárral és két század kozákkal Miribelnél kimondhatatlan vesződségek árán sikerült átkelnie a jeges áron, mely több lovasát elragadta, sokat pedig félholtan kellett kihalászni a vízből.

A merész csapat ezután keserves éjszakát töltött egy posványos me-

55 Magyar Katona II. 208—209.
56 *Ruprecht:* Geschichte des Infanterie Regimentes Nro. 60. Wien 1871. 416.
57 *Herzmann:* i. m. 334.
58 *Weissenbacher:* i. m. 447.
59 *Rupprecht:* i. m. 475.

zőn, ahol a tetőtől talpig átázott, facsaró vizes ruhákat nem lehetett megszárítani, mert tüzifát sehol sem találtak. Mindazonáltal Simonyi azonnal az átkelés után száz válogatott emberből álló csapatot küldött ki, hogy mindenfelé terjesszék a szövetségesek átkelésének hírét és ácsokat, fát, gerendát rendeljenek, hogy reggelre hidat verhessenek.

A huszárok és kozákok átkelése az ellenségnél olyan rémületet keltett, hogy a francia sereg nyakrafőre kitakarodott Lyonból.[60]

Az olaszországi harctér eseményei

Az 1813. év decemberétől a következő év februárjáig az olaszországi harctéren szüneteltek a hadműveletek, február elején azonban az osztrák-magyar csapatok támadásba lendültek.

A hadjárat befejezéséig mintegy 20 ütközet volt, a legnagyobb a Mincio-folyó mellett folyt le február 3-án. Megemlítendő ezenkívül a Monzambanónál, a Taro-folyó mellett, a Castiglionenál és a Reggionál lejátszódott harc.

A Mincionál a magyar csapatok közül 5 gyalogezred, 2 gránátos zászlóalj és egy huszárezred küzdött. Az egyik gyalogezredbeli zászlóalj az ezredet oldalba támadó lovasságnak szuronnyal ment neki és visszaverte. A csata további folyamán a francia lovasság által körülfogott gránátosokat ugyanennek az ezrednek a szuronyrohama vágta ki.[61]

Ugyanezen a napon Monzambanónál két huszárezredünk részeinek volt harca. A gyalogságnak az egyik magaslatot kellett megszállnia, de az ellenség már előzőleg befészkelte oda magát. *Bokor* huszártizedes szakaszával, önszántából a magaslatra vágtatott és az ellenséget szétkergette.[62]

Bercsényi Lajos huszárszázados félszázaddal az előnyomuló, túlerős ellenségre rohant és sáncai mögé visszaűzte.[63]

Castiglionenél *Gálfi József* gyalogos őrmester az ellenség egyik gyülekező nagyobb csapatát szakaszának szuronyrohamaival szétszórta.[64]

Molnár József tizedes, szintén szakaszával, egész ellenséges zászlóaljra intézett szuronyrohamot és az ellenség parancsnokát lerántotta a lóról.

Nagy György tizedes és szakasza ugyancsak szuronnyal rohanta meg a francia tüzéreket, akik fejvesztetten elmenekültek és ágyúikat a magyar bakák kezén hagyták.[64]

Allemann György, Szabó Kelemen és *Varga Balázs* közlegények, amikor az ellenség a szakaszt körülfogta, sebesült hadnagyuk segítségére siettek, a legközelebb tolongó franciákat leszúrták és a hadnagyot megmentették.[65]

[60] *Amon:* Gesch. d. Hus. Rgts. 4. 392.
[61] [62] [63] [64] *Weissenbacher:* i. m. 523.
[65] *Mändel:* i. m. 472—473.

Szirb Géza gránátos, amikor egy ellenséges járőr a folyón csónakon át akart kelni, a folyóba ugrott, a kormánynál ülő járőrparancsnokot lelőtte, azután utána hatolt saját bajtársaival együtt a csónakra törtek és az ellenséget visszaűzték.[66]

Pozzolonál *Lang György* gránátos tizedes egy kis csoport ellenségnek esett neki, közülük hármat sajátkezűleg leütött, a többi elfutott.

Palás András, Ignatov Simon és *Köteles Pál* gránátosok, amikor több ellenséges lovas reájuk támadott, merészen ellenálltak, 5 lovast megöltek, a többi elfutott. Noha az ezekkel folytatott harcban Ignatov súlyos vágást kapott a vállára, mégis hősiesen küzdött tovább.[67]

A század rohamra indult. *Pozsnyec Mihály* dobos, bár súlyos sebet kapott, addig verte a rohamjelet, míg a vérveszteségtől aléltan összerogyott.[68]

Reggio mellett *Piros Pál* őrvezető a súlyos sebben földrezuhant zászlótartótól átvette a zászlót. Amikor az ellenség a zászlóaljat körülfogta, Piros őrvezető kettétörte a zászló rúdját és a zászlót köpenye alá rejtette. A zászlóalj fogságba esett. Piros a fogságban a zászlót lefejtette a rúddarabról, a drága zászlószegeket is kiszedte és mindezeket gondosan megőrizte addig, amíg a foglyok hazatérhettek és ekkor átadta ezredének.[69]

Tápay Antal tizedest 10 emberrel járőrbe küldték a Po-folyóhoz. Észrevette a parton, hogy több ellenséges dereglye közeledik. Az elsőt kényszerítette, hogy kikössön és megtudta, hogy a következő dereglyén 1 tiszt és 20 katona van. Az elfoglalt dereglyén Tápay és emberei odaeveztek ehhez a dereglyéhez, melynek utasai közül sikerült hármat elfogni, a többi vízbe ugrált és elmenekült.[70]

A hadjáratnak nemsokára vége szakadt és az osztrák-magyar csapatok április végén bevonultak Milánóba.

Az 1815. év

Napoleon bukása után 1814 május 30-án a hadakozó felek békét kötöttek, majd az év őszén összeült a bécsi kongresszus és még 1815 tavaszán is tanácsokozott az országok megosztásáról. Villámcsapásként hatott a hír, hogy Napoleon Elba-szigetéről 1200 főnyi kisded csapattal elindult és 1815 március 1-én Cannesban, Franciaországban partraszállt.

A bécsi kongresszus riadtan rebbent szét. Napoleon merész vállalkozása felborította a helyzetet, a nehezen megszerzett béke tehát csak rövid ideig tartott.

Napoleon sikerének az volt az oka, hogy a francia nemzet nehezen tűrte az idegen beavatkozás folytán végbement változásokat, melyek a

66 67 68 U. o.
69 70 *Weissenbacher:* i. m. 542.

nagy francia forradalom vívmányait is veszélyeztették és mélyen sértették a nemzet önérzetét. Amellett a nemzet hamarosan elégedetlen lett a trónra ültetett új királlyal és annak gyenge, idegen befolyás alatt álló kormányával, melynek legfőbb gondja az volt, hogy 25 év forradalmi megnyilatkozásait megbosszulja.

A francia nép tehát kitörő örömmel és lelkesedéssel fogadta Napoleont és miután az ellene küldött csapatok tömegesen átpártoltak hozzá, semmi sem állott útjában arra, hogy március 20-án diadalmenetben bevonuljon Párizsba.

Bár Napoleon legott békés szándékairól biztosította az európai nagyhatalmakat, ezeket a biztatásokat sógorának, Murat nápolyi királynak magatartása erősen csökkentette, aki Napoleon visszatérésének hírére Olaszországban háborút kezdett Ausztria ellen.

Az 1814. évi párizsi békét aláírt hatalmak ilyenformán 1815 március 15-én megújították szerződéseiket, amit a béke megóvásának ürügye alatt tettek és Napoleonnak hadatüzentek.[71]

A szövetséges hatalmak 650.000 főnyi seregüket megint Párizsba akarták vezetni.

Ausztria 230.000 főnyi haderőt vont össze a Rajna mellett Schwarzenberg tábornagy vezérlete alatt. Ezenkívül egy hadtestet Olaszországba küldött Murat ellen, az Olaszországban még ott lévő csapatokat pedig az Alpeseken át Franciaországba irányította. Sőt később, amikor Murat seregét vereség érte és ő Franciaországba menekült, az angolok hajókon a Murat ellen küldött osztrák hadtestet is Génuába és Dél-Franciaországba szállították.[72]

A Murat ellen indított hadműveletek

Napoleon Franciországba érkezésének hírére Murat, nem törődve az európai hatalmakkal kötött egyességgel, egész Itáliát a maga uralma alá akarta hajtani. Hadüzenet nélkül, rajtaütésszerűen támadást kezdett 1815 március 27-én.

Az Olaszországban levő osztrák és magyar erők egyelőre a Po-folyó hosszában védelemre szorítkoztak és így Murat eleinte háboríthatatlanul nyomult előre. Mikor azonban Anglia hadat üzent neki, meghökkent és hátráini kezdett.

Most az osztrák-magyar erők megindultak, Capri mellett és más helyeken összetűztek Murat csapataival, azokat visszanyomták, majd két hadcsoportban Róma és Nápoly felé vették útjukat.

Murat serege a többszöri összetűzés, de különösen a mindenkori vereség és a tömeges szökés miatt egyre rohamosabban fogyott, míg végre Murat cserbenhagyta serege roncsait és Franciaországba szökött.

71 *Lukes:* i. m. II. 507.
72 *Wojnovich—Veltzé:* i. m. III. 435—437.

Tiszti Klubja

Murat mégegyszer visszatért ugyan Olaszországba, de ekkor az osztrákok elfogták és 1815 október 13-án agyonlőtték.

A Murat csoportjaival szemben alkalmazott haderőben 7 magyar gyalogezred és 2 huszárezred is volt.[73]

Az első ütközetek egyikében, a Panaro-folyó mellett az egyik magyar gyalogezredbeli zászlóaljat körülfogta az ellenség, de az szuronnyal kivágta magát.

Ugyanennek az ezrednek két százada később Carpi bevételénél, két zászlóalja pedig Ancona ostrománál szerepelt. Ezután ezek a zászlóaljak Dél-Franciaországba mentek, az egyik zászlóalj azonban még Nápolyba is eljutott.

A magyar gyalogezredeknek azonkívül Occhiobello, Ferrara, a Roncofolyó, Cattolica, Sinigaglia, Tolentino, Mirandola, Carpi, Bertinoro, Tolentino, Ancona, Ceprano, Firenze, Canetro, Aquila, Popoli, Mignano, S. Germano és Gaeta mellett voltak ütközéseik, majd Dél-Franciaországban Toulonban és Avignonban verekedtek.[74]

A legénység vitézi magatartásának csak egy-két példáját említjük. A Panaro-folyó mellett 1815 április 4-én *Lenko János* tizedes kisebb ellnséges csapat közeledését vette észre, mely 1 tisztből, 12 gyalogosból és 6 dzidásból állott. Néhány emberrel lesállást foglalt el tehát azzal, hogy csak adott jelre kell tüzelni. Most a zászlóaljparancsnok mit sem sejtve kilovagolt az erdőből, az említett ellenség pedig körülfogta. Lenko tizedes erre Lakatos és Erdélyi közlegényekkel odaugrott, egy lovast leszúrt a lováról, a többit pedig tüzeléssel elkergették.[75]

Carpinál *Körössy Dániel* közlegény 7 társával önként jelentkezett elővédül. A város előtt 200 nápolyi katonára bukkantak. A maroknyi magyar merész elhatározással rávetette magát a túlnyomó ellenségre, mely megfordult és beszaladt a városba. Körössy és társai után nyomultak és a Mantua felé vezető városkaput kinyitották a saját rohamoszlop számára.[76]

Bastiánál április 3-án *Reszely* zászlós vezetésével 60 gyalogost és 10 lovast küldtek a folyón át vert hadihíd elrombolására. Merész támadással visszaszorították a hidat védőket és noha azok erősen tüzeltek rájuk, a hidat elrombolták és 16 hajót leúsztatva elvittek.[77]

Ravennánál egy zászlósból, 2 altisztből és 20 közlegényből álló kis csapat a kikötő megfigyelésére küldetett. A kikötőben egy ellenséges járőrhajót pillantottak meg, mely erős tüzeléssel fogadta őket. A kis magyar csapat most két csónakban elhelyezkedve az ellenséges járőrhajóhoz evezett, arra erős tüzet adott, felhatolt rája, az ellenséges hajóparancsnokot megölte, több ellenséget szintén lelőtt vagy leszúrt, 13 embert pedig foglyul ejtett. A közben kitört vihar miatt a hajót nem hozhatta el, de az ágyúkat, a fegyvereket és a foglyokat magukkal hozták.[78]

73 74 75 76 77 78 *Herzmann:* i. m. 326—328.

Június 28-án a Nápolyból Livornóba való áthajózás alkalmával a vihar a hajókat szétszórta és azok fogságba estek. Az egyik dereglye, mely a podgyászt szállította, lemaradt, rajta *Lenko János* tizedes volt 12 emberrel. Egyszerre csak egy kalózhajó közeledett. Lenko tizedes megbeszélte embereivel, hogy a kalózhajót egészen közelre engedik és akkor adott jelre egyszerre tűz alá veszik. Igy is történt. Elsőül az ágyúkat kezelő kalózokat lőtték le, azonkívül a többiek közül is sokat lelőttek, mire a kalózhajó elmenekült.[79]

A tolentinoi csatában 6 szakasz huszár egész olasz lovasezredet megsemmisített tüneményes rohamával.

Poggionál és Canjonál Murat csapatai megtámadták előőrseinket. A harcizajra szemrevételezés végett 11 magyar huszárral és 14 egyéb lovassal kiküldött törzskari százados egyszerre csak nagyobb ellenséges lovascsapatra bukkant. Nem tétovázott egy pillanatig sem, hanem a maga 25 lovasával merészen rácsapott az ellenségre, körülfogta, majd szétszórta, elfogta ezredesüket, azonkívül 52 nápolyi gárdistát. A megmaradt ellenség fejvesztetten menekült.[80]

Átvonulás az Alpokon

Az 1814. évben kötött első párizsi béke után a Franciaországban alkalmazott császári-királyi haderő magyar csapatai közül 6 gyalogezredet és 1 huszárezredet Olaszországba rendeltek. Ezeknek a csapatoknak gyalog, az Alpokon át kellett megtenniök az utat.

Amikor Napoleon 1815-ben visszatért Franciaországba és Murat, a nápolyi király megtámadta Ausztriát, az Olaszországban levő császári-királyi haderő két nagy csoportban állott a Po-síkságon. Az egyik csoport Milanónál és Torinónál helyezkedett el, a másik Veronánál.

A Milánónál és Torinónál levő csapatokat Murat ellen küldték, a Vernonánál levőket azonban a svájci Alpokon át Dél-Franciaországba vitték. Később a Murat ellen küldött erők egy részét, amely ott nélkülözhetővé vált, Nápoly meghódítása és Murat elmenekülése után tengeri szállítással Nizzába, majd Genuába tolták át, hogy a délfranciaországi hadműveletekhez erősbítésül szolgáljon.

Dél-Franciaországban most már 7 magyar gyalogezred, 2 magyar gránátos zászlóalj és 3 huszárezred harcolt. A gyalogezredek között tehát 6 olyan ezred volt, amelyeket 1814-ben Franciaországból küldtek át az olaszországi hadszíntérre.

Az Alpokon átkelő csapatok nagyobbik része a Simplon-, a Kis- és a Nagy-Szentbernát hágón át roppant fáradalmak, erőfeszítések és harcok árán jutott Dél-Franciaországba.[81]

[79] *Herzmann:* i. m. 326—328.
[80] *Pizzighelli:* i. m. 487.
[81] *Lukes:* i. m. II. 504.

A legérdekesebb körülmény az, hogy ezek közül a csapatok közül a Pest- és a szomszédos megyékből származó legénységből álló gyalogezred volt az egyedüli csapat, mely az ezeresztendős magyar hadtörténelem folyamán a Nagy-Szentbernát hágót is megmászta. Szóval az Európa legmagasabb hegységén teljesítendő feladatot, amely még hegyilakókból álló csapat részére is súlyos lett volna, éppen síkvidéki magyar vitézek, a Nagy Magyar Alföld fiai oldották meg, mégpedig bámulatraméltó sikerrel.

Érdemes megemlíteni az ezrednek eme vállalkozása során 1815 július 4-én l'Ecluse nevű francia erősségnél véghezvitt igen szép fegyvertényét.

Az erőd a Genfből Lyonba vezető út és környéke fölött uralkodott, az ellenség az erőd fölé a magasból intézett lövések ellen védő tornáccal és háromszoros farkasvermekkel körülvett olyan zárt sáncot telepített, ahonnan tüzérségével megakadályozhatta az erőd felé való előnyomulást. Amellett a gyalogság előnyomulását az úton hatalmas fatörzsekből alakított 150 lépés hosszú fatorlasz gátolta.

A derék magyar ezred mégis legyőzte az akadályokat. Egyik zászlóalja verejtékes munka árán a fatorlaszt távolította el, az alatt a másik két zászlóalj különböző feladatokra osztottan, a rendkívül nehezen megmászható sziklás hegyoldalon emberfeletti fáradsággal és az ellenség puska- és kartácstüze ellenére az említett zárt sánc közelébe férkőzött és négy század megrohanta,

A hihetetlenül nehéz terepen a legénység egyenként harcolni volt kénytelen.

Tóth Ádám közlegény a hegy lábától egy órán át elképzelhetetlen fáradság árán kúszott fel a sziklákon és minden sziklatetőről és oromról hatásosan lőtte az ellenséget, bajtársait buzdította és amikor elérte a sáncot, elsőül rohant előre és mászta meg a mellvédet.

Az erődben 4 ágyú, 1 zászló és sok lőszer lett a győztesek zsákmánya.[82]

Az Alpokon áthozott magyar ezredek a Lyonnál, Salinsnál, Les Romses mellett és Conflansnál vívott ütközetekben tűntek ki vitézségükkel.[83]

Eredmények a főseregnél

A rajnamenti főssereg magyar csapatai közül 2 gyalogezrednek egy-egy zászlóalja, valamint 2 huszárezred Belfort körülzárolásánál, 1 gyalogezred és 2 gránátos zászlóalj Schlettstadt vára előtt, 2 huszárezred és egy másik huszárezred részei a Strassburgot körülzáró seregben, egy zászlóalj és két huszárosztály Hüningen blokádjánál, míg 1 gyalogezred és 1 gránátos zászlóalj a tartalékhadtestben volt. Az említetteken

[82] *Vargha Sándor:* 32. gyalogezred története. Budapest, 1930. 76—78.
[83] Magyar Katona II. 214.

kívül még 2 gránátos zászlóalj és 4 huszárezredünk szintén a rajnamenti hadsereghez tartozott.

Az osztrák és magyar haderő döntő hadműveletekben nem vett részt, mert amíg seregtestei felvonultak, Németalföldön Waterloonál megtörtént a döntő csata, mely nemcsak a háborúnak, hanem Napoleon szereplésének is véget vetett.[84]

Az alábbi adatok nincsenek ugyan kapcsolatban a magyar csapatokkal, a közérdeklődés szempontjából azonban mégis számot tarthatnak a közlésre, mert a felszabadító háborúk végső, eldöntő csatájának erőviszonyait tüntetik fel:

A) *Szövetségesek:*

a) Angol-holland-német hadak Wellington angol tábornagy vezetése alatt 70.200 ember, közte 13.400 lovas, 159 ágyúval.

b) Poroszok Blücher tábornagy vezérletével 75.000 ember 192 ágyúval.

Összesen: 145.200 harcos és 357 ágyú.

B) *Franciák:* Napoleon vezetésével 72.250 ember, közte 18.500 lovas 248 ágyúval.

Veszteségek:

Wellington seregéből 15.100 halott és sebesült, mégpedig 8360 angol, 3180 holland, 2230 hannoveri, 690 braunschweigi, 640 nassaui.

Blücher seregéből 7000 halott és sebesült.

Összesen: 22.100 ember, közte 12 tábornok és 1108 tiszt, a veszteség százaléka 15.2%.

Francia részről 24.000 halott és sebesült (33.2%), 700 fogoly, 200 ágyú. Az összes veszteség 31.000 ember, közte 22 tábornok, a veszteség százaléka 42.9%.

A csata délelőtt 11 órától estig, 8 órán át tartott.[85]

Az osztrák-magyar haderők átkeltek ugyan a Rajnán, de már kevés tennivalójuk akadt, mert csak kisebb francia csoportokat kellett lefegyverezniök, ezt pedig kisebb portyázó különítmények hajtották végre.

Például Belfort előtt néhány magyar gyalogszázad, Strassburgnál pedig egy huszárosztály tűnt ki vitézségével. Ugyanígy kitűnt a Rajna balpartján lefolyt ütközetek során Hausbergennél az egyik huszárezred és másik huszárezredünknek egy osztálya. Két huszárezrednek Dannemaire mellett, egy huszárezrednek Maçonnál volt ütközete.[86]

84 *Wrede:* i. m. I. és III. kötet.
85 *Berndt:* i. m. 40. tábla.
86 *Lukes:* i. m. II. 570.

A szövetséges hatalmak 1815 július 7-én újból bevonultak Párisba. Az ünnepélyes bevonuláshoz kiválasztott császári és királyi három grénátos zászlóalja közül kettő magyar zászlóalj volt.[87]

Európa győztes hatalmai szeptember 16-án megkötötték az úgynevezett szent szövetséget, melyhez lassanként Európa valamennyi uralkodója csatlakozott.

Napoleon hatalma végérvényesen meg volt törve és a zsarnoksága alól felszabadult országok ismét örvendhettek az évtizedek óta nélkülözött tartós békének, amelynek kivívásából, miként e dolgozat vázlatos leírásából is láttuk. Magyarország és katonái derekasan kivették részüket.

I. Ferenc császár és király az ellenségtől a felszabadító háborúk során zsákmányolt ágyúk ércéből emlékkeresztet veretett, amelyet az ezekben a háborúkban résztvett mindegyik katona megkapott. A kereszten ez a latin nyelvű felírás volt: „Libertate Europae asserta 1813—1814." (Európa szabadságának megóvása alkalmából 1813—1814).[88]

A vitézség jutalmazása

A harctéri érdemek jutalmazására érdemrendek szolgáltak, mégpadig a tisztek részére a Mária Terézia-rend és a Lipót-rend, a legénység részére a vitézségi érem.

A jutalmazás azonban többnyire inkább előléptetéssel, a legénységnél — miként már említettük — néhány aranypénzzel, de nagyon sok esetben egyszerűen csak dícséret formájában történt.

A Mária Terézia-rend rangemeléssel és évjáradékkal volt egybekötve. A vitézségi éremnél az aranyérem tulajdonosa egész élete végéig pótdíjul megkapta azt a zsoldot, amely akkor járt neki, amikor a hőstettet véghezvitte. Az ezüstérem tulajdonosa ennek a zsoldnak a felét kapta.

A Mária Terézia-renddel csak egészen kimagasló érdemeket jutalmaztak, így az nem mindennapos dolog volt, sőt nagy ritkaságszámba ment. Ezt a valóban kivételes kitüntetést a felszabadító háborúk során összesen 15 magyar származású tiszt kapta meg, névszerint *Vlassits Ferenc* tábornok, *Berger János, Rothkirch Leó, Wernhardt Pál, Szentiványi Károly, Rétsey Ádám* és *Dressery Vilmos ezredesek, Moll Antal, Wittmann József* és *Kelemen István* őrnagyok, *Dőry József, Esterházy Vince, Biró János* és *Horváth Miklós* századosok, továbbá *Weiss János* és *Meszéna János* főhadnagyok. Közülük közlegénységen kezdte Berger János, Horváth Miklós, Meszéna János és Weiss János.[89]

87 *Wrede:* i. m. II. 503. 507.
88 *Lukes:* i. m. II. 604.
89 *Wrede:* i. m. I. és III. kötet.

Talán feltűnő, hogy a Mária Terézia-renddel kitüntetett tisztek között e helyütt nem említjük *Simonyi óbestert,* a „legvitézebb huszárt". Simonyi már régebben, még főhadnagy korában, 1810-ben megkapta ezt a magas kitüntetést.[90]

A vitézségi érmet a felszabadító háborúk alatt összesen 486 esetben ítéltek oda magyar katonának, mégpedig 84 arany- és 482 ezüstérmet. Ebből gyalogos katonának 32 arany- és 165 ezüst, összesen 197 vitézségi érem, huszárnak 52 arany- és 237 ezüst-, összesen 289 vitézségi érem jutott.[91]

A háború után

A győztes hatalmak a felszabadító háborúk után három évig, vagyis 1818-ig megszállva tartották Franciaország egyes területeit. A megszálló csapatok közt volt egy magyar gyalogezred és három huszárezredünk is.[92]

A többi csapatok hazatértek kijelölt békeállomás helyeikre. A legfőbb udvari haditanács meghatározta a hadi-létszámot, mely összesen 249.373 embert tett ki. A gyalogszázadban 120, a huszárszázadban 130 lovasított közlegénynek kellett lenni.[93]

A huszárezredek Veliten-osztályai, mint ilyenek természetesen megszűntek, legénységük jókora része azonban további szolgálatot vállalt, a többiek hazatértek polgári foglalkozásukhoz.

A szabadcsapatok szintén feloszoltak.

Ausztria és Magyarország a francia háborúk 23 esztendeje alatt sok vért áldozott. A lakosság száma 1815-ben az egykorú hivatalos adatok szerint Magyarországban és társországaiban 9,573.458, az osztrák tartományokban 10,691.773, összesen 20,265.201 lélek volt. A hadsereg imént említett hadilétszáma tehát az összlakosságnak csak 1.2%-át jelentette.[94]

A hadsereg magyar sorezredeinek új hadilétszáma összesen 98.390 emberre rúgott, ebből gyalogság 75.840, huszárok 22.500.[95]

Esetleges újabb háborúra tehát készen állott a haderő. Háború kitörésére azonban egyelőre nem kellett számítani, mégpedig nemcsak azért, mert Európa a negyedévszázadon át dúlt folytonos háborúskodásban igazán kimerült, hanem mert a győztes hatalmak alkotta úgynevezett „szent szövetség" aggódva őrködött, nehogy a béke és nyugalom újból felbomolván az ő hatalma megdőljön.

A felszabadító háborúk eredménye nem volt teljes, a népek elűzték ugyan Európa zsarnokát, de egyben ugyanakkor elűzhették volna saját zsarnokaikat is.[96]

90 *Wrede:* i. m. III. kötet 263.
91 *Wrede:* i. m. I. és III. kötet.
92 *Wrede:* i. m. I. 539. III. 238, 264, 287.
93 Országos Levéltár A. VIII. 5/3.
94 Országos Levéltár 1815. A. VII. 5/1.
95 *Wrede:* i. m. I. k. 2. mell. és III. k. 65.
96 *Donath—Engelberg—Füssler—Uhlmann:* Leipzig 1813. 23. o.

A szent szövetség teremtette nyugalmi helyzet a hatalom elnyomó eszközeivel csak ideig-óráig volt fenntartható. A népek a francia háborúkból, de különösen a francia forradalomból sokat tanultak, az igazi szabadság iránt Európaszerte érzett vágyat tehát sokáig elnyomni nem lehetett.

Éreznie kellett mindenkinek, hogy nincs már messze az idő, amikor „minden rabszolganép jármát megúnva síkra lép... a zászlókon eme szent jelszóval »Világszabadság«."

És valóban a „szent szövetség" sötét éjszakájában nem is olyan sokára már derengeni kezdett, először 1831-ben Párisban, majd néhány év múlva, 1848-ban Milánóban, Berlinben, Prágában, Lembergben, Bécsben és Budapesten.

DAMJANICH, A FORRADALMI HADVEZÉR

Nagy Kálmán alezredes

Ebben az esztendőben ünnepeljük a nagy magyar szabadságharcos katona, az 1848/49-es forradalmi honvédő háború diadalmas csatáinak hőse, történelmünk egyik nagy hadvezére, Damjanich János honvédtábornok születésének 150. évfordulóját.

Damjanich az 1848/49-es magyar forradalom egyik pozitív katonai vezetője, a honvédsereg egyik kitűnő parancsnoka volt, kiváló alvezér, aki önálló alkalmazásban is fényes hadvezéri képességekről tett tanúságot. Hadművészete a szabadságharc haladó, forradalmi hadművészetének kiemelkedő vonásait és elemeit foglalja magában. Damjanich a Hunyadi, Zrínyi, Bocskai, Bethlen által és a kuruckorban megteremtett magyar hadművészetet alkotó módon fejlesztette tovább.

A honvédsereg diadalmas védelmi és támadó harcaiban és hadműveleteiben Damjanichnak és az általa vezetett csapatoknak jelentős szerepe volt. Damjanich, honvédei élén, 13 csatában és ütközetben vett részt, s a betört ellenséges hadakkal szemben kiváló hadvezéri képességeivel, legendás hősiességével vitte diadalra a szabadság zászlaját. Kossuth a tavaszi hadjárat befejeztével méltán állapíthatta meg, hogy Damjanich „vitéz hadserege ... azon hadsereg, mely az ő vezérlete alatt a ‚semper victrix' (mindig győző) nevet kiérdemelte".[1]

A történelmi fejlődés a néptömegek munkájának, harcainak, eredménye. A marxizmus-leninizmusnak ezt a tanítását a szabadságharc politikai és katonai történetében világosan kimutathatjuk.

A honvédsereg minden egyes becsületes harcosa részese volt a történelem formálásának. Munkájával, harcával hozzájárult a közös cél eléréséhez, a betört ellenség megsemmisítéséhez, a haza függetlenségének és szabadságának védelméhez, a reakció egyik fő hatalmasságának szétzúzásához, a magyar nép boldogabb jövendőjének biztosításához, egyúttal az emberi haladáshoz.

A nagytehetségű katonai vezetők természetesen lényegesen nagyobb hatást gyakoroltak a történelem fejlődésére, mint kisebb képességű kortársaik. Köztük viszont azok voltak a legkiemelkedőbb, valóban történelmi egyéniségek, akik felismerték a haladás helyes irányát, a tömegek vezetőivé tudtak válni, s tevékenységükkel előmozdították a magyar

1 Közlöny, 1849. ápr. 29-i 97. sz.

nép széles tömegeinek törekvéseit, az ország függetlenségének kivívását és védelmét.

A néptömegek és a kiváló személyiségek történelmi szerepének marxista-leninista értelmezése szerint kell Damjanich hadvezéri tevékenységét, szerepét és helyét vizsgálat alá vennünk és megállapítanunk 1848—49 történetében.

Damjanich az 1848/49-es szabadságharc más vezetőivel együtt nem véletlen jelenségként tűnt fel a magyar történelemben. Őt is a társadalmi fejlődés alakította ki. A szabadságharc történelmi fejlődése és alakulása tárta fel előtte a képességei kibontakozásához szükséges lehetőségeket. Nagyságát az adta meg, hogy megértette a történelmi helyzetet, amelyben élt, felismerte a helyzet parancsolta tennivalókat, megtalálta a honvédsereg leghaladóbb erőit, maga is hozzájárult azok kifejlődéséhez, élükre állt és forradalmi hadvezetésével valóban nagy katonai eredményeket ért el.

Damjanich sikereinek titka abban rejlett, hogy elsőrangú katona volt, a nép hű fia, a szabadság és függetlenség lelkes híve, csapatainak kiváló szervezője, kiképzője, nevelője, szigorú, igazságos, gondoskodó, példamutatóan hős parancsnoka.

Damjanich sikereit kiváló hadvezéri képességeivel, forradalmi hadművészet alkalmazásával érte el. A harcoló tömegek és a forradalmi hadvezér egymásra gyakorolt kölcsönhatása hadvezéri képességeinek kialakulásában és hadvezetői tevékenységében, valamint csapatainak harci szellemében, hősi helytállásában különösen szembetűnő.

★

A magyar hadtörténetírás évszázados mulasztását kívánjuk pótolni, amikor az évforduló alkalmából vizsgálat alá vesszük Damjanich Jánosnak, haladó történelmi hagyományaink kimagasló alakjának hadvezéri tevékenységét, forradalmi hadművészetét, hogy őt a magyar hadtörténelem legkiválóbb hadvezérei közé, a méltó helyre állítsuk.

Damjanich nevével és tetteivel gyakran találkozunk a szabadságharccal foglalkozó történelmi munkákban, azonban a nagy hadvezér monográfiájának megírása még elvégzendő feladatként áll hadtörténészeink előtt. Róla csak egyetlen, rövid, népszerű életrajzi munka jelent meg eddig, Hamvay Ödön lelkes feldolgozásában, 1904-ben.[2] Ugyancsak ő állította össze Damjanich nejéhez intézett leveleinek kiadását 1910-ben,[3] melyben az özvegytől kapott értékes életrajzi adatok találhatók.

Damjanichról a „Forradalom férfiai" c. munkájában Szilágyi Sándor emlékezett meg néhány oldalon. Gelich Rikhárd „Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben" c. műve II. kötetében rövid lábjegyzetben

[2] *Hamvay Ö.:* Damjanich János élete története és szemelvények nejéhez intézett leveleiből, Budapest, 1904. 192. o. terjedelemben.
[3] *Hamvay Ö.:* Damjanich levelei nejéhez, Budapest, 1910. 96. o. terjedelemben.

jellemezte néhány sorban Damjanich életét és katonai tevékenységét (277—278. old.). A negyedszázados ellenforradalmi korszakban Julier Ferenc foglalkozott Damjanich hadvezéri tevékenységével egy kisebb tanulmányban (Nagy magyar hadvezérek, Budapest, 1940.).

A felsoroltak — Hamvay kivételével — főleg a memoárirodalom alapján, egyoldalúan és célzatosan foglalkoztak Damjanich személyével, s őt szándékosan, vagy felelőtlenül, a levéltári anyag felhasználásának mellőzésével, úgy ítélték meg, hogy csak mint alparancsnok volt kiváló, de magasabb egységek vezetése, nagyobb hadvezéri feladatok elvégzése már meghaladta képességeit.

Hamvay idézett munkájában helyesen állapította meg, hogy Damjanich „nemcsak elszánt és bátor katona volt, hanem jeles hadvezér is, aki igaz, hogy minél kevesebbet dolgozott a térképen és cirkalommal, de a csatamezőn senki se tudott annyira a körülményekhez alkalmazkodni, mint ő. A legválságosabb pillanatokon is diadalmaskodott Damjanich lángelméje, s ez az, ami legjobban jellemzi az ő hadvezéri működését". Az események helyes ismeretének hiányában azonban Hamvay sem tudta kellőképpen bebizonyítani állítását és megmutatni Damjanich teljes hadvezéri egyéniségét, annak csak egyes részleteire világíthatott rá.

A dualizmus és a negyedszázados ellenforradalom korszakának természetesen nem állott érdekében, hogy megmutassa Damjanich forradalmi hadvezéri egyéniségét, haladó hadművészetét. El akarta hallgatni, feledtetni Damjanichot és 1848/49 többi haladó katonai vezetőit, a belőlük áradó forradalmi tanulságokat. Helyette, a történelmet meghamisítva, hazug Görgey-kultuszt igyekezett teremteni.

☆

Damjanich János 28 évi katonai szolgálat után, önkéntes elhatározásából lépett az 1848-as honvédsereg soraiba. Életének addigi története katonai vonatkozásban nem mutat fel nagyobb eredményeket. Erről az időszakról — Damjanichcsal kapcsolatban — kevés adatunk van, neve csak a császári sematizmus fakult lapjain szerepel. A 61. Saint-Julien osztrák sorgyalogezred kötelékében teljesített szolgálatot magyar- és olaszföldön, mint ezredhadapród, majd tiszt, és századosságig vitte föl. 1830-ban lett zászlós, 1832-ben alhadnagy, 1838-ban főhadnagy, 1844-ben pedig százados. 1848 május elejétől június 6-ig az olasz-osztrák háborúban vett részt, Radetzky hadseregében.

Damjanich katonai tevékenységének, hadvezéri tényked̄éseinek tárgyalása előtt vizsgálat alá kell vennünk politikai nézeteit, forradalmi állásfoglalását, mely egész egyéniségét meghatározta.

Származását, osztályhelyzetét tekintve önkéntelenül felmerül a kérdés: hogyan lett a szerb származású császári tiszt, az abszolút monarchia

legfőbb támaszának, fegyveres erejének tagja a magyar függetlenségi mozgalom lelkes híve, a népek szabadságának meggyőződéses harcosa? Mi volt az a vonzóerő, amely az idegen katonát a népek ellenségeinek oldaláról a szabadság táborába hozta, s hogyan lett ez az egyszerű, volt császári tiszt kiváló szabadságharcos hadvezér?

Származása, családi körülményei, osztályhelyzete, neveltetése erre a kérdésre nem adhatnak magyarázatot. Igy legfeljebb egy tiszteletreméltó, különleges kivételnek tekinthetnénk, de Damjanich életének alakulása és körülményei, megnyilatkozásai és tettei világosan megmutatják számunkra eszmei fejlődését, igazi arculatát, egyéniségének és politikai állásfoglalásának jellenvonásait.

Damjanich János a horvátországi Staza községben (Sziszektől délkeletre kb. 25 km-re, a Száva jobbpartja közelében) született, 1804. december 8-án. Apja szerb nemzetiségű, császári határőrtiszt volt, a 2. bánt határőrezredben, anyja Taborovics-lány, egy császári tábornok huga, bátyja osztrák tiszt — ki 1848/49-ben Olaszországban szolgált, s 1849-ben kilépett a hadseregből. Ebben a császárhű, dinasztikus katonai családi környezetben semmiképpen sem válhatott Damjanich azzá, ami lett, csupán a katonai hivatás iránti vágy ébredhetett fel benne. Lényeges változásnak kellett életében bekövetkeznie, hogy a kor társadalmi és politikai helyzetéről tudomást szerezzen és azzal kapcsolatban állást foglaljon. Ez a változás akkor következett be, amikor a később oly hatalmas termetű, daliás Damjanich — ekkor vézna, gyenge testalkatú 16 éves ifjú — dacolva a szülői akarattal, mely a katonai szolgálat fáradalmaira és nehézségeire alkalmatlannak tartva őt, papnak szánta, otthagyta a jómódú családi otthont, a kényelmes életet, s tanulmányait félbeszakítva, inkább jelentkezett katonának, mintsem hogy pap legyen belőle.

Sok fiatalos romantika, ifjúi lelkesedés fűthette ebben a lépésében a tapasztalatlan, még szinte gyermek Damjanichot, de már a későbbi határozott egyéniségének, törhetetlen jellemének és akaratának vonásai is megmutatkoztak benne.

A 61. gyalogezredben Damjanich számára a katonai szolgálat kemény iskola volt. A császári hadseregben uralkodó lélektelen szellem, a testi fenyítésen alapuló kényszerfegyelem, a drill, a kegyetlen altisztek és tisztek embertelen bánásmódja megismertették vele az egyszerű katona, az elnyomott nép fiainak nehéz sorsát. Meglátta bajtársai, az elnyomottak helyzetét és problémáit, fogékonnyá vált a nép bajai és igazságtalan körülményei iránt. A feudális elnyomás és terror minden terhét és keservét a saját életében is tapasztalta.

Már katonai szolgálata kezdeti éveiben világnézete alapjává vált a nép és a szabadság szeretete, az egyszerű katonák megbecsülése, az elnyomás elleni gyülölete.

A tehetséges, szorgalmas ifjú neve a sematizmusban 1823-tól már a

tiszti sarjadékok, az ezredhadapródok között szerepel, majd később elérte a tiszti rendfokozatot, azonban sohasem feledkezett meg arról, hogy a szolgálatot milyen körülmények közt kezdte meg, s harcosaival mindvégig a legközvetlenebb emberi és bajtársi viszonyt tartotta fenn. Mint Mészáros hadügyminiszter leírta:

„... Damjanich hosszabb ideig levén ausztriai szolgálatban, a magyar granátosokkal töltvén idejét, ezek által úgyszólván imádtatott, mert a szolgálaton kívül velük mulatott, társalgott, ivott, s barátjuk, pajtásuk volt."[4]

Osztályhelyzetét tekintve — származásánál és tiszti állásánál fogva — az uralkodó osztály középnemesi rétegéhez számíthatjuk, ő azonban a nép fiaihoz tartozónak érezte magát, innen erednek kifakadásai a „paszomántos nagyurakkal"[5] szemben. Az emberek megítélésénél is sohasem a származást, hanem csak az illető egyéniségét, becsületességét, hazaszeretetét és katonai erényeit ismerte el.

Damjanich a magyar nemzetiségű katonák között tanult meg magyarul, akikkel együtt szolgált, s magáévá tette a nép legjobbjainak haladó eszméit. Állandóan érdeklődő, fogékony elméjével megismerte a magyar reformkorszak törekvéseit, s élénk figyelemmel kísérte a kor politikai küzdelmeit. Igazságérzete, fejlődésre vágyó szelleme felismerte a magyar nép követeléseinek jogosságát, s a reformoktól várta Magyarország népeinek jobb jövőjét, közte a szerb nép fejlődésének biztosítékát is.

A Pesti Hírlap állandó olvasója lett, s Olaszországban is nyomon követte a hazában végbemenő politikai eseményeket. Lelkes örömmel hangoztatta, hogy a haladó erők győzelmét kívánja, s ezeknek az eszméknek igyekezett megnyerni tiszttársait is. Reakciós érzelmű előljárói előtt sem titkolta nézeteit, s nyiltan arra törekedett, hogy a Magyarországon állomásozó csapatnál a magyar alkotmányra történő eskűtételhez rokonszenvet keltsen. Teljesen jogos ténykedéseit a császári abszolutizmus zsoldosai, az osztrák tisztek, forradalmi megnyilatkozásnak vették, s emiatt sok kellemetlensége volt a szabadelvű Damjanichnak.[6]

Haynau tábornokkal 1848 április 4-én súlyosan összeszólalkozott. A szabadságharc 49-es vérszomjas hóhéra, minden szabad gondolat esküdt ellensége, provokációs célból Damjanich jelenlétében szidni kezdte a magyarokat és az alkotmányos intézményeket, mire Damjanich — nem törődve azzal, hogy előljáró hadosztályparancsnokával áll szemben, — önérzetesen visszautasította Haynau kifakadásait.[7]

[4] *Mészáros Lázár* emlékiratai, Pest, 1867. I. K. 91. o.

[5] *Hevesi Márton:* Az 1848—49-iki harmadik honvédzászlóalj története. Budapest, 1898. 68. o.

[6] *Remellay Gusztáv* cikke az Alkotmányos nagy naptár 1862. évi számában. 91—92. o. *Márki:* Arad vármegye és Arad város története, II. k. 589. o., *Hegyesi:* i. m. 23. o., *Hamvay Ö.:* Damjanich J. 16—17. o,

[7] özv. Damjanich Jánosné 1903. nov 18. és dec. 18. levele Hamvay Ödönhöz. *Hamvay Ö.:* Damjanich levelei nejéhez c. műve 88. és 89. o.

Szavai klasszikus tömörséggel fejezték ki felfogását a haza iránti kötelességek felől:

„Aki Magyarországon született, az magyar állampolgár, köteles Magyarországot hazájának tekinteni és annak — bármilyen állásban legyen is — törvényes jogait megvédelmezni."[8]

Damjanich haladó politikai felfogását megerősítette a hazafias középnemesi Csernovits családba való benősülése is.[9]

Damjanichnak a népek jogos szabadságküzdelmeiről, a közös ellenség ellen vívott harc összefüggéseiről és szükségességéről való felfogása 1848 tavaszán még nem jutott odáig, mint néhány hónappal később. Az olasz nép szabadságharcában még nem látta meg azt, hogy az elnyomó Habsburg-uralommal szemben teljesen jogos ez a küzdelem, éppen úgy, mint a magyaroké.

Csak a két nép küzdelmeiben fennálló különbségeket vette észre. Ezt a felfogását mutatják a feleségéhez 1848 május 10-től június 6-ig Olaszországból írt levelei.[10]

Damjanichnak — haladó gondolkozását tekintetbe véve is — nagy utat kellett megtennie politikai fejlődésében, amíg az osztrák uralom császári tisztjéből a szabadságharc híve lett. Az olasz-kérdésben elfoglalt álláspontját nyilvánvalóan befolyásolta a császári hadseregben uralkodó felfogás, de meg kell állapítanunk azt is, hogy ebben a kérdésben a haladó magyar középnemesség nagyrésze sem látott tisztán, márpedig Damjanich politikával mégsem foglalkozott olyan alaposan, mint a pesti politikusok.

Damjanich előtt a császári ház aljas politikája 1848 nyarán lepleződött le, amikor az udvar nyiltan készülődött a megadott szabadságjogok elfojtására, s a nemzetiségek félrevezetett tömegeit szembeállította a magyar néppel.

A magyar kormány első felhívására, melyben 1848 májusában az első tíz honvédzászlóalj felállítását meghirdette, Damjanich az elsők között jelentkezett a haza védelmére. Feleségéhez írt leveleiben többször kifejezte hazatérési szándékát.[11]

Hazaszeretét, önfeláldozó kötelességvállalását tükrözik vissza Pestre érkezése napján, június 21-én írt sorai:

„... azt hiszem, ... a haza iránti érzelmeimhez méltó alkalmaztatást fogok kapni, hogy milyet, nemsokára elválik ... amint rendeltetésemről

[8] *Hamvay:* i. m. 11. o., *Hamvay:* Damjanich János, 20. o., *Hegyesi:* i. m. 23. o.

[9] Damjanich 1847. aug. 3-án vette feleségül Csernovits Emiliát, *Hamvay:* i. m. 13. és 88. o. Damjanich sógora, Csernovits Péter 1848 ban a Délvidékre kinevezett kormánybiztos volt, Kossuth híve, aki „ezért nem tudta megnyerni a főhadparancsnokok rokonszenvét", a reakciós Hrabovszky „ultraradikálisnak tartotta, akinek politikai tekintetben rossz híre van". *Thim József:* A magyarországi 1848—49-i szerb fölkelés története, Budapest, I. k. 1940. 75. o.

[10] *Hamvay:* Damjanich levelei nejéhez c. m. 30—42. o.

[11] Damjanich levele feleségéhez, Verona, 1848. máj. 27., Cestelaccio, jún. 3., Verona , jún. 6. *Hamvay:* i. m. 38—42. o.

értesítenek, haladéktalanul oda kell mennem... a háború az én elemem, kivált egy olyan, amelyben drága hazám követeli igyekezetemet és odaadásomat".[12]

Állásfoglalása a szabadság védelme ügyében ettől kezdve világos és félreérthetetlen. Amint félredobott minden feudális előítéletet, s a császári tiszt fiaként már eddig is a nép, a szabadság, a haladás mellé állott, most is bátran indult a szerb felkelők ellen. Tisztában volt azzal, hogy neki, a szabadság hívének a magyarok oldalán a helye — még a saját, félrevezetett népével szemben is. Felismerte, hogy a magyar szabadság ellen küzdő szerb nép a saját szabadságát temeti sírba. Tiltakozott az ellen, hogy a szerbek szabadságügyét azonosítsák az osztrák császári ház érdekeivel. 1849 január 17-én, a Délvidék ideiglenes kiürítése alkalmával kiadott felhivásában, amely vitába szállt Todorovits osztrák-szerb tábornok proklamációjával,[13] a következőképpen tette fel a kérdést:

„Vajjon hiszi-e ön, hogy ha az osztrákok győznek, a szerbek meg fogják kapni az óhajtott szabadságot, akik most egy szintén szabadságért küzdő nemzet elnyomására harcolnak?"[14]

Ugyanebben a felhívásában tiltakozott azért, hogy Todorovits bosszúállásra hívta fel harcosait. Szavai a szabadságharcos katona emelkedett szellemét tükrözik vissza. Az a Damjanichnak tulajdonított hírhedt felhívás, melyben a szerbeket kiirtással fenyegeti meg, cáfolatra sem érdemes hamisítvány, eleven cáfolata ennek az idézett, jan. 17-i proklamációja.[15]

Damjanich a politikai és katonai vezetés egymáshoz való helyes viszonya értelmében igyekezett cselekedni. Híve volt a függetlenség eszméjének, bízott és hitt a forradalom politikai vezetőiben, elsősorban Kossuthban. Vukovics írta róla, hogy Kossuth iránt „...leghőbb pietással s szeretettel viselteték... A mi apánk, úgy nevezé őt a fegyveres nép előtt."[16]

Damjanich csapatainál érvényesültek a politikai vezetés irányelvei A forradalom politikai vezetése, Kossuth minden esetben számíthatott

[12] *Hamvay:* i. m. 46—47. o.

[13] Todorovits Kuzmán, szerb származású osztrák tábornok 1949. jan. 2-án vette át a délvidéki szerb-osztrák csapatok főparancsnokságát, s ugyanezen a napon felhívást intézett az ittlakó népekhez és a csapatokhoz, hogy küzdjenek a szerb vajdaságért a magyarok ellen és álljanak bosszút a magyarokon. Néhány nap múlva pedig feleskette a szerb csapatokat a császári zászlókra, osztrák mintára átszervezte őket és a szerb nemzeti tisztek helyébe régi osztrák tiszteket állított. *Thim J.:* i. m. I. K. 300. o.
Todorovits felhívását ld. *Thim J.:* i. m. III. K. 290. o.

[14] Damjanich felhívását lásd: *Thim J.:* i. m. III. K. 312. o.

[15] *Gelich R.:* i. m. II. K. 310. o. közli ezt a soviniszta koholmányt, de annak hiteles nyoma sehol nincs. Megnyilatkozásai az ilyen felfogásnak éppen az ellenkezőjét bizonyítják. Amikor pl. Knezichcsel először találkozott, így kiáltott fel: „Boldog vagyok, hogy ismét találkozom egy szlávval, mégpedig egy granicsárral, aki az igaz ügyért harcol." *Hegyesi M.:* i. m. 105. o.

[16] Vukovics Sebő emlékiratai, Budapest, 1894. 441. o.

Damjanichra és kipróbált seregére. Vukovics már 1848 elején kijelentette, hogy Damjanich százados „rokonszenvez szabadságunkkal, akire a legkritikusabb viszonyokban is számíthatunk!"[17]

Damjanichot katonai tevékenységében az vezette, hogy előmozdítsa az önvédelmi háború megnyerését, az ország szabadságának és függetlenségének biztosítását.

Forradalmi meggyőződése a szabadságharc során egyre erősödött. Később már az Ausztriától való elszakadás híve lett. Így, amikor Törökszentmiklóson Kossuth ismertette a hadsereg vezetői előtt az oktrojált alkotmányt, Damjanich így kiáltott fel:

„... aki még most is pacifikációról mer beszélni, azt hazaárulónak kell nyilatkoztatni!"[18] Más alkalommal pedig kijelentette, hogy „én ugyan koronás fő alatt nem szolgálok".[19]

Politikai nézeteit, magatartását fejlődésében vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az uralkodóosztály tagjaként induló Damjanich otthagyta családját, szakított a császári tisztikarral, csatlakozott a magyar nép szabadságküzdelméhez. Tetteiben az vezérelte, hogy minél sikeresebben szolgálhassa a haladás ügyét. Éberen figyelt fel minden ellenforradalmi megnyilvánulásra, harciasan szembeszállt vele és kérlelhetetlenül leszámolt minden ellenséges próbálkozással.

Öntudat, éberség, önfeláldozó hűség jellemezte. Egyéniségét Kossuth következőkben idézett szavai rajzolják meg a legszebben:

„... *Damjanich olly hű fia e hazának, mint aminő hű csak ember lehet, tiszta mint az arany, bátor mint a villám, s határozott, mint az úr Isten akarata, — ő egyike e haza rendíthetetlen oszlopainak, kiben bízhatik a haza, mint bízhatik bennem, vagy akárkiben.*"[20]

Damjanich parancsnoki kiképző és nevelő munkája

Damjanich hadvezéri képességeit, forradalmi hadművészetének kialakulását — az általa vezetett harcok és hadműveletek során — fejlődésükben nyomon követhetjük. Katonai ténykedéseit röviden, a hadiesemények ismertetése alapján vázoljuk fel.

Az 1848/49-es szabadságharcban Damjanich 1848. június 22-től 1849. április 28-ig és 1849. július 10-től augusztus 17-ig fejtett ki katonai tevékenységet, különböző rendfokozatokban és beosztásokban, négy harcterületen. A *Délvidéken* 1848. jún. 22-től 1849. jan 31-ig, mint a 3. honvédzászlóalj-, verseci féldandár-, 6. hadosztály-, és bánsági hadtest parancs-

[17] Országgyűlési Napló, 1848. dec. 20-i ülés: *Thim:* i. m. I. k. 277. o.
[18] *Vukovics:* i. m. 470. o.
[19] *Elekes István:* Honvédek könyve, Budapest. III. k. 13—14. o. *Hegyesi:* i. m. 174. o.
[20] Kossuth levele Görgeyhez, Debrecen, 1849. márc. 23. Közli *Barta István* (szerk.) Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Kossuth Lajos összes munkái XIV. k. Bp. 1953. 701. o.

noka, őrnagyságtól tábornoki rendfokozatig; *Aradnál és a Közép-Tiszánál* 1849. február 1-től márc. 24-ig, mint a bánsági hadtest-, 6. hadosztály-, hadtest- és középmagyarországi hadsereg parancsnoka; a *tavaszi hadjáratban* 1849. márc. 25-től ápr. 28ig mint a 3. hadtest parancsnoka és végül *Arad vár* parancsnokaként 1849. júl. 10—aug. 17-ig. Összesen 360 napig.

Hosszú katonai szolgálata alatt Damjanich kiváló csapattiszti képzettségre, az olasz-osztrák háború alatt pedig jelentős haditapasztalatra tett szert. Tudását és képességeit a délvidéki harcokban és a tavaszi hadjárat hadműveleteiben fényesen érvényesítette. 1848. jún. 22-én őrnaggyá és a szegedi 3. honvéd zászlóalj parancsnokává nevezték ki.[21] Az ő parancsnoksága alatt állottak az 1848/49-es honvédsereg leghíresebb alegységei, a 3. és 9. honvédzászlóalj, s ő teremtette meg a szabadságharc legütőképesebb magasabb egységét, a 3. hadtestet, mely a tavaszi hadjárat győzelemsorozatának döntő tényezője lett.

Damjanich zászlóalja, majd magasabb egységei élén kiváló szervező, kiképző- és nevelőmunkát végzett. Céltudatosan készítette elő diadalait. Tisztában volt azzal, hogy a siker alapfeltétele a jól képzett, fegyelmezett, forradalmi-harci szellemű csapat. Kiképző- és nevelőmunkájában kemény, következetes, szigorú, magas követelményeket támasztó parancsnok volt.

Arra törekedett, hogy számbelileg erős és minőségileg kiváló zászlóaljat, majd magasabb egységet alakítson. Kinevezése estéjén kijelentette: „Ki vagyok nevezve a Szegeden megalakuló 3. zászlóaljhoz. Szándékom abból olyan zászlóaljat összeállítani, melynek híre legyen az országban."[22]

Június 25-én, Óbecsén kezdte meg a gyakorlatlan, fiatal katonákból álló zászlóalj kiképzését. Harcosai katonai tudását a harcok közben alakította ki. Ekkor még magyar szabályzatok hiányában csak osztrák szabályzatok álltak rendelkezésre. Damjanich azonban nem az ósdi császári szellem szerint oktatta és nevelte harcosait, hanem csak arra és úgy, amire a harcban szükségük volt. A kiképzés főfeladatát a lókiképzés és szuronyharc, a csatárkiképzés, terepkihasználás elsajátításában, a harckészség gyors elérésében, a nagy menetteljesítményekre való képesség kifejlesztésben látta. Magas felelősségérzetével éjt nappallá téve végezte kiképzési munkáját.

Több feljegyzés és leírás[23] tanúskodik róla, hogy milyen kemény és szigorú kiképzés folyt zászlóaljainál, de bizonyítják ezt elsősorban azok az eredmények, amelyeket ezek a dicső csapatok felmutattak minden

[21] *Közlöny*, 1848. június 25-i, 16. sz.

[22] *Mogyoródy Adolf* volt honvédfőhadnagy feljegyzései után: *Hegyesi M.*: i. m. 23. o.

[23] *Hegyesi M.*: i. m. és *Hoffmann Arnold:* Az 1848—49-iki vörös-sapkás 9-ik honvédzászlóalj története, Kassa, 1906., s a benne hivatkozott feljegyzések külön könyvre való anyagot mondanak el erről.

ütközetben és csatában. Különösen kiemelkedőek voltak csapatainak szuronyrohamai. Szolnoknál kartácsoló ütegeket foglaltak el, császári dragonyosokat futamítottak meg szuronyrohammal, Tápióbicskénél, Vácnál bevehetetlennek tartott hidakat foglaltak el öldöklő ellenséges tűzben. Az utóbbi helyen olyan lenyűgöző hatással voltak az ellenségre, hogy parancsnokuk elfelejtett tüzet vezényelni.[24]

Csapatai tűzharcban is kiválóak voltak. Isaszegnél a faluból kitörő dragonyosokat jól irányzott sortüzekkel verték vissza, du. 16 órától este 23 óráig pedig a túlerejű ellenség négyszer megismételt rohamát zúzták szét szuronnyal és puskatűzzel, hatalmas ágyútűzben, Nagysallónál hosszú ideig szívós tűzharccal tartották fel a községbe betört ellenséget, stb.[25]

Magasabb egységeinek kiképzésére is nagy gondot fordított Damjanich. A tavaszi hadjárat előtti időben — az általános utasításnak megfelelően — tervszerű kiképzési intézkedéseket adott ki, melyekben a harcrendi alakzatok megalakítását, mozgatását, dobjelek elsajátítását, majd az előőrs- és járőrszolgálatot, a védelmi harcot, a harctéri szolgálat elemeit gyakoroltatta. Gondoskodott a kiképzés ellenőrzéséről, s maga is meggyőződött a kiképzés helyes végrehajtásáról.[26]

A kiképzés mellett a fegyelem megteremtése és fenntartása volt Damjanich másik főcélja. Szigorú parancsnok volt, aki minden hibát, fegyelmetlenséget keményen megbüntetett, de csak a forradalmi hadsereghez méltó módon. Nála nem fordult elő botbüntetés, mint Görgeynél. Csapataiban öntudatos, forradalmi fegyelmet alakított ki. A fegyelmetlenséget, gyávaságot *bajtársi bíróságok* torolták meg.[27]

Nemcsak büntetni, hanem jutalmazni is tudott Damjanich. Jól ismerte és használta a fegyelem és a harci szellem ezt a kettős nevelő eszközét. Helyes módszerére jellemző, hogy a harcok közben vitézségükkel kitűnő honvédeket ott helyben, soron kívül előléptette, megjutalmazta, vagy kitüntette.[28] Ugyanígy megdicsérte, előléptetésre, vagy kitüntetésre hozta javaslatba kiváló alparancsnokait is.[29]

A győzelmes nagysallói csata után büszkén írta harcjelentésében: „Hadtestemnek csapatparancsnokairól és csapatairól általában a nap

24 Brandenstein százados, a 12. osztrák vadászzászlóalj tisztjének vallomása. *Hamvay:* Damjanich János c. műve 119—120. o.

25 Pedig tekintetbe kell venni azt, hogy előltöltő puskával voltak felszerelve, melynél a töltéshez nyolc fogásra volt szükség és a gyakorlott lövész tíz perc alatt csak 5—8 lövést tudott leadni. *Csillag Ferenc:* Szuronyos puska a 48-as honvéd kezében. Honvéd, 1948. évf. 8—9. sz. 69—70. o.

26 Damjanich napiparancsa a középmagyarországi hadtest részére. Törökszentmiklós, 1849. március 13. Hadtörténelmi Intézet Levéltára (a továbbiakban Ht. Lt.) 1849. 182. (116.) sz. csom. 3. fasc. 24. sz.

27 *Hegyesi:* i. m. 117. o.

28 *Hegyesi:* i. m. 91. o.

29 Damjanich tábornok harcjelentése Vác elfoglalásáról, 28/H. számhoz, Damjanich s. k. aláírásával, kelt nélkül. Ht. Lt. 1849. 183. (116.) sz. csom. 4. fasc. 64. a. sz.

sikere a legszebb ítéletet mondhatja és én csak hízelegve mondhatom, hogy ismert hírnevüknek most is dicsőséget szereztek".[30]

Éberen őrködött azon, hogy csapatai tiszta öltözetűek legyenek, a táborban és az állomáshelyeken rend, nyugalom, a szolgálatban pontosság uralkodjék. Ügyelt arra, hogy csapatai fegyelmezettségét ez is megmutassa. Mikor Kossuth a a honvédseregnél tartózkodott, így intézkedett: „... abban a szerencsében részesülünk, hogy a kormányelnök úr körünkben tartózkodik; ajánlom a legnagyobb rendet és nyugalmat az állomáshelyen, tiszta öltözködést és pontosságot a szolgálatban, hogy magas vendégünk itteni állapotunkról a legjobb benyomást vihesse magával."[31]

Messzemenően gondoskodott harcosai ruházattal, fegyverrel, lőszerrel, élelemmel és egyéb anyaggal való ellátásáról. Csapatainak harci alkalmazását anyagilag is előkészítette. Ezt mutatja alparancsnokainak jelentése is: „Az alárendelt zászlóaljak állapota általában jó, a lábbeli legnagyobb részben helyreállítva, a fegyverek tisztítva és használható állapotba hozva úgy, hogy a dandár menet- és harckészségbe van helyezve."[32]

Csapatai élén kiviláló alparancsnokok álltak. Az ő zászlóaljaiból kerültek ki az olyan tisztek, mint Földváry Károly, a tápióbicskei és váci hős, Kiss Pál, a vörössapkások parancsnoka, az ő vezetése alatt tüntek ki vitézségükkel Nagysándor József, Leiningen, Knézich, Czillich, Kökényessy, Wysoczki; Freudenreich, Philippovich, Markó, Vagner tüzértisztek; győzelmes vezetését segítették elő Kleinheinz, Vendrey (Assermann), Albrecht táborkari tisztjei. És még sorolhatnánk számos más neves tisztjét, altisztjét, hős honvédei egész tömegét.

A kiképzés, nevelés, fegyelem, anyagi előkészítés és biztosítás mellett csapatai erkölcsi-harci szellemét is igen magas fokra fejlesztette, s ez volt győzelmeinek egyik legfontosabb tényezője. Damjanich katonái tudták, miért harcolnak, nem voltak politikailag semlegesek, hanem büszkén vallották magukat a szabadságharc katonáinak, bátran, forradalmi dalokat énekelve mentek a harcba. Damjanich nevelő módszerével, példamutató, hősi magatartásával magasfokú harci szellemet fejlesztett ki csapataiban. Mikor a szolnoki ütközet előtt figyelmeztette honvédeit, hogy a harci fegyelmet most még szorosabban tartsák be, már jól képzett sorkatonasággal kerülnek szembe, azok ilyen kijelentéseket tettek: „... Ha jobban lőnek, nem engedjük őket sokáig lövöldözni, szuronyszegezve megrohanjuk, s majd elbánunk velük is!"[33]

Az ütközetek előtt, vagy a válságos pillanatokban alkalmazott néhány biztató szavával, elismerő, vagy korholó kijelentésével, alparancs-

30 Damjanich: 77. H. sz. Harcjelentés a nagysallói csatáról, Komárom, 1849. ápr. 22. Damjanich s. k. aláírásával. Ht. Lt. 1849. 183. (116.) sz. csom. 4. fasc. 142. sz.

31 Damjanich napiparancsa. Ld. 26. jegyzet.

32 Czillich őrnagy gyalogdandárparancsnok jelentése Damjanich hadtestparancsnoknak, Tiszaföldvár, 1849. március 21. Ht. Lt. 18:9. 182. (13.) sz. csom. 3. fasc. 54. sz.

33 Hegyesi i. m. 106. o.

nokai és a saját hősi példamutatásával oly magas fogra hevítette a hősi szellemet, hogy zászlóaljai rohamát egyetlen ellenséges csapat se tudta megállítani. „... mi alkalmat se mulasztott el, hogy rájok hasson — állapította meg Mészáros hadügyminiszter — s e hatás annál könnyebb volt, mert testalkata nagy és izmos levén, már az által is imponált s a köznép szeretetét és tiszteletét önkénytelenül is megszerzé."[34]

Személyes hatását, lelkesítő megjelenését Vajda János, a költő, így örökítette meg:

„Damjanich alakja éppen olyan buzdító, a vakmerőségig bátorító volt, mint akár a Marseillaise, vagy a Rákóczi-induló... sok daliás alakot láthatni, de oly imposant, hősies alakot, mint Damjanich, soha nem láttam."[35]

Alárendeltjeivel szoros és állandó kapcsolatot tartott fenn. Szerette, megbecsülte az egyszerű katonát.

„...A 3. zászlóaljnak még a közkatonája is megérdemli, hogy bármely rangú tiszt szívességet tegyen neki" — mondotta, mikor egy sebesültjéért egy lovastiszttel négylovas hintót küldetett, hogy megfelelő orvosi kezelésbe kerüljön.[36]

Zászlóaljában kiváló csapatszellem alakult ki. Harcosai még tisztként se akartak más zászlóaljba átkerülni, pedig igen sok lett alkalmas közülük tiszti hely betöltésére. Csak mikor Damjanich szolgálatképtelenné vált, s magához hivatta sok altisztjét, harcosát, s rábeszélte őket, váltak meg tisztként a fehértollasoktól.

A 3. hadtestnek, a honvédsereg legütőképesebb magasabb egységének magvát a fehértollas 3. szegedi, a vörössapkás 9. kassai honvédzászlóalj és a lengyel légió csapatai alkották. Ezeknek a zászlóaljaknak a nemzetiségi és osztályösszetétele olyan volt, hogy a legforradalmibb elemeket foglalták magukba, s a legnemzetközibb jellegűek voltak. Ezek a csongrádi, szegedi, bácskai, bánsági, békési, bihari, aradi, kassai, borsodi, abaujtornai magyar, szlovák, román, német, délszláv ifjak, s a lengyel harcosok a szegényparasztság, ipari munkásság és az értelmiség leghaladóbb részéből kerültek ki.

Ez a forradalmi egységben összeforrt, öntudatos harci szellemtől áthatott egység forradalmian új emberanyag volt, melynek erkölcsi értéke magasan fölötte állott a kényszerfegyelemmel összetartott osztrák császári hadseregnek. Damjanich, aki harcosaiban különben is nemcsak „általában emberanyagot" látott, felismerte ezt a fölényes erőt, maga is igyekezett azt tovább fejleszteni, s ez a felismerés hadvezéri fejlődésére, forradalmi hadművészetének kialakulására döntő jelentőségű volt.

Harcosainak kiváló szelleme csodálatos haditettekre tette alkalmassá csapatait, s Damjanich a nekik adott feladatok megszabásánál ezeket a tulajdonságokat számításba is vette.

[34] *Mészáros:* i. m. I. k. 91. o.
[35] *Vajda János:* Egy honvéd naplójából, Pest, 1869. 94. o.
[36] *Hegyesi:* i. m. 152. o.

Damjanich szabadságharcunkban kifejtett egész tevékenységében végzett szervező, kiképző és nevelő munkája, alárendeltjeiről való állandó gondoskodása, csapataival kapcsolatos viszonya, magas fokra fejlesztett harci szelleme vetette meg az alapját diadalmas hadműveleteinek.

Damjanich a délvidéki hadműveletekben

Az osztrák-szerb csapatok ellen a Délvidéken vívott 1848-as őszi és téli hadműveletekben Damjanichnak és az általa vezetett csapatoknak döntő szerepe volt. Már ezeknek a harcoknak a során megmutatkoztak Damjanich kiváló katonai képességei, hadvezéri megnyilatkozásának csírái.

A császári reakció az abszolútizmus helyreállítására, a magyar szabadságmozgalom megdöntésére kihasználta a magyarországi szláv és román népek nemzeti felszabadítási mozgalmát, s őket fegyverbe állította a magyar forradalom ellen.

A szerb felkelés kifejlődéséhez hozzájárult a magyar középnemesi kormány helytelen nemzetiségi politikája is 1848-ban.

Horvátországban Jellasics, a Délvidéken Sztratimirovits György, Rajasics érsek és Mayerhofer ezredes, belgrádi osztrák konzul vezetésével indult meg a szervezkedés, amely a Szerbiával határos délvidéki területeken a határőrcsapatok mozgósításával, a szerb nemzetiségű lakosok felfegyverzésével és szerbiai önkéntes segélycsapatok bevonásával megerősített katonai táborok megalakítására, a magyarlakta területek elleni támadásokra vezetett.

1848 nyarán az osztrák-szerb erők a Bácskában a Tisza torkolatvidékén és a Ferenc-csatorna mentén, a Bánságban Perlasz, Tomasevác, Alibunár és a Karas torkolatvidéke vonalában megerősített, táborszerű támpontokban foglaltak állást és innen indították támadásaikat a magyar és más nemzetiségű falvak ellen.

Damjanich a 3. honvéd zászlóaljjal a bácskai Óbecsén, a Tisza mentén folyó megfigyelést hajtott végre és az áruló Bechtold altábornagy, az itteni magyar haderő parancsnoka vezetésével indított, szenttamási tábor elleni támadásokban, s a földvári szerb rajtaütés elhárításában vett részt. Zászlóalja már az első harcokban kitünt, a fővezér harcjelentése is kiemelte.[37]

Damjanich zászlóaljparancsnoki beosztásában még nem látta át az egész hadihelyzetet, de felfigyelt az eseményekre és elégedetlenkedett azon, hogy nem úgy mennek a dolgok, ahogy kellene.[38]

A császári reakció 1848 nyarán új erőre kapott, amikor a prágai felkelést elnyomta, s Radetzky július 25-én Custozzánál döntő győzelmet

[37] Bechtold jelentése a hadügyminiszternek. *Iványi István:* Szabadka és vidéke 1848—49-ben. Okirattár, Szabadka, 1886. 54. o.
[38] Damjanich levele feleségéhez, Óbecse, 1848. június 27. *Hamvay:* i. m. 48. o.

aratott az olaszok felett, majd augusztus 9-én megkötötték a hosszú fegyverszünetet. Az ellenforradalom Magyarország ellen is ellentámadásba ment át.[39]

A császári udvar az osztrák-szerb csapatoknak hasonló szerepet szánt, mint Jellasics horvát hadseregének. Az ő betörését kellett volna támogatniok azzal, hogy a magyar déli hadsereget támadásukkal lekötik, a bácskai csapatokat Szabadka felé, a torontáli csapatokat Szeged felé elszorítják, a felkelést a kikindai területre is kiterjesztik, Fehértemplomnál pedig felveszik az összeköttetést az illir és román határőrvidékkel.[40]

Ez a támadás azonban meghiusult a szerbek vezetői, Rajasics érsek és Sztratimirovits között kitört viszálykodás miatt.

Az osztrák-szerb csapatok támadásukat elkésve, csak október 13-án indították meg. Főcsapásukat a Tisza mindkét oldalán, Törökbecse, Óbecse irányába, egy oszloppal Nagykikinda irányába akarták mérni. A bácsbánsági hadtest ereje 32.596 főből állott, 70 ágyúval, a bácsi erők parancsnoka gr. Vécsey ezredes, a bánsági tábor parancsnoka Kiss Ernő tábornok volt.

Az osztrák-szerb hadtest Suplyikác tábornok alatt 21.074 fő volt, 104 ágyúval.

Az ellenség *Törökbecse* ellen indította meg először támadását, s már a külső sáncokat el is foglalta, amikor Damjanich parancsot kapott, hogy a 3. zászlóaljjal és egy üteggel menjen a védők segítségére. Damjanich gyorsan átkelt a Tiszán, a Franyova községben ellenálló erőket leküzdötte, majd oldalba és hátba támadta a túlerejű, támadó ellenséget, s három órán át tartó, véres küzdelemben sikerült visszavernie. Óbecsénél is visszavetették az ellenséget a magyar csapatok. *A törökbecsei ellenséges vereség olyan jelentős volt, hogy másnap a Kikinda ellen támadó ellenség is visszavonult Tomasevácra,*[41] *sőt a szerbek alkudozásba kezdtek.*

A sikeres törökbecsei harcok után Damjanichot megbízták az arcvonal legfontosabb része, a bánsági erők délkeleti szárnyának biztosításával. Mint a verseci féldandár parancsnoka, bebizonyította, hogy magasabb parancsnokként is ismeri feladatát. Erélyes kézzel rendet teremtett, megszilárdította a fegyelmet, megszervezte erőit. Gondoskodott a csapatok szükségleteiről. Vukovics így jellemezte tevékenységét: „Ő hatalmát azonnal kezelni és éreztetni kezdé. A táborban minden dolog legnagyobb serénységgel és pontossággal indult meg. Mindenki félt akár hazafi buzgalmában habozónak, akár kötelességében tétlennek látszani előtte."[42]

Védelmi feladatát a legnagyobb aktivitással oldotta meg. Elhatározta,

39 *Sz. B. Kan:* 1848 Ausztriában és Németországban, Budapest, 1950. 173—174. o.
40 *Thim J.:* i. m. I. k. 220—221. o.
41 *Thim J.:* i. m. 253—254. o.
42 *Vukovics* i. m. 382. o.

hogy nem várja meg az ellenség támadását, hanem önálló akciót indít és egyenként felszámolja a környező ellenséges támpontokat.

Először a Fehértemplommal való összeköttetést akadályozó *lagerdorfi* (strázsai) megerősített szerb tábort akarta megsemmisíteni. Az ellenség (1600 fő, 3 ágyúval), jól megerődített támpontot foglalt el ezen a helyen, a terepet is jól kihasználta.

Damjanich két támadó csoportot alakított. Az arctámadó csoporttal Versec felől támadott, mintegy két századdal, fél lovasszázaddal, lovas nemzetőrökkel és Rózsa Sándor lovas szabadcsapatával, két ágyúval; baloldali átkaroló csoportja Elek százados parancsnoksága alatt Vojvodincon át két századdal, 50 lovas nemzetőrrel és 2 ágyúval. November 7-én éjjel, a legnagyobb titoktartás mellett, a gyalogságot szekéren szállítva, megközelítette az ellenséges védőállást, majd hajnalban erős tüzérségi tűztámogatással heves szuronyrohamot indított, közben Rózsa Sándor lovasaival elhárította a szomszédos ellenséges erők ellenlökését, elvágta az ellenség visszavonulási útját a Karas hídján keresztül, kemény küzdelem után szétverte és teljesen megsemmisítette az ellenséges tábort. Az ellenség 470 halottat, 71 foglyot, 2 ágyút és sok hadianyagot vesztett, 4 halott és 7 sebesült saját veszteség mellett.[43]

A támadás eredménye, a veszteségek összehasonlítása élénken megvilágítja Damjanich kiváló elhatározását (kétoldali átkarolás), az ütközet közben tett intézkedései harcászati vezetőképességét bizonyítják, valamint megmutatják az általa személyesen vezetett támadás és szuronyroham ellenállhatatlan erejét.

Damjanich itt alkalmazta először a harcban a felkelt nép fiait, s az ő vezetése alatt ezek, valamint a nemzetőrök kiválóan működtek, amikor ugyanebben az időben mások vezetése alatt a nemzetőrök a schwechati csatában nem feleltek meg. *Damjanich*, a néppel egységben, a szabadságért harcolt és Görgeyvel ellentétben *mert, akart és tudott a népre támaszkodni. Hadművészetében ezt haladó vonásként állapíthatjuk meg.*

A siker hadműveleti jelentőségű volt, megszilárdította a védelmet az arcvonal balszárnyán. Mint Vukovics a kormánynak jelentette: „A Damjanich ezredes által Lagerdorf mellett kivívott diadal sokkal jelentékenyebb, mint az első pillanatban látszott... Ezen vidékre nézve a fent említett diadai következtében jóidőre biztonságban lehetünk."[44]

A délvidéki védelmi hadműveleteknek fontos szerepe volt Windischgrätz téli támadása alatt. Ezekben a Damjanich által vezetett hadműveletek voltak a legjelentősebbek. *A lagerdorfi győzelem hiúsította meg az osztrák-szerb erőknek azt a tervét, hogy Versecet elfoglalva, megteremtsék az összeköttetést Temesvár osztrák őrségével.*[45]

[43] Damjanich harcjelentése, Versec. 1848. nov. 12. Ht. Lt. 1848. 133. sz. csom. 11. fasc. 15. sz.

[44] *Vetter Antal:* Az 1848–49-iki szerb támadás. Hazánk, X. K. 265. o.

[45] *Thim J.:* i. m. I. k. 256. o

A győzelem fő jelentősége abban mutatkozott meg, hogy a támadás sikere rávilágított a magyar hadvezetőség előtt a követendő helyes eljárásra, az aktív védelem alkalmazására.

A lagerdorfi győzelem a hír szárnyára vette a példásan vitéz parancsnok és hős csapatai nevét, lelkesedést vitt a honvédsereg soraiba. Damjanichot a kormány tárgyalásra magához rendelte.

A bánsági hadtest parancsnoksága ekkor szakított az eddigi passzív védelem módszerével, erőit összevonta és feladatát támadólagosan, az egyes ellenséges támpontok felszámolásával igyekezett megoldani. Ezek a támadások azonban, melyeket Vetter tábornok vezetett, eredménytelenek maradtak, az Ördöghídja elleni támadás kivételével. Damjanich ekkor távol volt.

Közben az osztrák főerők is támadásra készültek. Windischgrätz utasította az osztrák-szerb erőket, hogy első feladatként állítsák helyre az összeköttetést Temesvárral és Araddal.[46]

Közvetlenül támadása előtt Windischgrätz újból együttműködésre szólította fel a déli osztrák-szerb erőket. Midőn tudatta velük, a dec. 16-i támadása megkezdését, elrendelte, hogy indítsanak támadást Fehértemplom és Versec ellen, majd szállják meg a Marostól délre eső területeket. Kilátásba helyezte, hogy Pest elfoglalásával egyidőben erőket küld Szeged felé.[47]

Az ellenség tervét azonban Damjanich sikeres támadó hadműveletével meghiusította. A december 12-én megindított magyar támadás célja az volt, hogy miután Damjanich a saját erőivel (5 zászlóalj, 3 lovasszázad, 30 ágyú, a továbbiakban: 5—3 és 30 ágyú) Karlsdorf, Alibunár felől felsodorítja az ellenséges támpontokat, majd együttes erővel, Vetter nagybecskereki hadosztályával (6—9 és 30 ágyú) együtt szétverik a tomaseváci szerb tábort, Pancsovára törnek előre és szétzúzzák a szerb-osztrák erők bánsági csoportjait, s a területet felszabadítják az ellenségtől.

A közbeeső támpontok felszámolását Damjanich a saját tervei alapján hajtotta végre. Elhatározása az volt, hogy a karsldorfi, azután az alibunári támpontot gyors rajtaütéssel birtokba veszi, majd tovább előretör északnyugat felé, megsemmisíti a kisebb ellenséges erőket, s előrenyomul Tomaseváchoz.

A dec. 12-én megindított *Karlsdorf—Alibunár-i* támadást Damjanich kiváló taktikai érzékkel oldotta meg. Az ellenség erőit megosztotta és egyenként, egymás után verte meg. Részeivel lekötötte Alibunár védőit, főerejével pedig váratlan, gyors, erélyes rajtaütéssel megsemmisítette a karlsdorfi tábort, majd egyesített erővel Alibunárt. A támadási irányokat is úgy választotta meg, hogy míg részei lekötöttek, főerőit a már harcban álló alibunári ellenséges erők hátába irányította. Igy a támadáshoz nem-

[46] Windischgrätz Suplyikác tábornokhoz. Bécs-Schönbrunn. 1848. nov. 16. Thim J.: i. m. III. k. 178—180. o.

[47] Windischgrätz Rajasicshoz, Schönbrunn, 1848. dec. 13. *Thim J.*: i. m. III. k. 249. o.

csak helyi túlerőt biztosított, hanem a támadás irányával és időpontjával is meglepte az ellenséget.

Damjanich hadosztálya dec. 13-án este folytatta menetét Tomasevác felé, hogy lehetőleg meglepetésszerűen érkezzék meg az erős támponthoz. Miközben felszámolta *Iláncsa* és *Dobrica* megerősített helyeket, Jarkovác előtt vette a hadtestparancsnokság értesítését, hogy a támadást elhalasztják egy nappal, mivel a Vetter-hadosztály csak Bótosig ért, s fáradt.

Damjanich ekkor *Jarkovácra* vonult és fáradt, s a hidegtől szenvedő csapatait a községbe szállásolta be. A dec. 14-ről 15-re virradó éjszakán súlyos ellenséges rajtaütés érte itt hadosztályát.

Suplyikác tábornok, az osztrák-szerb erők főparancsnoka, felismerte a helyzetet, hogy a magyarok egyesült erejével szemben Tomasevácot megtartani nem tudja, ezért erőit kivonta az erősségből, s elhatározta, összevont csapataival megtámadja és megsemmisíti Damjanich hadosztályát. Hajnali 1 órakor a jarkováci és környékbeli szerb lakosokkal együtt megtámadta a pihenő hadosztályt.

A rajtaütés következtében válságos helyzet következett be. Damjanich azonban olyan magasrendű hősiességgel és lélekjelenléttel rendelkező vezér volt, aki a lehetetlennek látszó helyzeten is úrrá tudott lenni, s meghiusította az ellenség tervét. Az elszánt és rettenthetetlen parancsnok a harc egyik legsúlyosabb formája, az éjjeli rajtaütés és községharc okozta nehézségek ellenére a pánikot megakadályozta, kitört csapataival a községből. Kiváló alparancsnokai, Kiss Pál őrnagy és Assermann százados a hadosztály másik részét szedték össze és ellenkező irányban ugyancsak áttörtek. Damjanich virradatkor hadosztályának töredékét — a reménytelennek látszó helyzetben is — ellenlökésre vezette a hatalmas túlerő ellen, s hallatlan erélyével, hősi példájával kiverte a faluból az ellenséget, egyesült hadosztálya másik részével, kivívta a győzelmet. *A szabadságharc történetében páratlan ez a haditény.*

Damjanich a beszállásoláskor megtette a szükséges biztonsági rendszabályokat, biztosító őrségeket állított fel, csapatait szakaszonként közösen helyezte el, a fegyverekhez őröket állított, a tüzérség lövegeit együtt helyezte el, a lovak lenyergelését megtiltotta. Az ellenség tervének meghiusítását nagyrészt ezek az intézkedések segítették elő, de hozzájárult alparancsnokainak erélye, lélekjelenléte, csapatainak harckészsége, fegyelme, a sokat gyakorolt riadók beidegzettsége. Viszont hibát követett el Damjanich, midőn az ellenség közelében, az ellenséges érzületű községben szállásolta be csapatait, nem szervezte meg még feszesebben a biztosítást, s nem küldött felderítést a környező falvakba.

Damjanich Alibunárra mért csapása és további *sikeres támadó hadműveletei teljesen meghiúsították az ellenségnek azt a tervét, hogy az osztrák-szerb erők részt vegyenek a Magyarország elleni koncentrikus támadásban,* s elősegítsék az osztrák főerők főcsapását, ellenkezőleg, oly súlyos helyzetbe kerültek, hogy csak Kiss Ernő tábornok tehetségtelen

vezetése miatt kerülték el csapataik végleges megsemmisülését Pancsovánál.[48]

A szerb-osztrák erők súlyos vereséget szenvedtek, az egész vonalon visszavonulásban voltak, a bánsági hadtestparancsnokságnak ekkor kellett volna elrendelnie az üldözést, mely az eredeti támadási terv teljes sikeréhez vezetett volna. Mint az ellenség megállapította:

„Szerencse, hogy Kiss nem használta ki a helyzetet, Pancsovát könnyen elfoglalhatta volna."[49]

A jarkováci rajtaütés elhárítása Damjanich vezéri képességeinek fényes próbaköve volt. Vukovics leírása szerint: „... a sereg gyors rendbeállása s a reggeli győzelem az alsóvidéki háború legfényesebb dicsőségei közé tartoznak; Damjanichot bátorsága s parancsnoki lélekjelenléte a főveszélyben is, egy percig sem hagyta el."[50]

Damjanich hadvezéri képességeit a kormány is elismerte. A Honvédelmi Bizottmány őt jelölte ki a felállításra tervbe vett tartaléksereg parancsnokául.[51]

Damjanich lábadozó állapotban is kész volt a forradalom érdekében minden olyan feladat elvégzésére, amit számára a szabadságharc vezetői kitűztek.

„... *Én, az elárult, szegény hazáért, e szabadságért vívó nemzetért tűrni, tenni, s ha kell, meghalni tudok* — írta Kossuthnak. — Parancsoljon bárhova, elnök úr, mit tehetségem tenni enged, akaratom elhatározott s tiszta lévén, tenni fogom."[52] (Kiemelés tőlem. N. K.)

Sorozatos győzelmei jutalmául tábornokká nevezték ki, Kossuth szavai szerint: „... azon hadi szolgálatok méltánylatául, melyek által a haza jelen vészes körülményeiben a magyar nemzet előtt tántoríthatatlan hazafiuságánál, katonai erélyességénél, különösen pedig az... alibunári, jarkováci és tomasováci sáncok ostromlása és bevétele alkalmával, vitéz bátorságánál fogva magának hervadhatatlan érdemeket szerzett."[53]

Január 2-án Pancsova előtt Kiss Ernő vezetési hibájából súlyos kudarc érte a bánsági hadtestet. A csapatok között komoly elégületlenség tört ki. Földváry őrnagy és tiszttársai egyenesen a Honvédelmi Bizottmányhoz fordultak, felváltását kérve. Damjanich Nagy Sándorral együtt felszólította Vukovics kormánybiztost, hogy intézkedjék a főparancsnoki hely alkalmas egyénnel való betöltésére.[54]

[48] *Thim J.:* i. m. I. k. 275. o.
[49] Jaurek belgrádi konzulhelyettes jelentése. *Thim J.:* i. m. I. k. 276. o.
[50] *Vukovics:* i. m. 403. o.
[51] Kossuth Kiss Ernő tábornokhoz, Pest, 1848. dec. 20. Országos Levéltár, OHB 1848: 6167. *Barta István:* Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén, Budapest, 1952. 823. o.
[52] Damjanich levele Kossuthhoz, Szeged, 1848. dec. 24. O. Lt. K. I. 1848: 6632/e, és *Thim J.:* i. m. III. K. 272. o.
[53] Damjanich tábornoki kinevezése, Debrecen, 1849. febr. 3. Ht. Lt. Bachkori és Kriegsgericht, Arad, iratok, fasc. 1.
[54] Az esetet részletesen leírta *Thim J.:* i. m. I. k. 284—286. o., Vukovics Kossuthhoz küldött jelentését közli i. m. III. k. 293—294. o., *Vukovics:* Emlékiratai, *Hegyesi M.:* i. m. 87—88. o.

1849 jan. 10-én Kiss tábornok helyett Damjanichot nevezték ki a bánsági hadtest parancsnokává, kitől Kossuth „mint elhatározott és merész vezértől, csodákat várt".[55]

A kormány január 2-án elhatározta, hogy a mellékhadszinterekről az összes felhasználható katonai erőket kivonva, főerőit egyesíti a Közép-Tisza mentén. Damjanich erőinek felvonulását is elrendelte. Ezzel katonai tevékenységének egy jelentős része lezárult.

Damjanich Aradon és a Közép-Tiszánál

Damjanich a Délvidék katonai kiürítése, a menet és a szállítás megszervezése és végrehajtása terén újból tanújelét adta kiváló szervezőképességének, forradalmi katonai elveinek.

Erélyesen szállt szembe minden ellenálló nézettel, s azokat teljes parancsnoki tekintélyével szüntette meg.

Menet közben Aradra rendelték csapataival, a vár elfoglalásában való részvétel céljából. A vár ostromzárának parancsnoka, Gál ezredes és Boczkó kormánybiztos azon a véleményen voltak, hogy a várat egy erélyes támadással bevehetik, s erre akarták rábeszélni Damjanichot. Ő azonban az ostromelőkészületek és a szemrevételezések alkalmával meggyőződött arról, hogy a haditechnikai előkészületek felületesek, hiányosak, s így az ostrom időpontja eltolódott. A kormánybiztossal is összeütközésbe került emiatt, azonban a katonai szakkérdésben Damjanichnak volt igaza, a vár még nem volt ostromérett, s utóbb a történelem is Damjanichot igazolta, sok vér és anyagi áldozat volt szükséges, míg a vár magyar kézbe került. Helyes megítélése, szakértelme felesleges véráldozattól és időveszteségtől mentesítette csapatait. Bebizonyosodott, hogy Damjanich nemcsak szerencsés alparancsnok, hanem meggondolt, önálló magasabb parancsnok, ki az összes körülményeket mérlegelve, helyes elhatározásra tud jutni, s azt keresztül is tudja vinni.

Aradi tartózkodása alatt, miként volt segédtisztje leírja, saját felelősségére hadteste egy jelentős részét küldte el Bemnek támogatásul (3—2 és 12 ágyú), miután felismerte, hogy ha Erdély elvész, az az egész összevont haderő tervezett hadműveleteinek sikerét veszélyezteti, sőt katasztrófális helyzetet teremthet. Tisztában volt azzal, hogy ez hadtestparancsnoki hatáskörét túlhaladja, de bátran vállalta a felelősséget. Segélycsapatai beérkeztével (febr. 8) Bem erdélyi hadműveleteit újból megkezdhette.[56]

Damjanich febr. 7-én indult el Aradról — a Bemnek küldött segítség miatt — hadosztállyá csökkent erőivel (6600 fő) és a főparancsnokság intézkedése szerint közben Szeged felé is tett oldalmenetet. Emiatt csak febr. 24-én ért Cibakházára (Szolnoktól délre). Másnap innen küldött

[55] *Thim J.:* i. m. I. k. 285—286. o.

[56] *Vendrey (Assermann) Ferenc:* Aradi vértanúk albuma, Budapest, é. n. 89—91. o. *Czetz János:* Bem erdélyi hadjárata 1848—49 ben, Pest, 1868, 93. o. *Mészáros L.:* i. m. I. k. 133. o.

helyzetjelentésében[57] figyelmeztette hibáira a hadvezetést. Kérte, hogy ellentmondó parancsok helyett világosan adják meg a feladatokat, felesleges menetekkel ne fárasszák a csapatokat, ezzel ne veszélyeztessék az erőösszpontosítás és a támadó hadműveletek sikerét, hanem minden eszközzel segítsék elő. Ne veszítsenek időt és ne pazarolják az erőt, hanem egységes akarattal, határozott terv szerint kezdjék meg minél előbb az ellenség megsemmisítésére irányuló hadműveleteket. Világos és határozott helyzetmegítélésének helyességét a kápolnai csata elvesztésének és a szolnoki tüntetés elkésett véghezvitelének eseményei is igazolták.

Damjanich a maga részéről mindent megtett, hogy a várt döntő összecsapásra minél jobb feltételeket teremtsen. A Tisza jobbpartján meglevő magyar hídfőt, mely röviddel ezelőtt egy ellenséges támadást sikeresen visszavert, megerősítette, csapatainak elhelyezését biztosította, kiegészítette a felderítést és a folyó megfigyelését, a cibakházi hidat megerősítette, az febr. 28-án már a nehéz tüzérség átkelésére is alkalmassá vált. A rendelkezésre álló időt csapatai harckészségének fokozására, anyagi feltöltésére használta fel. Leiningen így jellemezte ebben az időben: „Damjanich csupa tevékenység volt, az ő magában bízó modorában csak Szolnokról beszélt, melyet el akart foglalni, szóval életet öntött a Vécsey alatt egészen elernyedt lelkekbe."[58]

Törzsével is felkészült a várható hadműveletre, Szolnok elfoglalására. Táborkari főnöke, Kleinheinz őrnagy jelentéseiből[59] értesülünk róla, hogy az együttműködésre felkérték Vécsey tábornokot, vezérkari tisztjével, Albrecht századossal is megbeszélést folytattak, valamint tervbevették a kecskeméti és kőrösi készülő népfelkelés bekapcsolását a támadásba.

A harc előkészületei közben kapta meg Damjanich a támadási intézkedést Szolnok elfoglalására. Ennek a támadásnak az eredeti célja az volt, hogy Szolnok elfoglalásával vonja magára az osztrák főerőket északról, míg a magyar fősereg Eger, Gyöngyös, Pest felé méri főcsapását. Az intézkedés azonban elkésett, mert közben a honvédsereg a febr. 26—27-i kápolnai sikertelen csata után visszavonult a Tisza mögé. Dembinski nem vonta vissza támadási parancsát, viszont így nem lett volna értelme a Szolnok elleni tüntetésnek, s hogy Damjanich a támadást mégis végrehajtotta, annak más indokai voltak. Éspedig az, hogy a fősereg átcsoportosult, Aulich és Klapka hadtestei már közeledtek, s Damjanich és Vécsey „értesülvén a Szolnokon és Abonyban fekvő ellenség számáról, bizton remélték, hogy őt Aulich és Klapka már közeledő hadtesteinek megérkezése előtt is kiverhetik Szolnokból" — állapította meg Horváth Mihály. A támadás végrehajtását támasztja alá az is, hogy „Aulich és

[57] Damjanich jelentése Dembinskihez, Cibakháza, 1849. febr. 25. *Gelich R.*: i .m. II. k. 473—474. o.

[58] *Gr. Leiningen Westerburg Károly* honvédtábornok levelei és naplója 1848/49. Budapest, 1900. 113. o.

[59] Kleinheinz őrnagy jelentése Damjanichhoz, Cibakháza, 1849. febr. 28. Ht. Lt. 1849. 182. (14.) sz. csom. 2. fasc. 46. sz.

Klapka tábornokok hadtestei már a szolnoki ütközet napján megérkeztek Törökszentmiklósra, minek következtében az ott összpontosított haderő mintegy 35.000 emberre és 108 ágyúra ment."[60]

A szolnoki támadás tehát nem egy elkésett tüntető akció végrehajtása volt, hanem az új támadó hadműveletek helyes megindulása. Ezt mutatja az 1. hadtest jelentése is: „Hadtestem ma Törökszentmiklóson van összpontosítva és készen áll, hogy tábornok úr parancsára támogatásul Szolnokra előnyomuljon."[61]

Más kérdés az, hogy a kedvező helyzetet magyar részről azonnal nem használták ki. Ezért viszont nem Damjanich, hanem Görgey felelős, aki tiszafüredi puccsával a fővezérlet kérdésében zavart okozott, ami a szolnoki győzelem után megakadályozta a támadás kibontakozását, s így Kossuth közbelépésére — de már későn — határozták el a cibakházi támadást.

Márc. 5-e előtt Szolnok—Pest közt az 1. osztrák hadtest állott. Ebből a Karger dandár ($3^1/_2$—6 és 15 ágyú) Szolnokon és a Tisza balparti hídfőben, az Ottinger nehéz lovasdandár (—, 11 és 9 ágyú) Abonyban, egy lovasszázada Nagykőrösön, a hadtest zöme Cegléden állott, összesen kb. 15.000 fő (15—22 és 56 ágyú).

Damjanich hadosztálya (8—8 és 20 ágyú) Cibakházán, Vécsey hadosztálya (6—8 és 16 ágyú) Törökszentmiklós körzetében, összesen kb. 10—12.000 fő.

A támadás tervét Damjanich utasításai szerint táborkari főnöke, Kleinheinz őrnagy[62] készítette. A terv az volt, hogy a Vécsey hadosztály az osztrák hídfő ellen arcban támad, míg a Damjanich hadosztály a Tiszán átkelve, déli irányból meglepetésszerűen oldalba támadja a Karger dandárt és így együttes erővel megsemmisítik az ellenséget.

A merész terv a meglepő, gyors és határozott támadáson alapult. Szükség is volt erre, mert különben a túlerejű ellenség zöme beavatkozhat és Damjanich erőit még a döntés előtt a Tiszába szoríthatja. Mint az egyik résztvevő leírta: „Meg akartuk téveszteni az ellenséget, hadd higyje, hogy ez csak rekognoszkálás (felderítés N. K.)...

Ez teljesen sikerült is, az osztrákok mitsem tudtak a mi átkelésünkről és nem sejtették, hogy hátba támadjuk őket, mert különben rosszul járhattunk volna. Ottinger tábornok ugyanis Abonyban állott, a mi hátunkban. Tervünk minden esetre igen merész volt, de Damjanich bizott szerencséjében is igaza volt."[63]

Damjanich merte a kockázatot vállalni. Hadosztályával márc. 4-én

[60] *Horváth Mihály:* Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben, Genf, 1865. II. k. 308. és köv. o.

[61] 1. hadtestparancsnokság jelentése Damjanichhoz, Törökszentmiklós, 1849. márc. 7. Ht. Lt. 1849. ir. 182. (14.) sz. csom. 3. fasc. 11. sz.

[62] Kleinheinz tehetséges, fiatal táborkari tiszt volt. Assermann századossal, Damjanich segédtisztjével együtt több sikeres hadműveleti terv és intézkedés készítője. Budavár ostrománál hősi halált halt.

[63] *Leiningen:* i. m. 114—115. o.

este Cibakházánál átkelt a Tiszán, éjjeli biztosított menetben haladt Szolnok felé. A Vezsenynél átkelt Knézich ezrede bevonásával Tószegnél megalakította harcrendjét, több lépcsőben, főerővel a középen, balszárnyán a lovassággal, szétbontakozott alakzatban indult Szolnok felé.

A teljesen nyílt, sík terepen, a reggeli ködöt felhasználva, márc. 5-én 7 órára észrevétlenül megközelítette a várost. Ekkor kellett volna Vécseynek is megindítania támadását a hídfő ellen. Az azonban késett, a köd felszállt és az ellenség — észrevéve a felvonult magyar hadosztályt — sietve megszállta a Tisza és a vasúti töltés közti terepszakaszt, s Abony felé egy mozdonyon jelentést küldött.

Damjanich 8 óra 30 perckor, miután megállapította, hogy tovább nem várhat a Vécsey hadosztály támadására, mert 3—4 órán belül már Ottinger lovasdandára is beérkezhet, s a védők is jobban megszervezhetik az ellenállást, elhatározta, hogy a Vécsey hadosztály nélkül is támadni fog.

A balszárny lovasságát vadászokkal és tüzérséggel megerősítve előreküldte a szolnok—abonyi vasút és út lezárására, majd erélyes tüzérségi előkészítés után, hadosztálya élén rohamra indult. Kemény harcban visszavetette az ellenséget a város széléig, visszaverte az ellenlökésre induló két osztrák zászlóaljat is, majd öldöklő utcai harc után észak felé, a megáradt Zagyvának szorította.

A Vécsey hadosztály — parancsnoka hibájából — elkésve, csak a déli órákban foglalta el a hidat, s a Rékas felé visszavonuló ellenség üldözését is elmulasztotta, pedig Damjanich erre külön is felszólította. Damjanich lovasságával a hátát veszélyeztető, — a Karger dandár támogatására Abonyból Tószeg felé, majd onnan a szolnok—abonyi útra vonuló — Ottinger lovasdandárral fordult szembe. A visszavonuló Ottinger utóvédjeit szétverte. A Ceglédről Törtelig előnyomult másik osztrák dandár is viszavonult erre Abonyba.

Az egyesült magyar erők Karger dandárát szétverték, Damjanich Szolnokot elfoglalta. Az ellenség 1191 főt vesztett sebesültekben és halottakban, 800 foglyot, 317 lovat, 11 ágyút, 17 lőszerkocsit és egész vonatát.[64]

Szolnoknál a honvédsereg eddigi legnagyobb győzelmét aratta. Mint Rüstow, porosz hadtörténetíró megállapította: „... a szolnoki ütközet kétségkívül a legfényesebb volt a magyarokra nézve, minden eddigiek közt."[65]

A szolnoki ütközet egy csata jelentőségével ért fel. Windischgrätz végleg zavarba jött, félreismerte a helyzetet, támadó hadműveleteit sürgősen befejezte, minden erejével a nyugati irányok lezárására, a főváros védelmére és a Tisza-vonal megfigyelésére szorítkozott, s főerőit a jobbszárnyra vonta össze. Magatartására jellemző, hogy míg Kápolna után

[64] *Gelich R.:* i. m. II. k. 479—482. o.
[65] *Rüstow:* Az 1848—1849-diki magyar hadjárat története, Pest, 1866. I. k. 276. o.

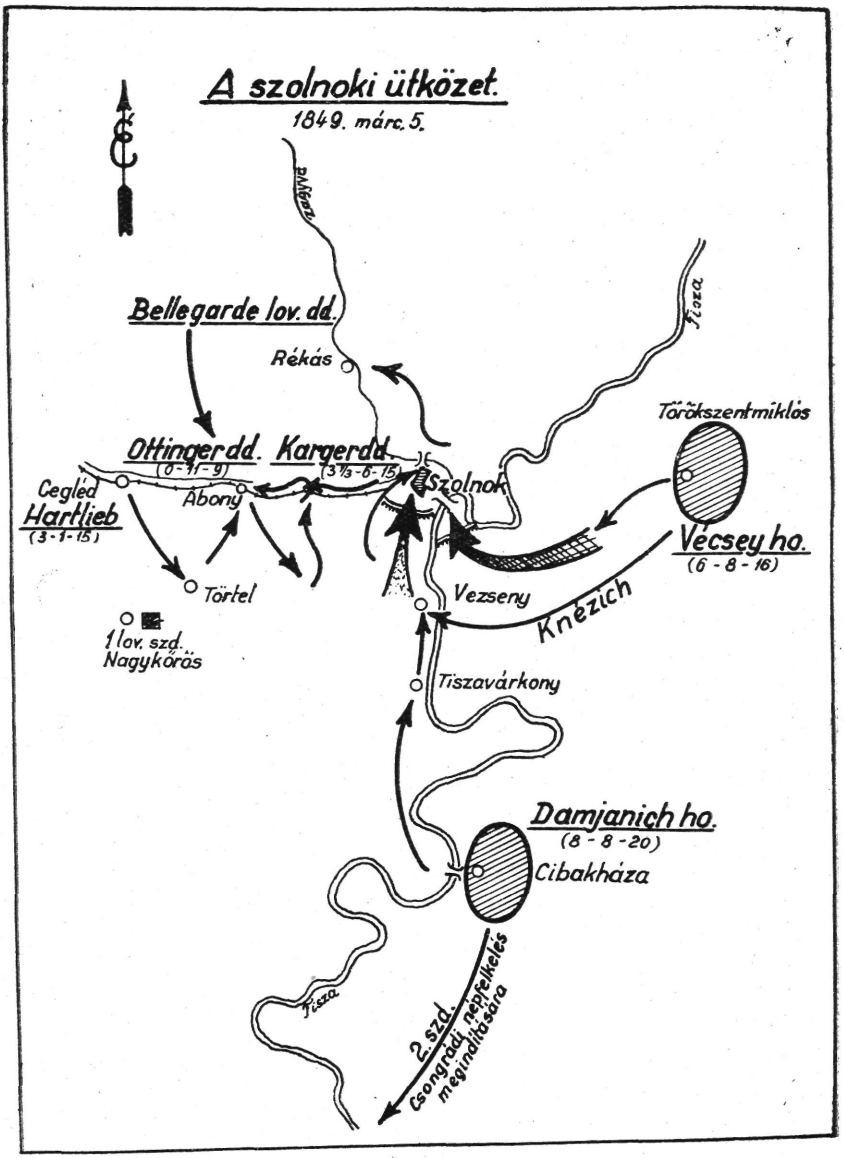
A szolnoki ütközet.
1849. márc. 5.
Bellegarde lov. dd.
Rékás
Ottinger dd. (6-11-9)
Kargerdd. (3⅓-6-15)
Szolnok
Cegléd
Hartlieb (3-1-15)
Ábony
Törtel
1 lov. szd. Nagykőrös
Vezseny
Knézich
Tiszavárkony
Törökszentmiklós
Vécsey ho. (6-8-16)
Damjanich ho. (8-8-20)
Cibakháza
Tisza
2. szd. Csongrádi népfelkelés megindítására

elbizakodott hangot jelentette be „közeli győzelmeit", most több lovasezredet kért sürgősen, mert a magyarokkal nem boldogul.

A szolnoki siker jelentőségét Kossuth is felismerte, s a győzelem azonnali kihasználását, a harcászati siker hadműveleti sikerré való kifejlesztését követelte a hadvezetéstől: „... a dolog úgy áll, hogy a szolnoki győzelmet hadviselésünk kiindulási pontja gyanánt, minden időveszteség nélkül, haladéktalanul, rögtön, a legnagyobb eréllyel felhasználni a hazának oly érdekében áll, hogyha ezen alkalom elhalasztatnék... meglehet egy egész évi táborozás fáradságaival sem lehetne helyrehozni."[66]

A szolnoki ütközet után alkalom nyílott arra, hogy Jellasics erőit külön megverjék, mielőtt az Eger—Poroszló vonalában álló osztrák főerők beérkezhettek volna. A menetet a felengedett fagy és az esőzések következtében szinte járhatatlanná vált utak nagyon megnehezítették, s a vereség következtében nagy levertség és zavar uralkodott soraikban.[67]

A honvédsereg felső vezetésében fennálló egyenetlenségek azonban megnehezítették a siker kihasználását. Vetter visszarendelte az előrenyomuló magyar erőket, a márc. 18-i újabb előretörést pedig Cibakházán keresztül éppen Damjanich befolyására szüntették meg, mint utóbb kiderült, hamis hírek alapján. Mint Kossuth írta:

„Damjanich a legtalpraesettebb parancsnok volt a táborban és ha ő, a vakmerő vezér ennek ellenére visszavonulásra gondolt. Vetter, aki csak 24 órája volt a hadseregnél, a dolgot nem merte kockáztatni."[68]

A szolnoki ütközet sikerét nem a szerencse, vagy a véletlen döntötte el, ahogy Leiningen vélte, hanem a hadművelet előkészítése, tervezése és végrehajtása, a főcsapás helyének és időpontjának kiválasztása, a csapatok és fegyvernemek együttműködésének megszervezése a harc előtt és a harc dinamikájában, a harc kiváló vezetése, a parancsnokok hősi példája, a csapatok önfeláldozó bátorsága, erkölcsi fölénye.

A szolnoki ütközetnél is bebizonyosodott, hogy Damjanich katonai tudása nem állott mögötte személyes bátorságának, s győzelmét nemcsak vakmerő, szerencsés rohamainak, hanem hadvezéri képességeinek, forradalmi hadművészet alkalmazásának köszönhette, melyhez ő teremtette meg a szükséges eszközt is, a forradalmi szellemű, győznitudó sereget.

Rá kell mutatnunk azonban Damjanichnak a szolnoki ütközetben elkövetett hibáira is, amelyek abban nyilvánultak meg, hogy elmulasztotta a meglepés teljes kihasználását, midőn másfél órát várt Vécseyre; az Abony felé vezető út- és vasútvonalat csak későn zárta le, különben teljesen elszigetelhette volna Karger dandárát, s Ottinger be se avatkozhatott volna a harcba; nem zárta el a Zagyva hídját, amivel teljes bekerítést ért volna el, s végül, hogy az üldözést nem erőszakolta ki Vécseytől.

[66] Kossuth beszéde a képviselőházban, 1849. márc. 9. *Kossuth Lajos* Iratai XI. k. Budapest, 1905. 471. o.
[67] *Horváth M.*: i. m. II. k. 312. o.
[68] Kossuth levele Görgeyhez, Debrecen, 1849. márc. 23. L. 20. jegyzet.

Ezek a hibák abból eredtek, hogy nem volt egységes vezetés, Vécseyt nem rendelték Damjanich alá, az együttműködésben Vécsey hibájából nem volt meg a kellő összhang, végül pedig, hogy Damjanichnak a magasabb egységek vezetésében még nem volt meg a kellő tapasztalata.

Jellemző Damjanich egyéniségére, katonái iránt érzett elismerésére, hogy a szolnoki győzelemről mindig így nyilatkozott:

„Nekem nem volt benne semmi érdemem, én csak néztem, mily hősök az én fiaim, s mint rohannak előre, nekem még csak buzdítani sem kellett őket!"[69]

A Honvédelmi Bizottmány az egész nép háláját fejezte ki, midőn a dicsőséges szolnoki győzelemért Damjanichot II. oszt. katonai érdemjellel, a 3. zászlóaljat pedig a zászlójára tűzött III. oszt. katonai érdemjellel tüntette ki.[70]

A győzelem híre még az ellenség által megszállt területeken is nagy lelkesedést váltott ki. Az osztrákok Ceglédről csapatokat küldtek Pestre, hogy a nyugalmat biztosítsák. Seregükben is megindult a bomlás, tömegestől szöktek át a katonák a forradalmi erőkhöz, az elfogottak is beálltak a honvédseregbe, mint a Szolnoknál elfogott egész üteg is tette. Karger tábonokot pedig Bécsben, haditörvényszék előtt, azzal vádolták, hogy összejátszott a magyarokkal, s dandárát szándékosan feláldozta.[71]

Az ellenség nem értette meg, a honvédsereg forradalmi hadművészetében rejlő erőt.

Kossuth büszkén jelentette ki a képviselőházban: „...ha a kápolnai és a mezőkövesdi ütközetekért az ellenség kebelében tedeumokat tartottak is irányunkban Pesten, ez egy kis respectust gerjeszthetett, sőt gerjesztett is, másrészről pedig a szolnoki győzelem egy kissé talán többet is gerjesztett a respectusnál."[27]

Damjanich a szolnoki ütközet után önhatalmúlag átvette a parancsnokságot Vécsey hadosztálya fölött, noha Vécsey nem volt neki alárendelve, sőt idősebb tábornok volt, mert úgy látta, hogy nem alkalmas forradalmi sereg vezetésére. Ezt a lépését így indokolta: „...én a haza érdekében, melyért vérzeni kész vagyok, gróf Vécsey tábornok irányában másképpen nem cselekedhettem, hozzá másként nem szólhattam. Talán, sőt valószínűleg, szavam keménynek hangzik; de szívből fakad, mert szeretem az igazságot, s az nekem jóban-rosszban válhatatlan társam. Így történt, hogy fölingerelve Vécseynek a harctéren való késő megjelenése, s azon szokása által, hogy ő minden merészebb mozdulatnak kerékkötője szeret lenni, nem latolgattam kifejezéseimet, azok egyébként nem érték őt igazságtalanul".[73]

[69] *Hegyesi M.:* i. m. 116. o.
[70] Közlöny, 1849. márc.-i 49. sz.
[71] Albrecht őrnagy jelentése a 6. és 8. hadosztály vezérkari osztályától Vetter főparancsnoknak, Törökszentmiklós, 1849. március 12. Ht. Lt. 1849. ir. 182. (51.) sz. csom. 3. fasc. 21. sz.
[72] L. 66. jegyzet.
[73] Damjanich levele Görgeyhez, Szolnok, 1849. márc. 7. *Hanvay:* i. m. 91—92. o. V. ö. Horváth M.: i. m. II. k. 310—312. o.

Damjanich márc. 12-én, mint a középmagyarországi hadsereg parancsnoka, tett jelentést; vezérkari tisztjei: Kleinheinz és Albrecht őrnagyok[74] voltak ekkor.

A következő naptól kezdve rendeződtek a parancsnoklási viszonyok, s ettől kezdve hadteste, mint középmagyarországi hadtest, majd márc. 25-től, mint 3. hadtest szerepelt.[75]

Damjanich a honvéd fősereg tavaszi ellentámadásában.

A téli hadműveletek után, midőn Kossuth hatalmas politikai és katonai szervező munkája nyomán, a magyar nép nagyszerű erőfeszítésével, tevékeny részvételével és lelkes támogatásával ütőképes, új magyar forradalmi hadsereg jött létre, megnyílt a lehetőség a Közép-Tiszánál összpontosított honvéd fősereg tavaszi ellentámadására.

Dembinski lemondatásával előtérbe került a hadsereg egységes vezetésének, a legalkalmasabb fővezér személyének kérdése. Mint Kossuth írta: „Dembinszki lehetetlenné válván, Bem pedig Erdélyben levén elfoglalva, csak három egyéniség között lehetett választanom, úgy mint: Vetter, Görgei és Damjanich tábornokok közt."[76]

Damjanichot a fővezérségre délvidéki sikeres hadműveletei és szolnoki győzelme alkalmasnak mutatták. Dembinski is őt ajánlotta, azzal, hogy vállalja alatta a táborkari főnökséget, „mivel ő Damjanichot merész, csupa rohamot lehellő katonának tartja, ugyanazt Vetter alatt elfogadni nem akará..."[77] — írta Mészáros.

Kossuth és a forradalom politikai és katonai vezetői azonban ekkor még nem tartották alkalmasnak Damjanichot a fővezérségre. Mészáros hadügyminiszter szerint: benne „a küzdő és vitézi tehetség nagyobb, mint a haditudomány".[78] A Kossuth környezetéhez tartozó Horváth Mihály, aki valószínűleg Kossuth véleményét osztotta, erről a kérdésről a következőket írta:

„Damjanicsnál egyes hadtest élén jobb tábornokunk nem volt; egyaránt erélyes a fegytartásban, gondos hadtestének ellátásában, mint bátor és körültekintő a harcban, ő nagy kincse volt seregünknek... De egy fővezérben megkívántató magasabb hadi kiképzettséggel, s nagyobb seregek vezérletének tapasztalatával *még ekkor* minden derékssége mellett sem bírt. S efelett még tábornokságára nézve is legifjabb volt, mely

[74] Jelentés a magyarországi hadseregek főparancsnokának, Törökszentmiklós, 1849. márc. 12. Ht. Lt. 1849 ir. 182. (51.) sz. csom. 3. fasc. 22. sz.
[75] Hadseregfőparancsnokság 136/2. sz. intézkedése, Tiszafüred, 1849. márc. 25. Ht. Lt. 1849. ir. 182. (51.) sz. csom. 3. fasc. 76. sz.
[76] Kossuth levele Klapkához, 1849. márc. 9. *Klapka György:* Emlékeimből. Budapest, 1886. 114—115. o.
[77] *Mészáros:* i. m. I. k. 148. o.
[78] *Mészáros:* i. m. I. k. 93. o.

körülmény az osztrák hadseregben nevelkedett tiszteink közt nem csekély fontosságúnak tartatott."[79]

Görgey sorozatos engedetlenségei és tiszafüredi súlyos fegyelemsértése, valamint az általános helyzetről való tájékozatlansága miatt nem volt alkalmas a fővezérségre. Így került sor a jól képzett, tehetséges és jól tájékozott, bár kevésbbé forradalmi szellemű Vetterre a választás. (Görgey valódi egyéniségét és szándékait ekkor még nem ismerték fel.)

Itt kell megemlítenünk azt a sajnálatos összeszólalkozást, ami Törökszentmiklóson Damjanich és Vetter főparancsnok közt történt. Vetter beszédet intézett Damjanich főtisztjeihez, s ebben — dicséret helyett — a fegyelem fenntartására hívta fel a figyelmüket, ellenkező esetben megtorlásokat helyezve kilátásba.

Damjanich igazságtalannak tartotta ezeket a szavakat a 3. hadtest, a honvédsereg egyik legfegyelmezettebb magasabb egységével szemben. Csapatai szellemét és hangulatát féltve, nem tudott lobbanékony természetén uralkodni, s meg nem engedhető hangon visszautasította a beszédet. Ellentétük már a délvidéki harcokból eredt, ahol a lagerdorfi győzelem után Vetter élesen kifogásolta Damjanich egyes csapatainak véres harcmodorát. A császári alezredesből lett, magyarul alig beszélő Vetterrel szemben Damjanich bizalmatlanságot érzett, s ez most ismét feltámadt benne. Azonban, míg Lagerdorfnál Vetternek volt igaza, mert különösen a nemzetiségi vidékeken a véres harcmodor nem helyes politika — bár itt se volt helyes, hogy az eredményeket nem ismerte el kellően, — most azonban Horváth Mihály sem helyeselte Vetter fellépését, mondván: „Ő ... egy osztrák tábornok szellemében lépett föl a szabadság harcosai között... E követelés és fenyegetés, melynek elég alapja volt ugyan a tiszafüredi jelenetek után, helyén volt volna talán hasonló körülmények közt a szigorhoz szokott, gépies szellemű császári hadseregben: sehol azonban nem volt volna helytelenebbül alkalmazható, mint a mi seregünk tisztikara előtt. E sereg különféle elemekből állott, melyek nem annyira a fegyelem kényszere, s a vak engedelmesség szigorú köteléke, mint inkább a honszeretet és szabadság eszméje által tartattak össze".[80]

Annál kevésbbé volt szerencsés ez a hang, mivel Damjanich és csapatai nem voltak jelen a tiszafüredi esetnél.

Kossuth megbízott Vetter becsületességében, azonban ő sem tartotta forradalmi szelleműnek, mint egyik levelében írta: „Ismerem Vettert és jellemét... Őt nem fűzik olyan kötelékek hazánk ügyéhez, mint bennünket, azért vonakodott a parancsnokságot átvenni. De ha már átvette,

[79] *Horváth M.*: i. m. II. k. 314—315. o. (Kiemelés tőlem. N. K.)
[80] *Horváth M.*: i. m. II. k. 406. o.

akkor inkább darabokra vágatja magát, semhogy visszalépjen, vagy Damjanich Vetterrel kapcsolatos további magatartásával is Görgey becstelenséget kövessen el."[81]
fővezérségre törő célját segítette elő — bár akaratán kívül — ami hibájául róható fel. Igaz, hogy később bocsánatot kért Vettertől, megbánva magatartását, azonban ezzel a történteken már nem segíthetett.

Damjanichnak a többi katonai vezetőkkel való viszonya igen jónak mondható. Készséges segíteni vágyás, jó bajtársi szellem jellemezte kapcsolatait. A harcok közben támadt nézeteltérések katonai vonatkozásúak voltak, s ezeknél az eseteknél az igazság az ő oldalán állott.

Kezdetben elégedetlen volt Görgeyvel szemben is. Elítélte a kormánnyal és Kossuthtal szemben tanusított engedetlenségeit, hadműveleti vezetésével sem értett egyet. A szolnoki győzelem után azonban Görgeynek sikerült őt félrevezetnie. S ebben az időszakban jó viszony volt köztük.

A tavaszi ellentámadás stratégiai célját Kossuth tűzte ki. Eszerint: az ellenség főerejének szétzúzása után törjenek előre a Dunától északra, mentsék fel az ostromlott Komáromot, ami maga után vonja a főváros és a nyugati részek ellenségtől való kiürítését.[82]

Vetter sikertelen hadműveletei, majd megbetegedése után ápr. 1-én, Görgey ideiglenes főparancsnoksága alatt, Bayer és Klapka hadműveleti tervei alapján vette kezdetét a főserég ellentámadása, a dicsőséges „tavaszi hadjárat".

Damjanich ezekben a hadműveletekben hadvezéri képességeinek fényes tanujelét adta. Hadvezéri pályafutásának legmagasabb ívelését ezekben a harcokban érte el. Bebizonyította, hogy a tavaszi hadjárat részvevői közül ő lett volna a legalkalmasabb fővezér, mint ahogy ő volt valóban a legkimagaslóbb vezéri egyéniség is, a döntő csaták és ütközetek igazi irányítója és vezetője.

A kivételes katonai képességekkel rendelkező szabadsághős forradalmi hadművészetének számos oldalát ismerhetjük meg ezekből a küzdelmekből. *Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagysalló, Komárom* voltak az állomásai ennek a győzelmi sorozatnak, melyben Damjanich, hős csapatai élén, mindig verhetetlen maradt. Az ő hadteste volt a honvédsereg acélökle, amely a legsúlyosabb, döntő csapásokat mérte az ellenségre.

Az ellenség márc. végén, Windischgrätz parancsnoksága alatt, négy hadtest erőben (55.000 fő, 220 ágyú) Pest, Szolnok, Aszód, Balassagyarmat, Vác térségében, állandó mozgásban, ellenfele ereje és szándéka felől teljes bizonytalanságban, határozott hadműveleti terv nélkül várta a magyar főerők támadását.

[81] Kossuth Görgeyhez, Debrecen, 1849 márc. 23. Ld. 20. jegyzet.
[82] *Horváth M.*: i. m. II. k. 413—414. o.

A honvédsereg főerői — 1., 2., 3. és 7. hadtest (52.310 fő, 184 ágyú) — márc. 31-én Gyöngyös és környéke területén összpontosultak, s innen kezdték meg az ellentámadás hadműveleteit.

A hadműveleti terv az volt, hogy az Aszód—Gödöllő körzetében gyülekező osztrák főerőket három hadtest délről, a Tápió völgyén át megkerüli, oldalba és hátbatámadva megsemmisíti, egy hadtest pedig Hatvan, Gödöllő felé indított korlátolt célú támadással leköti, a főerők manőverét leplezi és biztosítja.

A hadművelet a főparancsnokság főhadiszállása által ápr. 1-re kiadott menetintézkedéssel indult meg.[83] A 3. hadtest a megkerülő erők második lépcsőjében, az 1. (Klapka) hadtest mögött indult.

Ápr. 2-án a 3. osztrák (Schlick) hadtest erőszakos felderítést kísérelt meg *Hatvan* felé, előretörését a 7. (Gáspár) hadtest állította meg. Az ütközet sorsát a Gáspár kérésére, Damjanich parancsára bevetett Wysoczki hadosztály az ellenség déli szárnyának oldalba támadásával döntötte el.[84] Damjanich a harcba való beavatkozását saját felelősségére tette, az intézkedést Görgey Damjanichnak engedte át, mint Klapkához írt levelében közölte:

„... mellőzöm, hogy a nevezett két dandárnak közvetlenül innen parancsot adjak és ezt tenni egészen átengedem Damjanich tábornok úr belátásának".[85] Damjanich hadvezéri elhatározása tehát már az első hadműveleti napon döntőleg esett latba.

Ugyanígy történt *Tápióbicskénél* is, a következő ütközetben, ápr. 4-én. A Klapka-hadtest megtámadta Jellasics Ceglédről Gödöllő felé vonuló hadtestének végdandárát, de a lesállásból ellenlökést végrehajtó ellenség visszaverte, s a pánikba esett fiatal csapatokat sem Klapka, sem a közben beérkező Görgey nem tudták megállítani.

Damjanich Nagykátán öntevékenyen felfejlődtette egy dandárát, s felfogta Klapka visszaözönlő hadtestét. Ami Klapkának és Görgeynek nem sikerült, azt Damjanich saját személyes beavatkozásával rövid idő alatt végrehajtotta. Az idegen csapatokat megállította, rendezte, majd harcra kész állapotba hozta.

Damjanich itt magasabb kötelékben, alparancsnokként vezette hadtestét, de vezéri képessége a többi parancsnok fölé emelte. Parancs nélkül, saját elhatározásából lépett harcba, támadásra fejlődtette csapatait, s ezzel lehetővé vált a kellő időben való beavatkozása, ami eldöntötte az ütközet sorsát. Harci szellemét és kiváló harcászati képességeit harcjelentésének szavai is mutatják: „... Klapka tábornok úr csapatai és az ellenség között harc kezdődött; a hadtest tehát haladéktalanul a

[83] Ht. Lt. 1849. ir. 183. sz. csom. 4. fasc. 8. sz.
[84] *Horváth M.*: i. m. II. k. 415—416. o.
[85] Görgey Klapkához, 1849. ápr. 2. Ht. Lt. 1849. ir. 183. sz. csom. 4. fasc. 16. b. sz.

Tápió-patak felé nyomult előre, miután egyelőre a Knézich-dandárt az ellenség baloldalának megkerülése és a saját biztosítás végett kikülönítette. — A Leiningen dandár az első harcvonalban felvette a harcot és az ellenséget szuronnyal a Tápió patak malomhídjától visszavetette".[86] A híd elfoglalása után a Czillich dandár és Nagysándor lovasdandára felfejlődött, az ellenséget a községbe, majd azon is túlra visszavetette, a dombokon megkapaszkodó osztrákokat szétverte, s Pánd, Tápióság felé estig üldözte.

Az ütközet során kimagaslott a 3. hadtest csapatainak fölényes, forradalmi hősi szelleme, katonai értéke. Amíg az 1. hadtest az ellenség első csapására megingott, visszavonult, majd pánikba esett, addig a 3. hadtest zászlóaljai, a hősiességben egymással versenyezve, szuronyrohammal törtek rá a győzelmesen előnyomuló ellenségre. Akik elől egy egész hadtest elfutott, azokat a 3. hadtest egy dandára szétverte. Damjanich csapatait nem ingatta meg a visszaözönlők pánikhangulata, az erős ellenséges tűz, hanem fölényes erkölcsi erővel győztek. Az ütközet sorsát Damjanich hadteste döntötte el. Klapka maga is beismerte: „Csak a Damjanich-féle III-ik hadtestnek ... megérkezése szabadított ki bennünket ebből a kritikus helyzetből. Damjanich legjobb zászlóaljait vezényelte támadásra, megrohanta velük az általunk már föladott helyeket, s ezáltal alkalmat adott az én csapataimnak is, hogy összeszedjék magukat".[87]

Mind Hatvannál, mind Tápióbicskénél megvalósítva láthatjuk Damjanichnak a szolnoki ütközet után tett ígéretét, egyben fő harci elvét: „... én tétlen nem leszek ... az én csekély számú, de válogatott seregem sem lesz tétlen és így ön erélyes támogatásra számíthat".[88]

Damjanichot az ellenség elleni gyűlölete számos forradalmi tettre sarkalta. Ebből kifolyólag végeztette ki a hazaáruló kókai és szecsői papot. Amennyire szerette a nép becsületes fiait, a szabadság híveit, annyira gyűlölte és pusztította a haladás ellenségeit.

1849 április 6-án *Isaszegnél* került sor a tavaszi hadjárat legnagyobb méretű csatájára, melyben a magyar és osztrák főerők csaptak össze. A csata győzelmes kimenetelét Damjanich harcászati vezetése, a saját elhatározásából hozott hadműveleti intézkedései, valamint csapatainak hősi, önfeláldozó helytállása döntő módon segítették elő.

A főparancsnokság intézkedése alapján a főserég az egész arcvonal szélességében támadáshoz nyomult előre. A jobbszárnyon a 7. hadtest Bag elfoglalására. A középen a 3. hadtest Szecsőről a Szentkirályi-erdőn

[86] Damjanich harcjelentése az 1849. április 4-én Tápióbicskénél lefolyt ütközetről. Kelt nélkül, Damjanich s. k. aláírásával. Ht. Lt. 1849. ir. 183. (48.) sz: csom. 4. fasc. 35. sz.

[87] *Klapka Gy.*: i. m. 123—124. o. V. ö. *Mészáros L.*: i. m. I. k. 161. o.

[88] Damjanich levele Görgeyhez, Szolnok, 1849. márc. 7. *Gelich R.*: i. m. II. k. 486. o.

át Isaszegre, a balszárnyon az 1. hadtest Tápiósülyről és Tápiósápról a magaslaton át Isaszegre, a második lépcsőben a 2. hadtest Tóalmásról Dányba, részeivel Zsámbokra. Indulás ápr. 6-án reggel 5 órakor.

A 7. hadtest Kmety hadosztály ütközött először össze Bagnál, 12 órakor, Schlick hadtestének részeivel, azokon rajtaütött, s igen előnyös, rejtett, magaslati tüzelőállásából eredményesen lőtte az ellenség oldalát. Jellemző a 7. hadtesetnek adott helytelen parancsra, s Gáspár passzív vezetésére, melynek következtében az isaszegi csata döntő időszakában ez a kb. 18.000 főnyi hadtest teljesen tétlen maradt, a 7. hadtest vezérkari főnökének jelentéséből a Kmety kedvező helyzetére utaló következő részlet: „...Ez a hadmozdulat nagy eredménnyel járt volna, ha ugyanabban az időben a völgytorkolatban a másik oldalon előnyomulás történt volna. Mivel azonban az intézkedés csak Bagig szólt, a tábornok úr elrendelte a visszavonulást ennek a csapatnak is és a hadtest Aszódnál és Bagnál táborozott".[89]

Teljesen helytelen volt Gáspár tábornok tétlensége, de semmivel sem menthető Görgey súlyos mulasztása, aki az egész csata alatt egyetlen parancsot sem küldött ennek a jelentős erőnek a felhasználására. Ennek következtében a csata közben, a le nem kötött Schlick-féle dandárok beavatkozása kritikus helyzetet teremtett, súlyos veszteségeket is idézett elő a legjobb, 3. hadtestbeli csapatoknál, s a győzelem sem válhatott megsemmisítő eredményűvé.

A főerők harca azzal kezdődött, hogy a Kóka—Dány közötti magaslatokról a 3. hadtest — Knézich és Wysoczki hadosztálya — ügyes harcmozdulatával, északról a 2. hadtest, délről az 1. hadtest előnyomulásával harc nélkül visszavonulásra kényszerítették az ellenség egy hadosztályát. Majd Damjanich hadteste, utolérve a visszavonuló Rastich-dandárt, azt megtámadta, s a felgyujtott Királyerdőn át nyugat felé visszavetette.

Eközben Klapka hadtestét, sikeres előnyomulás után, Jellasics túlereje visszavetette, Damjanich azonban Kiss Pál dandárát küldte támogatására, négy ütegét is felvonultatta, hadtestével pedig erélyes támadást indított Isaszeg és az attól északra fekvő magaslatok irányába. Jellasics hadtestét arcban és oldalban megverve, Isaszeg mögé döntőleg visszavetette. Eközben Klapka hadteste is visszaszorította az ellenség jobbszárnyát.

Damjanich a helyzetet átlátva, s miután Görgey nem volt jelen, a siker kiaknázása és jobbszárnyának biztosítása céljából *saját felelősségére előrerendelte a 2. hadtestet.* A 2. hadtest jelentése ezt így adja elő: „...$^1/_2$4 órakor a hadtest parancsnokság Damjanich tábornok úrtól pa-

[89] A 6. hadtest vezérkari főnökének jelentése a hadseregfőparancsnokságnak, Gödöllő, 1849. ápr. 8. Bezerédy őrnagy s. k. aláírásával. Ht. Lt. 1849. ir. 183: (133.) sz. csom. 4. fasc. 49. sz.

rancsőrtiszt által közvetített szóbeli parancsot kapott az Isaszeg felé előnyomulásra és hogy a jobbszárnyon vegyen állást.

Ez a parancs abból az okból nem teljesíttetett, mivel a jobboldalban Turán át a biztonság még kétséges volt, másrészt, mert a hadsereg főparancsnokságtól nem érkezett parancs és Damjanich tábornok úr nem írásban adta."[90]

Damjanich előrelátására, helyzetértékelésére és helyes elhatározására, sajnos, a 2. hadtest nem adta meg a szükséges erőt, nem nyomult előre idejében. Ennek következtében, valamint a 7. hadtest passzivitása miatt történt, hogy a le nem kötött Schlick hadtest legnagyobb része, az ellenséges táborkar, s a helyszínen jelenlévő Windischgrätz utasítására a döntő pillanatban északról beavatkozhatott a harcba, s az egész támadó magyar erőt, — főleg pedig a jobbszárnyon támadásban lévő Damjanich hadtest oldalát és hátát — veszélyeztető ellenlökésbe kezdhetett.

Damjanich a veszélyes helyzetet felismerve, megállította támadó hadtestét, azt az erős ellenséges tűz ellenére, az erdő északi részébe, a legnagyobb rendben visszavonta, s ott részeivel északi irányban is arcvonalat vett föl. Ugyanakkor *újból, most már írásban küldött parancsot a 2. hadtest számára, hogy azonnal nyomuljon előre*, egyrészével az arcvonal közepén lévő hézagot szállja meg, egy zászlóalj Klapka támogatására siessen, 4 zászlóalj, 1 huszárosztály és két üteg pedig az északi szárnyat támassza alá. A 2. hadtest vezérkari főnökének előbb hivatkozott jelentése így ír erről: „... Mihelyt azonban az ágyúszó kivehető volt, a hadtest haladéktalanul előretört és a csapatok már mozgásban voltak, amikor Damjanich tábornok úr parancsa írásban is megérkezett az Isaszeg felé való előnyomulásra."

Közben Isaszeg felől is ellenlökésre indult az osztrák lovasság és gyalogság a magyar állások közepe ellen. A fiatal honvédtüzérség azonban, csekélyebb száma ellenére is igen sikeresen vette fel velük a harcot, mint Klapka írta: „... a 3. hadtest derék ütegei nemcsak rendületlenül megállották helyüket az ellenség gyilkos tüzelésével szemben, hanem oly eredménnyel lődözték az ellenség ütegeit, hogy több szerkocsijuk a levegőbe röpült, s ágyúikat is egymás után hallgattatták el és űzték ki elfoglalt állásaikból."[91]

Az osztrák lovasság tömeges támadását a huszárok merész rohamaikkal szintén visszaverték, s a visszavonulást biztosító két zászlóaljunk is hősiesen kitartott az Aulich-hadtest beérkeztéig. A visszavonulást a Damjanich-hadtest „9. honvéd zászlóalja és az én hadtestem 34. gyalogezredbeli 3. zászlóalja rettenthetetlen bátorsággal addig fedezték, míg

[90] A 2. hadtest főhadiszállásának jelentése az isaszegi csatáról, 1849. ápr. 8. Isaszeg melletti táborból. Meszéna alezredes, vezérkari tiszt s. k. aláírásával. Eredeti németnyelvű okmány. Ht. Lt. 1849. ir. 183 (48.) sz. csom. 4. fasc. 34. sz.

[91] *Klapka Gy.*: i. m. 245—246. o.

estére a tartalék Aulich tábornok alatt megérkezett" — jelentette Klapka.[92]

Miután az ellenség arcban indított ellenlökését sikeresen visszaverték, az ellenség Damjanich jobbszárnya ellen erőszakolta tovább ellenakcióit. A többszörös túlerejű ellenség az erdős terepen négyszer megismételte szuronyrohamait, Damjanich azonban hős csapatai élén mindet visszaverte. Ekkor jelentek meg Aulich tábornok csapatai, s velük egyidőben az eddig távol időző Görgey. Az 1. hadtest Aulich támogatásával újból rohamra indult és elfoglalta Isaszeget, valamint a környező magaslatokat, mire az ellenség Gödöllő felé visszavonult. Legtovább dúlt a küzdelem a jobbszárnyon, egész éjjel 23 óráig, azonban „... megjelent Aulich tábornok úr hadteste... a mi jobboldalunk támogatására és az ellenséget olyan nyomással vetette vissza, hogy az érezte, miszerint az egész vonalon vissza kell vonulnia... Az ellenség veresége jelentékeny, amit az bizonyít, hogy a következő napon Gödöllő melletti rendkívüli állását kardcsapás nélkül feladta"[93] — állapította meg Damjanich.

Az isaszegi csatát a honvédsereg nyerte meg. Az ellenség keményen és szívósan harcolt, nagy erőkkel végrehajtott ellenlökéseivel több alkalommal válságos helyzetet idézett elő. A honvédsereg forradalmi szelleme, erkölcsi fölénye, hősiessége azonban — Damjanich kiváló harcászati és hadműveleti vezetésével, a tartalékhadtest beavatkozásával, a Klapka hadtest támadásával, a 3. hadtest szilárd ellenállása mellett — eldöntötte a csata sorsát. Az osztrák főerők súlyos veszteségek mellett visszavonultak, Windischgrätz végleg lemondott támadási szándékáról, s főerőivel Pest előtt védelemre kényszerült. A győzelem a hadműveleti tervben kitűzött cél, a Komárom felé való előnyomulás feltételeit biztosította, azonban — döntőleg a fővezér, Görgey hibájából — nem válhatott megsemmisítő győzelemmé. Mint Isaszegnél is láttuk, Görgey egyáltalán nem vezetett, mindent rábízott alparancsnokaira. A taktikai célt ugyan kitűzte, azonban sem a 7. hadtesttel, sem a 2. hadtesttel nem intézkedett, maga jelen sem volt, csak az utolsó mozzanatnál érkezett a harc színhelyére, s érdeméül csak az tudható be, hogy Klapka visszavonuló hadtestét támadásra rendelte Isaszeg ellen.

A 2. hadtestet tehát nem Bayer ezredes, Görgey vezérkari főnöke, még kevésbbé Görgey rendelte előre, hanem Damjanich. S hogy a Schlick hadtest beavatkozása nem okozott magyar vereséget, az Damjanich Aulichhoz küldött ismételt parancsának köszönhető, öntevékeny, önálló hadvezéri elhatározásának, miután Aulich nem volt parancsainak alárendelve.

92 Az 1. hadtest 473. sz. jelentése a hadsereg főparancsnokságnak, Oroszi, 1849. ápr. 12. Klapka tábornok s. k. aláírásával. Eredeti, németnyelvű okmány. Ht. Lt. 1849. ir. 183. (116.) sz. csom. 4. fasc. 65. sz.

93 Damjanich-hadtest harcjelentése, kelt nélkül, Damjanich s. k. aláírásával. Eredeti németnyelvű okmány. Ht. Lt. 1849. ir. 183. (48) sz. csom. 4. fasc. 35. sz.

Az isaszegi győzelemmel a honvédsereg döntő fölénybe került és a kezdeményezést a saját kezébe ragadta.

Damjanich hadművészetében — az isaszegi csata során — kiemelhetjük kiváló harcászati vezetését. A hadműveletet igen eredményes manőverrel vezette be, mely a többi hadtestek közreműködésével olyan helyzetet teremtett, hogy az ellenség kénytelen volt ellenállás kifejtése nélkül visszavonulni. Élénk ütemű támadásával, a terep nehézségei ellenére — meredeken emelkedő, hegyes terep, égő erdő — visszaverte az ellenséget. Az erdőből kiérve azonnal felismerte az új helyzetet, s rögtön intézkedett. Öntevékenyen odaküldött egy dandárt Klapka támogatására, majd igen jól választott támadási irányával arcban és oldalban megtámadta, s visszaverte Jellasics hadtestét.

Rendkívül súlyos feladatot jelentett a csapatok támadásának megállítása, rendezett visszavételének megszervezése és végrehajtása, majd az új arcvonal felvétele és az elfoglalt állások megtartása a Schlick hadtest támadása idején. Kiemelhető itt Damjanich részéről a helyzet gyors felismerése, villámgyors új elhatározásának meghozatala, a parancsok azonnali kiadása-eljuttatása az egyes harcrendi elemekhez, a szervezett és rendezett visszavonulás lebonyolítása az ellenség gyalogsági és tüzérségi tüzében, az ellenség arc- és oldaltámadása közben, a rend és fegyelem fenntartása a válságos helyzetben. A vezér akaratának közlése és végrehajtatása, a csapatok és egyes emberek életveszélyben való vezetése igen nehéz próbára teszik egy hadvezér képességeit. Damjanich azonban ezt a súlyos próbát is sikeresen kiállotta.

Vezető- és manőverezőképességének számos példáját nyujtotta a csata további részeiben is. Külön kiemelhetjük azt a szilárd állhatatosságot, mellyel az erős tüzérséggel támogatott, túlerejű ellenség négyszer megújított rohamát 16 órától éjjel 23 óráig, a nehéz, hegyes, erdős terepen győzelmesen visszaverte.[94]

Damjanich ezt a kiváló haditettet hősi példájával alátámasztott vezetése mellett csapatainak forradalmi állhatatosságával, mindhalálig hű kitartásával érhette el.

A 3—5 km-es arcvonalon 9 zászlóalj, 15 lovasszázad, 40 ágyú, mintegy 12.000 ember vezetése az átszegdelt, hegyes, erdős terepen rendkívül nehéz feladatot jelentett, amikor a híradás leggyorsabb eszköze a hírvivő lovas volt, s amikor az arcvonal egyes részei közt még nagy hézagok is tátongtak. Valóban csak kiváló, körültekintő, erélyes vezetés és jól kiképzett, összeszokott, magas erkölcsi és harci értékű csapatok biztosíthatták a sikert.

A csata végső időszakában még egy súlyos, válságos helyzeten lett

[94] *Szeremlei Samu:* Magyarország krónikája 1848—1849-ben, Pest, 1867. II. k. 96—97. o. *Rüstow:* i. m. I. k. 338—347. o. *id. Görgey István:* 1848 és 1849-ből, Budapest, 1888, II k. 107—108. o., *Kočička:* Winter-Campagne, Olmütz, 1850., *Mészáros:* i. m. II: k. 163. o. stb:

úrrá Damjanich vezéri egyénisége. Zászlóaljait a támogatására küldött Mihályi-dandár az erdő homályában ellenségnek vélte és élénk csatártűz közben hátbatámadta, éppen az osztrák Fiedler- és Montenuovo-dandárok rohama alatt. Damjanich azonban erői egy részét nyugodt lélekjelenléttel a háta biztosítására küldte s amíg a tévedés ki nem derült, két irányú arcvonallal küzdött tovább.[95]

Rüstow az esettel kapcsolatban a következő megállapítást tette: „A magyar csapatok néhány hónap alatt sokat nyertek. Most képesek voltak még e zürzavarral is dacolni, mely 1848 decemberben, vagy 1849 januárban teljes fölbomlást okozott volna."[96]

Rüstow, midőn Damjanich csapatait érték szempontjából általánosította a honvédsereg más csapataival, nyilván nem gondolt Jarkovácra.

Damjanich hadművészetében forradalmi elem a tüzérség felhasználása is, — 32 löveg bevetése egy helyen —, amivel sikerült az arcvonal közepén szétzúznia az ellenség ellenlökéseit.

A harc közben végrehajtott átcsoportosítások mutatják, hogy egységeit mindig a helyzet követelményeinek megfelelően használta fel. Hadművészetének jellemvonásai: a harc különböző formáinak — támadás, támadásból visszavonulás, majd védelem — megszervezése és változtatása csata közben.

Harc közben hibákat is követett el Damjanich. Elmulasztotta az Isaszeg elleni támadásnál a harcterület felderítését és jobbszárnyának távolabbi biztosítását. A felderítés megállapította volna a közeledő ellenséges dandárokat, nem került volna sor ebben az időpontban a támadás, s ezután a veszteségteljes visszavonulás végrehajtására, bevárhatta volna az Aulich-hadtest beérkezését, s együttes erővel, a Schlick-dandárok ellen indítandó támadással elsöpörhette volna az ellenséges főerőt.

A felderítés, biztosítás és összeköttetés elhanyagolása általános tünet volt a szabadságharc harcászati és hadműveleti vezetésében, holott rendelkezésre álltak a fölényes számú, kiváló harcértékű huszárezredek.

Damjanich vezetésében a lovasság felhasználásánál is emelhetünk kifogásokat. Szükséges volt a középre, a nagy hézag betöltésére lovasságot tenni, azonban a jobbszárnyon sokkal sikeresebben védekezhetett volna az ellenséges támadás ellen, ha a Schlick-hadtest oldalába vetette volna be lovassága erősebb egységeit.

Damjanich valószínűleg azért nem intézkedett jobban a jobboldala felderítésére és biztosítására, mivel számított a 7. hadtest erélyes lekötő tevékenységére, valamint oda várta a 2. hadtest beérkezését is, miután ilyen értelmű szóbeli parancsot küldött számára. Általában megállapíthatjuk, hogy Damjanichot rendszerint ott érték meglepetések, ahol a szomszédainak kellett volna tevékenykednie.

[95] *Horváth M.:* i. m. II. k. 428. o.
[96] *Rüstow:* i. m. I. k. 315. o.

Damjanich az isaszegi csatában mint hadműveleti vezető is fényesen kitűnt. A 3. hadtest élén, mint egyik alparancsnok indult el, de rövidesen magához ragadta a vezetést és a kezdeményezést, s ő lett a csata igazi vezére. Mutatják ezt a Kóka—Dány közti manőverei, melyekben mind a három hadtesttel operált, mutatja ezt az együttműködés a Klapka hadtesttel Isaszeg első elfoglalásánál, de különösen kiemelkedő az a tette, midőn saját felelősségére parancsot küldött a 2. hadtestnek a jobbszárnyon való bevetésre, ami — végrehajtása esetén — gyors győzelmet eredményezett volna. Felelőssége tudatában és öntevékenyen adta ki írásbeli parancsát is az Aulich-hadtest számára, mely intézkedésével biztosította a győzelmet, a 2. hadtestnek a döntő pillanatban való beérkezését.

Láthatjuk tehát, hogy ellentétben az eddigi állásponttal, — amely szerint Görgey beavatkozása és intézkedései döntötték el az isaszegi csata sorsát — nem Görgey, vagy Bayer intézkedett a 2. hadtest bevetésére, hanem Damjanich, s a győzelmet nem Görgey, a „névleges fővezér", hanem a csata igazi hőse, Damjanich biztosította és vívta ki.

Teljes tárgyilagossággal megállapíthatjuk, hogy *az isaszegi csatában Damjanich volt a legkiemelkedőbb katonai vezető, a legötletesebb taktikus és csapatvezér, a legjobb magasabb parancsnok, ő volt a honvédsereg önálló hadműveleti vezetője, igazi hadvezére,* akinek a hadművészetében találhatjuk meg a forradalmi elemeket.

Damjanich a következő, *váci ütközetben* önálló hadműveleti feladatot oldott meg. A váci ütközet szerves folytatása volt az eddigi hadműveleteknek, s az volt a célja, hogy míg a Pest védelmére visszavonult osztrák főerőket részekkel lekötik, a magyar főerőknek Vácon át utat törnek Komárom felszabadításához.

Damjanichnak itt nyílott alkalma arra, hogy két hadtestnyi erővel, önálló elhatározása alapján, saját tervei szerint oldja meg Vác elfoglalásának feladatát.

Április 9-én a főparancsnokságtól a következő parancsot kapta: „III. hadtest. (Damjanich)

Reggel pont 6 órakor Veresegyházáról Sződön át Vác felé indul, megtámadja, igyekszik az ellenségnek Nógrád felé a visszavonulást lehetetlenné tenni és őt Balassagyarmat felé szorítja. Azután Vácon innen kell táborba szállnia, visszavonulási vonal Veresegyháza és Gödöllő felé. I. hadtest. (Klapka)

½8 órakor Csomádról a III. hadtest számára fent megadott irányban, mint tartalék, utána indul."[97]

97 A hadseregfőparancsnokság No 233. intézkedése 1849. április 10-re, Főhadiszállás, Gödöllő, 1849. ápr. 9. Albrecht őrnagy s. k. aláírásával. Eredeti németnyelvű okmány. Ht. Lt. 1849. ir. 183. (51) sz. csom. 4. fasc. 61: sz:

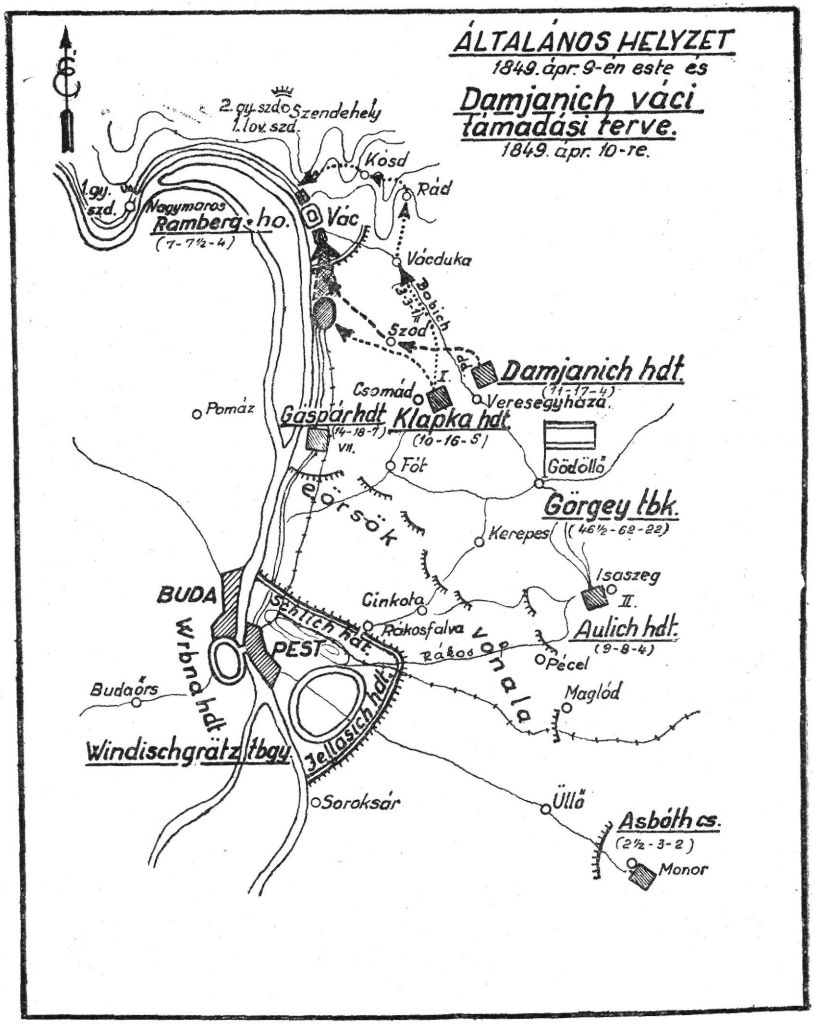
ÁLTALÁNOS HELYZET
1849. ápr. 9-én este és
Damjanich váci
támadási terve.
1849. ápr. 10-re.
2. gy. szd.
1. lov. szd.
Szendehely
Kósd
Rád
1. gy. szd.
Nagymaros
Ramberg ho.
(7-7½-4)
Vác
Vácduka
Szod
Damjanich hdt.
(11-17-4)
Csomád
Verseghyháza
Pomáz
Gáspár hdt
(14-18-7)
VII.
Klapka hdt.
(10-16-5)
Fót
Gödöllő
Görgey tbk.
(46½-62-22)
Kerepes
Isaszeg
II.
Cinkota
Aulich hdt.
(9-8-4)
Rákosfalva
Rákos
Pécel
BUDA
PEST
Budaörs
Maglód
Windischgrätz tbgy.
Soroksár
Üllő
Asbóth cs.
(2½-3-2)
Monor

Ez a fantázia nélküli támadási intézkedés megoldhatatlan feladatot tűzött ki, nem vette számításba a terepet, midőn a Dunára támaszkodó ellenség északkeleti irányba való elszorítását akarta elérni, ahelyett, hogy a két dandárnyi erőnek a két hadtesttel való megsemmisítését és erélyes üldözését tűzte volna ki célul. Ebben az intézkedésben hadvezéri elhatározást nem találhatunk, főleg arra terjedt ki, hogy mikor induljanak a hadtestek, — itt sincs nyoma sem a meglepésre való törekvésnek, — korai éjjeli menet és rajtaütés feltételei biztosításának —; hol szálljanak táborba, ezt a helyet is hátul jelölte ki; mi legyen a visszavonulási vonal. Ebben a döntő időszakban, amikor a legnagyobb erélyre és gyorsaságra lett volna szükség, az eddigi hadműveleti sikerek kihasználására és kifejlesztésére, Görgey, illetőleg Bayer úgy intézkedett, mintha egy nyári nagygyakorlatról lett volna szó, nem pedig a szabadságáért küzdő magyar nép élet-halálharcáról.

Ezzel az intézkedéssel élesen szembeállíthatjuk Damjanich hadvezéri elhatározását, erélyes vezetését, sikeres támadását.

Damjanich az ellenségről annyit tudott, hogy Vácnál két ellenséges dandár áll vele szemben, kb. 30 löveggel. A kapot támadási intézkedés erős balszárnnyal indítandó arctámadást feltételezett volna. Damjanich azonban úgy ítélte meg a helyzetet, hogy feladatát a legnagyobb siker reményében és a legkevesebb saját véráldozattal akkor oldhatja meg, ha az ellenséget bekeríti és megsemmisíti. Arctámadással az ellenség északi — helyesebben nyugati, dunavölgyi — visszavonulásának megakadályozását és erőinek Balassagyarmat felé való elszorítását nem érheti el. Ezért Klapka egy dandárát (Bobich) a Váctól keletre és északra fekvő magaslatokon át az ellenség bekerítésére, visszavonulási útjainak lezárására rendelte, hadtestével pedig arcban megtámadta.

Szolnoknál kétoldali átkarolást hajtott végre, itt pedig már az ellenség teljes bekerítésére, megsemmisítésére törekedett. Ez hadvezéri képességeinek újabb vonását, fejlődését mutatja. Szolnoknál is túlerejű ellenség beavatkozásával kellett számolnia, itt pedig támadó csapatai mögött az egész osztrák főerő állott, melynek erélyes támadása esetén két tűz közé kerülhetett, s a magyar fősereg is végzetes helyzetbe sodródhatott volna. Ezt a körülményt mérlegelve, Damjanich úgy határozott, hogy arctámadó csoportja mögött erős tartalékot képez, Klapka hadtestének túlnyomó részéből, s bekerítésre csak egy dandárt különít ki. Ezt az elhatározását a különben igen jó harcászati érzékkel rendelkező és képzett Klapka ellenvetései ellenére is keresztülvitte. Klapka erről így írt:

„... Azt akartam, hogy hadtestemmel Dukán és Kósdon át az ellenség baloldalába török, Duka előtt azonban azt az utasítást kaptam, hogy Damjanich tábornok úr egész erőmmel engem az ő hadteste mögé küld,

ezért csak a Bobich dandárt meneteltettem Dukán át az ellenség oldalába és hadtestem többi részével a tartalékot képeztem."[98]

Damjanich ezzel a csoportosítással kiváló éleslátásáról tett tanuságot.

Helyes volt az az elhatározása is, hogy amikor a bekerítő csoport beavatkozása egyre késett, s észrevette, hogy az ellenség — helyzetét felismerve — megkezdte visszavonulását, azonnal megindította arccsoportjának támadását. Ezzel megakadályozta, hogy az ellenség kivonhassa erőit csapása alól, de egyben annak a követelménynek is megfelelt, hogy minél előbb utat nyisson nyugat felé.

Ez az elhatározás volt — kiváló helyzetmérlegelése, jó terve, célszerű erőcsoportosítása mellett — Damjanich hadvezéri megnyilatkozásának másik kiemelkedő része a váci ütközetben. Rugalmas vezetését bizonyítja, hogy nem ragaszkodott eredeti tervéhez, amikor az már veszélyeztette a sikert, hanem a helyzetnek megfelelően, azonnal új elhatározásra jutott és azt rögtön keresztül is vitte.

A hős 3. és 9. honvédzászlóalj rohama a Gombás-patak hídjánál elsöpörte az ellenséget, s kiverte Vácról is, ami már szinte természetesnek mondható ezekről a kiváló csapatokról. Hangsúlyoznunk kell, hogy a parancsnok helyes elhatározását csak ilyen szellemű egységek valósíthatják meg. Ezeket a csapatokat Damjanich nevelte naggyá.

Harcjelentésében ilyen szerény szavakkal írta le a harc lefolyását: „Az ellenség (2 dandár, 30 löveggel és 1 röppentyű üteggel) a város előtt a kitűnő állást elfoglalta és teljes erővel állta a támadást, tüzérségünk és rohamoszlopaink erőszakolt előrehatolása folytán azonban nagyon hamar kivettetett minden állásából és még a Dunaparton, a támadó oszlopokra szórt heves röppentyűtűz sem tudta azok előrehatolását megakasztani. A rohamoszlopok előretörtek és az ellenség a főutcában vívott heves harc után futva hagyta el a várost."[99]

Vácnál is bekövetkezett az, ami Szolnoknál történt, hogy az együttműködő egység nem hajtotta végre a kellő időben, s összhangban feladatát, s emiatt az ellenséget nem lehetett teljesen megsemmisíteni. A 3. hadtest azonban kemény utcai harc után, így is súlyos veszteségeket okozott az ellenségnek, feladatát teljesítette, megnyitotta az utat Komárom felé.

Az ellenség, a Vác mögött lévő magaslatokon felvonult lövegei védelme alatt, ismételten ellenállást kísérelt meg, azonban északi irányban megkerülve és baloldalában megtámadva három állásából is kiver-

98 Az 1. hadtest 473. sz. jelentése a hadseregfőparancsnokságnak, Oroszi, 1849. ápr. 12. Klapka tábornok s. k. aláírásával. Eredeti németnyelvű okmány. Ht Lt. 1849. ir. 183 (116) sz. csom. 4. fasc. 65. sz.

99 Damjanich tábornok hadtestének harcjelentése Vác elfoglalásáról 28/H számhoz, kelt nélkül, Damjanich s. k. aláírásával, hadrend melléklettel. Eredeti németnyelvű okmány. Ht. Lt. 1849. ir. 183. (116) sz. csom. 4. fasc. 64. a. sz.

ték, s maradék erői Verőce felé visszavonultak. Az előbb idézett jelentés az üldözésről a következőket írta:

„A terep kedvezőtlensége... a beállott rossz időjárás és ezáltal a csapatoknál beállott kifáradás az ellenségnek csak gyenge üldözését engedték meg."

A győzelemben a hős csapatok élén kiválóan működtek Damjanich munkatársai, alparancsnokai, mint Horváth Mihály megörökítette:

„Hadaink vezényletében... kiváltképpen a nemrégen tábornokká kinevezett Nagy-Sándor, Vysoczki, Knézics, Kiss Pál és Leiningen ezredesek, Czillich és Kökényessy alezredesek tüntették ki magukat. De mind ezek felett méltán dicsőittetett Földváry Károly alezredes, ki e nap hőse vala s vitézségével elhatározá az ütközetet. A derék alezredest a tisztikar ezóta a ‚legvitézebb magyar harczfinak' czímezé. A tábornok őt a másodrendű érdemjellel kívánta feldíszíttetni."[100]

Damjanich hadművészetében a váci ütközetnél is kiemelkedő jelenség volt a tüzérség együttes alkalmazása, amiből látható, hogy Damjanich felismerte és tudatosan alkalmazta a tüzérség helyes felhasználásának ezt a forradalmi elvét. A mintegy négyórás tüzérségi tűzharcban, a támadás bevezetésénél, a hadtest egész tüzérsége résztvett. Damjanich magára akarta vonni s fel akarta fejlődtetni az ellenséget, hogy ezalatt a bekerítő csoport lezárhassa a visszavonulási utakat.

A lovasságot tartalékban tartotta, s csak az utóvédállások ellen vetette be, Vác elfoglalása után. A sikert itt sem követte az erélyes üldözés, ami megsemmisítő eredményt hozhatott volna. A lovasság helyes és eredményes alkalmazására kedvező lehetőség lett volna, ha a bekerítő csoportba nagyobb számú lovasságot osztott volna be. A bekerítő csoport összeállítása elvileg helyes volt, vegyes fegyvernemekből állott. Elkésének oka abban rejlett, ami Damjanich törzsének hibája volt, hogy a menetidő kiszámításánál nem vették eléggé tekintetbe az ismeretlen, hegyes terepet, a rossz időjárási- és útviszonyokat, s erre a fontos feladatra nem a legjobb csapatokat használták fel. Ha nagyobb számú lovasságot vetettek volna be, szekéren szállított gyalogsággal, lovastüzérséggel, megbízható helyiismeretű vezetőkkel, s korábban indították volna el őket, a teljes siker nem maradt volna el. Lgy alkalmazták gyalogságukat a Délvidéken a szerb felkelők is, s így lepte meg Damjanich is Lagerdorfnál az ellenséget.

A váci győzelem nagy jelentőségű volt. A honvédsereg egy része, alig

[100] *Horváth M.*: i. m. II. k. 437. o. A Gombás patak hídjánál, a pusztító tűz elől a lengyel légió súlyos veszteségek közben visszahőkölt. Földváry alezredes erre megragadta a lengyelek zászlaját, elkiáltotta magát: „Utánam, fiúk, hiszen a miénk ez a haza!" Haláltmegvetően tört utána a 3. zászlóalj. Kilőtték Földváry alól a lovat, erre másik lóra ült, s tovább vezette a rohamot. Ezt is kilőtték alóla, akkor gyalog vezette tovább, diadalra a hősöket. Hegyesi: i. m. 154—157. old.

20 kilométerre az osztrák főerők oldalától, megverte és visszavonulásra kényszerítette a jól védhető állásban lévő, erős tüzérséggel rendelkező osztrák sorhadosztályt. Mintegy 150 halott és sebesült saját veszteséggel szemben az ellenség 1 tábornokot, több tisztet, 343 halottat és sebesültet veszített, számos fogoly mellett, kiknek nagyrésze beállott a lengyel légióba. Zsákmány: 3 ágyú, 1 teljes hadihídoszlop, számos hadieszköz, fegyver, 1 többezer mérő gabonahajó gabonával.[101] A győzelem legfőbb jelentőségét az adta meg, hogy Vác elfoglalásával a nyugat felé vezető út kulcspontja került magyar kézre, megnyílt az út a további hadműveletekhez, olyan kedvező manőverezési lehetőség feltételeit biztosította, ami a további sikeres harcok hatásával együtt az ország kiürítésére kényszerítette az osztrák főerőket. A váci győzelem egyik közvetlen következménye volt Windischgrätz osztrák főparancsnok leváltása is, ami éppen a hadműveletek döntő időszakában egyidőre zavart okozott az osztrák erők vezetésében.

Április 19-én, a *nagysallói csatában* újból Damjanich volt a harcoló magyar főerők önálló és valóságos parancsnoka és vezetője. Görgey a csata színhelyétől távol, légvonalban kb. 14 km-re, Léván tartózkodott és a csata menetébe egyáltalán nem avatkozott bele. Damjanich nem volt megbízva a főerők vezetésével, azonban magához ragadta a kezdeményezést, s a többi hadtestparancsnokok alávetették magukat vezérlő akaratának.

A főparancsnokság tevékenysége kimerült abban, hogy a megáradt Garamon való átkelést sürgette, s menetintézkedéseket adott ki április 18-ra [102] és 20-ra.[103] Ugyanakkor a felderítésre mit sem tett, s csapatait vaktában indította Komárom felé, anélkül, hogy az ellenség helyzetéről bármi biztosat tudott volna.

A magyar főerők célja: a körülzárt Komárom várának felszabadítása volt. Az 1. és 3. hadtest ápr. 18-án Garamlök, Alsópél, Derezslény vonalát érte el, a 7. hadtest még a Garam keleti partján, Zsemlér, Szt. György körletében, Kmety hadosztálya Vácnál volt, a 2. hadtest pedig Pest előtt kötötte le az osztrák főerőket.

Az osztrák főerők még — a 2. vázlat szerinti helyzetben — Pest-Budán voltak, az új főparancsnok, Welden főhadiszállása Esztergomban. A császári udvar a félelmes magyar előretörés hírére, Welden segélysürgetéseire a német örökös tartományokban összeszedett minden nélkülözhető erőt és abból egy újabb, 4. hadtestet állított össze, s küldött a Duna balpartján előre, azzal az utasítással, hogy Komárom felmentését

101 *Horváth M.*: i. m. II. k. 435—437. o.

102 Hadseregfőparancsnokság menetintézkedése ápr. 18-ra, kelt és aláírás nélkül, No 68. H. Ht Lt. 1849. ir. 183. (13) sz. csom. 4. fasc. 132. sz.

103 Hadseregfőparancsnokság 326. sz. menetintézkedése, Főhadiszállás, Léva, 1849. ápr. 18. Görgey s. k. aláírásával. Ht. Lt. 1849. ir. 185. (51.) sz. csom. 4. fasc. 148. sz.

akadályozza meg.[104] A hadtest vezetését ápr. 17-én Wohlgemuth tábornok vette át, aki az olasz-osztrák háborúban Custozzánál kitünt az osztrák vezérek közül. Ez a hadtest 3 dandárból állott, nagyrészt jól képzett osztrák gránátosokból, válogatott sorkatonákból. Hozzá csatlakoztak a komáromi ostromló sereg egyes részei, Jablonowszky Vácról előzött hadosztályának zöme, még 18-án este. 19-én pedig még 3 osztrák dandár érkezett be Esztergom felől, a csata közben. Az ellenség egészben véve 24—26.000 embert számlált, amivel szemben a magyar 1. és 3. hadtest mindössze 18.000 főt tett ki, a 7. hadtest még a Garam tulsó partján állt.[105]

Damjanich azonban felderítése alapján ápr. 18-án csak annyit tudott, hogy két ellenséges dandár van útban, az egyik a Garam mentén Zseliz felé, a másik Ágóra, részeivel elérte Nagysallót, másnapi menetcélját.[106] Wysoczki, a kiváló lengyel szabadságharcos azonnal félszázad huszárt küldött felderítésre Nagysallóra.

Damjanich a hírek alapján azonnal megítélte a helyzetet, s elhatározását az alábbiak szerint jelentette, amiből tevékeny, mindig segíteni kész magatartását láthatjuk:

„... Ennek az előnyomulásnak nem lehet más célja, mint hogy Gáspár tábornok hadtestének átkelését Veszelénél akadályozza.

Ennélfogva a Czillich dandárnak Bajkán és a Leiningen-, valamint a Kökényessy-dandárnak Alsó- és Felső-Váradon parancsot adtam, hogy ha Gáspár tábornok hadteste szétbontakozás közben megtámadtatnék, az ő támogatására haladéktalanul nyomuljanak előre és az ellenség szándékát hiúsítsák meg.

Ha az ellenség nem nyomul előre, és nem támad, akkor a menetintézkedésben elrendeltek szerint Nagysalló felé fogunk elvonulni."[107]

Április 19-én reggel 8 órakor újból jelentette a helyzetet és tett intézkedéseit, melyekből kitűnik, hogy 3 ellenséges zászlóalj, 2 osztály lovasság és 1 üteg érkezett Nagysallóba, s ott fosztogatni kezdett. Damjanich erélyes intézkedésével elrendelte, hogy a Czillich és Leiningen dandár, tartalékban a Kökényessy dandár „üssön rajta a csőcseléken és verje szét" — előreláthatóan és minden eshetőségre készen többi erőit

104 *Horváth M.:* i. m. II. k. 434. és 441. o.

105 *Klapka:* i. m. 249. o. *Horváth M.:* i. m. II. k. 450. o. az ellenséget 20—22.000 főre teszi, az 1.,3. és 7. hadtestet a távollévő Kmetyvel együtt 30.000-re, ha levonjuk a csatából távolmaradt 7. hdt-beli erőket, Klapka létszámadata elfogadható.

106 1. hadosztályparancsnok jelentése Damjanichnak, Bajka, 1849. ápr. 18. Wysoczki ezredes s. k. aláírásával. Eredeti németnyelvű okmány. Ht. Lt. 1849. ir. 183. (13.) sz. csom. 4. fasc. 138. sz.

107 Damjanich 3. hadtestének jelentése a hadseregfőparancsnokságnak, Nagykálna, 1849. ápr. 19. reggel 2 órakor. Damjanich tábornok parancsára: Benkő vk. százados (Knézich 1. dd. vk. tisztje) s. k. aláírásával. Eredeti németnyelvű okmány. Ht. Lt. 1849. ir. 183. (116) sz. csom. 4. fasc. 138. sz.

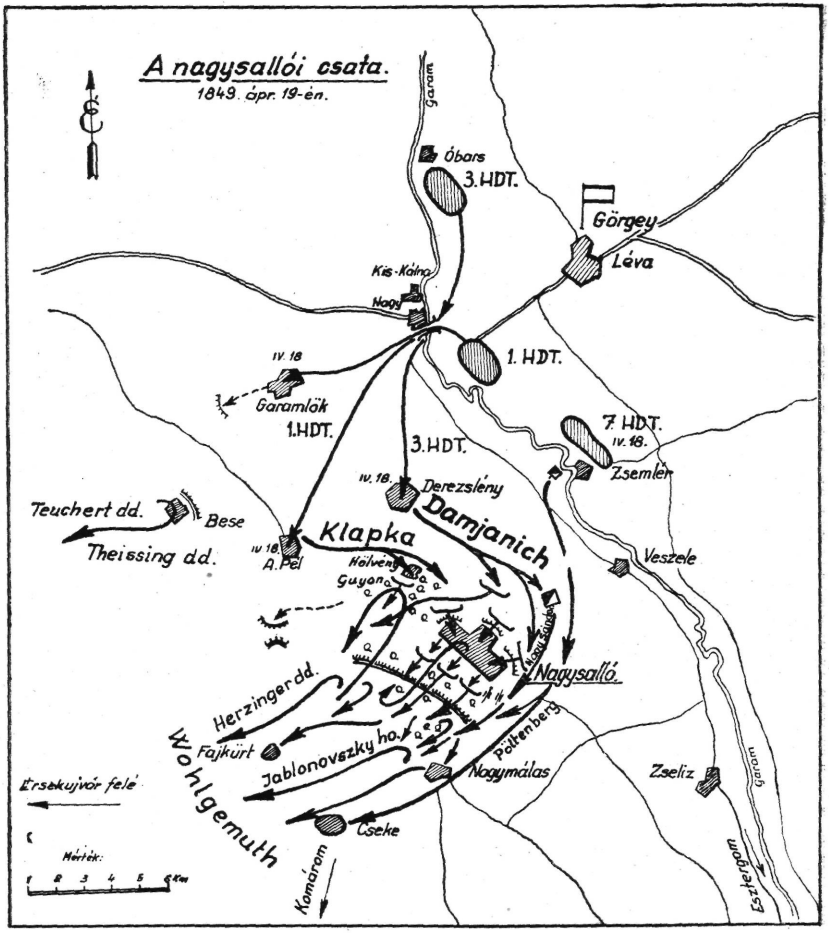
A nagysallói csata.
1849. ápr. 19-én.
Óbars
3. HDT.
Görgey
Léva
Kis-Kálna
Nagy
IV. 18
Garamlök
1. HDT.
1. HDT.
7. HDT.
IV. 18.
Zsemlér
3. HDT.
IV. 18.
Derezsleny
Damjanich
Teuchert dd.
Bese
Klapka
Theissing dd.
IV. 18.
A. Pel
Veszele
Guyon
Nagysalló
Herzinger dd.
Fajkürt
Jablonovszky ho.
Wohlgemuth
Nagymálas
Zseliz
Ersekujvár felé
Cseke
Komárom
Esztergom
Mérték:
1 2 3 4 5 6 km

készenlétben tartotta, „hogyha ez csak egy nagyobb ellenséges erő leplezésére szolgál."[108]

A nagysallói csata igen változatos harccselekményekből állott. Damjanich összevont erőivel, teljes együttműködésben Klapka hadtestével, majd a csata második felében a Gáspár-hadtest részeivel, egyenként verte meg a részenként bevetett osztrák erőket, s zúzta szét a „custozzai hős"-nek nevezett Wohlgemuth osztrák császári tábornok minden tervét, egész hadtestét.

A csatát Klapka tábornok kezdte meg hadtestével, a Hölvény és Kissalló előtti magaslaton előnyös állásban felvonult ellenséges dandárok balszárnya ellen. Ehhez csatlakozott a 3. hadtestnek előbb a tüzérsége, majd a gyalogsága, a Czillich- és Leiningen-dandár, balról a Wysoczki-hadosztály. Megrohamozták Nagysalló községet és szuronyrohammal, kemény harc után elfoglalták. Nagy-Sándor lovasdandára pedig az ellenség balszárnya mögött elhelyezett tüzérséget oldalbatámadta és visszavonulásra kényszerítette Málas felé. Három erős dandárt és négy üteget vertek itt vissza, mely a községtől délnyugatra lévő magaslatokon azonban újból megkapaszkodott.

Az ellenség a közben beérkező új három dandárral megerősödve, arcvonalát megszilárdította, sőt balszárnya Klapka hadtestének jobbszárnyát átkarolta és visszavetette. Damjanich erre két dandár megerősítést küldött Klapka fenyegetett jobbszárnya támogatására (Kökényessy és Kiss Pál dd.), balszárnyát erélyes támadásra előrevetette s a közép lendületes támadásával két részre vágta az ellenség erőit. Most a harmadik hadtest kiváló csapataival, lovasságával, a felkérésére beérkező Gáspár hadtest egyes gyalogos és főleg lovas részeivel teljesen megrendítette az ellenség szétszabdalt csapatait, s azokat délnyugati irányban üldözte, a megálló részeket levágta, vagy bekerítette és elfogta.

A harc késő estig folyt. A lendületes támadás és erélyes üldözés alatt az ellenség súlyos veszteségeket szenvedett és részeire bomlott szét. Damjanich jelentése szerint: „Az ellenség a csata végeztével általában mindenütt rendetlenségben menekült és a teljes megsemmisüléstől való megmenekedését csak a kedvező, őt mindenütt védő terepnek köszönhette.

Balszárnya Vezekényen és Fajkürtön át futott, hadközepét és jobbszárnyát a Nagy-Sándor tábornok úr vezette lovasság Nagymálason és Csekén át üldözte. A leszálló éj vetett véget a további üldözésnek. A mi veszteségünk nem volt jelentékeny. Az ellenség általában sokszáz halottat és több mint 1000 foglyot vesztett, közte számos tisztet..."[109]

[108] Damjanich sajátkezűleg írt jelentése a hadseregfőparancsnokságnak, Nagykálna, 1849. ápr. 19. d. e. 8 órakor, s. k. aláírásával. Eredeti németnyelvű okmány. Ht. Lt. 1849. ir. 183. (116.) sz. csom. 4. fasc. 139. sz.

[109] Damjanich tábornok 77. H. sz. Harcjelentése, Komárom, 1849. ápr. 22. Damjanich s. k. aláírásával. Eredeti németnyelvű okmány. Ht. Lt. 1849. ir. 183. (116.) sz. csom. 4. fasc. 142. sz.

Az ellenség vesztesége igen jelentős volt. Más források szerint 2000 halott és sebesült, 2000-nél több fogoly, 4 ágyú, 22 lő- és szertárkocsi, sok ló és fegyver volt az eredmény,[110] ami 18—20 százalékos embervesztességet jelent.

A nagysallói csata egyike volt a szabadságharc legeredményesebb és legvéresebb csatáinak, melyben Damjanich hadvezéri képességei teljes mértékben kibontakoztak. Görgey itt már meg sem jelent, mindent rábízott hadtestparancsnokaira, s így Damjanich saját elhatározásából maga vezette a csatát, a legteljesebb együttműködésben a többi hadtestekkel.

A Damjanich főirányítása — Klapka, Wysoczki, Pöltenberg, Nagy-Sándor, Guyon és a többi hős alparancsnok — által vezetett dicső honvédsereg fényes győzelmével szabaddá tette az utat Komárom ostromlott várának felszabadításához.

A nagysallói csatában a honvéd főserég hadműveleti meglepetést okozott az ellenségnek. Damjanich erélyes és ötletes hadvezetésével felvonulás közben ütött rajta az egyes ellenséges erőkön, még azok egyesülése előtt. Meghiúsította szétbontakozásukat és együttműködésüket szétzúzta. A fegyvernemek kiváló, sajátosságuknak megfelelő, újszerű felhasználásával, a magasabb egységek összműködésének példás megszervezésével, a harc dinamikájában hozott céltudatos és eredményre vezető intézkedéseivel hadvezéri képességeinek kiváló példáját adta.

A honvédsereg a tavaszi hadjárat sikeres manőverével és az ellenségnek okozott, élőerőben, anyagban és erkölcsiekben megmutatkozó veszteségekkel oly súlyos helyzetbe hozta az osztrák főerőket, hogy azoknak sietve ki kellett üríteniök az ország területét, hacsak nem akartak teljesen megsemmisülni.

A nagysallói győzelem hadműveleti, sőt kihatásaiban hadászati jelentőségű volt. Lehetőség nyílt arra, hogy a visszavonulásra kényszerített ellenséges főerőket, oldalba és hátba támadva, megsemmisítsék. Sőt Ausztriába törve, eldöntsék a háború sorsát, a forradalmat nyugat felé kiterjesztve, az egész emberi haladás sorsára befolyást gyakoroló eseményeket idézzenek elő. Már a váci győzelem után nagy lelkesedés és izgalom keletkezett Bécs forradalmi népében, mely „...alig titkolta örömét a magyar seregek győzedelme fölött, ettől várván Ausztria részére is szabadulást az alkotmány álczája alá rejtett abszolutizmustól"[111] — írta Horváth Mihály.

Ebben az időpontban az osztrák hadsereg teljes megverésére megvolt minden reális alap és lehetőség. Az osztrák hadsereg a nagy veszteségek mellett nagyfokú lőszerhiányban is szenvedett. A császári hadvezetés a 4. hadtest felállításával és bevetésével a rendelkezésére álló utolsó

110 *Horváth M.:* i. m. II. k. 453. o.
111 Horváth M.: i. m. II. k. 439—440 o.

tartalékát dobta be a küzdelembe. Az osztrák hadsereg erkölcsi ereje is úgy megtört, hogy mint Welden főparancsnok Radetzkyhez írt levelei bizonyítják, egy magyar támadás katasztrófába sodorta volna a császári Ausztriát.

Damjanich a nagysallói csata után is élénk figyelemmel kísérte a hadieseményeket, készen arra, hogy erélyes akcióval támogasson minden, az ellenség megsemmisítésére, vagy gyöngítésére irányuló műveletet. A Komáromba való menet közben, ápr. 21-én Nagy-Sándor tábornok vezetése alatt 4 osztály lovasságot küldött egy lovasüteggel előre Komáromba, annak a hírére, hogy a várőrség kitörést kísérel meg.[112]

Damjanich Nagysalló után, ápr. 26-án résztvett a *Komárom* Dunajobbparti ostromzárának szétzúzására irányuló nagyszabású kitörésben. A hadművelet legdöntőbb részében, az éjjeli átkelés után történő rajtaütésben a 3. hadtest legjobb csapatai vettek részt. Damjanich erről így írt: „Már 25-én este elrendeltetett a hadtest Knézich hadosztályának, hogy a Dunán átkelve éjjeli rajtaütést intézzen az ellenséges ostromzárak és ütegek ellen, mely 6 db huszonnégyfontos ostromlöveg és jelentékeny lőszer zsákmányolásával, továbbá néhányszáz főnyi ellenség foglyul ejtésével tökéletesen sikerült is.

... A csapatok magatartása ennek az ütközetnek a során is kiváló volt, különösen a tüzérséget kell dicsérőleg kiemelnem, ezen a napon mindenképpen ragyogóan cselekedett."[113]

Damjanichnak a 26-i harcban kifejtett tevékenységéből főleg három jellemző mozzanatot emelhetünk ki:

— Felismerte, hogy a kitörés csak akkor lehet eredményes, ha egy ponton, nagy erők összevonásával indítják meg a támadást az ostromzár áttörésére, s ehhez ő valóban összevont a középre minden erőt, amit csak lehetett, a saját dandárain kívül még az 1. hadtest csapataiból is sokat.

— A támadást az arcvonal közepén, Schlick ellen, határozottan és erélyesen indította meg, bár a szárnyak gyengesége miatt nem fejthette ki szokásos támadási lendületét.

— Az ellenség ellenlökésének elhárításánál szilárd állhatatossággal állt ellen az elért terepszakaszon, s azt végig kézben tartotta.

Komárom felszabadításával az 1849-es dicsőséges tavaszi hadjárat befejeződött. Ezt a történelmi eseményt a következő szavakkal jelentette a főparancsnokság Kossuth Lajos kormányzónak:

„Damjanich és Klapka hadtestei a megszállva tartott Komárom felszabadítását ma végképp befejezték; a Duna jobb partján lévő ütegeket

[112] Damjanich jelentése a hadseregfőparancsnokságnak, Szentpéter, 1849. ápr. 21. Damjanich s. k. aláírásával. Eredeti németnyelvű okmány Ht. Lt. 1849. ir. 183. (116.) sz. csom. 4. fasc. 174. sz.

[113] Damjanich 3. hadtestének 132. sz. Harcjelentése, Komárom, 1849. ápr. 28. Damjanich s. k. aláírásával. Ht. Lt 1849. ir. 183. (116.) sz. csom. 4. fasc. 212. sz.

rohammal bevették és ez alkalommal 6 huszonnégyfontos ágyút és 2 tarackot elfogtak, továbbá 600 foglyot tettek, köztük a Deutschmeister gyalogságnak egész gránátos osztálya tisztestül.

A fősereg a Duna jobb partján áll; — az osztrák sereg visszavonul, a mennyire kivehető, Győr felé.

Tegnap seregeink Pestre bevonultak."[114]

Damjanich katonai ténykedéseit Komáromnál egyidőre befejezte. Ápr. 28-án végzetes baleset áldozata lett. Lábát bokában eltörte, s többé meg sem gyógyult.

Damjanichot, hős csapatai élén, csak egy cél vezette:

„Lelkemben egy gondolat nőtt nagyra: hazánk megszabadítása. Fogjunk tehát testvérileg kezet, és amennyit emberek bírnak, emberek végre is hajtandják" — írta az ekkor még hasonló gondolkodásúnak vélt Görgeynek, a szolnoki győzelem utáni napokban.[115]

A tavaszi hadjárat vége felé azonban, amikor nyilvánvaló lett Görgey igazi szándéka, önző, egyéni célokat követő eljárása, hazafiatlan magatartása, amikor megismerte a Görgey körében dívó szokásokat, a Kossuthtal és a forradalom vezetőivel szemben megnyilvánuló ellenséges hangulatot, hadtestének a harcból való állandó kivonását, erősen kételkedni kezdett Görgey hazafiasságában, amit ki is fejezett. Midőn Komáromban betegen feküdt, elutazása előtt barátai elbúcsúztak tőle, egyedül Görgey nem jött el, kimentette magát, Damjanich a mentegetőzésre megszokott őszinteségével így válaszolt:

„Nem kívánom én, hogy eljöjjön. Azt sem kívánom, hogy velem rokonszenvezzen, vagy nézetemet egészben ossza, én is ember vagyok, mint a többi, de annyit mondjon meg neki nevemben, hogy az ügyet szeresse, melyért mindnyájan egy zászló alatt küzdünk, melynek érdekei sokkal szentebbek, semhogy azokat egyéni érdekünk, vagy netalán ellenszenvünknek föláldozhatnánk."[116]

Amikor, a győzelmes tavaszi hadjárat befejeztével, a vert osztrák sereg Bécs felé menekült, s Görgey az üldözés helyett Budának fordította a magyar seregeket, Damjanich már törött lábbal feküdt a betegágyban. Május 15-én meglátogatta Puky kormánybiztos, aki már jóval előbb — Kossuthhoz tett felterjesztésében — árulási szándékkal vádolta Görgeyt.[117] Beszélgetés közben Damjanich is osztotta nézeteit Görgeyről, s keserűen mondotta, hogyha nem lenne beteg, fellépne vele szemben. Horváth Mihály így írta le ezt a jelenetet:

[114] A magyar hadsereg főparancsnoka No 397., No 56., No 29. H. sz. jelentése Kossuth Lajos Kormányzónak, Főhadiszállás, Komárom, 1849. ápr. 26. Görgey távollétében: Molnár alezredes, fővezér karsegéd s. k. aláírásával. Eredeti magyarnyelvű okmány. Ht. Lt. 1849. ir. 183. (116.) sz. csom. 4. fasc. 210. sz.

[115] Damjanich levele Görgeyhez, Szolnok, 1849. márc. 7. Gelich: R.: i. m. II. k. 486. o.

[116] Vadnay Károly: Nagy képes naptár 1862. Budapest, 73. o.

[117] Horváth M.: i. m. II. k. 461—462. o.

„...Érzi maga a hős tábornok is, mennyire közös a haza sorsa az övével... Görgeyről folyván a szó, mondá: ‚meglássa, barátom, ezen ember elárulja még hazánkat'; s könnybe lábadt szemekkel lábára mutatva kiálta fel: ‚Hej, csak e láb ne tört volna el!"[118]

Ő lett volna az egyetlen a honvédsereg tábornokai közül, aki hazaszeretete mellett erélyével és erkölcsi bátorságával ellensúlyozhatta volna Görgey bűnös tevékenységét — állapította meg Horváth Mihály — (fent idézett helyen) a forradalom felbomló időszakában.

Életrajzírója, Damjanich özvegyének levele alapján, azt állítja, hogy Aradon, a világosi fegyverletétel előtt el akarta fogatni Görgeyt. Hivatta, hogy keresse fel, de erre nem került sor, Görgey visszautasította a hívást.[119]

A forradalom néhány személyiségével történt nézeteltéréséből a burzsoá történetírók azt a következtetést vonták le, hogy Damjanich összeférhetetlen egyéniség volt, aki gyakran összekülönbözött az emberekkel. Ha alaposan megvizsgáljuk azonban a nézeteltérések okait és körülményeit, rájövünk arra, hogy az esetek legnagyobb részében Damjanichnak volt teljesen igaza, s azok soha nem az ő egyéni céljaiból kifolyólag keletkeztek. Damjanich a szabadságharc érdekeit sértő, vagy veszélyeztető mulasztások, hibák miatt vonta felelősségre azok elkövetőit. Szeme előtt csak a forradalom érdeke lebegett, s ha hibát észlelt, igyekezett azt forradalmi módon kiküszöbölni. Nézeteltéréseinek forrása tehát, ha közben hibákat követett is el, a legönzetlenebb haza- és szabadságszeretet volt. Az összetűzéseknél Damjanichot szangvinikus, könnyen indulatba jövő természete, forradalmi jelleme kemény és néha nyers megnyilatkozásokra ragadta. Forradalmi háborús időszakban azonban rendszerint nincs idő, vagy lehetőség a szavak megválogatására. S indító okainak tisztasága ad magyarázatot erélyes fellépéseinek.

Damjanich akkor esett ki a harcból, amikor határozott, hűséges, kipróbált, forradalmi egyéniségére a hazának legnagyobb szüksége lett volna, s amikor hadvezéri tehetségével az egész forradalom sorsát elhatározó katonai helyzetben döntő befolyást gyakorolhatott volna az események menetére. A Főhadiszállás jelentése így írt balesetéről: „...A hadseregnek minden embere fájdalmasan érzi e nagy veszteséget és úgy hiszem, azt honunk minden hű fia hasonlóan érzendi, mert pótol-

118 Horváth M.: i. m. II. k. 502. o.

119 özv. Damjanichné levele Hamvay Ödönhöz, 1903. dec. 18. Közli: Hamvay Ö.: Damjanich levele nejéhez, 92. o. A levél így írja le az esetet: „Görgey a fegyverletételi nap előtt felkereste őt... Férjem csendes volt, délután egy tisztet a városba küldött és kérette Görgeyt, hogy csak 5 percre jöjjön a várba. A tiszt visszajött azon válasszal, hogy már lehetetlen, mert már kocsira szállt Világosra. Férjem indulatosan felkiáltott, talán megérezte, hogy a várat el nem hagyná!"

hatatlan." Kossuth a jelentéshez többek közt a következő megjegyzést fűzte: „... e baleset országos csapás."[120]

Damjanich mint az aradi vár parancsnoka.

Damjanichot ezidőben meggyógyítani nem tudták, azonban midőn állapotában némi javulás állott be, törött lábbal is további katonai szolgálatot vállalt a szabadságharc érdekében. 1849 júl. 10-én átvette Arad várának parancsnokságát.

Ebben a minőségében is mindent megtett, hogy a várat komoly védelem kifejtésére alkalmas állapotba hozza. Kijavíttatta a hosszas ostrom által megrongált bástyákat, földtöltéseket; a fegyverzetet, lövegeket működőképessé tétette, a 3800 főnyi őrség kiképzéséről intézkedett, a raktárakat bőven ellátta lőszerrel, élelemmel. Érezte, hogy még nagy feladatok várnak az ország védelmének erre a fontos pontjára.

Arad várának parancsnokaként azonban már nem tudott beavatkozni a rohamosan gördülő, végzetes események menetébe. A temesvári csatavesztés után Schlick csapatai aug. 12-én elértek a vár falaihoz és megadásra szólították fel Damjanichot.

A betegágyhoz kötött vezér határozott és hajthatatlan szilárdságú, forradalmi egyéniségét nem tudta érvényesíteni. Hűséges, vitéz csapatai távol voltak, a vár tisztjeinek haditanácsa pedig, erélyes tiltakozása ellenére, elhatározta a vár átadását a cári csapatoknak. Az osztrákok előtt ők sem akarták letenni a fegyvert. A világosi fegyverletétel napján érkeztek a haditanács küldöttei a cári főparancsnoksághoz, s felajánlották, hogy feladják a várat. Buturlin cári tábornok folytatott azután tárgyalást Aradon, miközben Damjanich megpróbált csapatainak szabad elvonulást biztosítani, azonban csak szóbeli ígéreteket kapott. 1849 aug. 17-én cári csapatok szállták meg a várat, ígéretüket azonban megszegték, s Damjanichot, a tisztekkel és harcosokkal együtt kiadták az osztrákoknak.

Az ellenforradalmi düh 1849 október 6-án 12 tábornoktársával együtt kivégeztette Aradon a nagy magyar hadvezért, a szabadság igaz bajnokát.

A vérbíróság előtt Damjanich éppen olyan keményen és öntudatosan állott, mint győzelmes csatáiban seregei élén. A tizenhárom aradi vértanu tábornok között Damjanich volt az egyik legöntudatosabb, forradalmi kiállású egyéniség, aki vállalta a sors által rászabott megpróbáltatást és bátran szállott szembe kínzóival. Nagy lelke egy pillanatig sem tört össze a halálfélelem súlya alatt, élete utolsó óráiban is azokra gondolt,

[120] Közlöny, 1849. május 5-i sz.

akiket legjobban szeretett.[121] Felesége és a haza nevével az ajkán adta ki utolsó leheletét.

Damjanich hadvezéri képességei, hadművészete.

Katonai ténykedéseit nyomon követve világosan láthatjuk és megállapíthatjuk, hogy Damjanich kiváló képességű, tehetséges hadvezér volt, aki sikereit az átlagon messze felülemelkedő katonai szervező és vezető képességével, forradalmi hadművészet alkalmazásával érte el.

Hadvezéri képességeinek és ténykedéseinek megítélésénél feltétlenül figyelembe kell vennünk a fősereg tavaszi ellentámadása legfelsőbb vezetésének kérdését, amelynél eldönthetjük, hogy csupán alparancsnok volt-e Damjanich, vagy kitűnt mint hadvezér is.

A tavaszi hadjáratban a vezetés, a hadműveletek elemei megvoltak. Főparancsnokság, főparancsnok, magasabb egységek parancsnokságai, parancsnokai, egységei, csapatok, ellátási, utánpótlási szervek, fegyverzet, löveganyag, lőszer — általában biztosítva voltak. A főparancsnokság és az ideiglenes főparancsnok Görgey, teljesítették-e azonban feladatukat, irányították-e a csapatokat, vezették-e a hadműveleteket és harcokat a megfelelő módon? — Ez a kérdés.

A tavaszi hadjárat előbbi ismertetése nyomán határozottan megállapíthatjuk, hogy Görgey fővezéri szerepét nem töltötte be, a harcokat és hadműveleteket nem vezette, megelégedett azzal, hogy egyszerűen menetintézkedéseket, rövid harcintézkedéseket adjon ki, de az események menetébe már nem avatkozott be, rábízott mindent alparancsnokaira, személyes irányítását, vezetését nem vetette latba.

Szolgáljanak itt bizonyítékul Görgey saját szavai:

„A VII. hadtestünk által Hatvannál nyert győzelem, mely, mint kiemeltem, személyes közreműködésem nélkül vívatott, azon módszer követésére bírt, miszerint ezentúl valamennyi hadtest parancsnoknak kivé-

[121] Damjanich a kivégeztetése előtti éjszakán egy imát vetett papírra, mint írta: „Emiliának vigasztalásul". Ezekben a búcsúsorokban többek közt azt az óhajtását fejezte ki, hogy a szerencsétlen haza szabaduljon meg a további veszedelemtől, a hátramaradó bajtársak könyörületesebb elbánásban részesüljenek, s a népek javára forduljon a győztes akarata. Az imát Damjanich feleségéhez juttatta el. Kézirata csak közel egy félévszázad után került napvilágra, a hiteles szöveget pedig csak 1910-ben adta ki Hamvay: „Damjanich levelei nejéhez" c. műve 83—84. oldalán.

Damjanich nem volt materialista világnézetű, s a marxizmus vulgarizálása lenne, ha ezekből a feleségéhez intézett soraiból kiindulva elítélnénk őt, azt gondolva, hogy a császárhoz fordult a nép érdekében. Damjanich az utolsó pillanatban is, egyéniségéhez és eszméihez hűen, keményen és férfiasan viselkedett, s példamutató bátorsággal állt szemben, az elnyomókkal. Ezek a sorok az érzőszívű ember búcsúsorai voltak, amelyekből a még végső pillanataiban is a haza, bajtársai, a nép sorsán aggódó férfi nemes és elvhű érzései csendülnek ki. Természetesen nem volt forradalmi elgondolás az, hogy a nép számára bármit is a császártól várt. Az elnyomottak sorsuk megváltoztatását csak forradalmi harc útján érhetik el.

tel nélkül teljesen szabad kezet engedjek a rájuk bízott feladat megoldásához, magam pedig csak válságos pillanatokban lépjek előtérbe, mert ha egyáltalán bír a főparancsnok személyes fellépése döntő súllyal a csatában: akkor azt tartogatni kell a legnagyobb veszély percei számára; ha pedig nem bír személyes megjelenésem azzal a kedvező hatással: no, akkor ugyis jobb, ha mentül ritkábban érvényesítem".[122]

Ezek a cinikusan hangzó, üres szavak önmagukban is mindent elmondanak Görgeyről, a „hadvezér"-ről. A honvédsereg főparancsnoka a tavaszi hadjárat legtöbb ütközeténél és csatájánál még a helyszínen sem jelent meg. Hatvanról maga nyilatkozott, ott a 7. hadtest parancsnoka és Damjanich hadosztályparancsnoka vezették az ütközetet és vitték győzelemre. Tápióbicskénél akkor jelent meg, amikor Damjanich már támadásra rendelte erőit, s Görgey csak jóváhagyta az intézkedéseket.

Isaszegnél a reggel óta folyó, döntő csatában, a főerők összecsapásánál, ahol még a tehetségtelen Windischgrätz is jelen volt a túloldalon, csak a délutáni órákban érkezett oda. Aulich hadtestének csatadöntő bevetését sem ő, hanem Damjanich rendelte el, a 7. hadtestet tétlenségében meghagyta. Tevékenysége abban merült ki, hogy Klapka hadtestét megfordította, s támadásra rendelte, de a váci ütközet napján már Gödöllőn várta az események bekövetkezését, sem az osztrák főerőket lekötő erők, sem a váci támadó csoport harcát nem befolyásolta, vagy irányította, holott ez döntő időszaka volt a hadműveleteknek, s azok további sikere függött a helyes végrehajtástól.

Nagysallónál még szembetűnőbb főparancsnoki teendőinek teljes elhanyagolása, midőn a csata helyétől 14 km-re tartózkodott, s egyetlen intézkedése abban merült ki, hogy a Garam átjáróit két zászlóaljjal megszállatta, „hogy a visszafutó honvéd csapatokat felfogják"!

Helyesen állapította meg Borus József egyik tanulmányában, hogy „Ami hadvezéri intézkedése Görgeynek e hadjárat folyamán van, azt mind vezérkari főnöke, a gyáva és részeges Bayer ezredes dolgozta ki. Nélküle Görgey úgyszólván mozdulni sem tud, de nem is hajlandó.

A fényes győzelmek az egyes parancsnokok, Damjanich, Nagy—Sándor, Guyon és a vezetésük alatt álló fiatal honvédsereg hazaszeretetének, forradalmi lelkesedésének gyümölcse. A nép tevékeny részvételének, odaadó támogatásának köszönhető a siker."[123]

A tavaszi hadjárat résztvevői közül Damjanich volt a legkiemelkedőbb hadvezéri képességekkel rendelkező magasabb parancsnok, aki soha nem volt tétlen, öntevékenyen átvette a döntő pillanatokban a vezetést, harcászati és hadműveleti intézkedéseivel a válságos helyzete-

[122] Görgey Arthur: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1949. években. Budapest, 1911, I. k. 276. o.

[123] Borus József: A forradalmi háború kérdései 1848—49-ben. Katonai Figyelő, 1951. évf. 2—3. sz. 116. o.

ken is úrrá lett és győzelemre vitte a főerők harcát. Minden ütközetben és csatában döntően működött. Elhatározásai, tervei, parancsai és ezek nyomán a tavaszi hadjárat sikerei bizonyítják, hogy a fősereg tavaszi ellentámadásának Damjanich volt a vezetője, hadvezére. Méltán állapíthatta meg nagy történetírónk, Horváth Mihály, hogy „Damjanich János, a hős tábornok ... erélye, bátorsága, vezéri tehetségei folytak be legelhatározóbban minden eddigi ütközeteinknél a győzelem kivívására".[124]

Lagerdorf, Alibunár, Szolnok, Isaszeg, Vác, Nagysalló hadvezéri képességeinek legfényesebb tanúságai.

Még ellenfelei is úgy nyilatkoztak róla, hogy kiváló hadvezéri képességekkel rendelkezett:

„Magasan kiemelkedék ... a kötelességüket teljesítő férfiak közül ... alkalma adódott kimutatni, önállóan mit bír. És megmutatta, hogy nemcsak teljesen megbízható hadtestparancsnok, hanem hadvezérnek is bevált".[125]

Kossuth Komárom után Damjanichot akarta megbízni a fővezérséggel Görgey helyett. Benne látta azt a támadó szellemű, tehetséges hadvezért, aki szervező ereje mellett kiváló stratégiai képességekkel rendelkezett, s aki a magyar nép, a forradalom érdekében vezette volna tovább a honvédsereget. Kossuth viddini szózatában is megemlékezett erről.[126]

Damjanich hadművészete az 1848/49-es magyar szabadságharc hadművészetének haladó, forradalmi elemeit és vonásait tükrözi vissza és adja meg.

Damjanich felismerte azt, hogy a forradalmi hadsereg ereje a támadásban van. Tudta, hogy győzni csak támadással lehet, az ellenséges túlerővel szemben csak a gyors döntés vezethet eredményre, ezért törekedett minden feladatát támadással, gyors lendülettel végrehajtani.

Védelmi feladatait is a legnagyobb aktivitással, támadólagosan oldotta meg. Védelmi harcait a legnagyobb szilárdság, az elfoglalt döntő jelentőségű területhez a végsőkig való ragaszkodás jellemezte. A megszerzett állásokat soha nem adta ki a kezéből. Védő csapatainak szívós ellenállásán elvérzett az ellenség minden túlereje. Hadműveleteiben viszont nem pozíciókat foglalt el, vagy adott fel, mint Görgey, hanem felkereste az ellenséget, megtámadta és megverte.

Hadműveleteiben és harcaiban az ellenség erőinek megsemmisítésére törekedett. A támadás főirányába az erőket összpontosította, s igyekezett mindig túlerőt, vagy legalább is helyi túlsúlyt elérni. Sikereit ezzel, va-

[124] Horváth M.: i. m. II. k. 502. o.
[125] id. Görgey István: 1848. és 49-ből, Budapest, 1885. II. k. 196—203. o.
[126] Kossuth viddini szózata. Közli Szilágyi Sándor: Magyar forradalmi adattár, Pest, 1850. 16. o.

lamint támadási irányaival és a támadás időpontjának kiválasztásával érte el. Elve az volt, hogy az ellenség csoportjait egyenként megtámadja és megveri. Az ellenséges erők megosztására törekedett mind hadműveleti, mind harcászati vonatkozásban.

Hadműveleteiben fellelhetjük a manőverezésre való törekvés gondolatát. A ellenséget oldalba és hátba támadta, kétoldali átkarolását, teljes bekerítését igyekezett elérni. Támadásainál mindig gondolt arra, hogy az ellenség visszavonulási útjait lezárja, erőinek a harcból való kivonását megakadályozza, visszavert erőit a megsemmisítésig üldözze.

Minden támadásánál meg akarta lepni az ellenséget. Lehetőleg éjjel, gyorsan közelítette meg, egyszerre több irányból csapott rá. Éjjeli menetei, folyón való éjjeli átkelései, titoktartási rendszabályai, ködös, esős, hideg idő felhasználása támadásra, mind azt célozták, hogy az ellenséget meglepje. Szándékai felől is igyekezett az ellenséget félrevezetni. Erre mutat a Cibakházánál tervezett támadás előtt küldött egyik levele, melyet szándékosan Windischgrätz kezébe juttatott, s amellyel el is érte a célját.[127]

Damjanich szándékosan takarékoskodott erőivel, kímélte csapatait, de ha kellett, a döntő helyen és időben teljes erejét kíméletlenül bevetette, a döntést minden erővel és eszközzel kierőszakolta, s ebben nem gátolta az ellenség túlereje sem.

Harcászati vezetését is a legnagyobb rugalmasság jellemezte. A harc előtt és a harc dinamikájában rögtön felismerte a szükséges teendőket és azokat haladék nélkül végrehajtotta.

Az ellenség gyenge részeinek felismerése, a roham időpontjának kiválasztása, az ellenlökések elhárítása, a támadás lendületének a mélységből való táplálása, a harc más módjaira való gyors áttérés, a tűz és mozgás változatos alkalmazása, a harcrend célszerű felépítése, a fegyvernemek, magasabb egységek, csapatok, alegységek együttműködése — mindezek kiváló előkészítésében, megszervezésében és végrehajtásában bővelkedik Damjanich vezetése.

A harcbiztosítás, felderítés, üldözés volt Damjanich hadművészetének viszonylag gyenge oldala, bár ezen a téren is sok pozitivumot találunk nála.

A forradalmi hadművészet alkalmazásával szemben az ellenségnek alul kellett maradnia, s ezzel kapcsolatban a reakciós hadvezetés felfogására igen jellemző Welden osztrák főparancsnoknak az a megállapítása, hogy a magyarok azért érték el győzelmeiket, mivel

„... a stratégia minden szabálya ellen harcoltak, úgy, hogy tanult tábornok nem tarthatta lehetségesnek mozdulataikat".[128]

[127] Damjanich levele Nagy-Sándorhoz. Közli: Gelich R.: i. m. III. k. 19. o.
[128] Közli: Rüstow: i. m. I. k. 341. o.

Damjanich annak köszönhette sikereit, hogy forradalmi hadművészete fölénybe hozta ellenfeleivel szemben, akik értetlenül álltak minden világos, tudálékosságtól mentes, ötletes, célravezető elhatározása és erélyesen véghezvitt akciója előtt.

Damjanich, mint hadvezér, a tettek embere volt. A legbonyolultabb helyzetet is azonnal felismerte, a körülményeket reálisan mérlegelte, villámgyors, merész elhatározásokat hozott, s azokat teljes erővel megvalósította. Nem volt habozó, feleslegesen fontolgató és elkéső parancsnok. Elhatározásait csak a saját akaratától tette függővé, s nem az ellenség esetleges, vagy feltételezett tevékenységeitől. A kezdeményezést minden harcban és hadműveletben a kezébe ragadta, s azt többé nem engedte át az ellenségnek.

Hadművészetének haladó jellegét mutatja a néphez való viszonya, a népfelkelők, nemzetőrök, szabadcsapatok sikeres felhasználása harcaiban. A nép közreműködését maga is igénybevette, s a honvédsereg támogatására előmozdította.

Forradalmi elem volt hadművészetében a tüzérség tömeges alkalmazására való törekvése. De igen hatásosan működött a gyalogság és a lovasság rohamát közvetlenül támogató kísérő tűzérsége is.

Hadművészetére jellemző volt honvédei ellenállhatatlan szuronyrohamának helyes alkalmazása, mellyel nemcsak a szerb felkelőket, hanem az öles osztrák gránátosokat is pocsékká verték fiatal honvédei.

A csapatok erkölcsi szelleme jelentős szerepet töltött be hadművészetében. Meggyőződése volt, hogy a hadsereg legfőbb ereje az egyes harcos, s ha jól bánnak vele, gondoskodnak róla, megnyerik bizalmát és szeretetét, a legnagyobb erőkifejtést is meg lehet követelni a csapatoktól. Ezt tartotta a siker alapjának. Bízott csapataiban, mert és tudott építeni azok forradalmi harci szellemére, a háború igazságos jellegéből fakadó, hatalmas erkölcsi erejére. Mindezt így fejezte ki:

„Az én operációim egyszerűek: fölkeresem az ellenséget és derék vitézeimmel győzni remélek!“ [129]

Damjanich csapatainak harci szellemét, győzelmi akaratát minden eszközzel előmozdította, elsősorban személyes hősi példájával. Válságos pillanatokban saját személyét is bevetette a harcba. Önmagát soha nem kímélte, szuronyt ragadott, vagy kivonta tenyérnyi széles pengéjű kardját és maga is aprította az ellenséget. Ha csak ránézett „fiaira“, ahogy fiatal katonáit nevezte, vagy néhány buzdító, emlékeztető szót kiáltott feléjük, dicső honvédei dalolva mentek a tűzbe, a halálba.

A szuronyroham sikeres alkalmazását, a harcosaival való közvetlen viszonyát, katonáira gyakorolt rendkívül nagy személyes hatását, példa-

[129] Damjanich levele Görgeyhez, Szolnok, 1849. márc. 7. Közli: id. Görgey I.: i. m. I. k. 276. o.

mutató hősiességét, önzetlen szerénységét, néha a nyerseségig menő őszinteségét *szuvorovi vonásként* jelölhetjük meg Damjanich hadvezéri egyéniségében.

Félelmet nemismerő, törhetetlen akarata, a szabadság ügyének igazságába és győzelmébe vetett hite, kimagasló erélyessége a legválságosabb pillanatok felett is diadalmaskodott. Személyes példájával és közbelépésével az elveszettnek látszó harc sorsát is megfordította.

Damjanich kiváló hadvezéri képességeivel a délvidéki védelmi harcokban, Szolnoknál, a tavaszi hadjárat győzelmes ütközeteiben és csatáiban kiemelkedő, vezetőszerepet vitt és a siker egyik döntő tényezőjét alkotta. Kemény forradalmi katona volt, a népek szabadságának bajnoka, elszánt és bátor férfi, a magyar hadtörténelem egyik kimagasló forradalmi hadvezére, a magyar hadművészet alkotó továbbfejlesztője.

AZ 1859. ÉVI OLASZ—OSZTRÁK HÁBORÚ ÉS AZ OLASZORSZÁGI MAGYAR LÉGIÓ *

Hartai Ernő ezredes

1. Az 1859. évi háború

Előzmények.

Ausztriában a császári abszolutizmus az 1848—49. évi forradalom után a belpolitikai egyensúlyt csak diktatorikus intézkedéseivel, zsandár és spiclirendszerével tudta fenntartani. Ennek következtében a nép hangulata nem csupán Magyarországon volt rendkívül nyomott és elkeseredett, hanem Ausztria egyéb részeiben is.

Az olasz tartományokban az osztrák abszolutizmus helyzete 1849 után egyre jobban súlyosbodott. A lakosság gyűlölte a megszállókat, főleg Milánóban, Lombardia székhelyén gyakran előfordult, hogy az utcán osztrák tiszteket inzultáltak.

1853 február 6-án zendülés tört ki Milánóban. A bécsi rendőrfőnök már 1852 július 13-án közölte az olaszországi megszálló csapatok parancsnokával, gr. Radetzky tábornaggyal, hogy az olasz és magyar forradalmi mozgalmak között összefüggés áll fenn.[1]

Az esti órákban a város több pontján a lakosságból szervezett felkelők megtámadták az osztrák laktanyaőrségeket, az utcákon található tiszteket és katonákat. Tüntető tömeg vonult fel, mely az egységes Olaszországot éltetve kiáltotta, hogy „ne féljetek, mert a magyarok és lengyelek is mellettünk vannak". A város több pontján a felkelők barikádokat emeltek.

A milánói osztrák helyőrség a következő csapatokból állott: öt cs. k. gyalogezred, egy határőrzászlóalj, két huszárosztály, hat üteg, egy utászszázad és egy cs. k. zsandárezred törzse. Ez a mintegy 25.000 főből álló helyőrség azután aránylag könnyen verte le az olasz hazafiak felkelését.

Engels 1853 február 11-én Marxhoz intézett levelében utal arra, hogy Milánó nagyon alkalmas utcai harcokra, kevés az egyenes utcája és ezek nincsenek egymással összekötve. Az utcák majdnem mindenütt szűkek és görbék, a kőházak magasak, a falak 3—5 lábnyi vastagok. A földszintes ablakok vasrácsokkal vannak ellátva. De mit segít

* Részlet a szerző „A magyar katona az abszolutizmus és dualizmus korában" című készülő munkájából.

[1] Mitteilungen des Kriegsarchivs: 1898. X. kt. 298. o.

mindez, a felkelőknek nincsenek esélyeik. 1849 után Radetzky a régi fellegvár erődítményeit helyreállította. Ha ezek elkészültek — amire elég idő volt —, Milánó az osztrákoké marad mindaddig, amíg a felkelők részére bevehetetlen fellegvár birtokukban van. További hírek hiánya arra mutat, hogy a felkelés Milánó környékén sincs terjedőben.[2]

Az osztrákok 450 felkelőt fogtak el, ezekből 16-ot rövid úton kivégeztek. A lefolytatott hadbírósági eljárás azután még 100-nál több ítéletet hozott, melyek halálra és súlyos börtönbüntetésre vagy kényszermunkára szóltak.

A „Pesti Napló" 1853 március 11-i száma szerint a hadbíróság Győrfy Péter őrmestert, Walla Lajos őrmestert és Király Lajos tizedest az olasz forradalmi párttal való kapcsolatuk miatt kötéláltali halálra, majd kegyelem útján 14—16 évi vasban töltendő kényszermunkára ítélte.

Hivatalos jelentések alapján is megállapítható, hogy míg az olasz felkelők az osztrák katonákat mindenütt megtámadták, a magyar gyalogezredbelieket és a huszárokat nem bántották, sőt volt olyan eset is, hogy vendéglőbe hívták és borral kínálták őket.

A felkelés komolyságára jellemző, hogy a felkelés ideje alatt 12 osztrák katonát öltek meg, 74-et pedig megsebesítettek. (Ebből 25 volt súlyos.) A sebesültek között 5 tiszt volt.[3] Az elesett és sebesült katonák között egyetlen magyar nevű sem szerepel.

1853 február 18-án Libényi János magyar szabósegéd a bécsi bástyán sétáló császár ellen merényletet követett el, azonban késével csak a nyakán sikerült megsebesítenie. Elfogatásakor Kossuthot és a köztársaságot éltette. Libényit február 26-án haditörvényszéki ítélet alapján felakasztották. Ha ez az esemény nem is hozható közvetlen összefüggésbe a milánói felkeléssel, de jellemző a magyarok elkeseredett hangulatára.

Az ötvenes évek első felében jelentős külpolitikai események történtek, amelyek Ausztria helyzetét is érintették.

1853. elején Miklós cár elhatározta Törökország megtámadását. A jegyzékváltás különféle ürügyekkel kezdődött és május 10-én Mencsikov orosz követ Konstantinápolyból való távozásával végződött.

A vitában Anglia és III. Napoleon Franciaországa Törökország mellé állt, mert az orosz terjeszkedés sértette érdekeiket. Július 2-án az orosz csapatok kb. 70.000 főnyi hadsereggel megszállták a török hűbéres fejedelemségeket. Miután Miklós cár vonakodott a megszállt területeket kiüríteni, a nyugati hatalmak 1854 márciusában formálisan is megüzenték a háborút.

Ausztria még 1854 július 14-én szerződést kötött Törökországgal, mely megengedte, hogy megszállhassa a dunai fejedelemségeket. Ez az

[2] *Marx—Engels:* Briefwechsel I. kt. 540. o.
[3] Mitt. d. Kr. Arch. 1898. X. kt. 388. o.

oroszokat arra kényszerítette, hogy csapataikat Besszarábiába vonják vissza. A kiürített területet azután osztrák csapatok szállták meg. A megszállás két évig tartott.

A törökök oldalán egy angol-francia és kisszámban olasz (szárd) hadsereg állott. E hadjárat a krimi háború néven ismeretes, váltakozó szerencsével folyt és két évig tartott. A békét Párizsban kötötték meg és az időközben meghalt Miklós cár utóda, II. Sándor cár írta alá.

Magyarország rokonszenve természetesen Törökország felé fordult és az emigráció reményeket is fűzött e háborúhoz.

A törökök oldalán 1849 után több 48-as honvédtiszt harcolt: Bem (Murad Tevfik pasa), Kmetty (Ismail pasa), Guyon (Kursid pasa), Kollmann (Feizi pasa), Stein (Ferhad pasa). Néhányan közülük a krimi háborúban is résztvettek.

1855 szeptemberében a magyar Türr István, volt cs. k. tiszt, Garibaldi fegyvertársa, aki a krimi háború idején angol katonai szolgálatban állott, az osztrákok által megszállt Romániába utazott, ahol a megszálló osztrákok mint egykori katonaszökevényt elfogták, erős fedezet mellett Brassóba szállították és halálra ítélték. Később angol közbelépésre kegyelmet kapott és kiutasították az országból.

A krimi háború veszteségei mindkét fél részéről meghaladták fejenként a negyedmilliót és ezek legnagyobb részét különféle betegségek és járványok okozták.

Miklós cár két fő dologban tévedett, amikor ezt a háborút kirobbantotta:

1. lebecsülte a török hadsereget és nem számított arra, hogy a nyugatiak aktív támogatást nyujtanak a törököknek,

2. szilárdan bízott Ferenc József hálájában az 1849-ben nyujtott segítségért.

Ausztria állásfoglalása következtében elvesztette a cár barátságát, viszont nem szerezte meg a nyugati hatalmak teljes megelégedését sem, mert nem vett részt az Oroszország ellen viselt háborúban. Hogy Ausztria a krimi háborúban nem kezdett harcot egyik fél mellett sem, annak egyik oka az is volt, hogy tartott a belső forradalomtól.

Az Oroszország elleni 1854. évi mozgósítás Ausztriának 400 millió forintjába került. Ennek ellensúlyozására a bankópréshez nyúltak. A szokásos spekulációs fellendülést gazdasági válság követte. Ausztria pénzügyei igen megromlottak és hogy ezen javítson, államvasutait francia pénzcsoportnak adta el.

1857—58-ban általános gazdasági válság tört ki Európában, melynek hatása alatt az elnyomott népek nemzeti mozgalmai is megerősödtek.

Ezalatt az olaszországi osztrák megszállók helyzete tovább rosszabbodott. Már az 1856. évi párisi kongresszuson is szóbahozták Olaszország ügyét.

Viktor Emánuel szárd király és miniszterelnöke, Cavour szövetsé-

gest kerestek és ezt III. Napoleon francia császár személyében találták meg. Kossuth Lajos közvetítésével Cavour és III. Napoleon megállapodtak, hogy Szavoya és Nizza átengedése ellenében segítséget kapnak az osztrákok ellen.

1859 január elsején III. Napoleon Hübner osztrák követnek a következőket mondotta: „Sajnálom, hogy kormányaink között a viszony már nem olyan jó, mint azelőtt; kérem azonban, hogy közölje császárjával, hogy személye iránti érzelmeim nem változtak."

Napoleon szavai az akkori feszült helyzetben fenyegetőleg hangzottak.

Magyarország helyzetét ebben az időben Marx Károly Lassalehoz 1859 február 4-én intézett levelében a következőképpen értékelte:

„Ugy látom azt hiszed, hogy ebben a háborúban Magyarország fel fog kelni. Én ebben nagyon kételkedem. Ausztria természetesen biztosító sereget állít fel Oroszország ellen a magyar-galíciai határon és ez egyúttal Magyarországot is sakkban tartja majd. A magyar ezredeket (ha nem osztják fel ellenségeik, a csehek, szerbek, szlovének stb. közt, mint az nagyrészt már meg is történt) német tartományokba helyezik majd át." [4]

Ausztria még januárban megerősítette olaszországi csapatait a bécsi hadtesttel és több határőrezreddel. A csapatok szállítása az újonnan épült bécs—trieszti vasútvonalon történt.

Szardínia is megkezdte fegyverkezését és ugyanakkor az osztrák uralom alatt élő olasz lakosság nyílt lázadásba lépett.

Franciaország megkezdte hadseregének átszervezését, főleg tüzérségének korszerűsítésére helyezett súlyt.

A bécsi kormány a meginduló háborúhoz szövetségeseket keresett. Anglia a függetlenségre törekvő Olaszországgal rokonszenvezett. Oroszországra az 1854—56. években a vele szemben elkövetett hálátlansága miatt nem számíthatott. Ferenc József biztosra vette, hogy Poroszország vele tart III. Napoleon ellen, tévedett azonban, mert Berlin semleges maradt és Ausztria most már végleg elszigetelődött.

Ferenc József abszolut uralkodása most már külpolitikájának eredményeitől vált függővé.

1859 április 19-én Ausztria ultimátumban követelte a szárd fegyverkezés megszüntetését. A válasz határideje április 26-án járt le és elutasító volt.

Április 26-án Napoleon Bécs tudomására hozta, hogy ha az osztrák csapatok átlépik a Ticinót, akkor azt hadüzenetnek tekinti.

Az osztrák csapatok 29-én lépték át a Ticinót és ezzel a háború kitört. A jegyzékváltás ideje alatt a franciák csapataik nagyrészét vasúton és hajón Genuán keresztül az olasz hadszintérre szállították.

[4] *Marx—Engels:* Válogatott levelek Szikra, 1950. 128. o.

Magyar sorgyalogezredbeli közvitéz. 1850—59. (Korabeli kőnyomat.)

Ferenc József kormánya megkérdezése nélkül cselekedett és mindent közvetlenül a katonai irodája útján intézett.

1857-ig az olaszországi megszálló osztrák hadsereg parancsnoka gr. Radetzky tábornagy volt. Az utolsó évtizedekben ő volt az osztrák hadvezetés legtehetségesebb képviselője. Az 1848—49. évi győzelmes csatái, mint Santa Lucia, Sommacampagna, Custozza, Mortara, Novara, stb. átmenetileg biztosították ugyan Ausztria katonai helyzetét, de az olasz nép egyesülés és függetlenség iránti törekvését nem tudta megtörni. Radetzky egyszemélyben a Lombard-velencei királyság kormányzója is volt.[5]

Utóda gr. Gyulay Ferenc táborszernagy lett. Ez a magyar nevű, de teljesen Habsburg-érzelmű gőgös arisztokrata, egyáltalán nem rendelkezett oly katonai képességekkel, amelyek Radetzky örökségére érdemessé tették volna.

Az olaszországi hadsereg állapota az osztrák haderő többi részéhez képest viszonylag jónak volt mondható. Még Radetzky örökségéből kifolyólag nem annyira a zártrendű és alaki-, mint inkább a harcszerű kiképzésre fektették a súlyt. A gyalogság fegyverzetén 1849 óta sokat javítgattak, a felszerelést is némiképpen változtatták, de a főszempont még mindig a katonás külső volt. A szűk kabát, a magas és kemény gallér, a nehéz hátbőrönd, megmaradtak. Ez utóbbit a katona még ütközetben is cipelte. A magentai csatában azután, mintha összebeszéltek volna, a legtöbben eldobták a borjút.

A gyalogság puskája Lorenz rendszerű előltöltő vontcsövű. A lovasság nehéz és könnyű lovasságra tagozódott. Fegyverzetük lovassági kardból, a huszároknál karabélyból és vontcsövű pisztolyból állott. A dsidásoknak kardon és pisztolyon kívül még dsidájuk is volt és századonként karabéllyal felszerelt 16 lovasuk.

A tüzérség létszámát az utolsó tíz évben emelték ugyan, de az anyag elavult, részben 100 év előtti volt. 1859-ben még mindig 64 féle ágyúcső volt használatban. Valamennyi löveg símacsövű előltöltő, általában 6, 12 és 18 fontosak.

[5] Gr. Radetzky János, József, Wenzel, Ferenc, Károly 1766-ban született. A közéletben József, Wenzel nevét viselte. 1784-ben lépett mint kadét a cs. k. 2. számú vértes-ezredbe. Résztvett az 1788—91-iki török háborúban. 1793—1796-ban Németalföldön és Északolaszországban harcolt. 1800-ban már ezredes, 1805-ben tábornok, 1809-ben altábornagy. Végigharcolta a napoleoni háborúkat, 1813—15-ben Schwarzenberg herceg osztrák fővezér seregének vezérkari főnöke volt. A béke megkötése után 1821—29. között Sopronban és Budán állomásozott. 1829-ben lovassági tábornokká lépett elő. 1831-ben vette át az osztrák megszálló haderők parancsnokságát. 1836-ban lett tábornagy és 1857 elején 72 évi megszakításnélküli katonai szolgálat után 91 éves korában vonult nyugalomba. 1858 januárjában halt meg.

Radetzky életéről sok életrajz jelent meg. A legrégebbiek közé tartozik az 1858. évben Stuttgartban megjelent „Der k. k. österr. Feldmarschall Gr. Radetzky" című munka, mely a tábornagy saját tollbamondása és levelezése alapján készült. A „Mitteilungen des Kriegsarchivs" 1887. évi kötete Radetzky önéletrajzából közöl részleteket 1815-ig bezárólag.

Cs. k. huszártizedes 1859. (Fénykép után).

Gyulay hadseregének harcoló csapatai: 5 hadtest, kereken 118.000 gyalogosból, 7000 lovasból és 364 lövegből állott. Később még 2 hadtest (kb. 40.000 fő) érkezett. A hadsereg hátában ezenkívül még kb. 60.000 főből álló megszálló csapat maradt.[6]

Az olaszországi osztrák hadseregben a következő magyarországi kiegészítésű alakulatok voltak: Az 5., 12., 29., 31., 32., 33., 34., 37., 39., 46., 48., 52., 60., 61. számú gyalogezredek, a 23. vadászzászlóalj és az 1., 10., 12. számú huszárezredek.[7] A tüzérségnél és műszaki csapatoknál nem voltak tiszta magyar kiegészítésű alakulatok.

A szövetségesek főparancsnokságát Napoleon császár vette át. Összes (harcoló létszám) kb. 163.000 gyalogos, 13.000 lovas és 400 löveg. Hozzátartozott még Garibaldi 3000—4000 főnyi önkéntes szabadcsapata, mely az alpesi vadászdandár nevet viselte. (3 gyalogezred á 2 zj. és 200 lovas). Garibaldi csapatában harcolt egy magyar osztag élén Türr István.

A szárd haderő 5 gyaloghadosztály, 20 gyalogezredből á 4 zászlóalj (4 század), ezek könnyű gyalogságra (Bersaglieri) és sorgyalogságra osztottak, 4 nehéz és 5 könnyű lovasezredből, 1 tüzérezredből (20 üteg á 8 löveg) és egy vártüzérezredből (12 század) állott. A gyalogsági puska síma csövű előltöltő, valamivel rövidebb az osztrák puskánál. A lovasság fegyverzete hasonló az osztrák lovasságéhoz. A tüzérség lövegei előltöltő símacsövűek, általában 6—16 fontosak.

A francia haderő 15 gyaloghadosztályból és 11 lov. dandárból állott.[8] A gyalogság sorakozása a franciáknál már nem mint eddig szokás volt 3 sorban, hanem 2 sorban történt. Puskájuk Minié rendszerű vontcsövű előltöltő. A lovasság fegyverzete hasonló az osztrákokéhoz, afrikai spáhi alakulatok kardot, övükben jatagánt és vállukon keresztbe puskát hordtak. A tüzérség fogatolt, lovagló és gyalogtüzérségre oszlott. Abban az időben folyamatban volt az egész tüzérség korszerűsítése, már szép számban rendelkeztek hátultöltő huzagolt lövegekkel, melyek lövedéke csúcsban végződött. Az új lövegek hatótávolsága sokkal nagyobb volt, mint az ellenfélnél. Az osztrák tüzérség tehát hátrányban volt a franciákkal szemben.

Az osztrák sereg zöme Páviánál állott. A Ticinó határ folyó átlépése után értesült Gyulay, hogy a franciák nemcsak Torinó, de Génua felől is közelednek. A francia-szárd csapatok Alessandriánál egyesültek. Gyulay tétlenül várta az ellenség felvonulását, elmulasztva a kedvező alkalmat, hogy az ellenséget még felvonulása előtt megtámadja.

Hadseregét a Ticinó, Pó és Sessia folyók között védelmi állásba helyezte el. A francia-szárd sereg legnagyobb része időközben Alessandriából Gyulay hadseregének megkerülésével északnak menetelt Vercelli-Novara irányába.

[6] K. u. k. Kriegschule: Der Feldzug 1859 in Italien. (Wien, 1901.) 11. o.
[7] Wrede: Geschichte der K. u. k. Wehrmacht. I., III/1 kt.-ből összeállítva.
[8] Kr. Sch. D. Fdz. 1859. 15—17. o.

Május 9-én Gyulay úgy döntött, hogy nem ütközik meg az észak felé menetelő szövetségesekkel. Ezen a napon 3 egymással részben ellentmondó parancsot adott ki és ezzel hadtesteit felesleges módon ide-oda rángatta.

Május 20-ig nem történt esemény, ekkor azonban Gyulay, gr. Stadion tábornokot nagyobb különítménnyel távolfelderítésre küldte. Montebelióná l harcba keveredett, de a franciák átkarolták és visszavonulásra kényszerítették.

A francia főerők folytatták mozdulataikat az osztrákok oldalában és ezzel kapcsolatban Palestrónál 27—31. között kisebb ütközetekre került sor.

Ugyanebben az időben Garibaldi szabadcsapatával az osztrákok jobbszárnya mögé került és május 24-én elérte Varese várost. Egy 3000 főből és 8 lövegből álló osztrák különítmény 26-án megtámadta Garibaldi csapatainak egy részét. Ezek először a városban védelemre rendezkedtek be, majd erőteljes ellentámadással visszavetették az osztrákokat, akik ez alkalommal 132 halottat és sebesültet vesztettek, majd megkezdték visszavonulásukat Como felé.

27-én Garibaldi Como mellett újból megverte az osztrákokat. Gyulay erre Urban altábornagy hadosztályát küldte Garibaldi ellen. Urban „híres portyázónak" számított, mert 1848—49-ben gyakran volt Bem ellenfele, azonban vele szemben rendszerint a rövidebbet húzta. A nagy túlerőben lévő osztrákokkal szemben akkor Garibaldi kénytelen volt átmenetileg a hegyekbe visszavonulni, tovább is állandóan veszélyeztetve az osztrák haderő jobbszárnyát.

Junius 1-én a francia csapatok közeledésére az osztrákok megkezdték visszavonulásukat. Urban hadosztálya követte a példát.

Garibaldi megjelenése a Lombard lakosság között nagy feltűnést keltett. Mindenütt eléje vonultak és közülük sokan jelentkeztek csapatába. Garibaldi csapatában magyarok is harcoltak, kiknek száma az osztrák hadseregből átszököttekkel egyre szaporodott.

Garibaldi neve ekkor vált népszerűvé Magyarországon. Nevét Kossuth-tal együtt emlegették. Népiesen Gara Bandinak nevezték. Képe ott függött az egyszerű emberek lakásának falán. Népdalok keletkeztek, melyek közül a legismertebbek:

Garibaldi szürke paripája
Könnyen vágtat felfelé Budára,
Barna kislány adjál neki vizet,
Garibaldi hej Budára siet.

A nép tudta, hogy Garibaldi táborában van Türr tábornok is. Kossuthot és Türrt várták felszabadítóként. Erre mutat a következő kis népdal:

Szennyes az ingem,
Szennyes a gatyám is,
Majd hoz Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát,
Éljen Garibaldi.

Garibaldi 1807-ben született Nizzában. 15 éves korában matróz, 25 éves korában már hajóskapitány. A 30-as években résztvesz Mazzini összeesküvésében, menekülésre kényszerül és távollétében halálra ítélik. A délamerikai szabadságharcokban mindig az elnyomók ellen harcolt. 1848-ban a forradalom hírére visszatér és a római forradalmi kormány mellett harcol önkénteseivel. 1849-ben menekülnie kell, utána ismét mint hajóskapitány működik, majd 1854—59 között kis parasztgazdaságot vásárol és gazdálkodik. Az osztrák-olasz háború kitörésekor a szárd kormány tábornoknak nevezte ki és megbízta önkéntes csapat megalakításával.

Időközben Gyulay hadseregéhez egy osztrák hadtest erősítés érkezett. Gyulay még ekkor sem határozta el magát támadásra, hanem megtudva, hogy a szövetséges sereg már Magenta felé közeledik és hogy teljesen körül ne kerítsék, hadseregének nagy részével Magenta felé sietett, hogy megakadályozza a franciák átkelését a Ticinó folyón. Ez azonban már nem sikerült, mert június 4-én már megtámadták a Magenta mellett álló osztrák jobbszárnyat. Amire az osztrákok nem számítottak, megtörtént. Gyulay kénytelen volt majdnem egész hadseregével eredeti állásából kivonulni és a Ticinó mögött az ellenséggel szembe állni. Innek ered a klasszikus osztrák „összpontosítás hátrafelé" kifejezés.[9]

Magenta.

A magentai csata június 4-én reggel kezdődött és meglehetős szűk területen bontakozott ki. A francia-szárd támadás először igen erős ellenállásba ütközött és megakadt. Még a déli órákban sem mutatkoztak eredmények. Végre a délutáni órákban a francia Mac Mahon tábornok érkezett meg hadtestével, melynek váratlan támadása az osztrák jobbszárnyon, eldöntötte a csatát. Magentánál az osztrákok mintegy 60.000 harcossal rendelkeztek, melynek egy részét fel sem használtak a csatában.

A vesztett csata végén több volt az érintetlen tartalékjuk, mint a győztes franciáknak.[10]

[9] „Rückwärts Konzertrierung."
[10] *Rüstow:* Der Italienische Krieg. 1859. (Zürich, 1859.) 235. o.

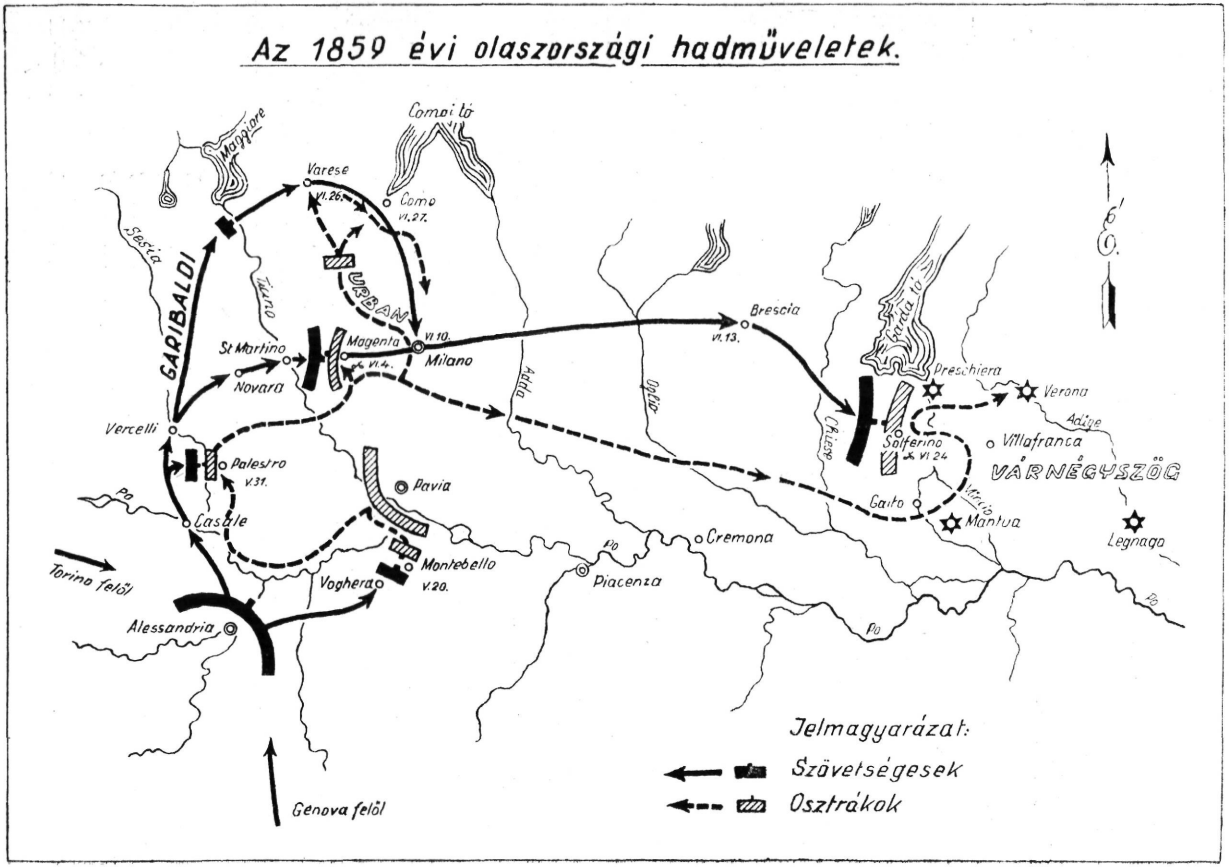
Az 1859 évi olaszországi hadműveletek.
Maggiore
Comoi tó
Varese
VI.26.
Como
VI.27.
Sesia
GARIBALDI
Tiano
URBAN
St Martino
Magenta
VI.10.
Milano
VI.4.
Novara
Brescia
VI.13.
Adda
Oglio
Chiese
Garda tó
Preschiera
Verona
Adige
Solferino
VI.24
Villafranca
VÁRNÉGYSZÖG
Vercelli
Palestro
V.31.
Pavia
Po
Casale
Gaito
Mantua
Legnago
Cremona
Montebello
V.20.
Voghera
Piacenza
Torino felől
Alessandria
Genova felől
Jelmagyarázat:
Szövetségesek
Osztrákok

Az osztrák veszteségek a magentai csatában, kereken 11.000 fő és 17 löveg. A francia-szárd sereg, mely kezdetben 40.000 harcosból állott, majd Mac-Mahon megérkezése után kb. 70.000 főre emelkedett, 4600 ember és egy löveg veszteséget szenvedett.[11]

Június 5-én reggel az osztrák sereg megkezdte visszavonulását. Ellenállás és kardcsapás nélkül adták fel Milánót, Páviát, Bergamot, Bresciát és az összes megerődített városokat.

Ezalatt Garibaldi állandóan az Urbán-hadosztály oldalában maradt és június 10-én elérte Milánót, 13-án pedig Bresciát. Innen északnak fordult, hogy a Garda-tó tájékán Déltirol felé nyomuljon.

A magentai vereség után Gyulay távozott az olaszországi hadsereg éléről. Ferenc József maga vette át a parancsnokságot. A hadsereget sürgősen reorganizálták, kiegészítették és két részre osztották. Azonnal hozzáláttak 20 önkéntes zászlóalj és 16 könnyű lovasszázad toborzásához és felállításához. Ezek az alakulatok azonban már nem kerültek a harctérre.

A visszavonulás tovább folytatódott Mantua irányába, a Mincio folyóra. Az eredeti osztrák terv szerint a Garda-tótól délre fekvő várnégyszögben kellett volna bevárni az ellenséget. A tervet azonban arra a hírre, hogy a szövetségesek újabb erősítéseket kaptak és Brescia felől közelednek, feladták és előnyomulást kezdtek a Minciótól nyugati irányba.

Június 24-én a két sereg Solferinónál találkozott. A francia-szárd ezredek már hajnalban elindultak, míg az osztrák csapatok csak a reggeli órákban kezdtek fokozatosan felfejlődni a harchoz.

Solferinó.

A solferinói csata színhelye a Garda-tótól délre eső részen kisse dombos, délebbre pedig a felső olasz síkságba ment át. A sűrűn lakott és megművelt terület a lovasság és tüzérség alkalmazásának nem kedvezett.

Ferenc József a parancsnokság átvétele után úgy döntött, hogy ezen a területen veszi fel a harcot ellenfeleivel.

Az osztrák 1. és 2. hadsereg összesen 9 hadtesttel Solferinótól északra és délre eső mintegy 20 km széles arcvonalon fejlődött fel. Ebben a két hadseregben 12 magyar kiegészítésű gyalogezred (á 3 zlj). 1 magyar vadászzászlóalj és 3 huszárezred volt. Az egész haderő kereken 153.000 főből állott, a francia-szárd csapat pedig 152.000 főt tettek ki.[12]

Június 24-én a hajnali órákban a szövetségesek jobbszárnyán egy francia hadtest megkezdte előnyomulását és az osztrák balszárnyat néhány km-rel visszanyomta. Délelőtt 10 óra tájban a franciák vala-

[11] Kr. Sch. D. Fdz. 1859. 60. o.
[12] U. o. 74—76. o.

mivel északabbra indítottak támadást, mely azonban eredménytelen maradt. Hasonló helyzet alakult ki az arcvonal közepén Solferinó vidékén. Az északi szárnyon szárd erők állottak az osztrákokkal szemben és itt már kedvezőbb volt az osztrákok helyzete, mert megtámadták és visszavetették a szárd hadosztályokat.

A régi osztrák harcászati szabályok szerint a dandárokat, sőt az ezredeket egyenként vetették harcba, ezzel ellentétben a szövetségesek főerejüket azonnal harcbavetették. A déli órákban a szövetségesek már visszanyomták az osztrák front centrumát és mindenütt előnybe kerültek. Délután az osztrákok megkezdték általános visszavonulásukat. Jobbszárnyukon Benedek altábornagy hadteste még tartotta magát, bár a visszavonulási parancsot ő is megkapta. A Garda-tótól délre fekvő San-Martino magaslaton Benedek visszaverte a fokozódó támadásokat és csak éjszaka folyamán követte a Minció mögé a visszavonuló fősereget, mint annak utóvédje. A csata az esti besötétedéssel, este 9 óra után véget ért.

A veszteségek osztrák részen: 4 tábornok, 639 tiszt és 21.100 fő legénység. A szövetségesek vesztesége: 936 tiszt és 16.300 fő legénység.[13]

A vesztett solferinói csata után az osztrákok az úgynevezett várnégyszögbe vonultak vissza, erősítéseket kaptak és felkészültek a védelemre. A szövetséges csapatok nem folytatták azonnal az üldözést, csak július 2-án kezdték meg a Minción való átlépést. III. Napoleon úgy vélte, hogy a francia-szárd hadsereg részére a további hadműveletek már nem lennének oly könnyűek. Eddigi győzelmét nem akarta tovább veszélyeztetni, azért Ferenc Józsefnek váratlanul fegyverszünetet javasolt, amit július 8-án Villa-Francában meg is kötöttek. A végleges békét október 17-én Zürichben írták alá, mely szerint Ferenc József lemondott Lombardia legnagyobb részéről. III. Napoleon ezzel biztosította saját részére befolyását az északolasz államokban és megszerezte Savoya és Nizza tartományokat.

A fegyverszünet megkötésének idejében az osztrák haderő teljes élelmezési létszáma a következő volt:

Az olaszországi 1. és 2. hadsereg	307.000 fő.
A tartományokban állomásozó csapatok	386.000 fő.
Katonai hatóságok, intézetek, határőrcsapatok és pótalakulatok (Depot-Abteilungen)	291.000 fő.
Összesen:	984.000 fő.[14]

Ausztria katonai helyzete tehát aránylag még elég kedvező volt és nem volt indok a hirtelen békekötéshez.

[13] Kr. Sch. D. Fdz. 1859. 92. o.
[14] Mitt. d. Kr. Arch.: 1876. 99. o.

A vereség okai.

Az osztrák vereségnek több oka volt. Ezeket a következőkkel magyarázhatjuk:

1. a lakosság egész Lombardiában ellenséges érzülettel viseltetett az idegen megszállókkal szemben és mindenütt a szövetségeket támogatta.

2. az olaszországi osztrák hadsereg parancsnoka gróf Gyulai Ferenc táborszernagy, magyar nevű, de a magyar néptől távol álló, elegáns lovastiszt, gáláns kalandok hőse, dölyfös arisztokrata, kinek katonai képességei nem voltak nagyok. Az előszobájában szolgálatot teljesítő parancsőrtisztnek, vadászkutyáknak szokásos füttyszóra kellett megjelenni.[15]

Gyulai jellemzésére szolgál továbbá a következő visszaemlékezés:

„Régebben hallottam, de legendának tartottam, most azonban láttam, hogy komoly. Gróf Gyulay táborszernagy, hadseregparancsnokságának átvétele után megparancsolta, hogy minden tiszt és legény, díszkivonulásnál köteles sötétszínű bajuszt viselni, mellékes, hogy szőke, vagy bajusztalan-e az illető. Az utóbbiak csizmakenőccsel (suviksszal) festettek felsőajkuk fölé bajuszt“ [16]

Hasonló volt a helyzet Gyulay hadseregében a hadtest- és hadosztályparancsnokoknál, akik csekély kivétellel, valamennyien arisztokraták.

3. Az olaszországi osztrák hadsereghez 15 magyar kiegészítésű gyalogezred, 1 vadászzászlóalj és 3 huszárezred tartozott. Ezek között még 1849 után kényszerbesorozott honvéd is akadt. A magyar legénység hazájától távol, idegen érdekekért volt kénytelen harcolni. Nagyrészénél még élt a szabadságharc emléke, minderre a következő jellemző példák szolgálnak:

1859 május 8-án a pozsonyi rendőrigazgatóság jelenti felettes hatóságának: a pozsonyi vasútállomáson átutazó magyar katonák azt éneklik, hogy *„ne sírj anyám, elvisz a vasút, de visszahoz ám Kossuth“*. Ugyanaz a jelentés megy Nagykanizsáról. Egy rendőrspicli jelenti, hogy a pozsonyi állomáson egy katona magát többek előtt nyiltan „Kossuth-katonának“ nevezi. A nagyváradi rendőrigazgatóság május 23-án jelenti, hogy az újoncok a következő nótával vonultak be: *„Megyünk vasúttal, visszajövünk Kossuthtal.“* Ferenc József júliusi kiáltványa után, melyet többek között Sopronban is közöltek falragaszokon, jelenti a rendőrigazgatóság, hogy szabadságra érkező magyar katonák egyike, nagyobb csoport előtt a következő kijelentést tette: *„A fene egye meg aztat, a ki eztet nyomtatta, előbb is mindenfélét ajáltak, még is csak nyúzzák mindig a szegény népet.“* Május 23-i jelentés szerint Debrecenben a lakosság kárörömmel terjeszti, hogy az

[15] Der Feldzug von 1859. (Berlin, 1871.) 23. o.
[16] *Foedransperg:* 40 Jahre in der österr. Armee. 107. o.

osztrák csapatokat teljesen szétverték és nagyobb magyar osztagok átmentek az olaszokhoz.[17]

Kossuth már 1853-ban is felhívta az Olaszországban állomásozó magyar ezredeket, hogy hagyják ott az osztrák hadsereget. E felhívásnak az volt az eredménye, hogy sok egykori honvéd és más magyar katona is átment az olaszokhoz.

Az 1859. évi hadjáratban pedig a kb. 15.000 főnyi fogságba esett katona túlnyomórésze magyar nemzetiségű volt.[18] Ezek Kossuth szavára hallgatva, nem voltak hajlandók Habsburg érdekekért harcolni. Közülük többezren beléptek az olaszországi magyar légióba.

Rákosi Mátyás írja: „Mikor 1859-ben az olasz hadjárat folyamán a magyar honvédeket erőszakkal az osztrák hadseregbe sorozták, és a császárra eskették fel, maga Kossuth Lajos, a magyar szabadságharc lánglelkű vezére szólította fel őket arra, hogy ne harcoljanak ellenségük oldalán, hanem álljanak át oda, ahol a németet verik. Szavára ezrével hagyták ott a honvédek az osztrák hadsereget." [19]

4. Az osztrák harcászati egységet általában a dandár (Brigade) képviselte. Egy dandár rendszerint 5—6 gyalogoszászlóaljból, félszázad lovasságból és egy ütegből állott. 2—3 dandár egy hadosztályt, két hadosztály egy hadtestet képezett. Háborúban a zászlóaljak közvetlenül a dandárparancsnoknak voltak alárendelve és ilyenkor az ezredparancsnok rendszerint az egyik zászlóalja élére állt. Egy zászlóalj: 1200—1400 fő. Az osztrák szabályzat a zászlóalj részére az ellenség előtt oszlopalakzatot írt elő, előtte gyenge csatárlánccal. Ha az oszlop az erős ellenséges tűz hatása alatt ösztönszerűen szétszóródott, hogy a terep előnyeit kihasználja, akkor viszont az egységes vezetés veszett el. Az osztrák katona nem volt úgy kiképezve, hogy az adott pillanatban gyülekezzen és a támadást teljes erővel végrehajtsa. Az 1859-es hadjáratban gyakran előfordult, hogy nagy áldozatokkal megszerzett pozíciókat elvesztettek, mert elmulasztották azokat előretolt csatárláncokkal fedezni. A tüzérség úgy számbelileg, mint minőségileg a francia mögött állt, az osztrák ágyúk kizárólag símacsövű, előltöltők, míg a francia ágyúk egy része már huzagolt.

5. A hírszolgálat meglehetősen el volt hanyagolva. 1850 óta fennállott a vezérkar fennhatósága alatt az úgynevezett nyilvántartási iroda (Evidenzbureau), mely kezdetben csupán 5—6 tiszttel dolgozott, de 1859-ben még kibővítve sem felelt meg hivatásának.

6. Az akkori osztrák hadseregvezetés bürokratikus is volt. Közvetlen a hadműveletek megkezdése előtt Gyulay és törzse oly „fontos" kérdéseket tárgyalt, mint például, hogy a bokavédők ütközetben pantalló alatt vagy fölött viselendők-e? Hogy a huszárok csákóforgóikat a zabostarisznyába vagy köpenyzsákba rejtsék-e? Hogy milyen minőségű tüzifa

17 Orsz. Levéltár: Mil. u. Civ. Gouv. 1859. 159. fasc. pr. res. 594. csom.
18 *Rogge:* Österreich v. Világos bis zur Gegenwart. I. Kt. 541. o
19 *Rákosi Mátyás:* A magyar jövőért. Szikra, 1945. 281. o.

alkalmas a tábortűz készítéséhez? Hogy a katonának hány ezer megtett lépése után van igénye további félfont húsra? Mindezek a „fontos" kérdések hosszas tárgyalások után hadparancsban jelentek meg. Lang altábornagy három ív terjedelemben adott utasítást a zsákmányolt 50 fontnyi babkávé elkészítésére vonatkozólag.[20]

Osztrák szolgálatban álló önkéntes magyar csapatok.

Megemlítendők még az 1859-ben szervezett önkéntes magyar csapatok is, melyek felállítását császári parancsra kezdték meg „a hű magyar lakosokból". Olyanok jelentkezhettek, akik még nem érték el a hadköteles kort, vagy már eleget tettek szolgálati kötelezettségüknek. A tisztikart a hadsereg önként jelentkező tényleges, leköszönt, vagy nyugállományú tisztjeiből vették. A toborzott legénységből 1859 április-májusában 6 magyar önkéntes zászlóaljat (Kassa, Pozsony, Győr, Pest I., Pest II., Miskolc)[21] és a következő önkéntes huszáralakulatokat: Jászkun huszárezred (Jászberény), debreceni I. önkéntes huszárosztály, debreceni II. önkéntes huszárosztály, aradi önkéntes huszárosztály, kecskeméti önkéntes huszárosztály, zalaegerszegi I. önkéntes huszárosztály, zalaegerszegi II. önkéntes huszárosztály és zombor-újvidéki önkéntes huszárosztályt állítottak fel.[22]

A toborzott legénység azonnal 15—25 forint foglalót kapott, mely összeg abban az időben elég tekintélyes vásárló értékkel bírt és nagyrészt ezzel magyarázható a toborzás eredménye.

A felsorolt alakulatok közül csak 2 zászlóalj került a harctérre, de tűzben nem volt. A hadjárat befejeztével a gyalog zászlóaljakat feloszlatták, a huszáralakulatokból pedig, kivéve a zombor-újvidéki osztályt, két huszárezredet — a 13. és a 14. számút — szerveztek.

Az olasz háború belpolitikai következményei Ausztriában.

A solferinói vereség megingatta az osztrák császári abszolutizmust. Bach miniszter 1859 augusztusában beadta lemondását. Ausztria pénzügyei siralmasak. A háborús katonai élelmezés főnöke, Eynatten tábornok, börtönbe kerül, majd 1860 március 7-én öngyilkos lesz. Egy sereg bankár csődbe jut. Csalás, sikkasztás, korrupció minden vonalon.

A Times-ben megjelent levél valamelyest megmagyarázza az ügy jellegét, amelynek feltárása ilyen szomorú esemény oka volt:

„Trieszt, március 29.

A legfőbb beszédtéma az a hatalmas lopás, amelyet a kormánybiztosi igazgatásnál fedtek fel. Ez kétségtelenül erősen hozzájárult az olasz hadjárat hirtelen befejezéséhez. Most annak ellenére, hogy rendkívül

[20] D. Fdz. v. 1859. 43—44. o.
[21] *Wrede:* II. kt. 479—480. o.
[22] U. o. III./2. kt. 930—931. o.

erős emberek igyekeznek elsimítani az ügyet, a legszégyenletesebb tények kerülnek napfényre, számos személy van belekeverve az egészbe. Egyesek közülük olyan magas állásokat foglalnak el, hogy még csak említeni is veszélyes őket. Az osztrák újságok igen szűkszavúak az ezekre az ügyekre vonatkozó hírekben, és valószínűleg egyáltalában nem is beszélnének róluk, ha nem volna itt Eynatten tábornok öngyilkossága — olyan esemény, amelyet nem lehet eltitkolni. A hiány lélekzetelállító összeg: 17 millió forint. De íme, a történet legmeghökkentőbb és kevéssé ismert része. Teljesen hitelt érdemlő forrásokból azt hallottam, hogy a két harcoló császár híres találkozásán, ezen a találkozáson, amelynek eredménye a Villafrancai béke volt, Napoleon császár azt mondta Ferenc Józsefnek: „Felséged nem fog tévedni, ha meghallgatja a baráti és jóindulatú tanácsokat. Ön árulókkal van körülvéve. Felséged úgy gondolja, hogy Mantua erődjében 6 hónapra elegendő élelmiszer van; azt mondom Önnek — Napoleon császár itt kifejezésteljesen felemelte ujját — azt mondom Önnek, hogy Mantuában még 6 napra való élelmiszer sincs. Győződjék meg szavaim igazságáról és ennek megfelelőleg járjon el." Az ügyet kivizsgálták és kiderült, hogy a franciák császára igazat mondott.

Hogy némi fogalmat nyujtsak Önöknek a tolvajlás kihívó szégyentelenségéről és arról, hány ember vett benne részt, elmondok Önöknek egy esetet a sok hasonló közül. A bikák, amelyeket Mantuában az egyik kapun behajtottak, az ellenkező oldalon lévő kapun ismét elhagyták a várost, félkörben megkerülték a falakat és ismét bejöttek az első kapun, úgyhogy minden bika ötször járta meg az utat és ötször számolták el. De figyeljenek csak, a továbbiakban még cifrább lesz. Az egyik trieszti kereskedő szerződést kötött az osztrák kormánnyal, melynek értelmében megvette a katonaság élelmezésére levágott bikák bőrét. Amíg a bikák életben voltak, mindegyik öt helyett szerepelt, de levágni csak egyszer lehetett őket és egy bikáról egy bőrnél többet nem lehetett lehúzni. A kereskedő cég, minthogy nem kapta meg a megállapodott számú bőrt, bánatpénzt követelt a kormánytól, amely a szerződés szerint 1 forint volt minden le nem adott bőrért; a bánatpénzt kifizették és a kereskedő 30.000 forintot kapott azért, mert nem adták oda neki azoknak a bikáknak a bőrét, amelyek nem is léteztek." [23]

[23] *Csernisevszkij:* A magyarokról. Akadémiai Kiadó, 1953. 34. o.

2. *Az olaszországi magyar légió.*

Előzmények.

Kossuth emigrációjában központi kérdés volt a magyar forradalom és szabadságharc előkészítése. Igyekezett összefogni és együttműködni a többi elnyomott nemzet emigránsaival, így Mazzini olasz és Herzen orosz forradalmárokkal is.

1849 júniusában még a Magyar Szabadságharc idején, szövetség jött létre Magyarország, Piemont és Velence között, mely szerint a két állam kötelezi magát, hogy katonailag együtt fognak működni. E szövetség következtében 1849 tavaszán egyesítették a magyar hadseregben harcoló olasz katonákat. Június második felében Monti Sándor olasz ezredes vette át a légió parancsnokságát. Az olasz légió sok csatában küzdött az osztrákok ellen és Kossuth sajátkezűen írott augusztus 11-i németnyelvű levelében, melyet Monti ezredeshez címezett, meleg köszönettel búcsúzott a hős légionistáktól, egyben több kitüntetést adományozott a légió katonáinak.[24] Az eredetileg 1200 főből álló magyarországi olasz légióból 450 fő maradt meg és a Szabadságharc bukása után Orsovánál török területre lépett.

Szücs János őrnagy, a „Magyar Segély Sereg" törzskari főnöke egy 1867 január 15-én Bolognában kelt kéziratában, melyet Heckenast könyvkiadó cégnek nyujtott be, az olaszországi magyar légió történetét 3 korszakra osztja:

I. Az 1848/49-iki Olaszhoni Magyar Légió.

II. Az 1859-iki Olaszhoni Magyar Légió.

III. Az 1860-iki Olaszhoni Magyar Légió.[25]

A kézirat csupán rövid vázlatot ad a légió történetét megirandó munkáról. A munka azonban nem jelent meg, mert a könyvkiadó cég valószínűleg nem vállalta a kiadást. Szücs őrnagy időrendben sorolja fel az eseményeket, amelyek a légióra vonatkozó más forrásmunkákkal egyeznek.

1848 márciusában a velencei forradalom kitörése után az osztrák csapatok elmenekültek Velencéből. Ez év októberében az osztrák hadseregből megszökött magyar katonákból a már említett szövetség értelmében megalakult egy kb. 70 főnyi csapat, majd 1849 januárjában a szárd-piemonti hadseregben hasonló körülmények között ugyancsak egy kb. 110 főből álló magyar csapat alakult meg. Ezeket Türr István, volt cs. k. hadnagy, ki több katonatársával szökött át az olaszokhoz, szervezte meg.[26]

[24] Hadtörténelmi Intézet Levéltára: 1848—49-es iratok 186. csg. (fényk. másolat).

[25] Háborús felelősség 1928—29: Adalékok az olaszországi magyar légió történetéhez 1848—1866.

[26] *Gonda Béla:* Türr tábornok. Bpest. 1925. 11. 12. o.

Cavour piemonti külügyminiszter, az olasz egység megteremtésének előharcosa, az 1856. évi párisi kongresszuson foglalkozott az olasz-magyar együttműködés gondolatával, háború esetére.

Az olaszországi háború megerősítette a magyar emigráció egységét. Kossuth, Klapka és Teleki László megalakították 1859 május elején a „Magyar Nemzeti Igazgatóságot", mint a Habsburg-ellenes küzdelem vezető politikai és katonai szervét. A Nemzeti Igazgatóság elhatározta, hogy Piemontban azonnal magyar sereget szervez.

A megalakulás hírére sok volt honvédtiszt és honvéd érkezett Genuába a légió gyülekező helyére.

A magyar légiót egy május 24-én kelt szárd királyi rendelet alapján kezdték Perczel és Klapka tábornokok megszervezni. Fontos szerepe volt a légió megalakulásában Vetter altábornagynak, aki képzett katona volt, és 1849 márciusában a honvédség főparancsnoka volt. 1860 végén Kossuth Vettert bízta meg a légió főfelügyeletével, amely beosztásából azonban a légióban való egyenetlenségek miatt már 1861 április végével eltávozott. Az osztrák hadseregben szolgáló magyar katonák részére röpcédulákat adtak ki, melyeknek az volt a tartalmuk, hogy hagyják el csapatukat és jöjjenek át a magyar légióba.

Kossuth eleinte nem volt megelégedve e rendelettel, mert nem volt benne egy szó sem a magyar rendeltetésről, hanem csupán egy magyar légióról piemonti lobogó alatt. Ezt a hibát azonban nemsokára kijavították, amennyiben elrendelték a magyar zászló használatát, és az esküforma megváltoztatását. Mindezt egy 1859 június 16-án Klapka tábornok által kiadott napiparancs szögezi le.

Június 22-én két zászlóalj alakult mintegy ezer emberrel, július 2-án pedig a légió létszáma meghaladta a 4000-et.[27] Az alakulatok harci szelleme kiváló, a légió magvát 48-as honvédek alkották. Az alacsonyabb tiszti rendfokozatokat főleg a legénységi állományból pótolták. A vezetés pedig oly kitünő és kipróbált forradalmi harcosok kezében volt, mint Klapka György tábornok, Türr István, Teleki Sándor, Ihász Dániel és Kiss Miklós ezredesek.

A légió fejlődése tehát jó úton haladt. Ekkor a gyorsan bekövetkezett villafrancai fegyverszünet felborított mindent. Megszűnt a légióval kapcsolatos magyar felszabadító harc reménye.

Kossuth 1859 május 5-én meglátogatta III. Napoleont és kérte, hogy Olaszországhoz hasonlóan Magyarországra is küldjön francia csapatokat. Napoleon elvileg megígérte a segítséget és megbízta Kossuthot, hogy menjen Angliába és igyekezzék kieszközölni ebben a kérdésben Anglia semlegességének biztosítását.[28] Kossuth július 2-án bemutatta Napoleonnak a személyesen magával hozott angol miniszterek leveleit, melyekben kötelezettséget vállaltak, hogy Anglia semleges marad, ha

[27] *Kossuth Lajos* iratai: I. Kt. 361. és 368. o.
[28] U. o. I. Kt. 223—236. o.

francia csapatok is mennének Magyarországra.[29] Hogy Napoleonnak az ígéretei mennyit értek, azt láthattuk a július 9-én váratlanul megkötött villafrancai fegyverszünet alkalmából, amellyel cserbenhagyta az olasz és magyar szabadságharcot.

Marx és Engels helytelenítették Kossuth kapcsolatait III. Napoleonnal, aki, mint a francia nép elnyomója, csak taktikai okokból tárgyalt Kossuth-tal, hogy kihasználhassa saját céljaira és nyomást gyakoroljon Ferenc Józsefre.

A magyar légiónak csak egy kis része kerülhetett harcba Garibaldi csapatának kötelékében, élükön Türr Istvánnal, aki június 15-én a castenodolói ütközetben meg is sebesült. Sebesülését Garibaldi táborkari főnöke írja le:

„Türr ezredes rohamra vezette embereit, az ellenség sűrű lövésekkel felelt, s egy bokros lejtőn lefelé tört, s a mieinket visszaszoritá a hídig. Ekkor Türr mindenki előtt menve, fölemelt fővel, kivont karddal, hangosan kiáltva vezényelt: első és negyedik zászlóalj rohamra indulj! Ezt azért tevé Türr, hogy az ellent tévútra vezesse s a valónál nagyobb számban tüntesse fel csapatunkat. A golyók sűrűen fütyöltek mindenfelé, s egyik Türrnek balkarját törte el. És még akkor is a félelmet nem ismerő magyar (l'intrepido ungherese) vezényelt és bátorította katonáit a rohamra, s mondá jóságosan, hogy nem lehet a hazát szabaddá tenni és győzni, nagy áldozatok nélkül." [30]

Türr István vitézségéért ezüstérmet kapott.

A fegyverszünet fájdalmasan érintette Kossuthot, ki Napoleon szószegésén felháborodott, de Cavourt is megdöbbentette ez a váratlan fordulat és beadta lemondását. Pietri szenátornak többek között a következőket mondotta: „Az ön császárja engem megbecstelenített . . . szavát adta, szentül megfogadta, hogy meg nem áll, míg az osztrák végképpen ki nem űzetik Olaszországból és azért bérül magának Savoyát, Nizzát kötötte ki. Én reá bírtam királyomat, fogadja el az alkut, vesse magát alá ez áldozatnak Olaszországért... S most az ön császárja a bért elviszi, de minket meg itt hagy félúton faképnél..."[31]

A magyar légió katonáinak túlnyomórésze a békekötés után, 1859 végén leszerelt. A tisztek 3 havi, a legénység 15 napi illetményt kaptak végkielégítésképpen.

Garibaldi a villafrancai békekötés után kilépett a szárd hadseregből és a toscanai hadsereg parancsnokságát vette át.

A négy középolasz szabad állam (Toscana, Parma, Modena és Romagna) katonai szövetséget kötöttek és úgy határoztak, hogy ha Romagnával határos pápai államban kitörne a forradalom, akkor ezt a tartományt segítenek felszabadítani. A többi olasz államok és a nagyhatalmak azonban féltek a forradalomtól és megfenyegették a közép-

[29] U. o. I. Kt. 443. o.
[30] *Teleki Sándor:* Garibaldi alatt 1859-ben 85. o
[31] *Kossuth* iratai: I. 477. o.

olasz államokat. Garibaldi aki látta a felmerült nehézségeket, lemondott parancsnokságáról, de kiáltványban kijelentette, hogy minden percben készen áll az olasz nép egysége érdekében újabb harcba szállni.

Garibaldi Sziciliában.

Garibaldi célja a Bourbon-dinasztia megbuktatása és a Nápoly — sziciliai királyság egyesítése volt. 1860 elején Cavour újra átvette a szárd kormány vezetését és titokban támogatta Garibaldi vállalkozását.

1860 május 5-én Garibaldi 1080 főnyi önkéntes csapatával Génua mellett hajóra szállt és május 11-én a sziciliai Marsalába érkezett. Türr István ezredes, aki Garibaldi vezérkari főnöke volt, elsőnek szállt patra a 8. századdal és elfoglalta a várost.[32]

Marsalából Palermo felé nyomultak előre és június 7-én elfoglalták. Garibaldi csapatában számos magyar volt. Tüköry őrnagy Palermo elfoglalásánál esett el. A napiparancs így jelentette:

„Tüköry ezredes meghalt. Az alpesi vadászok ma egyik legjobb vezéröket, egyik legkedvesebb, legvitézebb bajtársokat vesztették el. Az ellenség megrohanásában, Varese, Como, Catalafimé, Palermo látták Tüköryt, elsőt az elsők között. Az utolsó ütközetben ő vezette a guidek bátor katonáit és tisztjeit, kik azt kérték kitüntetésül, hogy elsők lehessenek Palermóban. A jó, a bátor, a rettenthetetlen magyar, ma meghalt sebeiben; ő Magyarországnak, a vitézség classicus földjének, Olaszország testvérének, méltó képviselője. E két országnak testvérisége a csatatéren vérrel szentesíttetett, s a szabad Itália, felelős a világ színe előtt Magyarország szabadságáért. Igen az olaszok esküsznek a hős vértanu sírja fölött, hogy Magyarország ügye az ő ügyök, s hogy kicserélik testvéreikkel vérőket vérért.

Palermo, Június 7. 1860. Dictatori iroda,
Garibaldi J.“ [33]

A magyarok vitézsége arra késztette Garibaldit, hogy július közepén újból megalakítsa a magyar légiót. Első parancsnok Mogyoródy őrnagy lett.

Garibaldi serege győzelmei után egyre szaporodott. Augusztus 19-én átkelt a messzinai tengerszoroson és szeptember 7-én már mintegy 25.000 főnyi hadseregével Nápolyba vonult be. A magyar légió is megnövekedve vett részt a harcokban. A légió megalakulásának hírére mindenfelől érkeztek emigránsok Olaszországba, de sokan érkeztek Magyarországból, különösen Erdélyből is. Ekkor a légió már 194 főből állott.[34] Garibaldi hadseregében több magyar tiszt volt magasabb parancsnoksággal megbízva, ú. m. Teleki, Mogyoródy, Kiss és Éber ezredesek.

[32] *Gonda:* i. m. 40. o.
[33] Rónay Jácint: Naplótöredékek (nyomtatott kézirat gyanánt) III. kt. 87. o. Széchényi könyvt.
[34] HK. 1925. 429. o.

Türr István Palermóban tábornokká lépett elő. Nápolyban magyar huszárszázadot állítottak fel.

A Volturnó folyó mögött a mintegy 44.000 főnyi Bourbon hadsereg gyülekezett, hogy Garibaldi jóval kisebb seregét megtámadja és szétverje.

Október 1-én a Bourbon-sereg Capua mellett széles területen indult támadásra. Délelőtt folyamán túlerejük következtében már eredményeket is értek el. Ekkor a legveszélyesebb ponton Türr hadosztálya, mely eddig tartalékban volt, ellentámadásba lépett, élén a magyar huszárosztaggal. A csatában a magyar légió teljes számban vett részt és oly vitézül harcolt, hogy nagyban hozzájárult a csata sorsának megváltoztatásához. A Bourbon-hadsereg visszavonult és november elején Garibaldi egyesült az északról előnyomuló szárd hadsereggel. Ezzel a hadjárat győzelmesen befejeződött.

1860 október 29-én Türr altábornaggyá lépett elő.

A volturnói ütközet emlékére Garibaldi a következő okiratot adta olasz nyelven, mely magyar fordításban így hangzik:

„Mogyoródy alezredes a volturnói ütközetben 1860 október 1-én a vitéz magyar csapatot vezényelte. Ezeket a hősöket szemeim előtt bámulatos hidegvérrel és rettenthetetlenséggel vezette szuronyrohamra. Fényesen járult hozzá ehhez a győzelemhez és magatartásuk egyforma volt ezen szerencsés hadjárat mindazon harcaiban, amelyekben résztvettek. Ennek a tátor nagyérdemű tisztnek hazám nevében nagyrabecsülésem és hálám bizonyságával tartozom."

G. Garibaldi. Palermo, 1862 július 6-án.[35]

A magyar légió a Capua melletti csatában állományának mintegy egyharmadát vesztette el. Dunyov magyar ezredes súlyosan megsebesült. 1860 október 31-én a magyar légió katonai ünnepség keretében tartott zászlószentelést, melynél Garibaldi a következő beszédet tartotta:

„A hálás Olaszország nevében, hős társaitok kiontott vérének jutalmául átadom nektek ezt a két zászlót. Ezek a Ti szokásaitokat fogják követni és mindig győzelemre fognak vezetni. Olaszország önállósága és szabadsága Magyarországéval szorosan össze van kötve. Éljen Magyarország." [36]

A légió ezután Casertába, majd Nolába került állomáshelyre.

Garibaldi a hadjárat befejezése után visszavonult, de a szárd király és III. Napoleon tilalma ellenére sem mondott le tervéről, hogy Olaszországot teljesen egységesítse és a pápa világi uralmát megdöntse.

Cavour és Kossuth megállapodtak abban, hogy újabb háború esetén Ausztria ellen Magyarország közösen harcol Szardíniával. Elhatározták, hogy titkos szerződést kötnek a szerb vajdával és Cuza román fejedelemmel a magyar hadjárat előkészítésére, továbbá, hogy a magyar légiót kibővítik.

35 Pesti Hirlap, 1907. február 3.
36 HK. 1925. 461. o.

A szerződések megkötésére Klapkát küldték keletre, akinek sok nehézség után csak 1861 januárjában sikerült a szerződések létrehozása. Közben azonban a jól előkészített ügyet súlyos csapás érte: Genuából 5 hajóval fegyverszállítmány indult a Duna torkolatához, amelyet a török kormány az ottani osztrák külképviselet tiltakozása folytán elkobozott.

1861 júniusában meghalt Cavour és ezzel Kossuth felszabadítási terveinek eshetőségei romlottak.

Garibaldi ezután még kétízben kísérelte meg a pápai állam megdöntését és Olaszország teljes egyesítését. Először 1862 augusztusban kb. 3000 fő önkéntessel indult Róma ellen, másodszor pedig 1867 októberében kisebb csapattal tört be az Egyházi állam területére, mindkétízben azonban III. Napoleon francia csapatai védték meg a pápát és Garibaldi kísérletei eredménytelenek maradtak. 1862-ben sok magyar légionista megszökött alakulatától és csatlakozott Garibaldi önkénteseihez, hogy harcoljon a pápa világi uralma ellen.

Közben az 1866-os háborúban Garibaldi nagyobb sereg élén Déltirolban harcolt az osztrákok ellen.

Ez a lelkes szabadsághős, a magyar függetlenségi törekvések nagy barátja, késő öregkoráig harcolt a szabadságért.

A magyar légió létszáma 1860—62 között gyakran változott, általában kereken 1000 fő körül mozgott.

1861 március 27-én 160 főnyi önkéntes érkezett Magyarországból Nápolyba, ahol Vetter altábornagy fogadta őket. Innen Nolába indultak, ahol egy kb. 500 főből álló magyar légiós alakulat állomásozott. Április 11-én olasz gyalogsági egyenruhába, majd 22-én honvédegyenruhába öltöztek.[37]

Egy 1861 április 2-a és november 27-e közötti felvételi lajstrom 429 nevet, egy 1861 november 27.—1896 augusztus 10-e közötti önkéntesfelvételi könyv pedig 302 nevet sorol fel.[38] A megjelölt idő alatt tehát összesen 731 fő lépett a légióba. A listákban feltüntetett „polgári foglalkozás" rovat túlnyomórészben iparosokat, kisebb számban földműveseket jelöl meg. Hivatalnok, kereskedő és tanuló stb. foglalkozás már ritkábban fordul elő.

Egy katonai kémjelentés, mely 1861 február 27-én kelt és Rómából érkezett a cs. k. Hadügyminisztériumba, többek között a következőket állapítja meg:

A légió Nolában állomásozik, Nápoly mellett. Ereje egy dandár, mely két gyalogzászlóaljból, egy vadászzászlóaljból, két huszárszázadból és két ütegből áll. Parancsnoka Klapka tábornok, létszáma 1350 fő. Ezenkívül Olaszországban, Génua és Messina állomáshelyekkel, továbbá a moldvai fejedelemség Galatz és Bakeu városaiban is jelez még ma-

[37] Erdélyi lapok 1910. Egykorú feljegyzések a magyar légióról.
[38] Hdt. Int. L.: 1860—1862. évi olaszországi magy. légió iratai, 140. csg.

Az olaszországi magyar légió gyalogosa.
(Eredeti fénykép a Hadtörténelmi Múzeum anyagából).

gyar légiós alakulatokat, valamint Konstantinápolyban két magyar üteget. Ez utóbbi felsorolt alakulatok összlétszámát mindössze 606 főre becsüli. Az olaszországi magyar légió csapatainak fegyverzete a gyalogságnál huzagolt szuronyos puska, tisztek: kard, revolver, huszárok: görbekard, revolver, tüzérség: 16 db 8 fontos ágyú. Az egyenruházat: gyalogságnál barna vöröszsinóros atilla, szürke pantalló, kék köpeny és vörös sapka. Vadászok: ugyanaz, de zöld sapka. Huszárok: kék atilla, vörös nadrág, vörös sapka. Tüzérek: mint a gyalogság, csak kék sapka és nadrágjukon széles kék sáv. A jelentés szerint a légió katonai szelleme jó és naponta szorgalmasan gyakorlatoznak. Egy későbbi — 1861 novemberében kelt szervezés szerint, a légió létszáma 1265 fő és az egyenruházatnál a következő változás mutatkozik: a gyalogság szürke pantalló helyett kék magyar nadrágot visel és az összes fegyvernemek sapka helyett csákót viselnek, fegyvernemenként különböző színű forgókkal.

A jelentést küldő, magát magyar emigránsnak kiadó kém a légió tisztikarának bizalmába férkőzve, még a következő értesüléseit jelenti a Hadügyminisztériumnak:

Szerinte a magyar emigráció az év tavaszára a következő támadást tervezi:

Türr István Horvátország felől, Klapka pedig a dunai fejedelemségekből tör Magyarországba. Ugyanakkor a lakosságot is megszervezik gerilla tevékenységre. Erre a célra Erdélyben állítólag már 25.000 db, a Bánátban pedig 8000 db becsempészett puska áll rendelkezésre. Egy Béldy Lajos nevű egyén közlése szerint Galatzban és Ibrailában magyar emigrációs bizottságok működnek. Más — 1861 március 20-án kelt — jelentés szerint Kossuth Lüttichben 40.000 puskát vásárolt, melyeket hajórakományként valószínűleg Dalmáciába irányítottak a magyar légió részére.[39]

Itália egyesítésével a különféle kisebb olasz hadseregek is egyesültek. A magyar légiót azonban meghagyták külön alakulatnak és az olasz hadügyminiszter alá rendelték.

1861-ben Dél-Olaszországban a reakciós Bourbon-párt bandákat szervezett és ezek kegyetlen gyilkosságokkal, rablás és fosztogatással veszélyeztették a közbiztonságot. A lakosság ezeket briganti (rabló) bandáknak nevezte, melyek néha oly nagy erőkkel léptek fel, hogy az olasz kormány kénytelen volt ellenük nagyobb katonai egységeket is bevetni, ilyenkor azután szabályszerű ütközetek zajlottak le.

A magyar légió 1861 és 1862-ben számtalanszor vett részt a rablók elleni harcokban. Ezek közül néhány különösen kiemelendő.

1861 május 9-én a légió egy különítménye Monte Falcioneban megsemmisít egy garázdálkodó rablóbandát, elfognak 50 brigantit. A lakos-

[39] Hdt. Int. L.: Gen. Cdo. Ofen, 1861. 148. csg.

Az olaszországi magyar légió huszártisztje 1862.
(Eredeti fénykép a Hadtörténelmi Múzeum anyagából).

ság nagy ünneplésben részesíti a magyarokat, hogy megszabadította őket a gyilkosoktól.[40]

1861 júliusában Nápolytól keletre 300 honvéd és 120 huszár Girczy őrnagy parancsnoksága alatt négy napig harcolt egy nagyobb banda ellen, amelyet végül sikerült megsemmisítenie. 1862 elején Baritól nyugatra egy század magyar vadász Halász százados parancsnoksága alatt harcolt sikeresen a rablók ellen. 1862 nyarán Sorentó környékén egy nagyobb magyar különítmény győzte le a bandákat.[41]

Capitanata tartományban egy félszázad huszár, Corocco bandafőnök 110 lovasból és 20 gyalogosból álló csapatát körülfogta, egy részét lekaszabolta, a többi pedig megfutamodott. A szolgálati jelentés 2 hadnagyot, 6 altisztet és 7 közhuszárt nevez meg, mint akik magukat a harcban különösen kitüntették.[42]

A huzamos békeszolgálat következtében a légióba befurakodott monarchista ügynökök sok egyenetlenséget szítottak. Türr István és Ihász ezredes igyekeztek rendet teremteni és 1862 augusztusában megkezdődött a légió átszervezése, melynek megtörténte után a légió 1 gyalogzászlóaljból, 1 vadászzászlóaljból, 2 huszárszázadból és 1 hegyiütegből állott, létszáma megközelítette a 2000 főt. A fegyelem, a katonai büntetőtörvénykönyv, a kötelességek és előnyök szempontjából a légió honvédei az olasz hadsereg katonáival hasonló elbánásban részesültek. A vezényszó és szolgálati nyelv magyar volt, kivéve egy önálló horvát századot, melyet horvát nyelven vezényeltek.

1862 novemberében Földváry Károly ezredes lett a légió parancsnoka.[43] Kossuth Földváryhoz 1862 december 23-án intézett levelében többek között azt írja, hogy az, miszerint a „Magyar segély-sereg" még a közbejött zavarok dacára sincs feloszlatva, annak a jele, hogy az olasz kormány nem mondott le az osztrákok elleni harc szándékáról, sem pedig a magyar szövetség eszméjéről. Figyelmezteti azokat, akik a harc késése miatt türelmetlenek, hogy vegyék figyelembe, hogy a diadalhoz nem csupán az akarat, hanem az európai viszonyoktól függő kedvező alkalom és eszközök is szükségesek. Kossuth bizalmáról is biztosítja Földváry ezredest és javasolja, hogy a magyar sereg ügyeinek intézését az olasz kormánnyal egyetértésben végezze.[44]

1863 elején a légió fegyverzete azonos volt az olasz hadseregével. Az egyenruha általában kékszínű, honvéd jellegű, a gyalogság piros zsinórzatú feszes magyar nadrágot viselt.

A légió 1865-ben az Abruzzokba került, ahol ismét azt a feladatot kapta, hogy letörje a bandamozgalmakat. A magyar honvédek itt is

[40] Erd. l. 1910: 267. o.
[41] HK. 1925. 463. o.
[42] Hdt. Int. L.: 1860—62. évi iratok. 140. csg.
[43] Földváry Károly 1848—49-es honvédezredes. Végigküzdötte a szabadságharcot. Világos után halálra ítélték, majd büntetését 18 évi börtönre szállították le. 1857-ben kegyelmet kapott és 1862—66 között az olaszországi magyar légió parancsnoka volt.
[44] Hdt. Int. L.: 1860—62. évi iratok. 140. csg.

megállták helyüket teljes mértékben és pontosan hajtották végre kapott feladatukat, mint az a nápolyi katonai parancsnokságnak küldött egyik jelentésből is kiderült.

A légió állománya a bandaharcok befejezése után 1866 nyarán már mintegy 500 főre csökkent.

A légió megszűnése.

1866 június 22-én kitört a porosz-osztrák háború, majd június 26-án Olaszország is hadatüzent Ausztriának.

Az osztrák hadvezetőség sok magyar ezredet a poroszok ellen vonultatott fel. Ennek következtében az amúgy is kislétszámú olaszországi magyar légió emberutánpótlási lehetősége erősen lecsökkent, tekintettel arra, hogy ezt főleg a szökevények és hadifoglyok szolgáltatták. Elhatározták tehát egy poroszországi magyar légió felállítását. Az olasz-porosz tárgyalások következtében több magyar tiszt indult Berlinbe a légió felállítása céljából, ami meg is történt és melynek működéséről a munka későbbi részében lesz szó.

Az olaszországi magyar légiót a háború kitörése után az arcvonalhoz közeleső Bolognába szállították, azonban a hirtelen megkötött fegyverszünet következtében már nem került harcba.

Ausztria 1866 augusztusában úgy Poroszországgal, mint Olaszországgal békét kötött, a magyar uralkodóosztály pedig megkezdte tárgyalásait Ferenc Józseffel a kiegyezés ügyében.

A légió tisztjeit és katonáit mélyen lesujtották a bekövetkezett események. 1867 elején megszűnt a légió és ezzel együtt megszűnt egyelőre annak a reménye, hogy a magyar nép fegyverrel harcolhassa ki függetlenségét.

1848—49-ben az olasz testvérek küzdöttek vitézül a magyar szabadságért, majd a magyarok ezrei állottak az olasz szabadság mellé. A magyar-olasz fegyverbarátság 2 évtizede alatt közös céluk volt: a mindkét népet elnyomó Habsburg-abszolutizmus lerázása.

Olaszországnak ezt nagyrészben sikerült elérnie. Kiszorította Lombardiából, majd később Velencéből az osztrák megszállókat, egységesítette sok kis országból álló nemzetét, felszámolta a Bourbonok uralmát és megszüntette a pápai államot.

Kossuth már nem élte meg hazája felszabadítását. Magyarországot csak 25 év mulva, az 1918—19. évi forradalom szabadította meg a Habsburg igától és újabb 25 év telt el a Habsburg-utód Horthy-rendszer eltűnéséig.

SALGÓTARJÁN, 1919.

Balázs József őrnagy

Ismeretes, hogy a Magyar Tanácsköztársaságnak a szomszédos kommunistaellenes kisantant hatalmakkal szemben viselt honvédő háborúja — a hadműveletek irányát, jellegét és eredményeit tekintve — több szakaszra tagozódik,[1] amelyek közül a Vörös Hadsereg júniusi hadjárata a legkiemelkedőbb. Losonc, Rimaszombat, Léva, Érsekújvár, Kassa, Zólyom, Rozsnyó és Eperjes, mintegy 2835 négyzetkilométer nagyobbrészt magyarlakta terület felszabadítása, az intervenciós cseh és román haderő összefüggő arcvonalának kettévágása, a Szlovák Tanácsköztársaság kiiktatása egy-egy állomása volt a Vörös Hadsereg északi diadalútjának. A Vörös Hadsereg lépésről-lépésre haladt előre hadászati célja felé.[2]

A hadműveletek nagyszerűsége, a vezetés merészsége és rugalmassága, a csapatok cselekvési egysége és átütő ereje, a fegyvernemek ragyogó együttműködése és a proletárharcosok példátlan hősiessége ámulatba ejtette a proletárdiktatúra halálos ellenségeit is. Peroutka, cseh kormánypárti politikus és publicista szerint „a Vörös Hadsereg csapatai úgy hatoltak be a cseh frontba, mint a kés a vajba"[3] és „a győzelmes felvidéki hadjáratot a francia, csehszlovák, sőt még a japán vezérkari iskolákban is mintapéldaként tanították."[4]

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a Vörös Hadsereg júniusi általános ellentámadása abból a sikersorozatból bontakozott ki, amelyet a vörös csapatok május hónapban a salgótarjáni, egri és a miskolci védőszakaszban szívós és elkeseredett küzdelemben harcoltak ki. Helyes törek-

1 A Vörös Hadsereg történetének periodizációjára nézve egységes és hivatalos álláspont még nem alakult ki. A Vörös Hadsereg történetét a következő szakaszokra helyes tagolni: 1. 1919 III. 21—IV. 15: a Vörös Hadsereg felállítása, átszervezése és szolgálata a demarkációs vonalakon; 2. IV. 16—V. 1.: a románok támadása, a Vörös Hadsereg visszavonulása a Tisza és a Sajó mögé; 3. V. 2—V. 29.: a csehek általános támadása, a májusi fordulat, a hadsereg újjászervezése, a Vörös Hadsereg salgótarjáni és miskolci ellencsapása (ez utóbbit a feldolgozások helytelenül már a Vörös Hadsereg általános ellentámadásának tekintik); 4. V. 30—VI. 23.: a Vörös Hadsereg északi általános ellentámadása; 5. VI. 24—VII. 19.: a Vörös Hadsereg északi visszavonulása, felkészülés a tiszántúli támadáshoz; 6. VII. 20—VIII. 1.: a Vörös Hadsereg tiszántúli támadása, veresége, visszavonulása és felbomlása. — BJ.

2 Hadászati cél: a szomszédos burzsoá államok támadásának visszaverése, a magyarlakta területek felszabadítása, a nemzetiségek forradalmi proletariátusának fegyveres megsegítése — egy erős Szövetséges Tanácsköztársaság megteremtése érdekében. — Rákosi-per. Szikra, 1950, 315—316., 348. o.

3 Idézi *Rákosi Mátyás.* Rákosi-per. Szikra 1950, 424—425. o.

4 *Nagy Kálmán:* Stromfeld Aurél, a magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnöke. — Századok 85. évf., 1951., 213. o. (Forrásmegjelölés nélkül.)

vés tehát, ha a marxista történetírás az északi ellentámadás eseményeinek, jelentőségének és eredményeinek értékelésével sokat foglalkozik, helytelen azonban, hogy történészeink és hadtörténészeink a május 2-től május 29-ig terjedő időszak katonai kérdéseivel keveset törődnek. Történetírásunk, bár mindúntalan hangsúlyozza Salgótarján védelmének és a Vörös Hadsereg ellencsapásának jelentőségét, néhány általános és közismert megállapításnál, magyarázatnál mégsem megy tovább. E tanulmánynak éppen ezért az a célja, hogy a Vörös Hadsereg északi arcvonalának katonai eseményeit (május 2-től május 29-ig) megengedhető részletességgel ismertesse és az egyéb eddig még ismeretlen, vagy már ismert, de vitatott kérdésekben helyes megoldást keressen és találjon.

A 80. dandár védelmi harcával, a 6. hadosztály ellencsapásával, a csehek kisterenyei előretörésével, valamint a megerősített 80. dandár ellencsapásával „Salgótarján 1919" címmel a tanulmány első része foglalkozik. Az 5. hadosztály védelmi harcait, az 1. hadosztály miskolci ellencsapását, valamint az északi hadjárat főcsapásának irányában támadó 3. hadtest felkészülését a tanulmány második része („Miskolc 1919") mutatja be.

1. Ellenséges és saját helyzet március 21-től május 1-ig.

Ausztria-Magyarországnak az első imperialista világháborúban Németország oldalán elszenvedett katonai veresége a monarchia nemzetiségi politikájának csúfos kudarcához vezetett. Ausztria-Magyarország nemzetiségei elérkezettnek látták az időt ahhoz, hogy a monarchia erőszakkal összetartott nemzetiségi államrendszeréből kitépjék magukat és állami önállóságukat, nemzeti függetlenségüket megteremtsék. Tehették ezt azért is, mert az antanthatalmak, hogy imperialista nagyhatalmi céljaikhoz az osztrák-magyar monarchia testén keresztül közelebb kerüljenek, a csehek, szlovákok, románok, szerbek és horvátok nemzeti törekvését szívesen támogatták.

Igy tehát az antanthatalmak támogatásával és a cseh-szlovák nép nemzeti függetlenségi mozgalmának eredményeképpen jött létre Csehszlovákia 1918 október végén. S hogy Csehszlovákia burzsoá demokratikus köztársaság lett — nem véletlen jelenség. Ennek többek között az az oka, hogy az egyébként haladó és helyes, jóval az 1914-es világháborút megelőző időben kibontakozó cseh nemzeti mozgalom vezetését az ellenforradalmivá vedlett liberális burzsoázia ragadta magához. A cseh burzsoázia például nagyon jól értett ahhoz, hogy a cseh nemzeti öntudat felébresztésében és táplálásában hatékony szerepet betöltő „Sokol" sport- és kultúregyesületekben a nekik megfelelő politikai és eszmei vonalat érvényesítsék. Masaryk és a „pokrokárok" (haladók), amikor megnyergelték a dolgozó tömegek nemzeti érzését és haladó mozgalmát, a hatalomra törekedtek. Tevékenységük reakciós vonására rámutat az is, hogy a cseh és a szlovák nemzet egy államban való egyesülésének kérdésében burzsoa nagyképűséggel a népek önrendelkezési jogára hivatkoztak, mégis a szlo-

vák nép megkérdezése nélkül döntöttek. Még a pittsburgi cseh-szlovák megegyezés[5] megerősítésére a Szlovák Nemzeti Tanács 1918 október 30-án Turóczszentmártonban megtartott ülésének szociális összetétele sem fejezi ki azt, hogy Szlovákiának Csehországhoz való csatlakozása valóban a népek önrendelkezésének elve alapján, a szlovák nép, a szlovák dolgozók meghallgatásával és beleegyezésével történt volna.[6]

Persze, a cseh burzsoázia ezzel egyáltalán nem törődött, s hogy a „jogi megállapodás"-nak érvényt szerezzen, lépésről-lépésre szállta meg az ország északnyugati és északkeleti területeit. December 21-én már az antant is elismerte a csehek „területilletékességét" s a „határ" a két ország között a Duna—Ipoly—Rimaszombat—Ung—Uzsok vonala lett.

A cseh burzsoázia mégsem érezte biztonságosnak helyzetét. Hiába élvezte a forradalom árulóinak, a jobboldali szociáldemokraták segítségét — a proletárforradalom szele erősen nyugtalanította. A négy évig pusztító világháború a csehszlovák lakosságot is éppen úgy kimerítette, kifosztotta és tönkretette, mint a magyar dolgozókat. Élelem nem volt és nagy hiány mutatkozott a legszükségesebb közszükségleti cikkekben is. Felélt a háború mindent, ami mégis megmaradt, az a spekuláció feneketlen csatornáiban tűnt el. Nyomorgott a munkás, nélkülözött a paraszt. Mindketten kiutat kerestek, s mindketten az „orosz testvérek" példáját akarták követni. A forradalmi hangulat erősödött. Kitűnt ez a cseh nemzetvédelmi miniszternek a belügyminiszterhez küldött tájékoztatójából is, mert mint mondotta, a bolsevizmusnak Csehszlovákiában is termékeny talaja van és a forradalmi mozgalom különösen a határszéleken és Szlovákiában „fenyegető méreteket" ölt.[7] Persze nem véletlenül.

Sztálin elvtárs a „Pravda" 1918 december 15-i számának „Keletről jön a fény" című vezércikkében a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az azt követő események nemzetközi hatásával kapcsolatosan a következőket írta:

„Mondanunk sem kell, hogy mindez ki fog hatni Nyugat elnyomott népeire és elsősorban Ausztria-Magyarország népeire, amelyek egyelőre még burzsoá nemzeti szabadságmozgalom időszakában vannak, de az események hatására máris az imperializmus ellen folyó harc szakaszába léptek...

[5] „Az 1918 május 30-i pittsburghi egyezményt nem a szlovák nép, sőt még csak nem is a szlovák burzsoázia," hanem Masaryk és az Amerikában élő cseh-szlovák burzsoázia kötötte. — A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. *(Oldner Vladimir* tanulmánya.) Szikra, 1954., 199. o.

[6] Az ülésen a szlovák nép 103 „képviselője" vett részt: 5 bankigazgató, 2 gyáros, 4 nagybirtokos, 2 nagykereskedő, 1 nyomdaigazgató, 2 „vállalkozó", 3 „polgár", 4 kereskedő, 14 evangélikus lelkész, 6 katolikus pap, 15 ügyvéd, 4 orvos, 3 építész, 1 gyógyszerész, 2 igazgató (?), 14 hivatalnok, 1 képviselő, 1 tanító, 6 egyetemi hallgató, 1 művezető, 1 technikus, 1 borbély, 1 timár, 1 kályhás, 1 nyomdász és 7 földműves. — *Szviezsényi Zoltán:* Hogyan veszett el a Felvidék? Franklin, 1921., 32. o.

[7] *Josef Kolejka:* A csehszlovák burzsoáziának 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság ellen viselt támadó hadjárata kérdéséhez. — Casopis Matice Moravské 1952. évf. 1—2. szám.

Természetes, hogy a másik tábor, az imperialisták tábora sem alszik...[8]

A csehszlovák események Sztálin elvtársat igazolták.

A csehszlovák burzsoázia látván a forradalom hullámverését, nagyon félt attól, hogy a megcsalt és a kisemmizett cseh és szlovák proletariátus úgy kisepri őt a hatalomból — ahová nem is olyan régen tolakodott be — mintha ott sem lett volna. Ingatag helyzetét akkor érezte különösen kellemetlennek, amikor a magyar proletariátus forradalma február és március hónapban már a küszöbön kopogtatott.

A cseh burzsoázia elhatározta ekkor, hogy Magyarország ellen fegyveres intervenciót szervez. Úgy gondolta, hogy siker esetén: először — megakadályozza a magyar munkásosztály hatalomrajutását; másodszor — a magyar proletárforradalom meghiúsításával vagy elfojtásával elejét veszi a csehszlovák kommunista mozgalom kibontakozásának is; harmadszor — hasznos szolgálatokat tesz imperialista gazdáinak, ha a magyar és a csehszlovák bolsevizmust eltiporja; negyedszer pedig — újabb magyar területek elragadásával ifjú, de mohó imperialista étvágyát elégítheti ki.

Március 12-től kezdve már naponta érkeztek hírek arról, hogy a cseh burzsoázia Salgótarján ellen támadásra készül. A különböző hírforrásokból (menekültek, vasutasok, hírszerző egyének) származó létszámadatok bár hiányosak és megbízhatatlanok voltak, annyit mégis meg lehetett állapítani, hogy a Losonctól Rimaszombatig húzódó arcvonalszakaszon álló csehszlovák csapatok ereje a Vörös Hadsereg itt tartózkodó és állásban lévő erőinek kétszerese-háromszorosa volt. A Losonc—Osgyán—Rimaszombat körletben végrehajtott csapatösszevonások egyszerűen nevetségessé tették a losonci cseh katonai parancsnoknak azt a kijelentését, hogy ők csupán óvatosságból és elővigyázatosságból erősítik meg az arcvonalat.[9] Március 22-én már olyan kijelentés is elhangzott, hogy a cseh csapatok március 25-én bevonulnak Salgótarjánba.[10]

Komolyabb összecsapásra május elejéig mégsem került sor, s az arcvonalszakasz látszólagos nyugalmát csupán kisebb összetűzések zavarták meg, amelyekből a nagyvonalúság, a határozott cél és az átütő erő egyaránt hiányzott. Hiába állt a Vörös Hadsereg alig egy ezred erejű dandárával szemben a cseheknek a legóvatosabb számítások szerint is legalább két jól felszerelt ezrede, nagyobb arányú támadásról májusig szó sem lehetett. A csehszlovák burzsoázia támadási szándékát azok a becsületes emberek hiúsították meg, akik a magyar tanácshatalommal együtt éreztek és a kommunisták felvilágosító munkájának következtében nem szívesen vettek részt a Magyar Tanácsköztársaság elleni gyilkos háborúban. Amíg a munkások a hátországban sztrájkok szervezésével gyengítették az agressziót, a katonák a fronton parancsmegtagadással fejezték

[8] *Sztálin* művei. IV. kötet. Szikra 1950., 187. o.
[9] Hdt. Int. Lt. Polg. dem. forr. iratai. 38. cs. 75/5. hdm. sz.
[10] Hdt. Int. Lt. Tanácsköztársaság iratai. 82. cs. 81/9. hdm. sz.

ki a magyar proletárdiktatúrával szemben táplált rokonszenvüket. Ezért kellett felváltani április 14-én légionáriusokkal az Ipoly mentén állásban lévő „megbízhatatlan"-oknak minősített 102. cseh ezred alegységeit. Tizenkét nappal később pedig éppen a „megbízhatók"-nak vélt légionáriusok 250 fős csoportja tagadta meg a támadási parancs végrehajtását, kijelentvén, hogy magyar testvéreik ellen nem harcolnak.[11] A baloldali csehszlovák sajtó így írt: „Ha a csehszlovák polgárság kísérletet tenne arra, hogy Magyarországot megtámadja, vegye tudomásul, hogy mindenekelőtt a csehszlovák proletariátus ellenállásába fog ütközni, mert az fegyverrel a kezében fog szembefordulni a cseh polgársággal és annak szolgáival. A csehszlovák katonaság a fiatal magyar köztársaság elnyomására csak a csehszlovák proletariátus holttestein át tud eljutni."[12]

A cseh burzsoázia állami kényszerrel, megfélemlítéssel, csalfa ígérgetéssel, a Magyar Tanácsköztársaságra szórt hazug rágalmakkal, nacionalista uszítással és a kommunisták féktelen üldözésével csak április végére tudta úgy rendbeszedni hadseregét, hogy összpontosított támadást indíthatott Miskolc és Salgótarján ellen. A csehszlovák proletariátus azonban még az utolsó pillanatban is megkísérelte, hogy az ellenforradalom mocsarába süllyedt csehszlovák burzsoázia támadó öklét lefogja, amikor a korompai kohómunkások a csendőrség megtorló intézkedéseinek ellenére is harcos tüntetést rendeztek május 1-én.[13] Sajnos, az intervenciót nem lehetett megakadályozni, de a Tanácsköztársaságra nézve már az is rendkívül kedvező volt, hogy a románok előnyomulásával egyidőben (április 16-tól május 1-ig) a csehek általános támadása nem indulhatott meg.[14]

A Hadügyi Népbiztosság először a március 24-én kiadott előzetes intézkedésében határozta meg az arcvonalakon álló csapatok feladatait. A csehszlovák arcvonalon álló csapatok a román betolakodók kiűzésére, a román intervenciós hadsereg által jogtalanul megszállt észak-erdélyi területek felszabadítására irányuló hadászati értékű és jellegű támadó hadműveletek balszárnyának és hátának biztosítására kaptak feladatot. „A cseh arcvonalon a 37. hadosztály csapatai a Dunát tartsák — szólt a parancs. — A 40. hadosztály az Ipoly mentén csapatait akként csoportosítsa, hogy egyrészt Vác környékét, másrészt a salgótarjáni bányavidéket minden körülmények között képes legyen tartani. A 39. hadosztály egyrészt a Sajó—Rima vonalat Miskolc környékének biztosítására, másrészt Sátoraljaújhely—Legenye—Alsómihályi vidékét, valamint Ungvár déli részét igyekezzék tartani, hogy fő vasúti vonalainkat és toborzási területeinket biztosítsa."

11 Hdt. Int. Lt. Tanácsköztársaság iratai 83. cs. 100/7., 117/1. hdm. sz. — A továbbiakban az idézeteknek és az adatközléseknek forrásmegjelölését mellőzöm, mert azokat a Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Tanácsköztársaság iratai 45—48., 70., 82—85. csomójából vettem. — BJ.

12 *Josef Kolejka:* I. m.

13 *Oldner Vladimir:* I. m., 207—208. o.

14 Rákosi-per. Szikra 1950., 245. o.

Salgótarjánt, a 3. hadosztály[15] kötelékében lévő 80. dandár csapatai védték, összesen 3350 fő, több mint 34 géppuska, 8 löveg és egy páncélvonat.[16] De április 28-án, vagyis néhány nappal a csehek általános támadása előtt már csak három zászlóalj, egy üteg, egy híradó század, egy vörösőrzászlóalj (140 fő) és egy huszárszakasz — 2494 fő, 24 géppuska és 4 löveg állt a dandárparancsnok rendelkezésére.[17]

A csapatok szervezeti tagozódása az első világháborúban kialakult hadseregszervezési elvek szerint történt.[18] Minthogy a Vörös Hadsereg is az első világháborúban használatos fegyverekkel volt felszerelve, a világháború harcászati (hadműveleti) tapasztalatainak kiértékelése még nem történt meg és a vörös csapatok új harci tapasztalatokat még nem szereztek — semmi sem indokolta, hogy a Vörös Hadsereg szervezése kezdetben ne az első világháború végén alkalmazott szervezési elveket kövesse. De csak követte, mert a vörös csapatok szervezése a világháborús

15 Március 29-ig 40. hadosztály — A 3. hadosztályparancsnokság az északi általános ellentámadás megindulásáig főképpen csak gazdászat-közigazgatási teendőket látott el, közvetítő szerepet töltött be a felsőbb szervek és a csapatok között. Minthogy hadosztályközvetlenekkel és tartalékokkal nem rendelkezett, a harcok menetére közvetlen hatással sem lehetett. Amikor például a csehek május 7-én az 1. dandár jobbszárnyát Szécsénynél visszaszorították és erről a hadosztályparancsnokság a 80. dandár parancsnokát is tájékoztatta, megjegyezte, hogy ő az ellenséget visszavetni nem tudja, mert tartalékai nincsenek. S hogy a hadosztályparancsnokság a harcok közvetlen szervezésének és vezetésének feladatát nem látta el, kitűnik abból is, hogy a hadosztályparancsnokság május 7-ig Budapesten, majd Aszódon, az arcvonaltól 50—90 kilométerre tartózkodott.

A harcokat a dandárparancsnokság szervezte, irányította és ellenőrizte. Lövész és tüzér alegységekkel, műszaki, lovas és híradó osztagokkal, esetenként páncélvonattal rendelkezett. Ezeknek egyrésze szervezetszerűen is a dandárhoz tartozott, legtöbbjét azonban csak ideiglenesen, egy-egy harcfeladat végrehajtásának idejére utalták a dandárparancsnokság hatáskörébe. Május 11-ig a dandárparancsnok személye azzal az ezredparancsnokkal volt azonos, amelyik ezrednek a hadrendi száma megegyezett a dandár hadrendi számozásával. Törzsét is az illető ezredtörzs alkotta. Május 11-től kezdve külön dandárparancsnokságot (külön törzzsel) szerveztek. — BJ.

16 53/1. zászlóalj — 607 fő, 8 géppuska; 53/2. zászlóalj — 392 fő, ? géppuska; 53/3. zászlóalj — 756 fő, 10 géppuska; 32/3. zászlóalj — 450 fő, 8 géppuska; 29/2. zászlóalj — 333 fő, ? géppuska; nyiregyházi, abaúji és szegedi nemzetőrök — 147 fő, 8 géppuska; 1/2. tüzérosztály (két üteggel) — 242 fő, 8 db. 8 cm-es ágyú; jászsági és szegedi huszárkülönítmény — 63 fő; 41/1. árkászszázad — 73 fő; híradószázad — 257 fő; 23. sz. páncélvonat — 40 fő.

17 A 41/1. árkászszázadot Budapestre szállították, a nemzetőröket és a huszárokat hazarendelték. A páncélvonatot a Kárpát-Ukrajnát kiürítő vörös csapatok biztosítása végett Csapra irányították. Kivonták a dandár alárendeltségéből a 29/2. zászlóaljat is, amelyet az 1. dandár megerősítésére küldtek. Amikor pedig a váratlan és a túlerejű román támadás megingatta a Vörös Hadsereg keleti arcvonalát és a frontszakasz megerősítésére volt szükség, a 32/3. zászlóaljat és az 1/3. üteget Érmihályfalvára szállították.

18 A világháború első időszakában a lövészszázadok személyi állománya általában 267 fő (250 puska) volt. Négy század és egy géppuskás osztag (1000 puska és 2 géppuska) alkotott egy lövészszázlóaljat. Egy lövészezred négy zászlóaljból, egy hadosztály pedig 3—4 ezredből állott. A világháború végén a hadosztályok mozgékonyabbak és tűzerősebbek lettek. Ekkor az ezredek már nem négy, hanem csak három zászlóaljból állottak. A zászlóaljak ugyanakkor géppuskás századot (12—16 géppuska), a századok golyószórókat (kézi-géppuskákat) kaptak. E szervezési változás nyomát mutatta például a 53/3. zászlóalj is, amelyik sokáig mint 53/4. zászlóalj szerepelt. — BJ.

szervezéssel a valóságban sohasem egyezett meg. Kevés volt a fegyver, hiányos volt a felszerelés, s a szükséges harceszközök jelentős részét is nélkülözte a Vörös Hadsereg. A zászlóaljak létszáma például a világháborúban résztvevő zászlóaljak személyi állományának alig volt több mint a fele, vagy éppen csak harmada.

Nem csoda, ha a Szécsénytől Rimaszombatig húzódó 70 km hosszú arcvonalszakasz védelmének megszervezése a dandárparancsnokságnak nagy gondot okozott.[19] A dandár létszámviszonyaira és a tűzfegyverek elégtelen mennyiségére való tekintettel ugyanis mégcsak gondolni sem lehetett arra, hogy a csapatok védelmi csoportosítása az első világháborúban kialakult — mélységben tagozott állásrendszerben történjék. A csapatok kordonszerű felállítása pedig az öngyilkossággal lett volna egyenlő. A csapatok kordonszerű felállításának esetében egészen gyenge cseh támadás ott és akkor törhette volna át a dandár védelmi vonalát, ahol és amikor csak akarta volna. (Ha néhány nappal a csehek támadása előtt az arcvonal mentén arányosan osztják el a fegyvereket, akkor a puskák 43 méterre, a géppuskák 3 kilométerre, a lövegek pedig 17.5 kilométerre lettek volna egymástól.)[20] A csapatokat tehát olyan védelmi csoportosításban kellett felállítani és az alegységeknek olyan feladatokat kellett adni, amelyek az adott viszonyoknak a legjobban megfeleltek és a Salgótarján védelmét elrendelő parancs sikeres végrehajtására komoly reményt nyújtottak.

A lehetőségeket mérlegelve, a terepviszonyokat figyelembevéve és a hadosztályparancsnokság irányelveit szem előtt tartva — a dandárparancsnokság a védőszakasz „támpontszerű" megszállása mellett döntött. A hadosztályparancsnok bár teljesen kizártnak tartotta annak lehetőségét, hogy a vörös csapatok az arcvonal „áttörését" megakadályozhassák, a betört ellenség megállítását és visszaverését a mozgó- és az állóvédelem helyes megszervezésével és szerencsés összekapcsolásával mégis biztosítottnak látta.

Elől húzódott a tábori őrsök vonala. A demarkációs vonal mentén

[19] Az arcvonalszakasznak valamivel több mint a felét az Ipoly folyó képezte. Az Ipoly völgye nedves talajú, árterületekkel szegélyezett váltakozó szélességű lapály, amely az első tavaszi hónapokban rendszerint víz alá kerül. A meder partja szakadékos, talaja homokos, némely helyen iszapos. Magas vízállás esetén az Ipolyon csakis műszaki eszközök segítségével lehet átkelni; alacsony vízálláskor, amikor a folyó általában átgázolható, iszapos altalaja miatt a gázlók műszaki előkészítése szükségessé válik. (Március és április hónapokban az Ipoly természetes áradása a védelem megszervezését tehát megkönnyítette. Szécsénytől Szakálig terjedő mintegy 15 kilométeres arcvonalszakaszon mindössze egy fél zászlóalj és egy huszárszakasz látta el a figyelőszolgálatot. Április végén azonban a zászlóaljparancsnok már azt jelentette, hogy a rendelkezésére álló erő az ellenség feltartóztatásához aligha lesz elegendő. Ezért géppuskákat és tüzérséget kért. Kérését az Ipoly apadásával indokolta.) Galsától Pincig az Ipoly természetes akadályt egyáltalán nem jelentett. Az Ipoly hídjai közül csupán a galsai, lázi-pusztai, törincsi, rárosmulyadi és a pösztyéni híd volt a tábori tüzérség áthaladására is alkalmas. — BJ.

[20] Egy arcvonalkilométerre kb. 35.6 puska, 0.34 géppuska, 0.057 löveg jutott. — BJ.

egymástól 1—4 kilométerre 4—8 harcosból álló tábori őrsöknek az volt a feladata, hogy az ellenséget megfigyeljék és észrevételeiket az őket kiküldő főőrs parancsnokának jelentsék. A fontosabb útvonalak mentén, 5—7 kilométerre a tábori őrsök vonala mögött elhelyezkedett, géppuskákkal is megerősített századerejű főőrsök viszont azt a feladatot kapták, hogy az előnyomuló ellenség harctevéknységét megzavarják, szétbontakozásra kényszerítsék, a főcsapás irányának megmutatására késztessék, s a kisebb erejű ellenséget megsemmisítsék. A nagyobb erejű ellenség visszavetését és megsemmisítését célzó ellenlökések végrehajtására a dandárparancsnokság — a főőrsökkel és a tüzérséggel szorosan együttműködő — zászlóalj-erejű tartalékot hagyott magának, az 53/1. zászlóaljat, melynek felvonulási területe április 26-ig Fülek—Sid—Csoma, utána Somosújfalu—Somoskő—Ragyolc körlete lett. Ezek szerint a csapatoknak az ellenség támadását még a „biztosítás övében", a demarkációs és a fővédelmi vonal közötti területen kellett visszaverniök. A fővédelmi vonal előre kiépített támpont-állásait, a légvonalban egymástól 2—3 kilométerre lévő század-védőkörleteket a csapatok csak abban az esetben szállhatták meg, amikor az ellenség feltartóztatása és támadásának visszaverése a biztosítás övében teljesen lehetetlen.

Sajnos, a biztosítás övében a csapatok az ellenség több irányból is megindított támadását nem tudták visszaverni és a fővédelmi vonal megszállására csakhamar sor került. Ennek sok oka volt.

Ismeretes például, hogy a proletárdiktatúra kikiáltása előtt és után a hadsereg döntő többsége a kommunistákat támogatta. A kommunistákkal szimpatizáló hadsereg azonban bármennyire is a proletárdiktatúra egyik fontos előfeltétele volt,[21] korántsem volt öntudatos proletárhadsereg. A katonák, bár szívük mélyéből gyűlölték a régi, elnyomó rendszert és kitörő örömmel fogadták felszabadulásukat — a szabadságot a szabadossággal, a proletárfegyelmet az anarchiával akarták helyettesíteni. Jellemző a szociáldemokraták hadseregbomlasztó tevékenysége nyomán kialakult „szakszervezeti szellemre" az 53/3. zászlóalj katonáinak cselekedete is. Amikor a hadosztályparancsnok a zászlóalj élére új parancsnokot nevezett ki, a harcosok nem fogadták el őt, hanem egy Burián nevezetű volt századosnak zászlóaljparancsnokká való kinevezését követelték. Ugyanezek a katonák Somosújfaluban elpusztították a gyümölcsfákat, s erőszakos beszállásolásokat, jogtalan rekvirálásokat hajtottak végre. S hogy ilyenek előfordulhattak, abban a parancsnokok is ludasak voltak, mert hiszen a proletáröntudat hiányából eredő fegyelmezetlenségeket a volt tisztekből lett parancsnokok erélytelensége és tehetetlensége egyenesen elősegítette. Vajon melyik hadseregben kérdezik meg a katonákat afelől, hogy hajlandók-e egy másik dandár alárendeltségébe tartozni? Már pedig a 80. dandárparancsnokság a 29/2. és 32/3. zászlóalj katonáitól ezt

21 *Rákosi:* Népi demokráciánk útja. — Válogatott beszédek és cikkek. Szikra 1952., 569. o.

megkérdezte, mire azok kijelentették, hogy igen, de csak abban az esetben, ha helyükön maradhatnak. Ugyancsak a dandárparancsnokság támogatta az 53/3. zászlóalj katonáinak azon követelését is, hogy Burián, volt százados legyen a zászlóaljparancsnok. Egy hónappal később pedig éppen Burián zászlóaljparancsnok szökött át negyedmagával az ellenséghez. Akadt olyan parancsnok is, aki miután néhány beosztottja önkényesen elhagyta a védelmi állást, a dandárparancsnokságtól kétségbeesetten azt kérdezte, hogy a szökevényekkel mit csináljon. Az 1/3. üteg, amelynek április 18-án sürgősen a keleti frontszakaszra kellett indulnia, a nagymérvű húsvéti szabadságolások miatt, a parancsnokok „jószívűségének" következtében csak 19-én délután lett menetkész.

A volt tisztekből lett parancsnokok ingadozó, elnéző, tehetetlen és nem egy esetben ellenforradalmi magatartása persze nem véletlen jelenség. A császári és királyi hadsereg volt tisztjei, akiket még a Károlyi-féle polgári kormány állított a csapatok élére, március 21-én a forradalomhoz nem önként csatlakoztak. De nem is a proletárerőszak kényszerítette a volt tiszteket a további szolgálatra, hanem a tanácstalanság és a félelem. A tisztikar „teljesen meg volt zavarodva. Túlnyomó többsége vagyontalan katonatiszt volt, s ennélfogva nem tudták, hogy mi lesz. Látták, hogy Oroszországban mi történt."[22] A volt tisztek e felemás helyzetének és politikai tájékozatlanságának, nemkülönben a katonák fegyelmezetlenségének következtében a Vörös Hadsereg északi frontszakaszán május elején ugyanaz ismétlődött meg, ami április második felében a Tiszántúlon: a vörös csapatok az ellenség első nyomására visszavonultak. A csehszlovák hadsereg Tornalja—Füge—Bátka körletben összpontosított csapatai április 29-én reggel 6 órakor lépték át a demarkációs vonalat, nem sokkal utána elfoglalták Méhit, Bánrévét, Rimaszécset és a 60. dandár két zászlóalját a Rima és a Sajó jobbpartjára szorították vissza. A Bánréve irányában támadó 32. cseh légiós ezred a szendrői csoporttal szorosan együttműködve Eger irányába tört előre, hogy a Miskolcot védő vörös csapatokat bekerítse, megsemmisítse és a románokkal együtt Budapestet megszállja.

A 80. dandárparancsnok, hogy a védőszakasz jobbszárnyát megerősítse és a Rimaszécs—Rimaszombat felől várható támadást visszaverhesse, az 53/1. zászlóaljnak Feledre való szállítását rendelte el. Amikor azonban a hadosztályparancsnok megkérdezte, hogyha az ellenség Losonc felől is támad és a főőrs-századok a támadást nem tudják visszaverni, vissza tudja-e hozni a Feledre szállított zászlóaljat, a dandárparancsnok, mert felelősséget és kockázatot nem akart vállalni, korábban kiadott parancsát visszavonta. A dandárparancsnokságnak ez a határozatlansága és ingadozása természetesen kedvezőtlenül hatott az egész személyi állományra. Április 30-án, amikor a csehek a 10. század Pendeles-pusztánál és a 81-es számú vasúti őrháznál lévő tábori őrseit megtámadták, a Jánosiban

[22] Rákosi-per. Szikra 1950., 312. o.

tartózkodó fél század Feledig szaladt vissza és csak a politikai megbízott határozott fellépésére foglalta el korábbi állását. Másnap, május 1-én már a 9. század nagydaróci és guszonai tábori őrseit is megtámadták a csehek. A persei főőrs-század gyors közbelépése visszavonulásra kényszerítette ugyan a támadókat, de ez a dandár helyzetén ekkor már mit sem javított. A 80. dandár visszavonulása megkezdődött.

2. A 80. dandár visszavonulása. Harcok a fővédelmi vonalban.

(Május 2-től május 9-ig.)

„Szükség esetén a feledi zászlóalj Ajnácskő—Hidegkúton át akár Salgótarján, akár a Tarna völgyében visszahúzható." Ezt válaszolta a dandárparancsnok a hadosztályparancsnok megnyugtatására, amikor az az 53/1. zászlóalj Feledre való elszállítása ellen kifogást emelt. A dandárparancsnok azonban nemhogy a hadosztályparancsnokot, de még magát sem tudta az egyébként sokat ígérő elgondolásának helyességéről meggyőzni és kételyeit eloszlatni. Valóban mi történik akkor, ha az ellenség nem Rimaszombat—Rimaszécs, hanem Losonc felől támad? S mert a dandárparancsnok felelősséget nem mert vállalni, ahelyett, hogy az 1. zászlóaljat Feledre szállította volna, a 10. századot is idő előtt vonta vissza Ajnácskőre. (Május 1-én.) A dandárparancsnok ezáltal nemcsak az ellenség kezére játszotta a fontos feledi vasúti és közúti csomópontot, hanem a dandár ellenőrzésén kívül maradt a Gortva-patak és a Darnya-árok völgyének bejárata is és Feled feladásával, a Salgótarján ellen északkeleti irányból támadó ellenség feltartóztatása helyett, még szélesebbre nyitotta a 80. és a 60. dandár közötti hézagot.

Természetesen a dandárparancsnokságnak ez az ügyetlen és kockázatot nem vállaló vezetése csak az ellenségnek kedvezett és egyáltalán nem a dandárparancsnokságon múlott, hogy Salgótarjánba, a keleti irányból szinte védtelen városba a csehszlovák csapatok mégsem sétálhattak be.

Május 2-án a csehek már Salgótarján ellen is összpontosított támadást vezettek, miután az 5. hadosztályt visszavonulásra kényszerítették. Ózdot és Miskolcot megszállták. Losonc—Osgyán vonalából a 32. és 28. csehszlovák ezred két-két zászlóalja támadott Fülek—Salgótarján irányában. A támadás szárnyait egy-egy zászlóalj biztosította. Balszárnyon a 28. ezrednek az a zászlóalja nyomult előre Salgótarján felé, amelyik a visszavonuló 10. századot követte és május 2-án már Feledre is bevonult. Jobbszárnyon a 32. ezred 3. zászlóalja Lapujtő—Salgótarján irányában tört előre. Annak a páncélgépkocsikkal is megerősített 1—1½ zászlóalj-erejű ellenséges csoportnak, amelyik a szécsényi vörösőrzászlóaljat rohanta le, nyilvánvalóan az volt a feladata, hogy Pásztó elfoglalása után a vörös csapatok visszavonulásának útját elzárja és Salgótarján—Kisterenye elfoglalása után az ellenség Szuha—Susány—Zsaluzsán körletben

Honvédség Debreceni Klubja Könyvtár

összpontosított ezred-erejű második lépcsőjének bevetését és a támadás továbbfejlesztését Hatvan irányában jobbról biztosítsa.

A csehek, akik először csak a salgótarjáni szénmedence és a miskolci iparvidék, valamint a csata—balassagyarmat—losonc—fülek—feled—bánréve—miskolci vasútvonal megszállását tűzték ki célul, úgy látszik, hogy merészebb tervvel, a balassagyarmat—aszód—hatvan—füzesabony—miskolci vasútvonal elfoglalásának gondolatával is foglalkoztak. A cseh burzsoázia számára e sokat ígérő terv megvalósítása érdekében a csehszlovák csapatoknak a salgótarjáni védőszakaszban harcoló 80. dandár megsemmisítése után a Zagyva völgyében előnyomulva a Miskolc—Eger—Pétervására körletben kezdeményezett harctevékenységgel egyidőben, Hatvant kellett volna elfoglalniok.

A cseh imperialistáknak e fondorlatos tervén azonban a hadseregparancsnokság csakhamar keresztüllátott. Stromfeld Aurél és a 6. hadosztály parancsnoka közti beszélgetésből is kitűnik, hogy az ellenség fentebb említett elképzelései a hadseregparancsnokság figyelmét nem kerülték el. „Szándék a 6. hadosztállyal és a munkászászlóaljakkal Hatvan környékén egy blockot alakítani" — mondotta Stromfeld, majd így folytatta: „Ezen csoportosítás alatt bármely irányból törne is az ellenség előre, erőket nem bevetni, hanem a csoportosítás befejeztével az egészet, mint lökőerőt támadólag az ellenség ellen dobni... Azon esetben, ha az ellenség előnyomulását észak felől nem folytatná, úgy a 6. hadosztály Pásztó és Kisterenne területén vonulna fel."

Kétségtelen, hogy Stromfeld fenti helyzetmegítélése és előzetes elhatározása a kommunistaellenes szociáldemokrata Böhm hadseregparancsnok Kun Bélához intézett távirati javaslatával azonos. „A csehek készülődése azt mutatja — mondja Böhm a táviratban —, hogy Salgótarján felé támadást fognak intézni, anélkül, hogy e támadás egy nagy stratégiai mozdulat volna, csupán úgy látszik, hogy Salgótarjánt el akarják foglalni. A magam részéről nem tartanám helyesnek megint zászlóaljpolitikát űzni, az egyes kész zászlóaljakat kitolni, hogy Salgótarjánt ideigóráig védelmezzék. Ennek az volna a következménye, hogy az így kiküldött zászlóaljak demoralizálódnának, s valószínű, hogy ennek ellenére is Salgótarjánt elveszítenénk. Célszerűbbnek tartom, hogy kitartsunk eredeti hadműveleti tervünk mellett. A csapatokat összegyűjtjük, erős egységes hadsereget szervezünk a most induló munkászászlóaljakból és ezzel (az) egységes erővel lépünk fel, ami feltétlenül biztosítja számunkra a cél elérését. Ilyen körülmények között Salgótarjánnak néhány napra való elvesztése se jelentene nagy veszedelmet, mert biztos, hogy néhány nap után feltétlenül, minden körülmények között visszakapjuk..."

Böhm tehát azoknak a haza- és munkásáruló szociáldemokratáknak a hangján szólalt meg, akik, hogy a proletárdiktatúra bukását előkészítsék — lebecsülték Salgótarján hadászati jelentőségét, „Salgótarján néhány napra való elvesztése se jelentene nagy veszedelmet" — mondták

cinikusan. De a kommunisták más véleményen voltak, harcoltak minden darabka szénért.

A kommunisták határozott fellépése Stromfeldre is nagy hatással volt, szakított korábbi álláspontjával és május 6-án a Vörös Hadsereg legedzettebb és legegységesebb hadosztályát, a 6. hadosztályt ellencsapás végrehajtása céljából habozás nélkül Pásztó, majd Salgótarján területére szállította. Helyette a munkászászlóaljakkal kiegészített 4. hadosztályt küldte Hatvan környékére, hogy „blockot" alkosson az ország fővárosa előtt. Amíg azonban a 6. hadosztály elszállítása és harcrendi csoportosítása megtörténhetett, a 80. dandár csapatai elkeseredett küzdelmet vívtak a túlerőben lévő ellenséggel.

Említettük már, hogy a Salgótarjánért folytatott harcokat az ellenség Nagydaróc elleni támadása vezette be május 2-án. A támadás a délelőtti órákban kezdődött. A nagydaróci őrség megsegítésére siető persei főőrs-századnak és 40 felfegyverzett füleki munkásnak sikerült is visszaszorítania a háromszoros túlerőben lévő ellenséget, de amikor a csehek Guszona és Pinc felől két tűz közé vették őket, este 6 órakor visszavonultak. E nap késő délutáni óráiban a csehek Losonc irányából is megkísérelték a dandár védelmi vonalának áttörését és miközben a tüzérség Fülekkelecsényt lőtte, a rajvonalban felfejlődött gyalogság Fábiánkapuszta felől közelítette meg az Ipoly folyót. Ugyanakkor a csehek szárnybiztosító zászlóalja Rimaszombatból előremenetelve Feledet szállta meg.

Hogy a dandárt ne érje meglepetés, a dandárparancsnokság parancsot adott a 10. századnak, hogy a Gesztete felé vezető utat zárja le és a 3. zászlóalj megerősítése végett a 3. századot Fülekre küldte előre.

A harc még az éjszaka sem szünetelt. Fülekkelecsényt az ellenséges tüzérség állandóan tűz alatt tartotta, Bozita-pusztát egy cseh lovasszázad akarta elfoglalni, igen élénk mozgás volt észlelhető Rappal szemben is, Feledről pedig azt a hírt közölték, hogy kb. két cseh század indult el Ajnácskő felé. Május 3-án reggel az ellenség harctevékenysége még hevesebb lett. A géppuskák megszakítás nélkül lőtték a 3. zászlóalj állásait, miközben a vörös katonák fáradtan, elcsigázva, de kötelességtudóan verték vissza a többszörös túlerőben lévő ellenség meg-megújuló rohamát. Csak egy kicsit szerettek volna megpihenni, de az ellenség nem hagyta őket.

Mit lehetett volna tenni? Támadni. Erre azonban a dandárparancsnokság nem is gondolt, jóllehet éppen az volt a dandár elsődleges feladata, hogy az előnyomuló ellenséget még a biztosítás övében támadólagosan feltartóztassa, szervezett hacrendjét szétszórja és visszavonulásra kényszerítse. A támadás fontosságára mutatott rá Stromfeld is akkor, amikor arra hívta fel a parancsnokok figyelmét, hogy „csakis ezen eljárás (támadás) vezethet a csapatok jelenlegi állapotánál sikerre, miután beigazolódott a Tiszától keletre vívott harcokban, hogy a védőleges magatartás rosszul összeforrt csapatokat széttör, míg a támadás tüze még a

heterogén elemeket is összeforrasztja." A dandárparancsnokság kockázatot és felelősséget most sem akart vállalni s ezért a dandártartalék 1. zászlóaljjal ismét visszavonulást hajttatott végre manőverezés helyett.

Május 3-án délután 2 óra előtt a 3. zászlóalj parancsnoka azt jelentette a dandárparancsnokságnak, hogy „elérkezettnek látja az időt a visszavonulás elrendelésére, mert a századok nem tudják magukat tartani." Javaslatát az ellenség számszerű fölényével, a harcosok nagyfokú fáradtságával és a nagy vérveszteséggel indokolta. (A 9. század személyi állománya 40, a 11. századé pedig 60 harcosra csökkent.)

A dandárparancsnok persze nem sokat töprengett azon, hogy a zászlóaljparancsnok javaslatát elfogadja-e, vagy sem, még kevsebbet azon, hogy a támadó ellenséget újabb területek feladása nélkül miképpen lehetne megállítani, hanem a visszavonulást azonnal elrendelte. A visszavonulási parancs nem vonatkozott a 2. zászlóaljra és a vörösőrzászlóaljra, de megparancsolta a litkei csoportnak, hogy a visszavonuló szomszédos 12. századdal való összeköttetés felvétele végett a Hosszú-hegytől északkeletre lévő magaslaton tábori őrsöt állítson fel.

Mindenki azt hitte, hogy a századok a 2 órakor megkezdett visszavonulást a legnagyobb rendben fogják végrehajtani. Nem is volt addig baj, amíg a századok el nem érték a dandárparancsnokság által kijelölt új védelmi vonalat. De ott olyan nagy lett a zűrzavar, hogy a zászlóaljra rá sem lehetett ismerni. Hiábavaló volt a zászlóaljparancsnok erélyes fellépése és rábeszélése, a katonák az engedelmességet mintha nem is ismerték volna, vonattal és a legkülönbözőbb fogatos járművekkel jöttek vissza Somosújfaluig. Amikor a zászlóaljparancsnok este fél 8 órakor izgatottan arra kérte a dandárparancsnokot, hogy a visszavonuló csoportokat tartsa vissza, a dandárparancsnokságon — „Későn érkezett, tárgytalan. A zlj. időközben Somosújfaluig vonult vissza" — megjegyzéssel helyezték irattárba a zászlóaljparancsnok távirati jelentését és kérelmét. Arra a kérdésre, hogy a zászlóalj miért nem állt meg az elrendelt vonalban, a katonák azt felelték a vizsgálat során, hogy semminemű parancsot nem kaptak arra vonatkozóan, hogy meddig vonuljanak vissza. Hazudtak persze, hogy a felelősséget elhárítsák. Amikor pedig hazugságuk lelepleződött azt válaszolták, hogy azért nem szállták meg a Bénai-magaslatot (Fülektől délkeletre), mert az csupa szikla és nem lehet ásni. „Minden katona és alparancsnok egész előadásokat tartott a harcászatról, hogy miért vonult vissza."

Kétségtelen, hogy a 3. zászlóalj harcosai súlyos fegyelmezetlenségükkel vétettek a proletárhatalommal szemben és önkényeskedő magatartásuk egyáltalán nem vált dicséretükre, de a dandárparancsnokságnak sem volt igaza akkor, amikor a rendetlen visszavonulás okát csakis a csapatok fegyelmezetlenségével, az egyes katonák okoskodásával, az alparancsnokok képzetlenségével és a volt tisztek hiányával magyarázta. Nagyon jól tudta a dandárparancsnokság, hogy éppen a 3. zászlóalj fegyelmével

volt addig is a legnagyobb baj. Az sem volt titok a dandárparancsnokság előtt, hogy komoly vérveszteséget addig is éppen a 3. zászlóalj szenvedett és ennek a zászlóaljnak a katonái voltak legjobban kimerülve. És mit tett a dandárparancsnokság a hiányosságok megszüntetése végett? Semmit. Bürokratikus vezetése a harcosokban nem embereket, hanem érzéketlen gépeket látott. Foglalkozott-e a dandárparancsnokság a személyi állomány politikai nevelésével? Keveset. Erre legjobban az 53. ezred katonái és a munkásszázadok közötti súrlódások világítanak rá. S ha a dandárparancsnokság a 3. zászlóalj harcértékét alaposan ismerte volna, akkor a tábori rendészeti közegek segítségével a zászlóalj önkényes visszavonulását vagy megakadályozza, vagy pedig előbb a dandártartalék 1. zászlóaljat rendeli az új védelmi vonalba és a 3. zászlóaljnak csak azután engedélyezi a visszavonulást.

Nyilvánvalóan az utóbbi lehetőség lett volna a legcélravezetőbb, ha már a dandárparancsnok elvetette azt a gondolatot, hogy az 1. zászlóaljjal végrehajtandó ellenlökéssel enyhítse a 3. zászlóaljra nehezedő nyomást. A dandárparancsnokság ezáltal elejét vehette volna annak a kapkodásnak és fejetlenségnek, amely szinte megbolondította a dandár egész személyi állományát. Nem maradt más hátra, minthogy a dandárparancsnokság az 1. zászlóaljat (a 3. század kivételével) küldje előre az új védelmi vonalba. Magától értetődik, hogy a dandárparancsnokságnak ez a rendelkezése is eleve elkésett. Az 1. zászlóalj még meg sem vethette lábát a kijelölt terepszakaszon, amikor az ellenség máris hevesen ostromolta a kiépítetlen állásokat.

De a szárnyakon sem volt kedvezőbb a helyzet. A dandár balszárnyán biztosító vörösőrzászlóalj parancsnokának május 4-i jelentése arról panaszkodott, hogy a zászlóaljnak „használható géppuskája, egészségügyi felszerelése, mozgó-konyhája, autója nincsen. Hídőrséget civil ruhában teljesítenek." A zászlóaljparancsnok azt is elmondja a jelentésben, hogy „a cseh parancsnok parlamenter útján kijelentette, hogy a civil ruhában lévőket lelöveti és valamennyit komitácsiknak tekinti", majd így folytatja: „A toborzást beszüntettem felszerelés hiányában. A legénység felszereletlen része kérte elbocsátását."

S hogy mi történik a jobb-szomszéd 60. dandárnál, az ellenség hol van és mit csinál? — nem tudta a dandárnál senki. A 60. dandárral az összeköttetés teljesen megszakadt és Salgótarjánt a bekerítés veszélye fenyegette. Ezért a dandárparancsnokság azt a feladatot adta a 8. századnak, hogy menjen Pétervására, derítse fel az ellenséget, keressen kapcsolatot a szomszédos dandárral és biztosítson. Amikor a század Mátranovákra megérkezett, 400 munkás jelentkezett fegyveres szolgálatra. Minthogy a munkások többsége katonai kiképzésben még nem részesült, a századparancsnok magára vállalta, hogy néhány nap alatt hadrafoghatókká teszi őket. A 8. század parancsnokának ez a segíteniakarása feltétlenül dícséretes dolog lett volna, ha önzetlenségből, a Tanácsköztársaság

súlyos helyzetének felismeréséből, a proletárdiktatúra iránti szolgálatkészségből fakad. De a május 4—5-i események alaposan rácáfoltak az „önzetlen", a „buzgó" századparancsnokra, aki a mátranováki munkások kiképzésének ravasz ürügyére hivatkozva akart Mátranovákon maradni.

A század csak a dandárparancsnokság ismételt sürgetésére indult el május 4-én este 8 órakor Pétervására, ahová másnap reggel érkezett meg. Nyilvánvalóan csodálkoztak a dandárparancsnokságon, amikor a következő jelentést (5-én este 9 órakor) mégsem Pétervásáráról kapták, hanem Mátranovákról. A jelentés arról számol be, hogy „a századparancsnok és a mellé beosztott két volt tiszt a vörös hadsereg szellemével ellenkező felszólítás, illetve utasítás miatt a század által letartóztatva lettek... A század ideiglenes századparancsnokot választott saját kebeléből, névleg Nagy József volt törzsőrmester személyében." Az ideiglenesen megválasztott századparancsnok azonban arról is tájékoztatta a dandárparancsnokságot, hogy a pétervásárai „lakosság körében észlelt gyanús mozgolódás és rideg fogadtatás, valamint a század kebelében történt fenti események arra késztette a legénységet, hogy Mátranovákra visszatérjen, mert a helyzet színezete árulást sejtetett". A század feltétlenül helyesen járt el akkor, amikor az ellenforradalmi parancsnokokat forradalmi módon leváltotta, de hibát követett el, amikor Pétervásárát elhagyta.

Végeredményben a 60. dandárral a kapcsolat tehát mégsem állt helyre, s a Tarna völgye továbbra is a dandár ellenőrzésén kívül maradt. Amikor pedig a 10. század parancsnoka azt jelentette, hogy százada, amely 72 „teljesen elcsigázott" harcosból áll és május 4-re virradó éjszaka a 3. zászlóalj parancsnokától vett parancs értelmében Almágyon—Hidegkúton keresztül Tajtiba vonult vissza — a dandárparancsnok azonnal visszavonta a dandár valamennyi alegységét a fővédelmi vonalba.

Ám a 80 dandár állandó és indokolatlan visszavonulása gondolkodóba ejtette a hadosztályparancsnokot is. A hadosztályparancsnok is látta, hogy a 80. dandárnál bajok vannak és tudta, hogy a csapatok folyamatos visszavonulásáért ő is felelősséggel tartozik. Nagyon jól tudta, hogy Salgótarján feladásának esetében a dandárparancsnokkal együtt kell felelnie tetteiért, vagy éppen mulasztásaiért a forradalmi törvényszék előtt. Valamit tehát tenni kellett.

Nem volt nehéz rájönnie, hogy a 80. dandárparancsnokság vezetésének súlyos fogyatékosságai vannak. Látnia kellett, hogy a zászlóaljak szerteágazó és meglehetősen széles területen kibontakozó harcának vezetését a dandárparancsnokság képtelen egyedül ellátni. Meglátta azt is, hogy a dandárparancsnokság nemcsak a helyzetek gyors megítélésében és a harcparancsok kiadásában késlekedik, olyannyira, hogy amikor a dandárparancsnokság parancsai az alegységekhez megérkeznek, már régen elavultak és tárgytalanok — hanem a dandárparancsnokságnál kevesen vannak ahhoz, hogy a kiadott parancsok végrehajtását, azoknak

helyességét ellenőrizzék és a zászlóalj-, valamint a századparancsnokoknak kézzelfogható segítséget adjanak a helyszínen. De hát honnan vegye a segítséget a dandárparancsnok részére? S ekkor csodálatosképpen eszébe jutott a hadosztályparancsnoknak, hogy van egy „53. ezredparancsnokság" is, amely a harcoktól távol, Budapesten székel. Azonnal parancsot adot tehát az 53. ezred parancsnokának, hogy „szűkebb törzsével múlhatatlanul induljon útba" és „álláspontjának megállapítása végett lépjen a salgótarjáni védőszakasz parancsnoksággal érintkezésbe."

Hasonlóképpen gondolkodhatott a dandárparancsnok is, mert a fővédelmi vonalban már komolyabban vette a csapatok védelmi harcának megszervezését. Kezdte azzal, hogy mielőtt az 1. zászlóaljnak kiadta volna a visszavonulási parancsot, a salgótarjáni munkászászlóalj két századát előrerendelte a fővédelmi vonalba. Ezzel a dandárparancsnokság nyilvánvalóan azt akarta elérni, hogy ha az ellenség a visszavonuló 1. zászlóaljra tapadva a fővédelmi vonalhoz ér, azonnal ellenállásba ütközzék. Ettől kezdve a salgótarjáni munkás- és bányászszázadok is derekasan kivették részüket a város hősi védelméből.

Az 53. ezred századai május 5-re virradó éjszaka foglalták el a fővédelmi vonal támpont-állásait. Mivel kiderült, hogy a sikertelenségek egyik oka a felderítés elégtelensége és az abból eredő bizonytalanság, az ellenség erejének és csoportosításának megismerése végett a felderítés haladéktalan bevezetését rendelte el a dandárparancsnokság. Sajnos, a dandárparancsnokság csak szavakban, papírravetett utasításokban hangsúlyozta a felderítés fontosságát, de annak gyakorlati végrehajtását sohasem ellenőrizte — az előbb említett parancs kiadása után sem. Ezért történhetett meg az a sajnálatos eset, hogy a középső és a jobbszárny századok már május 6-án feladták állásaikat és a fővédelmi vonal mögé vonultak vissza.

A 10. század (40 puska!), amely Hidegkútnál és Tajtinál a dandár fővédelmi vonalának jobbszárnyát biztosította, május 5-én délután visszavonult Vecseklő pusztán át Zagyvaróna felé. A századparancsnok azzal magyarázta a század visszavonulását, hogy a harcosok teljesen kimerültek a 10 napos éjjeli-nappali szolgálat következtében és sok a beteg. Két polgári egyén viszont azt vallotta, hogy a 10. század katonái a borospincéket feltörték, lerészegedtek, a lakosságtól erőszakosan vacsorát rekviráltak és az éj folyamán többen megszöktek a századtól. Mindkét jelentés a század alacsony harcértékéről, a századparancsnok tehetetlenségéről és nemtörődömségéről tanúskodott. A századparancsnok továbbá még azt is jelentette, hogy egy ellenséges zászlóalj támadta meg Almágy felől. A későbbi vizsgálat azonban kiderítette, hogy az ellenség támadásáról szóló jelentés nem felelt meg a valóságnak, s a csehek május 5-én csak a védelmi vonal középső szakaszán és a balszárnyon próbálkoztak áttöréssel. Délután 5 órakor egy cseh páncélvonat szaladt ki Fülekről Somosújfalu felé. A dandárhoz időközben megérkezett 8. sz. páncélvonat és a 68/2. üteg azonnal tűz alá vette az ellenség páncél-

JELMAGYARÁZAT
a vázlatokhoz

A vörös Hadsereg csapatai	*Az ellenség*	
		Utak. Vasutak. Folyók.
		Hadosztály-sávhatár
		Dandár- és Ezred-sávhatár
		Zászlóalj-sávhatár
		Század-sávhatár
		A csapatok és a főörsök által megszállt terület
		A csapatok és a táboriörsök védelemben
		A csapatok előnyomulása
		A csapatok támadása
		A csapatok visszavonulása
		Tervezett ellenállási vonal
		Csapatok vasúti szállításban
		Lovasság
		Lövegek
		Páncélvonatok
		Hadosztályparancsnokság
		Dandárparancsnokság
SZD. ZJ.		*Század Zászlóalj*
E. DD. HO.		*Ezred Dandár Hadosztály*
M. NK. VAD.		*munkás, nemzetközi, vadász,*

1 : 400000

0 10 20km

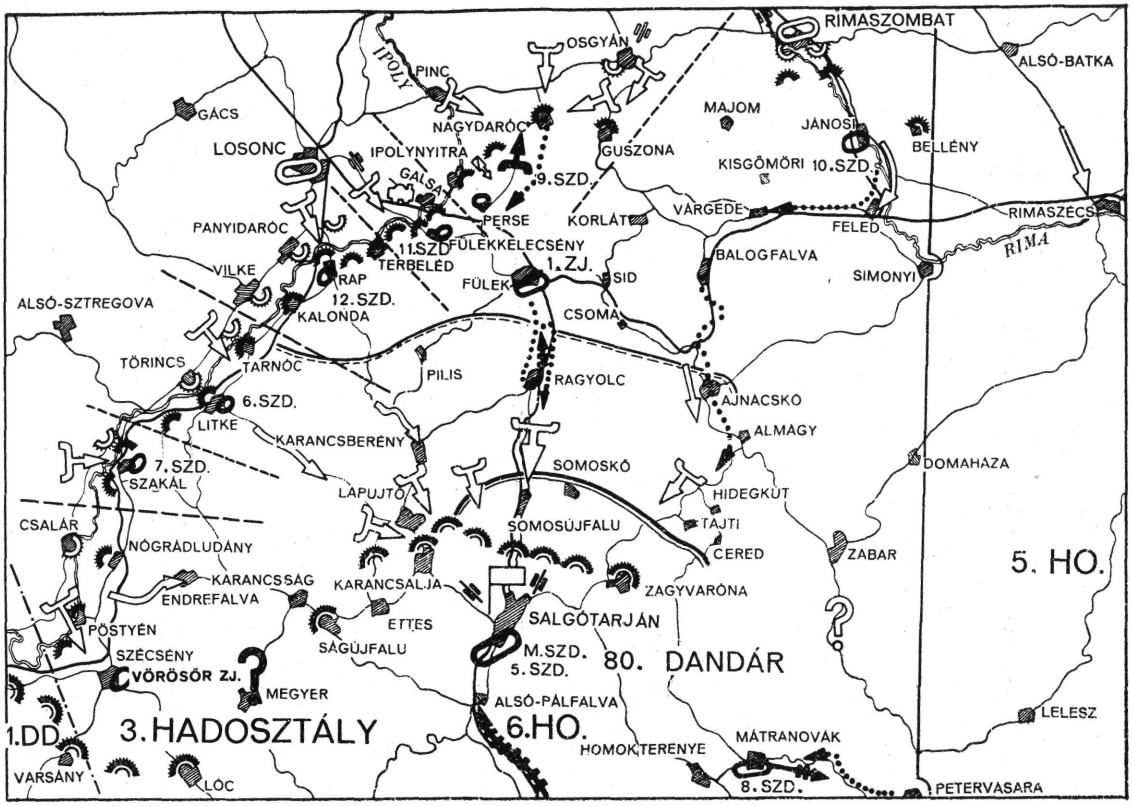
RIMASZOMBAT
ALSÓ-BATKA
IPOLY
PINC
OSGYÁN
GÁCS
NAGYDARÓC
MAJOM
JÁNOSI
BELLÉNY
LOSONC
IPOLYNYITRA
GUSZONA
KISGÖMÖRI
10.SZD.
GAIS
9.SZD.
PERSE
KORLÁT
VÁRGEDE
RIMASZÉCS
PANYIDARÓC
FELED
11.SZD
FÜLEKKELECSÉNY
BALOGFALVA
VILKE
TERBELÉD
1.ZJ.
SID
SIMONYI
RIMA
RAP
FÜLEK
ALSÓ-SZTREGOVA
12.SZD.
KALONDA
CSOMA
TÖRINCS
TARNÓC
PILIS
RAGYOLC
6.SZD.
AJNACSKÓ
LITKE
ALMAGY
KARANCSBERÉNY
7.SZD.
SOMOSKŐ
DOMAHÁZA
SZAKÁL
LAPUJTÓ
HIDEGKÚT
CSALÁR
SOMOSÚJFALU
TAJTI
NÓGRÁDLUDÁNY
CERED
ZABAR
5. HO.
KARANCSSÁG
KARANCSALJA
ZAGYVARÓNA
ENDREFALVA
ETTES
SALGÓTARJÁN
PÓSTYÉN
SÁGÚJFALU
M.SZD.
5.SZD.
80. DANDÁR
SZÉCSÉNY
VÖRÖSŐR ZJ.
MEGYER
ALSÓ-PÁLFALVA
LELESZ
1.DD
3. HADOSZTÁLY
6.HO.
MÁTRANOVÁK
HOMOKTERENYE
VARSÁNY
LÓC
8.SZD.
PETERVASARA

vonatát Somosújfalu és Ragyolc között, mire az visszavonult, de nem sokkal később ismét megjelent. A saját páncélvonat és az üteg újból tűzzel fogadta a cseh páncélvonatot és amikor telitalálatot értek el, a kocsikból katonák ugráltak ki és visszaszaladtak Fülek felé.[23]

Azt mutatja ez az eset is, hogy a páncélelhárító tüzérség szerepét a páncélvonatokba beépített közvetlenirányzású lövegek töltötték be. Páncélelhárításra ekkor még nem képezték ki a lövészeket. A lövészek csupán a páncélvonatokról leugráló vagy azokat kísérő ellenséges gyalogsággal szemben puska- és géppuskatűzzel vehették fel eredményesen a harcot, a páncélvonatokkal szemben többé-kevésbbé tehetetlenek voltak. Az ellenséges páncélvonatokkal szembeni bizonyosfokú tehetetlenség a harcosokra természetesen idegesítően hatott. De, hogy a páncélvonatok megjelenése nemcsak Salgótarjánnál okozott riadalmat a lövészek körében, azt a hadseregparancsnokság következő szövegű parancsa is mutatja: „Saját páncélvonataink mozgása egyes nyúlszívű embereknek rémhírek terjesztésére adott tápot. Hogy ez a jövőben elő ne fordulhasson, elrendelem, hogy a páncélvonatok a jövőben a vörös zászlót feltűnő helyen hordják."

Nem vitás, hogy a középső és a jobbszárny századok bizonytalanságához a cseh páncélvonat megjelenése is hozzájárult, a nyugtalanság legfőbb oka mégis csak a felderítés minősíthetetlen hézagossága volt. Az ellenség erejéről, helyzetéről és tevékenységéről a legkülönbözőbb és a legfantasztikusabb hírek terjedtek el. Mindenki azt hitte,

[23] A páncélvonatok szerepe az első imperialista világháború végén a védelmi vonalaknak harcászati mélységben történő áttörése szempontjából jelentősen megnövekedett. A páncélvonatokat a vasútvonalak mentén és közelében elhelyezett tüzérségi ütegállások és géppuskafészkek leküzdésére, valamint a gyalogság megfélemlítésére használták fel. Az orsz polgárháború és a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborújában a mozgó hadműveletekre való tekintettel, a páncélvonatok alkalmazására széles lehetőségek nyíltak. A Vörös Hadseregben a páncélvonat-egységektől a felderítésen kívül a támadó gyalogság első lépcsőjének támogatását is megkövetelték. A forradalmi harcokat vívó hadseregekben, mint például az orosz és a magyar Vörös Hadseregben, ahol a vezetés a harcosok öntudatosságával és bátorságával is számolt, a páncélvonatokat vállalkozások végrehajtására is előszeretettel felhasználták. Ilyenkor a páncélvonatokon rohamosztagokat (-századokat) helyeztek el.

A páncélvonatok észszerű, merész és sokrétű felhasználásának ragyogó és tanulságos példáit lehet tanulmányozni az orosz polgárháború időszakából. Amikor például a fehérgárdista csapatok 1918 nyarán közvetlenül Caricin (ma: Sztálingrád) előtt álltak, Sztálin elvtárs a Vörös Hadsereg csapatainak védelmi állását a várost félkörben körülívelő körvasút előtt jelölte ki, hogy a körvasút pályáján működő páncélvonatok közvetlen irányzású lövegeikkel, mint mozgó tüzérség támogassák a gyalogság harcát.

A Vörös Hadsereg 4. sz. páncélvonatának személyi állománya, fegyverzete és gördülő anyaga a következő volt: „Élelmezési állomány 46 ember, ebből 9 volt havidíjas és 37 vörösőr. Harcászati állomány 40. Ütközetállomány 1 db Jk szerkocsi, 1 db páncélozott géppuskáskocsi, 1 db páncélozott ágyús kocsi és 1 db 77-es páncélozott mozdony, ezeken 7 db géppuska és 1 db 7 cm hajóágyú van elhelyezve. Kaszárnya 3 db „Pulman" személykocsi (4 tengellyel) és 2 db 3 tengelyes személygépkocsi. Málha állomány 1 db Cg kocsi-konyha, 1 Gt, 1 G és 1 L kocsik — felszerelési és raktárkocsik. 1 Kmn és 2 db Jk kocsik szenes kocsik, 1 db G kocsi — műhelykocsi és 1 db GTn lőszerkocsi" — 70. cs., 523/153. R. hdm. sz.

hogy az ellenség éppen őt keríti be és ejti fogságba. Lehet-e ezekután azon csodálkozni, ha a fővédelmi vonal északkeleti kiszögellésében, a Medves-magasán álló munkásszázad harcosai, akik még nem vettek részt tűzharcban, s akikre a határozott és körültekintő vezetés a legjobban ráfért volna — látván a 10. század és a Vecseklő-pusztán állásban lévő géppuskás szakasz visszavonulását — elhagyták állásaikat és visszavonultak.

Ezzel egyidőben a vörösőrzászlóalj az 1. dandárhoz tartozó 16/2. zászlóalj segítségével az ellenség május 5-i támadását bár visszaverte, másnap, május 6-án a csehek mégis elfoglalták Szécsényt.

Rendkívül súlyos volt a helyzet. Szécsény és Ságújfalu között mintegy 10 kilométeres hézag csalogatta a cseheket Pásztó—Hatvan felé. A 80. és a 60. dandár, Zagyvaróna és Apátfalva között sem volt saját csapat, s így az ellenség ellenállás nélkül törhetett előre Pétervására felé. Salgótarján a cseh tüzérség hatáskörletébe esett. Még szerencse, hogy a Lapujtőnél támadó ellenség rohamait a 6. és a 12. század sikerrel verte vissza. Ezekben a harcokban tüntették ki magukat a 68/2. üteg kezelői és parancsnokai is, akik „igen sokszor már csírájában fojtották el" az ellenség támadását.

A vezetés egészen kicsúszott a dandárparancsnokság kezéből. Intézkedései formálisak voltak csupán és mindent a csoportparancsnokokra bízott. Borúlátását („Hogy a csapatok tartani fogják-e a vonalat, kétséges" s „ha számbavehető erősítés nem érkezik, Salgótarján nem lesz soká tartható") a csapatok felé fenyegetőzéssel palástolta („A vonalon túl minden hátrálóra méltó büntetés vár"). Minden attól függött tehát, hogy a harcosok megértik-e Salgótarján megvédésének jelentőségét és kitartanak-e minden körülmények között? Ha igen, azért-e, hogy a védelem feladatát a Salgótarjánhoz közeledő 6. hadosztályra áthárítsák, ahogyan ezt a dandárparancsnokság gondolta, vagy pedig azért, hogy a 6. hadosztály által végrehajtandó ellencsapáshoz a kedvező előfeltételeket megteremtsék? S hogy az 53. ezred századai a munkásszázadokkal együtt a túlerővel szemben is megállták a helyüket, az nem a dandárparancsnokság érdeme, hanem a 6. hadosztályparancsnokság határozott vezetésének és a jó politikai munkának köszönhető.

A 6. hadosztály csapatai, amelyeknek egy része május 7—8-án már a felvonulási körletbe beérkeztek, az ellencsapás harcrendjének megalkotásához 8—9-én kezdték volna meg felvonulásukat a hadosztályparancsnok terve szerint. A csapatok mozgásának biztosítása végett a hadosztályparancsnok megparancsolta a 80. (Köller) dandárnak,[24] hogy a 46/1. és a 46/2. zászlóalj esetleges felhasználásával feltétlenül akadályozza meg az ellenség további előnyomulását. Pétervására felé ugyanakkor a 46/3. zászlóaljat küldte ki, hogy a hadosztály „Salgótarján irá-

[24] A 80. dandár parancsnokát. Radváner volt alezredest leváltották és Köller volt alezredest állították a dandár élére. Köller dandárparancsnok a május 19—20-i kisterenyei harcok idején a csehek fogságába került. — BJ.

nyában megindított akcióját" keletről biztosítsa. A hadosztály baloldalát Alsó-Zsunypusztánál egy század biztosította, amelyet később a 4. hadosztályhoz tartozó 13/2. zászlóalj váltott fel.

Ahhoz azonban, hogy a 6. hadosztály parancsnoka helyes elhatározásra juthasson és ezen belül a csapatok a támadás harcrendjét helyesen megalakíthassák, az ellenség helyzetének, erejének és összetételének alapos ismeretére volt szükség. E tekintetben a hadosztályparancsnok semmiféle kényelmességet, hanyagságot és pontatlanságot sem tűrt meg. Szigorúan megparancsolta, hogy a dandárparancsnokságok (80., 46., 101.) minden helyzetjelentésükben (reggel 5, délelőtt 10 és délután 4 órakor) jelentsék a felderítés eredményét is.

Kétféle felderítés volt: harcászati és hadműveleti. A járőrökkel végrehajtott harcászati felderítésnek az volt a feladata, hogy megállapítsa az ellenség összetételét, a kisebb tartalékok helyét, géppuskák tüzelőállásait és a tüzérségi ütegállásokat közvetlenül az arcvonal előtt. A hadműveleti felderítést polgári egyénekkel végeztette a hadosztályparancsnokság, akik az ellenség mögöttes (hadműveleti és hadtáp) területét figyelték meg. Erre azért volt szükség, mert a hadosztályparancsnokságnak azt is tudnia kellett, hogy az ellenség üldözése közben milyen meglepetésekre számíthat, hol és milyen irányból várható az ellenség ellenlökése (ellencsapása), amelyeket harcászati (hadműveleti) tartalékaival hajt majd végre. A hadosztályparancsnokság a csalódások elkerülése végett azt is megkövetelte a felderítést végző személyektől, hogy pontosan nevezzék meg azokat a forrásokat, amelyekből a hírek és az adatok származnak.

A felderítéssel egyidőben folyt a csapatok előkészítése a támadáshoz. A hadosztályparancsnokság nagyon jól tudta, hogy maradandó sikert csak akkor érhet el, ha a csapatok harcértékét emeli, a fegyelmet tökéletesen megszilárdítja és a meglévő anyagi hiányokat a lehetőségekhez képest megszünteti. Amikor például a 46/4. zászlóalj parancsnoka azt jelentette, hogy a harcosok őt okolják a felszerelés hiányossága miatt, „a zászlóaljparancsnok utasíttatott, azonnal terjessze be, mi hiányzik." Intézkedés történt arra nézve is, hogy a lövészeket, de különösen a tüzér alegységeket látcsővel és a szükséges térképekkel azonnal ellássák. Hogy pedig a csapatok mozgékonyak legyenek, hátas-, hámos- és málháslovakat, valamint járműveket adtak nekik.

A fegyelem megszilárdítása a parancsnokok és a politikai megbízottak együttes feladata volt. Amikor a hadosztályparancsnok megparancsolta, hogy az alegységek parancsnokai a fegyelmet, a szolgálat pontos teljesítését szigorúan megköveteljék és a vétkeseket megfenyítsék — a politikai megbízottaktól azt követelte, hogy a meggyőzés eszközével haladéktalanul a parancsnokok segítségére siessenek. A politikai megbízottak munkájuk eredményessége szempontjából viszont felbecsülhetetlen értékű segítséget kaptak azoktól a népbiztosoktól, akik eb-

ben az időben Salgótarjánban tartózkodtak, — elsősorban Rákosi Mátyástól.

Ismeretes, hogy május 1-én, amikor a románok már mindenütt elérték a Tiszát és a csehek általános ellentámadásba mentek át, a Tanácsköztársaság válságos helyzetbe került. „Úgy látszott, hogy nincs semmi kilátás az ellenforradalmi erők feltartóztatására."[25] A szociáldemokraták elérkezettnek látták az időt, hogy a kommunistákat félreállítsák és a proletárdiktatúrát megdöntsék. A szociáldemokratavezér Kunfi Zsigmond a kormányzótanács május 1-i ülésén azt a cinikus javaslatot tette, hogy „a hatalom adassék vissza a munkásság (értsd: az ellenforradalmat kiszolgáló jobboldali szociáldemokraták) kezébe," mert mint mondotta: „Az antant a forradalmi kormányzótanáccsal nem tárgyal."[26] „Kommunisták azonban" — miután felismerték Kunfi megtévesztő és áruló javaslatának lényegét — „sarkukra álltak, a kommunista népbiztosok apelláltak a munkásságra, összehívták délutánra a munkástanács ülését és ezen az ülésen nemcsak a vasmunkások bizalmi férfiai, hanem a munkásság túlnyomó többsége nagy lelkesedéssel a kommunista álláspontot tette magáévá, hogy tovább kell harcolni, az utolsó eszközt is meg kell ragadni és vissza kell verni a betolakodókat.[27] Jópéldával a kommunista népbiztosok jártak az élen. Kimentek a csapatokhoz, hogy ott segítséget adjanak a parancsnokoknak a szervezésben és a fegyelem megszilárdításában. Salgótarjánban, ahol a helyzet a legkritikusabb volt — Rákosi és Hevesi népbiztosok mentek. Munkáscsapatokat szerveztek, a hanyag és ellenforradalmi tevékenységet kifejtő parancsnokokat a munkáshatalom nevében felelősségre vonták, a harcosokat elszánt küzdelemre buzdították és Rákosi elvtárs puskával a kezében bizonyította be, hogy a kommunisták nemcsak beszélnek, hanem cselekednek is. Hatalmas segítséget adott a politikai megbízottaknak a harcosok között végzendő politikai munkához. Amikor például a 46/4. zászlóalj „makói különítmény"-századának harcosai kijelentették, hogy „amíg a hiányzó felszerelést, úgymint ruhát, cipőt, mozgókonyhát, kocsit nem kapnak — nem harcolnak," Rákosi Mátyással folytatott személyes beszélgetésük után készek voltak harcbaszállni. Különösen eredményes nevelő és szervező munkát végzett Rákosi elvtárs azoknál a munkásszázadoknál, amelyekkel együtt ment ki a frontra és résztvett azok tűzkeresztségében.[28] Ettől kezdve minden katonát és felfegyverzett munkást egy cél és akarat hevített: megállítani és visszaverni az ellenséget. Ennek is elérkezett az ideje.

Május 7-én az egyik csehszlovák század parancsnoka azt a kijelentést tette a somosujfalui bíró előtt, hogy „este 6 órára Salgótarjánt

25 *Münnich Ferenc* cikke a „Sarló és Kalapács" 1931 március—áprilisi számában. — A Magyar Tanácsköztársaság 1919., Szikra 1949., 231. o.
26 *Böhm Vilmos:* Két forradalom tüzében. Népszava 1946., 249. o.
27 Rákosi-per. Szikra 1950., 413. o.
28 U. o., 573. o.

ezredüknek el kell foglalnia". Ebből ugyan nem lett semmi, de a kijelentés komolyságát azok a támadások bizonyították, amelyeket ekkor a dandár védőszakaszának két szárnya ellen intéztek. Amikor a csehek látták, hogy a dandár védelmi vonalát Karancsaljánál áttörni nem tudják, a 6. és 12. század elleni támadásuk továbbfolytatásával egyidőben a dandár balszárnyának átkarolására törekedtek. Eredményt azonban a századok szívós ellenállása és a tüzérség kiváló tűztámogatása miatt nem érhettek el. Vecseklő-pusztánál pedig a 6. rohamszázad az 1. és 10. század részeivel, valamint a 18/3. tarackos üteggel nemcsak visszautasította az ellenség támadását, hanem őket 3 kilométerre visszaűzte és „nekik halottakban és sebesültekben érzékeny veszteséget okozott".

A vörös csapatok lerohanása tehát nem sikerült. Bebizonyosodott, hogy a Tanácsköztársaság külső és belső ellenségeinek túlzott derűlátása indokolatlan és korai volt. A csehszlovák csapatok „lendületes" előnyomulásának május 7-én egyszeriben végeszakadt, a támadó hadműveletek elakadtak, s a vörös csapatok hősi helytállása arra intette őket, hogyha nem akarnak megsemmisülni, akkor idejében visszavonulnak.

Ennek a napja május 10-én érkezett el.

3. A 6. hadosztály ellencsapása és Salgótarján első felmentése. (Május 10-től május 17-ig.)

Néhány nappal május 10-e előtt, pontosabban május 7-én történt, hogy a vörös csapatokat Salgótarjánnál érzékeny veszteség érte. Karancsot, Salgótarján környékének uralgó pontját a csehszlovák csapatok elfoglalták és ezzel a város környéke, mint nyitott könyv terült el a magaslatokon magát befészkelt ellenség előtt. A Karancs elvesztése után aligha lehetett a támadáshoz a 6. hadosztály csapatait úgy felvonultatni és átcsoportosítani, hogy az ellenség azt meg ne figyelhesse, nem beszélve arról, hogy a Karancs kiemelkedő tereppontjai a tüzérfigyelők elhelyezésére is rendkívül alkalmasak voltak.

S mivel valamit tenni kellett, a dandárparancsnokság azzal a feladattal bízta meg a néhány nappal korábban megalakult gyurtyánosi bányászszázadot, hogy az ellenséget a Karancs-magaslatról elűzze. Az ellenség azonban olyan szívósan védekezett, a támadókra olyan gyilkos géppuskatüzet zúdított, hogy a bányászszázad rohama (május 8-án) nem sikerülhetett. De az első bevetés sikertelensége a gyurtyánosiakat egyáltalán nem törte le, hanem másnap, május 9-én, még szenvedélyesebb támadást indítottak az ellenség állásai ellen. Sikerült is meghátrálásra kényszeríteniök a cseheket, tartóst eredményt sajnos, ekkor sem érhettek el, mert az ellenség ellenlökése az elfoglalt állások elhagyására késztette őket. Csak a május 10-én reggel megújított roham hozta meg a hősiesség napok óta várt gyümölcsét: Karancs-magaslatot a vörös csapatok véglegesen birtokukba vették.

Alig pirkadat után indult csak meg a fegyveres bányászok és a 2. zászlóalj különítményének együttes támadása[29] — a győzelem híre már a reggeli órákban az egész környéket bejárta. Leírhatatlan volt az öröm. A kérges tenyér, amely néhány nappal ezelőtt még a szénfejtő csákány nyelét szorította, most a fegyvert ragadta meg vasmarokkal, hogy megvédje családját, szülőföldjét, kenyerét, szabadságát, az ország szenét, a munkások hatalmát és a szocialista hazát. A bányászok lelkesedése és kitartása buzdította bátorságra és hősiességre azokat a vörös katonákat is, akik a 2. zászlóalj parancsnokának személyes vezetésével vettek részt az ellenség elűzésében. A katonák, akik május 7-ig csak visszavonultak és komolyan meg sem kísérelték, hogy az előnyomuló ellenséget feltartóztassák, május 10-én halálmegvető bátorsággal vetették magukat az ellenségre és védelmezték a visszafoglalt magaslatot a csehek két ízben is megkísérelt ellenlökésével szemben, amíg egy század és egy géppuskás szakasz erősítésül meg nem érkezett. A hadosztályparancsnokság, amikor a harcban legjobban kitűnteket a hadseregparancsnoksághoz dícséretre felterjesztette, elsősorban azt vette figyelembe, hogy önfeláldozó magaviseletük és bátor magatartásuk mély erkölcsi hatással volt a hadosztály egész személyi állományára. Megdícsérték a 18/3. üteg kezelőit is, akik a siker kiharcolása és kimélyítése érdekében hasznosan tevékenykedtek. Végeredményben tehát a hadiismeretekben járatlan bányászok hősiessége és törhetetlen győzniakarása a vörös katonák harctéri tapasztalatával párosult és a vállalkozást siker koronázta.

Az 53. ezred parancsnoka május 10-én délelőtt már arról is értesítette a dandárparancsnokságot, hogy a csehek pánikszerűen menekülnek vissza Somosújfalu környékéről Fülek felé. Ennek okára a harcok során elfogott két cseh katona vallomása derített fényt.

Kiderült, hogy a csehszlovák hadvezetőség — amely Salgótarján ellen északi irányból, a Fülek—Salgótarján-i vasút és műút mentén akart döntő csapást mérni és erőinek jelentős részét is itt összpontosította — május 7-e után addig tétovázott, amíg kicsúszott kezéből a kezdeményezés. Már az is kínosan érintette a csehszlovák csapatok parancsnokait, hogy a nagy hangon beharangozott könnyű hadjárat Salgótarjántól északra a vörös csapatok és a felfegyverzett bányászok, munkások szívós ellenállásba ütközött. De legjobban mégis az nyugtalanította őket, hogy a felvonuló 6. hadosztály harcrendjét és erejét nem ismerték. Óvatosságból taktikát változtattak. „Állj!"-t parancsoltak a középen támadó zászlóaljaknak, a szárnyakon előnyomuló zászlóaljaknak pedig azt a feladatot adták, hogy a vörös csapatok szárnyait megkerülve, haladéktalanul törjenek előre a város felé.

Ám az új taktika is csődöt mondott. Egymásután omlottak össze az ellenségnek az arcvonal szárnyai ellen intézett heves rohamai, a Somos-

[29] A bányászszázadot a 6. és a 12. század egy-egy szakaszával erősítették meg. A vállalkozást az 53/2. zászlóalj parancsnoka személyesen vezette. — BJ.

újfalu környékén beásott zászlóaljak pedig egyre türelmetlenebbül várták azt a pillanatot, amikor ismét előnyomulhatnak. De, mert a kitartás, a gyors és könnyű győzelem hazug propagandájával félrevezetett katonatömegeknek nem erénye, nyugtalanságuk és idegességük óráról-órára fokozódott. Nem is kellett sokáig várni arra a percre, amikor a pattanásig feszült idegek a szolgálatot felmondták, a botcsinálta fegyelem felbomlott — s a pánikszerű visszavonulás megkezdődött.

Amikor a Somosújfaluban és környékén egyre türelmetlenebbül várakozó ellenséges csapatok a Karancs-magaslat felől május 10-én reggel élénk puska-, géppuska- és ágyűtüzet hallottak, azt hitték, hogy a vörös csapatok áttörték ideiglenes védelmi állásaikat és bekerítették őket. A bekerítés gondolata valósággal megtébolyította őket és fegyvereiket is elhányva szaladtak vissza Fülek felé. A dandárparancsnokság természetesen azonnal kihasználta ezt a kedvező körülményt és a Karancs—Somosújfalu D—Bezerme vonaláig tolta előre a dandár védelmi vonalát.

A csehek, hogy a középen reájuk nézve hátrányos helyzetet ellensúlyozzák, a 80. dandár balszárnyának megkerülésére törekedtek. Vagyvagy! A Megyerre kikülönített 101/14. századot egy zászlóaljnyi, a Ságújfalu-i 53/7. századot két szakasznyi erővel támadták meg. Persze eredménytelenül, mert a vörös csapatok részeinek harctevékenysége most már olyan nagyszerűen kapcsolódott össze, hogy a csehek számára csak egy lehetőség maradt hátra — a visszavonulás. A 14. század ellen támadó zászlóalj, mivel az 1. dandárhoz tartozó 16/2. zászlóalj ellenlökése Szécsény irányában megkezdődött és az ellenség visszavonulásának lehetőségét kérdésessé tette, csakhamar vissza is vonult. Hasonlóképpen járt az a két szakasznyi erő is, amely a 7. század ellen támadott, mert a dandárparancsnokság a „makói-különítményt" küldte a ságújfaluiak megsegítésére.

Sajnos, az ellenség pánikszerű menekülése és az események váratlan gyorsasága a 6. hadosztály parancsnokát is felkészületlenül találta. Az ellenség erélyes üldözésének gondolata bár nagyon csábítónak látszott, hiszen az ellenséget a félelem gyötörte, visszavonulása csak meghatározott utakon történhetett — a hadosztályparancsnok tétovázott. Tanácstalanságát a felderítés adatainak elégtelenségével és a csapatok felkészületlenségével lehet magyarázni. Bár pontosan ismerték az ellenségnek a vörös csapatokkal érintkező erőit, azoknak elhelyezését, a géppuskák és a lövegek tüzelőállásait — a tartalékok helyéről, az esetleges átcsoportosításokról és a létszámviszonyokról azonban semmit, vagy csak nagyon keveset tudtak. Ezeknek ismerete nélkül az erélyes és lendületes üldözés természetesen nagyon kockázatos dolog lett volna. De az ellenség elsöprő erejű és megsemmisítő hatású üldözésére a hadosztály belső helyzete miatt sem lehetett komolyan gondolni. Mert hát ki üldözze az ellenséget? Az elcsigázott és a nagy vérveszteséget szenvedett 53. ezred-e, vagy talán az éppen gyülekezésben és mögöttes elhelyezés-

ben lévő 6. hadosztály? Továbbá: a hadosztálynak elegendő személyszállításra alkalmas tehergépkocsija és figyelemre méltó lovassága sem volt, hogy az adott esetben gyors és meglepő manővereket hajtson végre, a menekülő ellenséget állandóan nyugtalanítsa, harcrendjét még jobban szétszórja, gyülekezését megakadályozza és részenként megsemmisítse, fogságba ejtse.

Szó sem lehetett tehát az ellenség azonnali és erélyes üldözéséről az adott viszonyok között. Csupán a felderítő járőrök és a páncélvonatok követték a visszavonuló ellenséget, hogy felderítést végezzenek és a menekülőket nyugtalanítsák, bizonytalanságban tartsák. S amíg a páncélvonatok, valamint a felderítő járőrök a tüzérek tűzoltalma alatt a visszavonuló ellenségre rátapadva mentek előre, a 80. dandár csapatai még az éjszaka folyamán megszállták a fővédelmi vonalat, sőt Lapujtő községbe is bevonultak. A 16/2. zászlóalj Szécsényt szabadította fel.

Most már a hadosztályparancsnok sem habozott sokáig, minden perc drága volt. Gyorsan felvonultatta csapatait és miután azok május 11-én délelőtt az ellenség egy zászlóaljnyi erővel végrehajtott ellenlökését Medves-magasánál sikeresen visszaverték, délután 2 órakor megkezdték előnyomulásukat. A főtámadási irányban előnyomuló 80. dandár még ugyanezen a napon felszabadította Ragyolcot, a 46. dandár pedig a hadosztály kisegítő csapásának irányában Karancsberényt érte el, ahol a 6. vadászzászlóalj és az ellenség utóvédei között az esti órákba is belenyúló elkeseredett küzdelem bontakozott ki. A heves összecsapásból a vadászok kerültek ki győztesen. Ezalatt a jobbszárnyon a homokterenyei 46/3. zászlóalj Bárnán át Tajti—Hidegkút—Almágy területére nyomult előre.

Május 12-én a csehek Fülektől délre a vasút és a műút mentén mégegyszer megkísérelték, hogy a vörös csapatokat feltartóztassák, de a 80. dandár alárendeltségében harcoló 6. rohamszázad a páncélvonatok és a tüzérek támogatásával az ellenséget szétverte és bevonult Fülekre. A 6. vadászzászlóalj Rapot, a 46/3. zászlóalj pedig Tajtit szabadította fel. A csapatok szinte óramű pontossággal hajtották végre napi feladataikat. Nyitva állt már az út Losonc és Rimaszombat felé, amikor az ellenforradalmárok és „szocialista" cinkosaik a megvert ellenség segítségére siettek.

A szociáldemokraták a Vörös Hadsereg felső vezetésében megbújt ellenforradalmárokkal szövetkezve azt a valótlan hírt terjesztették, hogy az „ellenség 3 hadosztállyal Szegedről, 2—3 hadosztállyal a Mura-közből Budapest felé az előnyomulást megkezdte". Hogy e hamis hírverésnek mi volt a célja — ma már ismeretes. Lefogni a Vörös Hadseregnek a csehekre lesújtó öklét, riadalmat kelteni az országban és a hadseregben, bátorságot önteni a szervezkedő ellenforradalmi csoportokba és zavart kelteni a hadsereg vezetésében. A hadseregparancsnokság egyik vezérkari közege, egy volt tiszt cinikusan azt javasolta, hogy a Vörös Had-

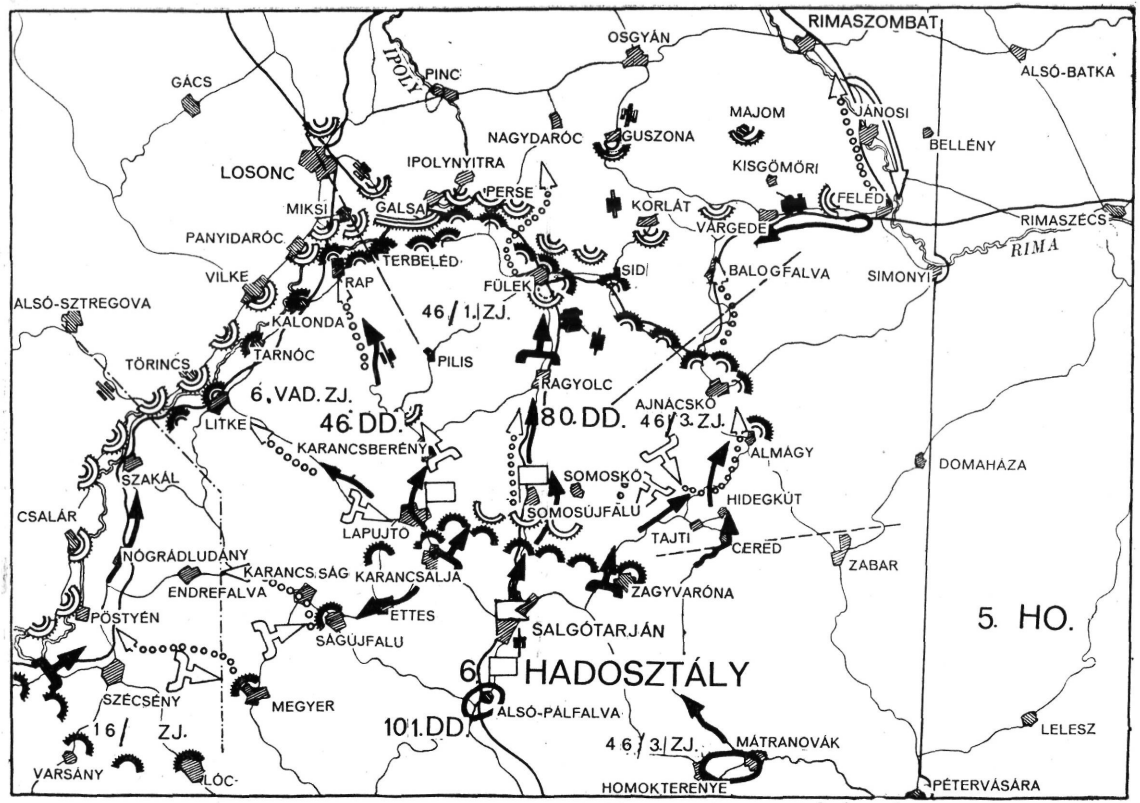
RIMASZOMBAT
OSGYÁN
IPOLY
PINC
GÁCS
ALSÓ-BATKA
MAJOM
JÁNOSI
NAGYDARÓC
GUSZONA
BELLÉNY
LOSONC
IPOLYNYITRA
KISGÖMÖRI
PERSE
MIKSI
GALSA
KORLÁT
FELED
VÁRGEDE
RIMASZÉCS
PANYIDARÓC
TERBELÉD
RIMA
VILKE
RAP
SID
BALOGFALVA
SIMONYI
FÜLEK
ALSÓ-SZTREGOVA
46/1.ZJ.
KALONDA
TARNÓC
PILIS
TÖRINCS
RAGYOLC
6.VAD.ZJ.
46.DD.
80.DD.
AJNÁCSKŐ
46/3.ZJ.
LITKE
KARANCSBERÉNY
ALMÁGY
DOMAHÁZA
SZAKÁL
SOMOSKŐ
HIDEGKÚT
CSALÁR
SOMOSÚJFALU
LAPUJTŐ
TAJTI
CERED
NÓGRÁDLUDÁNY
KARANCSÁG
KARANCSALJA
ZABAR
ENDREFALVA
ZAGYVARÓNA
PÖSTYÉN
ETTES
5. HO.
SALGÓTARJÁN
SÁGÚJFALU
6. HADOSZTÁLY
SZÉCSÉNY
MEGYER
ALSÓ-PÁLFALVA
101.DD.
LELESZ
16/ ZJ.
46/3.ZJ.
MÁTRANOVÁK
VARSÁNY
LÓC
HOMOKTERENYE
PÉTERVÁSÁRA

sereg a Dunától északra és keletre eső területeket ürítse ki és a Dunántúlon összpontosítsa erőit. Másszóval: a Vörös Hadsereg az addig elért eredményeiről mondjon le, Salgótarján szenét ajándékozza oda a cseheknek, a gabonatermő területeket engedje át a románoknak, utat nyisson Budapesthez, maga pedig a Dunántúlra menjen.

Az ellenforradalom műhelyében a francia antant csapatok „várható" támadásáról kiagyalt vakhírek — Stromfeldet is megtévesztették. Stromfeld, bár elvetette a fent említett arcátlan és pimasz hadműveleti tervjavaslatot, elhatározta, hogy a franciák előnyomulását a Vörös Hadsereg legütőképesebb erőivel a Duna—Tisza között támadólagosan megakadályozza.

Ez május 11-én történt.

Május 12-én már a 6. hadosztályparancsnokság is intézkedett és azt az utasítást adta ki, hogy a csapatok a további előnyomulást szüntessék be és a felszabadított területeket az Ipoly, valamint a losonc—fülek—feledi vasútvonal mentén tábori és főőrsbiztosítással tartsák ellenőrzés alatt. A támadó hadműveletek tehát befejeződtek, Salgótarján az ellenség nyomása alól felszabadult, a lakosság megnyugodott és megnövekedett a bányák termelése. Ismét szénnel telt vasúti kocsik gördültek az ország szíve, Budapest felé, — aminek stratégiai jelentősége volt, mert a gyáraknak, üzemeknek és a csapatok szállítása szempontjából is fontos vasútaknak üzemanyaghiány miatt nem kellett leállniok. A 6. hadosztály azonban még ennél is jelentősebb sikereket érhetett volna el, ha harctevékenysége átgondoltabb és egy nagyobbszabású hadműveleti terv szerves része.

Ennek megértéséhez tételezzük fel, hogy a francia antant csapatok támadásáról gyártott hamis hírek a valóságnak megfeleltek. Kétségtelen, hogy ebben az esetben Stromfeldnek az a terve, hogy a Vörös Hadsereg főerőit a Duna—Tisza közében vonja össze — helyes volt. Ahhoz azonban, hogy a Kecskemétnél összevont hadosztályok kedvező feltételek mellett léphessenek harcba és hadműveleteiket siker koronázza, mindenekelőtt az északi arcvonalat kellett megbízható módon lezárni. Hogy hol? Bizonyos, hogy nem a Mátra és a Bükk déli lejtőin, az Alföld északi szegélyén, hanem a harcászati szempontból is legkedvezőbb Ipoly—Rima—Sajó folyók vonalába. De, hogy ezt a védelmi vonalat a vörös csapatok megszállhassák és részben kiépíthessék, először az ellenség által megszállt területeket kellett felszabadítani, nemcsak Salgótarjántól északra, hanem mindenütt.

A hadseregparancsnokság is gondolt erre, amikor május 15-én a 3. hadtestnek Miskolc felszabadítására adott parancsot. Senki sem vitatja a harcparancs alapgondolatának helyességét, hiszen az 1. hadosztály éppen ennek a harcparancsnak irányelvei és rendelkezései szerint hajtotta végre a Tanácsköztársaság honvédő háborújának egyik legmerészebb és egyben legragyogóbb fegyvertényét, Miskolc felszabadítását. A hadseregparancsnokság mégis hibát követett el, amikor a 3.

hadtesthez tartozó 1. és 5., valamint a hadseregtartalék 6. hadosztály harcfeladatát egy körültekintőbb hadműveleti tervben már korábban (május 11-én) nem hangolta össze, a hadosztályok hasznos harcászati (és hadműveleti) együttműködésének megszervezéséről megfeledkezett. Csakis ezért történhetett meg, hogy a 6. hadosztály a 3. hadtesttől, pontosabban az 5. hadosztálytól teljesen függetlenül működött és azokban a napokban, amikor a csehek a Vörös Hadsereg védelmi vonalát közvetlenül Eger előtt feszegették és a vörös csapatok élet-halál harcot vívtak a hevesen rohamozó ellenséggel — az 5. hadosztály magára maradt. Észszerűbb és helyesebb lett volna, ha az 1. hadosztály ellencsapása előbb kezdődik meg,[30] miközben a 6. hadosztály a főcsapás irányát Füleknél jobbra fordítja el és támadását Feled—Rimaszécs irányában fejleszti tovább. Nem vitás, hogy a hadosztály támadási irányának kelet felé történő elfordídítása merész és kockázatos lépés lett volna, mert ebben az esetben a főcsapás párhuzamosan halad az ellenség arcvonalával, de nem ugyanezt tette-e az 1. hadosztály Miskolc felszabadításakor.

Figyelembevevén a 6. hadosztály ütőképességét és tapasztaltságát, ismervén az ellenség nem magas erkölcsi értékét és a bekerítéstől való félelmét, számítván a felszabadított területek lakosságának cselekvő támogatására, egészen biztos, hogy a 6. hadosztály Rimaszécset és Ózdot 3—4 nap alatt elérte volna, a csehek, ha tudnak, Eger térségéből visszavonulnak, az Ipoly—Rima—Sajó vonalától délre eső területek felszabadulnak — s még arra is jut idő, hogy a hadosztály csapatai a felváltás után Kecskemétre időben beérkezzenek. Ehelyett a 6. hadosztály megállt, az 5. hadosztályt nem segítette, s ami a leglényegesebb, lélekzetvételnyi szünetet adott az ellenségnek, lehetőséget nyujtott számára, hogy érintetlen erőivel az Ajnácskőtől Miskolcig és le egészen Egerig elterülő területen, a Vörös Hadsereg arcvonalába beékelődő „zsák"-ban új támadásra készüljön fel, ami nemsokára be is következett.

4. A csehszlovákok második támadása, Salgótarján bekerítése, a megerősített 80. dandár ellencsapása. (Május 18-tól május 29-ig.)

Amikor a csehek észrevették, hogy a 6. hadosztály csapatai az Ipolyon és a losonc—fülek—feledi vasútvonalon túl már nem üldözik őket, azonnal megálltak és sürgősen beásták magukat. Losonctól Feledig, ahol a vörös csapatok esetleges további előnyomulását természetes akadály aligha gátolta volna meg, mélységben tagozott állásrendszert építettek ki. Tüzérségük a védelem első vonala (Miksi—Várgede) mögött és a második vonalban (Losonc É.—Guszona—Majom) helyezkedett el. Az Ipoly

[30] A munkászászlóaljakat már május első napjaiban megszervezték. Tehát az 1. hadosztály harcképességének megteremtése még május 10-e előtt megtörténhetett volna, ha a hadseregparancsnokság komolyan foglalkozik az 1. hadosztály felhasználásának gondolatával. — BJ.

balpartján Lázi-pusztánál pedig olyan erős tüzérségi tűzzel is biztosított hídfőállást rendeztek be, hogy azt a fülekkelecsényi főőrs-század sem tudta elfoglalni. A védelem megszervezése és kiépítése tehát előre sejttette, hogy a csehek az elsőízben kudarcba fulladt támadásukat egy alkalmas pillanatban megismétlik.

Említettük már, hogy a 6. hadosztály csapatai az új védelmi vonalat Fülek felszabadítása után szállták meg. Litkétől Almágyig a 6. vadász-, a 46/2. és a 46/3. lövészzászlóalj helyezkedett el, míg a a többi zászlóalj Lapujtőn, Somosújfaluban és Salgótarjánban gyülekezett kötelékrendezés, illetve elszállítás céljából. Szóltunk már arról is, hogy a 6. hadosztály csapatai a salgótarjáni védőszakaszban csak rövid ideig tarózkodhattak, mert a hadseregparancsnokság parancsa szerint Kecskemétre kellett menniök.

A csapatok felváltása és vasúti elszállítása természetesen nem történhetett meg minden zavaró körülmény nélkül. Az arcvonalon figyelőszolgálatot ellátó zászlóaljak felváltásának sorrendjét és ütemét a 80. dandár megerősítésére küldött 5. vadászzászlóalj, valamint a Mémoszgéppuskásszázad beérkezése és felkészülése, nem különben a gyülekeztetett alegységek és a felváltott zászlóaljak vasúton való elszállításának lehetősége határozta meg, úgy, hogy az ellenség megfigyelése és felderítése egy pillanatig se szünjön meg. Ezért az arcvonalon álló csapatok felváltása három napot vett igénybe, május 15-én kezdődött és május 18-án fejeződött be. (A 6. vadászzászlóaljat az 5. vadászzászlóalj, a 46/2. és a 46/3. lövészszászlóaljakat pedig az 53/1., illetve az 53/2. zsázlóalj váltotta fel.) A gyülekeztetett zászlóaljak egyik csoportját (101. dandárt) már elszállították, másik csoportja meg éppen berakott, amikor váratlan esemény történt.

A 46/3. zászlóalj május 15-én azt jelentette a hadosztályparancsnokságnak, hogy a csehek, akik május 10-e után egészen Rimaszombatig szaladtak vissza, ismét megszállták Feledet és legalább egy fél zászlóaljat toltak előre Ajnácskő felé a Gortva-patak völgyében. De a 3. hadosztály kötelékébe május 18-án visszalépett 80. dandár parancsnokát mégis azok a hírek és jelentések nyugtalanították a legjobban, amelyeket a felváltott 46/3. zászlóalj parancsnokától kapott.

A zászlóalj éppen Cereden gyülekezett a felváltás után, amikor Zabáron 27 cseh lovas jelent meg. A zászlóaljparancsnok haladéktalanul egy lovaskülönítményt szervezett és az előremerészkedett ellenségen rajtaütött. A támadás sikerült, a cseheket szétugrasztották. A vállalkozás során elfogott három cseh lovas katona elmondotta, hogy „Domaháza felől jöttek és az volt a feladatuk, hogy kelet felé egy dandárral tartsanak összeköttetést. Azon az úton, amelyiken ők jöttek, gyalogság is jön utánuk, több zászlóalj és tüzérség is. Ezek estére Zabáron lehetnek." A 3. hadtest parancsnoka ugyancsak 18-án este jelentette a hadseregparancsnokságnak, hogy az „ellenség Pétervására és Apátfalva között cirka négy

zászlóaljjal és tüzérséggel folytatja előnyomulását. Pétervásáron át előnyomuló ellenség délután 8 óráig Terpes környékét érte el". Ez lett tehát az eredménye annak, hogy a hadseregparancsnokság az északi arcvonal hadosztályainak harctevékenységét nem hangolta össze és ahelyett, hogy a 6. hadosztály sikeres ellencsapásával egyidőben a Rima és a Sajó jobbparti területeit is felszabadította volna — az ellenségnek szabad kezet adott.

Amíg a 93., 28., 75. csehszlovák ezred zászlóaljai, s feltehető, hogy a 32. ezred részei is a Szécsény—Losonc—Rimaszombat körletben lekötötték a vörös csapatok figyelmét, más részei pedig Egertől északra vívtak váltakozó kimenetelű harcot az 5. hadosztállyal — Pétervására irányában a 3. csehszlovák dandár tört előre, hogy főerőivel Kisterenyét elfoglalva a 80. dandárt bekerítse, egy zászlóaljjal pedig Sirok irányában az 5. hadosztályt balról veszélyeztesse. Mint az események menetéből kiolvasható, a 4. csehszlovák dandárnak (Losonc és Rimaszombat között) csak akkor kellett kibontakoztatnia támadását, amikor a 3. dandár már Kisterenyéhez közeledik. De a 3. dandár előnyomulásával egyidőben támadásba ment át a 4. dandár balszárnya is, hogy a két dandár között az együttműködés szorosabb és tökéletesebb legyen. A csapások irányából és üteméből határozottan meg lehet állapítani, hogy a csehek már nem elégedtek meg azzal, hogy a vörös csapatokat egyszerűen visszanyomják és a kiürített területeket megszállják, hanem a vörös csapatok bekerítésére és megsemmisítésére törekedtek.

Május 18-án reggel indult csak meg a csehek támadása, de délelőtt 9 órakor már Pétervásáránál ostromolták az 5. hadosztályhoz tartozó egyik század állásait. Pétervására még a déli órákban elesett, a csehek Kisterenye felé azon a napon mégsem folytatták tovább előnyomulásukat, csupán déli irányban küldtek ki egy erősebb harci csoportot, hogy a 3. és az 5. hadosztály közé beékelődjenek és a két hadosztály harcérintkezését lehetetlenné tegyék. Kisterenye felé csak másnap, május 19-én indultak el. Nádújfalu—Nemti—Kisterenye volt a főcsapás iránya, amellyel párhuzamosan — valószínű a főcsapat oldalainak biztosítása végett — kisebb egységek Mizsérfa és Mátramindszent felé törtek előre.

A főcsapat május 19-én délelőtt elérte Nádújfalut, a jobbszárny Mátranovákot, a balszárny pedig a mátramindszenti vasútállomást. Nem sokkal később a jobbszárny-csoport megszállta a mizsérfai szénrakodót is.

A helyzet rendkívül kritikus volt. Nemcsak azért, mert Salgótarjánt a bekerítés veszélye fenyegette délről, hanem azért is, mert a 3. csehszlovák dandár előnyomulásával egyidőben a 4. dandár balszárnya is támadásba ment át és május 19-én délelőtt az átkarolással fenyegetett 53/2. zászlóalj visszavonult. Ajnácskő ismét az ellenség kezére került.

Hogy ki lesz a győztes — május 19-én délelőtt még senki sem tudhatta. Minden attól függött, hogy a harcosok megértik-e a helyzet komolyságát, képesek-e egy végső erőkifejtésre, sikerül-e az 5. hadosztály

csapataival együttműködniök, eredményes lesz-e az 1. hadosztály miskolci ellencsapása, a hadseregparancsnokság küld-e erősítést a salgótarjáni védőszakasz megsegítésére és a vezetést áthatja-e a győzelem gondolata? Az események alakulása azt mutatta, hogy a győzelemnek ezek az előfeltételei megvoltak.

A dandárparancsnokság, hogy a Kisterenye felé előnyomuló ellenségnek útját állja és támadásának lendületét megtörje, valamint a manőverezéshez időt biztosítson, egy századot egy géppuskás-szakasszal és a 6. sz. páncélvonattal Nádújfalura rendelt előre, az 53/2. zászlóalj megerősítésére pedig a hadseregparancsnokság engedélyével a 46/3. zászlóaljat küldte. Amikor pedig a 3. hadosztály parancsnoka a hadseregparancsnokság parancsára hivatkozva a munkászászlóaljaknak Pásztó környékére való áthelyezését rendelte el „további szervezés, kiképzés és fegyelmezés végett", azt válaszolta táviratában, hogy „a salgótarjáni két munkászászlóalj addig, míg ide más tartalék nem jön, a jelenlegi helyzetre való tekintettel itt nem nélkülözhető". A szavakat tettek követték, és egy munkásszázad Kazáron át, két munkásszázad pedig Mátraszélen át ment Homokterenye irányába, hogy a Salgótarján felé vezető utakat lezárják.

Amíg azonban a dandárparancsnokság az intézkedéseket megtette és a csapatok a harcfeladat végrehajtására felkészültek, idő telt el. A Nádújfaluhoz kiküldött 7. század az ellenség térnyerése miatt rendeltetési helyére már nem juthatott el, hanem Nemtinél foglalt védelmi állást. Sikerült is neki ideig-óráig az ellenséget feltartóztatnia, megállítani azonban nem. Délután 6 órakor Kisterenye elesett, Salgótarjánnal a távíró és a távbeszélő összeköttetés megszakadt. A 46/1. zászlóalj, amely éppen vasúti szállításban volt Kecskemét felé, Kisterenye előtt a kocsikból kiszállott, harcbalépett, de a túlerejű ellenséggel szemben alulmaradt és Alsópálfalváig vonult vissza.

Május 20-ra virradó éjszaka kritikus órákat élt át az egész salgótarjáni körzet. Az ellenség kisterenyei előretöréséről szárnyrakapott nyugtalanító hírek hatására, nemkülönben pedig a bányászok állandó harci készültségének következtében a bányák napi széntermelése rohamosan csökkent. Május 18-án 259, 19-én 172, 20-án pedig már csak 76 kocsi szén volt a salgótarjáni bányák össztermelése. Mi lesz akkor, ha a vörös csapatok védelme az ellenség nagy nyomása alatt összeroppan? Reggelre az ellenség gyűrűje nem zárul-e be teljesen Salgótarján körül? A hadseregparancsnokság küld-e felmentő csapatokat? Mi történik a többi frontszakaszon? Ilyen és ehhez hasonló gondolatok foglalkoztattak mindenkit, harcosokat, parancsnokokat és a polgári lakosságot egyaránt.

Nem nehéz elképzelni, hogy ezekután milyen nagy örömet keltett a körülzárt városban annak az összekötő-járőrnek a megjelenése, amelyik május 20-án reggel a Szécsénynél védekező 16/2. zászlóaljtól érkezett Salgótarjánba, — hogy a 80. dandárral megszakadt összeköttetés helyre-

állítása után a kijelölt menetvonalon felállított összekötő kocsiállomások segítségével a jelentéseket gyorsan továbbíthassák. De még ennél is nagyobb lelkesedést és derülátást váltott ki annak a repülőgépnek a megjelenése, amelyik 20-án reggel a hadseregparancsnokság parancsát hozta. A parancs így szólt: „Pétervására visszafoglalva. Kisterennénél ellenség, délről támadjuk, Starjáni csapatok feladata: Kisterennénél északon és északkeleten azonnal támadni és az ellenséget bekerítve elfogni".

A hadseregparancsnokságnak ez a parancsa nemcsak a hős város felszabadulásának és a vörös csapatok közeli győzelmének reménysugarát jelentette, hanem megmutatta azt is, hogy a hadseregparancsnokság szívügyének tekinti az északi arcvonal helyzetének megjavítását és intézkedései nyomán az egész északi frontszakaszon nagyszerű hadműveletek vannak kibontakozóban. Úgy látszik, hogy az események váratlan fordulata a hadseregparancsnokság szemét is felnyitotta, kevesebbet törődött a franciákkal, de annál többet az északi arcvonal helyzetével. A hadseregparancsnokság most már egységes hadműveleti tervben hangolta össze a salgótarjáni, egri és a miskolci védőszakaszban működő csapatok harctevékenységét. Azonnal intézkedett. A 3. hadtestnek szigorúan megparancsolta, hogy Miskolc és a Sajó jobbparti területeinek felszabadítását gyorsan és erélyesen hajtsa végre. Ezzel egyidőben az 5. hadosztály egy ezrednyi erővel Pétervására irányában támadjon és vágja el az ellenség kisterenyei csoportjának visszavonulási útját. (A salgótarjáni dandár feladata ismeretes.)

A hadműveleteket az 5. hadosztály három zászlóaljának tervszerű előnyomulása vezette be május 19-én este. Másnap, május 20-án reggel az egyik zászlóalj az ellenség hátrahagyott kisebb erőinek megsemmisítése után felszabadította Pétervására és a községtől északnyugatra húzódó magaslatokat megszállta. A frontszakasz két szárnyán a hadműveletek csak ekkor, május 20-án indultak meg. Az 1. hadosztály az ellenség első állásainak áttörése után már sikeresen nyomult előre Miskolc felé, amikor a vörös csapatok a kisterenyei körzetben is rohamra indultak. Délről — a hadseregparancsnokság parancsára közben odaszállított — 11/1. zászlóalj, északról pedig a munkásszázadokkal megerősített 46/1. zászlóalj támadta meg az ellenséget. Hogy a meglepetés még nagyobb legyen, Homokterenyénél a Salgótarjánhoz vezető utak lezárására kiküldött munkászászlóalj csapott a csehekre.

A csehek riadtan védekeztek, de már késő volt, s ha mégannyi erejük is lett volna, az sem ért volna sokat. A lendületesen támadó vörös csapatok és a munkásalakulatok győzelmét már nem lehetett megakadályozni. A cseheknek csakhamar látniok kellett, hogy „egérfogó"-ban vannak. A csapdából, amelyet maguk készítettek elő, csak nagyon kevesen menekültek meg és a Pétervásáránál álló zászlóalj parancsnoka május 20-án a 3. hadtest parancsnokának azt jelentette, hogy az elesetteken kívül 300 foglyot ejtettek és 35 géppuskát zsákmányoltak.

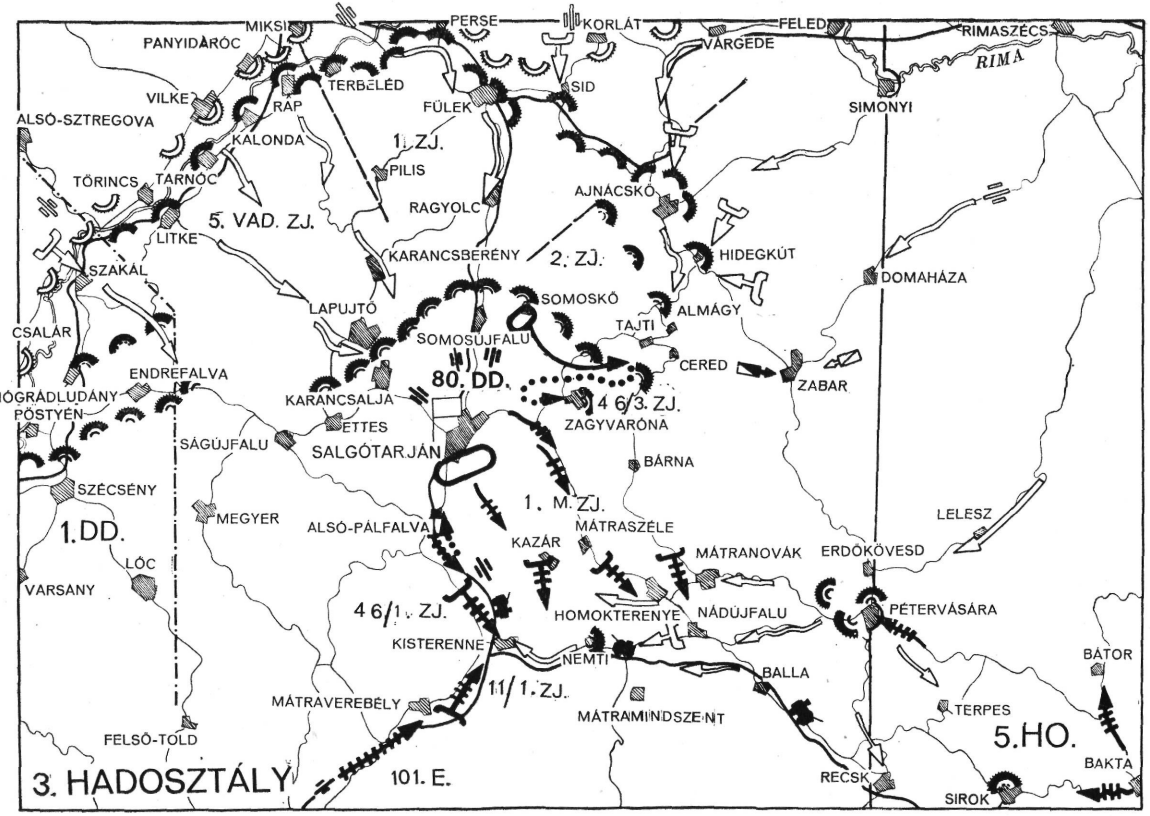
PANYIDÁRÓC
MIKSI
PERSE
KORLÁT
FELED
VÁRGEDE
RIMASZÉCS
RIMA
VILKE
RAP
TERBELÉD
FÜLEK
SID
SIMONYI
ALSÓ-SZTREGOVA
KALONDA
1. ZJ.
TÖRINCS
TARNÓC
PILIS
AJNÁCSKŐ
RAGYOLC
5. VAD. ZJ.
LITKE
KARANCSBERÉNY
2. ZJ.
HIDEGKÚT
SZAKÁL
DOMAHÁZA
LAPUJTÓ
SOMOSKŐ
ALMÁGY
CSALÁR
TAJTI
SOMOSÚJFALU
CERED
ENDREFALVA
80. DD.
ZABAR
NÓGRÁDLUDÁNY
KARANCSALJA
4 6/3. ZJ.
PÖSTYÉN
ETTES
ZAGYVARÓNA
SÁGÚJFALU
SALGÓTARJÁN
BÁRNA
SZÉCSÉNY
1. M. ZJ.
LELESZ
MEGYER
ALSÓ-PÁLFALVA
MÁTRASZÉLE
1. DD.
KAZÁR
MÁTRANOVÁK
ERDŐKÖVESD
LÓC
VARSÁNY
4 6/1. ZJ.
HOMOKTERENYE
NÁDÚJFALU
PÉTERVÁSÁRA
KISTERENNE
BÁTOR
NÉMTI
BALLA
11/1. ZJ.
MÁTRAVEREBÉLY
TERPES
MÁTRAMINDSZENT
5.HO.
FELSŐ-TOLD
BAKTA
3. HADOSZTÁLY
101. E.
RECSK
SIROK

Nagyszerű sikere volt ez a Vörös Hadseregnek. Nagyra értékeljük a vörös csapatoknak és a munkásalakulatoknak azt a hősiességét, amellyel május első két hetében szembefordultak a Salgótarjánt fenyegető veszéllyel és végül is érzékeny csapást mérve az ellenségre, felszabadították a várost és környékét, de még ennél is nagyobb jelentőséget tulajdonítunk a május 19—20-i eseményeknek. Amikor a város majdnem teljesen el volt zárva a külvilágtól, a csapatokat nem fogta el a csüggeteg reménytelenség, hanem erősen bíztak a győzelemben és kitartottak. Nemcsak azért, mert egy alkalommal már bebizonyosodott előttük, hogy az ellenséget meg lehet verni, hanem azért is, mert már egyszer megkóstolták a dolgozók, a bányászok, a munkások és a parasztok akaratot acélozó szeretetét. Érezték, hogy a néppel összefogva legyőzhetetlenek.

Továbbá, a május 19—20-i hadműveletek az alsó és a felső katonai vezetés érettségéről is tanúbizonyságot tettek. A hadseregparancsnokság, bár hibát követett el, amikor május első felében az északi frontszakasz csapatainak szoros harci együttműködését nem szervezte meg, gyönyörűen fogta most össze valamennyi hadműveleti egység tevékenységét. Mindenegyes intézkedésnek mély értelme volt. Az 1. hadosztály ellencsapásának nemcsak az volt az elérendő célja, hogy Miskolcot felszabadítsa és megjavítsa a helyzetet, hanem az is, hogy az ellenség erőit lekösse és a kisterenyei hadműveletekről a figyelmet elterelje. Amikor pedig a vörös csapatok Kisterenyénél két tűz közé szorították a cseheket, az 5. hadosztály Pétervására kikülönített egységei már készen álltak arra, hogy a visszavonulókat megsemmisítsék vagy fogságba ejtsék. Természetesen a hadseregparancsnokságnak ez a hadműveleti terve is csak papíron maradt volna, ha az egyes feladatokra kiszemelt alegységek parancsnokai nem leleményesek, határozottak és lelkiismeretesek, valamint a harcosok nem bátrak, fegyelmezettek és hősök.

A hadseregparancsnokság persze azt is nagyon jól tudta, hogy a csehek, amikor látják, hogy Salgótarján bekerítésére irányuló hadműveleteik meghiúsulnak és Miskolctól is véres fejjel kell visszavonulniok, az addig leplező támadást végrehajtó 4. dandárt dobják támadásba a vörös csapatok sikereinek ellensúlyozása végett. Nem tévedett. A csehek május 20-án Szakáltól Galsáig mindenütt átlépték az Ipolyt és Salgótarján felé közeledtek. A tábori őrsök és a főőrs-századok terepszakaszról terepszakaszra haladva vonultak vissza. A dandárparancsnokság, hogy a védelmi vonalat megrövidítse, csapatait a fővédelmi vonalba rendelte vissza. Ezzel egyidőben a Kisterenye—Mátranovák—Pétervására-i körletnek az ellenségtől való megtisztítása és a szomszédos 5. hadosztály csapataival keresendő összeköttetés megteremtése végett a 46/1. zászlóaljat Nádújfalura, az egyik munkászászlóaljat Homokterenyére, a másik munkászászlóaljat pedig Mátranovákra küldte, s ami ezután következett, olyan volt, mint egy jól olajozott gépezet működése. A Salgótarjánhoz

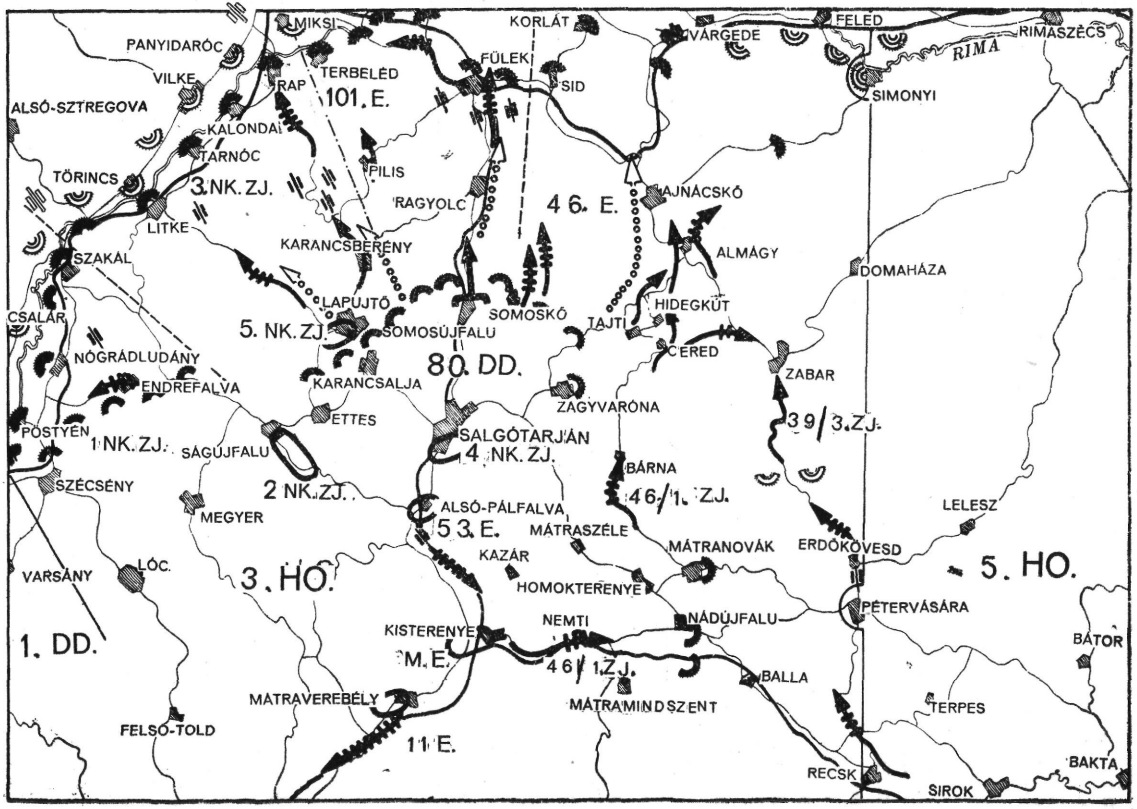
MIKSI
KORLÁT
VÁRGEDE
FELED
RIMASZÉCS
RIMA
PANYIDARÓC
VILKE
TERBELED
FÜLEK
SID
SIMONYI
ALSÓ-SZTREGOVA
RAP
101. E.
KALONDAI
TARNÓC
PILIS
TÖRINCS
3. NK. ZJ.
RAGYOLC
46. E.
AJNÁCSKÓ
LITKE
KARANCSBERÉNY
ALMÁGY
SZAKÁL
DOMAHÁZA
LAPUJTÓ
SOMOSKŐ
HIDEGKÚT
CSALÁR
5. NK. ZJ.
SOMOSÚJFALU
TAJTI
CERED
NÓGRÁDLUDÁNY
80. DD.
ZABAR
ENDREFALVA
KARANCSALJA
ZAGYVARÓNA
ETTES
39/3. ZJ.
POSTYÉN
1. NK. ZJ.
SALGÓTARJÁN
SÁGÚJFALU
4. NK. ZJ.
BÁRNA
SZÉCSÉNY
2. NK. ZJ.
46/1. ZJ.
LELESZ
ALSÓ-PÁLFALVA
MEGYER
53. E.
MÁTRASZÉLE
ERDŐKÖVESD
MÁTRANOVÁK
KAZÁR
VARSÁNY
LÓC
3. HO.
HOMOKTERENYE
5. HO.
PÉTERVÁSÁRA
NEMTI
NÁDÚJFALU
KISTERENYE
1. DD.
BÁTOR
M. E.
46/1. ZJ.
BALLA
MÁTRAVEREBÉLY
MÁTRAMINDSZENT
TERPES
FELSŐ-TOLD
11. E.
RECSK
BAKTA
SIROK

visszairányított 101. ezred zászlóaljai a 46. ezred alegységeivel együtt május 21-én támadásba mentek át. Estére már jelentős sikereket értek el és birtokba vettek minden fontos magaslatot. Május 23-án elérték az Ipolyt és a fülek—feled-i vasútvonalat is. Május 26-án már egyetlen ellenséges katona sem volt az Ipoly—Rima—Sajó vonalától délre.

A Vörös Hadsereg Salgótarján védelmében elévülhetetlen érdemeket szerzett. A vörös csapatok hősi helytállásukkal és ragyogó győzelmükkel csattanós választ adtak a munkáshatalom ellenségeinek, akik május első napjaiban túlzott optimizmussal minduntalan arról fecsegtek, hogy a Tanácsköztársaság bukása csak napok kérdése. A csehszlovák burzsoá sajtó is hiába követelt „Egységes cseh-román-szerb arcvonalat!",[31] a nagy akarásnak nyögés lett a vége.

A proletárharcosok olyan hősiességről és bátor kitartásról tettek tanúbizonyságot a válságos hetekben, amivel a brutalitásra, gyilkolásra és a harácsolásra nevelt imperialista hadseregek katonái nem dicsekedhetnek. Ha akadtak is kishitűek és fegyelmezetlenek azokban a napokban, amikor minden ellenállás reménytelennek látszott, a „hadsereg" szilárdan, bizakodóan állta a vihart. Győzünk vagy elveszünk — erre gondolt a harcos, amikor a túlerővel szemben is felvette az egyenlőtlennek tűnő küzdelmet. Hitvány ember egyikük sem akart lenni. A május eleji munkásmegmozdulások, amikor a gyárak és az üzemek munkásai tízezrével léptek be a Vörös Hadseregbe és százezrek éltették a szocialista hazát, a munkások hatalmát, a frontnak is nagy lökést adtak. A hátország nemcsak fegyverrel, felszereléssel, élelemmel és katonával látta el a hadsereget, hanem eszmékkel is, amelyek szükség esetén ágyút és puskát pótoltak. Ennek köszönhető, hogy füstbe ment a cseh burzsoázia terve és — Salgótarján szene a Magyar Tanácsköztársaságé maradt.

Ha az északi hadjárat a Vörös Hadsereg nagy erőpróbája volt, akkor a vörös csapatok salgótarjáni és miskolci ellenállása, majd ellencsapása annak főpróbája, kiinduló láncszeme, bázisa. A vörös csapatok hősiessége, a fegyvernemek nagyszerű együttműködése, a hozzáértő katonai vezetés, a ragyogó sikerek és a lakosság tesvéri támogatása késztették a hadseregparancsnokságot arra, hogy az északi ellentámadás hadműveleti tervét kidolgozza, melynek végrehajtása a magyar nép honvédő harcainak egyik legdicsőbb fejezete és az igazi hazaszeretet ékes bizonyítéka.

[31] *Josef Kolejka:* I. m.

A FEGYVERNEMEK SZEREPE A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HONVÉDŐ HÁBORÚJÁBAN

Dömötör Gergely százados

A Magyar Tanácsköztársaság dicső Vörös Hadseregének harcait sok értékesebbnél értékesebb tanulmány tárgyalja. Ezek a hadműveletek egyik vagy másik részletét, illetve összefüggéseit világítják meg. Sajnos azonban egyik sem követi Nagy elvtárs[1] iránymutató kezdeményezését, aki a vörös csapatok egyik legkiválóbb fegyvernemének, a páncélvonatoknak a szerepét tárgyalja meg. Pedig Néphadseregünk fegyvernemei előtt példaképül állhatnak dicső elődjüknek, a magyar Vörös Hadseregnek gyalogsága, tüzérsége, és egyéb szakcsapatai. Ezért szeretnék tanulmányomban Nagy elvtárs példáját követve a Tanácsköztársaság fegyvernemeinek néhány kérdésére rámutatni.

Összfegyvernemi harc. Hadkiegészítés, összfegyvernemi magasabb egységek, egységek és alegységek szervezése

A hadműveletek kezdeti időszakában — a tiszántúli harcok idején — a hadseregszervezés területén, éppen úgy, mint egyéb téren, igen nagy zűrzavar uralkodott. Csak a május eleji átszervezés teremtett e téren rendet. Ettől az időtől kezdve lehetett beszélni egységes, határozott hadkiegészítési és szervezési tevékenységről.

Az április-májusi mozgósítás, a proletariátus hatalmas megmozdulása, a munkástömegek beözönlése a hadseregbe, új forradalmi lendületet adott a fegyveres erőknek. Csak ez tette lehetővé, hogy megindulhon a nagyszabású hadseregszervezési tevékenység. Ebből a lelkes, kiváló emberanyagból hozták létre azokat a hadosztályokat, melyek nemcsak megszilárdították a helyzetet, hanem végrehajtották a magyar Vörös Hadsereg legszebb hadműveletét, az északi hadjáratot is.

Az április-májusi toborzás feltétlenül helyes és a pillanatnyi helyzetben egyedül használható út volt, hiszen a válságon csak a proletariátus önkéntes áldozatvállalása segíthetett, de voltak hibái is. Az önként jelentkezés rendszerét a májusi toborzás után nem kellett volna fenntartani. Az önként jelentkezés jó minőségű, öntudatos, harcos emberanyagot

[1] *Nagy Kálmán:* A magyar Vörös Hadsereg páncélvonatai. Honvéd, 1951. 12. szám.

szolgáltat ugyan, de aránylag csak kis létszámban. Korszerű háborúban pedig tömeghadseregre van szükség. Ezt csak az általános védkötelezettség alapján lehet felállítani. Szovjetoroszország vezetői jól látva ezt, már korán osztálymozgósításra alapozták[2] a hadsereg emberanyagának kiegészítését. E szerint mindenkit igénybe vettek honvédelmi szolgálatra. Azonban a mozgósítottakat két csoportra osztották, mert csak a „szegények" alkalmasak a Vörös Hadseregben teljesítendő fegyveres szolgálatra.[3] Az osztályidegen elemeket pedig alkalomadtán munkaszolgálatra használták fel.[4]

Nálunk az általános védkötelezettség alapján az osztálymozgósítást elmulasztották. Később az események rákényszerítették erre a Tanácskormányt. A Forradalmi Kormányzótanács CIX. sz. rendelete alapján a Hadügyi Népbiztosság elrendelte a védkötelezettség bevezetését,[5] de csak Budapestre és környékére. E rendeletben az osztályszempontokat helyesen figyelembe vették, mert csak a munkásokat, parasztokat, alkalmazottakat és a kispolgárságot mozgósították. De a rendelet értelmében megtartott sorozást nagyon későn, csak június 21-én fejezték be, így hatása a hadműveletekre nem érvényesülhetett. Ennek következtében a Tanácsköztársaság fegyveres erejének összlétszáma a 300.000 főt nem lépte túl.

Az általános mozgósításra való rátérésnek igen fontos politikai akadályai is voltak; a parasztkérdésben elkövetett hibák. Márpedig a parasztság döntő többségének szilárd támogatása nélkül tömeghadsereget létrehozni lehetetlen. Nem hiába vetette fel rendkívül élesen J. V. Sztálin a VIII. kongresszuson: „Vagy létrehozunk egy igazi, munkás-paraszt, főleg paraszti, szigorúan fegyelmezett hadsereget s megvédjük a köztársaságot, vagy elveszünk".[6]

A Vörös Hadseregnek tehát túlnyomóan parasztokból kellett volna állnia anélkül, hogy proletárjellege megváltozott volna.

A munkásság — önként jelentkezés alapján történő — bevonulása, a termelésben is éreztette hatását. Ugyanis éppen a legöntudatosabb, legjobb munkások, elsősorban a kommunisták mentek ki a frontra. Ez így is volt helyes. A gyárakban azonban az irányítás teljesen a szakszervezetekre hárult, melyek a szociáldemokraták kezében voltak. Ezek a kevésbbé öntudatos munkásokat befolyásuk alá akarták keríteni és igyekeztek a termelést gátolni. Itt-ott sikerült is eredményt elérniük.

A munkásezredek, zászlóaljak felállításával kapcsolatban is történtek hibák. A munkás alegységek, egységek szervezése ugyanis üzemek, üzemrészek, vagy szakmák szerint történt. Igy az ilyen egység nem volt

2 Az általános védkötelezettséget Szovjetoroszországban a Népbiztosok Tanácsának 1918 június 10-i rendeletével vezették be.
3 Sztálin művei. 4. kötet. Szikra 1950. 218. old.
4 Sztálin művei. 4. kötet. Szikra 1950. 40. old.
5 Hadtörténelmi Intézet Levéltára (továbbiakban: HIL) Vörös Hadsereg (továbbiakban: VHP) iratai 170/1. 1.
6 A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Szikra 1953., 285. old.

más, mint felfegyverzett, hadbavonult szakszervezet. Ennek a szervezési módnak egyetlen előnye a csapatok gyors összeállítása volt. Hátránya pedig az, hogy így nagymértékben érvényesült a szakszervezetek befolyása, melyekben a szociáldemokraták voltak az urak. Ezért sikerült a szociáldemokratáknak romboló munkájukat érvényesíteni a munkásezredekben, főleg az északi visszavonulás után és a tiszai támadásnál.

A hibák ellenére a Tanácsköztársaság a hadkiegészítés területén maradandót alkotott. Az általános védkötelezettségre való rátérés pedig biztos jele annak, hogy ha elegendő idő áll rendelkezésére, a magyar proletariátus kijavítja e téren elkövetett hibáit.

A hadkiegészítés,[7] — még a hibák ellenére is — a magyar nép, elsősorban a munkásság hazafias lelkesedésére támaszkodva, hatalmas tömegeket tudott a hadsereg rendelkezésére bocsátani.

A zászlók alá özönlő hazafiak tömegei biztosítani tudták, hogy a Vörös Hadsereg a veszteségteljes harcok ellenére állandóan növelje erejét.

Míg április 16-án csak 55 zászlóalj volt, addig május 15-én 113 zászlóalj, 84 géppuskás-, 8 lovasszázad és 37 üteg,[8] május 30-án 115 zászlóalj, 100 géppuskás-, 10 és fél lovasszázad és 58 üteg,[9] végül július 20-án — a IV. [9a] hadtesttel együtt — 161 zászlóalj, 119 géppuskás-, 12 és egyharmad lovasszázad és 103 üteg[10] állt a hadseregparancsnokság rendelkezésére.

A hadsereg a májusi átszervezésig csak különféle szervezésű és összetételű dandárokból és hadosztályokból állt. Az átszervezés során hozták létre a hadtesteket.

A hadtestek a helyzettől és a feladattól függően 2—4 hadosztályból, illetve önálló dandárból állottak. A hadtestet alkalomszerűen erősítették meg tüzérséggel, műszaki csapatokkal, páncélvonatokkal és repülőkkel. A hadtestparancsnokságnak a hadtápintézeteken kívül szervezetszerűen csak törzs-, lovas- és távíróalegységei voltak.

A hadtest szervezése tehát igen rugalmas volt és ez biztosította, hogy a legváltozatosabb harchelyzetekben is meg tudja oldani a feladatát.

A Tanácsköztársaság honvédő háborújában a hadtestek nem annyira a harcászat legmagasabb egységei voltak, hanem harccselekményeik méreteikben és jellegüknél fogva sokszor megközelítették a hadműveletek[11]

[7] A hadkiegészítés, új alegységek, egységek szervezése, kiképzése, menetalakulatok felállítása elsősorban a Hünb. hatáskörébe tartozott, természetesen ebbe a hadseregparancsnokságnak is volt beleszólása. Sokszor előfordult az is, hogy a felszabadított területeken a magasabb egységek maguk hajtották ezt végre. Pl.: a III. hdt. az északi hadjárat alatt.

[8] HIL. VHP. iratai 515/19. 61.

[9] HIL. VHP. iratai 530/51. 61.

[9/a] A magyar Vörös Hadsereg az első világháborús hadrendi számozást tartotta meg. Tanulmányomban én is ezt használom. D. G.

[10] HIL. VHP. iratai 720/53. 61.

[11] A hadműveleti művészet fogalmáról és meghatározásáról, lásd részletesebben a HK. 1954. 1 számában, a 113—118. oldalon.

fogalmát. Igy az északi hadjárat[12] első szakaszában a III. hadtest három hadosztályból és két önálló dandárból állott és mintegy 120 km-es arcvonalon működött. A tiszai támadásnál (júl. 20—24.) az I. hadtest öt hadosztályt vezetett, a II. hadtest pedig májustól—augusztusig védte a Dunántúl 500 km hosszú határát. Láthatjuk tehát, hogy úgy összetételben, mint feladatban a hadtestek inkább hadseregnek feleltek meg és nem annyira harcászati, mint inkább hadműveleti egységek voltak.

A hadtestparancsnokságok közül a harcokban legtöbbet résztvett a III., rövidebb ideig az I. (a tiszai támadásnál) és az V. (a kisalföldi harcoknál). A II. hadtest végig határszolgálatot teljesített, de törzséből alakult meg egy időre az V. hadtestparancsnokság. A IV. hadtest feladata a főváros védelme lett volna. Harcbavetésére csak a tiszai visszavonulás után, július végén került volna sor, de áruló szociáldemokrata parancsnokának, Haubrichnak és társainak aknamunkája ezt meg tudta akadályozni.[13]

A harcban résztvett hadtestparancsnokságok közül a Landler elvtárs vezette III. hadtest állta meg legkiválóbban a helyét, a merészségnek, öntevékenységnek, forradalmi lendületnek gyönyörű példáit mutatva.

A *hadosztályok* kezdetben a Károlyi-rezsim által szervezett dandárcsoportokból álltak. Három, egy-egy gyalog- és egy-egy tüzérezredből álló dandárcsoport alkotta a hadosztályt. A kereteket azonban nem tudták sehol sem feltölteni és így a hadosztályok merőben különböző harcértékűek voltak. E szervezés kis, mozgékony egységeket létesített, hibája volt azonban, hogy a fegyvernemeket, különösen a tüzérséget elaprózta. A hadosztályok közvetlenekkel — egy távírószázadon kívül — nem rendelkeztek és így a harcra befolyást gyakorolni csak nehezen tudtak.

A májusi átszervezés után a hadosztályok már általában két dandárból, hadosztály tüzérségből, árkász-, törzs- és távbeszélő alegységekből állottak. A harcok alatt a hadosztályok, mint legmagasabb harcászati egységek működtek, rendszerint hadtest kötelékben. Néha azonban kaptak önálló feladatot is, mint pl. a 6. ho. a salgótarjáni ellencsapásnál (május 10—14.).

A hadosztályok közül a legjobban bevált a tiszántúli agrárproletárokból álló 6. és a budapesti munkásokból szervezett 4. hadosztály.

A dandárok (dandárcsoportok) áprilisban még egy, három zászlóaljas gyalogezredből (zászlóaljanként három lövész- és egy géppuskásszázaddal, ezenkívül egy ezred közvetlen gyalogsági ágyús szakasszal), egy tüzérezredből, egy lovas- és egy árkászszázadból álltak, legalább is papíron, a

[12] Az északi hadjárat periodizációjában Kornis alez. elvtárs véleményét fogadom el. Lásd: HK. 1954. 1. szám 36—45. old.

[13] Pedig a IV. hadtest hatalmas erőt jelentett. 32. zászlóalja, 12 géppuskás- és 3 lovas százada, 6½ ütege volt. Ezen összesen 20.938 puskát, 112 géppuskát és 30 löveget jelentett. (HIL. VHP. iratai 720/53. 61.)

Ehhez hozzá lehet számítani a Dunaőrségnek a forradalomhoz hű egységeit: a Szamos monitort, a Viza és Compó őrnaszádokat.

valóságban egészen más volt a helyzet. Május 11-e után a dandárokat két ezredből (hat zászlóaljból) szervezték, de a harcok folyamán voltak kettő-hét zászlóaljas dandárok is. Igen gyakran előfordult az is, hogy egyes dandároktól elvett zászlóaljakkal másokat megerősítettek.[14]

A dandárparancsnokságok feladata volt a harc közvetlen szervezése és irányítása. Május 11-ig azonban erre nem nagyon volt mód, mert a dandárparancsnokság azzal az ezredtörzzsel volt azonos, melynek számát viselte. Igy vagy a dandár, vagy az ezred irányítása szenvedett csorbát. Május 11-e után már önálló dandártörzsek alakultak[15] és ez nagymértékben megjavította a harcászati vezetést.

A dandárok rendszerint hadosztály kötelékekben működtek, de voltak a hadtestnek, sőt a hadseregnek közvetlenül alárendelt dandárok is. A dandárok tüzérséggel és más fegyvernemekkel szervezetszerűen nem rendelkeztek — kivéve az önálló dandárokat — azokkal csak alkalomadtán erősítették meg őket.

A dandárok közül talán legjobban említésre méltó a 80. dandár csapatainak hősi harca. A 80. dandár Salgótarján védelménél, majd nemzetközi csapatokkal feltöltve Losonc felszabadításánál tűnt ki, Zólyomnál ugyan a túlerejű ellenségtől vereséget szenvedett, de ez nem kissebbíti orosz, német, osztrák és délszláv harcosainak érdemeit. Legendába illő az 1. dandár katonáinak teljesítménye is, akik az északi hadjárat során hatalmas területeket szabadítottak fel, majd először önállóan, később a 3. hadosztály kötelékében három ütközetben védték meg Lévát az ellenséges támadásoktól.

Az ezredek általában három zászlóaljból állottak.[16] Minden ezredhez rendszeresítettek két ágyúból álló gyalogsági ágyús szakaszt, árkász és távbeszélő alegységet. Ezeket azonban legnagyobbrészt nem tudták feltölteni.

A zászlóaljakat, a Vörös Hadsereg alapvető harcászati egységeit, három lövész- és egy géppuskás századból szervezték. A lövészszázadok létszáma 150 harcos volt, de a valóságban igen sokszor csak 30—80 fővel rendelkeztek. A géppuskásszázadban 6—8 géppuska volt, nemcsak szervezetszerűen, hanem a valóságban is.

Összefoglalva megállapítható, hogy a Vörös Hadsereg összfegyvernemi magasabb egységeinek, egységeinek és alegységeinek szervezete — akkori viszonyok között — korszerűnek mondható és hibái ellenére

[14] Le kell szögezni azonban, hogy a hadseregparancsnokság állandóan törekedett a harcok által megzavart szervezetszerű kötelékek helyreállítására, nem is eredménytelenül.

[15] HIL. VHP. iratai. Hünb. 9746/eln. 47.

[16] Kezdetben az ezredek több zászlóaljból állottak, attól függően, hogy az ezred a toborzás során milyen sikert ért el. A májusi átszervezés során a IV., V zászlóaljak lassan eltüntek; átszámozva saját, vagy más ezred kiegészítésére használták fel.

sok tekintetben felülmúlta a cseh és román burzsoá csapatok szervezését.[16/a]

Hadműveleti művészet

A háború gépi korszakában a harcok megnövekedett mérete, jellege új problémák egész sorát vetette fel. Ennek megoldására szükségessé vált, a haditudomány és ezen belül a hadművészet új ágának, a hadműveleti művészetnek elméleti kidolgozása és gyakorlati megvalósítása.

Már az első világháború felvetett számtalan olyan problémát, amelynek megoldása a hadműveleti művészetre várt. Ezekre a kérdésekre azonban a burzsoá haditudomány válaszolni nem tudott. Csak a világháborút követő forradalmi harcokban oldotta meg ezeket az orosz Vörös Hadsereg, éppen azért, mert minden előzőtől gyökeresen eltérő, forradalmi hadsereg volt.

A magyar Vörös Hadsereg és a magyar proletariátus forradalmi, honvédő háborújának jellege nagymértékben hasonlított az oroszországi viszonyokhoz, természetes tehát, hogy azonos körülmények között, azonos lépéseket tettek a forradalmi hadművészet és ezen belül is a hadműveleti művészet hasonló kérdéseinek megoldására. Magyarországon azonban nem volt elég erős, forradalmi gyakorlattal rendelkező, szilárdan a marxi-lenini elmélet alapján álló párt. Ennek hatása a forradalmi haditudomány kialakulásánál is erősen érezhető volt. Ezenkívül a rendelkezésre álló rövid idő csak az első lépések megtételét tette lehetővé. Igaz, hogy ezek az első lépések is nagyon jelentősek voltak.

A hadműveleti művészet kialakításával kapcsolatban elsősorban a

16/a. A cseh burzsoá hadsereg egymástól merőben különböző összetételű hadosztályokból és dandárokból állt. Pl. a 6. hadosztály 19—25, a 3. légiós hadosztály 14—17, a 7. légiós hadosztály pedig 11—12 zászlóaljból állt. A hadosztálytüzérség 8—9 üteggel rendelkezett. A hadosztályokban különféle összetételű és szervezésű zászlóaljak és ezredek voltak. A csehszlovák hadsereg egységei között megtalálhattuk az olaszországi, a franciaországi, az oroszországi cseh légiókat és a régi hadsereg maradványaiból szervezett ezredeket. Természetesen mindegyik más és más volt.

Például a 18. csehszlovák gyalogezred három zászlóaljas volt, zászlóaljanként három századdal. Minden században 130—150 fő volt 2 géppuskával. A 21. csehszlovák-francia légiós ezred szintén három zászlóaljjal rendelkezett, de a zászlóaljakba a három lövész századon kívül egy géppuskás század is volt 6 géppuskával és 3 „kézi" géppuskával. Az első két zászlóaljnak francia, a harmadiknak olasz felszerelése volt. Hozzájárult ehhez a zűrzavarhoz, hogy az egységek a harcok folyamán összekeveredtek. Sokszor egy zászlóaljnak a századai több ezredből kerültek ki

A román intervenciós hadsereg szervezése már jobb volt és hasonlított az osztrák-magyar hadsereg szervezésére. De itt is nagy különbségek voltak. Az Erdélyben felszerelt hadosztályok tüzérséggel nem rendelkeztek. Igy pl. nem volt szervezetszerű tüzérsége a 18. hadosztálynak sem.

A hadosztály két, kétezredes dandárból, az ezredek három zászlóaljból, a zászlóaljak három lövész és egy géppuskás századból (6—8 gp.-val) állottak. A sorhadosztályoknál minden szakaszban volt 2 golyószóró is. A hadosztálytüzérség 8—10 ütegből állott. HIL. VHP. 811/hírsz., 842/hírsz., 916/II. hírsz., 571/172., 48.

hadműveleti vezetést kellett létrehozni. A magyar proletariátus a „Keleti hadseregparancsnokság",[17] majd a hadseregfőparancsnokság megszervezésével megoldotta, nemcsak a hadműveleti, hanem az utóbbival a hadászati vezetést is, Stromfeld, Landler, Kerekes és mások személyében pedig megtalálta azokat a parancsnokokat, akik a legfelső vezetésre alkalmasak voltak.

A gödöllői hadseregfőparancsnokság célszerűen egyesítette a hadászati és hadműveleti vezetést, bár ez utóbbit gyakran megosztotta hadtesteivel. Ebben a tekintetben a Landler vezette III. hadtestre lehetett elsősorban számítani.

A hadseregfőparancsnokság hadműveleti vezetését az aktivitás, a merész elhatározások, az összpontosított erőkkel mért gyors, erőteljes csapások, a határozott támadó jelleg és az ezzel kapcsolatos manőverező képesség jellemezte.

A forradalmi hadművészetnek ezen jellemvonásai — legalábbis részben — már a „Keleti hadseregparancsnokság" megalakulása után jelentkeztek, teljesen azonban a májusi fordulat után bontakoztak ki. A proletariátus önfeláldozó hazafisága, hatalmas lelkesedése, a hadseregbe özönlő tömegei tették ezt lehetővé. A hadsereg újjászervezését a hadseregparancsnokság hatalmas hadműveleti tartalékok megteremtésére használta fel.[18]

A hadműveleti tartalékok birtokában azután nagyobb vállalkozásokba kezdhettek, sőt ezek tették lehetővé, hogy kézbe ragadják a kezdeményezést. A tartalékok alkalmazásának és újraképzésének legjobb példája az északi hadjárat.

Ennek során a hadseregparancsnokság amint bevetette tartalékait, az 1., 4. és 6. hadosztályokat, azonnal újabbról gondoskodott (8. ho., 2. dd.), majd ennek harcbavetése után a 2. hadosztályt helyezte készenlétbe. Egyidőben megkísérelte kivonni az 5. és 6. hadosztályokat is, nem rajta múlt, hogy nem sikerült. Mindenesetre a Vörös Hadsereg parancsnoksága az északi hadjárat során állandóan jelentős tartalékokkal rendelkezett és ezek lehetővé tették, hogy a május végén megszerzett cselekvési szabadságát biztosítsa. Ugyanakkor a hadvezetőség nem tartotta célszerűnek a tartalékok elaprózását, hanem azokat egységesen alkalmazta,[19] így a védelem során erélyes ellencsapásaival mindig megszilárdította a helyzetet. — Gondoljunk csak a 6. hadosztály salgótarjáni támadására, vagy Miskolc felszabadítására, ami lényegében szintén ellencsapás volt.

A támadásnál a hadseregparancsnokságnak módja volt erejének folyamatos növelésére és a főcsapás irányának megváltoztatására. Ezenkí-

[17] Április 21-én. Első elnevezése: „Tiszántúli vörös hadsereg." (HIL. VHP. iratai, 61.)
[18] HIL. VHP. iratai. 51/15. 47.
[19] HIL. VHP. iratai. 508/11. 46.

vül csak a tartalékok helyes alkalmazása tette lehetővé — a vörös katonák hősiessége mellett — a június 12—16. általános cseh ellentámadás visszaverését és az északi hadjárat sikeres befejezését.

A tartalékok alkalmazásának kérdéséhez kapcsolódik a hadműveleti művészet másik alapvető tétele, a csapás erejének állandó növelése a támadó hadműveletek során. Az északi arcvonalon a hadseregparancsnokság május 10-én még csak egy hadosztállyal indult Salgótarján felmentésére, 20-án már két és fél hadosztállyal állt harcban Salgótarján—Miskolc térségében.

Május 30-án már öt hadosztállyal és három dandárral kezdte meg északi hadjáratát a Vörös Hadsereg.

Június 18—20. között pedig két hadtestet — hét hadosztállyal és négy dandárral — egyesített a döntő rohamra a hadseregparancsnokság.[20]

A vörös hadvezetőség helyesen összpontosította erőit és eszközeit a főirányba, a főfeladatokra. Pl. az északi hadjárathoz fegyveres erőinek 80 százalékát vonta össze, ezen belül a kisalföldi támadáshoz 41 zászlóaljat (kb. 20.000 puskát), 35 géppuskásszázadot (kb. 200 gp-t), 27 üteget (kb. 100 löveget) egyesített[21] akkor, amikor 500 kilométeres arcvonalon dúltak a harcok.

Igen jellemző az északi hadjáratban a román és cseh burzsoá csapatok lekötése széles arcvonalon, az ellenség csatlakozására mért csapás, majd a főcsapás merész megváltoztatása[22] (a III. hadtesttől az V. hadtesthez) és az ellenség balszárnyára tervezett csapás. Ezek mindegyike ma is felhasználható eleme a szocialista hadműveleti művészetnek.

Igen jellemző volt az a terv, ahogy a délről várt — később rémhírnek bizonyult — ellenséges támadást vissza akarták verni.

„Az általános külpolitikai helyzet, valamint az ellenségről beérkezett hírek lehetségessé teszik, hogy az ellenséges csapatok általában dél felől, az előnyomulást a legközelebbi napokban megkezdik.

A hadseregparancsnokság szándéka ez esetben az összes rendelkezésre álló erőket egységesen felvonultatni és az ellenséges előnyomulást támadólagosan visszaverni",[23] szögezte le az erről kiadott parancs.

Eszerint a hadseregparancsnokság hadműveleti méretben akarta alkalmazni az aktív védelmet déli irányba is, ugyanúgy, ahogy azt Salgótarjánnál és Miskolcnál tette.

A hadműveleti művészet ezen elemeinek elméleti tisztázása és gyakorlati megvalósítása mutatja azt, hogy a magyar Vörös Hadsereg is elindult azon az úton, melyet nagy orosz testvére taposott ki számára.

[20] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai. IX. Kézirat. 412.
[21] U. o. IX. 104.
[22] A kisalföldi támadásról és a főcsapás irányának megváltozásáról. Lásd Kornis alez. cikkét a HK. 1954. 1. számában és a hozzászólását a HK. 1954. 2. számában.
[23] HIL. VHP. iratai. 510/28. 70.

Harcászat

A forradalmi hadművészet kialakulása a harcászat területén is megkezdődött. Itt is sok hasonlóságot találunk az orosz Vörös Hadsereg harcaival.

A magyar Vörös Hadseregben rejlő hatalmas energiát kiválóan lehetett hasznosítani a támadásnál. Ezért — nagyon helyesen — a főharcmódnak a támadást tartották, ha mégis védelemre kényszerültek, a legnagyobbfokú aktivitással oldották meg feladatukat.

A támadás végrehajtása során ötletesen használták fel a legkülönbözőbb manőver formákat. Salgótarjánt excentrikus csapással szabadították fel, Losoncnál kétoldali átkarolást alkalmaztak, Kassánál pedig áttörési szándékkal indított frontális csapást hajtottak végre.

A rendelkezésre álló erőkkel helyesen manővereztek harc közben is, erre legjobb példa Miskolc (máj. 20—23.), ahol először északi irányba támadtak, majd a főerőkkel keleti irányba fordulva védtek, végül az erőket és eszközöket átcsoportosítva, északi irányba akartak támadni.

A harcok nagyrésze erdős, hegyes terepen folyt. Itt a vörös katonák helyesen használták ki a lehetőségeket és olyan módszereket alkalmaztak, melyek szabályzatainkban ma is lerögzítve vannak.

Kis, zászlóalj, ezred erejű különítmények átkarolását, a frontális csapással helyesen kombinálva alkalmazták. Pl. május 10-én az 5. hadosztálynál a III/19 zászlóalj arcból, a II/19 zászlóalj pedig a hegyen keresztül átkarolva támadta meg az apátfalvi ellenséget, ott 2 géppuskát, 29 vagon szenet és igen nagymennyiségű egyéb anyagot zsákmányolt.[24]

Más alkalommal a völgyben előretörő csapatokkal együtt a kétoldalt uralgó gerincen is egy-egy különítmény nyomult előre. Igy történt ez június 18-án Kassabélánál. A 6. hadosztály ily módon végrehajtott támadása hatalmas zsákmányt és mintegy 1000 foglyot eredményezett.[25]

A hegyi terep jellege lehetővé tette fontos útcsomópontok birtokbavételét az ellenség hátában. A lehetőséget kihasználva május 19-én az I/39. zászlóalj elfoglalta Pétervásárt. Rövidesen meg is lett az eredménye. A Kisterenyétől visszavert ellenség részei befutottak a csapdába. Egy zászlóaljtörzs, háromszáz fogoly és 35 géppuska esett bátor harcosaink kezébe.[26]

A megvert ellenséget merészen és határozottan üldözték, különösen a rögtönzött gyorscsapatoknak volt itt nagy szerepük.[27]

A csapatok csak szinte emberfeletti teljesítményekkel, hatalmas mozgékonysággal tudták az ellenséges túlerőt kiegyensúlyozni. Erre a legjobb példa a 16. vörösezred teljesítménye május 30. és június 12. kö-

[24] HIL. VHP. 510/10. 46.
[25] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai. VIII. Kézirat. 156.
[26] HIL. VHP. iratai. 520/12. 48.
[27] HIL. VHP. iratai hdm. napló 60.

zött. Az északi hadjárat során a balszárnyon támadó kis erőknek hatalmas területen kellett harcolniok. Az itt előretörő 3. hadosztály s az 1. dandár között 30 km széles hézag tátongott, mely rövidesen 50 km-re nőtt. Ebben működött a 16. ezred, amely az 1. dandár kötelékében (május 30—június 1.) résztvett Balassagyarmat felszabadításában, majd az 1. dandárral együtt Léváig tört előre (jún. 3.). Innen északra menetelt a 3. hadosztályhoz, közben résztvett Selmecbánya, Beszterce és Zólyom felszabadításában (jún. 4—7.). Ezután ismét gyalogmenetben visszatért Lévára és éppen jókor érkezett, hogy döntő módon beavatkozzék a cseh ellencsapás szétzúzásába (jún. 12.). Az ezred tehát 12 nap alatt kereken 200 kilométert tett meg, nehéz hegyi terepen, állandó harcok közben.

A hatalmas kiterjedések és a kis erők miatt úgy a saját csapatoknak, mint az ellenségnek mindig volt szabad szárnya. Ezért a Vörös Hadsereg rendszerint az ellenség átkarolására törekedett, frontális csapást csak akkor hajtott végre, ha más manőver alkalmazására mód nem volt. Ekkor rendszerint hatalmas tüzérség összevonásával, a fegyvernemek együttműködésének szoros megszervezésével támadtak. Ilyen volt az 1., és 4. hadosztály rohama a tiszaluc—tokaji hídfő ellen (jún. 1.), a 6 ho. támadása Kassa előtt stb.

A magyar Vörös Hadseregnek igen sokszor kellett védeni, mindig széles arcvonalon, igen kis erőkkel. Ilyen feltételek mellett csak a legnagyobbfokú aktivitással lehet a védelmet végrehajtani. A hadseregparancsnokság ilyen szellemben adta ki utasításait is: „Jelenleg, amíg megfelelő csapat nem áll rendelkezésre, a védelem, csakis kisebb csoportok támadólagos fellépése által sikerrel járhat".[28]

A védelem felépítése ennek megfelelően a következő volt: elől tábori őrsök, általában raj erőben, mögöttük főőrsök, géppuskákkal megerősített század erőben, a dandár zöme és a tüzérség központi fekvésű helyen összevonva, mint tartalék. Az ellenséges támadás esetén ennek az aránylag nagyerejű tartaléknak az ellenlökése hárította el a veszélyt.[29]

Az ilyen jellegű aktív védelemre való rátérés gyökeres szakítást jelentett az első világháború merev gyakorlatával és megmutatta, hogy forradalmi háborúban csak ez az egyedül alkalmazható módszer.

Sikeresen szervezték meg 1919-ben az együttműködést is, nemcsak az egyes alegységek, egységek és magasabb egységek, hanem a különféle fegyvernemek között is, bár az összeköttetés hiánya miatt annak megvalósítása sokszor nagy nehézségekbe ütközött. A tüzérség és a gyalogság együttműködése példásnak mondható. Elég sikeresen támogatta a gyalogság harcát a légierő és a folyami flotta is.

[28] HIL. VHP. iratai. 508/11. 48.
[29] HIL. VHP. iratai. 518. 48.

Lovasság, páncélosok, csapatszállítás

A magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúját — csakugy, mint a szovjetoroszországi polgárháborút —, az első imperialista világháborúval ellentétben, a mozgó harcok jellemezték. Életbevágóan szükség volt tehát gyorsanmozgó alakulatokra.

A legkézenfekvőbb gyors fegyvernem a *lovasság* volt. A lovasság felállításának azonban nagy akadályai voltak.

Magyarország lóállományát az első imperialista világháború nagyon kizsarolta. Az ország 1914—18. között összesen 1,500.000 lovat veszített.[30] Ezért nemcsak a lovas alakulatok felállítása, hanem a tüzérség és a hadtáp megfelelő számú igásállattal való ellátása is igen nagy nehézségekbe ütközött.

Sokkal fontosabb tényező volt ennél, hogy a lovakat és a lovagolni tudó harcosokat elsősorban a parasztság adta volna, de az elhibázott parasztpolitika miatt erre csak elég kis mértékben került sor.

A lovasság felállítása így igen lassan haladt előre. Áprilisban minden dandárcsoportnak lett volna egy 120 fős lovasszázada és egy lovas géppuskásszázada. Ezek azonban csak igen kis részben voltak feltöltve. Már a májusi átszervezésnél minden hadtest- és hadosztályparancsnokságon egy tíz lovasból álló törzs-lovasszakaszt rendszeresítettek a hírvivő szolgálat ellátására. Ezenkívül az első nyolc hadosztálynál egy-egy, három szakaszból álló, lovasszázad szervezését kezdték meg.[31] A hadosztály lovasszázadok fő feladata a felderítés volt. De ezek a századok eleinte néhány tucat harcosból álltak csak, úgyhogy felderítés helyett inkább a hírvivő szolgálat tökéletesítésére használták fel őket.

Július 20-án az első hét hadosztálynál már 70—120 főből állottak a lovasszázadok, a budapesti vörösőr hadosztálynak pedig még 300 lovas állt rendelkezésére.[32]

Május végén megkezdték a 7. lovasezred felállítását. Ennek az ezrednek később nagy szerepe volt a tiszai harcokban. De felállítása már túl későn történt, nem foglalta magába az egész lovasságot, aránylag kis erőt képviselt, így döntő befolyása nem lehetett.

Az ezred két lovas osztályból (zj.), osztályonként két századból és egy géppuskásszázadból (4 gp.) állt. Az ezred összesen 550 lovassal és 8 géppuskával rendelkezett. Az ezredhez beosztották a 6/44. lovas üteget is 4 löveggel.[33]

Hiba volt, hogy a hadseregparancsnokság már májusban nem vonta össze az összes lovasszázadot — a hírvivő szolgálatot, majd megoldották volna a kerékpárokkal vagy másként — mert úgy, már ekkor, két ehhez

[30] *Ajtay:* Magyar huszár. Budapest, 1936., 343. o.
[31] HIL. VHP. iratai 171/2. 61.
[32] HIL. VHP. iratai. 120/53. 61.
[33] U. o.

hasonló ütőképes lovasezredet szervezhetett volna. Ez a két ezred döntő módon befolyást gyakorolhatott volna az északi hadjárat menetére.

De a meglévő lovasezred sem képviselt elég tűzerőt. A sztálini útmutatás szerint a lovasság ereje éppen abban rejlik, hogy egyesíti magában a tűz és a mozgás előnyeit. „Bármilyen nagyszerű is lovasságunk, ha hadműveleteiben nem tudja egyesíteni a ló erejét — a géppuska és a tüzérség erejével, akkor nem komoly erő többé."[34]

A lovas géppuskásszázadokat tehát sokkal több géppuskával kellett volna ellátni, kocsizó géppuskás osztagokat kellett volna szervezni, úgy megoldva, hogy a géppuskák a kocsikról tüzelhessenek, mint az orosz polgárháborúban. Végül a lovasságot több lovasüteggel kellett volna támogatni.

A lovasságot kocsizó, gépkocsizó, kerékpáros gyalogsággal kellett volna megerősíteni. Ez nagy mértékben növelte volna ütőképességét. „A lovasság egyesítése a gyalogsággal, mint kisegítő erővel — ez a kombináció, ez az újabb sajátosság lovasságunkat komoly manőverező ököllé változtatta, amely rémületbe ejtette az ellenséget",[35] mondotta erről Sztálin elvtárs.

Összefoglalva: az összes lovasság összevonása, kocsizó géppuskákkal, tüzérséggel, kocsizó és gépkocsizó gyalogsággal, kerékpárosokkal megerősítve egy ütőképes dandárt, vagy hadosztályt képezhetett volna, mely — persze magyarországi viszonylatban — olyan jelentőségű lett volna, mint Szovjetoroszországban a legendás 1. lovashadsereg.

A lovasalegységek kiegészítésére az északi hadjárat során *kerékpáros* alakulatokat szerveztek. A III. hadtestnél már május végén volt egy kerékpáros század és egy kerékpáros géppuskás osztag.[36] Azonban ezt a századot elsősorban hírvivő szolgálatra használták fel.[37]

Néhány nap múlva a 3. hadosztály tett javaslatot kerékpáros osztag felállítására. Ezt az osztagot elsősorban harcászati célokra akarták felhasználni.[38] A hadsereg erre június 4-én elrendelte a kerékpáros alegységek felállítását a hadosztály, dandár, ezred és zászlóaljparancsnokságoknál egy-egy raj erőben.[39] E rendelet szerint azonban a kerékpárosokat elsősorban az összeköttetés fenntartására kellett felhasználni. Ezt a feladatot a kerékpáros rajok jól meg tudták oldani.

A mozgó harcok folyamán számtalanszor felmerült a gyorscsapatok szükségessége, különösen a siker kiaknázásánál. Amint már láttuk, ezt a feladatot sem a lovasság, sem a kerékpárosok nem tudták megoldani. A vörös harcosok és parancsnokok leleményessége itt is segített és számtalan példát találhatunk a rögtönzött gyorscsapatok alkalmazására.

[34] *Sztálin* művei. 5. kötet. Szikra 1951., 377.
[35] U. o. 378.
[36] HIL. VHP. iratai. 530/51., 61.
[37] HIL. VHP. iratai. 604/3. 71.
[38] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai. VII. Okmányok. 109. L/7.
[39] U. o. 604/56.

A salgótarjáni ellencsapásnál a 6. hadosztály két gyorscsoportot képzett. Az egyik gépkocsin szállított századból és egy ütegből állt. Az volt a feladata, hogy a gyalogság által tört résen keresztül Losonc irányába előrenyomuljon.

A másik két páncélvonatból és a vonatra rakott hadosztály rohamszázadból állt.[40] Mindkét csoport sikeresen működött az ellenség üldözésénél.

Ilyen és ehhez hasonló példák sorát lehetne felemlíteni. Gépkocsi, lovaskocsi, vagy vonat segítségével rögtönzött gyorscsapatokat számtalanszor használtak.

A harcászati csapatszállításokhoz is rendszeresen felhasználták ezeket a szállítóeszközöket.

Igy például az északi hadjárat során a 3. dandár támadása június 5-én közvetlenül Sátoraljaújhely előtt elakadt. Időközben a III. hadtest által segítségül küldött 7. ezred Sárospatakra érkezett. Az ezredet a dandárparancsnokság gépkocsikon és kocsikon szállította előre, másnap sikerült is bevonulni a városba.[41]

Külön említést érdemel a 6. hadosztálynak egy érdekes ötlete. Június 17-én Kassától északnyugatra heves harcok dúltak. A hadosztályparancsnokság a 101. ezred Kassa déli részén elszállásolt zászlóaljait a villamosok felhasználásával szállította át a városon.[42]

A hadműveleti és a nagyobb méretű harcászati csapatszállítások vasúton történtek. A jól működő vasút nagymértékben növelte a Vörös Hadsereg manőverező képességét. A vasút dolgozóinak önfeláldozó munkája lehetővé tette, hogy a hatalmas méretű anyag továbbításán kívül még naponta 24 szerelvénnyel csapatokat is szállítsanak.[43]

A hadseregparancsnokság, hogy a vasúti szállítást meggyorsítsa, elrendelte, hogy a tartalékban lévő csapatok a ki- és berakodást gyakorolják.[44] Igy történhetett meg az, hogy a 46. dandár május 31-én még Losoncnál harcolt és június 4-én már ettől légvonalban 107 kilométerre, Kassa alatt indult támadásra. Tehát négy nap alatt megtörtént a dandár harcból való kivonása, berakodása, szállítása, kirakodása és a támadás előkészítése. Természetesen ez és ehhez hasonló szállítások „boszorkányos gyorsasága" igen meglepte a burzsoá csapatokat és a siker egyik jelentős tényezője volt.

1919-ben a *páncélosokat* mindkét oldalon tulajdonképpen csak a páncélvonatok képviselték. A franciáknak voltak ugyan harckocsijai, Szegedről egész harckocsiezredet jelentettek a hírszerzők,[45] bevetésükre azonban nem került sor.

[40] HIL. VHP. iratai. 510/23. 46.
[41] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai. VII. Kézirat. 71.
[42] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai. VIII. Kézirat. 154.
[43] HIL. VHP. iratai. 510/28. 70.
[44] HIL. VHP. iratai. 517/18. 48.
[45] HIL. VHP. iratai. 710/8. 57.

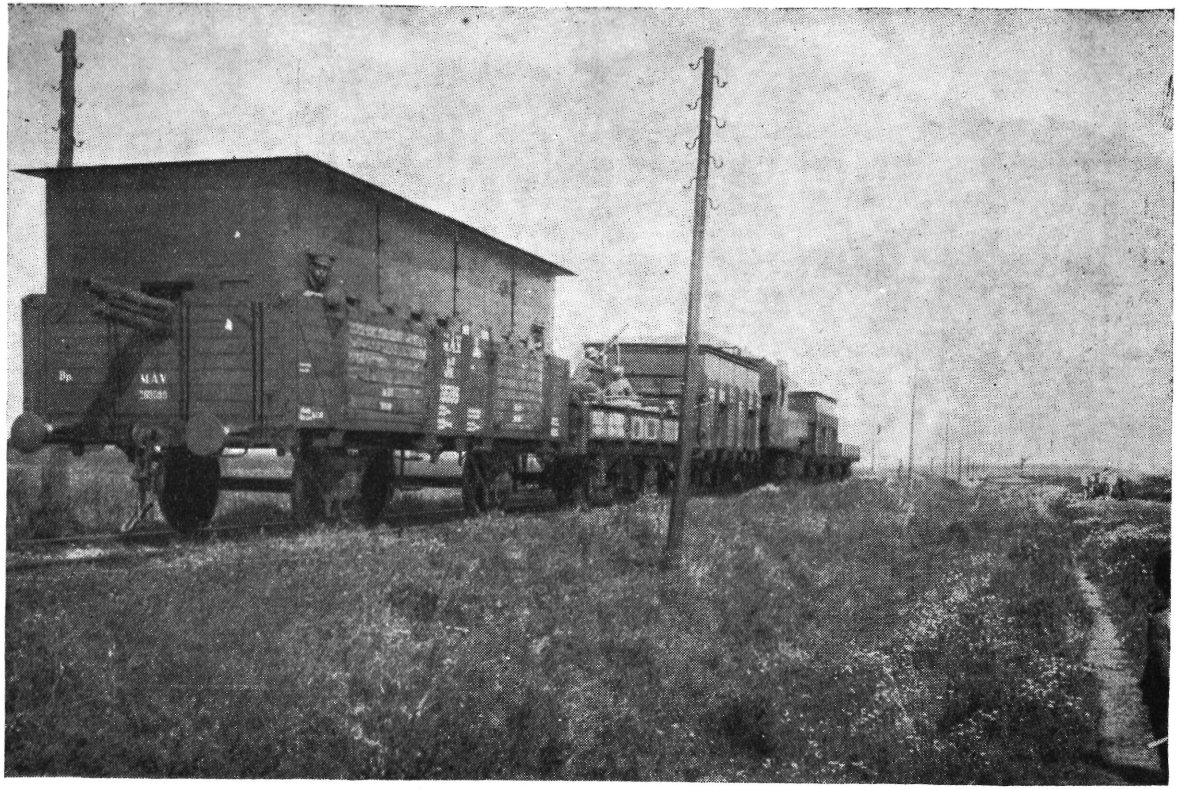

Rögtönzött páncélvonat.

A cseh burzsoá csapatok itt-ott használtak egy-egy páncélgépkocsit. Például a miskolci ellencsapásnál (máj. 23.), Érsekújvár előtti harcokban (jún. 11.) és Ógyalla közelében (jún. 22.).

Saját részről csak egy páncélgépkocsiról tudunk. Ezt a minden téren kezdeményező 6. hadosztály harcosai készítették el.[46] A tiszai támadásnál valószínűleg használták is,[47] de hogy milyen eredménnyel, arról nincsenek adataink.

Sokkal nagyobb jelentőségűek voltak ennél a *páncélvonatok*. Ezeket az első világháborúból megmaradt hadianyagból, részben pedig rögtönzött, páncéllemezekkel megerősített vasúti kocsikból állították össze.

Áprilisban még alig néhány páncélvonat működött, de az északi hadjárat kezdetén már 12 harcolt a Vörös Hadsereg soraiban. Ezekkel a hatalmas erőt jelentő harceszközökkel közvetlenül a hadseregparancsnokság intézkedett és a helyzetnek megfelelően erősítette meg az egyik vagy másik magasabb egységet.[48]

A páncélvonatokat felderítésre, a gyalogság támadásának támogatására, üldözésre, a védelem alátámasztására és a visszavonulás fedezésére használták fel. A páncélvonatok minden feladatot kiválóan oldottak meg. Kezelőik a páncélvédettséget és a hatalmas tűzerőt[49] kihasználva, legendás hőstetteket hajtottak végre. A páncélvonatok harcosai legnagyobbrészt ipari munkások voltak, akik között a kommunisták befolyása már a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt is igen erős volt. Nem csoda tehát, hogy ez a fegyvernem kimagasló tetteket hajtott végre.

Például Miskolc felszabadításánál, május 20-án, a 12. sz. páncélvonat felderítésre indult. „A csehek két befűtött mozdonyt indítottak szembe a páncélvonattal. A vörös páncélvonat katonái idejében felismerték az ellenség szándékát, s a sineket felszedve, kisiklatták a mozdonyokat. Azután helyreállították a pályát. Közben tűzharcot folytattak az ellenség tüzérségével, géppuskáikkal pedig elűzték a páncélvonat megsemmisítésére küldött ellenséges gyalogságot.

Május 22-én hajnalban a Vörös Hadsereg támadó lendületébe illeszkedve, behatoltak a miskolci pályaudvarra, ott 17 vagon ellenséges katonai felszerelést zsákmányoltak, amelynek biztonságba helyezése után Sajószentpéterig üldözték az ellenséget. A vöröskatonák bátorságára és önbizalmára jellemző, hogy egy Sajószentpéternél szétszórt cseh üteg

46 HIL. VHP. iratai. 717/2. 57.
47 HIL. VHP. iratai. 720/53. 61.
48 HIL. VHP. iratai. 171/2. 61.
49 A páncélvonatok tűzereje nem volt teljesen egyforma. A világháborús páncélvonatok egy géppuskás és egy ágyús kocsival rendelkeztek, amelyekben egy 7 cm-es hajóágyú, és 7 géppuska volt (HIL. VHP. iratai. 523/153. 70.). Voltak azonban olyan páncélvonatok is, melyek két 8 cm-es ágyúval és 6 géppuskával voltak felfegyverezve.

hátrahagyott ágyúját felrakták a páncélvonatra és magukkal vitték",[50] írja egy kortárs, a 6. hadosztály volt politikai megbízottja, Münnich elvtárs. De ehhez hasonlóan működtek a többi páncélvonatok harcosai is, bár az ellenség mindent megtett, a sinek felszedésétől a hidak aláaknázásáig, hogy a páncélvonatok tevékenységét megakadályozza. Minden hasztalan volt, bár több páncélvonatunk sérülést szenvedett, rövid javítás után ismét az arcvonalban voltak. Sőt, jellemző a kiváló szellemre, hogy az 1. sz. páncélvonat legénysége, amely május 31-ig Budapesten karhatalmi szolgálatot teljesített, követelte a harctérre való kiküldését.[51]

Az ellenség páncélvonatai már sokkal bátortalanabbul, gyávábban viselkedtek. Saját páncélvonatok, ha kifutásuk közben találkoztak velük, mindig győztesek maradtak. Igy Salgótarjánnál a 8. sz.,[52] Ongánál pedig a 4. sz.[53] szerelvényünk kényszerített telitalálatokkal visszatérésre egy-egy cseh páncélvonatot.

Páncélvonataink tehát merész fellépésükkel, leleményességükkel méltóknak mutatkoztak szovjet példaképeikhez és mindvégig jól meg tudták oldani feladataikat.

Tüzérség

A magyar Vörös Hadsereg tüzérségének löveganyaga teljes egészében az első imperialista világháborúból visszamaradt felszerelésből került ki.

A könnyű tábori tüzérség 5/8. M. 8 cm-es tábori ágyúkkal, 15. M. 7,5 cm-es hegyiágyúkkal és 14. M. 10 cm-es tábori tarackokkal rendelkezett.

A nehéztüzérségnek 14. M. 15 cm-es nehéz tarackjai, 15. M. 10,4 cm-es nehéz ágyúi, 15 cm-es „autós" (gépvontatású) nehéz tarackjai, illetőleg ágyúi és 30,5 cm-es mozsarai voltak.

A tüzérség rendelkezésére állott ezenkívül 16. db 9—26 cm-es aknavető és néhány német löveg is. A löveganyag mennyisége a harcok folyamán állandóan nőtt, mert a hadvezetőség minden elérhető löveget összeszedett, a munkásság pedig önfeláldozó munkájával biztosította, hogy minél több hadihasználhatóvá váljék. Ennek az áldozatos munkának köszönhető, hogy a Vörös Hadsereg gyalogságát mindig megfelelő mennyiségű tüzérség támogathatta.

[50] A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. Szikra 1954. 165. old.
[51] HIL. VHP. iratai. 469. 74.
[52] *Balázs:* Salgótarján 1919. HK. 1954. 3—4. szám.
[53] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai. VI. Kézirat. 34. old.

A tüzérség fejlődését szemléltetően mutatja az alábbi táblázat:

		Ágyú	He. á.	Tar.	N. lg.	„Autós" lg.	Mozsár	Av.	Összesen
máj. 15[54]	üteg	14	2	20	3				39
	lg.	63	5	81	6				155
máj. 30[55]	üteg	22	2	28	6				158
	lg.	81	11	107	?				211
júl. 20[56]	üteg	27	10½	43	96	2	3		101½
	lg.	129	43	158	28	4	3	16[57]	365 lg. 16 av.

A tüzérség alapvető szervezési egysége az üteg volt.[58] A könnyű tábori ágyús és tarackos ütegekben 4, a nehéz ütegekben 2, míg a mozsár ütegekben 1 löveg volt. Az „autós" (gépvontatású) és a 30,5 cm-es mozsár ütegek kivételével a lövegek fogatolva voltak.

Az ütegek személyi állománya eleinte csak pisztolyokkal és puskákkal volt felszerelve. A harcok során a tüzérség az ellenséges gyalogsági támadások ellen oly merészen kitartott, hogy szükségessé vált az ütegek géppuskákkal való felszerelése. Erre a zsákmányolt Maxim-rendszerű géppuskákat használták fel.[59] Általában ütegenként 1—2 darabot.

A Károlyiéktól örökül maradt dandárcsoportok szervezetszerűen egy ötüteges tüzérezreddel rendelkeztek (egy hegyi ágyús, egy táboriágyús, két tábori tarackos és egy nehéztarackos üteggel), ugyanakkor hadosztálytüzérség nem volt. — Természetesen a keretek jórészt nem voltak fel-

54 HIL. VHP. iratai. 515/19. 61.
55 HIL. VHP. iratai. 530/51. 61.
56 HIL. VHP. iratai. 720/53. 61.
57 Az adatok még ugyanazon a rendeleten belül sem mindenütt egyeznek. Az összeget a tüzér melléklet részletadataiból számítottam ki.
58 Az üteg állományába 5—6 parancsnok (üpk., üpk. h., 2 szpk., felderítő pk., fogatos pk.) és űrmérettől függően 107—139 fő legénység tartozott, 8 lőszerkocsi, 7—9 országos jármű, 24 tüzérhámos-, 36—54 vonathámos-, 13—23 hátas- és 2 málhás ló biztosította a mozgékonyságot.
Az optikai és híradó felszereléshez 4—5 db. hatszoros nagyítású távcső, egy db. tizenötszörös nagyítású szögtávcső, 5 távbeszélő állomás és 4—9 km vezeték tartozott. HIL. VHP. iratai. Tüzér állomány jelentések. 100.
59 HIL. VHP. iratai. 617/107.

15 cm-es tarack.

töltve. — De ez a szervezés így a tüzérség szétforgácsolását jelentette. Ennek a hibának a kiküszöbölésére a tüzérség egységes vezetésére rendelték el április 4-én a hadosztály „tüzérfelügyelőségek" felállítását. Néhány nap múlva pedig kiadták a rendeletet a hadosztálytüzérség megalakítására.

Az első harcok tapasztalatai alapján április 21-én a Hadügyi Népbiztosság minden hadosztályhoz 8 db. 9 cm-es aknavetőből álló üteget osztott be, de irányzék csak minden második-harmadikra jutott. Arra, hogy ez valóban megtörtént, nincs adatunk, aknavetők különben a harcok folyamán később nem szerepeltek.

Az áprilisi harcok alatt a hadvezetőség a szervezéstől függetlenül a helyzetnek és a feladatnak megfelelően erősítette meg tüzérséggel a magasabb egységeket.

A májusi átszervezés során az első hat hadosztályba három-három szervezetszerű tüzérezredet osztottak be. Minden tüzérezred két tüzérosztállyal rendelkezett. Az ezredek első osztályában két 8 cm-es ágyús, vagy 7,5 cm-es hegyiágyús üteg volt. A második osztályokban két 10 cm-es tarackos és egy 15 cm-es nehéztarackos üteg volt. Ez hadosztályonként 54 löveget jelentett volna. Azonban az ezredek feltöltve még nem voltak, mert az ütegek jórészének felállítása még nem fejeződött be. A szervezés szerint a 7. és 8. hadosztály tüzérséggel nem rendelkezett.

A tábori hadosztályokon kívül a budapesti „Vasas hadosztály" is rendelkezett két tüzérezreddel. Ezenkívül a fővezérség rendelkezésére szervezték a nehéztüzér ezredet, hét ütegből, 30,5 cm és 21 cm-es mozsarakkal, 15 cm-es „autós" (gépvontatású) ágyúkkal és tarackokkal.[60] Azonban ennek felállítása sem fejeződött be.

Ennek a szervezésnek az volt a gyengesége, hogy míg az első hat hadosztály szervezetszerű tüzérsége túl erős volt, addig a hadtestek egyáltalában nem, a hadsereg pedig alig rendelkezett közvetlenül alárendelt tüzér egységekkel. Igy a hadtest- és a hadseregparancsnokság nem tudta volna kellően megerősíteni főirányban harcoló magasabb egységeit. Ezen úgy segítettek, hogy a tüzérséget szervezetszerű hovatartozástól függetlenül osztották el.

Később már a szervezés is célszerűbb lett. Július 20-án a tiszai támadás előtt a hadosztályok 2—16 üteggel rendelkeztek, a hadműveletekben résztvevő III. hadtestnek kilenc, a főcsapás irányában működő I. hadtestnek pedig tizenhét üteg állt közvetlenül rendelkezésére.[61]

A tüzérség harcászati vezetésére a hadosztályoknál tüzérdandár parancsnokságot állítottak fel, ahol erre nem került sor, ott ez a tüzérezred parancsnokságokra hárult.

60 HIL. VHP. iratai. 171/2. 61.
61 HIL. VHP. iratai. 720/53. 61.

A tüzérosztály[62] törzsek harcban rendszerint 2—3 üteget irányítottak. Bár az ütegek a tüzet rendszerint maguk vezették, arra az osztályparancsnokok befolyást gyakoroltak.

Nagyobb támadásoknál az ezredparancsnokságok vezetése alatt tüzércsoportokat, azokon belül az osztályparancsnokok vezetésével alcsoportokat létesítettek. Például a 2. hadosztály csongrád—mindszenti Tiszaátkelésének támogatására három tüzércsoport alakult 16 üteggel, köztük két nehéztarackos üteggel. A 17. tüzérezredparancsnok csoportja (hét üteg) három alcsoportra oszlott egy-egy osztályparancsnok vezetése alatt, ezenkívül két ágyús üteget a gyalogsághoz osztottak be, hogy annak harcát közvetlen irányzású tűzzel támogassa.[63] Ennek a tüzércsoportnak a feladata az volt, hogy a 15. gyalogezred, erőszakos folyóátkeléssel összekötött, támadásának tüzérségi biztosítását lássa el.

A Vörös Hadsereg a rendelkezésre álló tüzérséget kiválóan használta fel és a legfontosabb irányokba mindig tüzértömegeket tudott felvonultatni. Pl. az északi hadjárathoz a hadseregparancsnokság az akkor rendelkezésére álló tüzérség 80 százalékát (összesen 46 üteget)[64] vonta össze és csak ötödrészét hagyta vissza a többi arcvonalakon.

De az egyes ütközetekben is biztosítani tudta a helyes vezetés a tüzérségi fölényt. Különösen ott vontak össze nagy erőket, ahol az ellenség tartós védelemre berendezkedve igyekezett megvetni a lábát. Igy a III. hadtest a Hernád-vonal áttöréséhez (jún. 1.) 29 üteget (10 ágyús, 15 tarackos, 2 nehéztarackos, 2 nehézágyús) és egy 30,5 cm-es mozsarat összpontosítottak. Itt került sor az első világháborúhoz hasonló méretű tüzérségi előkészítésére. Egy szemtanu, Kerekes vezérezredes, a tüzérségi tűz hatását igy irta le:

„A Hernád mentén 4 óra 30 perckor kezdődött meg a hatalmas pergőtűz. A repülő felderítés V. 31-én megállapította az ellenséges tüzérség pontos állásait. Ennek eredménye nem maradt el. Az ellenséges tüzérség csakhamar csak szórványosan felelgetett. 5 órakor pedig elhallgatott. Belső- és Külsőböcs lángokban állt. Egy lőszerraktár robbant fel...

Ekkor megismétlődött az előtte való nap délutánjának meglepetése. Megszólalt az eddigi harcokban meg nem szokott legnagyobb löveg, melynek hangja és híre már előző nap betöltötte az egész ellenséges hídfőt.

Az óriási erőfeszítés, akadályt nem ismerő munka, mely a lövegóriást bátor harcosaink mögé varázsolta, bőven kamatozott. 6 óra 20 perckor a 30,5 mozsár két lövést adott le Hernádnémetire. Erre az ellenség anélkül is bomladozó soraiban — féktelen pánik tört ki."[65]

[62] A tüzérosztálytörzs állománya és felszerelése: 1 osztály pk., 1 sgt., 1 élm. ti., 26 tó legénység, 13 hátas-, 6 vonalhámos ló, 3 országos jármű, 1 db tizenötszörös szögtávcső, 4 db hatszoros nagyítású távcső, 3 távbeszélőállomás, 6 km vezeték. HIL. VHP. iratai. I/10. tü. o. törzs létszámjelentései: 100:

[63] HIL. VHP. iratai. 17. tü. e. iratai. 100.

[64] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai. VI. Kézirat, 33. old.

[65] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai. VI. Kézirat, 107. old.

A tüzérség forradalmi alkalmazását a kerekeken és tűzzel való manőverezés tette teljessé. Mindkettőre példát találunk a 3. lévai ütközetben (jún. 16—17). Az első nap a cseh burzsoá csapatok támadását 4—5 üteg tüzének összpontosításával verték vissza, ugyancsak tűzösszpontosításokkal hallgattatták el az ellenséges tüzérséget.

A következő nap a Garam nyugati partján a 3. hadosztály 8 ütege hatásosan támogatta az északnyugati irányba ellenlökő 1. dandárt. Az ellenlökés sikere után a tüzérdandár parancsnok, Léván keresztül hat ütegét új tüzelőállásba vitte, hogy visszaverje a Selmecbánya felől támadó ellenséget. Erre azonban nem került sor, mert ez a cseh csoport nem mert előretörni.[66]

A gyalogság közvetlen támogatására rendszerint könnyűágyús, illetőleg hegyiágyús ütegeket osztottak be. Különösen akkor, ha a hatalmas hadszintér és a terep jellege szükségessé tette ezredek, sőt igen sokszor zászlóaljak önálló alkalmazását. Ilyen esetekben a zászlóaljakat 2—4 löveggel erősítették meg. A tüzérség ez alkalmakkor mindig jó szolgálatot tett.

Merészen használták fel a tüzérséget az üldözésnél is. A bátran előretörő üldöző különítményekhez beosztott ütegek tüze megnehezítette az ellenség megkapaszkodását, vagy ha mégis sikerült állást foglalniuk, előkészítette a saját zöm beavatkozását.

Nem csoda, hogy az ellenség rettegett a vörös tüzérségtől és állandóan a magyar tüzérségi fölényről panaszkodott. Még arra is gyanakodtak, hogy a Tanácsköztársaság külföldről kap löveganyagot.

Mikor francia tábornokok vették át a cseh burzsoá haderő vezetését, a 6. cseh hadosztály új parancsnoka így igyekezett lelket önteni megrendült csapataiba: „A nagy háború folyamán a szövetséges hadseregek gyalogsága a magyarokénál *sokkal rettentőbb*[67] tüzérségi tűz dacára is győzött".[68] Ezzel közvetve, de elismerte, hogy a magyar tüzérség tüze rettenetes.

A tüzérség teljesen újszerű, forradalmi alkalmazását az tette lehetővé, hogy harcosai még a hős vörös katonák közül is kitűntek bátorságukkal. Számtalan példa van erre, de csak egyet, a 2. lévai ütközetből (jún. 12.). „A 3/1. és 6/1. üteg egymagában több, mint 3000 lövést adott le. Az ellenséges gyalogság, a hullámzó harc hevében többször 150 lépésre közelítette meg az egyedül maradt ütegeket, de ezek a repülők bombázása és géppuskatüzében is kitartottak. Megesett, hogy a tüzérség egyedül hárította el az ellenség ismételt támadását."[69]

[66] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai, IX. Kézirat. 288. old.
[67] Kiemelés tőlem. D. G.
[68] HIL. VHP. iratai. 6. ho. vk. 11/3.
[69] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai, VIII. Kézirat. 49. old.

A tüzérség kimagasló hősiességének az a magyarázata, hogy már a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt[70] is ennél a fegyvernemnél, akárcsak a páncélvonatoknál, a kommunisták befolyása igen erős volt, így kevésbbé érvényesülhetett a szociáldemokraták és az áruló tisztek aknamunkája. A Tanácsköztársaság tüzérsége követendő példája lehet, minden tekintetben Néphadseregünk tüzéreinek.

Légvédelem

A Tanácsköztársaság harcaiban nagyméretű légitevékenységről egyik félnél sem lehetett szó. Ennek ellenére szükség volt a légvédelem megszervezésére. A légvédelem úgy a Vörös Hadseregnél, mint az intervenciósoknál általában egy szinten mozgott.

Az egységek, magasabb egységek légvédelmét általában puska és géppuska tűzzel látták el. Nem túlságosan nagy eredménnyel. Ezt legjobban igazolták az ellenséges légvédelem hatásadatai. Többízben jelentették a saját repülők, hogy visszatért gépeiken találatok vannak, de komolyabb kárt általában nem okoztak.

A mi csapatlégvédelmünk is valószínűleg ért el találatokat, de csak egyszer észlelték, hogy az ellenséges gép hihetőleg megsérült.[71]

A csapatok légvédelmére tüzérséget általában nem alkalmaztak. Csak a tiszai támadás előtt erősítették meg légvédelmi lövegekkel az I. és III. hadtestet, mégpedig mindegyiket fél üteggel (2—2 löveggel).

A honi légvédelem, különösen pedig a főváros védelmének megszervezésére már sokkal nagyobb gondot fordítottak.

A honi légvédelem sikeres ellátásának alapja a légvédelmi figyelő- és jelzőrendszer, ezért ezt alaposan kiépítették. A fővárost két gyűrűben, egymástól 10—25 km-re lévő „megfigyelő állomások" vették körül. Minden „megfigyelő állomáshoz" 3—7 figyelőőrs tartozott.

A külső figyelőgyűrűt Vác, Hatvan, Jászberény, Szolnok, Kiskúnfélegyháza, Kiskőrös, Kalocsa, Siófok, Veszprém, Tata, Esztergom vonalába állították fel. A belső gyűrű Aszód, Nagykáta, Abony, Kecskemét, Solt, Dunaföldvár, Székesfehérvár, Bicske vonalában húzódott.[72]

Ezenkívül magában a városban is volt néhány figyelőőrs a Gugger-hegyen, a Rákos-rendező pályaudvaron, stb.[73]

A vidéki városok közül külön figyelőrendszere volt Győrnek és Füzesabonynak két-három figyelőőrssel.

Az őrsök a megjelenő ellenséges gépek számát, repülési irányát, magasságát, ténykedését távbeszélőn vagy távírón jelentették az „elhárító légügyi parancsnokságnak".

[70] *Rákosi:* A K. M. P. megalakulása és harca a proletárforradalom győzelméért. A Magyar Tanácsköztársaság. Szikra, 1954. 28. old.
[71] HIL. VHP. iratai. 56. sz. távirat 59.
[72] HIL. VHP. iratai. 720/53. 61.
[73] HIL. VHP. iratai. 143/légitám. elh. o. 80:

A légiriadó jelzésére, egyben az ellenség félrevezetésére Budapesten néhány ú. n. jelzőlöveg szolgált. Erre a kiselejtezett 75. M. 9 cm-es lövegeket használták fel. Ilyen jelzőlövegek voltak a Gellért-hegyen, Guggerhegyen, Rákos-rendező pályaudvaron és a rákosi gyakorlótéren.[74]

Az esetleg éjjel érkező repülőgépek megvilágítására 18 fényszóró szolgált.[75] Zömük, 35 cm átmérőjű gyalogsági fényszóró volt, de volt köztük 60, 110 és 120 cm-es is.[76] A nagyobb fényszórók a Gellért-hegyen, a Halászbástyán és a Rózsadombon voltak elhelyezve, a kisebbek körben a főváros körül.

A légvédelmi tüzérség néhány darab 5/8. M. 8 cm-es rögtönzött állványra szerelt tábori ágyúval és 14. M. 8 cm-es „légijárómű elhárító ágyúval" rendelkezett. A Tanácsköztársaságnak csak egy légvédelmi tüzérezrede volt öt üteggel. Ebből három üteget Budapest védelménél használtak fel, egy üteg szervezés alatt állott, a később felszerelt 5. üteget pedig a tiszai támadás biztosításánál alkalmazták.

Három üteggel a fővárost biztosítani nem lehet, ezért a rendelkezésre álló lövegeket a csepeli lőszergyár védelmére összpontosították négy csoportban. Csepel É-on az 1. üteg volt állásban 4 db. 5/8. M. rögtönzött löveggel, Csepel D-en a 2. üteg fele 2 db. 14. M. „légijármű elhárító ágyúval", Lakihegyen a másik fele 2 db. rögtönzött löveggel és Budafokon a 3. üteg 2 db. 14. M. „lje." ágyúval.[77] Az intervenciós csapatok légiereje a főváros ellen támadást nem intézett, úgyhogy ezek alkalmazására nem került sor.

A légvédelmi tüzérség műszerei közül említést érdemel a Forbáth-féle lőelemképző. Ez a világ egyik legelső ilyen típusú műszere volt. E találmány mintapéldánya elkészítésének befejezését és gyakorlati alkalmazását éppen a Tanácsköztársaság tette lehetővé.

Az ellenséges légvédelmi tüzérség működésére már több adatunk van. A Tiszántúlon a román, Szeged fölött a francia csapatok, Bajánál az angol monitorok tüzérsége rendszeresen lőtte felderítő repülőinket. Általában igen nagy mennyiségű lőszert tüzeltek el. Pl. július 8-án az 5. repülőszázad felderítő gépére a szegedi francia tüzérség 40—50 lövést adott le.[78]

Az ellőtt lőszermennyiség nem állt arányban az eredménnyel. Jún. 1-én és jún. 13-án sikerült csak a román tüzérségnek egy-egy gépet megrongálnia. Az első, saját területen kényszerleszállást hajtott végre,[79] a másik rongálódása lényegtelen volt.[80]

74 HIL. VHP. iratai. 656/karb. 74.
75 HIL. VHP. iratai. Szám nélkül. 80.
76 A szervezés szerint a fényszóró alakulatok a műszaki csapatokhoz tartoztak és csak együttműködésre voltak utalva a légvédelmi tüzérséggel.
77 HIL. VHP. iratai. Szám nélkül. 80.
78 HIL. VHP. iratai. 656/kat. 74.
79 HIL. VHP. iratai. 5. re. szd. iratai. 100.
80 HIL. VHP. iratai. 6. re. szd. 100.

Légierő

A Tanácsköztársaság kezdettől fogva nagy figyelmet fordított a légierő megszervezésére. Április 8-án kelt rendelet szerint a repülőcsapatok parancsnoksága Budapesten, az 1. repülőszázad Kaposvárott, a 2. Albertfalván, a 3. Rákoson, a 4. Győrött, az 5. Kecskeméten, a 6. Békéscsabán, a 7. Debrecenben, a vízi-repülőszázad Csepelen alakult meg. Később felállították a 8. századot is és megkezdték a 10. repülőszázad megszervezését.

A harci gépállomány, az elhasználódás, rongálódás és a megfeszített javítómunkák miatt szinte napról-napra változott. A május 15-én kiadott hadrend szerint 37,[81] 30-án 23,[82] és július 20-án pedig 35[83] üzemképes repülőgép volt.

A repülőgépek részben a Monarchia visszamaradt hadianyagából, részben a leszerelt Mackensen[84] hadseregtől származtak. Akadt egy-két zsákmányolt gép is. Igy természetesen a gépállomány a legkülönbözőbb típusokból állt.[85]

Ezek közül korszerűnek, csak a Monarchia hadianyagából visszamaradt 1916. mintájú Brandenburgi felderítő repülőgép és a Fokker D. VII. német vadász volt mondható.

Az előbbi kétfedelű, kétüléses felderítő repülőgép volt, 160 km/óra utazósebességgel, egy megfigyelő- és egy pilótagéppuskával.

Teljesítményére jellemző, hogy ilyen Brandenburgi vitte át Szamuely elvtársat Szovjetoroszországba, ami oda-vissza 2000 km ellenség fölötti utat jelentett és közben át kellett repülni a Kárpátok 2000 m magas gerincén is.

Az utóbbi együléses, kétfedelű vadászgép volt, 200 km/óra sebességgel és 2 motorgéppuskával.

Ezeken kívül más típusú gépeket is használtak, főleg LVGC VI. mintájú felderítőket és Berg vadászokat.

A gépeket az albertfalvai repülő anyagszertár többé-kevésbbé használható repülőgépei[86] közül válogatták ki.

[81] HIL. VHP. iratai. 515/19. 61.
[82] HIL. VHP. iratai. 530/5. 61.
[83] HIL. VHP. iratai. 720/53. 61.
[84] Az összeomláskor a Balkánról hazánkon keresztül vonuló Mackensen hadsereget az antant követelésére a Károlyi kormány részben lefegyverezte. A német eredetű hadianyag legnagyobbrészt innen származott.
[85] Csak ízelítőül sorolok fel néhányat. LVGC VI. (német) Pfalz C. I. (német) Aviatik, Berg (osztrák), Anastra (orosz), stb. HIL. VHP. iratai. Albertfalvai re. ag. szertár. 100.
[86] Az albertfalvai repülőanyag-szertárnak aránylag sok ilyen gépe volt. Május 31-én kelt jelentés szerint 257 repülőgépe volt (105 motorral), ezek közül 87 jó, 127 gyengén, 43 erősen sérült. Ezen kívül 169 repülőgépmotor állt rendelkezésre, ezek közül 37 üzemképes volt, a többi 25—100%-os javítást igényelt. 12 repülőgép pedig javításra volt átadva a különféle üzemeknek. A motorjavítást a Ganz—Fiat, a gépjavításokat a Mátyásföld-i Repülőgépgyár, valamint az Aszód-i Magyar Lloyd Repülőgép és Motorgyár, a motorok beépítését pedig az albertfalvai javítóüzem végezte. HIL. VHP. iratai. Albertfalva-i re. ag. szertár 100.

A repülőszázadok a kiszolgáló személyzetből és 2—8 repülőgépből[87] állottak. A századoknak általában 1 fényképezőgépe, bizonyos mennyiségű üzemanyag- és bombakészlete, az ellenséges alacsonytámadások elhárítására pedig 1—3 földi géppuskája volt. A századoknak a kisebb javításokat a gépeken maguknak kellett elvégezniök.

A májusi átszervezés befejezésekor a repülőszázadok szervezetileg még az azonos számú hadosztályhoz tartoztak,[88] de az intézkedési jogot a hadseregparancsnokság magának tartotta fenn.

Rövidesen a repülőszázadok szervezetszerűen is közvetlenül a hadseregparancsnokságnak lettek alárendelve. A hadvezetőség a helyzettől és a feladattól függően erősítette meg repülőgépekkel az egyes hadtesteket, hadosztályokat, sőt néha dandárokat is.

Ha mód volt rá, a hadsereg saját rendelkezésére igyekezett több repülőszázadot visszatartani. Így május 9-én a 2., 7. és 8. repülőszázadokat egy repülőcsoport kötelékébe vonták össze.[89] A repülők harcászati alkalmazásának megkönnyítésére pedig a hadseregparancsnokságon belül repülő hadműveleti tisztet rendszeresítettek.

A repülőszázadok legfontosabb feladata a felderítés volt. A főhadiszállás május 8-án szervezte meg a rendszeres felderítést,[90] és azt a helyzetnek megfelelően többször módosította. A felderítő repülések átlagos időtartama 1—3 óra, útvonal hossza 150—500 km, az átlagos magasság pedig 1000—1500 m volt. Néha fényképeztek is és egy-egy alkalommal 5—12 felvételt készítettek. Ha szükség volt rá, a felderítő utakon röpcédulákat, vagy újságokat is szórtak.

A felderítő repülőgépek jelentéseik egy példányát már visszatéréskor ledobták a kirendelő parancsnokságra, de leszállás után egy példányban táviratilag is továbbították.

A hadműveletek megélénkülésével a repülők is mind jobban bekapcsolódtak a földi harccselekményekbe.

A hadseregparancsnokság a főtámadó csoportok támogatására mindig összevonta a repülőszázadok jelentős részét. Így az északi hadjárat kezdeti szakaszán a III. hadtestnek rendelték alá a 6. és 8. századokat, majd a főcsapás irányának megváltoztatásakor az V. hadtestet megerősítették a 2., 4.,[91] később a 8. repülőszázaddal is.[92]

A repülőgépeket eleinte, egyenként, de néha kettes csoportokban vetették be. A legnagyobb csoport négy gépből állt. Július 26-án, az ellen-

[87] A nyolc géppel egyedül csak a 8. szd. rendelkezett, a többi századoknak legfeljebb 1—4 üzemképes repülőgépe volt.
[88] HIL. VHP. iratai. 171/2. 61.
[89] HIL. VHP. iratai. 509/209. lü. 59.
[90] HIL. VHP. iratai. 508/206. lü. 59.
[91] HIL. VHP. iratai. 613/8. 60.
[92] HIL. VHP. iratai. 605/5. 56.

séges repülők élénk tevékenysége miatt,[93] a 2. század felderítő gépét, a 8. század három vadásza kísérte.[94]

Repülők a földi harcokba bombákkal és géppuskatűzzel avatkoztak be. A leghasználtabb bombatípus a 12 kg-os volt, de néha alkalmaztak 20—50 kg-osokat is. A bombákat átlag 6—800 méterről dobták le az ellenséges ütegekre, csapatgyülekezésekre, hadtápalakulatokra, vasútállomásokra. Az alacsony támadásokat pedig rendszerint 50—400 m magasságban hajtották végre. A földi csapatokkal való összeköttetést kifektetett jelzésekkel és rakétákkal biztosították. Ez nem mindig működött kifogástalanul, mert előfordult, hogy a 8. század saját harcosainkat támadta és több halott veszteséget okozott.[95]

A tiszai támadás biztosításánál tanusította a légierő a legnagyobb aktivitást.[96] Ehhez a 3., 5., 6., 7. és 8. repülőszázadokat vonták össze. A századok az átkelés megkezdése előtt csak felderítést végeztek. Annak megindulásától kezdve azonban a felderítés mellett géppuskával, bombával támadták az ellenséges gyalogsági és tüzérségi állásokat, az arcvonal mögötti utakat, pályaudvarokat. Július 20-án egyedül az 5. század hét gépet vetett be. Július 24-től kezdve, amikor a román ellentámadás jelei már mutatkoztak, a légitevékenység feltűnően ellanyhult. Igaz, hogy az ellenség repülői fokozták működésüket és az időjárás állítólag nem volt kedvező. Ez azonban nem indokolta azt, hogy a 8. század két gépe saját csapatainkat támadta (júl 25.), a III. hadtestnek pedig külön parancsban kellett figyelmeztetni a 6. századot, mert „a startolási parancs vétele után, mindig több óra telik el, míg a felderítésre kirendelt gép elstartol".[97] Valószínűleg a repülők soraiba beférkőzött ellenforradalmárok aknamunkája okozta ezt, melyre Hefty[98] könyve élénk fényt vet.

Légiharcokra nem nagyon került sor. Gépeink rendszerint csak véletlenül találkoztak ellenséges repülőkkel. Kivételt képez az északi hadjárat idején a III. hadtest légtere.

A hadtest légvédelmének ellátására a 8. vadászrepülő századot osztották be.[99] A hadtest parancsnoka szilárdan kezébe vette a légvédelem megszervezését. Elrendelte, hogy a század két gépe állandó földi készenlétben legyen (jún. 10.).[100] Másnap kiadott parancs szerint pedig a légiriadó jelzés leadása minden távíró, távbeszélő beszélgetést megszakít-

93 Július 24-én például a 2. század egy felderítő repülőgépét két ellenséges gép támadta meg, visszafordulásra kényszerítette és így feladatának teljesítésében megakadályozta. HIL. VHP. iratai. 2. re. szd. jelentései 100.

94 HIL. VHP. iratai. 8. re. szd. jelentései 100.

95 U. o.

96 HIL. VHP. iratai. 2., 5., 6., 7., 8., re. szd. jelentései 100 cs. — 288/hdm. 57 cs. — jelentések 48. cs. — 721/202. 58. cs. — 722 hdm. 48. cs.

97 HIL. VHP. iratai 728/3 hdm. 100.

98 *Hefty:* Repülők előre. Franklin, 1946.

99 HIL. VHP. iratai. 527/2. 55.

100 HIL. VHP. iratai. 610/13. 71.

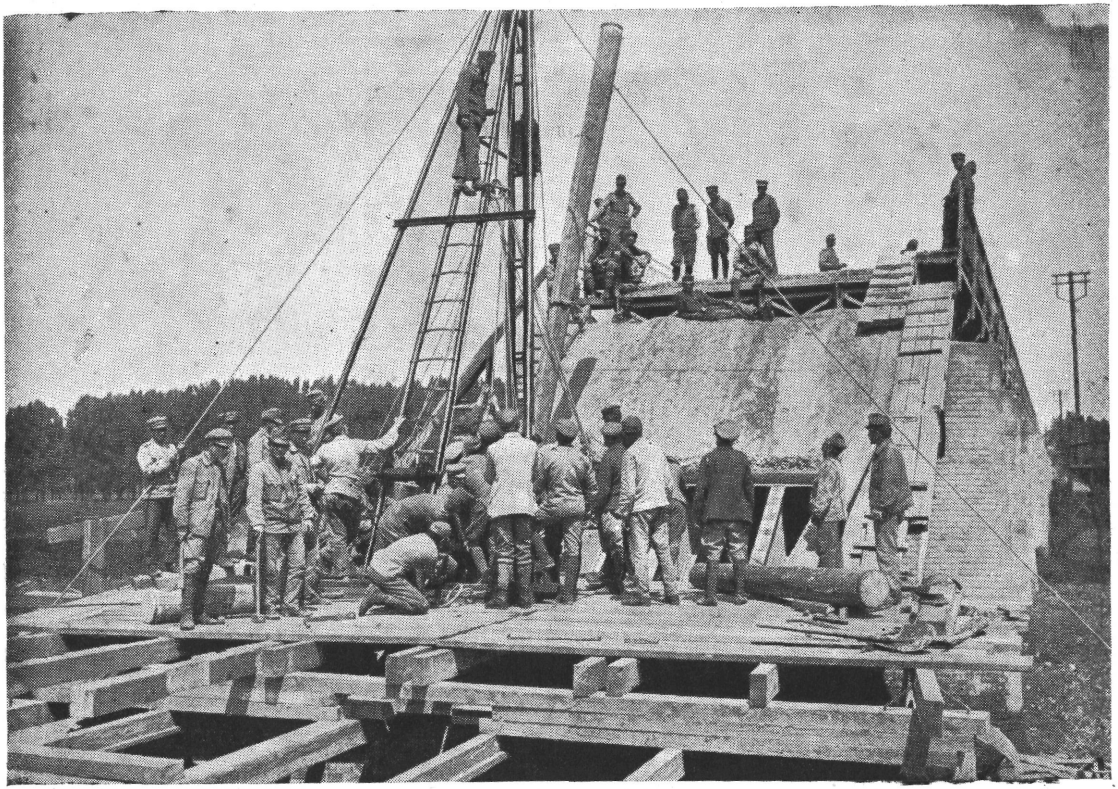

Arkász század munkában.

hat.[101] A jó szervezésnek meg is lett az eredménye. „VI. 12-én délelőtt 9 órakor Miskolc felett román repülő észleltetett. A 8. repülőszázad azonnal két harci géppel szállt fel. Ujvári László és Keisz Géza pilóták a román gépet üldözőbe vették és lelőtték. Ellenséges gép (kétüléses) Sajószöged (Sajó torkolat előtt) községbe zuhant le",[102] mondja az erről kiadott jelentés.

Több légiharcra nem került sor. Június 29-én egy saját gép, egy háromotoros ellenséges repülőt üldözőbe vett,[103] de nem érte utól, a román vadászok fentemlített július 24-i támadása elől pedig a pilótánk kitért.

Az ellenséges légitevékenység sokkal passzívabb volt. Csak akkor élénkült fel, ha a Vörös Hadsereg nagyobb hadműveletre készült. Igy az északi hadjárat megindulásakor a III. hadtest főcsoportosítása ellen, az V. hadtest felvonulásakor, valamint a tiszai támadás során tanúsított az ellenséges légierő nagyobb aktivitását. A cseh repülők megkísérelték zavarni a haditermelést is. Budapest ellen nem mertek támadni, de a győri ágyúgyárat és az almásfüzitői olajfinomítót többször bombázták.[104] Lényeges kárt azonban nem okoztak.

Műszaki csapatok

A májusi fordulatig a műszaki csapatok szervezése terén csakúgy, mint egyéb téren, elég nagy zűr-zavar uralkodott. A régi hadseregből fennmaradt műszaki alakulatok különböző létszámúak és felszerelésűek voltak. Papíron minden dandárcsoport egy árkász századdal rendelkezett, sőt április 17-én elrendelték, hogy ezen felül még egy-egy műszaki munkásszázadot is állítsanak fel az egyszerűbb munkálatok elvégzésére és az árkász századok kiegészítésére.

Az átszervezés során a régi műszaki alegységeket átszámozták, kiegészítették, a feleslegeseket felosztották. Minden hadosztályhoz egy árkász századot osztottak be, a fennmaradókból 11-el kezdődő hadrendi számozással, hadtest és hadsereg közvetlen műszaki alakulatok felállítását tervezték.[105]

Május 15-én már hat hadosztály rendelkezett árkász századdal, kettőé pedig felállítás alatt volt. Az I. hadtestnek három műszaki munkás százada, a III-nak pedig egy harckész és egy felállítás alatt lévő árkász százada volt. A hadseregparancsnokság rendelkezésére ezenkívül egy műszaki század állt, még két árkász század felállítását pedig megkezdték. Már április 10-én elrendelték a „vörös vasutas ezred" felállítá-

101 HIL. VHP. iratai. 611/12. 71.
102 HIL. VHP. iratai. 612/11. 71.
103 HIL. VHP. iratai. 6. re. szd. jelentései. 100.
104 HIL. VHP. iratai. Hdm. napló 60.
105 HIL. VHP. iratai. 171/2. 61.

sát. A vasutas ezredet négy zászlóaljjal és egy pótszászlóaljjal tervezték. Az I. és II. zászlóaljnak a rendes nyomtávú vasút- és vasúti hídépítés, a III-é a vasútüzem, a IV-é pedig a kisvasútak és drótkötélpályák építése és üzembetartása lett volna a feladata. Május 15-ig csak egy zászlóalj szervezése fejeződött be, a többieknek csak a kerete állott fel. Szépen haladt a műszaki anyag összegyüjtése is, mert már négy sáncszerszámkészlet és öt hadihídkészlet állt a hadsereg rendelkezésére.[106]

Az északi hadjárat megkezdéséig (máj. 30.) a helyzet csak annyiban változott,[107] hogy megkezdték az ezred árkász századok megszervezését, a hadosztály árkász századok felállítását pedig befejezték. A hadseregparancsnokság a támadásban részt nem vevő hadosztályok árkász századait is a hadjárat műszaki biztosítására összpontosította. Saját rendelkezésére pedig öt műszaki munkás századot vont össze.

A vasútépítő alakulatok szervezése is gyorsan haladt előre és némileg módosult. Az ezred többi zászlóaljának felállítása is befejeződött, a „vasúti ezredben" négy zászlóalj volt, zászlóaljanként két építőszázaddal. A II. zászlóaljban két építőszázadon kívül még két vasútüzemi század is volt. A műszaki anyag is növekedett. Már hét hadihídkészlet és öt sáncszerszámkészlet volt. A hadihídkészletek közül azonban csak kettő rendelkezett járművekkel. Ezenkívül Budapesten két gőzkomp és két motorkomp építését kezdték meg.[108]

A hadműveletek alatt feltornyosuló nehézségek megoldása és az a terv, hogy eleinte még a Tiszán is át akartak kelni, az északi hadjárat során szükségessé tette, hogy a hadosztály árkász századok összevonásával egy műszaki csoportot hozzanak létre. Az összevonást a III. hadtest rendelte el VI. 5-én.[109]

A parancsnokáról elnevezett „Jacobi árkász csoport" négy árkász századból állt, két hadihídkészlettel és 20—30 ladikkal rendelkezett.[110]

Az árkász csoport szervezése annyira célszerűnek mutatkozott, hogy a hadsereg, az ezred árkász századok kivételével, a műszaki csapatokat csak néhány hadosztálynál hagyta meg, a többit összevonta. Az így összevont erőkből három árkász csoportot képeztek (júl. 5.). Az I. árkász csoport három árkász századból, két műszaki munkás századból és két hadihídkészletből állt. A II. árkász csoport két és fél árkász századdal és két hadihídkészlettel, míg a III. három és fél árkász századdal és két hadihídkészlettel rendelkezett.

106 HIL. VHP. iratai. 512/19. 61.
107 A hadsereg hadrendjének elején kiadott összesítések nem mindig helytállóak, mert legtöbbször csak az árkász századokat sorolják fel — az ezred árkász századok kivételével, — ugyanakkor legtöbbször nem tüntetik fel a műszaki munkás századokat, vasútépítő és fényszóró alakulatokat, melyek szintén műszaki csapatokhoz tartoztak.
108 HIL. VHP. iratai. 530/51. 61.
109 HIL. VHP. iratai. 615/6. 71
110 *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai. Kézirat. VII. 203.

A hadsereg műszaki anyaga egy nem teljes hadihídkészlettel és egy elektromos szerelvény szakasszal gyarapodott.

A vasútezred szervezete változatlan maradt, de létszáma 198 parancsnokra és 3033 katonára nőtt. A vasúti rakodások megkönnyítésére pedig két rakodó századot szerveztek.[111]

Visszatekintve az északi hadjáratra, megállapíthatjuk, hogy a műszaki csapatok hatalmas munkát végeztek. Különösen a vasúti és közúti hídak helyreállításánál volt fontos szerepük. De építettek nagy teherbírású szükséghidakat is. „Bodrogszöllősnél a 23. és 24. ezredek műszaki századai egy 120 méter hosszú — tüzérség részére is járható — hídat készítettek el",[112] jelentette a III. hadtest.

A tiszai átkelés (júl. 20.) végrehajtása hatalmas feladatot rótt a Vörös Hadsereg műszaki csapataira. Szolnok körzetében az I. hadtest három hadosztálya (5., 6., 7.), Csongrádnál pedig a 2. hadosztálya váltott partot. A III. hadtest Rakamaznál az 1. hadosztállyal, Poroszlónál pedig a 80. dandárral hajtotta végre az erőszakos folyóátkelést.

A szolnoki átkelés műszaki biztosítását a „Molnár árkász csoport" látta el. Ez a csoport három árkász, két műszaki munkás és egy vasúti rakodó századból állt. Hozzátartozott a Dunahajóraj 150 főből álló áthajózási különítménye is.

A 2. hadosztály műszaki ereje két és fél árkász és egy műszaki munkás századból állt.[113]

Túlságosan sok áthajózási eszközzel egyik csoport sem rendelkezett, de nem is volt rá szükség, mert bár a románok mindkét helyen felrobbantották a közúti és a vasúti hídat, de azokat csekély munkával használhatóvá lehetett tenni. Így a partváltást kevés áthajózási eszközzel meg lehetett oldani.

A III. hadtest átkelését a „Jacobi árkász csoport" biztosította öt árkász és két műszaki munkásszázaddal, hat hadihídkészlettel, valamint két motorkomppal.[114]

A gyalogság első lépcsőjét ladikokon és pontonokon hajózták át, majd annak biztosítása mellett a III. hadtestnél megkezdték a hadihíd verését, az I. hadtest csoportjainál pedig a közúti és vasúti hídak járhatóvá tételét. Közben a tüzérség áthajózása is megkezdődött, részben a motorkompokon, részben a helyszínen összeszedett köteles kompokon. A tüzérség átszállítására akarták felhasználni a Zenta gőzhajót is, de azt a románok még az átkelés megkezdése előtt szétlőtték.

Végeredményben a vörös műszaki alakulatoknak mindenütt sikerült biztosítani a hadosztályok átkelését.

111 HIL. VHP. iratai. 705/57. 61.
112 HIL. VHP. iratai. 720/10. 71.
113 HIL. VHP. iratai. 720/53. 61.
114 HIL. VHP. iratai. 80.

Mivel a Vörös Hadsereg szállítószolgálatát legnagyobb részben a vasútra alapozták, a páncélvonatok hatalmas harcászati jelentőségéről pedig már beszéltem, szükséges volt a vasúti hidakat minél rövidebb idő alatt használhatóvá tenni. Erre a vasúti ezredet használták fel. Tokajhoz két, Poroszlóhoz egy építőszázadot, Szolnokhoz két építő és két üzemi, Csongrádhoz pedig egy építő és egy üzemi századot, valamint egy segélyvonatot vontak össze. Ezek azonban a rövid idő miatt nem tudták helyreállítani a vasúti hídakat.[115]

Külön kell még beszélni a budapesti „Hídfő hadosztály" műszaki alakulatairól. A hadseregparancsnokság ugyanis elrendelte, hogy Budapestet várrá kell kiépíteni. Az erődítések építése a „Hídfő hadosztály" feladata lett. A hadosztály Dunakeszi, Kerepes, Vecsés, Alsónémedi, Tokod, Sóskút, Pilisvörösvár, Pomáz[116] vonalában kezdte meg a tábori erődítmények kiépítését. A munkálatokhoz, polgári munkaerőn kívül, öt erődítő zászlóaljat — négy-négy századdal, — egy erődítő zászlóaljat — két századdal — és két önálló erődítő századot használta kfel.[117] A többé-kevésbbé kész erődítések védelmére július végén kerülhetett volna sor, mikor a tisztek árulása és a szociáldemokraták aknamunkája miatt a hadsereg a Tiszánál vereséget szenvedett és felbomlott. De a szociáldemokraták, élükön Budapest városparancsnokával, Haubrich-al gondoskodtak arról, hogy az érintetlen IV. hadtest éppen úgy szétzülljön, mint a hadsereg többi része.

Híradás

A híradó szolgálat megszervezése az anyaghiány miatt a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Pedig a hadműveletek gyors lefolyása, a mozgóharc és a hatalmas kiterjedés amúgy is nehéz problémák elé állította a híradást. Előre is le kell szögezni, hogy ennek a fegyvernemnek a lehetőséghez képest, a feladatát sikerült megoldania, bár voltak nehézségek. Előfordult az északi hadjárat során, hogy a támadó 6. hadosztály nem tudta harcálláspontját előre telepíteni, mert nem állt rendelkezésére annyi híradó anyag, hogy az új helyre is összeköttetést létesítsen.[118] A vörös katonák leleményessége, áldozatvállalása azonban az ilyen nehéz helyzeteket is áthidalta. Így az összeköttetést mindvégig biztosítani tudták.

A hadsereg híradó szervezete nagy fejlődésen ment keresztül. Kezdetben még minden hadosztály csak egy távíró félszázaddal rendelkezett, annak nagy része is csak elméletben volt meg. Április 26-án minden dandárcsoportnál egy távbeszélőszakasz felállítását rendelték el. A májusi

[115] HIL. VHP. iratai. 720/53. 61.
[116] HIL. VHP. iratai. Hídfő ho. anyaga. 80.
[117] HIL. VHP. iratai. 720/56. 61.
[118] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai. VII. Kézirat. 22. old.

megfeszített munka eredményeként az északi hadjáratban a híradó szolgálat már minden tekintetben komoly teljesítőképességgel rendelkezett.

A híradást a hadseregtörzs állományába tartozó „hadsereg távíró főnök" irányította. Közvetlenül a hadseregparancsnokság rendelkezésére május 30-án még csak egy távíró[119] és egy építő század állt,[120] de két héttel később már egy távíró, három építő százada, vonalellenőrző különítménye (307 fővel) és két rádióállomása volt.[121]

A hadtestek május végétől egy távíró és egy építő századdal rendelkeztek. Az első három hadtest pedig 1—2 rádióállomást is kapott. A tiszai támadáshoz a hadműveletekben résztvevő I. és III. hadtest híradó csapatait megerősítették. Mindkét hadtest egy távíró és három építő századdal rendelkezett Ezenkívül az I. hadtestnek két, a III-nak három rádióállomása is volt.[122]

A hadosztályok 2—5 szakaszból álló távíró századdal rendelkeztek. Lassankint az ezredek híradó szakaszait is feltöltötték, úgyhogy ezek július 5-én már többé-kevésbbé teljesnek voltak mondhatók.

Gyakorlatilag az összeköttetést a hadsereg és a hadtestek között, de a hadosztályokkal is az állami távbeszélő és távíró hálózat legszélesebb kihasználásával igyekeztek megoldani.

A tábori távbeszélő vonalakat csak a legszükségesebb mértékben építtették ki, akkor is csak hadosztálytól felfelé. Pl. az 1. hadosztály a miskolci ütközetben a távbeszélő összeköttetést a következőképpen oldotta meg. A hadosztály harcállásponton keresztül, a saját csapatok arcvonalával párhuzamosan, egy távbeszélő vezetéket építettek ki a dandárparancsnokságokhoz, mint „híradó alapvonalat". Ebbe kapcsolta be a két dandár a készülékeit. Majd a támadás előrehaladásával ebből kiindulva fektették le a hírirányok vezetékeit.[123]

Alegységek és egységek közötti összeköttetést rendszerint gyalogos, lovas vagy kerékpáros hírvivőkkel biztosították. Ezek jól egészítették ki a hadosztályok és dandárok közötti összeköttetést.

Erre használták fel a hadosztályok törzslovas szakaszát és a beosztott kerékpárosokat. A jelentések, parancsok gyors továbbítására az északi hadjárat során a III. hadtestnél kerékpáros jelentésgyüjtő és továbbító állomásokat szerveztek.[124]

[119] Tulajdonképpen távíró és távbeszélő század volt.
[120] Körülbelül megfelel a mi fogalmaink szerinti vezetékes századnak. HIL. VHP. iratai. 530/51. 61.
[121] HIL. VHP. iratai. 615/60. 61.
Ez az állomány a későbbiek folyamán némileg csökkent. Júl. 5-én egy rádióállomással, 20-án még egy építő századdal lett kevesebb a hadseregparancsnokságnak közvetlenül alárendelt híradó csapat. HIL. VHP. iratai. 705/57. 720/53. 61.
[122] HIL. VHP. iratai. 720/53. 61.
[123] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai VI. Kézirat.
[124] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai VII. Kézirat. 49. old.

Nagy leleményességről tettek tanulságot a vörös katonák május 2-án, mikor a cseh burzsoá csapatok Kisterenyét megszállták és Salgótarján védőivel az összeköttetést megszakították. A II/16. zászlóalj járőre Szécsény és Salgótarján között a falvakban mindenütt jelentéstovábbító kocsiállomásokat szervezett két-két állandóan készenlétben lévő kocsival.[125]

Az összeköttetés fenntartására a meglévő kislétszámú személygépkocsi állományt is a lehetőséghez képest felhasználták, sőt Salgótarján fent említett átkarolásánál repülőgéppel dobták le a hadseregparancsot a 80. dandár csapatainak.

Rádiót csak a hadtest- és hadseregparancsnokság közötti összeköttetésre használták fel, de egyes, igen fontos feladatot végrehajtó hadosztályt, így a salgótarjáni ellencsapásnál a 6. hadosztályt is megerősítették rádióval.

A rádiókat felderítésre is felhasználták. A lehallgatott ellenséges rádiótáviratok igen sok értékes adattal szolgáltak. Így például előre értesült a hadvezetőség a Miskolcnál tervezett ellencsapásról, a kassai ellenséges erőösszevonásról stb.[126]

A folyami flotta

Egységei az első világháborúból visszamaradt, de a fegyverszünet értelmében fegyverüktől megfosztott és üzemképtelenné tett hajók voltak. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a hajókat használhatóvá tették és a hiányzó lövegeket tábori lövegekkel pótolták úgy, hogy a hajóraj május közepén már harckész volt.[127]

Ekkor az aránylag igen erős flottilla a következő harci egységekből állt:

Monitorok: Ujvidék,[128] Szamos,[129] Maros és a Lajta.[130]

Ágyúnaszádok: Pozsony és Komárom.[131]

Őrnaszádok: Viza, Compo,[132] Csuka és a Fogas.[133]

[125] *Balázs:* Salgótarján 1919. Hadtörténelmi Közlemények. 1954. 3—4. sz.
[126] HIL. VHP. iratai. Hdm. napló 60.
[127] HIL. VHP. iratai. Kankovszki korvett-kapitány naplója.
[128] Azelőtt Inn, később Marx nevet kapta. Javítási munkálatai a Tanácsköztársaság fennállása alatt nem fejeződtek be. 536 tonnás 2 db 12 cm-es ágyúval, 3 db 12 cm-es tarackkal, 2 db 7 cm-es ágyúval és 6 géppuskával rendelkező harci egység volt. HIL. VHP. iratai. 141/biz. 61.
[129] 448 tonna, 2 db 10 cm-es tarackkal, 2 db 8 cm-es ágyúval és 2 géppuskával. U. o.
[130] Mindkettő 310 tonnás 1 db 10 cm-es tarackkal, 3 db 8 cm-es ágyúval és 3 géppuskával. U. o.
[131] Pozsony azelőtt Lachs, Komárom azelőtt Stör. Mindkettő 133 tonnás, 1 db 7.5 cm-es ágyúval és 5 géppuskával. U. o.
[132] Mindkettő 133 tonnás, 3—5 géppuskával. U. o.
[133] Mindkettő 60 tonnás, 4—4 géppuskával. U. o.

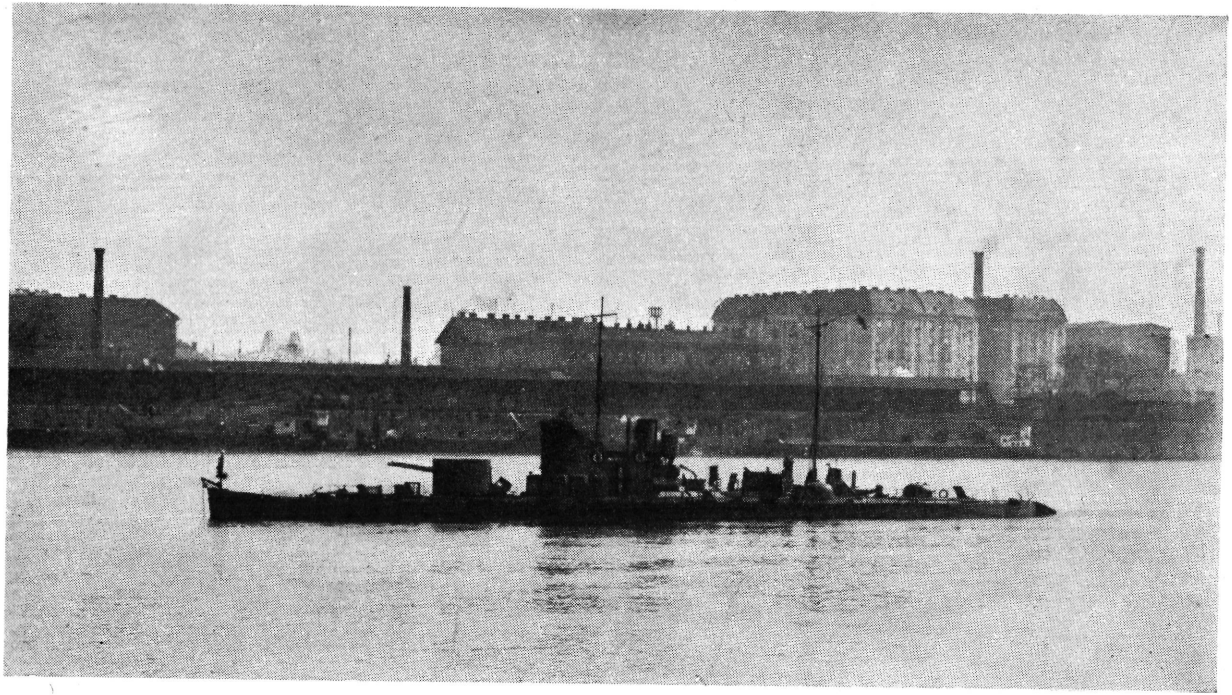

Agyúnaszád

Segédmonitorok: Proletár és a Munka.[134]

Ezenkívül különféle segédalakulatok tartoztak a dunai flottához.[135]

Az ellenséges hajóegységek működésének megakadályozására a Dunán Paksnál és Aszódnál, a Tiszán Csongrádnál aknazárat létesítettek.

A hajóraj főfeladata volt a dunai hajózás biztosítása és a hadsereg Dunára támaszkodó szárnyának támogatása.

Az északi hadjárat megindulásakor az 1. dandár támogatására kikülönítették a Szamos monitort egy őrnaszáddal. A Szamos önfeláldozó harca, hatásos tüze nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az 1. dandár balszárnya oly nagy eredményeket ért el.

Az V. hadtestnek a Kis-Alföldön tervezett támadásának támogatására az egész hajórajt Esztergomba rendelték. A flottilla zöme tétlen maradt, csak a Szamos tűnik ki merészségével, egészen Komáromig előretört és pontos tüzével több ellenséges üteget hallgattatott el, miközben maga is sérüléseket szenvedett. Rövidesen azonban ismét visszatért az arcvonalba.

Az ellenforradalmár tisztek befolyása alá került flotta több harci egysége június 24-én fellázadt és lőtte a fővárost. A lázadók a Maros, Lajta monitorok, Pozsony, Komárom ágyúnaszádok, a Fogas és a Csuka őrnaszádok voltak. Az ellenforradalom nem sikerült, Budapest proletáriátusa leverte a Ludovikások puccskísérletét, erre az ellenforradalmi hajóegységek dél felé menekültek.

Közben a lázadók Dunapentelénél (mai Sztálinváros) az ott őrszolgálatot teljesítő Munka segédmonitort is csatlakozásra kényszerítették. A Munka legénysége azonban nem akart hazaárulóvá válni, Paksnál visszafordulásra kényszerítette tisztjeit. Az ellenforradalmi flotta fegyverrel akarta ezt megbosszúlni. A kifejlődő egyenlőtlen küzdelemben a védtelen (páncélzat nélküli), alig felfegyverzett gőzös (két 4.7 cm á.) hősi harcot vívott a döntő túlerőben lévő páncélos óriások ellen (összesen 2 db 10 cm tar., 6 db 8 cm á. és 2 db 7.5 cm á.).

Végül elsüllyedt, de hatalmas veszteségeket okozott az ellenségnek. Így a Komárom ágyúnaszád súlyos sérüléseket szenvedett, sőt a parancsnoka is elesett.[136]

Az ellenforradalmi flotta ezután áruló módon jugoszláv vizekre futott és megadta magát.

A Dunahajóraj nagy része az áruló tisztek befolyására fellázadt, de a Szamos és a Munka hősiessége megmutatta, hogy a flottilla forradalmi harcosai mire képesek.

[134] A segédmonitorok tulajdonképpen felfegyverzett dunai gőzösök voltak, páncélzat nélkül. Munka azelőtt Una. 227 tonnás 2 db 4.7 cm-es ágyúval és 2 géppuskával. Proletár azelőtt Sámson. 267 tonna, 2 db 4.7 cm ágyúval és 3 géppuskával, u. o.

[135] Három páncélos motorcsónak, négy aknakereső, aknaszállítóhajó, vontatóhajók, uszályok stb. u. o.

[136] HIL. VHP. iratai. Kankovszki korvett-kapitány naplója.

Hadtáp

A hadsereg ellátását a májusi átszervezéstől kezdve a főparancsnokság anyagi osztálya irányította, méghozzá elég sikeresen. Annak ellenére, hogy az ország szinte leküzdhetetlen anyaghiánnyal küzdött, a hátország dolgozóinak önfeláldozó munkája mindent, szükséges mennyiségben, a fegyveres erő rendelkezésére bocsátott. A meglévő anyagot a főparancsnokság olyan ügyesen összpontosította a kívánt helyen és időben, hogy az antanttól bőven ellátott cseh burzsoá hadsereg harcosai a Vörös Hadsereg anyagi fölényére panaszkodtak.[137] Kezdetben természetesen nem volt ilyen rózsás a helyzet. A hadsereg hadtápalakulatai nem feleltek meg a mozgó harc követelményeinek. Nem csoda, hiszen csak április 10-én rendelték el a dandárcsoportoknak a legszükségesebb hadtápintézetekkel való ellátását. Eszerint minden dandárcsoportnál egészségügyi intézetet, sütődét és országos jármű oszlopot kellett felállítani.

Kevés volt a hadianyag, ezért a Hadügyi Népbiztosság április 25-én elrendelte a magánosok, kereskedelmi vállalatok stb. birtokában lévő katonai távcsövek, kerékpárok, rádióállomások és azok alkatrészeinek, valamint az egyéb hadianyagnak a beszolgáltatását. Nemsokára rendeletet adtak ki a gépjárművek és alkatrészek igénybevételéről is.

Nagy munkát jelentett a hadianyaggyártás megszervezése is. A hadiüzemek dolgozóihoz szóló kiáltvány leszögezte: „Ma minden gyár csak a frontok számára dolgozhat! A legszükségesebb élelmiszereken kívül ma csak a hadiszergyártó üzemek számára van szén, van nyersanyag és minden egyéb, amit csak ebben a kizsákmányolók proletárgyilkos háborújában elszegényedett országban elő tudnak teremteni.

Ma a gyár is harctér, a gyárban dolgozó is katona, a proletárforradalom katonája!" A felhívás nem maradt pusztába kiáltó szó. Az üzemek, gyárak dolgozói helytálltak a munka arcvonalán is.

A májusi átszervezés után a hadseregparancsnokság rendelkezésére a következő hadtápintézetek állottak:

— a szállítás irányítására a főbb vasútállomásokon *pályaudvar parancsnokságok,*

— *hadtáp állomásparancsnokságok* a nagyobb ellátó bázisokon, így Hatvanban és Cegléden,

— *felvételező állomások, lőszer-, ruha- ,műszaki anyagraktárak, vágómarhatelepek, sütődék,*

— bőr és egyéb *anyaggyüjtő állomások,*

— *kórházak, kórházvonatok* (16 db), *betegnyugvó, — fürdő és fertőt-*

[137] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai. IX. Okmányok V. hdt.

lenítő állomások, gőzmosodák.

A hadsereg hadtápintézetek zömét az északi hadjárathoz Cegléd—Füzesabony—Hatvan—Gödöllő körzetében összpontosították.[138]

A hadtestek általában „autó-századdal", „autójavító műhellyel", „autó anyagraktárral", kórházzal,[139] élelmezési részleggel, — mely felvételező állomásra és vágómarha kirendeltségre oszlott — rendelkeztek. A hadműveletekben legaktívabban résztvevő III. hadtestnek ezenkívül egészségügyi oszlopa és „mozgó lőszertelepe" is volt.[140]

A hadosztályok hadtápszervezése nem volt teljesen egyforma. Általában a szállító szolgálatot a „hadosztály vonatparancsnokság", az egyéb szolgálati ágakat pedig a „hadosztály ellátó hivatal" irányította.

Még áprilisban minden hadosztályhoz egy szervezetszerű „autó"-századot rendszeresítettek.[141] Ennek állománya papíron aránylag igen magas volt,[142] a valóságban azonban csak töredékei voltak meg. A gépkocsikkal amúgy sem tudták megoldani a hadosztály anyagának szállítását. Pedig a hadosztályokra e téren amúgy is nagy feladat hárult, mert igásállatok hiánya miatt az egységeknek és alegységeknek alig volt vonata úgy, hogy volt olyan ezred, amit csak műút, vagy vasút mentén lehetett mozgatni, nehogy utánpótlás nélkül maradjon. Ezért már a hadosztályok, de különösen a hadtestek és a hadsereg szállítószolgálatát elsősorban a vasutakra hárították. A vasutas dolgozók önfeláldozó munkája nemcsak a már említett hatalmas méretű csapat-, hanem az anyagszállítások zavartalanságát is biztosította.

A hadosztályok hadtápja általában két vasúti szerelvényen mozgott. Az egyiken rendszerint a lőszer- és sáncszerszám-, a másikon az élelem- és sütőoszlopot szállították. Ezek a vonatok a legnagyobb hősiességgel biztosították a csapatok ellátását. Sokszor befutottak egészen a peremvonalig és ott az ellenséges tűz ellenére is ellátták a harcosokat lőszerrel, élelmiszerrel és felvették a sebesülteket.

A támadó hadműveletek végrehajtása során[143] szükségessé vált, hogy minden hadosztályhoz egészségügyi intézetet osszanak be. Ezek szervezését a hadseregparancsnokság már június 13-án kérte a Hadügyi Népbiztosságtól.[144] Felállításuk rövidesen sorra is került.

138 HIL. VHP. iratai. 530/51. 61.
139 A III. hadtest „mozgókórházzal".
140 A szervezési adatok itt és a továbbiakban a különféle hadrendek összehasonlításából származnak. HIL. VHP. iratai. 61.
141 HIL. VHP. iratai. 5711/eln. 28.
142 6 személy, 13 teher, 3 sebesültszállító és 2 műhelygépkocsi. U. o.
143 A veszteségek méreteire jellemző, az 1. hadosztály jelentése május 23-ról, amikor egész napos súlyos harcokban visszaverték a cseh-román erők együttes ellencsapását. A hadosztálynak e napon 30—40 halott, 200—250 sebesült és 300 beteg vesztesége volt. HIL. VHP. iratai. 524/17. 49.
144 HIL. VHP. iratai. 613/421.

Igen hatalmas hadtápszervezési munkát jelentett az északi hadjárat során a főcsapás irányának megváltoztatása, ugyanis az utánpótlás zömét a Hatvan—Miskolc—Kassa-i vonalról, a Vác—Párkánynána—Érsekújvár vonalra kellett áthelyezni.

A hadseregparancsnokság a hatalmas méretű csapat- és anyagszállítás megkönnyítésére Párkánynánán, Ipolyságon, Vácon, Balassagyarmaton és Csattán pályaudvarparancsnokságot, Vácott és Ipolyságon hadtáp állomásparancsnokságot állított fel.

A lőszerellátás megszervezésére a hatvani lőszertelepet Vácra helyezték át, egy részlegét pedig Ipolyságra tolták előre.

Az élelmiszerraktárakat, beteg és sebesült gyüjtőhelyeket, kórházakat Vácott és Ipolyságon állították fel, ahová egy-egy sebészcsoportot is irányítottak.[145]

Ezzel az átszervezéssel lehetővé vált az V. hadtest harcának anyagi biztosítása.

Összefoglalva megállapítható, hogy a Tanácsköztársaság harcaiban, a hatalmas anyaghiány ellenére is, a hadtápszolgálat, a szükséghez mérten, biztosítani tudta az ellátást.

A lőszer- és a nagyrészt helyszíni beszerzésre alapozott élelemellátás jónak mondható. Az egészségügyi ellátást a kórházvonatok egységes irányításával, mozgó sebészcsoportok szervezésével és a csapatok rendszeres fertőtlenítésével biztosítani tudták.

Az északi hadjárat befejezése után azonban megváltozott a helyzet. Az ellenforradalmár tisztek és szociáldemokraták befolyása mindjobban érvényesült. Előfordult olyan eset, hogy a Tiszán Csongrádnál átkelt tüzérség lőszerét Tokajra irányították, a gyalogságnak tüzérségi lőszert szállítottak és fordítva. Igy segítették elő a hadtápszolgálatban tevékenykedő árulók a Vörös Hadsereg vereségét.

*

Ebből az aránylag rövid, korántsem teljességre törekvő, tanulmányból is látható, hogy a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja gazdag tapasztalatokat nyujt minden fegyvernem tisztjeinek, érdemes tehát sokkal bővebben, részletesebben tanulmányozni.

[145] *Kerekes:* Magyarország forradalmi harcai. IX. Kézirat. 98. old.

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET LEVÉLTÁRA.

Hetés Tibor

A Hadtörténelmi Közlemények jelenlegi számában alkalom nyílik, hogy ismertessük a Hadtörténelmi Intézet Levéltárának állapotát, a levéltárban folyó munka néhány, — igen széles köröket érdeklő — részletét.

A felszabadulás előtt eléggé közismert volt a Hadtörténelmi Levéltár kiadványai közül az évenként, vagy ritkábban megjelenő „Évkönyv". A történettudomány munkásai ezekből értesültek, hogy milyen levéltári anyaggal, katonai iratokkal rendelkezik a Hadtörténelmi Levéltár. A közlésnek ez a formája ma már elavult és nem szolgálhatja az igen nagyfokú érdeklődést. Az új út még járatlan. Első lépésként némi áttekintést nyerhet a történetkutató a jelen tanulmányból, de nem várhat részletes és minden vonatkozásban konkrét útmutatót. Ha ezt az áttekintést követi a levéltári alapleltárak[1] közzététele, úgy e kettő együttvéve eléri célját.

*

Ma már ugyan nem sorolható a legújabban felállított magyarországi levéltárakhoz a Hadtörténelmi Intézet Levéltára, de most sem tartozik az évszázados multtal rendelkezők közé. Alig 36 éve alakult, hogy gyűjtője legyen a magyar történelem hadtörténelmi vonatkozású írásos emlékeinek. Nem évszázadokra visszanyúló történelmi események szolgáltattak alapot megalakulásához, hanem az első világháború.

A 400 éves Habsburg-uralom elnyomorította teljesen azt a gondolatot, hogy a hadtörténelem írásos emlékeit magyar földön összegyűjtsék. Ehhez járult az a körülmény, hogy a négyszázéves elnyomás alatt a hadügy csak akkor volt magyar hadügy, amikor nemzeti szabadságharcaink alkalmával a magyar nép legjobbjai vették kezükbe hazánk sorsának irányítását. Hadtörténelmünk korai írásos emlékei így részben az Országos Levéltárban gyűltek össze, míg más részük, a későbbi századok és az Osztrák-Magyar Monarchia idejének katonai dokumentumai

[1] Alapleltár = levéltári segédeszköz. Tartalmazza az anyagra vonatkozó legfontosabb adatokat. (Raktári hely, évkör, tárgy, az anyag nyelve, mennyisége, irattári rendszere, kutatási lehetőség.)

Bécsbe vándoroltak. A bécsi Kriegsarchiv[2] kincsesbányája lett a magyar hadtörténelem emlékeinek, a magyar hadtörténetírásnak.

1918-ban levéltárunk a Honvédelmi Minisztérium 1/a osztályaként kezdte meg működését, de ekkor még nem töltötte be egy levéltár valamennyi feladatát. A honvéd és a magyar királyi népfelkelő seregtestek harctéri iratainak másolását végezték. Az eredeti iratok Bécsbe kerültek, a másolatokat megőrizték. A polgári demokratikus forradalom győzelme után, de főként a Magyar Tanácsköztársaság idején egyre inkább előtérbe került a levéltár megszervezésének fontossága. 1918 novemberében megkezdődött a levéltár szervezetének kialakítása és az 1919 április 8-án kiadott Hadügyi Népbiztossági rendelettel[3] megkezdte működését a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. Pontosan meghatározták feladatkörét. Legfontosabb munkaterületének az iratok begyüjtését és őrzését jelölték meg. Ez a munka minden levéltár alapvető fontosságú feladata. A feldolgozó munka azonban, — érthető okokból — nem indulhatott már meg. Bekövetkezett a proletárdiktatúra bukása, amely 25 évre lehetetlenné tette, hogy a Hadtörténelmi Levéltár a megkezdett helyes úton haladjon.

Horthyék — ha nem is hamar — felismerték, hogy a Hadtörténelmi Levéltár elősegítheti reakciós, soviniszta és revizionista céljaikat. Mindezen nézetek hangoztatásának egyik legalkalmasabb eszköze az első világháború feldolgozása volt. 1944-ig e munka alkotta a levéltári, de még a hadtörténetírói munka gerincét is. Az első világháború irataink feldolgozására hatalmas energiát fordítottak. Igyekeztek megszerezni a háborúban résztvett alakulatok hadműveleti, harcászati okmányait és Bécsben tovább folytatták az iratok másolását is. Ezzel egyidőben azonban a felesleges, adminisztratív munkáknak egész tömegét végezték el és háttérbe szorult a megelőző korok levéltári anyagának feldolgozása.

A Levéltár további fejlesztésének elvi alapját az első világháborút követő békeszerződés aláírása adta meg. Ez, többek között meghatározta, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával milyen magyar vonatkozású iratok illetik meg Magyarországot.[4] A Levéltár előtt tehát az a feladat állt, hogy összegyüjtse a Hadtörténelmi Levéltár alapanyagát. Ezt inkább kevesebb, mint több sikerrel oldotta meg, de mégiscsak

[2] Kriegsarchiv = Osztrák Hadilevéltár. Az Udvari Haditanács — 1711-ben alapított levéltárából — fejlődött ki. A 18—19. század fordulóján az Udvari Haditanács levéltára azonban már nem tudott eleget tenni a megnövekedett követelményeknek. Felmerült egy különálló Hadilevéltár alapításának gondolata. 1801 március 23-án létrejött a Hadilevéltár, melyet a Főszállásmesteri Hivatalnak rendeltek alá. Feladata az iratanyag gyüjtése, rendezése és hadtörténelmi munkák kiadása volt. Több szervezésen ment keresztül. Jelenleg is működik.

[3] H. I. L. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 12. fasc. (Hünb. 638/lt.—1919. szám.)

[4] 1927-ben a baden-badeni levéltári egyezményben pontosan körülírták, hogy az utódállamok — így Magyarország is — milyen levéltári anyagra tarthatnak igényt.

gyűltek a magyar hadtörténelem dokumentumai. Felhalmozódott az első világháborúra vonatkozó katonai iratok nagy tömege, valamint az eléggé közismert General Kommando[5] levéltára. Lassan szivárogtak Bécsből a magyar történelem más korszakainak iratai is.

Igy alakulhatott ki a Levéltár tulajdonképpeni két nagy csoportja: I. Az új levéltár (1914—1918), és a II. Régi levéltár (a világháborút megelőző korszak iratai).[6] Az egyre szaporodó iratanyag a második világháborúig elérte a cca. 18—19.000 csomót. A teljes rendezettség képét azonban sohasem mutatta a levéltár.

A második világháború eléggé megrongálta és meg is csonkította levéltárunk anyagát, az ezt követő költöztetés pedig teljesen szétzilálta a még megmaradt rendet is. Ilyen körülmények között várta további sorsát egész levéltárunk.

A felszabadulást követő hosszú évek nem hoztak olyan változást a Levéltár életében, amelyek biztosították volna a szakszerű működést. Az államapparátusból, a hadsereg tényleges állományából kikerült — levéltári ismeretekkel nem rendelkező emberek — itt folytatták munkájukat. Még nem közismert az a romboló munka, amelyet az adott keretek között végeztek, de számottevő kárt okoztak az iratok — főként a második világháborús iratok — zúzdába küldésével. Végeredményben hosszú évekre visszavetették a Hadtörténelmi Levéltár fejlődését a nem megfelelően szervezett levéltári munkával.

Igy történhetett meg, hogy 1951—1952-ig a Levéltár fejlesztésének első lépése, a szétzilált anyagok alapvető rendjének megteremtése, nem folyt kellő mértékben és szakértelemmel. Részben ennek tudható be, hogy a jelenlegi állapot még mindig kívánnivalót hagy maga után, hogy sok alapvető fontosságú feladatot kell még elvégezni. A legutóbbi évek, főként szakmai tekintetben hoztak változást. Fellendült a munka és az eltelt két év eredményei biztosítják, hogy a következő két évben elérjük

[5] Generál Kommandó = Főhadparancsnokság. Mária Terézia uralkodásának kezdetén, 1740-ben szervezték meg. Territoriális katonai hatóság, Magyarország legfőbb helyi katonai parancsnokságaként működött. Elsősorban az Udvari Haditanács rendeleteit hajtotta végre, közigazgatási és gazdasági feladatai révén a Habsburg gyarmatosítás eszköze volt. Minthogy Magyarország államterülete hat közigazgatási egységre oszlott, ennek megfelelően épült fel — többszöri változással — a General Kommandó szervezete is.

[6] A Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum-nak a kizárólag levéltári ügyekkel foglalkozó része 1924-ben a következőképpen alakult:

I. csoport:

1. osztály (iratok átvétele, hadműveleti iratok rendezése, felvilágosítás).
2. osztály (hadműveleti iratok kivételével a többi világháborús anyag rendezése).
3. osztály (hadrendek kezelése, feldolgozása).
4. osztály (kitüntetési okmányok feldolgozása).

II. csoport:

1. iratcsoport: IV. hadtest irattára.
2. iratcsoport: magánosoktól érkezett 106 csomó feldolgozása.
3. iratcsoport: az előző két csoportba nem tartozó valamennyi irat feldolgozása.

a rendezettség oly fokát, amely minden irányú kutatást, az elmélyültebb levéltári tudományos munkát lehetővé teszi.

*

A Levéltár jelenleg a Hadtörténelmi Intézet keretei között működik.[7] A felszabadulás után megindult a levéltári anyagok további beszállítása; lényegében a Horthy-kor különböző parancsnokságainak és egyéb katonai jellegű iratainak összegyüjtéséről volt szó. Előljáróban azonban meg kell jegyezni, hogy sem e korszak, sem a második világháborúra vonatkozó iratok nem teljesek, sőt nagyobb részük megsemmisült.

Ma összesen mintegy 23.000 csomónyi iratot őrzünk.[8] Ezeknek túlnyomó többsége, mint az eddigi fejtegetésből is kiderül, a 19—20. század katonai jellegű iratanyagából kerül ki. Legkorábbi forrásunk 1441-ből származik, amely I. Ulászló oklevele, a közte és Erzsébet királynő közötti konfliktus rendezése ügyében.

Ahogy telnek a századok, úgy bővül a korra vonatkozó iratok, levelek, oklevelek száma. Levéltárunkban, a 15—17. századból még nincsenek szervesen összefüggő anyagok. A 18. század ezt is meghozza, de sajnos egyetlen századról sem mondhatjuk el, hogy őrizzük valamennyi, vagy megközelítően teljes katonai jellegű iratanyagát.

Levéltárunk jelenlegi összetétele, a benne található egész iratanyagot figyelembevéve, ma már nem osztható egyszerűen új és régi levéltárra. Semmitmondóvá vált ez a meghatározás és nem mutat rá, hogy lényegében miből is áll a Hadtörténelmi Intézet Levéltára. A található — levéltári anyagot létrehozó — szervek funkcióit és sajátosságait figyelembevéve, valamennyi kisebb vagy nagyobb levéltár[9] a következő 7 csoportba sorolható:

1. Katonai központi hatóságok és magasabb parancsnokságok levéltárai.
2. General Kommandó levéltára.
3. Katonai parancsnokságok (alakulatok, csapattestek) levéltárai.
4. Katonai bíróságok levéltárai.
5. Katonai intézetek, iskolák, intézmények, hatóságok levéltárai.
6. Gyüjtemények[10] és családi levéltárak.
7. Kéziratok, újságok, nyomtatványok.

[7] A Hadtörténelmi Levéltár 1945-ig az Országos Levéltár bécsikaputéri épületében volt elhelyezve, 1945-ben költözött jelenlegi helyére.

[8] Ha 23.000 csomót egymás mellé egy sorban fektetnénk le, akkor az kb. 7.5 km hosszúságban húzódnék.

[9] Levéltárnak nevezzük nemcsak az iratok megőrzésére szolgáló intézményt, hanem az egyes hivatali vagy katonai szervek működése során keletkezett és a folyó ügyvitelben már feleslegessé vált összetartozó iratokat is.

[10] Gyüjteménynek nevezzük valamely hatóság, szerv, család vagy valamely személy birtokában lévő és nem hivatali működésből keletkezett különböző vonatkozású iratokat, amelyek között szerves összefüggés nincs. A gyüjtemény vonatkozhat egy adott korra is.

Ezen csoportosításon belül időrendben következnek az egyes szervek állagai.

Elsőnek említjük a központi hatóságok levéltárai közül a Hadügy-, illetve Honvédelmi Minisztérium levéltárát. 1867-tel kezdődő iratai 4779 csomót kitevő anyagot ölelnek fel. Mivel a magyar hadügy legfelső fóruma, anyagában megtaláljuk az összes hivatalos rendeleteket, a felterjesztett jelentéseket, az egész magyar hadügy szervezetére vonatkozó adatokat. Az anyag kutatható állapotban van, évek és ügyosztályok szerint rendezett. Tulajdonképpen 4 részre tagolódik: 1867—1918 október 31, 1918 november 1—1919 március 21, 1919 március 21—1919 augusztus 3 és végül 1919 augusztus 4—1945. Mint látjuk, a magyar történelem fontos eseményei hoznak változást működésében. Ezt az anyagot ki kell egészíteni az 1919 májusában megalakult és szintén idetartozó, szegedi ellenforradalmi Minisztérium irataival.

Néhány érdekes, és esetenként az egész országot, de főleg a magyar hadtörténelem munkálóit érdeklő tárgykörét kiragadom.

A költségvetés fontos kérdés, de nem tartozik az általánosan kutatott területekhez. Országunk és nemzetgazdaságunk részére mégis értékeket, igen nagyösszegű értékeket tudunk megmenteni, ha bebizonyítjuk a meglévő anyagok alapján, hogy pl. 1945 előtti fizetési kötelezettségeinknek eleget tettünk. Nyugatra hurcolt javainkra be tudjuk bizonyítani jogigényüket, amelyet nemfizetés címén visszatartanak. Számos más példával lehetne megmutatni, mint segítheti a Levéltár országunk mindennapos érdekeit.

A történettudomány munkálói ma még ismeretlen történelmi eseményeket tárhatnak fel az 1918—1919. évek anyaga alapján. A munkásmozgalom értékes és fontos dokumentumai látnak majd napvilágot, amelyeket ma még a Hadügyminisztérium csomói rejtegetnek.

A magasabb parancsnokságok közül mindenekelőtt a Vörös Hadsereg Parancsnokság (1919) levéltárát kell említeni.[11] A mintegy 20 rendezett és iratjegyzékkel ellátott csomó a magyar hadtörténelem legszebb lapjainak eseményeit őrzi. A Magyar Tanácsköztársaság kutatójának és ismerőjének nélkülözhetetlen forrásanyaga. Ma már egyre gyakrabban jelennek meg a Tanácsköztársaság eseményeit megörökítő kisebb-nagyobb cikkek, tanulmányok, mégis az a tapasztalat, hogy nem kutatják eléggé e kor hiteles és mindennél fontosabb dokumentumait.

Nem mondható el ugyanez az első világháború magasabb parancsnokságainak levéltári anyagáról. Ez az anyag is rendezett, kutatható és a multban éppen eléggé feldolgozták. Ennek ellenére még ma is olyan kiaknázatlan értéket képvisel, amelyet kár parlagon hevertetni. A ma-

[11] A Magyar Tanácsköztársaság katonai eseményeire a Vörös Hadsereg Parancsnokság levéltárán kívül megtaláljuk még a Hadügyi Népbiztosság és számos alakulat levéltári anyagát is.

gyar katona helyzete az első világháborúban, a forradalmi mozgalom terjedése a katonák között, de a háború hadművészetének feldolgozása is a marxizmus-leninizmus alapján, ezideig még ismeretlen.

Mennyiségileg nem nagy, de értékben és a kutatók érdeklődése szempontjából jelentős helyet foglal el a Vezérkari Főnökség (1919—1944) levéltára. A mintegy 208 csomónyi anyag évek és ügyosztályok, ezen belül iktatószámok szerint rendezett. A kutatók munkájának megkönnyítésére a folyó évben elkészült a részletes tárgyismertetés. Csak ennek átlapozása is komoly forrásanyagra hívja fel a figyelmet, amely kiegészíti a Honvédelmi Minisztérium fontos levéltári forrásanyagát. A Horthy-kor diplomáciai, külpolitikai eseményeit kutató történésznek, valamint az elvi katonai kérdésekkel foglalkozó hadtörténésznek nélkülözhetetlen segítség.

Szinte különleges helyet foglal el Levéltárunkban a General Kommandó levéltára. Különleges helyet biztosít már számára az is, hogy méreteiben egyik anyagunkhoz sem hasonlítható: közel 11.000 csomó és több mint 3000 segédkönyvből áll. Fehér folt levéltárunk területén az iratoknak ezen hatalmas mennyisége.

Kétségtelen, hogy katonai hatóságok levéltáráról lévén szó, tanulmányozása is elsősorban a hadtörténetírót érdekli. Az 1740 óta lefolyt háborúk problémáinak kutatására, — természetesen magyar vonatkozásban, — hatalmas forrást biztosít. Hadfelszerelés, parancsnoklási viszonyok, toborzás, várak helyzetére, berendezésére vonatkozó adatok, stb. értékes tárházát találjuk meg a General Kommandó levéltárában. Az általános magyar történelem kutatója is értéket, két évszázad magyar történelmének fontos dokumentumait találja. A kor közállapotainak, egészségi, kereskedelmi viszonyainak tanulmányozására, a jobbágyság ellenállására az adóbehajtás során, és ezeknek karhatalommal való letörésére, számos feltáratlan adat található.[12]

Levéltárunk tagolódása alapján a harmadik csoportba tartoznak a katonai parancsnokságok levéltárai. Ismertetésük, akárcsak vázlatosan is, lehetetlen. Időben hozzávetőlegesen a századforduló és 1944 között keletkeztek. Megtaláljuk itt az első világháborúban résztvett magyar alakulatok iratainak közel 3000 csomóját. Egy év kemény és megfeszített munkájának eredményeként ma valamennyi parancsnokság anyaga kutatható. A hatalmas termet betöltő iratmennyiség megmozgatása után már rendben feküsznek a hadsereg, hadtest, hadosztály és kisebb egységek levéltárai.

Ide tartozik még a Nemesi Testőrség (1760—1850), és a Királyi Testőrség (1867—1918) rendezett levéltára.

A magyar történelem számos eseményére a bírósági levéltárak nyujtanak forrásanyagot. Kiemelkedő történelmi személyek életére és tevé-

[12] Lásd erre vonatkozóan: Levéltári Közlemények 1937. László József: Az 1740-ben felállított Főhadparancsnokság.

kenységére, különösen a forradalmi idők nagy embereire itt is megtaláljuk a szükséges iratokat.

Ezideig eléggé elhanyagolt, — érthető okokból — kevéssé kutatott és ismeretlen forrásanyagra, a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában elfekvő katonai bírósági levéltárakra hívjuk fel a figyelmet. Mintegy 26 bíróság 1646 csomóját tartjuk nyilván. Kiemelkedő helyet azonban csak a Bach- és abszolút-kori bírósági anyagok — ezek ma már rendezettek — és a Szegedi Haditörvényszék (1870—1944) levéltára foglal el.

Most folyik a Szegedi Haditörvényszék 1320 csomójának teljes rendezése. Egyes kutatások már folytak benne és ezek mutatták meg, hogy milyen értéket képvisel. A munkásmozgalom számos és jelentős dokumentuma, a szocializmus ügyéért folytatott harc bontakozik ki a ma még feltáratlan iratokból. Híven tükrözik a magyar katona helyzetét a Horthy-hadseregben az eddig feldolgozott és közzétett dokumentumok. Vérlázító önkényeskedés és az egyszerű katonák becsületének, egész emberi mivoltának sárbatiprása: ez az, amit a Szegedi Haditörvényszék szép számú iratai bizonyítanak. A rendezés során most látott napvilágot Achim András[13] meggyilkolásával kapcsolatos periratok csomója. E probléma további feldolgozását és tisztázását teszi lehetővé az előkerült anyag.

A gondos és kielégítő ütemben folyó rendezési munka 1955 májusára meghozza gyümölcsét. A rendezett anyag hozzá fog járulni az általános magyar történelem és a Horthy-korszak hadseregével kapcsolatos kérdések feldolgozásához is.

Kevésbbé értékesek, hiányosak a katonai intézetek, iskolák, intézmények, hatóságok levéltárai. Említésreméltó a Ludovika Akadémia és néhány kiképző iskola begyüjtött anyaga.

Több figyelmet érdemel a gyüjtemények és családi levéltárak csoportja. Ennek 379 csomójában találjuk mindenekelőtt a kisebb török és kuruckori gyüjteményt, Hadik András családi levéltárát. Ide tartozik az 1848—49. évi forradalom és szabadságharc anyaga is.

Török- és kuruc-kori gyüjteményünk; az összes családi levéltárak rendezett állapotban vannak.

Számos, eddig még fel nem használt és közzé nem tett érték itt rejtőzik. Kiadatlan Zrínyi-levél, Buda 1686-ban történt visszafoglalásának részletes és korabeli hadműveleti naplója a magyar történelem kiemelkedő forrása. Másfél évszázaddal későbbi keletű Vasvári Pálnak, az 1848-as forradalom és szabadságharc kiemelkedő alakjának ma még csak kéziratban meglévő Zrínyi-tanulmánya. A 16—19. század kutatója ezekben is találhat sok érdekes adatot.

[13] Achim András, a Független Szocialista Parasztpárt megalapítója. A párt földmunkásokat, szegényparasztokat, kisgazdákat egyesített. Demokratikus nemzeti követeléseket tartalmazó programmal lépett fel. A kormány a pártot és Achimot a legélesebben üldözte, a hajszában megsemmisítették képviselői mandátumát. 1911-ben politikai ellenfelei meggyilkolták.

Az 1848—49. évi forradalom és szabadságharc iratanyaga sokkal nagyobb figyelmet érdemel, mint amennyit eddig fordítottak rá, mert egész levéltárunk egyik legértékesebb része. Az anyag 86 százaléka gyüjtemény jellegű. Igen sokszor rendezték, vagy próbálták rendezni, de használható rendbe még sohasem szedték. Az eddigi „rendezettség" a kutató számára semmitmondó, levéltári szempontból pedig elfogadhatatlan volt. (A régi rendben 146 csomóból 37 „vegyes" felirat alatt szerepelt!) Jelenleg folyik az anyag teljes feldolgozása. Az iratok túlnyomó többsége a Kriegsarchivból származik, más részük vásárlás útján került levéltárunkba. A sok rendezés során általában tárgyi csoportok alakultak ki, ezen belül időrendi alapon feküdtek az iratok; a bécsi Kriegsarchiv is így rendezte őket. A jelenlegi feldolgozásnál mindezt figyelembe vettük és jövőbeni kutathatóságának alapját az anyag teljes regesztázása[14] fogja megadni. Valamennyi iratról külön karton készül, amelyet elkészülte után a legfontosabb tárgyi csoportok alapján rendszerezünk. Igy kerülnek együvé az egyes alakulatokra, az egyes kiemelkedő személyekre, különböző hadműveletekre vonatkozó iratok. Természetesen minden lehetséges tárgykör meghatározásának nem tudunk eleget tenni. Ezért készül mutató, amelyben különböző szempontok figyelembevételével széleskörű tárgyi csoportosítás szerepel. A rendszerezett kartonok vagy a mutató segítségével minden irányban lehet kutatást folytatni. Megszűnik végre az az állapot, hogy a kutatónak a teljes iratanyagot át kell néznie. Egyúttal lehetővé válik az iratok darabonkénti ellenőrzése is. E nagyigényű munkát megérdemli ez a levéltári anyag. Ha a sok irat közül csak az alábbiakat emeljük ki, nem kell tovább bizonyítanunk ezen iratok értékét.

Kiadatlan, eddig közzé nem tett Kossuth-levelek, amelyekben Kossuth kifejti taktikai nézeteit; Komárom várának körülzárásával és ostromával kapcsolatos osztrák hadműveleti iratok, stb. De nemcsak egyes, különösen érdekes és nagyértékű dokumentumokat lelhetünk, hanem az 1848—49-es szabadságharc eddig kevésbbé ismert történelmi eseményeire, problémáira is találhatunk gazdag anyagot, így a hadtápra, hadseregszervezésre, a katonai szabályzatokra, szabadcsapatok szervezésére, stb.

Nem lenne teljes a levéltári anyag ismertetésének képe, ha a kéziratok, újságok és nyomtatványok csoportjáról nem történnék említés. Itt találjuk az első világháborúra vonatkozó igen nagyszámú tanulmányt, kiadott vagy kiadatlan könyvek kéziratait.

E rövid tanulmány természetesen nem tart igényt arra, hogy a Hadtörténelmi Intézet Levéltárának minden munkaterületét és anyagát részletesen megmutassa. De szükséges volt, hogy ismeretessé váljék: milyen

[14] Regesta (latin) = lajstrom, sorjegyzék. Regesztának nevezzük az iratról készült rövid tartalmi kivonatot, amelyen feltüntetjük még a szükséges levéltári jelzeteket is.

fontos katonai szervek levéltárait őrizzük, milyen kutatási lehetőségekkel számolhat a kutató. A Levéltár jelenlegi állapotának nagy vonalakban megrajzolt képe hozzásegít ehhez. Ha össze akarjuk foglalni az eddigieket, akkor megállapíthatjuk, hogy a General Kommandot kivéve — amely a technikai adottságok hiánya miatt feldolgozatlan[15] — többi levéltári anyagunk kutatható állapotban van. Elősegítette a fejlődést és a Levéltár rendezettségében döntő változást hozott, hogy ez év folyamán az első világháborúra vonatkozó teljes anyag és a Hadügy-, illetve a Honvédelmi Minisztérium levéltárának rendezése befejeződött.

Természetesen egy levéltár értékét és használhatóságát nemcsak az anyag rendezettsége dönti el. Önmagában ez még nem biztosítja, hogy a kutató megtalálja és hozzájut a keresett forráshoz. Ehhez szükséges azon levéltári segédeszközök elkészítése, amelyek a levéltárost és a kutatót egyaránt segítik munkájában. Eddigi eredményeink között kell elkönyvelni azt, hogy a munkatársak ma már jól ismerik Levéltárunk anyagát, igen sok esetben mély és sokoldalu segítséget nyujtanak a forrásanyagban járatlan kutatónak. Belső használatra készült segédeszközeink — az anyagok pontos raktári helyét feltüntető jegyzékek — biztosítják, hogy lehetőleg gyorsan és zökkenőmentesen történjék a kutatók kiszolgálása.

A levéltári alapleltár a levéltáros segédeszköze. Amíg azonban sokoldalú és részletes ismertetések, útmutatók nem látnak napvilágot, a kutatók érdekeit is szolgálja ez a segédlet. A folyó év során befejezést nyert elkészítésük és ma minden levéltári állagunkról pontos alapleltár nyujt felvilágosítást. Kiadásuk ezideig nem történt meg, amit több tisztázatlan — a katonai levéltárak sajátosságaiból adódó probléma, a Levéltár belső felépítésének tisztázatlansága és egyéb okok hátráltattak. A jövő év feladatai közt feltétlenül helyet kell kapnia a levéltári alapleltárak — vagy legalább egy részük — nyilvánosságra hozatalának.

Az eddigi fejtegetésből az is kiderül, hogy a folyó év feladatainak homlokterében a rendezés és alapvető fontosságú segédeszközök elkészítése állott. Ha azonban a sokoldalú levéltári munka más területéről kell felvilágosítást nyujtani, akkor nem adhatunk ily biztató képet. Létszámviszonyaink mellett eredményt elérni — a Levéltár jelenlegi állapotát figyelembevéve — csak úgy lehet, ha a legdöntőbb munkákra összpontosítjuk a teljes erőt. Ennek ellenére más területeken is születtek nem jelentéktelen sikerek. Igy például számos tiszti klubban megrendezett kiállításhoz biztosítottuk a szükséges dokumentumokat. Hozzájárultunk ahhoz, ha szerényebb eszközökkel is, hogy Néphadseregünk tagjainak történelmi tudása gyarapodjék.

Népi demokráciánkban megnőtt a levéltárak jelentősége, kibővült feladatkörük. A történelmi értéken túl, a mindennapi élet szolgálatába

[15] A tervek szerint ez az anyag is 1955 nyarára kutatható lesz.

kell és lehet állítani a levéltárat. Az említett néhány példa ezt szemléltetően bizonyítja. Ebből a szempontból pedig még kiaknázatlan a Hadtörténelmi Intézet Levéltára.

A Levéltár állapotáról és munkájáról adott rövid ismertetésünk befejezéseként nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Néphadseregünk tagjaihoz szóljunk. A Levéltár nemcsak a történettudomány országosan ismert munkásainak nyujt segítséget hanem ezt kívánja nyujtani a hadsereg nevelőinek, tiszti klubok munkatársainak is. Megoldható és a hadsereg harckészültségét elősegítő kérésekkel keressenek fel bennünket és mi azokat támogatni fogjuk. A magyar történettudomány és a Levéltár dolgozói csak egyet kérnek viszonzásul: segítsenek felkutatni és levéltárunkba beszállítani a ma még ismeretlen helyeken rejtőző, régebbi korokra vonatkozó írásos hadtörténeti emlékeinket, mert a háború vihara szétszórta történelmi és nemzetgazdasági értéket jelentő irattáraink tömegét.

A Levéltár munkatársai a mult és folyó év során nagy utat tettek meg. A jövő év és az azt követő évek újabb komoly feladatok elé állítanak bennünket. A levéltári munka szebb, de egyre nehezebb útját kell követnünk; szakszerűbb és nagyobb tudást igénylő feladatokat kell végrehajtanunk. Ez csak úgy lehetséges, ha a belső munkatársak törekvését és munkáját őszintén segíti a történelem- és hadtörténetírás minden művelője.

VITA

HOZZÁSZÓLÁS BORUS JÓZSEF ÉS TÓTH GYULA TANULMÁNYAIHOZ[1]

Perjés Géza

Hozzászólás Borus József tanulmányához

Borus József tanulmányában rámutat arra, hogy a hadtörténelem problémáit saját eszközeivel nem tudja megoldani. Szüksége van a „történeti segédtudományokkal való rendszeres kapcsolatra, sőt ezek művelésére is."[2] Hozzászólásomban a hadtörténelemnek és az irodalomtörténetnek kapcsolataira szeretnék futólag rámutatni és igazolni, hogy az irodalomtörténet milyen értékes adatokkal és szempontokkal gazdagíthatja a hadtörténelmi kutatást. A hadtörténelmi kutatásnak eddig eléggé elhanyagolt, bár rendkívül fontos része a háborúkat megvívó hadseregek szellemének, erkölcsi állapotának és ideológiájának vizsgálata, valamint azoknak a lélektani folyamatoknak és állapotoknak a rögzítése, melyek a háborút szükségszerűen kísérik (pl. félelem és bátorság). Ezekre nézve adatokat elsősorban az irodalomtörténetből meríthetünk. Egy-egy vers, napló, levél sokszor többet mondanak a katonák lelkében lejátszódó folyamatokra nézve, mint a történelmi könyvek kötetei.

Különösen áll ez a magyar vitézi költészetre, melyről Eckhardt Sándor ezt írja: „Itt aztán hiába keresünk nyugati mintákat. Semmiféle országban nem volt lehetséges ez a magas etikai pátosszal telített vitézi ének."[3] A török és német ellen folytatott szabadságharcunk sajátos vitézi erkölcsöt termelt ki, melynek párját Európa egy népének a történelmében sem találhatjuk meg. Nyugat-Európának a XVI—XVIII. század folyamán kifejlődő állandó hadseregeiben a kötéllel összefogott, vagy a társadalom legzüllöttebb rétegeiből összeállt katonák semmi

[1] Borus József: *A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai.* Tóth Gyula: *Néhány megjegyzés Várkonyi Ágnes: „Vak Bottyán" című könyvéhez és „A Dunántúl felszabadítása 1075-ben" című tanulmányához.* Mindkét tanulmány a H. K. 1954. 1. számában jelent meg.

[2] Id. tanulmány: 87. o.

[3] Eckhardt Sándor: *Balassi Bálint.* Bp. 1940. 104—105. o.

közösséget sem éreztek az uralkodó osztályok érdekeiért vívott háborúkkal szemben. A Mohács és Majtény közti idők magyar katonáit pedig éppen az jellemezte, hogy a „két fene ellenség", a török és a német ellen vívott háborút saját ügyüknek tekintették. Ennek a pozitív állásfoglalásnak hű kifejezői a magyar vitézi versek.[4]

A nyugateurópai és magyar katonai erkölcs különbségeinek bemutatására két kuruckori verset és egy korabeli angol katonadalt idézek. A versek összehasonlításával kívánjuk alátámasztani Eckhardt Sándor előbb idézett kijelentését.

A 17. és 18. században Európában ismeretlen volt az általános hadkötelezettség. A hadsereg feltöltése szinte magánvállalkozási alapon ment végbe. Az ezredparancsnokok — akik ezredeiknek tulajdonosai voltak — a kiutalt összegekkel saját belátásuk szerint gazdálkodtak. Legfontosabb feladatuk az volt, hogy ezredeiket állandóan hadi létszámon tartsák. Hogy ezt hogyan érték el, milyen eszközöket használtak, azzal senki nem törődött. Természetesen ez a rendszer hatalmas visszaélésekre adott alkalmat és igen jó üzletnek bizonyult. Az önként jelentkezők toborzását ügyes, tapasztalt, minden hájjal megkent tisztek és altisztek végezték, akik fényes ígéretekkel és a zsold bizonyos részének előre való lefizetésével, vadonatúj ruházat kiosztásával csalogatták a tapasztalatlan, vagy kalandra vágyó fiatalokat a zászlók alá. A munkátlan, könnyű élet reménye, a családi és anyagi gondoktól való szabadulás sokakat levett a lábáról. A toborzótiszt minden bajra orvosságot talált a katonai szolgálatban: „Ha bármely inasnak túl szigorú mesterei vannak, vagy bármely gyereknek méltatlan szülei, ha bármely szolgának túl kevés a bére és bármely férjnek elege van feleségéből, jelentkezzék a derék Kite őrmesternél..."[5]

Az ezredeket azonban legtöbb esetben nem lehetett önként jelentkezőkkel feltölteni. Kényszerítő eszközökhöz nyúltak. A toborzótiszt kiváltotta az adósok börtönéből a bűnöst és a szerencsétlen akár akart, akár nem, kénytelen volt elmenni katonának. Szervezett katonafogás folyt, melynek során gyanútlan járókelőket és békésen foglalatoskodó polgárokat raboltak el és vittek katonának. A városi és községi tanácsok kiszolgáltatták a munkakerülőket, bűnözőket és sokszor a politikai szempontból kellemetlen személyeket is a toborzó tiszteknek. Ezenkívül egy egész réteg élt abból, hogy ezredről ezredre vándorolt, mindenütt felvette az előleget, majd megszökött és új ezrednél jelentkezett.

[4] A kérdést bővebben tárgyalom két kéziratban lévő tanulmányomban: *Adatok az álkuruc balladák vitájához* és *Balassi Bálint, a katona.*

[5] Farquhar: *The Recruiting Officer.* Vígjáték. Idézi: Trevelyan: *England under Queen Anne.* I. volum: *Blenheim.* London. 1935. 218. o.

Természetesen ezek a katonák teljesen megbízhatatlanok voltak és a harctéren minden alkalmat megragadtak a szökésre.[6]

Kitűnően érzékelteti az akkori hadseregek hangulatát ez a 18. század elejéről való angol katonadal:[7]

Here's forty shillings on the drum
For those that volunteers do come,
With shirts and clothes and present pay
When ower the hills and far away.

We then shall lead more happy lives,
By getting rid of brats and wives,
That scold on both night and day,
When ower the hills and far away.

Come on then boys, and you shall see
We every one shall Captains be,
To whore and rant as well as they,
When over the hills and far away.

The constables they search about
To find such brisk young fellows out:
Then let's be volunteers I say
Over the hills and far away,

Over the hills and over the main
To Flanders, Portugal and Spain,
Queen Anne commands and we'll obey,
Over the hills and far away.[8]

[6] A 17—18. század hadseregeiben a szökés olyan hallatlan arányú volt, hogy megakadályozására egészen különleges rendszabályokat kellett életbeléptetni, melyek nagy mértékben befolyásolták a harceljárást, táborszolgálatot stb. Így Nagy Frigyes 11 szabályt dolgozott ki a szökések megakadályozására, melyek közt volt olyan, mely megtiltotta az éjjeli menetelést, erdőségek és lakott területek közelében való elszállásolást, előírta, hogy a gyalogságot megbízható lovas alakulatokkal kell körbevenni. stb. Frederic le Grand: *Oeuvres militaires*. Tom: I. Berlin, 1856. 4. o.

[7] Közli Trevelyan: *Blenheim* 220. o.

[8] A vers körülbelüli fordítása a következő: „Itt van negyven shilling a dobon, Azok számára, akik önkéntesnek jönnek, Inggel és ruhával és készpénz fizetéssel, Túl a hegyeken és még tovább. Mi majd akkor sokkal boldogabb életet élünk. Szabadok leszünk kölyköktől és feleségtől, Aki éjjel-nappal csak házsártoskodik. Túl a hegyeken és még tovább. Gyertek tehát fiúk és látni fogjátok Mindannyian kapitányok leszünk Kurválkodunk és teli szájjal beszélünk, mint ők. Túl a hegyeken ... stb. A rendőrök, ha járnak utánad. Hogy elcsípjenek ilyen fiatal fürge fickókat. Akkor állj be önkéntesnek hallod-e. Túl a hegyeken ... stb. Túl a hegyeken és a tengeren, Flandriába, Portugáliába és Spanyolországba, Anna királynő parancsol és mi engedelmeskedünk, Túl a hegyeken ... stb.

Tehát láthatjuk, hogy a 18. század angol katonáját sem hazaszeretet, sem az ellenség gyűlölete, sem az igazságos háború tudata nem fűtötte. Az önként katonának állókat csak a kalandvágy, a könnyű élet és a szoknyavadászat reménye vonzotta.

Hasonlítsuk össze most ezt az angol katonadalt a *Ricsány német főgenerális töredelmes gyónása* és a *Csinom Palkó* című kuruckori versekkel.[9]

Ritschán császári generálist 1704-ben fogták el a kurucok a diadalmas szomolányi ütközetben. A vers írója nyilvános gyónást gyakoroltat a generálissal, aki sorjában elmondja a németségnek a magyarok ellen elkövetett bűneit. Néhány szakaszát közöljük a versnek. Rögtön a vers elején a költő elmondja a szabadságharc indító okait, és hangsúlyozza a magyar nép harcának jogosságát a nemzetpusztító német uralommal szemben:

„Nem tudom én soha, mért küldött bennünket
Az római császár, hogy magyar nemzetet
Öljük, vágjuk, ígessük, ontsuk ki víreket,
És ippen elpusztítsuk jó lakó földöket.

Pedig a magyar nép védte a németséget török és tatár ellen és ezen felül még élelemmel, itallal és ruhával is adózott:

Holott az magyar nemzet volt nékünk oltalmunk,
Török és tatár ellen volt erős paizsunk,
És kívánságunk szerint ételünk s italunk,
Aranyos és ezüstös, fínyes ruházatunk.

A német gyűlöli a magyart, megveti és utálja:

Ennek egyéb nem oka, hanem az gyűlölség,
Németekkel született sok csalárd mesterség,
Sok jámbor asszonyokon perpatrált dühösség,
Sok ártatlan szűzeken tött poklos feslettség.

Már az magyar nemzetnek igen megvetíse
És ő ruházatjoknak gonosz gyűlölsége,
Az zsidóknál is alábbvaló böcsölése,
Jó hírek és neveknek láb alá vetíse.

[9] A versek a Magyar Klasszikusok: *Magyar Költészet Bocskaytól Rákócziig.* Bp. 1953. kötetében találhatók.

Kínozza, rabolja a népet a német, törvénytelenül hoz be idegen hivatalnokokat és nincs tekintettel az ország törvényeire; folyik a gyarmati kizsákmányolás:

Sok bagácsiáinknak[10] fel s alá járása,
Rétek és vetíseknek lekaszáltatása,
Az szegény jobbágyságnak verése taglása,
Lovok mellett kötözve urok hurcolása.

Országnak törvénye ellen tisztek behozása,
Német gavalléroknak tisztek eladása,
Sok szabad városoknak jussok elrontása,
Úgymint Jászság és Kúnság dühös rongálása.

Minden kereskedések erős megtiltása,
Vámok és harmincadok németnek adása,
Az pozsonyi pízverő háznak elrontása,
Lehetetlen dolgoknak kívánása.

Igy sorolja fel a vers a németek bűneit, majd amikor az állati kegyetlenségek leírásához ér, kirobban a gyűlölet a sorokból. Jól esik a bosszú:

Itten visszaadtuk Tokajnak[11] veszísit,
Duplán megfüzettük vérek kiontásit,
Sok ártatlan csecsszopók fegyverre vetísit,
Sok özvegyek és árvák ártatlan ölísit.

Ezek víre ontása, mint az Ábel víre
Felhatott és kiáltván az magos egekre.
Állj bosszút nagy Úristen értünk, nézz igyünkre,
Ki vagy az ártatlanok hatalmas őrzője!

Ráchellel míltán sok anyák sírhattak,
Midőn gyermekeket, mint labdát úgy hányták,
Éles fegyverekkel kétfelé csapdozták
És az nagy vér árjából sok helyen kapdosták.

[10] Tábori szekereinknek.
[11] Ritschán katonái követték el 1697-ben a hegyaljai felkelőkön állati kegyetlenségeiket, ezért mondja a költő, hogy a szomolányi győzelem megtorlás Tokaj pusztulásáért.

Most, hogy megverték, nem átall Szűz Máriához, Magyarország védasszonyához fordulni a német. Sír, könyörög, rimánkodik:

Aubé, aubé! tu majgott, herr Jézus Mária![12]
Ki vagy az Magyarországnak édes patronája,
Nagy asszonyság, ne hagyj el, bűnösök oltalma!
Nem leszünk már ezután országod rontója!

Szembeállítva az angol katonadallal milyen páratlan politikai öntudat, a háború céljának világos felismerése és elfogadása, milyen mérhetetlen gyűlölet és bosszúvágy tölti el ezeket a sorokat! Az angol katona — de Nyugat-Európa minden katonája — ismeretlen célokért, idegen érdekekért indul a harcba ebben a korban, a magyar vitéz világosan látja, hogy hazája, népe, otthona és családja megvédéséről van szó! Ez a döntő különbség a magyar és a nyugati hadseregek szelleme között és teszi a magyar hadtörténelemnek Mohács és Majtény közti szakaszát különlegessé és alapjában eltérővé a Nyugat hadtörténelmétől!

A Rákóczi-szabadságharc első szakaszából származó népies eredetű táncdal, a *Csinom Palkó* a kuruc öntudatnak, büszkeségnek nagyszerű dokumentuma. Híven érzékelteti a szabadságharc kezdeti idejének optimizmusát, magabízását, fölényérzetét. Nem foglalkozik olyan részletesen a németség bűneivel, a szabadságharc indító okaival és jogos voltával, mint a *Ricsány generális*, de itt is kicsap a németgyülölet a sorokból. A kurucok nem a zsákmányért harcolnak, hanem azért, mert gyűlölik a németet:

Ugyan mit is vitézkedünk
Jó kuruc vitézek,
Mert ezeknek drágább kincsét
Én soha sem lelek.

De gyűlölöm, mert nyomorú
Mégis kevélységre,
Ládd, majd feldől, mégis indul
Magyarok vesztíre.

Kicsírázott eb-agyara
Az magyar cipóra
De megvásik foga bele,
Lészen még oly óra!

[12] Oh, weh, oh, weh, du mein Gott Herr Jesus, Mária (Ó jaj, Uram, Jézus, Mária.)

A vers legérdekesebb része az, mely gúnyolja, ócsárolja a németeket, mert ütöttek-kopottak, rongyosak:

Darulábú, szarkaorrú
Nyomorult nemzetség
Fut előttünk, retteg tőlünk,
Nyomorult nemzetség!

Görbe hátú, mert lenyomta
Füstös moskotéra,[13]
Elfárasztott, elbágyasztott
Dióverő pózna.

Tüzes madzag,[14] apró csollong,[15]
Lombos az gatyája,[16]
Tátva-nyitva mindeneknek
Nagy éhenholt szája.

Toldott-foldott, tetves-reves
Minden portékája,
Kalapjának nedvessége,
Lefügg kalimája.

Renddel állván, nagy sokaknak
Meggyőzik az társát,
Ebről ebre hagyják
Békasütő nyársát.[17]

Elig nyílik fel a szája
Berdó kiáltásra,[18]
Korog-morog öres hasa,
Siet jóllakásra.

Rendeletlen öltözeti,
Csúfos pántlikája,
Nem érne egy abadolmánt[19]
Minden portékája.

[13] muskéta.
[14] puskakanóc.
[15] sallang, szalag.
[16] gatyája.
[17] A versszak értelme homályos. Valószínűleg azt akarja kifejezni, hogy a zárt sorokban felállt császári katonaságnak a rendjét megbontották, akkor azok, akiket nem ért közvetlenül támadás, gyáván elfutottak, cserben hagyták társaikat és elhajigálták fegyvereiket.
[18] Halt! Wer da? (Állj! Ki vagy?) eltorzított alakja.
[19] Festetlen, durva, szőrös szövet.

Lapos guta megütötte
Bornyúbőr iszákját,[20]
Kebelében legelteti
Sok ezer marháját.

Mely marhának tetű neve,
Tartsa ő magának!
Nyúzza rendre, jó lesz bőre
Bornyúbőr iszáknak.

A *Csinom Palkó* ezen strófái két szempontból is érdekesek. Egyrészt figyelmeztetnek arra, hogy a hadsereg ruházata, felszerelése általában külső csínja mennyire lényeges az általános morál szempontjából. A jó ruha emeli a hadsereg önbizalmát, önérzetét, míg a rossz ruházat az ellenség öntudatát növeli.

Másik oldalról a vers a császári hadsereg anyagi ellátására vonatkozóan is értékes adatokat szolgáltat. Az osztrák ármádia anyagi ellátása az udvar pénzzavarai, a tisztviselői kar hanyagsága és korruptsága miatt igen siralmas volt.[21] A magyar hadtörténetírás ezt a tényt nem igen szokta figyelembe venni, sőt a császári hadsereg állapotairól sokkal kedvezőbb képet igyekszik adni, mint amilyen az valójában volt.[22] Mindenesetre a *Csinom Palkó* csak azt mondja el versben, amit a hivatalos osztrák történetírás is megállapít. A leírás tárgyszerűsége és az a mód, ahogyan szinte leltárszerű pontossággal sorolja fel az egyes felszerelési cikkeket, igen meggyőző. Még akkor is, ha nem tudnánk az osztrák művekből, hogy valójában siralmas volt a hadsereg ellátása, elgondolkoztató lenne. Igy azonban teljesen hiteles hadtörténelmi dokumentumnak kell elfogadnunk.

A vitézi költészet hadtörténelmi forrásértékére nézve még egy példát hozunk fel. Az 1704-ben lezajlott, szerencsétlen végű koroncói csata körülményeinek rekonstrukciójánál tisztázatlan maradt az a kérdés, hogy a kuruc hadakat meglepetésszerűen érte-e a császáriak támadása, vagy nem? Forgách jelentése szerint a magyar hadak már fel voltak fejlődve és készen várták az ellenség támadását. Andrássy szerint a támadás meglepetésszerű volt. A kérdést Markó sem tudja eldönteni kitűnő tanulmányában és ezt írja: „Az ő megvilágításában (t. i. Andrássyé-

[20] Nyeregbeli általvető, bőrtarisznya.

[21] Erre vonatkozóan néhány adatot közlök *Esztergom ostromai* c. tanulmányomban. H. K. 1954. 2. szám.

[22] L. Thaly: *II. Rákóczi Ferenc hadserege* H. K. 1888. és Markó Árpád: *II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér*. Bp. 1934. c. tanulmányát, illetve könyvét. Bár mindkét szerző relatíve állítja azt, hogy a császári hadsereg jó volt, így Thaly szerint „... sohasem volt harcedzettebb ..." és Markó szerint „... Európa hadseregei között ... legelsők közé tartozott" (38. és 54. o.), azonban a kijelentésekből nyilvánvaló az az alapjában véve jó szándék, hogy egy erősnek mondott császári hadsereggel szemben jobban ki lehessen emelni a kuruc hadak teljesítményeit.

ban) tehát úgy tűnik fel az egész találkozás, mintha Heister meglepetésszerűen csapott volna le Forgách táborára. Hogy kettőjük közül (t. i. Forgách és Andrássy közül) melyiknek volt igaza, nem sikerült megállapítanom."[23] Szerintünk perdöntő bizonyítékkal szolgál a *Siralmas ének az szömörei*[24] *harcrúl* c. kuruckori vers. Az idevonatkozó strófa ezt mondja:

Hajszternak tábora hogy felénk indula,
Hírünkké nem lévén, készületlen kapa.
Ki vigada,
Készen sok ágyúja,
Rendölt seregével megnyomata.

Tehát a versből kétségtelenül kiderül, hogy a kuruc sereg nem tudott az ellenség közeledéséről. „Hírünkké nem lévén, készületlen kapa", ez bizony mai katonai nyelven kifejezve azt jelenti, hogy nem volt felderítés a kurucoknál és váratlanul, nem csatarendben érte őket a támadás. Viszont a császári sereg tüzérségét is felvonultatva, teljes csatarendben támadta meg a kurucokat. A vers névtelen költőjének leírása — akár ott volt személyesen a csatában, akár csak hallomásból értesült az eseményekről — hihetőnek látszik és egyezik Andrássy jelentésével is, akinek nem állt érdekében, mint Forgáchnak — lévén ő a parancsnok —, hogy másként állítsa be az eseményeket, mint ahogyan azok valójában végbementek.

Ez csak néhány kiragadott példa a hadtörténelem és irodalomtörténet szoros kapcsolatára nézve. Szinte se szeri, se száma azoknak a hadtörténelmi kérdéseknek, melyekhez az irodalomtörténet értékes adatokkal járulhat hozzá. Mindez arra figyelmeztet, hogy ennek a két tudományágnak sokkal szorosabb kapcsolatát kell megteremteni a jövőben. A hadtörténelem és irodalomtörténet közti szoros kapcsolatok megteremtésére történtek ugyan már lépések, azonban éppen nem hadtörténész, hanem irodalomtörénész részről. Itt Klaniczay Tibor nagyjelentőségű Zrínyi kutatásaira gondolunk.

A hadtörténész a következő kérdésekre óhajt választ kapni: 1. Ha igaz az, hogy a magyar portyázó hadviselés új színnel gazdagította az általános hadtörténelmi fejlődést, — mennyiben képezte alapját ennek a sajátos magyar vitézi ethos és hogyan tükröződik ez vitézi költészetünkben? A következő két kérdés Eckhardt Sándor előbb idézett kijelentéséhez kapcsolódik: 2. Tudni akarja a hadtörténész, hogy a nyugati népek irodalma mutat-e fel valami hasonlót a magyar vitézi költészettel? Még rövid időközökben sem jelentkezik a magyarhoz hasonló vitézi pathos katonadalokban, versekben stb.? Például az angol irodalomban

[23] Markó Árpád: *A koronczói csata.* A Magyar Katonai Szemle különlenyomata. Bp. 1932. 13—14. o.
[24] A koronczói csatát így is nevezték.

hogyan tükröződik Cromwell forradalmi harca? 3. Tekintettel arra, hogy az orosz nép és Délkelet-Európa népei ugyanúgy harcoltak a török ellen, mint mi — legalább is addig, amíg erre lehetőségük volt — vannak-e ennek nyomai ezen népek irodalmában?

Elsőrendű kötelessége a magyar hadtörténetírásnak, hogy igénybevéve az irodalomtörténet segítségét, feldolgozza a magyar vitézi költészet katonai szakmai, taktikai, stratégiai és egyéb tanulságait. Vitézi verseinket harchoz értő, kardot forgató katona-költők írták, akik verseikkel nemcsak lelkesíteni akartak, hanem tanítani is. Ezt például Tinódi tudatosan vallotta és életművével igazolta. Vitézi verseink, éppen tanító szándékuknál fogva félig-meddig a katonai szakirodalomhoz tartoznak. Ezt a tényt annak, aki egyszer a magyar katonai szabályzatok történetének megírására vállalkozik, nem szabad figyelmen kívül hagynia.[25]

Hozzászólás Tóth Gyula tanulmányához

Tóth Gyula tanulmányában ezt írja: „A seregcsoport a kuruc hadvezetésben ismeretlen és a modern terminológiában is: néhány hadsereg együttesen."[26] Igen üdvös lenne, ha ez az igen helyes megállapítás indításul szolgálna ahhoz, hogy rendet teremtsünk hadtörténelmi terminológiánkban. Hogy csak a szervezési egységek, főleg a hadműveleti egységek kérdésénél maradjunk, véget kell már egyszer vetni annak a szakszerűtlenségnek és pongyolaságnak, hogy hadosztályokról és hadtestekről beszéljünk a francia forradalom előtti időkben. A tévedés körülbelül olyan, mintha valaki a gazdaságtörténetben a XII. században manufakturáról beszél, vagy pedig munkairányító szolgálatról (diszpécser rendszerről) a XIX. század gyárüzemeiben. A hadosztály és hadtest szervezés a francia forradalom vívmánya. Szükségessé tette ezeknek a hadműveleti egységeknek létrehozását a hadsereg megnövekedett létszáma, az anyagi ellátás nehézségei és a francia forradalmi és napoleoni stratégia. A hadosztály és hadtest megjelenése óta beszélnek külön stratégiáról és taktikáról. Ezt a két kifejezést külön nem is ismerték azelőtt, illetve csak taktika volt, mely két részből állt, az általános taktikából (tactique general) és a nagy taktikából (grande tactique).[27]

Különösen a kuruckorra vonatkozó hadtörténelmi irodalom van tele ezekkel a tévedésekkel. Igy például Thaly, az 1705. őszén felállított reguláris ezredeket „reguláris hadosztálynak" nevezi.[28] Az eredeti okmányok-

[25] Ezért kell örömmel üdvözölnünk Rohonyi Gábor ama kijelentését, hogy „A katonai szabályzatok feldolgozása további kutatások eredményeként születhetik meg, kiindulva az adott korszak gazdasági, társadalmi . . . problémáiból", amibe nyilvánvalóan beleértette az irodalomtörténeti problémákat is. *A magyar hadtörténelem haladó katonai szabályzataiból.* H. K. 1954. 1. szám. 233. o. jegyzet.

[26] Id. tanulmány 273. o.

[27] *Dictionaire Militaire.* Dresde, 1751.

[28] *Tényleges létszámok.* H. K. 1891. évf.

ban Rákóczi ezeket a hadakat „reguláris corpus"-nak nevezi, Bercsényi pedig „reguláris had"-nak.[29] Rákóczi Emlékirataiban olyan gyakran szereplő „corps d'armée" fordítása nem hadtest, hanem pontosan a „hadsereg egy része". Fontos ezt hangsúlyoznunk, mert a kuruckorban sokszor szereplő „corpus" csak ideiglenes feladat elvégzésére összeállított csoport volt, márpedig a hadtest állandó hadműveleti, kiegészítési és ellátási egység.

[29] OSzK. *Thaly Kálmán kuruckori okmánygyüjteménye.* Fol. Hung. 1389. V. 154., illetve 101. l.

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

KOVÁCS ENDRE:

BEM JÓZSEF

Budapest, 1954. 751 oldal.

Kitűnő életrajzi monográfiát írni a legnehezebb feladatok egyike. A szerzőnek nemcsak az a dolga, hogy egyszerűen bemutassa hősének életútját, hanem azzal is meg kell birkóznia, hogy ez az életút egy adott ország vagy társadalom egy bizonyos történeti időszakának, a fejlődés egy darabkájának hiteles rajza legyen. Meg kell mutatnia azt, hogy mi az a történeti szükségszerűség, amely megszüli azokat a személyeket, köztük a monográfia hősét is, akiknek vállaira az új feladatok megoldása hárul és részletesen kell elemeznie, hogy e személyek a közös nagy ügy végrehajtásához mivel és mennyiben járulnak hozzá. Nem könnyű ez a munka főleg akkor, ha a monográfia főszereplője nem egyetlen nemzet életének és harcainak részese, hanem egymás után több, különböző történelmi körülmények közt élő és fejlődő országok történetében játszik szerepet. Ilyen a lengyelek és a magyarok Bem apója is. Éppen ezért külön dícséret illeti meg Kovács Endrét, aki vállalta Bem alakjának életrekeltését és kitartó munkája eredményeként napvilágot láthatott ez a több mint 700 oldalnyi monográfia, amelyet a Történettudományi Intézet és a Hadtörténelmi Intézet közös, izléses kiadásban jelentetett meg 1954 könyvhetére.

A szerző — lengyel levéltári anyag és feldolgozások alapján — mindenekelőtt Bem származási körülményeit tisztázza, majd megmutatja, hogy a nemességet nyert és birtokot szerzett ügyvéd fiában a világban zajló események hangjaira (napoleoni háborúk, stb.) hogyan lobban fel az érdeklődés a katonai pálya és megtiport nemzete iránt, hogyan erősíti az egyik a másikat, a varsói tüzériskola fiatal növendékében hogyan nő a kezdetben spontán érdeklődés mindjobban egy bizonyos cél felé törő acélos akarattá, amely először éjszakákba nyúló szenvedélyes tanulásban, majd Napoleon oldalán az oroszellenes háborúban való derekas helytállásban kezd megmutatkozni. Közben — nem terjengősen és talán éppen ezért plasztikusan — felvillantja előttünk annak a Lengyelországnak a képét, amely három európai hatalom — az orosz, porosz és az osztrák — szolgaságában vergődik és amely a legszebb célért, saját függetlenségéért

küzd, ugyanakkor ennek megteremtése reményében rossz tétre teszi fel harci erejét: az immár reakcióssá vált Napoleon rendelkezésére bízza magát és belecsöppen annak oroszországi kalandorháborújába. Kovács Endre ezen a ponton csak helyeselhető módon jár el: nem mentegeti sem a lengyeleket, sem Bemet, de nem is vádolja őket kelleténél jobban. Szilárdan a marxizmus alapján állva megállapítja a háború igazságtalan jellegét, de a kor lengyeljeitől nem kéri számon azt, amit mi csak utólag, megfelelő távlatból és az egyetlen tudományos történetelmélet birtokában tudunk hiánytalanul kielemezni. Ezekről a lapokról a lengyel nép történelme egyik tragédiájának levegője árad felénk: olyan népé, amely ekkor a megfelelő nemzetközi támasz hiányában a várt felszabadulás helyett csak egyik vagy másik hatalmi csoport játékszerének dicstelen szerepét nyerhette el.

Igaz, hogy Napoleon bukása után, 1815-ben a győztesek akarata Lengyelország középső darabkájából Kongresszusi Királyság néven létrehozott egy új alakulatot, de az Oroszországgal való perszonáluniós viszony ennek sorsát is a cár kezébe tette le, és ami ezzel egyértelmű, a cári zsarnokság igáját hozta erre a területre is. Sem Napoleon, sem az új rendezés nem hárította el a lengyel nép nemzetté fejlődésének útját szegő akadályokat, és a nemzeti függetlenség álom maradt éppúgy, mint ahogy a társadalmi reform is tovább váratott magára. A cár fivérének, Konstantin nagyhercegnek vezetése alatt mégis kezdték újjászervezni a lengyel hadsereget, amely egyik oldalról a cári önkényt kiszolgáló lengyel arisztokrácia duhajkodó és tivornyázó aranyifjainak gyüjtőhelyévé vált, másik oldalról viszont az új helyzettel elégedetlen hazafiaknak is alkalmat teremtett egymás megismerésére és bizonyos fokig megkönnyítette a nemzetükhöz hű tisztek munkáját, akik, kitartva a független Lengyelország gondolata mellett, a hatóságilag engedélyezett Nemzeti Szabadkőművesség és más társaságok cégére alatt az újabb szervezkedés szálait kezdték szövögetni.

Visszatért a sereghez Bem is, aki Napoleon veresége után egyidőre apja falusi birtokára költözött. Hamarosan másodosztályú kapitánnyá léptették elő, röviddel később pedig már a varsói tüzérségi iskola előadója lesz. Szakképzettségére felfigyelő parancsnoka a Congreve-hadiröppentyűk tökéletesítésével bízta meg. Kutatásainak eredményét, amelyet ő maga egy külön tanulmányban összegezett, a rakétavetők alakulatának felállításával hasznosítják. Közben Lukasinski őrnagy, az orosz forradalmi demokratákkal kapcsolatot tartó lengyel nemzeti ellenállás vezetője, Bemet is beavatja a földalatti szervezkedésbe és mikor ezt a cári hatóságok 1822-ben felgöngyölítik, a hadosztálybíróság Bemet lefokozza. Egy évre ítélik, az ítéletet azonban a fegyelmi büntetés egy fajtájává, az állandó rendőri felügyelettel egybekötött áthelyezéssé, úgynevezett *reformmá* változtatják át. Bem, aki pár évvel előbb egy más jellegű ügyből kifolyólag egyszer már otthagyta a Kongresszusi Királyság hadseregét, meg-

alázva a katonaságnál tapasztalt autokrata szellemtől és megundorodva a cári önkénytől, 1826-ban ismét búcsút mond az egyenruhának és intézői állást vállal az egyik lengyel földbirtokos uradalmában. Itt az elmaradt földművelést előrelendítő gőzgépek és azok bevezetése foglalkoztatja, erre vonatkozó tapasztalatait és kutatásait egy népszerűsítő munkában bíztatás céljából a nyilvánosság elé is tárja. Az egyik lengyel herceg kérésére elvállalja egy épületnek könyvtárrá való átalakítását is. E munka során, melynek eredményeképpen jött létre a későbbi Ossolineum, s ahol Bem mint kiváló építész és tervező tett képességeiről tanuságot, éri őt az 1830-i lengyel nemzeti felkelés riadója, amely most már harmadszor hívja őt katonái közé.

Kovács Endre ezeket az eseményeket hol több, hol kevesebb részletességgel mindig úgy tudja ismertetni, hogy a munkából minden nehézség és erőltetettség nélkül formálódik előttünk Bem sokrétű alakja. A sorokból önként kibomló ábrázolás, a megfelelő arányokat és méreteket betartva, egyképpen megmutatja egy pályája első szakaszában levő fiatalember személyes tulajdonságait és azokat a környező viszonyokat, amelyek az egyéni jellemvonásokat ilyen vagy olyan irányban befolyásolják, sőt nem egyszer módosítják. Munkájának hősét nem szakítja el a társadalom struktúrájától és abban elfoglalt helyétől, de attól is óvakodik, hogy Bemet az osztályviszonyok személytelen és élettelen játékszerévé süllyessze le. Ezzel sikerül elkerülnie történetírásunk két gyakran elkövetett hibáját: a történeti személy idealizáló túlbecsülését is, meg a személyes jellemvonásoknak, azok hatásának teljes tagadását is. Az a Bem, akit a könyv első fejezetében megismerünk, valóban élő és az olvasóhoz éppen ezért közelálló ember: tiszteletreméltó, nemes tulajdonságok keverednek benne olyan vonásokkal, amelyekkel nem tudunk egyetérteni. A lobbanékony, magát könnyen elragadó, hevesvérű, apjával összetűző fiatalember az a tudásra szomjas tüzértiszt is egyúttal, aki páratlan energiával hosszú éjszakákat tud eltölteni kísérletei mellett. Az a tüzértiszt, aki meggondolatlanságból egy sor becsületbeli ügybe keveredik és aki maga sem marad teljesen érintetlen a léha társak életformájától, azonos azzal a Bemmel, aki akár mint tiszt, akár mint intéző, az újnak és vele együtt a jobbnak fáradhatatlan harcosa. Az a Bem, akit hallgatói rajongva szeretnek és aki reformbüntetése alatt az írástudatlan katonákat tanítgatja betűvetésre, egyúttal lelkes tisztelője a lengyel nép egyik legnagyobb elnyomójának: a nemzetfenntartónak tekintett arisztokráciának.

Ezután következik a lengyel felkelés körülményeinek és lefolyásának részletes rajza. Lengyel irodalom alapján meggyőző fejtegetéseket kapunk a háború menetéről, kifogástalan az egyes hadmozdulatok és csaták körültekintő elemzése is. A felkelés idején Bem új vonásokkal gazdagodva mutatkozik be: itt kapunk először igazi ízelítőt a *harcoló* Bemről, továbbá a *támadó* háború alapján álló katonatisztről, aki a közkatonák

hangulatának kifejezőjeként Iganienél kezdeményezésre ösztönzi a zseniális, de tartózkodó hadvezért: Prądzynskit és aki ágyúinak tűzfüggönyével félig már biztosítja a rohamra induló egységek győzelmét. Személyes bátorságáról az iganieni ütközet és a további események egyaránt lelkesítő vallomást tesznek. Különös élességgel mutatkozik meg ez Ostrolenkánál, ahol a lengyel fővezér hibájából a lengyelek az egyesült cári seregekkel találják szemben magukat és többórás szörnyű harc után elhull a felkelők színe-virága. Bem a visszavonulásnál sem veszti el fejét; az engedelmességet megtartva, de közben a fővezért ösztönözve vállalkozik arra, hogy körülfogva az ellenségtől, 10 ágyújával megállítsa az üldözésre induló cári hadakat és ezzel időt szerezve, megmentse a lengyel sereget a teljes széthullástól.

Attól a perctől kezdve, hogy Prądzynskit csatára bírta, mindig azok sorába áll, akik a támadó harc gondolatát szegezik szembe Skrzynecki fővezér halogató hadvezetésével. Igy jár el akkor is, mikor a Varsó ellen felvonuló cári seregek láttán a haditanácsban nyíltan ütötte fel fejét az egyezkedés szelleme. Igazi, katonai talentummal rendelkező hadvezér mindig a legmesszebbmenően igyekszik beleélni magát az ellenség gondolatvilágába. Hogy Bem is ezt próbálta megvalósítani, azt Kovács Endre az események sodrában több helyen teljesen meggyőzően tudja bemutatni.

Varsónál a részben tehetetlen, részben kiegyezésre törő vezetés alig menthető mulasztásokat követ el, többek közt az egyik 20.000 főnyi hadtestet indokolatlanul máshova iranyítja akkor, mikor a cáriak a főváros ellen vonulnak és éppen ezzel csábítja őket Varsó ostromára. Bem, mint a tüzérség főparancsnoka, az adott viszonyok közt minden preventív rendszabályt megvalósít. Ő is visszautasítja a külső, harmadik erődvonal lerombolását célzó javaslatot, de a többiekkel együtt ő is délről várja az orosz támadást, még akkor is, mikor a cáriak már nyugatról a védelem fő pontjára, Wolára zúdultak. Ezt a támadást azonban csupán demonstrációnak tekintette, későn jött elő a tüzérséggel és így sajnálatosan ő is részese volt annak, hogy a wolai összecsapás az oroszoknak hozott győzelmet. Azután már hiába segítette a leghősibb erőfeszítéssel előkészíteni a lengyel ellentámadást: a tüzérség beavatkozásának késése demoralizáló hatást váltott ki a hadseregben, az ellentámadás sikertelensége pedig még nyíltabb fellépésre ösztökélte az árulókat és a kiegyezést keresőket. Varsó katonai diktátora, Krukowieczki a reményét vesztő Prądzynski útján a szejm tudta nélkül tárgyalásba ereszkedett a cáriakkal, sőt Prądzynski még arra is vállalkozott, hogy a szejm előtt a ténylegesnél súlyosabb képet fessen a katonai helyzetről és ezzel a politikai vezetést is a kapituláció útjára terelje. Mások mellett ezt a kísérletet Bem is segítette kudarcba fullasztani: előre figyelmeztette az egyik képviselőt, hogy ne higyjenek Prądzynski pesszimista beszámolójának. Míg a szejm a kétféle álláspont fölött vitázott, újonnan harcba dobott erőkkel indult

meg a második orosz támadás és ennek eredményeként Varsó második védővonala is összeomlott. A városban pánikhangulat keletkezett, a hadvezetés pedig Varsó kiürítését határozta el. Bem minden követ megmozgatott, hogy megelőzze az ilynemű parancsot, már előzőleg lezáratta a gyáván megfutók elől a Visztula hídját, most pedig érvelt, magyarázott, de hiába: a parancsnak neki is engedelmeskednie kellett.

Az események ilyen szerencsétlen alakulása miatt a felelősség tetemes részében Bemnek is osztoznia kell. Nem azért, mert az ostrom előtt a külső védelmi vonal megtartása mellett emelt szót, hanem elsősorban azért, mert nem vette komolyan a cáriak támadását Wola ellen és ennek következtében tüzérsége épp akkor nem volt a helyén, mikor ezt a szükség legjobban igényelte volna. Ez a körülmény fontos szerepet játszott abban, hogy a wolai csata Paskievics javára dőlt el, ez a győzelem pedig az orosz előretörés nyitányának tekinthető. A mulasztás annál fájóbb volt Bem szempontjából, mert a tüzérség részéről éppen ő kardoskodott, sőt majdnem kezességet vállalt a legkülső védelmi vonal biztosításáért.

Persze ugyanakkor a történelem meghamisítása lenne, ha a sikertelenség akár csak *egyik* legfőbb okának is Bemet tekintenénk. A kimenetel, amint ezt Kovács hitelt érdemlően megállapítja, mélyebb forrásokból táplálkozott: a felkelés konzervatív jellegéből és aminek ez következménye volt: a lengyel társadalom viszonyaiból, a felkelés nem éppen legkedvezőbb feltételeiből, a hadvezetés tehetetlen és kapituláns magatartásából, a politikai hatalom következetlenségéből, a néppel való összefogás lazaságából, stb. Kovács ugyanakkor Marx és Engels példáját követve nem szépíti Bem mulasztásait sem, mikor Bem személyét és magatartását *külön* veszi bonckés alá.

A Varsóból Modlinba vonuló lengyel sereg tisztikara haditanácsot tart. Itt már teljesen nyílttá lesz a megalkuvók és a háborút folytatni kívánó szembenállása. Előbbiek Rybińskit, a becsületes és bátor, de ugyanakkor a hadvezetés irányítására alkalmatlan tábornokot választják meg szavazattöbbséggel Bem ellenében, aki a további harc híveinek jelöltje volt. Rybiński erélytelensége folytán a reakció erői újabb előretörést tehettek: a baloldal tagjait elűzték a hadseregből és a kapituláns tábornokok fegyverlerakási tervét, amely ellenkezett a tisztikar egy részének és a közkatonáknak a hangulatával, sikerült ugyan meggátolni azzal, hogy Bem és Umyński az országgyűlésen keményen felléptek a harc folytatása mellett, de az árulás szellemének elharapózása — amely többek közt a fővezérségre emelt Umyński ellen folytatott intrikákban is megmutatkozott és aminek következtében Umyński is benyujtotta lemondását — az ő reményeiket is rombadöntötte. A lengyel felkelés maradék serege, miután a főtisztek nem kis része a cáriakhoz dezertált, Poroszországba vonult.

A tisztjeitől cserbenhagyott lengyel hadsereg gondja most Bemre szakadt. A külföld népeinek, főleg a németeknek támogatásával megszer-

vezte a seregellátást, majd a porosz kormány rideg bánásmódja és zaklatásai nyomán elhatározta, hogy a sereget abba a Franciaországba menti át, amelynek már hosszú idő óta voltak a lengyelekkel kapcsolatai. Bemnek az a terve, hogy együtt kell tartani a hadsereget, hogy alkalomadtán kész harci egységekkel lehessen visszatérni Lengyelország felszabadítására.

Bem felismerte, hogy mindenekelőtt a lengyel mágnások árulása és ingadozása miatt veszett el hazája szabadsága, de azt a következtetést, hogy e mágnásokra a továbbiakban sem lehet komolyan építeni, már nem vonta le. Nemsokára Franciaországba utazott, majd az emigrált lengyel sereget is segítette útnak indítani nyugat felé.

Bár Párizsban a Lelewel-féle balszárnyból alakult bizottság meghívja az emigránsok részére gyűjtött összeg elosztását célzó tárgyalásra, Bem a részvételt elutasítja, sőt a Franciaország felé vonuló lengyeleket is arra inti, hogy tartózkodjanak Leleweléktől. Kovács ennek az ellentétnek az okát, lényegében egyetlen taktikai különbségben jelöli meg. Szerinte Bem az emigráció feladatát a katonai erő átmentésében látta, míg Lelewel és társai annak demokratikus tartalmát kívánták továbbfejleszteni. Hogy valóban ez volt az összes nézeteltérések főforrása, azt a szerző helyesen állapítja meg. Mivel azonban nem elemzi a kérdést mélyrehatóbban, úgy tűnik fel, mintha itt két különböző, ugyanakkor azonban egyenrangú és egyforma eredményességgel járható taktikai irányvonalról lenne szó. Pedig ez nem állítható. Lehet, hogy Lelewelék a *külföldi* lengyel hadseregnek valóban kisebb jelentőséget tulajdonítottak a kelleténél, mégis ez volt a *kisebbik* hiba. Mivel a lengyel emigrációnak 20 ezernél alig valamivel több fegyveres állott rendelkezésére, elsőrendűen erre alapozni az újabb szabadságharcot a belföldi erők mozgósítása nélkül, az eljövendő függetlenségi küzdelem feltételeinek megnemértését jelentette.

Sajnos, Bem egyenlőre nem tudott erről az álláspontról felemelkedni, az elszenvedett kudarc legnagyobb tanulságának teljes világossággal való megértéséig nem jutott el. Pedig a bukás azt hirdette, hogy a következő lengyel megmozdulásnak nem szabad konzervatív forradalomnak lennie, hanem a függetlenség ügye csak a társadalmi újjászületéssel *együtt*, tőle elválaszthatatlanul vihető diadalra, mert Lengyelország népének döntő többségét csak a régi társadalmi rend szétörése, illetőleg széttörésének vágya állíthatja maradéktalanul a szabadságharc szolgálata. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a lengyel nemzeti önállóság tervét mindenekelőtt Lengyelország népére, a belső erők mozgósítására kell alapozni. Az elnyomott lengyelekre azonban semmiképpen sem hathatott annyira forradalmasítólag annak a puszta tudata, hogy az országon *kívül* van egy lengyel sereg, amely várja az alkalmas órát az újabb felkelés megindítására, mintha e lengyel sereg programmjában a cári rabtartók kiűzése mellett a feudalizmus likvi-

dálása is főcélként szerepelt volna. Az emigráció első időszakában maguk Lelewelék se összegezték ezt ennyire világosan, a nemesség *meggyőzését* hirdették a plebejus-demokratikus forradalom helyett, ennek ellenére mégis inkább megértették az idő szavát, mert egyrészt már *ekkor elindultak* ezen az úton, másrészt az ő álláspontjuk sem jelentette az emigrációban szervezett lengyel sereg szükségességének teljes tagadását sem. Bem pedig, mikor Lelewelék törekvéseit haszontalan, sőt léha politizálásnak minősítette, a katonai és politikai terveket egymással szembenállóknak, egyiket a másik keresztezőjének tekintette, végső soron jóhiszeműsége ellenére is azok közé sodródott, akik segítettek elodázni az újabb lengyel szabadságharc feltételeinek megteremtését.

De mi magyarázza meg annak a Bemnek ilyen állásfoglalását, akit az egyszerű közkatonák jogosan bálványoztak, aki már a nemzeti felkelés előtt, különösen pedig alatta és utána apaként viselte gondját harcosainak és akiben a népet megvető feudális gőgnek nyoma sem volt található?

Ennek oka elsődlegesen abban jelölhető meg, hogy Bem előtt még nem foszlott szét a lengyel nemességnek, mint a független Lengyelország vezetésére kizárólag alkalmas osztálynak az illúziója. Ennek a balhiedelemnek az eloszlatására az 1830-i felkelés nem volt elegendő. A helyzet ugyanis az volt, hogy a harc kirobbantását mégis csak a nemesi származású tisztikar vállalta, a mozgalom vezetésében pedig ugyancsak ezek a tisztek és a nemesi politikusok jártak az élen. Ez a tény alkalmas lehetett arra, hogy elködösítse a nemességnek kevés kivétellel csak a saját érdekeit néző felemás hazafiságát és így alkalmas volt arra is, hogy Bem és a hozzá hasonló őszinte hazaszerető elemek a küzdelem során akaratlanul vagy tudatosan elkövetett ingadozásból, megalkuvásból és árulásból csak *egyesekre* vonatkozóan vonjanak le elítélő következtetést és a bukásért ne a nemesi osztály *egészét* — amelyhez ők maguk is tartoznak — tegyék felelőssé. A nemesi vezetés szükségszerűségének hite megmaradt — *önmagában* véve ez még nem is lett volna döntő hiba, — de éppen ebből kifolyólag tovább élt a nemesi érdekek szükségszerű érinthetetlenségének ábrándja is.

Bem azonban, úgy látszik, a lengyel felkelés tapasztalatait más vonatkozásban is tévesen értelmezte. A harc alatt a szejm összetételénél fogva erélytelennek, bátortalannak mutatkozott, a lengyel oldalról kiinduló események irányítását sem tudta kézben tartani. Így történt meg, hogy a sorozatos árulások és a tisztikart is megosztó kompromisszumkeresések ellenére is a *hadsereg* képviselte a nagyobb határozottságot. Ebből a tényből Bem — és persze mellette mások is — a haderő elsőbbségét következtették ki a politikusokkal szemben. A lengyel országgyűlés tehetetlenségének, valamint — a tisztikar jelentős részét nem számítva — a katonák őszinte harckészségének ellentéte Bem

előtt a politikai hatalom és a katonai hatalom *bizonyos fokú* szembeállításában jelentkezett és a szembeállítás az utóbbi javára dőlt el. Azoknak a nézeteltéréseknek tehát, amelyek Bem későbbi erdélyi működése során közte és a politikai hatalom képviselői közt felmerültek, a forrása már az emigrációban éreztetni kezdte hatását és ez is arra ösztönözte Bemet, hogy a demokratikus tartalmat előtérbe helyező emigráns politikusoktól elhatárolja magát, hogy főcélként a hadsereg együttartását megjelölő Czartoryski konzervatív szárnyával fogjon össze.

Végül még egy dolgot nem szabad figyelmen kívül hagynunk, amelyet a szerző is értékes vizsgálattal vesz elemzés alá. Ez pedig Bem és a lengyel emigráció külpolitikai elképzelései. Az emigránsok tisztában voltak azzal, hogy egy megismételt lengyel felkelés sikeréhez az adott helyzetben az európai nagyhatalmak egyike vagy másikának jóakarata *is* szükséges, és ezt a „jóakaratot" mindenekelőtt Franciaországban vélték megtalálni, amely menedéket biztosított nekik. A francia népet illetően nem is csalódtak, de más volt a helyzet a kormányzást kézben tartó pénzarisztokráciával, amelyet egy háborús konfliktusba való keveredés a külső ellenségen kívül két másik oldalról is veszélylyel fenyegetett: háta mögött a Bourbon-restauráció réme kísértette, előtte pedig az elégedetlen néptömegek újabb forradalma sötétlett. Egy háborús beavatkozás a lengyelek érdekében, könnyűszerrel felszabadította volna a pénzarisztokrácia uralmát gyűlölő erőket és ezért a francia kormánykörök számára nem volt tanácsos a viszonylagos társadalmi biztonságot nyujtó béke feláldozása. Az emigráció azonban az első időben ezt nem vette észre, Bem is jelentős reményeket fűzött a várt francia fellépéshez. Mivel pedig a lengyel emigráció demokratikus propagandája könnyen előkészítője lehetett volna a francia, demokratákkal való összefogásnak, még inkább növelhette volna a kormány aggodalmát és csökkenthette volna a lengyelek érdekében történő fellépés esélyeit. A franciákban bízó emigránsok egyrésze — köztük Bem is — egyéb okok mellett már csak ezért sem helyeselhették a balszárny demokratikus követeléseit, mert politikai tájékozatlanságukban egyideig nem látták, hogy a kormányt a nyílt beavatkozástól visszatartó tényezők e nélkül *is* fennállanak.

Bem tehát a lengyelországi belső feltételeket tévesen, az európai hatalmak, elsősorban Franciaország, külpolitikáját Lelewelékkel ellentétben irreálisan ítélte meg. Ezért nem hozta meg a várt eredményt az a páratlan energiájú munka, amelyet a lengyel ügy népszerűsítése, a lengyel sereg harci szervezetben való megtartására és befolyásának biztosítása, valamint a cári uralom ellen történő nyílt fellépés érdekében végzett. Miután egyre jobban kiderült, hogy a hivatalos Franciaország nem csak Lelewelt utasítja ki, akivel időközben Czartoryskiék — tehát Bem viszonya is elmérgesedett, hanem az önálló lengyel légió megalakítását sem engedélyezi francia földön, sőt az emigráns katonaságot

Algirba szeretné telepíteni. Bemék, akik továbbra is kitartottak az oroszokkal való háború ábrándja mellett, más nyugati szövetségesek után igyekeztek nézni. Így fordult figyelmük először Belgium, majd Anglia és végül Portugália felé.

A szerző behatóan foglalkozik a portugál események és a lengyel emigráció kapcsolatával. Portugáliában a Don Pedro braziliai császár nevében kormányzó Don Miguel, Pedro öccse államcsínyt követett el és megsemmisítette a Don Pedro álatl életbe léptetett liberálisabb alkotmányt. Az utóbbi le akart számolni a bizalmával csúnyán visszaélő testvérrel és kis számú seregének megerősítése érdekében egy lengyel légió felállítását illetően tárgyalásokat kezdett Lelewelékkel, majd azok határozottan elutasító válasza után Czartoryski körével. Czartoryskiéknak kapóra jött az alkalom: a lengyel katonaság eltávolításával egyrészt a francia politikára véltek jó hatást gyakorolni, másrészt Leleweléket remélték az emigráció tömegeitől elszakítani. Bem, akit mély aggodalomba vert a kényszerű tétlenségben a nemzeti erők széthullásának gondolata, jóhiszeműen a terv mellé állott, önként felajánlotta szolgálatait és így őt nevezte ki a felállítandó lengyel légió parancsnokának. Minthogy azonban Don Pedro hosszú hónapokig késett a megállapodás ratifikálásával, az egyezmény megkötésére csak 1833 májusában került sor, amikor Bem a számára kedvenc terv nyélbeütésére személyesen utazott a portugáliai Oportóba. Bem, aki amilyen kiváló katona, ugyanolyan rossz diplomata volt, a lengyelek szempontjából hátrányos pontokban állapodott meg: a légió 10 hét alatt felfegyverkezik, portugál zászló alatt harcol és csak Lisszabon elfoglalása után hagyhatja ott Portugáliát. A terv kivitelezése azonban súlyos nehézségekbe ütközött, mert a lengyel katonák még a rendkívül népszerű Bem minden agitációja ellenére is idegenkedtek a portugál ügytől, a demokratikus lengyel Nemzeti Bizottság pedig élesen — és jogosan — szembefordult az akcióval, törvénytelennek és a lengyel érdekektől távolállónak bélyegezte azt. A toborzás során viharos megnyilatkozások zajlottak le Bem ellen, sőt egy demokrata ifjú meg is sebesítette őt. Hiába állt ki most már nyiltan a terv mellett az eddig háttérben irányító Czartoryski is. A pénzhiány és a jelentkezők gyér száma miatt a szervezés elhúzódott, a cár közbelépésére a francia kormány a további útlevelek kiadását megtagadta, a Lisszabont időközben elfoglaló portugálok pedig a határidő túllépése miatt semmisnek nyilvánították az oportói egyezményt. Bem az események ily fordulata után sem akart a kalandortervvel felhagyni: újra személyesen utazott Portugáliába, hogy Don Petrót a megállapodás megtartására, vagy legalább is az addigi költségek finanszírozására bírja. De hiába nyujtotta be a számlát; egyre erélyesebb fellépése miatt, amelyekkel túlfeszített légkört teremtett maga körül, a belemi börtönben kötött ki, amelynek ajtaja, csak 1834 tavaszán, a lisszaboni angol követ közbenjárására nyílt meg előtte.

E mellett a portugál kaland, amelynek — minden jószándéka mellett — Bem is egyik fő bűnrészese volt, nagyon sok honfitársát elhidegítette tőle, fejére hozta a demokrata szárny haragját és legfeljebb az a haszon származott belőle, hogy kezdte megmutatni a Czartoryski-féle külpolitikai koncepció irrealitását is.

Amilyen mértékben távolodott az újabb lengyel szabagságharc lehetősége, úgy fordította Bem munkájának mind jelentősebb részét az emigránsok megfelelő munkafeltételeinek és életkörülményeinek megjavítására. A kallódó lengyel tehetségek megmentése és kiképzésének biztosítása céljából alakított Lengyel Politechnikai Társaság létrehozásában is részt vesz és ő az, aki Czartoryskiék irányvonala szerint a legerősebben sürgeti a francia kormánynál az emigránsok honosítását. Persze e mellett azért továbbra is foglalkoztatja az emigrációt egy oroszellenes háború lehetősége és Bem is mindig szívesen kapaszkodik azokba az alkalmakba, amelyektől cárellenes fellépést remél. Ezidőtájt a közelkelet országai bonyolódnak közvetlen vagy közvetett konfliktusba Oroszországgal: Egyiptom, Törökország, Perzsia. Bemék mindegyikkel megpróbálnak érintkezést teremteni, de az események mindig a lengyelek érdemleges beavatkozása előtt zárulnak le. Bem egy percig sem hagyta abba a lengyel hazafiság ébrentartásáért és hazája felszabadításáért kifejtett szívós munkáját. Csakhogy ő még mindig a *nemesek* hazáját tartotta szem előtt és nem a *lengyel nép* hazáját; még 1836-ban sem értette meg a felkelés nagy tanulságát, amit pedig ekkorra már a Demokrata Társaság burzsoá, némi utópizmussal és messzianizmussal keveredő, de mégis haladó programmja ország-világ előtt hirdetett: azt a szükségességet, hogy az új harcban Lengyelország széles tömegei csak a feudális rend likvidálásával tehetők érdekelttě.

A szerző színesen adja elő, hogy Bem a nyugati államok külpolitikájához kapcsolódó remények lelohadása után gyakorlati munkába temetkezik: tudományokkal és pedagógiai módszerek tanulmányozásával foglalkozik. Ilyen körülmények közt csapja meg a galiciai lengyel parasztfelkelés érlelődésének híre. Kovács Endre közérthetően és minden igényt kielégítően elemzi a lengyel viszonyokat, a különböző politikai irányzatok fejlődését, a Lelewelék cékitűzésén messze túlmutató, a nép nemesellenes diktatúráját és a parasztság kárpótlás nélküli felszabadítását hirdető plebejus-forradalmi tábor kialakulását. Nyomon kíséri Bem politikai nézeteinek változását is, aki erre az időre, 1846-ra jut el a Demokrata Társaság 1832-i programmjáig, egyrészt a parasztság kárpótlással történő felszabadításáig, másrészt, szakítva a nyugati hatalmak irreális külpolitikájára alapozott ábrándokkal, a saját belső erőkkel megindított felkelés szükségességéig. Rámutat, hogy Bem ezen koncepciójának kialakulása közben —, amely a legforradalmibb irányzattól még mindig jókora lépéssel maradt el —, hogyan kezdenek lazulni azok a szálak, amelyek őt Czartoryskiékhoz fűzték, miként veszi fel a

régóta megszakított összeköttetést Lelewellel. Részletesen foglalkozik Bemnek a tankönyvekben lefektetett merev elvekkel ellentétes hadművészeti elképzeléseivel, amelyekben az 1830-i felkelés tanulságai mellett helyet kapnak a történelem egyéb hadicselekményeiből folyó tapasztalatok is: a mozgó háború, a partizánszerű harc előnyei, az ellenség felkeresésének szükségessége, az emberanyag észszerű elosztása, a felkelés egyetlen ember személyéhez kötésének károssága, a hadsereg forradalmasító szerepe, stb.

A partizánháború megindítása érdekében most ismét lépéseket tesz a francia kormánynál és megpróbál közeledni a Lengyelországban is széles tömegbázissal rendelkező Demokratikus Társasághoz. Terveiben régi és új elképzelések keverednek. Még mindig kísért nála az európai országok és a cár konfliktusának reménye. A fegyveres magot jelentő emigráns haderő összefogása céljából újra visszatér a népszerűtlen és benszülöttekkel szemben igazságtalan algiri lengyel telep gondolatához. Ugyanakkor egyrészt jobban számbaveszi Lengyelország belső erőit, másrészt igyekszik a szejmet, mint politikai hatalmat előtérbe tolni és a kezdeményező-irányító szerepet annak kezébe adni. Ez utóbbi elgondolás nem csak előrelépés korábbi nézeteihez képest, mert az alapjában véve helyes állásfoglalásnak véleményem szerint van egy negatív értékű indítóoka is: nem egyszerűen a politikai hatalom elsőbbrendűségének felismeréséről van szó, hanem arról is, hogy a magát immár ugyancsak hatalommá kinövő és befolyását mindinkább szélesítő Demokrata Társaság hatáskörét is ellensúlyozni kívánja.

Ilyfajta tervezgetések, remények és csalódások közt köszöntött Európára 1848, a népek tavasza. Bemet a fellángoló forradalmak újra lázas tevékenységre ösztönözték. Ez a tevékenység részint a nyugati hatalmak beavatkozását váró remény új erőrekapásában, a diplomáciai — és tegyük hozzá: eredménytelen — tárgyalások sűrűsödésében jelentkezett, részint pedig új, és most már reálisabbnak mutatkozó tervek születését eredményezte. A szerző helyesen tárja az olvasó elé, hogy az 1848-i események hatására miként fordul Bem szemlélete két vonatkozásban is helyesebb irányba: egyrészt felismeri, hogy az adott helyzetben a forradalmi Magyarország a legalkalmasabb terület a lengyel légió megtelepedésére, másrészt meglátja, hogy a viszonyok alakulása következtében esetleg Európa másik nagy elnyomó hatalmára, arra az Ausztriára mérhető az első csapás, amely Lengyelország egy részét, az 1846-i lengyel parasztfelkelés szülőhazáját, Galiciát is uralma alatt tartja. Bem most ezt a Galiciát tekinti az új szabadságharc kiindulópontjának. Ezért megy már augusztusban Lwowba. Ott csakhamar azt tapasztalja, hogy a lengyel Nemzeti Gárda a felkeléstől és forradalomtól idegen nemesek vezetése alatt áll, ezért figyelme az egyszerű emberek, kézművesek, iparosok, napszámosok felé fordult és kezd szakí-

tani az arisztokráciának, mint az össznemzeti érdeket képviselő osztálynak az ábrándjával.

A lwowi tartózkodás azonban nem csak a néppel való kapcsolat tekintetében volt Bem fejlődésének újabb jelentős állomása, hanem a közép- és keleteurópai népek viszonyának rendezése kérdésében is. Igaz, hogy Ausztriát egyenlőre még meggyőzéssel remélte eltéríteni vak, elnyomó politikájától, de ettől eltekintve félremagyarázhatatlanul értette meg és szögezte le írásaiban az eseményekből folyó következtetések lényegét: A magyaroknak nemzetiségeik számára meg kell adni az alkotmányos jogokat, ugyanakkor Közép-Európa népeire a magyarokkal való jóviszony és együttműködés fenntartása a legelőnyösebb. Ez a felismerés irányítja Magyarországra akkor, mikor a tevékenységére felfigyelő rendőrség és a terveit görbe szemmel néző Gárda-vezetők miatt hamarosan elhagyja hazáját. A közbejött fejlemények azonban a reakciótól szorongatott Bécsbe sodorják.

A következő részben a szerző jóvoltából élesen bomlik ki az olvasó előtt a forradalmi Bécs képe: az osztályerőviszonyok alakulása, az antifeudális tábor rétegekre bomlása, a reakció furfangos cselszövései, a magyar-szimpatizáns októberi felkelés, a megalkuvó Reichstag tehetetlensége, a proletariátus hősiessége, a kiáltó ellentmondás a demokratikus alakulatok tettvágya és szervezeti felkészületlensége, programmnélkülisége közt. Egyszerre vonulnak fel előttünk Bécs népének dicsőséges elszántsága és vezetőinek a fegyverszerzés, a katonaság megnyerése, a magyarokkal való összefogás, stb. kérdésében sorozatosan elkövetett hibái.

Ebbe a Bécsbe érkezett Bem, alig pár nappal a rekació ostromgyűrűjének bezárulása előtt. Célja ekkor már a lengyel-szláv légió létrehozása és a magyar szabadságharcba való bekapcsolása volt. Mikor október 16-án Messenhauser teljhatalommal bízta rá a város védővonalainak megszervezését, mint belvederei főparancsnok, ezt a munkát teljes egészében a magyaroktól várt segítségére alapozta. Már a feladatot is jórészt azért vállalta, mert a helyszínen meggyőződött róla, hogy Bécs loyális és félénk, áruló és megalkuvó vezetői kezén elsikkad a magyarokkal való együttműködés gondolata. Ugyanakkor az sem volt számára kétséges, hogy Bécs csak magyar támogatással védhette volna ki az ellenforradalom rohamát. Kovács Endre szinte napról napra, az események vezérfonalán át részleteiben mutatja meg azt, amit Engels Bemről általánosságban állapít meg: a védelem megszervezésére irányuló erőfeszítés minden egyes ténye az ő személyével kapcsolatos. A tapasztalt hadvezérnek ostrom esetén nem voltak illúziói a város védelme felől: ezért létesített Pulszkyn keresztül állandó összeköttetést a magyar táborral. Nemcsak hadászati elképzeléseit küldte meg Mogáéknak, de az egyesülés érdekében október 24—25-e éjszakáján egyenesen kitöréssel akart próbálkozni. Minthogy pedig ez a terv az alkura kész burzsoázia befo-

lyása alatt álló tisztikar kimondott ellenállásán füstbement, titkos levéllel akarta Kossuth ármádiáját megsürgetni, nem törődve azzal sem, hogy ez a feltartóztatott írás esetleg saját személyét fonja körül a gyanú hálójával. E részletek olvasása közben szinte tapinthatóvá lesz a körülzárt Bécs drámai levegője. Legfeljebb azt sajánljuk, hogy a szövegben nyílt kérdés marad: vajjon az *elvben* helyes kitörési terv az adott időpontban megfelelő taktikai húzás lett volna-e?

Bem elgondolásainak keresztülhúzása után sem hagyta el helyét, bár tudta, hogy Bécs polgáraitól nincs mit remélnie, hanem csak a főváros munkásaira és diákjaira számíthat. És mikor október 28-án kezdetét veszi a döntő összecsapás, Bem a bécsi nép nagyszerű tábornokává magasodik: Mindenütt élen van a harcok forgatagában, a legveszélyeztetettebb pontokon vezeti a védelmet és mindig úgy irányítja azt, hogy minél kevesebb vért kelljen áldoznia. De mindez hiába. A magyarok késedelme és a bécsi polgárság árulása, ingadozása miatt túlerőre szert tett reakció lépésről lépésre kényszeríti térdre a császárváros legjobb fiait: a diákokat és a proletárokat. A legfontosabb pontok eleste után a közben megsebesült Bem már látja a küzdelem sorsát: a bukást. Álruhában, magyar segítséggel hagyja el újabb dicsőségének színhelyét. Szívében két olyan tapasztalatot hoz magával, amelyeket további életében mindig szem előtt tartott: a Czartoryskiékhoz hasonló irányzatokkal szakítva visszavonhatatlanul a forradalmi népek szövetségében keresi a jövendő útját és a cári elnyomáson kívül a Bécsben megismert és lelepleződött Habsburg-zsarnokság megtörésére szánja rá élete következő fejezetét. Ezért találja Magyarországon az a nap, amelyen a győztes Windischgrätz az utolsó barrikád bevétele után halomra lőtt munkások tetemei fölött ülette meg a reakció diadal-torát.

Mikor azután Kossuthnál, aki átmenetileg Guyon hadi tanácsadójává teszi, szívélyes fogadtatásra talál, a lengyel légióról alkotott elképzelései is megváltoznak. A Magyarországra özönlő többi lengyel emigránssal és önkéntessel ellentétben egyelőre időszerűtlennek találja a külön lengyelszláv légió felállítását, mert tudja, hogy ez egyrészt a horvátok nélkül tartalmatlan lenne, másrészt könnyen beavatkozásra ösztökélhetné a cárt. A kétféle nézet összecsapásában — amely végül egy Bem-ellenes merényletté fajul — régebbi és újkeletű személyi ellentétek is közrejátszanak, alapjában véve mégis Bem álláspontja felel meg inkább a kívánalmaknak és a magyar kormány is ezeket teszi magáévá. Személyének tisztázása épp a legjobbkor következik be, mert a visszanyomott erdélyi hadsereg tisztjei az elveszített keleti országrész megszerzése céljából Kossuthéknál hozzáértő főparancsnokot sürgetnek.

A szerző 1848 tavaszára visszanyúlva aprólékosan ismerteti az erdélyi események alakulását, amelyek végkövetkezményeként a zilált magyar sereg Erdély nyugati határára, Csucsára szorulva várja az alkalmas vezért, az országrész belsejében pedig, az egyetlen Háromszék ki-

Hetyőrségének Könyvtár Nevelőség Debreceni

vételével, a császári reakció lesz az úr. E kritikus napokban fordul a kormány bizalma erőteljesebben Bem felé, aki a Honvédelmi Bizottmány határozata értelmében december 5-én Debrecenbe, ill. Váradra érkezik a főparancsnokság átvételére.

Ezzel kezdődik azon események részletes bemutatása, amelyek során Bem apó neve elhalványíthatatlanul került be a magyar nép szívébe Kossuthé mellé. A gazdag forrásanyag alapján dolgozó szerző minden igényt kielégítően ismerteti a hős lengyel tevékenységét. A legkisebb részlet sem kerüli el figyelmét és sikerül elérnie azt, hogy könyvének lapjairól nem idealizált herosz, nem is kiváló, de ugyanakkor sablonszerű tiszt lép elénk, hanem egy nagyszerű képességekkel megáldott és ugyanakkor a legkülönfélébb, többnyire rokonszenves és kisebb mértékben kevésbbé rokonszenves egyéni jellemvonásokkal felruházott *ember*. Ez a titka annak, hogy Bem életközelségbe kerül és a frázisok helyett tevékenysége közben ismertetett tábornok mély nyomot hagy az olvasó lelkében. A határozott és kemény bemutatkozás, a sereg ellátásának az adott viszonyokhoz való alkalmazása, fegyver-, ló- és az emberanyag bővítését célzó erőfeszítései, a fegyelmezettség gyors helyreállítása, a demoralizáló elemek eltávolítása, Erdély népeihez intézett szózata — amely egyelőre nem nagyon megy túl a kormány hivatalos nemzetiségi politikáján —, a kormánybiztosokkal történő összeütközései stb. kerek egésszé formálják előttünk Bem alakját. Kovács nem mentegeti a tábornok hibáit, köztük a legszámottevőbbet: a kormánybiztosi hatalom jogkörébe való beavatkozását sem, ugyanakkor e hibák okait nem egyoldalúan magyarázza, hanem az egyéniségből és az adott helyzetből fakadó indokokat egyaránt számba veszi.

Már a szervezési munka során kitűnik Bem célja: *támadó* hadjárattal minél előbb kiűzni Erdélyből az ellenséget, még pedig ha lehetséges: az ottani nemzetiségeknek a reakció oldaláról való leválasztásával egybekötve. De az is mindjárt megmutatkozik, hogy Bem hosszútávon helyes célkitűzésének a saját részéről is volt egy nagy korlátja: nem volt agrárprogrammja, amely pedig fenti tervének egyik leghathatósabb eszköze lehetett volna.

A szerző példamutatóan tárja fel az egymással szembenálló felek erőviszonyait és gondosan elemzi mindegyik előnyeit és fogyatékosságait. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert történetírásunk az utóbbi években nem egyszer egyoldalúan csupán annak a félnek a viszonyait tartotta szem előtt, amelyiknek szemszögéből az eseményeket nézte, a másik vizsgálatát pedig elhanyagolta. Kovács nem így jár el és éppen ezért tudja a történelmi valóságot érzékeltetni. Azt már csak szépséghibának lehet tekinteni, hogy nem mindig létszámkimutatásokkal, hanem egységszámkimutatásokkal operál, és ez kicsit nehezíti a szemben álló erők gyors összehasonlítását.

A továbbiakban Kovács megint csak a gyakorlatban mutatja be

Bem elméletének helyességét: a támadó hadjárat célszerűségét. A Csucsa—Zsibó—Nagybánya vonalán készülődő forradalmi sereget 3 irányból is támadás éri. A magyarok helytállása meghozza gyümölcsét: az ellenség megtorpanását, sőt visszavetését. Bem ugyanis kihasználja a meglepetést, ellentámadásba lendül és ennek eredményeként korábbi igéretéhez híven karácsony napján Kolozsvár birtokába jut, akciója pedig kis híján a visszavonuló Urban seregének elfogásával jár. Kár, hogy az alapos munkát végző szerző e nagyszerű alkalom elszalasztásáról, annak okairól, jóformán csak zárójelben tesz említést. Pedig Kiss Sándor ezredes késése rendkívül fontos tanulság a hadseregparancsnokok számára, a győzelem egyik alapvető feltétele mindig a különböző egységek ténykedéseinek egybehangolása, a határidők következetes betartása. De Bem így is tudta mit kell csinálnia: Urbanékat Beszterce elfoglalásával a határ felé, majd Bukovinába szorította, hogy így Erdély északi részét biztosítsa az alföldi síkság hátában. Terveinek sikerét nagyban elősegítette a felfegyverzett székelység, amelynek készenléte a Szebenben időző Puchnert visszatartotta attól, hogy Urbanék támogatására siessen.

Kovács Endre az ország egyéb területén végbemenő — a magyarok számára kedvezőtlen — fordulatok leírásával meggyőzően illusztrálja Erdély stratégiai fontosságának növekedését, azt, hogy Bem sikeres működése egyik döntő feltétele volt a harc folytatásának, mert egyebek mellett ez tette lehetővé, hogy a kormány a mindenfelől támadó ellenség elől Debrecenbe települjön át. Ugyanakkor nem mulasztja el felhívni a figyelmet a győzelem morális hatására, amely magyar részről a remények újjáéledését, a császáriak oldaláról pedig az orosz segély gondolatának felvetését eredményezte; ez utóbbit azonban az udvar külpolitikai okokból egyelőre még időszerűtlennek találta. A szerző kiemeli, hogy Bem magatartását a nemzetiségek irányában az első nagy győzelmek sem változtatják meg: kemény megtorlást helyez kilátásba a császári szekértolókkal szemben, de a többiek irányában továbbra is jóindulattal jár el.

A következő lapokon Bem mint kitűnő stratéga mutatkozik be. Miután pár napot fáradt seregének felerősítésével tölt Besztercén — amelynek során Beöthy kormánybiztos jogos tiltakozása ellenére nem egyszer megsérti a közigazgatási szervek jogkörét —, Marosvásárhelyre vonul. Terve az, hogy összeköttetést teremt a császáriaktól szorongatott és egyezkedésre kényszerült székelységgel, amely Bem diadalainak és biztatásainak hírére ismét kaményen ragadja meg a puskát. Bem velük együtt akar Szeben felé Puchner megsemmisítésére indulni. Mielőtt azonban a tényleges összeköttetés létrejönne, a kétszeres túlerővel rendelkező Puchner Marosvásárhely felé siet, hogy a magyar haderőt még Bem előkészületei közben lephesse meg. A két sereg Gálfalvánál találkozik és a találkozásnak, amelyben Bem ismét tanujelét adta rettenthetetlen bátorságának, az osztrákok vad futása és a szebeni út megnyílása lesz a vége. Puchner parancsot ad Szeben, a császáriak főhadiszállása

körül az osztrák erők koncentrálására. A szerző ízesen állítja elénk az ellenség fejvesztettségét, mikor előadja a szebeni haditanácsnak, az udvar utólagos tiltakozásával ellentétes döntését a cári csapatok behívásáról.

A munka ezután olyan eseményeket ismertet, amelyek nem engednek kételkedni abban, hogy Bem úrrá tud lenni a vereségen, nagy tud lenni a visszavonulás óráiban is. A szebeni csatavesztésről van szó. Bem — nem tudni mi okból — arra számított, hogy Szebent üresen találja és nem használva ki minden elővigyázatossági lehetőséget, három irányból érkezett meg január 21-én Szeben falai alá. Csakhogy az ellenfél is Szebent tartotta Erdély birtoklása kulcsának, és a kitűnően megerősített városban túlerővel, felkészülten várta a tábornokot. Igy azután hiába volt a magyar sereg többórás kemény helytállása. A jobbszárnyat alkotó Czetz alezredes késése — amelynek okát a szerző nem magyarázza meg — és a magyarok lőszereinek kiapadása miatt visszavonulót kell elrendelni. Bem ezt mintaszerüen hajtotta végre egészen Szelindekig: az ellenség szüntelen zavarásával gátolta az üldözést és ezzel időt nyert katonái rendbeszedésére. Igaz, hogy ezalatt a császáriaknak is alkalmuk nyílt újabb erők összevonására.

A szebeni kudarc után előállott helyzetet a tapasztalt hadvezér reálisan értékeli: gyenge erőivel nem szabad megismételni Szeben ostromát, de nem szabad elvonulnia sem, mert ezzel eddigi sikereit, sőt egész Erdély sorsát tenné kockára. Az egyetlen teendő tehát: megvárni az ellenség újabb kísérletét és a várt segély megérkezéséig attól tenni függővé a további hadmozdulatokat. Puchner a támadás mellett döntött és három irányból akarta átkarolni a szelindeki magyar állásokat. Csakhogy most osztrák részről ismétlődött meg az, ami a magyarok szebeni vállalkozását keresztülhúzta: az ellenségnek csupán balszárnya érkezett meg kellő időben és még mielőtt a többiek beavatkozhattak volna, Bemék máris visszavetették a támadást.

Kovács Endre megállapítja, hogy Szelindek fekvésénél fogva alkalmatlan hely volt a magyar sereg felállítására, mégis kicsit úgy érezzük, hogy az ennek ellenére bekövetkezett siker ezúttal vissza tartja őt a keményebb bírálattól. Ahelyett, hogy határozottan rámutatna, hogy a koncenrált osztrák támadás diadala esetén milyen végzetes következményeket idézhetett volna fel a terep helytelen megválasztása, megelégszik egy Kossuthtól vett és Bemet bizonyos fokig mentegető idézettel. Ugy látszik, hogy ezúttal Bem sem tanult az esetből, mert egy látszattámadással leplezve mozdulatait, elhagyta Szelindeket, de most meg a hasonlóan rosszfekvésü Vízaknán foglalt állást. Itt akarta bevárni a Déva irányából remélt segítséget, mielőtt Puchner és a most már ténylegesen is behívott és Szeben felé nyomuló oroszok — akikről Bem tudott ugyan, de kételkedett a hír valódiságában — harapófogóba szorítanák. Most, miután két zászlóaljat a dévai segély siettetésére küldött, a Gál Sándor

által szervezett székelyek is útban voltak, a Beöthy helyére kinevezett Csányi kormánybiztostól és Kossuthtól pedig újoncokat remélt, ismét Szeben ostromát vette tervbe. Csakhogy Puchner sem tudott nyugodni addig, míg Bemet Szebentől alig két órányira tudta. Február 4-én többszörös erőfölényben megtámadta Bem kicsiny seregét, amelyet a tábornok ekkorra már Vízakna előtt állított fel az eddiginél jobb, de most sem a legideálisabb terepen. A szerző lépésről lépésre győz meg bennünket arról, hogy ez a vízaknai csata egyszerre lett az erdélyi sereg legnagyobb veresége és a magyar vitézségnek máig is párját ritkító csodája. A vereségben egyaránt szerepet játszottak a szerencsétlen terepviszonyok és az a körülmény, hogy a császáriak megingása — vagy esetleg a magyarok előcsalását tudatosan kiprovokáló hátrálása — Bemet a viszonylag megerősített állások elhagyására bírta ami azután a magyarok jelentős részének átkarolását eredményezte. Az alaposan leolvadt és 15 ágyút vesztett sereg Szászsebesre menekült, majd az üldző Puchnerrel való színlelt tárgyalásokat felhasználva Déva irányába ügyesen kisiklott az ellenség kezeiből. Ha Bem idő előtti lépése hozzá is járult a csata szerencsétlen kimeneteléhez, legnagyobb részt neki kösznöhető, hogy a vereség nem vált tragédiává, hogy a sereg nem demoralizálódott és hogy a kortársak az eseményből elsősorban nem a csapást, hanem egy maroknyi magyar hősiességét és Bem hadvezéri nagyságát olvasták ki. Csak így válhatott a közvélemény előtt Vízakna nem a kétségbeesés, de az újabb remény és erőfeszítés forrásává és csak természetes, hogy ennek egyik legfőbb tényezője volt az a vezér, aki a viszavonulás alatt lefolyó szászvárosi ütközetben megroncsolt kézzel, magas seblázzal is kengyelben irányította embereit egész az ütközet végéig.

Népszerűsége és személyébe vetett hit csak erősödött, mikor a várt segélyhadakkal egyesülve, mintegy 7 ezer katonájával február 9-én Piskinél visszaadta az osztrákoknak a szebeni és vízaknai kölcsönt. A szerző a piski küzdelem leírásával Bemnek egy másik, már Iganienél megismert vonását mutatja be. Azt a minden elismerést kiérdemlő tábornokot kelti életre, aki egy egésznapos csatában lélekjelenlétével és határozottságával — meg persze katonáinak örök emlékű győzniakarásával — újra meg újra megfordítja a többízben válságosra fordult ütközet sorsát. Ha kell: bátorsággal, ha szükséges: visszavonulással, és ha a helyzet lehetőséget kínál fel: csellel, ravaszsággal kényszreíti az ellenséget elszámított lépésre és ha vérözönben is, de megtartja a piski hidat.

Bem terve továbbra is Szeben bevétele maradt, de előzőleg a székelyekkel akar egyesülni Medgyesen. Tudta azonban, hogy Puchner elállja a Szászsebesen át Medgyesre vivő utat és ezért ott, hátában a császáriakkal is megerősített Szebennel, nem észszerű felvenni a harcot. Igy a havasokon keresztül menő rövidebb, de sokkal nehezebb utat választotta. Azzal, hogy Puchnert megelőzve, télvíz idején, óriási erőkifejtéssel végig is vitte elképzelését és megoldott olyan feladatot, amely egy

diadalmas csatával ért fel, bebizonyította, hogy igazi hadvezér még a lehetetlennek látszóval is sikerrel kísérletezhet, ha helyén van az esze és van mindenre elszánt akarata.

Szeben osrtomának terve azonban ismét fennakadt az ellenség újabb sakkhúzásán. Mire Gál Sándor székelyei elérték Medgyest, megjött a Bukovinába szorult Urban újabb betörésének híre is. Urban a határon hagyott magyar őrsereget szétszórta, illetőleg Besztercétől délre nyomta vissza. Ez az akció, amely egyszersmind az ottani románok újabb felkelésének veszélyét idézte fel, elvesztéssel fenyegette Bem mögöttes területeit is, a kormány hátországát is. Mivel Észak-Erdély megtartása továbbra is kulcskérdés maradt, Bem nem tétovázott. Egyrészt Gál Sándort újabb toborzásra küldte a Székelyföldre és a jelentkezőknek a románok hadászati ellensúlyozása céljából odaígérte azok északerdélyi határszéli földjeit. Ez a lépés Bem minden jószándéka ellenére is politikátlan volt és egyenesen annak a magyar-román megbékélésnek az akadályát jelentette, amelyet Bem is szeretett volna elérni. Másrészt február 23-án emberei egyrészével ő maga indult Urbán ellen és több apró csatározás után oly rövid idő alatt ismét Bukovinába kényszerítette, hogy négyezer főnyi őrség hátrahagyása után, mint aki jól végezte dolgát, március 1-én már ismét Medgyesen volt.

A császáriak, kihasználni akarva Bem távollétét, több oldalról érkező erősítésekkel indultak meg a medgyesi magyar állások ellen. A harc már javában folyt, mikor Bem a színtérre érkezett és oroszlánrésze volt abban, hogy nem törődve saját halálveszedelmével, a védekezést támadásra változtatva a 8 órás csata első, március másodiki napja magyar diadalt hozott. A másnap megújított harcban, — amelynek bekövetkezését Bem fel sem tételezte, — a friss erőkkel gyarapodó császáriaké lett a győzelem a lőszerhiánnyal küszködő magyarok felett, sőt a harc során Bemet is csak alig sikerült megmenteni a bekerítéstől, amelyre az osztrákok haditervüket alapozták.

A Segesvárra visszavonuló hadvezér sejtette, hogy a császáriak üldözésére fognak indulni és további mozdulatait ezen üldözés *mikéntjétől* tette függővé. Amikor aztán bizonyossá vált, hogy az osztrákok Segesvár bekerítésére törnek és titokban, nehéz hegyi terepen igyekeznek a magyarok hátába, Bem azonnal határozott. Kovács Endre izgalmasan számol be róla, hogy a kiváló lengyel a helyzet azonnali felismerésével hogyan hajtotta végre a történelem legszebb harci sakkhúzásainak egyikét: amíg a császáriak a győzelem biztos reményében nagy titokban óvakodtak Segesvár felé, Bem egy nem várt mozdulattal az üresen hagyott és jól járható főútvonalon Szeben irányába indult, és alig egy nappal később, hogy az osztrákok csodálkozva vonultak be a elhagyott Segesvárra, Bem hosszú és nehéz harcban már el is foglalta Szebent császári és cári védőitől, akik a váratlan fordulatra nem számítva, egy sor védintézkedést elmulasztottak. Szeben megvétele után a megcsúfolt vé-

dőket a Vöröstoronyi szoroson kiverte az országból, a császári haderő másik része pedig a feketehalmi csata után Brassót feladva, a Tömösi szoroson hagyta el az országot, miután a cáriak az osztrákokat okolva a történtekért, a további harcot nem vállalták. Bem mesteri húzásának eredményeként tehát — eltekintve Dévától és Gyulafehérvártól — Erdélyben nem volt többé osztrák katona. Ugy látszott, hogy nemsokára lehetővé válik az erdélyi haderő csatlakozása a magyarországihoz, amelyet Kossuth — a koncentrált támadás híve — már rég óhajtott.

A szerző, mielőtt Bem további harci tevékenységét ismertetné, foglalkozik a visszaszerzett Erdélyben a magyar kormány, ill. megbízottja: Csányi által bevezetett rendszabályokkal. Eközben elemzi a szászok amnesztiájának kérdését, amellyel kapcsolatban Bem és Kossuth kormánya ellentétes álláspontot foglaltak el. Meggyőzően bizonyítja, hogy Kossuth nézetei, aki éles különbséget tett az amnesztia kérdésében románok és szászok között, helyesebb volt, mint Bemé, aki az erdélyi társadalmi viszonyokban járatlanul, a szászokat más nemzetiségekkel azonos elbánásban kívánta részesíteni, holott a szabadságharc nem ezt követelte meg. Ismerteti Bemnek azt a fáradozását, amellyel az elért sikereket felhasználva, diplomáciai úton akart a portánál és a nyugati államokban a magyar ügy és ezen keresztül a szabadság ügyének barátokat szerezni, de rámutat e fáradozás eredménytelenségének forrásaira is. Végül — mintegy lezárva az erdélyi eseményeket — találó vonásokkal jellemzi azt a szigorú, de ugyanakkor melegszívű, seregéről atyailag gondoskodó, ugyanakkor a fegyelmet megkívánó és parancsait kérlelhetetlenül végrehajtó, külsejére igénytelen, óriási munkabírású, bátor, forradalmi parancsnokot, akinek Bem erdélyi működése alatt bemutatkozott; csokorba köti a hős lengyel mindazon vonásait, amelyek nélkül a siker elképzelhetetlen lett volna. Rámutat arra is, hogy Bem győzelmes csatáiban mekkora szerepet juttatott a tüzérségnek és a szuronyrohamnak. Ugyanakkor Bem érdemeinek méltánylása mellett foglalkozik egy olyan hibájával is, amelyet semmiképp sem lehet egyedül a különleges erdélyi viszonyok számlájára írni. Ezt pedig Bem bizonyosfokú idegenkedése a nagyobb létszámú haderőtől. Pedig katonáinak aránylag kis száma hozta magával azt, hogy az ellenséget csak *kiűzni* volt képes, de nem *megsemmisíteni*, ez pedig azt jelentette, hogy a hadjárat sikere nem volt végleges, az eredemények ingatag alapokon nyugodtak.

Kossuth terve szerint Bemnek sürgősen ki kellett jönnie Erdélyből, hogy megtisztítsa a Bánátot és azután a magyar főerő támogatására siessen, de meg azért is, nehogy elhamarkodottan egy galíciai beütést hajtson végre. Bem távoli célként valóban forgatott a fejében ilyesmit, de az adott helyzetben ezt célszerűtlennek találta és ezért indokolatlan volt Kossuth aggodalma is. Kossuth tervének megküldése után kitűnt, hogy Bemnek nem volt annyira kenyere az engedelmesség, mint ahogy ő ezt katonáitól megkívánta. Bár elvben egyetértett a kormány álláspontjával,

annak végrehajtását mégis bizonyos feltételekhez kötötte (pl. pénzkapás, stb.). Mikor mégis elindult, Kossuthék határozott kikötése ellenére magával vitte a haderő nagy részét is, holott bármikor várható volt az újabb császári betörés a gyengén őrzött Erdélybe, a román ellenforradalom pedig máris erélyesen szervezkedett. Amint pedig Bem a Bánátba ért, ahol első feladatának a temesvári helyőrség és a Tisza felől előnyomuló hadtest összeköttetésének meggátlását tekintette és ily célú mozdulatai során elfoglalta Karánsebest és Lugost, ismét a közigazgatás hatáskörébe lépve, a lakosság kérésére, nem eléggé meggondoltan leszállította a só árát. Kossuth ezt már nem tudta szó nélkül tűrni, főleg miután a székelyek közt is, akiknek Bem szinte apraja-nagyját katonai szolgálatra kötelezte, elégedetlenség kezdte felütni a fejét. Kossuth kormánybiztosaival és rendeleteivel próbált rendet teremteni, Bemet pedig a közigazgatási ügyektől való tartózkodásra intette.

Bem most azt tartotta legfontosabbnak, hogy meggátolja a Lugosról elhúzódó császáriak, valamint az Orsován át újra betörő osztrákok bevonulását Temesvárra. Ebben, valamint Temesvár tervezett ostromában számított a Bácskát (Titel környéke kivételével) és a Bánság nyugati felét megtisztító Perczel, valamint Vécsey Aradot körülzáró hadtestére. Számításaiba azonban hiba csúszott. Igaz, hogy Perczelben, akinek seregétől eleinte idegenkedett, erényeiben és hibáiban egyaránt saját magához hasonló emberre talált, de Vécsey a hadügyminiszter kifejezett parancsa nélkül nem volt hajlandó engedelmeskedni Bemnek, aki őt önhatalmúlag hadteste egy részének átengedésére szólította fel. Igy azután a lugosi osztrákok időt nyerve el is érték Temesvárt. A szerző több helyen is behatóan foglalkozik az ismeretes Bem—Vécsey afférral, rámutatva, hogy a viszály elindítója tulajdonképpen a kormány késedelmes intézkedése volt, amely Vécsey segítségét Bemnek már korábban kilátásba helyezte, csak éppen magát Vécseyt felejtette el erről értesíteni. Rámutat arra is, hogy Kossuth Vécsey mellett foglalt állást. Nagyon helyesen leszögezi, hogy Vécsey magatartása adott esetben nem vitte előbbre a szabadságharc ügyét. Egy pontban azonban mégsem értünk egyet vele. Kovács szerint ugyanis „formailag Vécseynek volt igaza". Véleményünk szerint a kérdést nem szabad „formai" oldalra leszűkíteni. Vécsey indoklása — bármilyen meggondolásból fakadt is, — *elvileg* volt helyes, még akkor is, ha ez pillanatnyilag nem vágott össze a legideálisabb megoldással, hiszen elképzelhetetlen az, hogy a hadseregen belül ne érvényesüljön a központi irányítás és egymással teljesen egyenrangú jogkörrel felruházott hadtestparancsnokok egyike kellő felhatalmazás nélkül érvényes parancsokat osztogathasson a többieknek.

Bem terve tehát az időveszteség miatt illúzió maradt. Bár a Havasalföldről Fehértemplomig nyomuló osztrákokat kiszorította, Perczel pedig Nagybecskereket is elfoglalta, a cári intervenció bejelentése új helyzet elé állította a kormányt is, Bemet is. Kossuth a nagy veszély küszöbén

talán mindenkinél előbbrelátóan mérte fel a körülményeket és a lehetőségeket és már május elején a dunántúli és Duna-menti koncentrációt sürgette az erők szétforgácsolása helyett. Perczel is, Bemet is egyképpen arra utasította, hogy mintegy 10 ezer embert Temesvár és Arad zárolására, Szeged és Szabadka biztosítására hagyva, többi katonájukkal haladéktalanul keljenek át a Tiszán. És most megmutatkozott az, hogy milyen súlyos bajokat okozhat, ha egy-egy különben kiváló ember, hívják akár Perczelnek, akár Bemnek, megszokja, hogy a megengedettnél nagyobb hatáskört igényeljen magának. A parancsnak egyik sem engedelmeskedett. Perczel személyes sértődöttségében többször is leköszönt, Bem pedig, akit Kossuth — ha megkésve is — gondolatban már fővezérnek szemelt ki, részben a kormány őt ért sorozatos figyelmeztetései (telepítés, székely-ügy, sóügy, szász amnesztia, a Vécsey-affér, stb.) valamint *vélt* sérelmei (pénzhiány, egymásnak ellentmondó intézkedések, beleszólás a hadidolgokba, stb.), főleg pedig a hadügyminiszteri székbe került Görgey részéről tapasztalt bizalmatlanság miatt kezdett elhidegülni Kossuthéktól, részben meg az erdélyi román felkelés új fellángolása (Abrudbánya stb.) és a havasalföldi készülődés hatására Erdélybe akart visszatérni és le kívánt mondani a bánsági sereg vezérletéről. Elhatározását Kossuth ismételt megkeresésére, Vukovics személyes rábeszélésére sem volt hajlandó módosítani, arra hivatkozva, hogy seregére a várható havasalföldi betörés miatt feltétlenül Erdélyben van szükség. Igaz, hogy Erdélyben mind a seregek fegyelme, mind a katonai vezetés, mind pedig a nemzetiségi viszályok tekintetében — nem kis részben a magyar hatóságok hibájából — Bem távozása óta, alaposan megromlott a helyzet, a havasalföldi osztrák betörésre vonatkozó nézet azonban nem volt kellőleg megalapozott. Bem komolyan kifogásolható ballépést követett el, amikor gyakorlatilag semmibe vette Kossuth koncentrációs terveit és június 2-án visszatért Erdélybe. A szerző élesen rávilágít, hogy igenis hibát követett el, noha nemcsak személyes, sokszor felnagyított sérelmei késztették erre a lépésre, hanem a mindjobban jobbra tolódó kormány kapkodásai, határozatlan magatartása is, valamint annak az összezilált Erdélynek az állapota is, ahol még nem fejezte be a pacifikációt és amelyet a szabadság ügyén aggódva, a nyári orosz intervencióra kívánt felkészíteni. Ezt a hibát nem ellensúlyozhatták Bem azon dicséretes intézkedései sem, amelyeket Boliacon és Balcescun keresztül közelebb hozta a román-magyar megbékélés valóraváltását és amelyekkel a szerbek között is hasonló célra törekedett. Örömmel kell üdvözölni a szerzőnek azt az új, történetírásunk egyik meggyökeresedett nézetével ellentétes állásfoglalását, mely szerint nemcsak egy demokratikus kormány biztosíthatta volna Bem sikeres működését, hanem fordítva: Bemnek, mint fővezérnek győzelmes harcai az áruló jobboldal visszaszorítását is elősegíthették volna.

Az Erdélybe visszatérő Bem — akinek a kormány, félve a déli be-

töréstől, nem engedélyezte, hogy csapatait is magával vigye, —első gondjának a nagyon is megcsappant erdélyi haderő kiegészítését és felszerelését, valamint az újból elmérgesedett nemzetiségi kérdés rendezését tartotta. Utóbbit azonban most sem parasztprogrammal és a román értelmiségiek megnyerésével kívánta elérni, hanem olyan rendszabályok behozatalával, amelyek megint a közigazgatási vezetők hatáskörének átlépésével jártak, — akiket Bem nem egyszer jogosan tett meg a helyzet elfajulásának okaivá —, ez pedig megint az egyetértés felbomlását eredményezte a katonai és polgári hatalom között. Kossuth — legalább is saját részéről — a június 18-i váradi találkozón tisztázta ezeket a nézeteltéréseket. A megbeszélésen egyúttal abban is megállapodott Bemmel, hogy a román felkelés leverése után Bem a Bánátot fogja megtisztítani, utána pedig sor kerülhet a fővezérség átvételére, amelynek vállalását Bem minden katonai erő feletti teljhatalom megkapásához kötötte. A fővezérség kérdése ismét teljes súllyal merült fel azért is, mert Görgey Duna-balparti támadó tervének elhibázottsága már a kivitelezés első napjaiban kezdett megmutatkozni és Kossuth már határozottan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a koncentrációt a Maros mentén kell végrehajtani. Mindezt olyan szemléletesen és meggyőzően mutatja be a szerző, hogy hozzátenni való nem is igen akad. Esetleg az említhető meg, hogy Kovács Endre nézetétől eltérően Kossuth a fővezérség betöltésénél igen is számbavette a szerencsétlenül járt Damjanichot is. Az Országos Levéltár iratanyagának több darabja tanuskodik róla, hogy Damjanichot májusban és júniusban is megkísérelte megnyerni a fővezéri posztra.

Kitűnő a munkának az a része is, amelyben Kovács Endre azt fejtegeti, hogy a váradi találkozó mégsem hozta meg a várt eredményt, mert egyrészt a Bem elé szabott feladatok már időben is irreálisak voltak, másrészt mire Bem, aki hamis hírek alapján Orsovánál várta a császáriak betörését, visszatért Erdélybe, az egyesített cári és osztrák csapatok 13 ezer emberrel Borgónál, 28 ezer katonával a Tömösi és Törcsvári szoroson át már Erdély földjére törtek. Bem, akinek a kezéből ezzel kiesett a kezdeményezés, mindössze 19 ezer embert állíthatott ellenük, mert haderejének többi részét Gyulafehérvár körülzárolására kellett tartania. Mivel mindkét haderőt egyenlő nagyságúnak vélte, nem a Brassót és Háromszéket elfoglaló Lüders-féle sereg, hanem a magyarokat Besztercén túl visszavető Grotenhjelm ellen indult. Egy eldöntetlen és egy vesztett csata után, amelyeknél egyik fél sem volt tisztában a másik erejével, Bem rájött, hogy segélycsapatok nélkül, a tömeges szökések miatt megfogyatkozott sereggel nem tanácsos a támadás, de mivel Groteńhjelm nem üldözte, arra is rájött, hogy ellenfelének feladata egyelőre csak a szorosok védelme egy esetleges bukovinai betörés ellen, éppen ezért a magyaroknak a segély megérkezése után haladéktalanul támadni kell.

A szerző szervesen illeszti bele az erdélyi dolgok menetébe az ország más tájain lezajló nevezetes eseményeket. Görgey Duna-jobbparti kon-

centrációs terve az osztrákok győri diadala után szétfoszlott és az ő komáromi koncentrációs elképzeléseivel szemben a haditanács először az északról, Miskolc felől előretörő oroszok visszaszorítása, majd végleg a *déli* koncentráció mellett döntött. Az erők egyesítése leglelkesebb hívének Kossuth bizonyult, viszonylag ő tudta legtisztábban átlátni a helyzetet és szinte napról-napra e terv, a haza megmentésének egyetlen lehetséges hadműveleti terve elfogadására unszolta Bemet is, akit majd mindennap Erdély elhagyására és a fővezérség elvállalására sürgetett. Bem azonban érdekes — és helytelen — módon továbbra is a komáromi koncentrációt tekintette a legjobb megoldásnak, ennek ellenére ő maga az oroszok kiszorítása előtt nem mutatkozott hajlandónak Erdély elhagyására. Terve az volt, hogy seregét megszaporítva, Brassónál rohanja meg Lüderset, akit a Gál Sándor szervezte hős székelység — ha vesztett csaták árán is — nagyban zavart célkitűzésének: Szeben elfoglalásának gyors végrehajtásában, utána pedig betörve Havaselvére, felkelésre bírja annak lakóit. Ezért Kossuth újabb felszólítása után sem állt kötélnek. Terve kivitelezését azonban hátráltatta Grotenhjelm támadása, amelynek kivédése során Bem a háromszoros túlerővel vívott besztercei csatában ismét megmutatta, hogy az igazi hadvezér vereség esetén sem veszti el fejét és lélekjelenlétével ki tud siklani a bekerítés elől. Most, hogy az üldözés elmaradása végleg meggyőzte arról, hogy Grotenhjelm feladata csakugyan a szorosok őrzése, Bem a Székelyföldre vonult, hogy onnét Moldvába törjön és a törököt a magyarok oldalára állítsa. A román forradalmi politikusok, akik Kossuthékkal ezidőtájt állapodtak meg a román-magyar megbékélés pontjaiban, Bem ezen vállalkozásához indokolatlanul vérmes reményeket fűztek.

Majdnem azzal egyidőben, hogy Bem a Székelyföldre ért, Szeben magyar helyőrsége is elvonult, a nagy erőkkel felvonuló cáriak elől és ezzel az ellenség utánpótlása a Vöröstoronyi szoroson át is biztosítható lett.

A szerző meggyőzően fejtegeti, hogy Bem moldvai betörésének egyetlen pozitív eredménye lehetett: zavart támaszthatott a cári vezérkarban és ezzel késleltethette Lüdersék előnyomulását a Maros mentén az Alföld felé. Arra, hogy Moldva forradalmasítása valóra váljék, a lakosság magyar-szimpátiája ellenére is időre lett volna szükség. Ennek viszont részben a törökök jóindulata volt a feltétele, részben pedig az, hogy Gál Sándor székelyei lekössék a Brassó körüli cári erőket és lehetetlenné tegyék azok összeköttetéseit az Olt völgyén át a Borgót őrző Grotenhjelmmel. De mindkét feltétel hiányzott és így Bemnek, aki hátának biztosítása után az Ojtozi szoroson át csakugyan Moldvába nyomult, gyorsan vissza kellett térnie, mert Gál Sepsiszentgyörgynél vesztett csatát, a besztercei magyar hadosztályt pedig Marosvásárhelyig szorította vissza az ellenség.

Bem most egyidejűleg akart sereget indítani Beszterce és Szeben visszavételére, de ebben meggátolta őt az a hír, hogy Lüders eredeti ter-

vétől, Gyulafehérvár ostromától elállva, a Székelyföld ellen indul. Lüders három irányból akarta Bemet Segesvár környékén harapófogóba venni, Grotenhjelmet pedig Marosvásárhely elfoglalására utasította, hogy ezzel a negyedik, északi oldalról is bezárja a gyűrűt a magyarok körül. A szerző, amikor mindezt rendkívül megkapóan elmondja, csak lényegében ismeri el a korábbi történészek azon állítását, hogy Bem Lüders készületeinek ismeretében sem tett meg mindent erőinek koncentrálására, és Bem eljárását azzal igyekszik szépíteni, hogy kombinált hadműveleti terve csak az odarendelt segédcsapatok késése miatt bukott meg. Arra, hogy Bem amúgyis kis létszámú seregétől miért küldött Gál Sándorhoz egy teljes zászlóaljat, mikor ez a maradék csapatok fizikai és erkölcsi gyengüléséhez vezetett, Kovács sem talál magyarázatot.

A kitűnő munka szerzője bizonyára nem veszi rossz néven, hogy a segesvári vereség értékelésében vele ellentétes nézeten vagyunk. Kovács ezt a csatavesztést sem tekinti súlyosabbnak a többinél. Tagadhatatlan az, hogy Bem Segesvárnál éppen koncentrálási tervének fogyatékossága következtében került szembe többszörös orosz túlerővel anélkül, hogy egyik félnek a másikról akár csak megközelítőleg is helyes képe lett volna. A vereséget a szerző a számbeli aránytalanságon túl elsősorban a lovasság gyengesége és a körülmények kedvezőtlen összejátszásának számlájára írja. Azt pedig egyenesen szerencsének tartja, hogy Bem itt nem dobott nagyobb erőket harcba. Szerinte — legalábbis a megfogalmazásból ez tűnik ki — Bem elhibázott haditerve szerepet játszott ugyan a csatavesztésben, ugyanakkor ennek köszönhető az is, hogy nem az egész erdélyi haderő veszett oda, és Bem az érintetlen egységek birtokában kezébe ragadhatta az események irányítását.

Igaz, hogy párját ritkítja az a gyors cselekvőképesség és kezdeményező készség, amelyet Bem, akit a csata után eszméletlenül szedtek fel, azonnal magára találva felmutatott és megismételve téli sakkhúzását, Lüders legnagyobb meglepetésére az ellenség által hagyott résen villámgyorsan Szeben megvételére indult. Csakhogy ez a mozdulat nézetünk szerint semmiképpen sem jelentett fölényt az események irányítása terén, még akkor sem, ha csodálatos kezdeményezés volt is. Lényegében arról volt szó, hogy Bem menekülni *kényszerült* az ellenség gyűrűjéből, bár igaz, hogy ezt a legszebb bravúrral hajtotta végre. Az állítólagos kezdeményezés kényszerű jellegét mi sem igazolja jobban, mint az a tény, hogy Bem, aki a moldvai diverzióval többek közt éppen az ország belsejébe vivő útról akarta Lüderset eltéríteni, most ezzel a — bármennyire is ragyogó — taktikai lépéssel maga vezette a cáriakat ugyanebbe az irányba, hiszen nem volt oka kételkedni abban, hogy Lüders követni fogja, amint ez valóban be is következett. Másrészt ez a merész fordulat nem is volt kellően megalapozva. Bem megtanulta Segesvárnál, hogy kis erővel nem boldogul és most már, az egy Gál kivételével magához rendelt minden erőt, még Kazinczy máramarosi hadtestét is. Azt is tapasztal-

hatta, hogy az *ilyen* jellegű koncentráció, mikor rövid idő alatt messziről kell a csapatokat összehozni, nagyon is kockázatos, ezért a várt erők elmaradásával is számolni kell, mert ennek figyelmen kívül hagyása az egész eredeti elképzelést felboríthatja. Hogy Bem ennek *ellenére* ezt az utat választotta, az a másik döntő érv „kezdeményezésének" kényszerűsége mellett. Ennek következtében Szeben bevételének, amelyet Bem a várt segítség megérkezése nélkül is végrehajtott, nem is lehetett, amint nem is lett, messzibb hatása, hiszen már másnap, augusztus 6-án megjelent Lüders és oly csapást mért a magyarokra, hogy Bem seregének romjait is csak üggyel-bajjal tudta Szebenből kimenteni. Bem célja — gondoljunk csak Kossuthhoz írt leveleire! — az Erdélyben álló ellenség teljes szétverése volt. Ezt azonban csak a főerőre mért csapással lehetett volna keresztülvinni, ezt a főerőt pedig Lüders tábora jelentette. Lüders szétverése viszont csak a magyar haderő koncentrálása esetén biztathatott sikerrel, a koncentrálást pedig,— mérlegelve az egyes egységek egymástól való távolságát — viszonylag Segesvár környékén lehetett volna a legkönnyebben megoldani, minden más földrajzi pont ennél illuzórikusabbnak mutatkozott. Az itt szenvedett vereség és az elvonulás tehát a koncentrálás tervét véglegesen kátyuba fullasztotta és utána Bem — amint az események ezt igazolják — csupán az ellenség terveinek különféle sakkhúzások útján történő zavarásával manőverezhetett. Igaz, hogy ezt, az adott helyzetet figyelembevéve, vitathatatlanul kitűnően oldotta meg. De ez nem változtat azon, hogy a régebbi történetírók járnak közelebb az igazsághoz, mikor Segesvárt az erdélyi hadjárat tragikus décablejának tekintik.

A szebeni vereség után Bemnek Erdélyt oda kellett hagynia, mert az ellenség többirányú szakadatlan előnyomulásának kényszerítő súlya alatt Kossuth már nem kérte, hanem követelte tőle a fővezérség átvételét és a Bánságba szólította őt. Mire Bem Temesvár alá ért, Dembinski, majd Vécsey ballépései miatt kitolódott az aradi koncentráció időpontja. Bem nem is sejtve, hogy mekkora császári erőkkel áll szemben, Temesvár alatt többek tanácsa ellenére csatát kezdett, de korántsem azért, hogy döntést erőszakoljon ki, hanem abból a célból, hogy az ellenfelet csatározásokkal lekötve, katonáinak zömével átvághasson Arad felé. De mivel a császáriak minden erejüket harcba dobták, a csata Bem szerencsétlensége és egyéb balkörülmények közbejötte miatt elveszett. A kormány ennek hatására ruházta fel Görgeyt teljhatalommal, a sebesült Bem pedig katonáival Lugos felé vonult vissza. Megható az a lelki nagyság, amelyet a szerző előadása szerint Bem e döntő vereséget követő napokban tanúsít: azon néhányak egyike most is, akik nem tartják az ügyet elveszettnek és a további harcra akarnak felkészülni. Ezen az elhatározásán Görgey fegyverletételének híre sem változtat: a harcok színterét most újra Erdélybe kívánja áttenni. Végül csak a kényszerítő körülmények hatására látja be, hogy a magyar és más népek szabadság-

harcára, amelyre egész életét tette fel, a viszonyok változása miatt most már Magyarország határain kívül kell keresni az eszközöket. Igy hagyja el augusztus 23-án dicsőségének színhelyét, hogy oda soha többé ne térjen vissza.

A munka befejező részében megelevenednek az emigráció napjai. Kovács Endre minden sematizmustól mentesen és fordulatosan mutatja be azt a szerepet, amelyet Törökország Világos után a levert szabadságharcosok számára játszott. Ausztria és Oroszország fokozódó nyomást gyakorolnak a portára az emigránsok kiszolgáltatása érdekében, mert Kossuthékban és Bemékben az új forradalom, az új veszély magját látják közvetlenül birodalmuk határainál. Törökország viszont — nem éppen idilli barátságban lévén Oroszországgal — egy esetleges török—orosz viszály bekövetkezésével kiváló parancsnokokat vél találni az emigráció tapasztalt hadvezéreiben. A mérgesedni látszó ellentétek közepette Törökország állásfoglalását végső soron a mögötte álló Anglia és kisebb mértékben Franciaország határozták meg: ezek a hatalmak, aggódva Oroszország befolyásának növekedése miatt, Törökországot nem-engedésre ösztönözték, de úgy, hogy ez háborús konfliktushoz mégse vezessen. Erre a porta azt a megoldást tartotta a legmegfelelőbbnek, ha az emigránsok áttérnek az izlámra és így török alattvalók lesznek. Ezzel Oroszország is elveszti jogigényét rájuk és Törökország is megszerzi őket.

Ez a határozat az emigránsok egy részénél heves visszautasításra talált, másik részük azonban helyeselte. Habozás nélkül az utóbbiak közé állt Bem is, aki abban reménykedett, hogy a renegálás kiváltja az orosz —török konfliktust és ezzel máris lehetőség nyílik a keleteurópai népek szabadságharcának megindítására.

Igy lett Bem altábornagyból Murad pasa. Csakhogy a török kormány is, az áttérők is el elszámították magukat: orosz—osztrák részről erősödött a nyomás, ugyanakkor az angolok befolyására — akiknek érdekeitől messze állott egy újabb keleteurópai forradalom, — a nézeteltérések nem vezettek nyílt harcra, hanem azzal végződtek, hogy a törökök az emigrációt az ország belsejébe telepítették.

Kovács Endre ismerteti a menekültek sumlai útját, azt a diplomáciai vihart, amely Bem és társainak áttérése és előtérbe tolása miatt kerekedett, Bem és Kossuth elhidegülésének folyamatát, az emigráció helyeslését az olyan jellegű távolra szállítás mellett, mely az emigránsok együttmaradását lehetővé teszi, majd ismerteti a menekültek reményének lassú kihúnyását, a magyarok internálását Kiutahiába, a lengyelekét Aleppóba és Brusszába.

Alaposan csalódott Bem is, aki úgy vélte, hogy Aleppóból hamarosan Sztambulba, a török tüzérség élére hívják meg, mert új helyén egy ideig szinte fogolynak kijáró bánásmódban részesítették. Reményeit azonban most sem adta fel teljesen. Mindig felvillanyozódott, ha bíztató hírek értek hozzá; ő maga is mindent megmozgatott egy oroszellenes agresszió

érdekében és aleppói kényszertartózkodása helyett szeretett volna aktivitásba lépni. Foglalkozott az arabok felfegyverzésének lehetőségével, technikai tanulmányokba mélyedt, majd a környék gazdag salétromtelepeiből puskaport kezdett gyártani. Még egyszer és utóljára megmutatta a világ előtt parancsnoki képességét és rettenthetetlen bátorságát, mikor Aleppó lakóit megmentette a környék felkelt törzseinek bosszújától, majd 1850 december 9-én ellenségei fellélekzésére és a szabadság barátainak megdöbbenésére kihúnyt az az élet, amelyet az elnyomott népekért folytatott harc száz fergeteges csatája sem tudott összeroppantani. Testén erőt vett az idő, de szelleme most is szabadságszeretetre hevíti azt a két népet, amelynek közös hőse volt: a lengyelt és a magyart.

A monográfia záróakkordjainál szinte sajnáljuk, hogy a könyv végére értünk, pedig — és ezt meg kell mondanunk — a munkát több helyen is kissé terjedelmesnek éreztük. A monográfia részletességének gyökerei a szerző dícséretes jószándékából fakadnak. Kovács Endre semmit sem akar magyarázatlanul hagyni és azért történik meg, hogy nem egyszer ugyanarról a tárgyról többhelyen is beszél. A Bem-kultuszról és romantikáról például a bevezetésben, az első és utolsó fejezetben is sok szó esik. A monográfia azon kevesek egyike az eddig megjelent marxista feldolgozások közül, amelyek a polgári történetírás részletes, sematizmustól mentes bírálatát és elemzését adják. Kovács Endre a különböző irányzatokat nem húzza egyazon kaptafára, sőt az egyes irányzatokon belül az egyes műveknek is különböző, értéküknek megfelelő mértékkel mér. Az azonban már nem szükséges, ami a munka több helyén is szembetűnik, hogy t. i. a legjelentéktelenebb kérdésekben is vitába száll a régi megállapításokkal, pontosabban: elejtett félmondatokkal, mert ez az eljárás néha zsúfolttá teszi a szöveget. Kovács szinte minden eseménynél sikeresen alkalmazza azt az elvet, amelynek szem előtt tartása nélkül jó monográfia el sem képzelhető: az eseményeknek összefüggésükben való bemutatását, a helyi kérdések és más, látszólag kívülálló problémák összefüggésének rajzát. Nem egyszer azonban itt is többet mond el annál, mint amennyi a megértéshez szükséges lenne. Jellemző példája ennek Perczel délvidéki harcainak részletekbemenő előadása, pedig ennek elhagyása nem ment volna az érthetőség rovására. Végül még egy tényező csábítja Kovácsot a szöveg megnövelésére: a precizitás tisztelete, amely egyik-másik helyen már majdnem aprólékosságra vezet. Ezzel magyarázható Kovács Endrének az a gyakorlata is, hogy egyes iratokat egy-egy bennük érintett kérdéssel kapcsolatban egész terjedelmükben idéz, vagy legalább is ismertet és ez a módszer megint alkalmas a szöveg megterhelésére.

Mindezek azonban említést se nagyon érdemelnek, ahhoz az élvezethez képest, amelyet a munka az olvasónak nyujt. A mondanivaló esetleges terjedelmességét szinte feledteti nemcsak a tárgy érdekessége, de a szerző előadásmódja, stílusa is. Kovács Endre munkája szép példája an-

nak, hogy a tudományos hozzáállás egyáltalán nem teszi lehetetlenné egy könyv népszerű jellegét. A szerző ugyanis azt az ellenőrizhető gazdag forrásanyagot, amelyet feldolgozott — eselteg Tóth Ágostonnak az Akadémia kézirattárában lévő emlékeiratait lehetett volna még felhasználni — sohasem elvontan kezeli, hanem szakítva azzal, a magát gyakran marxista terminológiának álcázott tolvajnyelvvel, amely bizony történetírásunkban is komoly tért hódított, és nem egyszer az érthetőséget fenyegeti, a történész és az olvasó közti távolságot pedig mélyítheti, a tudományosság követelményéhez szigorúan ragaszkodva, fordulatosan, anyanyelvünk gazdagságának minél tökéletesebb kihasználásával, közérthetően igyekszik kerek monográfiává formálni. Hogy ez a törekvés valóban sikerrel jár, az a szerző érdeme. Bem apó alakját annyira elhihetően és mégis megkapóan tudja megrajzolni, — bár közvetlen munkatársainak portréja egy-két esetben szürkébb, mint a valóságban volt — hogy a monográfia nem egy részletének olvasásakor a történelmi regény mély érzéseket kiváltó levegője csapja meg az olvasót.

A történeti kritikákban szinte sztereotíp fordulattá vált már az ismertetések olyan befejezése, hogy ez vagy az a munka hibái ellenére is nyeresége történetírásunknak és haszonnal forgatható. Kovács könyvéről nem ezt kell mondanunk, mert ennél jóval többet érdemel. A monográfia hosszú évek fáradságos munkájának olyan gyümölcse, amelyre történetírásunk különösebb fenntartás nélkül büszke lehet és kell is, hogy büszke legyen. Nemcsak ajánlatos, de szükséges is, hogy ez a hitelesen rekonstruált Bem József-életrajz Néphadseregünk katonáihoz, egyetemeink hallgatóihoz, a magyar-lengyel barátság őszinte híveihez, egész dolgozó népünk minél szélesebb rétegeihez mielőbb eljusson.

Varga János

РЕЗЮМЕ

ПРОШЛОЕ ВЕНГЕРСКОГО ЗНАМЕНИ И НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦВЕТОВ

Куморовиц *Л. Бернат*

Монография путем по возможности исчерпывающего использования имеющихся источников геральдики и соответствующей исторической литературы, имеет целью дать стройную картину образования национальных цветов и их применения. Краткое содержание монографии следующее:

По Кезаи венгры до эпохи князя Геза воевали под знаменем с изображением „турула"*). На основании этой традиции иллюминатор „Иллюстрированной хроники" дает в руки Аттилы знамя с изображением черного „турула" на красном полотнище, а христианским венгерским королям — знамя с двойным крестом и красно белыми полосами (значит, с гербом). Однако подобные изображения относят геральдику XIV века в ту епоху, когда герб еще не был известен. Все-же, учитывая римскую, византийскую и германо-французскую аналогии, данные хроник и развитие нашей боевой системы применительно к соседям, можно притти к заключению, что венгерские князья, полководцы и короли с самого начала знали и применяли национальное боевое знамя, которое называлось по-венгерски „засло", по-латински — „вексиллум", а с начала XIV века — „бандериум". Знамя VII—VIII веков, принадлежавшее главе княжества Сентмиклош, баньерского типа без эмблемы, одноцветное и его верхний левый угол оканчивается в виде ленты. По нашим восточным традициям такое знамя употребляли и венгерские завоеватели, с той разницей, что на древке сверху был прикреплен „турул". Эмблемой короля Иштвана I был крест. Значит, его знамя, если оно изготовлялось по образцу знамени Отто III представляем себе к р а с н о г о цвета, с крестом на верхнем конце древка. Учитывая устойчивость традиции и судя по красно-белым цветам XIII века, первоначальный цвет старого венгерского королевского флага можно считать также красным. Серебряный (белый) крест при короле Бела III превратился в двойной и принял форму герба. Поэтому можно с правом предположить, что герб на его флаге получил место еще в конце XII века, так как эмблема раньше появляется на флаге, чем на гербовом щите, и именно в это время и орел германского императора с верхушки древка был перенесен на полотище флага. Однако нововведение Бела III можно приписать и связям с Францией или Византией. При Имре герб с крестом уступил место подрезистому гербовому щиту, и с тех пор оба герба до династии Анжу попеременно встречаются в геральдике венгерских королей.

*) Легендарная венгерская птица, похожая на орла.

Так могло случиться и с флагом, ибо герб является придатком флага. Андраш II или, может быть, еще Имре, в соответствии с гербами употребляли флаг с красными и белыми полосами, а их потомки до Андраш III включительно — флаг с двойным серебряным крестом на красном полотище, примерно так, как они изображены иллюминатором „Иллюстрированной хроники" и как видно на печати штирийского герцега Иштвана.

Короли из династии Анжу для выражения родства с венграми носили на своих флагах цвета Арпадов, сначало отдельно, а позднее объединенными в ряде вариантов. На флагах происходивших из различных династий венгерских королей, по примеру Анжу, собственные цвета перемешивались с венгерскими цветами. В XIV и XV веках подрезистый герб — и на королевском флаге — вытесняет двойной крест, и с того времени с изображением на флаге двойного креста уже больше не встречаемся. В XVI веке венгерский флаг отличается от прежних и тем, что его полотнище становится больше, превращается в одноцветное, (но каждый флаг имел свой отдельный цвет), левый край вместо ленты оканчивается клином в сторону древка (в форме ласточкинового хвоста), а герб и прочие рисунки являются лишь украшением, в то время как в XIII, XIV и, пожалуй, в XV веках флаг по существу имел гербовую структуру, Но флаг старой формы, как исключение, изредко встречается и в XVI, XVII и XVIII веках.

В середине XVI столетия к цветам времен Арпадов присоединяется и зеленый цвет трех холмов государственного герба, но за первые два века господства Габсбургов венгерский королевский флаг онемечивается: становится разноцветным, венгерский герб смешивается на нем с чужими гербами и лишь на флагах областей, отдельных феодалов и Ракоци Ференца II встречаемся в этот период с чисто венгерскими цветами и гербами. Уже в это время появляется полковое или штабное знамя. На белом полотнище герб, возле которого изображена Мадонна. Государственный флаг, употребляемый при коронованиях со времени Фердинанда I, сохранил цвета венгерского герба, стимулируя к употреблению его трех цветов на других предметах, например, на коврах, украшениях из перьев и прочих. С начала XVIII века флаги обрамляются языками пламени красно-бело-зеленого цветов. Из них штабные знамена сохранились до начала XIX века, своими белыми полотнищами с Мадонной и красно-зелеными языками пламени производя впечатление „венгерских", так как в XVII и XVIII веках они были уже официально признаны венгерскими цветами и Веной. После образования австрийской империи в Вене начинается постепенный переход на употребление черно-желтого цветов, так что в 1848 г. у нас уже по образцу штабного знамени, содержащего подлинно венгерские цвета, создаются знамена для милиции, а потом и для армии. Но в равных масштабах, на флаге и других вещах наши цвета, после некоторых попыток в начале XIX века, с появлением и под влиянием французского триколора окончательно объединяются лишь в 1848 году.

КРЕСТЬЯНСТВО И ВЫСШЕЕ ДВОРЯНСТВО В ВЕНГЕРСКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ БОРЬБЕ XVI ВЕКА

Киш Иштван

Созданная в XV столетии при Гуняди современная наемная армия погибла вместе с крушением централизованной королевской власти. Вместо нее появились характерные для феодальной раздробленности частные армии, так называемые дворянские бандерии. Эта организационно устарелая, феодально разрозненная армия в 1526 году, под Мохачем потерпела крах в сражении с захватническими, находящимися в периоде расцвета турецкими полчищами.

После катастрофы под Мохачем и последующим за ней переходом Буды в руки турок (1541 г.) расколотая на три части страна превратилась в театр военных действий и плацдарм между габсбургской Венгрией, оккупированной турками территорией и трансильванским княжеством. Весь XVI век знаменует ожесточенная борьба против турок, приходится отстаивать в крупных походах и в опустошительных пограничных вспышках отражать захватнические попытки врага. Решающей общественно-экономической базой отечественной войны является венгерское крестьянство. В первую очередь оно страдает от турецкого засилья, на его плечи падает бремя войны, да и кровь проливает также крепостное крестьянство. Турки разбойничьими набегами порабощали пограничные венгерские области, заставляя их платить налоги, совершали массовое уничтожение орудий производства, угоняли крепостных в рабство. Например, число налогоспособных дворов семи областей Тисского района за период с 1523 г. по 1552 г. с 19 тыс. понизилось до 2 тыс. Число подлежащих обложению налогом крепостных хозяйств за четверть столетия сократилось на 85 %. Таково же положение во всей зоне турецкого ига. Эта пограничная полоса — порабощенная зона, где непосредственно ощущалось влияние турецкого опустошения, была очень широкой, составляла почти половину оставшейся государственной территории Венгрии и Трансильвании. Кроме постоянных турецких нашествий и контрибуций, находящихся под турецким игом крепостных в XVI столетии обременяли и возрастающие налоги в пользу помещиков и государства. Особенно тяжким, новым бременем являлось для крестьянства введение и применение монополии помещиков на продажу вина.

В XVI столетии массы крепостных и дворян бежали от турок на Север. Бездомной стала своеобразная прослойка солдат-пастухов, т. н. „хайду", организовавшаяся из крестьян Затисского края. Большинство из них стали наемными солдатами, поселившимися на местах лишь в XVII веке. Их выступления характеризуются жгучей ненавистью к туркам. Многие из потерявших свои имения дворян также нанимались на службу в погра-

ничных королевских крепостях, но у них ненависть к врагу сочеталась с классовой гордостью, безпощадностью и презрением к крестьянству. Этим объясняется, что часть войск пограничных крепостей во главе с офицерами-дворянами притесняет и грабит население окрестных деревень. Это, разумеется, не умаляет доблести войск пограничных крепостей, которые в конце концов обуздали экспансию турок, но освещает спесь дворянского офицерства и брезгливость к народу. Немало способствовало таким эксцессам и плохое снабжение габсбургским командованием венгерских гарнизонов, несистематичная выплата жалованйя и прочее.

Материальное бремя в связи с системой пограничных крепостей, которые короли Габсбургской династии были вынуждены создат под турецким натиском, в форме повышенных государственных налогов опять-таки возлагалось на крестьянство. В то же время богатейшие феодальные бароны уклонялись от тягот отечественной войны. Они вступали в бои лишь для личной наживы или для обороны своих владений. С ними встречаемся, как с капитанами пограничных крепостей, набиравшими на королевские деньги наемные войска, но лишь в редких случаях жертвовавших из своего состояния на благо родины. Значительная же их часть превратилась в агентов, шпионов опустошавшего страну врага, а многие даже открыто стали ренегатами.

Решающей базой, рессурсом борьбы с турками являлось крестьянство ; угнетенные, страдавшие от непосильных тягот налогов крепостные крестьяне и добровольными жертвами поддерживали борьбу пограничных крепостей. Они сверх своих обязанностей, например, дают продовольствие крепости Дюла, не страшась террора угнетателей, оказывают помощь гусарам пограничных крепостей, ворвавшимся на турецкую территорию и пр. Население целых областей самоотвержено бесплатно работало над созданием крепостей. Тысячи крепостных по месяцам даром строили большие пограничные крепости. Кроме того проливали и кровь. Как мы видели, в рядах „хайду" сражались главным образом ставшие бездомными крестьяне. Из призванных на военную службу крестьян создавались обозные колонны действующих войск, организовалась служба снабжения. Законы 1531 и 1543 годов предъписывали на случай нападения турок всеобщее использование ополченцев. Вооруженные крестьянские массы нередко применялись для укрепления наемного войска. Встречаем немало крестьянских добровольцев и среди защитников осаждаемых туркамй пограничных крепостей. Из крепостных была организована и постоянная областная армия для борьбы с турками. Наконец и войска типа сервиторов, живущие в крепостях и имениях крупных помещиков, также состояли из привиллегированных крепостных бойцов. 80 процентов из них были сосредоточены в 6 пограничных крепостях, постоянно воюющих с турками. Хотя ни сервиторы, ни другие, организованные из крепостных части не представляли такую боевую силу, как более современные, лучше оснащенные наемные войска, они своим патриотизмом и самоотверженностю играли решающую роль в остановке турецкого продвижения XVI века.

Угнетенность и бедность крепостного крестьянства лишь повышает енность пролитой им крови и непомерные материальные жертвы, принеенные в борьбе с турками XVI века за сохранение венгерской нации и осударства.

ЗИМНИЙ ПОХОД ЗРИНИ В 1664 ГОДУ

Лейтенант *Рохони Габор*

В середине XVII века уже стало ясным, что пришло время свержения господства турок в Венгрии. Это побудило поэта, полководца и военного историка Миклоша Зрини требовать энергичного выступления против гаснущего турецкого владычества. В то же время Зрини отмечал и угрозу новой опасности для Венгрии — угрозу колонизации со стороны Габсбургов. Последовательная борьба за национальные интересы, выдающиеся личные качества и полководческий талант сделали его вождем национальной партии.

Зрини не пользовался доверием двора, стремящегося в интересах политических целей Западной Европы заключить мир с турками. Но мирные попытки двора оказались безуспешными. Посланная в 1663 году в Венгрию 120-тысячная турецкая армия во главе с великим везиром Ахмедом Кеприлизаде овладела Эршекуйваром — сильнейшей крепостью Северной Венгрии. Венгерский двор в критическом положении обратился к Зрини, который своей небольщой армией помешал дальнейшему продвижению врага. Но несмотря на успехи, Зрини был лишен поста главнокомандующего венгерских войск.

Зрини, смело преодолевая все стоящие перед ним препятствия, с большой энергией приступил к осуществлению своего плана операций 1664 года.

Сущность его плана состояла в том, чтобы, продвигаясь вдоль Дравы — с востока на запад — отрезать задунайские пути сообщения турок. Для этого надо было овладеть небольшими турецкими крепостями в южной Задунайщине; сжечь стратегически важный мост через Драву у Эсека, служивший для турок лучжим путем в Задунайский край; наконец, — овладеть устоями турецкого господства в южной Задунайщине — крепостями Печ и Канижа. Этот план в данных условиях был наиболее осуществимым.

Ставленник же двора — маршал Раймунд Монтекукколи — разработал план военных действий 1664 года хотя и соответствовавший замыслам двора, но без учета тактического соотношения сил и поэтому потерявший реальную почву.

Несмотря на недоброжелательство и недоверие, Зрини удалось заручиться поддержкой и придворного военного совета: он получил 9-тысячную армию под управлением генерал-лейтенанта Гоенлохе, но без подчинения его Зрини. Таким образом удалось сосредоточить для похода армию примерно в 25 тыс. человек. Зрини предполагал начать наступление в зимнее время. Это имело следующие преимущества: наступление застигнет находящихся на зимних квартирах турок внезапно и продви-

женне по большим поймам, по покрытым льдом водам значительно легче, чем от весны до осени.

Зрини 20 января 1664 года выступил из Уйзриннвара и 21-го, соединившись под Берзенце с Гоенлохе, начал штурмовать основные силы турок. Овладев за несколько дней населенными пунктами Берзенце, Бабече, Барч и спалив Тюрбек, они 29 января штурмом взяли и город Печ. После этого Зрини и Гоенлохе разошлись. Гоенлохе штурмовал крепость Печ, а Зрини повернул к. г. Эсек, гоня перед собой турецкие войска. За полутора суток подошел к крепости Дарда и, овладев ею, спалил шедевр боевой техники тех времен — турецкий военный мост у Эсека. Великий везир намеревался защищать мост, но наступление было настолько быстрым, что ему не удалось сосредоточить достаточных сил для обороны.

Вернувшись в Печ, Зрини обнаружил, что Гоенлохе упустил время и поэтому пришлось приостановить осаду крепости Печ. Они снова разошлись: Зрини на обратном пути опустошал побережье Дравы, а Гоенлохе — район к югу от Балатона и затем штурмовал Шегешд. Они преследовали цель лишить великого везира в разоренной южной Задунайщине оперативных и тыловых баз на случай, если он весной все-же попытается переправиться через Драву. Однако Шегешд был взят лишь с подходом туда Зрини, который, поставив и здесь, как в Бабоча и Берзенце, караул, окружил основные силы турок в Канижа. 15 февраля Зрини вернулся в Муракез и на этом зимний поход был закончен.

Зрини в сущности выполнил свой план. Вся страна с воодушевлением следила за победами. Люди видели, что если-бы план Зрини — пересечь пути сообщения и подвоза турок по линии Драва-Дунай-Тисса-Марош — был-бы последовательно осуществлен, большая часть страны вскоре высвободилась-бы из-под векового турецкого ига.

Даже зарубежные страны отмечали подвиги победоносного полководца, осыпая его орденами. От этого и двор не мог уклониться, но когда Зрини просил поручение, солдат и деньги для дальнейшего осуществления своего плана, получил отказ. Верховным главнокомандующим похода 1664 года был назначен его враг и противник Монтекукколи, который соответственно придворной политике хотел как можно скорее и любой ценой заключить мир с турками. Не считаясь с успехами зимнего похода и заключив после победоносного сентготхардского сражения позорный мир в Вашвар, продлил господство турецкого полумесяца в Венгрии.

ДАМЬЯНИЧ — ПОЛКОВОДЕЦ РЕВОЛЮЦИИ

Подполковник *Надь Калман*

В этом году венгерский народ отмечает 150-летнюю годовщину со дня рождения одного из выдающихся полководцев освободительной борьбы Венгрии 1848—49 гг., генерала Яноша Дамьянича.

Венгерские военные историки, до сих пор еще не написавшие монографию, посвященную Дамьяничу, не нарисовавшие его политического образа, облика, как полководец, создали о нем совершенно ошибочное мнение, считая его лишь отличным командиром, выдающимся командиром корпуса, не располагающим полководческими качествами.

Вопреки этому в „весеннем походе", в весеннем контрнаступлении главной армии 1849 года Дамьянич играл роль верховного руководителя, его мероприятия, инициативные приказы и героические бои возглавляемых им войск имели огромное значение во всех битвах и сражениях, что являлось одним из важных факторов победы.

Созданный буржуазными военными историками облик Гёргей совершенно не соответствует действительности. Гёргей не оказывал никакого положительного влияния на события, принимая меры лишь на ходу, причем и они разрабатывались начальником его Генерального Штаба и штабом, а сам Гёргей лично и не участвовал в управлении боями, и присутствовал на поле битвы лишь два раза — под Тапиобичке и Ишасег, да и тогда только в конец боя. Решающие мероприятия в процессе оперативных действий и боев проводились Дамьяничем по собственной инициативе и на свою ответственность, и это привело к победе. Таким образом картина, созданная о полководческих качествах Гёргей, является ложной легендой — истинным полководцем и героем весеннего похода был генерал Дамьянич.

Вступив в ряды революционной армии после 28-летней военной службы, этот прогрессивный, бывший офицер австрийского императора стал командиром 3 батальона — одной из прославившихся частей освободительной войны.

Воспитывая и обучая порученных ему молодых солдат твердо и строго, но в революционном духе, он достиг того, что они уже в первых боях по его руководством добились блестящих побед. В оборонительных операциях, проведенных осенью и зимой 1849 года в Южной Венгрии по собственным планам и решениям, в активных оборонительных боях Дамьянич один за другим уничтожал опорные пункты контрреволюционных австро-сербских войск и за достигнутые здесь победы был произведен в генералы, и стал командиром дивизии, а потом корпуса. Победы, одержанные под Тереквече, Лагердорфом, Карлсдорфом, Алибунаром и Ярковацом, связаны с его именем и именем его войск. Своими боями в значительной мере способствовал тому что руководителям революции в период австрий-

ского наступления удалось организовать новую революционную армию и подготовить ее к решающему контрнаступлению.

После объединения главной армии у реки Тиссы Дамьяничу было предложено участвовать с порученным ему корпусом в весенних операциях. В это время, 5 марта 1849 года, у ведущего через Тиссу моста под Солноком он провел отважное наступление на тыл австрийской бригады, плацдарм которой был расположен на восточном берегу реки. Переправившись через Тиссу, Дамянич внезапно напал на противника и вблизи от целого вражеского корпуса двухсторонним охватом разбил его, одержав величайшую до того победу революционной армии.

В весеннем контрнаступлении участвовал в качестве командира 3 корпуса. Это обученное и выращенное им соединение являлось решающей ударной силой освободительной армии, под командованием Дамьянича не терпевшим ни одного поражения.

В военных действиях, продолжавшихся от 2 по 26 апреля 1849 года, Дамьянич во главе своего корпуса достиг выдающихся побед. Его корпус, посланный на поддержку 7 корпуса, 2 апреля под г. Хатван решил судьбу сражения. 4 апреля корпус Дамьянича под Тапиобичке разгромил две бригады противника. 6 апреля под Ишасег, где сразились главные венгерские и австрийские силы, — в битве, продолжавшейся с утра до 23 часов ночи, Дамьянич, по собственному решению, приняв в отсутствии Гёргей командование войсками, наносил противнику жестокие удары, своевременно распоряжался о вводе в бой армейских резервов, действиями которых исход боя был решен в подьзу венгров, Тем временем со своими героическими частями четыре раза отражал возобновляющиеся атаки противника, наступавшего превосходящими силами. Корпуса противника отступали перед молодыми революционными солдатами, заняв оборонительную позицию под Пештом.

По стратегическому плану Дамьяничу надо было продвигаться с боем для освобождения крепости Комарома на левом берегу Дуная, а в этом ему мешала австрийская дивизия, находившаяся в обороне под г. Вац. 10 апреля Дамьянич по собственным планам самостоятельно командуя в наступлении силами двух корпусов, сломил сопротивление упорно оборонявшегося врага и открыл путь к Комарому. И это наступление было проведено в опасной обстановке, едва в 20 км от фланга главных сил противника.

19 апреля, отлично управляемой операцией под селом Надьшалло, расположенным севернее Комарома между реками Гарам и Ваг, разгромил последние резервы австрийцев и во главе главных сил добился блестящей победы. 22 апреля подтянутые на помощь части вошли в осажденную крепость Комаром. 26 апреля Дамьянич участвовал в разгроме блокады вдоль южных берегов Дуная, где также играл значительную роль в достижении успеха.

Кошут предполагал назначить его верховным главнокомандующим армии, но Дамьянич по несчастному случаю сломал ногу и выбыл из строя, что являлось тяжелым ударом для дальнейшего хода революционных событий. Он был бы в состоянии сокрушить предательские замыслы Гёргей. 10 июля 1849 года больной, привязанный к постели Дамьянич принял командование крепостью Арад, но тогда уже не смог повлиять на разыгравшиеся события. После капитуляции в Вилагош, вопреки возражениям больного Дамьянича, крепость 17 апреля была сдана военным советом, полко-

водец-герой попал в руки противника и 6 октября 1849 года в числе 13 революционных генералов в г. Арад был зверски казнен контрреволюцией.

Дамьянич был революционным полководцем, достигавшим успехов своим смелым, новым военным искусством, отражающим прогрессивные, революционные элементы и черты военного искусства освободительной борьбы 1848—49 гг. Его операции характеризовались отвагой, наступательным порывам да и оборону он проводил наступательно, стараясь застать неприятеля врасплох, привести в заблуждение относительно направления своих наступлений и уничожить его. Экономил силы, но в решающих местах беспощадно вводил в бой все свои резервы, добивался успеха и в бою с превосходящим противником. Массово применял артиллерию, образцово использовал рода войск.

Штыковые атаки его гонведов не мог выдержать ни один противник. Моральный дух частей Дамьянича играл значительную роль в его военном искусстве. Опираясь на народ, действовал вместе со своими солдатами. Своим выдающимся героизмом, личным воздействием умел преодолевать любую критическую обстановку, повернуть исход и кажущегося потерянным боя.

Облик полководца Дамьянича, успешное применение им штыковых атак, приветливость к своим солдатам и оказываемое на них личное влияние, героизм, бескорыстие, скромность, правдивость — все это отмечаем, как суворовские черты генерала-героя.

Благодаря выдающимся полководческим способностям Дамьянич играл руководящую роль в битвах освободительной борьбы и являлся одним из решающих факторов успеха. Был твердым революционным, солдатом, борцом за свободу народов, смелым и отважным человеком, одним из выдающихся революционных полководцев в военной истории Венгрии, творчески развивале венгерского военного искусства.

Helyőrségének Tiszti Klubja Honvédség Debrecen Könyvtár

ШАЛГОТАРЬЯН, 1919 г.

Майор *Балаж Йожеф*

В начале мая 1919 г. — когда трансильванская армия румынских бояр уже повсюду достигла Тиссы, а на севере и войска чехословацкой буржуазии прорвали фронт Красной Армии — Венгерская Советская Республика оказалась в критическом положении. Самые ожесточенные и горячие бои развернулись в шалготарьянском районе, где бешеная атака чехословацких интервентов натолкнулась на упорное сопротивление красных отрядов и вооруженных рабочих.

Документы свидетельствуют, что чехословацкая буржуазия готовилась к интервенции уже тогда, когда социалистическая революция венгерского пролетариата еще только стучалась в дверь. Не считая мелких столкновений, до серьезной схватки дело раньше начала мая всеже не дошло благодаря тому, что на пути интервенции стояли чехословацкие трудящиеся. Чехословацкой буржуазии — насилием, обманчивыми обещаниями, клеветой на советскую власть, националистической травлей и зверским преследованием коммунистов — лишь к концу апреля удалось привести в порядок свою армию для наступления на Шалготарьян, обороняемый войсками 80 бригады из состава 3 красной дивизии.

Но организация обороны ставила командование бригады в весьма затруднительное положение, так как численный состав бригады и недостаточное количество огневых средств лишали возможности группировать оборону — по установившейся во время первой империалистической войны практике — в системе эшелонированных в глубину позиций. Старший командир, хотя и не расчитывал на то, что красные отряды смогут недопустить прорыв фронта, но все-же надеялся остановить и отразить ворвавшегося неприятеля путем удачного сочетания маневренной и позиционной обороны. К сожалению, в результате слабой дисциплины войск, беспомощности бывших офицеров и неумелого управления чехословацкие войска вскоре уже стояли перед Шалготарьяном.

Неразумное управление со стороны командования бригады привело к хаосу и неразберихе в батальонах и ротах. „Казалось, нет никакой надежды приостановить контрреволюционные силы." Социалдемократы предлагали оставить Шалготарьян. А как действовать — знали только коммунисты. Приехав на фронт, они укрепили дисциплину и стимулировали бойцов на героические подвиги. С этого момента каждый отдельный солдат и вооруженный рабочий горели одним желанием, одной целью: остановить и отразить врага.

Таким образом, операция красных войск оказалась неудачной. 7 мая наступление чехословацких войск внезапно остановилось и инициатива перешла в руки Красной Армии. А после того, как одной из смелых групп удалось 10 мая вновь захватить господствующую высоту в окрестности Шалготарьяна — населенный пункт Каранч, противник панически бежал обратно по направлению Фюлек.

В то время, когда подтянутая к Шалготарьяну для проведенияе контр-ударов 6 красная дивизия достигла реки Ипой и подошла к ж лезно-дорожной линии Лошонц — Фюлек — Феледи и путь на Лошонц и Рима-сомбат был открыт, — контрреволюционеры и их сообщники „социалисты" поспешили на помощь разбитому врагу. Неожиданно разнеслась весть о продвижении к Будапешту французских войск со стороны Сегеда. Командование армии, прежде чем убедиться в достоверности этого слуха, приняло решение — наступлением самых боеспособных сил Красной Армии (4 и 6 дивизии) помешать продвижению французов в районе между Дунаем и Тиссой. 6 дивизии был отдан приказ немедленно прекратить наступление и направиться в Кечкемет.

Противник, обнаруживший прекращение преследования со стороны 6 дивизии, сразу остановился, окопался и вводом свежих сил подготовился к новому наступлению, вклинившись „мешком" во фронт красной Армии в районе от Айначке до Мишкольца, вплоть до города Эгер.

Вскоре началось наступление. 18 мая 4 чехословацкая бригада овладела населенным пунктом Петервашара, а на следующий день, 19 мая захватила село Киштерене. По направлению и силе удара можно было судить, что чехи уже не ограничивались простым отеснением красных войск и оккупацией оставленных территорий, как они делали раньше, а стремились окружить и уничтожить 80 бригаду.

Положение было крайне критическим. Под влиянием панических слухов о вторжении неприятеля в Киштерене, а также вследствие фронтовой службы шахтеров суточная добыча угля в шахтах резко понизилась. Не трудно представить, какую радость вызвало в блокированном городе появление самолета с приказом от командования армии героическим защитникам города. Приказ гласил: „Петервашара отвоеван. Неприятель под Киштерене, наступаем с юга. Задание шалготарьянских частей: немедленно наступать с севера и северо-востока от Киштерене и, окружив противника, захватить пункт."

Красноармейцы и герои рабочие, шахтеры начали последний штурм. Противнику вскоре пришлось убедиться, что он попал в „мышеловку."

Это был замечательный успех Красной Армии. Красные войска своими героическими подвигами и блестящими победами дали резкий ответ врагам рабочей власти, которые в первые дни мая с чрезмерным оптимизмом сплошь да рядом болтали о том, что дни Советской Республики уже сочтены. В эти критические недели пролетарские бойцы показали такой героизм и отвагу, на которые не способны привыкшие к зверству, убийству и мародерству солдаты империалистических армий. Хотя в те дни, когда всякое сопротивление казалось уже почти безнадежным, встречались малодушные и недисциплинированные, — „армия" стойко и уверенно выдержала ураган войны. Крах замысла чехословацкой буржуазии и то, что шалготарьянский уголь остался в руках Советской Республики в конечном счете объясняется сочетанием героизма и несокрушимой волей к победе неискушенных в военном деле рабочих, шахтеров с боевым опытом красноармейцев. Но не следует забывать и того, что славный северный поход Красной Армии развернулся из ряда успехов, достигнутых красноармейцами в мае месяце в упорных и ожесточенных боях в оборонительном районе Шалготарьян-Эгер-Мишкольц.

Так Шалготарьян стал символом пролетарского героизма.

РОЛЬ РОДОВ ВОЙСК В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ ВЕНГЕРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Капитан *Деметер Гергей*

Изучение роли, значения родов войск является довольно игнорируемой частью военной истории Венгерской Советской Республики. Однако в этом отношении уже имеются соответствующие начинания. Попытаюсь следовать их примеру.

ОБЩЕВОЙСКОВОЙ БОЙ

Организация пополнения, общевойсковых соединений, частей и подразделений

На первых порах в области организации царила довольно большая неразбериха и порядок был наведен лишь в период майской реорганизации.

Мобилизация пролетариата в апреле-мае месяцах, наплыв рабочих масс в армию означали мощную, силу, дали войскам революционный размах. Но было ошибкой с принципа добровольия не перейти на всеобщую — учитывающую классовые интересы — воинскую позинность, вернее она была введена лишь намного позднее и лишь с ограничением на окрестности Будапешта. Ошибки, допущенные в крестьянском вопросе, также являлись весьма важным политическим препятствием всеобщей мобилизации трудящихся. А ведь без прочной поддержки со стороны решающего большинства крестьянства невозможно создать массовую армию. Ошибка состояла и в том, что формирование рабочих батальонов, полков производилось по заводам, цехам. Рабочие отряды по существу представляли собой военизированные профсоюзы. Таким образом влияние держащих в своих руках профсоюзы предателей социалдемократов сказывалось и в армии.

Вопреки ошибкам, допущенным в деле пополнения войск, венгерский народ, опираясь, в первую очередь на патриотический энтузиазм рабочих, сумел предоставить Красной Армии огромные массы, давая ей тем самым возможность неустанно умножать свою мощь.

В то время, как 16 апреля командование армии имело всего 55 батальонов, 15 августа уже 113 батальонов, 84 пулеметные роты, 8 эскадронов и 37 батарей, 30 мая — 115 батальонов, 100 пулеметных рот, $10^1/_2$ эскадронов и 58 батарей, наконец 20 июля — 161 батальон, 119 пулеметных рот, $12^1/_2$ эскадронов и 103 батереи.

В армии, состоявшей только из бригад и дивизий, в период майской реорганизации были созданы корпуса.

Корпуса в боях Красной Армии являлись в первую очередь не высшими тактическими, а скорее оперативными соединениями. В зависимости от обстановки и задачи состояли из 2—5 дивизий или отдельных бригад.

Дивизии состояли из двух бригад, артиллерии, подразделений инженерных и связи.

Бригады создавались из двух полков, но в зависимости от боевой обстановки были бригады и из 2—7 батальонов.

Полки состояли из трех батальонов, имели подразделения — пехотные пушечные, инженерные и связи.

Батальоны располагали тремя стрелковыми и одной пулеметной ротой (с 6—8 пулеметами).

Организация Красной Армии достигла, а во многих отношениях даже и превзошла уровень организации войск интервентов.

Оперативное искусство

Необходимост создания оперативного искусства возникла в период первой империалистической мировой войны, но фундамент его был заложен Советской Красной Армией лишь во время гражданской войны 1918—20 годов. Характер революционной, отечественной войны венгерского пролетариата показывает большое сходство с условиями в России, поэтому, разумеется, в аналогичных условиях были сдаланы аналогичные шаги в области создания оперативного искусства, но Венгрия не имела в своем распоряжении достаточного времени и кроме того сильно сказывалось отсутствие партии, прочно стоящей на основах марксистско-ленинской теории. Поэетому венгерская Красная Армия смогла сделать лишь первые шаги в деле создания оперативного искусства. Статья приводит примеры из боев Венгерской Советской Республики о применении оперативных резервов, наращивании силы удара, выборе направления главного удара и его гибкого изменения.

Тактика

Начинает вырабатываться революционное военное искусство и в области тактики. Особенно встречаемся с новыми методами в развертывании наступательного боя, так как в первую очередь здесь можно было использовать колосальную революционную энергию бойцов.

В наступательном бою остроумно использовались различные формы маневра: под Шалготарьяном — эксцентричный удар, под Лошонцем — двухстороннее окружение, а под Кашша — фронтальный удар, развернутый с целью прорыва.

Применялось сосредоточение на главном направлении основных сил и средств, маневрирование ими и во время боя (Мишкольц).

Правильно использовались и природные условия в бою на горно-лесистой местности. Здесь открывалась возможность применения охвата (напр., Апатфалва), овладения важными дорожными узлами в тылу у противника (напр., Петервашара) и удара по горному хребту, проводимому одновременно с наступлением в долинах (напр. Кашшабела).

Порвав с практикой первой империалистической мировой войны, Красная Армия перешла на активную оборону и тем самым сумела успешно выполнить свои задачи.

Конница, танки

Отечественная войны Венгерской Советской Республики, в отличие от мировой войны, характеризовалась маневренными боями. Дла этого нужны были быстроходные войска. В первую очередь речь могла итти о создании конницы, но империалистическая мировая война погубила конский состав Венгрии, а неправильная крестьянская политика правительства не

сумела заручиться прочной поддержкой со стороны крестьянских масс, которые смогли бы предоставить опытных в верховой езде бойцов и лошадей. Поэтому и не удалось сформировать конные соединения.

Удалось организовать только по одному эскадрону подивизионно и позднее 7 кавалерийский полк, состоявший из двух конных дивизионов (батальонов), каждый дивизион имел по две роты и по одной пулеметной роте (с 4 пулеметами). На усиление полку была придана одна батарея. Но ввиду того, что полк был организован слишком поздно, он не смог оказать решающего влияния на исход боя.

Ошибка состояла в том, что часть конницы была раздробленной, не сосредоточивалась в одной бригаде, что в венгерских условиях имело бы такое же значение, как существование в стране Советов легендарной 1 конной армии.

Самокатчики также использовались преимущественно для связной службы. Венгерская Красная Армия не имела механизированных войск, но в ходе боев успешно создавались такие части почти из ничего.

Бронетанковых войск Красная Армия также не имела, только во всех отношениях инициативные бойцы 6 дивизии соорудили одну бронемашину.

Тем больше значения приобрели бронепоезда, состоявшие, частью, из оставшегося после мировой войны военного имущества, частью — из обитых броневыми листами железнодорожных вагонов. Красная армия имела 12 таких бронепоездов, использовавшихся для разведки, поддержки наступающей пехоты, в помощь обороне и для преследования неприятеля. Эти бронепоезда показали выдающиеся примеры геройства, вероятно потому, что их экипаж состоял главным образом из промышленных рабочих, среди которых — как и среди артиллеристов — еще до провозглашения Советской Республики сильно сказывалось влияние коммунистов.

Артиллерия

Орудийный материал артиллерии полностью состоял из оборудования, оставшегося после первой империалистической мировой войны.

На вооружении артиллерии были 8-см полевые и 7·5-см горные пушки, 10-см гаубицы, 15-см тяжелые гаубицы, 10·4-см тяжелые пушки, 30.5-см мортиры и несколько минометов.

Рабочие усиленным трудом привели в годное для боевого применения состояние все имеющиеся орудия. Благодаря етому мощь артиллерии Красной Армии неустанно возрастала. В то время, как 15 мая 1919 г. в боях участвовало только 155 орудий, 20 июля, вооруженные силы имели уже 365 орудий и 16 минометов.

По силе влияния коммунистов за бронепоездами следовала артиллерия. Поэтому и не удивительно, что и этот род войск отлично выдержал пробу. Революционное исползование батарей способствовало росту эффективности артиллерии. Поэтому-то буржуазные войска то и дело жаловались на превосходство венгерской артиллерии.

Противовоздушная оборона

Она в сущности ограничивалась лишь обороной столицы. Вокруг Будапешта была создана мощная система наблюдения, а в самом городе было установлено 18 прожекторов и 3 зенитных батареи. Но до их применения дело не дошло.

Военно-Воздушные Силы

Они состояли из 9 эскадрилий, оснащенных оставшимися после мировой войны самолетами. Число самолетов колебалось между 23 и 37.

Самолеты использовались для разведки, поддержки пехоты — пулеметами и бомбами, — наконец, для сбрасывания листовок. Машины обычно применялись по-одиночке, но были случаи ввода звеньев из 3—4 самолетов.

Инженерные войска

Создавались, как и остальные рода войск медленно, но к концу июня каждый пехотный полк имел уже по саперному взводу. Дивизии также имели по одной саперной роте, но они вместе с инженерными рабочими ротами, организованными для выполнения несложных инженерных работ, были объедены в армейские саперные группы. Самым выдающимся подвигом инженерных войск была переправа через Тиссу, блестяще выполненная вопреки крайнему недостатку в имуществе (20 июля 1919 г.).

В состав инженерных войск входил и железнодорожный полк, предназначавшийся для постройки и эксплоатации железных дорог.

Войска связи

Несмотря на недостачу материала для организации войск связи, задачи все-же более или менее удалось разрешить. Связь подразделений и частей обычно осуществлялась через связных. Дивизии уже имели по одной „роте телеграфистов", а корпуса — по 1—2 радиоаппаратам. Для организации связи — особенно между командованиями соединений — широко использовались и гражданские линии.

Речная флотилия

Состояла из четырех мониторов, двух канонерок, четырех сторожевых катеров, двух подсобных мониторов и различных вспомогательных подразделений. Части речной флотилии, особенно монитор „Самош", успешно поддерживали опиравшийся на Дунай фланг армии. Однако основные силы эскадры, попав под влияние врага, примкнули к контрреволюционному перевороту 24 июня, а после его поражения предательски перешли на сторону неприятеля.

Служба тыла

Несмотря на душашую блокаду и неописуемую недостачу в материале она, опираясь на самоотверженную работу трудящихся в тылу, в начале хорошо справлялась со своими задачами. Особенно отлично действовал железнодорожный транспорт. Но по окончании северного похода положение изменилось. Под влиянием контрреволюционных офицеров и предателей социалдемократов начался саботаж и разложение в службе тыла.

* * *

Резюме: Изучение борьбы родов войск, служб венгерской Красной Армии обогащает офицеров нашей Народной Армии широким опытом, поэтому стоит детальнее углубиться в этот вопрос.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

NÓGRÁDI SÁNDOR altábornagy — Tíz évvel ezelőtt. Magyar partizánok Salgótarján vidékén — — — — — — — — — — — — 3

FÜLEP FERENC a történettudomány kandidátusa — Történelmi emlékeink védelméről — — — — — 12

KUMOROVITZ L. BERNÁT — A magyar zászló és nemzeti színeink múltja (I. közlemény — — — — — — — — — — — 18

KISS ISTVÁN — A parasztság és a főurak 16. századi honvédő harcunkban — — — — — — — — — — 61

J. G. SULJAKOVSZKIJ — A belorussz nép részvétele az 1648—1654. évi felszabadító háborúban — — — — — — — — 76

ROHONYI GÁBOR hadnagy — Zrínyi téli hadjárata 1664-ben — — — — — — 92

OTTOHEINZ ROCHOLL — Az állandó hadsereg, mint a feudális reakció támasza — — — — — — — — — — — 116

MARKÓ ÁRPÁD a történettudomány kandidátusa és TÓTH GYULA főhadnagy — A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai — — — — — — — — — — — 142

BERKÓ ISTVÁN — Magyarok az 1813—15. évi felszabadító háborúkban — — — — — — — — — — 179

NAGY KÁLMÁN alezredes — Damjanich, a forradalmi hadvezér — — — — 207

HARTAI ERNŐ ezredes — Az 1859. évi olasz-osztrák háború és az olaszországi magyar légió — — — — — — — — — 262

BALÁZS JÓZSEF őrnagy — Salgótarján 1919. — — — — — — — — — 290

DÖMÖTÖR GERGELY százados — A fegyvernemek szerepe a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborújában — — — — — — 328

HETÉS TIBOR — A Hadtörténelmi Intézet Levéltára — — — — 365

VITA

PERJÉS GÉZA — Hozzászólás Borus József és Tóth Gyula tanulmányaihoz — — — — — — — — — — — 375

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

KOVÁCS ENDRE — Bem József (ism. *Varga János*) — — — — — 388

Ára: 16·— Ft

6028/2